

เอกสารประมวลบทความประกอบการสัมมนา

โครงการสัมมนาเครือข่ายบัณฑิตศึกษาสากลสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา ครั้งที่ 14

เท่ากันแต่ไม่เท่าเทียม

ความเป็นธรรมทางสังคมในศตวรรษที่ 21

25-26 มิถุนายน 2558 ● ณ อาคารเกษมอุทยานิน

คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ขอขอบคุณภาพจากศิลปินชุมชนท้องถิ่นเป็นต้นมา
 ศิษย์: ปางช้าง วิทยาลัย (อิสรา)
 ออทอปป์: นริศรณัฐ ธีระพน

เอกสารประมวลบทความประกอบการสัมมนา (Proceedings)

โครงการสัมมนาเครือข่ายนักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา สาขาสังคมวิทยา
และมานุษยวิทยา ครั้งที่ 14 ปีการศึกษา 2557

“เท่ากันแต่ไม่เท่าเทียม: ความเป็นธรรมทางสังคมในศตวรรษที่ 21”

ระหว่างวันที่ 25 – 26 มิถุนายน 2558

ณ อาคารเกษมอุทยานิน คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

โดย

สถาบันวิจัยสังคม

ศูนย์ศึกษาสันติภาพและความขัดแย้ง

ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะรัฐศาสตร์

ร่วมกับ

ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน)

และเครือข่ายวิชาการเพื่อสังคมเป็นธรรม (JusNet)

คำนำ

การจัดสัมมนาเครือข่ายบัณฑิตศึกษาศาสตร์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยาครั้งที่ 14 เมื่อวันที่ 25 -26 มิถุนายน 2558 ได้ผ่านพ้นไปด้วยความเรียบร้อย ถือเป็นงานจัดงานตามประเพณีระหว่างหลักสูตรและระหว่างมหาวิทยาลัยที่เคยร่วมกันจัดงานกันมา โดยมีผู้จัดงานเปลี่ยนเวียนกันไป ดังเช่น ครั้งที่ 12 มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ (ปัตตานี) ครั้งที่ 13 มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ และครั้งที่ 14 ครั้งนี้ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

“คำนำ” ของเอกสาร ประมวลบทความประกอบการสัมมนามีวัตถุประสงค์จะรายงานภาพรวมของงานและข้อคิดเห็นจากการประชุมแลกเปลี่ยนโดยเฉพาะมิติเกี่ยวกับการจัดงานครั้งต่อไป

1) รายงานภาพรวมการร่วมงาน จำนวนผู้เข้าร่วมงานทั้งสิ้น 242 คน จำแนกได้ดังนี้ วิทยากร 26 คน ผู้นำเสนอบทความ 42 คน นิสิต/นักศึกษา 113 คน บุคคลทั่วไป 36 คน และเจ้าหน้าที่/ทีมงาน 25 คน
2) มหาวิทยาลัยที่เข้าร่วมจำนวน 19 มหาวิทยาลัย ดังนี้ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ มหาวิทยาลัยขอนแก่น มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม มหาวิทยาลัยนเรศวร มหาวิทยาลัยรามคำแหง มหาวิทยาลัยเกษมบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษม มหาวิทยาลัยราชภัฏราชชนนครินทร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี วิทยาลัยดุสิตธานี

2) การพูดคุยและแลกเปลี่ยนกัน (ระหว่างอาหารกลางวัน 26 มิ.ย. 58) มีประเด็นบางประเด็นที่ขอบันทึกไว้

ก. เห็นตรงกันว่าการจัดงานสัมมนาเครือข่ายบัณฑิตศึกษาศาสตร์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มีความสำคัญมากกว่าเป็นเพียงกิจกรรมตามประเพณี แม้จะเป็นที่น่ายินดีที่สามารถจัดงานต่อเนื่องกันมาได้ถึง 14 ครั้ง แต่เนื่องจากประเด็นปัญหาความขาดตอนในการประสานงานระหว่างสถาบัน โดยเฉพาะหลักการ “เดินสองขา” ที่ควรจะให้บัณฑิตศึกษามีเครือข่ายเข้มแข็งขึ้นควบคู่ไปกับระดับอาจารย์ ในครั้งนี้จึงมีมติให้ถือผู้เข้าร่วมประชุมและสถาบันครั้งนี้เป็นคณะกรรมการประสานงานการสัมมนาเครือข่ายบัณฑิตศึกษาศาสตร์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยาไปก่อนเป็นการชั่วคราว

ข. ในห้วงระยะเวลาที่ผ่านมาเกือบ 15 ปีนั้น ฐานะของหลักสูตรวิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาเปลี่ยนแปลงไป หลักสูตรที่มีชื่อว่าสังคมวิทยาหรือมานุษยวิทยาจริงๆ มีจำนวนลดลง เมื่อเทียบกับหลักสูตรที่มีชื่อวิชาเชิงประยุกต์มีเพิ่มขึ้น เช่น มีคำว่า การพัฒนา ยุทธศาสตร์ การวิจัยสังคม การพัฒนาสังคม การพัฒนา มนุษย์และทรัพยากรมนุษย์ อาชีววิทยาและความยุติธรรม การเปลี่ยนแปลงชื่อของหลักสูตรนี้เกี่ยวข้องกับความรู้ทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก ขณะเดียวกันแหล่งความรู้ทางความรู้ทางสังคมและวัฒนธรรมที่กว้างขวางกว่าหลักสูตรในมหาวิทยาลัย เช่น นักวิจัยท้องถิ่นและบริษัทท้องถิ่น และ Social Media ฯลฯ สถานการณ์ทั้งภายในและภายนอกเหล่านี้เรียกร้องให้วงการของวิชาเราพิจารณาว่า น่าจะมีการปรับตัวเชิงองค์ความรู้ร่วมกันและร่วมกันการวิจัย และโดยเฉพาะการเรียนการสอน

ค. บริบทสังคมไทยเปลี่ยนแปลงไปอย่างมากมายน มีความแตกแยก และมีความขัดแย้งและความรุนแรงเกิดขึ้นในหลายระดับ 13 เดือนภายหลังการรัฐประหารวันที่ 22 พฤษภาคม พ.ศ. 2557 ภายหลังความขัดแย้งและความรุนแรงทางการเมืองต่อเนื่องการตัดสินใจสำคัญในบ้านเมืองอยู่ที่แม่น้ำ 5 สาย (รวมถึง คสช. สถานิติบัญญัติแห่งชาติ และสภาปฏิรูปแห่งชาติ) มีการกำหนดวาระการปฏิรูปขึ้น แต่สถานการณ์ความเป็นจริงในเศรษฐกิจสังคมไทยซึ่งมิได้แยกขาด หากเป็นส่วนหนึ่งของระบบโลกนั้นมีประเด็นหลายเรื่องปะทุขึ้นมาโดยมิได้อยู่ในแผนหรือวาระการปฏิรูป ดังเช่น การค้ามนุษย์ การปฏิรูปศาสนา

ง. สถานการณ์ของอุดมศึกษาและมหาวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยและอาจารย์ต้องเผชิญหน้ากับระบบการประกันคุณภาพและการตรวจสอบที่สร้างปัญหามากกว่าช่วยแก้ปัญหาทุกแห่งทำให้มีภาระในการปรับตัว ขณะเดียวกันก็ต้องเผชิญกับโจทย์ใหม่ๆ ทางการจัดการศึกษา จำนวนนิสิตระดับมหาบัณฑิตที่ในหลายสาขาหลักๆ ที่มีจำนวนลดลงความสนใจของสังคม ฯลฯ และโจทย์ที่ท้าทายความรู้และการสร้างนักวิจัยที่เข้มแข็ง

จ. ปัญหาสังคมกับข้อปัญหาทางสังคมวิทยา

ปัญหาสังคมหลายประการในทศวรรษนี้ เช่น ปัญหาสังคมก้มหน้า ปัญหาการค้ามนุษย์ แรงงานทาสทันสมัยใหม่ในอุตสาหกรรมประมงที่เกี่ยวพันกับห่วงโซ่อุปทานบริษัทซูเปอร์มาร์เก็ตด้านอาหารทะเล ปัญหาโรฮิงญา ความมั่นคงแห่งชาติกับความมั่นคงของมนุษย์ในยุคประชาคมภูมิภาค ปลาปน ข้าวโพดหมอกควัน น้ำท่วม: มีความเกี่ยวข้องกัน เมื่อทำแผนที่ห่วงโซ่อุปทานอุตสาหกรรมการผลิตปลาปน ใครเป็นต้นเหตุของปัญหาหมอกควันในภาคเหนือที่เกิดขึ้นทุกปี ราษฎรที่เก็บผักหวาน ชาวไร่ข้าวโพด หรือบริษัทอาหารสัตว์ที่เกี่ยวข้องและรับซื้อข้าวโพด? ภายใต้อาณาจักรที่สลับซับซ้อนเช่นนี้ แม้เราทั้งหลายมีความเชื่อมั่นว่าวิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาจะมีบทบาทในการตั้งโจทย์และแก้ปัญหาไขปัญหาอยู่มาก แต่เราจะเผชิญข้อจำกัดอย่างยิ่งหากเราไม่รู้จัก “จินตนาการทางสังคมวิทยา” (Sociological imagination) ในฐานะเครือข่ายๆ เราจึงจำเป็นต้องมีการแลกเปลี่ยนกันในประเด็นปัญหาที่เดือดร้อนร่วมกันและเพื่อแสดงความรับผิดชอบต่อสาขาวิชาและต่อสังคมพร้อมกันต่อไป ตรงจุดนี้คงจะสอดคล้องกับคำอธิบายเรื่องจินตนาการทางสังคมวิทยาที่ ศาสตราจารย์ ดร. ยศ สันตสมบัติ องค์กรปาฐกถาอ้างถึง private troubles, public issues ของ (C. Wright Mills)

3) การปรึกษาหารือเรื่อง มหาวิทยาลัยเจ้าภาพในการจัดงานครั้งต่อไป

1. มหาวิทยาลัยทักษิณ (คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์)
2. มหาวิทยาลัยนเรศวร (คณะสังคมศาสตร์)

ที่ประชุมต่างแสดงความยินดีที่มีมหาวิทยาลัยทั้ง 2 แห่งเสนอตัว สำหรับงานครั้งที่ 15 และ 16 หลังจากการแสดงความขอบคุณ ที่ประชุมได้มีมติร่วมกันในการขอให้การจัดงานในครั้งต่อไปมีลักษณะเป็นงานภาคีกับมหาวิทยาลัยต่างๆ ในภูมิภาคที่มหาวิทยาลัยนั้นๆ ตั้งอยู่ ซึ่งควรจะรวมมหาวิทยาลัยราชภัฏและมหาวิทยาลัยเอกชนด้วย ในการนี้ขอให้มหาวิทยาลัยที่ได้รับฉันทานุมัติทำโครงการและขั้นตอนเตรียมงานนำเสนอต่อคณะกรรมการประสานงานกลางด้วย

การจัดสัมมนาที่จัดโดยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในครั้งนี้ ได้รับความร่วมมืออย่างดีจากบุคคลและหน่วยงานภายในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้แก่ สถาบันวิจัยสังคม สถาบันเอเชียศึกษา ภาควิชาสังคมวิทยา และมานุษยวิทยา คณะรัฐศาสตร์ ศูนย์ศึกษาสันติภาพและความขัดแย้ง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ขอแสดงความขอบคุณอย่างจริงใจต่อองค์ปาฐก วิทยากร และบัณฑิตผู้เสนอบทความทุกท่าน
เครือข่าย หลักสูตร สถาบัน และมหาวิทยาลัย ทั้งที่เคยร่วมงานกันมาครั้งนี้ และกำลังจะเข้ามาร่วมงานกัน
ต่อไปในอนาคต และโดยเฉพาะวิทยากร คณาจารย์ และนิสิตนักศึกษาจากมหาวิทยาลัยเครือข่ายตลอดจน
ทีมงานทุกท่านที่มีส่วนช่วยงานผ่านพ้นไปด้วยดี

ศาสตราจารย์สุริชัย หวันแก้ว

ประธานคณะกรรมการจัดงาน
เครือข่ายบัณฑิตศึกษาสังคมวิทยา-มานุษยวิทยา ครั้งที่ 14
กรกฎาคม 2558

สรุปการสัมมนาเครือข่ายนักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา
สาขาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา ครั้งที่ 14 ปีการศึกษา 2557

“เท่ากันแต่ไม่เท่าเทียม: ความเป็นธรรมทางสังคมในศตวรรษที่ 21”

วันที่ 25-26 มิถุนายน 2558 ณ ห้องประชุมเกษม สุวรรณกุล (ชั้น 13)
อาคารเกษมอุทยานิน คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วันพฤหัสบดีที่ 25 มิถุนายน 2558

8.30-9.00 น.

รองศาสตราจารย์ เกสัชกร ดร.วิทยา กุลสมบูรณ์ ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยสังคม กล่าวต้อนรับและกล่าวรายงาน โดยเน้นกล่าวถึงวัตถุประสงค์ของการจัดงาน 4 ข้อ ได้แก่

1. เพื่อเสริมสร้างเครือข่ายความร่วมมือทางวิชาการระหว่างนักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษาด้วยกันและระหว่างนักศึกษา นักวิจัย นักวิชาการในสาขาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาจากสถาบันการศึกษาต่างๆ ทั่วประเทศ
2. เพื่อเป็นเวทีสำหรับนำเสนอผลงานทางวิชาการของนักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษาทางด้านสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา และสาขาวิชาอื่นที่เกี่ยวข้อง
3. เพื่อเป็นเวทีแลกเปลี่ยนประสบการณ์ในการทำวิจัยและองค์ความรู้ทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา และสาขาวิชาอื่นที่เกี่ยวข้อง
4. เพื่อรวบรวมผลงานทางวิชาการของนักศึกษาและอาจารย์ อันจะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาค้นคว้าต่อไป

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ม.ร.ว.กัลยา ติงศภัทิย์ รองอธิการบดี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้กล่าวเปิดการประชุม โดยเน้นให้เห็นถึงความสำคัญของการจัดงานนี้ว่าจะเป็นประโยชน์อย่างมากต่อแวดวงวิชาการและวิจัยด้านสังคมศาสตร์

ลำดับต่อมา **ศาสตราจารย์สุริชัย หวันแก้ว** ได้กล่าวเกริ่นนำถึงผลงานต่างๆ ของศาสตราจารย์ ดร.ยศ สันตสมบัติ จากคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ โดยเน้นในส่วนของผลงานเกี่ยวกับ “ความหลากหลายทางชีวภาพ และวัฒนธรรม”

9.00-10.00 น.

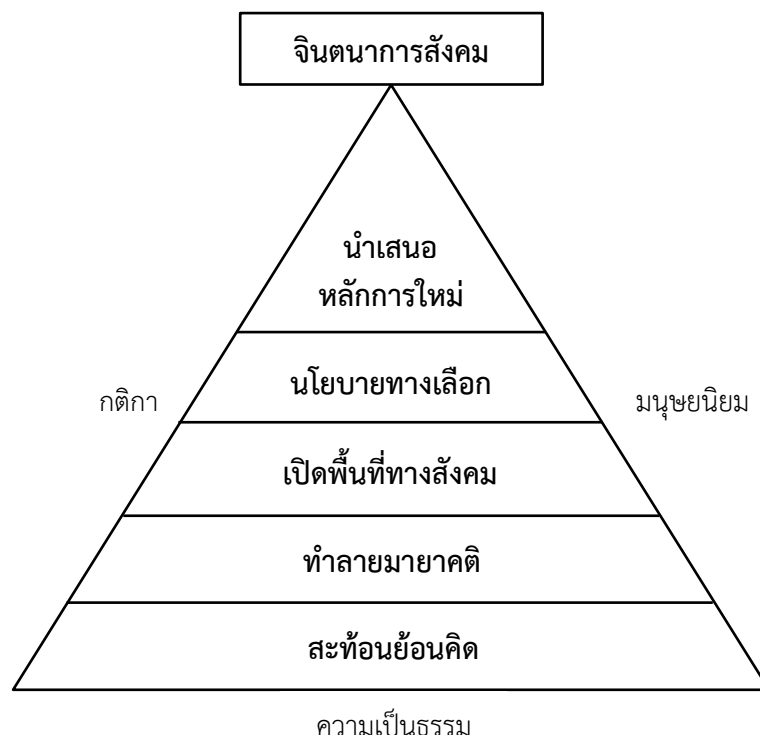
การปาฐกถาำนำเรื่อง “จินตนาการกับการเปลี่ยนแปลงในสังคมร่วมสมัย”

ศาสตราจารย์ ดร.ยศ สันตสมบัติ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ได้กล่าวปาฐกถาำนำเรื่อง “จินตนาการกับการเปลี่ยนแปลงในสังคมร่วมสมัย” โดยมีใจความสำคัญดังต่อไปนี้

- 1) เปิดประเด็นด้วยคำถามชี้้นำการปาฐกถาว่า เสรีภาพและความเท่าเทียมมีรากฐานในเมืองไทยใช่หรือไม่? (หรือรับมาจากตะวันตก) ซึ่งควรริ่สร้างและประกอบใหม่ให้เป็นตามกติกาสากล โดยได้อ้างอิงถึงหนังสือชื่อ “The Sociological Imagination” ของ C. Wright Mills (1959) โดยกล่าวว่า รากฐานเรื่อง

เสรีภาพและความเท่าเทียมแต่เดิมนั้นมุ่งสร้างกฎเกณฑ์ทางสังคมที่อธิบายทุกสังคมได้ แต่ขาดการเชื่อมโยงระหว่างปัญหาส่วนตัว/ปัญหาของปัจเจกบุคคลกับประเด็นทางสังคม/ประเด็นสาธารณะ ซึ่งจินตนาการในที่นี้ ก็หมายความถึง “ความสามารถที่จะปรับเปลี่ยนมุมมอง” (Repositioning) เพื่อให้เข้าใจ “ประวัติศาสตร์” ที่ “เชื่อมโยงกับมนุษย์” ซึ่งเรียกว่า “ความสัมพันธ์ทางสังคม” โดย ศ.ดร.ยศ ได้ยกตัวอย่างกรณีเหมืองแร่ในจ.เลย ประกอบความเข้าใจว่า เป็นความจำเป็นที่จะต้องอธิบายให้ได้ว่า เพราะเหตุใดชาวบ้าน ณ ที่แห่งนั้น จึงต้องย้ายแหล่งที่อยู่หรือสำมะโนครัวไปยังที่อื่นด้วย ทั้งที่พวกเขาต่างก็อยู่มาก่อนที่จะมีเหตุการณ์การเข้ามาทำเหมืองแร่เสียอีก เป็นต้น

2) ประเด็นต่อมาคือ “Historical Moments” ซึ่งประกอบไปด้วย 3 อย่างสำคัญที่ควรพิจารณา ร่วมกัน คือ “ประวัติศาสตร์” “ประสบการณ์ส่วนตัว” และ “โครงสร้างสังคม โดย ศ.ดร.ยศ ได้อธิบายแบบจำลองจินตนาการสังคมว่าประกอบไปด้วยประเด็นต่างๆ (จากล่างขึ้นบน) ดังต่อไปนี้

ประเด็นสำคัญคือ การทำลายมายาคติ ซึ่งถือว่าเป็นความท้าทายอย่างหนึ่งที่หากทำได้ก็จะเป็นการปลดปล่อยความคิดแบบเก่าๆ ให้กลายเป็นการจินตนาการสังคมแบบใหม่ขึ้นได้ และการเปิดพื้นที่ทางสังคมนั้นก็เป็นการทำให้มีศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์อยู่อย่างสมบูรณ์แบบ

3) ประเด็นที่สามคือ Transitional Society ในศตวรรษที่ 21 หรือที่เรียกว่า “สังคมเปลี่ยนผ่าน” จากเดิมที่เรียกกันว่า “ประเทศกำลังพัฒนา” โดย ศ.ดร.ยศ ได้สรุปลักษณะสำคัญของสังคมแบบนี้ว่ามีลักษณะต่างๆ คือ

- 3.1) มีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว
- 3.2) ขนชั้นกลางหดตัว

3.3) มีลักษณะเป็น Urban-rural interpenetration กล่าวคือ คนชนบทกลับใช้เวลาในเมืองมากกว่าคนเมืองไปแล้ว (เพราะต้องทำงาน) ลักษณะ Land-based economy >> Capital-based economy และลักษณะ Multiculturalism/Plural society

3.4) มีลักษณะแปลกแยก

3.5) วัฒนธรรมถูกแช่แข็งด้วยระบบอำนาจนิยม กล่าวคือ เป็นการหยุดสร้างความหมายเพื่ออธิบายประสบการณ์ใหม่ๆ

3.6) มีการยึดติดกับระบบอุปถัมภ์/ทฤษฎีมหาบุรุษ แต่แท้จริงแล้วกลับไม่รู้ว่าคุณเองอยู่กับความเสี่ยง ที่ต้องวิ่งหาแต่ลัทธิพิธีเสด็จพ่อ คนทรง ฯลฯ

ซึ่งจากลักษณะทั้งหมดนั้น อาจกล่าวได้ว่าเป็นผลมาจากการที่ รัฐล้มเหลว โดยที่การปฏิรูปที่แท้จริงไม่ได้อยู่ที่การทำให้การเลือกตั้งบริสุทธิ์ แต่ต้องปฏิรูปที่ความคิดคน และระบบอุปถัมภ์ต่างหาก

4) ประเด็นสุดท้าย ศ.ดร.ยศ ได้กล่าวถึงเรื่องของ Globalization และ Knowledge space: multi-disciplinary imagination ว่าสังคมยังเป็นการเรียนรู้แบบ Globalization from below อยู่ ซึ่งหากจะแก้ไขก็ควรจะต้องทบทวนหลักสูตรการเรียนการสอน แนวคิดทฤษฎี และประเด็นการวิจัยใหม่

10.15-12.00 น.

เวทีวิพากษ์การปาฐกถาของ ศาสตราจารย์ ดร.ยศ สันตสมบัติ

ต่อมาในช่วง เวทีวิพากษ์การปาฐกถาของ ศ.ดร.ยศ สันตสมบัติ โดยมีนักวิชาการ 4 ท่านดังต่อไปนี้

- ดร.ปรีดา เฉลิมเผ่า กอนันต์กุล นักวิชาการอิสระ
- ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กนกวรรณ มะโนรมย์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี
- ศาสตราจารย์สุริชัย หวันแก้ว จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ภาวิกา ศรีรัตนบัลล์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เป็นผู้ดำเนินรายการ

โดยสรุปใจความจากการวิพากษ์ได้ดังนี้

ดร.ปรีดา เฉลิมเผ่า กอนันต์กุล ได้บรรยายประกอบรูปพรมที่มีภาพผู้หญิงอาบน้ำ ในศตวรรษที่ 15 (เนเธอร์แลนด์) ว่า การอาบน้ำไม่ถือเป็นการส่วนตัว แต่เปรียบเสมือนเป็นการสังสรรค์กัน แต่พอศตวรรษที่ 16 เปลี่ยนเป็นไม่ใช้น้ำ เพราะมองว่าเป็นการนำพาเชื้อโรคมารู้น (หนึ่งปีอาจจะอาบน้ำครั้งหนึ่งเท่านั้น) แต่จะใช้เป็นแบบ Dry Bath แทน แต่พอศตวรรษที่ 18 เปลี่ยนเป็นส่วนตัวมากขึ้น และศตวรรษที่ 19 ถือเป็นจุดเปลี่ยนที่ชัดเจน กล่าวคือ อาบน้ำในบ้านได้ มีอ่างอาบน้ำ มีท่อประปา และเริ่มนำเสนอภาพเขียนที่เป็นศิลปะเกี่ยวกับการอาบน้ำของผู้หญิงมากขึ้น ซึ่งจากตัวอย่างทั้งหมดนั้นสามารถสรุปใจความสำคัญได้ 3 ประเด็น คือ

1. มีการสอดแทรกเนื้อหาผ่านภาษา/ไวยากรณ์/ทฤษฎีทางศิลปะ
2. แสดงให้เห็นการเปลี่ยนแปลงของบางสิ่งบางอย่างก่อนที่มันจะเกิดขึ้น เช่น พวกเครื่องจักรกล เป็นต้น
3. Multi-disciplinary ของ ศ.ดร.ยศ

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กนกวรรณ มะโนรมย์ ได้กล่าวถึง 3 ประเด็นสำคัญที่เป็นผลการวิจัยของตัวเอง คือ 1. สถานการณ์ของนักวิชาการทางสังคมศาสตร์ในภาคอีสาน (ลุ่มน้ำโขง) ที่ปัญหามักมาจากการเข้าถึง (Access) และการกีดกัน (Exclusion) ของพวกข้ามชาติทางด้านเศรษฐกิจ ที่ทำให้เกิดความยากจน อันมีสาเหตุมาจากวาทกรรมการยึดทรัพยากรในแหล่งทำมาหากิน วาทกรรมการสร้างเหมือง ฯลฯ ซึ่งเป็นเหตุ

ทำให้สถานการณ์ในตอนนี้เป็นสิ่งที่เราขาดแคลนนักสังคมวิทยาที่จะก้าวข้ามพ้นกรอบของตัวเองเป็นอย่างมาก 2. ประเด็นทางลุ่มน้ำโขงที่ทำอยู่และต้องรีบแก้ไข พบว่า เป็นการเน้นเรื่องปากท้องเป็นสิ่งสำคัญ 3. แนวทางจะทำอะไรต่อบ้างในอนาคต

ศาสตราจารย์สุริชัย หวันแก้ว ได้กล่าวถึงประเด็นของ ศ.ดร.ยศ ในเรื่องของ Globalization ประเด็นของ ดร.ปรีดา ในเรื่องของ การประดิษฐ์สร้างความเป็นส่วนตัว โดยแนะนำให้เห็นว่าการที่สังคมแตกแยกนั้นจะช่วยให้เข้าใจกันได้ โดยภารกิจของนักสังคมวิทยาเป็นสิ่งสำคัญ ที่จะต้องช่วยให้สังคมเกิดความเข้าใจ ไม่ใช่เพียงแต่อธิบายตามหลักวิทยาศาสตร์เท่านั้น

นอกจากนี้ **ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ภาวิกา ศรีรัตนบัลล์** ได้สรุปประเด็นของแต่ละท่าน และเปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมการสัมมนาได้ซักถาม แลกเปลี่ยนความคิดเห็น ซึ่งมีในส่วนของ อ.จากมหาวิทยาลัยแม่โจ้ ที่ได้เสนอแนะว่า ควรจะมีการเชื่อมโยงกับนักวิชาการสาขาอื่นๆ ด้วย และควรเชื่อมโยงผ่านช่องทางอื่นๆ บ้าง เช่น Social Media เป็นต้น

13.00-17.15 น.

ห้องย่อยช่วง 2 และ 3 ห้อง 1-8

ห้อง 1 สังคมวัฒนธรรม และพหุวัฒนธรรม (1) ห้อง 613 ประกอบด้วยการนำเสนอผลงาน 4 ชิ้นคือ 1) การแพร่กระจายวัฒนธรรมอาหาร ภูมิศึกษาแกงตอแมะห์ ในจังหวัดสุโขทัย 2) สามหลักผสมเกลียวหนึ่งเดียวในบ่อปาง: นโยบายพหุวัฒนธรรมกับการปฏิสัมพันธ์ของชาวไทยมุสลิม และชาวไทยเชื้อสายจีนในย่านเมืองเก่าสงขลา 3) งานวัด: การเปลี่ยนแปลงพื้นที่ ความหมายและหน้าที่ และ 4) การพนันและการช่วงชิงความหมายของการแข่งเรือยาวประเพณีในเทศบาลนครอุบลราชธานี ห้องนี้ได้นำเสนอให้เห็นภาพของการศึกษาด้านวัฒนธรรมและแสดงออกให้เห็นว่าในสังคมไทยนั้นยังเต็มเปี่ยมไปด้วยความเป็นพหุสังคมที่ประกอบด้วยวัฒนธรรมอันหลากหลายและมีความสำคัญต่อวิถีชีวิต

ห้อง 2 แรงงาน และการย้ายถิ่น (1) ห้อง 614 ประกอบด้วยการนำเสนอ งาน 5 ชิ้นคือ 1) การสะสมทุนของทุน และกลยุทธ์การต่อรองของแรงงานอพยพตัดอ้อยกลุ่มชาติพันธุ์กูย จังหวัดศรีสะเกษ 2) การคุ้มครองแรงงานข้ามชาติหญิงจากพม่า: กรณีผู้ช่วยทำงานบ้านในกรุงเทพมหานคร 3) สินค้าข้ามแดน: การข้ามท้องถิ่นของแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าในพื้นที่ชานเมืองขอนแก่น 4) สังคม และวัฒนธรรมข้ามพรมแดนของแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าในจังหวัดสมุทรสาคร และ 5) กระบวนการสะสมทุนของผู้หญิงย้ายถิ่นภายในประเทศ งานทั้ง 5 ชิ้นได้เปิดมุมมองด้านการย้ายถิ่นรวมถึงปัญหาแรงงานไทยและแรงงานข้ามชาติที่มีทั้งแบบการเข้าประเทศแบบถูกกฎหมายและผิดกฎหมาย ปัญหาข้างต้นแม้จะมีความต่อเนื่องเชื่อมโยงกับหลายประเด็น และในส่วนของนโยบายได้สังเกตเห็นปัญหาแต่ปัญหาดังกล่าวก็ยังคงมีอยู่และยังเป็นปัญหาที่มีความรุนแรงอยู่ในสังคมไทย ไม่ว่าจะเป็นเรื่องสิทธิมนุษยชน หรือมุมมองของกฎหมายในประเทศและกฎหมายระหว่างประเทศ

ห้อง 3 ชาติพันธุ์ และคนข้ามชาติกับความเป็นอื่น (1) ห้อง 615 ประกอบด้วยการนำเสนอ 3 ชิ้นคือ 1) วัฒนธรรมการทำสวนกระวานของชาวซอง 2) ลื้อ-ยอง ตัวตนที่ถูกสร้างขึ้นในบริบทสังคมเมือง และ 3) วิถีชีวิตและการปรับตัวทางวัฒนธรรมของชาวบรูบนพื้นที่ไทย-ลาวในยุคร่วมสมัย งานด้านชาติพันธุ์ใน

สังคมไทยแม้ว่าจะดูล้ำสมัยและไม่ทันกับปรากฏการณ์ในโลกยุคโลกาภิวัตน์ แต่งานวิชาการในห้องนี้ได้ชี้ประเด็นของการรื้อสร้างตัวตนของกลุ่มชาติพันธุ์ที่ยังคงอ้างความเป็นกลุ่มของตนท่ามกลางกระแสโลกที่ไหลบ่า การสร้างตัวตนผ่านวัฒนธรรม การดำเนินชีวิตเหล่านั้นมิได้เกิดอย่างโดดเดี่ยวแต่กลับรวบรวมเอาความเป็นสมัยใหม่บางประการและกลืนกลายเข้าสู่การสร้างตัวตนในรูปแบบใหม่ๆ ของกลุ่มชาติพันธุ์ การปรับตัวให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงของสังคมรอบข้างเป็นเสมือนยุทธวิธีที่กลุ่มชาติพันธุ์ใช้ในการคงอยู่ในสังคม

ห้อง 4 เด็ก สตรี และเพศสถานะในสังคม (1) ห้อง 616 มีการนำเสนอผลงานทั้งหมด 5 เรื่อง คือ 1) อาชีพนวดของสาวไทยกับความเป็นไปได้ในการย้ายถิ่น: กรณีศึกษาแรงงานย้ายถิ่นหญิงไทยในกรุงโซล เกาหลีใต้ 2) การฆ่าตัวตาย: ความเสี่ยงที่มีความสัมพันธ์กับบทบาทความเป็นชาย 3) การจัดการศึกษาโดยครอบครัว: ค่านิยม ยุทธวิธี และการประกอบสร้างความหมายของการศึกษาในชีวิตประจำวัน 4) แรงแปรปรวนทางเพศ และการปิดฉลากทางเพศ: ว่าด้วยเรื่องคำที่เรียกใช้ “กะเทย” ในสังคมไทย และ 5) เรื่องเล่าของวัยรุ่นหญิงที่ประสบปัญหาการตั้งครภมิไม่พึงประสงค์จากการค้าประเวณี: กรณีศึกษาในสถานคุ้มครองและพัฒนาอาชีพบ้านเกร็ดตระการ บทความทั้ง 5 เรื่องที่นำเสนอให้เห็นภาพของเพศสภาพของผู้หญิง ผู้ชาย และเพศที่สาม ภายใต้กระแสของสังคมทุนนิยมที่ฉีกสังคมออกให้แปลกแยก โดดเดี่ยว ต้อง ต่อสู้ ต้านรับกับสถานะที่ต้องการคงอยู่ ภาวะจำยอมของกลุ่มประชากรบางกลุ่มที่ถูกเลือกมานำเสนอได้สะท้อนภาพด้านมืดของสังคมว่าเพศยังถูกกดและทำให้กลายเป็นสินค้ามีราคาและสามารถทำให้ด้อยค่าได้ มุมมองของความเท่าเทียมยังไม่บังเกิดในหลายสถานการณ์ และโอกาสของกลุ่มที่ถูกกดทับจะยังคงอยู่และเพิ่มโอกาสของการทำให้ต่ำลงไปเรื่อยๆ

ห้อง 5 สังคม วัฒนธรรม และพหุวัฒนธรรม (2) ห้อง 613 ได้มีการนำเสนอ 3 ชิ้นคือ เรื่อง 1) การสร้างความทรงจำผ่านเรื่องเล่าและมรดกในพิพิธภัณฑ์สงครามโลกครั้งที่ 2 2) ปัจจัยที่ทำให้การใช้มูวาทิชาติในวิถีปฏิบัติในสังคมวัฒนธรรมอีสานลดลงและการปรับเปลี่ยน และ 3) เท่าเทียมแต่ไม่ (จำเป็น) ต้องเท่ากัน: ความเป็นธรรมในจริยศาสตร์ขงจื้อ การนำเสนอในห้องนี้นอกจากจะทำให้เปิดโลกทัศน์เรื่องความเป็นพหุวัฒนธรรมในสังคมไทยแล้วยังได้ชี้ชวนให้เราได้เปิดมุมมองของการอธิบายปรากฏการณ์ผ่านมุมมองที่หลากหลายไม่ว่าจะมองผ่านพิพิธภัณฑ์ หรือศาสนาความเชื่อ และคำสอน ต่างๆ ทำให้เราได้ภาพที่สะท้อนสังคมอย่างหนึ่งว่า ไม่ว่าจะกาลเวลาจะผ่านไปเท่าใด วัฒนธรรมก็ยังคงอยู่และงอกงามเพียงแต่จะรูปแบบการนำเสนอที่แตกต่างออกไป

ห้อง 6 ชุมชนและการพัฒนาในสังคม (2) ห้อง 614 มีการนำเสนอผลงาน 4 ชิ้น คือ 1) วิวัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงอัตลักษณ์ของชุมชนควนกาหลง 2) สิทธิชุมชนภายใต้กระบวนการพัฒนา กรณีศึกษา การเคลื่อนไหวของเครือข่ายแม่พระธรณีกับนิคมอุตสาหกรรมอมตะนคร 3) แนวทางการฟื้นฟูชุมชนน่าวอยู่: กรณีศึกษาถนนนครนอก และถนนนครใน จังหวัดสงขลา และ 4) กลุ่มหมอลำผีฟ้าและบทบาทการควบคุมในสังคมชนบทอีสาน งานทุกชิ้นสะท้อนภาพของการเปลี่ยนแปลงในชุมชนและวิถีชีวิตที่เกิดจากการพัฒนาในรูปแบบต่างๆ สิทธิ บทบาทของชุมชนและคนในชุมชนถูกกดทอน กังนั้กระบวนการโต้กลับของชุมชนจึงบังเกิดขึ้นในหลายรูปแบบ การศึกษาถึงผลกระทบจากการพัฒนาจากอดีตจนถึงปัจจุบันได้สร้างบทเรียนให้กับสังคม แต่ดูเหมือนบทเรียนเหล่านั้นกลับไม่ถูกนำมาเรียนรู้ แต่กลับสร้างรอบแผลเดิมๆ ให้กับชุมชน และแม้ว่าในบทความสุดท้ายจะอธิบายถึงบทบาทของประเพณีความเชื่อในการควบคุมสังคมแต่ก็เป็นผลอันเกิดผลของการพัฒนาที่ส่งผลต่อสุขภาพชุมชน

ห้อง 7 ชาติพันธุ์ และคนข้ามชาติกับความเป็นอื่น (2) ห้อง 615 มีการนำเสนอ 3 เรื่องคือ 1) มังคริสเตียนกับความทันสมัย 2) กระบวนการศึกษาการสร้างจิตชุมชน “ผู้ไท” ข้ามรัฐชาติ และ 3) การรื้อสร้างชาติ

พันธฺ์ของชาวไทยเชื้อสายเขมร ในพื้นที่ประเพณีและพิธีกรรมของจังหวัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่างในประเทศไทย งานทั้งสามชิ้นแสดงให้เห็นถึงกลุ่มชาติพันธุ์ในประเทศไทย และในบริบทโลกว่า พรหมแดนทางภูมิศาสตร์การปกครองอาจไม่สามารถแก้ปัญหาเรื่องชาติพันธุ์ได้ เช่นเดียวกับการปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมและอัตลักษณ์ของกลุ่มในการอยู่ร่วมในสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพ การต่อรองกับบริบทรอบๆ ตัวของกลุ่มชาติพันธุ์ที่เกิดขึ้นจากงานทั้งสามชิ้น เป็นเพียงตัวอย่างของพลวัตทางกลุ่มชาติพันธุ์ที่เกิดขึ้นในสังคมโลกเพื่อความอยู่รอด

ห้อง 8 เด็ก สตรี และเพศสถานะในสังคม (2) ห้อง 616 ประกอบด้วยการนำเสนอ 4 เรื่อง คือ 1) บทบาทการดูแลและเหตุผลในการผลักดันบุตรเข้าศึกษาของผู้ปกครองเด็กออทิสติก 2) พฤติกรรมการใช้เฟซบุ๊กและผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตของวัยรุ่นตอนกลาง: กรณีศึกษาพื้นที่เฝ้าระวังทางประชากร อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี 3) การวางแผนชีวิตในการศึกษาต่อระดับอุดมศึกษาของนักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายหรือเทียบเท่า กรณีศึกษาพื้นที่เฝ้าระวังทางประชากร อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี และ 4) ทูทางสังคม: พลังขับเคลื่อนปฏิบัติการความเป็นแม่ของวัยรุ่น งานวิชาการที่ได้นำเสนอในห้องนี้ส่วนหนึ่งมุ่งประเด็นไปที่กลุ่มเด็กและเยาวชน ที่อยู่ในวัยที่จะต้องตัดสินใจกับวิถีชีวิตของตัวเอง การตั้งคำถามของงานวิจัยมุ่งเป้าไปที่การพิจารณาสถานการณ์และพฤติกรรมของเยาวชนที่จะเกิดขึ้นซึ่งจะส่งผลต่อทั้งตัวเด็กและครอบครัว การตอบโต้และเลือกที่จะกระทำอยู่ภายใต้ยุทธวิธีที่เยาวชนตัดสินใจและเลือกปฏิบัติภายใต้ข้อจำกัดต่างๆ กัน ในขณะที่งานชิ้นแรกได้นำเสนอบทบาทของผู้ปกครองที่ต้องดูแลบุตรที่เป็นเด็กพิเศษเพื่อให้เด็กสามารถดำรงชีวิตในสังคมได้ในอนาคต

วันศุกร์ที่ 26 มิถุนายน 2558

8.30-8.45 น.

ดร.ศยามล เจริญรัตน์ กล่าวสรุปสาระสำคัญที่ได้จากการสังเคราะห์การสัมมนาในวันแรก ว่ามีแนวความคิดของ ศ.ดร.ยศ สันตสมบัติ ที่เน้นใน 4 ประเด็น คือ 1) ลักษณะของเสรีภาพและความเท่าเทียม 2) Historical Moments 3) Transitional Society และ 4) Globalization และ Knowledge space: multi-disciplinary imagination ในส่วนของ ดร.ปริตตา เฉลิมเผ่า กอนันทกุล ก็ได้เน้นว่าควรศึกษาประวัติศาสตร์เพื่อให้เกิดความเข้าใจได้อย่างแท้จริง ผศ.ดร.กนกวรรณ มะโนรมย์ ได้เน้นว่าเรากำลังขาดนักวิชาการด้านสังคมศาสตร์ที่จะคิดข้ามกรอบของตัวเองออกไป และ ศ.สุริชัย หวันแก้ว ที่เสนอแนะว่าเราควรคิดร่วมกับผู้อื่น กล่าวคือ กับศาสตร์หรือสาขาอื่นๆ บ้าง เพื่อให้เกิดความร่วมมือกัน และได้คำตอบที่กว้างขวาง ครอบคลุม และหลากหลาย ในส่วนของห้องย่อยในช่วงบ่ายนั้นก็แบ่งเป็น ห้องที่ 1 กับ 5 ประเด็น: สังคม วัฒนธรรม และพหุวัฒนธรรม ห้องที่ 2 กับ 6 ประเด็น: แรงงานและการย้ายถิ่น ห้องที่ 3 กับ 7 ประเด็น: ชาติพันธุ์และคนข้ามชาติ กับความเป็นอื่น ห้องที่ 4 กับ 8 ประเด็น: เด็ก สตรี และเพศสถานะในสังคม โดยมีผู้นำเสนอรวมกันทั้งสิ้น 33 คน

8.45-10.15 น.

อภิปราย: สังคมวิทยาและมานุษยวิทยาในอาเซียน

ดร.เลิศชาย ศิริชัย จากมหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ กล่าวถึง AEC โดยมองว่า AEC หรืออาเซียนนั้นถือเป็นมายาคติที่เราสร้างขึ้นจริงๆ แล้วปัญหาสิ่งแวดล้อมเป็นสิ่งที่ควรให้ความสนใจมากกว่า การป่าไหลของ

แรงงานข้ามชาติก็มีมาก แต่ไม่เคยมีการพูดถึงว่าดูแลพวกเขาอย่างไร ปัญหาชาติพันธุ์ ปัญหาสุขภาพข้ามแดน โดยได้ยกตัวอย่างกรณีศึกษา: ชุมชนประมง จ.ปัตตานี และตลาดการเกษตร ที่นครศรีธรรมราช ว่าถือเป็นช่องทางเปิดรับอาเซียนได้ดี หรือที่ อ.ท่าศาลา จ.นครศรีธรรมราช ก็ได้มีประเด็นการกว้านซื้อที่ดิน ที่ทำให้ราคาที่ดินสูงขึ้นเป็นล้านๆ โดยมีทั้งคนไทยและต่างชาติ แต่ส่วนใหญ่เป็นชาวต่างชาติที่เป็นเจ้าของที่ดินไปแล้วมากกว่า แสดงให้เห็นว่าชาวต่างชาติเริ่มเข้ามามาก อันเป็นผลมาจากการเปิดรับที่มีมากขึ้นด้วย ซึ่งได้ทิ้งท้ายไว้ว่า เราจะทำอย่างไรที่จะทำให้ทิศทางข้างหน้า (โดยเสียงของคนส่วนใหญ่จากข้างล่าง) มีเสียงขึ้นมาบ้าง

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อนุสรณ์ อุณโณ จากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้บรรยายในหัวข้อ “อาเซียนในชีวิตประจำวัน” โดยได้กล่าวว่า ผลพวงจากอาเซียนคือ 1) ความเชื่อมโยงระหว่างรัฐ 2) การเคลื่อนย้ายไหลเวียนของผู้คน สินค้า ข้อมูล ข่าวสาร เงินตรา ระบบ คุณค่า ความเชื่อ วิถีชีวิต 3) การถดถอยของเขตแดน อีกทั้งได้กล่าวถึงประเด็นทางมานุษยวิทยา ได้แก่ 1) การข้ามชาติ ข้ามเขตแดน/ชายแดน 2) แรงงานย้ายถิ่น คนพลัดถิ่น ผู้อพยพ 3) อัตลักษณ์ 4) ศาสนา 5) ชาติพันธุ์ 6) ชุมชน โดยมีผลการวิจัยที่พบว่า การทะลักของคนเข้ามาโดยเฉพาะคนที่มีความสามารถและรายได้สูง ยิ่งถือเป็นการดี ซึ่งความน่าสนใจคือ คนไทยส่วนใหญ่ไม่ค่อยให้ความสนใจ Asean Community แต่ในจังหวัดชายแดนภาคใต้ กลับมีความต้องการจะเชื่อมโยงเป็น Asean Community ซึ่งเหตุที่พวกเขาอยากเชื่อมโยงกับ Asean Community ง่ายกว่าในไทยนั้น เช่น มองเรื่องภาษา (กับมาเลเซีย) เป็นต้น เขาจะมีความกระตือรือร้นมาก เช่น ชอบเดินขบวนพาเหรดถือธงอาเซียนเพื่อแสดงตน เพราะเขารู้สึกอึดอัด คับข้องใจ เนื่องจากมองว่าไทยคับแคบและแข็งเกินไป

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จักรกริช สังขมณี ชวนให้มองอาเซียนแบบใหม่ที่หลากหลายกว่าเดิม โดยมองจากระบบนิเวศ (กายภาพ) เช่น บางคนอยู่บนเทือกเขา ลุ่มแม่น้ำ เป็นต้น เพราะฉะนั้นระบบวัฒนธรรมของอาเซียนจึงอ้างอิงกับระบบนิเวศ เพราะถูกตีกรอบไว้แบบนั้น ลักษณะของอาเซียนนั้น มี 4 ลักษณะคือ 1) เป็นแบบ Fragmented Area 2) มีความหลากหลาย ต่าง และแปลกแยก 3) การปฏิสัมพันธ์ของผู้คนที่อพยพมีความสำคัญกว่า 4) ความเป็นชายขอบที่เกิดและดำรงอยู่ในภูมิภาค

โดย รองศาสตราจารย์ ดร.พัชรินทร์ สิริสุนทร จากมหาวิทยาลัยนเรศวร ผู้ดำเนินรายการนั้น ก็ได้กล่าวสรุปถึงการอภิปราย โดยเน้นให้เห็นถึงมุมมองของ ผศ.ดร.อนุสรณ์ ที่ว่าประเด็น “ความอ่อนแอแบบไร้พรมแดนของนโยบาย” ที่เกิดขึ้นนั้น เป็นการที่คนกลุ่มใหญ่จะไปได้ง่ายขึ้น แต่คนกลุ่มเล็กกลุ่มน้อยจะไปได้ยากขึ้นหรือไม่ และ ศ.สุริชัย หวันแก้ว ได้เสนอแนะเพิ่มเติมว่า เกี่ยวกับสังคมวิทยาและมานุษยวิทยานั้น อาจเป็นเพราะเราขาดบางสาขา เช่น Economical Sociology หรือไม่ จึงทำให้กลุ่มสาขาเศรษฐศาสตร์สามารถอธิบายเกี่ยวกับอาเซียนได้เพียงกลุ่มเดียว และทิ้งประเด็นให้ทุกคนคิดว่า “พลังใดกันแน่ที่เป็นพลังขับเคลื่อนโลกาภิวัตน์”

10.30-12.30 น.

ห้องย่อย ช่วงที่ 3 ห้อง 10-13

ห้อง 9 อาหาร ฐานทรัพยากร และสิ่งแวดล้อม ห้อง 613 ประกอบด้วย 1) นิเวศวิทยา และแนวทางการอนุรักษ์เสือปลาของชุมชนในอำเภอกุยบุรี จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ 2) ความเสี่ยงด้านความมั่นคงทาง

อาหารของชาวบ้านรอบป่าชุมชนโนนใหญ่ อำเภอโพธิ์ศรีสุวรรณ จังหวัดศรีสะเกษ งานด้านฐานทรัพยากรได้สะท้อนภาพของความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติและมนุษย์ ที่ยังต้องพึ่งพาและอาศัยกันและกัน การจัดการดูแล และการรักษาซึ่งแหล่งทรัพยากรที่เกิดจากการมีส่วนร่วมของชุมชนย่อมเป็นแนวทางที่เหมาะสมในพื้นที่ระบบนิเวศน์ที่เปลี่ยนแปลงไปส่งผลกระทบต่อธรรมชาติและชุมชน ความอุดมสมบูรณ์ที่ลดลง การแย่งพื้นที่ทำมาหากินของสัตว์และคน กลายเป็นประเด็นที่ต้องหาทางออกอย่างเหมาะสมทดแทนการแก้ปัญหาด้วยการทำลายและล้างผลาญ

ห้อง 10 นโยบายกับสังคม และความเปลี่ยนแปลง เวลา ห้อง 614 มีการนำเสนอ ดังนี้

- 1) การเปรียบเทียบวาทกรรมความรับผิดชอบของบรรษัทขนาดใหญ่กับวาทกรรมของประชาชนผู้ที่ได้รับผลกระทบ: กรณีศึกษาน้ำมันรั่วไหลเข้าสู่อ่าวพร้าว เกาะเสม็ด จังหวัดระยอง
- 2) ชาติพันธุ์และการเคลื่อนไหวทางด้านสิ่งแวดล้อม: กรณีศึกษาการคัดค้านเขื่อนแม่แจ่มของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง
- 3) ระบบเกษตรพันธสัญญา ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ และกลยุทธ์การต่อรองของเกษตรกรผู้เลี้ยงไก่เนื้อในโรงเรือนระบบปิด จังหวัดลพบุรี ปัญหาความรุนแรง ความไม่เท่าของอำนาจระหว่างรัฐ บรรษัทของทุน และประชาชนเกิดขึ้นบ่อยครั้งงานทั้งสามชิ้นได้อธิบายถึงความไม่เท่าของการต่อรองทางอำนาจระหว่าง 3 ขั้ว ที่ไม่เคยสมดุลหรือตอบโต้กันได้ อย่างเท่าเทียม ผลกระทบหรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นการบอกเล่าถึงการดิ้นรน ชัดขึ้น ต่อต้าน และสร้างบทเรียนให้กับผู้ได้รับผลกระทบของนโยบายที่สร้างผลกระทบต่อประชาชน โดยเฉพาะต่อวิถีชีวิตและชีวิตของพวกเขา

ห้อง 11 อาชญาวิทยา ความเป็ยงเบน และความรุนแรง ห้อง 615 มีการนำเสนอประกอบด้วย

- 1) ชุมชนคลิตีล่างภายใต้การขยายตัวของอำนาจรัฐ
- 2) อัตมโนทัศน์ของเด็กและเยาวชนที่ถูกควบคุมตัวตามกระบวนการยุติธรรม กรณีศึกษาเด็กและเยาวชนในสถานพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชน จังหวัดปทุมธานี กับเด็กและเยาวชนในศูนย์ฝึกและอบรมเด็กและเยาวชน พระนครศรีอยุธยา
- 3) ปัจจัยบุคคลที่มีผลทำให้เด็กและเยาวชนตัดสินใจเสพยาเสพติด กรณีศึกษาเด็กและเยาวชนในศูนย์ฝึกอบรมเด็กและเยาวชนเขต 1 จังหวัดระยอง และ
- 4) การตอบโต้ความรุนแรงเชิงสัญลักษณ์: ปฏิบัติการภาษาผ่านสื่อสิ่งพิมพ์ของคนเสื้อแดงระหว่างการชุมนุมใหญ่ ห้องย่อยนี้ได้แสดงให้เห็นว่าความรุนแรงและปัญหาของสังคมยังอยู่ในสังคมไทยภายใต้อำนาจรัฐการถูกกดทับของชุมชนและประชาชนย่อมต้องแสวงหาที่ระบายออก ไม่ว่าจะเป็นกระบวนการต่อต้าน หรือการใช้สื่อสัญลักษณ์ต่างๆ ในขณะที่ปัญหาความเป็ยงเบนของกลุ่มประชากรในสังคมก็มีได้ลดน้อยลง ความรุนแรง ยาเสพติด ยังคงเป็นปัญหาที่ถูกมองว่าเมื่อเกิดขึ้นในสังคมแล้วใครต้องเป็นผู้รับผิดชอบ การแสวงหาสาเหตุจากกลุ่มประชากรที่มักถูกเรียกว่ากลุ่มเสี่ยง หรือกลุ่มที่เป็ยงเบนไปจากพฤติกรรมปกติ ก็ยังคงเป็นประเด็นทางวิชาการที่ยังเป็นที่ได้รับความสนใจเสมอ

ห้อง 12 และห้อง 13 เป็นห้องรับเชิญพิเศษ ได้มีการนำเสนอประเด็น “ลึก...แต่ไม่ลับ: ชีวิตแรงงานนอกระบบ” และประเด็น “ความเป็นจริงของความเป็นธรรม: การวิเคราะห์แนวคิดความเป็นธรรมกับสถานการณ์จริงในพื้นที่อุตสาหกรรมขุดเจาะ” ทั้งสองห้องได้นำเสนอประเด็นความเป็นธรรมที่สามารถเกิดขึ้นได้กับหลายกลุ่มและบางครั้งความเป็นธรรมเหล่านั้นก็ถูกทำให้มองไม่เห็นหรือมองไม่เห็นโดยคนทั่วไป

13.30-15.30 น.

อภิปรายสรุป: “เท่ากันแต่ไม่เท่าเทียม ความเป็นธรรมในศตวรรษที่ 21”

ศาสตราจารย์ ดร.อมรา พงศาพิชญ์ คณะกรรมการสิทธิมนุษยชน ได้กล่าวถึง 3 ประเด็นสำคัญ อันได้แก่ 1) งานของบัณฑิตที่ผลิตออกมา ต้องถามว่าระดับของงานที่ทำ เช่น วิทยานิพนธ์ ต้องการระดับใด หรือแบบใด เป็นต้นว่า เพียงแค่ระดับอธิบาย บรรยาย หรือต้องการวิเคราะห์ สังเคราะห์ 2) วิธีการวิเคราะห์ ต้องถามว่าวิธีใด ลึกซึ้งเพียงใด 3) กระบวนทัศน์ ว่าใช่หรือไม่ใช่ สอดคล้องหรือไม่สอดคล้อง ทั้งกระแสหลัก และทางเลือก

ศาสตราจารย์ ดร.สุภางค์ จันทวนิช จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กล่าวถึงการได้รับการคุ้มครองบุคคล ควรเข้าไปทำวิจัยให้เห็นสภาพความเปราะบางที่ชัดเจนขึ้น พร้อมเสนอทางแก้ปัญหาด้วย และงานวิจัย ควรทำให้เห็นสภาพการถูกละเมิดที่ชัดเจนขึ้น (ที่เรียกว่า ทฤษฎีฐานราก/ทฤษฎีแผ่นดินแม่) ในลักษณะคล้ายกับ Evidence Debates ที่ UN ชอบใช้กัน และเรื่องของความมั่นคง เช่น เรื่องการย้ายถิ่น กรณีของโรฮิงจา เป็นต้น ที่ต้องการให้คุ้มครองคนที่เปราะบาง

ศาสตราจารย์ ดร.อานันท์ กาญจนพันธุ์ จากมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ได้กล่าวถึงประเด็นสำคัญในการตั้งประเด็นปัญหาการวิจัย ว่าต้องมีบริบท ต้องเชื่อมความคิด (Conceptualization) และการพลิกแปลงความคิด (Operationalization) โดยเน้นในเรื่องของการเชื่อมความคิด ที่ประกอบไปด้วย 1) สิทธิ ที่มีความคิดเชิงเดี่ยวครอบงำ ความคิดเชิงเดี่ยวคือ วิทยาศาสตร์ ซึ่งปัจจุบันเปลี่ยนเป็นความคิดเชิงซ้อนแล้ว (ในแง่สังคม) 2) แรงงาน เราชอบไปตีขลุ่ม เหมารวม 3) พลเมือง เราจะต้องแยกแยะให้ได้ กรณีศึกษา: ชาวไทยใหญ่ในเชียงใหม่ เรียกว่า พลเมืองทางวัฒนธรรมและเศรษฐกิจได้ แต่ต้องไม่ใช่ทางกฎหมาย เราต้องเข้าใจบริบทของสังคม และพยายามเชื่อมโยง/เข้าใจปฏิธานนิยมให้มากขึ้น โดยเน้นการเชื่อมความคิดให้ได้

ดร.สายพิน ศุพุทธมงคล จากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้เปิดประเด็นคำถามไว้ว่า ก่อนอื่นเราควร จะทราบเท่ากันและเท่าเทียมคืออะไร ต่างกันอย่างไร โดยได้กล่าวว่าจะตัดสินอะไร ต้องดูปัจจัยประกอบด้วย

ทั้งนี้ สรุปประเด็นจากการร่วมกันถกได้ว่า ความเท่ากัน/ความเท่าเทียม จะเกิดขึ้นได้ต้องวางอยู่บนความยืดหยุ่น เช่น “แรงงาน” ไม่ใช่มองแต่แรงงานภายใน แต่ต้องมองภายนอกด้วย ไม่ใช่แข็งเกินไป เพราะมันมีความซับซ้อนอยู่มาก หรือแม้แต่ “พลเมือง” ก็มีหลายมิติ เพื่อให้เห็นความเป็นคนมากขึ้น เพื่อให้เท่ากันแล้วก็เท่าเทียม หรือแม้ไม่เท่ากันแต่ก็เท่าเทียมได้ ซึ่งมีรัฐธรรมนูญฉบับหนึ่งแบ่งแยกเป็น “สิทธิมนุษยชน” โดยให้หมายถึง สิทธิทั่วไป กับ “สิทธิพลเมือง” ให้หมายถึง คนไทย ซึ่งแท้จริงแล้วไม่ใช่ แต่พลเมืองคือ คนทั้งโลก โดยไม่แบ่งแยกสัญชาติ และควรให้ความสำคัญกับ 3 ประเด็นสำคัญคือ 1) พลเมือง 2) ความเป็นธรรมกับความเท่าเทียม และ 3) ศักยภาพ โดยกล่าวได้ว่า หากศักยภาพมีมาก คนก็ควรได้รับความเท่าเทียมน้อย แต่หากศักยภาพมีน้อย คนก็ควรได้รับความเท่าเทียมมาก ดังเช่นตัวอย่างการนำลูกเข้าเรียนที่โรงเรียนใกล้บ้านของคนในประเทศเยอรมนี ที่รัฐมีกำหนดให้ครอบครัวได้อยู่ใกล้โรงเรียนใดก็ให้ส่งลูกเข้าโรงเรียนนั้น แต่การจ่ายค่าเทอมให้เป็นไปตามฐานะของแต่ละครอบครัว ซึ่งต่างจากประเทศไทยที่ไม่จำเป็นต้องส่งลูกเข้าเรียนในโรงเรียนใกล้บ้าน หากต้องการส่งลูกไปเรียนโรงเรียนที่มีชื่อเสียงใดแต่ไกลบ้าน หากมีเงินก็สามารถทำได้

ซึ่งจากตัวอย่างนี้แสดงให้เห็นถึงความไม่เท่าเทียมกันในประเทศไทยที่เห็นได้ชัดเจน ต่างจากในประเทศเยอรมนีที่มีความเท่าเทียมกันอยู่ จะเห็นได้ว่า ในประเทศเยอรมนีไม่ว่าลูกคนจนหรือรวยก็ต้องเรียนในโรงเรียนเดียวกันที่ใกล้บ้าน ซึ่งรัฐได้ควบคุมให้ทุกโรงเรียนทั่วประเทศมีมาตรฐานเดียวกันด้วย และในที่สุดท้ายคือ หากจะกล่าวถึง “สิทธิ” ก็จำเป็นต้องกล่าวถึง “ความสามารถ” ควบคู่กันไปด้วย เป็นการดูที่ผลลัพธ์มากกว่าคุณค่า เช่น หากให้ที่ดินคนสองคนเท่ากันคือคนละ 5 ไร่ แต่อีกคนหนึ่งไม่มีทุน ที่ดินเหล่านั้นก็คงเปล่าประโยชน์ หรือแม้แต่ใบปริญญาที่ทุกคนจบออกมาเหมือนกัน แต่ความสามารถหรือศักยภาพไม่เท่ากัน จึงกล่าวได้ว่า ไม่สามารถอธิบายเรื่องหนึ่งๆด้วยตัวของมันเองได้

15.30-16.00 น.

การบรรยายพิเศษ โดย ดร.อุทัย ดุลยเกษม

ดร.อุทัย ดุลยเกษม เน้นในเรื่องของ นักวิจัยทางสังคมวิทยารุ่นใหม่ โดยกล่าวถึงประเด็นเกี่ยวกับการทำวิจัยในสังคมศาสตร์ หรือความเท่าเทียม ศาสตร์ทางสังคมวิทยามีความซับซ้อนและหลากหลาย แต่อยู่ในตำแหน่งแห่งที่ที่สร้างสรรค์ “สังคมมีปัญหาเนื่องจากความไม่เป็นธรรมทางสังคม” แต่การเรียนในห้องเรียน ไม่ค่อยเน้นให้คิด แต่เน้นให้จำทฤษฎีมากเกินไป จึงทำให้นักสังคมวิทยาไม่ค่อยให้ความสนใจกับประเด็นเหล่านี้มากนัก ซึ่งอาจถึงเวลาแล้วที่กระบวนการวิจัยในสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาน่าจะเปลี่ยนแปลง และทำให้เกี่ยวข้องกับความเป็นธรรมในสังคม

ลำดับสุดท้ายคือ **ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุมนทิพย์ จิตสว่าง** หัวหน้าภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะรัฐศาสตร์ จุฬาฯ กล่าวปิดการประชุม และที่ประชุมกลุ่มนิสิตนักศึกษาระหว่างมหาวิทยาลัยที่ร่วมรับผิดชอบในงานเครือข่ายบัณฑิต ได้กำหนดกันคร่าวๆ ว่าครั้งต่อไปคือ ครั้งที่ 15 อาจเป็นมหาวิทยาลัยทักษิณ เป็นเจ้าภาพ และครั้งที่ 16 อาจเป็น มหาวิทยาลัยนเรศวร เป็นเจ้าภาพ

เอกสารประมวลบทความประกอบการสัมมนา (Proceedings)
โครงการสัมมนาเครือข่ายนักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษาศาสาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา ครั้งที่ 14
ปีการศึกษา 2557

เรื่อง “เท่ากันแต่ไม่เท่าเทียม: ความเป็นธรรมทางสังคมในศตวรรษที่ 21”

วันที่ 25 -26 มิถุนายน 2558

ณ ห้องประชุมเกษม สุวรรณกุล (ชั้น 13)

อาคารเกษมอุทยานิน คณะรัฐศาสตร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญ

	หน้า
คำนำ	
บทสรุปจากการประชุม	i
ส่วนที่ 1 โครงการและกำหนดการ	
หน่วยงานที่รับผิดชอบ	ก
หลักการและเหตุผล	ก
วัตถุประสงค์	ข
ระยะเวลาดำเนินการ	ข
ผู้เข้าร่วมการสัมมนา	ค
ผลที่คาดว่าจะได้รับ	ค
กลุ่มเป้าหมาย	ค
ผู้รับผิดชอบโครงการ	ง
กำหนดการสัมมนาเครือข่ายนักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา	จ
กำหนดการเสวนา (ห้องที่ 12 ความเป็นธรรม) <i>“ลึก...แต่ไม่ลึก: ชีวิตแรงงานนอกระบบ”</i>	ช
กำหนดการสัมมนา (ห้องที่ 13 ความเป็นธรรม) <i>“ความเป็นจริงของความเป็นธรรม: การวิเคราะห์แนวคิดความเป็นธรรมกับสถานการณ์จริงในพื้นที่ อุตสาหกรรมชุดเจาะ”</i>	ช
ส่วนที่ 2 เอกสารประมวลบทความประกอบการสัมมนา (Proceedings)	
วันที่ 25 มิถุนายน 58	
ห้อง 1 สังคมวัฒนธรรม และพหุวัฒนธรรม (1) ห้อง 613	1
การแพร่กระจายวัฒนธรรมอาหาร ภูมิศึกษาแกงตอแมะห์ ในจัสตุล พรพรรณ สหะวิริยะ	3
สามหลักผสมเกลียวหนึ่งเดียวในบ่ออย่าง: นโยบายพหุวัฒนธรรมกับการปฏิสัมพันธ์ของชาวไทย มุสลิม และชาวไทยเชื้อสายจีนในย่านเมืองเก่าสงขลา เรณูภา ฤทธิเดช	19
งานวัด: การเปลี่ยนแปลงพื้นที่ ความหมายและหน้าที่ วิไลวรรณ พงษ์วัน	35

เอกสารประมวลบทความประกอบการสัมมนา (Proceedings)
โครงการสัมมนาเครือข่ายนักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษาศาสาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา ครั้งที่ 14
ปีการศึกษา 2557

เรื่อง “เท่ากันแต่ไม่เท่าเทียม: ความเป็นธรรมทางสังคมในศตวรรษที่ 21”

วันที่ 25 -26 มิถุนายน 2558

ณ ห้องประชุมเกษม สุวรรณกุล (ชั้น 13)

อาคารเกษมอุทยานิน คณะรัฐศาสตร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญ

	หน้า
วันที่ 25 มิถุนายน 58	
ห้อง 2 แรงงาน และการย้ายถิ่น (1)	ห้อง 614
การสะสมทุนของทุน และกลยุทธ์การต่อรองของแรงงานอพยพตัดอ้อยกลุ่มชาติพันธุ์กัญ จังหวัดศรีสะเกษ	51
อุบล สวัสดิ์ผล	
การคุ้มครองแรงงานข้ามชาติหญิงจากพม่า: กรณีผู้ช่วยทำงานบ้านในกรุงเทพมหานคร	53
ผจงรักษ์ สิงห์ชัย	
สินค้าข้ามแดน: การข้ามท้องถิ่นของแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าในพื้นที่ชานเมืองขอนแก่น	57
วิลาสินี โสภภาพล	
ห้อง 3 ชาติพันธุ์ และคนข้ามชาติกับความเป็นอื่น (1)	ห้อง 615
วัฒนธรรมการทำสวนกระวานของชาวช่อง	95
อมรรามรณ์ จริงจิตร	
ล้อ-ยong ตัวตนที่ถูกสร้างขึ้นในบริบทสังคมเมือง	97
จุฑามาศ ตันขเวเจริญกิจ	
ห้อง 4 เด็ก สตรี และเพศสถานะในสังคม (1)	ห้อง 616
อาชีพนวดของสาวไทยกับความเป็นไปได้ในการย้ายถิ่น: กรณีศึกษาแรงงานย้ายถิ่นหญิงไทยใน	109
กรุงโซล เกาหลีใต้	
วิลาสินี อารีเยะกิจโกศล	
การฆ่าตัวตาย: ความเสี่ยงที่มีความสัมพันธ์กับบทบาทความเป็นชาย	123
สุกัญญา ชาวบ้านกว้าง	
การจัดการศึกษาโดยครอบครัว: ค่านิยม ยุทธวิธี และการประกอบสร้างความหมายของ	125
การศึกษาในชีวิตประจำวัน	
ฉนวนันท์ ประทุม	139
	151

เอกสารประมวลบทความประกอบการสัมมนา (Proceedings)
โครงการสัมมนาเครือข่ายนักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษาศาสาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา ครั้งที่ 14
ปีการศึกษา 2557
เรื่อง “เท่ากันแต่ไม่เท่าเทียม: ความเป็นธรรมทางสังคมในศตวรรษที่ 21”
วันที่ 25 -26 มิถุนายน 2558
ณ ห้องประชุมเกษม สุวรรณกุล (ชั้น 13)
อาคารเกษมอุทยานิน คณะรัฐศาสตร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญ

	หน้า
วันที่ 25 มิถุนายน 58	
ห้อง 7 ชาติพันธุ์ และคนข้ามชาติกับความเป็นอื่น (2) ห้อง 615	305
มั่งคริสเตียนกับความทันสมัย	307
รัตนา ด้วยดี	
ห้อง 8 เด็ก สตรี และเพศสถานะในสังคม (2) ห้อง 616	327
บทบาทการดูแลและเหตุผลในการผลักดันบุตรเข้าศึกษาของผู้ปกครองเด็กออทิสติก	329
ชนุตม์ นาคันท์	
พฤติกรรมการใช้เฟซบุ๊กและผลกระทบที่มีต่อคุณภาพชีวิตของวัยรุ่นตอนกลาง: กรณีศึกษาพื้นที่	341
เผ็าระวังทางประชากร อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี	
ธิตา พลกลาง, ชาตินัย หวานวาจา, นฤมล เจริญใจ, กษมา ยาโกะ และอัจฉรา กองกะมุด	
การวางแผนชีวิตในการศึกษาต่อระดับอุดมศึกษาของนักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย	357
หรือเทียบเท่า กรณีศึกษาพื้นที่เผ็าระวังทางประชากร อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี	
ภัทรพร ตาสิ่งห์, คณิศร เนติสุวรรณ, พิมลพรรณ นิตยน์รา และภูเบศ วณิชชานนท์	
ทุนทางสังคม: พลังขับเคลื่อนปฏิบัติการความเป็นแม่ของวัยรุ่น	375
อำไพ หมื่นสิทธิ์	
วันที่ 26 มิถุนายน 2558	
ห้อง 9 อาหาร ฐานทรัพยากร และสิ่งแวดล้อม ห้อง 613	387
นิเวศวิทยา และแนวทางการอนุรักษ์เสื่อปลาของชุมชนในอำเภออุยบุรี จังหวัดประจวบคีรีขันธ์	389
ศุภากร ปทุมรัตนธาร	
ความเสี่ยงด้านความมั่นคงทางอาหารของชาวบ้านรอบป่าชุมชนโนนใหญ่ อำเภอโพธิ์ศรีสุวรรณ	411
จังหวัดศรีสะเกษ	
วาสนา ศรีจำปา	

เอกสารประมวลบทความประกอบการสัมมนา (Proceedings)
โครงการสัมมนาเครือข่ายนักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษาศาสาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา ครั้งที่ 14
ปีการศึกษา 2557

เรื่อง “เท่ากันแต่ไม่เท่าเทียม: ความเป็นธรรมทางสังคมในศตวรรษที่ 21”

วันที่ 25 -26 มิถุนายน 2558

ณ ห้องประชุมเกษม สุวรรณกุล (ชั้น 13)

อาคารเกษมอุทยานิน คณะรัฐศาสตร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญ

	หน้า
วันที่ 26 มิถุนายน 2558	
ห้อง 10 นโยบายกับสังคม และความเปลี่ยนแปลง	ห้อง 614 429
การเปรียบเทียบวาทกรรมความรับผิดชอบของบรรษัทขนาดใหญ่กับวาทกรรมของประชาชนผู้ที่ได้รับผลกระทบ: กรณีศึกษาน้ำมันรั่วไหลเข้าสู่อ่าวพร้าว เกาะเสม็ด จังหวัดระยอง	431
สาทิณี ศิริไพบุลย์	
ชาติพันธุ์และการเคลื่อนไหวทางด้านสิ่งแวดล้อม: กรณีศึกษาการคัดค้านเขื่อนแม่แจ่มของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง	447
กนกวรรณ มีพรหม	
ระบบเกษตรพันธสัญญา ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ และกลยุทธ์การต่อรองของเกษตรกรผู้เลี้ยงไก่เนื้อในโรงเรือนระบบปิดจังหวัดลพบุรี	461
ชัชรินทร์ ชัยดี	
ห้อง 11 อาชญาวิทยา ความเป็ยงเบน และความรุนแรง	ห้อง 615 481
ชุมชนคลิตี้ล่างภายใต้การขยายตัวของอำนาจรัฐ	483
ชลาลัย นาสวนสุวรรณ	
ปัจจัยบุคคลที่มีผลทำให้เด็กและเยาวชนตัดสินใจเสพยาเสพติด กรณีศึกษาเด็กและเยาวชนในศูนย์ฝึกอบรมเด็กและเยาวชนเขต 1 จังหวัดระยอง	497
ระพีพรรณ บัวผัน	
รายชื่อคณะทำงานจัดงานประชุมวิชาการเครือข่ายนักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา	513

โครงการสัมมนาเครือข่ายนักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา
สาขาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา ครั้งที่ 14 ปีการศึกษา 2557

1. ชื่อโครงการ โครงการสัมมนาเครือข่ายนักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา สาขาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา ครั้งที่ 14 ปีการศึกษา 2557

2. หน่วยงานที่รับผิดชอบ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

3. หลักการและเหตุผล

การสัมมนา “เครือข่ายนักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา” จัดขึ้น ติดต่อกันมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2544 เพื่อเปิดโอกาสให้นักศึกษาและคณาจารย์ รวมทั้งบุคคลทั่วไปที่สนใจได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์และองค์ความรู้ทางวิชาการ ในลักษณะการจัดเวทีสำหรับการนำเสนอและการตีพิมพ์เผยแพร่ผลงานทางวิชาการของนักศึกษา ซึ่งในครั้งล่าสุด มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ เป็นเจ้าภาพในการจัดเวทีครั้งที่ 13 ระหว่างวันที่ 15-16 มีนาคม 2557 ณ อาคารปฏิบัติการเทคโนโลยีและพัฒนานวัตกรรม มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ ซึ่งผลจากการประชุมในครั้งนั้น ได้สร้างเครือข่ายฯ ที่ได้มีการแลกเปลี่ยนกันในเรื่องความรู้ทางวิชาการ รวมไปถึงประสบการณ์ในการศึกษาวิจัย ทั้งในประเด็นหัวข้อและพื้นที่การศึกษาวิจัยที่มีความแตกต่างหลากหลาย อันส่งผลก่อให้เกิดการนำเอาความรู้และประสบการณ์ที่ได้ไปใช้เพื่อผลิตผลงานทางวิชาการที่มีคุณภาพและช่วยสร้างสรรค์ พัฒนาสร้างคุณประโยชน์ต่อสังคมได้เป็นอย่างดี อีกทั้งในปีพ.ศ. 2558 นี้จะเป็นการเปิดเสรีประชาคมอาเซียนซึ่งมีความสำคัญสำหรับภูมิภาคนี้ ประเทศไทยในฐานะหนึ่งในสิบประเทศจึงต้องมีการเตรียมความพร้อมในด้านวิชาการเพื่อจะสามารถเท่าทันกับความเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นรวมทั้งเป็นการสร้างเครือข่ายนักวิชาการรุ่นใหม่อันจะก่อให้เกิดความร่วมมือในอนาคต

ดังนั้น การสานต่อเวทีของเครือข่ายนักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาจึงมีความสำคัญและจำเป็นที่ต้องมีต่อไป โดยในครั้งที่ 14 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้รับเป็นเจ้าภาพในการจัดเวทีการสัมมนาขึ้นระหว่างวันที่ 25-26 มิถุนายน 2558 ณ อาคารเกษมอุทยานิน คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในการจัดงานสัมมนาครั้งนี้ ผู้ที่เกี่ยวข้องทุกฝ่ายมีความตั้งใจที่จะประสานงานกันอย่างเต็มที่ ทั้งนี้ก็เพื่อให้เครือข่ายฯ สามารถดำรงอยู่และขยายตัวต่อเนื่อง อันจะเป็นการเสริมสร้างความสัมพันธ์ทั้งทางด้านวิชาการและความร่วมมือระหว่างนักศึกษา คณาจารย์ ทั้งระดับบุคคลและระดับสถาบันเพื่อเป็นพื้นฐานในการแลกเปลี่ยนและพัฒนาองค์ความรู้ทางด้านสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาสืบไป

4. วัตถุประสงค์

4.1 เพื่อเสริมสร้างเครือข่ายความร่วมมือทางวิชาการระหว่างนักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษาด้วยกัน และระหว่างนักศึกษา นักวิจัย นักวิชาการในสาขาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาจากสถาบันการศึกษาต่างๆ ทั่วประเทศ

4.2 เพื่อเป็นเวทีสำหรับนำเสนอผลงานทางวิชาการของนักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา ทางด้านสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา และสาขาวิชาอื่นที่เกี่ยวข้อง

4.3 เพื่อเป็นเวทีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ในการทำวิจัยและองค์ความรู้ทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา และสาขาวิชาอื่นที่เกี่ยวข้อง

4.4 เพื่อรวบรวมผลงานทางวิชาการของนักศึกษาและอาจารย์ อันจะเป็นประโยชน์ต่อการ ศึกษา ค้นคว้าต่อไป

5. ระยะเวลาดำเนินการ

การสัมมนาเครือข่ายฯ จะจัดขึ้นระหว่างวันที่ 25-26 มิถุนายน 2558 ณ อาคารเกษมอุทยานิน คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ระยะเวลาดำเนินการทั้งขั้นตอนการเตรียมงาน การจัดการสัมมนา และสรุปผลการสัมมนา รวมทั้งสิ้น 11 เดือน ตั้งแต่เดือน พฤศจิกายน 2557 ถึง เดือนกันยายน 2558

รายละเอียดดำเนินงานมีดังนี้

ขั้นตอน	ระยะเวลา	หมายเหตุ
1. การเตรียมงาน	พฤศจิกายน 2557 – 20 พฤษภาคม 2558	สถาบันวิจัยสังคม/ภาคสังคมวิทยา และมานุษยวิทยา คณะรัฐศาสตร์
เปิดรับบทคัดย่อ	19 มกราคม-20 มีนาคม 2558	สถาบันวิจัยสังคม
ตอบรับ	31 มีนาคม 2558	สถาบันวิจัยสังคม
กำหนดส่งบทความฉบับเต็ม	19 เมษายน 2558	สถาบันวิจัยสังคม
สรุปกำหนดการและประกาศรายชื่อผู้เข้าร่วมประชุม	1 มิถุนายน 2558	สถาบันวิจัยสังคม
2. การจัดการสัมมนา	วันที่ 25-26 มิถุนายน 2558	อาคารเกษมอุทยานิน คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
3. สรุปผลการสัมมนาและจัดทำเอกสารรายงานการสัมมนา	27 มิถุนายน - 31 กันยายน 2558	สถาบันวิจัยสังคม/ภาคสังคมวิทยา และมานุษยวิทยา คณะรัฐศาสตร์

6. ผู้เข้าร่วมการสัมมนา

ประกอบด้วยนักศึกษาและคณาจารย์จากมหาวิทยาลัยที่เป็นภาคีเครือข่ายฯ ในประเทศจำนวน 18 มหาวิทยาลัย รวมทั้งสิ้นประมาณ 200 คน ได้แก่

1. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
2. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
3. มหาวิทยาลัยศิลปากร
4. มหาวิทยาลัยมหิดล
5. มหาวิทยาลัยแม่โจ้
6. มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์
7. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
8. มหาวิทยาลัยพายัพ
9. มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์
10. มหาวิทยาลัยทักษิณ
11. มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
12. มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี
13. มหาวิทยาลัยราชภัฏยะลา
14. มหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษม
15. มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร
16. มหาวิทยาลัยนเรศวร
17. มหาวิทยาลัยขอนแก่น
18. มหาวิทยาลัยรามคำแหง

7. ผลที่คาดว่าจะได้รับ

7.1 มีเครือข่ายความร่วมมือทางวิชาการระหว่างนักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา ระหว่างนักศึกษา กับคณาจารย์ รวมถึงนักวิชาการในสาขาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาจากมหาวิทยาลัยทั่วประเทศ

7.2 มีเวทีสำหรับนำเสนอผลงานทางวิชาการของนักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา ทางด้านสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา และสาขาวิชาอื่นที่เกี่ยวข้อง

7.3 มีเวทีแลกเปลี่ยนประสบการณ์ในการทำวิจัยและองค์ความรู้ทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา และสาขาวิชาอื่นที่เกี่ยวข้อง

7.4 มีเอกสารรวบรวมผลงานทางวิชาการของนักศึกษาและอาจารย์ในสาขาวิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา และสาขาวิชาอื่นที่เกี่ยวข้อง

8. กลุ่มเป้าหมาย

นิสิตระดับบัณฑิตศึกษา นักวิชาการ นิสิตและผู้สนใจทั่วไป จำนวน 200 คน

9. ผู้รับผิดชอบโครงการ

1. ศาสตราจารย์ สุริชัย หวันแก้ว ผู้อำนวยการศูนย์ศึกษาสันติภาพและความขัดแย้ง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
โทรศัพท์ 02 218 3935 โทรสาร 02 218 3935
E-mail: surichai1984@yahoo.com
2. ดร.ศยามล เจริญรัตน์ ผู้ช่วยผู้อำนวยการ สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
โทรศัพท์ 081 355 3748 โทรสาร 02 215 5523
E-mail: saya21@yaoo.com
3. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุมนทิพย์ จิตสว่าง หัวหน้าภาคสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
โทรศัพท์ 02 218 7323 โทรสาร 02 218 7356
E-mail: sumonthip99@hotmail.com
4. นางสาวรัศมี เอกศิริ นักวิจัยสมทบ สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
โทรศัพท์ 089 132 6511 โทรสาร 02 215 5523
E-mail: apipu1@hotmail.com

กำหนดการสัมมนาเครือข่ายนักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา
สาขาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา ครั้งที่ 14 ปีการศึกษา 2557
“เท่ากันแต่ไม่เท่าเทียม: ความเป็นธรรมทางสังคมในศตวรรษที่ 21”
วันที่ 25-26 มิถุนายน 2558
ณ ห้องประชุมเกษม สุวรรณกุล (ชั้น 13)
อาคารเกษมอุทยานิน คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วันพฤหัสบดีที่ 25 มิถุนายน 2558

- 08.00 - 08.30 ลงทะเบียน
- 08.30 - 08.50 กล่าวต้อนรับและกล่าวรายงาน โดย รองศาสตราจารย์ ภก.ดร.วิทยา กุลสมบูรณ์
ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- 08.50 - 09.00 เปิดการประชุม โดย
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ม.ร.ว.กัลยา ติงศภักดิ์ รองอธิการบดี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- 09.00 - 10.00 การปาฐกถา นำเรื่อง “จินตนาการกับการเปลี่ยนแปลงในสังคมร่วมสมัย” โดย
ศาสตราจารย์ ดร.ยศ สันตสมบัติ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
- 10.00 - 10.15 พักรับประทานอาหารว่าง
- 10.15 - 12.00 เวทีวิพากษ์ : โดย
ศาสตราจารย์สุริชัย หวันแก้ว จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ดร.ปริตตา เฉลิมเผ่า กอนันทกุล นักวิชาการอิสระ
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กนกวรรณ มะโนรมย์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี
ดำเนินรายการโดย
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ภาวิกา ศรีรัตนบัลล์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- 12.00 - 13.00 พักรับประทานอาหารกลางวัน

13.00 - 15.00	การประชุมกลุ่มย่อย 1		
ห้องที่ 1 สังคม วัฒนธรรม และพหุวัฒนธรรม (1) (ห้อง 613) ผศ.ดร.โสวัตรี ณ ถลาง	ห้องที่ 2 แรงงาน และการย้ายถิ่น (ห้อง 614) ผศ.ดร.เสาวลักษณ์ ขายทวีป	ห้องที่ 3 ชาติพันธุ์ และคนข้ามชาติ กับความเป็นอื่น (1) (ห้อง 615) ผศ.ดร.จักรกริช สังขมณี	ห้องที่ 4 เด็ก สตรี และเพศสถานะในสังคม (1) (ห้อง 616) ผศ.ดร.หทัยรัตน์ บุญโยปรัชญ์มณี
15.00 - 15.15	พักรับประทานอาหารว่าง		
15.15 - 17.15	การประชุมกลุ่มย่อย 2		
ห้องที่ 5 สังคม วัฒนธรรม และพหุวัฒนธรรม (2) (ห้อง 613) ดร.ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ	ห้องที่ 6 ชุมชนและการพัฒนา (ห้อง 614) อาจารย์สิริภา สงเคราะห์ รศ.ดร.จารุวรรณ ขำเพชร	ห้องที่ 7 ชาติพันธุ์ และคนข้ามชาติ กับความเป็นอื่น (2) (ห้อง 615) ดร.ศยามล เจริญรัตน์	ห้องที่ 8 เด็ก สตรี และเพศสถานะในสังคม (2) (ห้อง 616) รศ.ดร.สุวัฒนา ธาดานิติ

วันศุกร์ที่ 26 มิถุนายน 2558

- 08.00 - 08.30 ลงทะเบียน
- 08.30 - 08.45 สรุปสังเคราะห์จากวันที่ 1
- 08.45 - 10.15 อภิปราย: สังคมวิทยาและมานุษยวิทยาในอาเซียน
โดย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จักรกริช สังขมณี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ดร.เลิศชาย ศิริชัย มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อนุสรณ์ อุณโณ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
ดำเนินรายการโดย
รองศาสตราจารย์ ดร.พัชรินทร์ สิริสุนทร มหาวิทยาลัยนเรศวร
- 10.15 - 10.30 พักรับประทานอาหารว่าง

10.30 - 12.30 การประชุมกลุ่มย่อย 3				
ห้องที่ 9 อาหาร ฐานทรัพยากร และ สิ่งแวดล้อม (ห้อง 613) ดร.เลิศชาย ศิริชัย	ห้องที่ 10 นโยบายกับ สังคม และความ เปลี่ยนแปลง (ห้อง 614) อ.ดร.ธนพฤษ ชามะรัตน์	ห้องที่ 11 อาชญา วิทยา ความเป็ยงเบน และความรุนแรง (ห้อง 615) รศ.ดร.จุฑารัตน์ เอื้ออำนวย	ห้องที่ 12 ความเป็น ธรรม: ลึก...แต่ไม่ลับ: ชีวิตแรงงานนอก ระบบ (ห้อง 616) คุณธิรภาพ พิททอง	ห้องที่ 13 ความเป็น ธรรม (ห้อง 610) อ.ดร.นฤมล อรุโณทัย

- 12.30 - 13.30 พักรับประทานอาหารกลางวัน
- 13.30 - 15.30 การอภิปรายสรุป “เท่ากันแต่ไม่เท่าเทียม ความเป็นธรรมในศตวรรษที่ 21”
โดย
ศาสตราจารย์ ดร. อมรา พงศาพิชญ์ คณะกรรมการสิทธิมนุษยชน
ศาสตราจารย์ ดร.อานันท์ กาญจนพันธุ์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
ศาสตราจารย์ ดร. สุภางค์ จันทวานิช จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ดร.สายพิณ ศุพุทธมงคล มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
ดำเนินรายการโดย
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.นลินี ตันธุนิตย์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- 15.30 -16.00 บรรยายพิเศษ โดย ดร.อุทัย ดุลยเกษม
อดีตอธิการบดี มหาวิทยาลัยศิลปากร
- 16.00 - 16.15 กล่าวปิดการประชุมโดย
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุนทิพย์ จิตสว่าง
หัวหน้าภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะรัฐศาสตร์ จุฬาฯ
- 16.15 - 17.00 การประชุมกลุ่มนิสิตนักศึกษาระหว่างมหาวิทยาลัยเพื่อร่วมรับผิดชอบในงานเครือข่าย
บัณฑิตศึกษาครั้งต่อไป

กำหนดการเสวนา

(ห้องที่ 12 ความเป็นธรรม)

“ลึกลง...แต่ไม่ลับ: ชีวิตแรงงานนอกระบบ”

วันที่ 26 มิถุนายน พ.ศ. 2558 เวลา 10.30 น. – 12.30 น.

ณ ห้องประชุม 616 อาคารเกษมอุทยานิน คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

10.30 – 10.40 น.	กล่าวแนะนำวัตถุประสงค์ / แนะนำวิทยากร อาจารย์ฉัตรภาพ ฟ้าทอง เครือข่ายวิชาการเพื่อสังคมเป็นธรรม
10.40 – 11.30 น.	ลึกลง...แต่ไม่ลับ: ชีวิตแรงงานนอกระบบ โดย อาจารย์ตะวัน วรรณรัตน์ มหาวิทยาลัยศิลปกร อาจารย์ฐิติรัตน์ ทิพย์สัมฤทธิ์กุล มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ คุณณัฐเมธี สัยเวช แรงงานนอกระบบ ดำเนินรายการ อาจารย์ฉัตรภาพ ฟ้าทอง เครือข่ายวิชาการเพื่อสังคมเป็นธรรม
11.30 -12.30 น.	ร่วมแลกเปลี่ยนจากผู้เข้าร่วมเสวนา / ปิดเสวนา ดำเนินรายการ โดย อาจารย์ฉัตรภาพ ฟ้าทอง เครือข่ายวิชาการเพื่อสังคมเป็นธรรม

กำหนดการสัมมนา

(ห้องที่ 13 ความเป็นธรรม)

เรื่อง “ความเป็นจริงของความเป็นธรรม: การวิเคราะห์แนวคิดความเป็นธรรม
กับสถานการณ์จริงในพื้นที่อุตสาหกรรมชุดเจาะ”

เวลา 10.30-12.30 น. วันที่ 26 มิถุนายน 2558

ณ ห้องประชุมชั้น 6 ห้อง 610 คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

10.30 – 10.50 น.	เรื่องราวจากพื้นที่ โดยผู้แทนชาวบ้านจากพื้นที่อุตสาหกรรมชุดเจาะ
10.50 – 11.00 น.	วิเคราะห์สถานการณ์ โดยทีมวิจัยจากพื้นที่
11.00 – 11.30 น.	มุมมองจากเศรษฐศาสตร์การเมืองและแนวคิดทุนนิยมที่มีหัวใจ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ นพรัตน์ วรรณเทพ
11.30 – 12.00 น.	มุมมองจากแนวคิดประชาธิปไตย และกระบวนการยุติธรรม ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. นฤมล ทับจุมพล
12.00 – 12.30 น.	แลกเปลี่ยนซักถาม
12.30 – 13.30 น.	รับประทานอาหารกลางวัน

ส่วนที่ 1

โครงการและกำหนดการ

**โครงการสัมมนาเครือข่ายนักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา
สาขาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา ครั้งที่ 14 ปีการศึกษา 2557**

1. ชื่อโครงการ โครงการสัมมนาเครือข่ายนักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา สาขาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา ครั้งที่ 14 ปีการศึกษา 2557

2. หน่วยงานที่รับผิดชอบ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

3. หลักการและเหตุผล

การสัมมนา “เครือข่ายนักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา” จัดขึ้น ติดต่อกันมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2544 เพื่อเปิดโอกาสให้นักศึกษาและคณาจารย์ รวมทั้งบุคคลทั่วไปที่สนใจได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์และองค์ความรู้ทางวิชาการ ในลักษณะการจัดเวทีสำหรับการนำเสนอและการตีพิมพ์เผยแพร่ผลงานทางวิชาการของนักศึกษา ซึ่งในครั้งล่าสุด มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ เป็นเจ้าภาพในการจัดเวทีครั้งที่ 13 ระหว่างวันที่ 15-16 มีนาคม 2557 ณ อาคารปฏิบัติการเทคโนโลยีและพัฒนานวัตกรรม มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ ซึ่งผลจากการประชุมในครั้งนั้น ได้สร้างเครือข่ายฯ ที่ได้มีการแลกเปลี่ยนกันในเรื่องความรู้ทางวิชาการ รวมไปถึงประสบการณ์ในการศึกษาวิจัย ทั้งในประเด็นหัวข้อและพื้นที่การศึกษาวิจัยที่มีความแตกต่างหลากหลาย อันส่งผลก่อให้เกิดการนำเอาความรู้และประสบการณ์ที่ได้ไปใช้เพื่อผลิตผลงานทางวิชาการที่มีคุณภาพและช่วยสร้างสรรค์ พัฒนาสร้างคุณประโยชน์ต่อสังคมได้เป็นอย่างดี อีกทั้งในปีพ.ศ. 2558 นี้จะเป็นการเปิดเสรีประชาคมอาเซียนซึ่งมีความสำคัญสำหรับภูมิภาคนี้ ประเทศไทยในฐานะหนึ่งในสิบประเทศจึงต้องมีการเตรียมความพร้อมในด้านวิชาการเพื่อจะสามารถเท่าทันกับความเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นรวมทั้งเป็นการสร้างเครือข่ายนักวิชาการรุ่นใหม่อันจะก่อให้เกิดความร่วมมือในอนาคต

ดังนั้น การสานต่อเวทีของเครือข่ายนักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาจึงมีความสำคัญและจำเป็นที่ต้องมีต่อไป โดยในครั้งที่ 14 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้รับเป็นเจ้าภาพในการจัดเวทีการสัมมนาขึ้นระหว่างวันที่ 25-26 มิถุนายน 2558 ณ อาคารเกษมอุทยานิน คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในการจัดงานสัมมนาครั้งนี้ ผู้ที่เกี่ยวข้องทุกฝ่ายมีความตั้งใจที่จะประสานงานกันอย่างเต็มที่ ทั้งนี้ก็เพื่อให้เครือข่ายฯ สามารถดำรงอยู่และขยายตัวต่อเนื่อง อันจะเป็นการเสริมสร้างความสัมพันธ์ทั้งทางด้านวิชาการและความร่วมมือระหว่างนักศึกษา คณาจารย์ ทั้งระดับบุคคลและระดับสถาบันเพื่อเป็นพื้นฐานในการแลกเปลี่ยนและพัฒนาองค์ความรู้ทางด้านสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาสืบไป

4. วัตถุประสงค์

4.1 เพื่อเสริมสร้างเครือข่ายความร่วมมือทางวิชาการระหว่างนักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษาร่วมกัน และระหว่างนักศึกษา นักวิจัย นักวิชาการในสาขาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาจากสถาบันการศึกษาต่างๆ ทั่วประเทศ

4.2 เพื่อเป็นเวทีสำหรับนำเสนอผลงานทางวิชาการของนักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา ทางด้านสังคม วิทยาและมานุษยวิทยา และสาขาวิชาอื่นที่เกี่ยวข้อง

4.3 เพื่อเป็นเวทีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ในการทำวิจัยและองค์ความรู้ทางสังคมวิทยาและ มานุษยวิทยา และสาขาวิชาอื่นที่เกี่ยวข้อง

4.4 เพื่อรวบรวมผลงานทางวิชาการของนักศึกษาและอาจารย์ อันจะเป็นประโยชน์ต่อการ ศึกษา ค้นคว้าต่อไป

5. ระยะเวลาดำเนินการ

การสัมมนาเครือข่ายฯ จะจัดขึ้นระหว่างวันที่ 25-26 มิถุนายน 2558 ณ อาคารเกษมอุทยานิน คณะ รัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ระยะเวลาดำเนินการทั้งขั้นตอนการเตรียมงาน การจัดการสัมมนา และ สรุปผลการสัมมนา รวมทั้งสิ้น 11 เดือน ตั้งแต่เดือน พฤศจิกายน 2557 ถึง เดือนกันยายน 2558

รายละเอียดดำเนินงานมีดังนี้

ขั้นตอน	ระยะเวลา	หมายเหตุ
1. การเตรียมงาน	พฤศจิกายน 2557 – 20 พฤษภาคม 2558	สถาบันวิจัยสังคม/ภาคสังคมวิทยา และมานุษยวิทยา คณะรัฐศาสตร์
เปิดรับบทคัดย่อ	19 มกราคม-20 มีนาคม 2558	สถาบันวิจัยสังคม
ตอบรับ	31 มีนาคม 2558	สถาบันวิจัยสังคม
กำหนดส่งบทความฉบับเต็ม	19 เมษายน 2558	สถาบันวิจัยสังคม
สรุปกำหนดการและประกาศ รายชื่อผู้เข้าร่วมประชุม	1 มิถุนายน 2558	สถาบันวิจัยสังคม
2. การจัดการสัมมนา	วันที่ 25-26 มิถุนายน 2558	อาคารเกษมอุทยานิน คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
3. สรุปผลการสัมมนาและ จัดทำเอกสารรายงานการ สัมมนา	27 มิถุนายน - 31 กันยายน 2558	สถาบันวิจัยสังคม/ภาคสังคมวิทยา และมานุษยวิทยา คณะรัฐศาสตร์

6. ผู้เข้าร่วมการสัมมนา

ประกอบด้วยนักศึกษาและคณาจารย์จากมหาวิทยาลัยที่เป็นภาคีเครือข่ายฯ ในประเทศจำนวน 18 มหาวิทยาลัย รวมทั้งสิ้นประมาณ 200 คน ได้แก่

1. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
2. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
3. มหาวิทยาลัยศิลปากร
4. มหาวิทยาลัยมหิดล
5. มหาวิทยาลัยแม่โจ้
6. มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์
7. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
8. มหาวิทยาลัยพายัพ
9. มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์
10. มหาวิทยาลัยทักษิณ
11. มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
12. มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี
13. มหาวิทยาลัยราชภัฏยะลา
14. มหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษม
15. มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร
16. มหาวิทยาลัยนเรศวร
17. มหาวิทยาลัยขอนแก่น
18. มหาวิทยาลัยรามคำแหง

7. ผลที่คาดว่าจะได้รับ

7.1 มีเครือข่ายความร่วมมือทางวิชาการระหว่างนักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา ระหว่างนักศึกษา กับคณาจารย์ รวมถึงนักวิชาการในสาขาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาจากมหาวิทยาลัยทั่วประเทศ

7.2 มีเวทีสำหรับนำเสนอผลงานทางวิชาการของนักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา ทางด้านสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา และสาขาวิชาอื่นที่เกี่ยวข้อง

7.3 มีเวทีแลกเปลี่ยนประสบการณ์ในการทำวิจัยและองค์ความรู้ทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา และสาขาวิชาอื่นที่เกี่ยวข้อง

7.4 มีเอกสารรวบรวมผลงานทางวิชาการของนักศึกษาและอาจารย์ในสาขาวิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา และสาขาวิชาอื่นที่เกี่ยวข้อง

8. กลุ่มเป้าหมาย

นิสิตระดับบัณฑิตศึกษา นักวิชาการ นิสิตและผู้สนใจทั่วไป จำนวน 200 คน

9. ผู้รับผิดชอบโครงการ

1. ศาสตราจารย์ สุริชัย หวันแก้ว ผู้อำนวยการศูนย์ศึกษาสันติภาพและความขัดแย้ง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
โทรศัพท์ 02 218 3935 โทรสาร 02 218 3935
E-mail: surichai1984@yahoo.com
2. ดร.ศยามล เจริญรัตน์ ผู้ช่วยผู้อำนวยการ สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
โทรศัพท์ 081 355 3748 โทรสาร 02 215 5523
E-mail: saya21@yaoo.com
3. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุมนทิพย์ จิตสว่าง หัวหน้าภาคสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
โทรศัพท์ 02 218 7323 โทรสาร 02 218 7356
E-mail: sumonthip99@hotmail.com
4. นางสาวรัศมี เอกศิริ นักวิจัยสมทบ สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
โทรศัพท์ 089 132 6511 โทรสาร 02 215 5523
E-mail: apipu1@hotmail.com

กำหนดการสัมมนาเครือข่ายนักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา
สาขาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา ครั้งที่ 14 ปีการศึกษา 2557
“เท่ากันแต่ไม่เท่าเทียม: ความเป็นธรรมทางสังคมในศตวรรษที่ 21”
วันที่ 25-26 มิถุนายน 2558
ณ ห้องประชุมเกษม สุวรรณกุล (ชั้น 13)
อาคารเกษมอุทยานิน คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วันพฤหัสบดีที่ 25 มิถุนายน 2558

- 08.00 - 08.30 ลงทะเบียน
- 08.30 - 08.50 กล่าวต้อนรับและกล่าวรายงาน โดย รองศาสตราจารย์ ภก.ดร.วิทยา กุลสมบูรณ์
ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- 08.50 - 09.00 เปิดการประชุม โดย
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ม.ร.ว.กัลยา ติงศภักดิ์ รองอธิการบดี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- 09.00 - 10.00 การปาฐกถา นำเรื่อง “จินตนาการกับการเปลี่ยนแปลงในสังคมร่วมสมัย” โดย
ศาสตราจารย์ ดร.ยศ สันตสมบัติ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
- 10.00 - 10.15 พักรับประทานอาหารว่าง
- 10.15 - 12.00 เวทีวิพากษ์ : โดย
ศาสตราจารย์สุริชัย หวันแก้ว จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ดร.ปริตตา เฉลิมเผ่า กอนันทกุล นักวิชาการอิสระ
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กนกวรรณ มะโนรมย์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี
ดำเนินรายการโดย
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ภาวิกา ศรีรัตนบัลล์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- 12.00 - 13.00 พักรับประทานอาหารกลางวัน

13.00 - 15.00	การประชุมกลุ่มย่อย 1			
ห้องที่ 1 สังคม วัฒนธรรม และพหุวัฒนธรรม (1) (ห้อง 613) ผศ.ดร.โสวัตรี ณ ถลาง	ห้องที่ 2 แรงงาน และการย้ายถิ่น (ห้อง 614) ผศ.ดร.เสาวลักษณ์ ชายทวีป	ห้องที่ 3 ชาติพันธุ์ และคนข้ามชาติ กับความเป็นอื่น (1) (ห้อง 615) ผศ.ดร.จักรกริช สังขมณี	ห้องที่ 4 เด็ก สตรี และเพศสถานะในสังคม (1) (ห้อง 616) ผศ.ดร.หทัยรัตน์ บุญโยปรัชญ์มภ์	
15.00 - 15.15	พักรับประทานอาหารว่าง			
15.15 - 17.15	การประชุมกลุ่มย่อย 2			
ห้องที่ 5 สังคม วัฒนธรรม และพหุวัฒนธรรม (2) (ห้อง 613) ดร.ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ	ห้องที่ 6 ชุมชนและการพัฒนา (ห้อง 614) อาจารย์สิริภา สงเคราะห์ รศ.ดร.จารุวรรณ ข้าเพชร	ห้องที่ 7 ชาติพันธุ์ และคนข้ามชาติ กับความเป็นอื่น (2) (ห้อง 615) ดร.ศยามล เจริญรัตน์	ห้องที่ 8 เด็ก สตรี และเพศสถานะในสังคม (2) (ห้อง 616) รศ.ดร.สุวัฒนา ธาดานิติ	

วันศุกร์ที่ 26 มิถุนายน 2558

- 08.00 - 08.30 ลงทะเบียน
- 08.30 - 08.45 สรุปสังเคราะห์จากวันที่ 1
- 08.45 - 10.15 อภิปราย: สังคมวิทยาและมานุษยวิทยาในอาเซียน
โดย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จักรกริช สังขมณี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ดร.เลิศชาย ศิริชัย มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อนุสรณ์ อนุโณ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
ดำเนินรายการโดย
รองศาสตราจารย์ ดร.พัชรินทร์ สิริสุนทร มหาวิทยาลัยนเรศวร
- 10.15 - 10.30 พักรับประทานอาหารว่าง

10.30 - 12.30 การประชุมกลุ่มย่อย 3				
ห้องที่ 9 อาหาร ฐานทรัพยากร และ สิ่งแวดล้อม (ห้อง 613) ดร.เลิศชาย ศิริชัย	ห้องที่ 10 นโยบายกับ สังคม และความ เปลี่ยนแปลง (ห้อง 614) อ.ดร.ธนพฤษ ชามะรัตน์	ห้องที่ 11 อาชญา วิทยา ความเป็ยงเบน และความรุนแรง (ห้อง 615) รศ.ดร.จุฑารัตน์ เอื้ออำนวย	ห้องที่ 12 ความเป็น ธรรม: ลึก...แต่ไม่ลับ: ชีวิตแรงงานนอก ระบบ (ห้อง 616) คุณธิรภาพ พิภทอง	ห้องที่ 13 ความเป็น ธรรม (ห้อง 610) อ.ดร.นฤมล อรุโณทัย

- 12.30 - 13.30 พักรับประทานอาหารกลางวัน
- 13.30 - 15.30 การอภิปรายสรุป “เท่ากันแต่ไม่เท่าเทียม ความเป็นธรรมในศตวรรษที่ 21”
โดย
ศาสตราจารย์ ดร. อมรา พงศาพิชญ์ คณะกรรมการสิทธิมนุษยชน
ศาสตราจารย์ ดร.อานันท์ กาญจนพันธุ์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
ศาสตราจารย์ ดร. สุภางค์ จันทวานิช จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ดร.สายพิณ ศุพุทธมงคล มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
ดำเนินรายการโดย
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.นลินี ตันธุนิตย์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- 15.30 -16.00 บรรยายพิเศษ โดย ดร.อุทัย ดุลยเกษม
อดีตอธิการบดี มหาวิทยาลัยศิลปากร
- 16.00 - 16.15 กล่าวปิดการประชุมโดย
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุนทิพย์ จิตสว่าง
หัวหน้าภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะรัฐศาสตร์ จุฬาฯ
- 16.15 - 17.00 การประชุมกลุ่มนิสิตนักศึกษาระหว่างมหาวิทยาลัยเพื่อร่วมรับผิดชอบในงานเครือข่าย
บัณฑิตศึกษาครั้งต่อไป

กำหนดการเสวนา

(ห้องที่ 12 ความเป็นธรรม)

“ลิก...แต่ไม่ลับ: ชีวิตแรงงานนอกระบบ”

วันที่ 26 มิถุนายน พ.ศ. 2558 เวลา 10.30 น. – 12.30 น.

ณ ห้องประชุม 616 อาคารเกษมอุทยานิน คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

10.30 – 10.40 น.	กล่าวแนะนำวัตถุประสงค์ / แนะนำวิทยากร อาจารย์ฉัตรภาพ ฟ้าทอง	เครือข่ายวิชาการเพื่อสังคมเป็นธรรม
10.40 – 11.30 น.	ลิก...แต่ไม่ลับ: ชีวิตแรงงานนอกระบบ โดย อาจารย์ตะวัน วรรณรัตน์ อาจารย์ฐิติรัตน์ ทิพย์สัมฤทธิ์กุล คุณณัฐเมธี สัยเวช	มหาวิทยาลัยศิลปกร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ แรงงานนอกระบบ
	ดำเนินรายการ อาจารย์ฉัตรภาพ ฟ้าทอง	เครือข่ายวิชาการเพื่อสังคมเป็นธรรม
11.30 -12.30 น.	ร่วมแลกเปลี่ยนจากผู้เข้าร่วมเสวนา / ปิดเสวนา ดำเนินรายการ โดย อาจารย์ฉัตรภาพ ฟ้าทอง	เครือข่ายวิชาการเพื่อสังคมเป็นธรรม

กำหนดการสัมมนา
(ห้องที่ 13 ความเป็นธรรม)

เรื่อง “ความเป็นจริงของความเป็นธรรม: การวิเคราะห์แนวคิดความเป็นธรรม
กับสถานการณ์จริงในพื้นที่อุตสาหกรรมชุดเจาะ”

เวลา 10.30-12.30 น. วันที่ 26 มิถุนายน 2558

ณ ห้องประชุมชั้น 6 ห้อง 610 คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

10.30 – 10.50 น.	เรื่องราวจากพื้นที่ โดยผู้แทนชาวบ้านจากพื้นที่อุตสาหกรรมชุดเจาะ
10.50 – 11.00 น.	วิเคราะห์สถานการณ์ โดยทีมวิจัยจากพื้นที่
11.00 – 11.30 น.	มุมมองจากเศรษฐศาสตร์การเมืองและแนวคิดทุนนิยมที่มีหัวใจ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ นพนันท์ วรรณเทพ
11.30 – 12.00 น.	มุมมองจากแนวคิดประชาธิปไตย และกระบวนการยุติธรรม ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. นฤมล ทับจุมพล
12.00 – 12.30 น.	แลกเปลี่ยนซักถาม
12.30 – 13.30 น.	รับประทานอาหารกลางวัน

ส่วนที่ 2

เอกสารประมวลบทความ

ประกอบการสัมมนา

(Proceedings)

เอกสารประมวลบทความประกอบการสัมมนา (Proceedings)

วันที่ 25 มิถุนายน 2558

(ห้อง 613)

ห้องที่ 1 สังคมวัฒนธรรม และพหุวัฒนธรรม (1)

เวลา 13.00 – 15.00 น.

อาจารย์ประจำห้อง

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.โสวัตรี ณ กลาง

1. พรพรรณ สหะวิริยะ มหาวิทยาลัยทักษิณ
“การแพร่กระจายวัฒนธรรมอาหาร ภูมิศึกษา แกงตอแม่หมี่ ในจังหวัดสตูล”
2. เรณูภา ฤทธิเดช มหาวิทยาลัยมหิดล
“สามหลักผสมเกลียวหนึ่งเดียวในปออย่าง: นโยบายพหุวัฒนธรรมกับการปฏิสัมพันธ์ของชาวไทยพุทธ ชาวไทยมุสลิม และชาวไทยเชื้อสายจีนในย่านเมืองเก่าสงขลา”
3. วิไลวรรณ พงษ์วัน มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
“งานวัด: การเปลี่ยนแปลงพื้นที่ ความหมายและหน้าที่”

การแพร่กระจายวัฒนธรรมอาหาร กรณีศึกษา แกงตอแมะห์ ในจังหวัดสตูล Cultural Food diffusion: A case study of Thomae curry in Satun province

พรพรรณ สหะวิริยะ¹
Pomphan Sahaviriya

บทคัดย่อ

แกงตอแมะห์ หรือในประเทศมาเลเซีย เรียกว่า ตูมิห์ (Tumih) เป็นอาหารพื้นเมืองของชาวมุสลิมในรัฐเปลิส รัฐเคดาห์ และรัฐปีนัง ของประเทศมาเลเซียและได้กลายเป็นอาหารพื้นเมืองของชาวสตูล การศึกษาการแพร่กระจายวัฒนธรรมอาหาร กรณีศึกษา แกงตอแมะห์ ในจังหวัดสตูล สามารถช่วยให้เข้าใจความสัมพันธ์ของผู้คนบริเวณชายแดนไทยและมาเลเซียได้ การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ ศึกษาวิธีการแพร่กระจายของแกงตอแมะห์จากประเทศมาเลเซียเข้ามายังจังหวัดสตูล และศึกษาการเปลี่ยนแปลงแกงตอแมะห์ในจังหวัดสตูล โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ ศึกษาค้นคว้าเอกสารและเก็บข้อมูลภาคสนาม วิธีการเก็บข้อมูลได้แก่ การสังเกต การสังเกตแบบมีส่วนร่วม และการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก ผู้ให้ข้อมูลหลัก คือ ผู้นำชุมชน ผู้ประกอบอาชีพค้าขายแกงตอแมะห์ และผู้ที่มีความรู้เรื่องแกงตอแมะห์ ที่อาศัยอยู่ใน 12 ตำบลของอำเภอเมือง จังหวัดสตูล จำนวน 48 คน หลังจากนั้นทำการวิเคราะห์ข้อมูลและตรวจสอบความน่าเชื่อถือ ข้อค้นพบจะถูกนำเสนอด้วยวิธีการพรรณนาวิเคราะห์ ผลการศึกษาพบว่า (1) แกงตอแมะห์มีการแพร่กระจายจากประเทศมาเลเซียเข้าสู่จังหวัดสตูลโดยการแพร่กระจายโดยตรง (Direct diffusion) ผ่านการแต่งงาน การเคลื่อนย้ายแรงงานและการย้ายถิ่นจากสงคราม และการแพร่กระจายโดยอ้อม (Indirect diffusion) ผ่านเพื่อนบ้าน (2) แกงตอแมะห์ในบางพื้นที่ของจังหวัดสตูลมีความแตกต่างไปจากแกงตูมิห์ของประเทศมาเลเซีย โดยมีการเปลี่ยนแปลงส่วนผสมของเครื่องแกง เครื่องปรุง และรสชาติ

คำสำคัญ: แกงตอแมะห์, การแพร่กระจายวัฒนธรรม, จังหวัดสตูล

Abstract

Tumih is a Muslim traditional dish in Malaysia, particularly in the state of Perlis, Kedah and Penang. Later, it become a local dish in Satun province, Thailand – so called “Thomae”. This thesis aims to examine the cultural food diffusion of Thomae curry in order to reflect the relationship among people across border. This thesis is qualitative study comprising of documentary research and field research, employing in-depth interview and participant observation. Forty-eight key informants who are community leaders, Thomae curry traders and experts from 12 sub-districts in Muang Satun district generated the core data for the study. The research found that (1) Thomae curry is most likely diffused from Malaysia to Satun province by both direct and indirect ways: direct ways, such as through

¹ นิสิตปริญญาโท หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยทักษิณ

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.นิสากร กล้าณรงค์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ

marriage and migration; indirect way, such as through trade gate keepers and neighbors.
 (2) Thomae curry in some areas of Satun province is different from the Malay original by changing ingredients, methods of cooking and taste.

Keywords: Thomae curry, Cultural Diffusion, Satun province

บทนำ

วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น ซึ่งมีการถ่ายทอดสืบต่อกันมา วัฒนธรรมจึงมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของมนุษย์ที่แสดงให้เห็นถึงการอยู่ร่วมกัน และเป็นเอกลักษณ์ของกลุ่มชนเดียวกัน หรือแตกต่างจากกลุ่มชนอื่นๆ วัฒนธรรมย่อมมีลักษณะเฉพาะตน และมีการเปลี่ยนแปลงตามกาลเวลา เมื่อกลุ่มชนมีลักษณะแตกต่างกันและได้มาอยู่ร่วมกันในสังคมเดียวกัน ย่อมมีการรับเอาวัฒนธรรมของสังคมอื่นเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งกับวัฒนธรรมดั้งเดิมของสังคมตนเองได้

วัฒนธรรมอาหารเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมที่มีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงไม่หยุดนิ่ง มีการแลกเปลี่ยน รับเอามาจากวัฒนธรรมอื่น เป็นวัฒนธรรมที่มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกันของคนต่างวัฒนธรรม ทำให้เกิดความเข้าใจเรื่องของวัฒนธรรมต่างๆ ช่วยให้นักมนุษยชาติเข้าใจกัน ช่วยเหลือซึ่งกันและกันได้ง่ายขึ้น วัฒนธรรมการกินมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ การเปลี่ยนแปลงจะเร็วหรือช้าขึ้นอยู่กับปัจจัยที่เกี่ยวข้อง เช่น การสื่อสารคมนาคม ระบบสื่อสารที่ทันสมัย เห็นได้จากการศึกษาเรื่องของอาหารที่มีการเปลี่ยนแปลงจากกระแสยุคโลกาภิวัตน์

เนื่องจากอาหารเป็นวัฒนธรรมอย่างหนึ่งที่มีความซับซ้อนแตกต่างกันออกไป ในแต่ละสังคมขึ้นอยู่กับบริบททางภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรม อาหารเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของแต่ละกลุ่มชนชาติพันธุ์ต่างๆ ในประเทศต่างๆ ส่วนใหญ่มีอาหารดั้งเดิม (Traditional dish) หรืออาหารพื้นเมืองซึ่งเป็นที่ชื่นชอบของคนในประเทศนั้น เช่น pupupas ใน El Salvador และ Phở (Pho) ในเวียดนาม หลายประเทศอาจมีอาหารประจำภูมิภาค เช่น Stafford shire ในสหราชอาณาจักรชอบ oat cakes ใน Lancashire คือ hot pot และ Yorkshire มี Yorkshire pudding แต่สังคมในยุคโลกาภิวัตน์อาหารไม่ได้ถูกจำกัดอยู่ภายในกลุ่มชนชาติพันธุ์เฉพาะพื้นที่เท่านั้น อาหารของแต่ละกลุ่มชนชาติพันธุ์ต่างๆ ขยายตัวสู่ดินแดนต่างๆ ผ่านการค้า การศึกษา การท่องเที่ยว และการอพยพเคลื่อนย้ายถิ่นฐาน (สุทธิพร บุญมาก, 2556: 91) ด้วยการเคลื่อนย้ายที่มีมากขึ้น อาหารจากส่วนต่างๆ ของโลกได้แพร่ไปยังบริเวณเมืองใหญ่ของโลก

การแพร่กระจายวัฒนธรรม คือ การแพร่ของความคิดทางวัฒนธรรม จากสถานที่กำเนิดสู่ภูมิภาค กลุ่ม หรือ ชาตินั้น ปัจจุบันกระบวนการโลกาภิวัตน์ ทำให้วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ลื่นไหลและเปลี่ยนแปลงได้ง่ายขึ้น การแพร่กระจายวัฒนธรรม เป็นกระบวนการที่ค่อยเป็นค่อยไป ที่เนื้อหาสาระหรือระบบของวัฒนธรรมได้กระจายออกไปอย่างกว้างขวาง มีการคิด ประดิษฐ์สิ่งใหม่ๆ โดยที่สถานที่หนึ่งๆ ที่อยู่ใกล้เคียงหรือห่างออกไปได้นำไปดัดแปลงใช้ จนกระทั่งวัฒนธรรมนั้นได้แพร่ขยายออกไป ไม่ว่าจะเป็นวัฒนธรรมทางด้านภาษา อาหาร การเต้นรำ ศาสนา ดนตรี การแต่งกาย ลำดับศักราช ชาติพันธุ์ กีฬา ศิลปะ ที่พักออาศัย การคมนาคมขนส่ง เทคโนโลยี และภาพลักษณ์ (ซูด้า จิตพิทักษ์, 2527 : 79)

อย่างการลื่นไหลเข้ามาของอาหารนานาชาติเป็นเรื่องปกติของเส้นทางวัฒนธรรมในยุคโลกาภิวัตน์ เช่น พ่อค้าชาวโปรตุเกสเป็นผู้นำพริกมาสู่อินเดีย และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และชาวสเปนก็นำพริกมาจากเม็กซิโกเข้ามาในฟิลิปปินส์ ต่อมาก็แพร่ไปยังหมู่เกาะต่างๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตามเส้นทางการค้า

เครื่องเทศ (ซูลิพร วิรุณหะ, 2552: 59) อาหารท้องถิ่นที่สำคัญของชาวจังหวัดนราธิวาส 6 ประเภท คือ ข้าว ยำน้ำบูดู ข้าวมันแกวไก่ ข้าวมันมาลาญ ข้าวมันไก่ ข้าวหมกแพะ และข้าวแกง ได้รับวัฒนธรรมการกินของชาวต่างชาติโดยเฉพาะอินเดียใต้ซึ่งเป็นต้นตำรับในการใช้เครื่องเทศปรุงอาหารเข้ามามีอิทธิพลอย่างมาก เนื่องจากดินแดนแถบนี้เคยเป็นศูนย์กลางการเดินทางเรือค้าขายของพ่อค้าจากอินเดีย จีน และอินโดนีเซีย (สุนีย์ วัฒนายน, 2557: 35)

จะเห็นได้ว่าในปัจจุบันจะมีภัตตาคารอาหารอินเดีย อาหารจีน อาหารไทย อาหารเม็กซิกัน อาหารอิตาลี และอาหารฝรั่งเศส และส่วนใหญ่ ในเมืองขนาดใหญ่ของโลกจะมีร้านอาหารจานด่วน (fast food restaurant) อย่างเช่น เบอร์เกอร์คิง (Burger king), เคเอฟซี (KFC), แมคโดนัล (Mc Donald 's) และพิซซ่าฮัท (Pizza Hut) ด้วยกระแสโลกาภิวัตน์ จึงมีการพัฒนาอาหารที่นำอาหารจากสองประเทศ หรือมากกว่าสองประเทศมาผสมรวมกัน (Fusion food) และพัฒนาอาหารที่ดูเหมือนเป็นอาหารของต่างชาติ เช่น Chicken tikka masala ซึ่งจะมองว่าเป็นอาหารอินเดีย แต่จริงๆ แล้วเป็นการคิดขึ้นใน Birmingham ในสหราชอาณาจักร โลกาภิวัตน์อาจทำให้อาหารมีความหลากหลายมากขึ้น ขณะเดียวกันอาจจะลดการบริโภคอาหารพื้นเมือง และมีการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมบริโภคซึ่งเป็นสาเหตุของปัญหาสุขภาพในบางประเทศ (Cultural diffusion—the process สืบค้นเมื่อ 12 มกราคม 2558, จาก: <http://greenfieldgeography.wikispaces.com/Cultural+diffusion++the+process>)

ตูมิห์ (Tumih) หมายถึง การผัดเครื่องแกงคลุกเคล้าให้เข้ากับน้ำกะทิสดและน้ำมัน ตูมิห์ เป็นอาหารพื้นเมืองของมุสลิมในรัฐปะลิส รัฐเคดะห์ และรัฐปีนัง ของประเทศมาเลเซีย สำหรับในประเทศไทย เรียก ตูมิห์ว่า แกงต่อแม่ห่อ นิยมรับประทานกันในกลุ่มชาวไทยมุสลิมในจังหวัดสตูล ใช้รับประทานกับข้าวมัน ข้าวสวย เป็นอาหารประจำวันมื้อสำคัญ และใช้สำหรับโอกาสพิเศษในการต้อนรับแขกบ้านแขกเมืองของชาวจังหวัดสตูล แกงต่อแม่ห่อจึงเป็นหนึ่งในอาหารที่ขึ้นชื่อของจังหวัดสตูล

แกงต่อแม่ห่อเป็นวัฒนธรรมทางอาหารที่น่าสนใจศึกษา ดังนั้นวัตถุประสงค์ของบทความนี้ เพื่อศึกษาวิธีการการแพร่กระจายของแกงต่อแม่ห่อจากประเทศมาเลเซียสู่จังหวัดสตูล ว่ามีวิธีการการแพร่กระจายเข้ามาในจังหวัดสตูลอย่างไร และเพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงของแกงต่อแม่ห่อในจังหวัดสตูล ว่ามีการเปลี่ยนแปลงหลังจากที่รับเข้ามาแล้วอย่างไรบ้าง อาหารเป็นมรดก และเป็นวัฒนธรรมที่เฉพาะตัวที่สะท้อนอัตลักษณ์วิถีชีวิตของชาวสตูล อีกทั้งยังเห็นถึงรากเหง้า และความสัมพันธ์ระหว่างประชาชนในประเทศมาเลเซียกับประชาชนในจังหวัดสตูล

บททวนวรรณกรรม

ความสัมพันธ์ของสตูลกับประเทศมาเลเซีย

ในอดีต เมืองสตูลเป็นส่วนหนึ่งของไทรบุรี ซึ่งแบ่งเขตการปกครองเป็นตำบล (มุแกม) กับหมู่บ้าน (กำปง) มากมาย ตำบลและหมู่บ้านสำคัญตั้งอยู่ทางเหนือของเมืองไทรบุรี ได้แก่ ปะลิส สตูลหรือ สโตย บาราเกต และละงู เนื่องจากหมู่บ้านและตำบลดังกล่าวตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำ ลำคลอง มีเส้นทางเรือติดต่อกันได้ ปะลิสตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำปะลิส บริเวณปากน้ำปะลิสเป็นท่าเรือใหญ่ สตูล หรือ สโตย หรือชื่ออีกอย่างว่า “มาบังนังคะรา” ตั้งอยู่ริมคลองตำมะลังผ่านบ้านเกาะนก แล้วแยกออกเป็นสองสาย สายหนึ่งไหลออกปากน้ำที่บ้านตำมะลัง ส่วนอีกสายหนึ่งไหลลงสู่ทะเลที่บ้านตันหยงไป ส่วนบาราเกตชาวตะวันตกเรียกชื่อเพี้ยนเป็น “มีรากิต” (Meerakit) เป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ริมคลองบาราเกต (ปัจจุบันนี้คือคลองท่าแพ ตั้งอยู่ตำบลท่าแพ) ส่วนละงู

ชาวตะวันตกเรียกว่าล้ง (คือคลองล่งงต้นน้ำเกิดจากภูเขาในจังหวัดตรัง) จากหลักฐานของเฮนรี เบอร์นี เดินทางผ่านท้องที่เมืองสตูล บาราเกด และล่ง เมื่อปี พ.ศ.2368 ตรงกับรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์เรียกสถานที่ทั้ง 3 แห่งเป็นตำบล แสดงว่ามีผู้คนอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก ประกอบด้วยหลายหมู่บ้าน

ปี พ.ศ.2440 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงจัดการปฏิรูปการปกครองส่วนภูมิภาคเสียใหม่ ให้รวมเมืองไทรบุรี เมืองปะลิส และเมืองสตูลเข้าอยู่ในมณฑลเทศาภิบาลเดียวกัน เรียกว่า “มณฑลไทรบุรี” เมืองทั้งสามตั้งอยู่ใกล้กัน ต่างมีความสัมพันธ์ทางด้านประวัติศาสตร์กันมาก่อน คือ เป็นหัวเมืองมาลายูฝ่ายใต้ ผู้คนมีพื้นเพทางวัฒนธรรมเหมือนกัน ย่อมเป็นการได้เปรียบในการบริหารบ้านเมือง ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเจ้าพระยาฤทธิสงครามรามภักดี (ตุนกูฮามิต) เป็นข้าหลวงเทศาภิบาล หรือผู้สำเร็จราชการมณฑล มีอำนาจตรวจตราบังคับผู้ว่าราชการเมืองสตูลและเมืองปะลิส บรรดาศรีตะวัน หรือ รายนมุดา เทียบเท่าปลัดเมือง ตลอดจนกรรมการเมืองของทั้งสอง ต้องฟังคำสั่งและการบังคับบัญชา ของเจ้าเมืองไทรบุรี ตามที่ได้พระราชทานพระบรมราชานุญาตทุกประการ เป็นความโชคดีของเมืองสตูลที่มีเจ้าพระยาฤทธิสงครามรามภักดี (ตุนกูฮามิต) เป็นข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลคอยดูแลเอาใจใส่เมืองสตูลอีกทีหนึ่ง นอกจากเป็นบุคคลที่มีความรู้ความสามารถในการบริหารบ้านเมืองแล้วเจ้าพระยาไทรบุรีท่านนี้ เป็นบุคคลที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดปรานมากทรงได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยจากพระมหากษัตริย์ไทยเป็นอย่างสูงยิ่ง (บุญเสริม ฤทธาภิรมย์, 2548: 86)

เมื่อพ.ศ.2452 กระทรวงมหาดไทยพิจารณาว่าสตูลมีอาณาเขตติดต่อกับจังหวัดตรัง และตั้งอยู่ทางด้านฝั่งตะวันตก จึงโอนให้จังหวัดสตูลขึ้นกับมณฑลภูเก็ต ต่อมาในพ.ศ.2468 มีการสร้างทางรถไฟสายใต้ระหว่างสตูลกับควนเนียงเสร็จ การติดต่อระหว่างสตูลกับสงขลาสะดวกขึ้น จึงโอนให้สตูลมารวมกับมณฑลนครศรีธรรมราช และเมื่อยกเลิกการปกครองแบบมณฑล สตูลก็เป็นจังหวัดหนึ่งตั้งแต่นั้นมา (สงบ ส่งเมือง และชาญณรงค์ เทียงธรรม, 2542: 7616-7617)

เนื่องจากจังหวัดสตูลมีพรมแดนติดต่อกับประเทศมาเลเซีย เมื่อวันที่ 20 มกราคม 2527 จังหวัดได้เปิดเส้นทางรถยนต์เชื่อมต่อระหว่างจังหวัดสตูลกับปะลิส จากสามแยกควนสตอ อำเภอควนโดน ไปยังชายแดนบ้านวังประจัน เชื่อมต่อกับบ้านวังเกลียน รัฐปะลิส ประเทศมาเลเซีย ทำให้ผู้คนทั้งสองประเทศไปมาหาสู่สะดวกกว่าแต่ก่อน ชาวสตูลเดินทางไปเมืองกวงเก๋ เมืองหลวงของรัฐปะลิส เมืองอลอสตาร์ เมืองหลวงของรัฐเคดะห์ และเกาะปีนัง ที่ตั้งห่างจากเมืองสตูล โดยเส้นทางรถยนต์เพียง 235 กิโลเมตรเท่านั้น ระยะทางใกล้เคียงกับจากจังหวัดสตูลไปจังหวัดยะลา นอกจากนี้ยังมีข้อตกลงระหว่างสองประเทศให้จัดตั้งตลาดนัดชายแดนไทย-มาเลเซีย บริเวณชายแดนบ้านวังประจัน ตำบลวังประจัน อำเภอควนโดน จังหวัดสตูลติดต่อกับบ้านวังเกลียน ของรัฐปะลิส ประเทศมาเลเซีย ทำให้ผู้คนสามารถข้ามพรมแดนไปซื้อขายสินค้าซึ่งกันและกัน และมีคนจากจังหวัดอื่นๆ เดินทางมาเที่ยวตลาดนัดชายแดนอย่างคับคั่ง และเมื่อวันที่ 19 เมษายน 2530 ไทยกับมาเลเซียร่วมกันเปิดเส้นทางเดินเรือโดยสารหรือเรือเฟอร์รี่ ระหว่างจังหวัดสตูลกับเกาะลังกาวิรัฐเคดะห์ ทำให้มีผู้นิยมใช้เส้นทางนี้ไปเที่ยวลังกาวิ ผ่านจังหวัดสตูล ต่อมาเส้นทางท่าเทียบเรือท่ามะลั้งขึ้นมารองรับกิจการนี้โดยเฉพาะ (บุญเสริม ฤทธาภิรมย์, 2548: 108)

ในปี พ.ศ.2558 ไทยกำลังเตรียมความพร้อมเพื่อรองรับการเปิดประชาคมอาเซียนซึ่งย่อมส่งผลต่อการรับเอาอิทธิพลของการแพร่กระจายวัฒนธรรมในด้านต่างๆ จากประเทศในกลุ่มสมาชิกที่จะหลั่งไหลเข้ามาสู่ประเทศไทยไม่ว่าจะเป็นด้านเศรษฐกิจ หรือด้านสังคมและวัฒนธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ด้านวัฒนธรรมอาหาร ทั้งอาหารที่มีในประเทศไทยเอง และอาหารจากประเทศเพื่อนบ้านที่จะมีการแลกเปลี่ยนผสมผสานทางวัฒนธรรมกันมากขึ้นเพื่อสนองต่อนโยบายของการรวมกลุ่มประเทศอาเซียน แม้กระทั่งในกลุ่มของผู้ประกอบการด้านอาหารเองต่างตื่นตัวในการเตรียมพร้อมรับการเปลี่ยนแปลงนี้ เช่น ผู้ประกอบการธุรกิจ

เครื่องปรุงรสอาหารไทย (ธัญมัย เจียรกุล และณัฐพล พนมเลิศมงคล, 2557: 57) และผู้ส่งออกอาหารสำเร็จรูป

แกงตอแมะห์

แกงตอแมะห์ เป็นแกงชนิดหนึ่งซึ่งเป็นอาหารพื้นเมืองของมุสลิมในรัฐปะลิส รัฐเคดะห์ และรัฐปีนัง มาจากคำว่า ตูมิห์ (Tumih) หมายถึง การผัดเครื่องแกงคลุกเคล้าให้เข้ากับน้ำมันและน้ำกะทิสด สำหรับในประเทศไทย เรียกว่า ตอแมะห์ เป็นแกงหรืออาหารที่ นิยมรับประทานกันในกลุ่มชาวไทยมุสลิมในจังหวัดสตูล แกงตอแมะห์รับประทานกับข้าวมัน ข้าวสวย หรือโรตีส เป็นอาหารประจำวันมีสำคัญคือ ทั้งมือเช้า มือเที่ยง และมือเย็น ถ้ารับประทานกับโรตีสส่วนมากมักจะรับประทานตอนเช้า ในปัจจุบันแกงตอแมะห์เป็นที่รู้จักกันในครอบครัวมุสลิมและบุคคลทั่วไป นิยมทำเป็นอาหารกินกันเกือบทุกครอบครัว รับประทานเป็นอาหารประจำวัน เลี้ยงรับรองในงานของชาวมุสลิม หรือเลี้ยงรับรองแขกบ้านต่างเมืองที่เข้ามาเยี่ยมจังหวัดสตูล

ส่วนผสมของเครื่องแกงตอแมะห์ประกอบด้วย ขมิ้น พริกแห้งเม็ดใหญ่ กระเทียม หอมแดง เม็ดอัลบา เม็ดซาหวิ เม็ดผักชี และใบกาลาปอแหล (ใบสมุยบ้าน) เครื่องปรุง ได้แก่ น้ำกะทิสด เกลือ มะขามเปียก และปลาสด

วิธีการทำแกงตอแมะห์

1. โขลกส่วนผสมของเครื่องแกง (ขมิ้น พริกแห้งเม็ดใหญ่ เม็ดผักชี ยี่หระเล็กใหญ่ เม็ดอัลบา)
2. เจียวกระเทียม หอมแดง ใบสมุยบ้านกับน้ำมันพืชจนหอมได้ที่ ใส่เครื่องแกงที่โขลกหรือบดไว้เรียบร้อยแล้ว ใส่หัวกะทิเล็กน้อย รอจนเครื่องแกงสุก มีกลิ่นหอม
3. ใส่กะทิ รอจนน้ำแกงเดือดได้ที่ จึงใส่ปลา ปรุงรสด้วย เกลือและมะขามเปียก ชิมรสตามชอบ ใส่น้ำตาล เมื่อปลาสุกแล้ว ใส่ผัก ผักที่นิยมคือ มะเขือยาวหรือกระเจี๊ยบเขียว หรืออาจจะไม่ใส่ผักก็ได้

ปัจจุบันมีเครื่องแกงสำเร็จรูป แต่นิยมเพิ่มหอมแดงและกระเทียมเข้าไปอีก โดยใช้เครื่องแกง 2 ซอง ต่อปลา 1 กิโลกรัม

การแพร่กระจายวัฒนธรรม

ในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 มีนักมานุษยวิทยา 2 กลุ่มที่เน้นอิทธิพลของการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม นักมานุษยวิทยากลุ่มแรกเป็นชาวอังกฤษ นำโดยสมิท (G. Elliot Smith) และเพอร์รี่ (William. j. Perry) และ ริเวอร์ (W.H.R. River) นักมานุษยวิทยาสองกลุ่มนี้สนใจค้นหาแหล่งกำเนิดของวัฒนธรรม โดยการหาโครงร่างคร่าวๆ ของการแพร่กระจายของส่วนต่างๆ ของวัฒนธรรมในส่วนดั้งเดิม ส่วนของวัฒนธรรมใดที่แพร่กระจายไปอย่างกว้างขวางมักจะคิดว่าเก่าที่สุด เขาพยายามพิสูจน์ว่าวัฒนธรรมทั้งหมดของมนุษยชาติมาจากแหล่งกำเนิดแห่งเดียวกันและแพร่กระจายไปโดยผ่านการติดต่อทางวัฒนธรรมทั้งนี้วัฒนธรรมที่ปลายทางไม่จำเป็นต้องมีลักษณะที่เหมือนกับวัฒนธรรมที่ต้นทางเนื่องจากมนุษย์สามารถที่จะสร้างและผสมผสานกับสิ่งแวดล้อมได้ฐานคิดการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมของแนวคิดนี้มีหลักการว่า วัฒนธรรมคือความคิดและพฤติกรรมที่ติดตัวบุคคล บุคคลไปถึงที่ใดวัฒนธรรมก็จะไปถึงที่นั่น ดังนั้นการแพร่กระจายวัฒนธรรมจึงขึ้นอยู่กับปัจจัยต่างๆ ปัจจัยทางกายภาพ ได้แก่ ภูเขาสูง ทะเลกว้าง ทะเลทราย แหล่งหิมะ ป่าทึบ เป็นต้น เพราะสิ่งเหล่านี้เป็นอุปสรรคในการเดินทางของบุคคลซึ่งมีวัฒนธรรมติดตัวอยู่ ปัจจัยทางเศรษฐกิจที่เอื้ออำนวย ความพยายามแสวงโอกาสทางวัฒนธรรมติดตัว ไปสังสรรค์กับวัฒนธรรมอื่น ปัจจัยทางสังคม ได้แก่ การแต่งงานข้ามวัฒนธรรม และการอพยพย้ายถิ่น เป็นต้น ปัจจัยเหล่านี้ล้วนทำให้เกิด

การแพร่กระจายทางวัฒนธรรมทั้งสิ้น การคมนาคมขนส่งที่ดี เช่น ถนนดี พาหนะสำหรับการเดินทางโดยสาร และการเดินทางไปยังส่วนต่างๆ ของโลก ยังเป็นปัจจัยเอื้อต่อการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมอีกด้วย

นักมานุษยวิทยากลุ่มนี้ นำเอาความเหมือนกันของประติมากรรมอียิปต์วัดของพวกมายา และหลุมฝังศพของชนดั้งเดิมในอเมริกา มาสนับสนุนข้อเสนอกันว่า อียิปต์เป็นแหล่งกำเนิดวัฒนธรรมของมานุษยชาติ แล้วจึงแพร่กระจายไปยังส่วนต่างๆ ของโลก กลุ่มและชนชาติต่างๆ ซึ่งมีการติดต่อหรือค้าขายกับชาวอียิปต์ได้นำความรู้ทางด้านเกษตรกรรม การทำพาหนะ การหลอมเหล็ก การทอผ้าและการก่อสร้างไปใช้ ทำให้ศิลปะวิทยาแขนงต่างๆ แพร่กระจายไปยังส่วนต่างๆ ของโลก ซึ่งแนวคิดดังกล่าวเป็นแนวคิดที่เป็นไปได้ยากเพราะขัดกับฐานคิดที่ว่า วัฒนธรรมจะแพร่กระจายไปได้ทุกที่ๆ บุคคลเดินทางไปถึง ดังนั้นเมื่อมีอุปสรรคทางภูมิศาสตร์ขวางกั้น วัฒนธรรมจะแพร่กระจายไปทั่วโลกได้อย่างไร

นักมานุษยวิทยาอีกกลุ่มหนึ่งซึ่งสนใจในเรื่องการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม เป็นนักมานุษยวิทยาชาวเยอรมันและออสเตรีย เช่น เกรบ (Fritz Graeb) และวิลเฮล์ม ชมิตท์ (Wilhelm Schmidt) นักมานุษยวิทยากลุ่มนี้เสนอว่า จุดศูนย์กลางของวัฒนธรรมนั้นมีได้มีเพียงจุดเดียว แต่มีหลายจุด แต่ละจุดก็แพร่กระจายวัฒนธรรมของตนออกไปรอบๆ เป็นวงกลมผ่านการหิบบีบบีทางวัฒนธรรม เรียกว่า Culture circle หรือ Kulturkreis วัฒนธรรมที่ปลายทางแม้จะมีการผสมผสานหรือพัฒนาแล้ว ก็ยังมีความคล้ายคลึงกับวัฒนธรรมที่ต้นทางไม่มากนักน้อย อย่างไรก็ตามแนวคิดของนักมานุษยวิทยาทั้งสองกลุ่มนี้ ได้รับการโจมตีจากมานุษยวิทยาชาวอเมริกัน ในเวลาต่อมาแล้วเสื่อมความนิยมลงเนื่องจากไม่สามารถแสดงหลักฐานมาพิสูจน์ชัดได้ว่า วัฒนธรรมแหล่งต่างๆ แพร่กระจายมาจากที่ใด และแพร่อย่างไร วัฒนธรรมต่างแหล่งกันเป็นวัฒนธรรมเดียวกันจริงหรือไม่ เป็นต้น

นักมานุษยวิทยาชาวอเมริกันนำโดย คล้าค วิสเลอร์ (Clark Wissler) และอัลเฟรด โครเบอร์ (Alfred Kroeber) มีแนวคิดได้รับความเชื่อถือมากกว่า เขาเสนอว่า วัฒนธรรมจะแพร่กระจายจากจุดกำเนิดหลากหลายไปตามพื้นที่เท่าที่มันจะไปได้ในเขตภูมิศาสตร์เดียวกันและยุคสมัยใกล้เคียงกัน และไม่จำเป็นต้องแพร่กระจายในรูปวงกลม จากแนวคิดดังกล่าวเราจะเห็นเขตของวัฒนธรรมของโลกเป็นกลุ่มๆ เช่น เขตวัฒนธรรมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ได้แก่ ลาว เขมร ไทย พม่า เขตวัฒนธรรมเอเชียใต้ เช่น เนปาล ปากีสถาน อินเดีย เขตวัฒนธรรมเอเชียตะวันออกเฉียงไกล เช่น จีน ญี่ปุ่น เกาหลี เวียดนาม เขตวัฒนธรรมยุโรปตะวันออก เช่น รัสเซีย โปแลนด์ ออสเตรีย ฮังการี เป็นต้น อย่างไรก็ตามแนวคิดนี้ยังมีจุดอ่อนตรงที่ยังไม่มีการวิเคราะห์ถึงต้นกำเนิดที่แท้จริงของวัฒนธรรมพื้นฐานที่เป็นสากลว่าเกิดมาได้อย่างไรก่อนจะกระจายไปในแหล่งต่างๆ ของโลก (ยศ สันติสมบัติ, 2544)

ฟรานซ์ โบแอส ได้วิพากษ์วิจารณ์ทั้งแนวทางนิรนัย (deductive approach) ของนักทฤษฎีวิวัฒนาการและแนวทางการศึกษาวัฒนธรรมแบบขั้นเล็กขั้นน้อยของนัก ทฤษฎีแพร่กระจายชาวยุโรป เขาได้ทำวิจัยภาคสนามทางมานุษยวิทยา (anthropological fieldwork) อย่างลึกซึ้ง และยาวนานในสังคมต่างๆ ของอินเดียนแดงในอเมริกาเหนือ โบแอสมองเห็นว่าส่วนต่างๆ ของวัฒนธรรม ไม่ว่าจะป็นหม้อใบหนึ่งหรือพิธีกรรมอย่างหนึ่ง จะต้องถูกเข้าใจโดยพิจารณาถึงวัฒนธรรมทั้งหมด เพราะวัฒนธรรมเป็นระบบที่ส่วนต่างๆ สัมพันธ์กัน เพราะประชากรในสังคมต่างๆ ไม่ได้ยอมรับส่วนใหม่ ของวัฒนธรรมที่เห็นกันอยู่ เมื่อส่วนต่างๆ ของวัฒนธรรมแพร่กระจายจากสังคมหนึ่งไปอีกสังคมหนึ่ง ความหมายและรูปแบบจะเปลี่ยนแปลงไปด้วย ในที่สุดมันจะกลายเป็นส่วนหนึ่งของแบบแผนวัฒนธรรมที่มีอยู่ก่อนแล้ว โบแอสให้ความสนใจกับปัจจัยต่างๆ ทางจิตวิทยาและประวัติศาสตร์ ที่มีผลทำให้เกิดความเหมือนหรือความแตกต่างกันในแบบแผนวัฒนธรรมของสังคมเฉพาะแห่ง

โบแอสกระตุ้นนักมานุษยวิทยาให้ทำวิจัยสนามทางมานุษยวิทยามากยิ่งขึ้น ก่อนที่จะค้นหากฎเกณฑ์ทางวัฒนธรรม เขาผลิตผลงานมากมายเกี่ยวกับอินเดียนแดงของทวีปอเมริกาเหนือ เขามีความเห็นว่าคุณภาพของมานุษยวิทยาในฐานะเป็นวิทยาศาสตร์สาขาหนึ่ง จะต้องขึ้นอยู่กับการศึกษาข้อมูลทางชาติพันธุ์วรรณนาของวัฒนธรรมเฉพาะหลายแห่งอย่างสมบูรณ์และเป็นวิทยาศาสตร์ไม่ใช่การค้นหาสาเหตุและผลที่เกิดขึ้น ในที่สุดโบแอสถูกวิพากษ์วิจารณ์ว่า เขาชะลอการพัฒนาวิชามานุษยวิทยาในฐานะเป็นวิทยาศาสตร์สาขาหนึ่ง โดยการต่อต้านการค้นหากฎเกณฑ์ทั่วไปของการพัฒนาทางวัฒนธรรม แต่อย่างไรก็ตาม นักมานุษยวิทยาส่วนมากยอมรับว่าโบแอสช่วยพัฒนาวิชามานุษยวิทยาหลายอย่าง เช่น โดยการที่เขาเปลี่ยนจุดเน้นในมานุษยวิทยาจากการศึกษาส่วนต่างๆ ของวัฒนธรรมที่ถูกนำออกนอกบริบท มาศึกษาวัฒนธรรมในฐานะเป็นระบบที่ส่วนต่างๆ สัมพันธ์กันโบแอสทำให้มานุษยวิทยาเป็นสาขาที่น่าทึ่ง โดยการเน้นการวิจัยสนามทางมานุษยวิทยา และเป็นการยกระดับมาตรฐานของชาติพันธุ์วรรณนาให้สูงขึ้นเพื่อชนรุ่นหลัง ยิ่งกว่านั้นความสนใจในจิตวิทยาของโบแอสทำให้เกิดผลงานในสาขาย่อยของมานุษยวิทยาคือวัฒนธรรมและบุคลิกภาพ นอกจากนี้ การที่โบแอสย้ำเน้นให้มองวัฒนธรรมโดยค้นหาความหมายที่มีอยู่ในวัฒนธรรมนั้นๆ ได้ทำให้เกิดผลงานใหม่ๆ ทางภาษาศาสตร์ขึ้น รวมทั้งการที่เน้นความสำคัญของมโนภาพ "วัฒนธรรมสัมพัทธ์" (Cultural Relativism) คือการไม่นำวัฒนธรรมของตนไปเปรียบเทียบกับวัฒนธรรมอื่นๆ ต้องยอมรับวัฒนธรรมแต่ละวัฒนธรรมภายใต้บริบทของสังคมนั้นๆ ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญจำเป็นในงานวิจัยภาคสนามทางมานุษยวิทยาด้วย

ทฤษฎีหรือวิธีการทางการแพร่กระจายนี้ในสมัยต่อมาไม่มีใครได้รับความนิยมมากนัก เพราะมีจุดอ่อนหลายประการ คือ ไม่สามารถพิสูจน์ได้ว่า วัฒนธรรมจากสังคมหนึ่งกระจายไปยังอีกสังคมหนึ่งได้อย่างไรแหล่งใหม่ยอมรับ ปฏิเสธ และผสมผสานวัฒนธรรมที่แพร่กระจายเข้ามาใหม่กับวัฒนธรรมเก่าได้อย่างไรเป็นการไม่ถูกต้องเสมอไปว่า สังคมหนึ่งจะหิบบัณฑิตวัฒนธรรมของเพื่อนบ้านเสมอ ตัวอย่างเช่น ไทยไม่ได้รับวัฒนธรรมจากเวียดนามแต่กลับไปมีรูปแบบวัฒนธรรมคล้ายของอินเดีย ทั้งๆ ที่ประเทศไทยอยู่ติดกับประเทศเวียดนามไม่สามารถพิสูจน์ได้ว่าวัฒนธรรมใดแพร่กระจายไปสู่วัฒนธรรมใดเป็นวัฒนธรรมต้นกำเนิดซึ่งจากการศึกษาของสำนักอเมริกัน ทำให้สามารถแบ่งเขตวัฒนธรรมออกเป็นกลุ่มๆ ตามยุคสมัยได้ 3 กลุ่ม คือ วัฒนธรรมดั้งเดิม (Primitive Culture) วัฒนธรรมนี้เป็นวัฒนธรรมพื้นฐาน มีเห็นได้ใน 3 พื้นที่ คือ

(1) วัฒนธรรม Pymies ในแอฟริกา และเอเชีย (พวก Semang และ Sakai)

(2) วัฒนธรรมอาร์ติก (Arctic Primitives) ได้แก่พวกเอสกีโม และแลปลส์

(3) วัฒนธรรมของเผ่าออสเตรเลียบอริจีนีส กับชนเผ่าอื่นๆ ที่คล้ายกัน วัฒนธรรมระดับนี้เป็นวัฒนธรรมในยุคต้นสุดของวิวัฒนาการของวัฒนธรรมของ Morgan และ Tylor

วัฒนธรรมปฐมภูมิ (Primitive Culture) คือวัฒนธรรมขั้นต้นได้แก่ (1) กลุ่มเก็บผักหักฝืนที่ค่อนข้างเจริญ มีกรรมวิธีที่ดีขึ้น ระดับ Horticulture หรือเพาะปลูกขั้นต้น ซึ่งมนุษย์รู้จักใช้เครื่องมือแล้ว (2) ชนเผ่าเร่ร่อนเลี้ยงสัตว์ (Nomads) (3) กลุ่มชาวสวนสืบสกุลทางแม่ขั้นต้น (Matrilinal Descent) ได้แก่ การรู้ว่ามีญาติแต่เพียงแม่คนเดียว ยังไม่รู้จักการมีเครือญาติอื่น

วัฒนธรรมทุติยภูมิ (Secondary Culture) ได้แก่ วัฒนธรรมขั้นเจริญขึ้นแล้ว ซึ่งเป็นระดับที่กำลังจะก้าวมาสู่ยุคศิวิไลซ์ แบ่งเป็น (1) กลุ่มที่เพาะปลูกขั้นสูง (2) เผ่าที่สืบสกุลทางแม่ขั้นสูงขั้น หรือเจริญแล้ว มีระบบระเบียบดีขึ้นกว่าเดิม (3) ชนเผ่าที่สืบสกุลทางพ่อ (Patrilinal Descent)

นักแพร่กระจายชาวอเมริกันไม่ไปไกลมากเหมือนนักแพร่กระจายชาวยุโรป โดยที่ชาวอเมริกันจะค้นหาแหล่งกำเนิด และการแพร่กระจายของส่วนต่างๆ ของวัฒนธรรมที่เฉพาะคือในหมู่ชาวอินเดียนแดงของทวีปอเมริกาเหนือ นักทฤษฎีประวัติศาสตร์อเมริกัน เช่น โลวี วิสเลอร์ โครเบอร์ และโบแอส ต่างเชื่อว่า

ค้นหากฎเกณฑ์ของกระบวนการทางวัฒนธรรมได้ดีที่สุด โดยการสร้างประวัติศาสตร์วัฒนธรรมของแต่ละสังคมที่เฉพาะขึ้นมา ความพยายามของนักทฤษฎีดังกล่าวนำไปสู่การกำหนด "เขตวัฒนธรรม" สำหรับทวีปอเมริกาเหนือ และการศึกษาที่เด่นๆ เกี่ยวกับพวกชนดั้งเดิมในทวีปอเมริกาเหนือ หรือพวกอินเดียนแดง (แนวคิดการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม, 2557: ออนไลน์)

วิธีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมสามารถเกิดขึ้นได้ในหลายวิธี เช่น ประชากรที่ย้ายเข้ามาจะนำวัฒนธรรมของพวกเขามาด้วย แนวความคิดทางวัฒนธรรมสามารถดำเนินการได้โดยผ่านตัวกลาง เช่น พ่อค้า แม่ค้า นักสำรวจ ทหาร นักการทูต กรรมกร ช่างฝีมือ การแพร่กระจายเทคโนโลยีได้เกิดขึ้นบ่อยครั้งโดยนักวิทยาศาสตร์ที่มีความชำนาญ หรือ แรงงานจ้าง หรือจูงใจอื่นๆ การแต่งงานข้ามวัฒนธรรมระหว่างสองประเทศเพื่อนบ้าน หรือการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมระหว่างกลุ่มชนในสังคม การแพร่กระจายสามารถเกิดขึ้นได้โดยผ่านตัวอักษร หรือหนังสือ ในยุคปัจจุบัน ผ่านสื่ออื่นๆ เช่นกัน วิธีการแพร่กระจายมี 3 ประเภท คือ

1. การแพร่กระจายโดยตรง คือ เมื่อสองวัฒนธรรมมีความใกล้ชิดกัน อาจเกิดจากการแต่งงาน การค้าขาย และแม้กระทั่งการเกิดศึกสงคราม ตัวอย่างขั้นตอนการแพร่กระจายโดยตรงระหว่างสหรัฐอเมริกาและแคนาดา การที่คนที่อาศัยอยู่ตามแนวชายแดนของทั้งสองประเทศมีส่วนร่วมในกีฬาฮอกกี้ ซึ่งซึ่งเริ่มต้นในแคนาดา และกีฬาเบสบอล ซึ่งเป็นที่นิยมในวัฒนธรรมอเมริกัน

2. การแพร่กระจายแบบบังคับ เกิดขึ้นเมื่อมีการรุกราน (เอาชนะ) วัฒนธรรมอื่น ด้วยกองกำลังของตัวเองที่เอาชนะได้ ตัวอย่าง คริสต์ศาสนิกชน ซึ่งเป็นประชากรพื้นเมืองของทวีปอเมริกา ซึ่งปกครองโดยสเปน ฝรั่งเศส อังกฤษ และโปรตุเกส หรือการบังคับอิสลามนั้วรของประชาชนแอฟริกาตะวันตก โดยฟูลา หรือ Nuristanis โดยชาวอัฟกัน

3. การแพร่กระจายทางอ้อม ลักษณะที่เกิดขึ้นเมื่อมีการส่งผ่านจากวัฒนธรรมหนึ่งผ่านพ่อค้าคนกลางกับวัฒนธรรมอื่น โดยไม่ต้องอาศัยวัฒนธรรมดั้งเดิม หรือที่เคยมีอยู่แล้ว ตัวอย่างเช่น อาจจะมีอาหารเม็กซิกันบริโภคในแคนาดา ตั้งแต่ดินแดนขนาดใหญ่อยู่ในระหว่างสหรัฐอเมริกา ในสมัยโบราณการแพร่กระจายโดยตรงเป็นเรื่องปกติมาก เมื่อกลุ่มเล็กๆ หรือแถบที่มนุษย์อาศัยอยู่ในถิ่นฐานที่อยู่ติดกัน การแพร่กระจายทางอ้อมในปัจจุบันมีความแตกต่างกัน เพราะสื่อมวลชน และสิ่งประดิษฐ์ของอินเทอร์เน็ต นอกจากนี้ที่น่าสนใจคือ ผลงานของนักประวัติศาสตร์ชาวอเมริกัน และในหนังสือการค้นพบ ของนักวิจารณ์ เดเนียล เจ บูร์สติน (Daniel J. Boorstin) ที่ให้มุมมองทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับบทบาทของนักสำรวจในประวัติศาสตร์ ในการแพร่กระจายนวัตกรรมระหว่างอารยธรรม (วิธีการแพร่กระจายวัฒนธรรม, 2557: ออนไลน์)

การแพร่กระจายมีปัจจัยที่มีอิทธิพลที่สำคัญ จำแนกเป็น ด้านที่มีอิทธิพลในแง่การส่งเสริมให้เกิดการแพร่กระจาย และด้านที่เป็นอุปสรรคต่อการแพร่กระจาย ทั้งสองด้านจะสัมพันธ์กันในลักษณะผกผันและประกอบไปด้วยปัจจัยต่างๆ ที่สำคัญ ดังนี้

1. หลักภูมิศาสตร์ ต้องไม่มีอุปสรรคทางภูมิศาสตร์ขวางกั้น เช่น ไม่มีภูเขาสูง ทะเลกว้าง ทะเลทราย หิมะ ป่าทึบ เป็นต้น เพราะสิ่งเหล่านี้เป็นอุปสรรคต่อการเดินทางของคนที่มีวัฒนธรรมติดตัว

2. ปัจจัยทางเศรษฐกิจ การที่ผู้คนต้องเดินทางติดต่อไปมาหาสู่กันส่วนมาก เนื่องจากปัญหาทางเศรษฐกิจ บ้างก็ต้องการไปเที่ยวเตร่ดูสิ่งแปลกใหม่ แต่ ก็ต้องมีเงินทองจึงจะไปเที่ยวถิ่นอื่นได้ คนที่มีเศรษฐกิจดีจึงมีโอกาสนำวัฒนธรรมติดตัวไปส่งสรรค์กับวัฒนธรรมอื่นได้

3. ปัจจัยทางสังคม ได้แก่ การตั้งใจไปแลกเปลี่ยนวิธีการ พฤติกรรมใหม่และความรู้ เป็นต้น การไปศึกษายังถิ่นอื่นจึงเป็นการไปแพร่กระจายวัฒนธรรมโดยตรง การรู้จักรักใคร่ และการแต่งงานกับคนต่างวัฒนธรรม การไปร่วมปฏิบัติตามพิธีกรรมทางศาสนา และการอพยพโยกย้ายถิ่นเพราะเกิดภัยทางสังคม เช่น

เกิดสงคราม และความขัดแย้ง การประสพภัยธรรมชาติ เช่น ไข้หวัดใหญ่ ภัยแล้ง และการยึดครองโดยผู้รุกราน เหล่านี้ล้วนเป็นปัจจัยให้เกิดการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมทั้งสิ้น

4. การคมนาคมที่ดี เป็นปัจจัยเอื้อต่อการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม เช่น ถนนดี พาหนะ สำหรับการโดยสาร และการเดินทางในระยะทางไม่ไกลเกินไปนัก ล้วนแล้วแต่เป็นการเร่งการแพร่กระจายที่ดีอีกด้วย (ชนิษฐา เพ็ชรรัตน์, 2556: 26-30)

ระเบียบวิธีการศึกษา

การศึกษานี้ใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ โดยการศึกษาข้อมูลจากเอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และการเก็บข้อมูลภาคสนามด้วยการลงพื้นที่เพื่อเข้าถึงแหล่งข้อมูลให้ได้มากที่สุด ประชากรในการศึกษานี้คือ ผู้ที่อาศัยอยู่ในอำเภอเมือง จังหวัดสตูล ประกอบด้วย 12 ตำบล คือ ตำบลพิมาน ตำบลคลองขุด ตำบลบ้านควน ตำบลฉลุง ตำบลเกตรี ตำบลควนโพธิ์ ตำบลเกาะสาหร่าย ตำบลเจ๊ะบิลัง ตำบลตำมะลัง ตำบลตันหยงโป ตำบลควนขัน และตำบลปุย กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการเก็บข้อมูลคือ กลุ่มผู้นำชุมชน ผู้ประกอบการร้านอาหาร และผู้ที่มีความรู้เรื่องแกงตอแมะห์ รวมทั้งสิ้น 48 คน เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล ได้แก่ แบบสัมภาษณ์ ซึ่งเป็นแบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง โดยมีประเด็นหลักที่จะสัมภาษณ์ และเปิดอิสระให้ผู้ถูกสัมภาษณ์ได้บอกเล่าข้อมูลจากประสบการณ์โดยไม่ปิดกั้นความคิด หรือคำตอบของผู้ให้สัมภาษณ์

ผลการศึกษา

วิธีการแพร่กระจายวัฒนธรรมอาหารแกงตอแมะห์

แกงตอแมะห์มีการแพร่กระจายจากประเทศมาเลเซีย เข้ามาสู่จังหวัดสตูลโดยการแพร่กระจายโดยตรง (Direct diffusion) และการแพร่กระจายโดยอ้อม (In Direct diffusion)

1. การแพร่กระจายโดยตรง (Direct diffusion) พบได้ในลักษณะดังต่อไปนี้

1.1 ผ่านการแต่งงาน ระหว่างคนในพื้นที่จังหวัดสตูลกับคนในประเทศมาเลเซีย จึงทำให้มีการแลกเปลี่ยนและแพร่กระจายของแกงตอแมะห์เข้ามายังจังหวัดสตูล

จากการสัมภาษณ์ นายนิวัต ภัทรากินันท์ ข้าราชการบำนาญ และนางลัญจนา ภัทรากินันท์ ที่ปรึกษานายกองค์การบริหารส่วนจังหวัดสตูล ในพื้นที่ตำบลบ้านควน อำเภอเมือง จังหวัดสตูล กล่าวว่า แกงตอแมะห์เข้ามาในจังหวัดสตูลตั้งแต่ในสมัยพระยาอภัยนุเดช และ พระยาภูมินาถภักดี ซึ่งเป็นผู้ปกครองรัฐไทรบุรี โดยบุคคลที่นำแกงตอแมะห์เข้ามาในสตูลเป็นคนแรก คือ แม่ครัวที่ติดตามพระยาอภัยนุเดช และ พระยาภูมินาถภักดีมาด้วย โดยการเข้ามาแต่งงานกับคนในพื้นที่ ตำบลบ้านควน อำเภอเมือง จังหวัดสตูล จากนั้นแม่ครัวท่านนี้ได้นำความรู้เรื่องการปรุงอาหารจากในวังมาเผยแพร่ และใช้ความรู้นี้หาเลี้ยงครอบครัว โดยทำการเปิดสอนการทำอาหาร ในช่วงแรกๆสอนเฉพาะกลุ่มผู้นำชุมชนในพื้นที่ เช่น กำนัน จากนั้นกำนันก็จะช่วยประชาสัมพันธ์ติดต่อให้ชาวบ้านมาเรียนการทำอาหารสูตรชาววังนี้โดยมีค่าใช้จ่ายในการเล่าเรียนคนละ 12 บาท ซึ่งมีชาวบ้านให้ความสนใจประมาณ 9-10 คน ผู้เรียนกลุ่มแรกคือนายหะยี ราเหม และนางฮะยีมะ ราเหม เป็นกำนันประจำชุมชนควนสะอาด ในช่วงปี พ.ศ.2480

1.2 ผ่านการเข้าไปทำงาน ซึ่งเป็นในลักษณะของการเข้าไปประกอบอาชีพต่างๆ ในประเทศมาเลเซีย และเมื่อกลับมาบ้านเกิดในจังหวัดสตูล ก็รับเอาวัฒนธรรมอาหารกลับมาเผยแพร่ด้วย

จากการสัมภาษณ์ นางสมศรี มะอีสา ในตำบลพิมาน อำเภอเมือง จังหวัดสตูล ได้เล่าเกี่ยวกับการทำแกงต่อแหมะของทางร้านว่าเคยทำงานเป็นแม่ครัวอยู่ในวังของชนชั้นปกครองของรัฐเคหะคนเก่า แกงต่อแหมะเป็นแกงที่คนในวังนิยมรับประทานกันเป็นอาหารหลัก ต้องมีในเมนูอาหารประจำวัน แต่เมื่อเจ้านายคนเก่าเสียชีวิตลง ตนจึงได้กลับมาทำงานเปิดร้านอาหารกับญาติที่มีอยู่ในจังหวัดสตูล จึงได้มาตั้งร้านอาหารอยู่ในตำบลพิมาน อำเภอเมือง จังหวัดสตูล และได้นำแกงต่อแหมะสูตรต้นตำหรับชาววังในมาเลเซียมาเผยแพร่และทำเป็นอาหารหลักเมนูประจำของทางร้าน ซึ่งร้านจะเปิดขายในช่วงของอาหารเช้า ผู้คนในสตูลจะนิยมรับประทานแกงต่อแหมะคู่กับ ข้าวมัน โรตีส และเครื่องเคียง(อาจาด) เพื่อช่วยทำให้รสชาติอาหารน่ารับประทานยิ่งขึ้น

ศุภศิลา บิลดำมะหง อาศัยอยู่ในบ้านสตูลธานี อำเภอเมือง จังหวัดสตูล ได้บอกเล่าเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของแกงต่อแหมะที่ได้ทำกินอยู่ทุกวันนี้ว่า รับเอามาจากบรรพบุรุษ ซึ่งบรรพบุรุษเคยทำงานอยู่ในรัฐเคหะประเทศมาเลเซียและเมื่อกลับมาบ้านเกิดที่จังหวัดสตูลจึงนำแกงต่อแหมะมาทำรับประทานกันในครัวเรือน และได้มีการสอนรุ่นลูกหลานให้ได้รู้จักแกงต่อแหมะนี้อีกด้วย อีกทั้งยังเล่าว่าแกงต่อแหมะในประเทศมาเลเซียนั้นนิยมทำรับประทานกันเฉพาะแถบรัฐเคหะ รัฐปะลิส เท่านั้น ส่วนแถบรัฐกลันตัน ตรังกานูจะไม่ค่อยนิยมแกงต่อแหมะ ส่วนในจังหวัดสตูลแกงต่อแหมะจะพบมากในพื้นที่อำเภอเมือง ในอำเภออื่นจะพบน้อยลงเพราะชาวบ้านไม่ค่อยนิยมรับประทาน สูตรการปรุงไม่มีการเปลี่ยนแปลงจากสูตรดั้งเดิมยังคงใช้วัตถุดิบ เครื่องปรุง เครื่องเทศเหมือนที่ทำสืบทอดกันมา จะมีเพิ่มเพียงแต่การใช้เนื้อปลา เช่น ปลาจาระเม็ด ปลาทุ ปลากระพง

1.3 ผ่านการย้ายถิ่นที่อยู่อาศัย เกิดขึ้นได้โดยการที่กลุ่มคนได้เคยอาศัยอยู่ในพื้นที่ของประเทศมาเลเซีย แต่เมื่อเกิดการแบ่งแยกพื้นที่ระหว่างส่วนที่เป็นของประเทศมาเลเซีย กับส่วนที่เป็นพื้นที่ของประเทศไทย ผู้คนบางส่วนที่อยู่ที่เคยอยู่ในรัฐของประเทศมาเลเซียเดิม อพยพมาตั้งถิ่นที่อยู่ใหม่ในเขตพื้นที่ของจังหวัดสตูล จึงนำเอาวัฒนธรรมด้านการแกงต่อแหมะติดตัวมาด้วย

จากการสัมภาษณ์ ป๊ะซ็อต อายุ 67 ปี ที่อาศัยอยู่หมู่ที่ 12 บ้านเกาะยาว ตำบลปยู เล่าว่าแกงต่อแหมะนั้น เดิมเป็นของคนที่เกาะยาวอยู่แล้ว ไม่ได้ไปรับมาจากมาเลเซียแต่อย่างใด เนื่องจากในประวัติศาสตร์ พื้นที่บริเวณเกาะยาวกับประเทศมาเลเซียเคยเป็นพื้นที่เดียวกัน คนที่อยู่ในมาเลเซียกับคนที่เกาะยาวคือมาจากบรรพบุรุษเดียวกัน ช่วงนั้นเกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 ผู้คนบางส่วนที่เคยอยู่มาเลเซียก็อพยพมาตั้งถิ่นฐานบริเวณเกาะยาวแห่งนี้แล้วก็นำวัฒนธรรมติดตัวมาด้วย ไม่ว่าจะเป็นวัฒนธรรมภาษา วัฒนธรรมการแต่งกาย การนับถือศาสนา รวมทั้งวัฒนธรรมด้านอาหารการกิน จึงไม่แปลกที่คนเกาะยาวจะรู้จักกรรมวิธีการปรุงแกงต่อแหมะ ซึ่งก็เป็นอาหารหลักที่นิยมทำรับประทานกันในครอบครัวของคนที่นี่อยู่แล้ว ไม่ว่าจะเป็นอาหารประจำมือในแต่ละวัน หรือกระทั่ง เป็นอาหารเมนูหลักในงานสำคัญ เช่น งานทำบุญมัสยิด เป็นต้น

2. การแพร่กระจายโดยอ้อม (Indirect diffusion) ซึ่งพบได้จากลักษณะดังต่อไปนี้

2.1 ผ่านการแพร่กระจายผ่านกลุ่มพ่อค้าคนกลาง โดยอาศัยกลุ่มพ่อค้าที่เข้าไปค้าขายในประเทศมาเลเซียอยู่ก่อนแล้วมีการขยายการค้าเพิ่มเข้ามาในพื้นที่จังหวัดสตูล พร้อมกับนำเอาวัฒนธรรมด้านแกงต่อแหมะมาเผยแพร่ให้กับผู้คนในจังหวัดสตูลด้วย

จากการสัมภาษณ์ กฤษณา ตาเดอิน อยู่บ้านเลขที่ 232 ตำบลควนโดน อำเภอควนโดน จังหวัดสตูล หนึ่งในสมาชิกกลุ่มแม่บ้านของ ตำบลบ้านควน จังหวัดสตูล ได้บอกเล่าถึงประวัติความเป็นมาของการแพร่กระจายวัฒนธรรมแกงต่อแหมะในจังหวัดสตูล พบว่าตนได้เรียนรู้การทำแกงต่อแหมะมาจากบรรพบุรุษ ซึ่งเป็นคนสตูลดั้งเดิมแต่ได้แต่งงานกับพ่อค้าชาวมาเลเซีย และได้เรียนรู้การทำแกงมาจากพ่อค้าชาวมาเลเซีย

นั่นเอง โดยลักษณะของการทำแกงมีส่วนที่แตกต่างจากแกงต่อแหมะที่ในมาเลเซียชนิดหนึ่งคือ จะใส่ตะไคร้ลงไปในส่วนผสมเพื่อช่วยดับกลิ่นคาวปลา ส่วนเครื่องเทศ และวัตถุดิบอื่นๆ ก็ใช้ชนิดเดียวกัน

2.2 ผ่านการเรียนรู้จากเพื่อนบ้าน พบว่าในบางพื้นที่ของอำเภอเมือง การเรียนรู้การทำแกงต่อแหมะที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากเพื่อนบ้านที่มีบ้านเรือนอยู่ใกล้ๆกัน

จากการสัมภาษณ์ ฮาบีบ๊ะ หลงกอหราบ ร้านรุ่มฟังก์ ตำบลตำมะลัง อำเภอเมือง จังหวัดสตูล ได้เล่าว่าแกงต่อแหมะที่ทำกินกันในครอบครัวนั้นได้สูตรการทำมาจากเพื่อนบ้านซึ่งเดิมตนเองไม่ใช่คนดั้งเดิมของตำบลตำมะลังแต่เข้ามาเปิดร้านอาหาร จึงได้เรียนรู้การทำแกงต่อแหมะมาจากเพื่อนบ้านที่อยู่ใกล้เคียงเป็นคนสอนและทำเครื่องแกงสดมาให้ ถ้าตนแกงรับประทานเองจะใช้เครื่องแกงสำเร็จรูป เพราะสะดวกและรวดเร็วกว่า สอดคล้องกับคำบอกเล่าของ นางโยนี กาหมาด ที่บ้านเกาะยาวตำบลปูลู อำเภอเมือง จังหวัดสตูล ก็พบว่าเรียนรู้การทำแกงต่อแหมะมาจากเพื่อนบ้าน ซึ่งเพื่อนบ้านเป็นผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ในพื้นที่เกาะยาวมานานและรู้เรื่องการแกงต่อแหมะเป็นอย่างดี มีฝีมือการแกงที่อร่อย ตนจึงได้ไปเรียนรู้กรรมวิธีการแกงมาลองแกงรับประทานภายในครอบครัว

พลวัตของแกงต่อแหมะในจังหวัดสตูล

เมื่อแกงต่อแหมะได้แพร่กระจายจากประเทศมาเลเซียมายังจังหวัดสตูล บางส่วนยังรักษาสูตรดั้งเดิมเอาไว้ แต่บางส่วนมีการปรับเปลี่ยนสูตรแล้ว โดยแกงต่อแหมะในจังหวัดสตูล อาจมีการเปลี่ยนแปลงแตกต่างจากเดิมในสามลักษณะ ได้แก่

1) การเปลี่ยนแปลงส่วนผสมของเครื่องแกง

ส่วนผสมหลักของเครื่องแกงแกงต่อแหมะประกอบด้วย พริกแห้งเม็ดใหญ่ เม็ดผักชี ยี่หระเล็กใหญ่ หอมแดง เม็ดอัลบา กระเทียม ใบสมุยบ้าน ปลาเนื้อดีสด ซึ่งจากลงพื้นที่เก็บข้อมูลพบว่า ส่วนผสมที่มีความแตกต่างไปจากส่วนผสมหลักที่แต่ละพื้นที่ใช้ทำแกงต่อแหมะ ดังนี้

1.1) การเพิ่มไขมัน จากการเก็บข้อมูลในตำบล บ้านควน พบว่า มีการใส่ไขมันเพื่อเพิ่มสีส้มให้แกงต่อแหมะมีสีที่น่านรับประทานมากยิ่งขึ้น

จากการสัมภาษณ์ นางตีมะ นิสาและ อายุ 65 ปี อยู่บ้านเลขที่ 113 หมู่ที่ 3 ตำบลบ้านควน อำเภอเมือง จังหวัดสตูล ผู้เป็นมารดาของ นายมะฮัมหมัดสะกรี หวังผล ซึ่งเป็นผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ 3 ตำบลบ้านควน อำเภอเมือง จังหวัดสตูล ได้เล่าว่า แกงต่อแหมะ เป็นแกงที่ทำสืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ โดยเชื่อว่าแกงต่อแหมะของตนไม่ได้รับมาจากที่ใด แต่แกงต่อแหมะเริ่มรู้จักในสตูลมาจากพื้นที่บริเวณชุมชนบ้านควนแห่งนี้ ซึ่งชุมชนบ้านควนนับเป็นชุมชนเก่าแก่ของจังหวัดสตูล ส่วนชุมชนหรือหมู่บ้านอื่นเพิ่งมารู้จักการทำแกงต่อแหมะในภายหลังจากที่คนในชุมชนบ้านควนแกงรับประทานกัน การแพร่กระจายไปยังพื้นที่บริเวณอำเภออื่นเนื่องมาจากการแต่งงาน การย้ายถิ่นที่อยู่อาศัย โดยนำความรู้เรื่องแกงต่อแหมะติดตัวไปเผยแพร่ด้วย ในส่วนของสูตรการทำแกงมีการปรับเปลี่ยนสูตรแตกต่างไปจากสูตรเดิมเล็กน้อยคือมีการใส่ไขมันลงไปเพื่อเพิ่มสีส้ม และรสชาติของอาหาร

1.2) การเพิ่มตะไคร้ จากการเก็บข้อมูลในตำบล บ้านควน พบว่า มีการใส่ตะไคร้ลงไปแกงต่อแหมะเพื่อช่วยดับกลิ่นคาวจากปลาสด

จากการสัมภาษณ์ นางกฤษณา ตาเดอิน อยู่ในตำบลควนโดน อำเภอควนโดน จังหวัดสตูล ได้บอกเล่าในส่วนผสมของแกงต่อแหมะ ว่ามีส่วนที่แตกต่างจากแกงต่อแหมะที่ในมาเลเซียชนิดหนึ่งคือ จะใส่ตะไคร้ ลงไปเป็นส่วนผสมเพื่อช่วยดับกลิ่นคาวปลา ส่วนเครื่องเทศ และวัตถุดิบอื่นๆ ก็ใช้ชนิดเดียวกัน

1.3) การเพิ่มกะปิ จากการเก็บข้อมูลในตำบล ปูยู พบว่า มีการใส่กะปิ แทนมะขามเปียกเพื่อความหอมของเครื่องแกงช่วยเพิ่มรสชาติอาหารอีกทั้งยังเป็นอัตลักษณ์เฉพาะของแกงต่อแหมะหิในสตูลอีกด้วย

จากการสัมภาษณ์ นางนิะ นาวาเดช ชาวบ้านในตำบลปูยู อำเภอเมือง จังหวัดสตูล ได้บอกว่า แกงต่อแหมะหิสูตรของตนนั้นทำง่ายและอร่อยเพราะเป็นสูตรของตัวเองโดยจะใช้เครื่องแกงสำเร็จรูปจากมาเลเซีย แต่จะเพิ่มรสชาติด้วยการใส่กะปิ และน้ำตาลทรายหรือน้ำตาลปีบ ส่วนผักจะใส่สับปะรด เพื่อให้แกงมีรสดียิ่งขึ้น

2) การเปลี่ยนแปลงเครื่องปรุง

เครื่องปรุงหลักที่ใช้ในแกงต่อแหมะหิประกอบด้วย น้ำกะทิ เกลือ น้ำมะขามเปียก ซึ่งจากการลงพื้นที่เก็บข้อมูลพบว่า มีการใส่เครื่องปรุงที่แตกต่างกันไปในพื้นที่ประกอบด้วย

2.1) ส้มแขก ในบางพื้นที่นิยมใส่ส้มแขกเพิ่มรสชาติเปรี้ยวแทนการใส่น้ำมะขาม

จากการสัมภาษณ์ โต้ะดาร์๊ะห์ อำมาตี อายุ 65 ปี โต้ะได้บอกเล่าเรื่องราวของกรรมวิธีทำแกงสูตรโบราณดั้งเดิมที่ตนทำมาตั้งแต่วัยเด็กจนกระทั่งปัจจุบัน ที่ยังคงใช้สูตรเดิมไม่เปลี่ยนแปลง สูตรการทำแกงต่อแหมะหิที่ทำให้แกงหอมรสชาติดีที่สุดในอดีต คือ การบดเครื่องแกงด้วยเครื่องบดหิน โดยการนำเครื่องเทศสดบดด้วยมือเราเองจะมีรสชาติอร่อยกว่าเครื่องสำเร็จรูป ซึ่งถึงแม้ว่าการบดเครื่องแกงจะทำด้วยกรรมวิธีที่ยุ่งยากและใช้เวลานาน แต่สำหรับโต้ะดาร์๊ะห์ หากต้องการทำแกงต่อแหมะหิสูตรเด็ด ต้องทำเครื่องสด บดด้วยมือเท่านั้น อีกทั้งโต้ะดาร์๊ะห์ยังบอกว่าวัตถุดิบอื่นๆที่จำเป็นสำหรับใช้ทำแกงต่อแหมะหิซึ่งก็ขาดไม่ได้ คือ ยอดสมุยบ้าน ที่เป็นตัวชูกลิ่นให้แกงต่อแหมะหิมีกลิ่นหอมเครื่องเทศมารับประทาน ซึ่งก็ได้ปลูกไว้ในสวนหลังบ้านเพื่อง่ายต่อการหยิบมาใช้ปรุงอาหารในแต่ละครั้ง และใส่ส้มแขกเพื่อให้แกงต่อแหมะหิมีรสชาติดียิ่งขึ้น

2.2) กะทิ กะทิที่ใช้ส่วนใหญ่จะเน้นกะทิที่คั้นสด เพราะจะได้รสหอมมันกว่ากะทิสำเร็จรูป จากการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างพบว่า ชาวสตูลจะใส่น้ำกะทิในปริมาณที่มากกว่าแกงตุ้มหิของประเทศมาเลเซีย อย่างไรก็ตาม ปริมาณที่ใส่ขึ้นอยู่กับแกงต่อแหมะหิกับอะไร หากกินกับข้าวมัน ก็จะใช้กะทิพอให้หอมกลิ่นกะทิเพราะจะได้พอดีกับข้าวมัน แต่หากกินกับโรตีสี่จะใส่กะทิปริมาณมากขึ้นเพื่อช่วยเพิ่มความหอมมัน

จากการสัมภาษณ์ นางสิริมา มะสะ อายุ 50 ปี บ้านเลขที่ 33 หมู่ที่ 4 ตำบลฉลุง อำเภอเมือง จังหวัดสตูล ได้บอกเล่าถึงความเป็นมาของการทำแกงต่อแหมะหิสูตรของทางร้านไม่ได้มีกรรมวิธีอะไรยุ่งยาก เป็นการแกงที่รับช่วงต่อมาจากบรรพบุรุษ ที่ทำสืบทอดกันมา จะแตกต่างแค่อุปกรณ์ เครื่องมือในการทำที่สมัยก่อนโต้ะ จะใช้เครื่องมือหินบดในการทำแกง แต่ปัจจุบันนี้ตนเองได้ปรุงแกงต่อแหมะหิกับเครื่องของสำเร็จรูปที่หาซื้อง่ายและสะดวก อีกทั้งแกงต่อแหมะหิของทางร้านตนนั้น ส่วนใหญ่ลูกค้าจะสั่งมารับประทานกับโรตีสี่ ซึ่งชาวสตูลโดยส่วนใหญ่ก็นิยมรับประทานโรตีสี่กับน้ำแกงเป็นประจำอยู่แล้ว แกงต่อแหมะหิจึงเป็นหนึ่งในเมนูยอดนิยมที่ขาดไม่ได้ของชาวสตูลเวลาต้องการรับประทานกับโรตีสี่ ส่วนสำคัญของทางร้านจะไม่นิยมใส่ผักอื่นๆลงไปในแกง เนื่องจากจะทำให้รสชาติผิดแปลกไป และจะใส่หัวกะทิมากกว่าการแกงต่อแหมะหิที่รับประทานกับข้าวมัน ซึ่งจะทำให้ น้ำแกงมีรสชาติดหวานมัน

2.3) ปลา ที่นิยมแกงมากที่สุด คือ ปลาทุเร้า ปลาอีคุด ปลามอง ปลากระพง ส่วนที่มีการปรับเปลี่ยนแตกต่างออกไป คือ ปลาจาระเม็ด ปลาหู ทั้งนี้ยังพบอีกว่าชาวบ้านที่ประกอบอาชีพทำประมง เมื่อออกทะเลได้ปลาตัวใหญ่เนื้อดีเท่านั้นถึงจะแกงต่อแหมะหิ แต่หากต้องการรับประทานก็จะเลือกเนื้อปลาที่จับได้จาก การออกทะเลที่มีลักษณะตัวใหญ่มาแกง

จากการสัมภาษณ์ นางสมพร หมายดี อายุ 46 ปี บ้านเลขที่ 114 หมู่ที่ 3 ตำบลควนขัน อำเภอเมือง จังหวัดสตูล ได้เล่าถึงที่มาของแกงต่อแหมะหิที่พบในพื้นที่ตำบลควนขัน ว่า แกงต่อแหมะหิที่ทำกินกันภายในครอบครัวของตนเรียนรู้มาจากบรรพบุรุษ ที่มีการถ่ายทอดมาจากรุ่นสู่รุ่น โดยในอดีตสมัยโต้ะแกงจะใช้

เครื่องมือบดเครื่องแกงที่ทำด้วยหิน แต่ปัจจุบันมีการปรับเปลี่ยนให้สามารถทำแกงได้ง่ายและรวดเร็วขึ้น โดยหันมาใช้เครื่องแกงสำเร็จรูปแทน เนื่องจากทำง่าย กรรมวิธีในการปรุงไม่ยุ่งยากและไม่เสียเวลา อีกทั้งที่ร้านเมื่อก่อนยังแกงต่อแหมะห้ขายเป็นประจำ ส่วนใหญ่จะขายช่วงเช้า เป็นอาหารเช้ากินกับข้าวสวย หรือ ข้าวมันคนในตำบลควนขันส่วนใหญ่ก็เรียนรู้การทำแกงมาจากบรรพบุรุษแทบทั้งสิ้น สำหรับสูตรการทำนั้นจะใช้เครื่องแกงของสำเร็จรูปและเพิ่มเครื่องสดลงไป จำพวก อัลบา เม็ดซาหวิ ยอดสมุยบ้าน ปลาที่นิยมใส่ เช่น ปลาอีตุต ปลากระยา ปลากระพง ปลาอีโต้ ปลามอง เป็นต้น ทางร้านไม่นิยมรสเผ็ด และไม่ใส่พริกเพิ่ม

3) รสชาติ ถ้าเป็นแกงต่อแหมะสูตรดั้งเดิมของมาเลเซียจะมีรสชาติหอมมันเน้นหนักไปที่กลิ่นของเครื่องเทศที่จะมีความฉุน แต่ในจังหวัดสตูลหลายพื้นที่มีการปรับเปลี่ยนให้ถูกปากโดย การเติมพริกสด หรือพริกไทยลงไป เพื่อเพิ่มความเผ็ดร้อนและอร่อยมากยิ่งขึ้นตามแบบที่ชาวสตูลส่วนใหญ่นิยมรับประทาน

จากการสัมภาษณ์ นางดารณี โต๊ะดิน ชาวบ้าน ตำบลปยู อำเภอมือง จังหวัดสตูล ได้บอกเล่าเรื่องราวของแกงต่อแหมะของตนนั้นได้รับการถ่ายทอดมาจากทวด ซึ่งทวดผู้หญิงนั้นเคยอาศัยอยู่ในประเทศมาเลเซียมาก่อนในแถบกัวลาปะลิส และได้มาแต่งงานกับทวดผู้ชายซึ่งเป็นชาว ตำบลปยู ซึ่งสอดคล้องกับข้อมูลที่ได้จาก มะสะเปีย โต๊ะดิน อายุ 62 ปี ที่เล่าว่า รับแกงต่อแหมะมากจากทวดซึ่ง เป็นคนมาเลเซีย ช่วงแรกที่มาอยู่ที่เกาะปยูนั้นทวดได้สอนการทำแกงต่อแหมะสูตรของมาเลเซีย ซึ่งไม่นิยมรสเผ็ด และใช้อุปกรณ์เครื่องบดที่ทำด้วยหิน แต่เมื่อเริ่มมีการใช้ไฟฟ้าเข้ามา เครื่องมือหินบดเครื่องแกงนั้นก็เลิกใช้ไป แต่ก็ยังคงเก็บไว้ที่บ้าน เพื่อให้ลูกหลานได้เห็นเครื่องมือทำครัวของบรรพบุรุษในอดีต อีกทั้งยังบอกอีกว่าการทำเครื่องแกงบดด้วยหินนั้น ให้คุณประโยชน์หลายอย่าง เช่น ให้รสชาติอาหารที่หอม อร่อยน่ารับประทาน ได้ออกกำลังกายส่วนกล้ามเนื้อมัดเล็ก (ต้นแขน) ให้แข็งแรง ที่สำคัญคือ การบดเครื่องแกงด้วยมือโดยใช้เครื่องมือหินบดนั้น วัยรุ่นหนุ่มสาวสมัยกันจะใช้เป็นตัวเชื่อมความสัมพันธ์กันหรือที่เรียกว่าใช้เวลาในการทำครัวมาสนทนาทำความรู้จักกัน ผู้ชายจะทำหน้าที่ซูดมะพร้าว คั้นกะทิสด ส่วนผู้หญิง ทำหน้าที่โขลกบดเครื่องแกง ที่สำคัญแกงต่อแหมะของชาวปยูจะนิยมแกงรับประทานก็ต่อเมื่อออกทะเลได้ปลาตัวใหญ่มาและต้องเป็นปลาที่เป็นที่ต้องการของตลาด ราคาแพง บางครอบครัวจะไม่เอาไปขายแต่จะเก็บไว้แกงเอง เพราะหากไปขายก็จะหาโอกาสที่จะซื้อปลาแพงๆมาแกงรับประทานยาก สำหรับสูตรในการแกงนั้นจะมีเปลี่ยนแปลงเล็กน้อยแค่เติมรสเผ็ดลงไป เนื่องจากหากเป็นสูตรที่มาจากมาเลเซียจะไม่มีรสชาติเผ็ดเลย อย่างไรก็ตามปัจจุบันชาวสตูลนิยมใช้เครื่องแกงสำเร็จที่บรรจุของของประเทศมาเลเซียแทนการบดเครื่องแกงเอง

ตารางที่ 1 เปรียบเทียบส่วนผสมของเครื่องแกงต่อแหมะที่ทำเองและเครื่องแกงต่อแหมะสำเร็จรูป

ส่วนผสมของเครื่องแกงต่อแหมะ	
เครื่องแกงต่อแหมะแบบที่ทำเอง	เครื่องแกงต่อแหมะแบบสำเร็จรูป
1. พริกใหญ่แห้ง	1. พริกแห้ง
2. เม็ดผักชี	2. เม็ดผักชี
3. อัลบา	3. อัลบา
4. ซาหวิ	4. ซาหวิ
5. ขมิ้น	5. ขมิ้น
6. ใบสมุยบ้าน	6. ยี่หระ

สรุปอภิปรายผล

ประเทศมาเลเซียและจังหวัดสตูลมีความสัมพันธ์ทางพื้นที่มายาวนานและเนื่องจากพื้นที่ติดต่อกันทำให้การแพร่กระจายของแกงตอแหมะจากประเทศมาเลเซียสามารถแพร่กระจายโดยตรง จากการแต่งงาน การย้ายถิ่น การเดินทางไปมาหาสู่ของเครือญาติระหว่างประชาชนที่อาศัยในรัฐปะลิส รัฐเคดะห์ และรัฐปีนัง ของประเทศมาเลเซีย กับประชาชนในจังหวัดสตูล และมีการแพร่กระจายโยอ้อมในบางพื้นที่ จะเห็นได้ว่าประชาชนในประเทศมาเลเซียกับประชาชนในจังหวัดสตูล มีความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมกันมาอย่างยาวนานและต่อเนื่องและยังคงดำเนินอยู่ในปัจจุบัน

เป็นที่น่าสังเกตว่าปัจจุบันชาวสตูลนิยมใช้เครื่องแกงสำเร็จรูปของประเทศมาเลเซียมากกว่าการบดเครื่องแกงเองเพราะสะดวกและรวดเร็วกว่า อย่างไรก็ตามแกงตอแหมะที่ในจังหวัดสตูลมีการเปลี่ยนแปลงไปจากแกงตุมิห์ในประเทศมาเลเซียโดยเฉพาะรสชาติ เพราะคนสตูลชอบอาหารที่มีรสจัดกว่าโดยเฉพาะรสเผ็ด ส่วนผสมของเครื่องแกงยังคงเครื่องเทศหลักที่คล้ายคลึงกัน มีการปรับใช้ใบสมุนไพรซึ่งจะปลูกไว้บริเวณบ้านมาใช้แทนยี่หระ จึงทำให้แกงตอแหมะของจังหวัดสตูลมีเอกลักษณ์และกลายเป็นอาหารพื้นเมืองของจังหวัดสตูล อีกทั้งยังเป็นอาหารเมนูสำคัญที่ใช้ในการต้อนรับแขกบ้านแขกเมืองของชาวสตูลอีกด้วย

การเปิดประชาคมอาเซียนในปี พ.ศ.2558 มีแนวโน้มของการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมอาหารสูงขึ้น เนื่องจากการเปิดโอกาสให้วัฒนธรรมจากประเทศต่างๆ หลั่งไหลเข้ามา ผสมผสานกับวัฒนธรรมดั้งเดิมอันเนื่องมาจากผลพวงของการจับมือร่วมกันภายในกลุ่มประชาคมอาเซียนที่ต้องการให้มีการช่วยเหลือและร่วมมือกันในการพัฒนาก้าวเดินไปข้างหน้าพร้อมกันหลายด้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องของการยอมรับทางด้านวัฒนธรรม ทำให้เกิดการเรียนรู้แลกเปลี่ยนวัฒนธรรมกันมากขึ้น การหลั่งไหลทางวัฒนธรรมจากภายนอกเข้ามาอาจจะมีผลทำให้ชาวสตูลต้องเรียนรู้ที่จะปรับตัว ให้สามารถใช้ชีวิตที่อยู่ท่ามกลางความหลากหลายทางวัฒนธรรม อย่างไรก็ตาม ยังคงไว้ซึ่งความเป็นอัตลักษณ์ของอาหารตามแบบชาวสตูลก็มีความจำเป็นและสำคัญเช่นกัน

ข้อเสนอแนะ

ผู้วิจัยเห็นว่าควรมีการศึกษาเพื่อรวบรวมองค์ความรู้ในพื้นที่การศึกษาเพิ่มเติม เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างประเทศมาเลเซียกับจังหวัดสตูลผ่านวิธีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมด้านอื่นๆ เช่น วัฒนธรรมการแต่งกาย วัฒนธรรมการสร้างที่อยู่อาศัย เป็นต้น เพื่อได้เข้าใจวัฒนธรรมและเอกลักษณ์ของทั้งสองดินแดนได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น

เอกสารอ้างอิง

- ชนิษฐา เพ็ชรรัตน์. (2556). กลวิธีและผลกระทบของการแพร่กระจายวัฒนธรรมญี่ปุ่นต่อเยาวชนไทย
กรณีศึกษา: หนังสือการ์ตูนเรื่องวันพีซ. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- ชูดา จิตพิทักษ์. (2527). การแพร่กระจายวัฒนธรรม. รัฐมิแล. 8(1), 79-89.
- ชูลีพร วิรุณหะ. (2552). อาหาร “เล่าขาน”ตำนานวัฒนธรรม. รัฐมิแล. 30(3), 58-62.
- ธัญมัย เจียรกุล และณัฐพล พนมเลิศมงคล. (2557). ศักยภาพของผู้ประกอบการธุรกิจเครื่องปรุงรสไทยเพื่อ
เข้าสู่ตลาดการแข่งขันในประชาคมอาเซียน. วารสารธุรกิจปริทัศน์. 6(2), 55-74.
- บุญเสริม ฤทธาภิรมย์. (2548). รวมเรื่องเมืองสตูล. หาดใหญ่: ไทยวัฒนา.
- ยศ สันติสมบัติ. (2544). มนุษย์กับวัฒนธรรม. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- รัชยุทธ กิตติพิรกิจ. (2557). ปัจจัยความสำเร็จในการส่งออกอาหารแปรรูปเพื่อรองรับการเปิดประชาคม
อาเซียน. วิชาการ. 9(2), 103-115.
- วิทยาลัยชุมชนจังหวัดสตูล. (2555). สารานุกรมวัฒนธรรมและอาหารจังหวัดสตูล. สงขลา: พิมพ์การ.
- สงบ ส่งเมือง และชาญณรงค์ เทียงธรรม. (2542). สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้. กรุงเทพมหานคร.
- สุนีย์ วัฒนายน. (2557). 6 อาหารท้องถิ่น วัฒนธรรมการกินแบบพื้นบ้าน สืบสานสู่อาเซียน.
วิทยาลัยเทคนิคนครราชสีมา มหาวิทยาลัยนครราชสีมา. 1(1), 34-44.
- สุทธิพร บุญมาก. (2556). ร้านอาหารไทยในออสเตรเลีย: ภาพสะท้อน “ความเป็นไทย” และการปรับตัว.
ศิลปศาสตร์. 5(1), 90-103.
- สุธิตา สุบาโกย. (2557). แกงตอแม่หมี. (ออนไลน์) แหล่งที่มา: <http://subakoystt.blogspot.com>.
(วันที่ 22 กันยายน 2557).
- _____. (2557). แนวคิดการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม. (ออนไลน์) แหล่งที่มา:
<http://sucheepost.blogspot.com>. (วันที่ 10 กุมภาพันธ์ 2557.)
- _____. (2558). Cultural diffusion–the process. (ออนไลน์) แหล่งที่มา:
<http://greenfieldgeography.wikispaces.com/Cultural+diffusion++the+process>.
(วันที่ 12 มกราคม 2558).

สัมภาษณ์

กฤษณา ตาเดอิน. สัมภาษณ์. 20 พฤศจิกายน 2557.

ดารณี โต้ะดิน. สัมภาษณ์. 20 พฤศจิกายน 2557.

ดารินทร์ อ่ำมาตี. สัมภาษณ์. 20 พฤศจิกายน 2557.

ตีมี๊ะ นิสาและ. สัมภาษณ์. 21 พฤศจิกายน 2557.

นี๊ะ นาวา. สัมภาษณ์. 27 พฤศจิกายน 2557.

นิวัต ภัทรานันท์. สัมภาษณ์. 20 พฤศจิกายน 2557.

ปะซ้อต. สัมภาษณ์. 20 พฤศจิกายน 2557.

โยนี กาหมาด. สัมภาษณ์. 20 พฤศจิกายน 2557.

ศุภศิลป์ บิลตำมะหงง. สัมภาษณ์. 13 พฤศจิกายน 2557.

สะเปี้ย โต้ะดิน. สัมภาษณ์. 27 พฤศจิกายน 2557.

สิริมา มะสะ. สัมภาษณ์. 10 ธันวาคม 2557.

สมพร หมาดทัง. สัมภาษณ์. 28 พฤศจิกายน 2557.

สมศรี มะอึ้สา. สัมภาษณ์. 12 พฤศจิกายน 2557.

ฮามีปะะ หลงกอหราบ. สัมภาษณ์. 28 พฤศจิกายน 2557.

สามหลักผสมเกสรหนึ่งเดียวในบ๋อย่าง: นโยบายพหุวัฒนธรรมกับการปฏิสัมพันธ์ของชาวไทยพุทธ
ชาวไทยมุสลิมและชาวไทยเชื้อสายจีนในย่านเมืองเก่าสงขลา
Cultural integration in Boryang: Multicultural policy and social interactions between
Thais, Muslims and Chinese in Songkhla Old Town.

เรณูภา ฤทธิเดช¹
Renuka Ritthidet

บทคัดย่อ

การศึกษาครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการปฏิสัมพันธ์และปฏิบัติการในชีวิตประจำวันระหว่างชาวไทยพุทธ ชาวไทยเชื้อสายจีน และชาวไทยมุสลิมในย่านเมืองเก่าสงขลาในอดีตและปัจจุบัน ตลอดจนปัจจัยที่มีผลต่อปฏิสัมพันธ์ดังกล่าว อีกทั้งเพื่อศึกษาพหุวัฒนธรรมนิยมในระดับนโยบายและปฏิบัติการในชีวิตประจำวัน ในย่านเมืองเก่าสงขลา โดยผู้วิจัยสนใจที่จะศึกษาพหุวัฒนธรรมในชีวิตประจำวัน ซึ่งให้ความสำคัญกับ ประสบการณ์และการต่อรองในสถานการณ์จริงในชีวิตประจำวัน การตอบแทน ซึ่งกันและกัน การสร้างความ เป็นอันหนึ่งเดียวกัน การแลกเปลี่ยนและการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมในชีวิตประจำวัน การกระทบกระทั่ง และความผูกพันในชีวิตประจำวัน วัฒนธรรมพันทางและการอยู่ร่วมกันในความแตกต่าง การเหยียดผิวและความ ตึงเครียดในชีวิตประจำวัน เหล่านี้เป็นต้น

ผลการศึกษาพบว่า การปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ ทำให้เกิดการสร้างจิตสำนึกภายในกลุ่มชาติพันธุ์ต่างมีกระบวนการให้ความหมายและสร้างตัวตนของกลุ่มเพื่อจำแนกตัวตนจากอีกกลุ่มอย่างชัดเจน ด้วยการใช้ประวัติศาสตร์ความเป็นมา วัฒนธรรมทางภาษา และความเชื่อที่แสดงผ่านประเพณีและพิธีกรรม คนทั้งสามกลุ่มมีการปรับตัวเข้าหากัน และมีกลไกลดความขัดแย้งที่อาจเกิดขึ้นจากการมีปฏิสัมพันธ์ร่วมกัน โดย การให้ความเคารพในความเชื่อของคนแต่ละกลุ่ม ความสัมพันธ์ของคนในท้องถิ่นที่สามารถดำรงอยู่ร่วมกันมาอย่างสงบในเวลาหลายชั่วอายุคนอย่างเป็นรูปธรรมนี้ น่าจะเป็นตัวอย่างที่จะแสดงให้เห็นถึงความสำคัญในการสร้าง องค์ความรู้ให้กับคนในท้องถิ่น ที่ไม่เพียงแต่ทำความเข้าใจในความแตกต่างหลากหลาย แต่จะให้ความแตกต่างหลากหลายของชุมชนในแต่ละพื้นที่ที่มีการปรับตัวต่อสภาวะแวดล้อมและมีโครงสร้างภายในสังคมที่แตกต่างกัน โดยองค์ความรู้เหล่านี้จะนำไปใช้ในการร่างนโยบายของหน่วยงานปกครองส่วนท้องถิ่นที่จะทำให้ เห็นภาพของการอยู่ร่วมกันอย่างสมานฉันท์เป็นภาพที่ชัดเจนมากยิ่งขึ้น

คำสำคัญ: ย่านเมืองเก่าสงขลา, ความหลากหลายทางวัฒนธรรม, นโยบายพหุวัฒนธรรม

Abstract

The purpose of this study is to investigate social interaction and everyday multiculturalism between Thais, Muslims and Chinese in Songkhla Old Town from the past until present. Moreover, it aims to study factors that affect such interaction as well as to explore multicultural policy and everyday multiculturalism. The study emphasizes on people's daily life experiences, reciprocal relationship, unity, changes in everyday multicultural, conflict

¹ นางสาวเรณูภา ฤทธิเดช นักศึกษาปริญญาโท หลักสูตรวัฒนธรรมศึกษา สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเอเชีย มหาวิทยาลัยมหิดล

and mutuality, hybrid culture, cohabitation of different populations, racialism and daily life stress.

The result of this study reveals that interaction between races creates a strong sense of racial consciousness. Group identity is established in order to distinguish one group from the others. This distinction is expressed by history, languages, traditional beliefs and rituals. The study also finds that the three racial groups are well adjusted to each other and can manage to avoid conflict by showing respect to the other groups' beliefs. Harmonious relationship of the locals who have been living together from generation to generation is an excellent example that shows how people can live in cultural diversity. It is the knowledge that local administrative organization can use to develop a policy which promotes and encourages people to live in the harmony of their diversity.

Keywords: Songkhla Old Town, Cultural Diversity, Multicultural Policy

บทนำ

ประเทศไทยมีความหลากหลายทางวัฒนธรรมมาตั้งแต่อดีต แต่นโยบายของรัฐและการปฏิบัติต่อความหลากหลายในชาติเปลี่ยนแปลงไปตามบริบททางสังคมและประวัติศาสตร์ ในอดีต นโยบายของรัฐมีความพยายามที่จะสร้างความเป็นหนึ่งเดียว โดยเน้นการหลอมรวมให้ทุกคนเป็นคนไทย ซึ่งนำไปสู่ความขัดแย้งที่รุนแรงในภาคใต้ของประเทศที่ประชากรส่วนใหญ่ มีเชื้อชาติและศาสนาต่างไปจากวัฒนธรรมหลักของรัฐ แนวคิดเรื่องความหลากหลายทางวัฒนธรรมถูกกล่าวถึงเมื่อสถานการณ์โลกรวมทั้งสถานการณ์ภายในประเทศในปัจจุบันได้เปลี่ยนแปลงไป โลกาภิวัตน์นำมาซึ่งการเคลื่อนย้ายของคนและข้อมูลข่าวสาร การตื่นตัวในเรื่องสิทธิมนุษยชนที่เพิ่มมากขึ้น ทำให้ความหลากหลายทางวัฒนธรรมไม่อาจถูกกดทับไว้ดังเช่น ในอดีต จึงมีการแสดงออกทางอัตลักษณ์ของคนกลุ่มต่างๆ มากยิ่งขึ้น (ฐิติมิตี อาพัทธนานนท์, 2556: 108-109) การศึกษาทางวัฒนธรรมได้ถูกครอบงำด้วยอำนาจรัฐ ซึ่งให้ความสนใจในการศึกษาวัฒนธรรมไทยและการอนุรักษ์วัฒนธรรมไทยเพื่อสร้างความเป็นชาติไทย แต่จากสภาพความเป็นจริงจะเห็นว่าสังคมไทยประกอบด้วยคนหลายกลุ่มหลายชาติพันธุ์ ที่มีวัฒนธรรมแตกต่างกัน การศึกษาเรื่องความหลากหลายทางวัฒนธรรมจึงเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่ง นอกจากนี้กระบวนการศึกษาเกี่ยวกับสังคมไทยในอดีตยังทำให้เกิดมายาคติเกี่ยวกับสังคมวัฒนธรรมไทยด้วย เช่นเรื่องความเชื่อความเป็นไทยที่มีลักษณะเฉพาะและพิเศษ เน้นเอกลักษณ์ความเป็นไทยที่ค่อนข้างบริสุทธิ์ หรือความเชื่อเรื่องโครงสร้างสังคมไทยแบบโครงสร้างหลวม เหล่านี้ล้วนเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นในอดีตและควรจะได้มีการศึกษาเพื่อตรวจสอบความเชื่อถือได้ของแนวคิดต่างๆ เหล่านี้ (ประชาคมวิจัย, 2540: 6)

ในระยะเวลาสิบถึงยี่สิบปีที่ผ่านมา มีการพูดถึงความหลากหลายทาง เชื้อชาติและวัฒนธรรมและสิทธิของกลุ่มชาติพันธุ์และชนกลุ่มน้อยในประเทศไทยมากขึ้น ทั้งในวงการวิชาการและวัฒนธรรมกระแสนิยม ตั้งแต่ประมาณปี พ.ศ.2540 เป็นต้นมา (ศิริจิต สุนันตะ, 2556: 14) และเมื่อเกิดเหตุการณ์ความรุนแรงในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ที่ปะทุขึ้นตั้งแต่ปี 2547 ผวนวกับปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองอันสืบเนื่องมาจากการรัฐประหารในปี 2549 มีส่วนสำคัญที่ทำให้คำว่าพหุวัฒนธรรม เริ่มได้รับความสนใจอย่างจริงจังและในวงกว้าง (ธนาพล ลิ้มอภิชาติ, 2556: 2) อีกทั้งสภาพความมั่นคงแห่งชาติได้ปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศน์ ต่อเรื่องความหลากหลายทางเชื้อชาติวัฒนธรรมภายในรัฐ นโยบายความมั่นคงแห่งชาติฉบับ พ.ศ.2550 - 2554

ใช้กรอบความคิดแบบสันตวิธีที่ยอมรับสังคมที่มีความหลากหลายทาง เชื้อชาติ ศาสนา วัฒนธรรม และความแตกต่างทางความคิดเห็น โดยมองว่าหัวใจของความมั่นคงของชาติ คือ ความรัก ความสามัคคีของคนในชาติ รวมทั้งการให้เกียรติซึ่งกันและกัน และการมีส่วนร่วมอย่าง เท่าเทียมของทุกภาคส่วน ซึ่งจะทำให้คนในชาติสามารถอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข (ธนาพล ลีมอภิชิต, 2556: 15-16)

จากที่กล่าวถึงเรื่องความหลากหลายที่เกิดขึ้นในประเทศไทยในช่วงต้นนั้น ผู้เขียนต้องการจะเกริ่นนำเพื่อนำไปสู่งานที่ศึกษาในมิติของนโยบายส่วนท้องถิ่นที่พยายามนำเสนอในเรื่องความหลากหลายของคนในพื้นที่ที่สามารถอาศัยอยู่ร่วมกันอย่างสมานฉันท์ อธิบายแนวคิดเกี่ยวกับรัฐและความหลากหลายในประเทศไทยในปัจจุบัน ตลอดจนศึกษาปฏิสัมพันธ์และปฏิบัติการในชีวิตประจำวันระหว่างสามกลุ่มชาติพันธุ์ ในย่านเมืองเก่าสงขลาภายใต้นโยบายพหุวัฒนธรรม

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาการปฏิสัมพันธ์และปฏิบัติการในชีวิตประจำวันระหว่างชาวไทยพุทธ ไทยเชื้อสายจีน และชาวไทยมุสลิมในย่านเมืองเก่าสงขลาในอดีตและปัจจุบัน ตลอดจนปัจจัยที่มีผลต่อปฏิสัมพันธ์ดังกล่าว
2. เพื่อศึกษาพหุวัฒนธรรมนิยมในระดับนโยบายและปฏิบัติการในชีวิตประจำวันในย่านเมืองเก่าสงขลา

บททวนวรรณกรรม

งานศึกษางานวิจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับ “สามหลักผสมเกลียวหนึ่งเดียวในป้อย่าง: นโยบายพหุวัฒนธรรมกับการปฏิสัมพันธ์ของชาวไทยพุทธ ชาวไทยมุสลิม และชาวไทยเชื้อสายจีนในย่านเมืองเก่าสงขลา” ซึ่งเป็นงานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ การปฏิสัมพันธ์ ของ สามกลุ่มชาติพันธุ์คือ ชาวไทยพุทธ ชาวไทยมุสลิม และชาวไทยเชื้อสายจีนในพื้นที่ที่มีลักษณะใกล้เคียงกับย่านเมืองเก่าสงขลา รวมถึงงานที่มีการศึกษาเกี่ยวกับสังคมวัฒนธรรม ในเมืองท่าต่างๆ เหล่านี้เป็นต้น แสดงให้เห็นถึงการอพยพมาตั้งถิ่นฐานสภาพสังคมทั่วไป และภาพของการปฏิสัมพันธ์ของสามกลุ่มชาติพันธุ์ในลักษณะต่างๆ เพื่อจะได้เข้าใจบริบททางสังคมวัฒนธรรมของคนสามกลุ่มชาติพันธุ์ข้างต้น อีกทั้งยังทำให้เห็นภาพของเมืองท่าอย่างเช่นย่านเมืองเก่าสงขลาว่ามีรูปแบบสังคมวัฒนธรรมที่ผสมผสานกันอย่างไร

งานศึกษาของสมัย วิถีรุ่งโรจน์ (2537) เรื่อง ภาษาและวัฒนธรรมของมุสลิมในเมืองสงขลา จะเห็นได้ว่าวัฒนธรรมส่วนใหญ่จะเหมือนกับวัฒนธรรมมุสลิมในถิ่นอื่น จะต่างกันบ้างก็ตรงรายละเอียดบางอย่าง ซึ่งอาจเป็นเพราะมุสลิมในเมืองสงขลาจะสนับสนุนให้ลูกหลานมีการศึกษาที่สูง เมื่อต้องเดินทางไปศึกษาต่างพื้นที่ ทำให้การเคร่งครัดในวัฒนธรรมลดน้อยลง พิธีกรรมต่างๆ ปรับเปลี่ยนไปตามความสะดวก และการอยู่ร่วมกันของกลุ่มคนไทยพุทธ ทำให้รับเอาวัฒนธรรมเหล่านั้นมาปะปน หากเห็นว่าไม่ขัดกับหลักศาสนา

งานศึกษาเรื่องประวัติศาสตร์ให้ความรู้เกี่ยวกับสาเหตุของการอพยพ วิถีชีวิตประเพณี วัฒนธรรมของคนจีนภาคใต้ที่เป็นภาพรวมเช่น งานของสุธิวศ์ พงศ์ไพบูลย์, และคณะ (2544) เรื่อง จีนทักษิณ: วิถีชีวิตและพลัง กล่าวถึงการศึกษาชาวจีนในภาคใต้ ตั้งแต่การอพยพมาตั้งหลักแหล่ง วิถีคิด วิธีการต่อสู้ชีวิต เพื่อการดำรงอยู่และเพื่อความเจริญก้าวหน้าของชีวิตและวงศ์ตระกูล มีการศึกษาจากเอกสาร ศึกษาพฤติกรรมและการสนทนากับคนจีนบางตระกูล ตลอดถึงบุคคลที่มีความเกี่ยวข้อง การเข้ามาสู่ภาคใต้ของคนจีนมีสาเหตุแตกต่างกันในแต่ละยุคแต่ละสมัย การที่ภาคใต้ของประเทศไทยตั้งอยู่ระหว่างอารยธรรมจีนและอินเดีย ซึ่งอยู่ในเส้นทางการค้าทางเรือมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 5 ประกอบกับภาคใต้อุดมไปด้วยสินค้าประเภทเครื่องเทศ ของ

ป่า และแร่ดีบุก ทำให้คนจีนเข้ามาแสวงหาโชคลาภในภาคใต้เพิ่มขึ้นตามลำดับ โดยอพยพมากับเรือสำเภาจีน และมักตั้งหลักแหล่งในบริเวณภาคใต้ฝั่งตะวันออก ชาวจีนภาคใต้ซึ่งเป็นกลุ่มที่มีความพยายาม มีคุณภาพและคุณธรรม มีบทบาทสำคัญในการก่อให้เกิดวิถีประชาและพลังชุมชนเปลี่ยนแปลง โดยใช้ภูมิปัญญาและวิธีการจัดการ ทำให้เกิดภูมิปัญญาใหม่ ช่วยเพิ่มมูลค่าให้แก่ทรัพยากรธรรมชาติ ทำให้หลักฐานการผลิตและเศรษฐกิจขยายตัว ทั้งยังก่อให้เกิดความหลากหลายทางชีวภาพ ความหลากหลายทางวัฒนธรรมและเสริมสร้างให้บ้านเมืองเจริญทั้งด้านเศรษฐกิจและสังคม

งานของศุภการ สิริไพศาล (2550) เรื่อง จีนหาดใหญ่ ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และสังคม หนังสือที่เขียนรวบรวมเรื่องราวของคนจีนในอำเภอหาดใหญ่ กล่าวว่า หาดใหญ่เป็นอำเภอหนึ่งของจังหวัดสงขลา เป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจ ทำให้กลายเป็นชุมชนที่มีผู้คนอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก สภาพเศรษฐกิจของชุมชนที่เคยเป็นแบบยังชีพจึงเริ่มกลายมาเป็นการค้าแทน กลุ่มบุคคลที่มีบทบาทสำคัญและส่งผลให้เกิดการพัฒนาชุมชนกระทั่งกลายเป็นเมืองขนาดใหญ่คือ กลุ่มชาวจีนที่อพยพมาจากที่ต่างๆ เข้ามายังเมืองหาดใหญ่เพื่อประกอบธุรกิจการค้า รวมทั้งสัมปทานต่างๆ ชุมชนหาดใหญ่ซึ่งมีชาวจีนและชาวไทยเชื้อสายจีนจำนวนมากอาศัยอยู่เกิดความเปลี่ยนแปลงไปตามความเจริญของบ้านเมืองตามกระแสโลกาภิวัตน์ ประเพณีนิยมต่างๆ ของชาวจีนหาดใหญ่ก็ได้ประยุกต์ให้เข้ากับประเพณี วัฒนธรรม และความเชื่อทางพุทธศาสนาอย่างกลมกลืนและกลายเป็นความหลากหลายสมบูรณ์แบบของวัฒนธรรม ไปในที่สุด

ปริญญาณิพนธ์ของอรทัย สัตยสันต์สกุล (2544) เรื่อง การค้าของชาวไทยเชื้อสายจีนในเขตเทศบาลนครสงขลา อำเภอเมือง จังหวัดสงขลา ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ถึงก่อนแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ.2488-2503) กล่าวถึงคนไทยเชื้อสายจีนที่ทำการค้าเขตเทศบาลนครสงขลาในช่วง พ.ศ.2488-2503 ที่เป็นศูนย์กลางการคมนาคมทางน้ำ ทำให้เกิดความสะดวกในการขนส่งสินค้าทั้งภายในและภายนอกต่าง โดยมีเรือเดินสมุทรเข้ามาจอดแวะรับขบวนพาราจากจังหวัดสงขลาไปต่างประเทศโดยตรง นอกจากนี้ยังมีสินค้าจากต่างประเทศเข้ามาจำหน่ายในลักษณะของตัวแทนจำหน่ายสินค้าในภาคใต้และในระดับจังหวัด ต่อมาเมื่อมีการสร้างทางรถไฟและทางรถยนต์จากกรุงเทพมหานครมายังภาคใต้ โดยมีเทศบาลนครหาดใหญ่เป็นศูนย์กลางแทน การขนส่งสินค้าทางเรือจึงลดน้อยลง ส่งผลให้การค้าของจังหวัดสงขลา เริ่มเสื่อมการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ทำให้ผู้ประกอบการบางกลุ่มย้ายการทำธุรกิจการค้าไปยังเทศบาลนครหาดใหญ่ และในที่สุดการค้าที่เคยเจริญรุ่งเรืองของเทศบาลนครสงขลาก็ได้เปลี่ยนแปลงสู่เทศบาลนครหาดใหญ่ในเวลาต่อมา

งานศึกษาเรื่อง ปฏิสัมพันธ์ระหว่างชาวมลายูมุสลิมและชาวจีนในย่านสายกลาง จังหวัดยะลา ของแพรว ศิริศักดิ์ดำเกิง (2546) นั้นเป็นงานศึกษาที่เสนอภาพ การปฏิสัมพันธ์ของคนสองกลุ่มชาติพันธุ์คือชาวมลายูมุสลิมและชาวจีน ที่มีความเชื่อที่แตกต่างกันและความเชื่อเหล่านี้ก็มีอิทธิพลในการดำรงชีวิตประจำวัน การปฏิสัมพันธ์ของคนทั้งสองกลุ่มทำให้เกิดสำนึกทางชาติพันธุ์ในสังคมของสองกลุ่มที่ต่างก็มีกระบวนการให้ความหมายและการสร้างตัวตนของกลุ่ม เพื่อจำแนกกลุ่มคนจากอีกกลุ่มอย่างชัดเจน แต่ในขณะเดียวกันสำหรับในย่านสายกลางชาวมลายูมุสลิมกับชาวจีนมีค่านิยมร่วมกัน มีกลไกการปรับตัว และลดความขัดแย้งในการอาศัยอยู่ร่วมกัน รวมทั้งคนมลายูมุสลิมได้ปรับอัตลักษณ์ของกลุ่มตนในการอยู่ร่วมกันกับคนจีน

เรื่อง การปฏิสัมพันธ์ระหว่างศาสนิกชนที่ปรากฏในจังหวัดปัตตานี ยะลา และนราธิวาส ของรัตติยา สาและ (2544) เป็นงานที่ให้ภาพของความสัมพันธ์และความเข้าใจอันดีของคนในท้องถิ่นทั้งสองศาสนา โดยมีปัจจัยของการยอมรับความแตกต่างของค่านิยม และระบบอุปถัมภ์ในท้องถิ่น งานของรัตติยา จะเน้นศึกษาความเชื่อและวัฒนธรรมของมุสลิมเป็นตัวแปรหลักที่มีผลต่อการปฏิสัมพันธ์ระหว่าง ศาสนิกชนในจังหวัดปัตตานี ยะลา และนราธิวาส ในบริบทของสังคมชนบทจนดูเหมือนว่าประเพณีและพิธีกรรมของศาสนาพุทธไม่มีบทบาทสำคัญต่อปฏิสัมพันธ์ของคนในพื้นที่ดังกล่าว ซึ่งอาจเป็นภาพสะท้อนเรื่องราวอีกอย่างว่า

ชาวมุสลิมไม่อาจมาร่วมในประเพณีและพิธีกรรมของชาวพุทธได้ น่าสนใจตรงที่ว่าประเพณีและพิธีกรรมของชาวพุทธไม่ปรากฏบทบาทในความสัมพันธ์ระหว่างชาติพันธุ์มากนักนั้น ได้ก่อให้เกิดทัศนคติอันใดและอย่างไรในความค้ำจุนของชาวพุทธที่มีต่อมุสลิม

งานศึกษา การผสมผสานทางวัฒนธรรมระหว่างชาวไทยพุทธกับชาวไทยมุสลิมบ้านนาทับ ตำบลนาทับ อำเภोजะนะ จังหวัดสงขลา งานศึกษาของอาดิช วารีกุล (2547) เป็นงานที่ศึกษาชาวชุมชนบ้านนาทับไม่ว่าจะเป็นชาวไทยพุทธและไทยมุสลิมจะมีชาติพันธุ์มาจากตระกูลเดียวกัน และตั้งหลักแหล่งอยู่ที่ตำบลนาทับ หลังจากนั้นก็มีบางกันไปแต่งงานกับคนที่นับถือศาสนาพุทธ ทำให้เกิดการผสมผสานทางชาติพันธุ์ต่อมามีคนจีนเข้ามาตั้งถิ่นฐานร่วมกับไทยพุทธ จึงเกิดการผสมผสานทางด้านผิวพรรณ รูปร่าง หน้าตา จนกลายเป็นคนในพื้นที่ ทำให้ไทยพุทธและไทยมุสลิม ต่างต้องปรับตัว จนเกิดการหล่อหลอมและผสมผสานทางวัฒนธรรมทั้งด้านทัศนคติ ความเชื่อ ค่านิยม ทำให้เกิดการยอมรับและเข้าใจซึ่งกันและกัน โดยไม่มีความรู้สึกลัวว่าแต่ละกลุ่มต่อกัน วัฒนธรรมของไทยพุทธและไทยมุสลิมที่มีลักษณะการผสมผสานกันในด้านต่างๆ อาทิเช่น ด้านความเชื่อ ทั้งไทยพุทธและไทยมุสลิมต่างมีความเชื่อเกี่ยวกับยากกลางบ้าน ความเชื่อทางไสยศาสตร์ ความเชื่อเกี่ยวกับปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ ดังนั้นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชนบ้านนาทับ ส่งผลมาจากการพัฒนาประเทศในด้านโครงสร้างพื้นฐาน ส่งผลให้ชนบทที่อยู่ห่างไกลได้รับความสะดวกในการคมนาคม และการสื่อสาร ทำให้ชุมชนได้มีโอกาสติดต่อกับสังคมภายนอก จึงสามารถรับเอาวัฒนธรรมที่มีความหลากหลายจากภายนอกเข้ามาผสมผสาน รวมทั้งเกิดการรับรู้ข่าวสารจากชุมชนเมือง เช่น เมืองสงขลา เมืองหาดใหญ่ ทำให้ทั้งไทยพุทธและไทยมุสลิมต่างมีการรับทัศนคติและค่านิยมที่เปลี่ยนแปลงไปตามสมัยนิยมเช่นเดียวกัน

บทความของ วิฑิตติ อาพัทธนานนท์ (2556) เรื่อง *เนื้อหาความเป็นพหุวัฒนธรรมในแบบเรียนไทย* บทความนี้นำเสนอผลการศึกษาแบบเรียนวิชาสังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม และแบบเรียนวิชาประวัติศาสตร์ ที่ใช้ในชั้นประถมศึกษาที่ 1-6 ตามหลักสูตรแกนกลางพื้นฐาน พ.ศ. 2551 โดยพบว่า หลักสูตรนี้มีการนำเสนอเรื่องความหลากหลายทางวัฒนธรรมมากกว่าแบบเรียนในอดีต โดยเฉพาะมีการกล่าวถึงความหลากหลายทางเชื้อชาติว่า บรรพบุรุษของคนไทยเป็นคนที่ยอพยพมาจากประเทศอื่น ซึ่งแตกต่างจากแบบเรียนในอดีตที่มองคนทีมาจากประเทศอื่นว่าเป็นชาวต่างชาติเท่านั้น ความหลากหลายทางวัฒนธรรมที่เคยถูกมองว่าเป็นภัยคุกคามต่อความมั่นคง ความเป็นปึกแผ่นของชาติ ถูกมองใหม่ในฐานะที่เป็นสินค้าอย่างหนึ่ง การยอมรับความหลากหลายของรัฐที่สะท้อนผ่านแบบเรียนเป็นเครื่องมือของรัฐแบบหนึ่งนั่นเอง

วิธีการวิจัย

การศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยผู้ศึกษาเลือกวิธีนี้เนื่องจากงานวิจัยที่ศึกษานั้นเป็นการศึกษาลักษณะนโยบายของภาครัฐในการส่งเสริมพหุวัฒนธรรม กับความเป็นจริงที่เกิดขึ้นไม่ว่าจะเป็นการปฏิสัมพันธ์ของคนสามกลุ่มชาติพันธุ์ที่ยังคงมีอยู่เหมือนดังอดีต รวมถึงบทบาทของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ เหล่านี้เป็นต้น ซึ่งในการเก็บรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูลจะใช้การวิเคราะห์เชิงเหตุผลไม่ได้มุ่งเก็บข้อมูลเป็นตัวเลขมาทำการวิเคราะห์เชิงปริมาณ (Quantitative Research) แบ่งขั้นตอนการศึกษออกเป็น 3 ขั้นตอน ดังนี้

1. การเก็บข้อมูล ได้ทำการค้นคว้าข้อมูลจาก 2 แหล่ง คือ ข้อมูลจากเอกสารและการวิจัยภาคสนามทางมานุษยวิทยา (Fieldwork in Anthropology)

1.1 การเก็บข้อมูลจากเอกสาร เป็นการค้นคว้ารวบรวมจากบทความ งานวิจัย เอกสารประกอบงานวิชาการ ข้อมูลจากแหล่งออนไลน์ หนังสือต่างๆ เพื่อให้เห็นเป็นภาพในความคิดอย่างคร่าวๆ ในประเด็นที่ได้ตั้งไว้ อาทิเช่น ทฤษฎีพัฒนาธรรมนิยม นโยบายของรัฐที่ส่งผลต่อพื้นที่ชุมชน อัตลักษณ์ของ 3 กลุ่มชาติพันธุ์ กล่าวคือ ชาวไทยพุทธ ชาวไทยมุสลิม และชาวไทยเชื้อสายจีนที่ศึกษาในพื้นที่ใกล้เคียงกับย่านเมืองเก่าสงขลา ประวัติความเป็นมาของย่านเมืองเก่าสงขลา ประวัติความเป็นมาของ “สามหลักผสมเกลียว หนึ่งเดียวในสงขลา” นโยบายของเทศบาลนครสงขลาในการส่งเสริมพัฒนาธรรม เป็นต้น เพื่อนำมาเขียนเป็นแนวคิด การตั้งคำถามการวิจัย การตั้งประเด็นในการสัมภาษณ์ในการลงพื้นที่ อีกทั้งทำให้เป็นภาพคร่าวๆ ของงานที่จะวิจัยเพื่อนำไปใช้ประกอบในการเขียนเนื้อหาและผลของการวิจัยในครั้งนี้

1.2 การเก็บข้อมูลจากการศึกษาภาคสนามทางมานุษยวิทยา ได้แก่

- การสำรวจและการสังเกตการณ์พื้นที่ที่ต้องการศึกษา โดยการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม ศึกษาวัฒนธรรม ความเป็นอยู่ การปฏิสัมพันธ์ของคนสามกลุ่มชาติพันธุ์ในพื้นที่ นอกจากนี้ผู้ศึกษาจะต้องสำรวจและการสังเกตชุมชนย่านเมืองเก่าสงขลาในเบื้องต้น เพื่อให้ทราบข้อมูลทางกายภาพ สภาพทั่วไปของพื้นที่ รวมทั้งศึกษานโยบายของเทศบาลนครสงขลาในการส่งเสริมพัฒนาธรรม ไม่ว่าจะเป็นการค้นหาข้อมูลจากอินเทอร์เน็ต หรือจากเอกสาร เพื่อที่จะทราบภาพรวมของนโยบาย อีกทั้งทำความเข้าใจกับพื้นที่เบื้องต้นก่อนที่จะตั้งคำถามและลงพื้นที่จริง

- สัมภาษณ์ตามระเบียบวิธีทางมานุษยวิทยา เพื่อให้ทราบข้อมูลที่แท้จริงของผู้สัมภาษณ์ โดยการสัมภาษณ์ทั้งอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการกับคนในชุมชน มีผู้ให้ข้อมูลหลัก (key informant) คือ ผู้ช่วยศาสตราจารย์อรทัย สัตยสันต์สกุล ซึ่งเป็นคนดั้งเดิมที่อยู่ในพื้นที่ อีกทั้งยังเป็นคณะกรรมการของภาคีคนรักเมืองสงขลา และสัมภาษณ์ผู้อยู่อาศัยดั้งเดิมในย่านเมืองเก่าแห่งนี้ โดยผู้ให้ข้อมูลหลักจะนำผู้ศึกษาลงพื้นที่ไปสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลอื่นๆ เนื่องจากในพื้นที่ย่านเมืองเก่าสงขลาบ้านแต่ละหลังจะไม่เปิดรับคนแปลกหน้า จึงต้องอาศัยผู้ให้ข้อมูลหลักพาไปทำความเข้าใจก่อน จึงจะสามารถสัมภาษณ์ได้ ซึ่งผู้วิจัยเลือกใช้แบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง เพื่อต้องการทราบข้อมูลในประเด็นที่กำหนดไว้ โดยกำหนดประเด็นในการสัมภาษณ์แบบปลายเปิด และในลักษณะที่แลกเปลี่ยนคำถามคำตอบซึ่งกันและกัน (active interview) เพื่อเปิดโอกาสให้ผู้ร่วมวิจัยได้แสดงความคิดเห็น และเพื่อไม่ปิดกั้นตัวผู้วิจัยในการได้พบกับข้อมูลใหม่ๆ โดยวัตถุประสงค์ของการสัมภาษณ์เพื่อให้ทราบถึงความเป็นมาของนโยบายรัฐและท้องถิ่นในการส่งเสริมพัฒนาธรรม การสะท้อนความคิดเกี่ยวกับรัฐและความหลากหลายทางวัฒนธรรม รวมทั้งความเป็นจริงในพื้นที่และผลต่อปฏิบัติการในชีวิตประจำวันของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องตอนนโยบายข้างต้น เหล่านี้เป็นต้น โดยมีการตรวจสอบข้อมูลจากการสัมภาษณ์ก่อนที่จะนำข้อมูลมาวิเคราะห์ อีกทั้งมีการบันทึกข้อมูลที่ได้จากการสังเกตและการสัมภาษณ์เป็น field note รวมทั้งได้ทำแผนผังชุมชน บันทึกภาพนิ่ง เพื่อให้เห็นภาพรวมของชุมชนได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น

2. การรวบรวมและการวิเคราะห์ข้อมูล ผู้ศึกษาได้รวบรวมข้อมูลจากเอกสารและภาคสนาม ซึ่งได้ทำการทำการตรวจสอบข้อมูลจากหลายแหล่ง ก่อนที่จะวิเคราะห์เชื่อมโยง ข้อมูลต่างๆ เข้าด้วยกัน ด้วยวิธีการตรวจสอบสามเส้า (Triangulation) ในหลายๆ ด้าน เช่น ตรวจสอบแนวคิด สมมุติฐาน เปรียบเทียบกับงานวิจัยของผู้วิจัยท่านอื่นที่ได้ทำงานในลักษณะที่คล้ายคลึงกัน บันทึกสาเหตุและเหตุผล แนวทางการมองปัญหาของผู้วิจัย รวมทั้งการตรวจสอบแนวคิดกับผู้เชี่ยวชาญหลายๆ คน (นิศา ชูโต, 2551: 34)

3. การนำเสนอผลการศึกษาในรูปแบบของการเขียนวิทยานิพนธ์ การนำข้อมูลจากเอกสาร บทความงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนการสำรวจ การสัมภาษณ์ การสอบถาม และการสังเกตทั้งแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม

ส่วนร่วมที่รวบรวมได้ นำมาจัดหมวดหมู่ เรียบเรียง และเสนอเป็นรายงานผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย

นโยบายพหุวัฒนธรรมของเทศบาลนครสงขลา

เทศบาลนครสงขลาในฐานะหน่วยงานบริหารส่วนท้องถิ่น ก็ได้รับอิทธิพลจากแนวคิดเรื่องความหลากหลายทางวัฒนธรรม ส่งผ่านนโยบายระดับชาติลงมาสู่ นโยบายระดับท้องถิ่น โดยในปี พ.ศ.2544 เทศบาลนครสงขลา นำโดยนายกเทศมนตรี อุทิศ ชูช่วย ได้ริเริ่มนโยบายที่เน้นการอยู่ร่วมกันแบบพหุวัฒนธรรมในระดับท้องถิ่น ภายใต้แนวคิด “สามหลักผสมเกลียว หนึ่งเดียวในบ่อทราย” แนวคิดนี้ ต้องการแสดงให้เห็นถึงเอกภาพของ 3 กลุ่มชน ได้แก่ ชาวไทยพุทธ ชาวไทยมุสลิม และชาวไทยเชื้อสายจีน ซึ่งตั้งถิ่นฐานอยู่ในท้องถิ่น และร่วมสร้างเมืองสงขลา มาตั้งแต่อดีต เมืองสงขลาเป็นเมืองที่ประวัติการก่อตั้งมาแต่ครั้งปลายกรุงศรีอยุธยา มีพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ มาอย่างต่อเนื่อง จนมาตั้งเป็นเมืองสงขลาฝั่งบ่อทราย ณ พื้นที่ปัจจุบันตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 โดยมีการลงเสาหลักเมืองอย่างมั่นคง เมื่อวันที่ 10 มีนาคม พ.ศ. 2385 นับถึง พ.ศ. 2556 ผ่านเวลามาถึง 171 ปี (เอนก นาวิกมูล, 2550) ปัจจุบัน บริเวณรอบๆ ชุมชนย่านเมืองเก่าสงขลาประกอบไปด้วยถนน 4 สาย คือ แห่ง ถนนนครนอก นครในนางงาม และถนนพัทลุง ซึ่งประกอบไปด้วยกลุ่มชาติพันธุ์ 3 กลุ่มด้วยกันคือ กลุ่มคนไทยพุทธและไทยเชื้อสายจีนที่กระจายตัวอยู่รอบชุมชน ส่วนกลุ่มคนไทยมุสลิมส่วนใหญ่จะตั้งถิ่นฐานอยู่ในชุมชนบ้านบน ถนนพัทลุงซึ่งเชื่อมต่อกับถนนนางงาม ถนนนครใน และนครนอก แนวคิด “สามหลักผสมเกลียว หนึ่งเดียวในบ่อทราย” ของเทศบาลนครสงขลา นำเสนอภาพการอยู่ร่วมกันอย่างสมานฉันท์ของ 3 กลุ่มชาติพันธุ์ว่าเป็นเอกลักษณ์ของชุมชนย่านเมืองเก่าสงขลาและเป็นต้นแบบชุมชนที่อยู่ร่วมกันอย่างสมานฉันท์ในบริบทสถานการณ์ ความไม่สงบของชายแดนภาคใต้ อีกด้วย โดยสถานการณ์ความไม่สงบของชายแดนภาคใต้ ซึ่งเกิดมาจากปัญหาความขัดแย้งในจังหวัดชายแดนภาคใต้ โดยมีเหตุการณ์ลอบทำร้าย วางเพลิง วางระเบิด และจลาจลเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง ถึงแม้ว่าจะมีความเคลื่อนไหวในลักษณะต้องการแบ่งแยกดินแดนบริเวณปัตตานีมาเป็นเวลาหลายทศวรรษ แต่ความไม่สงบดังกล่าวเริ่มบานปลายขึ้นหลัง พ.ศ. 2547

เหตุการณ์ความไม่สงบที่ก่อตัวขึ้นเป็นปัจจัยหลักในการสนับสนุนให้นโยบายส่งเสริมความหลากหลายที่เป็นหนึ่งเดียวในย่านเมืองเก่าสงขลา “สามหลักผสมเกลียว หนึ่งเดียวใน บ่อทราย” มีน้ำหนักมากยิ่งขึ้น ภาพของความเป็นชุมชนแบบพหุวัฒนธรรมในย่านเมืองเก่าสงขลาเป็นจุดเด่นที่ดึงดูดนักท่องเที่ยวรวมถึงนักวิชาการที่ทำโครงการเกี่ยวกับสามจังหวัดชายแดนภาคใต้มีการนำเด็กจากสามจังหวัดมาเรียนรู้สังคมพหุวัฒนธรรมที่ชุมชนแห่งนี้อีกด้วย เทศบาลนครสงขลาได้พยายามสร้างความหมายใหม่ให้กับความหลากหลายทางวัฒนธรรม จากที่เคยถูกมองว่าเป็นภัยคุกคามต่อความเป็นปึกแผ่นและเอกราชของชาติ ความหลากหลายทางวัฒนธรรมของชุมชนกลับเป็นโอกาสทางเศรษฐกิจ อาหารท้องถิ่น ประเพณี และสถาปัตยกรรมที่มีการผสมผสานศิลปวัฒนธรรมจากสามเชื้อชาติ กลายเป็นสินค้าที่ช่วยกระตุ้นเศรษฐกิจ โดยเฉพาะจากการท่องเที่ยว (ฐิติมดี อาพัทธนันท์, 2556: 125)

นโยบายของเทศบาลนครสงขลาภายใต้แนวคิด “สามหลักผสมเกลียว หนึ่งเดียว ในบ่อทราย” อาศัยการผูกเรื่องราวในอดีตในรูปแบบเฉพาะ กล่าวถึงประวัติศาสตร์ของเมืองสงขลาที่ผู้คนจากสามกลุ่มชาติพันธุ์อาศัยอยู่ร่วมกันตั้งแต่การสร้างเมืองสงขลาฝั่งบ่อทราย เมืองสงขลาแหลมสน และเมืองสงขลาบ่อทรายในปัจจุบัน การผูกเรื่องราวจากเรื่องเล่า (Narrative) ของชุมชนผ่านมุมมองของคนเก่าแก่ในย่าน ให้ภาพความทรงจำที่มีต่อเพื่อนบ้านต่างชาติพันธุ์ การเข้าร่วมประเพณีต่างๆ ของชาวไทยเชื้อสายจีน ชาวไทยพุทธ ชาวไทยมุสลิม โดยไม่ได้แบ่งแยก เป็นต้น ทั้งนี้ เรื่องเล่าของอดีตกลับปิดทับภาพของความเป็นจริงในปัจจุบันที่คนสามกลุ่มชาติพันธุ์แทบจะไม่ได้มีการปฏิสัมพันธ์กันเฉกเช่นสมัยก่อน สังคมที่มีความเป็นเมืองมากขึ้น ทำให้สมาชิกใน

ชุมชนต่างคนต่างอยู่มากขึ้น อีกทั้งคนไทยเชื้อสายจีน ซึ่งถือว่า มีฐานะร่ำรวยกว่าคนกลุ่มอื่นได้ส่งลูกหลานไปเรียนต่างประเทศหรือกรุงเทพฯ ทำให้ชีวิตส่วนใหญ่ไม่ได้อยู่ที่บ้าน ส่งผลให้ไม่มีการปฏิสัมพันธ์กับคนกลุ่มอื่นๆ นอกจากนั้น ภาพของการเป็นหนึ่งเดียวและความสมานฉันท์ยังมองข้ามความไม่เท่าเทียมของสามกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีสถานะทางเศรษฐกิจสังคมต่างกัน ในความเป็นจริง แต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ได้รับความสำคัญแล การจัดสรรทรัพยากรไม่เท่ากัน และกิจกรรมทางวัฒนธรรมก็ไม่ได้มีการผสมผสานระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์เสมอไป ตัวอย่างเช่น กิจกรรมงานตรุษจีนของชุมชนซึ่งมีเทศบาลนครสงขลา เป็นผู้สนับสนุนหลัก ไม่ได้รวมเอาพื้นที่ชุมชนบ้านบนซึ่งมีชาวไทยมุสลิมอาศัยอยู่เป็นจำนวนมากเป็นพื้นที่จัดงานด้วยทั้งๆ ที่มีอาณาเขตต่อเนื่องกัน กิจกรรมประเพณีวัฒนธรรมของชาวไทยเชื้อสายจีนได้รับการสนับสนุนจากเทศบาลในขณะที่ประเพณีสำคัญของชาวไทยมุสลิม เช่น วันฮารีรายอ กลับไม่ได้รับความสำคัญ

การปฏิสัมพันธ์ของคนสามกลุ่มชาติพันธุ์ในอดีต

การปฏิสัมพันธ์ของคนทั้งสามกลุ่มเกิดขึ้นตั้งแต่สมัยอดีต โดยเริ่มจาก “เมืองสงขลาหัวเขาแดง” ซึ่งปรากฏร่องรอยว่ามีการก่อสร้างบ้านเรือนและชุมชนขนาดใหญ่เมื่อราวประมาณกลางพุทธศตวรรษที่ 22 หรือราวรัชสมัยของสมเด็จพระเอกาทศรถ โดยที่ชุมชนนี้ก่อตั้งขึ้นในพื้นที่ “หัวเขาแดง” ซึ่งตั้งอยู่บริเวณอำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลาในปัจจุบัน เมืองสงขลาหัวเขาแดงมีพื้นที่ตัวเมืองประมาณ 1 ตารางกิโลเมตร หรือ ราว 625 ไร่ (สงบ ส่งเมือง, 2522: 33) เมืองสงขลาหัวเขาแดงอยู่ภายใต้การปกครองของตระกูลเจ้าเมืองมุสลิม โดยมีหลักฐานว่าเจ้าเมืองสงขลาคนแรก คือ ดาโต๊ะ โมกอลล์ แต่ยังคงไม่สามารถระบุได้อย่างแน่ชัดว่าบุคคลผู้นี้มีเชื้อชาติใด ดาโต๊ะ โมกอลล์ มีนโยบายสนับสนุนการค้าเสรีซึ่งทำให้บรรดาพ่อค้าสามารถเข้ามาทำการค้าขายในเมืองสงขลาได้โดยไม่ต้องเสียภาษีอากรเพียงแต่เสียของกำนัลให้กับเจ้าเมืองเพียงเล็กน้อยเท่านั้น วิธีการเช่นนี้จะทำให้ผู้ที่เข้ามาทำการค้าขายที่เมืองสงขลามีค่าใช้จ่ายน้อยกว่าที่จะไปค้าขายในเมืองทำอื่นๆ สภาพของเครือข่ายการค้านานาชาติเช่นนี้ทำให้เมืองสงขลาต้องเปิดรับพ่อค้าและนักแสวงโชคจากหลายเชื้อชาติ อาทิ โปรตุเกส ออลันดา อังกฤษ ฯลฯ ซึ่งชาวจีนเองก็เดินทางเข้ามายังสงขลาเป็นจำนวนมากเช่นกัน เนื่องจากกลุ่มชาวจีนเองก็เป็น “กลไก” ที่สำคัญของเครือข่ายการค้าทางทะเลในช่วงเวลาดังกล่าว จากหลักฐานหลายแหล่งที่อ้างถึงการมีอยู่ของคนจีนในเมืองสงขลาหัวเขาแดงทำให้สันนิษฐานว่าในเมืองสงขลาหัวเขาแดงคงมีชุมชนจีนที่มีขนาดใหญ่พอสมควร อีกทั้งเอกสารของทางการจีนในปี พ.ศ.2290 ที่กล่าวว่า การค้าระหว่างปัตตานี สงขลา และฟูเกี้ยนซึ่งเป็นรัฐชายฝั่งทะเลของจีนดำเนินไปด้วยดี (จี.วิลเลียม สกินเนอร์, 2529: 17) จึงเกิดชุมชนแห่งใหม่ขึ้นคือ ชุมชน “บ้านแหลมสน” บริเวณเชิงเขาเมืองหรือเขาบ่อทรัพย์ ทางด้านทิศใต้ปลายสุดของสันทรายสทิงพระ – ระโนด ซึ่งต่อมาได้ขยายตัวและกลายมาเป็นที่ตั้งของเมืองสงขลาแห่งที่สอง เรียกว่า “เมืองสงขลาฝั่งแหลมสน” (สกรรจ์ จันทรรัตน์ และสงบ ส่งเมือง, 2532: 58) หลังจากสงครามคนสงขลาคนหนึ่งได้ย้ายมาสมทบกับชุมชนแหลมสนดั้งเดิม ทำให้ชุมชนแห่งนี้มีขนาดที่ใหญ่ขึ้น โดยผู้นำชื่อนายโยม เป็นคนไทยพื้นถิ่น บ้านเรือนสงขลาฝั่งแหลมสนนี้เป็นสถาปัตยกรรมแบบเรียบง่าย เนื่องจากเป็นเมืองหลังสงคราม และเพราะเป็นการก่อสร้างอย่างง่ายนี่เองจึงทำให้ในปัจจุบัน สงขลาฝั่งแหลมสนไม่เหลือหลักฐานทางสถานที่มากนัก และ ในช่วงการตั้งเมืองสงขลาฝั่ง แหลมสนนี้เอง โดยคนที่อาศัยอยู่ในชุมชนนี้ ก็จะมีทั้งคนไทย คนจีนและคนมุสลิมอยู่ร่วมกัน โดยคนไทยมุสลิมที่เคยอยู่ฝั่งแหลมสนส่วนหนึ่งได้ย้ายที่ตั้งชุมชนมาด้วย โดยมาตั้งชุมชนอยู่ที่ “บ้านบน” ซึ่งอยู่ระหว่างถนนกำแพงเพชรและถนนพัทลุง เป็นชุมชนไทยมุสลิมชุมชนแรกในเมืองสงขลา ฝั่งบ่อปาง (เอี่ยม ทองดี, 2545: 4)

ต่อมาได้มีการย้ายฝั่งมาอยู่ “เมืองสงขลาฝั่งบ่อปาง” จวบจนถึงปัจจุบันนั้น กลุ่มคนสามกลุ่มก็ยังเคลื่อนย้ายมาอยู่ร่วมกัน แต่ในการย้ายเมืองมาเป็นครั้งที่สามในครั้งนี้นั้นได้มีเจ้าเมืองเป็นคนจีน ชื่อว่าเหยียง

แช่เฮา ได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองสงขลาแล้ว ยิ่งทำให้ชาวจีนเดินทางเข้ามาค้าขายและอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในเมืองสงขลามากขึ้น ลักษณะเช่นนี้อาจมาจากการที่พระเจ้ากรุงธนบุรีตั้ง “คนจีน” ขึ้นดำรงตำแหน่งเจ้าเมือง ซึ่งภาวะเช่นนี้ทำให้ชาวจีนที่มาอาศัยในเมืองสงขลามีจำนวนเพิ่มมากขึ้นอย่างรวดเร็ว และชาวจีนเหล่านี้ก็เริ่มมีส่วนสำคัญในการขับเคลื่อนกิจกรรมทางการเมืองเศรษฐกิจในเมืองสงขลามากขึ้น ขณะเดียวกันชาวจีนเหล่านี้ก็มีส่วนสำคัญในการนำเอาแนวคิดด้านประเพณี วัฒนธรรม อาหาร การกิน สถาปัตยกรรม ฯลฯ ตามธรรมเนียมจีนเข้าสู่พื้นที่เมืองสงขลาอย่างมากมายเช่นกัน อย่างไรก็ตามพัฒนาการทางเศรษฐกิจและการเมืองที่เพิ่มมากขึ้นในระยะนี้ก็ทำให้พื้นที่เมืองสงขลาฝั่งแหลมสนซึ่งมีพื้นที่จำกัดไม่สามารถขยายตัวเพื่อรองรับการเติบโตทางเศรษฐกิจออกไปได้ จึงนำมาสู่การย้ายที่ตั้งของเมืองสงขลาฝั่งแหลมสนไปอยู่ที่ตำบลบ่อยางอย่างซึ่งอยู่ฝั่งตรงข้ามและเรียกว่าเมืองแห่งที่สามว่า “เมืองสงขลาบ่อยาง” หลังจากการย้ายตัวเมืองสงขลาแล้วพื้นที่บ้านบ่อยางก็ได้รับการปรับปรุงและพัฒนาอย่างเร่งด่วนโดยมีการก่อสร้างบ้านเรือนและสิ่งปลูกสร้างต่างๆ เพิ่มขึ้นจำนวนมาก เช่น จวนเจ้าเมือง ศาลหลักเมือง กำแพงเมือง ป้อมปราการ วัดวาอารามและศาลเจ้าจีนต่างๆ เมื่อการก่อสร้างแล้วเสร็จ พื้นที่บ้านบ่อยางซึ่งเคยเป็นชุมชนขนาดเล็กก็ถูกรังสรรค์ให้กลายเป็นเมืองใหม่ที่พร้อมตอบสนองต่อการพัฒนาเพิ่มขึ้นและชุมชนที่มีขนาดใหญ่ขึ้น อย่างไรก็ตามการที่เจ้าเมืองสงขลาเป็นคนจีน ประกอบกับการที่ชุมชนเมืองสงขลาประกอบไปด้วยประชากรชาวจีนเป็นจำนวนมากก็ทำให้เกิดกระบวนการสร้างสรรค์และเผยแพร่ “ความเป็นจีน” ขึ้นในเมืองสงขลามากขึ้นและเด่นชัดขึ้น

เมืองสงขลานอกจากจะมีประวัติศาสตร์อันยาวนานเฉกเช่นเดียวกับหัวเมืองสำคัญอื่นๆ ในภาคใต้แล้วยังเป็นดินแดนที่ผสมผสานด้วยคนหลายเชื้อชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวไทยพุทธ ไทยมุสลิม และชาวไทยเชื้อสายจีนที่อาศัยอยู่ร่วมกันมาอย่างยาวนาน รวมถึงสงขลามีบทบาทในการพัฒนาธุรกิจการค้ามาเป็นเวลานาน เพราะมีสภาพภูมิศาสตร์ที่เอื้ออำนวยให้เป็นศูนย์กลางการค้าที่สำคัญในบริเวณทะเลจีนใต้ อีกทั้งจากลักษณะประวัติความเป็นมาของการอยู่ร่วมกันของคนทั้งสามกลุ่มชาติพันธุ์นั้น จะเห็นได้ว่าเริ่มอาศัยอยู่ร่วมกันตั้งแต่สมัยอดีตจวบจนถึงปัจจุบัน โดยแต่ละเมือง เจ้าเมืองแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ได้ขึ้นมาครองเมืองแต่ทั้งนี้ทั้งนั้น ในกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ที่ กลุ่มของตนเองไม่ได้ปกครองก็ยังคงอาศัยกันอยู่ เมื่อมาถึงในเมืองสุดท้าย เจ้าเมืองปกครองเป็นกลุ่มคนจีน ทำให้คนจีนในเมืองสงขลาฝั่งบ่อยางที่อาศัยมาจนถึงปัจจุบันนั้น กลับพบว่า คนจีนเป็นกลุ่มผู้มีอำนาจหลักในพื้นที่ แห่งนี้ กล่าวคือ ในย่านเมืองเก่าสงขลา (ถนนนครนอก นครใน นางงาม และถนนพัทลุง) ในสมัยรัตนโกสินทร์เจ้าเมืองสงขลาซึ่งเป็นชาวจีนตลอดจนเครือญาติกลุ่มตระกูล ณ สงขลาได้มีบทบาทสำคัญในการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจของเมือง โดยอาศัยอำนาจซึ่งได้รับจากศูนย์อำนาจส่วนกลางหรือระบบการบริหารการปกครองมาเป็นเครื่องมือสร้างเครือข่ายการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจของกลุ่มตระกูล เกิดความร่วมมือกันดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจระหว่างกลุ่มตระกูล ณ สงขลา กับพ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนตระกูลอื่นๆ ซึ่งส่งผลให้พ่อค้าท้องถิ่นเชื้อสายจีนค่อยๆ เติบโตขึ้น และจากความร่วมมือกันของทั้งสองกลุ่มทำให้สงขลากลายเป็นเมืองที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจการค้าของภาคใต้ตอนล่างด้านชายฝั่งทะเลอ่าวไทย (ศรีสุพร ช่วงสกุล, 2547: 268-269)

ในปีพ.ศ.2439 รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ได้มีการปฏิรูปการปกครองส่วนภูมิภาคเป็นแบบเทศาภิบาล ยกเลิกระบบเจ้าเมืองแบบสืบสายโลหิต และแต่งตั้งให้พระยาสุโขทัยวินิต (ปั้น สุขุม) ซึ่งเคยเป็นข้าหลวงพิเศษประจำอยู่ที่เมืองสงขลา พัทลุงและนครศรีธรรมราชเป็นสมุหเทศาภิบาลคนแรก ปกครองมณฑลนครศรีธรรมราช โดยมีศาลาที่ว่ากรมณฑลอยู่ที่จังหวัดสงขลา มีบทบาททั้งด้านการเมือง และด้านเศรษฐกิจการค้าในหัวเมืองสงขลาและเมืองอื่นๆ ของมณฑลแห่งนี้ ส่งผลให้บทบาทความเป็นผู้นำด้านเศรษฐกิจและการเมืองของตระกูล ณ สงขลาค่อยๆ ลดลง แต่อย่างไรก็ตามกลุ่มที่

เข้ามามีบทบาททางเศรษฐกิจในเมืองสงขลาในระยะต่อมายังคงเป็นกลุ่มคนเชื้อสายจีนฮกเกี้ยนที่บรรพบุรุษเข้ามาตั้งถิ่นฐาน และมีฐานการค้าอยู่บริเวณถนนนครใน ถนนนครนอก โดยได้รับซื้อสินทรัพย์ดั้งเดิมของตระกูลเจ้าเมืองสงขลาที่ยังเหลืออยู่ ขณะเดียวกันกลุ่มนายทุนเชื้อสายจีนเหล่านี้ ได้ปรับวิธีการลงทุนของตนให้สอดคล้องกับสภาพเศรษฐกิจและการเมืองที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วก่อนที่จะเกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 ในปี พ.ศ.2458 ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ยุคหลังสงครามมีการสร้างทางรถไฟสายใต้ พร้อมกับการเกิดเมืองหาดใหญ่ ในฐานะศูนย์กลางการคมนาคมทางบกที่สำคัญของภาคใต้ แต่บทบาทด้านการค้าของนายทุนเชื้อสายจีนฮกเกี้ยนในสงขลา ก็ยังคงดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการผูกขาดการค้าข้าวรอบทะเลสาบสงขลา-อ่าวปากพนัง และการทำสวนยางพารา เป็นต้น (ภูวดล ทรงประเสริฐ, 2538: 8-9)

จากประวัติศาสตร์ความเป็นมา กว่าจะเป็นเมืองสงขลาในปัจจุบันจะเห็นได้ว่า คนทั้งสามกลุ่มชาติพันธุ์ได้อยู่ร่วมกันมาจวบจนถึงปัจจุบันนั้น มีความสัมพันธ์ฉันท์มิตร มิได้มีการแบ่งแยกชาติพันธุ์กันแต่อย่างไร แต่ในมุมมองของกลุ่มที่มีบทบาทในเมืองสงขลาฝั่งบ่ออย่างน้อยนั้นจะเห็นได้ว่า กลุ่มคนจีน ฮกเกี้ยน เป็นกลุ่มที่มีบทบาทมากที่สุด ไม่ว่าจะเป็นบทบาททางด้านการปกครอง หรือการค้าก็ตาม โดยที่คนไทยพุทธจะมีอาชีพทำสวน หรือเป็นลูกจ้างของคนไทยเชื้อสายจีน อีกทั้งคนไทยมุสลิมมักจะประกอบอาชีพประมง หรือการค้าขายเล็กๆ น้อยๆ เช่น การขายไก่ ซึ่งทั้งสามกลุ่มหากมองในแง่มุมมองของความสัมพันธ์เชิงเศรษฐกิจแล้วนั้น กลุ่มคนไทยเชื้อสายจีน มักมีอำนาจการต่อรองมากกว่าคนสองกลุ่ม โดยความสัมพันธ์เช่นนี้ไม่ได้เป็นความสัมพันธ์ที่มีความเท่าเทียมกันแต่อย่างใด โดยทุกกลุ่มต้องมีการพึ่งพิงกับกลุ่มคนไทยเชื้อสายจีน แต่หากมองในแง่ของสังคม คนทั้งกลุ่มเติบโตมาด้วยกัน จึงเป็นเพื่อนบ้านที่ติดต่อกัน ไม่ได้เป็นการกีดกันหรือห่างเหินทางความเชื่อ หรือวัฒนธรรมที่มีความแตกต่างกัน ในทางกลับกันการกระทำบางอย่างเพื่อผลประโยชน์ทางการค้าของชาวจีนนั้น กลับเป็นการแสดงออกถึงความพยายามที่จะเรียนรู้วัฒนธรรมของชาวไทยมุสลิม เช่นการเรียนรู้เรื่องความเชื่อบางอย่างที่เกี่ยวข้องกับข้อห้าม จนกระทั่งเป็นการยอมรับและเข้าใจความแตกต่างระหว่างกัน

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นของการปฏิสัมพันธ์ของคนสามกลุ่มชาติพันธุ์

ในการศึกษาการปฏิสัมพันธ์ในครั้งนี้ ผู้วิจัยสนใจที่จะศึกษาพฤติกรรมวัฒนธรรมในชีวิตประจำวัน มุมมองพฤติกรรมนิยมในชีวิตประจำวันให้ความสำคัญกับประสบการณ์และการต่อรองในสถานการณ์จริงในชีวิตประจำวัน ประเด็นที่แนวคิดนี้ให้ความสนใจได้แก่ habitus และ cultural capital ร่างกายการตอบแทนซึ่งกันและกัน การแลกเปลี่ยนของขวัญ การสร้างความเป็นอันหนึ่งเดียวกัน อารมณ์และผัสสะ อารมณ์ขัน การแลกเปลี่ยนและการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมในชีวิตประจำวัน การกระทบกระทั่งและความผูกพันในชีวิตประจำวัน วัฒนธรรมพันทางและการอยู่ร่วมกันในความแตกต่าง การเหยียดผิวและความตึงเครียดในชีวิตประจำวัน ความมีอารยธรรมและความไร้อารยธรรมต่อกัน เครือข่ายและ การแลกเปลี่ยนของขวัญ วัตถุทางวัฒนธรรมและการบริโภค ตลอดจนศึกษาว่าความสัมพันธ์ทางอำนาจและวาทกรรมและการเมืองในระดับใหญ่เข้ามามีผลต่อความสัมพันธ์เหล่านี้ได้อย่างไร (Wise, Amanda and Velayutham, Selvaraj (eds.), 2009)

พฤติกรรมนิยมในชีวิตประจำวันคือ มุมมองจากสนามที่มีต่อปฏิบัติการในชีวิตประจำวันและประสบการณ์จริงของการใช้ชีวิตในสถานการณ์ที่มีความหลากหลายและพื้นที่ของการติดต่อปฏิสัมพันธ์ มุมมองนี้ให้ความสำคัญกับผู้เล่นที่ประสบและต่อรองกับความหลากหลายทางวัฒนธรรมในสถานการณ์จริง และการที่ความสัมพันธ์ทางสังคมและอัตลักษณ์ของพวกเขาก่อรูปและเปลี่ยนแปลงไปในกระบวนการนั้น พฤติกรรมนิยมในชีวิตประจำวันสนใจผลของโครงสร้างและวาทกรรมในสังคมนั้นต่อปฏิบัติการในชีวิตประจำวัน การแลกเปลี่ยน และการสร้างความหมาย และผลของปฏิบัติการ ในชีวิตประจำวันต่อโครงสร้าง

สังคม ในทางวิวิธวิทยา พหุวัฒนธรรมนิยมในชีวิตประจำวันอาจนิยามกว้างๆ ว่าเป็นการศึกษาชาติพันธุ์วรรณาบนพื้นฐานของสังคมวิทยาของชีวิตประจำวัน (Wise et al., 2009)

ในพื้นที่ย่านเมืองเก่าสงขลาการปฏิสัมพันธ์สามกลุ่มชาติพันธุ์ในปัจจุบันนั้น เริ่มมีความสัมพันธ์ที่เริ่มจะแปรเปลี่ยนไปจากอดีตที่มีความสัมพันธ์ค่อนข้างจะแน่นแฟ้น ยกตัวอย่างเช่นอดีตโรงเรียนจีนหรือโรงเรียนสงขลาวิทยามูลนิธิ เป็นเครื่องมือหนึ่งในการรักษาเอกลักษณ์ความเป็นจีนผ่านการสอนภาษาจีนและวัฒนธรรมต่างๆ สู่ลูกหลานคนจีน โดยเริ่มจากการสอนภาษาจีนฮกเกี้ยน แต่ต่อมาเมื่อมีคนจีนภาษาอื่นเข้าตั้งถิ่นฐานมากขึ้น จึงเปลี่ยนมาสอนภาษาจีนกลาง อดีตโรงเรียนจีนได้รับความนิยมอย่างมากในกลุ่มคนจีนด้วยกัน เด็กนักเรียนมาจากทั้งในชุมชน และคนจีนจากจังหวัดใกล้เคียงอีกด้วย เนื่องจากโรงเรียนแห่งนี้สร้างขึ้นหลังจากที่คนจีนรุ่น 5 เข้าเรียนชั้นประถมศึกษาที่โรงเรียนวชิราวุธ ซึ่งโรงเรียนที่มีชื่อเสียงสมัยนั้น โดยคนจีนนิยมจะเรียนที่โรงเรียนสงขลาวิทยามูลนิธิ ก่อนที่จะส่งลูกหลานไปเรียนต่อที่ปีนัง แต่ต่อมาเมื่อไม่ค่อยนิยมส่งลูกหลานไปเรียนต่อที่ปีนัง ก็จะไปเรียนต่อที่โรงเรียนวรรณาริเฉลิม หรือโรงเรียนมหาวชิราวุธต่อไป

ปัจจุบันไม่มีลูกหลานคนจีนนิยมไปเรียนกันแล้ว เนื่องจากอดีตรัฐบาลไม่ค่อยส่งเสริมการเรียนการสอนภาษาจีน โดยเฉพาะโรงเรียนสอนภาษาจีนนั้นได้รับงบประมาณสนับสนุนจากรัฐบาลน้อยมาก ทำให้ครูที่สอนภาษาจีนลดน้อยลง และคนจีนด้วยตัวเองไม่เห็นความสำคัญของภาษา อีกทั้งคนจีนอยากให้ลูกหลานเรียนภาษาไทยหรือภาษาอังกฤษมากกว่า และอยากให้เรียนในโรงเรียนที่มีชื่อเสียงประจำจังหวัด อย่างเช่นโรงเรียนอนุบาลสงขลา โรงเรียนวิเชียรชม โรงเรียนสาธิตแห่งราชภัฏสงขลา และโรงเรียนนานาชาติที่อำเภอหาดใหญ่ เพราะว่าถ้าเรียนโรงเรียนเหล่านี้จะสามารถสอบเข้าโรงเรียนชื่อดังระดับมัธยมอย่างโรงเรียนวรรณาริเฉลิมและมหาวชิราวุธได้ และเชื่อในคุณภาพการสอนของอาจารย์มากกว่าโรงเรียนจีน ทำให้โรงเรียนจีนในปัจจุบันนั้นมีเด็กไทยและเด็กมุสลิมที่ไม่ค่อยมีเงินมาเรียนกันเป็นจำนวนมาก เนื่องจากไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายในการเรียน ทำให้ภาพของโรงเรียนสงขลาวิทยามูลนิธิ ซึ่งอดีตเป็นภาพของโรงเรียนของกลุ่มคนจีน เริ่มกลืนกลายเป็นภาพของคนมุสลิมส่วนใหญ่ ภาพของโรงเรียนจีนซึ่งอดีตเป็นภาพของโรงเรียนที่คนมีฐานะดี แต่ต่อมาเมื่อค่านิยมเปลี่ยนจึงกลับกลายเป็นว่า โรงเรียนแห่งนี้เป็นโรงเรียนของคนจน จึงมีนักเรียนที่เป็นมุสลิมมาเรียนชะส่วนใหญ่ เด็กนักเรียนมุสลิมจึงสามารถพูดภาษาจีนได้มากกว่าลูกหลานคนจีนแท้ๆ ด้วยซ้ำ

ในความสัมพันธ์ระหว่างสามกลุ่มชาติพันธุ์ที่เกิดขึ้นในโรงเรียน ส่วนใหญ่จะเป็นโรงเรียนประจำจังหวัด เช่น โรงเรียนอนุบาลสงขลา โรงเรียนวิเชียรชม โรงเรียนมหาวชิราวุธ หรือโรงเรียนวรรณาริเฉลิม ซึ่งใครที่อยู่บ้านใกล้กันก็จะเดินไปโรงเรียนพร้อมกัน กลับมาก็มาทำการบ้านด้วยกัน โดยที่พ่อแม่ของพวกเขาก็เป็นเพื่อนบ้านที่ดีเสมอมา เมื่อเวลาว่างงานต่างๆ ก็จะไปร่วมงานด้วยกัน แต่ในบางครั้งก็ไม่สามารถปฏิบัติได้เหมือนเช่นคนไทยพุทธ หรือคนไทยเชื้อสายจีนเท่าที่ควร ปัจจุบันพวกเขาก็ยังคงไปมาหาสู่กัน ถึงแม้เวลาจะยาวนานแล้วก็ตาม แต่ต่อมาในรุ่นลูกหลาน ความสัมพันธ์เหล่านั้นก็คลี่คลายไปเนื่องจาก สภาพสังคมที่เป็นสังคมเมืองมากยิ่งขึ้น ทำให้ความเป็นอยู่อย่างตัวใครตัวมัน แทบไม่มีความสัมพันธ์ใดๆ และยิ่งไปกว่านั้น เมื่อคนไทยมุสลิมบางกลุ่มไปเล่าเรียนที่ประเทศแถบตะวันออกกลาง หรือโรงเรียนสอนศาสนาในจังหวัดใกล้เคียง ทำให้กลุ่มมุสลิมสร้างความแตกต่างจากสองกลุ่มชาติพันธุ์มากขึ้นเรื่อยๆ ไม่ว่าจะเป็นการไม่เข้าร่วมทานอาหารร้านอาหารคนไทย หรือการไม่เข้าร่วมพิธีกรรมทางศาสนาพุทธเลย ความสัมพันธ์เลยเลือนรางมากขึ้นเรื่อยๆ

ในด้านพิธีกรรมการบูชาทวดหุมหรือสุไลมาน แต่ก่อนมาชาวไทยพุทธเคยนิมนต์พระสงฆ์มาสวดเจริญพระพุทธรูปเพราะทุกคนที่มาล้วนแต่นับถือศาสนาพุทธ แม้สุลต่านสุไลมานจะเป็นมุสลิมแต่ทุกคนเชื่อและศรัทธาว่าได้ประกอบกิจกรรมด้วยความเชื่อถือศรัทธา ทั้งอาหารหวานคาวที่นำมาก็ไม่ผิดหลักศาสนาอิสลาม แต่มาช่วงหลังๆ ได้งดการนิมนต์พระสงฆ์มาสวดเนื่องจากไม่สะดวกการนิมนต์ ไม่ได้เกี่ยวกับความรู้สึกทางศาสนาแต่อย่างใด ด้านการประกอบพิธีกรรม พบว่าไม่ได้มีความซับซ้อนหรือมีบทสวดแต่ประการใด กำหนดให้

ทุกคนที่มาจตุรปูสีดำ เทียนไขมีดอกกุหลาบเผือกายาน และกล่าวถึงทวดหุมตามแต่จะกล่าว ซึ่งส่วนใหญ่บอกว่าเป็นการบอกกล่าวรายงานตัว และขอพรให้ปกป้องคุ้มครองต่อภัยอันตราย ห้างโรกภัยไข้เจ็บ ขอโชคลาภ เป็นต้น แล้วปักธูปเทียน หน้าหลุมศพ และได้ต้นไม้ใหญ่ด้านนอกศาลาฝังศพ ซึ่งเชื่อว่าเป็นที่สิงสถิตของวิญญาณทหารเอกของสุลต่าน เป็นต้น

ปัจจุบันหลุมฝังศพของ “ทวดหุม” หรือ “สุลต่านสุไลมาน” นั้นกรมศิลปากรได้ขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานของชาติ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยได้จัดทำป้ายแนะนำเป็นแหล่งท่องเที่ยว ในขณะเดียวกันพื้นที่รอบๆ บริเวณยังคงใช้เป็นกุโบร์ หรือพื้นที่ฝังศพของมุสลิมในท้องถิ่นมาจนปัจจุบัน ในขณะที่ยังมีชาวบ้านทั้งไทยพุทธ มุสลิม และชาวไทยเชื้อสายจีน ในสงขลา ไปบนบานศาลกล่าว ขอบุญขอพร ขอหวย หรืออื่นๆ ที่พึงปรารถนา และเชื่อว่าทวดหุมจะบันดาลให้ จึงปรากฏการถวายดอกไม้ การจตุรปูเทียน หน้าหลุมศพ การปิดทอง ณ ฐานหลุมศพ อยู่อย่างต่อเนื่อง

อีกทั้งในแง่มุมมองของกิจกรรมที่เกิดขึ้นในชุมชน ที่เห็นเด่นชัด คือ การจัดงานสมโภชศาลเจ้าพ่อหลักเมื่อนั้น ชาวสงขลาทุกกลุ่มต่างมาร่วมกิจกรรมกันอย่างคับคั่ง หนาแน่น โดยเฉพาะไทยพุทธ และชาวไทยเชื้อสายจีน มีการประกอบพิธีกรรมทั้งทางพระพุทธศาสนาแบบไทยพุทธ เช่น การนิมนต์พระคุณเจ้ามาเจริญพระพุทธมนต์ ทำพิธีแบบพระจีน และความเชื่อตามคตินิยมจีนแบบท้องถิ่น ศาลเจ้าพ่อหลักเมืองเคยร่วมกับวัดสุวรรณคีรี จัดสร้างวัดถุมงคลจตุคามรามเทพ รุ่น หลักเมือง 9 มงคล เมื่อปี 2549 อันเป็นวัดถุมงคลที่สะท้อนถึงความเป็นหนึ่งเดียวในทางความเชื่อของคนไทยพุทธกับชาวไทยเชื้อสายจีนในสงขลา ส่วนพี่น้องไทยมุสลิมนั้นเนื่องจากบทบัญญัติทางศาสนาอิสลามได้กำหนดไว้ ในการร่วมกิจกรรมกับต่างศาสนา ในมิตินี้จึงไม่ปรากฏ แต่ทุกครั้งที่มีการสมโภชเจ้าพ่อหลักเมือง พี่น้องชาวไทยมุสลิมในชุมชนบ้านบนสงขลา ซึ่งอยู่ไม่ห่างกันนักกับพื้นที่จัดงาน ต่างมาค้าขายหรือเที่ยวชมในงานดังกล่าวนี้ด้วย

บทสรุป

การปฏิสัมพันธ์ของคนกลุ่มต่างๆ ทั้งที่ต่างชาติพันธุ์และต่างระดับชั้น ทำให้เห็นถึงโครงสร้างที่ซับซ้อนภายในสังคมเมือง ประกอบกับการศึกษาถึงวิวัฒนาการปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ทั้งสาม ให้เห็นถึงภาพการเคลื่อนไหวของชุมชน สิ่งเหล่านี้นำไปสู่การปรับสร้างอัตลักษณ์ของกลุ่มชาวไทยมุสลิม หรือกลุ่มชาวไทยเชื้อสายจีนที่มีอัตลักษณ์บางอย่างที่คล้ายคลึงกัน โดยที่กลุ่มชาวไทยพุทธจากการศึกษานั้นไทยมีการกลืนกลายร่วมกันอยู่ในกลุ่มคนไทยเชื้อสายจีน จนผู้ศึกษาอยากที่จะแยกความแตกต่างของคนทั้งสองกลุ่มนี้ได้ เนื่องจากการที่อดีตคนไทยเชื้อสายจีนจะต้องหาผู้หญิงชาวไทยพุทธมาแต่งงาน เนื่องด้วยในสมัยนั้นชาวไทยเชื้อสายจีนยังมิสามารถทำธุรกรรมใดๆ ได้ เพราะยังมิได้รับสัญชาติไทย คนไทยเชื้อสายจีนจึงต้องหาผู้หญิงไทยมาแต่งงานเพื่อให้ผู้หญิงไทยพุทธ ช่วยในการจัดการโอนทรัพย์สินที่ดินมาเป็นของครอบครัว ดังนั้นผู้ศึกษาจึงอยากที่จะดึงอัตลักษณ์ที่เด่นชัดของชาวไทยพุทธออกมาได้

จากการศึกษาพบว่า การปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ ทำให้เกิดการสร้างจิตสำนึกภายในกลุ่มชาติพันธุ์ กลุ่มชาวไทยพุทธและกลุ่มชาวไทยมุสลิม ต่างมีกระบวนการให้ความหมายและสร้างตัวตนของกลุ่มเพื่อจำแนกตัวตนจากอีกกลุ่มอย่างชัดเจน ด้วยการใช้ประวัติศาสตร์ความเป็นมา วัฒนธรรมทางภาษา และความเชื่อที่แสดงผ่านประเพณีและพิธีกรรม คนทั้งสามกลุ่มมีการปรับตัวเข้าหากัน และมีกลไกลดความขัดแย้งที่อาจเกิดขึ้นจากการมีปฏิสัมพันธ์ร่วมกัน โดยการให้ความเคารพในความเชื่อของคนแต่ละกลุ่ม เช่น การที่คนไทยเชื้อสายจีนมีเทศกาลตรุษจีน หากเป็นการนำขนมหรือของกินไปให้เพื่อนกลุ่มไทยมุสลิม คนไทยเชื้อสายจีนก็จะให้ของที่ไม่ได้ผ่านการไหว้เนื่องจากคนไทยมุสลิม มีข้อห้ามไม่ให้ทานของที่ผ่านการไหว้บูชา เป็นต้น ความสัมพันธ์ของคนในท้องถิ่นที่สามารถดำรงอยู่ร่วมกันมาอย่างสงบในเวลาหลายชั่วอายุคนอย่าง

เป็นรูปธรรมนี้ น่าจะเป็นตัวอย่างที่จะแสดงให้เห็นถึงความสำคัญในการสร้างองค์ความรู้ให้กับคนในท้องถิ่นที่ไม่เพียงแต่ทำความเข้าใจในความแตกต่างหลากหลาย แต่จะทำให้ความแตกต่างหลากหลายของชุมชนในแต่ละพื้นที่ที่มีการปรับตัวต่อสภาวะแวดล้อมและมีโครงสร้างภายในสังคมที่แตกต่างกัน โดยองค์ความรู้เหล่านี้จะนำไปใช้ในการร่าง นโยบายของหน่วยงานปกครองส่วนท้องถิ่นที่จะทำให้เห็นภาพของการอยู่ร่วมกันอย่างสมานฉันท์เป็นภาพที่ชัดเจนมากยิ่งขึ้น

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

เกษม เพ็ญภินันท์. (2552). **มนุษย์กับความหลากหลายทางสังคมวัฒนธรรมในมนุษยศาสตร์**. ใน ความหลากหลายทางสังคมวัฒนธรรมในมนุษยศาสตร์ (น. (12)-(27)). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิภาษา.

ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิช (2552). **ความหลากหลายทางวัฒนธรรม: จากหลอมรวมเป็นหนึ่ง ผู้ผสมผสาน พันทาง**. ใน ความหลากหลายทางสังคมวัฒนธรรมในมนุษยศาสตร์ (น. 17-30). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิภาษา.

ฐิติมดี อาพัทธนานนท์. (2556). **เนื้อหาความเป็นพหุวัฒนธรรมในแบบเรียนไทย. ในวารสารสังคมลุ่มน้ำแม่โขง, ปีที่ 9 ฉบับที่ 1 (มกราคม – เมษายน), 107-130.**

เดชา ตั้งสีฟ้า. (2552). **ความหลากหลายทางวัฒนธรรม**. ใน ความหลากหลายทางสังคมวัฒนธรรมในมนุษยศาสตร์ (น. 8-16). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิภาษา.

ชนาพล ลีมอภิชาติ. (2556). **พหุวัฒนธรรมกับวาทกรรม “วัฒนธรรม” ประวัติศาสตร์แนวคิด**. [ร่างรายงานการวิจัยในโครงการกลุ่มวิจัยความขัดแย้งและพหุวัฒนธรรม] สนับสนุนโดยศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).

ธเนศ วงศ์ยานนาวา. (2552). **“ความไม่หลากหลาย” ของความหลากหลายทางวัฒนธรรม**. ใน ความหลากหลายทางสังคมวัฒนธรรมในมนุษยศาสตร์ (น. 70-90). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิภาษา.

นิตา ชูโต. (2551) **การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research)**. กรุงเทพฯ: บริษัท พรินต์โพร จำกัด.

แพร ศิริศักดิ์คำเกิง. (2546). **ปฏิสัมพันธ์ระหว่างชาวมลายูมุสลิมและชาวจีนในย่านสายกลางจังหวัดยะลา**. วิทยานิพนธ์ ศิลปะศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศิลปากร.

รัตติยา สาและ. (2544). **การปฏิสัมพันธ์ระหว่างศาสนิกชนที่ปรากฏในจังหวัดปัตตานี ยะลา และ นราธิวาส**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

- ศิริจิต สุนันต์ตะ. (2556). สถานะการโต้แย้งเรื่องพหุวัฒนธรรมในประเทศไทย. ในวารสารภาษาและวัฒนธรรม, ปีที่ 32 ฉบับที่ 1 (มกราคม – มิถุนายน 2556), 6-30.
- ศุภการ สิริไพศาล. (2550). **จินตทัศน์ใหญ่ ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและสังคม**. สงขลา: มหาวิทยาลัยทักษิณ.
- สมัย วิถีรุ่งโรจน์. (2537). **ภาษาและวัฒนธรรมของมุสลิมในเมืองสงขลา**. สงขลา: มหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลา.
- สุภางค์ จันทวานิช. (2549). **“พหุวัฒนธรรม” เอกสารคำสอนวิชาวัฒนธรรม, บุคลิกภาพและ พหุวัฒนธรรม คณะรัฐศาสตร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย**.
- สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, ดิลก วุฒิปาณิชย์ และประสิทธิ์ ชินการณ. (2544). **จันทักษิณ: วิถีชีวิตและพลัง**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- เอนก นาวิกมูล. (2550). **สมบัติเมืองสงขลา**. กรุงเทพฯ: บริษัท ฟิสสไตล์ จำกัด.
- อานันท์ กาญจนพันธ์. (2551). **พหุวัฒนธรรมในบริบทของการเปลี่ยนผ่าน**. ใน บทความแนวคิดประชุมวิชาการชาตินิยมกับพหุวัฒนธรรม (น. 217-294). ศูนย์ภูมิภาคด้านสังคมศาสตร์และการพัฒนาอย่างยั่งยืน คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัย เชียงใหม่.
- อาดิช วารีกุล. (2547). **ศึกษาการผสมผสานทางวัฒนธรรมระหว่างชาวไทยพุทธกับชาวไทยมุสลิมบ้านนาทับ ตำบลนาทับ อำเภोजะนะ จังหวัดสงขลา**. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต, มหาวิทยาลัยทักษิณ .
- อรรถ สัตยสันต์สกุล. (2544). **การค้าของชาวไทยเชื้อสายจีนในเขตเทศบาลนครสงขลา อำเภอเมืองจังหวัดสงขลาในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ถึงก่อนแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2488-2503)**. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต, มหาวิทยาลัยทักษิณ .
- อรรถ สัตยสันต์สกุล. (2544). **การค้าของชาวไทยเชื้อสายจีนในเขตเทศบาลนครสงขลา อำเภอเมืองจังหวัดสงขลาในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ถึงก่อนแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2488-2503)**. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต, มหาวิทยาลัยทักษิณ .

“งานวัด”: การเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่ ความหมายและการหน้าที่ในบริบทสังคมเมือง Temple Fair: Changes in Sphere, Meaning and Function

วิไลวรรณ พงษ์วัน¹, อรณัดดา ชินศรี²

บทคัดย่อ

งานวัด เป็นวัฒนธรรมประเพณีที่อยู่คู่สังคมไทยมายาวนาน เมื่อพูดถึงงานวัด ภาพงานวัดที่ปรากฏในความรับรู้ของคนทั่วทุกหนี่งไม่พ้น งานที่จัดขึ้นในพื้นที่วัดที่มีความเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา แต่หากย้อนกลับดูพัฒนาการของงานวัดจะพบว่างานวัดมีการพัฒนารูปแบบและเปลี่ยนแปลงตามยุคสมัยและสภาพสังคมมาโดยตลอด สิ่งที่น่าสนใจคือในสังคมเมืองปัจจุบันเกิดปรากฏการณ์งานวัดขึ้นในพื้นที่ใหม่และมีอย่างหลากหลายรูปแบบ การศึกษานี้จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ในการจัดงานวัดซึ่งส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงความหมาย และหน้าที่ของงานวัด ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ โดยการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interview) และการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participation Observation) ในการศึกษาครั้งนี้ผู้ศึกษาได้จำแนกงานวัด ออกเป็น 3 แบบ คือ (1) งานวัดแบบดั้งเดิม (2) งานวัดแบบดั้งเดิมในบริบทใหม่ (3) งานวัดแบบใหม่

ผลการศึกษาพบว่า ในสังคมเมือง “งานวัด” มีรูปแบบที่ลื่นไหลไม่ตายตัว ความหมายและหน้าที่ของงานวัดจะเปลี่ยนแปลงไปตามพื้นที่ และวัตถุประสงค์ของผู้จัดงานวัด ซึ่งมีแนวโน้มว่า งานวัดจะมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบที่หลากหลายแยกย่อยออกไปอีกตามสภาพการเปลี่ยนแปลงของสังคม

คำสำคัญ: งานวัดแบบดั้งเดิม, งานวัดแบบดั้งเดิมในบริบทใหม่, งานวัดแบบใหม่, ความหมายและการหน้าที่, สีนค้ำทางวัฒนธรรม

Abstract

Temple fair has been a unique culture of Thailand for a long time. Stating “Temple fair” some imagine traditional fair in temple relevant to Buddhism belief absolutely. Looking backward to temple fair development found; it was developed on pattern and changed according to era and social context. The interesting phenomena was temple fair happening on new area with various pattern especially in urban context nowadays.

This research aimed to study the changes in the pattern of the “Temple fair”. Occurring in other places and has it is meaning and function different from the original. The research conducted by using qualitative methods; In-depth Interview and participate observation. Temple fair was categorized into 3 types in this research namely; (1) Traditional Temple fair (2) Traditional Temple fair in a new context (3) Modern Temple fair

This research found that Temple fair had flexible or unfixed pattern in urban area. Meaning and function of the Temple fair always be changed depending on areas and

¹ นางสาววิไลวรรณ พงษ์วัน นิสิตสาขาสังคมวิทยาประยุกต์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

² ดร.อรณัดดา ชินศรี อาจารย์ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

temple's supporter objectives with various division patterns changes corresponding to the changing of social context.

Key words: Temple fair, Traditional Temple fair, Traditional Temple fair in a new context, Modern Temple fair.

บทนำ

วัดมีความสำคัญและผูกพันกับวิถีชีวิตคนไทยมานาน ด้วยเป็นสถานที่ที่ใช้ประกอบกิจกรรมมากมาย หลากหลายอย่าง สังคมไทยในอดีตมีวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน เช่น เป็นพื้นที่ในการประชุม นัดหมายตกลง ระหว่างผู้ปกครองหมู่บ้านหรือชุมชนกับประชาชน เป็นสถานที่เล่าเรียน แก่ภิกษุสามเณร ตลอดจนเป็น โรงเรียนแก่เด็กทั่วไป แม้ในปัจจุบันโรงเรียนหลายแห่งที่ตั้งอยู่เขตพื้นที่ของวัดหรือใกล้เคียงกับวัด เป็นที่ ประกอบศาสนพิธี การศึกษาพระธรรมคำสอน ปฏิบัติธรรมแก่คนทั่วไปตลอดจน เป็นที่ตั้งของพระพุทธรูป ศักดิ์สิทธิ์ ดังนั้นจึงเกิดการนัดหมายกันขึ้นเป็นสัญญาประชาคมว่า ในแต่ละปีนั้นจะถือเอาวันใดเป็นวันที่จะมา ร่วมกันจัดงาน เพื่อแสดงความเคารพนับถือต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ดังกล่าว และเมื่อมีการจัดงานกันขึ้นมา จึงกลายเป็น ประเพณีว่าในปีต่อๆ ไปจะจัดเอารวันนั้นๆ เป็นวันงานประจำปีของวัด และในที่สุดก็สืบทอดต่อๆ กันมา (ทวี วัตงาม, 2537: 18)

หากย้อนดูพัฒนาการของงานวัดจะพบว่างานวัดมีการพัฒนารูปแบบและมีการเปลี่ยนแปลงตามยุค สมัยและสภาพสังคมมาโดยตลอด อาทิเช่น การละเล่นรื่นเริง เครื่องเล่นสนุกสนานรวมทั้งข้าวของเครื่องใช้ที่ ขายกันในงานวัด เป็นต้น นอกจากนี้ยังพบว่าในปัจจุบันได้เกิดงานวัดรูปแบบใหม่ที่เปลี่ยนไปจากเดิมทั้งด้าน รูปแบบ องค์ประกอบ และพื้นที่และวัตถุประสงค์ในการจัดงานวัดตามแต่วัตถุประสงค์ของผู้จัดงานจะกำหนด เราจึงพบงานวัดในพื้นที่ที่หลากหลาย ทั้งในห้างสรรพสินค้า มหาวิทยาลัย การจัดกิจกรรมต่างๆ ตลอดจนงาน แต่งงาน ที่ไม่ได้จำกัดอยู่เพียงในวัดดังในอดีต ซึ่งการเกิดขึ้นของงานวัดในพื้นที่ที่หลากหลายนี้ อาจทำให้เกิด ของงานวัดที่จำกัดจำเพาะเป็นงานบุญในพุทธศาสนามีความหมายหรือนัยที่กว้างขึ้นจนกระทั่งอาจ เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม

สิ่งที่น่าสนใจคือการเกิดปรากฏการณ์งานวัดที่เกิดขึ้นอย่างหลากหลายในพื้นที่ใหม่ การเปลี่ยนแปลง รูปแบบ ของงานวัด รวมถึงการจัดกิจกรรม การนำเสนอสิ่งต่างๆโดยให้นิยามว่า “งานวัด” เช่นการจัดงานวัด ในตลาดน้ำ การจัดกิจกรรมเพลินวานงานวัด กิจกรรมเทศกาลเที่ยวงานวัดในห้างสรรพสินค้า กิจกรรมงานวัด ในมหาวิทยาลัย เป็นต้น ซึ่งการจัดกิจกรรมดังกล่าวพบมากในสังคมสมัยใหม่ เนื่องจากความเป็นเมืองที่มีความ รุ่งเรือง มีข้อจำกัดด้านพื้นที่ ค่านิยมในการจับจ่ายซื้อของและพักผ่อนตามห้างสรรพสินค้าต่างๆ ผสานกับ กระแสความนิยมการหวนกลับไปให้คุณค่ากับอดีตทำให้การจัดกิจกรรมงานวัดเกิดขึ้นมากตามห้างสรรพสินค้า และได้รับการตอบรับเป็นอย่างดี

ปรากฏการณ์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงและการเกิดขึ้นของหน้าที่ ความหมายใหม่ ของ “งานวัด” การนำสัญลักษณ์ ของ “งานวัด” มาใช้ในในกิจการต่างๆเพื่อบรรลุเป้าหมายของผู้จัดงานซึ่ง ไม่ใช่วัดหรือชุมชนที่จัดขึ้นเพื่อเป็นการทำบุญ ทหารายได้เข้าวัดซึ่งแสดงถึงความศรัทธาที่ชุมชนมีต่อวัดอีกต่อไป ผู้ศึกษาจึงสนใจศึกษาสาเหตุการของการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ของงานวัดที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงความหมาย และหน้าที่ของงานวัด ความสนใจดังกล่าวจึงเป็นที่มาของการศึกษาเรื่อง “งานวัด”: การเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่ ความหมายและหน้าที่ในบริบทสังคมเมือง

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ ความหมาย และหน้าที่ของงานวัดในบริบทสังคมเมือง

ขอบเขตการศึกษา

เรื่อง “งานวัด”: การเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่ ความหมายและหน้าที่ในบริบทสังคมเมือง แบ่งขอบเขตที่ใช้ในการศึกษาออกเป็น 3 ส่วน คือ ขอบเขต ด้านพื้นที่ ขอบเขตด้านเนื้อหา และขอบเขตด้านระยะเวลา ดังนี้

ขอบเขตด้านพื้นที่

ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้ศึกษาได้จำแนกงานวัดจากการสำรวจเชิงประจักษ์ออกเป็น 3 ประเภทได้แก่ งาน 1) วัดแบบดั้งเดิม 2) งานวัดแบบดั้งเดิมในบริบทบริบทใหม่ และ 3) งานวัดแบบใหม่ ผู้ศึกษาจึงเลือกกรณีศึกษาโดยจำแนกประเภทตามประเภทของงานวัดข้างต้น โดยเลือกวัดวัดสระเกศราชวรมหาวิหารเป็นกรณีงานวัดแบบดั้งเดิม เลือกงานวัดลอยฟ้าเป็นกรณีศึกษาของงานวัดแบบดั้งเดิมในบริบทใหม่ และเลือกเทศกาลเที่ยวงานวัดของศูนย์การค้าแฟชั่นไอส์แลนด์ เป็นกรณีศึกษาของงานวัดในรูปแบบใหม่ เพื่อให้การศึกษารอบคอบงานวัดทั้ง 3 ประเภท ที่ได้กำหนดไว้เพื่อให้เห็นถึงสาเหตุของการเปลี่ยนแปลง รูปแบบการเปลี่ยนแปลงตลอดจนองค์ประกอบของงานวัดแต่ละประเภทได้อย่างครบถ้วนและตรงตามวัตถุประสงค์ของการศึกษา

ขอบเขตด้านเนื้อหา

ในงานวิจัยนี้ศึกษาสาเหตุของการเปลี่ยนแปลง รูปแบบตลอดจนองค์ประกอบของงานวัดที่เกิดขึ้นในพื้นที่ที่หลากหลายซึ่งทำให้รูปแบบ พื้นที่และความหมายของ “งานวัด” เปลี่ยนไปจากเดิม และงานวัดถูกนำมาใช้ในความหมายใหม่และพื้นที่ใหม่หรือไม่ อย่างไร โดยการวิจัยนี้ได้ศึกษางานวัดในฐานะที่เป็นวัฒนธรรม ประเพณีที่มีการเปลี่ยนแปลง ในขณะเดียวกันงานวัดก็ถูกทำให้เป็นสัญลักษณ์ที่เชิงสินค้าทางวัฒนธรรม โดยเลือกเก็บข้อมูลด้วยวิธีการสัมภาษณ์เชิงลึก และสังเกตอย่างมีส่วนร่วม

นิยามศัพท์ปฏิบัติการ

การศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาวิจัยข้อมูลเชิงคุณภาพ เรื่อง “งานวัด”: การเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่ ความหมายและหน้าที่ในบริบทสังคมเมือง โดยได้นิยามศัพท์ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา ดังนี้

งานวัดแบบดั้งเดิม คือ งานที่วัดจัดขึ้นเป็นพิเศษภายในพื้นที่ของวัด ประกอบพิธีทางศาสนา ให้อุบาสกอุบาสิการ่วมบำเพ็ญบุญ เมื่อประชาชนทำบุญแล้วก็มีกิจกรรมการละเล่นสนุกสนาน ให้ประชาชนเช่าพื้นที่ขายของกิน ของใช้ ของเล่น ร่วมการละเล่นสนุก เป็นการหารายได้บำรุงวัด

งานวัดแบบดั้งเดิมในบริบทใหม่ คือ งานวัดที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา จัดขึ้นนอกเขตพื้นที่วัด

งานวัดแบบใหม่ คือ งานที่จัดขึ้นและนำเสนอชื่องาน โดยใช้คำว่างานวัดแต่ไม่มีนัยยะหรือเกี่ยวข้องกับงานวัดตามความหมายดั้งเดิม

ทบทวนวรรณกรรม

งานวัด

ในยุคแรกๆ ของงานวัด ส่วนใหญ่จะเป็นงานวัดวันเดียว ซึ่งตามปกติงานวัดมักมีในช่วงหน้าแล้งกับหน้าน้ำ ซึ่งก็จัดขึ้นไปตามฤดูกาลการทำไร่ทำนาของคนไทย ช่วงหน้าแล้งก็คือช่วงหลังเก็บเกี่ยว ชาวนามีเวลาว่าง ได้ไปรวมตัวกันที่วัดจัดงานสงกรานต์ทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ญาติพี่น้องที่ล่วงลับไปแล้ว หลังจากนั้นก็ร้องรำทำเพลงกันอย่างสนุกสนานจนเข้าหน้าฝน จึงลงมือหว่านไถกันใหม่ ช่วงหน้าน้ำ ชาวกำลังตั้งท้อง ผืนน้ำกระจายไปทั่วท้องทุ่งพายเรือไปไหนมาไหนได้สะดวก ชาวบ้านนัดกันไปทำบุญทอดกฐินและทอดผ้าตามวัดใกล้เคียง ระหว่างการเดินทางก็ร้องเพลงเรือดังก้องทั่วท้องน้ำ เป็นช่วงเวลาแห่งความเบิกบานกันอีกระยะหนึ่ง พอข้าวสุกเต็มที่ชาวนาใกล้แกกเก็บเกี่ยว เป็นอันครบรอบวัฏจักรของการทำนา เมื่อมีการจัดงานวัดขึ้น จึงกลายเป็นประเพณีว่าในปีต่อไป ก็จะจัดเอาวันนั้นๆ เป็นงานประจำปีของวัด และสืบทอดกันต่อๆ มาเป็นงานประจำปี ซึ่งจัดขึ้นภายในวันเดียว เช่น งานปิดทองประจำปี ในภาคเช้าจะมีการทำบุญเลี้ยงพระ เมื่อเสร็จแล้วก็จะมีการปิดทอง สรงน้ำพระพุทธรูปต่างคนที่ต่างกลับบ้าน ต่อมาด้วยเหตุว่าการจัดงานวันเดียวนั้นไม่สามารถ ทำให้บรรดาประชาชนที่มีความนับถือและผูกพันกับวัดและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในวัดนั้นๆ มาร่วมงานได้อย่างทั่วถึง ประกอบกับการคมนาคมไม่สะดวกเช่นในปัจจุบัน บ้างต้องเดินลัดทุ่งนามาเป็นระยะทางไกล บ้างต้องพายเรือมา ดังนั้นในบางครั้งเมื่อเลิกงานแล้ว บางคนต้องนอนค้างที่วัดด้วยมีตุ่มน้ำดื่มสำหรับการเดินทางกลับ จึงเป็นเหตุให้มีการขยายงานวัดเป็น สามวันบ้าง ห้าวันบ้าง บางวัดจัดงานเก้าวันก็มี เมื่อมีการจัดงานในเวลา กลางคืนและหลายวัน ในงานก็จำเป็นต้องมีมหรสพมาแสดงเพื่อให้ผู้ร่วมทำบุญ ได้ดูได้ชมกันในช่วงกลางคืน เพื่อสร้างความครึกครื้น สมัยก่อนมหรสพหลักในงานวัดจะมีมหรสพในท้องถิ่นเป็นหลัก เช่น ในภาคกลางนิยมจัดลิเก หนังใหญ่ โขน ลำตัด มาแสดง ในภาคใต้ก็จะมีโนราห์ หนังตะลุง ฯลฯ มาแสดง เป็นต้น (อเนก นาวิกมูล, 2552: 55)

งานวัดในสมัยโบราณอาจไม่หือหวาอีกก็เหมือนในงานวัดในสมัยรัชกาลที่ 5 และงานวัดในยุคปัจจุบัน งานวัดในรัชกาลที่ 5 ที่มีการบันทึกไว้และน่าสนใจ ได้แก่งานวัดอมรินทร์าราม งานวัดสระเกศ และงานวัดเบญจมบพิตร

ยุคทองของงานวัดเริ่มจากปี พ.ศ.2500 และสิ้นสุดในช่วงประมาณ พ.ศ.2517 หลังจากเกิดเหตุการณ์ 14 ตุลาวันมหาวิปโยคไปได้ไม่กี่ปี สังคมไทยก็มีการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ รัฐต้องการให้ประชาชนประหยัดทางมหาเศรษฐศาสตร์ก็ได้ตอบสนองนโยบายรัฐบาลด้วยการออกคำสั่งปรามการจัดงานวัดไปยังวัดต่างๆ ทำให้บางวัดเลิกจัดงานไปชั่วคราว และบางวัดเลิกจัดงานวัดไปเลยก็มี แต่มีบางวัดที่ถือเป็นประเพณีต่อเนื่องกันมานาน เช่น วัดสระเกศ วัดยานนาวา เป็นต้น ก็ยังคงจัดงานวัดต่อเนื่องแต่ก็ไม่คึกคักเท่าเดิม ประกอบกับบ้านเมืองมีการจัดสร้างสวนสนุกต่างๆ ตามห้างสรรพสินค้าที่เกิดขึ้นมากมาย มีทั้งสวนสนุก โรงภาพยนตร์ขนาดเล็ก ห้องอาหาร และคาเฟ่ ประชาชนสามารถเลือกบริโภคสิ่งต่างๆ ได้หลากหลายตามความต้องการ ใครต้องการซื้อของก็ไปห้างสรรพสินค้า ใครต้องการพาลูกหลานไปเที่ยวก็ไปสวนสนุก ใครต้องการความบันเทิงรื่นรมย์ ก็มีทั้งวิทยุ โทรทัศน์ วีดีโอ คาเฟ่ มากมาย ประชาชนมีตัวเลือกในการสนองความต้องการด้านต่างๆ ได้ตลอดเวลา การคมนาคมก็สะดวกสบาย (ทวี วัตงาม, 2537: 26-27)

งานวัดจึงถูกมองเป็นของเซย และล้าสมัยเป็นเรื่องของเด็กๆ เท่านั้น เมื่อทางวัดจัดงานแล้วคนมาเที่ยวมาทำบุญก็น้อยลงบางวัดจึงเลิกจัดไปเลย และหันมาหารายได้ด้วยการสร้างศาลาสวดศพบ้าง นำดินไปสร้างตึกให้เช่าบ้าง หรือพัฒนาวัดให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวบ้างซึ่งมีรายได้แน่นอนกว่า ปัจจุบันยังพอมีงานวัดให้เห็นบ้างประปราย แต่ส่วนมากจะเป็นแถบชานเมืองและต่างจังหวัด ส่วนในกรุงเทพมหานครนั้นก็จะมีเฉพาะในวัด

ใหญ่ๆ ที่ทำสืบทอดกันมานานเท่านั้น กลุ่มคนที่มาเที่ยวงานวัดในปัจจุบันก็จะเป็นผู้ทำงานโรงงานอุตสาหกรรม และประชาชนในชนบทเป็นหลัก อีกไม่นานนักภาพความครึกครื้นสนุกสนาน ความอึมเอมเปรมใจจากการไปเที่ยวงานวัด ซึ่งได้ทั้งบุญ คือความอึมเอมใจในการไปไหว้พระทำบุญได้ทั้งความสำราญจากมหรสพ ได้สนุกสนานจากของเล่นกลไกต่างๆ ก็คงจะเลื่อนหายไปตามโอกาสและกาลเวลา (ทวี ว่างาม, 2537: 27-28)

ดังนั้นการศึกษาครั้งนี้จึงสนใจศึกษาการเปลี่ยนแปลงรูปแบบ พื้นที่และการเกิดความหมายใหม่ของงานวัดในแง่ของวัฒนธรรมประเพณีที่มีการเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพสังคมและงานวัดก็ถูกนำสัญลักษณ์มาใช้ในเชิงสินค้าทางวัฒนธรรม

แนวคิดและทฤษฎีในการศึกษา

แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม

สังคมและวัฒนธรรม เป็นสิ่งที่จะต้องเกี่ยวข้องสัมพันธ์อยู่ตลอดเวลา เพราะเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ก็จะทำให้วัฒนธรรมของสังคมแห่งนั้นเปลี่ยนแปลงไปด้วย ในทำนองเดียวกัน เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม ก็จะมีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม หมายถึง การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับระเบียบวิธีการปฏิบัติในสังคม ทั้งสิ่งที่เป็นวัตถุ อันได้แก่ เทคโนโลยีหรือสิ่งประดิษฐ์ต่างๆ และสิ่งที่ไม่เป็นวัตถุ อันได้แก่ จารีต ประเพณี ค่านิยม กฎหมาย และศาสนา เป็นต้น นักสังคมวิทยาได้ให้ความหมายของการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมไว้หลายท่าน ดังนี้

ณรงค์ เส็งประชา (2541: 207) ให้ความหมายไว้ว่า “การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม” เป็นการเปลี่ยนแปลงสิ่งที่มีมนุษย์กำหนดให้มีขึ้นทั้งสิ่งที่เป็นวัตถุและไม่ใช่วัตถุที่นำเอามาใช้เป็นองค์ประกอบในการดำเนินชีวิตร่วมกันในสังคม

สุริชัย หวันแก้ว (คณาจารย์ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540: 156 – 157) ได้ให้ความหมายไว้ว่า “การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม” หมายถึง การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในด้านต่างๆ ที่มีมนุษย์ประดิษฐ์และสร้างขึ้น และที่สำคัญก็คือ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านค่านิยม บรรทัดฐานและระบบสัญลักษณ์ต่างๆ ในสังคมนั้นๆ เช่น การเปลี่ยนแปลงของค่านิยมจากสถานภาพและบทบาทชายเป็นใหญ่มาเป็นหญิงและชายเท่าเทียมกัน ค่านิยมในการเลือกคู่ ค่านิยมในการแต่งงานเปลี่ยนแปลง เป็นต้น

พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยา อังกฤษ – ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน (2532: 99 – 100) ได้กำหนดความหมายไว้ว่า “การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม” หมายถึง การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในวัฒนธรรมของประชาชาติหนึ่งๆ ทั้งวัฒนธรรมทางวัตถุและวัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุ แต่อัตราการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมสองประเภทนี้เป็นไปไม่เท่ากัน โดยทั่วไปวัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุเปลี่ยนแปลงช้ากว่า นอกจากนั้นการเปลี่ยนแปลงอาจเกิดขึ้นโดยอัตโนมัติหรือโดยการวางแผนก็ได้ 344

จากความหมายที่กล่าวมาแล้ว พอสรุปได้ว่า การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม หมายถึง การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับระเบียบวิธีการปฏิบัติในสังคม ทั้งสิ่งที่เป็นวัตถุ อันได้แก่ เทคโนโลยีหรือสิ่งประดิษฐ์ต่างๆ และสิ่งที่ไม่เป็นวัตถุ อันได้แก่ จารีต ประเพณี ค่านิยม กฎหมาย และศาสนา เป็นต้น

ลักษณะของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

1. การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมหนึ่ง หรือในวัฒนธรรมหนึ่งเป็นไปอย่างรวดเร็วและสม่ำเสมอ
2. การเปลี่ยนแปลงนั้นไม่ได้เป็นไปชั่วคราวหรือเป็นการเปลี่ยนแปลงเฉพาะเรื่องนั้นๆ โดยลำพัง แต่การเปลี่ยนแปลงจะเกิดขึ้นในลักษณะของลูกโซ่ คือมีผลต่อเนื่องกันไป เมื่อเป็นเช่นนี้ผลของการเปลี่ยนแปลงก็มีแนวโน้มที่จะขยายออกไปในอาณาบริเวณกว้าง หรือแผ่ออกไปทั่วโลก
3. การเปลี่ยนแปลงอาจเกิดได้ทุกสถานที่ และมีความสำคัญต่อสังคมและวัฒนธรรมนั้นๆ การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นและผลของมันย่อมมีความสัมพันธ์กัน คือ ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านอื่นๆ ติดตามมาอีก
4. การเปลี่ยนแปลงสมัยปัจจุบัน เป็นผลมาจากการวางแผนการเอาไว้หรือเป็นผลที่มีมากขึ้น ในขณะที่เดียวกันกับการเลิกใช้กระบวนการบางอย่างที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว
5. การเปลี่ยนแปลงมีผลกระทบกระเทือนถึงประสบการณ์ของปัจเจกบุคคล และการหน้าที่ทางสังคมอย่างกว้างขวาง คนทุกคนย่อมมีประสบการณ์เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ

รูปแบบของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม มีรูปแบบที่สำคัญ 2 ประการ คือ

1. **การเปลี่ยนแปลงแบบวิวัฒนาการ** คือ สังคมและวัฒนธรรมจะเปลี่ยนแปลงเป็น วิวัฒนาการหรือหมุนเวียนเป็นวงกลมสลับกันระหว่างความเจริญรุ่งเรืองกับความเสื่อมถอย เช่น อาณาจักรบางอาณาจักรเคยมีอำนาจยิ่งใหญ่แล้วค่อยๆ หดอำนาจลง และอาจฟื้นกลับสู่ความรุ่งเรืองได้อีกครั้ง เช่น อียิปต์ จีน อินเดีย กรีก โรมัน สเปน และอังกฤษ เป็นต้น หรือการหมุนเวียนกันขึ้นครองอำนาจระหว่างกลุ่มชนชั้นนำประเภทอนุรักษนิยม กับกลุ่ม หัวก้าวหน้า เป็นต้น
2. **การเปลี่ยนแปลงแบบวิวัฒนาการ** คือ สังคมและวัฒนธรรมจะเปลี่ยนแปลงไปสู่ความก้าวหน้าหรือความซับซ้อนมากขึ้นเสมอ เช่น จากสังคมดั้งเดิมเป็นสังคมสมัยใหม่ จากสังคมชนบทเป็นสังคมเมือง จากสังคมเกษตรกรรมเป็นสังคมอุตสาหกรรม จากสังคม เทวนิยม เป็นสังคมแบบวิทยาศาสตร์ เป็นต้น (โครงการวิชาการมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2541: 183 – 185)

สาเหตุของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม เกิดจากสาเหตุสำคัญดังต่อไปนี้

1. การสังสมทางวัฒนธรรม หมายถึง การที่หน่วยต่างๆ ของสังคมได้สังสมวัฒนธรรมติดต่อกันเป็นเวลานาน เช่น ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ติดต่อกันมาตั้งแต่สมัยกรีกโบราณ จนกระทั่งถึงทุกวันนี้ เป็นเหตุให้วิทยาศาสตร์ในทวีปยุโรปเจริญก้าวหน้าในด้านต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งทางด้านเทคโนโลยี ทำให้สังคมปัจจุบันเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมอย่างมากมาย
2. ความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับวัฒนธรรมอื่น การรับและการถ่ายทอดทางวัฒนธรรม โดยเฉพาะสังคมที่อยู่ใกล้ชิดกัน โอกาสที่จะแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมกันมีมากขึ้น เช่น สังคมไทยอยู่ใกล้ชิดกับสังคมจีน การที่ไทยจะยอมรับเอาวัฒนธรรมจากจีนเป็นไปได้ง่ายและรวดเร็ว
3. การติดต่อกับวัฒนธรรมอื่นโดยตรง คือ การที่บุคคลในสังคมได้ติดต่อกับบุคคลในอีกสังคมหนึ่ง ทำให้บุคคลนั้นได้เรียนรู้สิ่งใหม่ แนวความคิดใหม่ แล้วนำมาสู่สังคมของตน เช่น คนไทยไปต่างประเทศหรือคน

ต่างประเทศมาประเทศไทย ก็จะมีการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรม อันเป็นเหตุให้มีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรมขึ้นได้

4. ปัจจัยทางสิ่งแวดล้อมเปลี่ยนแปลง สิ่งแวดล้อมโดยเฉพาะสิ่งแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ เช่น ที่ตั้ง ภูมิประเทศ ภูมิอากาศ ทรัพยากรธรรมชาติ มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม ถ้าสิ่งเหล่านี้เกิดการเปลี่ยนแปลงก็จะทำให้สังคมและวัฒนธรรมเปลี่ยนแปลงด้วย

5. ปัจจัยทางประชากร การเปลี่ยนแปลงทางคุณภาพ ขนาดของประชากร การเพิ่ม การลดจำนวนประชากร การย้ายถิ่น การเปลี่ยนแปลงอัตราส่วนของเพศชายและหญิง อัตราส่วนของคนหนุ่มและคนสูงอายุ ซึ่งเพิ่มภาวะทางประชากรจะมีผลอย่างสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงในเรื่องการจัดระเบียบทางสังคม การเปลี่ยนแปลงด้านขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆ

6. ปัจจัยทางเศรษฐกิจ กิจกรรมทางเศรษฐกิจ คือ การผลิต การบริโภค การจำหน่าย และการแบ่งปันผลประโยชน์ รวมทั้งระบบเศรษฐกิจและโครงสร้างทางเศรษฐกิจมีผลอย่างมากต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม กล่าวคือ สังคมและวัฒนธรรมจะเปลี่ยนแปลงไปตามปัจจัยทางเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไป

7. ปัจจัยทางการเมือง การเกิดสงคราม หรืออิทธิพลของผู้นำในสังคม เช่น คาร์ล มาร์กซ์ เลนิน มหาตมะคานธี เป็นต้น ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมได้

8. ปัจจัยศาสนาและอุดมการณ์ ความคิด ความเชื่อ อุดมการณ์และศาสนาอาจเป็นปัจจัยสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงได้ เช่น จรรยาแบบโปรเตสแตนต์ เป็นรากฐานของกำเนิดระบบทุนนิยมในยุโรปตะวันตก เป็นต้น

9. วิกฤติการณ์ในสังคม การเกิดความวุ่นวายและความยุ่งยากในสังคม ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมได้ เช่น เศรษฐกิจตกต่ำ ภัยธรรมชาติ โรคระบาด เป็นต้น

10. ความเจริญก้าวหน้าด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ทำให้เกิดการศึกษาค้นคว้า วิจัย และประดิษฐ์คิดค้นสิ่งใหม่ๆ ขึ้นในสังคมเสมอ เป็นสาเหตุสำคัญให้สังคมและวัฒนธรรมเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา และในทุกๆ ด้านทั้งวัฒนธรรมที่เป็นวัตถุและไม่ใช่วัตถุ

11. ปัจจัยทางจิตวิทยา นักจิตวิทยาเชื่อว่า สาเหตุของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม เนื่องจากความรู้สึกของมนุษย์ในสังคมที่ชอบการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ชอบค้นคว้าสิ่งแปลกๆ ใหม่ๆ ชอบหาประสบการณ์ใหม่ จึงทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมขึ้น

12. ความสนใจและความต้องการของคนส่วนใหญ่ในสังคม จนกลายเป็นประชาตหรือเสียงส่วนใหญ่ ก็จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงได้ เช่น ประชาชนนัดประชุมกันเพื่อเรียกร้องให้รัฐบาลช่วยเหลือให้มีไฟฟ้า ประปา จนรัฐบาลต้องให้ความช่วยเหลือตามที่ต้องการ

ในการศึกษาเรื่องงานวัด การเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่ ความหมายและการหน้าที่ในบริบทสังคมเมืองนั้น ศึกษาการเปลี่ยนแปลงของงานวัดที่มีสาเหตุการเปลี่ยนแปลงจากปัจจัยทางเศรษฐกิจและปัจจัยด้านความสนใจและความต้องการของคนส่วนใหญ่ในสังคม ซึ่งการบริโภคของคนในสังคมเมืองที่มีลักษณะเป็นสังคม บริโภคนิยมอันเป็นผลมาจากระบบเศรษฐกิจทุนนิยมที่สินค้าและบริการต่างๆ ถูกผลิตขึ้นมาจนเกินความต้องการของผู้บริโภค ผู้ผลิตจึงต้องเปลี่ยนรูปแบบการผลิตสินค้าที่ไม่ได้ตอบสนองต่อความต้องการแก่ผู้บริโภคในแง่ของการใช้สอยเพียงอย่างเดียว แต่สินค้าที่ผลิตในสังคมอุตสาหกรรมทุนนิยมนั้นต้องมีลักษณะที่ตอบสนองความต้องการ ความสนใจของผู้บริโภคในด้านอารมณ์ ความรู้สึก นำมาสู่การบริโภคและการเกิดสัญญาของสินค้าต่างๆ รวมถึงวัฒนธรรมประเพณีก็ถูกทำให้เป็นกลายเป็นสินค้าทางวัฒนธรรม งานวัดก็ถูกนำเอาสัญลักษณ์มาทำให้เป็นสินค้าเพื่อตอบสนองความรู้สึกในสังคมเมืองที่รู้สึกโหยหาอดีต ความงามของวันวานทำให้งานวัดเกิดสัญญาใหม่ๆ เพิ่มขึ้น และอาจนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงรูปแบบ และความหมายของงานวัดต่อไป

แนวคิดการบริโภคเชิงสัญลักษณ์ การกลายเป็นสินค้าและอุตสาหกรรมวัฒนธรรม

การบริโภคของมนุษย์ถูกสร้างขึ้นได้โดยการบริโภคของมนุษย์ไม่ใช่เพียงแค่ต้องการใช้หรือเสพสินค้าที่เป็นวัตถุรูปธรรมเท่านั้น แต่มีด้านการเสพสัญลักษณ์ (Sign) ที่แนบมาอยู่ในสินค้านั้นๆ ด้วย และเนื่องจากสัญลักษณ์นั้นเป็นนามธรรม ดังนั้นเมื่อเราเสพสัญลักษณ์ เราจึงสามารถบริโภคสินค้าได้อย่างไม่มีที่สิ้นสุด ตัวอย่างเช่น สินค้าประเภท แฟชั่น/เครื่องแต่งกาย จะเห็นว่าเราสามารถบริโภคได้ไม่สิ้นสุด เพราะแฟชั่นไม่ได้ขายเฉพาะเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มหากแต่เป็นการขายวัฒนธรรมและสัญลักษณ์ให้กับผู้บริโภคที่จะเสพได้ตลอดเวลา ซึ่งนั่นเป็นคำอธิบายว่า ทำไมเราจึงสามารถชมรายการแฟชั่นทางโทรทัศน์ที่ออกอากาศได้ตลอด 24 ชั่วโมง ทั้งนี้ก็เนื่องมาจากรายการดังกล่าวบ่งบอกนัยยะว่า สายพานแห่งธุรกิจแฟชั่นสามารถผลิตมูลค่าเชิงสัญลักษณ์ออกไปได้ไม่รู้จบ

โบดริยาร์ด ได้เปลี่ยนวิธีวิเคราะห์สินค้าจากมิติเศรษฐกิจมาสู่มิติทางวัฒนธรรม โดยให้นิยามว่า สินค้าคือ “ผลผลิตรูปธรรมที่สุดของวัฒนธรรม” ซึ่งมีนัยสำคัญดังนี้

1) กระบวนการผลิต แพร่กระจายและบริโภคสินค้าต่างๆ จะสัมพันธ์กับเงื่อนไขของวัฒนธรรมในแต่ละสังคม เช่น ในสังคมที่แตกต่างกันนั้น สินค้าจะถูกผลิตมาในรูปแบบที่แตกต่างกัน สนองต่อผู้บริโภคที่ไม่จำเป็นต้องเหมือนกัน เป้าหมายในการผลิตอาจมีหลากหลาย และแพร่กระจายไปสู่ผู้ใช้สินค้าแตกต่างกัน

2) หากสินค้าเป็นเครื่องแสดงออกซึ่งวัฒนธรรม สินค้าต่างๆ ก็จะสัมพันธ์กับรสนิยมของผู้ใช้และผู้บริโภค

3) หากการบริโภคสัมพันธ์กับเงื่อนไขการบริโภคและเงื่อนไขทางวัฒนธรรมแล้ว สินค้าต่างๆ จะมีหน้าที่หลักในการดำรงกฎเกณฑ์ของวัฒนธรรมไปพร้อมๆ กัน ดังนั้นเมื่อวิเคราะห์สินค้าจากมิติเศรษฐกิจมาสู่มิติทางวัฒนธรรมจะพบว่า มีศิลปะ วัฒนธรรม ประเพณีจำนวนมากที่ถูกทำให้กลายเป็นสินค้าเพื่อสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจ เช่น การนำรูปแบบ และองค์ประกอบของงานวัดบางส่วนถูกมาใช้เป็นองค์ประกอบของสถานที่ท่องเที่ยว หรือการจัดกิจกรรมต่างๆ ในการดึงดูดผู้บริโภคหรือนักท่องเที่ยว เพราะงานวัดเป็นสิ่งที่อยู่คู่กับสังคมไทยมานาน เป็นสิ่งที่แสดงถึงความรื่นเริงสนุกสนาน อย่างเรียบง่าย การดึงเอาเอกลักษณ์และความคุ้นเคยของคนในอดีตมาเป็นจุดขายสร้างความสนใจแก่ผู้บริโภคซึ่งเกิดขึ้นอย่างแพร่หลายในปัจจุบัน เช่น การจัดเทศกาลเที่ยวงานวัดเพลินวาน เทศกาลเที่ยวงานวัดที่ห้างสรรพสินค้าแฟชั่นไอส์แลนด์ งานวัดในมอของสมาคมศิษย์เก่าเทคโนโลยีสุรนารี เป็นต้น

นอกจากนี้ โบดริยาร์ดยังจำแนกประเภทของสินค้าออกเป็นสองประเภทหลักๆ คือ สินค้าทั่วไป (Consumer commodity) และสินค้าทางวัฒนธรรม (Cultural commodity) ในขณะที่สินค้าทั่วไปจะนำมาบริโภคเพื่อประโยชน์ใช้สอยเป็นหลัก แต่สินค้าทางวัฒนธรรมจะเป็นสินค้าที่มีผลกระทบในระดับจิตใจและจิตวิญญาณ (Spirit impact)

การผลิตเพื่อการบริโภคในสังคมทุนนิยมปัจจุบัน ได้ขยายอาณาเขตออกไปจนถึงเรื่องของวัฒนธรรม จนทำให้เกิดกระบวนการที่เรียกว่า “การแปรวัฒนธรรมเป็นสินค้า” (Commodification of culture) ภายใต้ร่มเงาของ “อุตสาหกรรมวัฒนธรรม” ดังที่ เรย์มอนด์ วิลเลียมส์ (Raymond Williams) กล่าวไว้ว่า ไม่เพียงวัตถุเท่านั้นที่ต้องมีการผลิต แม้แต่วัฒนธรรม อุดมการณ์ จิตสำนึก ก็ต้องผ่านกระบวนการผลิต มีผู้ผลิต มีผู้บริโภค มีผลผลิต ฯลฯ เช่นเดียวกัน เพียงแต่ว่าวัตถุดิบที่นำมาผลิตคือ วัฒนธรรม อุดมการณ์ จิตสำนึก อาจแตกต่างไปจากการผลิตวัตถุเท่านั้น (กาญจนา แก้วเทพ และสมสุข หินวิมาน, 2551: 65-74)

การเกิดวัฒนธรรมการบริโภค และกระบวนการที่ทุกสิ่งทุกอย่างสามารถแปรเป็นสินค้าได้ ซึ่งเกิดจากการปรับเปลี่ยนทางวัฒนธรรมภายใต้กระแสทุนนิยมเสรีที่กระบวนการผลิตสินค้าได้เริ่มผนวกเอาคุณค่าในมิติ

ด้านทุนวัฒนธรรม (Cultural Homogenization) เพื่อเข้ามาสร้างมูลค่าเชิงสัญลักษณ์หรือที่เรียกว่า “สินค้าทางวัฒนธรรม” (Cultural product) (รังสรรค์ ณะพรพันธุ์, 2539)

แนวความคิดที่ว่าด้วยการบริโภคเชิงสัญลักษณ์และการกลายเป็นสินค้าจะช่วยให้ผู้ศึกษาสามารถทำความเข้าใจได้ว่า ทำไมคำว่า “งานวัด” ซึ่งเป็นงานที่เป็นพิธีการที่เกี่ยวข้องกับศาสนาและการทำงานบุญและองค์ประกอบที่เกิดขึ้นในงานวัดบางส่วน จึงถูกนำมาใช้เพื่อให้เกิดมูลค่าเศรษฐกิจ หรือที่เรียกว่าเป็น “สินค้า” ซึ่งมิได้มีส่วนเกี่ยวข้องกับศาสนาหรือการทำงานบุญตามพิธีกรรมทางพุทธศาสนา

ธีโอดอร์ ออดอร์โน (Theodor W. Adorno) เป็นนักคิดในสำนักแฟรงค์เฟิร์ตที่สนใจเรื่องของวัฒนธรรม เขาวิเคราะห์ศิลปะในสังคมทุนนิยมอุตสาหกรรมว่า ศิลปะที่ผลิตในสังคมทุนนิยมเป็นการผลิตแบบอุตสาหกรรม ผลิตจำนวนมากสำหรับการบริโภคของคนจำนวนมาก ศิลปะแบบนี้จึงต้องมีลักษณะง่ายต่อความเข้าใจ ไม่ซับซ้อน จนในที่สุดมีลักษณะสุกเอาเผากิน ลักษณะแบบนี้ ออดอร์โน เรียกว่า การทำศิลปะให้เป็นสินค้าเชิงพาณิชย์ (Commercialization of arts) กล่าวโดยสรุปแล้ว “The Culture Industry” เป็นทั้งบทวิเคราะห์และวิพากษ์สังคมมวลชนสมัยใหม่ โดยเสนอว่า “วัฒนธรรม” ในแง่ของศิลปะ การร้องรำทำเพลง ตลอดจนมหรสพต่างๆ ที่แพร่หลายเป็นที่นิยมของชาวอเมริกาในยุคนั้น ไม่ได้เป็นผลผลิตของมวลชนเอง ตรงกันข้ามมันกลายเป็น “สินค้าบันเทิง” ที่ถูกผลิตขึ้นโดยนายทุนนักอุตสาหกรรมและส่งกลับมาขายให้กับมวลชนได้บริโภคในยามพักผ่อน มวลชนจึงเป็นเพียงผู้รับไม่ใช่ผู้สร้าง วัฒนธรรม ดังนั้นจึงควรเรียกสิ่งเหล่านี้ว่า “อุตสาหกรรมวัฒนธรรม” แทนที่จะเรียกว่า “วัฒนธรรมของมวลชน” โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อกระบวนการผลิตสินค้าวัฒนธรรมมีลักษณะเยี่ยงอุตสาหกรรม หรืออุปมาคล้ายกับการผลิตสินค้าจากระบบสายพานผลิตที่สามารถผลิตสินค้าจากต้นแบบเดียวได้ครั้งละจำนวนมากศาล (Mass product) สินค้าวัฒนธรรมที่ถูกผลิตขึ้นจึงมีลักษณะคล้ายสินค้าอุตสาหกรรม นั่นคือ ถูกทำให้เหมือนกันไปทั้งหมด (นันทวัฒน์ ฉัตรอุทัย, 2549: 83)

สำนักแฟรงค์เฟิร์ตได้มองปรากฏการณ์ระบบทุนนิยมในต้นศตวรรษที่ 20 ที่นอกจากจะสร้างอุตสาหกรรมการผลิตและการบริโภควัตถุแล้ว ในมิติด้านการผลิตและการเสพวัฒนธรรมก็ได้เข้าสู่อุตสาหกรรมเช่นเดียวกัน Horkheimer และ Adorno (อ้างใน สุวรรณมาศ เหล็กงาม, 2554: 262) นักคิดแห่งสำนักแฟรงค์เฟิร์ต ได้เชื่อมมิติทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรมเข้าด้วยกันโดยอธิบายถึง “อุตสาหกรรมการสร้างวัฒนธรรม” (Culture Industry) ว่าในระบบทุนนิยมทุกวันนี้ ไม่ว่าจะเป็นวัฒนธรรมแบบใด (รวมถึงการสื่อสารต่างๆ) เช่น การร้องรำทำเพลง งานศิลปะ ฯลฯ ล้วนเป็นสินค้าที่ได้รับการผลิตขึ้นโดยนายทุนอุตสาหกรรมที่จะขายป้อนกลับมาให้มวลชนได้เสพ เพราะฉะนั้น แทนที่เราจะเรียกสินค้าชนิดนี้ว่า “วัฒนธรรม (ของ) มวลชน” เราควรเรียกวิธีการผลิตดังกล่าวว่า “อุตสาหกรรมทางวัฒนธรรม” มากกว่า (กาญจนา แก้วเทพ และสมสุข หินวิมาน, อ้างใน สุวรรณมาศ เหล็กงาม, 2554: 263) หากพิจารณาอุตสาหกรรมการสร้างวัฒนธรรมในแง่ของ Nostalgia ก็คือ การหวนกลับไปหวนความป็นอดีตมาสร้างให้เป็นวัฒนธรรมประชานิยม โดยนายทุนอุตสาหกรรมได้มองเห็นมูลค่าของความป็นอดีต จึงหยิบอดีตนั้นเข้ามาสู่วิถีอุตสาหกรรมทางวัฒนธรรมนั่นเอง อาทิเช่น การหยิบยกเรื่องราวทางประวัติศาสตร์มาสร้างภาพยนตร์ การ์ตูนเรื่องก้านกล้วย เป็นต้นอย่างของการนำเอาความป็นอดีตเชิงประวัติศาสตร์มาสร้างเป็นสินค้าทางวัฒนธรรม ทั้งยังมีเนื้อหาแฝงส่งถึงผู้ชมคนไทย ซึ่งก็คือการค้าจุนไว้ซึ่งสำนึกรักชาติและรากเหง้าความป็นไทย (สุวรรณมาศ เหล็กงาม, 2554: 263) นอกจากนี้หากพิจารณาด้านอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวในสังคมไทยปัจจุบันก็จะพบกับลักษณะของ “อุตสาหกรรมการขายอดีต” (Nostalgia Industry) เช่นกัน กล่าวคือ การหวนกลับไปหาอดีตนั้นเป็นความต้องการหนึ่งที่โดดเด่นของคนในยุคหลังสมัยใหม่ คนในยุคนี้รู้สึกไม่พอใจกับสภาพสังคมในปัจจุบันที่ยุงเหยิงและรู้สึกกังวลกับอนาคตที่ยังคงเป็นสิ่งที่น่าสะพรึงกลัว อดีตจึงถูกพิจารณาว่าเยี่ยมกว่าปัจจุบันที่เป็นอยู่ โลกอดีตเป็นโลกของความปลอดภัย ความมั่นคงแน่นอนและความมีระเบียบ ด้วยเหตุนี้เองทำให้ผู้ผลิต

อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวเห็นช่องทางในการทำกำไรมากขึ้น ทั้งยังเป็นการตอบสนองต่อความต้องการของผู้บริโภค โดยการผนวกเอาอุตสาหกรรมขายอสังหาริมทรัพย์เข้ากับการท่องเที่ยว ตัวอย่างเช่น การสร้างตลาดน้ำหรือตลาดโบราณ เช่นตลาดน้ำอโยธยา ตลาดน้ำหัวหิน เพลิวาน ฯลฯ ที่ให้กลิ่นอายบรรยากาศแบบไทยๆ การสร้างเมืองโบราณหรือแม้แต่โรงแรมบางแห่งก็พยายามบูรณะรักษาสภาพอาคารเดิมไว้ ตกแต่งสถานที่ด้วยเฟอร์นิเจอร์แบบโบราณ และบริการตกแต่งด้วยชุดย้อนยุคเพื่อให้แขกที่มาพักได้สัมผัสกับความรู้สึกหวนถึงวันเก่าๆ ในอดีต

วิธีวิจัย

การศึกษาเรื่อง “งานวัด” การเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่ ความหมายและการหน้าที่ในบริบทสังคมเมือง มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสาเหตุที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของงานวัด การเปลี่ยนแปลงรูปแบบหรือองค์ประกอบของงานวัด การเกิดขึ้นของงานวัดในความหมายอื่นและพื้นที่อื่นซึ่งทำให้ หน้าที่ ความหมายและพื้นที่ของ “งานวัด” เปลี่ยนไปจากเดิม และงานวัดถูกนำมาใช้ในความหมายใหม่และพื้นที่ใหม่อย่างไร โดยวิจัยนี้ได้ศึกษางานวัดในฐานะที่เป็น วัฒนธรรมประเพณีที่มีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา และในขณะเดียวกันงานวัดก็ถูกนำสัญญาณมาใช้ในเชิงสินค้าทางวัฒนธรรม ผู้ศึกษาใช้วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพ วิธีการที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้เก็บข้อมูลจากผู้ที่เป็นเจ้าของงานวัดและผู้จัดงานวัดเป็นหลักโดยใช้วิธีการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) จากกลุ่มตัวอย่างผู้ที่เป็นเจ้าของงานวัดและผู้จัดงานวัด และการสังเกตแบบมีส่วนร่วมของผู้ศึกษา โดยการเข้าชมงานที่จัดขึ้นโดยเก็บข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่างแรกจากงานวัดที่จัดขึ้น โดยจำแนกตามประเภทของงานวัดในการศึกษาเป็น 3 ประเภท คือ (1) งานวัดแบบดั้งเดิม (2) งานวัดแบบดั้งเดิมในบริบทใหม่ (3) งานวัดแบบใหม่

ผลการศึกษา

1) งานวัดแบบดั้งเดิม: พิธีห่มผ้าแดง นมัสการพระบรมสารีริกธาตุ (งานวัดภูเขาทอง)

งานพิธีห่มผ้าแดง นมัสการพระบรมสารีริกธาตุ เป็นกรณีศึกษาของงานวัดแบบดั้งเดิม คือเป็นงานวัดที่จัดในพื้นที่วัดและมีความเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา การจัดงานวัดของวัดสระเกศวรมหาวิหารหรือที่รู้จักทั่วไปว่า "งานวัดภูเขาทอง" นั้นจัดขึ้นทุกปี แบ่งพื้นที่งานออกเป็น 3 ส่วน คือ 1) บริเวณพระบรมบรรพต (ภูเขาทอง) ในงานวัดภูเขาทองนี้จะมีอัญเชิญผ้าแดงขึ้นห่มพระธาตุ การให้ประชาชนขึ้นไปสักการะพระบรมสารีริกธาตุที่บรรจุอยู่ในพระบรมบรรพต (ภูเขาทอง) ได้ในช่วงเวลาพิเศษคือช่วงกลางคืน ชมพระบรมบรรพตที่ขึ้นบนสุด และการเข้าไปชมความงามของพระพุทธรูปและภาพเขียนจิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถ 2) ลานพระวิหารมีการแสดงดนตรีไทย กิจกรรมการประกวดร้องเพลง 3) บริเวณโดยรอบวัดจะมีบริการเครื่องเล่นต่างๆ เช่น ชิงช้าสวรรค์ ม้าหมุน ปาเป้า สาวน้อยตกน้ำ บ้านผีสิง เป็นต้น และมีร้านค้าจากทั่วประเทศที่เอาสินค้าขึ้นชื่อมาจำหน่ายมากมาย ซึ่งได้รับความสนใจและตอบรับจากประชาชนทั่วไปเป็นอย่างมากทุกปี

งานวัดภูเขาทองมีการปรับเปลี่ยนตามสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปเพื่อให้เกิดความเหมาะสมและสอดคล้องกับความต้องการของประชาชน มีการรื้อฟื้นของเก่าที่เคยจัดเช่นการประกวดร้องเพลงที่รื้อฟื้นมาจากการประกวดลูกทุ่งภูเขาทอง แต่บางสิ่งบางอย่างก็ต้องปรับเปลี่ยนและลดลงไป เช่น การโชว์รถโต๊งที่ใช้พื้นที่มาก ซึ่งไม่เหมาะกับสภาพชุมชนเมืองและเพิ่มพื้นที่ให้ประชาชนได้ค้าขายมากขึ้น ซึ่งโดยรวมแล้วไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงมากนักวัตถุประสงค์ของการจัดงานวัดภูเขาทองก็ยังคงวัตถุประสงค์เดิมคือการชักจูงให้คนได้

เข้าใกล้ศาสนาโดยใช้พระบรมสารีริกธาตุเป็นกุศโลบายให้คนเข้าวัดแม้การเข้าวัดดังกล่าวจะเป็นเพียงแค่ช่วงเวลาสั้นๆ และไม่ได้ศึกษาคำสอนศาสนามากนักแต่ก็ถือเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้คนไม่ห่างไกลจากพุทธศาสนามากนัก ในด้านการจัดงานก็ยังได้รับความร่วมมือจากคนในชุมชนที่สับเปลี่ยนหมุนเวียนมาช่วยเหลืองานภายในวัดอยู่แม้จะลดลงตามสภาพสังคมที่เป็นสังคมเมืองแต่ก็ยังไม่คนในชุมชนและคนที่ศรัทธามาช่วยเหลืองานและได้รับความร่วมมือจากองค์กรต่างๆ เป็นอย่างดี ในด้านความสำเร็จและการตอบก็ได้รับการตอบรับเป็นอย่างดีมีประชาชนมาร่วมสักการะพระบรมสารีริกธาตุเป็นอย่างมาก นอกจากนี้ยังเห็นทัศนคติที่เปลี่ยนไปคือเห็นเยาวชนเข้าวัดมากขึ้นเพราะมีกระแสนวดที่หมุนกลับมา เด็กและเยาวชนเดินเข้าวัดมากขึ้นแม้ในข้อเท็จจริงอาจไม่ได้มีค่าชาบซึ่งกับธรรมะมากนักแต่ก็เป็นโอกาสที่เยาวชนจะได้รู้จักวัดและเป็นโอกาสที่พระจะได้ให้หลักธรรมแก่เยาวชนมากขึ้น และกระแสที่หมุนกลับไปอดีตจะยังคงมีอีกสักกระยะหนึ่งจนกว่าพื้นที่วัดจะไม่สามารถตอบสนองแก่กลุ่มเยาวชนได้อีก วัดจะตอบสนองจินตนาการได้มากแค่ไหนขึ้นอยู่กับว่าวัดให้อะไรแก่เยาวชนได้และสามารถยืดหยุ่นอะไรได้บ้าง โดยเฉพาะหากวัดไม่สามารถแสดงให้เยาวชนเห็นความแตกต่างของคำว่าวัดกับพื้นที่อื่น วัดก็อาจจะลดบทบาทจากเยาวชนมากขึ้นเท่านั้น ดังนั้นรูปแบบการจัดงานวัดก็เช่นเดียวกับการจัดงานวัดในแบบดั้งเดิม คงความเป็นงานวัดไม่ตามกระแสสังคมจนมากเกินไปจะสามารถเรียกคนให้เข้าวัดและคงงานวัดให้คู่กับสังคมไทยได้ต่อไป

สิ่งสำคัญที่ทำให้งานวัดภูเขาทองของวัดสระเกศวรมหาวิหารยังคงอยู่และสามารถจัดขึ้นได้ทุกปีเนื่องจากวัดสระเกศมีพระบรมสารีริกธาตุเป็นศูนย์กลาง การจัดงานวัดสระเกศยังคงอยู่เพราะได้ไม่ใช่เพราะการเล่น แต่เพราะแนวคิดที่จะต้องมาสักการะพระบรมสารีริกธาตุในทุกๆ ปีที่ถูกสืบทอดมายังคงอยู่แม้กระแสสังคมจะเปลี่ยนไปแต่เนื่องจากการสักการะพระบรมสารีริกธาตุเป็นแก่นในการจัดที่เป็นแก่นของงานวัดสระเกศงานวัดภูเขาทองจึงยังดำรงและปฏิบัติสืบต่อมาได้จนปัจจุบัน

2) งานวัดแบบดั้งเดิมในบริบทใหม่: มหกรรมลานโพธิ์ ตอนงานวัดลอยฟ้า

มหกรรมลานโพธิ์ตอนงานวัดลอยฟ้าเป็นกรณีศึกษางานวัดแบบดั้งเดิมในบริบทใหม่คืองานวัดที่จัดขึ้นนอกเขตพื้นที่วัดแต่นัยทางธรรม มีความเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา

มหกรรมลานโพธิ์ ตอนงานวัดลอยฟ้า จัดขึ้นในวันที่ 17-20 พฤษภาคม พ.ศ. 2555 ณ รอยัลพารากอนฮอลล์ ชั้น 5 ห้างสรรพสินค้าสยามพารากอนจัดขึ้นโดยความร่วมมือของหอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญและภาคีเครือข่ายกว่า 100 องค์กรในโอกาสเฉลิมฉลองพุทธชยันตี 2600 ปีที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้³ การจัดงานนี้มีเป้าหมายชัดเจน คือการเผยแผ่หลักธรรมของพุทธศาสนาให้คนได้เข้าถึงแก่บุคคลทั่วไปที่ยังไม่ได้ใช้พุทธธรรมเป็นหลักในการดำเนินชีวิต ผู้ที่เริ่มสนใจ หรือเห็นความสำคัญของพุทธธรรมพอสมควรแต่ยังไม่ได้นำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันอย่างจริงจัง หรือไม่รู้ว่าเริ่มศึกษาและปฏิบัติอย่างไร ต่างๆ ส่งเสริมให้บุคคลทั่วไปได้ศึกษาธรรมมีความสุขตามแนวทางพุทธธรรม และพัฒนาทดลองนวัตกรรมใหม่ๆ ในการทำกิจกรรมการส่งเสริมการศึกษาปฏิบัติและเผยแผ่ธรรมในรูปแบบลักษณะที่น่าสนใจ ทันสมัยให้เข้ากับวิถีชีวิตของคนเมืองใช้ประสบการณ์จากการจัดกิจกรรมต่างๆ ของหอจดหมายเหตุมาปรับรวมเพื่อออกแบบให้เป็นงานวัดที่

³ ปีพุทธศักราช 2555 เป็นปีครบรอบ 2600 ปี ที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้วทรงเมตตาสั่งสอนเผยแผ่อีก 45 ปี จึงปรินิพพานแล้วจึงเริ่มนับพุทธศักราช โดยฝ่ายอินเดีย ลังกานับปีปรินิพพานเป็น พ.ศ. 1 ในขณะที่ประเทศไทยเริ่มนับ พ.ศ. 1 เมื่อหลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานไปแล้ว 1 ปี พุทธชยันตี หมายถึง การเฉลิมฉลองชัยชนะของพระพุทธเจ้าที่ทรงมีต่อความทุกข์อันหมายถึงกิเลส มาร สิ่งไม่ดีงามทั้งปวง

ออกไปจากเขตพื้นที่ของวัด โดยใช้ชื่อ ใช้สัญลักษณ์ ของงานวัด แต่ให้ความสำคัญกับเนื้อหาสาระ กระบวนการ และกิจกรรม โดยให้คำจำกัดความงานวัดลอยฟ้าครั้งนี้ว่าเป็นงานวัด “รูปแบบเดิม แต่ใจความใหม่”

การจัดงานมหกรรมลานโพธิ์ตองงานวัดลอยฟ้าได้รับความร่วมมือจากธรรมชาติทั้งที่เคยร่วมงานกัน มาก่อนและไม่เคยร่วมงานกันโดยไม่ได้ใช้เงินจ้างและไม่มีค่าชมสำหรับผู้เข้าชมงาน ดังนั้นงานจึง ไม่เน้นหา รายได้ แต่มุ่งเผยแพร่กิจกรรม และบอกให้คนทั่วไปทราบว่าหน่วยงานของเราคือใคร วัตถุประสงค์คืออะไรและ อยู่ที่ไหน เพื่อเชื่อมโยงและดึงคนที่สนใจมาเรียนรู้กับเราต่อหลังจากจบงาน

ตลอดระยะเวลา 4 วันที่จัดงาน มีผู้เข้าร่วมงานทุกเพศทุกวัยเป็นจำนวนมาก ซึ่งจากผลการศึกษาของผู้จัดงานพบว่าแม้กลุ่มเป้าหมายของงาน เป็นคนสนใจธรรมะเล็กน้อย-ปานกลาง แต่ พบว่าคนส่วนใหญ่ที่มาในงาน สนใจในระดับมากถึงมากที่สุดอยู่แล้ว

มหกรรมลานโพธิ์ตองงานวัดลอยฟ้าถือเป็นงานวัดแบบดั้งเดิมในบริบทใหม่เพราะจัดขึ้นใน ห้างสรรพสินค้าแต่ยังมีนัยทางธรรม มีความเกี่ยวเนื่องกับพุทธศาสนาตามที่ได้ศึกษาด้านนิยามไว้ รูปแบบของงาน ที่มีความแตกต่างจากงานวัดแบบดั้งเดิมแม้จะมีการนำสัญลักษณ์ของงานวัดมาใช้ในการจัดงานแต่ก็มีการปรับ รูปแบบที่แฝงไปด้วยข้อคิด แก่นธรรมตามหลักของพุทธศาสนาให้เข้าใจง่าย ไม่ให้ความสำคัญกับการทำบุญ ด้วยการบริจาค หรือพิธีกรรมแต่เน้นให้คนในสังคมเมืองได้เกิดการเรียนรู้ทั้งพุทธประวัติ หลักธรรมคำสอนของ พุทธศาสนาอันถือเป็นแก่นของพุทธศาสนาเพื่อให้คนในสังคมเมืองที่อาจมีความนำไปปรับใช้ในชีวิตประจำวัน

จะเห็นว่ามหกรรมลานโพธิ์ตองงานวัดลอยฟ้าเป็นการเกิดขึ้นของงานวัดแบบใหม่ที่ไม่เคยเกิดมาก่อน นอกจากจะเกิดพื้นที่ใหม่ของงานวัดแล้ว หน้าที่ของงานวัดลอยฟ้ายังมีความแตกต่างจากงานวัดดั้งเดิมคือเน้น เฉพาะเผยแพร่ให้เกิดการเรียนรู้หลักธรรมของพุทธศาสนาให้แก่นคนในสังคมเมืองและเป็นการแนะนำองค์กรหรือ หน่วยงานที่เผยแพร่และจัดกิจกรรมการเรียนรู้ทางด้านธรรมและสาธารณะประโยชน์ให้แก่ผู้สนใจเพื่อนำไปสู่ การเรียนรู้และร่วมกิจกรรมต่อไปในรูปแบบอื่น

3) งานวัดแบบใหม่: เทศกาลเที่ยวงานวัด แฟชั่นอีสต์แลนด์

ห้างสรรพสินค้าแฟชั่นอีสต์แลนด์เลือกจัดงานในลักษณะงานวัดย้อนยุคก็เนื่องมาจากการจับประเด็น ว่าคนไทยชอบความสนุกสนาน จึงจับเอาความสนุกที่อยู่ในตัวงานวัดทั่วไป ซึ่งต้องเรียกว่า เพราะในยุคหลังเมื่อ พูดถึง “งานวัด” คนจะนึกถึงความสนุกสนานก่อน คนไม่ได้มองที่แก่นที่จะต้องไปปฏิบัติธรรม วิปัสสนา ไหว้ พระหรือทำบุญอะไร แต่จะนึกถึงบรรยากาศความสนุกสนาน นึกถึงกิจกรรมที่มีในงานวัด เช่น ชิงช้าสวรรค์ ปาเป้า ม้าหมุนแทน ดังนั้นทางห้างสรรพสินค้าจึงจับจุดที่คนชอบความสนุกของเนื้องานวัด จึงดึงเอาสิ่งที่เป็น สัญลักษณ์ของงานวัด ซึ่งก็คือชิงช้าสวรรค์ ปาเป้า ม้าหมุนแทน สวาน้อยตักน้ำที่เป็นภาพสัญลักษณ์ของงานวัด มาใช้ รวมถึงการแสดงที่เป็นมหรสพในงานวัดซึ่งก็หนีไม่พ้นเพลงลูกทุ่ง ลิเก รำตัด ทางห้างจึงพยายามเชิญ ศิลปิน นักร้องที่มีชื่อเสียงในอดีตที่คนรุ่นพ่อรุ่นแม่ของเราชอบและจัดกิจกรรมที่หาได้ยากมาไว้ในงานเพื่อดึง คนเข้ามาในงาน “งานวัดยุคใหม่”

ในการจัดงานแนวคิดหลักของงานก็คืองานวัดทุกปีแต่มีการเปลี่ยนแนวคิดย่อยเพื่อให้เกิดความ หลากหลายไม่น่าเบื่อ แม้จะมีแนวคิดย่อยเรื่องใดก็ตามแต่ต้องจัดงานให้มีความเชื่อมโยงหรืออยู่ภายใต้แนวคิด หลักก็คือ งานวัด คงความเป็นงานวัดเอาไว้ซึ่งไม่ใช่เรื่องยุ่งยากก็คือต้องมีการไหว้พระทำบุญ มีโซนเกมงานวัด ที่ขาดไม่ได้เลยก็คือสิ่งที่เป็นสัญลักษณ์ของงานวัดก็คือ การละเล่นต่างๆ กิจกรรมก่อกองทราย ปาเป้า ชิงช้า สวรรค์ ม้าหมุน สวาน้อยตักน้ำเหมือนเดิมทุกปี คือจะไม่ทิ้งความสนุกสนาน รื่นเริงและสัญลักษณ์ของงานวัด

จากการศึกษาไปสเตอร์ ป้ายโฆษณาของเทศกาลเที่ยวงานวัดทุกครั้งจัดขึ้นทุกครั้งจะประกอบไปด้วยภาพของวัด ชิงช้าสวรรค์และใช้สีสันที่สดใสในทุกๆ ปี ส่วนรูปองค์ประกอบอื่นๆ ของไปสเตอร์โฆษณาจะ

เปลี่ยนไปตามแนวคิดย่อยของงานวัดในแต่ละปี สอดคล้องกับที่คุณภินันท์ให้ข้อมูลว่า “การจัดงานเทศกาลงานวัดจะเปลี่ยนแนวคิดย่อยไปทุกๆ ปีเพื่อไม่ให้หน้าเบื่อแต่จะคงแนวคิดหลักงานวัดของไว้ซึ่งไม่ใช่สิ่งที่ยุ่งยากเพียงแค่มีพระให้สักการะ ทำบุญ มีชิงช้าสวรรค์ ม้าหมุนและเกมในงานวัดเข้าไปก็เป็นงานวัดแล้ว”

โดยสรุปความหมายของงานวัด คือ ความสนุกสนานรื่นเริง สัญลักษณ์ของงานวัดก็คือชิงช้าสวรรค์ ม้าหมุน ป่าเป้า สิ่ง que แสดงออกถึงความสนุกสนานแบบย้อนยุค งานวัดเป็นภาพตัวแทนของความสนุกสนานในรูปแบบของความเป็นไทย เป็นวัฒนธรรมแบบไทยๆ

กลุ่มเป้าหมายหลักของเทศกาลเที่ยวงานวัดก็คือกลุ่มคนมีอายุ คือ ต้องการดึงความสนใจของคนมีประสบการณ์ร่วมกับยุคที่จัดงาน ซึ่งในเชิงการตลาดห้างสรรพสินค้าก็ต้องมองว่ากลุ่มคนที่มีอายุเท่าไรที่เหมาะสมกับงานของเราและกลุ่มนั้นต้องมีกำลังซื้อสินค้าของเราด้วย ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นคนอายุ 40-60 ปี แต่ในขณะที่เดียวกันคนที่เข้ามาดูงานที่มีกำลังซื้อก็ไม่ได้มีมากแต่อาจจะมากับครอบครัว พ่อแม่ ลูกหลานและคนอื่นๆ ในครอบครัวด้วย การมาดูหนัง ซื้อของ ซึ่งจากการสังเกตพบว่าแม้งานย้อนยุคจะเหมาะกับคนมีอายุเยอะ คนมีอายุมีความรู้สึกร่วมกับงาน แต่จริงๆ แล้วคนสมัยใหม่ก็มีความรู้สึกร่วมและชื่นชอบงานลักษณะนี้เช่นเดียวกัน อาจจะเป็นเพราะมันกำลังอยู่ใน กระแส และมีรูปแบบที่สนุกสนานที่เหมาะสมกับจริตคนไทย สิ่งนี้คือสิ่งที่ทำให้งานวัดไม่ตาย ถึงแม้ว่าโลกจะเปลี่ยนไปสามสิบสี่สิบปี ปัจจุบันจะสังเกตได้ว่ากิจกรรม หนังสือ งานอีเว้นท์อะไรที่เกี่ยวกับกระแสในอดีตจะได้รับความนิยมแม้จะเป็นแค่ช่วงเวลาหนึ่งๆ แต่จะได้รับความนิยมและพูดถึงเป็นอย่างมาก ยกตัวอย่างเช่น ภาพยนตร์เรื่องแฟนฉัน ซึ่งอันนี้จะชัดเจนมากๆ ทำให้คนดูรู้สึกถึงอดีต มีความรู้สึกร่วมว่าเป็นยุคของตน หรือละครที่เป็นละครย้อนยุคสมัยก่อน คนก็นึกถึงบรรยากาศ การแต่งตัว วิถีชีวิตในอดีต ซึ่งทำให้เกิดความต้องการสัมผัสบรรยากาศในละครที่ได้ดูแล้วรู้สึกประทับใจ จึงนำมาปรับใช้กับในการจัดเทศกาลเที่ยวงานวัด อะไรที่เคยมี อะไรที่เคยดัง เป็นที่นิยม ก็จำลองออกมาไว้ในงาน เช่น โรงหนังเก่า โรงละครเก่า เป็นต้น

เทศกาลเที่ยวงานวัดที่จัดขึ้นได้รับการตอบรับอย่างดีมากทุกปี ถือเป็นงานอีเว้นท์อันดับหนึ่งของห้างแฟชั่นไอส์แลนด์ ในช่วงเวลาที่จัดงานลูกค้าจะแน่น ได้รับการตอบรับที่ดีตลอด ซึ่งในช่วงที่จัดงานเทศกาลเที่ยวงานวัดรถยนต์ที่เข้าสู่ห้างจะสูงมาก ในช่วงที่จัดเทศกาลเที่ยวงานวัดจะมีลูกค้าที่เข้ามาให้ห้างเยอะ การจับจ่ายก็มากตามไปด้วย ทำให้ในปีต่อไป ไปก็ต้องทำให้ดีขึ้นเรื่อยๆ และทำให้ดีขึ้นทุกๆ ปี และเทศกาลเที่ยวงานวัดก็กลายเป็น gimmick⁴ (Gimmick) ของห้างสรรพสินค้าที่คนจะจำได้ รอที่จะมางานเทศกาลงานวัดในปีต่อไป

จากการศึกษาพบว่าเทศกาลเที่ยวงานวัดเป็นงานอีเว้นท์ (Event) มีรูปแบบในลักษณะของงานย้อนยุค โดยใช้สัญลักษณ์ที่ปรากฏในงานวัดแบบดั้งเดิมมาใช้เพื่อเป็นสัญลักษณ์ของงานวัดแบบใหม่ มีความคล้ายกับงานวัดที่จัดในวัดคือการนำเอาการละเล่น การแสดง เกม เครื่องเล่นและสินค้าที่ขายในงานวัดมาไว้ในห้างสรรพสินค้า แต่ไม่ได้มีนัยทางธรรม หรือการเผยแผ่พุทธศาสนา จะมีก็เพียงแต่การนำพระพุทธรูปมาให้ผู้ศรัทธาสักการะและบริจาคเงินทำบุญ มีวัตถุประสงค์เพื่อดึงให้คนเข้ามาบริโภคสินค้าและบริการ สร้างยอดขายให้กับห้างสรรพสินค้า และยังเป็นการสร้างให้เกิดการจดจำของผู้บริโภคให้เกิดต่อห้างสรรพสินค้า แม้รูปแบบของงานวัดแบบสมัยใหม่นี้จะมีความคล้ายคลึงกับงานวัดแบบดั้งเดิมมาก แต่ก็ยังเป็นเพียงการจำลองสิ่งที่เคยเกิดขึ้นของงานวัดในอดีตมาไว้ในห้างเพื่อผลทางการตลาด งานวัดอีเว้นท์ในลักษณะนี้จึงมีลักษณะเป็นเพียงสัญลักษณ์ทำหน้าที่ภาพจำลองของงาน และด้วยกระแสความนิยมต่อสิ่งที่เคยเกิดขึ้นหรือเคยมีในอดีต ทำให้ปัจจุบันเกิดการนำคำว่า “งานวัด” มาใช้เป็นธีม (Theme) หรือแนวคิด (Concept) ของงานหรือกิจกรรม

⁴ Gimmick (Gimmick) หมายถึง “ กลไก ที่ช่วยให้ลูกค้าสนใจและจดจำผลิตภัณฑ์ของตนเอง” เพราะฉะนั้นแล้ว gimmick บางครั้งอาจเป็นแค่จุดช่วยจำ หรือบางครั้งอาจหมายถึงสิ่งของใดๆ ที่ช่วยทำให้ลูกค้าจดจำผลิตภัณฑ์ได้ง่ายขึ้นนั่นเอง เทศกาลงานวัดก็ถูกสร้างเป็น gimmick เพื่อให้ผู้บริโภคจดจำห้างสรรพสินค้าในฐานะผู้ริเริ่มงานวัดในห้างสรรพสินค้า

ต่างๆ ซึ่งนอกจากจะทำให้หน้าที่ของงานวัดเปลี่ยนไปก็ยิ่งทำให้ความหมายของงานวัดมีความหมายที่กว้าง ไม่ใช่จำเพาะงานที่จัดขึ้นแต่เพียงในวัดอีกต่อไป

บทสรุป “งานวัด”: การเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่ ความหมายและการหน้าที่ในบริบทสังคมเมือง

ในสังคมอดีตที่คนไทยพุทธมีความผูกพันกับวัด วัดไม่เพียงเป็นพื้นที่ที่เผยแผ่พุทธศาสนาแต่วัดคือพื้นที่ที่คนในสังคมใช้ทำกิจกรรมต่างๆ ร่วมกัน ผสมผสานวิถีชีวิต ประเพณีและศาสนาเข้าด้วยกันมีการปฏิบัติยึดถือ สืบทอดต่อกันมาจนยึดถือเป็นวิถีการปฏิบัติและเรียกว่า “งานวัด” จากการศึกษาของงานวัดตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน พบว่างานวัดเป็นประเพณีที่มีลักษณะเป็นวัฒนธรรมที่มีความสั่นไหวไปตามสภาพของสังคมที่เปลี่ยนไป จากงานวัดที่เป็นการทำกิจกรรมร่วมกันของชุมชนอย่างเรียบง่าย เป็นการทำกิจกรรมร่วมกันของคนในชุมชนที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาพัฒนาตัวเองมาสู่งานวัดในลักษณะของงานประเพณีหรืองานบุญในโอกาสต่างๆ เช่น งานบุญกฐิน งานผ้าป่า งานปิดทองลูกนิมิต เป็นต้น การจัดงานก็มีแบบแผนมากขึ้น มีการละเล่น มหรสพและการค้าขายซึ่งไม่ได้จำกัดอยู่เพียงคนในชุมชนเท่านั้นแต่มีความกว้างขวางมากขึ้นทั้งในแง่ของผู้มาร่วมงานผู้มีส่วนในการจัดงาน เช่น แม่ค้าพ่อค้า มหรสพที่ไม่ใช่เพียงการละเล่นการแสดงที่เป็นของคนในชุมชนนั้นอีกต่อไป เมื่อสังคมพัฒนาก้าวหน้าขึ้นสังคมมีพื้นที่ที่ใช้ทำกิจกรรมใหม่ๆ เกิดขึ้นมากมาย ความนิยมของคนในสังคมเปลี่ยนสู่ความเป็นสังคมสมัยใหม่ ความนิยมต่องานวัดเริ่มลดลงทำให้หน้าที่ของงานวัดในแง่ที่เป็นพื้นที่สำหรับทำกิจกรรมลดลง มีพื้นที่ใหม่ขึ้นมาแทนที่ ทำให้วัดเริ่มจัดงานวัดน้อยลงคงไว้เฉพาะงานวัดที่เป็นงานวันสำคัญทางศาสนา หรือจัดงานวัดให้เปลี่ยนไปตามสภาพและความต้องการของคนซึ่งสำหรับบางงานเกิดการผสมปนประหว่างงานทางธรรมกับงานทางโลก ส่วนวัดที่สามารถจัดงานวัดได้อย่างต่อเนื่องส่วนใหญ่จะเป็นวัดที่มีประเพณีเฉพาะ เช่น พิธีผูกหม้อผ้าแดง บูชาพระบรมสารีริกธาตุของวัดสระเกศ ราชวรมหาวิหาร เป็นต้น

แม้งานวัดจะเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพที่เปลี่ยนไปของสังคม กิจกรรมหลายอย่างของงานวัดเปลี่ยนไป แต่สิ่งที่ไม่เปลี่ยนไปคือภาพของงานวัดในยุคทองของงานวัดที่สื่อถึงความสนุกสนาน เต็มไปด้วยอาหารแปลกจากถิ่นต่างๆ ของใช้จำเป็นและของเล่นสนุก ได้แก่จำพวกร้านยิงปืนจุกไม้ก๊อก สาวน้อยตกรน้ำ ซึ่งข้าสวรรค์ รถไฟเล็ก รถไถถ้ำ ม้าหมุน ยิงธนู เป่าไม้ซาง ขว้างกระป๋องบุหรีด้วยลูกบอล เป็นต้น มหรสพนาขาชนิดและรวมฮิตของแปลก (ทวี วัดงาม, 2537: 23-28) แม้แต่ในปัจจุบันหากมีการจัดงานวัดก็จะเห็นว่าสิ่งเหล่านี้ที่ยังคงอยู่คู่กับงานวัด เป็นสื่อในการนำเสนองานวัดและกลายเป็นสัญลักษณ์ของงานวัดที่ไม่ว่าใคร ก็จะนึกถึงงานวัดได้โดยอัตโนมัติ ซึ่งสัญลักษณ์เหล่านี้ก็ได้ถูกนำมาใช้เป็นตัวแทนของความสนุกสนานในงานวัด ในสังคมที่กระแสแห่งการถือถือดีและการบริโภคอดีตกำลังได้รับความนิยม

ปัจจุบันเกิดปรากฏการณ์ความนิยมเอาสิ่งที่เคยมีกลับมาใช้ใหม่ในหลายๆ ทาง เช่น เสื้อผ้า การแต่งกาย ของตกแต่งบ้าน การถ่ายรูป การท่องเที่ยวตามสถานที่ย้อนยุคต่างๆ ซึ่งเป็นกระแสและได้รับความนิยมของ ซึ่งตามธรรมชาติของคนย่อมอยากทำอะไรซักอย่างให้มันดีขึ้นเสมอ เมื่อเห็นของใหม่ซึ่งเป็นปัจจุบันที่รู้สึกว่าคุณค่าไม่ได้ ก็จะมีถึงของเก่า แล้วเกิดการถือดี โหยหาอดีต ความทรงจำเก่าๆ ที่ผ่านมา (ปีเตอร์ กั้น, 2556) ซึ่งแน่นอนว่างานวัดก็เป็นหนึ่งในกระแสของนิยมถือดีถือดีอีกประการหนึ่ง ดังจะเห็นว่า กระแสของงานวัดได้รับความนิยมและถูกหยิบมาเป็นแนวคิด (Concept) ในการจัดกิจกรรมหรืองานต่างๆ มากมาย ไม่ว่าจะเป็นการจัดงานแฟร์ขายสินค้า การจัดกิจกรรมภายในมหาวิทยาลัย การจัดงานรวมรุ่น งานวันเกิดหรือไม่เว้นแม้แต่งานแต่งงานและการเกิดขึ้นของบริษัทให้รับจัดงานวัดและให้เช่าอุปกรณ์เครื่องเล่นงานวัดมากมาย เพราะงานวัดเป็นตัวแทนของงานย้อนยุคที่ทำให้รู้สึก ระลึกถึงความสนุกสนานของงานวัดในอดีต ซึ่งสัญลักษณ์ของงานวัดที่นำมาใช้ก็หนีไม่พ้นเครื่องเล่นของเล่นในงานวัด เช่น ซึ่งข้าสวรรค์ ม้าหมุน ปาเป้า สาวน้อยตกรน้ำ

เป็นต้น ซึ่งสัญญาณบางอย่างก็จะเปลี่ยนไปตามแนวคิดของงานไม่ว่าจะเป็นการแต่งกาย อาหารหรือองค์ประกอบในงานอื่นๆ และสัญญาณนั้นก็ถูกนำไปใช้ไม่มีที่สิ้นสุด

ในสังคมทุนนิยมที่ทุกสิ่งทุกอย่างสามารถแปรเป็นสินค้าได้ ซึ่งเกิดจากการปรับเปลี่ยนทางวัฒนธรรมภายใต้กระแสทุนนิยมเสรีที่กระบวนการผลิตสินค้าได้เริ่มผนวกเอาคุณค่าในมิติด้านทุนวัฒนธรรม (Cultural Homogenization) เพื่อเข้ามาสร้างมูลค่าเชิงสัญลักษณ์หรือที่เรียกว่า “สินค้าทางวัฒนธรรม” (Cultural product) (รังสรรค์ ณะพรพันธุ์, 2539) งานวัดจึงถูกนำมาแปลงเป็นสินค้าให้แก่ผู้บริโภค ผู้บริโภคที่ต้องการเสพเพียงสัญญาณเพื่อตอบสนองอารมณ์ความรู้สึกที่ถวิลหาความสวยงามในอดีตที่แตกต่างกับปัจจุบันที่มีความซับซ้อนน่าเบื่อไม่มีอะไรโดนใจ โดยผู้บริโภคบริโภคเพียงสัญญาณของงานวัด โดยไม่จำเป็นค่านึงว่างานวัดที่แท้จริงเป็นอย่างไร หรืองานวัดควรจะเป็นอย่างไร การเสพงานวัดในแง่ของสัญญาณนี้จึงไม่ได้ค่านึงความหมายที่แท้จริง แก่นหรือความลุ่มลึกของงานวัด แม้การบริโภคตัวสำเนาอาจให้ได้เพียงคุณค่าอันผิวเผินเท่านั้น อย่างไรก็ตาม สำหรับกลุ่มทฤษฎีหลังสมัยใหม่ ไม่ว่าจะบริโภคต้นฉบับหรือตัวสำเนาที่มีความหมายที่เท่ากัน ดังนั้น การนำรูปแบบของงานวัดมาทำให้เป็นสินค้าสำหรับผู้บริโภคซึ่งผู้บริโภคไม่จำเป็นต้องไปเสพบรรยากาศงานวัดที่จัดขึ้นในวัดซึ่งถือเป็นต้นฉบับจึงได้รับความนิยมอย่างแพร่หลาย งานวัดจึงถูกนำมาใช้เป็นสินค้าทางวัฒนธรรมเพื่อตั้งให้ผู้บริโภคไปบริโภคและจับจ่ายตามแต่นายทุนผู้จัดงานต้องการ

เมื่อกระแสความถวิลหาอดีตนำพาความนิยมที่มีต่องานวัดกลับมาอีกครั้งงานวัดจึงกลายเป็นสินค้าชั้นดีแก่ผู้บริโภคในสังคมทุนนิยมที่ไม่ได้ต้องการเพียงการบริโภคเพื่ออิมท็องหรือมีชีวิตรอด ความต้องการของมนุษย์ยุคนี้จึงไม่ใช่แค่การใช้หรือการเสพสินค้าที่เป็นวัตถุรูปธรรม หากแต่มีด้านของการเสพสัญญาณ (Sign) ที่แนบอยู่ในสินค้านั้นไม่ว่าจะเสพเพื่อแสดงตัวตน หรือตอบสนองทางด้านอารมณ์ความรู้สึกก็ตาม และเนื่องจากสัญญาณนั้นเป็นนามธรรมและมีนัยยะทางวัฒนธรรม ดังนั้นเมื่อเราเสพสัญญาณ เราจึงสามารถบริโภคสินค้าต่างๆ ได้ไม่สิ้นสุด (กาญจนา และสมสุข, 2551: 460)

ในสังคมเมืองที่มีพื้นที่เพื่อตอบสนองความต้องการของคนในสังคมเกิดขึ้นมากมาย วัดก็เริ่มลดบทบาทลงทีละน้อยคนมีพื้นที่ให้ทุกกิจกรรมมากขึ้นไม่ว่าจะเป็นด้านสาธารณสุข ความเป็นบันเทิงหรือแม้กระทั่งแหล่งที่ให้ความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรม มีองค์กรเอกชนที่ทำหน้าที่เผยแพร่หลักธรรมคำสอน แนวปฏิบัติ และใช้ชีวิตตามหลักพุทธศาสนาเกิดขึ้นมากมาย เช่น มูลนิธิหอจดหมายเหตุพุทธทาส อินปัญญ์ (สวนโมกข์กรุงเทพฯ) หมู่บ้านพลัม เป็นต้น ซึ่งเป็นทางเลือกใหม่สำหรับคนสังคมเมืองในปัจจุบันที่มีโอกาสเลือกศึกษาระยะได้อย่างหลากหลายและเหมาะสมกับตนเอง

ซึ่งการเกิดขึ้นขององค์กรเอกชนทางพุทธศาสนาเหล่านี้นอกจากจะเกิดทางเลือกในการศึกษาเรียนรู้ธรรมะของพระพุทธเจ้าแล้วยังเกิดแนวทางการจัดกิจกรรมในการเรียนรู้ธรรมด้วยกิจกรรมใหม่ๆ ที่เข้าถึงเข้าใจง่ายเหมาะกับสภาพสังคมและชีวิตของคนในสังคมเมือง

การจัดมหรสพลานโพธิ์ ตอนงานวัดลอยฟ้า ซึ่งเกิดจากความร่วมมือภาคีเครือข่ายทางธรรมซึ่งส่วนใหญ่เป็นภาคเอกชน เป็นการจัดงานวัดที่มีรูปแบบงานที่เน้นการเผยแพร่หลักธรรมทางพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้า นำเสนอธรรมะที่เข้าใจง่าย นำสนใจนำเอาสัญลักษณ์ของงานวัดบางอย่างมาไว้ในงานแต่คงไว้ซึ่งแก่นธรรม และจัดงานภายนอกพื้นที่วัด ซึ่งนับเป็นการเกิดขึ้นของงานวัดแบบดั้งเดิมในบริบทใหม่ ที่ได้รับการตอบรับเป็นอย่างดีจากผู้ที่มีความสนใจธรรมะและผู้ที่กำลังคิดที่จะเริ่มให้ความสนใจ แต่งานวัดลักษณะนี้มีความแตกต่างจากงานวัดแบบดั้งเดิมก็คือเกิดจากความร่วมมือจัดขึ้นของภาคีเครือข่ายกว่า 100 องค์กรซึ่งหากจะถือว่าเป็นความพิเศษ เป็นจุดเด่นของงานและทำให้งานออกมาสมบูรณ์ยิ่งใหญ่มากกว่าได้ แต่ในขณะที่เดียวกันงานวัดในลักษณะก็เกิดขึ้นได้ไม่บ่อยนักเพราะในการจัดงานแต่ละครั้งต้องได้รับความร่วมมือและสนับสนุนจากองค์กรต่างๆ ไม่สามารถจัดขึ้นลำพังหรือจัดบ่อยๆ ทั่วไปได้ทำให้คนทั่วไปอาจจะยังไม่สามารถเข้าถึงงานได้มากนัก

แต่อย่างน้อยการเกิดงานวัดแบบดั้งเดิมในพื้นที่ใหม่เช่นนี้ขึ้นก็เพิ่มทางเลือกในการบริโภคงานวัด และอาจนำไปสู่การตั้งคำถามในงานวัดถึงความแตกต่าง ความหมายและหน้าที่ของงานวัดในแต่ละประเภท เพื่อนำไปสู่การหาจุดสมดุลของงานวัดที่จะเกิดขึ้นในอนาคต

ในการศึกษานี้เพื่อศึกษาสาเหตุการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ ความหมายและหน้าที่ของงานวัดซึ่งผู้ศึกษาก็ได้รับคำตอบนั้นแล้วอันจะเห็นว่างานวัดนั้นเป็นประเพณีที่มีการเปลี่ยนแปลง และมีความสั่นไหวตามสภาพสังคมเสมอ งานวัดไม่ใช่งานที่ตายตัวแต่มีการปรับตัวและเปลี่ยนแปลงดังเช่นประเพณีวัฒนธรรมอื่นๆ งานวัดในปัจจุบันปรากฏขึ้นเป็นลักษณะใหญ่ๆ 3 รูปแบบ คือ 1) แบบดั้งเดิม คืองานวัดที่จัดขึ้นในพื้นที่วัดมีนัยเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา 2) งานวัดแบบดั้งเดิมในบริบทใหม่ คืองานวัดที่มีนัยทางธรรม มีความเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาแต่จัดขึ้นนอกพื้นที่วัด 3) งานวัดแบบใหม่ คืองานวัด ไม่มีนัยหรือเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาเลย แต่ใช้คำว่า “งานวัด” และสัญลักษณ์ที่ทำให้ผู้พบเห็นรู้สึกถึงความป็นงานวัด

งานวัดมีการปรับตัวและเปลี่ยนแปลงรูปแบบอยู่เสมอไม่ว่าจะเป็นการแต่กรรูปแบบของงานวัดเป็นหลายรูปแบบ เกิดขึ้นในหลายพื้นที่หรือแม้แต่งานวัดแบบดั้งเดิมที่เกิดขึ้นในวัดก็ยังคงมีความแตกต่างกัน ความหลากหลายที่เกิดขึ้นของงานวัดในสังคมเมืองนี้ส่งผลให้นิยามที่ว่า “งานวัดก็คืองานที่จัดในวัด” ใช้ไม่ได้อีกต่อไป ความหมายและหน้าที่งานวัดที่เคยมีก็เกิดการเปลี่ยนแปลงสั่นไหว ซึ่งเปลี่ยนแปลงความหมายและหน้าที่ไปในทิศทางใดนั้นก็ขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ของผู้จัดงานว่าต้องการให้งานวัดทำหน้าที่อะไร

ท้ายที่สุดแล้วสิ่งที่เราชาวพุทธควรทำคือการตั้งคำถามกับการเกิดขึ้น และการดำเนินไปของงานวัดว่างานวัดควรจะมีคามหมายอย่างไร ควรจะดำเนินไปในทิศทางใด เพื่อไม่ให้งานวัดสูญเสียความหมาย และหน้าที่ทางธรรมอันจะเกิดประโยชน์แก่ตนเอง และธารังไว้ซึ่งหน้าที่ทางธรรมนั้นคงเกิดขึ้นไม่ได้หากปราศจากความร่วมมือของทั้งฝ่ายชาวพุทธที่เป็นผู้บริโภคงานวัดและผู้จัดงาน

ข้อค้นพบของงานวิจัย

1. งานวัดเกิดการเปลี่ยนแปลงเป็นหลายรูปแบบแม้งานวัดแบบดั้งเดิมก็มีรูปแบบที่แตกต่างกัน
2. งานวัดรูปแบบใหม่ที่ถูกจัดขึ้นพื้นที่ใหม่ จำกัดอยู่ในเฉพาะคนในสังคมบางกลุ่มที่สามารถเข้าถึงได้ด้วยปัจจัยด้านวัตถุประสงค์ของผู้จัดงานและพื้นที่ในการจัดทำงาน

ข้อเสนอแนะต่อการทำวิจัย ครั้งต่อไป

จากการศึกษาครั้งนี้ผู้ศึกษาได้ เห็นประเด็นสำคัญที่ควรศึกษาต่อไป เช่น การศึกษาเจาะลึกในการทำงานวัดให้กลายเป็นสินค้าเชิงวัฒนธรรม ศึกษาการคงอยู่ของงานวัดแบบดั้งเดิมท่ามกลางสังคมที่เปลี่ยนไป ศึกษาความคิดเห็นของผู้บริโภคที่มีต่องานวัดในรูปแบบต่างๆ เพื่อนำไปสู่รูปแบบที่เหมาะสมและการหาจุดสมดุลระหว่างแก่นของศาสนากับความบันเทิงทางโลกภายใต้บริบทของสังคมเมืองที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรม

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

- กาญจนา แก้วเทพ. (2551). **สายธารนักคิดทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมืองกับการสื่อสารศึกษา**. กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัดภาพพิมพ์.
- ชาติชาย มุกสง. (2550). **การเดินทางของสินค้าสมัยใหม่**. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).
- ณัชธัญนพ สุขใส. (2552). **กระบวนการสร้างความหมายและมูลค่าของจตุการามเทพในบริบทสังคมแบบพหุวัฒนธรรม**. ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์
- ทวี วัตงาม. (2537). **สนุกกับงานวัด**. กรุงเทพฯ: ปัญญาสยาม.
- พัฒนา กิติอาษา. (2546). **มานุษยวิทยากับการศึกษาปรากฏการณ์โหยหาอดีตในสังคมไทยร่วมสมัย**. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).
- รังสรรค์ ณะพรพันธุ์. (2539). **ปาฐกถา “ทุนวัฒนธรรม”**. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: พี. เพรส.
- วัชรกร รัตนกิจ. (2550). **พระเครื่อง: การสื่อสารกับการบริโภคเชิงสัญลักษณ์**. วิทยานิพนธ์วารสารศาสตร์มหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ศรินธร รัตน์เจริญจร. (2544). **ร้านกาแฟ: ความหมายในวัฒนธรรมไทยในยุคบริโภคนิยม**. วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา (มานุษยวิทยา)มหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สุวรรณมาศ เหล็กงาม. (2554). **สื่อเก่า สื่อใหม่ ใจเชื่อมร้อย**. กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัดภาพพิมพ์. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (ม.ร. 5 ศ) จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5. เลขที่ 24
- อมต จันทรังษี. (2552). **สวนในบ้าน : การบริโภคเชิงสัญลักษณ์และการสร้างความโดดเด่นทางสังคม**. วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา (สังคมวิทยา)มหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- อเนก นาวิกมูล. (2552). **ตลาดเล็กๆ**. กรุงเทพฯ: สายธาร.
- _____. (2555). **ติดต่อวัดสระเกศราชวรมหาวิหาร**. (ออนไลน์). แหล่งที่มา: <http://www.watsraket.com/contact.html> (วันที่ 20 สิงหาคม 2555).

- _____. (2555). เทศกาลงานวัดเพลินวาน. (ออนไลน์). แหล่งที่มา:
<http://www.maeklongdee.com/webboard/index.php?topic=260.0> (วันที่ 20 สิงหาคม 2555).
- สมาคมเทคโนโลยีสุรนารี. (2555). งานวัดในมอครั้งที่ 5. (ออนไลน์). แหล่งที่มา:
<http://www.facebook.com/photo.php?fbid=307500615936540&set=a.286756748010927.75586.271797222840213&type=1&theater> (วันที่ 20 สิงหาคม 2555).
- ปรีทัศน์ บุพพัฒนสมัย. (2555). งานวัดลอยฟ้า-กลางกรุง เปิดลานโพธิ์ พารากอน. มติชนออนไลน์. (ออนไลน์). แหล่งที่มา: http://www.khaosod.co.th/view_news. (วันที่ 20 สิงหาคม 2555).
- _____. (2555). เทียวงานวัดโดยไม่ต้องไปถึงวัด ณ แฟชั่นไอส์แลนด์. (ออนไลน์). แหล่งที่มา:
<http://www.holidaythai.com/board/topic/238> (วันที่ 20 สิงหาคม 2555).
- _____. (2555). ชวนซื้อหนังสือพัฒนากาย-ใจในงานวัดลอยฟ้า ณ สยามพารากอน. (ออนไลน์). แหล่งที่มา: <http://www.thailandexhibition.com/Exhibition-News/News-Detail.php?id=4681> (วันที่ 20 สิงหาคม 2555).

เอกสารประมวลบทความประกอบการสัมมนา (Proceedings)

วันที่ 25 มิถุนายน 2558

(ห้อง 614)

ห้องที่ 2 แรงงาน และการย้ายถิ่น (1)

เวลา 13.00 – 15.00 น.

อาจารย์ประจำห้อง

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เสาวลักษณ์ ชัยทวีป

1. อุบล สวัสดิ์ผล

มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

“การสะสมทุนของทุน และกลยุทธ์การต่อรองของแรงงานอพยพตัดอ้อยกลุ่มชาติพันธุ์กูย จังหวัดศรีสะเกษ”

2. พงษ์รักษ์ ศรีไชยวงศ์

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

“การคุ้มครองแรงงานข้ามชาติหญิงจากพม่า: กรณีผู้ช่วยทำงานบ้านในกรุงเทพมหานคร”

3. วิลาสินี โสภภาพ

มหาวิทยาลัยขอนแก่น

“สินค้าข้ามแดน: การข้ามท้องถิ่นของแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าในพื้นที่ขานเมืองขอนแก่น”

การสะสมทุนของทุนและกลยุทธ์การต่อรองของแรงงานอพยพตัดอ้อยกลุ่มชาติพันธุ์กูย
จังหวัดศรีสะเกษ¹

Capital Accumulation and the Tactics of Negotiation of Kui Ethnic Group
Sugarcane Migrant Labor in Srisaket Province

อุบล สวัสดิ์ผล² ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ³ ชูพักตร์ สุทธิสา⁴
Ubon Sawasphon, Chainarong Sretthachau, Chupak Suttisa

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิธีการที่ทุนนำมาใช้เพื่อให้คนกลุ่มชาติพันธุ์กูยต้องตกเป็นแรงงานตัดอ้อยและมีหนี้สิน และเพื่อศึกษากลยุทธ์การต่อรองของแรงงานอพยพตัดอ้อยกลุ่มชาติพันธุ์กูย โดยศึกษาจากกลุ่มชาติพันธุ์กูย บ้านตุม ตำบลตุม อำเภอศรีรัตนะ จังหวัดศรีสะเกษ และใช้แนวคิดการสะสมทุนโดยการดูดซับมูลค่าส่วนเกินร่วมกับแนวคิดการควบคุมแรงงาน และแนวคิดกลยุทธ์การต่อรอง และเก็บข้อมูลระหว่างปี พ.ศ.2554-2557 โดยใช้วิธีการทางมานุษยวิทยาแบบมีสนามวิจัยหลายพื้นที่ พบว่า ทุนมีวิธีการสะสมทุนโดยการดูดซับมูลค่าส่วนเกินที่หลากหลายเพื่อทำให้กลุ่มชาติพันธุ์กูยต้องเป็นแรงงานตัดอ้อย ด้วยวิธีการขูดรีดแรงงานเข้มข้น การเอาเปรียบด้วยการจ้างแรงงานตัดอ้อยที่เป็นแรงงานนอกระบบ ไม่มีสวัสดิการและไม่ได้รับการคุ้มครองจากกฎหมายแรงงาน มีวิธีการจ้างแรงงานแบบเหมาหัวตันคิดค่าจ้างโดยใช้น้ำหนักอ้อยเป็นค่าตอบแทน รวมถึงวิธีการผลัดภาระความเสี่ยงให้กับแรงงานตัดอ้อย ทุนในอุตสาหกรรมอ้อยยังมีวิธีการควบคุมแรงงานตัดอ้อยด้วยวิธีการทางเศรษฐกิจโดยการการตกเขียวแรงงาน ทำให้แรงงานตัดอ้อยต้องเป็นหนี้ ขณะที่แรงงานอพยพตัดอ้อยมีกลยุทธ์การต่อรองด้วยวิธีการรวมกลุ่มกันผ่านระบบเครือข่ายและหัวหน้าสาย การใช้อัตลักษณ์ที่สิ้นไหลและการใช้วัฒนธรรมในการเจรจาต่อรอง บทความนี้ยังชี้ให้เห็นว่า แรงงานอพยพตัดอ้อยกลุ่มชาติพันธุ์กูย จังหวัดศรีสะเกษ มีชีวิตเป็นแรงงานตัดอ้อยที่ด้อยค่า ต้องเผชิญกับ การมือคดทางชาติพันธุ์ มีปัญหาสุขภาพ ปัญหาสังคม มีความทุกข์และความเสี่ยง

คำสำคัญ: การสะสมทุนโดยการดูดซับมูลค่าส่วนเกิน, กลยุทธ์การต่อรอง, แรงงานอพยพตัดอ้อย, กลุ่มชาติพันธุ์กูย

Abstract

This article aims to study mechanisms which Sugar industry use for accumulation from Kui ethnic sugarcane migrant labor and study tactics of negotiation of Kui ethnic group in Ban Toom, Sriratana, Srisaket province. The article applying concept of capital accumulation by absorb surplus value, labor control, tactics of negotiation and social

¹ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง วิถีชีวิตแรงงานอพยพตัดอ้อยกลุ่มชาติพันธุ์กูย จังหวัดศรีสะเกษ

² บัณฑิตสาขาวิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่น คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

³ อาจารย์,ดร., คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ,ประธานกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

⁴ ผู้ช่วยศาสตราจารย์, ดร, คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม .กรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

suffering, and collect the data by multi-sited ethnography. The article had been implemented during 2011-2014 and found that the capital used capital accumulation in various ways such as employing an informal labor who are excluded from labor protection laws, employing the labor with contraction, and controlling the labors through forward buying. Whilst the labors used tactics of negotiations; gathering into group among relative and line head to negotiate for receiving good treatment from their employers, adapting flexible identities and local culture. This study illustrates that the Kui labors are inferior struggling with race bias, health problems, and risks.

Key words: Capital accumulation by absorb surplus, Tactics of negotiation, Migrant laborers for sugarcane harvest, Kui Ethnic Group

บทนำ

เซราะพะเนา เป็นภาษาของคนกลุ่มชาติพันธุ์กวย ที่ใช้เรียกชื่อ บ้านตุม ตำบลตุม อำเภอศรีรัตนะ จังหวัดศรีสะเกษ ชาวบ้านตุมส่วนใหญ่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์กวยหรือกวย ซึ่งคนที่พูดตระกูลภาษาไท คนลาว และคนเขมรในไทยมักเรียกพวกเขาว่า ส่วย ซึ่งแตกต่างจากกลุ่มชาติพันธุ์กวยเลี้ยงช้างที่จังหวัดสุรินทร์ ที่คนส่วนใหญ่รู้จักกัน เนื่องจากกลุ่มชาติพันธุ์กวย จังหวัดศรีสะเกษ มีอาชีพทำน่าน้ำฝน หลังจากทำนาเสร็จช่วงต้นเดือนธันวาคมของทุกปี พวกเขาจะเดินทางไปเป็นครอบครัว ประกอบด้วย เด็กเล็ก เด็กที่กำลังเรียนหนังสือ และพ่อแม่ เพื่อไปเป็นแรงงานอพยพรับจ้างตัดอ้อยที่ต่างจังหวัดเป็นเวลา 4-6 เดือน เพื่อให้มีรายได้ การอพยพไปทำงานรับจ้างตัดอ้อยทุกครั้งจะต้องผ่านระบบนายหน้าหรือหัวหน้าสาย แรงงานตัดอ้อย ขณะที่อุตสาหกรรมอ้อยและน้ำตาลของไทย มีการพัฒนาอย่างต่อเนื่องมีการใช้เทคโนโลยีที่ทันสมัย มี พ.ร.บ.อ้อยและน้ำตาล ปี พ.ศ.2527 กำกับควบคุม จนสามารถผลิตน้ำตาลป้อนสู่ตลาดโลกเป็นอันดับต้นๆ รองจากประเทศบราซิลและประเทศออสเตรเลีย สามารถสร้างรายได้จากการส่งออกปีละมากกว่า 80,000 ล้านบาท ขณะที่กลุ่มชาติพันธุ์กวยบ้านตุม จำเป็นต้องไปเป็นแรงงานตัดอ้อยต่างถิ่น โดยวิธีการตกเขียวแรงงาน ของทุนในอุตสาหกรรมอ้อยและน้ำตาล พวกเขาต้องทำงานอย่างหนัก ต้องเผชิญกับปัญหาสังคม ปัญหาสุขภาพ และมีความเสี่ยงต่างๆ จากการทำงานที่ต้องไปสัมพันธ์กับแรงงานตัดอ้อยกลุ่มอื่น ถ้าแก่ไร้อ้อย ชาวบ้านในพื้นที่ตัดอ้อย เจ้าหน้าที่รัฐ เป็นต้น เป็นที่น่าสังเกตว่าทำไมแรงงานอพยพกลุ่มนี้ต้องกลับมาพร้อมกับการเป็นหนี้แทบทุกครั้งทั้งที่แรงงานเหล่านี้ต้องทำงานหนัก ด้วยการใช้จ่ายแรงงานที่เข้มข้น และอยู่ในวงจรมีหนี้สินกว่า 30 ปี

จากปรากฏการณ์ข้างต้น ทำให้ผู้วิจัยสนใจศึกษา ภายใต้การผลิตอ้อยอ้อยและน้ำตาลสู่ตลาดโลก ทุน หรือกลุ่มทุนหรือคนที่มีอำนาจในการควบคุมปัจจัยการผลิตอ้อยและน้ำตาลเพื่อการส่งออกสู่ตลาดโลก ที่ได้รับประโยชน์จากแรงงานอพยพตัดอ้อยมีวิธีการอย่างไร ทำให้คนกลุ่มชาติพันธุ์กวย ต้องมาเป็นแรงงานตัดอ้อยและมีหนี้สินเพิ่มมากขึ้น และแรงงานอพยพตัดอ้อยกลุ่มชาติพันธุ์กวย มีกลยุทธ์ในการต่อสู้ต่อรองอย่างไร ในการทำมาหากิน เพื่อให้ตนเองมีชีวิตรอดจากการเป็นแรงงานตัดอ้อยที่ยากลำบาก ภายใต้วิธีการที่ทุนนำมาใช้กับแรงงานกลุ่มนี้

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาวิธีการที่ทุนนำมาใช้เพื่อให้คนกลุ่มชาติพันธุ์อยู่ต้องตกเป็นแรงงานอพยพตัดอ้อย และตกอยู่ในวงจรของการเป็นหนี้
2. เพื่อศึกษาวิธีการดำรงชีวิตซึ่งหมายถึงการต่อสู้ต่อรองของกลุ่มชาติพันธุ์อยู่ที่เป็นแรงงานอพยพตัดอ้อย ภายใต้วิธีการและเงื่อนไขของทุนที่นำมาใช้กับพวกเขา

ทบทวนแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยนี้จะให้ความสำคัญกับแรงงานอพยพตัดอ้อยกลุ่มชาติพันธุ์อยู่ จังหวัดศรีสะเกษ โดยนำแนวคิดการสะสมทุนโดยการดูดซับมูลค่าส่วนเกินร่วมกับแนวคิดการควบคุมแรงงาน และแนวคิดกลยุทธการต่อรองมาอธิบายดังนี้

แนวคิดการสะสมทุนโดยการดูดซับมูลค่าส่วนเกิน (Capital accumulation by absorb surplus) เกิดจากแนวคิดเรื่องทุนนิยม ของมาร์กซ์ ที่มองว่าความสัมพันธ์ทางการผลิตในสังคมนิยมประกอบด้วย ทุนกับแรงงาน ทุนมีวิธีการต่างๆ ในการสะสมทุนที่หลากหลาย เช่น การสะสมทุนแบบบุพกาล (Primitive accumulation) มาร์กซ์ได้อธิบายถึงการยึดที่ดินหรือปัจจัยการผลิตของทุน โดยได้ไล่เรียงพัฒนาการของการบุกยึดที่ดินแบบมีขอบเขตจนถึงการบุกยึดขนาดใหญ่ กล่าวคือ การยึดที่ดินผ่านวิธีการซื้อในราคาที่ถูกลงและการบุกยึดเอาโดยตรงเพื่อให้ไปอยู่ในมือของเจ้าขุนมูลนายภายใต้เหตุผลการทำให้ที่ดินกลายเป็นสินค้าและขยายการผลิตขนาดใหญ่ในภาคเกษตรกรรม มาร์กซ์ คาร์ล (2542)

นอกจากนั้น มาร์กซ์ยังได้กล่าวถึงการขูดรีดที่ดินส่วนรวมโดยถูกกฎหมายเพื่อเอาที่ดินเหล่านั้นมาเป็นของส่วนตัว โดยการใช้อำนาจรัฐในรูปแบบรัฐสภา ด้วยเหตุนี้การทำมาหากินของชนชั้นล่างจึงมีความยากลำบากมากขึ้น หรืออาจเรียกวิธีการเช่นนี้ว่า การปล้นสดมภ์ ประกอบกับการทำให้แรงงานไร้การคุ้มครองทางกฎหมาย โดยเฉพาะในกรณีของการใช้ความรุนแรง ซึ่งแต่ละประเทศมีความแตกต่างกัน แนวคิดดังกล่าว เดวิด ฮาร์วี ได้นำมาประยุกต์ใช้การอธิบายถึงวิธีการสะสมทุนในปัจจุบันว่าเป็นจุดเริ่มต้นของทุนและการสะสมทุน และได้อาศัยแนวคิดนี้มาสร้างแนวคิดการสะสมทุนด้วยการปล้นชิง (accumulation by dispossession) ที่เป็นการสะสมทุนอย่างต่อเนื่องและขยายขอบเขตออกไป ด้วยการทำให้ที่ดินกลายเป็นสินค้าและการแปรรูปที่ดิน รวมทั้งการขับไล่เกษตรกรออกโดยการบีบบังคับและให้พวกเขากลายเป็นแรงงาน โดย เดวิด ฮาร์วี (2555)

งานศึกษาของสมภาพ มานะรังสรรค์ (2534) ได้อธิบายเกี่ยวกับแรงงานตัดอ้อยจากบทความทางเลือกของแรงงานในภาคการเกษตรในหนังสือพลวัตไทยมุ่มมองจากเศรษฐศาสตร์การเมือง พบว่าการขายแรงงานในภาคการเกษตรเกิดขึ้นทั้งในเกษตรกรไร้ที่ดิน (Land less farmers) และเกษตรกรที่ถือครองที่ดินซึ่งมีทั้งลักษณะผลัดกันจ้าง อ้อยจะเป็นพืชที่จะใช้แรงงานรับจ้างมากที่สุดโดยเฉพาะในช่วงตัดอ้อย และการจ้างแรงงานนอกพื้นที่ ส่วนใหญ่แรงงานเหล่านี้มาจากภาคอีสาน โดยอัตราค่าจ้างแรงงานในไร้อ้อยจะไม่เปลี่ยนแปลงมากนักเนื่องจาก เกิดลักษณะความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ (Patron-Client Relationship) ระหว่างเจ้าแกไร้อ้อยกับแรงงานตัดอ้อย

นอกจากนี้ พฤกษ์ เถาถวิล และสุธีร์ สาดราคม (2554) ได้ชี้ให้เห็นว่ารัฐและทุนมีวิธีการควบคุมแรงงานข้ามชาติที่ถูกกฎหมาย โดยใช้กฎหมายคนเข้าเมือง กฎหมายแรงงานต่างด้าว รวมถึงการใช้ MOU ในการควบคุมและคุ้มครองแรงงานการจ้างแรงงานข้ามชาติที่ถูกกฎหมาย ผู้วิจัยสนใจว่า

แม้แต่แรงงานข้ามชาติ รัฐและทุนมีวิธีการในการควบคุมและป้องกันแรงงานด้วยกฎหมายต่างๆ ขณะที่แรงงานตัดอ้อยกลุ่มชาติพันธุ์กุ่ม ที่เป็นคนไทย ต้องทำงานอย่างหนักไม่ต่างจากแรงงานข้ามชาติ พวกเขาถูกทุนในอุตสาหกรรมอ้อยและน้ำตาลใช้วิธีการควบคุมและคุ้มครองแรงงานตัดอ้อยอย่างไร

แนวคิดกลยุทธ์การต่อรอง (Tactics of negotiation) ของ Dorairajoo, Saroja davi. พัฒนามาจากสองแนวคิดที่มีลักษณะไม่แตกต่างกันระหว่าง แนวคิดกลยุทธ์ปฏิบัติการในชีวิตประจำวัน (Tactics in everyday life practice) ของ de Certeau (1984) ที่อธิบายถึงพลวัตของความสัมพันธ์เชิงอำนาจในชีวิตประจำวัน โดยแบ่งออกเป็นสองลักษณะ คือ Strategy หรือยุทธศาสตร์ ที่หมายถึงการกระทำของอำนาจ ส่วน Tactic หรือกลยุทธ์ การกระทำของผู้อ่อนแอ แต่แฝงอยู่ในเครือข่ายของอำนาจอาศัยจังหวะและโอกาสในการฉกฉวยผลประโยชน์ หรือต่อรองกับอำนาจ และแนวคิดรูปแบบการต่อต้านในชีวิตประจำวัน (Every forms of resistance) ของ James C. Scott (1985) ที่ศึกษาสังคมชานาามีหลายระดับแต่ละระดับก็มีการต่อสู้ต่อรอง การขัดขืนของชนชนชานาาที่ถูกกดทับแตกต่างกันออกไป โดยทั้งสองคนนี้ได้พัฒนาแนวคิดเพิ่มเติมจาก Outline of a theory of practice ของ Bourdieu

การศึกษาของ Dorairajoo, Saroja davi. (2002) ใช้แนวคิดกลยุทธ์การต่อรอง (Tactics of negotiation) โดยศึกษาชาวประมงพื้นบ้านที่เป็นคนจนและนับถือศาสนาอิสลามในภาคใต้ที่เรียกว่า ชานาญ หรือชาวไทยมุสลิมที่พูดภาษามลายู ที่มีปัญหาจับปลาได้น้อยลงจากปัญหาสิ่งแวดล้อมและการประมงพาณิชย์ พบว่า แม้ว่าชานาญจะเป็นชนชั้นที่ถูกกดทับ แต่ชาวประมงก็ไม่ได้ต่อต้านอำนาจของชาวประมงพาณิชย์อย่างเปิดเผย แต่พวกเขาได้ปรับกลยุทธ์ที่มีอยู่ในวัฒนธรรมการต่อรองเพื่อที่จะทำมาหากินให้มีชีวิตรอดในแต่ละวัน ขณะที่ขอบเขตของกลยุทธ์บางอย่าง เช่น การประท้วงเรืออวนรูนอวนลาก ที่ Dorairajoo เรียกว่าการต่อต้านที่มีรูปแบบ ไม่ได้เป็นการต่อต้านเพียงอย่างเดียว ในความเป็นจริง มีกลยุทธ์อื่นๆ อีกมากที่ชาวประมงพื้นบ้านและครอบครัวของพวกเขานำมาใช้ รวมถึงการใช้วัฒนธรรมการต่อรอง (The culture of negotiation) เช่น ในกรณีของคนหนุ่มสาวชานาญที่ไปทำงานทำในมาเลเซีย โดยทำงานเป็นก๊วก เด็กเสิร์ฟ หรือเด็กล้างจานในร้านอาหารต้มยำที่เป็นที่นิยมของคนชั้นกลางในมาเลเซีย คนหนุ่มเหล่านี้ไม่เคยทำอาหารที่บ้าน นอกจากนั้นต้มยำในร้านอาหารไทยในมาเลเซียก็เป็นต้มยำแบบจีน แต่กลับเชื่อกันว่าต้มยำที่เสิร์ฟในภัตตาคารที่มีคนไทยเป็นเจ้าของและปรุงโดยคนไทยนั้นเป็นต้มยำแท้ คนหนุ่มเหล่านั้นได้ใช้อัตลักษณ์ของความเป็นชาติพันธุ์ชาติไทย และอาหารไทยแท้เป็นพื้นที่ต่อรองในการหางานทำในมาเลเซีย ซึ่งมีรายได้ดีกว่าทำงานในประเทศไทยถึง 5 เท่า การศึกษานี้ต้องการนำแนวคิดกลยุทธ์การต่อรอง มาใช้อธิบายให้เห็นถึง กลยุทธ์การต่อสู้ต่อรองของกลุ่มชาติพันธุ์กุ่มที่เป็นแรงงานอพยพตัดอ้อย ภายใต้การสะสมทุน ของอุตสาหกรรมอ้อยและน้ำตาลเพื่อการส่งออกเชื่อมโยงกับตลาดโลก

วิธีการวิจัย

ในการวิจัยนี้ ผู้วิจัยใช้วิธีการวิจัยแบบมีสนามวิจัยหลายพื้นที่ (Multi-sited ethnography) โดยผู้วิจัยศึกษาแรงงานอพยพตัดอ้อยกลุ่มชาติพันธุ์กุ่ม บ้านตุม ต่าบลตุม อำเภอศรีรัตนะ จังหวัดศรีสะเกษ และได้ติดตามแรงงานกลุ่มนี้ ผู้วิจัยได้เลือกประชากรศึกษาแบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มแรก กลุ่มแรงงานอพยพตัดอ้อย ที่เดินทางไปตัดอ้อยที่ภาคอีสาน จังหวัดมหาสารคาม เนื่องจากมีลักษณะวัฒนธรรมความ

เป็นคนอีสานเหมือนกัน พื้นที่ภาคตะวันออก ที่จังหวัดสระแก้ว เนื่องจากมีพื้นที่ตัดอ้อยอยู่ติดชายแดน ไทย-กัมพูชา และพื้นที่ภาคกลาง ที่จังหวัดนครสวรรค์ เนื่องจากเป็นพื้นที่ศูนย์กลางอุตสาหกรรมอ้อย และน้ำตาลมีการยื้อแย่งแรงงานตัดอ้อยสูง และกลุ่มที่สอง กลุ่มที่มีส่วนได้เสียกับแรงงานอพยพตัดอ้อย ประกอบด้วย เจ้าแก๊วไร่อ้อย หัวหน้าสาย ผู้นำชุมชน โรงเรียน โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล และ องค์การบริหารส่วนตำบล

โดยผู้วิจัยใช้เครื่องมือเก็บข้อมูล ประกอบด้วย ประการแรก การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม (Participant observation) หรือการมีส่วนร่วมทางสังคม โดยผู้วิจัยเข้าร่วมเหตุการณ์ที่สำคัญทั้งที่อยู่ในชุมชน และช่วงที่ผู้วิจัยติดตามกลุ่มแรงงานตัดอ้อย ประการที่สอง การสัมภาษณ์บุคคลผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key informants) ผู้วิจัยจะใช้วิธีการเล่าชีวิต (Live history) ของแรงงานอพยพตัดอ้อย การสนทนาแบบไม่เป็นทางการ กับฝ่ายต่างๆ ที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับแรงงานอพยพตัดอ้อย และประการที่สาม การสนทากลุ่ม (Focus group discussion) แรงงานอพยพตัดอ้อย ผู้นำชุมชน และองค์กรของรัฐในท้องถิ่น เพื่อจัดทำข้อเสนอแนวทางการพัฒนาคุณภาพชีวิตของแรงงานอพยพตัดอ้อย

ผลการวิจัย

1. พัฒนาการของการแรงงานอพยพตัดอ้อย

กลุ่มชาติพันธุ์กวยบ้านตุม จังหวัดศรีสะเกษ แตกต่างจากกลุ่มชาติพันธุ์กวยเลี้ยงช้างที่จังหวัด สุรินทร์ ที่คนส่วนใหญ่รู้จักกัน เนื่องจากกลุ่มชาติพันธุ์กวย จังหวัดศรีสะเกษ มีอาชีพทำนาทำไร่ เป็น สังคมชานาเช่นเดียวกับชาวนาส่วนใหญ่ในภาคอีสาน ที่มีผลต่อผลผลิตและรายได้จากการเกษตรไม่พอต่อการยังชีพ ส่งผลให้ชาวบ้านตุมต้องมีการอพยพแรงงานไปรับจ้างในต่างถิ่นจำนวนมาก ขณะที่คนอีสานส่วนใหญ่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ลาว จะอพยพแรงงานไปเป็นแรงงานระดับล่างในเมือง และในโรงงานอุตสาหกรรม แต่กลุ่มชาติพันธุ์กวยบ้านตุมที่เป็นแรงงานส่วนใหญ่ไม่สามารถพูดภาษาไทยได้ ทำให้เกิดข้อจำกัดในการอพยพเป็นแรงงานในเมือง พวกเขาจึงต้องไปเป็นแรงงานในภาคการเกษตร โดยเฉพาะการเป็นแรงงานอพยพตัดอ้อย ในพื้นที่ต่างๆ ของประเทศไทย เช่น จังหวัดกาญจนบุรี จังหวัด ชลบุรี จังหวัดสระแก้ว จังหวัดนครสวรรค์ จังหวัดพิษณุโลก จังหวัดมหาสารคาม จังหวัดขอนแก่น จังหวัดอุดรธานี จังหวัดกาฬสินธุ์ เป็นต้น

กลุ่มชาติพันธุ์กวย บ้านตุม มีพัฒนาการและถูกทำให้กลายเป็นแรงงานอพยพตัดอ้อยในต่างถิ่น เป็นเวลานาน โดยเกิดขึ้นพร้อมๆ กับการเจริญเติบโตของอุตสาหกรรมอ้อยและน้ำตาลของไทย เกิดจาก วิธีการของทุนในการสะสมทุนที่หลากหลาย แรงงานกลุ่มนี้มักเดินทางไปรับจ้างตัดอ้อยเป็นครอบครัว ประกอบด้วย พ่อ แม่ และลูกที่เป็นเด็กเล็ก และเด็กที่กำลังเรียนหนังสือ การเป็นแรงงานอพยพตัดอ้อย กลุ่มชาติพันธุ์กวยเป็นแรงงานระดับล่างสุดของระบบสายพานการผลิตอ้อยและน้ำตาลเพื่อการส่งออกสู่ ตลาดโลก เป็นแรงงานที่คนไทยส่วนใหญ่ไม่ยอมทำ เนื่องจากเป็นงานที่มีความยากลำบาก มีความเสี่ยง เป็นงานที่สกปรก และเป็นงานที่มีอันตราย แรงงานอพยพตัดอ้อยเหล่านี้จะไปทำงานในที่ทุรกันดาร ใกล้ชายแดนไทย พวกเขาจะอาศัยอยู่รวมกันเป็นกลุ่มครอบครัวและเครือญาติ โดยการสร้างแคมป์ นอน เต็นท์ในพื้นที่ตัดอ้อย หรือที่พักตาม หนา ที่เจ้าของไร่อ้อยสร้างไว้พักระหว่างทำงานในไร่

พัฒนาการแรงงานอพยพรับจ้างตัดอ้อยของบ้านตุมสามารถแบ่งได้ 3 ยุคตามเหตุการณ์สำคัญ ได้แก่ ยุคเจ้าแก๊วทอดจุดเริ่มต้นของโรงเรียนฝึกหัดแรงงานตัดอ้อย เกิดขึ้นครั้งแรกปี พ.ศ. 2516 ด้วยการนั่งรถไฟจากจังหวัดศรีสะเกษ ถึงโคราช เพื่อไปรับจ้างตัดอ้อยที่จังหวัดลพบุรี เป็นแห่งแรก จากนั้นได้ขยายไปตัดอ้อยพื้นที่จังหวัดชลบุรี จังหวัดกาญจนบุรี จังหวัดนครสวรรค์ และจังหวัดสระแก้ว ขณะที่ระบบนายหน้า ถูกนำมาใช้ในหมู่บ้านตุมครั้งแรก ในปีพ.ศ.2518 ด้วยเครือข่ายของเจ้าแก๊วไร้อ้อยและในปี พ.ศ.2526 ระบบหัวหน้าสายถูกนำมาใช้กับบ้านตุมจากเจ้าแก๊วไร้อ้อยในพื้นที่จังหวัดชลบุรีเป็นแห่งแรก ในยุคนี้การตัดอ้อยในแต่ละพื้นที่มีเหตุการณ์สำคัญแตกต่างกัน เช่น บางพื้นที่เจ้าแก๊วทอด การตัดอ้อยที่ต้องมีคนถือปืนคุม แรงงานตัดอ้อยต้องหนีตาย มีการใช้ยาฆ่าผสมน้ำให้แรงงานตัดอ้อย มีการฝังศพแรงงานตัดอ้อยที่ถูกฆ่าไว้ใต้ขนา เพื่อข่มขู่แรงงานตัดอ้อย มีเหตุการณ์โจรปล้นเงินแรงงานตัดอ้อยระหว่างเดินทางกลับบ้าน หลายคนไปตัดอ้อยแล้วไม่ได้เงินกลับบ้าน ยุคที่สอง ช่วงปี พ.ศ.2542 ถึง พ.ศ.2552 เป็นยุคของแรงงานอพยพตัดอ้อยกลุ่มชาติพันธุ์กุ่มบ้านตุมบางกลุ่มข้ามแดน เพื่อไปรับจ้างตัดอ้อยที่ประเทศมาเลเซีย ด้วยเหตุผลการไปตัดอ้อยที่ไม่ต้องรอคิวตัดอ้อย ขณะที่แรงงานตัดอ้อยส่วนใหญ่อีกยังเดินทางไปตัดอ้อยในจังหวัดอื่นๆ ของประเทศไทยเหมือนเดิม และยุคที่สาม ยุคแรงงานตัดอ้อยภายใต้บริบทความเป็นอีสานเหมือนกัน เริ่มตั้งแต่ช่วง พ.ศ.2551 โดยรัฐไทยมีมติเห็นชอบนโยบายวาระอ้อยแห่งชาติ โดยให้ความสำคัญของอ้อยในการพัฒนาเป็นพลังงานทดแทน และการผลิตอ้อยอย่างครบวงจร รัฐและทุนมีนโยบายส่งเสริมเพิ่มพื้นที่การปลูกอ้อยในพื้นที่ภาคอีสานมากขึ้น มีการส่งเสริมการปลูกอ้อยทดแทนพื้นที่ทำนา ส่งเสริมให้ชาวนาหันมาปลูกอ้อยแทนข้าวนาปี และพื้นที่การปลูกมันสำปะหลัง ปรับพื้นที่ป่าหัวไร่ปลายนา และพื้นที่ปลูกข้าวนาตอนให้หันมาเป็นเกษตรกรปลูกอ้อยรายย่อย จะเห็นได้จากขยายการตั้งโรงงาน และพื้นที่ปลูกอ้อยพื้นที่การปลูกอ้อยโรงงานโดยเฉพาะในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว กล่าวคือ มีโรงงานหีบอ้อยและผลิตน้ำตาล จำนวน 17 โรงงานพื้นที่ปลูกอ้อยเพิ่มขึ้นจาก 2,849,690 ไร่ ในปีเพาะปลูก 2552/2553 เป็น 3,936,371 ไร่ ในปีเพาะปลูก 2555/2556 ขณะเดียวกันเจ้าแก๊วเจ้าของไร้อ้อยขนาดใหญ่ มีวิธีการและเงื่อนไขต่างๆ ในการรวบรวมพื้นที่ปลูกอ้อยให้ได้ตามจำนวนโควตา รวมถึงการลงทุนของอุตสาหกรรมน้ำตาลในต่างประเทศด้วย จึงทำให้เกิดความต้องการแรงงานตัดอ้อยและยื้อแย่งแรงงานตัดอ้อย จึงเกิด ระบบการตกเขียวแรงงานที่เข้มข้น ด้วยการทำสัญญาเงินกู้ผูกมัด เพื่อให้ได้มีแรงงานมาตัดอ้อยทันตามระบบโควตาอ้อย ภายใต้อุตสาหกรรมอ้อยและน้ำตาลเพื่อการส่งออกสู่ตลาดโลก อย่างไรก็ตามทุนในอุตสาหกรรมอ้อยและน้ำตาลของไทย ได้มีการใช้วิธีการกักขังแรงงานตัดอ้อยด้วยวิธีการทางเศรษฐกิจ ด้วยการตกเขียวแรงงานมีมาก่อนช่วงนี้มานานแล้วก็ตาม

2. วิธีการสะสมทุนโดยการดูดซับมูลค่าส่วนเกินจากแรงงานอพยพตัดอ้อย

กระบวนการที่ทุนนำมาใช้เพื่อให้กลุ่มชาติพันธุ์กุ่ม บ้านตุม กลายเป็นแรงงานตัดอ้อยจนถึงทุกวันนี้ มีขั้นตอนสำคัญดังนี้ ขั้นตอนแรก เจ้าแก๊วไร้อ้อยติดต่อหานายหน้ามาติดต่อหาหัวหน้าสายในหมู่บ้าน ขั้นตอนที่สอง การตกลงเงื่อนไขและรับเป็นหัวหน้าสายแรงงานอพยพตัดอ้อยของเจ้าแก๊ว ขั้นตอนที่สาม กระบวนการสรรหาและคัดสรรแรงงานตัดอ้อย ขั้นตอนี่สี่ การจ่ายเงินล่วงหน้าและทำสัญญาซื้อผูกมัดเงินกู้ ที่เรียกว่า เงินตกเขียวแรงงาน ขั้นตอนที่ทำ การเตรียมการและการเดินทางไปตัด

อ้อยในต่างถิ่น ขึ้นตอนที่หก การเป็นแรงงานตัดอ้อยและมีวิธีการดำรงชีวิตของแรงงานอพยพตัดอ้อยในต่างถิ่น และขั้นตอนสุดท้าย การรับและจ่ายเงินค่าตัดอ้อยและการส่งแรงงานตัดอ้อยกลับบ้าน

ทุนในอุตสาหกรรมอ้อยและน้ำตาล โดยเฉพาะเจ้าของไร่อ้อยขนาดใหญ่ มีวิธีการสะสมทุนโดยการดูดซับมูลค่าส่วนเกินที่หลากหลาย จำแนกได้ 3 วิธีการสำคัญ วิธีการแรก เจ้าแกไร่อ้อยนิยมใช้แรงงานคนในการตัดอ้อยด้วยวิธีแบบดั้งเดิมด้วยวิธีการสะสมทุนแบบบุพกาล (Primitive accumulation) ทำให้เจ้าแกไร่อ้อยได้กำไรจากการผลิตอ้อยมากกว่าวิธีการอื่น ขณะที่อุตสาหกรรมอ้อยและน้ำตาลมีการพัฒนาและใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาใช้อย่างต่อเนื่อง แต่เจ้าแกไร่อ้อยไม่เลือกที่จะใช้เครื่องจักรตัดอ้อยที่ทันสมัยมาใช้แทนแรงงานคน เนื่องจากต้องนำเข้าเครื่องจักรจากต่างประเทศ ซึ่งมีราคาแพง ต้องสิ้นเปลืองงบประมาณค่าขนส่งและค่าบำรุงรักษารถตัดอ้อยจำนวนมาก การใช้รถตัดอ้อยจะทำให้หน้าดินแน่น อ้อยไม่งาม ต้องเสียเงินค่าระเบิดดินบ่อยครั้ง ตออ้อยที่ใช้รถตัดแล้วไม่เสมอกัน ตออ้อยที่ถูกล้อรถเหยียบทำให้แตกต่าใหม่ยาก ต้องเสียเงินจ้างแรงงานคนแต่งต่ออ้อยใหม่เหมือนเดิม เป็นการลดรายจ่ายที่ซ้ำซ้อนก็ทำให้เจ้าแกไร่อ้อยมีรายได้เพิ่มมากขึ้น

วิธีการที่สอง การเอาเปรียบแรงงานตัดอ้อยใน 3 ลักษณะคือ ลักษณะแรก การจ้างแรงงานตัดอ้อยที่เป็นแรงงานนอกระบบ ไม่ได้อยู่ในการคุ้มครองของกฎหมายแรงงาน โดยที่เจ้าแกไร่อ้อยไม่ต้องจ่ายค่าสวัสดิการให้กับแรงงานตัดอ้อย รวมถึงแรงงานเหล่านี้ไม่ได้รับประโยชน์จากพรบ.อ้อยและน้ำตาล พ.ศ.2527 ลักษณะที่สอง การจ้างแรงงานตัดอ้อยแบบเหมาหัวตัน ซึ่งหมายถึง ค่าตอบแทนของแรงงานตัดอ้อยที่ได้จาก การตัดอ้อยสด การเผาอ้อย การตัดอ้อยเผา การมัดอ้อย การนับจำนวนมัดอ้อยที่ตัด และการขึ้นอ้อย จะถูกคิดเป็นน้ำหนักอ้อยจากตาซึ่งที่เจ้าแกไร่อ้อยไปขาย ลักษณะที่สาม การผลักภาระความเสี่ยงให้กับแรงงานตัดอ้อย เจ้าแกไร่อ้อยไม่ต้องแบกรับภาระค่าใช้จ่ายอย่างอื่น เช่น ค่าที่พัก ค่าอาหาร ค่าอุปกรณ์ตัดอ้อย สิ่งของอุปโภคบริโภคเพื่อยังชีพของแรงงานตัดอ้อย ค่ารักษาพยาบาลในกรณีแรงงานเจ็บป่วยไม่สบาย บางครั้งแรงงานตัดอ้อยต้องหยุดตัดอ้อยบ่อยครั้ง โดยเฉพาะการบังคับให้แรงงานตัดอ้อยตัดอ้อยสด ทำให้แรงงานต้องทำงานยากตัดอ้อยได้น้อย การบังคับให้แรงงานตัดอ้อยต้องขึ้นอ้อยในเวลากลางคืน

วิธีการที่สาม การควบคุมแรงงานตัดอ้อยและการใช้แรงงานเด็ก เนื่องจากเด็กที่ติดตามแรงงานตัดอ้อยไม่ได้เรียนหนังสือ แม้ว่าการใช้แรงงานเด็กจะผิดกฎหมาย แต่การฝึกหัดให้พวกเขาคุ้นชินกับการใช้แรงงานในกระบวนการผลิตอ้อยและการตัดอ้อยเป็นการสร้างทายาทการตัดอ้อยตั้งแต่วัยเด็ก การนายจ้างไม่ได้จ่ายเงินให้เด็กโดยตรง ทำให้เจ้าแกไร่อ้อยไม่ต้องเสียค่าจ้างแรงงานด้วยฝึกให้ขับรถแทรกเตอร์ ควบคุมเครื่องสูบน้ำ นอนเฝ้าเครื่องสูบน้ำ ฉีดพ่นสารเคมี หรือการฝึกหัดให้เด็กที่ติดตามแรงงานมาตัดอ้อย การห้ามแรงงานตัดอ้อยออกพื้นที่ตัดอ้อยให้แรงงานตัดอ้อยอยู่ในพื้นที่ตัดอ้อยตลอดเวลา เพื่อลดปัญหาแรงงานตัดอ้อยหลบหนีก่อนตัดอ้อยเสร็จ เพื่อให้เจ้าแกไร่อ้อยมั่นใจว่าจะสามารถตัดอ้อยโควตาเสร็จทันต่อการปิดหีบอ้อยของโรงงาน และที่สำคัญ ลดความเสี่ยงให้ตนเองได้เงินคืนจากค่าตกเขียวแรงงานจากแรงงานตัดอ้อย

3. การควบคุมแรงงานตัดอ้อยกลุ่มชาติพันธุ์กวยด้วยวิธีการทางเศรษฐกิจ

การตกเขียวแรงงาน ของกลุ่มชาติพันธุ์กวยหมายถึง เงินกู้ที่เจ้าแกไร่อ้อยนำมาให้แรงงานตัดอ้อย และหัวหน้าสายก่อนถึงฤดูการตัดอ้อย แล้วแรงงานค่อยไปรับจ้างตัดอ้อยใช้หนี้ในช่วงการเปิดหีบ

อ้อยในปีถัดไป การหวานโปรยเงินผู้ผูกมัดสัญญากับแรงงาน นอกจากจะเป็นวิธีการสร้างความมั่นใจให้ แก่แก่ไร่อ้อยว่าจะมีแรงงานตัดอ้อยในปีถัดไปแล้ว ยังเป็นวิธีการควบคุมแรงงานตัดอ้อยเป็นวิธีการสะสม ทุนโดยการดูดซับมูลค่าส่วนเกินจากแรงงานตัดอ้อย ด้วยวิธีการดังกล่าวส่งผลให้แรงงานตัดอ้อยต้องเป็น หนี้ และยากที่จะหลุดพ้นจากวงจรของการเป็นหนี้จากการเป็นแรงงานตัดอ้อย การใช้สัญญาเงินกู้ที่ถูก ทำขึ้นโดยเจ้าแกไร่อ้อย โดยมีผู้นำชุมชน มีหัวหน้าสายแรงงานตัดอ้อย และแรงงานตัดอ้อยด้วยกันเป็น พยานจะคอยบีบบังคับให้ไปใช้แรงงานตัดอ้อยแทน ไม่เช่นนั้นจะต้องถูกดำเนินคดีทางกฎหมาย แรงงาน ตัดอ้อยต้องเสียดอกเบี้ยให้กับเจ้าแกไร่อ้อยในกรณีที่ไม่ทำตามเงื่อนไข จะเห็นได้ว่า แรงงานบ้านตุมที่ไป รับจ้างตัดอ้อยเป็นหนี้ด้วยการตกเขียวแรงงานทุกครอบครัว น้อยสุด 5,000 บาท เนื่องจากเป็นแรงงาน ตัดอ้อยในปีแรก ส่วนใหญ่จะเป็นหนี้ตกเขียวแรงงานอยู่ระหว่าง 20,000-60,000 บาท และมากที่สุด 200,000 บาท โดยเจ้าแกไร่อ้อยจะดูสัดส่วนอายุและจำนวนแรงงานที่มาตัดอ้อยในแต่ละครอบครัว

รายได้ของแรงงานอพยพตัดอ้อยกลุ่มนี้ คิดจ้างเป็นแบบเหมาหัวตัน ด้วยอัตราไม่แตกต่างกัน ในแต่ละพื้นที่ตัดอ้อย ค่าจ้างตัดอ้อยเผาราคาตันละ 140 บาท อ้อยตัดสด 150 บาท แต่ถ้ากลุ่มแรงงาน ตัดอ้อยเหนียวมากก็จะใช้รถคิบบอช่วยโดยคิดค่าจ้างรถคิบบอให้เป็นตันละ 20 บาท พร้อมคนขับ ส่วน กลุ่มแรงงานที่ขึ้นจะได้ตันละ 30 บาท ส่วนที่เหลือก็คิดให้การตัดคำนวณให้เป็นค่าตัดอ้อย 100 บาท โดยตัดอ้อยพร้อมมัดๆ ละ 1 บาทมีอ้อยประมาณ 15-25 ลำ ซึ่งจะแตกต่างกันแต่ละพื้นที่ ครอบครัว แรงงาน 2 คน จะมีรายได้เฉลี่ยประมาณ 30,000-40,000 บาท ขึ้นอยู่กับปริมาณอ้อยที่ตัดในแต่ละปี รายได้จะถูกหักล้างหนี้ของเจ้าแกก่อน ครอบครัวที่เหลือเงินน้อยจะใช้วิธีการตกเขียวแรงงานรอบใหม่ เพื่อนำเงินไปใช้ชำระหนี้ในระบบและนอกระบบ และใช้การซื้ออุปกรณ์ทางการเกษตร เพื่อการศึกษา ของบุตร ใช้จ่ายในชีวิตประจำวันและงานสังคมต่างๆ บางคนก็ใช้เป็นค่าตอบแทนงานให้ลูก ส่วนแรงงาน ตัดอ้อยที่เป็นวัยรุ่นก็จะนำเงินไปเช่าซื้อ โทรศัพท์ รถมอเตอร์ไซด์ ซึ่งเป็นการบริโภคความทันสมัยเช่น เดียวกันวัยรุ่นหมู่บ้านอื่นๆ

4. กลยุทธ์การต่อรองของแรงงานอพยพตัดอ้อยกลุ่มชาติพันธุ์กูย

“เพินบอกว่ามาตัดอ้อยที่ภาคอีสานดีที่สุดในพื้นที่หาอยู่หากินอุดมสมบูรณ์ ผู้ได้มาตัดอ้อยมีแต่ ผู้ได้เงินหลายๆ เจ้าแกไร่อ้อยก็ใจดี ที่สำคัญว่าภาษาลาวนำกันได้” (สมหมาย ละครศรี, 2555: สัมภาษณ์) เป็นคำพูดของแรงงานตัดอ้อยในภาคอีสานที่บ่งบอกถึงความรู้สึกความเป็นอีสานเหมือนกัน ซึ่งแตกต่างจากแรงงานตัดอ้อยกลุ่มชาติพันธุ์กูยที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือว่า “คนที่มาทำงานรับจ้างบริเวณนี้มี แต่แรงงานที่มาจากประเทศเขมร การที่พวกเราพูดภาษาช่วย ซึ่งแตกต่างจากชาวบ้านทำให้ชาวบ้าน เข้าใจว่าพวกเราเป็นคนเขมร คนในหมู่บ้านแฉนี้ชอบดูถูกหาว่าพวกเราเป็นคน ลินความ บอกไม่เชื่อ ห้ามไม่ฟัง ชอบไปขโมยหาของอยู่ของกินของพวกชาวบ้านที่พวกเขาปลุกไว้ ทั้งที่ครอบครัวของเราไม่ได้ ไปขโมย ถ้าเลือกได้ขอไปตัดอ้อยที่ไกลๆ ไปหากินที่ไกลๆ ที่ไม่ต้องมีคนรู้จัก ไปไกลจากหมู่บ้าน ไม่ต้อง ไปพบกับใครเลย” (เพินญารัตน์ ศรีอ่อน, 2555: สัมภาษณ์)

กลยุทธ์การต่อรองของแรงงานอพยพตัดอ้อย กลุ่มชาติพันธุ์กูย จังหวัดศรีสะเกษ ในยุคของ อุตสาหกรรมอ้อยและน้ำตาลเพื่อการส่งออกสู่ตลาดโลก แต่ละพื้นที่ตัดอ้อยมีความแตกต่างกันอย่าง ลื่นเชิง ขึ้นอยู่กับบริบทแต่ละพื้นที่ การที่แรงงานตัดอ้อยกลุ่มชาติพันธุ์กูยบ้านตุม นิยมมาตัดอ้อยที่ภาค อีสานเกิดจากสำนึกวัฒนธรรมร่วมความเป็นอีสานเหมือนกัน มีพื้นที่ในการหาอยู่หากินตามธรรมชาติมี

สมบูรณ์กว่าที่อื่นๆ ขณะที่แรงงานตัดอ้อยกลุ่มชาติพันธุ์กวยที่ไปตัดอ้อยจังหวัดสระแก้ว มีพื้นที่ตัดอ้อยอยู่บริเวณชายแดนไทย-กัมพูชา มีวิถีการดำรงชีวิตภายใต้การถูกทำให้เป็นเสมือนแรงงานข้ามชาติ มีปัญหากับชาวบ้านและเจ้าหน้าที่รัฐในพื้นที่ ถูกมองว่าเป็นแรงงานข้ามชาติที่มาจากประเทศกัมพูชา ที่เกิดจากปัญหาอคติทางชาติพันธุ์ ขณะที่พื้นที่ในการตัดอ้อยลดน้อยลง เนื่องจากเจ้าแก้งอ้อยเปลี่ยนพื้นที่ปลูกอ้อยเป็นพืชเศรษฐกิจอื่น เช่น ยางพารา ปาล์มน้ำมัน แต่ว่าจำนวนแรงงานตัดอ้อยกลับเท่าเดิมเพราะแรงงานต้องมาทำงานตัดอ้อยใช้พื้นที่เจ้าแก้งเหมือนเดิม ขณะเดียวกันแรงงานตัดอ้อยกลุ่มชาติพันธุ์กวยที่ไปตัดอ้อยจังหวัดนครสวรรค์ มีวิถีการดำรงชีวิตที่ถูกเรียกว่า แยก และการต่อรองภายใต้การยื้อแย่งแรงงานตัดอ้อยสูง ทำให้แรงงานตัดอ้อยต่อรองด้วยการได้เงินตกเขียวแรงงานมากกว่าที่อื่น เจ้าแก้งอ้อยต้องหาที่เรียนให้เด็กๆ และ มีความพร้อมของที่พักอาศัย มีไฟฟ้า ระบบสุขาภิบาลดีกว่า จึงจะสามารถหาแรงงานตัดอ้อยได้มากกว่าที่อื่นๆ

การต่อสู้ต่อรองของแรงงานตัดอ้อยกลุ่มชาติพันธุ์กวย ภายใต้การสะสมทุน ของทุนในอุตสาหกรรมอ้อยและน้ำตาล พบว่า แรงงานตัดอ้อยมีวิถีการใช้ 3 ลักษณะการต่อรอง คือ ลักษณะแรก การรวมกลุ่มของแรงงานตัดอ้อยผ่านระบบเครือข่ายและหัวหน้าสายในการต่อรอง เพื่อสร้างความมั่นใจให้กับแรงงานตัดอ้อยว่าจะได้รับค่าจ้างไม่ได้น้อยกว่าเจ้าแก้งอ้อยคนอื่น การได้รับการปฏิบัติที่ดี เช่น มีโรงเรียนให้เด็ก ที่พักมีไฟฟ้ามีห้องน้ำ การรวมกลุ่มเพื่อต่อรองให้เจ้าแก้งหาสถานที่ในการหาอาหารตามธรรมชาติ ลักษณะที่สอง การใช้อัตลักษณ์ที่ล้นเหลือในการต่อรอง เพื่อทำให้ตนเองรู้สึกผ่อนคลาย เช่น การทำให้ตนเองมีอัตลักษณ์คล้ายกับคนในพื้นที่และเจ้าแก้งอ้อย เช่น การสื่อสารด้วยภาษาถิ่นและภาษาของนายจ้างในพื้นที่การตัดอ้อย เพื่อลดปัญหาอคติทางชาติพันธุ์ รสนิยมในการบริโภคอาหารท้องถิ่น เช่น การหาปลา หาหอย ในสระของเจ้าแก้งอ้อย ส่วนหนึ่งเก็บไว้กินส่วนหนึ่งแบ่งให้เจ้าแก้งอ้อย หรือในกรณี เจ้าแก้งอ้อยชอบกินเนื้อวัว แรงงานตัดอ้อยก็ต่อรองให้เจ้าแก้งอ้อยไม่ต้องจ่ายค่าแรงเพิ่มแต่เป็นการซื้อเนื้อวัวมาฝากและทำอาหารกินด้วยกัน เป็นต้น และลักษณะที่สาม การใช้วัฒนธรรมในการต่อรอง ในบางครั้งหลังจากที่แรงงานตัดอ้อยทำงานหนักมาตลอดทั้งวัน ในตอนเย็นแรงงานบางกลุ่มจะต่อรองให้เจ้าแก้งขับรถพาไปดูหมอลำ ดูการแสดงลูกทุ่งหมอลำที่แสดงฟรีในหมู่บ้านใกล้พื้นที่ตัดอ้อย และในวันรุ่งขึ้นแรงงานตัดอ้อยจะไปทำงานสายหรือไม่ก็หยุดงานไม่ไปตัดอ้อย หรือการใช้วัฒนธรรมบุญประเพณีสงกรานต์ ต่อรองกับเจ้าแก้งอ้อย ส่งแรงงานตัดอ้อยกลับบ้านในช่วงเทศกาลสงกรานต์ และพาแรงงานกลับมาตัดอ้อยอีกครั้งหลังเทศกาลสงกรานต์สิ้นสุด ในกรณีที่ตัดอ้อยยังไม่แล้วเสร็จ

อย่างไรก็ตาม การต่อรองของแรงงานตัดอ้อยกลุ่มชาติพันธุ์กวยสามารถต่อรองได้เพียงบางครั้งเท่านั้น พวกเขาไม่สามารถกระทำการได้มากนัก แม้ว่าพวกเขาจะเป็นผู้กระทำการตัดอ้อย มัดอ้อย ขึ้นอ้อยเองก็ตาม พวกเขาทำได้แค่เพื่อให้ตนเองลดปัญหาอคติทางชาติพันธุ์ แคทำให้ตนเองต้องขูดรีดแรงงานของตนเองน้อยลงเท่านั้น เช่น การปฏิเสธการตัดอ้อยสด และหรือการลักลอบเผาอ้อยทำให้เป็นอุบัติเหตุบ้าง การปฏิเสธการขึ้นอ้อยในเวลากลางวัน การใช้รถคิ้ออ้อยแทนแรงงานคนขึ้นอ้อย หรือการพยายามสร้างเงื่อนไขขอเบิกเงินค่าแรงตัดอ้อยบางส่วนก่อนเพื่อส่งเงินกลับบ้านก่อนเพื่อป้องกันการเบียดจ่ายเงินของเจ้าแก้งอ้อย

5. ปัญหาสังคม ปัญหาสุขภาพ ความทุกข์และความเสี่ยงของแรงงานอพยพตัดอ้อย

การเผชิญปัญหาร่วม ปัญหาสังคม ปัญหาคุณภาพชีวิต ความทุกข์และความเสี่ยงต่างๆ ของแรงงาน ได้สะท้อนให้เห็นถึง ปัญหาโครงสร้างที่เกิดจากวิธีการสะสมทุนโดยการขูดรีดมูลค่าส่วนเกิน การเอาเปรียบ และถูกควบคุมด้วยวิธีการทางเศรษฐกิจ ทำให้แรงงานเหล่านี้ต้องมีชีวิตที่ต้องต่อสู้ดิ้นรน ในการทำมาหากิน มีคุณภาพชีวิตที่ย่ำแย่จากการทำงาน การใช้ภาษาช่วยในการสื่อสาร ถูกทำให้เป็นคนกลุ่มรองทางสังคมด้วยปัญหาอคติทางชาติพันธุ์ ถูกเหมารวมจากชาวบ้านและเจ้าหน้าที่รัฐในพื้นที่ตัดอ้อยบางคนว่าเป็นแรงงานที่มาจากประเทศกัมพูชาและประเทศพม่า ขณะเดียวกันคุณภาพชีวิตของแรงงานและเด็กที่ติดตามแรงงานตัดอ้อยเสื่อมถอย เนื่องจากพวกเขาต้องใช้ชีวิตอยู่แต่ในพื้นที่ตัดอ้อยตลอดระยะเวลา 4-6 เดือน ต้องอาศัยอยู่ร่วมกับแรงงานจำนวนมาก ไม่มีที่พักที่มั่นคง ไม่มีการจัดสุขาภิบาลที่ดี ไม่มีไฟฟ้า ไม่มีห้องน้ำห้องส้วม ต้องใช้วิธีการปรุงอาหารแบบง่าย ๆ เพื่อการดำรงชีพ ข้ำร้ายกว่านั้นเด็กนักเรียนที่ติดตามแรงงานตัดอ้อยไม่ได้เรียนหนังสือ ต้องขาดเรียนเพื่อมาแบกรับบทบาทอื่นที่หนักกว่าเด็กโดยทั่วไปที่ต้องรับผิดชอบดูแลตนเอง ดูแลน้อง หาอาหาร หรือบางครั้งพวกเขาก็ต้องเป็นแรงงานตัดอ้อยช่วยพ่อแม่เพื่อให้ได้เงินมากขึ้นด้วย

ปัญหาด้านสุขภาพ และสิทธิการเข้าถึงบริการด้านสาธารณสุข พวกเขาต้องเสียเงินเองจากการรักษาพยาบาล เนื่องจากบัตรประกันสุขภาพถ้วนหน้าไม่สามารถใช้ได้นอกพื้นที่ แม้ว่าแรงงานตัดอ้อยเหล่านี้จะรู้ตัวเองว่าจะต้องพบเจอกับปัญหาด้านสุขภาพ ทำให้พวกเขาต้องเตรียมยาแก้ปวด ยาแก้แพ้ ยาสามัญประจำบ้านอื่นๆ แต่ก็ไม่เพียงพอกับความจำเป็นต้องใช้ เนื่องจากพวกเขาต้องทำงานหนัก ทำงานตากแดดทั้งวัน ทำให้พวกเขาต้องเหนื่อยล้า ปวดกล้ามเนื้อ เป็นไข้ หรือบางครั้งก็เกิดอุบัติเหตุ มีติดบาด เท้าเหยียบตออ้อย พลัดตรกรถบรรทุกอ้อย เป็นลมแดดจากการทำงานตากแดดเป็นเวลานาน มีปัญหาเกี่ยวกับระบบทางเดินอาหาร ท้องเสียบ่อยๆ ขณะเดียวแรงงานตัดอ้อยเองก็มีโรคประจำตัว เช่น โรคเบาหวาน โรคความดันทำให้ต้องได้รับยาอย่างต่อเนื่อง

นอกจากนั้น แรงงานตัดอ้อยเหล่านี้ มีความทุกข์ ไม่ใช่แค่ความทุกข์ทางร่างกายเท่านั้น แต่เป็นความทุกข์ทางสังคม ที่เกิดจากปัญหาโครงสร้างที่เข้ามากระทำกับกลุ่มแรงงานกลุ่มนี้ด้วย เช่น ปัญหาอคติทางชาติพันธุ์ รวมถึงกรณีมีแรงงานตั้งท้องแก่มาตัดอ้อยและคลอดลูกในพื้นที่ตัดอ้อย จำเป็นต้องดูแลเด็กทารกในสถานที่พักไม่เหมาะสมต่อพัฒนาการของเด็กเล็กและการพักผ่อนของหญิง หลังคลอดระหว่างเป็นแรงงานตัดอ้อย รวมถึง ความทุกข์ของครอบครัวจากการเสียชีวิตจากการทำงานตัดอ้อยในฤดูกาลตัดอ้อยปีพ.ศ. 2554/2555 มีเด็กเล็กเสียชีวิตจำนวน 2 คน ในพื้นที่ตัดอ้อยจังหวัดมหาสารคามและจังหวัดกาญจนบุรี

ข้ำร้ายกว่านั้น แรงงานตัดอ้อยมีความเสี่ยงด้านเศรษฐกิจ เป็นความเสี่ยงที่แรงงานตัดอ้อยไม่อาจพบเจอ คือ มาตัดอ้อยแล้วไม่ได้เงิน หรือได้เงินน้อยกว่าที่เป็นหนี้ ไม่เพียงพอกับการใช้หนี้ที่ตนเองตกเขียวแรงงาน รวมถึงความเสี่ยงจากการที่ครอบครัวแรงงานตัดอ้อยหลายครอบครัวไม่ได้อาศัยอยู่ด้วยกัน เด็กบางคนถูกทอดทิ้ง ครอบครัวหย่าร้างไปมีความสัมพันธ์ใหม่ สิ่งเหล่านี้ล้วนแต่จะส่งผลกระทบต่อเป็นปัญหาในระดับสังคมทั้งสิ้น

6. แนวทางและความต้องการพัฒนาคุณภาพชีวิตแรงงานอพยพตัดอ้อยกลุ่มชาติพันธุ์กุ่ม

ในเชิงการพัฒนาท้องถิ่นแรงงานอพยพตัดอ้อยกลุ่มชาติพันธุ์กุ่ม จังหวัดศรีสะเกษ เป็นแรงงานนอกระบบ ซึ่งมีข้อเสนอที่จำเป็นต้องได้รับการคุ้มครองจากกฎหมายแรงงาน ที่เกี่ยวข้องกับสิทธิแรงงาน มีหลักประกันสุขภาพภายใต้กฎหมายแรงงาน ขณะที่ประเทศไทยส่งออกน้ำตาลอันดับต้นๆ ของโลก แต่ผลประโยชน์ไม่ได้ตกถึงแรงงานตัดอ้อยทั้งที่แรงงานตัดอ้อยมีความสำคัญ ควรได้รับประโยชน์จาก พรบ.อ้อยและน้ำตาล พ.ศ.2527 ขณะนั้นแรงงานอพยพตัดอ้อยมีข้อเสนอเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ได้แก่ ด้านเศรษฐกิจและรายได้ ด้านสาธารณสุข ด้านการศึกษา ด้านที่อยู่อาศัยและสิ่งแวดล้อม ด้านชีวิตความเป็นอยู่ของครอบครัวแรงงาน ด้านเศรษฐกิจและสังคม ด้านความมั่นคงได้รับการปกป้องคุ้มครองตามสิทธิในชีวิตและทรัพย์สิน

เป็นเรื่องยากที่แรงงานตัดอ้อยบ้านตุมจะพัฒนาคุณภาพชีวิตแรงงานตัดอ้อยเพียงลำพัง เพราะแรงงานเหล่านี้ไปเชื่อมกับปัญหาโครงสร้าง ที่เกี่ยวข้องกับทุนอุตสาหกรรมอ้อยและน้ำตาล ที่มีวิธีการสะสมทุนโดยการขูดรีดมูลค่าส่วนเกินจากแรงงานตัดอ้อยอยู่แล้ว ดังนั้นความพยายามที่จะเสนอแนวทางการพัฒนาคุณภาพชีวิตของพวกเขา ต้องขึ้นอยู่กับความร่วมมือการแก้ไขปัญหาอย่างจริงจัง และต้องอาศัยความร่วมมือจากหน่วยงานหลายภาคส่วน เช่น จากกลุ่มแรงงานตัดอ้อยเอง จากหน่วยงานภาครัฐ จากหน่วยงานเอกชน แก่แกไร้อ้อย ทุนในอุตสาหกรรมอ้อย และน้ำตาล และหน่วยงานภาคประชาสังคมอื่น เช่น นักวิชาการจากสถาบันต่างๆ

สรุปผลการวิจัยและการอภิปรายผล

จากการนำแนวคิดการการสะสมทุนโดยการขูดรีดมูลค่าส่วนเกิน ร่วมกับแนวคิดการควบคุมแรงงานมาใช้ ทำให้การศึกษานี้ชี้ให้เห็นว่า กลุ่มชาติพันธุ์กุ่มต้องกลายมาเป็นแรงงานอพยพตัดอ้อย ไม่ได้เกิดจากความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ (patron-client relationship) ระหว่างเจ้าแกไร้อ้อยกับแรงงานตัดอ้อยอย่างที่ สมภพ มานะรังสรรค์ (2534) ได้อธิบายไว้ แต่เกิดจากวิธีการของทุนในการสะสมทุนที่หลายหลายซับซ้อน ด้วยวิธีการสะสมทุนโดยการขูดรีดมูลค่าส่วนเกิน ด้วยวิธีการใช้แรงงานคนในการตัดอ้อยด้วยวิธีแบบดั้งเดิมด้วยวิธีการสะสมทุนแบบบุพกาล (primitive accumulation) การเอาเปรียบด้วยการจ้างแรงงานตัดอ้อยที่เป็นแรงงานนอกระบบ การจ้างแรงงานตัดอ้อยแบบเหมาหัวตัน การลดภาระความเสี่ยงให้กับแรงงานตัดอ้อย รวมถึงการใช้แนวคิดการควบคุมแรงงานเป็นวิธีการอย่างหนึ่งในการสะสมทุน เพื่อทำให้กลุ่มชาติพันธุ์กุ่มต้องกลายมาเป็นแรงงานอพยพตัดอ้อยตัดอ้อย เป็นการสร้างความมั่นใจให้กับเจ้าแกไร้อ้อยว่าจะมีแรงงานมาตัดอ้อยในฤดูกาลผลิตต่อไป โดยอาศัยวิธีการควบคุมแรงงานตัดอ้อยด้วยระบบเศรษฐกิจ ด้วยการตกเขียวแรงงาน ทำให้แรงงานตัดอ้อยเป็นหนี้ ยากที่จะหลุดพ้น ทำให้แรงงานเหล่านี้ต้องเผชิญกับปัญหาทางสังคม ปัญหาสุขภาพ ปัญหาคุณภาพชีวิต มีความทุกข์ และมีความเสี่ยงที่หลากหลาย ซึ่งแตกต่างจากการศึกษาของพฤษัช เถาถวิล และสุธีร์ สาตราคม (2554) เนื่องจากแรงงานตัดอ้อยกลุ่มชาติพันธุ์กุ่มเป็นคนไทย เป็นแรงงานนอกระบบ ที่เกิดจากวิธีการของทุนในการสะสมทุน ซึ่งแตกต่างจากอำนาจรัฐ และทุน ที่ใช้การควบคุมแรงงานข้ามชาติ ด้วยกฎหมายคนเข้าเมือง กฎหมายแรงงานต่างด้าว และ MOU

ขณะที่การนำแนวคิดกลยุทธ์การต่อรอง (Tactics of negotiation) ของ Dorairajoo, Saroja davi, (2002) ช่วยทำให้ผู้วิจัยทำความเข้าใจถึงเหตุผลในการต่อสู้ต่อรองของผู้ที่อ่อนแอ เป็นคนชายขอบ

แรงงานตัดอ้อยที่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์กูย จังหวัดศรีสะเกษ ท่ามกลางการสะสมทุนโดยการดูดซับมูลค่าส่วนเกิน การเอาเปรียบ และการควบคุมแรงงานตัดอ้อยของทุนในอุตสาหกรรมอ้อยและน้ำตาล อย่างไรก็ตาม การศึกษานี้ได้ชี้ให้เห็นว่า แรงงานตัดอ้อยกลุ่มชาติพันธุ์กูยไม่สามารถกระทำการต่อสู้ต่อรองได้มากนัก เนื่องจากเขาเป็นแรงงานนอกระบบ ไม่อยู่ภายใต้กฎหมายคุ้มครองแรงงาน อย่างไรก็ตาม แรงงานอพยพตัดอ้อยกลุ่มชาติพันธุ์กูย มีกลยุทธ์การต่อรองเพื่อให้ตนเองมีชีวิตรอดจากการทำงานที่ยากลำบากใน 3 ลักษณะด้วยกัน คือ การรวมกลุ่มแรงงานตัดอ้อยโดยใช้ระบบเครือญาติและหัวหน้าสายในการต่อรอง การใช้อัตลักษณ์ที่สิ้นไหลในการต่อรอง และการใช้วัฒนธรรมในการต่อรอง

ข้อเสนอแนะ

งานวิจัยนี้เสนอว่า แรงงานอพยพตัดอ้อยมีบทบาทที่สำคัญในการตัดอ้อยเพื่อป้อนสู่อุตสาหกรรมน้ำตาลของไทย เป็นแรงงานระดับล่างสุดของสายพานการผลิตอ้อยและน้ำตาลป้อนสู่ตลาดโลก แต่พวกเขากลับมีคุณภาพชีวิตที่ย่ำแย่ ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ 2 ประการ ได้แก่

ประการแรก ให้แก้ไขพระราชบัญญัติอ้อยและน้ำตาล พ.ศ.2527 ด้วยการจัดสรรผลประโยชน์ให้กับแรงงานตัดอ้อย และให้กำหนดว่าแรงงานอพยพตัดอ้อย อยู่ภายใต้ของกฎหมายแรงงาน ที่ต้องได้รับการคุ้มครองตามกฎหมายแรงงาน

ประการที่สอง การพัฒนาคุณภาพชีวิตของแรงงานตัดอ้อย โดยให้หน่วยงานภาควิชาการ ภาครัฐและภาคสังคมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องให้ความสนใจในการแก้ไขปัญหาและการพัฒนาคุณภาพชีวิตของแรงงานอพยพตัดอ้อยอย่างจริงจัง ตามข้อเสนอของแรงงานตัดอ้อย ที่เกี่ยวกับด้านเศรษฐกิจรายได้ ด้านสาธารณสุข ด้านการศึกษา ด้านที่อยู่อาศัย ด้านชีวิตความเป็นอยู่ของแรงงาน ภาวะเศรษฐกิจและสังคม รวมถึงความมั่นคงในชีวิตและการได้รับการปกป้องคุ้มครอง

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

เดวิด ฮาร์วี. (2555). **ประวัติศาสตร์ฉบับย่อของลัทธิเสรีนิยมใหม่**. แปลโดย ภักวดี วีระภาสพงษ์, เก่งกิจ กิติเรียงลาภ, นรตม์ เจริญศรี, สุรัตน์ โหระชัยกุล และอภิรักษ์ วรรณสาธพ. 2555. กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์.

พฤกษ์ เถาถวิล และสุธีร์ สาตราคม. (2554). MOU การจ้างงานข้ามชาติ: การคุ้มครองแรงงานและการปรับยุทธศาสตร์การกำกับควบคุมของรัฐ, **วารสารสังคมลุ่มน้ำโขง**. 7(3): 1-26.

มาร์กซ์ คาร์ล. (2542). **Das capital ว่าด้วยทุนเศรษฐศาสตร์การเมืองวิพากษ์ เล่ม 1 ช่วงวิถีการผลิตของทุน**. แปลโดย เมธี เอี่ยมวรธา. 2542: กรุงเทพฯ: อักษรพิทยา.

สมภพ มานะรังสรรค์. (2534). ทางเลือกของแรงงานในภาคเกษตร, **พลวัตไทย: มุมมองเศรษฐศาสตร์การเมือง**. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย: 69-97.

ภาษาอังกฤษ

De Certeau, Michel. (1984). **The Practice of Everyday life**. Translated by Steven Rendall. Berkeley, Los Angeles and London: University of California Press.

Dorairajoo, Sarojadavi. (2002). **No Fish in the Sea : Thai-Malay Tactics of Negotiation in a Time of Scarcity**. Doctor's Thesis. Boston: Harvard University.

Scott, James C. (1985). **Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance**. New Haven and London: Yale University Press.

สัมภาษณ์

เพ็ญญรัตน์ ศรีอ่อน. **สัมภาษณ์**. วันที่ 18 กุมภาพันธ์ 2555.

สมหมาย ละครศรี. **สัมภาษณ์**. วันที่ 5 มกราคม 2555.

การคุ้มครองแรงงานข้ามชาติหญิงจากพม่า : กรณีศึกษาลูกจ้างทำงานบ้านในกรุงเทพมหานคร Protection of Female Migrant Workers from Myanmar: A Case of Domestic Workers in Bangkok

ผจงรักษ์ ศรีไชยวงศ์¹
Pajongruk Srichaiwong

บทคัดย่อ

วัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสภาพการจ้างงาน สภาพการทำงานของแรงงานข้ามชาติหญิงชาวพม่าที่ทำงานเป็นลูกจ้างทำงานบ้านในกรุงเทพมหานคร และศึกษาการคุ้มครองแรงงาน เพื่อเสนอแนะแนวทางการพัฒนาการคุ้มครองแรงงานข้ามชาติในอาชีพทำงานบ้านต่อไป วิธีการศึกษาเป็นการเก็บข้อมูลเชิงสำรวจโดยสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง (structured interview) จากแรงงานข้ามชาติหญิงชาวพม่าที่ทำงานเป็นลูกจ้างทำงานบ้าน จำนวน 120 คน แบบสอบถามได้พัฒนาขึ้นจากกรอบแนวคิด และการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) จากเจ้าหน้าที่รัฐ เจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชน แรงงานข้ามชาติหญิงชาวพม่าที่ทำงานเป็นลูกจ้างทำงานบ้านจำนวน 10 คน

การศึกษานี้เน้นการคุ้มครองแรงงาน ครอบคลุมถึงข้อมูลทั่วไปของแรงงาน สภาพสภาพทางกฎหมาย การตัดสินใจเข้ามาทำงานในประเทศไทย ลักษณะขั้นตอนการจัดหางาน ข้อมูลในเบื้องต้นนี้จะเป็นการสร้างความเข้าใจขั้นพื้นฐานและเป็นการสร้างมุมมองในภาพรวมต่อลูกจ้างทำงานบ้าน ส่วนสภาพการจ้างงาน สัญญาจ้าง ค่าจ้าง วันหยุดวันลา สวัสดิการต่างๆ พบว่าขึ้นอยู่กับความพึงพอใจของนายจ้างเป็นหลัก แรงงานส่วนใหญ่ไม่มีสัญญาจ้างงานเป็นลายลักษณ์อักษรแต่จะได้รับทราบเงื่อนไขข้อตกลงในการทำงานด้วยวาจา ในเรื่องของค่าจ้างขั้นต่ำตามกฎหมายไม่ครอบคลุมถึงแรงงานกลุ่มนี้ แต่จากการสำรวจกลุ่มตัวอย่างพบว่าส่วนใหญ่ได้รับค่าจ้างอยู่ในเกณฑ์ขั้นต่ำตามที่กฎหมายกำหนด เนื่องจากว่าอาชีพลูกจ้างทำงานบ้านเป็นอาชีพที่ปัจจุบันขาดแคลนจำนวนมาก ลูกจ้างจึงสามารถต่อรองเรื่องค่าจ้างกับนายจ้างได้ ด้านสวัสดิการแรงงานเหล่านี้ได้รับสวัสดิการที่ดีเนื่องจากพักอาศัยอยู่กับนายจ้าง อยู่กันเป็นครอบครัวจึงทำให้ได้รับการปฏิบัติที่ดีจากนายจ้าง

สภาพการทำงานและการคุ้มครองแรงงาน แรงงานจะรับผิดชอบหลายหน้าที่ภายในบ้าน และจากกลุ่มตัวอย่างที่สำรวจส่วนใหญ่ร้อยละ 51.7 มีชั่วโมงการทำงาน 15-17 ชั่วโมงต่อวัน และอีกร้อยละ 38.3 มีชั่วโมงการทำงาน 12-14 ชั่วโมงต่อวัน ถึงแม้ว่าจะเป็นระยะเวลาที่ยาวนานและชั่วโมงการทำงานไม่ได้ถูกคุ้มครองตามกฎหมาย แต่ด้วยลักษณะงานบ้านที่ไม่ได้ทำงานตลอดเวลา ทำงานหนึ่งอย่างเสร็จเป็นครั้งคราวไปและมีเวลาพักระหว่างวันสลับกับเวลาทำงาน นอกจากนั้นก็มีกฎหมายที่คุ้มครองแรงงานกลุ่มนี้มากขึ้นจากการออกกฎกระทรวงฉบับที่ 14 เพื่อคุ้มครองลูกจ้างทำงานบ้านเพิ่มเติมจากพระราชบัญญัติคุ้มครองแรงงาน พ.ศ. 2541 มีกำหนดเพิ่มเรื่องวันหยุด วันลา และข้อกำหนดการจ้างแรงงานเด็กในกิจการรับใช้ในบ้าน แต่อย่างไรก็ตามกฎหมายไม่สามารถบังคับใช้กับนายจ้างหรือให้ความคุ้มครองแรงงานได้อย่างครอบคลุม ถึงแม้ปัจจุบันมีกฎหมายกำหนดการคุ้มครองแรงงานรับใช้ในบ้านให้ดีขึ้น แต่อย่างไรก็ตามการที่แรงงานเหล่านี้ทำงานในสถานที่ส่วนบุคคล อยู่ในอาณัติของนายจ้าง ลูกจ้างกับนายจ้างจะเป็นเรื่องภายในครอบครัว กลไกของทางรัฐไม่อาจแทรกแซงอำนาจของนายจ้างภายในบ้านได้ การเข้าไปตรวจสอบถึงการละเมิดสิทธิและการ

¹ นิสิตปริญญาโท สาขาพัฒนามนุษย์และสังคม บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ควบคุมการคุ้มครองแรงงานเป็นไปได้ยาก ดังนั้นการคุ้มครองแรงงานบ้านขึ้นอยู่กับการบังคับใช้กฎหมายและปฏิบัติตามกฎหมายของนายจ้างเป็นสำคัญ

คำสำคัญ: สตรี, ลูกจ้างทำงานบ้าน, แรงงานข้ามชาติ, การย้ายถิ่น

Abstract

The purpose of the study was to document the status of employment and working conditions of female migrant workers from Myanmar who work as domestic workers in Bangkok. This study also explores the extent of labor protections available to these female domestic workers. Finally, this study offers guidelines for improving the protections for migrant female domestic workers in Thailand. Data were collected by using structured interviews with a sample of 120 female domestic workers from Myanmar working in Bangkok. The questionnaire was designed based on the conceptual framework of the research and from in-depth interviews with 10 key informants including government officials, staff of NGOs working with domestics helpers, and female migrant workers from Myanmar working as domestic workers.

This study looked at general characteristics of the sample of female migrant workers, the motivation for seeking work in Thailand, the legality and procedures of being recruited for the work as domestic workers, the nature of the employment agreement, nature of the tasks performed, wages, days off, leaves, and other benefits. This study found that most of the female migrant workers in this sample did not have written/signed employment contracts with their employer. The terms of employment were described and agreed to verbally between the employer and the female migrant workers. The minimum wage law of Thailand does not apply to this category of worker. However, this survey found that most of the sample received the equivalent of the Thai minimum wage. Wages for domestic workers are competitive because of the high demand for this type of labor in Thailand at present. Thus, the female migrant workers have considerable bargaining power with their prospective employer. This sample of female migrant workers received good benefits from their employer including standard quality lodging in the employer's household. Most said they were treated as a virtual member of the family.

The typical domestic workers performs a range of chores. About half (51.7%) of this sample worked 15 to 17 hours per day, while more than one-third (38.3%) had 12-14 hour work days. Even though these work hours seem excessive, the domestic workers is not working continuously throughout the day. There are frequent rest periods between tasks or chores. Thai labor law is being improved to add protections for this category of female migrant workers (e.g., Ministerial Announcement No. 14; in lieu of the 1998 Labor Protection Act). Some of these protections include days off and leaves, and provisions against child labor as domestic workers. Nevertheless, these legal protections cannot easily be enforced

on employers of domestic workers since the work is in a private residence under the control of the household head (i.e. employer). Thus, in some interpretations, the treatment of the female migrant workers is a family matter and out of the reach of law enforcement. Accordingly, some police officers are reluctant to conduct inspections or follow-up allegations of violation of rights of a domestic workers. As a result, the protection of the rights of the foreign female migrant workers is largely up to the discretion of the employer.

Key Words: women, domestic workers, foreign migrant worker, migration

บทนำ

กล่าวได้ว่าการย้ายถิ่นเข้ามาของแรงงานข้ามชาติมีส่วนสนับสนุนอย่างมีนัยสำคัญต่อการพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจของประเทศไทย แรงงานข้ามชาติในไทยส่วนใหญ่เดินทางมาจากประเทศเพื่อนบ้าน 3 ประเทศคือ พม่า ลาว กัมพูชา จากนโยบายของประเทศไทยที่ผ่อนผันให้มีการว่าจ้างแรงงานข้ามชาติ โดยพยายามควบคุมและจัดระบบให้แรงงานได้รับการจ้างงานโดยถูกกฎหมายแต่ข้อเท็จจริงที่ทราบกันดีคือ แรงงานข้ามชาติจำนวนมากหลายแสนคนทะลักเข้ามาลักลอบทำงานในประเทศไทยเป็นเวลาต่อเนื่อง การดำเนินการของประเทศไทยในการจัดระบบจึงทำได้เพียงระดับหนึ่งเท่านั้น แต่แรงงานข้ามชาติเหล่านี้ได้เข้ามาดำรงชีวิตอยู่ในชุมชนหลายแห่งในสังคมไทย ซึ่งภายใต้ของการอพยพของแรงงานข้ามชาติเหล่านี้ได้กลายเป็นสิ่งที่คืบคลานในสายตาคนไทยมาอย่างยาวนานโดยเฉพาะแรงงานข้ามชาติจากประเทศพม่า

จำนวนแรงงานที่จดทะเบียนทำงานเป็นลูกจ้างทำงานบ้านในประเทศไทยมีประมาณ 251,000 คน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรุงเทพฯ และจากการจดทะเบียนแรงงานต่างด้าวในกรุงเทพฯพบว่าอาชีพที่มีการจดทะเบียนมากที่สุดหนึ่งนั้นคือแรงงานทำงานบ้าน จำนวน 83,066 คน (ILO, 2013 อ้างใน การย้ายถิ่นของประเทศไทยฉบับปี 2557) ด้วยความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและการเปลี่ยนแปลงของสังคม ผู้หญิงต้องรับภาระงานทั้งทำงานนอกบ้านและงานบ้าน การว่าจ้างคนมาทำงานบ้านก็เป็นอีกทางเลือกหนึ่งที่สำคัญเพื่อช่วยแบ่งเบาภาระงานบ้าน

ในอดีตการจ้างคนทำงานบ้านในกรุงเทพฯนั้นจะเป็นกลุ่มแรงงานอพยพภายในประเทศโดยมีการเคลื่อนย้ายของแรงงานทั้งจากภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือเข้ามาทำงาน แต่ในระยะหลังความสนใจในการเคลื่อนย้ายแรงงานภายในประเทศมาทำงานบ้านลดลง ทั้งนี้สาเหตุของการลดจำนวนมาจากการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรม ทำให้แรงงานอพยพภายในประเทศสนใจที่จะทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมมากกว่าการเข้ามาเป็นคณงานทำงานบ้านที่กรุงเทพฯ และอีกสาเหตุคือการเข้ามาทำงานบ้านในสังคมไทยที่มักมองว่างานบ้านเป็นงานที่ไม่มีศักดิ์ศรีหรืออาจถูกเรียกว่าคนใช้ สิ่งเหล่านี้ดูเหมือนว่าจะทำให้ผู้ประกอบการอาชีพนี้ไม่ค่อยมีความภาคภูมิใจที่จะบอกว่าตนทำงานเป็นลูกจ้างทำงานบ้าน อีกทั้งมีการเคลื่อนย้ายเข้ามาของแรงงานข้ามชาติมากขึ้นซึ่งเป็นช่องทางที่น่าสนใจสำหรับนายจ้าง ประกอบกับค่าแรงที่ลูกจ้างแรงงานข้ามชาติเรียกร้องต่ำกว่าแรงงานไทย สิ่งเหล่านี้ล้วนส่งผลให้มีการขยายการจ้างงานของแรงงานข้ามชาติกว้างขวางยิ่งขึ้น

อาชีพทำงานบ้านเป็นงานที่คนไม่ค่อยให้ความสนใจและไม่ถือว่าเป็นตัวเลขที่ให้ความสำคัญทางระบบเศรษฐกิจของประเทศหากเทียบกับภาคอุตสาหกรรมที่สามารถวัดตัวเลขทางเศรษฐกิจผ่านมูลค่าผลผลิตที่เกิดขึ้น การให้ความคุ้มครองในส่วนของกฎหมายคุ้มครองแรงงานยังไม่สามารถครอบคลุมถึงแรงงานกลุ่มนี้มากนัก ทั้งนี้ส่งผลให้การได้รับความคุ้มครองในสิทธิต่างๆ กับคนกลุ่มนี้ยังไม่เห็นผลเต็มที่เท่าที่ควร อีกทั้งงาน

บ้านมีลักษณะเปิดต่อสาธารณชนค่อนข้างต่ำ เมื่อเปรียบเทียบกับแรงงานในภาคอื่นนับว่าเป็นแรงงานที่มีความเสี่ยงสูงต่อการถูกเอาเปรียบ ล่วงละเมิด และการถูกเลือกปฏิบัติ ด้วยลักษณะสถานที่ทำงานแยกตัวออกมาจากสังคมภายนอก ทำงานอยู่ภายในบ้านของนายจ้างอันเป็นพื้นที่ส่วนบุคคลและมีลักษณะที่เป็นเรื่องภายในครอบครัว ยากต่อการตรวจสอบและติดตามให้ความช่วยเหลือคุ้มครอง อีกทั้งการทำงานอาจต้องเผชิญปัญหาอย่างโดดเดี่ยวอดทนกับสภาพการทำงานที่ต่อเนื่องยาวนาน หลายคนกล่าวว่าการทำงานบ้านเป็นงานที่ทำให้ไม่มีวันเสร็จสิ้น เนื่องจากเป็นงานที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตประจำวันของสมาชิกทุกคนในบ้าน การขาดสัญญาจ้างที่เป็นลายลักษณ์อักษรระหว่างลูกจ้างกับนายจ้าง การขาดการจัดหน้าที่ความรับผิดชอบ การขาดคุณลักษณะของการทำงาน สิ่งต่างๆ เหล่านี้อาจส่งผลให้เกิดความไม่เป็นธรรมในการจ้างงาน

ถึงแม้ว่ารัฐไทยได้มีการจดทะเบียนแรงงานข้ามชาติแต่ไม่ได้หมายความว่าคนที่จดทะเบียนแล้วจะปลอดภัยจากการบังคับใช้แรงงานหรือการถูกละเมิดสิทธิแรงงาน เนื่องจากยังไม่ปรากฏการตรวจสอบติดตามและการช่วยเหลือแรงงานหลังจากที่จดทะเบียนแล้ว นอกจากนี้ยังไม่รวมถึงแรงงานข้ามชาติที่ยังไม่ได้จดทะเบียนและมีซ่อนเร้นอยู่เป็นจำนวนมาก คนเหล่านี้มีแนวโน้มที่จะประสบปัญหาต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นสภาพการทำงาน สภาพการจ้างงาน การเข้าถึงบริการต่างๆ ซึ่งโดยทั่วไปถือว่าคนเหล่านี้เป็นกลุ่มเสี่ยงที่จะไม่ได้รับความเป็นธรรมสูง

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอสภาพการจ้างงาน สภาพการทำงานของแรงงานข้ามชาติหญิงชาวพม่าที่ทำงานเป็นลูกจ้างทำงานบ้านในกรุงเทพมหานคร ศึกษาการคุ้มครองแรงงาน และเสนอแนะแนวทางการพัฒนาการคุ้มครองแรงงานข้ามชาติในอาชีพลูกจ้างทำงานบ้าน วิธีการศึกษาเป็นการเก็บข้อมูลเชิงสำรวจโดยสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง (structured interview) โดยแบบสอบถามได้พัฒนาขึ้นจากกรอบแนวคิดการย้ายถิ่น แนวคิดสิทธิมนุษยชน สิทธิแรงงาน และแนวคิดการคุ้มครองทางสังคม สำรวจแรงงานข้ามชาติหญิงชาวพม่าที่ทำงานเป็นลูกจ้างทำงานบ้าน จำนวน 120 คน และการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) เก็บข้อมูลสภาพการจ้างงาน สภาพการทำงาน และการคุ้มครองแรงงานทำงานบ้าน โดยเก็บข้อมูลจากเจ้าหน้าที่รัฐ เจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชน แรงงานข้ามชาติหญิงชาวพม่าที่ทำงานเป็นลูกจ้างทำงานบ้าน จำนวน 10 คน

แรงงานข้ามชาติหญิงชาวพม่าที่ทำงานบ้านในกรุงเทพมหานคร

การย้ายถิ่นเข้ามาทำงานของแรงงานข้ามชาตินั้นแรงจูงใจสำคัญของการย้ายถิ่นที่พบมีทั้งความต้องการที่จะหนีความยากจนเพื่อแสวงหาโอกาสที่ดีกว่าในประเทศปลายทาง การเดินทางย้ายถิ่นเพื่อทำงานนั้นหลายคนต้องเผชิญกับภาวะความเสี่ยงและความไม่เป็นธรรมในการจ้างงาน แต่กระนั้นแรงงานหลายคนก็คุ้มที่จะเสี่ยงมาทำงานทำ เพื่อแลกกับค่าตอบแทนที่ดีกว่า หรือการคาดหวังว่าจะมีคุณภาพชีวิตที่ดีกว่า ซึ่งจากการสำรวจกลุ่มตัวอย่างที่ตัดสินใจเข้ามาทำงานเป็นลูกจ้างทำงานบ้านในกรุงเทพมหานครนั้นพบว่า ร้อยละ 70.8 ตัดสินใจเข้ามาทำงานด้วยตัวเอง รองลงมาร้อยละ 18.3 มีพ่อแม่ ครอบครัว ญาติแนะนำให้เข้ามาทำงานในประเทศไทย และมีเพียงร้อยละ 10.8 ที่เพื่อนแนะนำให้เข้ามาทำงานในประเทศไทย (ดูตารางที่ 1)

อาชีพลูกจ้างทำงานบ้านทุกวันนี้ส่วนใหญ่จะเป็นงานของแรงงานข้ามชาติ ด้วยอาชีพงานบ้านที่อาศัยทักษะเดิมของผู้หญิง เมื่อมีการย้ายถิ่นเข้ามาของแรงงานข้ามชาติในประเทศไทย อาชีพงานบ้านจึงเป็นอาชีพแรกๆ ของแรงงานข้ามชาติหญิงก่อนที่จะเปลี่ยนไปประกอบอาชีพอื่นๆ หรือยึดอาชีพทำงานบ้านต่อไป กล่าวได้ว่าลูกจ้างทำงานบ้านเป็นส่วนสำคัญในการช่วยแบ่งเบาภาระงานบ้านของผู้หญิงที่ปัจจุบันต้องทำงานทั้งนอกบ้านและงานบ้าน ประเทศไทยจึงมีความต้องการแรงงานประเภทนี้อยู่อย่างต่อเนื่อง แรงงานข้ามชาติหญิงที่เข้ามาทำงานบ้านส่วนใหญ่ร้อยละ 95.8 มีสถานภาพโสด โดยส่วนใหญ่ร้อยละ 42.5 มีอายุระหว่าง 23-26 ปี

รองลงมาร้อยละ 25.0 มีอายุระหว่าง 19-22 ปี บางรายเข้ามาทำงานตั้งแต่อายุต่ำกว่า 15 ปี ส่วนใหญ่ร้อยละ 55.0 เป็นกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง รองลงมาร้อยละ 22.5 เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ปะโอ และส่วนใหญ่ร้อยละ 39.2 เรียนจบชั้นประถมศึกษาในพม่า (ดูตารางที่ 1) เมื่อเข้ามาทำงานในประเทศไทยแล้วการสื่อสารภาษาไทยเป็นสิ่งที่สำคัญและมีความจำเป็นต่อแรงงานเป็นอย่างมากสำหรับใช้ในการทำงานเพื่อสื่อสารกับนายจ้างได้อย่างเข้าใจ ซึ่งส่วนใหญ่ ร้อยละ 52.5 สามารถเข้าใจและสื่อสารภาษาไทยพอใช้ได้ รองลงมาร้อยละ 32.5 สามารถเข้าใจและสื่อสารภาษาไทยได้คล่อง และร้อยละ 15.0 สามารถเข้าใจและสื่อสารภาษาไทยได้เล็กน้อย (ดูตารางที่ 1)

นอกจากนั้นการได้งานโดยถูกต้องตามกฎหมายของแรงงานข้ามชาติ เป็นกระบวนการที่มีความซับซ้อนหลายขั้นตอน แรงงานผู้ประสงค์จะเข้ามาทำงานจะต้องมีการเตรียมตัวไม่ว่าจะเป็นด้านการติดต่อประสานตลอดจนค่าใช้จ่ายทั้งหมด สำหรับวิถีทางการได้งานนั้นมีหลายรูปแบบซึ่งจะมีค่าใช้จ่ายแตกต่างกันออกไป จากการสำรวจกลุ่มตัวอย่างพบว่าส่วนใหญ่ร้อยละ 57.5 หางานโดยมีพ่อแม่ ครอบครัว ญาติเป็นคนช่วยหางานให้ รองลงมาร้อยละ 27.5 ให้เพื่อนที่รู้จักช่วยหางานให้ ร้อยละ 5.8 หางานโดยผ่านบริษัทจัดหางาน ร้อยละ 5.8 หางานด้วยตนเอง และมีเพียงร้อยละ 3.3 ที่นายหน้าหางานให้ (ดูตารางที่ 1)

กรณีที่ให้นายหน้าหางานให้นั้นแรงงานเหล่านี้ได้งานโดยที่นายหน้าในประเทศปลายทางเป็นคนช่วยหางานให้โดยมีการกระทำเป็นเครือข่ายผ่านการติดต่อกันระหว่างนายหน้าประเทศต้นทางและปลายทางอยู่ก่อนแล้ว เมื่อแรงงานเหล่านี้เข้ามาถึงประเทศปลายทางก็จะมีงานรองรับ โดยมีการจ่ายค่าดำเนินการเข้าประเทศพร้อมกับค่าจัดหางานอยู่ที่ประมาณ 7,000-25,000 บาท (สัมภาษณ์ นางสาว เอ, อายุ 17 ปี)

“หนูเข้ามาทำงานรับใช้ในบ้านหลังนี้เพราะนายหน้าเขาจัดหาไว้ให้ มีคนในหมู่บ้านบอกต่อๆ กันว่ามีคนต้องการคนไปทำงานบ้านมีใครสนใจไหมหนุอยากไปทำงานที่ประเทศไทยบ้าง คนในหมู่บ้านหนูเขาก็ไปกินเยอะนะ ก่อนจะตัดสินใจไปเรากลามก่อนว่าให้ไปทำงานอะไร ส่วนใหญ่ก็มีงานโรงงานกับงานแม่บ้านที่ผู้หญิงนิยมไปทำกัน หนูตัดสินใจไปทำงานแม่บ้านเพราะว่าเราไม่ต้องไปหาที่อยู่จะได้ประหยัดและเก็บเงินได้ด้วย รู้ว่าต้องไปพักอาศัยอยู่กับนายจ้างเพราะที่รู้จักกันเขาก็ไปทำงานแม่บ้าน เวลาเขากลับมาก็เล่าให้ฟังว่าเป็นอย่างไรบ้าง นายจ้างที่เขาดีนะ หนูเลยคิดว่าน่าจะเป็นงานสบายๆ ทำงานอยู่กับบ้านคงไม่เหนื่อยเท่าไร ถ้าเราโชคดีก็คงเจอนายจ้างที่ดี ก็ลองไปเสี่ยงดวงดูเพราะอยู่ที่นี้ก็ไม่มีการทำอะไรทำ”

ในส่วนของการได้งานโดยผ่านบริษัทจัดหางานเพื่อทำงานเป็นลูกจ้างทำงานบ้านมีรูปแบบดังนี้ บริษัทจัดหางานจะเป็นตัวกลางในการติดต่อระหว่างลูกจ้างกับนายจ้าง มีการทำโฆษณาทั้งภาษาไทย ภาษาพม่า ติดตามสถานที่ต่างๆ เช่น แหล่งชุมชนที่แรงงานพักอาศัย ป้ายรถเมล์ เป็นต้น นอกจากนี้มีการโฆษณาผ่านทางเว็บไซต์ และเฟสบุค (Facebook) ซึ่งจะช่องทางให้นายจ้างเข้ามาหาลูกจ้างทำงานบ้านได้สะดวกยิ่งขึ้น ลักษณะที่โฆษณาผ่านทางเฟสบุค จะมีการถ่ายรูปของแรงงานแจ้งรายละเอียดต่างๆ เช่น ชื่อ อายุ สัญชาติ ชาติพันธุ์ ประสบการณ์ทำงาน เงินเดือนที่ต้องการ เป็นต้น ซึ่งเมื่อนายจ้างสนใจบริษัทเหล่านี้ก็จะจัดการดำเนินการเรื่องให้ทุกอย่าง ซึ่งนายจ้างต้องจ่ายค่าดำเนินการให้บริษัทเมื่อตัดสินใจว่าจ้างแรงงานในจำนวน 1,000-5,000 บาทพร้อมรับทำงานโดยมีเอกสารครบถ้วน นอกจากนั้นแรงงานเหล่านี้ยังจะต้องเสียค่าใช้จ่ายให้กับบริษัทจัดหางานอยู่ที่ประมาณ 500-5,000 บาท (สัมภาษณ์ นางสาว บี, อายุ 22 ปี)

“ตอนที่มาทำงานบ้านหลังนี้ได้เพราะหนุอยากเปลี่ยนงาน ทำงานบ้านหลังเก่าได้เงินเดือนน้อยและนายจ้างเขาไม่มีวันหยุดให้ จะขอออกไปข้างนอกนายจ้างเขาก็ไม่ค่อยอนุญาตให้ออกไปไหน ก็เลยขอลาออกระหว่างไม่มีงานทำก็ไปอาศัยอยู่กับญาติ พอดีไปเห็น

โฆษณาติดที่ป้ายรถเมล์ที่หน้ารามคำแหง ป้ายเขียนเป็นภาษาพม่าด้วยนะ ก็เลยโทรไปถาม พี่ที่บริษัทเขาก็ให้ลงชื่อไว้แล้ววันต่อมาถ่ายรูปทำประวัติเพื่อหางานให้ พี่เขาก็บอกว่าให้บอกรายละเอียดได้ว่าต้องการเงินเดือนประมาณกี่บาท มีวันหยุดกี่วัน ถ้ามีคนสนใจเขาจะโทรกลับมาหาเราเอง รอไม่นานเท่าไรนะไม่ถึงเดือนก็ได้งานใหม่แล้ว เราต้องเสียค่าดำเนินการให้เขา 1,500 บาท เขาบอกเป็นค่าจัดหางาน ตอนนั้นคุยกับนายจ้างที่ต้องการเราไปทำงานด้วยเขาก็มีการต่อรองขอลดเงินเดือนเราด้วยนะ เราก็ออเค้นในใจเหมือนกันว่าก็ลองไปทำงานดูก่อนถ้าไม่ดีก็ค่อยลาออกก็ได้ พอเราได้งานใหม่ผ่านบริษัทนี้ นายจ้างก็มาบอกเราว่าเขาก็ต้องเสียเงินให้บริษัทจัดหางาน 5,000 บาท เพื่อที่จะได้เรามาทำงาน นายจ้างบอกว่าถ้าทำงานดีจะขึ้นเงินเดือนให้เรื่อยๆ”

ตารางที่ 1 ลักษณะของลูกจ้างทำงานบ้านในกรุงเทพมหานคร

ข้อมูลทั่วไป	จำนวน	ร้อยละ
1. อายุ		
15-18 ปี	8	6.7
19-22 ปี	30	25.0
23-26 ปี	51	42.5
27-30 ปี	23	19.2
31-34 ปี	5	4.2
35-38 ปี	3	2.5
รวม	120	100.0
2. กลุ่มชาติพันธุ์		
พม่า	11	9.2
กะเหรี่ยง	66	55.0
มอญ	4	3.3
ไทใหญ่	12	10.0
ปะโอ	27	22.5
รวม	120	100.0
3. สถานภาพ		
โสด	115	95.8
สมรส	5	4.2
รวม	120	100.0

ข้อมูลทั่วไป	จำนวน	ร้อยละ
4. ระดับการศึกษา		
วิทยาลัย มหาวิทยาลัย	8	6.7
มัธยมศึกษาตอนปลายในพม่า	20	16.7
มัธยมศึกษาตอนต้นในพม่า	36	30.0
ประถมศึกษาในพม่า	47	39.2
ไม่ได้เรียน	9	7.5
รวม	120	100.0
5. ความเข้าใจและการสื่อสารภาษาไทย		
ได้คล่อง	39	32.5
พอใช้ได้	63	52.5
ได้เล็กน้อย	18	15.0
รวม	120	100.0
6. การตัดสินใจเข้ามาทำงานในประเทศไทย		
เพื่อนแนะนำ	13	10.8
พ่อแม่ ครอบครัว ญาติ แนะนำ	22	18.3
ตัดสินใจเข้ามาทำงานด้วยตัวเอง	85	70.8
รวม	120	100.0
7. ลักษณะการจัดหางาน	จำนวน	ร้อยละ
ผ่านบริษัทจัดหางาน	7	5.8
เพื่อนช่วยหางานให้	33	27.5
พ่อแม่ครอบครัวญาติหางานให้	69	57.5
หางานด้วยตนเอง	7	5.8
นายหน้าหาให้	4	3.3
รวม	120	100.0

การคุ้มครองแรงงานข้ามชาติ : กรณีลูกจ้างทำงานบ้าน

การคุ้มครองแรงงานข้ามชาติเป็นเรื่องที่ประชาคมโลกล้วนให้ความสำคัญ โดยสิทธิพื้นฐานที่แรงงานเหล่านี้ควรได้รับนั้นจากหลักกรรมขององค์การแรงงานระหว่างประเทศ (ILO) ปี 1998 มีสาระสำคัญของหลักการคุ้มครองสิทธิแรงงานข้ามชาติระบุไว้ 4 ข้อ คือ 1) เสรีภาพของแรงงานในการพบปะสมาคมกับผู้อื่น และสิทธิในการร่วมเจรจาต่อรองโดยมีการรับรองผลของการเจรจานั้นๆ 2) หลักการจัดการใช้แรงงานบังคับทุกรูปแบบ 3) การยกเลิกการใช้แรงงานเด็ก และ 4) การจัดการเลือกปฏิบัติในการประกอบอาชีพและการมีงานทำซึ่งรวมค่าตอบแทนที่เท่าเทียมกัน โดยหลักการที่กล่าวมานี้ล้วนมุ่งให้ความคุ้มครองสิทธิประโยชน์ของแรงงานข้ามชาติทุกคน ลูกจ้างทำงานบ้านก็เหมือนกับแรงงานอาชีพอื่นๆ ที่พึงได้รับความคุ้มครองจากรัฐและการดูแลเอาใจใส่จากนายจ้างทั้งในฐานะลูกจ้างและเพื่อนมนุษย์

ลูกจ้างทำงานบ้านตามความหมายของอนุสัญญาองค์การแรงงานระหว่างประเทศ (ILO) ว่าด้วยงานที่มีคุณค่าสำหรับคนงานทำงานบ้าน ฉบับที่ 189 “งานบ้าน” หมายถึงงานที่ทำในครัวเรือน “คนทำงานบ้าน” หมายถึงบุคคลใดที่ทำงานบ้านในความสัมพันธ์ที่เป็นการจ้างงาน บุคคลที่ทำงานบ้านเป็นครั้งคราวหรือในระยะเวลาหนึ่งและไม่ได้ทำเป็นอาชีพไมถือว่าเป็นคนงานทำงานบ้าน ดังนั้นคนทำงานบ้านจึงจัดเป็นลูกจ้างในสถานที่ทำงานเช่นเดียวกับลูกจ้างแรงงานอื่น ถึงแม้สถานที่ทำงานจะทำงานในบ้านของนายจ้าง ลูกจ้างทำงานบ้านก็เหมือนกับแรงงานงานอาชีพอื่นๆ ที่พึงได้รับความเป็นธรรมในการจ้างงานและได้รับความคุ้มครองจากการทำงาน

ประเด็นการคุ้มครองแรงงานนั้นต้องเริ่มพิจารณาตั้งแต่การเข้าเมืองที่เกี่ยวกับสถานะบุคคลที่เข้ามาทำงาน ซึ่งจะส่งผลต่อการได้รับความคุ้มครองแรงงานในทางกฎหมายเมื่อเข้ามาอยู่ในประเทศไทย ซึ่งสถานะของลูกจ้างทำงานบ้านจากกลุ่มตัวอย่างพบว่าทั้งหมดมีสถานะการอยู่อาศัยและทำงานอย่างถูกต้องตามกฎหมาย โดยแรงงานจะถือเอกสารประจำตัว มีหนังสือเดินทางชั่วคราว และมีใบอนุญาตทำงาน อย่างไรก็ตามแต่เดิมนั้นแรงงานเหล่านี้ส่วนใหญ่เข้ามาทำงานโดยการลักลอบเข้าเมืองอย่างผิดกฎหมาย แต่แรงงานเหล่านี้ได้ผ่านกระบวนการขั้นตอนที่ทำให้ตัวเองสามารถทำงานในประเทศไทยได้อย่างถูกต้องตามกฎหมายจากนโยบายเข้ามาจัดการควบคุมแรงงานข้ามชาติของทางรัฐบาล ผ่อนผันให้แรงงานข้ามชาติ 3 สัญชาติพม่า ลาว กัมพูชา ที่หลบหนีเข้าเมืองสามารถขอใบอนุญาตทำงานได้อย่างถูกต้องตามกฎหมายชั่วคราวในประเทศไทย โดยใช้ช่องทางของพระราชบัญญัติคนเข้าเมือง พ.ศ.2522 มาตรา 17 ซึ่งการขออนุญาตทำงานชั่วคราวนั้นได้ขยายระยะเวลาต่อมาตลอดทุกปีเนื่องจากการขาดแคลนแรงงานระดับล่าง ถึงแม้มาตรการที่ทางรัฐบาลออกมาใช้กับแรงงานข้ามชาติเหล่านี้เป็นมาตรการเพื่อการควบคุม อย่างไรก็ตามการจดทะเบียนแรงงานสามารถส่งผลต่อการคุ้มครองสิทธิของแรงงานข้ามชาติ

เมื่อแรงงานข้ามชาติเหล่านี้เข้ามาทำงานเป็นลูกจ้างทำงานบ้านในประเทศไทยแล้วนั้น การให้ความคุ้มครองแรงงานเป็นสิ่งสำคัญ แรงงานข้ามชาติก็เช่นเดียวกับประชาชนไทยที่พึงได้รับสิทธิขั้นพื้นฐานที่เป็นความจำเป็นต่อของชีวิต นอกจากนี้แรงงานยังต้องได้รับการคุ้มครองดูแลโดยคำนึงถึงศักดิ์ศรีและคุณค่าของความเป็นมนุษย์ที่แรงงานข้ามชาติมีเช่นเดียวกับคนไทย และเป็นหน้าที่ที่รัฐไทยต้องให้การดูแลปฏิบัติให้เป็นไปตามสิทธิที่ประกันโดยกฎหมายทั้งในระดับประเทศและในระดับสากล ซึ่งการศึกษาครั้งนี้จำเน้นถึงกฎหมายคุ้มครองแรงงานที่เกี่ยวข้องกับประเด็นแรงงานข้ามชาติโดยเฉพาะลูกจ้างทำงานบ้านเป็นสำคัญ

ประเทศไทยมีกฎหมายคุ้มครองแรงงานเป็นกฎหมายที่กำหนดมาตรฐานขั้นต่ำเกี่ยวกับการจ้างแรงงานที่นายจ้างพึงปฏิบัติต่อลูกจ้างเพื่อให้ลูกจ้างทำงานด้วยความปลอดภัย ได้รับค่าจ้างค่าตอบแทนและมีหลักประกันการทำงานที่เหมาะสม กฎหมายคุ้มครองแรงงานมีวัตถุประสงค์ที่จะก่อให้เกิดความเป็นธรรมแก่ลูกจ้าง เป็นบทคุ้มครองและอำนวยประโยชน์แก่ลูกจ้าง ซึ่งนายจ้างจะมีข้อตกลงเกี่ยวกับการจ้างแรงงานให้ต่ำ

กว่าเกณฑ์ตามที่กำหนดไว้ในกฎหมายมิได้ ในประเด็นสภาพการจ้างงานและสภาพการทำงานของลูกจ้างทำงานบ้านกฎหมายคุ้มครองแรงงานที่สำคัญคือ พระราชบัญญัติคุ้มครองแรงงาน พ.ศ. 2541 เป็นกฎหมายหลักที่กำหนดบทบัญญัติด้านการคุ้มครองผู้ใช้แรงงานทุกคนที่ทำงานอยู่ในประเทศไทยอย่างกว้างขวางที่สุด กฎหมายฉบับนี้มีผลบังคับใช้กับแรงงานโดยไม่คำนึงว่าสถานะของพวกเขาเหล่านั้นถูกกฎหมายหรือไม่ โดยกำหนดนิยามของ “ลูกจ้าง” หมายถึงผู้ซึ่งตกลงทำงานให้นายจ้างโดยรับค่าจ้างไม่ว่าจะเรียกชื่ออย่างไร “นายจ้าง” หมายถึงผู้ซึ่งตกลงรับลูกจ้างเข้าทำงานโดยจ่ายค่าจ้างให้ (มาตรา 5) ซึ่งกฎหมายฉบับนี้ได้กำหนดการคุ้มครองแรงงานขั้นพื้นฐานสำหรับแรงงาน ได้แก่ ชั่วโมงการทำงาน เวลาพัก วันหยุด วันลา ค่าจ้าง ข้อกำหนดการจ้างแรงงานหญิง การจ้างแรงงานเด็ก เป็นต้น

แต่ส่วนของการให้ความคุ้มครองลูกจ้างทำงานบ้านนั้น มีบางบทบัญญัติที่ถูกยกเว้นไม่ให้ใช้บังคับแก่นายจ้างซึ่งจ้างลูกจ้างทำงานเกี่ยวกับงานบ้านอันมิได้มีการประกอบธุรกิจรวมอยู่ด้วย ทำให้ลูกจ้างทำงานบ้านได้รับการคุ้มครองแตกต่างจากผู้ใช้แรงงานทั่วไป แต่อย่างไรก็ตามในปัจจุบันได้มีการประกาศใช้กฎกระทรวงฉบับที่ 14 (พ.ศ.2555) ออกตามความในพระราชบัญญัติคุ้มครองแรงงาน พ.ศ.2541 ซึ่งกำหนดให้มีบทบัญญัติเพิ่มเติมมาใช้บังคับใช้กับลูกจ้างทำงานบ้านอันมิได้มีการประกอบธุรกิจรวมอยู่ด้วย เป็นการขยายความคุ้มครองให้ลูกจ้างที่ทำงานบ้านเพิ่มขึ้นได้แก่ 1) ลูกจ้างต้องมีวันหยุดประจำสัปดาห์ ไม่น้อยกว่าสัปดาห์ละ 1 วัน 2) นายจ้างต้องกำหนดวันหยุดตามประเพณี ปีละไม่น้อยกว่า 13 วัน ซึ่งรวมวันแรงงานแห่งชาติด้วย และหากวันหยุดตามประเพณีตรงกับวันหยุดประจำสัปดาห์ ให้ลูกจ้างหยุดเป็นวันหยุดชดเชยเพิ่มอีก 1 วัน 3) ลูกจ้างที่ทำงานครบ 1 ปี มีสิทธิหยุดพักผ่อนประจำปี ปีละไม่เกิน 6 วันทำงาน 4) ลูกจ้างมีสิทธิลาป่วยตามที่ป่วยจริงได้ และหากลา 3 วันขึ้นไป นายจ้างสามารถขอใบรับรองแพทย์ยืนยันจ้างลูกจ้างได้ 5) ห้ามจ้างเด็กต่ำกว่า 15 ปีทำงาน กรณีลูกจ้างเป็นเด็กอายุต่ำกว่า 18 ปี นายจ้างต้องจ่ายค่าจ้างให้กับเด็กโดยตรง 6) นายจ้างต้องจ่ายค่าจ้างให้ลูกจ้างที่ทำงานในวันหยุด และ 7) ลูกจ้างต้องได้ค่าจ้างในวันที่ลาป่วยโดยไม่เกิน 30 วันทำงาน

นอกจากนี้ยังมีมาตรฐานสากลว่าด้วยความคุ้มครองลูกจ้างทำงานบ้านที่สำคัญได้แก่อนุสัญญาองค์การแรงงานระหว่างประเทศ ฉบับที่ 189 และข้อเสนอแนะ ฉบับที่ 201 ว่าด้วยงานที่มีคุณค่าสำหรับคนงานทำงานบ้าน การให้สัตยาบันหรือการรับรองมาตรฐานสากลระหว่างประเทศเป็นความก้าวหน้าที่สำคัญในการเสริมสร้างความคุ้มครองให้กับแรงงานข้ามชาติในประเทศไทย มาตรฐานเหล่านี้อาจให้เพื่อทบทวนและแก้ไขกรอบกฎหมายระดับชาติหรือใช้ในการพัฒนาข้อตกลงทวิภาคีหรือพหุภาคี สำหรับแรงงานที่ทำงานรับใช้ในบ้าน ILO ได้กำหนดมาตรฐานแรงงานระหว่างประเทศในอนุสัญญาฉบับนี้ ซึ่งเป็นข้อผูกพันที่รัฐภาคีจะต้องคุ้มครองและประกันว่าแรงงานทำงานบ้านจะมีและสามารถใช้สิทธิและเงื่อนไขที่ไม่น้อยไปกว่าที่ใช้กับแรงงานอื่นๆ แม้ว่าในปัจจุบันประเทศไทยยังไม่ได้ให้สัตยาบัน แต่ได้มีการการนำอนุสัญญาดังกล่าวมาเป็นแม่แบบในการปรับปรุงแก้ไขกฎหมายแรงงานของไทยเพื่อให้ความคุ้มครองลูกจ้างทำงานบ้าน เป็นผลให้เกิดการประกาศใช้กฎกระทรวง ฉบับที่ 14 (พ.ศ. 2555) ออกตามความในพระราชบัญญัติคุ้มครองแรงงาน พ.ศ.2541 เพื่อขยายความคุ้มครองให้แก่ลูกจ้างทำงานบ้านในประเทศไทย

อนุสัญญาฉบับนี้เปรียบเสมือนกฎหมายระหว่างประเทศที่ตราขึ้นจากความตกลงและการยอมรับร่วมกันของประเทศสมาชิกองค์การแรงงานระหว่างประเทศทั่วโลก เพื่อให้ประเทศสมาชิกได้ให้สัตยาบันในกฎหมายดังกล่าว และนำไปเป็นแม่แบบในการตรากฎหมายที่เกี่ยวกับการให้ความคุ้มครองลูกจ้างทำงานบ้านในประเทศของตน สำหรับประเทศไทยกฎหมายคุ้มครองแรงงานทำงานบ้านที่มีอยู่ได้สอดคล้องกับอนุสัญญาฉบับนี้อย่างมาก มีเพียงบางเรื่องเท่านั้นยังไม่ครอบคลุม เช่น การว่าจ้างแรงงานรับใช้ในบ้านต้องมีสัญญาจ้างเป็นลายลักษณ์อักษร อย่างไรก็ตามแรงงานข้ามชาติที่ทำงานบ้านในประเทศไทยอย่างถูกต้องตามกฎหมายล้วนได้รับการคุ้มครองตามกฎหมายเช่นเดียวกับแรงงานในประเทศ

ในประเด็นการรวมตัวเจรจาต่อรองกฎหมายที่สำคัญได้แก่ พระราชบัญญัติแรงงานสัมพันธ์ พ.ศ.2518 ซึ่งสิ่งสำคัญของพระราชบัญญัติฉบับนี้ได้กล่าวถึงการรวมตัวสหภาพแรงงาน ซึ่งสหภาพแรงงานเป็นสถาบันที่สำคัญที่สุดสถาบันหนึ่งในระบบแรงงานสัมพันธ์มีบทบาทสำคัญในฐานะตัวแทนผลประโยชน์ของลูกจ้างในการควบคุมความสัมพันธ์กับนายจ้าง และความสัมพันธ์ต่อรัฐ สำหรับการจัดตั้งสหภาพในประเทศไทยนั้นข้อกำหนดของกฎหมายทำให้แรงงานข้ามชาติไม่มีสิทธิจัดตั้ง (มาตรา 88-89) แต่สามารถเข้าเป็นสมาชิกสหภาพแรงงานได้ (มาตรา 95) ซึ่งข้อกำหนดในการจัดตั้งมี 2 ประเภท คือ 1) ผู้จัดตั้งและสมาชิกเป็นลูกจ้างของนายจ้างคนเดียวกัน 2) ผู้จัดตั้งและสมาชิกเป็นลูกจ้างที่ทำงานประเภทเดียวกัน ประเภทที่ 2 นี้มีโอกาสเกิดขึ้นได้ในทางปฏิบัติโดยการรวมตัวกันของลูกจ้างทำงานบ้านจากหลายครัวเรือนจัดตั้งสหภาพแรงงานประเภทนี้ขึ้น แต่ในปัจจุบันในประเทศไทยแรงงานทำงานบ้านยังไม่มี การจัดตั้งสหภาพแรงงานประเภทนี้ขึ้นแต่อย่างใด อาจมีสาเหตุมาจากเรื่องเวลาในการทำงานที่ทำให้อาจไม่มีเวลาในการรวมตัว และลูกจ้างทำงานบ้านเกรงกลัวว่านายจ้างจะรู้ว่าจะทำให้นายจ้างมีความรู้สึกไม่พอใจเนื่องจากต้องทำงานใกล้ชิดกับนายจ้างโดยตรง

ลูกจ้างทำงานบ้านกับการเข้าถึงการคุ้มครองตามกฎหมาย

เพื่อให้เกิดกรอบอภิปรายในประเด็นเรื่องการคุ้มครองแรงงานข้ามชาติ เนื้อหาในส่วนนี้จะกล่าวถึงสภาพการจ้างงานและสภาพการทำงาน รวมถึงกฎหมายคุ้มครองแรงงานที่เกี่ยวข้องกับลูกจ้างทำงานบ้าน

สภาพการจ้างงาน กล่าวได้ว่ามีผลต่อความเป็นธรรมหรือไม่เป็นธรรมที่ลูกจ้างจะได้รับจากการทำงาน รวมไปถึงการได้รับความคุ้มครอง จากนิยามความหมายสภาพการจ้างงานตามกฎหมายพระราชบัญญัติแรงงานสัมพันธ์ พ.ศ. 2518 "สภาพการจ้าง" หมายความว่า การปฏิบัติทั้งหลายระหว่างนายจ้างกับลูกจ้าง ตั้งแต่แรกเข้าทำงานจนกระทั่งถึงการเลิกจ้าง คือ ตั้งแต่เงื่อนไขการจ้างหรือการทำงาน การกำหนดวันและเวลาทำงาน ค่าจ้าง สวัสดิการ การเลิกจ้าง รวมทั้งประโยชน์ต่างๆ ของทั้งนายจ้างและลูกจ้างที่เกี่ยวกับการจ้างหรือการทำงานด้วย "ข้อตกลงเกี่ยวกับสภาพการจ้าง" หมายความว่า ข้อตกลงระหว่างนายจ้างกับลูกจ้างหรือระหว่างนายจ้างหรือสมาคมนายจ้างกับสหภาพแรงงานเกี่ยวกับสภาพการจ้าง ดังนั้นเรื่องใดก็ตามที่เป็นความสัมพันธ์ระหว่างนายจ้างกับลูกจ้างแล้วจะเป็นสภาพการจ้างงานทั้งสิ้น

ข้อตกลงในการทำงานหรือสัญญาจ้าง ตามพระราชบัญญัติคุ้มครองแรงงาน พ.ศ.2541 ระบุสัญญาจ้างหมายถึง สัญญาไม่ว่าเป็นหนังสือหรือด้วยวาจาระบุชัดเจน หรือเป็นที่เข้าใจโดยปริยายซึ่งบุคคลหนึ่งเรียกว่าลูกจ้างตกลงจะทำงานให้แก่บุคคลอีกบุคคลหนึ่งเรียกว่านายจ้างและนายจ้างตกลงจะให้ค่าจ้างตลอดเวลาที่ทำงานให้ (มาตรา 5) จากกลุ่มตัวอย่างพบว่าร้อยละ 76.5 ลูกจ้างทำงานบ้านได้รับทราบเงื่อนไขข้อตกลงในการทำงานว่าตนเองจะได้รับค่าจ้างจำนวนเท่าใด มีการตกลงกันว่าต้องทำงานอะไรภายในบ้านบ้าง และร้อยละ 32.5 ไม่ได้รับทราบเงื่อนไขข้อตกลงในการทำงาน เมื่อเข้าไปทำงานในบ้านก็ต้องทำงานตามที่นายจ้างสั่ง มีเพียงบางรายเท่านั้นที่มีสัญญาจ้างเป็นลายลักษณ์อักษร ซึ่งแรงงานที่มีสัญญาจ้างเป็นลายลักษณ์อักษรนั้นเป็นแรงงานที่ทำงานผ่านบริษัทจัดหางาน ซึ่งพวกเขาระบุไว้ว่าจะต้องทำงานอะไรบ้าง ได้เงินเดือนขั้นต่ำเท่าไร เริ่มทำงานเวลากี่โมงเลิกงานเวลากี่โมง เป็นต้น และพบแรงงานเพียงบางรายที่ทำงานในบ้านของนายจ้างที่เป็นชาวต่างชาติจะมีการทำสัญญาจ้างขึ้นมาเพื่อเป็นข้อตกลงระหว่างนายจ้างกับลูกจ้าง (ดูตารางที่ 2) ถึงแม้ลูกจ้างทำงานบ้านส่วนใหญ่ไม่มีสัญญาจ้างเป็นลายลักษณ์อักษรแต่ก็ได้มีการตกลงกับนายจ้างว่าต้องทำงานอะไรบ้าง และมีการตกลงเรื่องค่าจ้างที่ตนเองจะได้รับ

ในเรื่องของค่าจ้างถึงแม้มีการระบุค่าจ้างขั้นต่ำไว้อย่างชัดเจนตามพระราชบัญญัติคุ้มครองแรงงาน พ.ศ.2541 แต่สำหรับอาชีพงานบ้านเรื่องค่าจ้างขั้นต่ำนั้นไม่ครอบคลุมถึงแรงงานกลุ่มนี้ ตามในประกาศคณะกรรมการค่าจ้าง ฉบับที่ 7 เดือนตุลาคม 2555 ซึ่งระบุว่าอัตราค่าจ้างขั้นต่ำไม่มีผลใช้กับนายจ้างที่จ้างลูกจ้างทำงานบ้าน ดังนั้นการกำหนดอัตราค่าจ้างจะขึ้นอยู่กับนายจ้างเป็นสำคัญ ซึ่งจากกลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่ ร้อยละ 57.5 ได้รับเงินเดือน 5,000-8,000 บาท รองลงมา ร้อยละ 30.0 ได้รับเงินเดือน 8,001-11,000 บาท ร้อยละ 7.5 ได้รับเงินเดือนถึง 11,001-14,000 บาท ร้อยละ 3.3 ได้รับเงินเดือนค่อนข้างสูงถึง 14,001-17,000 บาท และมีเพียงร้อยละ 1.7 ได้รับเงินเดือนสูงถึง มากกว่า 17,000 บาท (ดูตารางที่ 2) ถึงแม้เรื่องค่าจ้างขั้นต่ำ จะไม่มีกฎหมายที่คุ้มครองพวกเขาเหล่านี้ แต่งานรับใช้ในบ้านเป็นงานที่ปัจจุบันขาดแคลนแรงงานกลุ่มนี้ จำนวนมาก ลูกจ้างจึงสามารถต่อรองเรื่องค่าจ้างกับนายจ้างได้ให้อยู่ในเกณฑ์ที่พึงพอใจได้ในระดับหนึ่ง

นอกจากนั้นประสบการณ์การทำงานมีส่วนสำคัญอย่างมากในการได้งานทำและการต่อรองเรื่องค่าจ้างกับนายจ้าง ประสบการณ์ของแรงงานเหล่านี้มีความแตกต่างกันไปบางรายมีการเปลี่ยนงานไปทำอาชีพอื่นอยู่บ่อยครั้ง บางรายทำงานรับใช้ในบ้านมาตลอดโดยที่ไม่คิดจะเปลี่ยนงาน จากกลุ่มตัวอย่างพบว่าร้อยละ 44.2 มีประสบการณ์ทำงาน 5-8 ปี รองลงมา ร้อยละ 35.8 มีประสบการณ์ทำงาน 1-4 ปี ร้อยละ 16.7 มีประสบการณ์ทำงาน 9-12 ปี มีเพียงร้อยละ 3.3 ที่มีประสบการณ์ทำงานมากกว่า 12 ปี (ดูตารางที่ 2)

ในเรื่องวันหยุดและวันลา ลูกจ้างทำงานบ้านได้รับความคุ้มครองเพิ่มขึ้นจากกฎกระทรวงฉบับที่ 14 (พ.ศ. 2555) ออกตามความในพระราชบัญญัติคุ้มครองแรงงาน พ.ศ. 2541 ทำให้ลูกจ้างทำงานบ้านได้สิทธิประโยชน์คุ้มครองเพิ่ม ดังต่อไปนี้

วันหยุดประจำสัปดาห์ นายจ้างต้องจัดให้ลูกจ้างทำงาน บ้านมีวันหยุดประจำสัปดาห์ สัปดาห์ละไม่น้อยกว่า 1 วัน โดยจะกำหนดเป็นวันใดของสัปดาห์ก็ได้ วันหยุดประจำสัปดาห์ที่นายจ้างกำหนดให้ลูกจ้างหยุดแต่ละวันต้องมีระยะเวลาห่างกันไม่เกิน 6 วัน (มาตรา 28) ห้ามไม่ให้ลูกจ้างทำงานในวันหยุด (มาตรา 25) หากทำงานในวันหยุด ให้นายจ้างจ่ายค่าจ้าง ค่าล่วงเวลา ค่าทำงานในวันหยุด (มาตรา 55) จากกลุ่มตัวอย่างพบว่าส่วนใหญ่ร้อยละ 94.2 มีวันหยุดสัปดาห์ละ 1 วัน มีเพียงร้อยละ 5.8 ไม่มีวันหยุดประจำสัปดาห์ และมี 1 คนเท่านั้นที่ได้รับเงินชดเชยวันละ 300 บาท เมื่อไม่ได้หยุดงาน ส่วนอีก 6 คนไม่ได้หยุดงาน และไม่มีค่าชดเชย (ดูตารางที่ 2)

วันหยุดตามประเพณี นายจ้างต้องจัดให้ลูกจ้างทำงานบ้าน มีวันหยุดตามประเพณี ปีหนึ่งไม่น้อยกว่า 13 วัน โดยรวมวันแรงงานแห่งชาติด้วย ส่วนอีก 12 วันที่ เหลือนายจ้างอาจเลือกกำหนดได้จากวันหยุดราชการประจำปี วันหยุดทางศาสนา หรือตามขนบธรรมเนียมประเพณีแห่งท้องถิ่น ในกรณีที่นายจ้างไม่อาจให้ลูกจ้างหยุดตามประเพณีได้ ให้นายจ้างตกลงกับลูกจ้างว่าจะหยุดในวันอื่นชดเชยหรือนายจ้างจะจ่ายค่าทำงานในวันหยุดให้ก็ได้ (มาตรา 29) จากกลุ่มตัวอย่างพบว่าแรงงานส่วนใหญ่ร้อยละ 73.3 ได้หยุดในวันหยุดตามประเพณีตามที่กฎหมายกำหนดไว้ มีเพียงร้อยละ 26.7 ที่ไม่ได้หยุดงาน ซึ่งแรงงานที่ไม่ได้หยุดงานจากที่เก็บข้อมูลกลุ่มตัวอย่างมีเพียง 1 คนที่ไม่ได้หยุดแต่ได้หยุดวันอื่นชดเชย ส่วนที่เหลือ 31 คน ไม่ได้หยุด และไม่มีค่าชดเชย (ดูตารางที่ 2)

วันหยุดพักผ่อนประจำปี ลูกจ้างทำงานบ้านที่ทำงาน ติดต่อกันครบ 1 ปี มีสิทธิหยุดพักผ่อนประจำปีได้ปีหนึ่งไม่น้อยกว่า 6 วันทำงานโดยให้นายจ้างเป็นผู้กำหนดวันหยุดดังกล่าวให้แก่ลูกจ้างล่วงหน้าหรือกำหนดให้ตามที่นายจ้างและลูกจ้างตกลงกัน ในปีต่อมานายจ้างอาจกำหนดวันหยุดพักผ่อนประจำปีให้แก่ลูกจ้างมากกว่า 6 วันทำงานก็ได้ นายจ้างและลูกจ้างอาจตกลงกันล่วงหน้าให้สะสมและเลื่อนวันหยุดพักผ่อนประจำปีที่ยังมิได้หยุดในปีนั้นรวมเข้ากับปีต่อไปได้ สำหรับลูกจ้างซึ่งทำงานยังไม่ครบหนึ่งปี นายจ้างอาจกำหนดวันหยุดพักผ่อนประจำปีให้แก่ลูกจ้างโดยคำนวณให้ตามส่วนก็ได้ (มาตรา 30) จากกลุ่มตัวอย่างพบว่า

แรงงานส่วนใหญ่ร้อยละ 83.8 สามารถขอลาหยุดได้ มีเพียงร้อยละ 14.2 เท่านั้นที่ไม่สามารถขอลาหยุด ส่วนใหญ่แรงงานเหล่านี้จะขอลาหยุดเพื่อกลับไปเยี่ยมบ้านเกิดที่ประเทศพม่า (ดูตารางที่ 2)

วันลาป่วย กฎหมายคุ้มครองแรงงานได้ให้ความคุ้มครองลูกจ้างทำงานบ้านที่เจ็บป่วย ไม่สามารถทำงานได้จะได้หยุดงานโดยไม่ถูกค่าจ้าง ลูกจ้างทำงานบ้านมีสิทธิลาป่วยได้เท่าที่ป่วยจริง การลาป่วยตั้งแต่ 3 วันทำงานขึ้นไป นายจ้างอาจให้ลูกจ้างแสดงใบรับรองของแพทย์ ในกรณีที่ลูกจ้างไม่อาจแสดงใบรับรองของแพทย์ได้ให้ลูกจ้างชี้แจงให้นายจ้างทราบ ซึ่งไม่นับการลาป่วยอันเนื่องมาจากประสพอันตรายจากการทำงานและการลาเพื่อคลอดบุตร (มาตรา 32) จากกลุ่มตัวอย่างพบว่าส่วนใหญ่ร้อยละ 95.0 แรงงานสามารถขอลาหยุดเมื่อป่วยได้ มีเพียงร้อยละ 5.0 ที่ไม่สามารถขอลาหยุดงานเมื่อป่วย (ดูตารางที่ 2)

จะเห็นได้ว่าในเรื่องของวันหยุดและวันลาลูกจ้างทำงานบ้านได้รับการคุ้มครองมากขึ้นตามกฎหมาย แต่ก็ยังพบว่าถึงแม้ว่านายจ้างสามารถให้มีวันหยุด แต่ในวันหยุดนั้นก่อนออกไปเพื่อออกไปทำธุระหรือทำกิจกรรมต่างๆ นอกบ้าน ลูกจ้างบางคนยังต้องทำงานให้เสร็จก่อนหรือต้องทำงานเมื่อกลับมาถึงบ้านแล้ว นอกจากนี้ลูกจ้างสามารถหยุดตามประเพณีหรือขอลาหยุดเพื่อกลับบ้านได้แต่ก็ไม่ใช่ทั้งหมด แรงงานคงยังถูกเอารัดเอาเปรียบจากนายจ้างในแง่ต่างๆ เหล่านี้ ทั้งนี้มีแนวโน้มว่าแรงงานทำงานบ้านดูเหมือนจะมีอำนาจต่อรองในเรื่องวันหยุดและวันลามากขึ้นเนื่องจากความต้องการแรงงานประเภทนี้

ด้านสวัสดิการของลูกจ้างทำงานบ้านนั้น การที่ลูกจ้างทำงานบ้านส่วนใหญ่พักอาศัยอยู่กับนายจ้าง นายจ้างจึงจัดที่พักอาศัยรวมถึงอาหารให้แก่ลูกจ้าง จากกลุ่มตัวอย่างพบว่าส่วนใหญ่ร้อยละ 90.8 จะพักอาศัยอยู่ที่บ้านของนายจ้างมีห้องพักส่วนตัวแยกเป็นสัดส่วนถูกสุขลักษณะ มีเพียงร้อยละ 9.2 ที่ไม่มีห้องพักส่วนตัวแยกเป็นสัดส่วน (ดูตารางที่ 2) ซึ่งลูกจ้างที่ไม่มีห้องพักเป็นสัดส่วนพบว่าต้องนอนห้องเดียวกับลูกๆ ของนายจ้าง หรือนอนกับผู้สูงอายุที่ตนเองดูแลอยู่ และลูกจ้างที่ไม่ได้พักอาศัยอยู่กับนายจ้างทำงานลักษณะไปเช้าเย็นกลับ ในส่วนสวัสดิการด้านอาหารพบว่าส่วนใหญ่แรงงานจะพักอาศัยกินอยู่กับนายจ้าง โดยร้อยละ 97.5 นายจ้างจัดอาหารให้รับประทานเช่นเดียวกับนายจ้าง มีร้อยละ 2.5 แรงงานต้องซื้ออาหารรับประทานเอง (ดูตารางที่ 2) แรงงานที่กินอยู่กับนายจ้างนอกจากนายจ้างจะจัดอาหารให้รับประทานด้วยแล้ว บางครั้งสามารถทำอาหารรับประทานเองได้โดยใช้ครัวของนายจ้างแต่ต้องขออนุญาตเป็นครั้งคราวไป ส่วนคนที่ต้องซื้ออาหารรับประทานเองนั้นจากข้อมูลเรื่องที่พักอาศัยพบว่าไม่มีแรงงานไม่ได้พักอยู่บ้านนายจ้าง ทำงานลักษณะไปกลับจึงต้องซื้ออาหารรับประทานเอง กล่าวได้ว่าจากการที่ลูกจ้างทำงานบ้านส่วนใหญ่ทำงานและพักอาศัยในบ้านในครอบครัวนายจ้างด้วยการที่ห้องอาศัยอยู่ร่วมกัน จะมีการถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน ลักษณะการทำงานในบ้านของนายจ้างจะเป็นลักษณะครอบครัว การเข้าถึงสิทธิสวัสดิการด้านต่างๆ แรงงานจึงได้รับการดูแลคุ้มครองเป็นอย่างดีในระดับหนึ่ง

ตารางที่ 2 สภาพการจ้างงาน

สภาพการจ้างงาน	จำนวน	ร้อยละ
1. การรับทราบเงื่อนไขข้อตกลงในการจ้างงาน		
ได้รับทราบ	81	67.5
ไม่ได้รับทราบ	39	32.5
รวม	120	100.0
2. ประสบการณ์การทำงาน		
มากกว่า 12 ปี	4	3.3
9-12 ปี	20	16.7
5-8 ปี	53	44.2
1-4 ปี	43	35.8
รวม	120	100.0
3. ค่าจ้าง		
5,000 – 8,000 บาท	69	57.5
8,001 – 11,000 บาท	36	30.0
11,001 – 14,000 บาท	9	7.5
14,001 – 17,000 บาท	4	3.3
มากกว่า 17,000 บาท	2	1.7
รวม	120	100.0
4. วันหยุดประจำปี		
มีวันหยุดประจำปี	113	94.2
ไม่มีวันหยุดประจำปี	7	5.8
รวม	120	100.0
5. วันหยุดตามประเพณี		
ได้หยุด	88	73.3
ไม่ได้หยุด	32	26.7
รวม	120	100.0

สภาพการจ้างงาน	จำนวน	ร้อยละ
6. วันหยุดประจำปี		
ลาได้	103	85.8
ลาไม่ได้	17	14.2
รวม	120	100.0
7. วันลา		
ลาหยุดได้	114	95.0
ลาหยุดไม่ได้	6	5.0
รวม	120	100.00
8. ที่พักอาศัย		
มีห้องพักส่วนตัว	109	90.8
ไม่มีห้องพักส่วนตัว	11	9.2
รวม	120	100.0
9. อาหาร		
ซื้ออาหารรับประทานเอง	3	2.5
นายจ้างแบ่งให้รับประทาน เช่นเดียวกับนายจ้าง	117	97.5
รวม	120	100.0
10. การเข้ารักษาพยาบาล		
ใช้บัตรประกันสุขภาพ	36	30.0
จ่ายเงินเอง	23	19.2
นายจ้างออกเงินให้	24	20.0
ไม่เคยเข้ารับการรักษาพยาบาล	37	30.8
รวม	120	100.0

สภาพการทำงาน ในการทำงานบ้านนั้นถึงแม้จะเป็นการว่าจ้างให้ทำงานในครัวเรือนของนายจ้าง อย่างไรก็ตามงานบ้านก็ถือเป็นอาชีพหนึ่งที่พึงได้รับสภาพการทำงานที่ดีและการคุ้มครองรวมถึงการดูแลเอาใจใส่จากนายจ้าง ซึ่งลักษณะการทำงานในอาชีพทำงานบ้านนี้ พบว่าไม่ได้มีการกำหนดความรับผิดชอบในการทำงานอย่างชัดเจนและค่อนข้างจะแปรผันไปตามนายจ้าง ต้องรับผิดชอบต่องานในหลายหน้าที่ซึ่งมีมากมายไม่มีขอบเขต จากกลุ่มตัวอย่างพบว่าทั้งหมดทุกคนมีหน้าที่ทำความสะอาดบ้าน และยังรับผิดชอบต่องานในหน้าที่อื่นๆ ด้วยดังนี้ ซักผ้า รีดผ้า ทำอาหาร ดูแลเด็ก ดูแลผู้สูงอายุ ล้างรถ ทำสวน ช่วยดูแลสัตว์เลี้ยง และช่วยงานธุรกิจของนายจ้างซึ่งจะว่าจ้างให้ช่วยเหลือในเรื่องเล็กๆ น้อยๆ ไม่ได้ให้เป็นผู้รับผิดชอบหลัก เช่น ขยายของ, ช่วยงานร้านทำผม และเป็นผู้ช่วยแม่ครัวในร้านอาหาร (ดูตารางที่ 3)

นอกจากนั้นแล้วชั่วโมงการทำงานก็เป็นสิ่งสำคัญที่นายจ้างควรตระหนักถึง ซึ่งชั่วโมงการทำงานตามที่กฎหมายกำหนดนั้นไม่ครอบคลุมถึงลูกจ้างทำงานบ้าน จึงทำให้ลูกจ้างทำงานบ้านได้รับการคุ้มครองแตกต่างจากผู้ใช้แรงงานทั่วไป ลูกจ้างทำงานบ้านมีชั่วโมงการทำงานที่ยาวนานและไม่แน่นอน จากการสำรวจกลุ่มตัวอย่างพบว่าส่วนใหญ่ร้อยละ 74.2 ไม่ได้มีข้อตกลงกับนายจ้างเรื่องชั่วโมงการทำงานที่แน่นอน มีเพียงร้อยละ 25.8

เท่านั้นที่มีข้อตกลงกับนายจ้างถึงเวลาการทำงานที่แน่นอน และแรงงานส่วนใหญ่ร้อยละ 51.7 มีชั่วโมงทำงาน 15-17 ชั่วโมงต่อวัน รองลงมาร้อยละ 38.3 มีชั่วโมงทำงาน 12-14 ชั่วโมงต่อวัน มีร้อยละ 8.3 มีชั่วโมงทำงาน 9-11 ชั่วโมงต่อวัน และร้อยละ 1.7 มีชั่วโมงทำงาน 18-20 ชั่วโมงต่อวัน ซึ่งถือว่าเป็นชั่วโมงการทำงานที่ยาวนาน (ดูตารางที่ 3) แรงงานมีช่วงเวลาเริ่มงานระหว่างเวลา ตี 4.00 น. - 10.00 น. และเลิกงานในระหว่างเวลา 17.00 น.- 23.00 น. ซึ่งเมื่อคิดค่าเฉลี่ยที่แรงงานเหล่านี้ทำงาน พบว่ามีชั่วโมงการทำงานยาวนานถึง 15 ชั่วโมงต่อวัน

ซึ่งการคุ้มครองเรื่องชั่วโมงการทำงานที่ระบุอยู่ในพระราชบัญญัติคุ้มครองแรงงาน พ.ศ. 2541 คือให้ลูกจ้างทำงานไม่เกิน 8 ชั่วโมงต่อวัน โดยนายจ้างต้องแจ้งเวลาทำงานปกติให้ลูกจ้างทราบหรือหากไม่สามารถระบุเวลาทำงานเริ่มต้นและสิ้นสุดได้เนื่องจากสภาพการทำงาน ให้นายจ้างและลูกจ้างตกลงกันกำหนดชั่วโมงทำงานแต่ละวันไม่เกิน 8 (มาตรา 23) ห้ามมิให้นายจ้างกำหนดให้ลูกจ้างทำงานล่วงเวลาทั้งในวันทำงานและวันหยุด นายจ้างสามารถให้ลูกจ้างทำงานล่วงเวลาได้โดยลูกจ้างต้องยินยอมเป็นคราวๆ ไป โดยที่เวลาทำงานล่วงเวลาเมื่อรวมกันแล้วต้องไม่เกินที่กฎหมายกำหนด (มาตรา 24-26) เมื่อนายจ้างให้ลูกจ้างทำงานล่วงเวลานายจ้างจะต้องจ่ายค่าจ้างให้กับลูกจ้างไม่ต่ำกว่าหนึ่งเท่าครึ่งตามจำนวนชั่วโมงในอัตราค่าจ้างรายชั่วโมงในวันทำงานปกติ (มาตรา 61) นายจ้างจะต้องกำหนดเวลาให้ลูกจ้างได้หยุดพักระหว่างการทำงานเป็นการชั่วคราว เพื่อให้ลูกจ้างได้ผ่อนคลายความเหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้าจากการทำงานในแต่ละวัน นายจ้างจะต้องจัดให้ลูกจ้างได้หยุดพักในระหว่างชั่วโมงทำงานในแต่ละวัน วันละไม่น้อยกว่า 1 ชั่วโมงหลังจากที่ลูกจ้างทำงานติดต่อกันมาแล้วไม่เกิน 5 ชั่วโมง นายจ้างและลูกจ้างอาจตกลงกันล่วงหน้าให้มีเวลาพักครึ่งหนึ่งน้อยกว่า 1 ชั่วโมงได้ แต่เมื่อรวมกันแล้ววันหนึ่งต้องไม่น้อยกว่า 1 ชั่วโมง (มาตรา 27) อย่างไรก็ตามถึงแม้ลูกจ้างทำงานบ้านไม่ได้ถูกคุ้มครองในเรื่องของชั่วโมงการทำงานตามกฎหมาย แต่ด้วยลักษณะงานบ้านที่ไม่ได้ทำงานตลอดเวลา ทำงานหนึ่งอย่างเสร็จเป็นครั้งคราวไป จึงทำให้ชั่วโมงการทำงานของลูกจ้างทำงานบ้านนั้นยืดหยุ่นมีเวลาพักระหว่างวันสลับกับเวลาทำงาน

การการติดต่อกับบุคคลภายนอกของลูกจ้างทำงานบ้าน จากการสำรวจกลุ่มตัวอย่างซึ่งแรงงานสามารถเลือกตอบแบบสอบถามได้หลายข้อพบว่าแรงงานทั้งหมดนายจ้างอนุญาตให้ติดต่อกับบุคคลภายนอกได้โดยใช้โทรศัพท์มือถือส่วนตัวเพื่อติดต่อพูดคุยกับพ่อแม่ญาติพี่น้องเพื่อนฝูง มีร้อยละ 69.2 นายจ้างอนุญาตให้ออกไปพบนอกบ้านได้ ร้อยละ 36.7 นายจ้างอนุญาตให้คนมาหาที่บ้าน ซึ่งส่วนใหญ่คนที่จะมาหาที่บ้านได้นั้นต้องเป็นพ่อ แม่ หรือญาติสนิทของแรงงานเท่านั้น และต้องแจ้งให้นายจ้างทราบก่อนที่จะให้คนมาหาที่บ้านได้ มีเพียงร้อยละ 6.7 ที่นายจ้างอนุญาตให้ใช้โทรศัพท์ของนายจ้างเพื่อติดต่อกับบุคคลภายนอก และมีเพียงร้อยละ 5.0 เท่านั้นที่ยังมีการส่งจดหมายเพื่อติดต่อกันอยู่ (ดูตารางที่ 3)

นอกจากนั้นด้วยลักษณะสถานที่ทำงานที่เป็นพื้นที่ส่วนบุคคลของนายจ้าง มีลักษณะเปิดต่อสาธารณชนค่อนข้างต่ำ จึงมีความเสี่ยงต่อสภาพการทำงานของลูกจ้างที่อาจจะถูกคุกคามกระทำความรุนแรงได้ ตามพระราชบัญญัติคุ้มครองแรงงาน พ.ศ. 2541 ห้ามมิให้นายจ้างล่วงเกิน คุกคาม หรือก่อความเดือดร้อนรำคาญต่อลูกจ้าง (มาตรา 16) ซึ่งมีผลคุ้มครองแรงงานทุกคน จากการสำรวจกลุ่มตัวอย่างพบว่า ร้อยละ 85.8 แรงงานไม่เคยถูกคุกคามกระทำความรุนแรง ร้อยละ 13.3 จะเคยถูกนายจ้างตะโกนดุด่า และร้อยละ 0.8 เคยถูกขว้างปาของใส่เมื่อนายจ้างไม่พอใจ (ดูตารางที่ 3)

ในส่วนของปัญหาจากการทำงาน พบว่าร้อยละ 90.8 ไม่มีปัญหาจากการทำงาน มีเพียงร้อยละ 9.2 เท่านั้นที่มีปัญหาจากการทำงาน (ดูตารางที่ 3) ซึ่งปัญหาที่ลูกจ้างทำงานบ้านพบเจอก็มีความแตกต่างกันออกไป ส่วนใหญ่จะเจอปัญหาการสื่อสารกับนายจ้างไม่เข้าใจ แต่จะเจอปัญหานี้ในช่วงแรกของการเริ่มเข้ามาทำงานเท่านั้น เมื่อแรงงานเหล่านี้มีความคุ้นเคยกับงานที่ทำและสามารถใช้ภาษาไทยได้คล่องมากขึ้นปัญหานี้ก็

พบน้อยลง นอกจากนั้นปัญหาสำคัญประการหนึ่งที่แรงงานส่วนใหญ่เจอก็คือชั่วโมงการทำงานที่ยาวนานถึงแม้แรงงานเหล่านี้มีการต่อรองกับนายจ้างมากขึ้น แต่อย่างไรก็ตามแรงงานเหล่านี้ก็ยังคงแบกรับภาระงานที่ต้องทำยาวนานอยู่ และเมื่อพวกเขามีปัญหาจากการทำงานแรงงานส่วนใหญ่เลือกที่จะปรึกษาเพื่อนเพื่อช่วยกันหาทางออกของปัญหาที่เกิดขึ้นกับพวกเขา

ในเรื่องของการร้องทุกข์รัฐไทยได้จัดให้มีช่องทางการให้ความช่วยเหลือและร้องทุกข์เมื่อแรงงานมีปัญหาจากการทำงาน แรงงานข้ามชาติทุกคนสามารถเข้าไปขอความช่วยเหลือไม่ว่าจะเป็นจากเจ้าหน้าที่ตำรวจ หรือการร้องเรียนผ่านฮอตไลน์สายด่วนเบอร์ 1546 ของกรมสวัสดิการและคุ้มครองแรงงาน กระทรวงแรงงานซึ่งมีภาษาพม่าในการตอบรับโทรศัพท์ และเบอร์ 1300 ศูนย์ช่วยเหลือสังคมสำหรับความช่วยเหลือเร่งด่วนหากตกอยู่ในภาวะอันตรายหรือภาวะฉุกเฉิน จากการสำรวจกลุ่มตัวอย่างพบว่าแรงงานทั้งหมดไม่เคยไปร้องทุกข์เกี่ยวกับการละเมิดสิทธิแรงงาน ซึ่งไม่เคยไปร้องทุกข์นั้นพบว่า ร้อยละ 60 คิดว่าตนเองไม่เคยถูกละเมิดสิทธิแรงงาน ร้อยละ 33.3 ที่ไม่ไปร้องทุกข์เพราะไม่ต้องการสร้างปัญหา ร้อยละ 4.2 ไม่รู้ว่าจะไปร้องทุกข์กับใคร และมีร้อยละ 2.5 ไม่กล้าไปร้องทุกข์ ซึ่งแรงงานที่ไม่กล้าไปร้องทุกข์นั้น ได้ทราบช่องทางว่ามีฮอตไลน์สายด่วนเพื่อช่วยเหลือแรงงานอยู่แต่ตนเองไม่กล้าที่จะโทรไป (ดูตารางที่ 3)

สำหรับลูกจ้างทำงานบ้านเป็นกลุ่มที่เข้าถึงและใช้ช่องทางการร้องทุกข์ได้น้อยมาก หรือแทบไม่ใช้หรือไม่ทราบว่ามีช่องทางการร้องทุกข์เลย ไม่ว่าจะผ่านช่องทางโทรศัพท์สายด่วนของกระทรวงแรงงาน หรือช่องทางผ่านพนักงานตรวจแรงงาน หรือช่องทางอื่นๆ อุปสรรคที่สำคัญคือการที่พนักงานตรวจแรงงานไม่สามารถหรือมีข้อจำกัดในการเข้าถึงบ้านที่เป็นสถานที่ทำงานซึ่งถือเป็นสถานที่ส่วนบุคคลของนายจ้าง ส่วนอุปสรรคอื่นๆ เช่น การเกรงกลัวเจ้าหน้าที่ตำรวจ พนักงานตรวจแรงงานมีไม่เพียงพอ นอกจากนั้นแรงงานที่ทำงานบ้านมีจำนวนไม่น้อยที่ไม่ได้จดทะเบียนถูกต้องตามกฎหมาย ดังนั้นการร้องทุกข์ต่อเจ้าหน้าที่รัฐย่อมหมายถึงความเสี่ยงที่จะถูกจับและนำตัวออกนอกประเทศ

ตารางที่ 3 สภาพการทำงาน

สภาพการทำงาน	จำนวน	ร้อยละ	สภาพการทำงาน	จำนวน	ร้อยละ
1. ลักษณะงานที่รับผิดชอบ*			3. การติดต่อกับบุคคลภายนอก*		
ทำความสะอาดบ้าน	120	100.0	ส่งจดหมาย	6	5.0
ดูแลเด็ก	50	41.7	ให้คนมาหาที่บ้าน	44	36.7
ดูแลผู้สูงอายุ	10	8.3	ออกไปพบนอกบ้าน	83	69.2
ทำอาหาร	65	54.2	ใช้โทรศัพท์มือถือส่วนตัว	120	100.0
ซักผ้ารีดผ้า	102	85.0	ใช้โทรศัพท์ของนายจ้าง	8	6.7
ล้างรถ	21	17.5	รวม	120	100.0
ทำสวน	6	5.0	4. การถูกคุกคามกระทำความรุนแรง		
ช่วยธุรกิจของนายจ้าง	8	6.7	ไม่เคยถูกกระทำ	103	85.8
ดูแลสัตว์เลี้ยง	7	5.8	ตะโกนดุด่า	16	13.3
2. ชั่วโมงการทำงาน			ขว้างปาของใส่	1	0.8
9-11	10	8.3	รวม	120	100.0
12-14	46	38.3	5. ปัญหาจากการทำงาน		
15-17	62	51.7	มี	11	9.2
18-20	2	1.7	ไม่มี	109	90.8
รวม	120	100.0	รวม	120	100.0
*เลือกตอบได้หลายข้อ			6. การร้องทุกข์		
			ไม่เคยถูกละเมิดสิทธิแรงงาน	72	60.0
			ไม่กล้า	3	2.5
			ไม่ต้องการสร้างปัญหา	40	33.3
			ไม่รู้ว่าจะไปร้องทุกข์กับใคร	5	4.2
			รวม	120	100.0

การคุ้มครองทางสังคมสำหรับแรงงานข้ามชาติในบริบทประเทศไทย

นอกจากการคุ้มครองสิทธิแรงงานที่สำคัญตามกฎหมายแล้วนั้น ลูกจ้างทำงานบ้านควรจะได้รับ การคุ้มครองทางสังคมขั้นพื้นฐานด้วยเช่นกัน สำหรับแนวคิดการให้ความคุ้มครองทางสังคมรากฐานแนวคิดนี้ มาจากความต้องการที่จะลดความเปราะบางและการจัดการภาวะความเสี่ยงให้กับครอบครัวและชุมชนที่มีรายได้ ต่ำ แรงงานที่มีรายได้น้อย เพื่อประโยชน์ในการเข้าถึงการบริโภคและการบริการขั้นพื้นฐานที่เพียงพอ คำว่า “การคุ้มครองทางสังคม” (Social Protection) เป็นคำที่ได้ถูกนำมาใช้ในหลายๆ โอกาส การกำหนดนิยาม หรือความหมายของการคุ้มครองทางสังคมได้มีการให้ไว้ในหลายมุมมองแตกต่างกันออกไป อาทิเช่น

ธนาคารโลก (World Bank) ได้ให้ความหมายของ “การคุ้มครองทางสังคม” เช่นเดียวกับกับ “สวัสดิการสังคม” (Social Welfare) ที่หมายถึง ระบบการจัดบริการทางสังคมเพื่อป้องกัน แก้ไขปัญหาและ พัฒนาสังคมรวมทั้งการส่งเสริมความมั่นคง เพื่อให้ประชาชนสามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้ในระดับมาตรฐาน โดยบริการดังกล่าวจะต้องตอบสนองความต้องการพื้นฐานของประชาชน ให้ได้รับการพัฒนาคุณภาพชีวิตอย่าง ทัวถึงและเป็นธรรม ทั้งทางด้านการศึกษาสุขภาพอนามัย ที่อยู่อาศัย การมีงานทำ นันทนาการ และบริการ สังคม (Social Services) ส่วนองค์การแรงงานระหว่างประเทศ (ILO) ได้ให้ความหมายการคุ้มครองทางสังคม (Social Protection) คือ “เป็นเครื่องมือเพื่อให้ความคุ้มครอง และหลักประกันทางสังคมตามกฎหมาย ตลอดจนระบบประกันสังคมที่มีต่อกลุ่มที่อ่อนแอมากที่สุด ในสังคม โดยเฉพาะกลุ่มผู้ใช้แรงงานและผู้ยากจน” และยังได้ระบุไว้ด้วยว่าการคุ้มครองทางสังคมนี้อาจใช้แทนที่กับคำว่า โครงข่ายความคุ้มครองทางสังคม (Social Safety Nets) ก็ได้เนื่องจากวัตถุประสงค์และเป้าหมายหลักของคำสองคำนี้มีความใกล้เคียงกันมาก ทั้งในเรื่องของกลุ่มเป้าหมาย มาตรการ และความคุ้มครองโดยให้ความสำคัญไปที่กลุ่มที่จำเป็นต้องได้รับความ ช่วยเหลือมากที่สุดก่อน โดยถือเป็นสิทธิมนุษยชนและสิทธิทางสังคม ซึ่งมีใช่เป็นเพียงวัตถุประสงค์ทาง มนุษยธรรมและนโยบายทางสังคมของรัฐซึ่งเปิดโอกาสให้ภาคเอกชนเข้ามามีส่วนร่วมเท่านั้น หากแต่ยังเป็น ระบบแห่งสัญญาและข้อตกลงระหว่างประเทศในเรื่องของการพัฒนาสังคม และการกระจายรายได้ (Sabates-Wheeler and Waite, 2003)

นอกจากนั้นธนาคารพัฒนาเอเชีย (ADB) ได้กล่าวถึง การคุ้มครองทางสังคมคือ "ชุดของนโยบายและ โปรแกรมที่ออกแบบมาเพื่อลดความยากจนและความเสี่ยง ด้วยการส่งเสริมตลาดแรงงานที่มีประสิทธิภาพ การลดความเสี่ยงและการเสริมสร้างความสามารถในการป้องกันตัวเองจากความไม่แน่นอน และการหยุดชะงัก หรือสูญเสียรายได้" ซึ่งเป็นแนวคิดการดำเนินภายใต้ระบบคุ้มครองทางสังคม (Social Protection Initiatives: SPI) โดย SPI ครอบคลุมมาตรการการคุ้มครองทางสังคมทั้งระบบประกอบไปด้วย 1) การประกันสังคม (Social Insurance) ช่วยลดผลกระทบจากปัญหา สำหรับกลุ่มประชากรที่มีความเสี่ยงต่อความเสี่ยงที่พบบ่อย เช่น การประกันสุขภาพการเจ็บป่วย การว่างงาน การบาดเจ็บจากการทำงาน เงินชดเชย การคลอดบุตร วย ชรา บำนาญ ผลประโยชน์จากกองทุนสำรองเลี้ยงชีพ 2) การช่วยเหลือทางสังคม (Social Assistance) ไปยัง กลุ่มต่างๆ เช่น คนยากจน การให้สวัสดิการสำหรับเด็ก ผู้สูงอายุ คนพิการ ให้ความช่วยเหลือด้านสุขภาพ การ บรรเทาภัยพิบัติ และ 3) การมีส่วนร่วมของตลาดแรงงาน (Labour Market Intervention) ให้ความช่วยเหลือ สำหรับความปลอดภัยในการจ้างงาน เช่น การพัฒนาทักษะ และการฝึกอบรม หรือโครงการพิเศษต่างๆ รวมถึงแผนงานการตลาดแรงงานอื่น เช่น รายได้สำหรับการว่างงานภายใต้การประกันสังคม (Asian Development Bank, 2013)

กล่าวได้ว่าการคุ้มครองทางสังคมเป็นการดำเนินงานเพื่อให้ความคุ้มครองหรือให้หลักประกันทาง สังคมแก่ประชาชนในด้านต่างๆ อาทิ กฎหมาย ระเบียบข้อบังคับ ระบบประกันสังคม และบริการทางสังคม ต่างๆ โดยให้ความสำคัญแก่กลุ่มประชาชนที่ยากจนและด้อยโอกาส เพื่อให้ได้รับสิทธิทางสังคมในฐานะที่เป็น

มนุษย์ อันเป็นความร่วมมือในการดำเนินงานระหว่างภาครัฐและภาคเอกชน ทั้งนี้การดำเนินการคุ้มครองทางสังคมต้องเป็นกระบวนการที่ดำเนินการอย่างยั่งยืนต่อเนื่อง ไม่ว่าในภาวะปกติหรือในภาวะวิกฤตทางสังคม การให้ความคุ้มครองทางสังคมนั้นอยู่ที่การตีความของภาครัฐในการดำเนินโครงการที่จะให้ความคุ้มครองทางสังคม เนื่องจากมีการนิยามความหมายของการคุ้มครองทางสังคมที่แตกต่างกันออกไปดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น

สำหรับในบริบทประเทศไทยการคุ้มครองทางสังคม จากวิสัยทัศน์ของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 11 (2555-2559) มุ่งสร้างสังคมอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขด้วยความเสมอภาคเป็นธรรมและมีภูมิคุ้มกันต่อการเปลี่ยนแปลง การสร้างสังคมที่เท่าเทียมเป็นธรรมจะสัมฤทธิ์ผลทำได้หลายแนวทาง เช่นการปรับโครงสร้างระบบภาษีเพื่อปรับปรุงการกระจายรายได้โดยการปรับปรุงคุณภาพและประสิทธิภาพของสวัสดิการสังคมและโดยการเพิ่มการเข้าถึงบริการทางสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับกลุ่มเปราะบาง

ลักษณะการคุ้มครองทางสังคมในประเทศไทย สามารถแบ่งออกเป็น 1) หลักการประกัน ประกอบด้วยประกันสังคมและการประกันสุขภาพ กลไกการประกันสังคมโดยภาครัฐนั้นผู้ประกันตนแต่ละกลุ่มจะได้รับสิทธิประโยชน์จากการประกันตนที่แตกต่างกัน 2) การคุ้มครองแรงงาน คือการให้ความคุ้มครองกับลูกจ้างในหลายๆ ด้านตามกฎหมายพระราชบัญญัติคุ้มครองแรงงาน พ.ศ.2541 โดยเฉพาะการคุ้มครองในเรื่อง ค่าจ้าง เวลาการทำงาน แรงงานเด็ก ซึ่งการคุ้มครองแรงงานนั้นเป็นสวัสดิการที่นายจ้าง และ/หรือภาคเอกชนจะเป็นผู้รับผิดชอบภาระ 3) การสงเคราะห์ จะเป็นการดำเนินการโดยกลุ่มคือกลุ่มเปราะบางทางสังคม เด็กกำพร้า ผู้สูงอายุ คนพิการ ขาดทุน คนไร้ที่พึ่ง ครอบครัวกลุ่มคนยากจน ผู้ประสบภัยธรรมชาติ ซึ่งส่วนนี้จะเป็นการช่วยเหลือในรูปแบบของที่พักชั่วคราว การให้คำปรึกษา การให้สิ่งของอุปโภคบริโภค การให้การฝึกอบรมอาชีพ จะเป็นการให้ชั่วคราวเพื่อช่วยเหลือยามฉุกเฉิน และ 4) การให้บริการทางสังคมอื่นๆ นอกเหนือจากการให้ความคุ้มครองทางสังคมที่กล่าวมาแล้วนั้นยังให้ความคุ้มครองประชาชนทั่วไปในรูปแบบของการบริการทางการศึกษา

โครงการการคุ้มครองทางสังคมในประเทศไทยสำหรับแรงงานข้ามชาติ สวัสดิการต่างๆ ที่ครอบคลุมถึงแรงงานทำงานบ้าน ไก่แก่ ด้านสุขภาพ การศึกษา ดังต่อไปนี้

ด้านสุขภาพ

- การประกันสุขภาพแรงงานต่างด้าว ภายใต้กรอบกฎหมายระบบการประกันสุขภาพแรงงานข้ามชาติภาคบังคับ จัดตั้งโดยประกาศกระทรวงสาธารณสุขเรื่องการตรวจสุขภาพและประกันสุขภาพแรงงานต่างด้าวหลบหนีเข้าเมืองจากประเทศสาธารณรัฐสหภาพเมียนมาร์ ประเทศสปป.ลาว และประเทศกัมพูชา (1 กรกฎาคม พ.ศ. 2552) เพื่อให้การดูแลสุขภาพแก่แรงงานข้ามชาติ ระบบประกันสุขภาพแรงงานต่างด้าวภาคบังคับนี้เป็นเงื่อนไขบังคับขั้นต้นประการหนึ่งสำหรับแรงงานที่ยื่นคำร้องขอใบอนุญาตทำงาน หรือขอผ่อนปรนเพื่ออยู่ในประเทศไทยชั่วคราว แรงงานข้ามชาติจะมีสิทธิได้รับการประกันสุขภาพ สำหรับการรักษาพยาบาลผู้ประกันตนต้องจ่ายเงิน 30 บาทต่อการรักษาหนึ่งครั้งเมื่อใช้บริการรักษาพยาบาลที่โรงพยาบาล

จากกลุ่มตัวอย่างลูกจ้างทำงานบ้านพบว่าแรงงานส่วนใหญ่ร้อยละ 70.8 มีบัตรประกันสุขภาพ และร้อยละ 29.2 ไม่มีบัตรประกันสุขภาพ นอกจากนั้นแรงงานรับใช้ในบ้านเมื่อไม่สบายส่วนใหญ่ร้อยละ 30.8 เคยเข้ารับการรักษาพยาบาลในโรงพยาบาล จะเจ็บปวดเล็กน้อยเท่านั้นก็ขอยาจากนายจ้าง หรือซื้อยารับประทานเอง ส่วนแรงงานที่ป่วยจนต้องไปโรงพยาบาลพบว่าร้อยละ 30.0 ใช้สิทธิบัตรประกันสุขภาพ ร้อยละ 20.0 นายจ้างออกค่ารักษาพยาบาลให้ ร้อยละ 19.2 จ่ายเงินค่ารักษาพยาบาลเอง (ดูตารางที่ 2) สำหรับ

คนที่นายจ้างออกค่ารักษาพยาบาลให้บางรายให้ข้อมูลว่าถึงแม้จะมีบัตรประกันสุขภาพเวลาไม่สบายหนักๆ นายจ้างจะพาไปโรงพยาบาลเอกชนใกล้บ้าน ซึ่งไม่สามารถใช้สิทธิประกันสุขภาพได้ ส่วนแรงงานที่จ่ายเงินค่ารักษาด้วยตนเองนั้นกล่าวว่าตนเองไม่ได้ทำบัตรประกันสุขภาพในปีต่อไปเมื่อไม่สบายก็ต้องออกเงินเอง เพราะคิดวามานๆ ที่จะไม่สบาย บางปีจ่ายเงินค่าบัตรประกันสุขภาพไปก็ไม่เคยได้ใช้ จึงไม่คิดที่จะซื้อบัตรประกันสุขภาพอีก

- *การประกันสังคม* การเข้าถึงการคุ้มครองทางสังคมตามกฎหมายพระราชบัญญัติประกันสังคม และพระราชบัญญัติเงินทดแทนไม่ครอบคลุมถึงกลุ่มลูกจ้างทำงานบ้าน อย่างไรก็ตามได้มี พระราชบัญญัติประกันสังคม (ฉบับที่ 4) พ.ศ. 2558 ออกวันที่ 22 มิถุนายน พ.ศ. 2558 มีกำหนดนิยาม “ลูกจ้าง” หมายความว่า ผู้ซึ่งทำงานให้นายจ้างโดยรับค่าจ้าง” (มาตรา 4) จึงทำให้ลูกจ้างทำงานบ้านสามารถเข้าประกันสังคมได้ตามคำนิยามดังกล่าว แต่เนื่องจากยังมีกฎหมายลูกที่ออกมาบังคับใช้จึงยังต้องรอประกาศที่จะทราบผลแน่ชัดว่าแรงงานข้ามชาติที่มีอาชีพลูกจ้างทำงานบ้านสามารถได้สิทธิในการประกันสังคมหรือไม่อย่างไร นอกจากนี้เรื่องการประกันสังคมสำหรับแรงงานข้ามชาติยังเป็นที่ยกเถียงกันอยู่เรื่องสิทธิการประกันตน ซึ่งแรงงานต่างด้าวมีข้อจำกัดในหลายด้านด้วยกัน อาทิเช่นเนื่องจากแรงงานต่างด้าวมีระยะเวลาพำนักได้เพียง 4 ปีเท่านั้นจึงขาดโอกาสที่จะได้รับสิทธิประโยชน์ด้านชราภาพ นอกจากนี้แรงงานต่างด้าวไม่มีโอกาสเข้าถึงสิทธิในกรณีว่างงาน

ด้านการศึกษา

ในที่นี้จะกล่าวถึงการจัดการศึกษาจากภาครัฐ และองค์กรพัฒนาเอกชนที่แรงงานข้ามชาติโดยเฉพาะอย่างยิ่งลูกจ้างทำงานบ้านที่สามารถเข้าถึงได้ ดังต่อไปนี้ การศึกษาจากภาครัฐ ได้แก่ การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย (กศน.) ของแรงงานข้ามชาติ เนื่องจากเป็นช่องทางที่แรงงานรับใช้ในบ้านสามารถเข้าถึงได้เพื่อการพัฒนาทักษะด้านการศึกษาของตน มีการประกาศหลักสูตรการศึกษานอกระบบระดับการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2551 ซึ่งมีแนวปฏิบัติในการจัดการศึกษาสำหรับบุคคลที่ไม่มีหลักฐานทางทะเบียนราษฎรหรือไม่มีสัญชาติไทยที่ชัดเจนยิ่งขึ้น แต่ยังมีบางพื้นที่ที่เท่านี้ที่มีการรับนักศึกษากลุ่มดังกล่าวเข้าเรียน ในขณะที่พื้นที่ส่วนใหญ่ที่แม่จะมีแรงงานข้ามชาติและผู้มีปัญหาสถานะบุคคลอยู่อย่างหนาแน่นก็ยังไม่เกิดการปฏิบัติในเรื่องนี้ จะเห็นว่าการจัดการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย มีข้อติดขัดในเรื่องการนำนโยบายไปสู่การปฏิบัติในระดับพื้นที่ซึ่งมีความล่าช้า (บุษรัตน์ กาญจนดิษฐ์, ราพีง จำปากุล, และณัฐพงษ์ มณีกร, 2555)

ซึ่งจากกลุ่มตัวอย่างลูกจ้างที่ทำงานบ้านพบว่ามี 1 คนที่กำลังศึกษาระดับชั้นประถมศึกษาในโครงการของ กศน. สำหรับแรงงานข้ามชาติ ปัญหาการเข้าถึงการศึกษา กศน. ของแรงงานกลุ่มนี้พบว่าความพร้อมของตนเองด้านภาษาไทยซึ่งเป็นพื้นฐานของการเรียนในระบบการศึกษาที่ใช้ภาษาไทยเป็นหลัก อีกทั้ง กศน. ยังขาดการเข้ามามีบทบาทในการจัดการเรียนการสอนร่วมกับศูนย์สอนภาษาวันอาทิตย์ ซึ่งดำเนินโดยองค์กรพัฒนาเอกชนทั้งในเรื่องการรับลงทะเบียนเรียน สถานที่จัดการเรียนการสอน การพัฒนาหลักสูตรหรือวิธีการเรียนการสอนที่สอดคล้องเหมาะสมกับความต้องการหลากหลายของกลุ่มแรงงานข้ามชาติ ส่งผลให้กลุ่มแรงงานข้ามชาติเข้าเรียนในระบบ กศน. มีจำนวนที่น้อยมากเมื่อเทียบกับความต้องการของกลุ่มบุคคลดังกล่าวที่ต้องการจะพัฒนาตนเองด้านภาษาไทย และการได้รับการศึกษาอย่างถูกต้องตามกฎหมาย

นอกจากนั้นการจัดการศึกษาจากองค์กรพัฒนาเอกชนโดยคณะกรรมการณรงค์เพื่อประชาธิปไตยในพม่า (กรพ.) ซึ่งมีโครงการสอนภาษาไทยและภาษาอังกฤษให้กับแรงงานข้ามชาติชาวพม่า ภายใต้ชื่อโครงการพัฒนาความรู้และให้การศึกษารองานข้ามชาติที่มาจากประเทศพม่า หรือเดียร์เบอร์ม่า (DEAR BURMA - Development of Education and Awareness for Refugees from Burma) ที่ย่านราชเทวี ซึ่งจากการ

สำรวจกลุ่มตัวอย่างลูกจ้างทำงานบ้านพบว่าทั้งหมดกำลังเรียนภาษาไทย และมีบางรายที่เรียนภาษาอังกฤษของโครงการนี้ แรงงานเหล่านี้ได้เรียนรู้ทักษะภาษาไทยเมื่อจบหลักสูตรของโครงการเดียร์เบอร์มา ลูกจ้างทำงานบ้านที่ต้องการศึกษาต่อสามารถสอบวัดผลเพื่อเข้ารับการศึกษาอย่างเป็นทางการในระบบการศึกษาของประเทศไทยตามโครงการการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยต่อไป

ช่องว่างและการบังคับใช้

โดยหลักการแล้วกฎหมายแรงงานไทย ให้ประโยชน์ต่อแรงงานข้ามชาติทุกคนไม่ว่าจะเข้าเมืองมาอย่างถูกกฎหมายหรือไม่หรือเป็นแรงงานจดทะเบียนหรือไม่ ถึงกระนั้นในระดับปฏิบัติเจ้าหน้าที่ของรัฐไทยยังมีแนวโน้มที่ปฏิบัติต่อแรงงานสัญชาติไทยกับแรงงานข้ามชาติ รวมถึงแรงงานข้ามชาติที่จดทะเบียนและไม่จดทะเบียนอย่างไม่เท่าเทียมกัน แรงงานข้ามชาติที่ไปจดทะเบียนกับกบทางไทยจะได้รับความคุ้มครองมากกว่าแรงงานที่ไม่จดทะเบียน เนื่องจากมีสถานภาพที่ชัดเจนและการเข้าถึงสิทธิประโยชน์ต่างๆ เช่นเดียวกับแรงงานไทย

แรงงานข้ามชาติที่ทำงานเป็นลูกจ้างทำงานบ้านมีความเสี่ยงที่จะถูกเลือกปฏิบัติและได้รับความไม่เป็นธรรมในการจ้างงาน เช่น ชั่วโมงการทำงาน ค่าจ้างขั้นต่ำ ที่กฎหมายไม่คุ้มครองครอบคลุมในส่วนนี้ โดยเฉพาะเรื่องชั่วโมงในการทำงาน นายจ้างมักจะคิดว่างานบางอย่างเป็นงานที่ไม่ได้ทำต่อเนื่องทุกวัน จึงมักจะละเลยเรื่องชั่วโมงการทำงานของแรงงานรับใช้ในบ้าน เนื่องจากการทำงานในบ้านของนายจ้างคนไทยที่มีลักษณะอยู่กันอย่างครอบครัว ทำให้นายจ้างรู้สึกว่าการเรียกใช้งานได้ทุกเมื่อนั้นเป็นเรื่องปกติ เนื่องมาจากว่างานบ้านเป็นภารกิจที่มีช่วงเวลาทำงานกับเวลาพักผ่อนยามว่างซ้อนทับกันอยู่อย่างมีนัยยะสำคัญ นั่นคือ อย่างเช่น เวลาทำความสะอาดบ้าน สามารถเปิดโทรทัศน์ หรือวิทยุเพื่อฟังเพลงไปพร้อมกับการทำงานได้ เวลาดูแลผู้สูงอายุ กิจกรรมที่ผู้สูงอายุทำเช่น ดูหนัง ดูละคร แรงงานรับใช้ในบ้านสามารถทำไปพร้อมๆ กันได้ ด้วยตัวอย่างที่กล่าวมานี้จึงทำให้นายจ้างไม่เห็นความสำคัญของระยะเวลาการทำงาน หรือแม้กระทั่งวันหยุดของลูกจ้าง

เมื่อพิจารณาในเรื่องวันหยุด วันลา ค่าตอบแทนการทำงานในวันหยุด และสวัสดิการต่างๆ ประเทศไทยมีกฎหมายที่เอื้อต่อการคุ้มครองแรงงานข้ามชาติ แต่ขาดการนำไปปฏิบัติใช้ตามกฎหมาย ซึ่งกฎหมายไม่สามารถบังคับใช้กับนายจ้างหรือให้ความคุ้มครองแรงงานได้อย่างครอบคลุม ด้วยความจริงที่ว่างานรับใช้ในบ้านไม่ถือว่าเป็นงานจริงๆ เพราะถือว่าเป็นงานที่ทำอยู่ในบ้านของนายจ้าง ทำให้นายจ้างรู้สึกว่ามีเหตุผลสมควรที่ไม่ต้องทำตามสิทธิพื้นฐานแรงงาน จากการสัมภาษณ์นายจ้างพบว่า รู้สึกว่าแรงงานควรจะมีวันหยุดประจำ แต่ในทางปฏิบัติจริงนั้นนายจ้างก็ยังเรียกใช้ หรือร้องขอให้ทำงานบางอย่างในวันหยุดของลูกจ้าง ถึงแม้ปัจจุบันมีกฎหมายกำหนดการคุ้มครองแรงงานรับใช้ในบ้านให้ดีขึ้น แต่อย่างไรก็ตามการที่แรงงานเหล่านี้ทำงานในสถานที่ส่วนบุคคล อยู่ในอาณัติของนายจ้าง ลูกจ้างกับนายจ้างจะเป็นเรื่องภายในครอบครัว กลไกของทางรัฐไม่อาจแทรกแซงอำนาจของนายจ้างภายในบ้านได้ การเข้าไปตรวจสอบถึงการละเมิดสิทธิและการควบคุมการคุ้มครองแรงงานเป็นไปได้ยาก ดังนั้นการคุ้มครองแรงงานบ้านขึ้นอยู่กับ การบังคับใช้กฎหมายและปฏิบัติตามกฎหมายของนายจ้างเป็นสำคัญ

ในเรื่องการคุ้มครองทางสังคมที่ผ่านมาแม้รัฐจะจัดให้มีความคุ้มครองสังคมสำหรับแรงงานข้ามชาติ แต่สิทธิประโยชน์จากความคุ้มครองทางสังคมสำหรับแรงงานข้ามชาติ ในประเทศไทยยังคงไม่เป็นระบบที่ครบสมบูรณ์ ทำให้แรงงานข้ามชาติส่วนใหญ่ไม่มีช่องทางการเข้าถึงระบบความคุ้มครองทางสังคมที่เพียงพอ อย่างไรก็ตามการที่ลูกจ้างทำงานบ้านได้รับความคุ้มครองด้านการประกันสุขภาพและในอนาคตที่ลูกจ้างทำงานบ้านอาจจะสามารถเข้าประกันสังคมได้นั้น และการให้โอกาสแรงงานข้ามชาติที่ทำงานเป็นลูกจ้างทำงานบ้านได้เข้ารับการศึกษา เป็นองค์ประกอบที่สำคัญอันทำให้เกิดความเป็นรูปธรรมต่อแนวคิดการคุ้มครอง

ทางสังคม หากนายจ้างได้ปฏิบัติตามหลักการให้ความคุ้มครองทางสังคม ซึ่งถือเป็นเครื่องมือสำคัญของการดำเนินนโยบายการให้ความช่วยเหลือด้านสวัสดิการต่างๆ และเป็นกลไกหนึ่งที่ส่งเสริมมาตรการในการจัดการกับความเสี่ยอันจะทำให้สภาพชีวิตความเป็นอยู่ของแรงงานดีขึ้น

ข้อเสนอแนะ

- รัฐต้องมีมาตรการในการจัดการกับนายจ้างที่อาศัยช่องว่างทางกฎหมายหรือช่องว่างที่ลูกจ้างไม่รู้กฎหมายมาเป็นเครื่องมือในการเอาเปรียบหรือละเมิดสิทธิของแรงงานข้ามชาติ
- รัฐควรสร้างกลไกให้พนักงานตรวจแรงงานเข้าถึงแรงงานทำงานบ้าน เพื่อให้แรงงานทำงานบ้านได้รับความคุ้มครองมากขึ้น
- รัฐควรสนับสนุนสื่อต่างๆ ในการเผยแพร่ให้ความรู้เรื่องการคุ้มครองแรงงานด้านกฎหมายให้ครอบคลุมแก่นายจ้างและลูกจ้างในภาษาที่เข้าใจ
- รัฐควรร่วมมือกับองค์กรพัฒนาเอกชนหรือหน่วยงานอื่นๆ ให้มีการอบรมให้ความรู้แก่ลูกจ้างเกี่ยวกับกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการคุ้มครองสิทธิแรงงานอย่างครอบคลุมและทั่วถึง
- องค์กรพัฒนาเอกชนควรเพิ่มบทบาทสนับสนุนการเคลื่อนไหวและการรวมกลุ่มของแรงงานข้ามชาติในประเทศไทยได้มากขึ้น

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

คณะทำงานเฉพาะเรื่องแห่งสหประชาชาติว่าด้วยการย้ายถิ่นของประเทศไทย. (2557). **การย้ายถิ่นของประเทศไทยฉบับปี 2557**. กรุงเทพฯ.

บุษรัตน์ กาญจนดิษฐ์, รำพึง จำปากุล, และณัฐพงษ์ มณีกร. (2555). **ปัญหาและข้อเสนอแนะทางนโยบายเพื่อขับเคลื่อนความเป็นธรรมทางสุขภาวะของแรงงานข้ามชาติ**. กรุงเทพฯ.

สำนักงานประกันสังคม. (2558). **พระราชบัญญัติประกันสังคมฉบับที่ 4 (พ.ศ.2558)**. [ออนไลน์] แหล่งที่มา: <http://www.sso.go.th/> [22 มิถุนายน 2558].

องค์การแรงงานระหว่างประเทศ. (2555). **ประเทศไทย: กฎกระทรวงฉบับใหม่ให้การคุ้มครองสิทธิ แรงงานทำงานบ้านดียิ่งขึ้น**. [ออนไลน์] แหล่งที่มา: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---asia/---ro-bangkok/documents/genericdocument/wcms_208566.pdf [15 มกราคม 2558].

องค์การแรงงานระหว่างประเทศ. (2556). **การประเมินการคุ้มครองทางสังคมจากการปรึกษาหารือระดับชาติเพื่อก้าวสู่ฐานการคุ้มครองทางสังคมภายใต้บริบทของประเทศไทย**. [ออนไลน์] แหล่งที่มา: http://www.unicef.org/thailand/tha/ILO_TH.pdf [15 มกราคม 2558].

ภาษาอังกฤษ

Asian Development Bank. (2013). The Social Protection Index: Assessing Results for Asia and the Pacific. Philippines.

Rachel Sabates-Wheeler and Myrtha waite. (2003) Migration and Social Protection: A Concept Paper. Institute of Development Studies, Sussex,

สินค้าข้ามแดน: การข้ามท้องถิ่นของแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าในพื้นที่ชานเมืองขอนแก่น¹
Trans – Border Products: The Translocality of Migrant Workers from Myanmar in
KhonKaen City' Suburban Area.

วิลาสินี โสภภาพล² จักรพันธ์ ชัดชุ่มแสง³

Wilasinie Sophaphol, Jaggapan Cadchumsang

บทคัดย่อ

บทความนี้ต้องการนำเสนอ ประเด็นการสร้างพื้นที่ทางสังคมของแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ผ่านการบริโภค “สินค้าพม่า” ในชุมชนของพวกเขา โดยใช้แนวคิดการข้ามท้องถิ่น (Translocality) เพื่อให้เห็นถึงการเคลื่อนที่ของวัฒนธรรมโดยไม่ยึดโยงกับพื้นที่เชิงกายภาพและการสถาปนาความเป็นตัวตนของคนกลุ่มนี้ในพื้นที่ใหม่ บทความนี้อาศัยข้อมูลจากการวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งใช้วิธีการสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม การสัมภาษณ์อย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการกับแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าที่มีภูมิลำเนาต่างพื้นที่ที่ต่างกัน ณ โรงงานอุตสาหกรรมแห่งหนึ่งในเขตชานเมืองของจังหวัดขอนแก่น

จากการศึกษาพบว่า ถึงแม้แรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าได้อพยพเคลื่อนย้ายเข้าสู่ประเทศไทย แต่พวกเขายังนิยมบริโภคสินค้าพม่า ที่นำเข้ามาจากประเทศพม่าอยู่ บทความนี้ไม่เพียงแต่ให้ภาพของการสินค้าพม่าข้ามพรมแดนเท่านั้น หากยังได้สะท้อนให้เห็นถึง “พื้นที่ระหว่างทาง” ซึ่งเป็นพื้นที่บริเวณชายแดนภาคตะวันตกของประเทศไทย ที่เป็นพื้นที่ของการเป็นสังคมนักค้า ซื่อสัตย์ และยังเป็นพื้นที่ที่เป็นเสมือนตัวกลางในการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่ต้นทางกับพื้นที่ปลายทางให้ใกล้ชิดกันทางความรู้สึกมากยิ่งขึ้น

คำสำคัญ: ข้ามพรมแดน, วัฒนธรรมการบริโภค, การข้ามท้องถิ่น, แรงงานพม่า

Abstract

This article primarily deals with the construction of social space--through products consumption--of migrant workers from Myanmar in their community recently established in Thailand's northeastern region. Conceptualized the basis of the translocality notion, the article aims to show the mobility of culture, which is by no means geographically fixed, and to explain how the identity of this workers came to be constructed within the context of new space. The data used in the article is drawn from qualitative research, of which major data collection techniques comprise participant observation as well as formal and informal

¹บทความชิ้นนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิทยานิพนธ์เรื่อง ชุมชนข้ามถิ่น: การข้ามท้องถิ่นและอัตลักษณ์ของแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าในจังหวัดขอนแก่น

²นักศึกษาระดับปริญญาโท สาขากลุ่มน้ำโขงศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

Graduate Student in Mekong Studies Program, Faculty of Humanities and Social Science, KhonKaen University.

³อาจารย์ประจำภาควิชาสังคมวิทยา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

Lecturer at the Department of Sociology and Anthropology, Faculty of Humanities and Social Science, KhonKaen University.

interviews with informants from wide range of ethnic background in their community locating adjacent to the factory in the city of KhonKaen' suburban area.

The research reveals that despite their relatively long residence and exposition to Thai –specifically Northeastern Thai–culture, this group of migrant workers still prefers using goods imported from their home country. They also adhere to traditions the used to practice back home in a somewhat strict manner. This article explains not only the conception of trans-border products, but also the significant of the “in between place”-- situated in Thailand western border area, which plays a key role as the center of “sense of feelings” that allows for a close link between the sending country and the receiving country – particularly in KhonKaen and beyond.

Key words: Trans-border, Consuming culture, Migrant workers, Myanmar labors

บทนำ

การศึกษาแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่า⁴ ที่ผ่านมา เป็นการมองแรงงานกลุ่มดังกล่าวด้วยกรอบของรัฐที่มองพวกเขาเหล่านี้เป็นปัญหาต่อความมั่นคงของรัฐไทย แย่งงานคนไทย และสร้างปัญหาหลายๆ ด้าน ทั้งในเรื่องอาชญากรรม และปัญหาเสพติด⁵ แม้แวดวงวิชาการจะหันมาศึกษาประเด็นเรื่องสิทธิมนุษยชนและการเป็นผู้กระทำการ (Agency) ของแรงงานข้ามชาติเหล่านี้มากยิ่งขึ้น เช่น งานศึกษาของอดิศร เกิดมงคล (2555) บุษยรัตน์ กาญจนดิษฐ์ (2550) ที่เน้นในเรื่องการกระทำการในการต่อสู้ต่อรองของแรงงานข้ามชาติต่ออำนาจต่างๆ แต่ยังไม่ได้นับภาพของการเคลื่อนย้ายของวัฒนธรรมที่ติดตัวของคนเหล่านี้ตามมาในพื้นที่ใหม่มากนัก

ในประเทศไทยมีแรงงานจากประเทศเพื่อนบ้านรอบข้างอพยพเข้ามาทำงานทั้งจากประเทศลาว กัมพูชา และพม่าแรงงานเหล่านี้นับว่าเป็นแรงงานหลักที่เข้ามาทำงานในภาคส่วนของแรงงานไร้ฝีมือที่แรงงานไทยไม่ทำ หรือในสวนงานจำพวก 3 ส. (เสี่ยง สกปรก แสนลำบาก) จากสถิติของแรงงานข้ามชาติจากประเทศเพื่อนบ้านที่เข้ามาทำงานในประเทศไทยนั้นพบว่าส่วนใหญ่เป็นแรงงานสัญชาติพม่ากว่า 1,333,227 คน (ชัยรัตน์ เวชพานิช, 2555) ซึ่งมักทำงานกระจัดกระจายอยู่ตามจังหวัดตามแนวเขตชายแดนไทย – พม่า เช่น จังหวัดเชียงใหม่ เชียงราย ตาก ระนอง หรือทำงานตามโรงงานอุตสาหกรรมห้องแถวและอุตสาหกรรมการประมงในกรุงเทพมหานครและปริมณฑล

จากสถิติตัวเลขจำนวนมากของแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าในประเทศไทยทำให้มีการศึกษาถึงสาเหตุและปัจจัยของการอพยพเข้ามาทำงาน จากการศึกษาพบว่าแรงงานเหล่านี้เริ่มอพยพเข้ามาประเทศไทย 2 ระลอก การอพยพในระลอกแรกเกิดขึ้นในปี พ.ศ.2505 ด้วยเหตุผลทางความรุนแรงด้านการเมืองเป็นหลัก และปัญหาด้านชนกลุ่มน้อยภายในประเทศ ระลอกที่สองในปี พ.ศ.2531 ผู้คนจากประเทศพม่าอพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในเมืองใหญ่เนื่องจากการสังหารนักศึกษาและประชาชนอย่างโหดร้าย (พรพิมล ตรีโชติ, 2548)

⁴ประเทศพม่า หรือสหภาพพม่าได้เปลี่ยนชื่ออย่างเป็นทางการขึ้นในวันที่ 31 มกราคม พ.ศ. 2554 ว่า “สาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์ (Republic of the Union of Myanmar)” เนื่องด้วยรัฐบาลทหารเห็นว่าชื่อเดิมนั้นมีนัยยะของอาณานิคมครอบอยู่ ทั้งนี้ในงานศึกษาชิ้นนี้ผู้วิจัยจะใช้ คำว่า “พม่า” แทนคำว่า “เมียนมา” เนื่องด้วยงานศึกษาส่วนใหญ่เกี่ยวกับแรงงานข้ามชาติที่อพยพมาจากประเทศเมียนมาร์นั้น ยังใช้คำว่าแรงงานจากประเทศพม่าอยู่

⁵โปรดดูเพิ่มเติมใน ฉลองขวัญ อุทะยอด (2542) พวงผกา อาษา (2550) ทรงศักดิ์ แก้วสุข (2553)

เช่นเดียวกับบุษยรัตน์ กาญจนดิษฐ์ (2550) ที่ว่าสาเหตุหลักของการย้ายถิ่นของแรงงานพม่าที่มาจากความหวาดกลัวการถูกประหัตประหาร การกดขี่ข่มเหง เนื่องจากรัฐบาลพม่ามีนโยบายเข้าไปจัดการและควบคุมพื้นที่ชนกลุ่มน้อยอาศัยอยู่อย่างเข้มข้น ด้วยเหตุเหล่านี้เองประชากรจากหลากหลายชาติพันธุ์ในประเทศพม่าจึงได้หลั่งไหลเข้ามาในประเทศไทยเป็นจำนวนมาก และได้ผันตัวเองเป็นแรงงานระดับล่างในจังหวัดต่างๆ ของประเทศไทยในเวลาต่อมาเพื่อความอยู่รอด รายงานวิจัยของกฤตยา อาชวนิจกุล และกุลภา วจนสาระ (2551) ได้แสดงให้เห็นถึงความต้องการแรงงานและการขาดแคลนแรงงานในประเทศไทยเป็นจำนวนกว่าร้อยละ 39 โดยเฉพาะในภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เนื่องด้วยแรงงานส่วนใหญ่ของคนในภูมิภาคดังกล่าวอพยพไปทำงานยังกรุงเทพมหานครและปริมณฑล รวมถึงต่างประเทศด้วย ทำให้ผู้ประกอบการหลายแห่งที่ตั้งอยู่ในภูมิภาคดังกล่าว ต้องหันมาใช้แรงงานต่างชาติเพื่อความอยู่รอดของธุรกิจ

จังหวัดขอนแก่นนับเป็นจังหวัดที่สำคัญแห่งหนึ่งของภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่มีถนนสายระเบียบเศรษฐกิจตะวันออก – ตะวันตกพาดผ่าน อีกทั้งในแผนพัฒนาจังหวัด พ.ศ.2557-2560 จังหวัดขอนแก่นยังถูกผลักดันไปสู่ความเป็นเมืองนำอยู่ โดยการเสริมสร้างชุมชนให้เข้มแข็ง พลเมืองมีความสุข ตามรูปแบบของการพัฒนาและบริหารงานจังหวัดแบบบูรณาการ ให้กลายเป็นศูนย์กลางของอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง (GMS) ทั้งด้านเศรษฐกิจ การคมนาคม และการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ เพื่อมุ่งสู่การเป็นมหานครแห่งอาเซียนในปี พ.ศ.2558 (แผนพัฒนาจังหวัดขอนแก่น พ.ศ.2557 – 2560, 2556) ก่อให้เกิดแหล่งทุนและโรงงานอุตสาหกรรมหลังไหลเข้ามาตั้งฐานการผลิตในพื้นที่แห่งนี้เพิ่มมากขึ้น

การขยายตัวทางอุตสาหกรรมของขอนแก่นเริ่มชัดเจนในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมฉบับที่ 3 ที่มีโรงงานอุตสาหกรรมปรากฏในเขตเมือง 34 โรงงาน และเพิ่มเป็น 64 โรงงานในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมฉบับที่ 4 (วิญธน์ จำรัสพันธ์, 2536) จากจุดเริ่มต้นดังกล่าว ทำให้จังหวัดขอนแก่นเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน ในปี พ.ศ.2555 มีโครงการเข้ามาลงทุนในขอนแก่นถึง 19 โครงการ มูลค่าการลงทุนกว่า 14,000 ล้านบาท ซึ่งถือได้ว่าขอนแก่นมีการพัฒนาและเจริญเติบโตอย่างมาก และศักยภาพของขอนแก่นในฐานะเป็นศูนย์กลางด้านเศรษฐกิจ การแพทย์ การศึกษา และการคมนาคม สามารถดึงดูดผู้คนและสามารถพัฒนาเป็นศูนย์กลางของจีนโตจีนได้ (ผู้จัดการออนไลน์, 2556) ด้วยความพร้อมของแหล่งทุนที่กล่าวไปนั้น นับเป็นตัวดึงดูดให้แรงงานที่แสวงหาความมั่นคงให้กับชีวิตจากประเทศเพื่อนบ้านเคลื่อนย้ายเข้ามาปักหลักทำงานเป็นจำนวนมาก จากข้อมูลสถิติของกรมจัดหางานจังหวัดขอนแก่นปี พ.ศ.2556 นั้นพบว่ามีแรงงานข้ามชาติที่จดทะเบียนในจังหวัดขอนแก่นมีจำนวน 4,632 คน เป็นแรงงานจากประเทศลาว 665 คน และจากประเทศกัมพูชาจำนวน 242 คน และจากประเทศพม่าเป็นจำนวน 3,090 คน (กรมจัดหางานจังหวัดขอนแก่น, 2556) ด้วยจำนวนที่มากที่สุดของแรงงานจากประเทศพม่าในจังหวัดขอนแก่นนี้เอง นำมาซึ่งความสนใจในการศึกษาแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าในจังหวัดขอนแก่น

งานศึกษาเกี่ยวกับแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าในประเทศไทยที่ผ่านมา พบว่าส่วนใหญ่มักถูกศึกษาในพื้นที่ชายแดนที่ติดกับประเทศพม่า กรุงเทพมหานครและปริมณฑล แต่จังหวัดขอนแก่นนับว่าเป็นพื้นที่ที่มีวัฒนธรรมแบบไทย – ลาว และเป็นพื้นที่ตอนในที่ห่างไกลจากประเทศพม่ากว่า 600 กิโลเมตรนั้นยังมีการศึกษาเรื่องดังกล่าวน้อยมากดังนั้นในงานชิ้นนี้จึงต้องการศึกษาแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าในจังหวัดขอนแก่น โดยนำเสนอภาพของการเคลื่อนที่ของวัฒนธรรมข้ามแดน ผ่านการบริโภคสินค้าพม่าเพื่อให้เห็นถึงกระบวนการสร้างพื้นที่ของพวกเขาในพื้นที่ใหม่ซึ่งแสดงให้เห็นได้ว่าวัฒนธรรมการบริโภคของพวกเขาไม่ได้ยึดติดอยู่กับประเทศแม่เพียงแห่งเดียว แต่กลับเคลื่อนย้ายตามผู้คนเข้ามาด้วยเช่นกัน โดยงานชิ้นนี้ศึกษาผ่าน “พ่อค้า” “แม่ค้า” ที่เป็นเจ้าของร้านค้าในชุมชนของแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าในโรงงานแห่งหนึ่ง เพื่อให้เห็นถึงการเดินทางข้ามแดนของสินค้าจากประเทศพม่าเข้ามายังจังหวัดขอนแก่น ทั้งนี้ผู้วิจัยต้องการให้เห็นถึง

การก่อสร้างของพื้นที่ความเป็นชุมชนพม่าในจังหวัดขอนแก่น ผ่านการใช้แนวคิด การข้ามท้องถิ่น (Translocality) เป็นแนวโน้มในการคัดกรองข้อมูลของการเคลื่อนที่ของสินค้าข้ามแดน และให้เห็นถึงการเชื่อมโยงของพื้นที่ต้นทาง – ปลายทางผ่านการเดินทางของสินค้าข้ามแดนเป็นตัวหลักในการนำเสนอปรากฏการณ์

แนวคิดที่ใช้ในการศึกษา

แนวคิด “การข้ามท้องถิ่น” นับเป็นแนวคิดที่เกิดขึ้นในบริบทของโลกาภิวัตน์ ที่เต็มไปด้วยความซับซ้อนของพื้นที่ สังคม และวัฒนธรรม Stephen Castles (2002) ได้ขยายความคำว่าโลกาภิวัตน์ว่าได้ก่อให้เกิดการไหลข้ามพรมแดนและเครือข่ายข้ามชาติมากขึ้น สิ่งเหล่านี้ได้เปลี่ยนบริบทของการอพยพออกไป⁶ โดยมีสื่อเทคโนโลยีเป็นตัวส่งผ่านให้ผู้คน ความคิด สัญลักษณ์วัฒนธรรมเคลื่อนย้ายไปมาอย่างไม่หยุดนิ่ง สอดคล้องกับข้อเสนอของ Appadurai (Arjun Appadurai อ้างถึงใน รัฐวุฒิ เสนาคำ, 2547) ที่ว่ากระบวนการโลกาภิวัตน์ ได้ทำให้ท้องถิ่นกลายเป็นสิ่งที่ไม่ได้ยึดติดอยู่กับพื้นที่อีกต่อไป เขาแนะนำว่าควรที่จะมุ่งความสนใจไปยังการตั้งคำถามว่าความเป็นท้องถิ่นสามารถผลิตขึ้นได้อย่างไร และมองว่าการผลิตความเป็นท้องถิ่นเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้ตลอดเวลา ความแตกต่างของผู้กระทำการทางสังคมทำให้เกิดการต่อสู้ต่อรองอย่างไม่หยุดนิ่ง และได้ผลิตความเป็นท้องถิ่นขึ้นมา นอกจากนี้แนวคิดการข้ามท้องถิ่นยังได้ถูกทบทวนถึงนิยามและแนวทางการปรับประยุกต์ใช้โดย Clemens Greiner and Patrick Sakdapolrak (2013) ซึ่งพบว่าแนวคิดดังกล่าวบางครั้งก็ได้ถูกใช้ไปในความหมายเดียวกับลักษณะการข้ามชาติ งานของเขาต้องการยกระดับการข้ามท้องถิ่นเพื่อชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของแนวคิดนี้ในฐานะมโนทัศน์หนึ่ง ที่จะเน้นไปยังสองมิติหลัก คือ การเคลื่อนที่ (Mobility) และสถานที่ (Place) และใช้พูดถึงมิติของพื้นที่ทางสังคมและกระบวนการก่อรูปก่อร่างทางอัตลักษณ์ ส่วน Oakes and Schein (อ้างถึงใน Katherine and Datta, 2011: 3) กล่าวถึงการข้ามท้องถิ่นไว้ว่า เป็นแนวคิดที่แสดงให้เห็นถึง การเคลื่อนที่ (Mobility) และความเป็นท้องถิ่น (Localities) ไปพร้อมๆ กัน และมุ่งความสนใจไปยังรูปแบบของการเคลื่อนที่อันหลากหลาย โดยยังคงเห็นความเป็นท้องถิ่นเป็นแก่นในวิถีการดำรงชีวิตของผู้คนอยู่

Brickell and Datta (2011) กล่าวถึงแนวคิดการข้ามท้องถิ่นว่าจะมุ่งเน้นความสนใจไปยังตัวผู้กระทำการต่อประสบการณ์การข้ามชาติของผู้อพยพ การทวนพิจารณาถึงความเป็นท้องถิ่นที่หลากหลายขึ้นว่าได้รับการรักษา ต่อสู้ต่อรอง และดำรงอยู่ในสังคมนั้นได้อย่างไร ซึ่งทำให้นักวิชาการปัจจุบันได้มุ่งศึกษาไปยังการเชื่อมต่อระหว่างท้องถิ่นสู่ท้องถิ่น (Local-Local connection) และนำมามองปรากฏการณ์ในฐานะการข้ามชาติที่นำวัฒนธรรมรากเดิมติดตัวมาในพื้นที่ใหม่ด้วย⁷ (Grounded Transnationalism) นอกจากนั้นทั้งสองยังมองว่าหากจะทำความเข้าใจแนวคิดนี้นั้นต้องพิจารณาควบคู่ไปกับแนวคิดฮาบิตัส (Habitus) ของ Pierre Bourdieu ที่อธิบายถึงแนวคิดฮาบิตัสว่าเป็นสิ่งที่แฝงฝัง ชัดเกลามาตั้งแต่ยังเยาว์วัย ซึ่งทำให้การมาอยู่ในพื้นที่ใหม่นั้น ได้นำสิ่งที่ถูกปลูกฝังตั้งแต่บ้านเกิดถูกนำมาใช้ด้วย

ทั้งนี้ในงานชิ้นนี้ นำแนวคิดการข้ามท้องถิ่นมาใช้อธิบายปรากฏการณ์เพื่อให้เห็นถึงการเคลื่อนย้าย (Mobility) ของความเป็นท้องถิ่นหรือวัฒนธรรมของแรงงานข้ามชาติสัญชาติที่ได้นำมาปฏิบัติในพื้นที่ใหม่ เพื่อให้เห็นถึงการเดินทางของวิถีการบริโภคในพื้นที่ใหม่ผ่านสินค้าข้ามแดนในฐานะหนึ่งในปฏิบัติการการสร้างพื้นที่ของแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าในจังหวัดขอนแก่น

⁶ในงานของ Stephen Castles ได้กล่าวว่าการอพยพในช่วงแรกนั้นมีปัจจัยจากการที่โลกแตกออกเป็น 2 ซีกมหาอำนาจ การศึกษาการย้ายถิ่น การอพยพของคนจึงเน้นไปยังคนพลัดถิ่นที่เป็นผลพวงมาจากสงคราม

⁷แปลงจาก Grounded Transnationalism โดยผู้วิจัย

ชุมชนข้ามถิ่นอยู่ที่ไหน?

ออกจากตัวเมืองขอนแก่นไปไม่กี่กิโลเมตร ตามเส้นทางถนนมิตรภาพมุ่งหน้าสู่จังหวัดอุดรธานี เป็นที่ตั้งของพื้นที่ที่ผู้วิจัยทำการศึกษา พื้นที่แห่งนี้เป็นที่ตั้งของโรงงานแห่งหนึ่ง ซึ่งมีแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าอพยพเข้ามาทำงานอยู่เป็นจำนวนมาก ทั้งเพศชายและเพศหญิง หลากหลายชาติพันธุ์ที่มาจากประเทศพม่า ประกอบด้วยชาติพันธุ์กะเหรี่ยง พม่า ยะไข่ มอญ ฉิ่น เป็นต้น โดยมีพม่าแท้เป็นกลุ่มที่มีจำนวนมากที่สุดอาศัยอยู่รวมกันในพื้นที่ที่ทางโรงงานได้จัดหาไว้ให้

ที่พักของแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าเหล่านี้อยู่ลึกเข้าไปจากโรงงานแห่งหนึ่งเกือบ 2 กิโลเมตร ซ้ำทางเป็นพงหญ้าที่ถูกถางให้กลายเป็นแปลงเกษตรไว้ปลูกพืชผักสวนครัว ทั้งยังมีสนามหญ้าว่างเปล่าไว้เป็นพื้นที่ทำกิจกรรมสันทนาการเพื่อผ่อนคลายในวันหยุด (วันอาทิตย์- ผู้วิจัย) ห่างจากสนามหญ้าไม่มากนักเป็นที่ตั้งของห้องแถวชั้นเดียวที่มีธงชาติประเทศพม่าปักป้ายบ่งบอกว่าพวกเขาเป็นใครมาจากไหน ห้องแถวสร้างเป็นแนวยาวติดสองข้างทางถนนกว่า 20 หลัง แต่ละหลังประกอบด้วยห้องพักเล็กๆ จำนวน 20 ห้อง แต่ละห้องจะมีแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าพักอยู่ 2-3 คนด้วยกัน ห้องน้ำในพื้นที่ชุมชนเป็นห้องน้ำรวมที่ตั้งอยู่ท้ายสุดด้านทิศตะวันตกของห้องแถว ส่วนด้านหน้ามักเป็นที่ตั้งของร้านค้าและที่นั่งพักผ่อนหย่อนใจสำหรับแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่า

ภาพที่ 1 แผนที่ตั้งโรงงานและชุมชนของแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่า

ภาพที่ 2 สภาพที่พักในชุมชนข้ามถิ่นของแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่า

อะคู⁸ หนึ่งในผู้ให้ข้อมูลได้เล่าถึงพัฒนาการพื้นที่ชุมชนแห่งนี้ให้ผู้วิจัยฟังว่า

“แรงงานพม่าเข้ามาทำงานที่โรงงานนี้ช่วงแรกก็ตอนปี 2547 แต่ก่อนที่พักไม่ใช่แบบนี้ที่ ไม่ดีเท่าตอนนี้ แต่ก่อนใช้ที่เลี้ยงไก่เป็นที่อาศัยอยู่ เอาไปไม่มุงเอา อันนี้เพิ่งมาเปลี่ยนไม่กี่ปีหลังจากที่พม่าเยอะขึ้นเรื่อยๆ ก็มาอยู่นี้ได้สัก 4 ปีได้ ที่พักตรงนี้เพิ่งสร้างในช่วงปี 2550 เองนะพี่”(อะคู (นามสมมติ), สัมภาษณ์, 7 มีนาคม 2556)

ในปี 2547 เป็นปีแรกที่แรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าได้เริ่มเดินทางเข้ามาทำงานในขอนแก่น โดยได้ค่าแรงเพียงประมาณวันละ 130 บาท แรงงานส่วนใหญ่ไม่ได้เดินทางเข้ามาทำงานกันอย่างผิดกฎหมาย หลายคนยอมรับว่าตนเองไม่มีหนังสือเดินทางในช่วงแรก ไม่มีใบรับรองการทำงาน หรือเรียกอย่างง่ายๆ ว่าเป็น “ผู้ลักลอบหนีเข้าเมือง” ทำให้ทางภาครัฐมองแรงงานเหล่านี้ว่าเป็นกลุ่มที่อาจก่อให้เกิดปัญหาในอนาคต และไม่น่าไว้วางใจ รวมถึงพยายามที่จะผลักดันกลุ่มคนเหล่านี้ออกจากประเทศไทยไป อีกทั้งในปี 2555 ประเด็นเรื่องแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าในจังหวัดขอนแก่นกลายเป็นข่าวใหญ่จากสื่อหลายๆ สำนักของประเทศไทย ไม่ว่าจะเป็นสื่อโทรทัศน์หรือหนังสือพิมพ์ที่มีการรายงานข่าวว่า ตำรวจจังหวัดขอนแก่นได้รับแจ้งว่ามีแรงงานข้ามชาติผิดกฎหมายในพื้นที่โรงงานแห่งหนึ่ง เมื่อเข้าตรวจก็พบแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าผิดกฎหมายราว 1,000 คนในโรงงานแห่งนั้น จึงได้เข้าทำการจับกุมและได้ส่งตัวแรงงานเหล่านี้ไปที่อำเภอแม่สอด จังหวัดตาก เพื่อผลักดันให้กลับประเทศต้นทางของตนเอง (หนังสือพิมพ์ไทยรัฐ, 2555) ถึงอย่างไรก็ตามแรงงานเหล่านั้นยังรอโอกาสการเดินทางเข้ามาทำงานในประเทศไทยอยู่เช่นเดิม

ทั้งนี้อะคูได้เล่าต่อจากข่าวที่ปรากฏบนหน้าสื่อโทรทัศน์และหนังสือพิมพ์ว่า “ตอนนั้นไม่ใช่เข้ามาแบบผิดกฎหมายนะพี่ ช่วงนั้นโรงงานกำลังรอใบพาสปอร์ตอยู่ คือพอพม่ามาทำงานนี้ จะต้องรอประมาณ 4 เดือนกว่าจะได้พาสปอร์ต ตำรวจเข้ามาตรวจช่วงที่ยังไม่มีพาสปอร์ต เราเลยต้องหลบหนีเพราะหลายคนมาแบบถูกกฎหมายแต่แค่ไม่มีใบยืนยันการเข้ามาทำงาน ช่วงนั้นเลยหลบไปอาศัยอยู่ที่วัดธรรมอุทยาน ก่อน”

คำบอกเล่าของอะคู ทำให้ผู้วิจัยเห็นภาพอีกด้านหนึ่งของความจริงที่ถูกนำเสนอผ่านผู้กระทำการด้วยตัวของเขาเอง หลายๆ ครั้งที่เรารับความจริงจากสื่อเพียงด้านเดียว และปักใจเชื่อโดยไม่สนใจคำอธิบายของคนที่ถูกกล่าวหาว่าเป็นจำเลยของสังคม ทำให้ความจริงที่ออกมาจากสื่อ นั้น เป็นเพียงภาพมิติเดียวที่มองจากมุมมองของรัฐต่อเพื่อนมนุษย์จากประเทศเพื่อนบ้านด้วยมุมมองที่แข็งทื่อ ไม่ไหวติง

ทั้งนี้เนื้อหาจากข่าวดังกล่าวได้ทำให้คนในจังหวัดขอนแก่นเริ่มตระหนักได้ว่าจังหวัดของตนเองนั้นมีแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าอาศัยอยู่ปะปนกับคนขอนแก่นเป็นจำนวนไม่น้อย แต่สิ่งหนึ่งที่คนขอนแก่นส่วนใหญ่ยังไม่ทราบและยังไม่ได้ทำความเข้าใจคือ ภายใต้อาคารที่วัฒนธรรมของจังหวัดขอนแก่นที่มีแก่นวัฒนธรรมหลักแบบไทย – ลาว ที่มีทั้งคนไทย คนลาวคนจีน คนเวียดนาม อาศัยอยู่ปะปนกันในเมืองขอนแก่น แต่หลายๆ คนแทบไม่รู้ว่ามีวัฒนธรรมกลุ่มย่อยที่นอกเหนือจากกลุ่มคนข้างต้นนั้นคือ วัฒนธรรมของคนจากประเทศพม่าที่ได้สถาปนาพื้นที่ของตนเองอยู่ในพื้นที่จังหวัดขอนแก่นภายใต้การรวมตัวกันแบบชุมชน โดยผู้วิจัยเรียกชุมชนที่เกิดขึ้นว่า “ชุมชนข้ามถิ่นของแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่า” ทั้งนี้การที่ชุมชนข้ามถิ่นตั้งอยู่ลึกเข้าไปในโรงงานและห่างจากพื้นที่ชุมชนรอบข้าง ทำให้อัตลักษณ์ความเป็นพม่าของคนในชุมชนข้ามถิ่นค่อนข้าง

⁸ผู้วิจัยขอสงวนชื่อจริงของผู้ให้ข้อมูล โดยจะใช้นามแฝงทั้งหมดที่ได้กล่าวถึง เนื่องจากความเคารพในความเป็นส่วนตัวและต้องการรักษาความลับของผู้ให้ข้อมูล เพราะบางข้อมูลอาจส่งผลกระทบต่อความเป็นส่วนตัวของผู้ให้ข้อมูลได้

⁹วัดธรรมอุทยาน เป็นวัดที่ตั้งอยู่ชานเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ไม่ไกลจากโรงงานแห่งหนึ่งที่แรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าได้ทำงานอยู่ในช่วงของการกวาดล้างแรงงานต่างด้าวในจังหวัดขอนแก่นอย่างเข้มงวด บางส่วนของแรงงานเหล่านี้ได้หลบไปอาศัยอยู่ที่วัดแห่งนี้เป็นระยะเวลาหนึ่ง และในปัจจุบันแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่ายังไปแวะเวียนไปทำบุญที่วัดแห่งนี้ทุกวันในตอนเช้าและในวันพระ

ชัดเจน โดยอัตลักษณ์เหล่านี้ถูกนำเสนอผ่านทั้งการแต่งกาย ภาษา และอาหารการกิน สินค้าที่ใช้ในชุมชนเป็นต้นในบทความชิ้นนี้จะเน้นให้ภาพสินค้าข้ามแดนที่เกิดขึ้นภายในชุมชนข้ามถิ่นของแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าในจังหวัดขอนแก่น

ร้านค้า: พื้นที่ของการบริโภคสินค้าพม่า

ในส่วนนี้ผู้วิจัยขอกกล่าวถึงการเกิดขึ้นของร้านค้าที่เปิดขายสินค้าที่นำเข้ามาจากประเทศพม่าในชุมชนข้ามถิ่นผ่านคนที่ซื้อของในร้านค้า และเจ้าของร้านค้าในชุมชน เพื่อให้เห็นถึงการปฏิสัมพันธ์กันและการใช้ร้านค้าเป็นพื้นที่แห่งการส่งต่อความรู้สึกการเป็นส่วนหนึ่งร่วมกัน (Sense of belonging)

ชุมชนข้ามถิ่นเป็นชุมชนขนาดกลางที่มีแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าอาศัยอยู่เป็นจำนวน 1,500 คน ดังนั้นพื้นที่แห่งนี้จึงไม่ได้มีเพียงที่พักอาศัยของกลุ่มแรงงานข้ามชาติเท่านั้น แต่ยังประกอบไปด้วยร้านขายสินค้าไว้บริการคนในชุมชนถึง 11 ร้านด้วยกัน มีทั้งร้านขายของชำ ร้านตัดผม ร้านขายจักรเย็บผ้า ร้านซ่อมจักรยาน ฯลฯ ซึ่งโดยส่วนใหญ่เปิดเป็นร้านขายของชำถึง 10 ร้านด้วยกัน โดยสินค้าที่นำมาขายในร้านค้าส่วนใหญ่เป็นสินค้านำเข้ามาจากประเทศพม่า อาทิเช่น เสื้อผ้า คริมบำรุงผิว ทานาคา¹⁰ หนังสือสวดมนต์ ซีดีเพลง ซีดีภาพยนตร์ ซีดีบทสวด ข้าวสาร อาหารแห้ง อาหารสด เครื่องแกง ถั่ว หน่อไม้ หมากพลู ฯลฯ ซึ่งลูกค้าที่มาซื้อของเป็นแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าที่อยู่ในชุมชนเป็นหลัก โดยลูกค้าแต่ละคนให้เหตุผลมากมายในการตัดสินใจซื้อสินค้าพม่าในชุมชนข้ามถิ่นว่า “ก่อนที่มาทำงานที่ไทย พี่ก็ใช้ของพวกนี้อยู่แล้วนะ อยู่ที่นี่ก็เหมือนอยู่พม่า มีทุกอย่างเหมือนที่พม่ามีเลย” บางคนก็กล่าวถึงการเลือกซื้อสินค้าความสวยงามว่า “พี่ขาดทานาคาไม่ได้ ไม่ทาแล้วผิวจะไม่ดี ไม่สวย คนพม่าหากันสิวกันแดด ไม่ทาแล้วผิวจะเสีย” บางคนก็พูดถึงการเคี้ยวหมากที่ผู้ชายในชุมชนข้ามถิ่นดูเหมือนจะยังเคี้ยวกันแทบทุกคน “ที่พม่าใครก็เคี้ยวหมากนะ เคี้ยวมาตั้งแต่รุ่นพ่อ พี่เลยเคี้ยวตามผู้ใหญ่ ที่นี้เขาก็ทำขายไว้ไง ถุงละ 5 บาท”

จากคำบอกเล่าของแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าเหล่านี้ทำให้ผู้วิจัยสัมผัสได้ถึงคำพูดที่ยังยึดโยงอยู่กับความรู้สึกนึกคิดถึงบ้านเกิด ที่นับเป็นความคุ้นชินในการปฏิบัติสิ่งใดสิ่งหนึ่งเช่นเดียวกับประเทศที่ตนจากมา ซึ่งได้กลายเป็นสิ่งที่ถูกแฝงฝังเข้าไปในระดับความคิดและทัศนคติของแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่า เหตุผลของพวกเขาในการจับจ่ายสินค้าพม่าภายในชุมชนนั้น สะท้อนให้เห็นถึงการเลือกบริโภคสินค้าและอาหารข้ามแดนตามประเทศที่เขาจากมา ในแนวคิดการข้ามท้องถิ่นตามที่ Brickell and Datta (2011) กล่าวถึงได้มองแนวคิดนี้ว่าเป็นความสัมพันธ์ท้องถิ่น – ท้องถิ่น และจะหวนพิจารณาถึงความเป็นท้องถิ่นที่หลากหลายชั้นว่า ได้ถูกรักษา ต่อสู้อารอง และดำรงอยู่ในสังคมใหม่นั้นได้อย่างไร ซึ่งจะมองปรากฏการณ์ในฐานะการข้ามชาติที่นำวัฒนธรรมรากเดิมติดตัวมาในพื้นที่ใหม่ ซึ่งต้องพิจารณาควบคู่กับไปเรื่องฮาบิตัส(Habitus) ที่กล่าวว่า “มนุษย์ใช้ทรัพยากรทางวัฒนธรรมเป็นทุนในการดิ้นรนต่อสู้แข่งขัน เอาชนะ เพื่อผลิตซ้ำความแตกต่างทางชนชั้นโดยมิให้ผู้ถูกรอบงำทันสำนักหรือรู้ตัว โดยผ่านระบบสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรม (Symbolic System) ไม่ว่าจะ เป็น รสนิยม ความคิด ความเชื่อ หรือปฏิบัติการทั้งหมดเหล่านี้ ล้วนทำหน้าที่ในการผลิตซ้ำความแตกต่างทางสังคม (Social Distinction)ทั้งสิ้น” ทั้งนี้เพื่ออธิบายให้เห็นถึงการแฝงฝังของวัฒนธรรมเดิมข้ามสู่พื้นที่ใหม่ ดังนั้นการข้ามท้องถิ่นที่เกิดขึ้นในพื้นที่ชุมชนข้ามถิ่นผ่านการบริโภคอาหารและสินค้าข้ามแดนเหล่านี้จึงเป็นการส่งต่อฮาบิตัสเข้าสู่พื้นที่ใหม่ด้วยปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ศึกษาแห่งนี้จึงนับเป็นตัวอย่างของการเกิดขึ้นของการข้ามท้องถิ่นในภูมิภาคลุ่มน้ำโขงได้อย่างดี

¹⁰ ทานาคาเป็นไม้เนื้อแข็ง มีกลิ่นหอมอ่อนๆ เป็นสมุนไพรที่มีประโยชน์ ที่ขึ้นในเขตแห้งแล้งทางภาคกลางของประเทศพม่า สาวพม่านิยมนำเปลือกไม้ทานาคา ผ่นกับแผ่นหิน แล้วเจือด้วยด้วยน้ำเล็กน้อย ทาที่ใบหน้า และส่วนต่างๆของร่างกาย เพื่อให้ผิวขาวผ่อง

เมื่อเดินทางเข้าสู่ชุมชนข้ามท้องถื่น จะสามารถมองเห็นร้านค้าแต่ละร้านที่ตั้งอยู่บริเวณด้านหน้าของที่พักซึ่งสร้างเป็นห้องแถวยาวติดกันไปและถูกสร้างเลียบบขนานไปตามถนนของชุมชนข้ามท้องถื่น หลังคาแต่ละร้านมุงด้วยหญ้าคาปนกับสังกะสี ประตูหน้าห้องเปิดโล่งเพื่อโชว์สินค้าที่นำเข้ามาขาย โดยมีตาข่ายลวดเหล็กกั้นด้านหน้าของตัวบ้าน บางร้านนำสินค้ามาห้อยตามตาข่ายลวดเหล็ก บางร้านสร้างแผงลอยขึ้นมาในร้านเพื่อวางสินค้า บางร้านวางสินค้าตามพื้นดินก็มี

ภาพที่ 3 ลักษณะร้านค้าในชุมชนข้ามถื่น

ย้อนไปเมื่อ 7 ปีที่แล้ว แรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าได้อพยพเข้ามาทำงานในจังหวัดขอนแก่นมากขึ้นเป็นจำนวนทั้งหมดเกือบ 2 พันคน เมื่อมีจำนวนคนในชุมชนเพิ่มมากขึ้น จึงมีความต้องการบริโภคสินค้าพม่าเพิ่มมากขึ้นตามมา อีกทั้งในช่วงแรกของการอพยพเข้ามาทำงานของแรงงานข้ามชาติกลุ่มนี้ พวกเขายังไม่มีเอกสารรับรองการเป็นแรงงานที่ถูกต้องตามกฎหมาย ทางโรงงานจึงมีข้อห้ามไม่ให้แรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าออกไปข้างนอกที่พักอาศัย ให้อาศัยอยู่ในชุมชนเป็นหลัก ทำให้พวกเขาแทบไม่ได้ออกไปซื้อของในตลาดเมืองขอนแก่น เนื่องจากกลัวการจับกุมของเจ้าหน้าที่ตำรวจ อีกทั้งอุปสรรคด้านภาษาก็เป็นปัญหาที่สำคัญอีกด้วย ดังที่ออง ซอร์ กล่าว

“แต่ก่อนคนไม่เยอะ แล้วคนมาแบบผิดกฎหมายใครคนไม่มีใบพาสปอร์ตนะ ช่วงแรกเป็นแบบนี้ พอคนเยอะขึ้นสักสามสี่ปีให้หลัง เลยมีคนขอทางโรงงานเปิดร้านขายของ และทางโรงงานก็อนุญาตให้เปิด แต่ก็ต้องไปยื่นหนังสือขออนุญาตเปิดร้านกับทางโรงงานก่อนนะ เพราะพวกนี้ไม่ใช่คนที่ทำในโรงงานแล้ว กลายเป็นทำธุรกิจไปแล้ว เลยต้องจ่ายให้เจ้าของโรงงานเดือนละ 1,500 บาท” (ออง ซอร์ (นามสมมติ), สัมภาษณ์, 5 พฤษภาคม 2556)

จากการสัมภาษณ์เจ้าของร้านอีกคนหนึ่งพบว่า เจ้าของโรงงานให้การสนับสนุนในการตั้งร้านค้า โดยให้กู้ยืมเงินก้อนแรกในการเปิดร้านเสียก่อน อะวินเจ้าของร้านค้าเพศชายอายุประมาณ 40 ปีเล่าว่า

“ผมมาอยู่ช่วงปี พ.ศ. 2547 หลังจากทำงานที่โรงงานได้สามปี ผมตัดสินใจเปิดร้านขายของหลังจากเจ้าของโรงงานอยากให้มีร้านค้าในชุมชน โดยเงินก้อนแรกที่เอามาลงทุน เจ้าของโรงงานให้กู้ยืมก่อน ได้ทุนแล้วค่อยเอามาคืน” (อะ วิน (นามสมมติ), สัมภาษณ์, 22 มิถุนายน 2557)

ปัจจุบันเนื่องจากแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าที่เข้ามาทำงานในโรงงานดังกล่าวเป็นแรงงานที่ถูกต้องตามกฎหมายทั้งหมดแล้ว ทำให้แรงงานเหล่านี้เริ่มออกไปจับจ่ายใช้สอยในตลาดเมืองขอนแก่นเช่นที่ ตลาดบางลำพู ตลาด อ.จिरะ¹¹ บิ๊กซี อย่างหนาแน่นโดยเฉพาะในวันอาทิตย์ที่แรงงานเหล่านี้หยุดงาน พ่อค้าแม่ค้าที่ตลาดในเมืองขอนแก่นมักพูดถึงการจับจ่ายใช้สอยของแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าเป็นเสียงเดียวกันว่า

“วันอาทิตย์คนพม่าจะเยอะมาก โดยเฉพาะในช่วงเช้าๆ นะ ช่วง 6-7 โมงเช้า แทบไม่มีคนไทยเลย คนพม่าเต็มไปหมด ส่วนใหญ่ก็มาซื้อของสดกันปลาก็ได้ขายเยอะเหมือนกัน แต่คนพม่านี้ต่อเก่งนะ ต่อไม่ได้ไม่ซื้อ ถ้าต่อได้ค่อยซื้อ” (แม่ค้าขายปลาคนหนึ่งในตลาดบางลำพู, สัมภาษณ์, 8 พฤศจิกายน 2557)

ส่วนใหญ่แล้วแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าเรียกการไปซื้อของที่ตลาดในเมืองขอนแก่นเช่นนี้ว่า “การไปเที่ยว” ซึ่งหมายถึงการเข้าไปในเมือง โดยส่วนใหญ่มักเข้าไปซื้อของสด เช่น เนื้อหมู เนื้อไก่ ปลา รวมถึงน้ำมันพืช ผงชูรส รองเท้า เครื่องประดับ เสื้อผ้าสมัยนิยม ที่ตลาดในเมืองขอนแก่น หรืออาจกล่าวได้ว่า มักจะซื้อสินค้าที่ภายในชุมชนข้ามท้องถิ่นไม่มีขาย หรือถ้ามีขายก็อาจจะมียุทธศาสตร์ที่สูงกว่า แรงงานข้ามชาติเหล่านี้จึงไม่ได้ผูกติดอยู่กับที่แค่เพียงพื้นที่ชุมชนข้ามถิ่นของตนเองเท่านั้น แต่ยังออกไปใช้ชีวิตในพื้นที่อื่นๆ ในเมืองขอนแก่นด้วย โดยเฉพาะในช่วงที่เงินเดือนออก (อาทิตย์ที่สองของทุกเดือน-ผู้วิจัย) โฉวเยเจ้าของร้านค้าอีกร้านหนึ่งอายุราว 50 ปี ให้คำตอบถึงสาเหตุที่แรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าเข้าไปจับจ่ายซื้อสินค้าที่ตลาดในเมืองขอนแก่น โดยเฉพาะที่ตลาดบางลำพูว่า “ที่ตลาดบางลำพูมีสินค้าที่หลากหลายและราคาถูกกว่าตลาดที่อื่นคนพม่าเลยชอบไป” (โฉวเย (นามสมมติ), สัมภาษณ์ 22 มิถุนายน 2557)

ร้านค้าในชุมชนข้ามท้องถิ่นนอกจากจะขายสินค้าที่นำเข้ามาจากประเทศพม่าและขายของสดที่รับมาจากตลาดในบางลำพูแล้ว ยังมีการขายอาหารพม่าในทุกวันอาทิตย์ด้วย เนื่องจากแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าในชุมชนยังนิยมบริโภคอาหารพม่ามากกว่าอาหารไทย แรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าจึงนิยมมาซื้อสินค้าเพื่อไปประกอบอาหารเองในที่พัก และในวันอาทิตย์ซึ่งเป็นวันหยุดของทางโรงงาน แรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าบางคนต้องการพักผ่อน จึงหันมาซื้ออาหารพม่าปรุงสำเร็จจากทางร้านค้าซึ่งสะดวกกว่าการปรุงเอง อาหารพม่าที่มักทำมาขายมีทั้งของคาว ของหวาน และของทานเล่น บริเวณที่ขายอาหารมีที่นั่งให้ลูกค้านั่งรับประทานที่หน้าร้านได้อย่างสะดวกสบาย ด้านหน้าของร้านค้าจะมีโต๊ะเพื่อวางอาหารไว้ให้เลือกอย่างหลากหลาย และมีเก้าอี้วางไว้หลายตัวรอบๆ โต๊ะ เพื่อให้ลูกค้าได้นั่งรับประทานอาหารและพูดคุยกัน ร้านค้าจึงไม่ใช่แค่พื้นที่ในการซื้อขายเท่านั้น แต่เป็นดังพื้นที่ของการปฏิสัมพันธ์ พูดคุยถามไถ่สารทุกข์ สุกดิบของพวกเขากันอีกด้วย มะขิ่นหญิงสาวชาวพม่าอายุประมาณ 35 ปีคนหนึ่ง ได้กล่าวถึงอาหารภายในชุมชนข้ามท้องถิ่นแห่งนี้ว่า

“ส่วนใหญ่ร้านค้าจะทำอาหารพม่าในวันอาทิตย์ (วันหยุดของโรงงาน - ผู้วิจัย) เมนูของอาหารก็จะแตกต่างกันออกไปในแต่ละอาทิตย์ ราคาตั้งแต่ 10 -20 บาท คือคนพม่าชอบกินอาหารพม่า นะ มันถูกปากมากกว่า คนพม่าจะชอบกินหวานๆ มันๆ แต่อาหารไทยไม่ใช่แบบนั้น คนพม่าเลยมักซื้อไปปรุงกินเอง ไม่ก็ซื้อตามร้านค้าที่ทำขายนี้แหละ สะดวกดี บางคนเหนื่อยจากงานไม่อยากทำเอง ก็มาซื้อกิน” (มะขิ่น (นามสมมติ), สัมภาษณ์, 26 พฤษภาคม 2556)

¹¹ ตลาดบางลำพู และตลาด อ. จิระ เป็นตลาดสดที่ตั้งอยู่ในเมืองขอนแก่น

ภาพที่ 4 ร้านค้าที่มีการขายอาหารพม่าในทุกวันอาทิตย์ (วันหยุดของทางโรงงาน)

ในมุมมองของอะคู เขามองว่าร้านค้าขายอาหารเป็นทางเลือกหนึ่งให้กับคนในชุมชนเท่านั้น เพราะส่วนใหญ่แล้ว แรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าในชุมชนมักจะทำอาหารกินเองในชุมชน “คนพม่าชอบกินแกง บางทีก็ซื้อกิน บางทีก็ทำกินเอง แต่จริงๆ แล้วผมว่าทำกินเองอร่อยกว่านะ บางร้านก็ทำไม่ถูกปากเรา แต่บางคนทำอาหารไม่เป็น ก็เลยต้องมาซื้อกิน แต่สำหรับผมผมชอบทำกินเองมากกว่า”

อาหารและสินค้าพม่าข้ามแดนที่เกิดขึ้นในพื้นที่ใหม่ ในจังหวัดขอนแก่นนั้น จึงไม่ใช่แค่การสร้างพรมแดนทางวัฒนธรรมที่บ่งบอกว่าพวกเขา เป็นใครมาจากไหนเพียงเท่านั้น แต่สิ่งเหล่านี้กลับสะท้อนให้เห็นถึงปฏิบัติการของพวกเขาในการสร้างพื้นที่ผ่านการบริโภคอาหารพม่าและสินค้าพม่าข้ามแดน ปรากฏการณ์ที่นำเสนอผ่านการเกิดขึ้นของร้านค้า และการเลือกบริโภคสินค้าของอาหารพม่าของคนในชุมชนข้ามท้องถิ่นนั้น เป็นสิ่งที่แฝงฝังมาตั้งแต่ที่พวกเขายังอยู่ที่ประเทศบ้านเกิด เช่น การเลือกบริโภคสินค้าและอาหารพม่า สิ่งเหล่านี้คือฮาบิตัสที่ถูกสั่งสมและขัดเกลามาตั้งแต่อยู่ที่บ้านเกิด และทำหน้าที่ในการผลิตซ้ำวัฒนธรรมเดิมในพื้นที่ใหม่ให้เกิดขึ้น ซึ่งในประเด็นต่อไปจะกล่าวถึงการเคลื่อนที่ของอาหารและสินค้าข้ามแดนเข้ามาในพื้นที่ใหม่ โดยผ่านพื้นที่บริเวณชายแดนไทย – พม่า ที่นับว่าเป็นพื้นที่ที่มีบทบาทสำคัญในฐานะการเป็นพื้นที่ส่งและส่งสินค้า รวมถึงเป็นพื้นที่ระหว่างทางของการเชื่อมต่อพื้นที่ต้นทางและปลายทางอีกด้วย

แม่สอด: พื้นที่ส่งสินค้า พื้นที่ส่งสินค้า และพื้นที่ระหว่างทางของการเชื่อมโยงความรู้ลึก

ในหัวข้อที่ผ่านมา ผู้เขียนกล่าวถึงเรื่องการบริโภคอาหารและสินค้าข้ามแดนในชุมชนข้ามท้องถิ่นของแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าต่อมาในส่วนนี้ต้องการสื่อให้เห็นถึงการเคลื่อนที่ของอาหารและสินค้าจากประเทศพม่าเข้ามาสู่พื้นที่ปลายทางในจังหวัดขอนแก่น ซึ่งจะทำให้เห็นถึง “พื้นที่ระหว่างทาง” ที่เป็นตัวกลางในการเชื่อมต่อพื้นที่ต้นทาง (ประเทศพม่า) และพื้นที่ปลายทาง (จังหวัดขอนแก่น) ให้ใกล้ชิดกันผ่านทางความรู้ลึกมากยิ่งขึ้น

แม่สอดนั้นเป็นอำเภอหนึ่งในจังหวัดตากที่นับว่าเป็นด่านสำคัญในการค้าขายกับประเทศพม่าเพราะแม่สอดเป็นอำเภอที่ตั้งอยู่ติดชายแดนอยู่ตรงข้ามกับเมืองเมียวดีรัฐกะเหรี่ยง ประเทศพม่า จากการสอบถามพ่อค้าแม่ค้าที่เปิดร้านขายของภายในชุมชน พบว่า สินค้านำเข้ามาจากประเทศพม่าที่วางขายอยู่ในพื้นที่ชุมชนของแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าในจังหวัดขอนแก่นนั้น มีการซื้อขายและส่งผ่านมาจากพื้นที่ชายแดนไทย – พม่า บริเวณอำเภอแม่สอด สินค้าส่วนใหญ่ที่นำเข้ามานั้นมีทั้งของสดและของแห้งที่สามารถเก็บไว้ได้นาน เช่น ปลาทะเลสด หน่อไม้สด ถั่วชนิดต่างๆ หัวหอม เส้นหมี่ เส้นกวยเตี๋ยว ชา กาแฟ กะปิ ปลาร้า ผลไม้ดอง ยา รักษาโรค รองเท้า เสื้อผ้า กระเป๋า ผ้ามุงและผ้าโสร่ง (ลองจี้) เครื่องสำอางสำหรับผู้หญิงไม่ว่าจะเป็นทานาคา

น้ำหอม น้ำมันใส่ผม รวมถึงหนังสือแบบเรียน หนังสือนิยาย พจนานุกรมพม่า-ไทย ซีดีเพลง ซีดีบทสวดมนต์ วีซีดีภาพยนตร์ และอุปกรณ์เคี้ยวหมาก เป็นต้น

อะวิน ชายวัยกลางคน เจ้าของร้านค้าในชุมชนข้ามท้องถนนได้เล่าถึงการเคลื่อนที่ของสินค้าที่นำเข้ามาขายในชุมชนให้ฟังว่า (อะ วิน (นามสมมติ), สัมภาษณ์ 22 มิถุนายน 2557)

“สินค้าพวกนี้ส่วนใหญ่มาจากแม่สอด บางส่วนอย่างพวกผ้าซิ่นก็มาจากย่างกุ้ง ไปซื้อที่แม่สอดมันสะดวกกว่าเราไปซื้อที่อื่นนะ สินค้าก็มาลงที่นี่เดือนละครั้ง พี่จะลงแม่สอดตลอดช่วงประมาณกลางเดือน วันที่ 12 ก็จะเอาของมาลงแล้ว”

ยูกี้เช่นเดียวกับอะวินที่เปิดร้านขายของในชุมชนเป็นร้านแรกๆ เขาเข้ามาทำงานในโรงงานแห่งนี้ในช่วงเวลาเดียวกัน แต่ต่างกันที่ยูกี้ยังทำงานในโรงงานอยู่และปล่อยให้การดูแลร้านเป็นหน้าที่ของภรรยาแทนร้านค้าของยูกี้ไม่ได้ต่างจากร้านของอะวินมากนัก เนื่องจากมีสินค้าประเภทเดียวกันเข้ามาขายให้คนในชุมชนได้เลือกซื้ออย่างหลากหลาย ยูกี้กล่าวถึงการนำสินค้าพม่าเข้ามาขายในพื้นที่ชุมชนที่แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของอำเภอแม่สอดในฐานะเป็นพื้นที่สำหรับสั่งซื้อสินค้าและส่งสินค้าเข้ามายังพื้นที่ปลายทางให้กับแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าได้บริโภคความเป็นท้องถิ่นจากถิ่นบ้านเกิดภายในพื้นที่ใหม่ที่

“สินค้าร้านพี่มาจากแม่สอด ของแม่สอดถูกกว่าที่อื่นอีก เอามาขายนี้แล้วบวกค่ารถค่าภาษีเพิ่มก็เลยแพง ซื้อแต่ละทีก็แสนสองแสน รวมค่ารถขนส่งอีกที่แม่สอดมีทุกอย่างที่คนพม่าอยากได้เลย แม่สอดคนพม่าเยอะไง แล้วคือเดี๋ยวนี้การขนส่งมันสะดวกสบายกว่าแต่ก่อน รถวิ่งสายตรงเลยก็ถึงขอนแก่นแล้ว ทำให้สินค้าข้ามแดนเข้ามานี้ได้เร็ว เราโทรสั่งสินค้าที่แม่สอดเอา พ่อติมีเครือข่ายคนพม่าอยู่ที่นั่น ก็โทรบอกเขาว่าอยากได้อะไร เขาก็จะจัดทำให้เรา แต่บางทีเราก็ไปเลือกเองนะ บางทีเขาเลือกไม่ถูกใจพอได้สินค้าเราก็ต้องให้เขาเหมารถมาส่งเราที่ขอนแก่น” (ยูกี้ (นามสมมติ), สัมภาษณ์ 22 มิถุนายน 2557)

ระยะทาง 548 กิโลเมตรคือระยะห่างระหว่างจังหวัดขอนแก่นกับอำเภอแม่สอด โดยพ่อค้าแม่ค้าในชุมชนข้ามถนนใช้เส้นทางหมายเลข R9 หรือเส้นทางระเบียงเศรษฐกิจตะวันออก – ตะวันตก (East – West Economic Corridor) ในการขนส่งสินค้า เส้นทางดังกล่าวได้ถูกสร้างขึ้นภายใต้ความร่วมมือทางเศรษฐกิจของอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงที่ต้องการเชื่อมต่อภูมิภาคผ่านเส้นทางโลจิสติกส์จากพม่า ผ่านไทย ลาว สู่เวียดนาม ถนนเส้นดังกล่าวตัดผ่านทั้งจังหวัดขอนแก่นและอำเภอแม่สอด จังหวัดตากจึงทำให้การเคลื่อนที่ของสินค้าข้ามแดนเข้ามาในจังหวัดขอนแก่นนั้นเป็นไปอย่างสะดวกมากยิ่งขึ้นผ่านการใช้เส้นทางนี้ที่สำคัญ

ทั้งนี้ตลาดที่สำคัญที่พ่อค้าแม่ค้าในชุมชนของแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าในจังหวัดขอนแก่นเข้าไปรับจากอำเภอแม่สอดเข้ามาขายนั้น คือ “ตลาดพาเจริญ” หรือที่คนแถวนั้นเรียกกันติดปากว่า “ตลาดพม่า” ตลาดเป็นตลาดสดนครแม่สอดนับเป็นตลาดที่ใหญ่ที่สุดในอำเภอแม่สอด โดยแบ่งเป็น 3 โซนด้วยกันคือ ช่วงต้นของตลาดเป็นพื้นที่ที่ขายสินค้าไทย อาหารไทย เช่น พืช ผัก ผลไม้ ข้าวเหนียวหมูปิ้ง เป็นต้น ถัดไปประมาณอีก 200 เมตร คือตลาดศรีมอญที่ขายทั้งสินค้าไทยและสินค้าพม่า ติดกันคือตลาดพาเจริญที่ขายเฉพาะสินค้าพม่า ทั้งเสื้อผ้า ถั่ว เครื่องแกง เป็นต้นตลาดแห่งนี้ได้รับการขนานนามว่าตลาดพม่า เนื่องจากความเนืองแน่นของคนพม่าที่เข้าไปจับจ่ายใช้สอยซื้อสินค้าพม่ามากกว่าคนไทย หรือคนจีนในพื้นที่นั่นเอง ในงานปฏิภาณภาวะของ

พรมแดนชาติพันธุ์ และรัฐชาติ ในตลาดเมืองชายแดนแม่สอดได้ศึกษาถึงปฏิสัมพันธ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ในตลาดที่อำเภอแม่สอด หนึ่งในตลาดที่เขาศึกษาคือตลาดพาเจริญ เขาได้มองว่าเป็นตลาดนั้นพื้นที่แห่งการพบปะ (Spaces of Contact) งานของเขาได้ให้ภาพของตลาดพาเจริญไว้ว่า “พื้นที่ดังกล่าวยังเป็นร้านค้าห้องแถวขายสินค้าเพื่อคนพม่าโดยเฉพาะร้านค้าต่างๆ ขายสินค้าที่หลากหลายแบบเพื่อเอาใจแรงงานพม่าที่อาศัยอยู่ในแม่สอดโดยเฉพาะ เช่น ร้านหนังสือพม่า ร้านขายแผ่นเพลงนักร้องพม่า อาหารและของใช้ทั่วไป รวมถึงหมากและบุหรี่ปม่า” (สมัคร์ กอเซ็ม, 2553: 18)

ภาพที่ 5 ร้านค้าในตลาดพาเจริญ หรือตลาดพม่า ในอำเภอแม่สอด จังหวัดตาก

จากการลงพื้นที่ที่ตลาดพาเจริญ อำเภอแม่สอด จังหวัดตาก ผู้วิจัยได้สัมผัสถึงภาพของตลาดพม่าดังที่คนแถบนั้นกล่าวขาน สินค้าและอาหารที่นำมาขายส่วนใหญ่เป็นสินค้าพม่าแทบทั้งหมด บางร้านขายผ้าถุงหรือผ้าโสร่งพม่า (ลองจี) บางร้านขายหนังสือเรียนพม่า บางร้านขายปลาจ๋าและพริกแกงพม่า บางร้านขายเครื่องประทีนผิวและทานาคา และอื่น ๆ อีกมากมายสำหรับคนพม่าในอำเภอแม่สอด ชุมผู้ให้ข้อมูลอีกคนหนึ่งผู้เป็นพี่สาวของอะวิน เขาขายผ้าอยู่ที่ตลาดพาเจริญได้เล่าว่า “ตลาดนี้คนพม่าเยอะ ส่วนใหญ่ก็ขายให้คนพม่า คนพม่าที่อื่นก็มาสั่งซื้อที่นี้ทั้งพม่าจากสมุทรสาคร กรุงเทพฯ ก็มาเอาจากนี้ไปขายที่นั่น” (ชุม (นามสมมติ), สัมภาษณ์ 5 สิงหาคม 2557) ซึ่งแน่นอนว่าขอนแก่นก็เช่นเดียวกัน อะคุได้กล่าวเพิ่มเติมถึงประสบการณ์ของเขาที่ตลาดพาเจริญที่เขาเองก็ไปซื้อสินค้าเพื่อนำมาขายในชุมชนข้ามท้องถิ่นในจังหวัดขอนแก่นว่า “ที่แม่สอดมีตลาดอยู่ที่เดียวที่มีสินค้าพม่ามาขาย ผมก็ไปรับจากที่นั่นเหมือนกัน ร้านไหนขายถูก ผมก็ซื้อ ร้านขายหนังสือพม่าก็มี ร้านขายเสื้อผ้าก็มี เยอะเลยที่” (อะคุ (นามสมมติ), สัมภาษณ์ 7 มีนาคม 2556)

ทั้งนี้ผู้วิจัยได้ตั้งคำถามต่อการเคลื่อนที่ของสินค้าว่า ในเมื่ออำเภอแม่สอดอยู่ไม่ห่างไกลจากเมืองเมียวดีประเทศพม่ามากนัก เหตุใดพ่อค้าแม่ค้าจึงไม่ข้ามไปซื้อสินค้าจากเมืองเมียวดี ซึ่งอาจจะทำให้ได้สินค้าที่หลากหลายกว่าที่ขายกันอยู่ที่อำเภอแม่สอด อะวินและอะคุได้ตอบคำถามของผู้วิจัยได้อย่างชัดเจนว่า

“ซื้อสินค้าพม่าที่แม่สอดสะดวกกว่า เพราะว่าสินค้าบวกภาษีมาเรียบร้อยแล้ว ไม่ต้องมาปวดหัวกับพวกศุลกากร เพราะว่าย่างไรสินค้าที่ขายที่แม่สอดก็เหมือนกันกับที่นั่นอยู่แล้ว เพราะก็รับมาจากทางเมียวดีอีกทอดหนึ่ง” (อะวิน (นามสมมติ), สัมภาษณ์ 22 มิถุนายน 2557)

“สินค้าที่พม่าถูกมาก แต่พอเอาเข้ามาเมืองไทยมันต้องเสียภาษีไง อย่างเวลาไปซื้อสินค้าบุคลากรก็จะบวกเพิ่ม สองเปอร์เซ็นต์ สามเปอร์เซ็นต์ ห้าเปอร์เซ็นต์ เอาเข้ามาไทยก็เลยแพง อย่างรองเท้า เอามาจาก เมียวดีใช้ไหม ราคาที่พม่าก็ 90 บาท แต่เอามาขาย ราคาเดิมไม่ได้นะ เข้ามาไทยก็ต้องเสียภาษี แพงเพราะภาษี พี่เลยไปซื้อแม่สอด โทรไปให้คนรู้จักเตรียมสินค้าที่เราอยากได้ไว้ให้ แล้วโทรให้คนไปรับสินค้ามาส่งที่นี่ สะดวกกว่าที่ต้องไปซื้อที่เมียวดี” (ยู (นามสมมติ), สัมภาษณ์ 22 มิถุนายน 2557)

เมื่ออะวินและยูได้กล่าวถึงเมืองเมียวดี ในฐานะเป็นพื้นที่ต้นทางของการส่งต่อสินค้ามายังแม่สอด ผู้วิจัยจึงได้สอบถามเจ้าของร้านค้าในตลาดพาเจริญว่าสินค้าพม่าส่วนใหญ่เดินทางมาจากที่ไหน ทำให้ได้คำตอบว่า สินค้าพม่าที่ขายเรียงรายอยู่ในตลาดพาเจริญส่วนใหญ่รับมาจากตลาดบายินน้อง (คนไทยเรียกว่าตลาดบูรณอง-ผู้วิจัย) ที่เมืองเมียวดี ประเทศพม่าอีกต่อหนึ่ง ซึ่งเป็นตลาดที่อยู่ห่างจากด่านข้ามแดนแม่สอดประมาณ 2 กิโลเมตรและคนพม่ามักรับสินค้าพม่าจากตลาดแห่งนี้ไปขายที่แม่สอด นายตาชายวัย 32 ปีผู้เป็นไกด์ของเมืองเมียวดีได้เล่าให้ผู้วิจัยฟังถึงตลาดแห่งนี้ว่า

“ตลาดบายินน้อง เป็นตลาดขายของในฝั่งเมียวดี แต่คนไม่ค่อยคึกคักเท่าฝั่งไทยหรอก คนที่ตลาดเลยนิยมทำเป็นร้านขายส่ง เพราะขายที่นี้เฉยๆ ขายไม่ค่อยได้ เลยนิยมขายส่งไปที่แม่สอดแทน” (นายตา (นามสมมติ), สัมภาษณ์ 5 สิงหาคม 2557)

จากปรากฏการณ์การเคลื่อนที่ของอาหารและสินค้าดังกล่าว ทำให้เห็นได้ว่าสินค้าที่ถูกส่งต่อมายังพื้นที่ปลายทางในจังหวัดขอนแก่นนั้นมีต้นทางมาจากตลาดบายินน้อง เมืองเมียวดี ประเทศพม่า ทั้งนี้นอกจากสองพื้นที่คือ พื้นที่ต้นทาง และพื้นที่ปลายทางที่สินค้าได้สัมผัสแล้ว กลับพบว่ามีอีกหนึ่งพื้นที่ที่สำคัญคือพื้นที่ระหว่างทาง (Place in-between) ซึ่งเป็นพื้นที่ตรงกลางที่เชื่อมพื้นที่ต้นทางและปลายทางให้ใกล้ชิดกันมากยิ่งขึ้น ในงานของ Ana Luz ได้กล่าวถึงพื้นที่ระหว่างทางไว้ว่าตำแหน่งแห่งที่ของ “พื้นที่ระหว่างทาง” ว่าเป็นตำแหน่งตรงกลางระหว่างสองเหตุการณ์หรือพื้นที่ตรงกันข้าม ตัวอย่างเช่น ระหว่างในกับนอก ระหว่างที่นี้กับที่นั่น เป็นต้น ทั้งนี้แนวคิดดังกล่าวยังได้นำไปพิจารณาถึงกระบวนการการสร้างพื้นที่ที่เชื่อมต่อพื้นที่บ้านเกิดส่งต่อไปยังพื้นที่ปลายทาง ดังนั้นแม่สอดจึงมีนัยยะของการเป็นพื้นที่ตรงกลางที่เชื่อมพื้นที่ต้นทาง (ประเทศพม่า) และพื้นที่ปลายทาง (จังหวัดขอนแก่น) ให้ใกล้ชิดกันมากยิ่งขึ้น ผ่านการบริโภคสินค้าข้ามแดนที่ผู้วิจัยนั้นมองว่าสินค้าจากประเทศต้นทางนั้นเป็นสิ่งที่ส่งต่อความรู้สึกให้แรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่ารู้สึกเป็นส่วนหนึ่งร่วมกันว่าพวกเขาเป็นใคร มาจากที่ไหน ดังเช่นที่ เพียวเพียว หญิงสาวอายุ 30 ต้นๆ รายหนึ่งผู้ให้ข้อมูลกับผู้วิจัยว่า “อยู่ที่นี้ก็เหมือนอยู่ที่พม่า เพราะที่นี้มีทุกอย่างเหมือนที่พม่ามี เพียงแต่ไม่ใช่ประเทศพม่าเท่านั้นเอง นอกนั้นก็เหมือนหมด” ซึ่งเป็นไปในทิศทางเดียวกับยู กล่าวว่า “คนพม่าชอบใช้อะไรแบบเดิม กินอะไรเหมือนที่เขาเคยทำตอนอยู่บ้านเกิด เลยได้เปิดร้านค้าเพื่อตอบสนองความต้องการเหล่านี้ เพราะคนพม่ายังมีวิถีชีวิตแบบเดิมอยู่” คำบอกเล่าดังกล่าวทำให้เห็นได้ว่าอาหารและสินค้าข้ามแดนเหล่านี้เป็นสิ่งที่ส่งต่อความรู้สึกของแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าให้ผูกพันกับบ้านเกิดและรู้สึกไม่ห่างไกลจากบ้านเกิดของตนเองผ่านการนำวิถีชีวิตแบบเดิมมาใช้ในพื้นที่ใหม่ได้เป็นอย่างดี

ภาพของการเดินทางของอาหารและสินค้าพม่า ตั้งแต่เมื่อสินค้าย่างวางขายอยู่ที่ประเทศต้นทางคือที่ตลาดบายินน้อง เมืองเมียวดี ประเทศพม่า และข้ามแดนเข้ามาสู่ตลาดพาเจริญ อำเภอแม่สอด ประเทศไทย จนกระทั่งพ่อค้าแม่ค้าในชุมชนข้ามท้องถิ่นของแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าในจังหวัดขอนแก่นซึ่งเป็นพื้นที่

ปลายทางที่ได้สั่งซื้อสินค้าข้ามแดนและนำสินค้าข้ามแดนจากอำเภอแม่สอดเข้ามาขายให้กับแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าได้จับจ่ายใช้สอย ภาพปรากฏการณ์เหล่านี้สามารถสะท้อนให้เห็นได้ว่าสินค้าพม่าข้ามแดน ไม่ใช่แค่เพียงความเป็นท้องถิ่นหรือวัฒนธรรมเดิมที่แรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่ายังบริโภคหรือยังปฏิบัติในพื้นที่ใหม่เท่านั้น แต่อาหารและสินค้าข้ามแดนเหล่านี้ ได้สัมพันธ์กับพื้นที่อีกพื้นที่หนึ่ง คืออำเภอแม่สอด ซึ่งนับว่าเป็น “พื้นที่ระหว่างทาง” ที่เชื่อมต่อพื้นที่ต้นทางและพื้นที่ปลายทางให้ใกล้ชิดกันผ่านความรู้สึกมากยิ่งขึ้น ผ่านการสั่งและส่งสินค้าพม่าข้ามแดนเข้ามาในจังหวัดขอนแก่น

สรุป

ปรากฏการณ์การบริโภคสินค้าพม่าที่เกิดขึ้นในชุมชนข้ามท้องถิ่นของแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าในจังหวัดขอนแก่นนั้น ทำให้เห็นว่าวัฒนธรรมไม่ได้ยึดโยงกับพื้นที่เชิงกายภาพเพียงแค่นั้นที่เดียวอีกต่อไป เพราะโลกาภิวัตน์ทำให้เกิดการสลายอาณาเขต ทำให้พรมแดนรัฐชาติที่เคยมีลักษณะขาคี่งงานขึ้นมาในพื้นที่ยุคใหม่ ผ่านการบริโภคสินค้าพม่าที่ขายในชุมชนข้ามถิ่น สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นว่า การบริโภคสินค้าข้ามแดนจากประเทศพมานั้นไม่ใช่เพียงแค่แสดงถึงวัฒนธรรมที่บ่งบอกว่าพวกเขาเป็นใคร และมาจากที่ไหนเท่านั้น แต่ยังหมายถึงการนำวัฒนธรรมจากถิ่นเดิมมาปฏิบัติในพื้นที่ใหม่ หรือกล่าวได้ว่าเป็นการนำความเป็นท้องถิ่นเข้ามาในพื้นที่ใหม่ ผ่านการบริโภคอาหารและสินค้าในชุมชนข้ามท้องถิ่นในจังหวัดขอนแก่นทั้งนี้สิ่งเหล่านี้ได้สะท้อนถึงการนำเอาสิ่งที่ได้ถูกแฝงฝังและขัดเกลาทางสังคมตั้งแต่เยาว์วัย หรือได้รับการปลูกฝังตั้งแต่อยู่ที่บ้านเกิด นำมาปฏิบัติในพื้นที่ใหม่ด้วย และนี่เองนับเป็นสิ่งที่สำคัญที่ก่อเกิดปฏิบัติการการสร้างพื้นที่ของเขาขึ้นมาในพื้นที่ใหม่

อีกทั้งงานชิ้นนี้ยังได้แสดงให้เห็นภาพของการเคลื่อนที่ของอาหารและสินค้าพม่าเข้ามาในชุมชนข้ามท้องถิ่นในจังหวัดขอนแก่น โดยมีข้อค้นพบว่า นอกจากพื้นที่ต้นทาง และพื้นที่ปลายทางที่มีความสำคัญสำหรับแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าแล้ว พื้นที่ระหว่างทาง (อำเภอแม่สอด) ก็นับว่าเป็นพื้นที่ที่สำคัญไม่น้อยไปกว่าสองพื้นที่ที่ทำให้ปฏิบัติการการสร้างพื้นที่ของแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าในขอนแก่นดูสมบูรณ์และใกล้ชิดกันผ่านการบริโภคสินค้าพม่าซึ่งเป็นตัวแทนของความรู้สึกจากประเทศที่จากมามากยิ่งขึ้น

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

กฤติยา อาชวนิชกุลและกุลภา วจนสาระ. (2551). การจ้างแรงงานข้ามชาติตามพระราชบัญญัติการทำงานของคนต่างด้าว ค.ศ. 2008 กับการจัดทำบัญชีรายชื่ออาชีพสำหรับคนต่างชาติ. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยสังคมและประชากร. มหาวิทยาลัยมหิดล.

ฉลองขวัญ อุดทะยอด. (2542). ผลกระทบของการจ้างแรงงานชาวต่างชาติต่อความมั่นคงของชาติกรณีศึกษาแรงงานพม่า. วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการเมืองการปกครอง. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

- ชัยรัตน์ เวชพานิช. (2555). การนำเสนองานเรื่องสถานการณ์แรงงานข้ามชาติในประเทศไทย: ผลกระทบเชิงบวกและลบที่เกี่ยวข้องกับสาธารณสุขของประเทศ. (ออนไลน์) แหล่งที่มา: www.ns.mahidol.ac.th/english/th/document/PR/2556/seminar/Labor/สสจ.นำเสนอมหิดล%20ผลกระทบของแรงงานต่างด้าว.doc.pdf (วันที่ 5 พฤศจิกายน 2556).
- ทรงศักดิ์ แก้วสุข. (2553). ผลกระทบจากการจ้างแรงงานต่างด้าวชาวพม่าผิดกฎหมายต่อการจัดทำบริการสาธารณสุขของเทศบาลตำบลท่าสายลวด อำเภอแม่สอด จังหวัดตาก. การค้นคว้าแบบอิสระ รัฐประศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ไทยรัฐ. (2555). ทนายรื้อสอร์ทร้างขอนแก่น. (ออนไลน์) แหล่งที่มา: <http://www.thairath.co.th/content/259478>. (วันที่ 15 มิถุนายน 2557).
- บุศรินทร์ เลิศขวลิตสกุล. (2553). อาหารไทใหญ่: เส้นทางเคลื่อนที่และพื้นที่ทางสังคมในเมืองเชียงใหม่. *วารสารสังคมศาสตร์*. 22 (2), 123 – 157.
- บุษยรัตน์ กาญจนดิษฐ์. (2550). กลยุทธ์การอยู่รอดของแรงงานข้ามชาติจากประเทศพม่า กรณีศึกษาในเขตกรุงเทพมหานคร. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหิดล.
- ผู้จัดการออนไลน์. (2555). สัมมนาชุมชนทองเศรษฐกิจในอีกห้าปีขอนแก่นฮับเศรษฐกิจ. (ออนไลน์) แหล่งที่มา: <http://www.manager.co.th/Local/ViewNews.aspx?NewsID=9560000098026> (วันที่ 20 เมษายน 2557).
- พรพิมล ตรีโชติ. (2548). ไร่แผ่นดิน: เส้นทางจากพม่าสู่ไทย. กรุงเทพฯ: สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พวงผกา อาษา. (2550). ผลกระทบของแรงงานต่างด้าวสัญชาติพม่า ที่มีต่อการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมในตำบลท่าสบเส้า อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน. วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- วิยุทธ์ จำรัสพันธ์. (2536). การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของภาคอีสานในช่วง 1950-1990. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย.
- สมักร์ กอเข้ม. (2010). ปฏิภาควาของพรมแดนชาติพันธุ์ และรัฐชาติ ในตลาดเมืองชายแดนแม่สอด. *วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์*. 22(2) 11-52, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- อดิศร เกิดมงคล. (2555). แรงงานข้ามชาติชาวปะโอจากพม่าในกรุงเทพฯ : ชีวิตข้ามพรมแดนบนพื้นที่ของอำนาจและการต่อรอง . ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ภาษาอังกฤษ

Appadurai, Arjun. (1996). **Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization** . London: University of Minnesota Press.

Brickell, Katherine and Datta, Ayona. (2011). **Translocal Geographies**. Surrey: Ashgate.

Castles, Stephen. (2002). Migration and Community Formation under Conditions of Globalization. **International Migration Review**, 36 (4), 1143 – 1168.

Greiner, Clemens and Sakdapolrak, Patrick. (2013). Translocality: Concepts, applications and emerging perspectives. **Geography Compass** 7 (5), 373 – 384.

Jirattikorn, Amporn. (2008). **Migration, Media Flows and The Shan Nation in Thailand** . Doctor of Philosophy The University of Texas at Austin.

Luz, Ana. (2004). **Place In-Between: The Transit(ional) Locations of Normadics Narratives**. Retrieved 20 July 2014, from http://www.eki.ee/km/place/pdf/kp5_11_luz.pdf.

Oakes, Tim and Schien, Louisa. (2006). **Translocal in China: Linking, identities and the reimagining of space**. Oxon: Routledge.

Siriphon, Aranya. (2008). **Weaving the Tai Social World : The Process of Translocality and Alternative Modernities Along the Yunnan-Burma Border**. Dissertation in Doctor of Philosophy. Chiang Mai University.

สัมภาษณ์

ไฉ่วเย (นามสมมติ)/ แร้งงานข้ามชาติสัญชาติพม่า. **สัมภาษณ์**. 22 มิถุนายน 2557

ซูมู (นามสมมติ)/ แร้งงานข้ามชาติสัญชาติพม่า. **สัมภาษณ์**. 5 สิงหาคม 2557

นายตา (นามสมมติ)/ แร้งงานข้ามชาติสัญชาติพม่า. **สัมภาษณ์**. 5 สิงหาคม 2557

มะ จิ้น (นามสมมติ)/ แร้งงานข้ามชาติสัญชาติพม่า. **สัมภาษณ์**. 5 พฤษภาคม 2556

แม่ค้าขายปลาคนหนึ่งในตลาดบางลำพู. **สัมภาษณ์**. 8 พฤศจิกายน 2557

ยอ (นามสมมติ)/ รายงานข้ามชาติสัญชาติพม่า. สัมภาษณ์. 22 มิถุนายน 2557

ออง ซอว์ (นามสมมติ)/ รายงานข้ามชาติสัญชาติพม่า. สัมภาษณ์. 5 พฤษภาคม 2556

อะคู (นามสมมติ)/ รายงานข้ามชาติสัญชาติพม่า. สัมภาษณ์. 7 มีนาคม 2556

อะ วิน (นามสมมติ)/ รายงานข้ามชาติสัญชาติพม่า. สัมภาษณ์ 22 มิถุนายน 2557

เอกสารประมวลบทความประกอบการสัมมนา (Proceedings)

วันที่ 25 มิถุนายน 2558

(ห้อง 615)

ห้องที่ 3 ซาดิพันธ์ และคนข้ามชาติกับความเป็นอื่น (1)

เวลา 13.00 – 15.00 น.

อาจารย์ประจำห้อง

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จักรกริช สังขมณี

1. อมราภรณ์ จริงจิตร

“วัฒนธรรมการทำสวนกระวานของชาวช่อง”

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

2. จุฑามาศ ตันทเจริญกิจ

“ลื้อ-ยอง ตัวตนที่ถูกสร้างขึ้นในบริบทสังคมคนเมือง”

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

วัฒนธรรมการทำสวนกระวานของชาวชอง¹ Cardamom Gardening Culture of the Chong People

อมราภรณ์ จริงจิตร²

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์เรื่อง "วัฒนธรรมการทำสวนกระวานของชาวชอง" มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาลักษณะและการเปลี่ยนแปลงของระบบการจัดการสวนกระวานของชาวชองแห่งเขาสอยดาวใต้ จังหวัดจันทบุรี รวมทั้งศึกษาระบบวัฒนธรรม และวิถีชีวิตของชาวชองที่เกี่ยวข้องกับการทำสวนกระวาน โดยที่มีคำถามงานวิจัยในครั้งนี่คือ วัฒนธรรมการทำสวนกระวานของชาวชองเป็นอย่างไร และวัฒนธรรมการทำสวนกระวานมีความสำคัญกับชีวิตของชาวชองอย่างไร

การศึกษาครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ นอกจากจะสำรวจเอกสารที่เกี่ยวข้องแล้วนั้น ผู้ศึกษาใช้การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม (participant observation) และการสัมภาษณ์เชิงลึก (in-depth interviews) กับชาวบ้านในชุมชนเป็นเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูลภาคสนามในช่วงระยะเวลากว่า 1 ปี (ตั้งแต่เดือนเมษายน 2556 ถึง เดือนกรกฎาคม 2557) เพื่อที่จะได้เห็นวิถีชีวิต วิธีการผลิตในการทำสวนกระวาน และกิจกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้นในช่วงรอบปีของชาวบ้านในชุมชน

ผลการศึกษาพบว่า การทำสวนกระวานเป็นวิธีการผลิตตามวัฒนธรรมของชาวชองที่มีการสืบทอดต่อกันมาจากรุ่นสู่รุ่น มีขั้นตอนและวิธีการทำที่มีลักษณะเฉพาะ โดยที่ขั้นตอนต่างๆ และเครื่องมือมีการปรับเปลี่ยนตามลักษณะสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไปด้วย เช่นเดียวกับที่ชาวชองในหมู่บ้านได้ปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตให้เข้ากับวิธีการผลิตสวนกระวานที่มีการเปลี่ยนแปลง กระวานถือเป็นพืชที่มีราคาสูง และมีความสำคัญกับชาวบ้านในชุมชนในฐานะพืชเศรษฐกิจที่ทำรายได้ให้แก่ชาวบ้าน แต่รายได้ที่ได้จากการทำสวนกระวานเพียงอย่างเดียวค่อนข้างจำกัดและไม่เพียงพอต่อความต้องการในการเลี้ยงปากท้องของทั้งครอบครัว นอกจากผลิตกระวาน พวกเขายังดิ้นรนในการหาเลี้ยงชีพด้วยการทำการเกษตรและรับจ้างทำงานอย่างอื่นที่ไม่กระทบการทำสวนกระวานเมื่อถึงช่วงฤดูการ

การทำสวนกระวานของชาวบ้านจึงแสดงให้เห็นว่ามีความสำคัญทางด้านเศรษฐกิจของชาวบ้าน และในอีกด้านที่ชาวบ้านยังคงรักษาวิธีการทำสวนกระวานเอาไว้ก็เพื่อรักษาวัฒนธรรมการผลิตที่สืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษไม่ให้สูญหายไปและเป็นการรักษาสีทิวทัศน์ในที่ดินทำกินให้ยังคงอยู่ด้วยเช่นกัน

คำสำคัญ: ชาวชอง, กระวาน, พฤษศาสตร์พื้นบ้าน, นิเวศวิทยาวัฒนธรรม

Abstract

The thesis "Cardamom Gardening Culture of the Chong People" aims to study characteristics and changes of cardamom gardening system practiced by the Chong, an ethnic group residing at the southern part of Soi Dao mountain in Chanthaburi province. In

1 บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง วัฒนธรรมการทำสวนกระวานของชาวชอง โดย อมราภรณ์ จริงจิตร ตามหลักสูตรสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยมหิดล สาขาวิชามานุษยวิทยา อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ผศ.ดร.ยุคดี มุกดาวิจิตร วิทยานิพนธ์นี้ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากโครงการทุนวิจัยมหาบัณฑิต สกว. สาขามนุษยศาสตร์-สังคมศาสตร์ รุ่นที่ 10

2 สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยมหิดล (สาขามานุษยวิทยา) คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

addition, the thesis seeks to understand the Chong's cultural system and ways of life that correspond to their cardamom gardening.

This thesis is based on qualitative research consisting of documentary research on previous research about the Chong and ethnographic field research in a Chong village located in Chanthaburi province. The field research is mainly participant observation and in-depth interviews with villagers in a Chong's community for one year, from April 2013 to July 2014. The participant observation includes participating in villagers' everyday life as well as practicing and observing cardamom gardening and other major social and economic activities.

The research finds that cardamom gardening is the villagers' cultural practice that are descended from previous generations. The cardamom gardening is comprised of distinct methods, tools, and processes. The cardamom gardening has changed due to environmental changes. Accordingly, the villagers have adjusted their lives to the changes of their cardamom gardening. Cardamom is a cash crop that is a major source of the villagers' income. However, profit earned from cardamom gardening is relatively limited and not enough for the villagers' living; therefore, apart from cardamom gardening, the villagers struggle to earn a living by producing other cash crops as well as finding extra jobs that do not affect their cardamom gardening season. In conclusion, the cardamom gardening is apparently significant to the villagers' economy. At the same time, preservation of cardamom gardening is the way in which the villagers preserve their rights to utilize land descended from their ancestors.

Keywords: Cardamom Gardening, Chong , Ethnobotany, Cultural Ecology

บทนำ

ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรทางธรรมชาติอย่างป่าไม้ในสังคมไทยเกิดขึ้นมาอย่างยาวนาน และจากหลายสาเหตุด้วยกัน ทั้งการลักลอบตัดไม้ทำลายป่า การล่าสัตว์และให้สัมปทานป่าไม้อย่างถูกต้องตามกฎหมายประเทศไทยเป็นพื้นที่ที่มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์ จนกล่าวได้ว่าทั่วทุกภูมิภาคของประเทศไทยนั้นมีกลุ่มชาติพันธุ์หลากหลายกลุ่มกระจายตั้งถิ่นฐานอาศัยอยู่ กลุ่มชาติพันธุ์หลายกลุ่มดำรงชีวิตอาศัยอยู่บนพื้นที่สูงมาอย่างยาวนานด้วยเช่นกัน เมื่อมีปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ กลุ่มชาติพันธุ์ที่อาศัยบนพื้นที่สูงจึงมักจะถูกเหมารวมว่าเป็นหนึ่งในสาเหตุที่ทำให้ปริมาณทรัพยากรธรรมชาติทั้งป่าไม้และสัตว์ป่าลดน้อยลง จากวิถีการดำรงชีวิตล่าสัตว์หาของป่าและการทำไร่หมุนเวียนตามวัฒนธรรมที่สืบทอดต่อกันมา และด้วยอีกหลากหลายปัจจัยด้วยกันทางการจึงออกกฎหมายประกาศจำกัดพื้นที่ป่าต้องห้ามเพื่อตัดปัญหาในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ โดยไม่ทันได้คำนึงถึงผลกระทบต่อวิถีชีวิตและวัฒนธรรมที่จะเกิดขึ้นกับผู้คนในชุมชนพื้นที่สูงที่มีการดำรงชีวิตโดยอาศัยทรัพยากรเหล่านั้น

ของ (CHONG) เป็นกลุ่มชาติพันธุ์หนึ่งที่ได้รับผลกระทบนั้นเช่นเดียวกันไม่ต่างจากกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงอย่างทางภาคเหนือที่ได้รับความสนใจจากนักวิชาการที่เข้าไปศึกษา สะท้อนให้เห็นได้จากงานศึกษา

จำนวนน้อยที่มีการศึกษากลุ่มชาติพันธุ์ของ ส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะจำนวนประชากรชาวช่องที่ลดน้อยลงและการผสมผสานและกลืนกลายทางวัฒนธรรมของชาวช่องที่ทำให้อัตลักษณ์และวัฒนธรรมของชาวช่องเริ่มสูญหายไป ชาวช่องถูกกล่าวถึงว่าเป็นกลุ่มคนพื้นเมืองดั้งเดิมของจังหวัดจันทบุรี นักภาษาศาสตร์จัดกลุ่มของให้อยู่ในกลุ่มภาษาของตระกูลออสโตรเอเชียติก (Austro-Asiatic) สายมอญ-เขมร (Mon-Khmer) สาขาย่อยเปียริก (Pearic) จากการสำรวจพบที่มีการกระจายตั้งถิ่นฐานอยู่ในบริเวณภาคตะวันออกของประเทศไทย ได้แก่ จังหวัด ระยอง จันทบุรีและตราด และบางส่วนของประเทศกัมพูชา ในเขตจังหวัดพระตะบอง โปธิ์ซัด และกำปอต (Weber, 1976) ในเขตจังหวัดจันทบุรีพบว่ายังคงมีชาวช่องอาศัยอยู่มากที่สุด โดยเฉพาะบริเวณเขตอำเภอคิชฌกูฏ อำเภอมะขาม และอำเภอโป่งน้ำร้อน

ตั้งแต่อดีตชาวช่องมักตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนอยู่บริเวณเชิงเขา อาศัยทรัพยากรทางธรรมชาติในการดำรงชีวิตทั้งเก็บของป่า ล่าสัตว์ และมีวัฒนธรรมเฉพาะกลุ่มที่น่าสนใจมายาวนาน คือ การทำสวนกระวานบนเขาเพื่อส่งขายลูกกระวานให้กับพ่อค้าในเมือง เมื่อเวลาผ่านไปวัฒนธรรมเฉพาะของแต่ละกลุ่มล้วนแต่มีการปรับตัวและเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา เกิดจากการที่สภาพแวดล้อมรอบด้านเกิดการเปลี่ยนแปลงส่งผลกระทบต่อวัฒนธรรมที่ต้องมีการปรับตัวด้วยเช่นกัน วัฒนธรรมการทำสวนกระวานของชาวช่องก็เช่นกัน เกิดการเปลี่ยนแปลงและปรับตัวในวิถีการผลิต รวมทั้งวิถีชีวิตของชาวช่องก็เกิดการเปลี่ยนแปลงเพื่อให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงด้วยเช่นกัน สัดส่วนความสำคัญของการพึ่งพิงทรัพยากรธรรมชาติในการดำรงชีวิตมีการเปลี่ยนแปลงจากสภาพสังคมและสภาพแวดล้อมที่เกิดขึ้นในความเป็นจริง วัฒนธรรมการทำสวนกระวานบนเขาของชาวช่องหลายชุมชนเริ่มสูญหายไป เหลือเพียงแค่ชาวช่องบางกลุ่มเท่านั้นที่ยังคงสามารถรักษาและดำเนินการทำสวนกระวานบนเขา ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ถูกประกาศให้เป็นพื้นที่เขตป่าสงวนและเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าไว้ได้

ดังนั้นผู้ศึกษาจึงเห็นว่า การศึกษาระบบการทำสวนกระวานของชาวช่อง อันเป็นวิถีการผลิตตามแบบวัฒนธรรมของชาวช่องบนเขาสอยดาวใต้ที่ได้รับการถ่ายทอดสืบต่อกันมาจากบรรพบุรุษเป็นสิ่งที่น่าสนใจที่ควรศึกษาและทำความเข้าใจว่า ชาวช่องมีลักษณะและการเปลี่ยนแปลงในระบบการจัดการสวนกระวานเป็นอย่างไร ด้วยสภาวะสิ่งแวดล้อมและสังคมที่เกิดการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ชาวบ้านมีการปรับตัวและเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตและวิถีการผลิตกระวานเป็นอย่างไรให้สอดคล้องกัน นอกจากการพยายามทำความเข้าใจถึงลักษณะและการเปลี่ยนแปลงของระบบการจัดการสวนกระวานที่มีการเปลี่ยนแปลงจากเดิมอยู่ตลอดเวลาแล้วนั้น การศึกษาครั้งนี้ยังพยายามอธิบายว่ากระวานมีความหมายและความสำคัญอย่างไรต่อวิถีชีวิตของชาวช่อง

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาลักษณะและการเปลี่ยนแปลงของระบบการจัดการสวนกระวานของชาวช่องแห่งเขาสอยดาวใต้ จังหวัดจันทบุรี
2. เพื่อศึกษาระบบวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของชาวช่องที่เกี่ยวข้องกับการทำสวนกระวาน

วิธีการศึกษา

การศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นงานเขียนเชิงชาติพันธุ์วรรณา (ethnography) เพื่อแสดงให้เห็นวัฒนธรรมการทำสวนกระวานของชาวช่อง โดยใช้การศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) เป็นเครื่องมือเพื่อศึกษาการปรับตัวและเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับวัฒนธรรมการทำสวนกระวานของชาวช่อง ผู้ศึกษาใช้แนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรม (cultural ecology) และพฤกษศาสตร์พื้นบ้าน (ethnobotany) เป็นแนวทาง

ในการเก็บข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการเก็บข้อมูลภาคสนามโดยใช้การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม และไม่มีส่วนร่วม รวมทั้งการสัมภาษณ์เชิงลึกเป็นเครื่องมือในการเก็บข้อมูล ผู้ศึกษาใช้ระยะเวลาในการเก็บข้อมูลภาคสนามตั้งแต่เดือนเมษายน 2556 - พฤษภาคม 2557 โดยมีพื้นที่ในการศึกษาคือ หมู่ 2 บ้านวังกระแพร ตำบลทับไทร อำเภอโป่งน้ำร้อน จังหวัดจันทบุรี

ผลการศึกษา

วิทยานิพนธ์เรื่อง "วัฒนธรรมการทำสวนกระวานของชาวชอง" มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาลักษณะและการเปลี่ยนแปลงของระบบการจัดการสวนกระวานของชาวชองแห่งเขาสอยดาวใต้ จังหวัดจันทบุรี รวมทั้งศึกษาระบบวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของชาวชองที่เกี่ยวข้องกับการทำสวนกระวาน โดยที่พยายามทำความเข้าใจและอธิบายว่าวัฒนธรรมการทำสวนกระวานของชาวชองนั้นมีลักษณะเป็นอย่างไร อีกทั้งวัฒนธรรมการทำสวนกระวานมีความสำคัญอย่างไรกับชีวิตของชาวชอง ผู้ศึกษาได้ใช้แนวคิดเรื่องพฤกษศาสตร์พื้นบ้าน (ethnobotany) และแนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรม (cultural ecology) มาเป็นแนวทางในการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ เพื่อช่วยในการเก็บข้อมูลและทำความเข้าใจปฏิสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านที่มีต่อกระวาน การใช้ประโยชน์จากกระวาน รวมทั้งการปรับตัวและเปลี่ยนแปลงในวัฒนธรรมการทำสวนกระวานของชาวชองที่ได้รับอิทธิพลจากการเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมและสภาพสังคมที่เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา ส่งผลให้การทำสวนกระวานของชาวบ้านเกิดการเปลี่ยนแปลงจากในอดีตมาจนถึงปัจจุบัน

การศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับชอง ในช่วงหลายทศวรรษมานี้มุ่งเน้นที่จะศึกษาเรื่องของภาษาชอง ซึ่งเป็นภาษาหนึ่งที่กำลังอยู่ในช่วงวิกฤตที่ใกล้จะสูญหาย นักวิชาการหลายท่านจึงมุ่งที่จะศึกษาเรื่องราวของภาษาชอง ทำให้ความสำคัญของการศึกษาวิถีชีวิตและวัฒนธรรมต่างๆ ของชาวชองที่ยังคงมีการสืบทอดต่อกันมาลดน้อยลงไป อีกทั้งการผสมผสานและการกลืนกลายทางวัฒนธรรมของคนไทยภาคตะวันออก ก็ทำให้วัฒนธรรมของชาวชองลดความโดดเด่นลงไป

การทำสวนกระวานบนเขาสอยดาวใต้ ถือเป็นวัฒนธรรมที่สืบทอดและเรียนรู้ต่อกันมาของชาวชอง ชาวชองยึดถือการทำสวนกระวานเป็นอาชีพมาตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษมากกว่า 200 ปี จุดเริ่มต้นที่ทำให้วิถีการผลิตของชาวชองอย่างการทำสวนกระวานบนเขาสอยดาวใต้น่าสนใจคือ บันทึกที่เป็นลายลักษณ์อักษรของนักเดินทางสำรวจ คณะชุด บาทหลวงนักสอนศาสนา และนักวิจัยจากทั้งในและนอกประเทศ รวมทั้งพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) ที่กล่าวถึงชาวชองในเขตจังหวัดจันทบุรี และการปลูกกระวานของชาวชองที่สื่อได้ว่าชาวชองกับกระวานนั้นมีความสัมพันธ์ต่อกันมาเป็นระยะเวลาที่ยาวนาน แต่สิ่งที่น่าแปลกคือ กว่าสามทศวรรษที่ผ่านมา มีการศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับชาวชองเป็นจำนวนไม่น้อย ต่างก็กล่าวว่าการทำสวนกระวานและเก็บของป่าเป็นอาชีพการทำมาหากินของชาวชองในสมัยก่อน และไม่ปรากฏข้อมูลการทำสวนกระวานหรือการเกี่ยวข้องกับการทำสวนกระวานของชาวชองในปัจจุบัน ส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะว่า วิถีการผลิต ระบบการเกษตร ระบบเศรษฐกิจการค้าขายของชาวชองมีการเปลี่ยนแปลงไป การติดต่อกับคนภายนอก การเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไป รวมทั้งข้อบทกฎหมายทำให้การทำสวนกระวานเป็นอาชีพของชาวชองทุกๆ ไปนั้น เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงและสูญหายไปที่สุดในที่สุด

วิถีชีวิตที่ผูกพันอยู่กับพื้นที่ป่า การทำไร่หมุนเวียน และอาศัยทรัพยากรทางธรรมชาติจากป่าไม้เพื่อทำมาหากินของชาวชอง ต่างก็สูญหายไปด้วยการประกาศพื้นที่ป่าเป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติ แต่เมื่อผู้ศึกษาพบว่ายังคงมีชาวชองบางกลุ่มที่ยังคงวิถีการผลิตด้วยการทำสวนกระวานบนเขาไว้ได้ จึงเป็นที่น่าสนใจว่าเพราะอะไร ชาวชองกลุ่มนี้จึงยังสามารถที่จะรักษาวิถีการผลิตสวนกระวานบนเขาไว้ได้ นอกจากนี้ยังศึกษาระบบการจัดการสวนกระวานของพวกเขา จากการศึกษาพบว่า ชาวชองหมู่บ้านวังกระแพรแห่งเขาสอยดาวใต้

สามารถรักษาวิถีการผลิตสวนกระวานไว้ได้ด้วยวัฒนธรรมของชาวช่องซึ่งมีการสะสม ถ้ายทอด และผลิตซ้ำวัฒนธรรมของชาวช่องได้อย่างเข้มแข็ง พวกเขามีการใช้วัฒนธรรมที่ประกอบด้วย องค์ความรู้ภูมิปัญญา ความเชื่อ ธรรมเนียม มาจัดการสวนกระวาน และเอาชีวิตรอดเมื่อต้องอาศัยอยู่บนเขา อีกทั้งอาศัยอำนาจของการมีวัฒนธรรมมารักษาสิทธิในการทำสวนกระวานของพวกเขาไม่ให้ถูกยกเลิกจากการที่มีการประกาศให้ป่าที่พวกเขาทำสวนกระวานอยู่ด้านบนเป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติเขาสอยดาว และเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาสอยดาวทับซ้อนอีกชั้น ถือเป็นภัยคุกคามที่ยืนยันรักษาสิทธิในการใช้ที่ดินของชาวช่องที่มีมาแต่เดิมก่อนที่จะมีการประกาศกฎหมายข้อบัญญัติต่างๆ

การประกาศให้พื้นที่เขตป่าสอยดาวเป็นเขตป่าอนุรักษ์เป็นส่วนหนึ่งซึ่งส่งผลกระทบทำให้การทำสวนกระวานของชาวบ้านเกิดการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ชุมชนชาวช่องหลายพื้นที่ที่เคยทำสวนกระวานเป็นอาชีพต่างก็ต้องเลิกไปเนื่องจากการประกาศกฎหมายข้อห้าม แต่ชุมชนชาวช่องในฝั่งเขาสอยดาวได้กลับต่อสู้เรียกร้องจนสามารถทำสวนกระวานบนเขาต่อได้ แม้ว่าจะได้สิทธิการอนุญาตในการทำสวนกระวานบนเขาแต่ก็ต้องอยู่ภายใต้เงื่อนไขของกฎหมายและข้อตกลงของชุมชน จากการทำสวนกระวานที่สามารถถางป่าและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างอิสระ ชาวบ้านต้องปรับตัวให้อยู่ภายใต้กรอบของกฎหมาย นอกจากวัฒนธรรมการทำสวนกระวานของชาวบ้านจะมีการปรับตัวตามข้อกำหนดของสังคมแล้วนั้น การปรับตัวและเปลี่ยนแปลงในวัฒนธรรมการทำสวนกระวานของชาวบ้านก็มีผลมาจากการเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมที่มีอิทธิพลต่อกระวาน ทำให้วัฒนธรรมการทำสวนกระวานของชาวช่องเริ่มมีการพัฒนาและเปลี่ยนแปลงจากเดิมไปเช่นกันจนถึงในปัจจุบัน

จากการศึกษาครั้งนี้ผู้ศึกษาพบว่า การทำสวนกระวานยังคงมีความสำคัญกับชาวบ้านทั้งในด้านเศรษฐกิจและวัฒนธรรม การทำสวนกระวานเป็นการสืบทอดวิถีการผลิตอันเป็นวัฒนธรรมของชาวช่องที่สืบทอดต่อกันมาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน ผ่านการปลูกฝังถ่ายทอดและเรียนรู้ต่อกันจากรุ่นสู่รุ่น จนสามารถเรียกได้ว่าการทำสวนกระวานเป็นวัฒนธรรมอย่างหนึ่งของชาวช่อง พวกเขายังคงดำเนินตามขั้นตอนและกระบวนการวิถีการผลิตสวนกระวานนี้ตามแบบอย่างที่ยุติธรรมได้ทำมา เพียงแต่อาจจะจะมีบางอย่างที่ได้รับการพัฒนาปรับปรุงไปจากเดิม และการทำสวนกระวานก็ยังคงมีความสำคัญต่อการดำเนินวิถีชีวิตของชาวบ้านในฐานะพืชทางเศรษฐกิจรายได้จากการทำสวนกระวานยังคงเป็นรายได้สำคัญส่วนหนึ่งในการดำรงชีวิตของชาวบ้านในแต่ละปี การเป็นแหล่งรายได้ที่มีความสำคัญและด้วยเงื่อนไขข้อกำหนดทางกฎหมายที่อนุญาตให้การทำสวนกระวานบนเขาสืบทอดสิทธิกันได้ตามทายาทเท่านั้น ทำให้พวกเขายังคงต้องมีการสืบทอดกันภายในครอบครัวและไม่สามารถเลิกหรือละทิ้งการทำสวนกระวานไปได้

ผู้ศึกษาใช้แนวคิดพฤกษศาสตร์พื้นบ้าน และนิเวศวิทยาวัฒนธรรมเป็นเครื่องมือและวิธีการที่ใช้ในการทำความเข้าใจเพื่อศึกษาวัฒนธรรมการทำสวนกระวานของชาวช่อง รวมทั้งเข้าใจระบบการทำสวนกระวาน การเปลี่ยนแปลงระบบการทำสวนกระวาน การปรับตัวและวิถีชีวิตที่มีผลเกี่ยวข้องต่อการทำสวนกระวานของชาวช่อง

แนวคิดพฤกษศาสตร์พื้นบ้าน (ethnobotany) ถูกนิยามความหมายไว้ว่าเป็นการศึกษาปฏิสัมพันธ์ของมนุษย์และพืชที่วางอยู่บนพื้นฐานอิทธิพลทางวัฒนธรรมของมนุษย์ (Turner, 1995 และ Balick and Cox, 1996) ตามที่เบนเน็ตต์กล่าวว่า การที่จะทำความเข้าใจการใช้พืชของมนุษย์นั้น จำเป็นต้องเข้าใจวัฒนธรรมของพวกเขาด้วย (Bennett, มปป.) ในวิถีชีวิตของชาวช่องเองก็มีปฏิสัมพันธ์กับพืชมากมายหลายชนิด อาทิเช่น กระวาน, เร่ว, ดอกกระทือ และหน่อไม้ไผ่ นำมาบริโภคเป็นอาหาร เถาเอ็นอ่อน, ไม้กระที่บโอง, พลังช้างศาล, ชาฤาษี, ว่านกลีบแรด, ฟ้าทะลายโจร, ค้างคาวดำ-ค้างคาวแดง, ชองระอา และรางจืด นำมาใช้ประโยชน์เป็นพืชสมุนไพรและยารักษาโรค ทั้งบำรุงหัวใจ แก้อาการปวดเมื่อย คลายกล้ามเนื้อ แก้อโรคบิด และ

ข้อสรุปให้ผู้ออกจากร่างกาย ร่างจิตนอกจากจะมีอยู่บนเขาแล้วนั้น เมื่อสำรวจดูตามบ้านเรือนในชุมชนก็มักจะเห็นว่ามีการปลูกไว้ด้วยเช่นกัน สมัยก่อนนั้นชาวช่องมีความเชื่อเรื่อง “ยาสั่ง” ซึ่งเป็นไสยศาสตร์ที่มีอิทธิฤทธิ์สามารถทำให้คนเสียชีวิตได้ หากพลั้งเผลอไปทำตามสิ่งที่ถูกสั่งเอาไว้ อาการของผู้ที่โดนยาสั่งจะแตกต่างกันออกไปตามที่ถูกลงโทษไว้ เช่น ศัตรูทำยาสั่งไว้ว่าหากนายหนึ่งไปกินน้ำแดงขอให้มันอันเป็นไป เมื่อนายหนึ่งไปกินเข้าก็จะทำให้เสียชีวิตได้ ดังเช่นที่ชาวบ้านเล่าให้ผู้ศึกษาฟังว่า “ถ้าหากอยู่ดีๆ เรารู้สึกอยากกินน้ำแดงขึ้นมาเฉยๆ รู้สึกอยากมากชนิดที่ว่าต้องกินให้ได้เดี๋ยวนั้น ให้รู้เลยว่าต้องมีอะไรไม่ดีแน่ๆ ถ้าเราฝืนกินไปตามที่อยากนะไม่รอดแน่ ถ้าจะกินต้องรอให้ผ่านไปสักอาทิตย์สองอาทิตย์ถึงจะกินได้” (ป้ามาลัย, สัมภาษณ์, 27 มกราคม 2555) ตามความเชื่อเรื่องยาสั่ง ชาวบ้านเองก็มีการป้องกันตนเองและนำความรู้ที่มีในพิธีมาใช้รักษาอาการที่เกิดขึ้น เช่น ชาวบ้านใช้ส่วนใบจากต้นรางจืด ไว้สำหรับถอนพิษจากการโดนยาสั่ง ซึ่งรางจืดนี้มีสรรพคุณในการขับสารพิษออกจากร่างกาย เช่นเดียวกับที่ใช้เถาของระอา ผ่านบางๆ อมไว้ในปากหรือฝนเป็นผงใส่น้ำดื่มไว้กินสำหรับแก้ยาสั่งได้เช่นกัน

นอกจากพืชที่นำมาบริโภคและใช้เป็นสมุนไพรเพื่อรักษาโรคแล้ว ชาวช่องยังใช้พืชบางชนิด อย่างต้นระกำและต้นไผ่มาสร้างเป็นขนำและบ้านพัก สำหรับเป็นที่อยู่อาศัย ใช้หวายและไม่ไผ่มาทำเป็นเครื่องมือในการทำสวนกระวาน ใช้ลูกหมากในการย้อมสี และใช้เมล็ดพันธุ์พืชต่างๆ ทั้งข้าวสาร และเมล็ดถั่วและธัญพืชนานาชนิด รวมทั้งใบป้างขาวและใบคลุ้มมาใช้ห่อขนมเทียน เพื่อเป็นส่วนประกอบหนึ่งในพิธีกรรมอย่างการทำบุญส่งทุ่งและพิธีเซ่นไหว้เจ้าป่าเจ้าเขา กระวานเองก็มีความสัมพันธ์กับชาวช่อง ไม่เพียงแต่การใช้ประโยชน์ในการนำมาบริโภคเป็นอาหารและสมุนไพรเพื่อรักษาโรคโดยตรงไปตรงมาเท่านั้น แต่กระวานมีปฏิสัมพันธ์ที่มีความสำคัญในวิถีชีวิตของชาวช่อง การทำสวนกระวานจึงถือเป็นวิถีการผลิตตามวัฒนธรรมของชาวช่องที่มีมายาวนาน ชาวช่องกับกระวานมีปฏิสัมพันธ์ต่อกันทั้งมิติทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม การทำสวนกระวานเป็นอาชีพของชาวบ้านที่อาศัยทั้งองค์ความรู้ ภูมิปัญญา ความสามารถในการทำสวนกระวาน รวมทั้งประสบการณ์ความเชี่ยวชาญการใช้ชีวิตบนเขา รวมทั้งความเชื่อและพิธีกรรมตามแบบอย่างของชาวช่องที่ได้รับปฏิบัติสืบทอดต่อกันมานั้น จึงถือได้ว่าเป็นวัฒนธรรมของชาวช่องที่พวกเขาได้รับการสั่งสม ถ่ายทอดต่อกันมาจากคนในครอบครัวและบรรพบุรุษ

แนวคิดพฤษศาสตร์พื้นบ้านจึงเป็นเครื่องมือที่ช่วยทำความเข้าใจบทบาทความหมายและความสำคัญของกระวานที่มีต่อวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชาวช่องหมู่บ้านวังกระแพร ตำบลทับไทร อำเภอบึงน้ำร้อน จังหวัดจันทบุรีได้เป็นอย่างดี การทำสวนกระวานเป็นอาชีพและวัฒนธรรมที่ได้รับการสืบทอดต่อกันมาจากบรรพบุรุษ ไม่เพียงแต่พวกเขาพยายามอนุรักษ์การทำสวนกระวานเป็นอาชีพเอาไว้ให้ยังคงอยู่ แต่ในขณะเดียวกันการทำสวนกระวานก็มีความสำคัญทางด้านเศรษฐกิจของวิถีการดำรงชีวิตของพวกเขาด้วยเช่นกัน แม้ว่าในปัจจุบันรายได้จากการขายกระวานอาจจะไม่ใช่รายได้หลักที่เพียงพอต่อการดำรงชีวิตเพียงอย่างเดียวของพวกเขาแล้ว แต่กระวานก็ยังถือเป็นพืชเศรษฐกิจที่มีมูลค่าและเป็นสินค้าที่มีราคาสูง ลูกกระวานเป็นสินค้าส่งออกที่ทำรายได้ให้กับแต่ละครอบครัวและชุมชนในแต่ละปีมีมูลค่ารวมประมาณ 10 ล้านบาท และทำรายได้ให้แต่ละครอบครัวไว้สำหรับมีใช้จ่ายและนำไปเป็นเงินทุนหมุนเวียนต่อได้ ซึ่งความสำคัญของกระวานที่มีต่อรายได้และการดำรงชีวิตของแต่ละครอบครัวนั้นมีความแตกต่างกัน ด้วยเงื่อนไขและปัจจัยหลายอย่างทั้งขนาดของสวนกระวาน สถานะทางเศรษฐกิจ จำนวนที่ดิน จำนวนแรงงานในครอบครัว ความสามารถในการทำงาน ฯลฯ ที่ทำให้รายได้จากการทำสวนกระวานนั้นมีความสำคัญที่ไม่เท่ากัน

นอกจากนี้ผู้ศึกษาายังใช้แนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรม (cultural ecology) เป็นเครื่องมือที่ช่วยทำความเข้าใจและอธิบายการปรับตัวและเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชาวช่องที่มีการปรับตัวให้เข้ากับการทำสวนกระวานที่ได้รับอิทธิพลจากการเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมและธรรมชาติ

วัฒนธรรมการทำสวนกระวานของชาวซองมีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ยศ สันตสมบัติ (2556) กล่าวถึงนิเวศวิทยาวัฒนธรรมตามทัศนะของสัจวัต ว่าเป็นการพยายามศึกษาวิเคราะห์ถึง 1. ความสัมพันธ์ระหว่างสภาพแวดล้อมกับเทคโนโลยีทางการผลิต ซึ่งเป็นตัวกำหนดที่สำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม 2. ความสัมพันธ์ระหว่างเทคโนโลยีกับพฤติกรรมของมนุษย์ และ 3. ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีที่มีต่อวัฒนธรรม ชาวซองเองก็มีการปรับตัวในวิธีการผลิต มีการพัฒนาเทคโนโลยีทางการผลิตผ่านเครื่องมือเครื่องใช้ในการทำสวนกระวานในขั้นตอนต่างๆ การพัฒนาปรับปรุงเครื่องมือเครื่องใช้ให้เกิดความทนทานมากยิ่งขึ้นก็เป็นผลมาจากสิ่งแวดล้อมที่มีข้อจำกัดในทรัพยากรทางธรรมชาติ ซึ่งจากเดิมชาวบ้านอาศัยวัสดุที่มีอยู่ในธรรมชาติมาใช้เป็นเครื่องมือเครื่องใช้ แต่ด้วยสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไปทรัพยากรเริ่มหายากขึ้นและมีจำนวนจำกัดชาวบ้านจึงต้องหาหนทางและปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมการทำสวนกระวานของตนเอง

ขั้นตอนการทำสวนกระวานของชาวซองใช้ระยะเวลาในการขึ้นไปทำสวนกระวานประมาณ 3-6 เดือนต่อปี ระยะเวลาที่ยาวนานขึ้นอยู่กับจำนวนแรงงานและขนาดของที่ดินแต่ละครัวเรือน โดยแบ่งขั้นตอนการทำงานออกเป็นช่วงต่างๆ ดังนี้ 1. การปลูก 2. การถาง 3. การเก็บ ผลิต ร่อนผง และย่าง 4. การขาย 5. การซ่อมแซม ในแต่ละขั้นตอนต้องอาศัยความรู้และความชำนาญในการทำสวนกระวานที่แต่ละคนได้รับการปลูกฝังและถ่ายทอดมาตั้งแต่บรรพบุรุษ มีการเรียนรู้ ปรับปรุงและพัฒนาในวัสดุอุปกรณ์ต่างๆ ที่ทำให้สะดวกรวดเร็วมากยิ่งขึ้น นอกจากนี้ที่อยู่อาศัยบนสวนกระวานที่ตั้งอยู่บนเขาก็มีความมั่นคงปลอดภัยมากยิ่งขึ้น ต่างจากในอดีตตั้งค้ำบอกเล่าของผู้ให้ข้อมูลว่าต้องนอนบนแคร่ไม้ไผ่ มีการทำหลังคาจากใบไม้ที่ทำได้มาคลุมเป็นหลังคากันฝน และก่อกองไฟเพื่อสร้างความอบอุ่นและป้องกันสัตว์ป่า ซึ่งยังไม่มีความปลอดภัย ต่างจากปัจจุบันที่มีการสร้างนาที่อยู่อาศัยที่สะดวกสบายปลอดภัยจากสัตว์มีพิษอันตราย และมีห้องน้ำถูกสุขลักษณะ

การควบคุมระบบการจัดการสวนกระวานวางอยู่บนพื้นฐานที่เกี่ยวข้องกับเงื่อนไขของความสัมพันธ์ทางเครือญาติ ซึ่งถือเป็นระบบสังคมของชุมชน ครอบครัวมีบทบาทสำคัญในวัฒนธรรมการทำสวนกระวานของชาวซอง รวมทั้งปลูกฝังและสืบทอดระบบความเชื่อและพิธีกรรม เพื่อให้ยังคงมีสืบทอดการทำสวนกระวานไว้ได้ จนกลายเป็นวัฒนธรรมการผลิตที่เป็นเอกลักษณ์ของชาวซอง

เงื่อนไขความเป็นเครือญาติเกี่ยวข้องกับการสืบทอดและจัดการสวนกระวานของชาวซอง

การจัดการสวนกระวานให้เรียบร้อยและสามารถทำต่อได้มาจนถึงทุกวันนี้ ปัจจัยหนึ่งที่มีส่วนสำคัญคือ เงื่อนไขความเป็นเครือญาติที่เข้ามาจัดการควบคุมการดูแลจัดการสวนกระวานให้ยังคงสภาพดั้งเดิมมาได้จนถึงทุกวันนี้กระวานผืนใหญ่ผืนเดียว จากเจ้าของเดี่ยวถูกแบ่งซอยขนาดเล็กลงเรื่อยๆ ด้วยเพราะการแบ่งให้ลูกๆ หลานที่ขยายต่อกันมา ด้วยความที่เป็นพี่น้องเครือญาติกันทำให้ความขัดแย้งในการเก็บกระวานซึ่งอาจจะมีกรณีล้ำเขตแดนกันบ้าง เพราะกระวานแรกอาจจะขึ้นเป็นแถวชัดเจน แต่พอผ่านไปนานๆ เข้ากระวานก็รวมเป็นกอบ้าง แตกขยายเกินเขตไปบ้าง ทำให้ความชัดเจนในเขตแดนบางจุดในเขตรอยต่ออันนี้อาจจะไม่นั่นนอน ยิ่งพอให้คนงานไปช่วยเก็บก็อาจจะเกินมาบ้าง แต่จากการเก็บข้อมูลในชุมชนของผู้ศึกษา พบว่าการเก็บเกินเล็กๆ น้อยๆ นั้น ไม่ใช่ปัญหาใหญ่ของชุมชน สิ่งที่พวกเขากังวลคือการขโมยเก็บหน่อหรือกระวานยกแปลงจากหัวขโมยมากกว่า หากพี่น้องข้างๆ กันเก็บเกินมาบ้างก็ไม่ว่ากัน เพราะอย่างไรเสียเก็บเสร็จมา ก็มาพักอยู่หน้าใกล้กันอยู่ดี การช่วยเหลือกันและเป็นหูเป็นตาให้กันเป็นสิ่งที่เขาใส่ใจมากกว่า การเป็นเครือญาติที่อยู่ติดกันทำให้เกิดความอะลุ่มอะหล่วยกันมากกว่าที่จะทะเลาะกัน

แต่ในบางกรณีที่มีความขัดแย้งกันอย่างเรื่องของน้ำก็มีให้เห็นอยู่บ้าง ชาวบ้านในชุมชนส่วนใหญ่ทำสวนเกษตรเป็นจำนวนมาก ปัจจัยสำคัญในการทำสวนเกษตรที่ขาดไม่ได้คือ "น้ำ" สวนผลไม้เป็นส่วนที่ต้องใช้น้ำจำนวนมาก และเนื่องจากทุกบ้านทำสวนเกษตรทำให้ต้องการน้ำเพื่อเลี้ยงผลผลิต การขุดบ่อเพิ่มเติมและ

เปลี่ยนทางน้ำในที่ของตนเองเป็นเรื่องสำคัญที่อาจจะส่งผลกระทบต่อคนอื่น สิ่งหนึ่งทำให้เกิดเป็นความขัดแย้งในช่วงฤดูแล้ง คือ ปัญหาเรื่องน้ำ แม้ว่าชุมชนนี้จะอุดมสมบูรณ์และมีน้ำเพียงพอต่อความต้องการในภาคเกษตรของชุมชน แต่ปัญหาก็มีให้เห็นคือ การสร้างฝายกั้นน้ำ เพื่อกักน้ำไว้ใช้ในสวนของตน แต่เมื่อถึงฤดูน้ำ การสร้างฝายนั้นอาจจะส่งผลให้เกิดน้ำท่วมในสวนของคนอื่นที่อยู่ติดกันด้วยเช่นกัน แต่สิ่งที่น่าสนใจในชุมชนคือ เงื่อนไขความเป็นเครือญาติที่ทำให้การทะเลาะเบาะแว้งนั้น สามารถคลี่คลายได้โดยเร็วและไม่ก่อให้เกิดความรุนแรงมากเท่าใดนัก ผู้ศึกษามีโอกาสอยู่ในชุมชนในช่วงที่เกิดปัญหาพอดี เนื่องจากพี่น้องกันมีพื้นที่สวนผลไม้ที่อยู่ติดกันในเขตป่าอนุรักษ์ พี่ชายที่มีสวนที่อยู่บนสุดต้นน้ำด้วยความที่กลัวว่าเมื่อถึงฤดูแล้งแล้วน้ำที่มีเส้นทางผ่านโดยตรงจากบนเขานั้นอาจจะไม่พอใช้ จากการประกาศภัยแล้งของหน่วยงานราชการ จึงได้ไปสร้างเขื่อนสูงเพื่อให้เป็นทางกั้นน้ำให้เข้าสวนตนเอง แต่ด้วยความที่น้ำจากบนเขาสอยดาวใต้นี้มีจำนวนมากเพียงพอ ทำให้สวนผลไม้ที่อยู่ใกล้เคียงซึ่งเป็นพี่น้องกันเกิดความกังวลใจว่าจะได้รับผลกระทบ เนื่องจากน้ำที่ถูกกั้นสามารถไหลเข้าสู่สวนผลไม้ของเขาได้เช่นกัน จึงต้องมีการไปเจรจาพูดคุยตกลง และในที่สุดก็สามารถรู้ฝ่ายที่กั้นลงไปได้ หรือพี่น้องบางรายตกลงกันผลัดเวรใช้น้ำกันคนละวัน เกิดแย่งน้ำกัน พอถึงเวรอีกคนไม่ยอมให้ ชั้นแรกก็จะจัดการกันเอง เมื่อไม่สามารถตกลงกันได้ก็ให้แม่และญาติผู้ใหญ่เป็นคนไปจัดการก็สามารถจัดการตกลงกันได้ และไม่ติดใจกัน

ตระกูล "แพรงาม" เป็นตระกูลขนาดใหญ่ของชุมชน เมื่อเก็บข้อมูลภาคสนามผู้ศึกษาพบว่า ชาวบ้านจำนวนมากที่มีนามสกุลนี้ ชาวบ้านเล่าให้ผู้ศึกษาฟังว่า แต่เดิมนั้น "แพรงาม" เป็นนามสกุลของชาวบ้านในหมู่บ้านมาตั้งแต่ดั้งเดิม จากนั้นก็มีคนที่ย้ายเข้ามาอยู่จากข้างนอกบ้างและมาขอร่วมใช้นามสกุล หลายๆปีผ่านไปชาวบ้านอยู่ร่วมกันมาก็นับถือเป็นเครือญาติกันหมด แม้ว่าแต่เดิมนั้นบรรพบุรุษอาจจะไม่ได้มีความเกี่ยวข้องกันทางสายเลือด

นอกจากเงื่อนไขความเป็นเครือญาติที่ทำให้ชาวบ้านไม่ค่อยมีปัญหาในเรื่องการถูกเอาเปรียบหรือเสียผลประโยชน์เล็กๆ น้อยต่อกันแล้วที่ทำให้ชาวบ้านมีความ "เกรงใจ" ต่อกัน ในการทำสวนกระวานก็เช่นเดียวกัน ด้วยเงื่อนไขทางกฎหมายกำหนดให้ที่ดินทำกินบนพื้นที่ป่าไม้ถ่ายทอดสิทธิไปสู่ทายาทเท่านั้น ทำให้สวนกระวานไม่สามารถขายต่อให้ผู้อื่นได้ตามกฎหมาย จึงเป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้ลูกหลานชาวชองในหมู่บ้านยังคงต้องเรียนรู้และสืบทอดการทำสวนกระวานตามแบบบรรพบุรุษต่อไป เพื่อเป็นการรักษาสิทธิในการทำสวนกระวานบนเขาซึ่งอยู่ในเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์ให้ยังคงอยู่ และเป็นการรักษาผลผลิตที่ก่อให้เกิดประโยชน์และรายได้ที่สำคัญของชาวบ้านไว้ได้อีกทางหนึ่งด้วย เช่นเดียวกับการทำสวนผลไม้ องค์ความรู้และความสามารถในการทำการเกษตรแต่ละครอบครัวต่างก็อบรมสั่งสอนบุตรหลานให้มีความรู้ความสามารถในการดูแลจัดการพื้นที่สวนเกษตรของตน

วัฒนธรรม หมายถึง วิธีชีวิตหรือชีวิตความเป็นอยู่ของมนุษย์ทุกด้าน (งามพิศ สัตย์สงวน, 2551) แบบแผนในการดำเนินชีวิตที่คนส่วนใหญ่ในสังคมมีส่วนร่วม (ยศ สันตสมบัติ, 2540 อ้างถึงใน รัตนา โตสกุล, 2549) และเพื่อที่จะวิเคราะห์วัฒนธรรมของคนในสังคมนั้น อมรา พงศาพิชญ์ (2538) กล่าวว่า วัฒนธรรมสามารถแบ่งได้ 2 ลักษณะ คือ วัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้เป็นสัญลักษณ์ กล่าวคือ ภาษาพูด ระบบความเชื่อ โลกทัศน์ กิริยา มารยาท ขนบธรรมเนียมประเพณี และอีกลักษณะคือ วัฒนธรรมที่อยู่ในรูปของวัตถุ ที่สามารถจับต้องได้ เช่น สิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ อาคารบ้านเรือน และงานศิลปกรรมประติมากรรม (อมรา พงศาพิชญ์, 2538, น.2) ดังนั้น วัฒนธรรมการทำสวนกระวานของชาวชอง ก็มีการผสมผสานรวบรวมเอาวัฒนธรรมของชาวชองที่มีลักษณะเป็นสัญลักษณ์ที่จับต้องไม่ได้ และวัฒนธรรมที่เป็นวัตถุจับต้องได้ ระบบการจัดการสวนกระวานที่ได้รับการสืบทอดมาจากบรรพบุรุษของชาวชอง ก็ถือเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมของชาวชอง

การต่อสู้เพื่อเรียกร้องและได้มาซึ่งการอนุญาตให้ยังคงสามารถทำสวนกระวานบนเขาได้นั้น อาจไม่ได้

วางอยู่ในเงื่อนไขของการอ้างอิงถึงอัตลักษณ์และความเป็นชาติพันธุ์ของชาวชองในหมู่บ้านนี้อย่างตรงไปตรงมา แต่หากเป็นการอ้างอิงถึงการมีอยู่มาตั้งแต่อดีตก่อนที่จะมีการประกาศพื้นที่เขตป่าตามกฎหมายที่ทำให้พวกเขาได้รับการอนุญาต ประกอบกับการอ้างรักษา และมีการปฏิบัติสืบทอดวิธีการผลิตสวนกระวานตามแบบอย่างที่บรรพบุรุษรุ่นก่อนได้ทำไว้ และยังคงมีการประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อของบรรพบุรุษชาวชองที่สืบทอดต่อกันมา กลับทำให้พวกเขามีวัฒนธรรมที่แตกต่างจากคนกลุ่มอื่น และอาศัยวัฒนธรรมเหล่านี้เข้ามาจัดการควบคุมและดูแลปกป้องรักษาวิถีการทำสวนกระวานตามแบบวัฒนธรรมของชาวชองต่อไปได้ จึงกล่าวได้ว่าวิถีการผลิตในรูปแบบดังกล่าว เป็นระบบที่ใช้ในการจัดการสวนกระวานตามวัฒนธรรมของชาวชอง

ระบบการจัดการสวนกระวานของชาวชอง

ภาพที่ 7.1 กลไกแสดงระบบการจัดการสวนกระวานของชาวชอง

การจัดการสวนกระวานอย่างเป็นระบบของชาวชอง มีขั้นตอนต่างๆ มากมาย การทำสวนกระวานใช้ระบบการจัดการกันในครอบครัว แบ่งภาระหน้าที่กันทำงาน และมีระบบการจัดการเพื่อให้กระวานกลายมาเป็นสินค้าที่ทำรายได้ให้กับครอบครัวและชุมชน ขั้นตอนการทำสวนกระวาน ประกอบไปด้วย การปลูก ถาง เก็บ ปลิด ร่อนผง ย่าง และส่งขาย โดยที่การทำสวนกระวานของชาวบ้านอาศัยกลไกที่ใช้ในการควบคุมดูแลสวนกระวานตามวิถีการผลิตของชาวชอง ที่ยังคงรักษาและดำรงอยู่มาได้จนถึงปัจจุบัน กลไกที่ทำหน้าที่เชื่อมโยงสอดคล้องกันนั้นมี 3 ส่วนด้วยกัน คือ 1. สิ่งศักดิ์สิทธิ์ 2. ธรรมชาติ และ 3. มนุษย์ กล่าวคือ สิ่งศักดิ์สิทธิ์อย่าง “เจ้าป่าเจ้าเขา” ที่มีอิทธิพลมากที่สุดต่อความเชื่อและการดำรงชีวิตของชาวชอง สิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อเหล่านี้เอง ที่ทำหน้าที่เป็นตัวควบคุมและกำหนดพฤติกรรมของชาวชองทุกจังหวัดในการดำรงชีวิตและการทำอาชีพอย่างสวนกระวาน และสวนผลไม้อื่นๆ

กลไกอีกตัวต่อมาคือ ธรรมชาติ ปริมาณน้ำฝน สภาพอากาศ ความชื้นและความหนาวเย็น เป็นสิ่งที่เหนือการควบคุมของมนุษย์ ยากที่พวกเขาจะหยั่งรู้ ซึ่งธรรมชาติและสิ่งศักดิ์สิทธิ์เป็นสิ่งที่พวกเขาเกรงกลัว และเชื่อว่าหากมีการเคารพต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์แล้วนั้น สิ่งศักดิ์สิทธิ์จะกลับมาคุ้มครองช่วยพวกเขาและผลผลิตไม่ให้อายุสั้นหรือเสียหายจากธรรมชาติ เมื่อได้ธรรมชาติที่ดี หมายถึงปริมาณน้ำฝนที่มาก อากาศที่หนาวเย็น ความชื้นที่สูงก็จะส่งผลให้ได้ผลผลิตที่ดีตามไปด้วย

กลไกตัวสุดท้ายที่สำคัญอีกอย่าง คือ มนุษย์ แม้ว่าชาวชอง จะดำรงชีวิตและทำสวนกระวานอยู่ภายใต้การควบคุมที่ได้รับอิทธิพลจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์และธรรมชาติ แต่การทำสวนกระวานก็ต้องอาศัยปัจจัยมนุษย์ในการเข้าไปร่วมลงมือทำในขั้นตอนต่างๆ ด้วยเช่นกัน สวนกระวานอาจจะหมดไปจากเขาสอยดาวได้ จังหวัดจันทบุรี หากชาวชองไม่ขึ้นไปทำ ลูกกระวานอาจจะไม่มีมาก ถ้าหากชาวบ้านไม่ขึ้นไปถาง หน่อกระวานจะไม่มีในท้องถื่น ถ้าชาวบ้านไม่ขึ้นไปและนำเอามาเพาะปลูกขยายในพื้นที่ด้านล่าง ลูกกระวานที่แย่งแห้งแล้วเป็นสินค้าเครื่องเทศที่ส่งออกไปทั่วโลก อาจจะไม่มี ถ้าหากพวกเขาซึ่งมีความรู้ ความชำนาญอันเป็นวัฒนธรรมที่

ถ่ายทอดต่อกันมาในการทำสวนกระวาน ไม่เป็นผู้ลงมือทำและควบคุมการผลิต การทำสวนกระวานจะไม่สำเร็จและไม่สามารถดำรงอยู่มาได้เลยหากไม่ได้ทั้งสามส่วนมาทำงานสอดคล้องกันเป็นกลไกอย่างนี้

นอกจากการจัดการที่ชุมชนได้มีส่วนร่วมในการออกเป็นกฎระเบียบในการดูแลและจัดการ การทำสวนกระวานโดยมีกำนันเป็นผู้ดูแลและอนุญาต และมีชาวบ้านทุกคนช่วยกันสอดส่องดูแล อาทิเช่น ห้ามกางเพิ่มแต่อนุญาตให้ปลูกแซมได้, ห้ามนำหน่อกระวานลงมาขาย และชาวบ้านต้องพกบัตรประจำตัวสำหรับผู้ที่ได้รับอนุญาตเท่านั้น ยังมีความเชื่อที่สืบทอดกันมา ใช้เป็นการควบคุมสมาชิกในชุมชนอีกทางหนึ่ง เช่น การทำสวนกระวานแต่ละครั้งตามแบบของชาวซองที่สืบทอดต่อกันมา จะต้องมีการทำพิธีกรรมเช่นไหว้ทั้งเจ้าที่เจ้าทาง ซึ่งมีศาลตั้งอยู่ในพื้นที่บนป่ากระวานของตนเอง และเจ้าป่าเจ้าเขาที่นับถือ โดยใช้ขนมเปียะ เหล้าขาว หัวหมู เป็นต้น เพื่อขอให้ช่วยดูแลรักษาปกป้องผลผลิต และคุ้มครองความปลอดภัยของตนเองในระหว่างที่อยู่อาศัยบนป่า รวมถึงความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ เช่น ลมพายุ เสือสมิง และช้าง ที่ทำให้ชาวบ้านมีข้อห้ามทั้งตนเองและลูกจ้างมิให้พูดจาเรื่องที่ไม่ดี ห้ามหัวเราะเล่นตลกขำขันกันหรือประพาดตัวที่ไม่ดีระหว่างที่อยู่บนเขา ทำให้ความเชื่อดังกล่าวกลายเป็นกลไกทางสังคมอย่างหนึ่งที่สืบทอดกันมา และใช้เป็นส่วนหนึ่งในการจัดการทรัพยากรทางธรรมชาติอย่างป่ากระวาน และควบคุมไม่ให้มีการกระทำความผิด ถือเป็น การควบคุมและการจัดการแบบของชาวซอง เช่นเดียวกับงานศึกษาการต่อสู้ในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนม้งแม่สะ (ชุมชนม้งบ้านแม่สาใหม่) อำเภอแมริม จังหวัดเชียงใหม่ ของ อรรถัย วาณิชประดิษฐ์ (2548) ชุมชนได้ใช้จารีตประเพณีในฐานะของการเป็นสถาบันชุมชนท้องถิ่นเข้าไปจัดการทรัพยากรเพื่อสร้างความชอบธรรมต่อการอ้างสิทธิชุมชน โดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น แสดงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมในการจัดการทรัพยากร ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้ศึกษาจึงเสนอว่า การจัดการในรูปแบบดังกล่าววางอยู่บนฐานของวัฒนธรรมที่มีศักยภาพในการจัดการทรัพยากรได้อย่างมีประสิทธิภาพ อันเป็นสิ่งที่จะตอบคำถามของการวิจัยครั้งนี้ว่าระบบการจัดการสวนกระวานของชาวซองมีลักษณะเป็นอย่างไร

วิทยานิพนธ์เล่มนี้ เกิดขึ้นเพื่อที่จะศึกษาค้นคว้าถึงระบบการจัดการสวนกระวานของชาวซองแห่งเขา สอยดาวใต้ ว่ามีลักษณะของระบบการจัดการเป็นอย่างไร การประกาศพื้นที่ป่าเป็นเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่า และการประกาศเป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติ ส่งผลกระทบและทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างไรต่อการทำสวนกระวานอันเป็นวิถีการผลิตของชาวซองที่สืบทอดต่อกันมาหรือไม่ รวมทั้งบันทึกความเชื่อและพิธีกรรมตามแบบของชาวซองที่มีส่วนในการทำสวนกระวาน การศึกษาครั้งนี้ น่าจะสามารถเป็นข้อมูลความรู้เกี่ยวกับวิถีชีวิตและวิถีการผลิตของชาวซองได้อีกขึ้นหนึ่ง เพื่อเป็นข้อมูลให้ผู้ที่สนใจและต้องการศึกษาชาวซองในมุมต่างๆ เพิ่มขึ้นต่อไป อีกทั้งอาจจะเป็นงานชิ้นหนึ่งที่ทำให้เห็นมุมมองที่ต่างออกไปจากกรณีศึกษาอื่นๆ ที่นี้ชาวบ้านสามารถอยู่ร่วมกับป่าได้ บางครั้งการจำกัดคนให้ออกจากพื้นที่ป่าเพียงอย่างเดียว ไม่อาจส่งผลดีต่อทั้งคนและป่าก็เป็นได้

การศึกษาเพื่อที่จะตอบคำถามงานวิจัยครั้งนี้ว่า ระบบการจัดการสวนกระวานของชาวซองมีลักษณะและการเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างไร อาจกล่าวสรุปได้ว่า ในอดีตชาวซองมีรูปแบบการใช้ชีวิตที่อาศัยทรัพยากรทางธรรมชาติที่มีในชุมชน ทั้งทำสวนกระวานและเก็บของป่านำไปขายเป็นอาชีพหลักและใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่มีบริโภคในการดำรงชีวิต แต่ในปัจจุบันแม้ว่าวัฒนธรรมการทำสวนกระวานยังคงอยู่ในวิถีการผลิตของผู้คนในชุมชนตามวัฒนธรรมของชาวซอง แต่ก็มีมีการปรับเปลี่ยนไปตามสภาพสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงไป การมีปฏิสัมพันธ์กับผู้คนและสังคมภายนอกเพิ่มมากขึ้นก็ทำให้ชาวบ้านปรับเปลี่ยนการทำงานและวิถีการผลิต การติดต่อกับคนภายนอกก็มีความสะดวกสบายเพิ่มมากขึ้น งานที่จะนำมาสู่รายได้เลี้ยงครอบครัวก็มีให้เลือกมากขึ้น ทำให้การทำสวนกระวานเริ่มมีบทบาทความสำคัญลดน้อยลง แต่สมาชิกในครอบครัวที่มีสิทธิเป็นเจ้าของสวนกระวานก็ยังไม่สามารถทิ้งไปทั้งหมดได้ การทำสวนกระวานที่เคยมีเครื่องมือ

เครื่องใช้ที่อาศัยแต่ทรัพยากรทางธรรมชาติ ก็มีการปรับเปลี่ยนพัฒนาวัสดุให้เครื่องมือเครื่องใช้ทันสมัย แข็งแรง และทนทานมากยิ่งขึ้น นอกจากนี้ชาวบ้านยังไม่ได้หวังพึ่งพาจากทรัพยากรทางธรรมชาติเพียงอย่างเดียว ด้วยความต้องการที่มีมากขึ้น ภาระค่าใช้จ่ายที่มีก็มากขึ้นเช่นกัน รายได้จากการทำสวนกระวานไม่อาจจะเลี้ยงดูทั้งครอบครัวและเป็นรายได้หลักให้แก่แต่ละครอบครัวได้ การทำอาชีพอื่นที่ได้อายได้มากกว่าจึงกลายมาเป็นที่มาของรายได้หลักแทนการทำสวนกระวานที่กลายมาเป็นรายได้เสริมให้แก่แต่ละครอบครัวไป การทำอาชีพอื่นของชาวบ้านยังคงเป็นอาชีพที่เกี่ยวข้องกับการทำการเกษตรในชุมชนที่พวกเขาถนัด

ถึงแม้ว่าการเรียกร้องของชาวชอง จนกระทั่งได้รับอนุญาตให้ทำสวนกระวานบนเขาที่ตั้งอยู่ในเขตป่าอนุรักษ์ หรือเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาสอยดาวได้นั้นจะไม่ได้ใช้ความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ของอ้างอิงสิทธิ ความชอบธรรมอย่างตรงไปตรงมา แต่ก็ไม่อาจจะปฏิเสธได้ว่า การดำรงไว้ซึ่งการทำสวนกระวานบนเขานั้น วิธีการผลิตในรูปแบบดังกล่าว เป็นวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชาวชองที่สืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ วัฒนธรรมของชาวชองอันได้แก่ภูมิปัญญา ความรู้ ความเชื่อและพิธีกรรมที่มีส่วนร่วมในการทำสวนกระวาน อาศัยประสบการณ์และระยะเวลาในการสะสมความรู้ กลายเป็นความเชี่ยวชาญและชำนาญในการดำเนินวิถีการผลิตสวนกระวาน ความสามารถในการดำรงวิถีชีวิตให้อยู่รอดบนเขาได้นั้น เรียกได้ว่าเป็นวัฒนธรรมของชาวชองที่ใช้ในระบบการจัดการสวนกระวาน และดูแลรักษาวิถีการผลิตดังกล่าวเอาไว้จนมาถึงทุกวันนี้ ในขณะที่เดียวกันการที่ชาวชองยังคงรักษาวิถีการผลิตการทำสวนกระวานไว้จนทุกวันนี้อาจเป็นเพื่อความต้องการที่จะยืนยันสิทธิการใช้ที่ดินบนที่สูงอย่างต่อเนื่อง

ดังที่กล่าวไปในข้างต้นว่าการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้เป็นงานเขียนเชิงชาติพันธุ์วรรณนาที่เป็นการเพิ่มมุมมอง การศึกษากลุ่มชาติพันธุ์ของให้เพิ่มมากยิ่งขึ้น แสดงให้เห็นภาพของระบบการจัดการหรือวิถีการผลิตที่มีมาอย่างยาวนานตั้งแต่บรรพบุรุษของชาวชองอย่างอาชีพการทำสวนกระวานบนเขาที่ยังคงดำรงอยู่ในทุกวันนี้ของ ชาวชอง หมู่บ้านวังกระแพร ตำบลทับไทร อำเภอโป่งน้ำร้อน จังหวัดจันทบุรี การเรียนรู้ระบบการจัดการ ขั้นตอนและวิถีการผลิต ความสำคัญของการทำสวนกระวานที่มีผลต่อวิถีชีวิตของชาวชอง จนกระทั่งความเชื่อ และพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการทำสวนกระวาน น่าจะสามารถทำให้เกิดประโยชน์แก่การศึกษาของกลุ่มชาติพันธุ์ของ แก่ผู้ที่สนใจได้ในอนาคต และอาจจะเป็นประโยชน์กับการศึกษาวิถีการผลิตของกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ซึ่งอาจจะ เป็นกลุ่มเล็กๆที่ไม่ได้อยู่ในความนิยมอีกก็เป็นได้ นอกจากนี้ยังเป็นตัวอย่างกรณีศึกษาเกี่ยวกับ การจัดการของ เจ้าหน้าที่รัฐและชาวบ้าน ในการใช้ที่ดินทำกิน ซึ่งอยู่ในพื้นที่เขตป่าอนุรักษ์ตามกฎหมาย

ท้ายที่สุด การศึกษาค้นคว้านี้นอกจากจะเป็นประโยชน์กับผู้ศึกษาแล้วนั้น ก็น่าจะเป็นประโยชน์กับกลุ่ม ชาวชองหมู่บ้านวังกระแพรแห่งนี้ ที่การศึกษาค้นคว้านี้อาจจะเป็นพื้นที่เล็กๆ ให้พวกเขาได้แสดงความคิดเห็น ความรู้และความสามารถให้เป็นที่ประจักษ์ และอาจจะถือเป็นบันทึกเล่มเล็กๆ ที่ได้จดบันทึกเรื่องราววิถีชีวิต และการทำสวนกระวานที่น่าสนใจของพวกเขาเก็บบันทึกไว้แล้วก็ได้

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

- งามพิศ สัตย์สงวน. (2551). **การวิจัยเชิงคุณภาพทางมานุษยวิทยา**. (พิมพ์ครั้งที่ 6). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ยศ สันตสมบัติ. (2556). **มนุษย์กับวัฒนธรรม**. (ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- รัตนา โตสกุล. (2557). **ว่าด้วยวัฒนธรรม**. กลุ่มส่งเสริมเครือข่ายและประสานราชการภูมิภาค สำนักบริหารกลาง สำนักงานปลัดกระทรวงวัฒนธรรม. (ออนไลน์) แหล่งที่มา: <http://webhost.m-culture.go.th/npoc/NPOC/doc/.../5.ว่าด้วยวัฒนธรรม.pdf> (วันที่ 20 เมษายน 2557)
- อะภัย วาณิชประดิษฐ์. (2548). พลวัตของความรู้ท้องถิ่นกับทางเลือกในการจัดการทรัพยากรบนพื้นที่สูง: กรณีศึกษาชุมชนม้งแม่สาใหม่ อำเภอแม่อิง จังหวัดเชียงใหม่. **หนังสือรวมบทความจากการประชุมประจำปีทางมานุษยวิทยา ครั้งที่ 3 เรื่อง ทบทวนภูมิปัญญาท้าทายความรู้ความรู้จักกับการเมืองเรื่องทรัพยากร**. ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). กรุงเทพฯ: โอ. เอส. พริ้นติ้ง เฮ้าส์.
- อมรา พงศาพิชญ์. (2538). **วัฒนธรรม ศาสนา และชาติพันธุ์: วิเคราะห์สังคมไทยแนวมานุษยวิทยา**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ภาษาอังกฤษ

- Balick, Michael J. (1996). Transforming Ethnobotany for the New Millennium. **Annals of the Missouri Botanical Garden**. 83: 58-66. Missouri Botanical Garden Press.
- Bennett, B.C. (n.d.). Ethnobotany and Economic botany: Subjects in search of definitions. **Encyclopedia of Life Support Systems (EOLSS)**. UNESCO-EOLSS. n.p.
- Weber, K. E. (1976). **Ethnographic notes on the Chong (ซอง) population in Chanthaburi province, Southeast Thailand**. Bangkok: The South Asia Institute of Heidelberg University, The German Cultural Institute.

ลื้อ-ยอง ตัวตนที่ถูกสร้างขึ้นในบริบทสังคมคนเมือง Lue - Yong Identity is created in the Kon Mueang context

จุฑามาศ ตันตจเจริญกิจ¹

บทคัดย่อ

การศึกษาเรื่อง “ลื้อ-ยอง ตัวตนที่ถูกสร้างขึ้นในบริบทสังคมคนเมือง” มีจุดมุ่งหมายเพื่อที่จะศึกษาและทำความเข้าใจต่อปรากฏการณ์ของการเกิดขึ้นของคนท้องถิ่นที่ทำให้เกิดการรื้อฟื้นตัวตนความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ เพื่อนำไปสู่การสร้างตัวตนแบบใหม่ของกลุ่มคนลื้อ ภายใต้ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ ผ่านการใช้ปฏิบัติการทางภาษาในชีวิตประจำวัน

ผลการศึกษาพบว่า กลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อจากเมืองยองที่ถูกกวาดต้อนผู้คนในช่วงสงครามและการสร้างบ้านแปงเมือง ได้เดินทางอพยพย้ายถิ่นเข้ามาয়ลังานนา ทำให้คนลื้อกลุ่มดังกล่าวกลายเป็นคนกลุ่มใหม่ที่อาศัยอยู่ในจังหวัดลำพูนและบางส่วนของจังหวัดเชียงใหม่ ความน่าสนใจคือพื้นที่ศึกษามีการใช้เวลานานกว่าอ้างอิงถึงการเป็นเชื้อสายเจ้าผู้ครองเมืองยอง และเรียกตนเองว่า “คนยอง” ทั้งนี้ช่วง พ.ศ. 2480 ยุคการสร้างชาติได้สร้างความเป็นไทยผ่านการศึกษา เพลง ภาษาเป็นต้น ทำให้ความหลากหลายของผู้คน ท้องถิ่นรวมถึงภาษาพูดถูกกดทับเอาไว้ กระทั่งช่วง พ.ศ. 2519-2520 การพูดถึงคนท้องถิ่น ความหลากหลาย เริ่มมีมากขึ้น อย่างไรก็ตามความเป็นท้องถิ่นที่ถูกนำกลับมาพูดถึงนั้นได้ถูกทำให้อยู่ภายใต้ความเป็นรัฐไทย ทศวรรษต่อมาสถานการณ์การรื้อฟื้นท้องถิ่นและตัวตนความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์เริ่มเกิดขึ้น โดยเริ่มจากกลุ่มพระสงฆ์ ข้าราชการ นักวิชาการ พบว่ากลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อที่เรียกตนเองว่าคนยองได้สร้างตัวตนขึ้นมาใหม่ผ่านการเลือกใช้ปฏิบัติการทางภาษาให้มีบทบาทสำคัญทั้งการรวมกลุ่มสมาคม การจัดงานประเพณี การจัดรายการวิทยุ เห็นได้ว่าการใช้ภาษายองในการปฏิสัมพันธ์มีความหลากหลายตั้งแต่ระดับความเข้มข้นมากที่ผู้คนใช้ภาษายองในการสื่อสารตลอดเวลาไปจนถึงการเลือกที่จะไม่ใช้ภาษายองในการสื่อสาร และปฏิบัติการทางภาษาของกลุ่มคนยองยังมีความสัมพันธ์กับเศรษฐกิจที่สามารถเอื้อประโยชน์ให้กลุ่มคนมีอำนาจในการต่อรองและสร้างพื้นที่ให้กับกลุ่มของตนเองได้มากขึ้น ประการสำคัญคือทำให้ปฏิบัติการการใช้ภาษายองในชีวิตประจำวันของกลุ่มคนลื้อในปัจจุบันไม่ได้เป็นเพียงเรื่องของภาษาสื่อสารระหว่างผู้คน การมีจิตสำนึกหรือการรักษาภาษาของกลุ่มคนเหล่านี้ก็อีกต่อไป แต่ปฏิบัติการดังกล่าวยังรวมไปถึงเรื่องของผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่มาเกี่ยวข้องด้วย

คำสำคัญ: ลื้อ-ยอง, คนเมือง, ปฏิบัติการทางภาษา, กลุ่มชาติพันธุ์, ภาษายอง

Abstract

The "Lue - Yong Identity is created in the Kon Mueang context" aims to study and understand the phenomenon of the emergence of local people who contribute to revive the identity of an ethnic group. To surface of a new identity of the Lue under the economic relations through the use of the language in everyday life Practices.

¹ นักศึกษาสาขาชาติพันธุ์สัมพันธ์และการพัฒนา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

The results showed that Mueang Yong, Tai Lue ethnic group was prosecuted during times of war and pushed away by industrial urbanization, thus they migrated to Lanna. The large Lue groups settled mainly in areas of Lamphun and some parts of Chiang Mai. Most interestingly is the use of a reference to be the Yong leaders and called themselves the “Kon Yong”. During 1930's, Thailand was undergoing reform in education, music, and language. As a result the variety of people, including local languages spoken were repressed and reformed. Until 1976-1977, there has been an increase of localization. Nonetheless, localization must be under the State of Thailand. During the next decade, people started prompting towards becoming local and create ethnic identity. The influences of clergy, government officials, and scholars found that the Tai Lue ethnic group calling themselves the Yong has created a new identity through the use of language studies to play a major role in reforming its association. They hosted festivals and held radio broadcasting in the Yong language. As a result, it can be clearly identified that the use of the Yong language is concentrate of Yong spoken people which uses the language to communicate all the time, or on the other hand to identify people which choose not using the Yong language to communicate. Furthermore, the Yong people are associated with the development of the economy and its authority to negotiate and create their own political seat. The key is to practice using the language in everyday life within its people. Today, the Lue people is not simply a discussion of its people's consciousness or treatment of the language, but to include the operations of the economic interests of the parties involved as well.

Keyword: Lue-Yong, Kon Mueang or Local People, language Practices, Ethnic Group, Yong language

บทนำ

เมืองยอง เป็นเมืองที่ชาวไทลื้ออาศัยอยู่เป็นกลุ่มหลัก (สร้อยสวัสดิ์ อ่องสกุล, 2551) ปัจจุบันเมืองยองมีสถานะเป็นอำเภอหนึ่งของประเทศพม่า (ภูเดช แสนสา, 2555) แต่ด้วยบริบทของการถูกอพยพย้ายถิ่นฐานในช่วง “ยุคเก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง” ผู้คนชาวเมืองยองกลุ่มใหญ่จึงถูกกวาดต้อนมายังล้านนาระหว่างปี พ.ศ.2348 (แสง มาละแซม, 2538) การกวาดต้อนผู้คนชาวเมืองยองดังกล่าวได้นำเอาโครงสร้างการปกครอง โดยมี เจ้าเมือง เจ้านาย ขุนนาง พระภิกษุสามเณร และชาวเมืองมาด้วย และตั้งถิ่นอาศัยบริเวณฝั่งตะวันออกของแม่น้ำกวังในเมืองลำพูน อย่างไรก็ตามหลังจากการฟื้นฟูเมืองลำพูน ผู้คนจากเมืองยองที่ยังเหลืออยู่ในเมืองลำปางและเมืองแพร่ เป็นที่น่าสังเกตว่าชาวเมืองยองที่อยู่ในเมืองดังกล่าวยังคงเรียกตนเองว่าเป็น “ไทลื้อ” ซึ่งต่างจากชาวเมืองยองที่ได้ถูกกวาดต้อนไปตั้งถิ่นฐานในเมืองลำพูนที่เรียกตนเองว่า “ไทยอง” ตามชื่อเมือง ทำให้เกิดอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ขึ้นใหม่ ทั้งนี้ปฏิบัติการทางภาษาของกลุ่มคนยองยังมีความสัมพันธ์กับเศรษฐกิจที่สามารถเอื้อประโยชน์ให้กลุ่มคนมีอำนาจในการต่อรองและสร้างพื้นที่ให้กับกลุ่มของตนเองได้มากขึ้น ประการสำคัญคือทำให้ปฏิบัติการการใช้ภาษาองในชีวิตประจำวันของกลุ่มคนลื้อในปัจจุบันไม่ได้เป็นเพียง

เรื่องของการสนทนาสื่อสารระหว่างผู้คน การมีจิตสำนึกหรือการรักษาภาษาของกลุ่มคนเหล่านี้ก็อีกต่อไป แต่ปฏิบัติการดังกล่าวยังรวมไปถึงเรื่องของผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่มาเกี่ยวข้อง

ความเคลื่อนไหวต่างๆ ที่ได้กล่าวมานี้ทำให้ผู้ศึกษาเกิดคำถามที่นำไปสู่ประเด็นศึกษาและทำความเข้าใจต่อปรากฏการณ์ของการเกิดขึ้นของคนท้องถิ่นที่ทำให้เกิดการรื้อฟื้นตัวตนความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ เพื่อนำไปสู่การสร้างตัวตนแบบใหม่ของกลุ่มคนลื้อ ภายใต้ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ ผ่านการใช้ปฏิบัติการทางภาษาในชีวิตประจำวัน

บทความชิ้นนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาถึงปรากฏการณ์ทางภาษาที่เกิดขึ้นในพื้นที่ของกลุ่มชาติพันธุ์ยอง โดยเน้นการเก็บข้อมูลเชิงชาติพันธุ์วรรณา (ethnography) เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพที่มุ่งเน้นอธิบายปฏิบัติการในชีวิตประจำวันของชาวยอง การนิยามอัตลักษณ์ความเป็นยอง และขณะเดียวกันกลุ่มคนยองเองยังใช้/มีปฏิบัติการทางภาษา ท่ามกลางบริบทของสังคมพหุภาษาภายใต้นโยบายเอกภาษาของรัฐชาติ รวมทั้งบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป การปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนยองและกับคนกลุ่มอื่นรวมถึงปฏิบัติการทางภาษาของคนยอง ได้นำไปสู่การสลายและสร้างใหม่ในการนิยามอัตลักษณ์ความเป็นยอง และสร้างสำนึกทางชาติพันธุ์ผ่านปฏิบัติการในชีวิตประจำวันของชาวยองผ่านการสื่อสาร การสนทนา เมื่อต้องสัมพันธ์กับผู้คนอยู่ตลอดเวลา โดยใช้ระยะเวลาในการลงพื้นที่เพื่อเรียนรู้ สังเกตการณ์ปฏิบัติการในชีวิตประจำวัน มีการวิเคราะห์ และตีความลักษณะของผู้คนที่ใช้ภาษาในการติดต่อสื่อสารในบริบท หรือการใช้ภาษาในสถานการณ์เฉพาะหนึ่งๆ อาศัยเครื่องมือที่หลากหลายในการเก็บข้อมูล ตามกระบวนการศึกษาทางด้านมานุษยวิทยาประกอบด้วย

พื้นที่การวิจัย

ในการวิจัยผู้วิจัยได้เลือกพื้นที่หลักในการศึกษาคือ ชุมชนบ้านบวค่าง อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ และในการศึกษาซึ่งผู้วิจัยจะต้องลงไปสังเกตการณ์ปฏิบัติการในการใช้ภาษาของคนยองในพื้นที่ของคนยองในจังหวัดลำพูน เป็นพื้นที่รอง ชุมชนบ้านบวค่างมีทั้งหมด 13 หมู่บ้านโดยส่วนใหญ่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ยองในประวัติศาสตร์ชาวยองที่มาจากอาศัยยังบ้านบวค่างนี้เป็นผู้คนที่ย้ายมาจากเมืองยองในประเทศพม่า ทั้งนี้จากข้อมูลของเทศบาลตำบลบวค่าง ยังกล่าวว่า เดิมชาวดาบลบวค่างนั้นอาศัยอยู่ที่เมืองยอง ในเขตรัฐเชียงตุงประเทศพม่า ต่อมาในปี พ. ศ. 2356 พระเจ้ากาวิละได้กวาดต้อนผู้คนจากเมืองยองมาจนถึงเมืองโยนกเมืองเชียงแสน ปัจจุบันคือ บ้านบ่อแก้ว อำเภอมะจัน จังหวัดเชียงราย และต่อมาจึงได้อพยพมาอยู่ที่ตำบลบวค่าง อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ในปัจจุบัน (ขุนบวค่างคณินิจ, 2550) ชาวยองที่อาศัยอยู่ ณ ที่นี้ เล่าว่าวัดบวค่าง แต่เดิมชื่อว่า วัดบวค่าง สร้างขึ้นในระหว่าง พ.ศ. 1912 - 1914 ในสมัยพระเจ้ากือนา เป็นกษัตริย์ครองอาณาจักรล้านนา ทรงอาราธนาพระมหาสุมนเถระจากกรุงสุโขทัย และพระเถระชาวมอญอีก 10 รูป เข้ามาเผยแผ่พระพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ โดยตั้งสำนักครั้งแรกที่วัดพระยีน จังหวัดลำพูน สร้างวัดตามชุมชนต่างๆ เรื่อยมาจนถึงชุมชนบ้านบวค่าง ได้สร้างวัดตรงที่ฝู่งค่างมาชวดบว (สระน้ำ) ไว้ จึงได้ชื่อว่า "วัดบวค่าง" เป็นวัดเก่าแก่ มีวัตถุโบราณ เช่น บ่อตาง พระนอนหล้า พระธาตุกู่ดำ และเครื่องแห่ธรรม ตั้งอยู่บ้านหมู่ที่ 2 ตำบลบวค่าง ประชากรกว่าครึ่งของบ้านบวค่าง ยังมีเชื้อสายยองที่มีภาษาพูดและวัฒนธรรมประเพณีบางอย่างเป็นเอกลักษณ์เป็นของตัวเอง (ดวงพร อ่อนหวาน และคณะวิจัย, 2553 และรัตนพร เศรษฐกุล, 2537)

เหตุการณ์สำคัญที่ทำให้คนยองบ้านบวค่าง ได้หันมาตระหนักและให้ความสำคัญกับปฏิบัติการในชีวิตประจำวันผ่านการใช้ภาษามากขึ้น ในช่วงปลายทศวรรษ 2540-2550 เมื่อเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเข้ามายังหมู่บ้านและพื้นที่อื่นโดยรอบ ทำให้วิถีชีวิตของผู้คนเริ่มเปลี่ยนแปลงไป ภาษายองเริ่มมีการสูญหาย เพราะขาดคนสืบทอด คนยองจะพูดยองเฉพาะในกลุ่มคนยองด้วยกัน แต่ถ้าพูดกับคนภายนอกจะ "อู้ลาว" หรือ พูดคำ

เมือง หากเป็นวัยรุ่นถ้าได้เรียนสูงขึ้น ก็จะพูดภาษาไทยภาคกลางเพิ่มมากขึ้นในพื้นที่ดังกล่าวมีการริเริ่มการฟื้นฟูและอนุรักษ์โดยจัดให้มีการเรียนการสอนภาษาของ โดยพระอาจารย์สมุห์มงคล เจ้าอาวาสวัดป่าตาล อีกทั้งยังเกิดการจัดตั้งสถานีวิทยุชุมชน ซึ่งจัดรายการเป็นภาษาของ การรวมกลุ่มของเยาวชนภายในชุมชน เพื่อให้เยาวชนหันมาใช้ภาษาของกันมากขึ้น และพื้นที่โดยรอบของบ้านบวักค่างยังมีกลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มอื่นๆที่อาศัยอยู่ในอำเภอสันกำแพง คือ 1) ไทเขิน ตำบลทรายมูล (อพยพมาจากเชียงตุง ประเทศพม่า) 2) คนเมือง 3) ชาวญี่ปุ่น 4) ไทลื้อ บ้านออนหลวย บ้านลวงเหนือ บ้านลวงใต้ ดอยสะเก็ด 5) ไทใหญ่ กะเหรี่ยงบริเวณดอยสะเก็ด ลักษณะของชาวยองบ้านบวักค่างที่อาศัยอยู่ร่วมกับความเป็นเมือง ทั้งยังเป็นพื้นที่ที่ห่างไกลจากศูนย์กลางของความเป็นอยู่ที่อยู่จังหวัด และในอดีตบริเวณที่ตั้งของบ้านบวักค่างยังเกี่ยวกับตำนานการสร้างหมู่บ้าน โดยผู้ปกครองเป็นเจ้าของมาก่อน และยังเป็นบริเวณที่มีความทับซ้อนกันระหว่างเชียงใหม่และลำพูน มีความสอดคล้องคือการมีประวัติของหมู่บ้านที่สอดคล้องกับประวัติศาสตร์เมืองลำพูน และความสำคัญอีกประการคือ การรวมตัวกันของสล่า (ช่างฝีมือ) ซึ่งนำโดย สล่าเพชร วิริยะ โดยเริ่มขึ้นเมื่อปี 2528 ที่ได้รวมกลุ่มกันในการแกะสลักงานไม้และงานปูน โดยช่างฝีมือชาวยอง แม้ว่าในเริ่มแรกจะเป็นเรื่องของ การแกะสลักช่าง แต่เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นนี้นำไปสู่การรวมกลุ่มของชาวยอง การมีปฏิบัติการต่างๆที่สร้างตัวตนของคนยองให้เป็นที่รับรู้แก่สังคมภายนอกมากยิ่งขึ้น

มุมมองแนวคิดประกอบการมองปฏิบัติการการสร้างตัวตนคนยอง

บทความนี้ผู้เขียนได้ยกแนวคิดเกี่ยวกับปฏิบัติการในชีวิตประจำวันเพื่อใช้อธิบายและมองปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นของกลุ่มคนยอง และมองว่าอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์นั้นยังประกอบด้วยปัจจัยหลากหลายประการ ทั้งนี้ยังรวมถึงเป็นการประกอบสร้างทางสังคมของกลุ่มต่างๆ และมองการใช้ภาษาของว่าเป็นการใช้ภาษาในฐานะที่เป็นปฏิบัติการทางสังคมแบบหนึ่ง

แนวคิดปฏิบัติการในชีวิตประจำวัน (Everyday Life Practices)

แนวคิดปฏิบัติการในชีวิตประจำวัน เป็นแนวคิดที่ De Certeau พัฒนามาจาก Outline of a Theory of Practice ของ Bourdieu (1977) De Certeau อธิบายว่าปฏิบัติการในชีวิตประจำวันคือปฏิบัติการที่มีนัยสำคัญ (Signifying Practice) เป็นผลลัพธ์ของการเกิดขึ้นของที่ว่าง เพื่อปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจ (สันต์ สุวัจนารักษ์, 2552: 29-45) ในชีวิตที่ต้องเผชิญอยู่สามารถแสดงออกมาด้วยการเคลื่อนไหวเพื่อสร้างอัตลักษณ์ใหม่ หรือการเรียกร้องสิทธิชุมชนในความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับอำนาจทางสังคมอื่นๆ ปฏิบัติการในชีวิตประจำวันจะทำให้เห็นถึงความซับซ้อนของการแสดงอัตลักษณ์ชาติพันธุ์ในการปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มผู้คนที่หลากหลายแบ่งปฏิบัติการออกเป็น 2 ลักษณะคือ “ยุทธศาสตร์” (Strategy) และ “กลยุทธ์” (Tactics) (วันเพ็ญ สุภาจันทร์, เกตถวา บุญปรากร และเอมอร เจียรมาศ, 2556; ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ, 2552) ทั้งนี้ปฏิบัติการชีวิตประจำวันยังให้ความสำคัญกับเรื่องธรรมดา แท้จริงแล้วชีวิตประจำวันไม่ได้ปลอดจากการต่อรอง การแข่งขัน การควบคุมอำนาจ และมนุษย์ถูกรอบงำจากกลไกบางอย่างที่แทรกซึมเข้าไปแทนที่ความจริงจนไม่รู้สึกรู้ตัว (สุธารินทร์ คุณผล, 2550: 140)

อย่างไรก็ตาม De Certeau ยังตั้งคำถามว่าชีวิตประจำวันเป็นเครื่องมือที่นำไปสู่จุดมุ่งหมายทางการเมืองอย่างใดอย่างหนึ่ง จากมุมมองดังกล่าวทำให้แนวคิดเรื่องชีวิตประจำวันของ De Certeau ได้รับการตอบรับในแวดวงวัฒนธรรมศึกษาแนวหลังโครงสร้างนิยม กลไกของอำนาจในภาวะสมัยใหม่ ชีวิตประจำวันเป็นเรื่องของการแย่งชิงและต่อรองความสัมพันธ์เชิงอำนาจ แนวความคิดดังกล่าวยังกระตุ้นให้เกิดการตั้งคำถามถึง

วิธีการสร้างความรู้เกี่ยวกับเรื่องราวของชีวิตประจำวัน ที่ไม่ใช่การหาข้อสรุปว่า ชีวิตประจำวันคืออะไร แต่พยายามเปิดโอกาสให้ชีวิตประจำวันสื่อสารด้วยวิธีการเล่าเรื่อง เพื่อสร้างเงื่อนไขให้เกิดกระบวนการผลิตความรู้ต่อไปเรื่อยๆ เป็นเรื่องเฉพาะสถานการณ์ (Circumstantial) เป็นผลผลิตของวงจรหรือเครือข่ายของความสัมพันธ์เฉพาะหน้า เฉพาะสถานการณ์ อิทธิพลจากแนวคิดดังกล่าวถูกนำมาใช้มอง เช่นปฏิบัติการในชีวิตประจำวันของผู้เป็นแรงงาน เช่นงานศึกษาของ ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ (2552) มีข้อค้นพบว่า ปฏิบัติการในชีวิตประจำวันของแรงงานไม่ได้ผูกติดกับวัฒนธรรมใดวัฒนธรรมหนึ่ง แต่มีการหยิบใช้วัฒนธรรมต่างๆ และปรับเปลี่ยนอัตลักษณ์อยู่ตลอดเวลา ที่กลุ่มแรงงานเป็นทั้งผู้ถูกกระทำและผู้กระทำ การดำเนินการนำเอาวัฒนธรรมความทันสมัยเข้ามาเผยแพร่ ขณะเดียวกันยังสร้างความสัมพันธ์กับพ่อค้าเงิน สร้างความสัมพันธ์กับนายจ้างในการทำงาน และบางครั้งยังปรับเปลี่ยนอัตลักษณ์เพื่อสร้างเครือข่ายทางสังคม เช่นเดียวกับงานของ Panyagaew (n.d.) ที่พบว่าพระสงฆ์ชาวไทสิบสองปันนาที่อพยพมาฝั่งประเทศไทยและเมื่อกลับไปยังบ้านเกิดได้นำเอาวัฒนธรรมเพลงป๊อปจากประเทศไทยกลับไปด้วย และมีบทบาทในการตั้งวงดนตรียังบ้านเกิด

งานศึกษาข้างต้นแม้จะเป็นงานที่กล่าวถึงปฏิบัติการของคนข้ามแดน ผ่านการสร้างอัตลักษณ์ทางด้านการสร้างพื้นที่เครือข่ายทางสังคม การผลิตวัฒนธรรมข้ามพรมแดน แต่ในประเด็นเรื่องของภาษา ถือเป็นเรื่องหนึ่งที่ยังไม่ปรากฏงานที่ศึกษาที่กล่าวถึง ภาษา กับวิถีชีวิตประจำวันของกลุ่มชาติพันธุ์ว่าพวกเขาดำรงภาษาของตนท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างไร การนำเอาแนวคิดปฏิบัติการในชีวิตประจำวันมาอธิบายปรากฏการณ์ ปฏิบัติการทางภาษาของชาวยอง จะช่วยให้อธิบายและทำความเข้าใจวิธีการทำงานของชีวิตประจำวันที่สำคัญคือ “การกระทำ” และ “วิธีการ” ที่เป็ดแทรกเข้าไปในพื้นที่ของอำนาจจากฝ่ายที่มีอำนาจเหนือกว่า ทั้งนี้การดำเนินชีวิตประจำวันเป็นเรื่องการแย่งชิงและต่อรองความสัมพันธ์เชิงอำนาจในชีวิตประจำวัน

ภาษาในฐานะที่เป็นปฏิบัติการทางสังคม

Tanabe (1991) ได้ตั้งข้อสังเกตว่า อัตลักษณ์ชาติพันธุ์ของชนกลุ่มหนึ่งจะถูกสร้างขึ้นในกระบวนการที่มีความต่อเนื่อง มีลักษณะซับซ้อนที่ไม่เพียงแต่การเรียกชื่อตามลักษณะแบ่งทางภาษาศาสตร์ และการเรียกชื่อจากคนภายนอกเท่านั้น แต่ยังถูกสร้างขึ้นโดยกระบวนการทางสังคมในการสร้างภาพลักษณ์ของชาติพันธุ์ตน อัตลักษณ์ของกลุ่มชนเป็นสิ่งที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา เพื่อที่จะกำหนดตนเองภายใต้บริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลง เนื่องจากวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ของกลุ่มคนเหล่านี้ถูกซึมซับโดยรัฐชาติสมัยใหม่ในทำนองเดียวกัน Ranciere (1999) ได้ชี้ให้เห็นว่า ภาษาเป็นวิธีหนึ่งในการสร้างการรับรู้ในการที่จะปรับเปลี่ยนตัวเองจากป้ายชื่อที่สังคมได้หยิบบินให้ ในการเป็นตัวแสดงทางการเมืองและกระบวนการในการรับรู้ทางสังคมก็ไม่ใช่เรื่องของการสร้างเอกลักษณ์ของกลุ่ม แต่ยังเป็นเรื่องของการสลายเส้นแบ่งต่างๆที่สังคมกำหนด ตีตราขึ้น เพื่อที่จะนำไปสู่การลากเส้นแบ่งใหม่ นัยหนึ่งเป็นเรื่องของการตั้งคำถามกับเอกลักษณ์ที่ดำรงอยู่และเป็นการทำหน้าที่ของตัวแสดงทางการเมืองท่ามกลางตรรกะ 2 ชนิดที่ขัดแย้งกันนั้นคือลักษณะของการเผชิญหน้าระหว่างความคิดที่เผยให้เห็นช่องว่างของตัวตนกับสิ่งที่สังคมกำหนด ได้รับการยอมรับผ่านการพูดหรือข้อถกเถียง ทำให้ผู้คนได้มีพื้นที่ของการสื่อสารเพิ่มมากขึ้น ซึ่งต่างกับไซริตัน เจริญสินธ์โอฟาร (2549) ที่เห็นว่าภาษาเป็นเครื่องมือในการสะท้อนความคิดของคน ความเชื่อ อุดมการณ์ แต่จะพิจารณาภาษาในฐานะที่เป็น การกระทำ การจัดระเบียบ และนำไปสู่การเปิดพื้นที่ของสิ่งที่เรียกว่า “ความเป็นการเมือง” โดยภาษามีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับการเมือง (Politics) อย่างแนบแน่นจนเรียกว่าภาษาคือการเมือง และการเมืองคือภาษา และชุมชนทั้งหลายต่างมีการเชื่อมกันและยึดโยงกันด้วยภาษา การสื่อสาร ภาษานั้นทำให้มนุษย์ไม่ว่าจะเป็นชาติใดหรือกลุ่มคนกลุ่มใดสามารถกระทำกิจกรรมต่างๆร่วมกันได้ แม้กระนั้นก็ดีพื้นที่ของภาษานอกจาก

การเป็นเครื่องมือในการสื่อสาร เครื่องมือในการรวมชาติและการหล่อหลอมให้เกิดอุดมการณ์ของชาติขึ้นมาแล้ว ภาษายังเป็นสื่อหรือสัญลักษณ์ที่มีนัยสะท้อนถึงความต่างด้วย

หากพิจารณาในแง่มุมข้างต้นจะเห็นได้ว่า ภาษาก่อให้เกิดพื้นที่ของการสื่อสารระหว่างกลุ่มคนขึ้นมา ภาษาจึงเป็นเรื่องของอำนาจร่วมอยู่ด้วยในฐานะที่เป็นชุดความรู้หนึ่งที่ดำรงอยู่ในสังคมผ่านการสร้างขึ้นโดยคนกลุ่มหนึ่งซึ่งเป็นที่ตั้งกลุ่มที่มีอำนาจและกลุ่มที่ต่อต้านอำนาจ การวิเคราะห์ภาษาในแง่นี้ จัดได้ว่าเป็นการมองภาษาในลักษณะของการเป็นเทคโนโลยีทางอำนาจที่เข้าไปจัดระเบียบวิถีชีวิตของคนในสังคม (Foucault, 1975) ทั้งนี้ธเนศวร์ เจริญเมือง (2536) ยังมีข้อถกเถียงที่กล่าวว่าภาษาเป็นเครื่องมือที่สำคัญในการสืบทอดวัฒนธรรมของเผ่าพันธุ์ ถ้าหากลูกหลานไม่สามารถรู้ภาษาของบรรพบุรุษของตนเอง ก็ย่อมไม่เข้าใจว่าบรรพบุรุษของตนเองเป็นใคร มีประวัติศาสตร์ความเป็นมาจากที่ไหน จะสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรม ประเพณีได้อย่างไร ยิ่งไปกว่านั้นเหตุการณ์ที่พ่อแม่พูดภาษาอื่นกับลูกและละเลยภาษาพูดเดิมของตน เป็นการทำลายศิลปวัฒนธรรมของบรรพบุรุษตนเอง จึงมีข้อเสนอคือ การให้ความสำคัญกับระบบความคิด ภาษาและวิถีชีวิตประจำวัน ที่จะเป็นตัวเชื่อมในการรักษาศิลปวัฒนธรรมประเพณีของท้องถิ่นเอาไว้ในแง่มุมหนึ่งเราอาจจะกล่าวได้ว่า ภาษาเป็นสัญลักษณ์หรือสิ่งที่สะท้อนสำนึกของความเป็นชาติพันธุ์นั่นเอง

อัตลักษณ์ทางภาษาของชาวยองในบริบทของความเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

แนวคิดและงานศึกษาที่ผ่านมาข้างต้นและปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชนบวค่าง ทำให้เห็นการเปลี่ยนแปลงของชาวยอง ซึ่งนอกจากอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชาวยองในด้านการแต่งกาย ประเพณี พิธีกรรม วิถีชีวิตแล้ว อัตลักษณ์ทางภาษานับเป็นอัตลักษณ์สำคัญอย่างหนึ่งที่ชาวยองยังคงรักษาและสืบทอดต่อมาจนถึงปัจจุบัน ภาษายองเป็นภาษาที่ชาวยองในถิ่นต่างๆ ใช้พูดสื่อสาร (บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, 2551) เป็นภาษาพูดที่มีเอกลักษณ์มีสำเนียงที่แตกต่างจากภาษาคำเมือง ส่วนภาษาเขียนนั้นภาษายองไม่มีตัวอักษรเฉพาะจึงอาศัยตัวเมือง (ตัวอักษรล้านนา) มาเขียน แต่จะมีเอกลักษณ์ก็คือสำเนียงการพูดที่คนยองสร้างขึ้นและบ่งบอกว่าคือภาษายอง ปัจจุบันผู้ใช้ภาษายองมีการปรับตัวกับบริบทของสังคมที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ขณะเดียวกันยังคงรักษาภาษายองเอาไว้ มีการใช้ภาษาคำเมืองและภาษาอื่นๆ ร่วมกัน เช่น ภาษาไทยกลาง ภาษาจีน ภาษาอังกฤษ เป็นต้น มีการใช้ภาษาที่หลากหลายระดับของผู้คนที่แตกต่างกัน แม้ว่าความเข้มข้นของการใช้ภาษาในหลายระดับนั้นจะต่างกันออกไปในกลุ่มชาวยองที่มีสถานภาพต่างกัน ตั้งแต่สามารถใช้ภาษายองในการสื่อสารได้อย่างคล่องแคล่ว ไปจนถึงการฟังได้ แต่ไม่สามารถพูดได้ และไม่สามารถพูดภาษายองได้เลย แต่กลุ่มคนเหล่านี้ยังคงรับรู้และยังคงสำนึกในความเป็นคนยองอยู่เสมอ

อย่างไรก็ตาม อัตลักษณ์ทางภาษาของชาวยองก็ได้รับผลกระทบจากนโยบายการสร้างชาติ จำต้องปรับตัวผ่านช่วงเวลาและนโยบายการพัฒนาประเทศมาเช่นเดียวกับกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ กล่าวคือ การที่รัฐใช้อำนาจในการกำหนดนโยบาย และปฏิบัติการเพื่อสร้างภาษามาตรฐาน หรือภาษาราชการ Keyes (2003: 177) เสนอว่าภาษาประจำชาติ เป็นผลผลิตทางการเมืองที่ให้สิทธิแก่ภาษาหนึ่งในท่ามกลางบรรดาภาษาที่หลากหลายของผู้คนที่อยู่ในเส้นพรมแดนด้วยกัน ภาษาประจำชาติจึงเริ่มด้วยการเมืองในการเลือกภาษาและสำเนียงอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อสร้างให้เป็นภาษาประจำชาติ ทำให้ผู้คนที่สามารถพูด อ่าน เขียนภาษาประจำชาติได้รับการยอมรับว่าเป็นสมาชิกของชาติขณะที่ผู้คนที่ไม่สามารถพูด อ่าน เขียนได้อย่างสมบูรณ์ จึงมีแนวโน้มถูกกีดกันหรือเปียดขับออกจากความเป็นสมาชิกชุมชนชาติ

กรณีของประเทศไทยนั้นได้เลือกดำเนินนโยบายเอกภาษา นำเอาจินตนาการภาษาเดียวมาครอบทับบนความหลากหลายของชุมชนทางภาษาและอักษร แต่ในความเป็นจริงแล้วชุมชนภาษาของไทยเป็นชุมชนพหุภาษา ผู้คนก็ยังใช้ภาษาของตนเองในการปฏิสัมพันธ์ (ยุกติ มุกดาวิจิตร, 2551: 189-190) แต่อย่างไรก็ตาม

ภายใต้แนวคิดชาตินิยมในยุครัฐชาติ ภาษา เป็นเครื่องมือที่สำคัญอย่างหนึ่ง โดยใน ปี พ.ศ.2480 รัฐมีนโยบายที่ต้องการสร้างและเชิดชูความเป็นไทย โดยหลวงวิจิตรวาทการได้สร้างความเป็นไทยผ่านแบบเรียนประวัติศาสตร์ไทยของกระทรวงศึกษาธิการมีการสั่งห้ามไม่ให้พูด หรือเขียนภาษาถิ่นในโรงเรียน และรัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม (พ.ศ.2481-2487) มีนโยบายที่เน้นการสร้างสำนึกความเป็นไทย โดยการรณรงค์ความคิดชาตินิยมให้เกิดสำนึกร่วมของคนในชาติเพื่อหลอมรวมผู้คนที่หลากหลายทางวัฒนธรรมและชาติพันธุ์ที่อยู่ภายใต้ร่มแดนรัฐชาติให้กลายเป็นหนึ่งเดียว เพื่อสร้างความเข้มแข็งให้เกิดขึ้นภายในรัฐชาติโดยเฉพาะการใช้ภาษาไทยกลาง (Common language) ในการสื่อสารจึงเป็นจุดที่นำไปสู่การสร้างจินตนาการร่วมกัน โดยกระทำผ่านเทคโนโลยีทางอำนาจของรัฐ เช่น สื่อต่างๆ ทั้งข่าวสารทางราชการ วิทยุกระจายเสียง การแสดงละคร รำวง ภาพยนตร์ หนังสือพิมพ์ การศึกษาในระบบโรงเรียน การประกวดนางงาม เป็นต้น ทำให้รัฐไทยประสบความสำเร็จในการสร้างความเป็นไทยมี “วัฒนธรรมแห่งชาติ” ที่มีอิทธิพลในการสลายความเป็นท้องถิ่นและยังลบเลือนความเป็นอัตลักษณ์ของท้องถิ่น โดยมุ่งเน้นการใช้ภาษาไทยกลางเป็นภาษาราชการในการติดต่อสื่อสาร

ปี พ.ศ.2530 เป็นต้นมาเริ่มมีการเปลี่ยนแปลง รัฐเริ่มดำเนินนโยบายที่ต้องการหันมาส่งเสริมการพัฒนาท้องถิ่น กระทั่งเกิดเป็นกระแสท้องถิ่นนิยม ทำให้ผู้คนในท้องถิ่นเริ่มเกิดความต้องการที่จะสืบหารากเหง้าความเป็นมาของตน และในกรณีของคนยอมีการศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับคนยอมากขึ้น การรณรงค์ส่งเสริมการท่องเที่ยวในกระแสของวิถีชีวิต วัฒนธรรมท้องถิ่น เริ่มโดยทวิ สว่างปัญญากร (2527) ได้ปริวรรต “ตำนานเมืองยอง” ขึ้น ขณะเดียวกันก็ได้มีคณะพระสงฆ์เชื้อสายยอได้เดินทางไปจาริกแสวงบุญที่เมืองยอง เขตรัฐฉาน ประเทศพม่า ส่งผลทำให้คนยอในลำพูนเริ่มต้นตัวในการที่จะฟื้นฟูและอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีของตน เช่น การฟ้อนยอ การตีกลองหลวง อาหาร รวมไปถึงการแต่งกาย ได้รับการฟื้นฟูขึ้นมาในรูปแบบที่หลากหลาย ต่อมา มีนโยบายทางการท่องเที่ยวภายใต้ชื่อว่า Amazing Thailand ในปีพ.ศ.2531 กิจกรรมการส่งเสริมการท่องเที่ยวส่งผลให้เกิดจิตสำนึกความเป็นคนในท้องถิ่นเพิ่มมากขึ้น โดยไม่ว่าจะเป็นความเป็นล้านนา การแต่งกายแบบล้านนา การใช้เครื่องเงินเป็นเครื่องประดับ ที่ได้รับความสนใจของผู้คนในท้องถิ่นมากขึ้น หรือแม้แต่ผู้คนในสังคมเมืองเองที่เริ่มหันมาสนใจความเป็นท้องถิ่น

ช่วงหลังปี 2530 ภาษาของและวัฒนธรรมยอเริ่มถูกฟื้นฟู ขึ้นมาภายใต้กระแสการอนุรักษ์วัฒนธรรมหรือกระแสท้องถิ่นนิยมโดยพระครูเวฬุวันพิทักษ์ หรือ ครูบาเชื่อนคำ (เชื่อนคำ อตตสนโต) อดีตเจ้าอาวาสวัดพระบาทตากผ้าอำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน ผู้ซึ่งกระตุ้นให้เกิดสำนึกในรากเหง้าของคนยอ ซึ่งท่านได้ริเริ่มเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างชาวยอในประเทศไทยและชาวยอในเมืองยอง ประเทศพม่า ในลักษณะของการเดินทางข้ามแดน และนำข่าวสาร ชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนจากเมืองยองที่อยู่ประเทศพม่ามาบอกเล่าแก่ชาวยอในลำพูน ทั้งยังได้ช่วยเหลือด้านการศึกษาของพระที่มาจากเมืองยอง นำศิลปะการฟ้อนยอ การขับขอมเข้ามาเผยแพร่ ทั้งนี้แสง มาละแซม (2538) นักวิชาการคนยอซึ่งได้สร้างพื้นที่ทางประวัติศาสตร์ผ่านงานเขียนเกี่ยวกับประวัติศาสตร์การอพยพเคลื่อนย้ายของกลุ่มคนยอ งานของวิลักษณ์ ศรีป่าซาง (2536) ก็มีส่วนในการกระตุ้นสำนึกของคนยอในการศึกษาประเด็นเกี่ยวกับวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ ความเชื่อ วัฒนธรรม รวมไปถึงภาษายอ ซึ่งเป็นงานเขียนชิ้นแรกๆ ที่ทำให้กลุ่มคนยอ คนเมือง นักวิชาการต่างหันมาสนใจในเรื่องของคนยอ และในส่วนของ การฟื้นฟูวัฒนธรรมยังเป็นการขับเคลื่อนของกลุ่มชนชั้นนำ กลุ่มแกนนำ กลุ่มองค์กรที่จัดตั้งขึ้นมา อาทิเช่น นักวิชาการ พระสงฆ์ สมาคมคนยอ² กลุ่มเยาวชน สภาวัฒนธรรมชุมชนวัดประตูป่า เป็นต้น การฟื้นฟูวัฒนธรรมดังกล่าวจึงเป็นการสร้างและการผลิตซ้ำอัตลักษณ์ยอ เสริมสร้างการตระหนักรู้

²จดทะเบียนและก่อตั้งอย่างเป็นทางการเมื่อวันที่ 21 ธันวาคม พ.ศ. 2555 สถานที่ตั้งสมาคม ณ บริษัท ฝั่งน้อยเบเกอร์ จำกัด ทั้งนี้ยังมีเครือข่ายคือสมาคมชาวยอจังหวัดลำพูน

เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ของตนเอง และยังเป็นไปเพื่อการต่อรองอำนาจทางการเมือง การฟื้นฟูความเป็นอยู่ของจึงเป็นเครื่องมือหนึ่งที่เป็นไปเพื่อสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงที่เข้ามาสู่สังคมของคนยอง (อภิรักษ์ ธรรมเสนา, 2553 และอาทิตย์า จันทิมา, 2553) เห็นได้จากการที่คนยองเริ่มหันมาพูดภาษายองมากขึ้นทั้งในโรงเรียนและในระดับชีวิตประจำวัน (วิลักษณ์ ศรีป่าซาง, 2536)

ปฏิบัติการการใช้ภาษาในพื้นที่ศึกษา

กลุ่มชาวยองจากประวัติศาสตร์การอพยพเคลื่อนย้ายมาตั้งถิ่นฐานในประเทศไทย ทำให้ปัจจุบันกลุ่มคนยองมีการกระจายตัวอยู่ตามพื้นที่ต่างๆ ในภาคเหนือของไทย แต่ทั้งนี้จากการกวาดต้อนผู้คนทำให้กลุ่มชาวยองอาศัยอยู่อย่างหนาแน่นบริเวณจังหวัดลำพูน และบริเวณใกล้เคียงเช่น ในจังหวัดเชียงใหม่ จังหวัดเชียงราย จังหวัดลำปาง จังหวัดน่าน เป็นต้น จากการเคลื่อนไหวของกลุ่มผู้นำชาวยองดังที่กล่าวมา ทำให้เกิดการตื่นตัวของชาวยองในพื้นที่ศึกษาคือ บ้านบวค่าง สันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ โดยหากพิจารณาถึงพื้นที่ศึกษาบริเวณอำเภอสันกำแพง และตำบลบวค่าง จากการเคลื่อนย้ายและการอพยพทำให้บริเวณดังกล่าวเป็นชุมชนชาติพันธุ์ที่มีความหลากหลายผู้คนอาศัยหนาแน่น ทำให้ความหลากหลายของการใช้ภาษามีมากขึ้นตามการตั้งถิ่นฐานไปด้วย

เงื่อนไขที่น่าสนใจอย่างหนึ่งคือบทบาทของภาคธุรกิจ เนื่องจากพื้นที่ของตำบลบวค่างในปัจจุบันเป็นพื้นที่ที่มีอาณาเขตติดต่อใกล้ชิดกับเขตของอำเภอเมืองเชียงใหม่ และอยู่ในบริเวณของเส้นทางคมนาคมหลักในการเข้าสู่แหล่งท่องเที่ยวของจังหวัดเชียงใหม่อีกเส้นทางหนึ่ง การเข้ามาของภาคธุรกิจ อุตสาหกรรม และการเกษตรเชิงพาณิชย์เพิ่มมากขึ้น ทำให้ผู้คนมีการใช้ภาษาในท้องถิ่นที่หลากหลาย ทั้งลักษณะของการจัดกิจกรรมกลุ่มในสถานที่สำคัญๆ ก็มักมีการรวมกลุ่มทางสังคมในบทบาทและบริบทที่แตกต่างกันไป ตัวอย่างเช่น สถาบันของพระสงฆ์ ยังคงมีบทบาทที่สำคัญของการเป็นศูนย์รวมในการศึกษา การพบปะ การดำเนินกิจกรรมทางศาสนาและวัฒนธรรม ประเพณี ทั้งนี้ยังเป็นชุมชนทางชาติพันธุ์ที่สลายเส้นแบ่งของกลุ่มคนที่หลากหลายที่กลุ่มคนกลุ่มต่างๆ มารวมตัวกันเพื่อการค้าขายโดยใช้ภาษาที่แตกต่างกันไป มีลักษณะของการใช้ภาษาถิ่นของตนในการสื่อสารค้าขายที่เข้มข้นและเมื่อบทบาทในกิจกรรมการค้าขายได้จบลงผู้คนต่างแยกย้ายกัน ไประดับของการใช้ภาษาที่เข้มข้นก็ลดลงไปตามสถานการณ์ที่พบเจอ ทั้งนี้การตื่นตัวเริ่มจากการที่ชุมชนนี้เป็นที่รู้จักและมีชื่อเสียงจากผลงานของกลุ่มสภา (ช่างฝีมือ) ในด้านของการแกะสลักช้างจากไม้และปูน หลังจากนั้นทำให้เกิดกระแสการตื่นตัวในเรื่องการฟื้นฟูภาษาและวัฒนธรรม ซึ่งเกิดเหตุการณ์ดังนี้ ในปี พ.ศ.2547 ได้เกิดการจัดตั้งจุดปฏิบัติการเตรียมความพร้อมวิถุชุมชนของตำบลบวค่างขึ้น กระจายเสียงด้วยคลื่นความถี่ 89.25 MHz และปัจจุบันได้เปลี่ยนมาใช้คลื่นความถี่ที่ 90.75 MHz ซึ่งเป็นการจัดรายการวิทยุโดยใช้ภาษายอง และปีเดียวกันนี้ พระอาจารย์สมุห์มงคล ฐิตมุงโคโล เจ้าอาวาสวัดป่าตาล ตำบลบวค่าง ยังเป็นผู้ที่ริเริ่มในการอนุรักษ์และเก็บรวบรวมข้าวของเครื่องใช้ในวิถีชีวิตของคนยองมาจัดแสดงเป็นพิพิธภัณฑ์ที่บ้าน รวมถึงเป็นผู้ที่มีบทบาทในการส่งเสริมวัฒนธรรม และให้ลูกหลานชาวยองรู้จักขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวยองตลอดจนการพูดภาษายอง มีการเรียนภาษายองโดยอาศัยวัดเป็นสถานที่เรียนรู้

ในช่วงเวลาถัดมาได้มีการริเริ่มรณรงค์ให้ลูกหลานในหมู่บ้านหันมาพูดและสนใจให้ความสำคัญกับภาษายอง มีการรวมกลุ่มกันของเยาวชนชุมชนบ้านบวค่างในการจัดกิจกรรมเพื่อแสดงถึงความเข้มแข็งของเยาวชนภายในชุมชนขึ้นในปี พ.ศ.2548 ภายใต้ชื่อ “กลุ่มเยาวชนสืบสานวัฒนธรรมและประเพณีชาวยอง³” หรือ “สภาเด็กและเยาวชนตำบลบวค่าง” โดยภายในกลุ่มมีการจัดกิจกรรมเช่น ค่ายพัฒนาเด็กและ

³ กลุ่มเยาวชนสืบสานวัฒนธรรมประเพณีชาวยอง ได้จัดตั้งเป็นองค์กรและจดทะเบียนแล้ว เลขที่ 100122581/เลขที่รับรอง 50-000860 ปัจจุบันมีสมาชิกจำนวน 50 คน

เยาวชน ค่ายพัฒนาศักยภาพเยาวชน กิจกรรมเก็บขยะ เส้นทางสันกำแพง-แม่ฮ่องสอน โครงการเยาวชนพิชิตธรรมะพัฒนาจิตใจ โครงการประกวดดนตรีเยาวชนสันกำแพง เป็นต้น ซึ่งกิจกรรมเหล่านี้จะจัดเป็นประจำเพื่อให้เด็กและเยาวชนหันมาใช้ภาษาของตัวเองในการพูดคุยกันมากขึ้น โดยเยาวชนกลุ่มนี้ได้ใช้ภาษาของตัวเองในการสื่อสารกับผู้คนกลุ่มอื่นๆ เกิดความภาคภูมิใจในความเป็นคนของตัวเองของตน ในปี พ.ศ.2550 เกิดการจัดงานสืบสานวัฒนธรรมวิถีไทยของขึ้น ด้วยความร่วมมือของพี่น้องชาวยอง ชาวลื้อ ชาวไตในชุมชนบ้านบวกค้าง ทั้งยังมีเครือข่ายสมาคมชาวยองจังหวัดลำพูน ที่มาร่วมในงานนี้ด้วย โดยภายในงานได้มีความพยายามในการอนุรักษ์ภาษา กระตุ้นให้เกิดความภาคภูมิใจในภาษาของ “อู้ค้ายอง” และความเป็นคนยอง ปฏิบัติการในชีวิตประจำวันดังกล่าวทำให้เห็นถึงการใช้ภาษาในการสื่อสารพูดคุยที่หลากหลาย ทั้งในการรวมกลุ่มสมาคม การเรียนการสอน การปฏิสัมพันธ์กับคนอื่น การจัดรายการวิทยุ พบว่าชาวยองมีการใช้ภาษาของตัวเองกับชาวยองด้วยกัน และใช้ภาษาคำเมืองเมื่อเจอหรือพูดคุยกับคนอื่นที่ไม่รู้จักคุ้นเคย รวมทั้งมีการใช้ภาษาไทยกับนักท่องเที่ยวหรือใช้เมื่อเห็นว่ากลุ่มคนที่ต้องปฏิสัมพันธ์ด้วยใช้ภาษาไทยสื่อสารกันในกลุ่ม แต่ทั้งนี้ยังพบว่าชาวยองในพื้นที่ศึกษา หากทราบว่ากลุ่มคนจากภายนอกที่เข้ามาเป็นชาวยองด้วยกันก็จะเปลี่ยนการสนทนาโดยใช้ภาษาของตัวเองในทันที และบางส่วนก็จะพบการใช้ภาษาของปนภาษาคำเมือง และปนภาษาไทย ในบทการสนทนาในชีวิตประจำวันอีกด้วยด้านของการจัดการเรียนการสอนพบว่า มีการส่งเสริมการใช้ภาษาของตัวเองในโรงเรียน และยังมีการสอนภาษาของ ณ วัดป่าตาล เป็นการเรียนการสอนรูปแบบของการเรียนรู้ผ่านพิพิธภัณฑ์ผ่านการปฏิบัตินอกห้องเรียน เพื่อให้เยาวชนได้เรียนรู้เกี่ยวกับวิถีชีวิตชาวยองของชุมชนตนเองในส่วนของ การจัดรายการวิทยุนั้นจะพบการจัดรายการโดยใช้ภาษาคำเมืองเป็นหลัก เนื่องจากสมาชิกของชุมชนประกอบด้วยผู้คนหลากหลายกลุ่มอาศัยอยู่ร่วมกัน จึงต้องใช้ภาษาคำเมืองในการจัดรายการวิทยุ แต่จะปรากฏการใช้ภาษาของตัวเองในการจัดรายการเป็นช่วงเวลา โดยจะเป็นรายการของภาษาของตัวเองตลอดช่วงรายการ และท้ายที่สุดจากการรวมกลุ่ม การตั้งสมาคม การจัดกิจกรรม การจัดรายการวิทยุ ต่างๆ นั้น อาจกล่าวได้ว่า เป็นพิธีกรรมอย่างหนึ่งในกระบวนการสร้างอัตลักษณ์ของชาวยองเนื่องจากปฏิบัติการที่เกิดขึ้นนั้นมิได้เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา หากแต่จะเกิดขึ้นเมื่อต้องการที่จะสร้างความเป็นยอง หรือบ่งบอกถึงอัตลักษณ์ความเป็นยองเท่านั้น ความเป็นยองที่เกิดขึ้นนี้ไม่ได้เกิดจากการปฏิบัติหรือใช้อยู่ตลอดเวลาในชีวิตประจำวัน จึงทำให้ความเป็นยองนั้นถูกสร้างผ่านปฏิบัติการที่ได้เลือกสรรมาให้เป็นตัวแทนของอัตลักษณ์ความเป็นยอง และยังใช้ในการต่อรองและเปิดพื้นที่ทางเศรษฐกิจให้กับกลุ่มตนทั้งในด้านของการท่องเที่ยวและการจัดกิจกรรมของชาวยองโดยอาศัยเงื่อนไข ปัจจัยทางด้านภาษาที่กระตุ้นให้เกิดการแลกเปลี่ยนในด้านเศรษฐกิจ หรืออาจจะกล่าวได้ว่าอัตลักษณ์ของชาวยองที่สร้างผ่านปฏิบัติการทางภาษานั้นสามารถนำออกมาโชว์หรือสามารถขายได้ ทำให้กลายเป็นที่รับรู้ของผู้คนภายนอกกว่าท่ามกลางคนเมืองหรือคนที่อยู่ในท้องถิ่นที่มีความหลากหลายแล้วยังมีกลุ่มคนอีกกลุ่มที่เรียกตัวเองว่าคนยอง สร้างความแตกต่างขึ้นมาโดยอาศัยปฏิบัติการทางภาษาเมื่อต้องการจะสื่อสารหรือสร้างความแตกต่างให้ต่างจากคนเมืองออกไป

คนยองกับการสร้างตัวตน การยอมรับจากสังคมภายนอก

คนยองเริ่มเป็นที่รู้จักแก่ผู้คนภายนอกชุมชนมากขึ้นจากงานศึกษาของนักวิชาการหลายท่านที่ได้ทำการเปิดพื้นที่ให้กับกลุ่มคนยอง ทั้งงานศึกษาของวิลักษณ์ ศรีป่าซาง (2536) ใน คนยองบ้านเหล่าคู่: ประวัติชีวิตความเป็นอยู่ ความเชื่อ และเอกลักษณ์, งานของแสวง มาละแซม (2538) ในประวัติศาสตร์การเคลื่อนย้ายอพยพและการตั้งถิ่นฐานของชาวยองในเมืองลำพูน (พ.ศ.2348-2445), งานของรัตนพร เศรษฐกุล (2537) ในการคงอยู่และการปรับเปลี่ยนทางสังคมและวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ไท: กรณีศึกษาหมู่บ้านยอง ตำบลบวกค้าง อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ และงานของ วสันต์ ปัญญาแก้ว (2555) ในลื้อข้ามแดน

การเดินทางของหนุ่มสาวชาวลื้อ เมืองยอง รัฐฉาน ประเทศพม่า เป็นต้น งานศึกษาเหล่านี้เป็นการมองกลุ่มคนของในบริบทที่หลากหลายตั้งแต่เรื่องของการอพยพย้ายถิ่นฐานของกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อเมืองยอง ลักษณะของการใช้ภาษาของ รวมไปถึงความเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นของกลุ่มผู้คนเหล่านี้ อีกทั้งการรับรู้และการสร้างให้เป็นที่ยอมรับมากขึ้นไปอีกในการจัดงาน “สืบสานตำนานคนยองลำพูน-ยองโลก” ขึ้นที่ตำบลเวียงยอง จังหวัดลำพูน ในปี พ.ศ. 2553 การจัดงานดังกล่าวสังเกตได้ว่าได้มีความพยายามในการดึงหน่วยงานราชการให้เข้ามามีส่วนร่วมด้วยตั้งแต่ผู้ว่าราชการจังหวัดไปจนถึงเจ้าหน้าที่และพนักงานจากรัฐ และองค์กรสื่อมาเป็นสักขีพยานในการจัดงานดังกล่าวทั้งสิ้น กล่าวได้ว่าการจัดงานดังกล่าวเป็นปฏิบัติการในการต่อรองอย่างหนึ่งของกลุ่มคนยองเพื่อช่วงชิงพื้นที่และสร้างพื้นที่ใหม่ให้กับชาวยองได้มีบทบาทมากขึ้น

ความสัมพันธ์คนยองกับเศรษฐกิจ

วิถีชีวิตในอดีตไม่ว่าจะเป็นกลุ่มคนยองหรือกลุ่มคนไทอื่นๆ จะมีความผูกพันอยู่กับการเกษตร ท้องนา การเพาะปลูก ใช้ชีวิตอยู่กับธรรมชาติ ทั้งนี้ชาวยองในพื้นที่ศึกษาที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในพื้นที่ราบกว้างประกอบด้วยบริเวณพื้นที่ที่อาศัยไม่ได้มีทรัพยากรแร่ธาตุอื่นๆ ชาวบ้านจึงมีอาชีพเพาะปลูก ทำนาเป็นส่วนใหญ่ ประกอบกับการปลูกอ้อยเพื่อทำน้ำตาลและเป็นการผลิตเพื่อใช้บริโภคภายในครัวเรือน การใช้แรงงานและการแลกเปลี่ยนแรงงานยังเป็นลักษณะของ “การเอามื้อเอารวัน” อาชีพที่นอกเหนือจากการเกษตรยังประกอบไปด้วย การทอผ้า หัตถกรรมพื้นเมือง การแกะสลัก เครื่องเงิน เครื่องเงิน หรือแม้กระทั่งการเข้าไปเป็นแรงงานในระบบการก่อสร้าง ปัจจุบันเมื่อเส้นทางการคมนาคมมีความสะดวกมากยิ่งขึ้นบรรดานายทุนต่างก็เข้ามากว้านซื้อที่เพื่อสร้างบ้านจัดสรร ซื้อเพื่อเก็งกำไร และอื่นๆ จึงทำให้สภาพของบ้านบวค่างและพื้นที่โดยรอบเริ่มกลายสภาพเป็นหมู่บ้านจัดสรรเพิ่มมากขึ้น ส่งผลให้ชาวบ้านทำการเกษตรลดน้อยลง ระบบความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจแบบเดิม ความเชื่อ จารีต ความสัมพันธ์ภายในครอบครัวเริ่มเปลี่ยนแปลงไป อย่างไรก็ตามไม่ว่าในระบบสังคมใดก็ตามย่อมต้องปรับเปลี่ยน ต้องเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาเพื่อความอยู่รอดของผู้คนในสังคมกลุ่มต่างๆ เช่นเดียวกับสังคมของคนยองในตำบลบวค่างที่สังคม ความเชื่อ วัฒนธรรมต่างๆ รวมไปถึงภาษาย่อมต้องปรับตัวอยู่ตลอดเวลา มีการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัยและสภาพแวดล้อม จากข้อมูลทางประวัติศาสตร์จะเห็นว่าชาวยอง หรือกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อนั้นได้เข้าเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างทางการเมืองของล้านนา สังคมและวัฒนธรรมของชาวยองจึงมีลักษณะเป็นสังคมแบบเกษตรกรรมและยังคงคล้ายคลึงกับสังคมของกลุ่มคนไทกลุ่มอื่นๆ (รัตนพร เศรษฐกุล, 2537) ทั้งนี้ยังมีคำกล่าวที่ระบุถึงการปรับตัวของกลุ่มคนยองที่ว่า

...ชาวไทยองจะมีลักษณะที่ยอมรับและปรับเปลี่ยนตนเองเพื่อให้สามารถเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ เช่น ยอมรับที่จะเข้ารับการศึกษาในระบบของชาวไทยส่วนใหญ่ รับเอาวัฒนธรรมการแต่งกายแบบล้านนา การประกอบอาชีพ ตลอดจนระเบียบทางสังคมอื่นๆซึ่งไม่มีความซับซ้อนและยุ่งยากแต่อย่างใด เนื่องจากมีรากฐานทางวัฒนธรรมอันเดียวกัน...

การปรับตัวดังกล่าวนี้สังเกตได้ว่าเป็นการปรับตัวเพื่อให้เป็นไปตามแบบของรัฐรวมศูนย์ ที่อนุญาตและสามารถให้กระทำได้ภายใต้นโยบายของการพัฒนาประเทศให้เป็นไปตามแบบของตะวันตก การปรับตัวดังกล่าวยังส่งผลทำให้เกิดโครงสร้างทางสังคมและเศรษฐกิจในรูปแบบใหม่ ในอีกแง่มุมหนึ่งมันได้ทำให้กลุ่มคนกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆสามารถก้าวข้ามเส้นแบ่งพรมแดนชาติพันธุ์ได้ง่ายขึ้น สามารถเข้าถึงทรัพยากรได้มากขึ้น แต่กระนั้นผู้คนกลุ่มต่างๆ ก็ยังถูกจำกัดและแบ่งด้วยชนชั้นและฐานะอยู่ตลอดเวลาแม้จะถูกรวมให้อยู่ภายใต้

ความเป็นไทย แต่ยังคงมีความหลากหลายของผู้คนที่เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา ทั้งนี้ยังมีนักวิชาการและปราชญ์
ชาวยองที่กล่าวว่า (สัมภาษณ์: สล่าเพชร วิริยะ, 2557)

... ถ้าคนของเขาปะอยู่ยงแล้วไผ่ตีไหนจะมาอู้ จะมาฮักษาภาษาของเขา
แล้วเฮายังจะอู้ไปหยั่งไต่คว้าเป็นลูกหลานคนยอง...

คำกล่าวข้างต้นอธิบายได้ว่า ถ้าเราไม่รักษาภาษาของตนเองไว้ แล้วใครที่ไหนจะมารักษาภาษาของเรา
เอาไว้ได้ จะบอกได้อย่างไรถึงความเป็นคนยอง

ท่ามกลางสังคม วัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงไป สิ่งหนึ่งที่คนยองสามารถปรับใช้เพื่อสร้างความเป็นคน
ยองในรูปแบบใหม่ขึ้นมา นั่นคือ ภาษายอง ที่ปัจจุบันกลายเป็นการสร้างขึ้นเพื่อเปิดพื้นที่ให้กับกลุ่มคนยอง
โดยการใช้ภาษายองจะเกิดขึ้นในงานโอกาสสำคัญ พิธีกรรมบางอย่าง การรวมกลุ่มของนักวิชาการ พระสงฆ์
ปราชญ์ เป็นต้น ปฏิบัติการการใช้ภาษายองจึงไม่ไปแค่เพียงการอนุรักษ์และรักษาภาษาเอาไว้ แต่ยังเป็นไป
เพื่อสร้างการยอมรับและสร้างโอกาสให้แก่กลุ่มคนยอง ภาษายองกลายเป็นพื้นที่ของการประกอบสร้างตัวตน
ใหม่ของความเป็นยอง ไม่ใช่เป็นเพียงแค่การปฏิสัมพันธ์ภายในครอบครัวและการสนทนาเฉพาะกลุ่มเล็กๆ
อีกต่อไป ทั้งนี้ยังทำให้เยาวชนออกจากหมู่บ้านเพื่อเข้าไปสู่วัฒนธรรมแบบคนเมือง เข้าสู่ระบบการศึกษาของ
รัฐไทย โอกาสหนึ่งทำให้กลุ่มคนดังกล่าวได้มีโอกาสเลื่อนฐานะทางสังคม สามารถเลือกประกอบอาชีพและมี
โอกาสทางธุรกิจได้มากขึ้น ปรากฏการณ์เหล่านี้จึงนำไปสู่โอกาสในการที่จะสร้างตัวตนความเป็นคนยองให้เป็น
ที่รู้จักผ่านทั้งวงการวิชาการ การศึกษา วงการราชการ เป็นต้น ดังจะเห็นจากงานศึกษาที่เขียนโดยคนยอง
พระสงฆ์ยอง และเยาวชนรุ่นใหม่ ปฏิบัติการการใช้ภาษาของกลุ่มคนยองจึงแสดงให้เห็นถึงความหลากหลาย
และระดับความเข้มข้นของการนำภาษาไปใช้ การสะท้อนตัวตนรวมไปถึงการสะท้อนในการยอมรับตัวตน
ของตนเองด้วยเช่นกัน ในแง่นี้ภาษาจึงเป็นสิ่งที่ดำรงอยู่อย่างเลื่อนไหล สามารถปรับเปลี่ยนให้เข้ากับสภาพ
บริบทแวดล้อมทั้งในพื้นที่และต่างสังคม ภาษาจึงมีส่วนในการสร้างสำนึกของความเป็นชาติพันธุ์ที่อัตลักษณ์
บางอย่างของพวกเขาในสังคมได้ถูกปรับเปลี่ยนไป

ส่งท้าย

กลุ่มไหล้อ หรือกลุ่มที่เรียกตนเองว่า คนยอง ในงานศึกษาชิ้นนี้ ทำให้เห็นลักษณะของการมองกลุ่ม
คนยองที่แตกต่างออกไปจากกรอบการมองคนยองแบบเดิม มองการใช้ภาษาของกลุ่มคนยองว่าเป็นปฏิบัติการ
ทางภาษาหนึ่งที่ประกอบสร้างเป็นตัวตนใหม่ของคนยอง โดยการใช้ภาษายองในการปฏิสัมพันธ์ต่างๆ ไม่ได้เป็น
เพียงแค่การอนุรักษ์รักษาอีกต่อไป แต่ยังเป็นไปเพื่อให้เข้าถึงโอกาสและเปิดพื้นที่ทางเศรษฐกิจที่เพิ่มขึ้นของ
กลุ่มคนยองด้วยเช่นกัน ทั้งนี้สิ่งที่ท้าทายในการศึกษาและค้นคว้าที่จะต้องตั้งคำถามต่อไปคือ จะก้าวข้ามความ
เป็นยองเหล่านี้ออกไปได้อย่างไร การมองหามุมมองใหม่ของการศึกษาเกี่ยวกับคนยองในมิติใหม่ๆ ต่อไป

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

ขุนบวkc้างคณิงนิจ. (2550). ครวรรำขวรบำนบวkc้าง สันก้ำแพง อพยพไปอยู่เชียงแสน.

เชียงใหม่: พงษ์สวัสดิ์การพิมพ์.

ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ. (2552). “กลยุทธ์ปฏิบัติการในชีวิตประจำวันของแรงงานข้ามชาติจากชายแดน
กัมพูชา-ลาว ที่ทำงานในประเทศไทย ภายใต้กระแสการพัฒนาอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง”. ใน **สังคมลุ่มน้ำ
โขง**. มณีมัย ทองอยู่ (บก.). คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 23-44.

ไชยรัตน์ เจริญสินธุโอฬาร. (2549). **สัญวิทยา โครงสร้างหน้าที่นิยม หลังโครงสร้างหน้าที่นิยม กับ
การศึกษารัฐศาสตร์**. กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย. พิมพ์ครั้งที่ 2.

ดวงพร อ่อนหวาน, ลลิตพรรณ จรรย์สืบศรี, อุษามาศ รัตนวงศ์ และเบญญาภา กันทะวงศ์การ. (2553).
**โครงการวิจัย การใช้เทคนิคกรีนแมพ (Green Map) พัฒนากิจกรรมการท่องเที่ยวโดยชุมชนใน
พื้นที่ภาคเหนือ กรณีศึกษา อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่**. เครือข่ายบริหารการวิจัยภาคเหนือ
ตอนบน สำนักงานคณะกรรมการอุดมศึกษา.

ทวี สว่างปัญญางกูร. (2527). **ตำนานเมืองยอง**. เชียงใหม่: ทรัพย์การพิมพ์.

ธเนศวร์ เจริญเมือง. (2536). **วัฒนธรรมล่มสลาย: ป้อมก่oเมือง แม่ก่oเมือง ลูกอู่เมืองบะจ่าง**.

เชียงใหม่: มิ่งเมือง.

บุญช่วย ศรีสวัสดิ์. (2551). **30 ชาติในเชียงราย**. กรุงเทพฯ: ศยาม. พิมพ์ครั้งที่ 3.

ภูเดช แสนสา. (2555). “เมืองยอง” ในเมืองนครลำพูน”. ใน **ช่วงพญา**. สถาบันภาษา ศิลปะและวัฒนธรรม
มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่.

ยุคติ มุกดาวิจิตร. (2555). **วิธีวิทยาหรือสร้างอัตลักษณ์: บทสังเคราะห์การศึกษาทัศนภาพตัวแทน
“ล้านนา” และ “ชาวยอง”**. (ออนไลน์). แหล่งที่มา:

http://doc.qa.tu.ac.th/documente/8.soc_ant/soc_ant/202555/204/4.3/20/201.pdf
(5 มีนาคม 2557).

รัตนพร เศรษฐกุล. (2537). **การคงอยู่และการปรับเปลี่ยนทางสังคมและวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ไท:
กรณีศึกษาหมู่บ้านยอง ตำบลบวkc้าง อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่**. รายงานการวิจัย.

เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

วันเพ็ญ สุภาจันทร์, เกตติฉา บุญปรากฏ และเอมอร เจียรมาศ. (2556). **ปฏิบัติการในชีวิตประจำวันผ่านพื้นที่การแต่งงานข้ามชาติพันธุ์**. ในศิลปศาสตร์. มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์: 76-89.

วิลักษณ์ ศรีป่าซาง. (2536). **คนยongบ้านเหล่าตู่: ประวัติ ชีวิตความเป็นอยู่ ความเชื่อ และเอกลักษณ์**. รายงานการศึกษา วิชาล้านาคดี สาขาวิชาภาษาและวรรณกรรมล้านนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

สร้อยดี อ่องสกุล. (2551). **ประวัติศาสตร์ล้านนา**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์. พิมพ์ครั้งที่ 4, 234.

สันต์ สุวัจจราภินันท์. (2552). “ปัญหาและความรู้ของที่ว่าง: ศึกษาจากทฤษฎีว่าด้วยที่ว่างขององรี เลอแฟร์บและมิเชลเดอ แซร์โต”. ใน **รัฐศาสตร์สาร**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 29-45.

แสง มาละแซม. (2538). **ประวัติศาสตร์การเคลื่อนย้ายอพยพและการตั้งถิ่นฐานของชาวยองในเมืองลำพูน (พ.ศ.2348-2445)**. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

อภิรักษ์ ธรรมเสนา. (2553). **การประกอบสร้างอัตลักษณ์ชาติพันธุ์ของกลุ่มคนยองในจังหวัดลำพูน**. วิทยานิพนธ์บัณฑิตศึกษา สาขาวิชามานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

อาทิตยา จันทิมา. (2553). **การฟื้นฟูวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ยองในสถานะสมัยใหม่**. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวัฒนธรรมศึกษา มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง.

ภาษาอังกฤษ

Foucault, Michel. (1975). **Discipline and Punish: the Birth of the Prison**. New York: Random House.

Keyes, Charles F. (2003). “The Politics of Language in Thailand and Laos”, in **Fighting Words: Language Policy and Ethnic Relations in Asia**. Michael E. Brown and SumitGanguly (eds.). Cambridge, MA: The MIT Press, 177-210.

Ranciere, Jacques. (1999). **Disagreement: Politics and Philosophy**, trans. By Julie Rose. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Tanabe, Shigeharu. (1991). **Religious Traditions among Tai Ethnic Group: A Selected Bibliography**. Bangkok: Ayutthaya Historical Study Centre.

Wasan Panyagaew. (n.d). **Moving Dai: Moving stories from the upper Mekong region**. Canberra: The Australian National University.

เอกสารประมวลบทความประกอบการสัมมนา (Proceedings)

วันที่ 25 มิถุนายน 2558

(ห้อง 616)

ห้องที่ 4 เด็ก สตรี และเพศสถานะในสังคม (1)

เวลา 13.00 – 15.00 น.

อาจารย์ประจำห้อง

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.หทัยรัตน์ บุญโยปัทม์

- วิลาสินี อารีเยกิจโกศล จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
“อาชีพนวดของสาวไทยกับความเป็นไปได้ในการย้ายถิ่น: กรณีศึกษาแรงงานย้ายถิ่นหญิงไทยในกรุงโซล เกาหลีใต้”
- สุกัญญา ชาวบ้านกร่าง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
“การฆ่าตัวตาย: ความเสี่ยงที่มีความสัมพันธ์กับบทบาทความเป็นชาย”
- ธมนันท์ ประทุม มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
“การจัดการศึกษาโดยครอบครัว: ค่านิยม ยุทธวิธี และการประกอบสร้างความหมายของการศึกษาในชีวิตประจำวัน”
- วัชรวุฒิ ชี้อัตย์ มหาวิทยาลัยนเรศวร
“แรงปรารถนาทางเพศ และการปิดฉลากทางเพศ: ว่าด้วยเรื่องคำที่เรียกใช้ “กะเทย” ในสังคมไทย”
- ดลคม เจริญธรรม มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
“เรื่องเล่าของวัยรุ่นหญิงที่ประสบปัญหาการตั้งครรภ์ไม่พึงประสงค์จากการค้าประเวณี: กรณีศึกษาในสถานคุ้มครองและพัฒนาอาชีพบ้านเกร็ดตระการ”

อาชีพนวดของสาวไทยกับความเป็นไปได้ในการย้ายถิ่น: กรณีศึกษาแรงงานย้ายถิ่นหญิงไทย ในกรุงโซล เกาหลีใต้¹

Thai female massager and possibilities of migration: A case study of Thai female
labour migrants in Seoul, South Korea.

วิลาลินี อารีเยกิกโกศล²
Vilasinee Areeyakijkosol

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้เป็นการศึกษาถึงกระบวนการย้ายถิ่น บริบทของการจัดหางานและสาเหตุการตัดสินใจไปทำงาน ประสบการณ์ของสาวไทยอาชีพนวดแผนไทยในกรุงโซล เกาหลีใต้ ด้วยการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ ประกอบด้วย การสัมภาษณ์เชิงลึก การสังเกต การมีส่วนร่วม และการประมวลข้อมูล ความคิดเห็นและข้อเท็จจริงจากเอกสาร ข่าวและสื่อสังคมออนไลน์

อาชีพนวดแผนไทยในเกาหลีใต้เป็นอาชีพที่ผิดกฎหมายท้องถิ่นที่ว่าด้วยเรื่องการให้บริการด้านสุขภาพของเกาหลีใต้ ซึ่งสงวนไว้สำหรับผู้พิการชาวเกาหลีใต้ที่ผ่านการอบรมเท่านั้น แต่ปัจจุบันแรงงานหญิงไทยที่มีทักษะการนวดแผนไทยนิยมเดินทางไปเกาหลีใต้โดยใช้ประโยชน์จากการยกเว้นวีซ่าเข้าเกาหลีใต้ 90 วันในประเภทนักท่องเที่ยวจำนวนมาก โดยการติดต่อผ่านนายหน้าจัดหางานเอกชนหรือเอเจนซี่และต้องชำระค่านายหน้าในราคาสูง สาเหตุของการตัดสินใจย้ายถิ่น เนื่องจากสภาพเศรษฐกิจที่เป็นส่วนผลักดันให้สาวไทยตัดสินใจเดินทาง โดยมีรายได้สูงเป็นสิ่งจูงใจที่สำคัญ ประกอบกับความต้องการมีประสบการณ์ และคาดหวังให้มีชีวิตที่ดีขึ้นทั้งในด้านเศรษฐกิจของครอบครัวที่สาวไทยเหล่านี้มีภาระที่ต้องรับผิดชอบ

แรงงานย้ายถิ่นหญิงไทยรู้ว่าอาชีพนวดแผนไทยในเกาหลีใต้เป็นอาชีพที่ผิดกฎหมาย และมีโอกาสเสี่ยงหลายประการ แต่สาวไทยเหล่านี้ต่างมีทัศนคติเชิงบวกในการย้ายถิ่นเพื่อทำอาชีพนวดแผนไทยเป็นอย่างมาก ซึ่งทำให้สาวไทยอาชีพนวดมีเงินออม มีประสบการณ์ที่แตกต่าง แต่ไม่อาจปฏิเสธได้ว่าสาวไทยในอาชีพนวดแผนไทยในกรุงโซล เกาหลีใต้ที่มีการถูกละเมิดทางเพศเข้ามาเกี่ยวข้องในระหว่างทำงาน ซึ่งแม้การบริการนวดแผนไทยมิได้เป็นการค้าบริการแบบธุรกิจอาบอบนวดก็ตาม แต่เป็นในลักษณะของการใช้ทักษะการนวดเพื่อสุขภาพและการต่อรองกับลูกค้า ซึ่งสาวไทยเหล่านี้อาจไม่ได้ตั้งใจให้ตนเองนั้นทำบริการพิเศษตั้งแต่เริ่มตัดสินใจย้ายถิ่น หรืออาจเปลี่ยนใจในภายหลังจากการย้ายถิ่นในระหว่างการทำงานนวดแผนไทย

คำสำคัญ: แรงงานหญิง, การย้ายถิ่น, อาชีพนวดแผนไทย

¹ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์หัวข้อ “การย้ายถิ่นไปทำงานในรูปแบบไม่ปกติและการละเมิดทางเพศของแรงงานหญิงไทย: กรณีศึกษาธุรกิจนวดแผนไทยในกรุงโซล สาธารณรัฐเกาหลี” ดร.ศยามล เจริญรัตน์ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

² นิสิตปริญญาโท สาขาวิชาพัฒนามนุษย์และสังคม บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย E-mail : pearsinee@hotmail.com

Abstract

The Proposes of this research are to study of migration and recruitment process, decisions, life experience of Thai female laborers Thai massage in South Korea. This research employed a qualitative methodology including in-depth interview, participant observation and external documentation from news and online media presenting opinion and truths.

The results showed that in South Korea. The massage occupation is illegal due to local law clause of health service and in preserve for handicapped Korean get and pass training only. Thailand is the country of professional massage and famous in the world thus Thai female who have good experience will have more opportunity to work in South Korea. Moreover, strong benefit and opportunity have led them to join this job as easier. Travel visa (90 days) is the key gate to the market and also need to pay hunting head with high cost. However, it still get more values compare to work in Thailand then it is the answer for better life values.

Eventually, they know that the massage is the illegal way to join but many persons would like to get high risk and high return on it. With start in good positive to move and work aboard. They could get saving more money for any purposes and need to get more and more. Additionally, it will change their mind to work for special services and direct negotiate to customer. It has create the offensive acts issue either want or do not want.

Keywords: Female Labour, Migration, Thai massage

บทนำ

ในปัจจุบันกระแสไทยในสังคมเกาหลีใต้ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการท่องเที่ยวไทย อาหาร ภาพยนตร์ไทย รวมไปถึงการนวดแผนไทยนั้นเป็นที่ยอมรับสำหรับสังคมชาวเกาหลีใต้เป็นอย่างมาก ทำให้เกิดธุรกิจอาหารไทย การนำเข้าภาพยนตร์ไทย รวมไปถึงธุรกิจบริการนวดแผนไทยที่เปิดบริการ 24 ชั่วโมงโดยชาวเกาหลีใต้เป็นเจ้าของและได้ผลตอบรับจากลูกค้าชาวเกาหลีใต้ จากข้อมูลขององค์กรนวดแผนไทยเกาหลีใต้ได้มีสถิติในการเปิดกิจการนวดแผนไทยของชาวเกาหลีใต้มากถึง 69 แห่ง (Korea Thai Massage Association, 2007: online) ซึ่งการนวดแผนไทยที่เป็นที่นิยมจากชาวเกาหลีใต้เนื่องจากการท่องเที่ยวไทยได้ส่งเสริมวัฒนธรรมการนวด เกิดจากการได้มีโอกาสท่องเที่ยวในประเทศไทยและติดใจการนวดแผนไทย รวมไปถึงชาวเกาหลีใต้เองนิยมเพื่อคลายความเมื่อยล้าและพักผ่อนหลังจากการทำงาน

เมื่อมีกิจการนวดแผนไทยเกิดขึ้นในเกาหลีใต้เป็นจำนวนมาก ดังนั้นผู้ประกอบการชาวเกาหลีใต้จึงมีความต้องการพนักงานที่มีทักษะการนวดแผนไทยเพื่อรองรับลูกค้า จึงทำให้ปัจจุบันมีสาวไทยย้ายถิ่นนิยมไปทำงานนวดแผนไทยในประเทศเกาหลีใต้เป็นจำนวนมากขึ้น สาวไทยเหล่านี้อาศัยช่องทางการยกเว้นวีซ่าการเข้าประเทศเกาหลีใต้ที่ยกเว้นให้สำหรับหนังสือเดินทางของไทยถึง 90 วันในฐานะนักท่องเที่ยว (tourism visa) (สถานเอกอัครราชทูตสาธารณรัฐเกาหลีประจำประเทศไทย, 2557) ที่เป็นช่องทางที่ให้โอกาสสาวไทยในการลักลอบทำงานตามร้านนวดแผนไทยเป็นจำนวนมาก แต่อาชีพนวดแผนไทยในเกาหลีใต้สำหรับชาวต่างชาติเป็นอาชีพที่ผิดกฎหมายท้องถิ่นว่าด้วยเรื่องการให้บริการด้านสุขภาพของเกาหลีใต้ที่สงวนไว้สำหรับผู้พิการ

ชาวเกาหลีใต้เท่านั้น (สถานเอกอัครราชทูตไทย ณ กรุงโซล สาธารณรัฐเกาหลี, 2557) แต่ปัจจุบันพบว่าสาวไทยจำนวนมากเดินทางย้ายถิ่นเพื่อไปทำงานนวดแผนไทยเป็นจำนวนมากขึ้นเรื่อยๆ ด้วยเพราะค่าตอบแทนที่รับนั้นสูง รวมไปถึงค่านิยมในการทำงานในต่างประเทศ ภาพลักษณ์ของประเทศเกาหลีได้จากสื่อบันเทิง ทำให้สาวไทยคาดหวังว่าชีวิตจะดีขึ้น รวมไปถึงปัจจัยทางด้านสังคม เครือข่ายสังคม ปัญหาครอบครัวที่เป็นส่วนผลักดันในการตัดสินใจเพื่อย้ายถิ่นทำงาน ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของสุภางค์ จันทวานิช และคณะ (2542) ที่ศึกษาถึงปรากฏการณ์ย้ายถิ่นของหญิงไทยไปประเทศเยอรมนีว่าปัจจัยสำคัญที่หญิงไทยย้ายถิ่น ได้แก่ปัจจัยเศรษฐกิจในประเทศไทยเป็นส่วนผลักดันและความคาดหวังถึงรายได้ที่จะได้รับในประเทศเยอรมนีจากงานบริการที่มีความต้องการแรงงานต่างชาติ ปัจจัยทางสังคม ปัญหาชีวิตครอบครัวและการถูกชักนำจากเครือข่ายสังคม และค่านิยมการไปทำงานในต่างประเทศซึ่งล้วนเป็นองค์ประกอบในการตัดสินใจย้ายถิ่นของผู้หญิงไทย

โดยบทความนี้จะวิเคราะห์ถึงสาเหตุของการตัดสินใจไปทำงานนวดแผนไทย ประสบการณ์การทำงานของสาวไทยระหว่างทำอาชีพนวดแผนไทย ความเป็นไปได้ในการย้ายถิ่นไปทำงานในกรุงโซล ประเทศเกาหลีใต้

แนวคิดการย้ายถิ่นระหว่างประเทศ

การย้ายถิ่นระหว่างประเทศ (international migration) เป็นการเคลื่อนย้ายประชากรจากประเทศต้นทางที่เคยพำนักอยู่ไปสู่ประเทศปลายทาง เพื่อดำรงชีพเป็นระยะเวลายาวนานหรือชั่วระยะเวลาหนึ่งในการประกอบอาชีพสร้างรายได้ให้กับตนเองและครอบครัว การดำเนินชีวิตและสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปจากสังคมเดิม แนวคิดการย้ายถิ่นระหว่างประเทศของแรงงานประกอบด้วย 2 สาย คือ สายเศรษฐศาสตร์ นักเศรษฐศาสตร์ นีโอคลาสสิกได้อธิบายถึงสาเหตุของการย้ายถิ่นว่ามนุษย์นั้นตัดสินใจย้ายถิ่นจากประเทศต้นทางด้วยสาเหตุทางเศรษฐกิจ ปัจจัยในการตัดสินใจที่สำคัญคือ รายได้จากค่าจ้างที่ได้รับสูงขึ้น การมีโอกาสได้งานทำ (Borjas, 1987 อ้างถึงใน สุภางค์ จันทวานิช, 2544) ซึ่งด้านอัตราค่าจ้างที่เป็นผลในการตัดสินใจย้ายถิ่นว่าผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติเป็นตัวแปรที่ส่งผลต่อการเลือกประเทศปลายทางของแรงงาน รวมไปถึงตัวแปรในด้านค่าใช้จ่ายสำหรับการเดินทางและประเภทงานที่ต้องการทำในประเทศปลายทางด้วย ตัวแปรที่ส่งผลในการย้ายถิ่นเพื่อทำงานได้แก่ ค่าใช้จ่ายในการเดินทาง ประเภทของงานที่ทำ (Castello-Freeman, 1992 อ้างถึงใน สุภางค์ จันทวานิช, 2544) ซึ่งนักเศรษฐศาสตร์ (Taylor, 1992 อ้างถึงใน สุภางค์ จันทวานิช, 2544) ได้พบปัจจัยที่สำคัญคือปัจจัยทางด้านรายได้ที่แรงงานคาดหวังว่าจะได้รับในประเทศปลายทางและปัจจัยในจำนวนรายได้ที่ครอบครัวของแรงงานคาดหวังให้แรงงานรับผิดชอบส่งเสีย นั้น มีผลต่อการตัดสินใจย้ายถิ่นของตัวแรงงานเองและครอบครัวของแรงงาน

สายสังคมวิทยากล่าวถึงปรากฏการณ์การย้ายถิ่นของแรงงานระหว่างประเทศว่านอกจากปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจแล้ว ระบบการย้ายถิ่นยังครอบคลุมในปัจจัยทางด้านสังคม วัฒนธรรม กฎหมายและการเมืองระหว่างประเทศด้วย โดยมีกระบวนการย้ายถิ่นระหว่างประเทศ 3 ขั้นตอน (Castles and Miller, 1993 อ้างถึงใน สุภางค์ จันทวานิช, 2544) คือ

1. ขั้นตอนการตัดสินใจย้ายถิ่น ปัจจัยที่ตัดสินใจย้ายถิ่นคือ ความต้อโอกาสในเศรษฐกิจของผู้ย้ายถิ่นการว่างงานจากประเทศต้นทาง ค่าตอบแทนที่ได้รับสูงในประเทศปลายทาง ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นปัจจัยสำคัญด้านสังคม ด้วยการถูกชักชวนจากเครือข่ายสังคมที่แนะนำให้ย้ายถิ่น และการสนับสนุนจากคนในครอบครัว ด้านวัฒนธรรมค่านิยมของผู้ย้ายถิ่นหนุ่มสาวต้องการเดินทางไปทำงานในต่างประเทศเกิดเป็นวัฒนธรรมการย้ายถิ่น (culture of migration) (Massey, 1994 อ้างถึงใน สุภางค์ จันทวานิช, 2544) ค่านิยมบริโภคนิยมในวัฒนธรรมประเทศปลายทางที่มีอิทธิพลดึงดูดคนจากประเทศอื่นๆ ให้ปฏิบัติเลียนแบบ ด้านกฎหมายของ

ประเทศปลายทางที่มีนโยบายในการนำเข้าแรงงาน และประเทศต้นทางส่งเสริมสนับสนุนให้ประชากรของประเทศต้นทางย้ายถิ่นไปทำงานยังต่างประเทศได้

2. ขั้นตอนระหว่างการย้ายถิ่น ระหว่างการเดินทาง ผู้ย้ายถิ่นได้รับความสะดวก ซึ่งประกอบไปด้วยค่าใช้จ่ายในการเดินทาง การจ่ายค่านายหน้าให้แก่ผู้แนะนำหรือพาเข้าสู่ประเทศปลายทาง เรียกได้ว่าเงินค่าหัวที่ผู้ย้ายถิ่นยอมจ่ายนั้นสามารถทำกำไรให้แก่ธุรกิจนายหน้าส่งแรงงานมนุษย์ข้ามประเทศได้ไม่ต่างจากการส่งออกของสินค้า จึงเป็นเหตุให้เกิดกระบวนการค้ามนุษย์ (human trafficking) ที่หลอกลวงแรงงานให้เดินทางไปทำงานต่างประเทศและกดขี่ข่มเหง การบังคับและได้รับความไม่เป็นธรรมในระหว่างการใช้ชีวิตการทำงาน การถูกให้ทำงานหนักเยี่ยงทาส ปัจจัยด้านการเมืองในการรวมกลุ่มระหว่างประเทศทางเศรษฐกิจและการค้า ซึ่งจะมีผลต่อการเคลื่อนย้ายแรงงานในกลุ่มประเทศให้เป็นไปอย่างสะดวก เช่นกลุ่มประเทศอาเซียนหรือนโยบายข้อตกลงระหว่างรัฐต่อรัฐที่เปิดโอกาสให้มีการคัดเลือกแรงงานย้ายถิ่นเข้าทำงานเมื่อผู้ย้ายถิ่นเดินทางถึงประเทศปลายทาง ปัจจัยทางด้านสังคมการจัดระบบการจัดหางานที่อยู่ในประเทศปลายทางทั้งถูกกฎหมายและผิดกฎหมาย ปัจจัยทางด้านวัฒนธรรม ค่านิยมความเชื่อถือ การคุ้นเคยกับนายหน้าหรือเครือข่ายสังคม ปัจจัยทางด้านกฎหมาย กฎ กติกาและกฎหมายเข้าเมืองของประเทศปลายทางเปิดรับให้แรงงานต่างชาติเข้าไปทำงานได้และคุ้มครองแรงงานผู้ย้ายถิ่น

3. ขั้นตอนเมื่อเดินทางถึงประเทศปลายทาง ผู้ย้ายถิ่นได้ทำงานและได้รับผลตอบแทนที่สูงขึ้น มีกิจกรรมทางเศรษฐกิจเกิดขึ้นด้วยการส่งเงินออมกลับสู่ประเทศต้นทางให้แก่ครอบครัว ทำให้คนในครอบครัวมีกำลังซื้อในประเทศต้นทางมากขึ้น ปัจจัยทางการเมืองที่อาจมีการเปลี่ยนแปลงนโยบายตามสภาพ อาจมีนโยบายทั้งการต้อนรับหรือการขับไล่แรงงานต่างชาติ แล้วแต่ความต้องการของประเทศปลายทางเป็นหลัก ปัจจัยทางด้านสังคม เกิดการรวมกลุ่มของผู้ย้ายถิ่นเป็นชุมชน การใช้ภาษาและการปฏิบัติประเพณีร่วมกัน และช่วยเหลือซึ่งกันและกันในประเทศปลายทาง เช่น การให้บริการช่วยเหลือในการส่งเงินกลับประเทศต้นทาง การให้คำแนะนำและแจ้งข่าวสารต่างๆ ที่เป็นสวัสดิการพื้นฐานในการอยู่อาศัย ปัจจัยทางด้านวัฒนธรรม การปรับตัวของแรงงานต่างชาติให้เข้ากับวัฒนธรรมประเทศปลายทาง

แนวคิดการย้ายถิ่นว่าด้วยปัจจัยผลักและปัจจัยดึงดูด

แนวคิดการย้ายถิ่นว่าด้วยปัจจัยผลักและปัจจัยดึงดูด (Push-Pull Migration) เป็นแนวคิดเบื้องต้นว่าการที่มนุษย์ย้ายถิ่นฐานจากที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่งนั้นเป็นการปรับตัวให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจหรือด้านสังคมที่เกิดขึ้นในลักษณะตอบสนองต่อปัจจัยต่างๆ ทั้งในพื้นที่ต้นทางและพื้นที่ปลายทาง ปัจจัยผลักเป็นสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นในพื้นที่ต้นทาง ผลักดันให้มนุษย์ในพื้นที่นั้นที่ประสบปัญหาและมีความคิดอยากย้ายถิ่นไปยังพื้นที่อื่น ในขณะที่ปัจจัยดึงดูดเป็นปัจจัยในพื้นที่ปลายทางมีลักษณะน่าดึงดูดใจ จูงใจให้มีการย้ายถิ่นโดยความสมัครใจ เห็นได้ว่า โอกาสทางเศรษฐกิจที่มาพร้อมกับการพัฒนาเศรษฐกิจให้เติบโตและทันสมัยเป็นปัจจัยดึงดูดในการย้ายถิ่น (Ravenstein, 1985 อ้างถึงใน พัทธราวัลย์ วงศ์บุญสิน, 2553)

นอกจากนี้การย้ายถิ่นระหว่างประเทศเป็นหนึ่งในกระบวนการโลกาภิวัตน์ทางเศรษฐกิจที่ประเทศพัฒนาแล้วกำหนดขึ้น เพื่อเชื่อมโยงให้เศรษฐกิจในส่วนต่างๆ เข้ากับศูนย์กลางอำนาจทางเศรษฐกิจโลกให้เป็นแหล่งดึงดูดการย้ายถิ่น และเพื่อเป็นการตอบสนองความต้องการแรงงานในภาคอุตสาหกรรม และลดต้นทุนการผลิตพร้อมไปกับการสร้างปัจจัยผลักดันการย้ายถิ่นจากพื้นที่หนึ่งที่ไม่ใช่เพียงปัจจัยจากความยากจน การว่างงาน แต่ส่งผลทำให้เกิดกระแสการย้ายถิ่นในลักษณะของค่านิยมการย้ายถิ่น มีการกระจุกตัวไปยังจุดหมาย

พื้นที่ปลายทางไปยังประเทศที่มีการพัฒนาแล้ว มองว่าเป็นกระแสการย้ายถิ่นเป็นผลจากการตัดสินใจส่วนบุคคลของแรงงานเพื่อหาโอกาสที่ดีกว่า (Saskia Sassen, 1988 อ้างถึงใน พัทธวาลย์ วงศ์บุญสิน, 2553)

ระเบียบวิธีวิจัย

ด้วยการวิจัยเชิงคุณภาพ ประกอบด้วยศึกษาข้อมูลจากแหล่งข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Source) และข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Source) เอกสารวิชาการ ข่าวหนังสือพิมพ์ บทความเว็บไซต์กึ่งคุมครองและดูแลประโยชน์คนไทยในต่างประเทศ กรมการกงสุล กระทรวงการต่างประเทศ สื่อสังคมออนไลน์ กระดานข่าวชุมชนคนไทยทำงานในเกาหลีใต้

การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) สาวไทยจำนวน 8 คนที่ทำงานอาชีพนวดแผนไทยจากร้านนวดแผนไทยที่มีคุณสมบัติทำอาชีพนวดแผนไทย อยู่พำนักทำงานบริการนวดแผนไทยเป็นระยะเวลา มากกว่า 1 เดือน ไม่จำกัดจำนวนครั้งในการเดินทางเข้า-ออกเกาหลีใต้ และเป็นวัยแรงงานที่มีอายุระหว่าง 20-60 ปี การเข้าถึงกรณีศึกษาโดยเริ่มจากกรณีศึกษาที่เป็นเพื่อนของเพื่อนผู้วิจัยที่ไปทำอาชีพนวดแผนไทยในกรุงโซลจากนั้นเป็นการแนะนำต่อเนื่องปากต่อปาก (Snowball Sampling Technique) ประกอบกับการหาพิกัดร้านนวดแผนไทยใน 4 เขตของกรุงโซล โดยเลือกเขตจุดศูนย์กลาง เขตที่มีความสำคัญทางธุรกิจ เขตทางชานเมือง และเขตทางภาคตะวันตกของกรุงโซล

การสังเกต (Observation) พื้นที่ตั้งสภาพแวดล้อม ลักษณะของร้านนวดแผนไทย ประสบการณ์การทำงานของสาวไทยผู้ให้ข้อมูลจากการมีส่วนร่วมของผู้วิจัยเข้าไปใช้บริการนวดแผนไทยในกรุงโซล เกาหลีใต้

ธุรกิจบริการนวดแผนไทยในเกาหลีใต้

ธุรกิจนวดแผนไทยที่นิยมในเกาหลีใต้เป็นธุรกิจเปิดบริการ 24 ชั่วโมงเป็นการนวดเพื่อสุขภาพ นอกจากธุรกิจนวดแผนไทยยังมีการนวดแผนจีน การนวดแบบสวีดิช แต่จากข้อมูลองค์กรนวดแผนไทยเกาหลีใต้นั้นมีสถิติในการเปิดร้านนวดแผนไทยในสาธารณรัฐเกาหลีมีจำนวนมากกว่า 69 แห่ง (Korea Thai Massage Association, 2007) โดยพื้นที่กรณีศึกษาผู้วิจัยเลือกร้านนวดแผนไทยจาก 4 เขต 4 ร้านในกรุงโซล เกาหลีใต้ ได้แก่ เขตชุง (Jung-gu) ซึ่งเป็นพื้นที่ใจกลางกรุงโซล มีสถานที่ท่องเที่ยวที่สำคัญ อาทิ พระราชวังตลาดเมียงดง ตลาดนัมแดมุน โดยร้านนวดแผนไทยนี้มีสาวไทยทำงานเป็นพนักงานนวดแผนไทยทั้งหมด ลักษณะของร้านเป็นร้านติดฟิล์มทึบ ด้านหน้ามีภาพโฆษณาสื่อถึงการนวดแผนไทย รวมทั้งติดธงชาติไทย

เขตมาโป (Mapo-gu) เป็นพื้นที่ทางด้านตะวันตกของกรุงโซล ที่ตั้งร้านอยู่ใกล้สถานีรถไฟใต้ดิน และมหาวิทยาลัยศิลปะชื่อดังของเกาหลีใต้ รวมทั้งเป็นแหล่งร้านค้า บาร์ ร้านอาหารสำหรับวัยรุ่น และการเที่ยวกลางคืน ลักษณะของร้านอยู่ในอาคารรวม 5 ชั้น ร้านอยู่บริเวณชั้น 2 ด้านหน้าอาคารบริเวณชั้น 2 ติดป้ายโฆษณาภาพและตัวอักษรสื่อให้รู้ว่ามีการนวดแผนไทยเป็นภาษาเกาหลีและภาษาญี่ปุ่น ภายในร้านตกแต่งด้วยฟิล์มมืดทึบ มีการจำลองศาลาไทย

เขตคังนัม (Gangnam-gu) เป็นพื้นที่ทางตอนใต้ของแม่น้ำฮัน แม่น้ำสายหลักของกรุงโซล พื้นที่คังนัมเป็นย่านธุรกิจ บริษัท โรงแรม ในเขตนี้มีร้านนวดแผนไทย ร้านนวดสวีดิช อยู่ด้วย ลักษณะของร้านอยู่ในอาคารรวม 7 ชั้น ร้านอยู่บริเวณชั้น 2 ด้านหน้าอาคารบริเวณชั้น 2 มีภาพโฆษณาการนวดแผนไทยอย่างชัดเจน

เขตซองปา (Songpa-gu) เป็นเขตชานเมืองทางด้านตะวันออกของกรุงโซล เขตนี้เคยเป็นที่ตั้งศูนย์กีฬาในการแข่งขันโอลิมปิกในปี ค.ศ. 1988 และเป็นสถานที่ตั้งของบริษัท ห้างสรรพสินค้าขนาดใหญ่ และ

สวนสาธารณะขนาดใหญ่ของกรุงโซล ลักษณะที่ตั้งร้านอยู่บนถนนที่เป็นถนนร้านอาหาร บาร์ และบริเวณใกล้เคียงมีร้านขนาดแผนไทยอีกประมาณ 2-3 ร้าน ลักษณะของร้านอยู่ในอาคารรวม 4 ชั้น ร้านขนาดแผนไทยอยู่ชั้น 2 โดยมีป้ายและรูปโฆษณาติดบริเวณชั้น 2 หน้าอาคาร เขียนเป็นภาษาเกาหลีและภาษาญี่ปุ่น บริการขนาดแผนไทย

จากทั้ง 4 ร้านนี้พบว่าราคาค่าบริการขนาดแผนไทยมีราคาใกล้เคียงกันอยู่ที่ 55,000วอน หรือคิดเป็นเงินอยู่ที่ประมาณ 1,650 บาทต่อชั่วโมง มีเพียงเขตชองพาซึ่งเป็นเขตชานเมืองราคาอยู่ที่ 40,000 วอน หรือคิดเป็นเงินไทยอยู่ที่ประมาณ 1,200 บาทต่อชั่วโมง ซึ่งทำให้เงินเดือนของสาวไทยที่ได้รับสำหรับร้านในเขตชองพานั้นได้รับเงินเดือนน้อยกว่าในเขตอื่นๆในกรุงโซล ลูกค้าส่วนใหญ่เป็นลูกค้าชาวเกาหลีใต้ที่เข้าใช้บริการขนาดแผนไทยหลังจากการทำงาน การดื่มสังสรรค์ที่เป็นวัฒนธรรมในการเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในองค์กรการทำงานที่ใช้การดื่มเหล้าเป็นสะพานเชื่อมความสัมพันธ์ (Business Korea, 2014) เมื่อดื่มสังสรรค์แล้วลูกค้าเกาหลีใต้มักจะเข้าใช้บริการขนาดแผนไทย โดยอาศัยร้านขนาดแผนไทยในการพักผ่อนนอนหลับพร้อมๆกับการใช้บริการขนาดแผนไทย

สาเหตุในการไปทำงานขนาดแผนไทยในเกาหลีใต้ของสาวไทย

ตารางที่ 1: ข้อมูลสาวไทยในอาชีพขนาดแผนไทยในกรุงโซล ประเทศเกาหลีใต้

กรณีศึกษา	อายุ (ปี)	การศึกษา	ภูมิลำเนาเดิม	อาชีพเดิม	สาเหตุที่ไปทำงานต่างประเทศ	ประสบการณ์ขนาดแผนไทย	วิธีหางานขนาดแผนไทยในเกาหลีใต้	ระยะเวลาทำงานในเกาหลีใต้	การถูกละเมิดทางเพศ
1	37	ปริญญาตรี	สุราษฎร์ธานี	ขนาดแผนไทย	อยากมีประสบการณ์	-	เพื่อนแนะนำ นายหน้า จ่ายค่านายหน้า 30,000 บาท	7 เดือน	ถูกลูกค้าชาวเกาหลีมีนม ลวนลาม
2	25	ม.6	อุดรธานี	ขนาดแผนไทย	เงินเดือนที่ ได้รับมากขึ้น	-	เพื่อนแนะนำ นายหน้า จ่ายค่านายหน้า 30,000 บาท	1 เดือน	โดนลูกค้านม ลวนลาม เห็นว่าเป็นพนักงานใหม่
3	25	ม.3	หนองคาย	ขนาดแผนไทย	อยากมีประสบการณ์ และเงินออม	-	เพื่อนทำงานขนาดแผนไทยในเกาหลีใต้นำมา ไม่เสียค่านายหน้า จ่ายค่าเดินทางเอง	1 ปี	ถูกลูกค้านม ลวนลาม ลูกค้าเข้าใจว่ามีบริการแอบแฝง
4	44	ปริญญาตรี	อุดรธานี	ทำงานบัญชี	อยากมีประสบการณ์	-	ติดต่อนายหน้าจาก Facebook เสียค่านายหน้า 30,000 บาท	1 ปี	ลูกค้านม ลวนลาม พยายามชวนทำพิเศษ
5	35	ม.6	ชัยภูมิ	ขนาดแผนไทย	ชอบทำงานต่างประเทศ	อิรัก 1 ปีครึ่ง, รัสเซีย 9 เดือน	ติดต่อนายหน้าจากอินเทอร์เน็ต เสียค่านายหน้า 30,000 บาท	4 เดือน	ลูกค้าจับมือ ลวนลาม
6	32	ปริญญาโท	มหาสารคาม	ลูกจ้างหน่วยงานราชการ	อยากมีรายได้มากขึ้น, หลีกเลี้ยงปัญหาครอบครัว	-	ชาวเกาหลีใต้ ชักชวน ไม่เสียค่านายหน้า	2 เดือน	ลูกค้านม ลวนลาม ให้บริการด้วยการทำมือ
7	30	ปวช.	พิจิตร	ช่างเสริมสวย	รายได้ดีกว่าทำงานในไทย	เกาหลีใต้ 3 เดือน, มาเลเซีย 6 เดือน	เพื่อนแนะนำ นายหน้า เสียค่านายหน้า 10,000 บาท	8 เดือน	ลูกค้านม ลวนลาม ให้บริการด้วย

กรณีศึกษา	อายุ (ปี)	การศึกษา	ภูมิลำเนาเดิม	อาชีพเดิม	สาเหตุที่ไปทำงานต่างประเทศ	ประสบการณ์ในต่างประเทศ	วิธีหางานในเกาหลีใต้	ระยะเวลาทำงานในเกาหลีใต้	การถูกละเมิดทางเพศ
8	23	ม.6	สมุทรปราการ	วาดแผนไทย	หารายได้มาชำระหนี้ส่งน้องเรียนหนังสือ	-	เพื่อนทำงานในเกาหลีใต้แนะนำนายหน้าเสียค่านายหน้า 5,000 บาท	1 ปี	ถูกค้าล่วงลามพยายามให้มีบริการพิเศษ

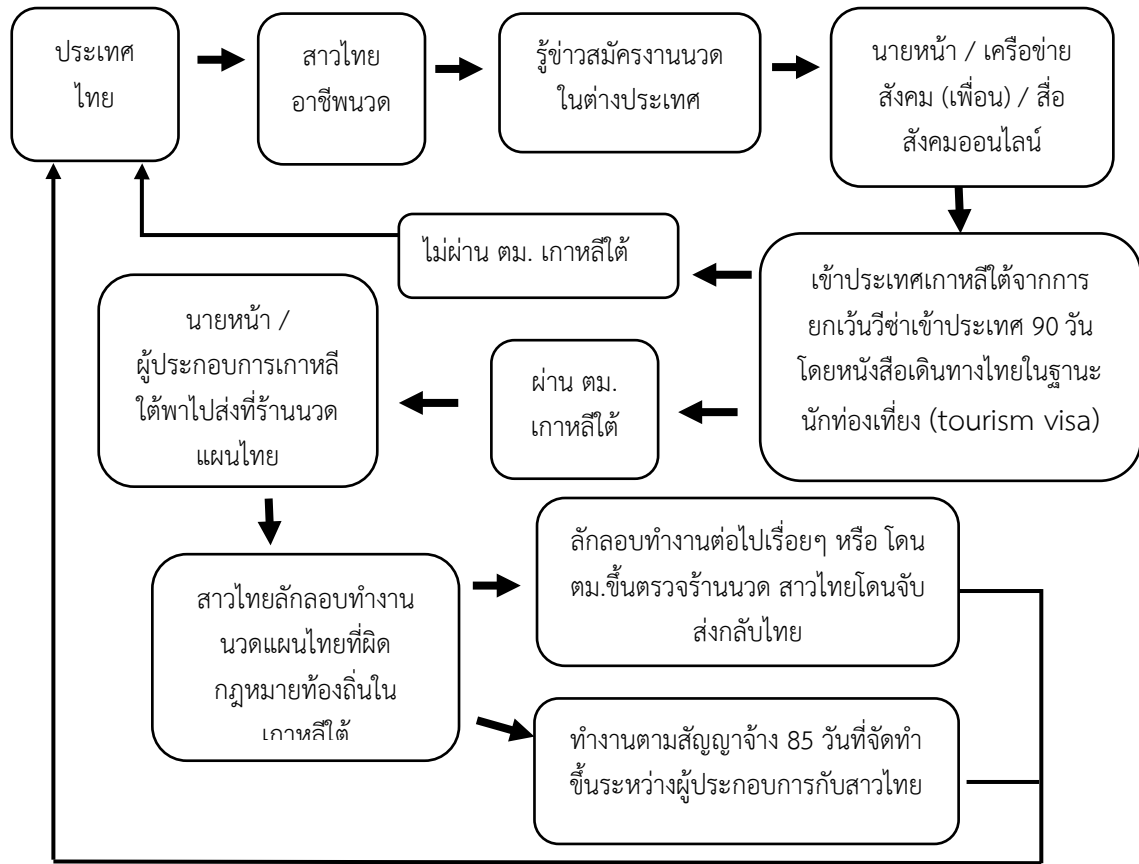
จากตารางที่ 1 แสดงข้อมูลของกรณีศึกษาสาวไทยอาชีพวาดแผนไทยจำนวน 8 คนในกรุงโซล ประเทศเกาหลีใต้ ซึ่งพบว่าสาวไทยส่วนใหญ่มีช่วงอายุ 23-44 ปีเป็นช่วงวัยทำงานที่ยังมีพลังกำลัง แข็งแรง และพร้อมที่จะเดินทางย้ายถิ่นเพื่อไปทำงานในต่างประเทศ ระดับการศึกษาตั้งแต่มัธยม 3 ถึงระดับปริญญาโท ซึ่งเห็นได้ว่าระดับการศึกษาแม้จะได้รับการศึกษาสูง แต่แนวโน้มในการตัดสินใจไปทำงานในต่างประเทศของสาวไทยนั้นยังมุ่งหวังหาโอกาสให้ตนเองได้รับโอกาสและรายได้ที่มากกว่าการทำงานภายในประเทศไทย

สาวไทยอาชีพวาดแผนไทยส่วนใหญ่เป็นผู้หญิงไทยที่มีภูมิลำเนาอยู่ต่างจังหวัดในภูมิภาคต่างๆ อาทิ อุดรธานี สุราษฎร์ธานี ชัยภูมิ พิจิตร มหาสารคาม และสมุทรปราการ ซึ่งสาวไทยอาชีพวาดแผนไทยเหล่านี้มีประสบการณ์การย้ายถิ่นภายในประเทศจากพื้นที่ภูมิลำเนาเดิมเข้ามาทำงานวาดแผนไทยในเมืองหลวงหรือในกรุงเทพ และมีอาชีพที่หลากหลาย อาทิ ช่างเสริมสวย ลูกจ้างหน่วยงานราชการ พนักงานบัญชี แม้บางคนมีอาชีพหลักแต่ได้เรียนเสริมทักษะการวาดแผนไทยเพื่อเป็นอาชีพเสริมรายได้ แต่ด้วยเศรษฐกิจและค่าแรงที่ได้รับจากการทำงานในประเทศไทยสวนทางกับรายจ่ายที่มี ทำให้สาวไทยเหล่านี้ไม่มีเงินออม ประกอบกับการมีช่องทางสื่อสังคมออนไลน์ที่ปัจจุบันเข้าถึงได้ง่าย ทำให้ได้รับรู้ข่าวสารการรับสมัครในแวดวงการทำงานวาดแผนไทยทั้งในไทยและต่างประเทศ สาวไทยเหล่านี้เลือกที่จะตัดสินใจไปทำงานในต่างประเทศด้วยคำโฆษณาจากการประกาศตามสื่อสังคมออนไลน์ที่มีนายหน้าประกาศรับสมัครงานถึงเงินเดือน สวัสดิการที่ได้รับ ประเทศที่รับสมัครงานวาด อาทิ เกาหลีใต้ ฮองกง จีน มาเลเซีย รัสเซีย เป็นต้น ที่สาวไทยเหล่านี้มองว่าการย้ายถิ่นระหว่างประเทศเพื่อไปทำงานเป็นหนทางที่สามารถยกระดับฐานะเศรษฐกิจและสังคม

เกาหลีใต้เป็นประเทศที่สาวไทยมุ่งหวังตั้งใจอยากเข้าไปทำงานวาดแผนไทยในเกาหลีใต้มากพอๆ กับประเทศมาเลเซียที่ใช้เวลาเดินทางไม่นาน และการยกเว้นวีซ่าเข้าประเทศเกาหลีใต้ได้ถึง 90 วันสำหรับการท่องเที่ยวของหนังสือเดินทางไทย ภาพลักษณ์ประเทศเกาหลีใต้จากการดูภาพยนตร์ละครเกาหลี จึงเป็นช่องทางที่สาวไทยนั้นสามารถแสวงหาโอกาสในการลักลอบทำงานวาดแผนไทยเพื่อใช้ช่วงเวลา 90 วันนี้ กอบโกยรายได้นำกลับสู่ประเทศต้นทาง แม้สาวไทยจะต้องยอมเสียค่างานให้กับนายหน้าเป็นเงินถึง 5,000-30,000 บาทก็ตาม

ดังนั้นปัจจัยเศรษฐกิจจึงเป็นปัจจัยสำคัญที่ผลักดันให้สาวไทยอาชีพวาดแผนไทยตัดสินใจเดินทางไปทำงานเพื่อคาดหวังให้ชีวิตและเศรษฐกิจของครอบครัวดีขึ้น ครอบครัวมีกำลังในการใช้จ่าย การปลดหนี้สินให้ครอบครัว และการส่งเสียให้น้องได้เรียนหนังสือต่อ และสุดท้ายคือการมีเงินออมที่สามารถออมเงินได้มากกว่าอยู่ทำงานวาดในในประเทศไทย ปัจจัยด้านสังคมเป็นอีกปัจจัยที่สำคัญเกิดจากการชักชวนของเครือข่าย อาทิ เพื่อนผู้ที่มีประสบการณ์ ชักชวน กล่าวถึงผลดีที่ได้รับเมื่อได้มาทำงานวาดแผนไทยในเกาหลีใต้ ทำให้สาวไทยเกิดความต้องการเลียนแบบ และตัดสินใจเดินทางเพื่อต้องการให้มีชีวิตที่ดีตามคำเชิญชวน และปัจจัยด้านครอบครัว ที่สาวไทยส่วนใหญ่ได้รับการสนับสนุนจากครอบครัว ให้เดินทางไปทำงานเพื่อจะได้มีรายได้มาช่วยเหลือครอบครัว โดยครอบครัวไม่รู้ถึงสิ่งที่สาวไทยจะต้องเผชิญ และสาวไทยบางคนตัดสินใจเดินทางไปทำงานเพื่อลดการทะเลาะเบาะแว้งกับคู่สมรสเนื่องจากปัญหาทางการเงินนั่นเอง

ขั้นตอนการเดินทางของสาวไทยอาชีพนวดแผนไทยไปประเทศเกาหลีใต้

แผนภาพที่ 1: แสดงขั้นตอนการไปทำงานนวดของสาวไทยในเกาหลีใต้

จากแผนภาพที่ 1 แสดงถึงขั้นตอนการไปทำงานนวดแผนไทยของสาวไทยในเกาหลีใต้ โดยเริ่มจากสาวไทยที่มีทักษะการนวดแผนไทยที่มีความต้องการไปทำงานต่างประเทศ รับรู้ข่าวสารการรับสมัครงานร้านนวดแผนไทยในเกาหลีใต้จากเครือข่ายทางสังคมอาจเป็นเพื่อน ญาติ คนรู้จักชักชวน หรือเพื่อนแนะนำ นายหน้าให้รู้จัก และรู้จักนายหน้าจากสื่อสังคมออนไลน์ที่ในปัจจุบันประกาศรับสมัครงานผ่านเฟซบุ๊ก (facebook) ขึ้นเป็นจำนวนมากและเข้าถึงข้อมูลได้โดยง่าย สาวไทยติดต่อด้านพบนายหน้า นายหน้าบางรายทำการทดสอบมือการนวด และทำการตกลงค่าจ้าง หากสาวไทยพร้อมที่จะเดินทาง นายหน้าจองตั๋วเครื่องบินโดยค่าใช้จ่ายสำหรับการเดินทางผู้ประกอบการจะสำรองจ่ายให้ก่อนและทำการหักเงินเดือนสาวไทยในเดือนแรก เมื่อสาวไทยถึงสนามบินอินชอน เกาหลีใต้ และสามารถผ่านด่านตรวจคนเข้าเมืองได้ นายหน้าหรือผู้ประกอบการจะรอรับที่สนามบินและนำส่งยังร้านนวดแผนไทย ในกรณีสาวไทยไม่สามารถผ่านด่านตรวจคนเข้าเมืองจากสนามบินได้นั้นจะถูกส่งตัวกลับในทันที

เมื่อสาวไทยถึงร้านนวดแผนไทย ผู้ประกอบการบางร้านจะทำการทดสอบมือการนวดของสาวไทยอีกครั้งหากผ่านการทดสอบ ผู้ประกอบการจะให้ลงนวดแก่ลูกค้าในทันที หากไม่ผ่านการทดสอบนายหน้าต้องหาร้านใหม่ลงให้กับสาวไทยต่อไป ส่วนใหญ่สาวไทยที่ไปทำงานนวดแผนไทยในเกาหลีใต้จะได้รับเงินเดือนเริ่มต้นที่ 1,000,000 – 1,500,000 วอน หรือคือเป็นเงินไทยประมาณ 30,000-45,000 บาทต่อเดือน ค่ารอบ 10% มีข่าวสาร ไซโก้ บางร้านผู้ประกอบการให้สัปดาห์ละ 100,000 วอน (3,000 บาท) สำหรับเป็นค่ากับข้าวให้กับพนักงานในร้าน สำหรับเงินทิปพนักงานนวดสามารถเก็บเองได้เลย ทางร้านไม่มีส่วนเกี่ยวข้อง มีสัญญา

อินเทอร์เน็ตให้พนักงานใช้ วันหยุดเดือนละ 2 วัน แต่สาวไทยจะไม่มีตารางงานที่แน่นอน ต้องทำงานหมุนเวียนตลอดที่ร้านเปิดให้บริการ 24 ชั่วโมง ดังนั้นเวลาพักผ่อนของสาวไทยคือช่วงเวลาว่างเว้นจากการไม่มีลูกค้าเข้าใช้บริการนั่นเอง

สาวไทยบางคนนั้นทำงานนวดในเกาหลีได้ตามสัญญาจ้างที่เกิดขึ้นระหว่างสาวไทยกับผู้ประกอบการชาวเกาหลีใต้ร้านนวดแผนไทยจำนวน 85 วัน หรือตามเวลาของการยกเว้นวีซ่าการเข้าประเทศคือไม่เกิน 90 วัน จึงเดินทางกลับประเทศไทยโดยได้รับเงินเดือนที่ 2 เดือน สำหรับเงินเดือนเดือนสุดท้ายที่ไม่ครบ 30 วันนั้นผู้ประกอบการจะจ่ายโดยคิดเป็นรายวันพร้อมค่ารอบ ซึ่งสาวไทยที่อยู่ทำงานไม่เกิน 90 วันนั้นสามารถกลับเข้าประเทศเกาหลีใต้มาทำงานนวดในครั้งต่อไปได้อีกหากต้องการ แต่สาวไทยบางคนอาศัยช่วงจังหวะนี้อยู่ทำงานต่อโดยผู้ประกอบการสร้างแรงจูงใจด้วยการขึ้นเงินเดือนให้ จึงทำให้สาวไทยเหล่านี้ลักลอบทำงานนวดแผนไทยในเกาหลีใต้ต่อไปซึ่งเรียกกันว่า “อยู่เวอร์” โดยอยู่ไปเรื่อยๆ จนกว่าสาวไทยจะรู้สึกพอใจต่อรายได้และเงินออมที่ได้รับ พร้อมทั้งยอมรับต่อการที่จะถูกจำกัดในการเข้าประเทศเกาหลีใต้ในครั้งต่อไป

ปัจจัยที่ส่งผลต่อการตัดสินใจย้ายถิ่นของสาวไทยอาชีพนวดแผนไทยไปเกาหลีใต้

ปัจจัยที่ส่งผลในการตัดสินใจย้ายถิ่นของสาวไทยเหล่านี้ ด้วยสภาพเศรษฐกิจของประเทศต้นทางเป็นส่วนผลักดันให้ต้องการเดินทางไปทำงานในต่างประเทศ สาวไทยต้องการมีรายได้ที่เพิ่มมากขึ้น เพื่อส่งเงินกลับดูแลครอบครัว การช่วยเหลือพ่อแม่ที่มีภาระหนี้สิน การมีภาระในการส่งเสียน้องเรียนหนังสือ ความต้องการมีเงินออม ซึ่งสอดคล้องกับที่นักเศรษฐศาสตร์ Taylor (1992) ได้พบว่าปัจจัยสำคัญในการย้ายถิ่นคือปัจจัยทางด้านรายได้ที่แรงงานคาดหวังว่าจะได้รับในประเทศปลายทาง และปัจจัยในจำนวนรายได้ที่ครอบครัวของแรงงานคาดหวังให้แรงงานนั้นรับผิดชอบส่งเสีย นั้น มีผลต่อการตัดสินใจย้ายถิ่นของแรงงานเอง นอกจากนี้ในเรื่องของเศรษฐกิจรายได้แล้ว ยังมีปัจจัยทางด้านสังคมซึ่งนักสังคมวิทยา Castles and Miller, 1993 ที่กล่าวถึงปรากฏการณ์กระบวนการย้ายถิ่นระหว่างประเทศว่าปัจจัยทางด้านสังคมจากเครือข่ายสังคมคนรู้จัก ที่ชักชวนให้ตัดสินใจย้ายถิ่น สามารถยืนยันปรากฏการณ์และหลีกเลี่ยงการมีปัญหาค่าครองชีพที่ต้องทะเลาะเบาะแว้งจากปัญหาทางการเงินกับคู่สมรส ซึ่งครอบครัวให้การสนับสนุนผลักดันในการเดินทางไปทำงานในต่างประเทศ รวมไปถึงค่านิยมการทำงานในต่างประเทศที่ต้องการประสบการณ์รวมไปถึงการได้ท่องเที่ยวในยามว่าง

ปัจจัยดึงดูดจากประเทศปลายทางที่มีส่วนในการตัดสินใจให้สาวไทยนั้นย้ายถิ่นไปยังเกาหลีใต้ด้วยความต้องการพนักงานนวดแผนไทยที่มีทักษะการนวดแผนไทยจากต้นตำรับ ดังนั้นจึงเป็นที่ต้องการของผู้ประกอบการชาวเกาหลีใต้ และจำนวนเงินเดือนในแต่ละเดือนที่สูงกว่าการทำงานนวดแผนไทยในประเทศไทยถึงจำนวน 4 เท่า พร้อมค่ารอบในการให้บริการลูกค้า เงินพิเศษที่สาวไทยสามารถเก็บได้เลยโดยไม่มีส่วนแบ่ง และสวัสดิการที่ทางผู้ประกอบการชาวเกาหลีใต้มีให้โดยไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายในด้านที่พัก อาหาร ค่าเดินทาง ซึ่งเป็นสิ่งที่สาวไทยนั้นตัดสินใจย้ายถิ่นไปทำงานนวดแผนไทยในเกาหลีใต้ แม้สาวไทยจะรู้ว่าเป็นการกระทำผิดกฎหมายท้องถิ่นสำหรับคนต่างชาติที่มีอาชีพนวดแผนไทย แต่สาวไทยส่วนใหญ่ทำงานนวดแผนไทยในเกาหลีใต้เป็นระยะเวลาถึง 4-12 เดือนหรือมากกว่านั้น ซึ่งเห็นได้ว่าสาวไทยในอาชีพนวดแผนไทยนั้นมีความตั้งใจในการอยู่พำนักในเกาหลีใต้เพื่อทำงานนวด และกระทำผิดกฎหมายจากการลักลอบทำงานและอยู่เกินกำหนดวีซ่าฐานะนักท่องเที่ยวเข้าประเทศ 90 วันก็ตาม แต่สาวไทยเหล่านี้พร้อมยอมรับและอยู่ทำงานต่อ

ปัจจัยด้านเศรษฐกิจ ที่ส่งผลต่อการตัดสินใจย้ายถิ่นของแรงงานย้ายถิ่นหญิงไทย โดยกรณีศึกษาพบว่า

“รู้ว่างานนวดที่เกาหลีใต้ได้รับเงินเดือนเป็นจำนวนมาก จึงสนใจที่เดินทางมาทำงานนวดที่นี่ ซึ่งน่าจะมีเงินเดือนมากกว่าทำงานนวดในไทย” (สาวไทยอาชีพนวดแผนไทยในเขตคังนัม, สัมภาษณ์, 16 เมษายน 2557)

“เคยทำงานนวดแผนไทยย่านสีลมได้รับเงินเดือนแต่ไม่มีเงินออม เพราะการอาศัยในกรุงเทพฯ นั้นมีค่าใช้จ่ายไม่ว่าจะเป็นในเรื่องของการเดินทาง ค่าที่พัก และอาหาร จึงตัดสินใจมาทำงานนวดที่เกาหลี เพื่อจะได้ประสบการณ์ และมีเงินเก็บ” (สาวไทยอาชีพนวดแผนไทยในเขตมาโป, สัมภาษณ์ 17 เมษายน 2557)

ปัจจัยด้านสังคมและค่านิยม ที่ส่งผลต่อการตัดสินใจย้ายถิ่นของแรงงานย้ายถิ่นหญิงไทย โดยกรณีศึกษากล่าวว่า

“ตัดสินใจมาทำงานนวดในเกาหลีใต้เนื่องจากชอบทำงานในต่างประเทศ รู้สึกดีได้ประสบการณ์ ไม่ชอบทำงานในเมืองไทย” (สาวไทยอาชีพนวดแผนไทยในเขตซองพา, สัมภาษณ์ 18 เมษายน 2557)

“รายได้ที่เกาหลีใต้คิดว่าได้รับมากกว่าทำงานนวดแผนไทยในไทยที่มีรายได้น้อยกว่ามากแม้ทำงานนวดเป็นอาชีพเสริมก็ตาม และประกอบกับปัญหาครอบครัวเกิดการทะเลาะเบาะแว้งกับสามีบ่อยครั้ง” (สาวไทยอาชีพนวดแผนไทยในเขตซุง, 20 เมษายน 2557)

ประสบการณ์การทำงานในกรุงโซล เกาหลีใต้ของสาวไทยในอาชีพนวดแผนไทย

ในการทำงานนวดแผนไทยของสาวไทยนั้นแม้จะใช้ทักษะการนวดเพื่อสุขภาพแต่ไม่อาจปฏิเสธได้ว่าในช่วงระหว่างการทำงานนวดแผนไทยนั้น สาวไทยเหล่านี้มีการถูกละเมิดทางเพศเข้ามาเกี่ยวข้อง จากการเข้าให้บริการลูกค้า ซึ่งมีความเสี่ยงต่อการโดนลวนลาม การถูกอนาจาร ล่วงละเมิดทางเพศ การร้องขอให้มีการทำบริการพิเศษให้แก่ลูกค้าที่เข้าใช้บริการ ซึ่งเป็นลูกค้าชายที่มีสภาพมีเงินและไม่มีเงินก็ตาม ดังกรณีเช่น

“การทำงานนวดในเกาหลีใต้มีบางครั้งโดนลูกค้าผู้ชายเกาหลีใต้สูงอายุลวนลามบ้าง เพราะลูกค้าเหล่านี้เข้าใจว่ามีการบริการแอบแฝง ถ้าพบลูกค้าดังกล่าวจะไม่ทำให้” (สาวไทยอาชีพนวดในเขตมาโป, สัมภาษณ์, 17 เมษายน 2557)

“แม้ร้านจะเปิดตลอด 24 ชั่วโมง ก็ต้องเสี่ยงพบเจอลูกค้ามีเงินและลวนลาม ลูกค้าส่วนใหญ่เป็นผู้ชายและส่วนมากเข้าใช้บริการในเวลากลางคืน บางครั้งจะให้พนักงานทำมือให้และให้ทิปเป็นเงินจำนวนมาก ยอมรับว่าในบางครั้งยอมทำมือให้ลูกค้า ซึ่งแล้วแต่ความสมัครใจของพนักงาน แต่ร้านนี้ไม่มีบริการแอบแฝง ส่วนใหญ่จะพบว่าลูกค้าให้ทำมือและต้องใช้ความกะล่อน ไหวพริบ ในการเอาตัวรอด พูดคุยกับลูกค้า” (สาวไทยอาชีพนวดในเขตซุง, สัมภาษณ์, 20 เมษายน 2557)

“ที่ผ่านมาเคยเจอลูกค้าลามากและพยายามจะปลุกปล้ำ แต่อาศัยใช้มวยไทยในการแก้ไขสถานการณ์เข้าช่วยด้วยการเตะและกักลูกค้าคนนั้น ซึ่งลูกค้าไว้วางใจและได้อำนาจร้านนวดแผนไทยในละแวกนั้นยังสามารถทำได้เลย จากนั้นลูกค้าคนนั้นก็กลับแก้งด้วยการไปแจ้งตำรวจทำให้ตำรวจเข้ามาที่ร้าน แต่ไม่สามารถทำอะไรได้เนื่องจากร้านที่ทำงานอยู่นี้ไม่มีบริการแอบแฝง ลูกค้าบางรายเล่าให้ฟังว่าร้านนวดแผนไทยในบริเวณใกล้เคียงเมื่อนวดเสร็จสามารถให้มีเช็กได้ด้วย ซึ่งร้านเหล่านั้นก็มีพนักงานนวดเป็นคนไทย” (สาวไทยอาชีพนวดในเขตของพา, สัมภาษณ์, 15 ตุลาคม 2557)

ดังนั้นเห็นได้ว่าแรงงานหญิงย้ายถิ่นอาชีพนวดแผนไทยในเกาหลีใต้ยังมีความเสี่ยงต่อการถูกละเมิดทางเพศของสาวไทยที่มีทักษะการนวดเพื่อสุขภาพเกิดขึ้น โดยสาวไทยเองอาจไม่มีความตั้งใจแต่แรกเริ่มย้ายถิ่นทำงานในเกาหลีใต้ แต่อาจเปลี่ยนใจในภายหลังจากการย้ายถิ่นโดยยอมรับทำตามใจลูกค้า เพื่อต้องการรายได้ที่เพิ่มขึ้นจากการได้รับทิปหรือเงินพิเศษและด้วยสภาพแวดล้อมของร้านที่เป็นสถานที่มืดซิดไม่เปิดโล่งเหมือนร้านนวดแผนไทยในประเทศไทย จึงเป็นจังหวะเหมาะสมที่สามารถยอมรับต่อการขอใช้บริการพิเศษจากลูกค้า

บทสรุปและอภิปราย

ความเป็นไปได้ในการย้ายถิ่นกรณีธุรกิจนวดแผนไทยของแรงงานย้ายถิ่นหญิงไทยในกรุงโซล เกาหลีใต้ด้วยสาเหตุจากปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจจากประเทศต้นทางที่เป็นส่วนผลักดัน และรายได้ สวัสดิการจากอาชีพนวดแผนไทยในเกาหลีใต้ที่ได้นั้นสูงกว่าทำงานนวดแผนไทยในประเทศไทยเป็นส่วนที่ดึงดูดให้แรงงานหญิงไทยนั้นตัดสินใจเดินทางย้ายถิ่นไปทำงาน และสามารถนำรายได้ส่งกลับสู่ครอบครัวในประเทศไทย ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดการย้ายถิ่นว่าด้วยปัจจัยผลักและปัจจัยดึงดูด (Push-Pull Migration) ของ Ravenstein, 1985 ว่าการย้ายถิ่นของมนุษย์ที่ประสบปัญหาน่าดึงดูดใจ จึงใจจนทำให้เกิดมีการย้ายถิ่นโดยความสมัครใจ เห็นได้ว่าการย้ายถิ่นเพื่อทำงานอาชีพนวดแผนไทยในเกาหลีใต้ยังสามารถรวมถึงปัจจัยทางด้านเครือข่ายสังคมคนรู้จักที่ชักชวนให้ตัดสินใจย้ายถิ่น ทางด้านวัฒนธรรมค่านิยมที่คนในครอบครัว เพื่อนที่สนับสนุนในการเดินทางไปทำงานในต่างประเทศ ทางด้านกฎหมายการเมืองระหว่างประเทศเข้ามาเกี่ยวข้องที่มีช่องทางจากการยกเว้นวีซ่าการเข้าประเทศถึง 90 วันที่เป็นโอกาสสะดวกสำหรับแรงงานหญิงให้ไปกอบโกยรายได้ และเป็นงานที่ผิดกฎหมายท้องถิ่นของเกาหลีใต้ที่ตรงกับกระบวนการย้ายถิ่นระหว่างประเทศ 3 ขั้นตอนของ Castles and Miller, 1993 ที่กล่าวถึงกระบวนการย้ายถิ่นระหว่างประเทศที่ประกอบไปด้วยขั้นตอนการตัดสินใจ ขั้นตอนระหว่างการเดินทางที่ได้รับความสะดวกระหว่างย้ายถิ่น และขั้นตอนเมื่อเดินทางถึงประเทศปลายทางจนทำให้เกิดกิจกรรมทางเศรษฐกิจในการส่งเงินกลับสู่ครอบครัวในประเทศต้นทาง

แต่ถึงอย่างไรสาวไทยที่มีทักษะการนวดแผนไทยพร้อมที่จะเดินทางย้ายถิ่น และยอมรับในการทำผิดกฎหมายมีเป็นจำนวนมาก พร้อมที่จะเสี่ยงต่อการถูกปฏิเสธการเข้าประเทศ เสี่ยงต่อการถูกนายหน้าหลอกและให้ไปอยู่ในร้านนวดแผนไทยที่มีบริการแอบแฝงค่าประเวณี เสี่ยงต่อการถูกลูกค้าลวนลามและถูกละเมิดทางเพศ ซึ่งแรงงานหญิงเหล่านี้พร้อมที่จะเผชิญและยอมรับต่อสิ่งที่อาจเกิดขึ้น เพื่อรายได้ และโอกาสทางเศรษฐกิจของครอบครัวให้ดีขึ้นกว่าที่เป็นอยู่ แสวงหาโอกาส ทำให้มีเงินออม และมีประสบการณ์การทำงานในต่างประเทศตามค่านิยมตามอารมณ์ความต้องการ ซึ่งเห็นได้ว่าแรงงานหญิงเหล่านี้มีทัศนคติในเชิงบวกเป็นอย่างมาก ด้านมาตรการป้องกันหน่วยงานรัฐควรประชาสัมพันธ์ให้ความรู้แก่ประชาชนกลุ่มแรงงานหญิงไทย

ธุรกิจนวดแผนไทยที่ปัจจุบันมีจำนวนเพิ่มมากขึ้นเนื่องจากเป็นอาชีพอิสระ และมีความต้องการเดินทางไปทำงานนวดแผนไทยในต่างประเทศในข้อมูลทางด้านกฎหมายในประเทศปลายทางที่กลุ่มแรงงานนี้ต้องการเดินทางไปทำงาน เพื่อให้เป็นการเดินทางย้ายถิ่นทำงานและพำนักได้อย่างถูกกฎหมาย

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

พัชรราวลัย วงศ์บุญสิน. (2553). **การย้ายถิ่น: ทฤษฎีและความเป็นไปในเอเชีย**. กรุงเทพมหานคร: วิทยาลัยประชากรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สถานเอกอัครราชทูตสาธารณรัฐเกาหลีประจำประเทศไทย. (2557). **บริการกงสุล-คำแนะนำการขอวีซ่า**. **สถานเอกอัครราชทูตสาธารณรัฐเกาหลี**. (ออนไลน์) แหล่งที่มา: <http://tha.mofa.go.kr/worldlanguage/asia/tha/visa/issuance/index.jsp> (วันที่ 23 กุมภาพันธ์ 2557).

สถานเอกอัครราชทูต ณ กรุงโซล. (2557). **ข่าวประชาสัมพันธ์ เรื่อง คำเตือนการประกอบอาชีพนวดแผนโบราณของหญิงไทย**. (ออนไลน์) แหล่งที่มา: <http://www.thaiembassy.org/seoul/th/news/2463/47211-ประกาศ-สถานเอกอัครราชทูต-ณ-กรุงโซล-เรื่อง-คำเตือน.html> (วันที่ 28 มิถุนายน 2557).

สุภางค์ จันทวานิช, ประไพรัตน์ รัตนโอสสาร-มิคซ์, พัทยา เรือนแก้ว, สุธีรา นิตยานันทะ และอัญชลี เข้มครุฑ. (2542). **การย้ายถิ่นของผู้หญิงไทยไปเยอรมนี: สาเหตุ ชีวิตความเป็นอยู่ และผลกระทบในประเทศไทยและเยอรมนี**. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์วิจัยการย้ายถิ่นแห่งเอเชีย สถาบันเอเชียศึกษา คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุภางค์ จันทวานิช. (2544). **ตลาดแรงงานไทยในเอเชียตะวันออกและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้กับผลกระทบจากภาวะเศรษฐกิจถดถอยในปลายทศวรรษที่ 90**. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์วิจัยเพื่อการย้ายถิ่นแห่งเอเชีย สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ภาษาอังกฤษ

Business Korea. (2014). **“Drinking Culture Korea The Most Tipsy Nation in Asia”**. from <http://www.businesskorea.co.kr/article/4660/drinking-culture-korea-most-tipsy-nation-asia>.

Korea Thai Massage Association. (2014) **Semina Thai Massage**. from http://www.koreathai.co.kr/semina_2.php.

สัมภาษณ์

สาวไทยอาชีพนวดแผนไทยในเขตคังนัม. สัมภาษณ์. 16 เมษายน 2557.

สาวไทยอาชีพนวดแผนไทยในเขตมาโป. สัมภาษณ์. 17 เมษายน 2557.

สาวไทยอาชีพนวดแผนไทยในเขตซองปา. สัมภาษณ์. 18 เมษายน 2557.

สาวไทยอาชีพนวดแผนไทยในเขตซุง. สัมภาษณ์. 20 เมษายน 2557.

สาวไทยอาชีพนวดในเขตซองปา. สัมภาษณ์. 15 ตุลาคม 2557.

การฆ่าตัวตาย: ความเสี่ยงที่มีความสัมพันธ์กับบทบาทความเป็นชาย Suicide: Risk related to the role of being Masculinity

สุกัญญา ชาวบ้านกร่าง¹
Sukanya Chawbankrang

บทคัดย่อ

บทความนี้เป็นการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการยึดถือบทบาทความเป็นชายกับความเสี่ยงในการฆ่าตัวตายของชายวัยกลางคน ศึกษาโดยใช้วิธีวิจัยเชิงปริมาณ ประชากรที่ศึกษาคือ ผู้ชายอายุระหว่าง 30-50 ปี ที่อาศัยอยู่ใน ต.ดอนปรู อ.ศรีประจันต์ จ.สุพรรณบุรี ขนาดของกลุ่มตัวอย่างได้จากการคำนวณโดยใช้สูตรของ Yamane ได้ขนาดกลุ่มตัวอย่างเท่ากับ 292 ราย ที่ระดับความเชื่อมั่นที่ 95% ใช้วิธีการสุ่มตัวอย่างแบบง่าย (Simple random sampling) ตามสัดส่วนประชากรในแต่ละหมู่บ้าน เก็บรวบรวมข้อมูลในการศึกษาครั้งนี้ 2 ส่วนตามลักษณะที่มาของข้อมูล คือ การทบทวนเอกสารเชิงวิชาการ บทความ วิทยานิพนธ์ ตลอดจนงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ร่วมกับข้อมูลที่ได้จากแบบสอบถาม ซึ่งเก็บข้อมูลโดยใช้แบบสอบถาม 2 ส่วนหลัก คือ ส่วนที่ 1 ระดับการยึดถือบทบาทความเป็นชาย ซึ่งประกอบด้วย 1) ผู้ชายต้องวางแผนเป้าหมายชีวิตที่ชัดเจน มีความมุ่งมั่นไปสู่ความสำเร็จ 2) ผู้ชายต้องมีความกล้าหาญ 3) ผู้ชายต้องสามารถแก้ไขปัญหาได้ดี 4) ผู้ชายต้องมีความขยัน อดทน 5) ผู้ชายต้องมีรายได้มากกว่าผู้หญิง 6) ผู้ชายต้องมีตำแหน่งหน้าที่การงาน หรือมีบทบาทในสังคมมากกว่าผู้หญิง 7) ผู้ชายต้องเป็นหลักในการหาเลี้ยงครอบครัว 8) ผู้ชายต้องมีบทบาทเป็นผู้นำครอบครัว 9) พ่อต้องสนับสนุนส่งเสริมให้ลูกได้รับการศึกษา 10) พ่อต้องอบรมสั่งสอนทั้งศีลธรรม จริยธรรมและเป็นแบบอย่างที่ดีแก่ลูก 11) พ่อต้องให้ความรัก ความอบอุ่น สร้างความเข้มแข็งทางจิตใจแก่ลูก 12) พ่อต้องมีเวลาพักผ่อนทำกิจกรรมกับลูก 13) สามีต้องซื่อสัตย์ ให้เกียรติภรรยา 14) สามีต้องปกป้องและดูแลภรรยาให้สุขกายสบายใจ 15) ผู้นำต้องรักษาคำพูด 16) ผู้นำต้องรับผิดชอบต่อครอบครัว 17) ผู้นำต้องเป็นแบบอย่างที่ดีต่อสมาชิกในครอบครัว ส่วนที่ 2 ความเสี่ยงในการฆ่าตัวตาย ปรับปรุงจากแบบคัดกรองความเสี่ยงต่อการฆ่าตัวตาย กรมสุขภาพจิต กระทรวงสาธารณสุข และวิเคราะห์ข้อมูลด้วยสถิติวิเคราะห์ไคสแควร์ (Chi-Square)

ผลการศึกษาพบว่า การยึดถือบทบาทความเป็นชายมีความสัมพันธ์กับความเสี่ยงในการฆ่าตัวตายของชายวัยกลางคน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ซึ่งบทบาทความเป็นชายที่มีความสัมพันธ์กับความเสี่ยงในการฆ่าตัวตายนั้น ได้แก่ 1) ผู้ชายต้องทำหน้าที่ตามที่ได้รับมอบหมายให้สำเร็จ ($p < 0.01$) 2) ผู้ชายต้องประสบความสำเร็จตามแผนการและเป้าหมายที่คิดไว้ ($p < 0.05$) 3) ผู้ชายต้องไม่ล้มเหลว ($p < 0.01$) 4) ผู้ชายต้องสามารถแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นกับตนเองหรือครอบครัวได้ ($p < 0.01$) 5) ผู้ชายเมื่อเป็นสามีต้องมีอำนาจเหนือกว่าภรรยา ($p < 0.01$) 6) ผู้ชายเมื่อเป็นสามีต้องให้เกียรติและซื่อสัตย์กับภรรยา ($p < 0.01$) 7) ผู้ชายเมื่อเป็นพ่อต้องสนับสนุนส่งเสริมให้ลูกได้รับการศึกษา ($p < 0.01$) การยึดถือบทบาทความเป็นชายมีความสัมพันธ์กับความเสี่ยงในการฆ่าตัวตายของชายวัยกลางคน

คำสำคัญ บทบาทความเป็นชาย , การฆ่าตัวตาย, ความเสี่ยง

¹ นิสิตปริญญาโท สาขาวิชาพัฒนามนุษย์และสังคม บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย E-mail : ya_maamod@hotmail.com

Abstract

The Proposes of this research are to study of Relationship between the role-taking of masculinity and Suicide Risk of Middle-Age Men. The study method uses quantitative research. The population is men aged 30-50 years, A Case Study of Donpru Sub-district, Sriprachan district, Suphanburi Province. with the use of Yamane's simplified formula to calculate sample sizes. There are totally 292 samples sizes of entire population at the 95% confidence level. Questionnaire data were collected using two main following parts. For the first part, it's about the "masculine ideology" generally defined as a set of attitudes, behaviors, and self-presentation methods to ascribe. A man is expected to plan a clear life goal leading to success. He should be ready to face and endure danger or pain with a brave decision. He needs to fix the problem with diligence and patience. Attitudes to hold (work is very important, women should be be primary caregivers to children, etc), and ways to look (wear pants and suits, wear hair short, etc). It also includes proscriptions for ways not to act (don't cry, don't be a wimp, etc). Men are responsible to work and have the role Men are seen as the breadwinners of the family, from whom the family's main source of income was obtained. Women are in charge of the households. Men are expected to be a leader- a good father at home the same gender role reversal can be seen. Live-in dads can take the place of the working mother and take the responsibility of caring for a child: to be wealthy if at all possible, to be good providers for their families at the bare minimum, to support their children for the education. They are expected to be a good role model for children following ethical and moral discipline to provide the warmth and strengthen children's mind. Fathers need to have time to do activities with their children as well. Furthermore, the leader is expected to keep his word and responsible to his family. Household chores are no longer seen as the sole responsibility of the wife. To being the role model of a good husband, a man has to be honest; to honor his wife, to protect and take care of well-being. For the second part, the questionnaire is adjusted in accordance with the information from Department of Mental Health, Ministry of Public Health, informing about the Risk of Suicide, and then bring the selected information applying with a statistical Chi-Square Test.

The study result the role-taking of masculinity in middle-aged men is related with the risk of suicide. As follows. It clearly be seen that men are under pressure to serve as a delegate to success ($p < 0.01$). They are expected to success as the goals they plan ($p < 0.05$). They shouldn't be failed in life ($p < 0.01$). They are defined as a leader-a person who is able to solve and encounter with the problems ($p < 0.01$). They are expected to have power over women ($p < 0.01$). Man, when being a husband has to be honest to his wife ($p < 0.01$) and when being a father is expected to encourage their children to be educated ($p < 0.01$). Taking the role of Masculinity in middle-aged men is related with the risk of suicide.

Key Word: role-taking of masculinity, suicide, risk

บทนำ

ปัจจุบันปัญหาการฆ่าตัวตายเป็นวิกฤตที่รุนแรง จากรายงานขององค์การอนามัยโลกได้บอกว่าตั้งแต่ปี 2547 อัตราการฆ่าตัวตายทั่วโลกเพิ่มสูงขึ้นและยังคงเพิ่มสูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง ซึ่งการฆ่าตัวตายเป็นสาเหตุการตายที่ไม่พึงปรารถนาอีกทั้งขัดต่อบรรทัดฐานในสังคมโดยเฉพาะบทบัญญัติศาสนาต่างๆ และจากสถิติในปี 2551-2552 พบว่าทั่วโลกมีคนฆ่าตัวตายประมาณ 1,000,000 คนต่อปี นอกจากนี้ยังพบว่าผู้ชายฆ่าตัวตายมากกว่าผู้หญิง 3-4 เท่า ซึ่งผลกระทบจากการฆ่าตัวตายก็ไม่ได้เป็นเพียงแค่ปัญหาระดับปัจเจกเท่านั้น แต่ยังส่งผลกระทบต่อคนใกล้ชิด ครอบครัว สังคมและเศรษฐกิจ ทางองค์การอนามัยโลกได้ประมาณการว่า เมื่อมีคนฆ่าตัวตาย 1 คนจะมีผลต่อครอบครัว คนใกล้ชิดอีกประมาณ 6 คน อย่างไรก็ตามการสูญเสียอันเนื่องมาจากการฆ่าตัวตายโดยเฉพาะในผู้ชายคิดเป็นมูลค่าทางเศรษฐกิจส่งผลให้เกิดการสูญเสียต่อประเทศ แม้ว่าบุคคลจะไม่เสียชีวิตจากการพยายามฆ่าตัวตายก็ตาม แต่ในกรณีที่เกิดภาวะแทรกซ้อนหรือความพิการจากการกระทำเพื่อฆ่าตัวตายนั้ก็ยังคงต้องสูญเสียค่าใช้จ่ายในการรักษาพยาบาล โดยมีการคำนวณค่ากลางของการทำงานในกรณีที่บุคคลยังมีชีวิตอยู่ในผู้ที่ฆ่าตัวตายไว้ประมาณ 20 ปี ว่ารายได้เฉลี่ย 4,000 บาท/เดือนหรือ 48,000 บาท/ปี เมื่อบุคคลหนึ่งเสียชีวิตจากการฆ่าตัวตายจะทำให้บุคคลนั้นสูญเสียโอกาสในการหารายได้ไปประมาณ 960,000 บาท และในแต่ละปีพบว่ามีคนฆ่าตัวตายประมาณ 4,000 คน กล่าวคือประเทศจะสูญเสียรายได้ประมาณ 3,840 ล้านบาท/ปี และจากรายงานการวิจัยของสมาคมสมาพันธ์ ซึ่งได้ทำการวิจัยเกี่ยวกับการฆ่าตัวตายของผู้ชายวัยกลางคน พบว่าผู้ชายชาวอังกฤษที่มีอายุอยู่ในช่วง 43-53 ปี มีความเสี่ยงในการพยายามฆ่าตัวตายสูงกว่ากลุ่มอายุอื่นๆ สาเหตุมาจากเรื่องของบทบาทความเป็นชายที่ผู้ชายต้องแบกรับไว้ (Samaritans, 2012) นอกจากนี้มีรายงานจากระทรวงสาธารณสุขและสวัสดิการสังคมของเกาหลีใต้ได้บ่งชี้ว่าอัตราการฆ่าตัวตายของคนเกาหลีใต้เพิ่มสูงขึ้นและเมื่อเทียบกับกลุ่มประเทศ OECD² ด้วยกันแล้วพบว่าประเทศเกาหลีใต้ฆ่าตัวตายมากที่สุด โดยสถิติในปี 2553 มีผู้หญิงเกาหลีฆ่าตัวตาย 21.4 คน ต่อประชากรแสนคน ในขณะที่ผู้ชายเกาหลีฆ่าตัวตาย 49 คน ต่อประชากรแสนคน ซึ่งสถิติการฆ่าตัวตายในผู้ชายสูงกว่าผู้หญิงสอดคล้องกับการรายงานสถิติการฆ่าตัวตายของคนไทยจากสำนักนโยบายและยุทธศาสตร์ กระทรวงสาธารณสุข ปี 2556 ว่ามีคนฆ่าตัวตายในช่วงปี 2550-2555 เป็นผู้ชายมากกว่าผู้หญิงในทุกกลุ่มอายุ ผู้ชายมีอัตราฆ่าตัวตายอยู่ระหว่าง 9.48-9.66 คนต่อประชากรแสนคน ในขณะที่ผู้หญิงมีอัตราการฆ่าตัวตายอยู่ระหว่าง 2.55-2.85 คนต่อประชากรแสนคน

ทั้งนี้บทบาทความเป็นชาย (Masculinity) ไม่เพียงแต่เป็นบทบาทที่บ่งชี้ถึงลักษณะทางเพศภายนอกที่เป็นปัจจัยทางชีววิทยาเท่านั้น แต่บทบาทความเป็นชาย (Masculinity) ยังถูกเชื่อมโยงกับอุดมคติทางสังคมและวัฒนธรรม กฎระเบียบต่างๆ ที่นำมาใช้เพื่อควบคุมพฤติกรรมและการแสดงออกของการทำหน้าที่บทบาทความเป็นชาย โดยบทบาทความเป็นชายในบริบทของสังคมไทยมีมุมมองเกี่ยวกับบทบาทความเป็นชายภายใต้แนวคิดบทบาททางเพศที่กำหนดบทบาทให้ผู้ชายต้องเข้มแข็ง อดทน มีความเป็นผู้นำ เป็นพ่อที่ดี เป็นสามีที่ดี มุมมองและทัศนคติดังกล่าวได้ทำให้ความเป็นชายกลายเป็นสูตรสำเร็จที่ผู้ชายจะต้องแสดงออกให้สังคมเห็นถึงความเป็นชายเพื่อจะได้เป็นที่ยอมรับของสังคม ในขณะที่เดียวกันหากผู้ชายที่มีความยึดถือต่อบทบาทความเป็นชาย ไม่สามารถทำตามเงื่อนไขความคาดหวังของสังคมได้จะส่งผลทำให้เกิดความรู้สึกว่าตนเองบกพร่อง พ่ายแพ้ เป็นเรื่องน่าอาย ซึ่งความรู้สึกเช่นนี้จะนำไปสู่ความเสี่ยงในการฆ่าตัวตายได้

ดังนั้นผู้วิจัยจึงเลือกทำการศึกษเกี่ยวกับการยึดถือบทบาทความเป็นชายในบริบทของสังคมไทยกับความเสี่ยงในการฆ่าตัวตายของผู้ชายวัยกลางคน เพื่อจะได้ทราบว่า การยึดถือบทบาทความเป็นชายมี

² OECD (Organization for Economic Cooperation and Development) คือ องค์การความร่วมมือและพัฒนาทางเศรษฐกิจ (เสกิตา วีวรรณ กุลต.องค์การความร่วมมือและพัฒนาทางเศรษฐกิจ OECD,ออนไลน์),<http://www.l3nr.org/posts/503252>, [4 ก.พ.57]

ความสัมพันธ์กับความเสี่ยงในการฆ่าตัวตายของชายวัยกลางคนหรือไม่ เพื่องานวิจัยนี้จะสามารถเป็นส่วนหนึ่งในการเพิ่มพูนองค์ความรู้เกี่ยวกับความเสี่ยงในการฆ่าตัวตายได้

วัตถุประสงค์

เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการยึดถือบทบาทความเป็นชายกับความเสี่ยงในการฆ่าตัวตายของชายวัยกลางคน

ทบทวนวรรณกรรม

การศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยได้ทบทวนแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยศึกษา ทฤษฎีสังคมและวัฒนธรรม (อัจฉราพร สีหิรัญวงศ์ และคณะ, 2557) แนวคิดบทบาททางเพศ: บทบาทความเป็นชายในสังคมไทย ผ่านวรรณกรรมเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน (อภิวันท์ อดุลยพิเชษฐ์, 2544) แนวคิดอุดมการณ์ชายเป็นใหญ่ (Patriarchy) ภายใต้แนวคิดสตรีนิยม (Feminism) (วารุณี ภูริสนธิ์, 2545) ทฤษฎีพัฒนาการตามวัย: วัยกลางคน (ศรีเรือน แก้วกังวาล, 2553) แนวคิดเกี่ยวกับความเสี่ยงในการฆ่าตัวตาย ซึ่งจากการทบทวนเอกสารดังกล่าว พบว่า ความเป็นชายเป็นบทบาทที่ถูกถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นทั้งการถ่ายทอดทัศนคติ พฤติกรรม ความคาดหวังผ่านกระบวนการทางสังคมเพื่อจะบ่งชี้สถานะและบทบาทของหญิงและชายซึ่งเป็นสมาชิกของสังคม และสำหรับวรรณกรรมเรื่องขุนช้างขุนแผนเป็นวรรณกรรมที่จะช่วยสะท้อนให้เข้าใจบทบาทความเป็นชายในสังคมไทย ตั้งแต่กระบวนการขัดเกลาทางสังคมที่มีความแตกต่างกันในแต่ละเพศ การอบรมสั่งสอน แสดงให้เห็นถึงความคาดหวังต่อบทบาททางสังคมที่ผู้ปกครองต้องการ การสร้างกรอบแห่งค่านิยม ความคิดต่อพฤติกรรมทางสังคมทำให้ลักษณะของบทบาทหน้าที่ของผู้ชายและผู้หญิงแตกต่างกันตามสถานภาพทางสังคม ภาพของผู้ชายกับบทบาทที่ปรากฏในเรื่องขุนช้าง ขุนแผน มี 4 ลักษณะ คือ 1. ผู้ชายในฐานะสามี 2. ผู้ชายในฐานะลูก 3. ผู้ชายในฐานะเป็นบิดา 4. ผู้ชายในการเป็นขุนนางหรือทหาร นอกจากนี้โครงสร้างสังคมและแนวการปฏิบัติที่ผู้ชายมีความเหนือกว่าผู้หญิงในทุกด้าน ไม่ว่าจะเป็น เศรษฐกิจ การเมือง หรือ วัฒนธรรม ที่ผู้ชายต้องเข้มแข็งกว่า ฉลาดกว่า มีเหตุผลมากกว่า คิดอะไรที่ลึกซึ้งได้มากกว่า ฯลฯ และทำให้ความเหนือกว่านี้ดำรงอยู่ในความเชื่อของคนในสังคมและผู้ชายที่ยึดถือต่อบทบาทดังกล่าวก็จะเกิดความกดดันในชีวิตแบบไม่รู้ตัวที่จะต้องทำให้ได้ตามที่สังคมคาดหวังไว้ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดสตรีนิยม (Feminism) ได้อธิบายว่า ผู้หญิงและผู้ชายไม่มีความแตกต่างกัน แต่ความไม่เท่าเทียมกันเป็นผลมาจากอุดมการณ์ชายเป็นใหญ่ (Patriarchy) ที่ได้รับอิทธิพลจากความเชื่อและการปฏิบัติตามประเพณีนิยมที่สั่งสมมาเป็นเวลานาน สังคมจะให้โอกาสด้านต่างๆกับผู้ชายมากกว่าผู้หญิง ระบบชายเป็นใหญ่ได้สร้างความเชื่อที่ว่า คุณค่าของผู้หญิงอยู่ที่ความสวยและความสาว ในขณะที่คุณค่าของผู้ชายอยู่ที่ความสามารถ การประสบความสำเร็จในหน้าที่การงาน ซึ่งความเชื่อดังกล่าวเป็นแรงกดดันที่ทำให้ผู้ชายต้องทำงานหนัก ต้องมีความสามารถและประสบความสำเร็จในหน้าที่การงาน อาจสังเกตได้ว่าการประสบความสำเร็จในหน้าที่การงานคือการมีรายได้สูง ได้ค่าตอบแทนมาก มีตำแหน่งงานที่สูงกว่าผู้หญิงหรือคู่สมรส ซึ่งการที่ผู้ชายถูกกำหนดเงื่อนไขดังกล่าวจึงทำให้เกิดความกดดันขึ้นโดยไม่รู้ตัว เมื่อเกิดความกดดันขึ้น ความเข้มแข็งทางจิตใจจะน้อยลงทำให้บุคคลมีความสามารถในการแก้ไขปัญหาลดลงตามไปด้วย เมื่อบุคคลต้องประสบกับสถานการณ์ที่รู้สึกว่าจะรับมือไหว บุคคลเหล่านี้ก็จะมีความเสี่ยงต่อการฆ่าตัวตาย

ระเบียบวิธีการศึกษา

การศึกษาครั้งนี้ใช้วิธีวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative Research) ประชากรที่ศึกษาคือ ผู้ชายอายุระหว่าง 30-50 ปี ที่อาศัยอยู่ใน ต.ดอนปรางค์ อ.ศรีประจันต์ จ.สุพรรณบุรี ขนาดของกลุ่มตัวอย่างได้จากการคำนวณโดยใช้สูตรของ Yamane ได้ขนาดกลุ่มตัวอย่างเท่ากับ 292 คน ที่ความเชื่อมั่นที่ 95% ใช้วิธีการสุ่มตัวอย่างแบบง่าย (Simple random sampling) ตามสัดส่วนประชากรแต่ละหมู่บ้านของ ต.ดอนปรางค์ ทั้ง 9 หมู่บ้าน ซึ่งประกอบด้วย หมู่ที่ 1 = 37 คน, หมู่ที่ 2 = 42 คน, หมู่ที่ 3 = 43 คน, หมู่ที่ 4 = 40 คน, หมู่ที่ 5 = 29 คน, หมู่ที่ 6 = 47 คน, หมู่ที่ 7 = 24 คน, หมู่ที่ 8 = 18 คน, หมู่ที่ 9 = 12 คน รวม 9 หมู่บ้าน = 292 คน

หมู่ที่	จำนวนประชากรทั้งหมด (ชายอายุ 30-50ปี)	จำนวนประชากรกลุ่มเป้าหมาย	ร้อยละ
1	136	37	12.67
2	155	42	14.4
3	159	43	14.7
4	148	40	13.7
5	107	29	9.94
6	173	47	16.1
7	89	24	8.22
8	66	18	6.16
9	44	12	4.11
รวม	1077	292	100

เก็บข้อมูลโดยใช้แบบสอบถาม (Questionnaire) มี 2 ส่วนหลัก คือ ส่วนที่ 1 แบบสอบถามเกี่ยวกับการยึดถือบทบาทความเป็นชาย (Masculinity) โดยมีลักษณะคำถามเป็นแบบมาตราส่วนประมาณค่าตามแบบของลิเคิร์ต (Likert's scale) แบ่งเป็น 5 ระดับ คือ มากที่สุด มาก ปานกลาง น้อย น้อยที่สุด มีคำถามจำนวน 17 ข้อ โดยแต่ละระดับมีความหมายและเกณฑ์การให้คะแนน ดังนี้

เห็นด้วยมากที่สุด	ให้คะแนนเป็น	5	คะแนน
เห็นด้วยมาก	ให้คะแนนเป็น	4	คะแนน
เห็นด้วยปานกลาง	ให้คะแนนเป็น	3	คะแนน
เห็นด้วยน้อย	ให้คะแนนเป็น	2	คะแนน
เห็นด้วยน้อยที่สุด	ให้คะแนนเป็น	1	คะแนน

ซึ่งคำถามประกอบด้วย 1) ผู้ชายต้องวางแผนเป้าหมายชีวิตที่ชัดเจน มีความมุ่งมั่นไปสู่ความสำเร็จ 2) ผู้ชายต้องมีความกล้าหาญ 3) ผู้ชายต้องแก้ไขปัญหาได้ดี 4) ผู้ชายต้องมีความขยัน อดทน 5) ผู้ชายต้องมีรายได้มากกว่าผู้หญิง 6) ผู้ชายต้องมีตำแหน่งหน้าที่การงาน มีบทบาทในสังคมมากกว่าผู้หญิง 7) ผู้ชายต้องเป็นหลักในการหาเลี้ยงครอบครัว 8) ผู้ชายต้องมีบทบาทเป็นผู้นำครอบครัว 9) ผู้นำต้องรักษาคำพูด 10) ผู้นำต้องรับผิดชอบต่อครอบครัว 11) ผู้นำต้องเป็นแบบอย่างที่ดีต่อสมาชิกในครอบครัว 12) พ่อต้องสนับสนุนส่งเสริมให้ลูกได้รับการศึกษา 13) พ่อต้องอบรมสั่งสอนทั้งศีลธรรม จริยธรรมและเป็นแบบอย่างที่ดีแก่ลูก 14) พ่อต้องให้ความรัก ความอบอุ่น สร้างความเข้มแข็งทางจิตใจแก่ลูก 15) พ่อต้องมีเวลาพักผ่อนทำกิจกรรมกับลูก 16) สามีต้องซื่อสัตย์ ให้เกียรติภรรยา 17) สามีต้องปกป้องและดูแลภรรยาให้สุขภาพสบายใจ

ส่วนที่ 2 ความเสี่ยงในการฆ่าตัวตาย ปรับปรุงจากแบบคัดกรองความเสี่ยงต่อการฆ่าตัวตาย กรมสุขภาพจิต กระทรวงสาธารณสุข ตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือวิจัยโดยวิเคราะห์ค่าความเที่ยงซึ่งใช้สัมประสิทธิ์แอลฟาของครอนบาช (Cronbach's Alpha) ได้ค่าความเที่ยงเท่ากับ .856 ใช้สถิติวิเคราะห์ไคสแควร์ (Chi-Square) ในการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างการยึดถือบทบาทความเป็นชายกับความคิดทำร้ายตนเองเพื่อดูความสัมพันธ์ของบทบาทความเป็นชายกับความเสี่ยงในการฆ่าตัวตายของชายวัยกลางคน

ผลการวิเคราะห์

ส่วนที่ 1 ข้อมูลแสดงระดับการยึดถือบทบาทความเป็นชาย

จากประชากรที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้ จำนวน 292 ราย พบว่า มีระดับการยึดถือบทบาทความเป็นชายดังนี้

ตารางที่ 1 ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานและระดับการยึดถือบทบาทความเป็นชาย

ระดับการยึดถือบทบาทความเป็นชาย			
ลักษณะบทบาทความเป็นชาย	ค่าเฉลี่ย (\bar{X})	ส่วนเบี่ยงเบน มาตรฐาน (SD)	การแปลผลตาม ความหมายระดับ การยึดถือ
1. ผู้ชายต้องวางแผนเป้าหมายชีวิตที่ชัดเจน มุ่งมั่นไปสู่ความสำเร็จ	3.93	0.85	ระดับมาก
2. ผู้ชายต้องมีความกล้าหาญ	3.92	0.81	ระดับมาก
3. ผู้ชายต้องแก้ไขปัญหาคำพูด	3.87	0.84	ระดับมาก
4. ผู้ชายต้องมีความขยัน อดทน	4.13	0.77	ระดับมาก
5. ผู้ชายต้องมีรายได้มากกว่าผู้หญิง	3.62	0.85	ระดับมาก
6. ผู้ชายต้องมีตำแหน่งหน้าที่การงาน มีบทบาทในสังคมมากกว่าผู้หญิง	3.52	0.84	ระดับมาก
7. ผู้ชายต้องเป็นหลักในการหาเลี้ยงครอบครัว	3.99	0.75	ระดับมาก
8. ผู้ชายต้องมีบทบาทเป็นผู้นำครอบครัว	4.07	0.75	ระดับมาก
9. ผู้นำต้องรักษาคำพูด	4.01	0.87	ระดับมาก
10. ผู้นำต้องรับผิดชอบต่อครอบครัว	4.24	0.80	ระดับมากที่สุด
11. ผู้นำต้องเป็นแบบอย่างที่ดีต่อสมาชิกในครอบครัว	4.23	0.78	ระดับมากที่สุด
12. พ่อต้องสนับสนุนส่งเสริมให้ลูกได้รับการศึกษา	4.41	0.75	ระดับมากที่สุด
13. พ่อต้องอบรมสั่งสอนทั้งศีลธรรม จริยธรรมและเป็นแบบอย่างที่ดีแก่ลูก	4.27	0.78	ระดับมากที่สุด
14. พ่อต้องให้ความรัก ความอบอุ่น สร้างความเข้มแข็งทางจิตใจแก่ลูก	4.37	0.72	ระดับมากที่สุด
15. พ่อต้องมีเวลาทำกิจกรรมต่างๆ กับลูก	3.97	0.85	ระดับมาก
16. สามีต้องซื่อสัตย์ ให้เกียรติต่อภรรยาและรับฟังความคิดเห็นของภรรยา	3.99	0.85	ระดับมาก
17. สามีต้องปกป้องและดูแลภรรยาให้สุขภาพสบายใจ	3.99	0.84	ระดับมาก
ภาพรวมการยึดถือต่อบทบาทความเป็นชาย	4.06	0.81	ระดับมาก

จากข้อมูลการวิเคราะห์ระดับการยึดถือบทบาทความเป็นชายจะเห็นว่าภาพรวมของระดับการยึดถือ
บทบาทความเป็นชายอยู่ในระดับ มาก ($X = 4.06, SD = 0.81$)

ส่วนที่ 2 ข้อมูลความรู้สึกเป็นทุกข์และความคิดทำร้ายตนเอง

แผนภูมิแท่งที่ 1 จำนวนคนคิดทำร้ายตนเองจากคนที่มีความรู้สึกเป็นทุกข์เกี่ยวกับลักษณะบทบาทความเป็นชาย

จากแผนภูมิแท่งที่ 1 พบว่ากลุ่มตัวอย่างที่มีความคิดทำร้ายตนเองเป็นคนที่มีความรู้สึกเป็นทุกข์เกี่ยวกับลักษณะต่างๆ ของบทบาทความเป็นชายร่วมด้วย ซึ่งประเด็นความรู้สึกเป็นทุกข์ในลักษณะบทบาทต่างๆ ที่สะท้อนให้เห็นว่าหากผู้ชายไม่สามารถแสดงบทบาทดังกล่าวได้จะส่งผลต่อความคิดทำร้ายตนเอง ซึ่งเมื่อนำจำนวนคนที่คิดทำร้ายตนเองมาคำนวณหาค่าร้อยละจากคนที่มีความรู้สึกเป็นทุกข์ พบว่า

1. ไม่สามารถทำหน้าที่ตามที่ได้รับมอบหมายให้สำเร็จได้ จากข้อมูลมีจำนวน 95 คนที่มีความรู้สึกเป็นทุกข์เกี่ยวกับเรื่องนี้และในจำนวนคนที่มีความรู้สึกเป็นทุกข์ในประเด็นดังกล่าวมีคน ที่คิดทำร้ายตนเอง 21 คน ซึ่งคิดเป็นร้อยละ 22.10 ของคนที่มีความรู้สึกเป็นทุกข์

2. แผนการและเป้าหมายที่คิดไว้ไม่ประสบความสำเร็จ จากข้อมูลมีจำนวน 104 คนที่มีความรู้สึกเป็นทุกข์เกี่ยวกับเรื่องนี้และในจำนวนคนที่มีความรู้สึกเป็นทุกข์ในประเด็นดังกล่าว มีคนที่คิดทำร้ายตนเอง 21 คน ซึ่งคิดเป็นร้อยละ 20.19 ของคนที่มีความรู้สึกเป็นทุกข์

3. ต้องเผชิญกับความล้มเหลวในชีวิต จากข้อมูลมีจำนวน 113 คนที่มีความรู้สึกเป็นทุกข์เกี่ยวกับเรื่องนี้และในจำนวนคนที่มีความรู้สึกเป็นทุกข์ในประเด็นดังกล่าวมีคนที่คิดทำร้ายตนเอง 22 คน ซึ่งคิดเป็นร้อยละ 19.47 ของคนที่มีความรู้สึกเป็นทุกข์

4. ไม่สามารถแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นกับตนเองหรือครอบครัวได้ จากข้อมูลมีจำนวน 95 คนที่มีความรู้สึกเป็นทุกข์เกี่ยวกับเรื่องนี้และในจำนวนคนที่มีความรู้สึกเป็นทุกข์ในประเด็นดังกล่าวมีคนที่คิดทำร้ายตนเอง 18 คน ซึ่งคิดเป็นร้อยละ 18.97 ของคนที่มีความรู้สึกเป็นทุกข์

5. ถูกมองว่าเป็นคนที่ไม่รักษาคำพูด จากข้อมูลมีจำนวน 92 คนที่มีความรู้สึกเป็นทุกข์เกี่ยวกับเรื่องนี้และในจำนวนคนที่มีความรู้สึกเป็นทุกข์ในประเด็นดังกล่าวมีคนที่คิดทำร้ายตนเอง 17 คน ซึ่งคิดเป็นร้อยละ 18.47 ของคนที่มีความรู้สึกเป็นทุกข์

6. เมื่อรับบทบาทสามีที่ไม่สามารถหารายได้ทีเหนือกว่าภรรยาได้ จากข้อมูลมีจำนวน 51 คนที่มีความรู้สึกเป็นทุกข์เกี่ยวกับเรื่องนี้และในจำนวนคนที่มีความรู้สึกเป็นทุกข์ในประเด็นดังกล่าวมีคนที่คิดทำร้ายตนเอง 14 คน ซึ่งคิดเป็นร้อยละ 27.45 ของคนที่มีความรู้สึกเป็นทุกข์

7. เมื่อรับบทบาทสามีที่ภรรยาไม่ให้เกิดและไม่ใช่สตั๊ด จากข้อมูลมีจำนวน 102 คนที่มีความรู้สึกเป็นทุกข์เกี่ยวกับเรื่องนี้และในจำนวนคนที่มีความรู้สึกเป็นทุกข์ในประเด็นดังกล่าวมีคนที่คิดทำร้ายตนเอง 22 คน ซึ่งคิดเป็นร้อยละ 21.57 ของคนที่มีความรู้สึกเป็นทุกข์

8. เมื่อรับบทบาทสามีที่ไม่ให้เกิดและไม่เชื่อสตั๊ดกับภรรยา จากข้อมูลมีจำนวน 71 คนที่มีความรู้สึกเป็นทุกข์เกี่ยวกับเรื่องนี้และในจำนวนคนที่มีความรู้สึกเป็นทุกข์ในประเด็นดังกล่าวมีคนที่คิดทำร้ายตนเอง 15 คน ซึ่งคิดเป็นร้อยละ 21.12 ของคนที่มีความรู้สึกเป็นทุกข์

9. เมื่อรับบทบาทเป็นสามีที่ไม่สามารถมีอำนาจเหนือกว่าภรรยาได้ จากข้อมูลมีจำนวน 54 คนที่มีความรู้สึกเป็นทุกข์เกี่ยวกับเรื่องนี้และในจำนวนคนที่มีความรู้สึกเป็นทุกข์ในประเด็นดังกล่าวมีคนที่คิดทำร้ายตนเอง 9 คน ซึ่งคิดเป็นร้อยละ 16.67 ของคนที่มีความรู้สึกเป็นทุกข์

10. เมื่อรับบทบาทเป็นสามีที่ภรรยาไม่เชื่อฟัง ไม่ทำตามในสิ่งที่สามีบอกให้ทำ จากข้อมูลมีจำนวน 59 คนที่มีความรู้สึกเป็นทุกข์เกี่ยวกับเรื่องนี้และในจำนวนคนที่มีความรู้สึกเป็นทุกข์ในประเด็นดังกล่าวมีคนที่คิดทำร้ายตนเอง 8 คน ซึ่งคิดเป็นร้อยละ 13.55 ของคนที่มีความรู้สึกเป็นทุกข์

11. เป็นผู้นำครอบครัวได้ไม่ดีอย่างที่ตั้งใจและไม่สามารถเป็นที่พึ่งของใครได้ โดยจากข้อมูลจะเห็นว่าในจำนวนคน 100 คนที่มีความรู้สึกเป็นทุกข์เกี่ยวกับเรื่องนี้และในจำนวนคนที่มีความรู้สึกเป็นทุกข์ในประเด็นดังกล่าว มีคนที่คิดทำร้ายตนเองถึง 31 คน ซึ่งคิดเป็นร้อยละ 31 ของคนที่มีความรู้สึกเป็นทุกข์

12. ไม่สามารถเป็นหลักในการเลี้ยงดูครอบครัวได้ จากข้อมูลมีจำนวน 95 คนที่มีความรู้สึกเป็นทุกข์เกี่ยวกับเรื่องนี้และในจำนวนคนที่มีความรู้สึกเป็นทุกข์ในประเด็นดังกล่าวมีคนที่คิดทำร้ายตนเอง 21 คน ซึ่งคิดเป็นร้อยละ 22.10 ของคนที่มีความรู้สึกเป็นทุกข์

13. เป็นผู้นำครอบครัวที่ทำให้ภรรยาและลูกทุกข์ใจ จากข้อมูลมีจำนวน 101 คนที่มีความรู้สึกเป็นทุกข์เกี่ยวกับเรื่องนี้และในจำนวนคนที่มีความรู้สึกเป็นทุกข์ในประเด็นดังกล่าวมีคนที่คิดทำร้ายตนเอง 19 คน ซึ่งคิดเป็นร้อยละ 18.81 ของคนที่มีความรู้สึกเป็นทุกข์

14. เป็นผู้นำครอบครัวที่ไม่สามารถปกป้องภรรยาและลูกได้ จากข้อมูลมีจำนวน 101 คนที่มีความรู้สึกเป็นทุกข์เกี่ยวกับเรื่องนี้และในจำนวนคนที่มีความรู้สึกเป็นทุกข์ในประเด็นดังกล่าวมีคนที่ยกตัวเอง 14 คน ซึ่งคิดเป็นร้อยละ 13.86 ของคนที่มีความรู้สึกเป็นทุกข์

15. เมื่อรับบทบาทเป็นพ่อที่ไม่สามารถอบรมสั่งสอนลูกให้เป็นคนดีได้ จากข้อมูลมีจำนวน 97 คนที่มีความรู้สึกเป็นทุกข์เกี่ยวกับเรื่องนี้และในจำนวนคนที่มีความรู้สึกเป็นทุกข์ในประเด็นดังกล่าวมีคนที่ยกตัวเอง 23 คน ซึ่งคิดเป็นร้อยละ 23.71 ของคนที่มีความรู้สึกเป็นทุกข์

16. เมื่อรับบทบาทเป็นพ่อที่ไม่สามารถสนับสนุนส่งเสริมให้ลูกได้รับการศึกษาอย่างที่ตั้งใจได้จากข้อมูลมีจำนวน 104 คนที่มีความรู้สึกเป็นทุกข์เกี่ยวกับเรื่องนี้และในจำนวนคนที่มีความรู้สึกเป็นทุกข์ในประเด็นดังกล่าว มีคนที่คิดทำร้ายตนเอง 22 คน ซึ่งคิดเป็นร้อยละ 21.15 ของคนที่มีความรู้สึกเป็นทุกข์

17. เมื่อรับบทบาทเป็นพ่อที่ไม่สามารถให้การช่วยเหลือเมื่อลูกเจอปัญหาได้ จากข้อมูลมีจำนวน 98 คนที่มีความรู้สึกเป็นทุกข์เกี่ยวกับเรื่องนี้และในจำนวนคนที่มีความรู้สึกเป็นทุกข์ในประเด็นดังกล่าวมีคนที่ยกตัวเอง 20 คน ซึ่งคิดเป็นร้อยละ 20.41 ของคนที่มีความรู้สึกเป็นทุกข์

18. เมื่อรับบทบาทเป็นพ่อที่ลูกไม่เชื่อฟังและไม่สามารถเป็นแบบอย่างที่ดีกับลูกได้ จากข้อมูลมีจำนวน 96 คนที่มีความรู้สึกเป็นทุกข์เกี่ยวกับเรื่องนี้และในจำนวนคนที่มีความรู้สึกเป็นทุกข์ในประเด็นดังกล่าวมีคนที่ยกตัวเอง 20 คน ซึ่งคิดเป็นร้อยละ 19.79 ของคนที่มีความรู้สึกเป็นทุกข์

19. เมื่อรับบทบาทเป็นพ่อที่ไม่ได้เอาใจใส่ดูแลลูกอย่างเต็มที่ จากข้อมูลมีจำนวน 113 คนที่มีความรู้สึกเป็นทุกข์เกี่ยวกับเรื่องนี้และในจำนวนคนที่มีความรู้สึกเป็นทุกข์ในประเด็นดังกล่าวมีคนที่ยกตัวเอง 22 คน ซึ่งคิดเป็นร้อยละ 19.47 ของคนที่มีความรู้สึกเป็นทุกข์

ส่วนที่ 3 ข้อมูลแสดงความสัมพันธ์ระหว่างการยึดถือบทบาทความเป็นชายกับความคิดทำร้ายตนเอง
 ตารางที่ 2 แสดงผลความสัมพันธ์ของการยึดถือบทบาทความเป็นชายกับความคิดทำร้ายตนเอง

การยึดถือบทบาทความเป็นชาย	ความคิดทำร้ายตนเอง			ผลการวิเคราะห์		
	คิด (คน)	ไม่คิด (คน)	รวม	value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
ถูกมองว่าเป็นคนไม่รักษาคำพูด	17	275	292	36.264 ^a	24	.052
ไม่สามารถทำหน้าที่ตามที่ได้รับมอบหมายให้สำเร็จได้	21	271	292	75.358 ^a	24	.000**
แผนการและเป้าหมายที่คิดไว้ไม่ประสบความสำเร็จ	21	271	292	39.261 ^a	24	.026*
ต้องเผชิญกับความล้มเหลวในชีวิต	22	270	292	50.174 ^a	24	.001**
ไม่สามารถแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นกับตนเองหรือครอบครัวได้	18	274	292	66.186 ^a	24	.000**
เป็นผู้นำครอบครัวได้ไม่ได้อย่างที่ตั้งใจและไม่สามารถเป็นที่พึ่งของใครได้	31	261	292	6.927 ^a	10	.732
เป็นผู้นำครอบครัวที่ไม่สามารถปกป้องภรรยาและลูกได้	14	278	292	12.242 ^a	10	.269
เป็นผู้นำครอบครัวที่ทำให้ภรรยาและลูกทุกข์ใจ	19	273	292	9.104 ^a	10	.522
ไม่สามารถเป็นหลักในการเลี้ยงดูครอบครัวได้	21	271	292	13.249 ^a	10	.210
เมื่อเป็นสามีที่ไม่สามารถมีอำนาจเหนือกว่าภรรยาได้	9	283	292	36.122 ^a	7	.000**
เมื่อเป็นสามีที่ภรรยาไม่เชื่อฟัง ไม่ทำตามในสิ่งที่ท่านบอกให้ทำได้	8	284	292	10.099 ^a	7	.183

การยึดถือบทบาทความเป็นชาย	ความคิดทำร้ายตนเอง			ผลการวิเคราะห์		
	คิด (คน)	ไม่คิด (คน)	รวม	value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
เมื่อเป็นสามีที่ไม่สามารถหารายได้ที่เหนือกว่าภรรยาได้	14	278	292	9.461 ^a	7	.221
เมื่อเป็นสามีที่ไม่ให้เกียรติและไม่ซื่อสัตย์กับภรรยา	15	277	292	26.812 ^a	7	.000**
เมื่อเป็นสามีที่ภรรยาไม่ให้เกียรติและไม่ซื่อสัตย์	23	269	292	3.686 ^a	7	.815
เมื่อเป็นพ่อที่ไม่สามารถสนับสนุนส่งเสริมให้ลูกได้รับการศึกษาอย่างที่ตั้งใจได้	22	270	292	33.080 ^a	12	.001**
เมื่อเป็นพ่อที่ไม่สามารถอบรมสั่งสอนลูกให้เป็นคนดีได้	23	269	292	16.355 ^a	12	.176
เมื่อเป็นพ่อที่ลูกไม่เชื่อฟังและไม่สามารถเป็นแบบอย่างที่ดีกับลูกได้	20	272	292	14.726 ^a	12	.257
เมื่อเป็นพ่อที่ไม่สามารถให้การช่วยเหลือเมื่อลูกเจอปัญหาได้	20	272	292	15.310 ^a	12	.225
เมื่อเป็นพ่อที่ไม่ได้เอาใจใส่ดูแลลูกอย่างเต็มที่	22	270	292	11.084 ^a	12	.522

หมายเหตุ: * $p < 0.05$ ** $p < 0.01$

จากตารางที่ 2 ผลการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างการยึดถือบทบาทความเป็นชายกับความคิดทำร้ายตนเอง พบว่า ระดับการยึดถือบทบาทความเป็นชายมีความสัมพันธ์กับความเสี่ยงในการฆ่าตัวตายของชายวัยกลางคน ซึ่งมีความสัมพันธ์กันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ซึ่งสามารถสรุปบทบาทความเป็นชายที่มีความสัมพันธ์กับความเสี่ยงในการฆ่าตัวตายได้ดังนี้ (1) ผู้ชายต้องทำหน้าที่ตามที่ได้รับมอบหมายให้สำเร็จ (2) ผู้ชายต้องประสบความสำเร็จตามแผนการและเป้าหมายที่คิดไว้ (3) ผู้ชายต้องไม่ล้มเหลว (4) ผู้ชายต้องแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นกับตนเองหรือครอบครัวได้ (5) ผู้ชายเมื่อเป็นสามีต้องมีอำนาจเหนือกว่าภรรยา (6) ผู้ชายเมื่อเป็นสามีต้องให้เกียรติและซื่อสัตย์กับภรรยา (7) ผู้ชายเมื่อเป็นพ่อต้องสนับสนุนส่งเสริมให้ลูกได้รับการศึกษา

สรุปและอภิปรายผล

การยึดถือบทบาทความเป็นชายเป็นอีกหนึ่งปัจจัยสำคัญที่มีความสัมพันธ์กับความเสี่ยงในการฆ่าตัวตายในผู้ชายวัยกลางคน ซึ่งบทบาทความเป็นชาย เป็นบทบาทที่ต้องแสดงออกเพื่อควมมีตัวตนในสังคมนั้นๆ ตามหลักการทฤษฎีสังคมและวัฒนธรรม หากสามารถปฏิบัติตามเงื่อนไขต่างๆของสังคมตามบทบาทนั้นๆได้ก็ จะได้รับการยอมรับจากสังคม ในขณะที่เดียวกันหากไม่สามารถทำตามบทบาทนั้นๆได้ บุคคลจะเกิดความกดดัน และนำไปสู่ความคิดทำร้ายตนเอง จากผลการศึกษาบ่งชี้ว่าการแก้ไขปัญหาการฆ่าตัวตายในกลุ่มชายวัยกลางคนนั้นปัจจัยเกี่ยวกับการยึดถือบทบาทความเป็นชายมีความสำคัญและเป็นอีกหนึ่งปัจจัยที่ไม่ควรมองข้าม

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

_____ (2555). เกาหลีได้ฆ่าตัวตายสูงกว่าค่าเฉลี่ย OECD. (ออนไลน์) แหล่งที่มา: <http://news.voicetv.co.th/global/49967.htm> (สืบค้น 4 กุมภาพันธ์ 2557).

วารุณี ภูริสนสิทธิ์. (2545). **สตรีนิยม: ขบวนการและแนวคิดทางสังคมแห่งศตวรรษที่ 20** (ออนไลน์). แหล่งที่มา: www.museum.msu.ac.th/webMuseum2/article/19.pdf. (วันที่ 5 พฤษภาคม 2557).

ศรีเรือน แก้วกังวาล. (2553). **จิตวิทยาพัฒนาการชีวิตทุกช่วงวัย: วัยรุ่น-วัยสูงอายุ**. พิมพ์ครั้งที่ 9. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

อภิวันท์ อุดลยพิเชษฐ์. (2544). **สถานภาพและบทบาทของผู้หญิงและผู้ชายไทยในอดีต: ภาพสะท้อนจากวรรณกรรมเรื่องขุนช้าง ขุนแผน**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชามานุษยวิทยา สาขาวิชามานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยศิลปากร.

อัจฉราพร สี่หิรัญวงศ์, ช่อทิพย์ สันธนะวนิช, ถวิล นภาพงศ์สุริยา, นภวัลย์ กัมพลาศิริ, ประภา ยุทธไตร, พวงเพชร เกษรสมุทร, วรรณภา คงสุริยานาวิน, วาริรัตน์ ถาน้อย, วิมลนันท์ พุฒวิณชพงศ์, ศิรดา เกษรศรี, อติตยา พรชัยเกตุ โว ยอง, ดารารวรรณ ต๊ะปิ่นตา และอติรัตน์ วัฒนไพลิน. (2557). **การพยาบาลจิตเวชศาสตร์. ภาควิชาสุขภาพจิตและการพยาบาลจิตเวชศาสตร์. คณะพยาบาลศาสตร์, มหาวิทยาลัยมหิดล. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพมหานคร: สายธุรกิจโรงพิมพ์บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน).**

ภาษาอังกฤษ

Samaritans. (2012). **Men Suicide and Society**. (online) from: [http://www.samaritans.org/about-us/our-research-0/research-report-men-suicide-and-society. \(index.html](http://www.samaritans.org/about-us/our-research-0/research-report-men-suicide-and-society. (index.html) 17 December, 2013).

การจัดการศึกษาโดยครอบครัว: ค่านิยม ยุทธวิธีและการประกอบสร้างความหมาย ของการศึกษาในชีวิตประจำวัน¹

Home School: Value, Strategy and Social Construction of Education in Everyday Life.

ธมนันท์ ประทุม²

Thamanan Pratoom

บทคัดย่อ

บทความนี้เป็นงานวิจัยทางมานุษยวิทยา ศึกษาเกี่ยวกับระบบการจัดการศึกษาโดยครอบครัว (Home School) ระดับปฐมวัย จำนวน 4 รุ่น ในช่วงทศวรรษ 2544 – 2558 ประเด็นศึกษาสำคัญคือ 1) ศึกษาการทำงานของระบบการจัดการศึกษาโดยครอบครัว การสร้างค่านิยมทางการศึกษา และยุทธวิธีของครอบครัวในชีวิตประจำวัน 2) ศึกษากระบวนการเรียนรู้ การปรับตัว และการต่อรองของเด็กต่อรูปแบบการจัดการเรียนการสอนและการปลูกฝังค่านิยมทางการศึกษาของครอบครัวในชีวิตประจำวัน 3) ศึกษาการปรับตัวในสังคม และการปรับเปลี่ยนค่านิยมทางการศึกษาของเด็กหลังจากจบการศึกษาจากระบบการจัดการศึกษาโดยครอบครัว การศึกษานี้อาศัยแนวคิดฮาบิตัส (habitus) หรือความโน้มเอียงทางอุปนิสัยของปิแอร์ บูร์ดิเยอ เป็นกรอบในการวิเคราะห์ปรากฏการณ์ ข้อมูลส่วนใหญ่ในงานนี้ได้จากการ สัมภาษณ์อย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ และการเก็บข้อมูลด้วยการสังเกตการณ์เชิงลึกกับผู้ให้ข้อมูลในภาคสนาม

ผลการศึกษาพบว่า 1) การจัดการศึกษาโดยครอบครัวคือการการต่อสู้และต่อรองกับโครงสร้างการจัดการศึกษากระแสหลัก พ่อแม่ได้แสดงความเป็นผู้กระทำการด้วยการสร้างค่านิยมทางการศึกษาของครอบครัว คือการสร้างความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ การเรียนรู้อย่างมีความสุข และมีทักษะชีวิต ยุทธวิธีของการปลูกฝังค่านิยมคือใช้รูปแบบการเรียนการสอนในชีวิตประจำวันเป็นตัวหล่อหลอมค่านิยมเข้าไปในตัวเด็ก 2) พบว่าเด็กเองก็ได้แสดงความเป็นผู้กระทำการต่อรองกับค่านิยมทางการศึกษาจากพ่อแม่ในลักษณะปะทะและประสานกับค่านิยมดังกล่าว 3) เมื่อเด็กจบการศึกษาจากครอบครัวไปแล้ว พบว่าเด็กต้องปรับตัวด้วยการต่อรองกับโครงสร้างการศึกษากระแสหลักด้วยการรักษาค่านิยมทางการศึกษาของครอบครัวบางส่วนเอาไว้ อีกด้านหนึ่งเด็กก็พร้อมที่จะปรับเปลี่ยนค่านิยมเพื่อนำไปสู่การนิยามความหมายของการศึกษาด้วยตัวเอง โดยผู้เขียนมีข้อเสนอว่า ค่านิยมทางการศึกษาของครอบครัวเป็นการประกอบสร้างความหมายของการศึกษาในชีวิตประจำวันที่ทำให้เกิดโครงสร้างของการศึกษาอีกชุด ซึ่งเป็นยุทธวิธีสำคัญในการต่อสู้ต่อรองกับโครงสร้างการศึกษากระแสหลักและมีอิทธิพลต่อการเรียนรู้และการปรับตัวของเด็ก

คำสำคัญ: การจัดการศึกษาโดยครอบครัว, ค่านิยม, ยุทธวิธี, การต่อรอง, การประกอบสร้างความหมาย

¹ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง “การจัดการศึกษาโดยครอบครัว: การปรับตัวและการต่อรองของครอบครัวในบ้านและโรงเรียน” สาขามานุษยวิทยา คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

² นักศึกษาปริญญาโท สาขามานุษยวิทยา คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

Abstract

The article is an anthropological research. Study of home schooling in the decade from 2544 to 2558. Main research objections are 1) The process of learning, cultivating values and tactics of the family in everyday life 2) The process of learning, adaptation and negotiation form the home schooling system in everyday life. 3) The adaptation and modifying values of education after graduating from the home schooling. The fieldwork are built on the concept of habitus that to data collection and interpretation. The data collection is derived from a depth interviews and participant observation of everyday life on fieldwork.

The Study results showed that 1) Home school is to fight and negotiate with the management structure in the main stream education. Parents have shown is done with the creation of educational values of the family is to be a complete human being. Learning and life-skills and strategies of the culture values is to use teaching and learning in everyday life is a crafted values into the children 2) found that children themselves have shown as the negotiate with educational values from the parent as engagement and coordination with these 3 values when student graduated from the family. The study found that children have to adapt by negotiating with the main stream of education structured by maintaining the education values of family. On the other hand The children are ready to modify the values to contribute to defining the meaning of identity. The last educational values that families are means of generating agency of education in everyday life that cause the structure of the study yourself.

Keywords: Home School, Value, Strategy, Negotiation, Social Construction.

บทนำ

เมื่อมองถึงความสัมพันธ์ของรัฐกับการจัดการศึกษาจะพบดังที่ นิธิ เอียวศรีวงศ์ กล่าวว่า “ระบบโรงเรียนประสบความสำเร็จในการทำสิ่งมหัศจรรย์สองอย่าง หนึ่งคือทำให้เกิดรัฐชาติขึ้นได้ และสองทำให้เกิดการผลิตในระบบโรงงาน สิ่งมหัศจรรย์ทั้งสองอย่างนี้ครอบงำชีวิตเรามาหลายชั่วอายุคน จนกระทั่งทำให้เราเข้าใจผิดว่าไม่มีโรงเรียนก็ไม่มีการเรียนรู้” (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2538) จากสภาพการณ์ของการจัดการศึกษาโดยรัฐดังกล่าว ความหมายของการศึกษาจึงถูกทำให้มีความหมายอย่างแคบแต่เพียงเรื่องของการไปโรงเรียนและการเรียนในหนังสือ ทำให้การศึกษาในมิติอื่นๆ ของชีวิตถูกแยกส่วนออกไป ทั้งที่การศึกษาที่เคยเป็นเรื่องของการเรียนรู้ตั้งแต่ภายในครอบครัว ชุมชน ประเพณี วัฒนธรรม กลับถูกลดทอนคุณค่าหรือหมดบทบาทความสำคัญลงไป (ยุทธชัย-อุทัยวรรณ เฉลิมชัย, 2548)

จากสภาพการณ์ดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงรูปแบบและวิธีการที่อำนาจรัฐทำงานเกี่ยวกับการศึกษาในสังคมในรูปของการสร้างการรับรู้ที่ผิดพลาดคลาดเคลื่อนหรือสำคัญผิด (misrecognition) ให้กับคนในสังคม (Bourdieu, 2000) ซึ่งโรงเรียนทำหน้าที่เป็นเครื่องกรองทางวัฒนธรรมที่เด็กๆ ทุกคนต้องผ่านการศึกษาในฐานะพลเมืองของรัฐ และต้องดำเนินชีวิตภายใต้กรอบวัฒนธรรมการศึกษากระแสหลัก จนนำไปสู่การผลิตซ้ำ

ของค่านิยมที่รัฐกำหนดว่าจะไร้รับได้/รับไม่ได้ อะไรคิดได้/คิดไม่ได้ และอะไรพูดได้/พูดไม่ได้ทางวิชาการ เป็นต้น (Bourdieu, 2000) ดังนั้น การศึกษาที่รัฐจัดให้จึงไม่ใช่เครื่องมือในการปลดปล่อยศักยภาพทางการศึกษา แต่เป็นตัวเร่งในการจอบจำมนุษย์ให้อยู่ในกรอบของสังคม การศึกษาไม่ได้ทำหน้าที่ผลิต แต่ผลิตซ้ำสิ่งที่สังคมยอมรับมากกว่า นั่นคือ ผลิตซ้ำค่านิยมหลักในสังคม

อย่างไรก็ตาม เมื่อสภาพสังคมเปลี่ยนแปลงไป ในส่วนของโครงสร้างการจัดการศึกษาของรัฐจึงต้องมีการปรับตัวด้านการจัดการศึกษา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในบริบทสังคมไทยให้ความสำคัญกับการปฏิรูปการศึกษาจากการจัดการศึกษาในอดีตที่มุ่งเน้นแต่การศึกษาในระบบ เป็นการจัดการศึกษาที่มีความหลากหลาย ยืดหยุ่น สอดคล้องกับความแตกต่างของผู้เรียน ตรงตามธรรมชาติของการเรียนรู้ จึงนำมาสู่การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างที่สำคัญ คือจากเดิมรัฐเป็นผู้จัดการศึกษาให้กับประชาชน มาเป็นการเปิดโอกาสให้องค์กรทางสังคมมีส่วนร่วม จึงมีประกาศใช้กฎกระทรวงว่าด้วยสิทธิในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานโดยครอบครัว พ.ศ. 2547 เพื่อเป็นทางเลือกในการจัดการศึกษาสำหรับครอบครัว (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2551: คำนำ)

ส่วนในทางปฏิบัติการของภาคประชาชน พบว่า การจัดการศึกษาโดยครอบครัว ที่มีการรับรองโดยกฎหมาย และภาครัฐพยายามจะเปิดโอกาสให้กับภาคประชาชนมีส่วนร่วมในการในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน พร้อมทั้งให้สิทธิประโยชน์แก่ผู้จัดการศึกษา ในทางตรงกันข้าม กลุ่มครอบครัวที่จะจัดการศึกษาและไปลงทะเบียนกับเขตการศึกษา กลับเผชิญกับการปฏิเสธว่าไม่มีผู้รับผิดชอบเรื่อง อีกทั้งยังมองว่าการที่ครอบครัวจัดการศึกษาเองเป็นเพราะเด็กมีปัญหา และเผชิญกับการตั้งคำถามจากสังคมรอบตัวที่มองว่าการจัดการศึกษาทางเลือกราวกับเป็นการแปลกแยกจากสังคม (สัมภาษณ์กลุ่มครอบครัว โรงเรียนหมู่บ้านเด็ก จำนวน 10 ครอบครัว วันที่ 20 มกราคม 2558) จึงเกิดกลุ่มครอบครัวจัดการศึกษาโดยครอบครัวรวมตัวจัดตั้งกลุ่มเพื่อพิทักษ์สิทธิทางการศึกษา และเลือกจดทะเบียนกับโรงเรียนเครือข่าย จากปรากฏการณ์ดังกล่าว ระบบการจัดการศึกษาโดยครอบครัวจึงยังอยู่ในสถานะที่ถูกกลืนจากโครงสร้างการศึกษาของรัฐ

นอกจากนี้ จากการทบทวนงานวิจัยเกี่ยวกับการจัดการศึกษาโดยครอบครัวในสังคมไทยในทศวรรษ พ.ศ. 2540 – 2550 พบว่า ประเด็นสำคัญมุ่งเน้นศึกษาเกี่ยวกับรูปแบบการเรียนการสอน สภาพปัญหาและอุปสรรค และการคาดการณ์ในอนาคต และมองว่าการจัดการศึกษาโดยครอบครัวเป็นการเปลี่ยนถ่ายอำนาจของการจัดการศึกษาเท่านั้น ซึ่งงานศึกษาส่วนใหญ่ใช้วิธีวิจัยเชิงปริมาณและการสัมภาษณ์อย่างเป็นทางการ ทำให้ภาพของการจัดการศึกษาโดยครอบครัวยังถูกจำกัดเพียงรูปแบบการจัดการเรียนการสอนและสภาพปัญหา รวมทั้งการเรียกร้องสิทธิ โดยละเลยต่อปฏิบัติการทางสังคมที่มีความละเอียดซับซ้อนในความสัมพันธ์ภายในครอบครัว ซึ่งยังขาดการนำเสนอเสียงของพ่อแม่และเด็กๆ ซึ่งทำให้ยากจะเข้าถึงมุมมองของครอบครัว ในฐานะผู้กระทำการในการจัดการศึกษา และขาดการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและปฏิบัติการทางสังคมในชีวิตประจำวัน

จากสภาพการณ์ดังกล่าว ประเด็นสำคัญที่พบคือการที่รัฐเปิดโอกาสให้ประชาชนจัดการศึกษาโดยครอบครัว เป็นการปรับตัวและการต่อรองที่เกิดขึ้นของรัฐที่พยายามต่อรองกับบริบทสังคมที่เปลี่ยนแปลง แต่ในทางกลับกัน ครอบครัวก็ต้องปรับตัวและต่อรองทั้งในการมีปฏิสัมพันธ์กับระบบการศึกษาโดยครอบครัวและภายในครอบครัวด้วย กระนั้นก็ตาม ประเด็นดังกล่าวยังไม่มีการศึกษาเชิงลึกและมีความเข้าใจที่คลุมเครืออยู่มาก จึงเห็นว่าควรมีการทบทวนถึงรูปแบบการจัดการศึกษาในสังคมไทยที่มีมิติหลากหลาย งานวิจัยนี้จึงมุ่งเน้นการสังเกตศึกษาพฤติกรรมผู้กระทำการทางสังคมด้วยวิธีวิทยาทางมานุษยวิทยา โดยการสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วมในภาคสนาม และบรรยายปฏิบัติการในชีวิตประจำวันอย่างละเอียด เพื่อทำความเข้าใจปฏิบัติการของการจัดการศึกษาโดยครอบครัวภายใต้การเหลื่อมซ้อนกันของสนาม ระหว่างบ้าน โรงเรียน พื้นที่ทางสังคม และปฏิสัมพันธ์ภายใต้โครงสร้างการจัดการศึกษาของรัฐอย่างไร และในทางกลับกัน มุ่งเน้นศึกษาวิถีของ

ผู้กระทำการในระบบการจัดการศึกษาโดยครอบครัวจะดำเนินยุทธวิธีต่างๆ ด้วยทุนที่ตนมีเพื่อให้สามารถบรรลุผลของการจัดการศึกษาและวิถีการดำรงชีวิตอย่างไร

วัตถุประสงค์

1. ศึกษารูปแบบการเรียนการสอนและการปลูกฝังอุปนิสัยจากการจัดการศึกษาโดยครอบครัว
2. ศึกษาการปรับตัวและการต่อรองของครอบครัวต่อการกำกับจากการจัดการศึกษาโดยครอบครัว
3. ศึกษาการปรับตัวและการต่อรองของครอบครัวต่อการกำกับจากโครงสร้างการศึกษากระแสหลัก

ทบทวนวรรณกรรม

ในการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง ผู้ศึกษาแบ่งออกเอกสารออกตามวิธีวิทยาของสาขาวิชา โดยแบ่งออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่ ประเภทแรก คืองานศึกษาเกี่ยวกับประเด็นทางการศึกษาด้วยแนวทางมานุษยวิทยาและสังคมวิทยา ประเภทที่สอง คืองานศึกษาเกี่ยวกับหน่วยการศึกษาคืองานวิจัยเกี่ยวกับสภาพการณ์ของการจัดการศึกษาโดยครอบครัว (Homeschool) ในช่วง พ.ศ.2542-2557 ซึ่งมีการศึกษาในหลากหลายสาขาวิชาทั้งด้าน ศึกษาศาสตร์ สังคมสงเคราะห์ จิตวิทยา เป็นต้น โดยมีรายละเอียด ดังนี้

1. งานทางมานุษยวิทยาและสังคมวิทยาการศึกษา

ในงานมานุษยวิทยา โดยเฉพาะประเด็นเกี่ยวกับมานุษยวิทยาการศึกษา พบว่างานวิจัยส่วนใหญ่มุ่งเน้นความสนใจปฏิบัติการการศึกษาในโรงเรียน อย่างเช่นในงานศึกษาเรื่อง “หลักสูตรแฝง: อุดมการณ์และปฏิบัติการจริงในโรงเรียนกึ่งสถานสงเคราะห์” (2555) ของพิชามญชุ์ ทิพย์พัฒนกุล งานเรื่องนี้สนใจศึกษาประเด็นหลักคือ ทำความเข้าใจอุดมการณ์ของโรงเรียน และค่านิยมของปฏิบัติการในโรงเรียน และทำความเข้าใจปฏิบัติการจริงในชีวิตประจำวันของบุคลากรในโรงเรียน ที่มีแนวโน้มที่จะส่งผลต่อการเรียนรู้ พฤติกรรม และวิถีคิดของเด็ก โดยใช้การมองผ่านแนวคิด “อุปนิสัย” (habitus) ของปีแอร์ บูร์ดิเยอร์ ในการทำความเข้าใจปรากฏการณ์ของโรงเรียนแห่งหนึ่งที่เป็นรูปแบบโรงเรียนทางเลือกที่มีแนวคิดหลัก ได้แก่ ชัมเมอร์ฮิลมอนเตสซอรีและพุทธศาสนา โดยทั้งสามหลักการเน้นไปที่เสรีภาพของเด็ก เพื่อให้พวกเขาเติบโตอย่างเป็นอิสระและไม่ตกอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ที่ถูกตั้งขึ้นจากผู้ใหญ่

ผลการศึกษาเกี่ยวกับหลักสูตรแฝงในการพิจารณา 2 ประเด็น พบว่าในวิถีชีวิตที่ดีในสายตาของผู้ใหญ่ และเพศสภาพและค่านิยมตามเพศสภาพ ซึ่งพบเห็นได้ในทั้งตัวหลักสูตรแฝงและวิธีการถ่ายทอดหลักสูตรแฝงไปสู่เด็กล้วนขัดแย้งกับอุดมการณ์เรื่องเสรีภาพของโรงเรียน ทั้งนี้เพราะการขัดเกลาเหล่านั้นบางส่วนเป็นการบังคับให้เด็กกระทำไปตามความเห็นของผู้ใหญ่ ขณะเดียวกันก็เป็นการชี้แนะทางความคิดเพื่อทำให้เด็กมีพฤติกรรม วิถีคิด และมุมมองที่สอดคล้องกับค่านิยมของผู้ใหญ่ มิใช่สิ่งที่เกิดจากการเรียนรู้อย่างเสรีภาพของเด็ก ประเด็นสุดท้ายคือการวิเคราะห์สาเหตุที่ทำให้เกิดหลักสูตรแฝง ที่มีส่วนขัดขวางไม่ให้อุดมการณ์หลักของโรงเรียนเรื่องเสรีภาพบรรลุผลได้อย่างเต็มที่ ซึ่งพิชามญชุ์ได้เสนอข้อโต้แย้งว่าการตีความ “เสรีภาพ” อย่างแคบเกินไปหรืออาจพูดได้ว่าเป็นการตีความอย่างสัมพันธ์และสอดคล้องกับอุปนิสัย (habitus) ของผู้ปฏิบัติการแต่ละคน เสรีภาพในความหมายตามอุดมการณ์ของโรงเรียนจึงไม่บรรลุผล

ส่วนในงานทางสังคมวิทยาการศึกษา พบว่ามีการขยายขอบเขตของหน่วยการศึกษาออกไปนอกพื้นที่โรงเรียน ในรูปแบบการเรียนการสอนที่เรียกว่า “Home School” จากการสำรวจงานวิจัยพบว่า งานของ Jenifer Lois (2013) เรื่อง “Home is where the school is: The logic of homeschooling and emotional labor of mothering” ศึกษาประเด็นหลักคือทำไมครอบครัวจึงตัดสินใจจัดการศึกษาโดย

ครอบครัวและผลกระทบต่อเด็กและครอบครัว โดยมุ่งเน้นที่บทบาทของแม่ที่เป็นผู้จัดการศึกษาหลักและมีบทบาทในบ้านในมิติทั้งความเป็นแม่ เป็นเมีย และเป็นแม่บ้านที่ดูแลสารทุกข์สุกดิบในบ้านทั้งหมด เธอใช้การสัมภาษณ์แม่ที่จัดการศึกษาโดยครอบครัว 24 ครอบครัว เธอนำข้อมูลที่ได้มาตั้งประเด็นว่าวิธีการที่แม่นำแนวคิดที่เป็นอุดมคติมาสู่การจัดการศึกษาจริง และในระหว่างปฏิบัติการนั้นประสบอุปสรรคต่างๆ และวิธีการจัดการสภาพปัญหา

จากงานศึกษา Jenifer Lois มีความน่าสนใจอย่างมากในการมองหาประเด็นสำคัญของการศึกษาที่เจาะลึกลงไปถึงบุคคลหลักที่เป็นผู้ทำให้เกิดการจัดการศึกษาโดยครอบครัวขึ้นมาในแต่ละครอบครัว การตั้งคำถามในเรื่องของ “อุดมคติของแม่ที่ดี” เป็นผลดีต่อแม่หรือไม่ ยิ่งเป็นการนำไปสู่การทบทวนต่ออุดมคติดังกล่าว ปรากฏการณ์ของการจัดการศึกษาโดยครอบครัวส่งผลถึงขั้นของโครงสร้างภายในของจิตใจ กระนั้นก็ดีในงานศึกษาของ Jenifer Lois เธอมุ่งเน้นความสนใจหลักที่แม่เป็นหัวใจของการศึกษา แต่ในการจัดการศึกษาเป็นกระบวนการที่มีความสัมพันธ์กันในเชิงของปฏิบัติการชุดอื่นๆ กล่าวคือ เรื่องภายในบ้านและเรื่องการศึกษา ไม่ใช่มีเพียงฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดเป็นผู้กระทำ อีกทั้งยังขาดการเชื่อมโยงกับบริบทเชิงโครงสร้างของการศึกษากระแสหลัก ทำให้การทำความเข้าใจมิติของความเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างที่ส่งผลกระทบเรื่องราวภายในบ้าน

2. งานวิจัยเกี่ยวกับสภาพการณ์ของการจัดการศึกษาโดยครอบครัว (Homeschool) ในช่วง พ.ศ.2542-2557 พบว่ามีการศึกษาเกี่ยวกับประเด็นสำคัญ แบ่งออกเป็น 4 กลุ่ม ดังต่อไปนี้

กลุ่มที่ 1 การศึกษา แนวคิดและรูปแบบเกี่ยวกับการจัดการศึกษาโดยครอบครัว

จันทน์กฤษณา ผลวิวัฒน์ (2547) ศึกษาเรื่อง “การวิเคราะห์แนวคิดและรูปแบบการจัดการศึกษาโดยครอบครัวในประเทศไทย” พบว่า แนวคิดหลักที่มาของการจัดการศึกษาโดยครอบครัว คือ แนวคิดและความเชื่อที่ต่างไปจากการศึกษาในระบบโรงเรียน และไม่เห็นด้วยกับการจัดการศึกษาของโรงเรียน ตลอดจนปัจจัยด้านบริบทของครอบครัว ลูกมีปัญหาในโรงเรียน ประสบการณ์ในโรงเรียนของพ่อแม่ สังคมโรงเรียนไม่ปลอดภัย ครอบครัวมีความพร้อมทั้งฐานะเศรษฐกิจและความรู้ เป็นคนกล้าสวนกระแส มีความเห็นพ้องต้องกัน ส่วนแนวคิดรองคือ แนวคิดเสมอภาคทางการศึกษาและการสนับสนุนจากรัฐที่ทำให้การจัดการศึกษาได้ถูกกำหนด สังคมยอมรับ เป็นทางเชื่อมต่อกับการศึกษาในระบบ รวมทั้งปัจจัยเสริมคือ กระแสการตื่นตัวที่พ่อแม่มีการแสวงหาความรู้และการรวมเป็นเครือข่าย

ด้านรูปแบบการจัดการศึกษาพบว่า มีความแตกต่างกันดังนี้ 1) ครอบครัวที่ต้องการวุฒิการศึกษาของผู้เรียนจัดการศึกษาแบบมีข้อตกลงร่วมกับโรงเรียน 2) ครอบครัวที่จัดการศึกษาแบบครอบครัวเดี่ยว เนื่องจากลูกยังเล็กและมีความสนใจที่แตกต่าง 3) ครอบครัวที่ใช้หลักสูตรจากต่างประเทศเคยมีประสบการณ์ในต่างประเทศ 4) ครอบครัวที่จัดแบบกลุ่มต้องการสังคมเพื่อช่วยพัฒนาทักษะทางสังคม และ 5) ครอบครัวที่จัดแบบรวมศูนย์จัดให้เด็กหลายคนและพ่อแม่ทำงานนอกบ้าน ส่วนด้านบริหารจัดการศึกษาพบว่า การจัดการศึกษาโดยครอบครัวเป็นการวางพื้นฐานการเรียนรู้เพื่อพัฒนามนุษย์ที่สมบูรณ์ให้แก่ผู้เรียน โดยบูรณาการหลักสูตรกับชีวิตประจำวันตามความสนใจของผู้เรียน เน้นการมีประสบการณ์ตรงและร่วมกิจกรรมกับครอบครัวอื่น การใช้สื่อของจริงตามธรรมชาติและการจัดสภาพแวดล้อม การประเมินผลหลากหลายตามสภาพจริง ผลการจัดการศึกษาประเมินได้จากการพัฒนาตนเองตามธรรมชาติเต็มศักยภาพ ส่วนปัญหาที่เกี่ยวข้องกันก็คือพ่อแม่ต้องใช้เวลามาก กลุ่มครอบครัวมีน้อย ข้อมูลด้านแหล่งเรียนรู้มีจำกัด

กลุ่มที่สอง การศึกษาแรงจูงใจของการจัดการศึกษาโดยครอบครัว

ทองไพเราะ สถาวรินทุ (2543) ศึกษาเรื่อง “การตัดสินใจยอมรับแนวคิดการจัดการศึกษาโดยครอบครัวของพ่อแม่และผู้ปกครอง” พบว่า การแพร่กระจายแนวคิดระบบการจัดการศึกษาโดยครอบครัวประกอบด้วย 4 ช่วง คือ ช่วงเริ่มต้นเงียบ ช่วยจุดกระแสโดยสื่อ ช่วงต่างคนต่างทำ และช่วงเชื่อมโยงสู่กัน ในส่วนของกระบวนการตัดสินใจยอมรับ แนวคิดการจัดการศึกษาโดยครอบครัวประกอบด้วย 3 ระยะ ได้แก่ ระยะแสวงหาทางออก ประกอบด้วยขั้นตอนเกิดความต้องการ และขั้นตอนการหาทางออก ระยะเกิดความสนใจ ประกอบด้วยขั้นตอนการรู้จัก และขั้นตอนการสอนใจ และระยะตัดสินใจปฏิบัติประกอบด้วยขั้นตอนการหาข้อมูลเพื่อไตร่ตรอง ขั้นตอนการตัดสินใจปฏิบัติ และขั้นตอนการปรับตัวและแก้ปัญหาที่เผชิญ ส่วนปัจจัยที่มีผลต่อการตัดสินใจยอมรับ แนวคิดระบบการจัดการศึกษาโดยครอบครัว ประกอบด้วย ปัจจัยภายในประกอบด้วย ปัจจัยหลัก ได้แก่ ประสบการณ์สะสม และพื้นฐานความคิดของพ่อแม่ และปัจจัยเสริม ได้แก่ ความสนใจและความพร้อมของพ่อแม่ ส่วนปัจจัยภายนอก ประกอบด้วย ปัจจัยหลัก ได้แก่ ปัญหาลูกกับโรงเรียนและพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติฉบับใหม่ ส่วนปัจจัยเสริมได้แก่ การเห็นว่ามีคนอื่นทำ

กลุ่มที่สาม การศึกษารูปแบบการจัดการเรียนการสอนของการจัดการศึกษาโดยครอบครัว

ภาซิณี ฮูเซ็น (2547) ศึกษาเรื่อง “การเปรียบเทียบพัฒนาการทางสังคม การอบรมเลี้ยงดูและแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ของเด็กที่ได้รับการจัดการศึกษาโดยครอบครัวแบบบ้านเรียนและเด็กที่เรียนในโรงเรียนแบบปกติ” พบว่า เด็กที่ได้รับการศึกษาโดยครอบครัวแบบบ้านเรียนกับเด็กที่เรียนในโรงเรียนแบบปกติ มีพัฒนาการทางสังคมไม่แตกต่างกัน ไม่ว่าจะจำแนกตามเพศชายและหญิง ระดับชั้นประถมศึกษาและมัธยมศึกษา อาชีพของบิดามารดา วุฒิการศึกษาของบิดามารดา เด็กที่ได้รับการจัดการศึกษาแบบบ้านเรียนกับเด็กที่เรียนในโรงเรียนแบบปกติได้รับการอบรมเลี้ยงดูแบบประชาธิปไตยไม่แตกต่างกัน ยกเว้นเด็กที่รับการจัดการศึกษาแบบบ้านเรียนที่บิดามีอาชีพพนักงานบริษัทได้รับการอบรมเลี้ยงดูแบบประชาธิปไตยต่ำกว่าเด็กที่เรียนในโรงเรียนที่มีบิดาเป็นพนักงานบริษัท เด็กที่ได้รับการจัดการศึกษาแบบบ้านเรียนได้รับการอบรมเลี้ยงดูแบบเข้มงวดกว่าเด็กที่เรียนในโรงเรียนแบบปกติ สรุปได้ว่า เด็กที่ได้รับการจัดการศึกษาแบบบ้านเรียนกับเด็กที่เรียนในโรงเรียนแบบปกติมีแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ไม่แตกต่างกัน ไม่ว่าจะจำแนกตามเพศชายและหญิง ระดับชั้นประถมศึกษาและมัธยมศึกษา อาชีพของบิดามารดา วุฒิการศึกษาของบิดามารดา

กลุ่มที่สี่ การศึกษาสภาพการจัดการศึกษาและสภาพปัญหาของการจัดการศึกษาโดยครอบครัว

ขจรศักดิ์ อินทรโสภา (2549) ศึกษาเรื่อง “การศึกษาสภาพปัญหาและการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานโดยครอบครัว” พบว่า จากการจัดการศึกษาบ้านเรียนตามแนวทางการจัดกระบวนการเรียนรู้ 6 ด้าน โดยศึกษาจำนวน 6 ครอบครัว 1) ด้านการจัดเนื้อหาสาระตามความถนัดของผู้เรียน พ่อแม่ใช้หลักการยืดหยุ่นไปตามความถนัดและความสนใจของลูกเป็นสำคัญ และมีการผสมผสานแนวทางหรือหลักสูตรจากหลายที่ ยึดตามหลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการเป็นหลัก 2) ด้านการฝึกทักษะกระบวนการคิด การจัดการปัญหา พ่อแม่ให้อิสระในกระบวนการคิด การแก้ไขปัญหา โดยสอดแทรกอยู่ในชีวิตประจำวัน 3) ด้านการเรียนรู้จากประสบการณ์จริงและการฝึกปฏิบัติ พ่อแม่มุ่งเน้นเรียนรู้จากชีวิตจริงของธรรมชาติ ส่งเสริมให้ลูกได้เข้าไปเรียนรู้และสัมผัสกับสถานการณ์จริง 4) ด้านการปลูกฝังคุณลักษณะที่พึงประสงค์ เน้นการฝึกปฏิบัติจริงในกิจกรรมต่างในการเรียนรู้ 5) ด้านการสร้างสภาพแวดล้อมและการใช้วิธีวิจัยในการเรียนรู้ พ่อแม่จัดสภาพแวดล้อมเอื้อต่อการเรียนรู้ของลูก และสามารถเรียนรู้ได้อย่างกลมกลืนกับวิถีชีวิตในปัจจุบัน และ 6) ด้านการจัดการเรียนรู้ร่วมกับทุกฝ่ายในชุมชน พ่อแม่จัดการเรียนรู้ร่วมกับคนอื่นหรือชุมชนโดยให้อาสาสมัครพัฒนาตนเองร่วมไปกับครอบครัวและให้ลูกเข้าร่วมกิจกรรมชุมชนตามโอกาส

ปัญญา ญาณวิธา (2554) ศึกษาเรื่อง “การพัฒนางานสวัสดิการสังคมด้านการศึกษา: กรณีศึกษา การจัดการศึกษาโดยครอบครัวในระบบการศึกษาขั้นพื้นฐาน” จากการศึกษาครอบครัวที่จัดการศึกษาโดยครอบครัวที่จดทะเบียนกับสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาทั่วประเทศจำนวน 41 เขต จำนวน 115 ครอบครัว โดยใช้แบบสอบถามและการสัมภาษณ์และวิเคราะห์ทางสถิติ พบว่า ผู้จัดการศึกษาส่วนใหญ่เป็นมารดา อายุระหว่าง 46-55 ปี การศึกษามารดาและบิดาระดับปริญญาตรีมากกว่าครึ่ง ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพราชการ รายได้เฉลี่ยต่อเดือนมากกว่า 50,001 บาท เลือกจัดการศึกษาโดยครอบครัวตามความสนใจของพ่อแม่ โดยมีรูปแบบการจัดการศึกษาเองทั้งหมด ในด้านความคิดเห็นของครอบครัวต่อการจัดการศึกษา ส่วนใหญ่มีความเห็นในภาพรวมอยู่ในระดับมาก คือรูปแบบการจัดการศึกษาเหมาะสมกับผู้เรียนโดยมีความพึงพอใจต่อการจัดการศึกษาและจุดมุ่งหมายคือพัฒนาศักยภาพที่แท้จริงของผู้เรียน ส่วนปัญหาและอุปสรรคที่พบ 6 ด้าน คือ ปัญหาความรู้และความพร้อมของผู้สอน ปัญหาความรับผิดชอบและวินัยของผู้เรียน ปัญหาความชัดเจนของหลักสูตร ปัญหาการจัดการเรียนรู้ ปัญหาการประเมินผล และปัญหาการสนับสนุนจากรัฐ

จากการสำรวจงานวิจัยเกี่ยวกับการจัดการศึกษาโดยครอบครัวในช่วง 15 ปี หลังการประกาศพระราชบัญญัติการศึกษา พ.ศ.2542 ประเด็นสำคัญที่มุ่งเน้นคือเรื่องการจัดการ สภาพปัญหาและอุปสรรคและการคาดการณ์อนาคต โดยมองว่าการจัดการศึกษาโดยครอบครัวเป็นทางเลือกที่มีความหวังที่จะพัฒนาการศึกษาของไทย แต่อย่างไรก็ตาม ทางเลือกนั้นถูกมองจากกลุ่มผู้กระทำหลักคือรัฐเป็นผู้คืนอำนาจให้กับพ่อแม่มาจัดการศึกษาก็ถูกแต่ขาดการส่งเสริมสนับสนุนด้านงบประมาณและการทำงานเชิงรุก ส่วนพ่อแม่เป็นผู้ได้รับอำนาจจากรัฐและแรงจูงใจส่วนตัวและจัดการให้ลูกได้เรียนอย่างยืดหยุ่นตามวิถีชีวิตของครอบครัวและความต้องการของลูก ดังนั้น จึงเป็นเรื่องของการเปลี่ยนถ่ายอำนาจของการจัดการศึกษาและมองว่าระหว่างนั้นเกิดปัญหาอะไรขึ้นบ้าง และพยายามจะคาดการณ์อนาคตเพื่อวางยุทธศาสตร์สำหรับการจัดการ ในด้านระเบียบวิธีการวิจัยเชิงปริมาณ ใช้แบบสอบถาม การสัมภาษณ์เป็นทางการ และการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกที่วางกรอบคำถามไว้อย่างชัดเจน นอกจากนี้ ผู้ที่ถูกสัมภาษณ์มักจะเป็นพ่อแม่ซึ่งจะเป็นผู้ให้ข้อมูลหลัก

กรอบแนวคิด

ผู้ศึกษามองว่าปฏิบัติการของการจัดการศึกษาโดยครอบครัว สามารถนำมาพิจารณาในฐานะของปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรม โดยมุ่งเน้นทำความเข้าใจศาสตร์แห่งการกระทำ (a science of human practice) และการวิพากษ์ของการครอบงำ (critique of domination) จะแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของโครงสร้าง (structure) และผู้กระทำ (agency) ดังนั้น ผู้ศึกษาจึงทดลองใช้ “ทฤษฎีการกระทำ” (Theory of Practice) ของปีแอร์ บูร์ดีเยอ (Pierre Bourdieu) โดยมีแนวคิดที่สำคัญ ได้แก่ แนวคิด habitus วางเป็นกรอบแนวคิดในการวิเคราะห์และการเก็บข้อมูลภาคสนาม ดังนี้

ฮาบิทัส เป็นแนวคิดหลักในการศึกษาการกระทำ (practice) ของปัจเจก ฮาบิทัสมีลักษณะเป็นโครงสร้างที่อยู่ในตัวคนและทำงานอย่างเป็นระบบ เป็นผลจากการที่คนมีปฏิสัมพันธ์กับคนอื่นหรือสิ่งที่อยู่รอบตัว ผ่านการนำข้อจำกัดภายนอกและความเป็นไปได้เข้ามาอยู่ในตัวของปัจเจก (internalization) และฮาบิทัสจะแสดงออกมาโดยมีร่างกายของคนเป็นสื่อกลางและมีบทบาทสำคัญในการเรียนรู้การกระทำโดยผ่านการใช้เวลาอบรมบ่มเพาะอุปนิสัยเป็นเวลายาวนานจนกลายเป็น “ความโน้มเอียงทางอุปนิสัย” ที่ฝังในร่างกาย (Bourdieu, 1977)

ฮาบิทัส เป็นระบบโน้มเอียงทางอุปนิสัยที่คงทนยาวนาน สามารถปรับเปลี่ยนระดับได้ โดยยังรักษาโครงสร้างเดิมเอาไว้ เป็นโครงสร้างที่ถูกสร้างขึ้นและเป็นทั้งเงื่อนไขและผลของการทำหน้าที่เป็นผู้ออกแบบโครงสร้าง กล่าวคือ ฮาบิทัสเป็นหลักแห่งการก่อกำเนิดและวางโครงสร้างให้แก่การปฏิบัติและการสร้างภาพ

แทนความจริง ซึ่งอาจ ‘ถูกทำให้เป็นกฎ’ และเป็น ‘ผู้วางกฎ’ อย่างเป็นภววิสัย โดยมีได้เป็นผลมาจากการยอมจำนนต่อกฎเกณฑ์ใดๆ สามารถปรับตัวไปตามจุดมุ่งหมายของตัวมันเองได้อย่างเป็นภววิสัย โดยปราศจากการคาดคะเนในการมุ่งไปสู่จุดสิ้นสุดอย่างรู้สำนึกหรือปราศจากการแสดงออกซึ่งการควบคุมให้ทำงานเพื่อบรรลุจุดมุ่งหมาย (Bourdieu, 1977)

กล่าวโดยสรุป ฮาบิทัส เป็นผลผลิตของโครงสร้าง (product of structure) เป็นผู้ผลิตของการกระทำ (producer of practice) และเป็นผู้ผลิตซ้ำของโครงสร้าง (reproducer of structure) ซึ่งจะแสดงให้เห็นถึงความต่อเนื่องทางสังคมและความไม่ต่อเนื่องทางสังคม กล่าวคือ เป็นความต่อเนื่องในแง่ที่ว่าสร้างแนวโน้มทางอุปนิสัย หรือเก็บรักษาพลังทางสังคม (social forces) ที่ผ่านการรับวัฒนธรรมเข้ามาในตัวเรา (embodiment) หรือการเรียนรู้ผ่านการปฏิบัติ ทำให้ความรู้ต่างๆ ที่คนประสบจากภายนอกเข้าไปอยู่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับร่างกาย และเป็นความไม่ต่อเนื่องในแง่ที่ว่า แนวโน้มทางอุปนิสัยดังกล่าวสามารถเปลี่ยนแปลงแก้ไขได้ผ่านการสะสมแนวโน้มทางอุปนิสัยใหม่

วิธีการวิจัย

ข้อมูลส่วนใหญ่ในงานวิจัยนี้ ได้มาจากการสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วมในพื้นที่ศึกษาอย่างต่อเนื่อง โดยผู้ศึกษาได้เข้าไปเป็นอาสาสมัครร่วมงานด้านเกษตรอินทรีย์กับทางครอบครัวศึกษาเป็นเวลา 6 เดือน ระหว่าง เดือนธันวาคม 2557 – พฤษภาคม 2558 โดยได้ทำการสัมภาษณ์และสนทนาอย่างไม่เป็นทางการระหว่างที่ใช้ชีวิตร่วมกับครอบครัว เพื่อที่จะทำความเข้าใจถึงมิติของวิถีการดำรงชีวิตประจำวัน การทำความเข้าใจถึงอารมณ์ความรู้สึก การปรับตัว และการต่อรองที่เกิดขึ้นภายในครอบครัวทั้งในกิจกรรมการเรียนการสอนและการอบรมด้านอุปนิสัยของครอบครัว

การค้นคว้าเอกสาร ผู้ศึกษาได้ค้นคว้าเอกสารที่เกี่ยวข้องกับระบบการจัดการศึกษาโดยครอบครัว โดยเฉพาะเอกสารการวิจัย ประกอบด้วยงานวิจัยเชิงมานุษยวิทยาและสังคมวิทยา การวิจัยของสาขาอื่นๆ ทั้ง ครุศาสตร์ จิตวิทยาการเรียนรู้ และสาขาต่างๆ ซึ่งจะช่วยให้เห็นถึงภูมิทัศน์ความรู้เกี่ยวกับการจัดการศึกษาโดยครอบครัวอย่างครอบคลุม รวมทั้ง รวบรวมข้อมูลจากหนังสือทั่วไปที่เป็นการถ่ายทอดเรื่องราวของครอบครัวที่จัดการศึกษาโดยครอบครัว ซึ่งการศึกษาเอกสารต่างๆ ทำให้มองเห็นถึงภาพรวมของการศึกษา และเป็นจุดเริ่มต้นที่จะนำไปสู่การศึกษาภาคสนามต่อไป

การสัมภาษณ์อย่างเป็นทางการ การสัมภาษณ์ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาโดยครอบครัว ในฐานะผู้ให้ข้อมูลหลัก (key informant) ทั้งที่อยู่ในภาครัฐและเอกชน ผู้ศึกษาใช้วิธีการสัมภาษณ์อย่างเป็นทางการโดยออกแบบคำถามก่อน จึงนำไปสัมภาษณ์ เพื่อให้ได้ประเด็นที่ชัดเจนและนำมาเป็นฐานในการวิเคราะห์เชิงโครงสร้าง และทำให้เห็นถึงความสัมพันธ์ในระดับต่างๆ ทั้งหน่วยเจ้าหน้าที่ของรัฐ เอกชน และครอบครัว

ผลการศึกษา

สนามศึกษาของงานวิจัยนี้ คือ การจัดการศึกษาโดยครอบครัว โดยศึกษาปฏิบัติการการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน ระดับประถมศึกษา 1 – 6 จำนวน 1 ครอบครัว คือ ครอบครัวประสานใจ ประกอบด้วยผู้เรียนจำนวน 4 รุ่น ในช่วง พ.ศ.2544 – 2558 จากการทำงานภาคสนามและการวิเคราะห์ตามแนวคิดทฤษฎีกระทำการ แสดงให้เห็นว่าการจัดการศึกษาโดยครอบครัวเป็นปฏิบัติการที่ต้องมีการปรับตัวและการต่อรอง

ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลง ที่เกิดขึ้นทั้งในเชิงของปัจเจก สังคม โครงสร้าง และชนชั้น โดยแสดงผลการศึกษา แบ่งออกเป็น 3 ประเด็น ดังนี้

1. รูปแบบการเรียนการสอนและการปลูกฝังอุปนิสัยจากการจัดการศึกษาโดยครอบครัว

วิถีชีวิตของครอบครัวและการเรียนการสอนของครอบครัวประสานใจ³ แบ่งออกเป็นสองภาค คือ ช่วง “บ้านบน” หรือช่วงชีวิตที่อยู่บ้านห้วยหินดำ ชุมชนชาวไทยเชื้อสายกะเหรี่ยงโปว์ อำเภอด่านช้าง จังหวัดสุพรรณบุรี และช่วง “บ้านล่าง” หมายถึง บ้านใหม่ อำเภอด่านช้าง จังหวัดสุพรรณบุรี โดยในช่วงที่อยู่บ้านบน วิถีชีวิตของครอบครัวประสานใจ เรียกได้ว่าเป็น วิถีเกษตรอินทรีย์ของนักพัฒนาอิสระ ที่เกิดจากความตั้งใจของแม่มะลิกับพ่อมานะ ที่ต้องการเดินตามอุดมการณ์การพัฒนาชาวบ้านให้ได้มีความรู้การประกอบอาชีพและการพัฒนาพึ่งพาตนเอง หลังจากที่ทั้งสองแต่งงานกันก็ได้ใช้ชีวิตร่วมกันที่บ้านบนหรือหมู่บ้านกระเหรี่ยงห้วยหินดำจนมีกำเนิดลูกชายคนโต คือ ขนุน⁴ (พ.ศ.2535) ต่อมาอีกหนึ่งปีก็กำเนิดลูกชายคนรองคือ ไบไม้ (พ.ศ.2536) อีกสองปีก็มีสมาชิกเพิ่มอีกคือ ไม้สัก (พ.ศ.2538) ซึ่งเด็กชายทั้งสามคน อาจเรียกได้ว่าเป็นลูกของคนนอก กระนั้นก็ตามบทบาทการทำงานของพ่อแม่ก็ทำให้พวกเขาต้องใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับเด็กดอยจนกลมกลืนและใช้ชีวิตเติบโตมาท่ามกลางธรรมชาติและป่าเขา

เมื่อเด็กชายทั้งสามคน เติบโตขึ้นจนถึงวัยเข้าโรงเรียน แม่มะลิจึงนำลูกชายคนโตเข้าโรงเรียนประจำหมู่บ้านเหมือนกับนักเรียนทั่วไป ทว่าเมื่อถึงลูกชายคนรองเข้าโรงเรียนตามพี่ชายไป พอเรียนได้ไปถึงป.2 จึงเกิดปัญหาขึ้นตามที่แม่มะลิให้ฟังคือ “ครูโรงเรียนไกลปิ่นเที่ยงนะ เขามาค่อยเอาใจใส่เด็ก แถมบางครั้งถึงกับลงไม้ลงมือทำร้ายเด็ก” เมื่อแม่มะลิสังเกตพฤติกรรมของไบไม้ พบว่าไม่ค่อยร่าเริง ไม่ค่อยอยากไปโรงเรียน ซึ่งสอดคล้องกับที่ไบไม้บอกเล่าให้ฟังว่า “ตอนนั้นไม่อยากไปโรงเรียนเลย เปื่อโรงเรียน มีแต่เรื่องซ้ำซาก ครูก็ไม่ค่อยสนใจ ผมชอบไปเล่นตามป่าเขา พอแม่จะให้ออกจากโรงเรียนก็ถูกใจเลยครับ” เมื่อสถานการณ์ถึงขั้นที่แม่มะลิทนไม่ไหว จึงตัดสินใจเอาลูกออกมาอยู่บ้านเฉยๆ หนึ่งปี และเมื่อลูกชายคนที่สามคือ ไม้สักเรียนในโรงเรียนถึงชั้น ป.2 ก็ประสบเหตุการณ์คล้ายกันกับพี่ไบไม้ คราวนี้แม่มะลิถึงกับต้องออกไปตำราดูว่าไม่สนใจนักเรียนเพราะมัวแต่นอนกลางวันและแสดงความเกรี้ยวกราดดูด่านักเรียนเป็นประจำ

เมื่อแม่มะลินำลูกชายออกมาจากโรงเรียน จึงเริ่มเกิดคำถามกับตัวเอง “ตอนนั้นก็กลับมาทบทวนถามตัวเองนะ ว่าการศึกษาคืออะไร ก็ศึกษาข้อมูลต่างๆ เกี่ยวกับการศึกษา และก็เริ่มตระหนักว่าครอบครัวสามารถจัดการศึกษาเองได้ไหม” แม่มะลิเล่าให้ฟังถึงจุดหักเหทิศทางการศึกษาของลูกมาสู่เส้นทางการจัดการศึกษาโดยครอบครัว หรือที่แม่มะลิเรียกว่า “การทำโฮมสคูล” อย่างไรก็ตาม ในด้านของพ่อมานะกลับมีท่าทีแตกต่างไป โดยให้ความเห็นว่า “ยังคงเห็นว่าการศึกษาในโรงเรียนอาจจะมีประโยชน์กับลูก และยังคงเคลือบแคลงอยู่ว่าวิถีชีวิตของครอบครัวจะรองรับการจัดการศึกษาได้มากน้อยแค่ไหน” กระนั้นก็ตาม เมื่อแม่มะลิตัดสินใจจะรับภาระการจัดการศึกษาของลูกเอง พ่อมานะก็ไม่ได้แสดงการสนับสนุนแม่มะลิแต่อย่างใด ขณะเดียวกันก็ไม่ได้ค้าน พ่อจึงอยู่ในฐานะของผู้สังเกตการณ์อย่างไม่ค่อยมีส่วนร่วม โดยครอบครัวประสานใจจดทะเบียนเป็นครอบครัวบ้านเรียน⁵ ที่โรงเรียนหมู่บ้านเด็กนับแต่รุ่นของไบไม้เรื่อยมาจนถึงรุ่นของสนิวในปัจจุบัน

³ ชื่อครอบครัวและชื่อบุคคลตลอดวิทยานิพนธ์นี้เป็นนามสมมติทั้งหมด เพื่อปกป้องสิทธิของผู้ให้ข้อมูล

⁴ ขนุน เป็นลูกคนเดียวที่ยังเรียนต่อในระบบโรงเรียนจนจบ ป. 6 และเรียนต่อในระบบโรงเรียนจนจบมัธยมปีที่ 3 และออกมาศึกษาต่อในระบบการศึกษานอกโรงเรียน

⁵ ในการใช้คำศัพท์ การจัดการศึกษาโดยครอบครัว ในบทความนี้ เลือกใช้ 2 คำ คือ “การจัดการศึกษาโดยครอบครัว” เพื่อสื่อความหมายถึงระบบการจัดการศึกษาตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ ส่วนคำว่า “บ้านเรียน” เป็นคำที่นิยมเรียกกันในหมู่ครอบครัวผู้จัด เพื่อสื่อถึงปฏิบัติการจริงในชีวิตประจำวันของการจัดการเรียนการสอนในครอบครัว

แม่มะลิ จึงมีสองสถานะภาพ คือ แม่ และผู้จัดการศึกษา สำหรับแม่มะลิ ปัจจุบันอายุ 47 ปี เป็นแม่บ้านและนักพัฒนาอิสระ จบการศึกษานิติศาสตร์บัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ส่วนพอมานะ ในฐานะผู้สนับสนุนการจัดการศึกษา ปัจจุบันอายุ 49 ปี จบการศึกษารัฐศาสตร์บัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ อาชีพนักพัฒนาอิสระ จากคุณสมบัติของพ่อแม่ดังกล่าวนี้พบว่าเกินพอกับการผ่านการที่กระทรวงศึกษาตั้งไว้ว่าผู้จัดการศึกษาโดยครอบครัวได้ต้องจบระดับมัธยมปลายขึ้นไป อย่างไรก็ตาม สำหรับการตัดสินใจจัดการศึกษาให้ลูกๆ นอกจากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นที่โรงเรียนเป็นชนวนให้เอาลูกออกจากโรงเรียนแล้ว เหตุผลที่สั่งสมมาจากแนวคิดที่มีอยู่ในใจของแม่มะลิที่มองว่าการศึกษาที่แท้จริง แม่มะลิให้ความเห็นว่า “การศึกษาที่แท้จริงคือการเรียนรู้ทักษะชีวิตโดยไม่ต้องไปมุ่งเน้นวิชาการมากเกินไป แต่เด็กๆ ควรจะได้เรียนรู้การแก้ปัญหาจากชีวิตประจำวัน และการได้มีเวลาสัมผัสกับธรรมชาติป่าดิบเบญจพรรณกับป่าดิบแล้ง เล่นดินโคลนบนพื้นที่หมู่บ้านกระเหรี่ยงนี้ นับว่าเด็กๆ จะมีประสบการณ์ที่เพียงพอสำหรับการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน” จากแนวคิดดังกล่าวจึงกลายเป็นหลักการของการจัดการศึกษาโดยครอบครัวประสานใจไปโดยปริยาย ส่วนวิธีการหรือยุทธวิธีในการปรับใช้กับลูก แม่มะลิลบอกว่าเรื่องนี้คืองานที่หนักและต้องมีการปรับตัวอยู่ตลอดเวลา

อีก 6 ปีต่อมา แม่มะลิก็ให้กำเนิดลูกชายคนที่สี่ คือ ข้าวต้มมัด (พ.ศ.2543) ซึ่งได้เรียนตามพี่ชายและเป็นนักเรียนโฮมสคูลบ้านประสานใจอย่างเต็มรูปแบบนับตั้งแต่ ป.1-ป.6 และล่วงมาอีก 7 ปี แม่มะลิให้กำเนิดลูกสาวคนสุดท้อง ชื่อ สโนว์ (พ.ศ.2550) (ปัจจุบันเป็นนักเรียนบ้านเรียนรุ่นสุดท้ายที่กำลังจัดการศึกษาในระดับ ป.2) อย่างไรก็ตาม เมื่อ พ.ศ.2555 ครอบครัวประสานใจต้องย้ายจากบ้านบนลงมาบ้านล่าง ด้วยเหตุที่ว่าแม่มะลิประสบอุบัติเหตุสาหัสและทำให้ต้องเลือกว่าจะมาใช้ชีวิตที่ไร่ตัวเองและหยุดงานพัฒนาเพื่อสังคมมาทำงานไร่ของตัวเองแทน จึงทำให้พื้นที่ของการจัดการเรียนการสอนของข้าวต้มมัดและสโนว์จึงเกิดขึ้นที่บ้านล่างด้วย สำหรับวิถีชีวิตครอบครัวใหญ่ที่มีสมาชิกทั้งหมด 7 คน ถือว่าครอบครัวประสานใจมีสมาชิกที่อยู่กันต่างรุ่น อย่างไรก็ตาม สมาชิกครอบครัวได้ใช้ชีวิต ทำงานในพื้นที่หมู่บ้าน เด็กๆ ได้เรียนหนังสือ เล่น และเติบโตตามวัยในพื้นที่บ้านและบริเวณรอบบ้าน ซึ่งบ้านกลายเป็นพื้นที่ที่สำคัญมากขึ้น ไม่เพียงอยู่อาศัยแต่ยังเป็นพื้นที่การเรียนรู้ ดังนั้น จึงมีความน่าสนใจว่าการจัดการศึกษาโดยครอบครัวมีการจัดการเรียนการสอนอย่างไรจึงจะสามารถกำกับกับการเรียนการสอนภายใต้พื้นที่บ้านและเวลาของวิถีชีวิตประจำวัน

บ้าน: การเรียน พื้นที่ และเวลา

การเรียนการสอนของบ้านประสานใจ จากการบอกเล่าของแม่มะลิ และจากการที่ผู้ศึกษาสังเกตการณ์และใช้ชีวิตร่วมกับครอบครัวนี้ในระยะหนึ่ง ได้ข้อสรุปตรงตามที่แม่มะลิลบอกว่า “ไม่มีรูปแบบอะไรหรอก ไม่มีห้องเรียน เรามีหลักการ แต่ก็จะใช้วิธีการที่แตกต่างกันไปตามความเหมาะสมของเด็กแต่ละคน” สำหรับแม่มะลิมองว่าการศึกษาระดับประถมศึกษาไม่จำเป็นต้องให้เด็กเรียนรู้วิชาการมากมาย (อย่างเด็กในเมือง) แต่ควรเป็นช่วงที่เด็กจะได้เรียนรู้พื้นฐานการใช้ทักษะชีวิต เช่น การดูแลวิถีชีวิตประจำวันของตัวเอง การช่วยงานพ่อแม่ ทั้งงานบ้านและงานในไร่ การได้ใช้ร่างกายให้เหมาะสมมีความสำคัญกว่าการใช้สมอง หรือสรุปช่วงวัยการเรียนรู้ระดับประถมศึกษาตามความเห็นของแม่มะลิ คือ “การเตรียมพร้อมด้านทักษะชีวิต” จึงเป็นแนวทางที่ครอบครัวประสานใจอยากให้ลูกๆ ซึมซับบทเรียนวิชาการจากสิ่งแวดล้อมรอบตัวแทนที่จะไปจดจ่ออยู่ที่ตำราเรียน แม่มะลิไม่เห็นด้วยว่าพอพูดถึงการเรียนการสอน ต้องนึกถึงกระดาน โต๊ะเรียน หรือครูมาคอยบอกหน้าชั้น รวมทั้งไม่มีการบังคับให้ทำการบ้านอย่างเอาเป็นเอาตาย

สำหรับภาพของการจัดการศึกษาโดยครอบครัวประสานใจ มีลักษณะสอดคล้องตามที่พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และแก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545 ระบุว่า “การจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานของครอบครัวมีสถานะเป็นสถานศึกษาเรียกว่าศูนย์การเรียน (มาตรา 18) และเมื่อเป็นสถานศึกษาก็เชื่อมโยงไปถึงบทบัญญัติอื่นๆ ได้แก่ อาจจัดการศึกษารูปแบบใดรูปแบบหนึ่งหรือทั้งสามรูปแบบ คือการศึกษาในระบบ

การศึกษานอกระบบ การศึกษาตามอัธยาศัย (มาตรา 15)” (คู่มือการดำเนินการจัดการศึกษาโดยครอบครัว, 2555: 5-6) กล่าวอีกอย่างได้ว่า การจัดการศึกษาโดยครอบครัวสามารถเชื่อมโยงการจัดการเรียนการสอนกับโรงเรียน หรือกับหน่วยงานอื่นๆ หรือเลือกที่จะจัดการศึกษาตามอัธยาศัยที่สอดคล้องกับแนวคิดทางการศึกษาของครอบครัว จากการสำรวจเอกสารและการสัมภาษณ์ พบว่า การจัดการศึกษาโดยครอบครัวในสังคมไทย นิยมจัดการศึกษาตามอัธยาศัยเพื่อจัดการศึกษาให้สอดคล้องกับความต้องการของเด็กๆมากที่สุด

อย่างไรก็ตาม ยังคงมีคำถามที่ควรต้องพิจารณาว่า การจัดการเรียนการสอนตามอัธยาศัยเป็นไปตามอัธยาศัยของพ่อแม่หรือของลูก หรือมีการต่อรองกันอย่างไร ในประเด็นนี้ ผู้ศึกษาพบว่า การจัดการเรียนการสอนโดยครอบครัวเป็นไปอย่างมีการต่อรองที่เด็กเองมิได้เรียนรู้ไปเองตามธรรมชาติหรือตามความสนใจหรือความถนัดของตนเท่านั้น แต่ว่าการกำกับของพ่อแม่ให้กระบวนการเรียนรู้เป็นไปตามแนวโน้มของวิถีชีวิตครอบครัวที่สอดคล้องกับการอุดมคติการศึกษาของครอบครัว อย่างเช่นครอบครัวประสานใจ การเรียนการสอนที่บ้านบนของลูกชายสามคนอย่างไบไม้ ไม้สัก และข้าวต้มมัด ไม่มีการเรียนการสอนที่มีหลักสูตรตายตัว การเรียนการสอนของเด็กแทบจะแยกไม่ออกจากการใช้ชีวิตประจำวัน กล่าวคือ ตื่นนอน กินข้าว เล่น ช่วยงานพ่อแม่ อ่านหนังสือ สนทนา อ่านนิทาน และเข้านอน นอกจากนี้ ยังมีการออกไปพื้นที่อื่นๆบ้าง อาทิ ไปพิพิธภัณฑ์ต่างๆ มีข้อสังเกตว่า เด็กๆไม่ชอบไปเล่นในโรงเรียน โดยแม่จะจะเป็นคนคอยกำกับอยู่หลวมๆ อย่างไรก็ตาม เด็กๆได้รับการฝึกปฏิบัติทักษะการช่วยงานพ่อแม่ การทำงานบ้าน เด็กๆจะต้องรู้จักทำงานตามความรับผิดชอบ ซึ่งจะมีการประเมินลูกๆในช่วงของการรับประทานอาหารเย็น แม่จะจะเริ่มบทสนทนาโดยถึงว่าแต่ละคนได้ทำหน้าที่ได้ดีมากน้อยอย่างไร ซึ่งจะเป็นกิจวัตรที่ครอบครัวใส่ใจ มากกว่าการเตรียมการรวบรวมร่องรอยการเรียนรู้ รวมเล่มเป็นแฟ้มส่งไปประเมินที่โรงเรียนหมู่บ้านเด็ก หรือกล่าวอีกอย่างได้ว่า ไม่สนใจการประเมินผลทางวิชาการที่กระทรวงศึกษากำหนด แต่จะให้น้ำหนักกับทิศทางของการปฏิบัติตัวของลูกๆ ว่าสอดคล้องกับอุดมคติของการศึกษาของครอบครัวหรือไม่

การจัดการพื้นที่ของบ้าน สำหรับการจัดการเรียนการสอนที่บ้านประสานใจ มีมุมที่น่าจะสอดคล้องกับภาพที่เข้ากับการเรียนหนังสืออย่างบ้าง ก็คือมุมหนังสือ ซึ่งพ่อแม่จะเป็นนักอ่านด้วย จากการที่เรียนจบในด้านสังคมศาสตร์จึงทำให้สนใจเรื่องราวทางชีวิตทางสังคม รวมทั้งอ่านงานวรรณกรรมอย่างกว้างขวาง ในปัจจุบันเพิ่งจบการศึกษาระดับปริญญาโทด้านวิทยาศาสตร์เกษตรอินทรีย์ จึงทำให้พ่อแม่เป็นนักวิชาการประจำวันและเป็นนักทดลองปลูกพืชพันธุ์ต่างๆจำนวนมาก ซึ่งแม่จะมองเห็นว่าแม่พ่อจะไม่ได้ช่วยออกหน้าเรื่องการเรียน แต่ก็นับว่าเป็นสิ่งแวดล้อมที่ลูกๆ มักจะเห็นพ่ออ่านหนังสือ และลูกจะไปหยิบหนังสือของพ่อมาดูภาพอยู่เรื่อยๆ แม่จะเล่าว่า “อย่างเจ้าข้าวต้มมัดตอนอยู่ช่วงชั้น ป.2 – ป.3 ชอบไปหยิบหนังสือของพ่อมาดู อ่านหนังสือยังไม่ออกหรอก แต่ชอบซัภาพ แล้วก็จำภาพนั้น เอาไปปะติดปะต่อเป็นเรื่องราว” แม่จะเล่าว่าสังเกตพฤติกรรมของลูกๆ ว่าช่วงระดับ ป.1 – ป.4 ยังอ่านหนังสือไม่ออก หรือจะอ่านหนังสือออกช้าเมื่อเทียบกับเด็กๆ ที่เรียนในโรงเรียนที่หัดอ่านเขียนตามลำดับชั้นเรียน กระนั้น แม่จะเล่าว่ามีวิธีช่วยให้เด็กๆ ฝึกอ่านเขียนด้วยการซื้อสมุดเปล่ามา แล้วแจกคนละเล่ม และถือเป็นที่ของลูกๆ ทุกคนจะต้องเขียนบันทึกประจำวันตามที่ตนถนัด ทั้งการเขียน การวาด ไม่ว่าจะเขียนไม่ออกทั้งหมด หรือวาดไม่สวย ก็ไม่ใช่ประเด็นสำคัญที่แม่จะเล่าว่า เมื่อเด็กๆ อยู่ในช่วง ป.5-ป.6 มักจะกระตือรือร้นกันเองที่จะอ่านหนังสือที่มีอยู่ในบ้านจนลูกๆ กลายเป็นนักอ่านที่ไม่ต้องคอยบอกจ้ำจี้ เด็กๆ ยังเลือกอ่านงานอย่างกว้างขวาง และอ่านมากขึ้นทั้งหนังสือวิชาการและวรรณกรรม

แม่จะเล่าว่า “บ้านก็คือบ้านอยู่อาศัยนี้แหละ ไม่ต้องจัดให้เป็นรูปแบบห้องเรียน แต่ขอให้บรรยากาศการเรียนเท่านั้นพอ” บรรยากาศการเรียนที่เวลานี้ คือ ในพื้นที่โต๊ะอาหาร โดยเฉพาะมื้อเย็น มักจะเป็นมื้อการสนทนาและการนำเสนอเรื่องราวที่เด็กได้ไปเรียนรู้ เล่น อ่าน มาหนึ่งวัน และนำมาถามแม่ พ่อ หรือ

ว่านำมาวัดกันกับพี่น้อง ซึ่งบรรยากาศนี้เป็นการเรียนที่เกิดขึ้นราวสองชั่วโมงในช่วงอาหารมื้อค่ำ สำหรับเด็กๆทั้งไปไม้ ไม้สัก ข้าวต้มมัด รวมทั้งสโนว์ ให้ความเห็นตรงกันว่า เรียนอยู่บ้านที่มีจุดเด่นที่สุดคือ “สนุก” เพราะว่าได้เรียนแบบไม่ต้องเครียด ไม่ต้องมีพิธีกรรม ได้เรียนเรื่องสนใจ แม้จะมีเบื่อการอยู่บ้านบ้าง แต่ว่าความสนุกมักจะเกิดขึ้นระหว่างอยู่บ้าน ซึ่งหมายถึงการออกไปวิ่งเล่นธรรมชาติรอบบ้าน ไร่พืชผล ซึ่งคำว่าพื้นที่จึงมีความสัมพันธ์กับบรรยากาศการเรียนการสอน ซึ่งเป็นผลจากวิถีชีวิตครอบครัว

การกำกับวินัยทางเวลา เมื่อพูดถึงว่าการเรียนตามอัธยาศัยอาจจะเกิดข้อก้ำขาของชั่วโมงของการฝึกฝนว่า สามารถเก็บเวลาเรียนได้ตามหน่วยกิตหรือวิชากำหนดหรือไม่ ซึ่งสำหรับการจัดการเรียนการสอนของครอบครัวประสานใจนั้น วินัยเวลาเป็นไปตามวินัยที่จะเกิดขึ้นจากสำนึกของเด็กเอง แต่กระนั้น ผู้ศึกษาก็มีข้อสังเกตว่า วินัยเวลาที่กำหนดเวลาการเรียนการสอนคือวินัยเวลาของวิถีชีวิตครอบครัว ที่เป็นไปตามช่วงเวลาทำงานหลักของพ่อที่ต้องออกไปทำงานให้กับชาวบ้าน และแม่ก็ต้องไปทำงานกับกลุ่มชาวบ้านสตรี (วิถีชีวิตช่วงบ้านบน) ประเด็นที่สำคัญคือเด็กๆ จะต้องฝึกทักษะชีวิตตามที่แม่ะลิเน้นย้ำว่า “การกำกับตัวเองได้จึงจะสามารถเรียนรู้ได้” อย่างไรก็ตาม เมื่อคล้อยหลังจากพ่อแม่แล้ว เด็กๆ มักจะมีไม่ได้ปฏิบัติตามที่แม่ให้แนวทางไว้ทั้งหมด จากการสัมภาษณ์ไปไม้กับไม้สัก บอกว่า “แม่จะมีการบ้านให้บ้าง แต่ให้แบบกว้างๆ อาทิ อยากทำโครงการค้นคว้าแมลง ก็ให้ลองไปหาข้อมูล หาตัวอย่าง หาโจทย์ และกำหนดส่งตามกำหนดตามขั้นตอน แต่พวกเรา ก็มักจะไม่ได้ส่งงานตามกำหนด ซึ่งแม่ะลิก็ไม่ได้ดูว่าอะไรนัก มีบ่นๆบ้าง” สำหรับงานทางวิชาการที่สำเร็จขึ้นเป็นอัน ก็คือโครงการร่อยรอยการเรียนรู้ ส่วนใหญ่จึงแล้วเสร็จจริงๆ ก็ก่อนส่งประเมินให้กับทางโรงเรียนหมู่บ้านเด็ก ซึ่งก็มักจะเสร็จแบบเฉียดฉิวตลอดมา

วิถีชีวิตครอบครัวกับการปลูกฝังอุปนิสัย

จากการเรียนการสอน หรือจะเรียกให้ลูกตามที่แม่ะลิเรียกคือ “กระบวนการเรียนรู้” ซึ่งสอดคล้องกับที่ผู้ศึกษาได้สัมภาษณ์พ่อแม่ของการทำบ้านเรียน คือผู้ศึกษาได้ร่วมสังเกตการณ์การทำการประเมินผลการศึกษา ปีการศึกษา 2557 ณ โรงเรียนหมู่บ้านเด็ก จากการสัมภาษณ์ผู้จัดการศึกษาของครอบครัวต่างๆ ที่มาจากทั่วประเทศที่มาจดทะเบียนขึ้นรายชื่อเป็นผู้เรียนในความดูแลของโรงเรียนหมู่บ้านเด็ก มักจะเป็นครอบครัวของพ่อแม่หัวก้าวหน้าที่ต้องการจะให้ลูกเติบโตอย่างรู้จักตัวเอง และครอบครัวเหล่านี้แสดงความพร้อมในการปลูกฝังอุปนิสัยด้วยแนวทางของครอบครัว จากข้อมูลที่ได้รับฟังว่า “การเรียนการสอนไม่ได้มีรูปแบบอะไรตายตัว ไม่มีหลักสูตร สิ่งสำคัญที่สุดคือเอาความสนใจของเด็กเป็นศูนย์กลางและพ่อแม่เป็นเพียงผู้จัดกระบวนการให้เกิดขึ้นเท่านั้น” อย่างไรก็ตาม พ่อแม่บ้านเรียนมักจะมีจุดร่วมกันคือ มีอุดมคติทางการศึกษาที่อยู่ในใจอย่างชัดเจน ซึ่งอาจจะแตกต่างในรายละเอียด การที่มีอุดมคติทางการศึกษาจึงเป็นการกำหนดบทบาทของอุดมคติของพ่อแม่ที่ดี อุดมคติของลูกที่ดีตามมาด้วย ซึ่งแม้ว่าจะไม่ได้บอกว่าต้องทำผลการเรียนให้ได้ดีเท่าไรเท่านี้ตามมาตรฐานของกระทรวงศึกษาหรือในระดับสังคมชั้นชม แต่กระนั้น การเดินตามอุดมคติทางการศึกษาของครอบครัวได้เท่ากับว่าสามารถแสดงบทบาทในเชิงรูปธรรมถึงอุดมคติในบทบาทหน้าที่ของตนเอง

ลักษณะที่โดดเด่นอย่างหนึ่งของการจัดการศึกษาโดยครอบครัวคือ การปลูกฝังอุปนิสัย ให้สอดคล้องกับอุดมคติทางการศึกษา ซึ่งสามารถสร้างแรงจูงใจในการปฏิบัติของสมาชิกครอบครัว ที่มีความสัมพันธ์กันของความเป็นพ่อ แม่ และลูก ซึ่งมีแรงกระทบทางจิตใจหรือสามารถสร้างความโน้มเอียงทางอุปนิสัยให้เกิดขึ้นได้อย่างมีประสิทธิภาพ กล่าวคือ นักสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา อย่าง ปีแอร์ บูร์ดิเยอร์ ได้อธิบายว่า การก่อเกิดความโน้มเอียงทางอุปนิสัยของคนจะเกิดขึ้นตั้งแต่เมื่อเด็กถือกำเนิดและใช้ชีวิตอยู่ภายในบ้าน ข้าวของและการจัดวางข้าวของภายในบ้าน ร่างกาย และหน้าที่ของพ่อซึ่งเป็นผู้ชายและแม่ซึ่งเป็นผู้หญิง ลำดับการเกิด เพศสภาพของเด็ก หน้าที่ความรับผิดชอบ ความคาดหวังที่พ่อแม่ ญาติ และคนในสังคมคาดหวังให้เด็กกระทำ การ

เรียนรู้กฎเกณฑ์ทางสังคมผ่านการละเล่น การร่วมประกอบพิธีกรรม การทำงาน ทั้งหมดดังกล่าวนี้ต่างเป็นปัจจัยสำคัญในการหล่อหลอมให้เกิดอุปนิสัยอย่างสำคัญ (Bourdieu, 1977)

ดังนั้น ผู้ศึกษาจึงมองเห็นว่า การจัดการศึกษาโดยครอบครัวเป็นพื้นที่สำคัญที่ทำให้เกิดตำแหน่งที่มีการกำหนดให้เห็นโครงสร้างขึ้นโดยอาศัยการทำงานของระบบความโน้มเอียงทางอุปนิสัยที่เกิดจากการเรียนการสอนที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวันและสอดคล้องตามอุดมคติการศึกษาของครอบครัว ซึ่งทำให้เกิดตำแหน่งของการครอบงำขึ้นมาในลักษณะที่เชื่อมร้อยกันระหว่างโครงสร้างการศึกษากระแสหลักที่แผ่มาในการได้รับการศึกษาของพ่อแม่ และกระบวนการจัดการเรียนรู้ก็ทำให้เกิดโครงสร้างอีกชุดหนึ่งขึ้นมา อีกทั้ง ยังมีการปะทะกับการจัดการศึกษาในโรงเรียนบ้าน ซึ่งทำให้เห็นว่าตำแหน่งของการจัดการศึกษาโดยครอบครัวเป็นพื้นที่ทางสังคมที่แสดงให้เห็นมากกว่าเพียงว่าครอบครัวหนึ่งจัดการศึกษาอย่างไรเท่านั้น แต่การมองเห็นถึงสิ่งที่กำกับกับการจัดการเรียนการสอนที่สำคัญและเป็นผลลัพธ์ของการจัดการศึกษาโดยครอบครัวคือ อุปนิสัย ซึ่งจะเกิดขึ้นจากการสั่งสมและหล่อหลอมให้เกิดเป็นบุคลิก รสนิยม และแนวคิดได้ทั้งในระดับปัจเจกบุคคลและสังคม

2. การปรับตัวและการต่อรองของครอบครัวต่อการกำกับจากการจัดการศึกษาโดยครอบครัว

จากการได้มองเห็นภาพของการจัดการศึกษาโดยครอบครัว ของครอบครัวประสานใจ ที่มีการจัดการศึกษาให้กับผู้เรียนถึง 4 รุ่น จะเห็นว่าประเด็นที่น่าสนใจในบ้านเรียน คือ การปรับตัวที่เกิดขึ้นจากประสบการณ์การจัดการศึกษาของผู้จัดการศึกษา และการที่ผู้เรียนเริ่มเติบโตขึ้นและเรียนรู้จากพี่น้องและสังคมนำมาสู่การปรับตัวภายในบ้านและมีการต่อรองตามแนวทางของแต่ละคน

ประสบการณ์และการปรับตัว

เกือบจะทุกครั้งที่คุณศึกษาได้สนทนากับแม่มะลิ ทั้งในช่วงที่คุณศึกษาช่วยงานบ้าน งานไร่ และร่วมสนทนาในช่วงมื้ออาหารต่างๆ แม่มะลิมักจะบอกว่าการเรียนรู้ของเด็กๆ ที่บ้านนี้ก็เป็นอย่างที่เห็นคือ “การรู้จักใช้ชีวิตประจำวัน เช่น การทำงานบ้าน การช่วยงานพ่อแม่ การรู้จักดำรงชีวิตด้วยปัจจัยสี่ การมีส่วนร่วมในการผลิตปัจจัยดำรงชีวิต และมีทักษะในการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นทั้งในด้านการงานต่างๆ และการรู้จักคลี่คลายปัญหาการปะทะที่เกิดขึ้นในหมู่พี่น้อง และสถานการณ์ตั้งเครียดต่างๆ” หรืออาจสรุปได้ว่า การจัดการศึกษาโดยครอบครัวของบ้านประสานใจคือ “กระบวนการเรียนรู้ทักษะการใช้ชีวิต” อย่างไรก็ตาม แม่มะลิละว่ากว่าจะได้มาถึงวันนี้ต้องอาศัยการปรับตัวของทั้งแม่ พ่อ อย่างมาก ยิ่งกว่านั้นคือการต่อรองต่ออุดมคติของการเป็นพ่อแม่ที่ดี และการกำหนดว่าลูกที่ดี ข้อกำหนดดังกล่าว คือแนวทางที่จะทำให้ความสัมพันธ์ของครอบครัวเป็นไปอย่างสอดคล้องกับอุดมคติที่ตั้งไว้

แม่มะลิบอกว่าเพราะรักลูกมาก ก็เลยอยากให้ลูกอยู่กับครอบครัว ให้ลูกมาเรียนรู้กับครอบครัวดีกว่า ผู้ศึกษาจึงยิ่งคำถามไปว่าเป็นเพราะหวังลูกมากและระแวงสังคมมากหรือไม่ แม่มะลิหัวเราะร่วนๆ พร้อมกับแววตาครุ่นคิด บอกเสียงหนักแน่นว่า “เรื่องการศึกษาก็ไม่ควรเป็นภาระของคนอื่นๆ ชีวิตของลูกเราต้องปลอดภัย สังคมแบบนี้เราไว้ใจไม่ค่อยได้หรอก” อย่างไรก็ตาม ในทางปฏิบัติที่เกิดขึ้นตลอดการจัดการศึกษาโดยครอบครัวมา 4 รุ่น ในช่วงระยะเวลาเกือบ 14 ปี ภาระที่ต้องแบกรับกลับไม่ได้เป็นความหวังโยวิชีวิตเด็กนอกบ้าน และไม่ต้องคอยหวังว่าครูจะปฏิบัติต่อลูกตนเองอย่างไร แต่ที่กลับกลายเป็นโจทย์สำคัญคือ ภาระของความเป็นแม่ที่ดีและการเป็นผู้จัดการศึกษาของแม่มะลิตั้งเอง ในประเด็นนี้เอง ผู้ศึกษาเห็นถึงความซับซ้อนของการทำหน้าที่จะเป็นแม่ที่ดี ครูที่ดี รวมทั้งเป็นเมียที่ดี ที่แสดงบทบาทพร้อมกัน อีกทั้ง เมื่อลูกๆ ต้องมาอยู่บ้านเกือบตลอดเวลา นับแต่ช่วงเกิดมาจนถึงอายุ 11 หรือ 12 ปี เด็กจะเริ่มมีการปรับเปลี่ยนมุมมองตามวัยที่เติบโตอย่างไร โดยเฉพาะมุมมองด้านของการศึกษาของเด็กๆ เมื่อพวกเขาก้าวออกไปจากบ้าน

แม่มะลิเล่าว่าด้วยความรักลูกอาจจะทำให้เกิดความหลงและอาจคิดว่าทุกอย่างที่เข้าไปถูกต้อง เพราะอยู่บนพื้นฐานที่อยากให้ลูกได้ดี แต่ก็พบปัญหาที่สำคัญเมื่อมีการสะท้อนกลับจากลูกๆ ครอบครัวประสานใจพยายามจะสร้างพื้นที่ของการสนทนาอย่างเปิดใจ จึงมีการเปิดโต๊ะกลมครอบครัวเพื่อวิจารณ์กันขึ้น ในช่วง พ.ศ.2550 ลูกชายคนที่สามอย่างไม้สัก ที่เริ่มไม่ยอมรับนิสัยของแม่ในหลายด้าน แม่มะลิเล่าว่าที่ได้รับ การสะท้อนกลับมาจากลูกอย่างส่งผลสะท้อนมากที่สุดคือ “แม่เป็นเผด็จการและยึดตัวเองเป็นศูนย์กลาง” ส่วนพ่omanะ ข้าวต้มมัดก็สะท้อนว่า “บางครั้งพ่อยู่บ้านก็เหมือนไม่อยู่” แม่พ่จะสร้างบรรยากาศการอ่าน ให้กับลูกได้ แต่ว่าก็ยังขาดการสนทนา ขาดการเล่นสนุกตามประสาพ่อกับลูกๆ ในช่วงเวลาก่อนลูกคนสุดท้าย เกิดขึ้นมา ครอบครัวจึงตระหนักว่า “การจัดการศึกษาโดยครอบครัวต้องใส่ใจเรื่องภาวะทางอารมณ์ อุปนิสัย ของพ่อแม่ และลูกที่อยู่ใกล้ชิดกันเกือบจะตลอดเวลา อาจส่งผลกระทบต่อโดยอาจสร้างผลหนักหน่วงเสียยิ่งกว่า การกระทำจากโรงเรียน”

เมื่อสโนว์เกิดขึ้นมา จึงนับว่าเป็นจุดเปลี่ยนที่แม่มะลิเองจะได้เริ่มต้นเปลี่ยนแปลงตัวเอง พ่omanะ ก็เริ่มที่จะสนทนากับลูกมากขึ้น และเมื่อสโนว์โตขึ้นเป็นเด็กหญิงช่างพูดช่างคุย ผู้ศึกษาใช้เวลาเล่นกับสโนว์ มากกว่าน้องคนอื่นๆ สโนว์เป็นร่าเริง เรียนรู้ไว ชอบคุยยิ้มแย้มให้ผู้ศึกษาอ่านนิทานให้ฟัง แล้วเธอก็จะไปแต่ง เรื่องใหม่จากคำนิทานเรื่องเดิม เธอช่างถาม และชอบวาดรูป สำหรับการที่บ้านประสานใจมีลูกสาวทำให้พ่omanะต้องหมั่นสนทนากับลูกมากขึ้นและมีไ้อ่างจากแต่ก่อนที่แทบไม่มีปฏิสัมพันธ์กับลูก ส่วนแม่มะลิเองก็เริ่ม สังเกตผลป้อนกลับที่ส่งมาจากลูกแต่ละคน ซึ่งแต่ละคนเลือกแสดงออกด้วยวิธีที่แตกต่างกัน อาทิ ไปไม้ มักจะเป็นชอบประณีประนอม แต่ถ้าไม่เห็นด้วยก็จะเสียงประเด็น และพยายามไม่ทำเรื่องที่ขัดใจต่อหน้าแม่ ส่วนไม้ สักกลับเลือกปะทะตรงไปตรงมา มักมีปากเสียงทะเลาะกับแม่บ่อยครั้ง และผลหลายครั้งไม้สักมักเก็บความ น้อยใจ โดยเฉพาะประเด็นที่แม่มักเปรียบเทียบพฤติกรรมไม้สักกับไปไม้ ส่วนข้าวต้มมัด มักเฉยชากับเรื่องราว รอบข้าง และไม่ค่อยร่วมการสนทนา มักเลือกจะแสดงออกผ่านการบันทึกด้วยตัวการ์ตูนที่แสดงออกถึงการสู รบ ซึ่งประสบการณ์ของบ้านเรียนเป็นผลสะท้อนที่ส่งผลให้กับแม่ ซึ่งเป็นผู้จัดการศึกษาได้ตระหนักว่า ไม่ว่าจะ เป็นพื้นที่ทางสังคมที่เกิดขึ้นในบ้าน หรือสังคมโรงเรียน เองอาจไม่ได้รับประกันถึงความปลอดภัยทาง อารมณ์ให้กับลูก

การต่อรองต่อการกำกับจากการจัดการศึกษาโดยครอบครัว

ในการประเมินผลการศึกษา ก่อนที่จะทำ “ร่องรอยการเรียนรู้” หรือผลงานการศึกษาที่จะ ประเมินตามตัวชี้วัด 8 กลุ่มสาระการเรียนรู้ อย่างไรก็ตาม ครอบครัวประสานใจและครอบครัวเครือข่ายมักจะ พูดตรงกันว่าร่องรอยการเรียนรู้ของลูกๆ ไม่ได้เป็นไปตามตัวชี้วัด 8 กลุ่มสาระสักเท่าไร และเห็นว่าไม่ควร มี ตัวชี้วัดดังกล่าวมาการกำกับการเรียนรู้ของเด็กจนเกินไป ควรจะวัดกันที่ผลงานที่เด็กสนใจทำจริงๆ ในช่วง 1 ปี ที่ผ่านมา อย่างไรก็ตาม จากการสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่รัฐที่มีส่วนเกี่ยวข้องก็ยังกังวลว่ามาตรฐานการศึกษาของ ครอบครัวอาจจะยังไม่ผ่านเกณฑ์ตามที่กระทรวงศึกษาต้องการ ยิ่งกว่านั้น สังคมเองก็กังขาว่าเด็กจะได้เรียนรู้ และมีความรู้ได้เทียบเท่าอย่างที่มีครูอาชีพและมีหลักสูตรอย่างไร

หากนักการศึกษาของรัฐและสังคมกระแสหลักมาสนทนากับแม่มะลิอาจจะต้องกลับไปทบทวน แนวคิดที่ว่า “การศึกษาคืออะไร” ผู้ศึกษาพบว่า สิ่งที่ศึกษาระแสหลักเลยไปคือการโจทย์ที่สำคัญคือ ความหมายของการศึกษาที่ปัจเจกเป็นผู้กำหนดได้เอง ในทางกลับกัน ปัจเจกเองก็ควรจะเปิดกว้างในความ กังวลของสังคมในด้านมาตรฐานการวัดผลการศึกษา ในกรณีศึกษา การจัดการศึกษาโดยครอบครัวของ ครอบครัวประสานใจ พบว่า แม่มะลิใช้วิธีการประเมินผลที่มักจะเกิดขึ้นน้อยจากการโครงสร้างการศึกษา กระแสหลักคือ “การประเมินผลตนเองของผู้เรียน” ซึ่งจะทำให้เด็กๆ ได้แสดงออกถึงความมั่นใจในการเรียนรู้ แสดงความซื่อสัตย์ ซึ่งแม่มะลิมุ่งหวังให้เด็กเติบโตในทางวุฒิภาวะมากกว่าผลชี้วัดที่แปรออกมาเป็นเกรดต่างๆ

เมื่อได้ผลการประเมินจากเด็กๆ แล้ว แม่มะลิจะทำหน้าที่ในฐานะผู้จัดการศึกษา โดยนำผลมาประเมินแปรค่าออกมาเป็นเกรดอีกครั้ง เพื่อนำส่งให้กับทางโรงเรียนหมู่บ้านเด็ก และจะให้เด็กๆ เร่งมือทำงานเพื่อจัดทำเป็นแฟ้มร่องรอยการเรียนรู้ตลอดหนึ่งปี ซึ่งจะเป็นหลักฐานที่ใช้ตรวจสอบว่าสอดคล้องกับผลการศึกษาหรือไม่ รวมทั้งจะต้องเข้าร่วมกิจกรรมกับครอบครัวเครือข่ายในการร่วมกิจกรรมร่วมกิจกรรมการประเมินผลการศึกษา กับครอบครัวข่ายโรงเรียนหมู่บ้านเด็ก ผู้ศึกษาได้เข้าร่วมสังเกตการณ์กิจกรรมครั้งนี้ในช่วงเดือนมกราคม 2558 โดยมีครอบครัวบ้านเรียน จำนวน 35 ครอบครัว เด็กจำนวน 48 คน เข้าร่วมกิจกรรมแสดงความสามารถ ส่วนพ่อแม่ก็จะได้ถอดบทเรียนการจัดการศึกษา

ประเด็นสำคัญที่ผู้ศึกษาพบ คือการจัดการศึกษาโดยครอบครัวเป็นสนามแห่งการทดลอง ซึ่งเป็นการทดลองกันด้วยทุนต่างๆ ของครอบครัว อาทิ ทุนทางเศรษฐกิจในรูปแบบการจัดการศึกษา ทรัพยากรการศึกษา ส่วนทุนทางสังคมแสดงออกถึงการเป็นสมาชิกของคนชนชั้น และทุนทางวัฒนธรรม คือทักษะชีวิต ยิ่งกว่านั้นแสดงออกถึงทุนเชิงสัญลักษณ์เมื่อต้องแสดงออกถึงอัตลักษณ์ต่อสังคม แม้ว่าภาพของการร่วมกิจกรรมที่มักจะเป็นการสอดประสานระหว่างแนวคิดของพ่อแม่ บ้านเรียน และเด็กบ้านเรียน ได้มารวมกลุ่มกัน ซึ่งเด็กๆ อย่างไม่ ไม้สัก ขนมห่ม และสนัวร์ ต่างบอกเป็นเสียงเดียวกันว่า สนุกมากเพราะได้เล่นกับเพื่อนที่ใช้ชีวิตคล้ายกัน แต่ก็ที่มีแตกต่างบ้างคือกิจกรรมการทำในสถานที่ต่างๆ การแสดงออกถึงตัวตนของเด็กผ่านภาพลักษณ์ทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ก็กลายเป็นสัญลักษณ์อย่างหนึ่งที่บ่งบอกถึงความแปลกแยกกันอยู่ภายในกลุ่มครอบครัวเครือข่ายบ้านเรียน และยังแสดงออกถึงการกำกับที่เกิดขึ้นจากการจัดการศึกษาของครอบครัวต่างๆ มักจะแสดงผลออกมาผ่านการมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคม

3. การปรับตัวและการต่อรองของครอบครัวต่อการกำกับจากโครงสร้างการศึกษากระแสหลัก

จากการทบทวนวรรณกรรมเกี่ยวกับสภาพการณ์ของการจัดการศึกษาโดยครอบครัวในสังคมไทยที่ผ่านมา พบว่า ยังขาดงานที่ศึกษาถึงช่วงเวลาของเด็กบ้านเรียนได้เข้าเรียนต่อในโรงเรียน ผู้ศึกษาจึงเริ่มต้นเปิดพื้นที่ศึกษาโดยพยายามทำความเข้าใจประเด็นการปรับตัวทางสังคมและการต่อรองทางการศึกษา ดังนี้

ไบไม้ เป็นนักเรียนบ้านเรียน รุ่นที่หนึ่ง ปัจจุบัน อายุย่าง 22 ปี กำลังเรียนอยู่ปี 2 เอกบ้านและชุมชน คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ โดยมีเส้นทางในการออกจากบ้านคือ ต้องทำตามเงื่อนไขของแม่มะลิ คือต้องบวชเรียนในช่วง ม.ต้น เพื่อให้ปรับตัวกับกลุ่มเพื่อนๆ ซึ่งเกณฑ์กำหนดดังกล่าวก็มาจากความห่วงใยของความเป็นแม่ และก็คิดว่าทำให้ลูกบวชเรียนในโรงเรียนปริยัติธรรม เป็นยุทธวิธีสำคัญที่เป็นช่วงการสร้างกันชนให้กับลูกระหว่างสังคม กล่าวอีกอย่างคือ ให้ลูกไปอยู่กับเพื่อนๆ และปรับตัวในพื้นที่สังคมอื่นๆ แต่ขอให้ปลอดภัยไว้ก่อนและต้องอยู่กับศีลและคนดี สำหรับไบไม้ก็ไม่ได้ขัดใจแม่ เลิกไปบวชเรียนในช่วง ม.ต้น และบวชเรียนต่อในระดับ ม.ปลาย ก่อนจะขอสึกในช่วง ม.5 เพราะเริ่มอยากใช้ชีวิตวัยรุ่นอย่างที่เด็กวัยรุ่นของใช้กันจริงๆ

ผู้ศึกษาได้ติดตามแม่มะลิไปเชียงใหม่ เพื่อไปเยี่ยมลูกๆ และเอาของกินของใช้ต่างๆ ที่ทำจากพืชผลเกษตรอินทรีย์ไปฝากลูกๆ ผู้ศึกษาจึงได้ติดตามและเห็นว่าแม่มะลิยังคงไม่คอยใส่ใจกับสังคมที่จะเข้ามาเจือปนกับชีวิตของลูก อาจจะซุกงูไปในทางไม่ดี ในทางตรงกันข้าม จากการสังเกตการณ์และการสนทนากับเด็กๆ ผู้ศึกษาพบว่าเด็กๆ ไม่ค่อยมีความกลัวในการเผชิญหน้ากับสังคม และเริ่มต้นการดำรงชีวิตอยู่ในพื้นที่ทางสังคมใหม่ จากที่ไบไม้บอกว่า “จะรู้ว่าการเรียนรู้อะไรชีวิตของแม่ ของทำโฮมสคูลได้ผลหรือเปล่า ก็เพิ่งรู้ตอนมาอยู่คนเดียวนี่ละครับ” ตอนที่มาอยู่นี้แรกๆ สิ่งที่น่าคิดคือการจัดการจัดการปัจจัยอย่างไร และจะดูแลตัวเองอย่างไร ไบไม้บอกว่าแทบจะไม่มีปัญหาเรื่องนี้เลย เพราะได้ฝึกมาอย่างดีจากที่บ้านแล้ว แม้ปัจจุบันไบไม้จะเข้าเรียนมหาวิทยาลัย แต่ก็ยังคงฝึกในกฎวินัยดังเช่นที่เคยฝึกตอนบวชเณร ไบไม้บอกว่าต้องช่วยที่

บ้านประหยัดค่าใช้จ่าย นอกจากนี้ยังไปช่วยทำงานที่ร้านกาแฟ เพื่อให้มีรายได้เล็กน้อยก็ยังดี ในด้านการเรียนที่ไปไม่เลือกเรียนสาขาวิชาบ้านและชุมชน เพราะคิดว่าจะสามารถนำประสบการณ์ตรงกับนักพัฒนาอิสระอย่างพ่อแม่ที่ทำงานคลุกคลีกับชุมชนมาตลอด และด้วยความที่เขาอยู่บ้านมาตลอด จึงทำให้เห็นการเพิ่มองค์ความรู้เชิงวิชาการ อาจส่งผลต่อทั้งบ้านของเขาคือครอบครัวประสานใจ และชุมชนอื่นๆ ที่เขาจะนำความรู้นี้ไปพัฒนาได้ สำหรับไปไม่แสดงให้เห็นว่าอิทธิพลของการปลูกฝังอุปนิสัยจากที่บ้านส่งผลต่อเขาอย่างมาทั้งในด้านการดำรงชีวิต การศึกษา และการวางแผนแนวทางการใช้ชีวิตในอนาคตหลังเรียนจบการศึกษาระดับมหาวิทยาลัย

ไม้สัก เป็นนักเรียนบ้านเรียนรุ่นที่สอง ปัจจุบันอายุ 20 ปี อยู่ระหว่างการรอผลสอบเข้ามหาวิทยาลัย สำหรับไม้สักเมื่อเรียนจบ ป.6 แล้ว ก็ดำเนินชีวิตไปอีกระดับ เขาเล่าว่า “ก็ต้องบวชเรียนต่อตาม “ประเพณีของลูกชายบ้าน ในเชิงของการยอมรับว่าแม่ก็คิดดีนะ แต่บางทีก็อยากมีทางเลือกมากกว่านี้” ไม้สักจึงขอเลือกไม่บวชตามวัดพี่ชาย แต่ขอไปบวชวัดอื่นๆ เพื่อเรียนรู้พื้นที่อื่นๆ ที่ออกไปจากครอบครัวบ้าง ในการปรับตัวกับเพื่อนเณร ไม่ได้มีปัญหาอะไรมากนักเท่ากับการปรับตัวเรื่องการอยู่ในศีล ซึ่งไม้สักบอกว่าการอยู่ในวัดก็คล้ายอยู่ในบ้าน จึงทำให้เขาเลือกที่จะขอแม่สักเมื่อเรียนจบ ม.3 “ผมบอกแม่ว่าขอออกไปใช้ชีวิตวัยรุ่นและเรียนในโรงเรียนจริงๆ บ้าง” ในด้านการปรับตัวทางสังคมกับโรงเรียนใหม่ ไม้สักบอกว่าการปรับตัวที่ยากที่สุดคือ การปรับตัวกับเพื่อนผู้หญิง เพราะว่า “ตอนสีกมาใหม่ๆ ผมกลัวผู้หญิงมาก ไม่รู้จะพูดจะวางตัวยังไง และก็ไม่นึกว่าคุยนาน เพราะนึกหาเรื่องคุยไม่ออก” แต่อย่างไรก็ตาม ที่ไม้สักรู้สึกว่าได้รับมาจากตอนเรียนอยู่บ้าน คือการปรับตัวเข้าหาผู้ใหญ่จะง่ายกว่าปรับตัวเข้าเด็ก เพราะด้วยความที่อยู่กับพ่อแม่ พระอาจารย์ และกลุ่มคนที่เป็เพื่อนพ่อแม่ จึงทำให้ไม่กลัวการสนทนากับอาจารย์ในโรงเรียน

สำหรับไม้สัก บรรยากาศการเรียนแบบมีห้องเรียน มีนักเรียนหลายคน มีครู มีหลักสูตร สำหรับไม้สักแล้วนี่คือการเรียนในอุดมคติของเขา สำหรับเรื่องน่าสนใจของการแสดงออกถึงการเป็นเด็กโฮมสคูลของไม้สัก คือมักจะมีครูในห้องเรียนถามถึงเสมอว่าเรียนกับครอบครัวเป็นอย่างไรบ้าง ซึ่งไม้สักก็ยินดีเล่าและก็ภูมิใจกับการเป็นเรียนกับครอบครัว แม้ว่าจะใฝ่ฝันอยากเรียนแบบมีห้องเรียนก็ตาม ไม้สักเล่าว่าสิ่งที่ติดตัวมาจากโฮมสคูลคือ มุมมองเกี่ยวกับเรื่องราวต่างๆ มีครั้งหนึ่งตอนเรียนฟิสิกส์ อาจารย์ให้เขียนบรรยายประสบการณ์เรียนวิชาฟิสิกส์ตลอดหนึ่งเทอม ไม้สักจึงเขียนเล่าเป็นเรื่องสั้น ซึ่งอาจารย์ประทับใจมาก และมีการนำไปเผยแพร่ในห้องเรียนต่างๆ ตอนนั้นไม้สักบอกว่าผมว่านี่แหละคือสิ่งที่ได้จากการเรียนโฮมสคูล คือได้คิดและเลือกแนวทางนำเสนอมุมมองที่แตกต่างจากเพื่อนๆ

ข้าวต้มมัด เป็นนักเรียนรุ่นที่สาม ปัจจุบันอายุ 14 ปี กำลังจะขึ้น ม.2 โรงเรียนปริยัติธรรมจังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเป็นไปตามกฎของแม่มะลิ คือต้องบวชเรียนก่อนออกไปเผชิญหน้ากับสังคมเต็มตัว อย่างไรก็ตาม ข้าวต้มมัด ก็ขอต่อรองกับแม่ด้วยการยื่นข้อเสนอว่าถ้าเขาสามารถสอบเข้าเรียนโรงเรียนกีฬาได้ แม่จะต้องไม่บังคับให้ไปบวชเรียน แต่ผลการคัดเลือกปรากฏว่าข้าวต้มมัด ก็หนีไม่พ้นที่จะต้องเดินตามพี่ชาย โดยข้าวต้มมัดเลือกไปบวชเรียนที่วัดเดียวกับพี่ไปไม่ สำหรับข้าวต้มมัดที่อยู่บ้านมักไม่ค่อยพูดอยู่แล้ว เมื่อมาอยู่กับสังคมจึงมีปัญหาการปรับตัวกับเพื่อนเณรในช่วงแรกๆ แต่ตอนนี้ที่พยายามปรับตัวมากขึ้น เพราะข้าวต้มมัดบอกว่าตัวเองมีจุดอ่อนคือ เรียนวิชาการไม่ค่อยเก่ง บางอย่างไม่ค่อยได้เรียนมาก่อนจึงต้องชวนเพื่อนคุยเรื่องในบทเรียนและก็คิดว่าบรรยากาศการเรียนในห้องเรียนทำให้อยากกระตือรือร้นมากขึ้น ในประเด็นเรื่องการเรียนที่น่าสนใจคือ แม้ว่าข้าวต้มมัดจะอ่อนวิชาคณิตศาสตร์ แต่ในวิชาด้านการเขียนตอบหรือการบรรยาย ข้าวต้มมัดบอกว่า “เพื่อนที่เรียนมาจากโรงเรียนมักจะมีคำเขียนไม่ออก หรือไม่ก็ตอบไปแนวๆ เดียวกัน แต่ผมมีเรื่องเขียนเยอะมาก และมีให้เลือกเขียนได้หลายอย่าง ผมว่าอันนี้คงมาจากตอนที่เรียนอยู่ที่บ้าน” อย่างไรก็ตาม

ข่าวดีที่มักจะไม่บอกว่าตัวเองเป็นนักเรียนบ้านเรียน เพราะว่าชี้แจงแล้วและก็บางทีเขาก็คิดว่าครูและเพื่อนนักเรียนที่เคยสนใจถามก็ทำราวกับเขาเป็นของแปลกไป สำหรับการเล่าเรื่องราวของการเรียนและวิถีชีวิตของครอบครัวช่วงเรียนโฮมสคูลกลับเป็นเรื่องที่เขายากเก็บไว้เงียบๆคนเดียว

สรุปผลและอภิปรายผล

สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษาปฏิบัติการของการจัดการศึกษาโดยครอบครัวที่ประกอบด้วย หน่วยของครอบครัว สังคม และโครงสร้างของรัฐ จะเห็นว่าตำแหน่งของหน่วยทางสังคมต่างๆ ไม่สามารถที่จะแยกออกจากกันได้อย่างเด็ดขาด แม้พยายามจะเลือกทางหลักเริ่มจากรัฐและหน่วยสังคมอื่นแล้วก็ตาม ดังเช่นการจัดการศึกษาโดยครอบครัว จำเป็นต้องมีการปรับตัวอยู่เสมอทั้งการปรับตัวอยู่ภายในบ้านและการปรับตัวนอกบ้าน ในอีกด้านหนึ่ง การพยายามจะออกโครงสร้างหนึ่งก็นำมาสู่การสร้างโครงสร้างหนึ่ง ทำให้เห็นแง่มุมของการครอบงำซึ่งผลสะท้อนกลับที่สำคัญว่าเกิดการครอบงำผ่านตำแหน่งแห่งที่ของโครงสร้าง คือการแสดงออกถึงการต่อรองด้วยทรัพยากรต่างๆที่ตนมี เพื่อให้สามารถบรรลุเป้าหมายที่มุ่งหวัง

ผู้ศึกษาได้พบว่า การศึกษาการกระทำของคน (practice) แสดงให้เห็นถึงความเป็นไปได้ในแนวทางที่แตกต่างและหลากหลาย การจัดการศึกษาโดยครอบครัว เป็นแนวทางการศึกษาที่รัฐเองพยายามบอกว่าหยิบยื่นโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมจัดการศึกษา แต่ในทางปฏิบัติกลับไม่ได้สอดคล้องกันนัก แต่ครอบครัวเองกลับเลือกทางของการต่อรองเพื่อให้สามารถสร้างทางเลือกให้กับครอบครัวได้ ที่สำคัญเพื่อลูกๆ กระนั้นก็ตาม ในปฏิบัติการในระดับหน่วยครอบครัวกลับพบว่าอุดมคติของพ่อแม่กลับเป็นแรงผลักดันและกำกับที่สำคัญที่มีอำนาจต่อรองต่อความต้องการของลูกๆ และลูกดำเนินด้วยการต่อรองเพื่อให้ตัวเองได้บรรลุเป้าหมายเช่นกัน เมื่อมองตามแนวทางของทฤษฎีกระทำการ แม้ว่าการจัดการศึกษาโดยครอบครัวจะรู้ว่าจุดสิ้นสุดของปฏิบัติการจะเป็นอย่างไร แต่ก็ทำให้เห็นว่าการแสวงหาความเป็นไปได้ของชีวิตเกิดขึ้นในทั้งระดับปัจเจก สังคม และชนชั้นอยู่เสมอ

อภิปรายผล

การทำงานของฮาบิทัส ที่เกิดขึ้นในครอบครัวที่สำคัญ คือในด้านการปรับตัวและการต่อรอง จะเห็นได้จากที่แม่ พ่อ และลูกๆ พยายามที่จะแสดงให้เห็นถึงการต่อรองทั้งด้วยการคล้อยตามและการปะทะ เพื่อสามารถที่จะรักษาตำแหน่งของตัวเองในสนามต่อไปได้ จะเห็นได้ว่าการจัดการศึกษาโดยครอบครัวดำเนินไปอย่างมีการปรับตัวและต่อรองกันสูง โดยเฉพาะการต่อรองต่อการกำกับของครอบครัวในเรื่องการปลูกฝังอุปนิสัยของเด็กๆ ให้สอดคล้องกับอุดมคติทางการศึกษาของครอบครัว และอุดมคติของความเป็นพ่อแม่ที่ดี และความเป็นลูกที่ดี ด้วยการกำกับของโครงสร้างที่สร้างขึ้นจากวิถีชีวิตครอบครัวและการจัดการศึกษา จึงทำให้การต่อรองต้องมียุทธวิธีที่แตกต่างไป เพื่อให้บรรลุถึงอุดมคติของครอบครัว อย่างไรก็ตาม โครงสร้างของการทำงานของฮาบิทัสชุดนี้ก็กลายเป็นการสร้างโครงสร้างการศึกษาที่ไปเหลื่อมซ้อนกับโครงสร้างการศึกษากระแสหลัก

กาปรับเปลี่ยนฮาบิทัส จะแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนเมื่อเด็กๆ ก้าวสู่การศึกษาต่อในระบบการศึกษากระแสหลัก และต้องไปใช้ชีวิตร่วมกับสังคมนอกบ้าน จะเห็นว่า ฮาบิทัสก็เป็นโครงสร้างที่ปรับเปลี่ยนได้ แต่จะยังรักษาคุณสมบัติบางอย่างของโครงสร้างเดิมเอาไว้ ดังที่ได้พบจากปฏิบัติการของผู้เรียนจากระบบการจัดการศึกษาโดยครอบครัว ทั้งตัวไปไม่ ไม้สีก และขนมต้ม ได้รับอิทธิพลการปลูกฝังอุปนิสัยมาจากครอบครัว

กระนั้นก็ตาม พวกเขาก็พยายามแสดงออกถึงการต่อรองกับสังคมด้วยการปรับเปลี่ยนความโน้มเอียงของอุปนิสัยเกี่ยวกับเรื่องการเรียนรู้ที่มีการแข่งขัน และการใช้ชีวิตในบริบทใหม่ โดยยังคงรักษาความรู้สึกร่วมกันของโครงสร้างของอุปนิสัยของครอบครัวไว้คือเรื่องการค้ารงชีวิตอย่างที่ได้รับการฝึกฝนทักษะมาอย่างดีและมีลักษณะเด่นของการแสดงออกทางการศึกษาโดยเฉพาะมุมมองและการแสดงความคิดเห็นแบบผู้เรียนบ้านประสานใจ

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย รัฐควรมีให้ความใส่ใจต่อปฏิบัติการของประชาชนหรือกลุ่มของพ่อแม่ที่ต้องการจัดการศึกษาโดยครอบครัว อย่างน้อย 3 ประการ คือ ประการแรก รัฐควรจัดตำแหน่งงานของเจ้าหน้าที่ผู้เชี่ยวชาญด้านการจัดการศึกษาทางเลือกและการจัดการศึกษาโดยครอบครัวเพื่อจะทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาและรับจดทะเบียนประจําพนักงานเขตทั่วประเทศ ประการที่สอง คือ การให้เงินสนับสนุนกับพ่อแม่ที่จดทะเบียนเป็นบ้านเรียน เพื่อให้ครอบครัวสามารถดำเนินการได้ราบรื่นและเปิดพื้นที่โอกาสให้กับครอบครัวที่ยังกังวลต่อภาระค่าใช้จ่าย และประการที่สาม รัฐควรมีการประชาสัมพันธ์การเข้าถึงความเชื่อมโยงระหว่างบ้านกับโรงเรียน และการก่อกำเนิดโรงเรียนในบ้านอาจจะไม่ใช่คู่แข่ง ซึ่งรัฐควรสร้างความเข้าใจต่อสังคมถึงความสำคัญของการจัดการศึกษาโดยครอบครัวในบริบทของระบบการศึกษาไทย

2. ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติ พ่อแม่ควรมีการตรวจสอบถึงปฏิบัติการของตนเองว่าการสร้างการศึกษาตามอัธยาศัยตามความสนใจของลูก มีลักษณะของการครอบงำผ่านค่านิยมของพ่อแม่ที่พยายามประกอบสร้างจากอุดมคติและความต้องการของตนฝ่ายเดียวหรือไม่ ซึ่งในเชิงปฏิบัติผู้ศึกษาจึงอยากเน้นการสอบทานและสร้างเวทีสนทนา (dialogue) ของกลุ่มครอบครัวเครือข่ายอย่างสม่ำเสมอ และขยายวงกว้างในการสร้างเวทีเสวนาสาธารณะ จะทำให้การจัดการศึกษาโดยครอบครัวได้รับการยอมรับมากขึ้นในสังคมไทย

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

พิชามญชุ์ พิทยพัฒน์กุล. (2555). **หลักสูตรแฝง: อุดมการณ์และปฏิบัติการจริงในโรงเรียนกึ่งสถานสงเคราะห์**. วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาวิชามานุษยวิทยา คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

จันทน์กฤษณา ผลวิวัฒน์. (2549). **การวิเคราะห์แนวคิดและรูปแบบการจัดการศึกษาโดยครอบครัวในประเทศไทย**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศึกษาศาสตร์ ภาควิชานโยบาย การจัดการ และความเป็นผู้นำทางการศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ขจรศักดิ์ อินทร์โสภณ. (2549). **การศึกษาสภาพปัญหาและการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานโดยครอบครัว**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต คณะครุศาสตร์การบริหารการศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

ภาษินี อุฐิน. (2547). การเปรียบเทียบพัฒนาการทางสังคม การอบรมเลี้ยงดูและแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ของเด็กที่ได้รับการจัดการศึกษาโดยครอบครัวแบบบ้านเรียนและเด็กที่เรียนในโรงเรียนแบบปกติ. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารศึกษาระดับบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย สาขาวิชาจิตวิทยาพัฒนาการ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

ปัญญาดา ญาณวิเศษ. (2554). การพัฒนางานสวัสดิการสังคมด้านการศึกษา: กรณีศึกษา การจัดการศึกษาโดยครอบครัวในระบบการศึกษาขั้นพื้นฐาน. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารศึกษาระดับบัณฑิต วิชาสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ คณะสังคมสงเคราะห์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ทองไพเราะ สถาวรินทุ. (2543). การตัดสินใจยอมรับแนวคิดการจัดการศึกษาโดยครอบครัวของพ่อแม่ผู้ปกครอง. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารศึกษาระดับบัณฑิต ภาควิชาการประชาสัมพันธ์ คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ภาษาอังกฤษ

Bourdieu, Pierre. (1997). *Outline of a Theory of Practice*, translated by Richard Nice. Cambridge: Cambridge University Press.

Bourdieu, Pierre. (1984). *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*, translated by Richard Nice. London: Routledge.

Jenifer Lois. (2013). *Home is where the school is: The logic of homeschooling and emotional labor of mothering*.

แรงปรารถนาทางเพศ และการปิดฉากทางเพศ: ว่าด้วยคำที่ใช้เรียก “กะเทย” ในสังคมไทย Sexual Desire and Gender Identification: A term for “*Kathoey*” in Thailand

วัชรวุฒิ ซี้อลัตย์¹ พัชรินทร์ สิริสุนทร²

บทคัดย่อ

บทความนี้เขียนขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์ เพื่อวิเคราะห์ความหมายของคำที่ถูกผลิตขึ้นในการอธิบาย “กะเทย” ในสังคมไทย ภายใต้แนวคิดเรื่อง แรงปรารถนาทางเพศและการปิดฉากทางเพศ ที่กระทำผ่านองค์ความรู้แบบสตรีนิยมของกลุ่มบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศ (เลสเบียน เกย์ คนรักสองเพศ และคนข้ามเพศ: LGBT) และองค์ความรู้แบบชีวการแพทย์ ผู้เขียนใช้วิธีวิทยาการศึกษาจากเอกสาร (Documentary Approach) ซึ่งประกอบด้วย การวิเคราะห์และสังเคราะห์ ตำราวิชาการ เอกสารวิชาการ วิทยานิพนธ์ หนังสือบันทึกชีวิตประจำวัน และสื่อออนไลน์บนเว็บไซต์ ทั้งข้อมูลภาษาไทยและภาษาอังกฤษ และวิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้กระบวนการวิเคราะห์เชิงเนื้อหา (Content Analysis) เพื่อหาความสัมพันธ์โดยเชื่อมโยงประเด็นผ่านการสังเคราะห์ข้อมูลที่สอดคล้องกัน (Method of Agreement) หลังจากนั้น จึงนำมารวบรวมเรียบเรียงใหม่ และนำเสนอในรูปของการเล่าเรื่อง (Narrative)

ผลการศึกษาพบว่า ประการแรก การผลิตคำและความหมายของ “กะเทย” บนขอบทางเพศวิถึถูกกระทำผ่านการปิดฉากภายใต้องค์ความรู้แบบสตรีนิยมของกลุ่มบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศ (LGBT) และองค์ความรู้แบบชีวการแพทย์ ผ่านการเล่าเรื่องของเครือข่ายเพื่อนกะเทยไทย และสมาคมสตรีข้ามเพศแห่งประเทศไทย ประการที่สอง คือ ความหมายของคำว่า “กะเทย” ถูกนิยามผ่านแนวคิดเรื่อง แรงปรารถนาทางเพศ และสำนึกความเป็นหญิงในการปิดฉากตัวตนของกะเทย ซึ่งกระทำผ่านการเล่าเรื่องในบันทึกชีวิตประจำวันของกะเทยในสังคมไทย และประการสุดท้าย คือ การนิยามหรือการอธิบายตัวตนภายใต้แนวคิดความหลากหลายทางเพศ (LGBT) ทำให้เกิดความรุนแรงในชีวิตประจำวันของกะเทย

คำสำคัญ: กะเทย แรงปรารถนาทางเพศ การปิดฉาก

Abstract

This article had a main objective to analysis the establishing meaning of the word “*Kathoey*” in Thai Society. It intended to indicate the concept of sexual desire and gender identification. The meaning of *Kathoey* the word through feminism (Lesbian, Gay, Bisexual, Transgender: LGBT) and Bio-medical sciences and were criticized. The author adopted documentary approach which included analysis and synthesis document such as academic documents, thesis, daily books and websites. Both Thai and English documents were investigated. Narrative technique and content analysis were adopted.

The study found that, first, the identification and meaning of “*Kathoey*” was based on sexuality. In Thai society, the feminisms concepts was relied on the LGBT and bio-medical sciences framework which had long been carried on through narratives Thai

¹ นิสิตหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร

² อาจารย์ประจำสาขาวิชาพัฒนสังคม ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร

Transgender Alliance and Trans-Female Association of Thailand. Second, the meaning of “*Kathoey*” had defined through the concept of sexual desire, and feminine consciences through narratives *Kathoey* which were commonly found in books. Last, the identification based on concept of LGBT through narratives violated life had effect to abuse.

Key Words: *Kathoey*, Sexual Desire, Identification

บทนำ

การทำความเข้าใจในเรื่องเพศ (Sex) เพศสภาพ (Gender) และเพศวิถี (Sexuality) ในสังคมไทย เป็นประเด็นสำคัญที่นำมาสู่การถกเถียงทั้งในระดับสังคม วงการวิชาการระหว่างวิทยาศาสตร์การแพทย์ (ชีวการแพทย์) และสตรีนิยมของกลุ่มบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศ (เลสเบี้ยน เกย์ คนรักร่วมเพศ และ คนข้ามเพศ: LGBT) มาโดยตลอด โดยเฉพาะอย่างยิ่ง บุคคลที่ไม่สามารถขับเคลื่อนความต้องการทางเพศ [แรงปรารถนาทางเพศ] เนื่องจากข้อจำกัดทางด้านเพศสรีระในการแสดงออก เพื่อตอบสนองแรงปรารถนาทางเพศ ที่แตกต่างไปจากกรอบของระบบรักต่างเพศที่ดำรงอยู่ในสังคม

หากพิจารณาวิธีการคิดเรื่องการรื้อสร้างความเข้าใจเรื่องเพศ เพศสภาพ และเพศวิถีผ่านกรอบการมองในแบบจิตติ บัตเลอร์ (Judith Butler) ที่นำเสนอความคิด เรื่อง การแสดงออก (Performativity)³ จะช่วยให้โลกทัศน์ที่มีต่อประเด็นดังกล่าวกว้างขวางขึ้น และอาจช่วยให้เกิดความเข้าใจถึงเพศสภาพของมนุษย์ในมิติใหม่ ที่มองว่าเพศสภาพ (Gender) เป็นเพียง “การแสดงออก (Performativity)” เท่านั้น ซึ่งแนวคิดดังกล่าว สะท้อนมูลเหตุปัจจัยที่สำคัญ ซึ่งเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาของสังคมไทย ได้แก่ การพยายามของสังคมในการกำหนดกรอบระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจ และการควบคุมบงการ ซึ่งในกรณีนี้ ได้แก่ ความพยายามจัดกระทำกับเพศของมนุษย์ ในลักษณะของการปิดฉลาก (Identification) บุคคลตั้งแต่การถือกำเนิดขึ้น โดยใช้ข้อบังคับประกอบที่สำคัญตามหลักคิดเรื่องชีวการแพทย์ (Bio-Medicine) เพื่อควบคุมจัดการกับบุคคลตามนัยนี้ อวัยวะเพศชายหรือหญิง จึงเป็นเครื่องมือในการกำหนดความเป็นชาย (Masculine) และความหญิง (Feminine) โดยละเลยมิติทางสังคมและจิตวิญญาณ ที่ถูกสร้างไว้ในวาทกรรมสุขภาพแบบองค์รวม ซึ่งแท้จริงแล้ว กระบวนการสร้างตัวตนของบุคคลตามลักษณะเพศสรีระดังกล่าวเป็นเพียงการคัดลอก ผลิตซ้ำๆ เท่านั้น และเพศสภาพที่พบเห็นเป็นเพียง “การแสดงออก” ที่ถูกควบคุมบงการ ภายใต้กรอบที่ซับซ้อนของวิธีคิดแบบชีวการแพทย์ (Butler, 1990: pp. 22-33, 84-91; Salih, 2006: pp. 55-62) กรอบคิดทางสังคมวัฒนธรรมที่มุ่งเน้นการควบคุมสั่งการ กรอบคิดทางการเมืองที่มุ่งแบ่งแยกและกีดกัน (Ranciere, 1999) และกรอบคิดทางเศรษฐกิจที่มุ่งตอบสนองความต้องการดังกล่าวด้วยระบบทุนผ่านธุรกิจการแพทย์พาณิชย์ (Jackson, 2011)

ตามคำอธิบายแนวคิดเรื่อง “การแสดงออก” เป็นการเผยให้เห็นถึงเพศ เพศสภาพ และเพศวิถี ที่ไม่ได้เกิดขึ้นจากธรรมชาติ หรือมีจุดกำเนิดแบบสมบูรณ์หนึ่งเดียว แต่สะท้อนมิติของความหลากหลาย เพื่อชี้ให้เห็นว่าทุกสิ่งล้วนถูกประกอบสร้างขึ้นด้วยเงื่อนไขและบริบทของความจริงชุดหนึ่งทั้งสิ้น ดังนั้น การที่ปัจเจกจะไม่ดำเนินตามกรอบเพศ เพศสภาพ และเพศวิถี จึงไม่ใช่เรื่องแปลก เพราะการเป็นชายหรือหญิงล้วนเป็นสิ่งที่ถูกประกอบสร้างขึ้นจากความจริงชุดหนึ่งซึ่งยอมรับกัน ณ เวลาและพื้นที่หนึ่งๆ และสรรพสิ่งล้วนเป็น “การแสดงออก” ทั้งสิ้น

³ หนังสือ *Gender trouble: feminism and the subversion of identity* (1990)

ในรอบทศวรรษที่ผ่านมา สังคมไทยได้ปรากฏรูปแบบหนึ่งของเพศสภาพ ที่ถูกมองว่าเป็น “การ แสดงออก” ที่เป็นปัญหา เมื่อปัจเจกบุคคลเลือกที่จะไม่ดำเนินการตามเพศ เพศสภาพ และเพศวิถีภายใต้กรอบ คิดแบบรักต่างเพศตามสรีระทางเพศที่ได้มาโดยกำเนิดเป็นการปิดฉากบุคคลว่าเป็น “กะเทย” ผ่านวิธีการคิด แบบสังคมนิยม ตามที่ปรากฏในกฎหมายตราสามดวง เป็นกฎหมายที่ถูกตราขึ้นครั้งแรกในสมัยอยุธยา และ ถูกชำระมาหลายครั้ง จนกระทั่งช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ความในบานแพนง “พระไอยการลักษณะณญาณ” ที่ห้าม บุคคลที่ถูกเรียกว่า “กะเทย” มาเป็นพยาน แต่มีได้ห้ามเด็ดขาด⁴ (กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2, 2515: 74-75) ได้สะท้อนมุมมองของสังคมที่มีต่อ “กะเทย” นอกจากนี้ เทอดศักดิ์ ร่มจำปา (2545: 13) ยังชี้ให้เห็นว่า ความเข้าใจ เรื่องของกะเทยในสังคมไทย อาจพิจารณาจากลักษณะทางกายภาพ ที่สามารถรับรู้ได้โดยสัมผัสทั้ง 5 และ บุคคลถูกสร้างให้เป็น “กะเทยทางสังคม” ผ่านความแตกต่างระหว่างพฤติกรรมที่แสดงออกไม่ใช่ชาย หรือหญิง ซึ่งมีได้พิจารณาจากอวัยวะเพศในวิธีการคิดแบบวิทยาศาสตร์การแพทย์ตะวันตก หรืออีกนัยหนึ่ง เมื่อกกล่าวถึง คนสองเพศที่มีอวัยวะเพศกำกวม (Intersex) ไม่พบหลักฐานที่ชี้ให้เห็นถึงความแปลกแยกทางพฤติกรรมของคนสองเพศที่เป็นลักษณะทางชีวภาพแบบวิทยาศาสตร์การแพทย์ตะวันตกในสังคมไทย

นอกจากนี้ ความเข้าใจเรื่องศาสนาโดยเฉพาะพระพุทธศาสนา ก็เป็นคำอธิบายอีกชุดหนึ่งที่สามารถ สนับสนุนการอนุมานลักษณะกะเทยทางสังคมได้ จากการศึกษาของเปรมปรีดา ปราโมช ณ อยุธยา (2546: 5-6) พบว่า มีการแบ่งคำอธิบายเรื่องเพศชายของผู้ที่ไม่สามารถบวชได้ ตามบทบัญญัติในพระไตรปิฎก โดยการชี้ชัดว่า “กะเทย” เป็นลักษณะภายนอกที่รับรู้ได้ แต่อย่างไรก็ตาม เนื่องด้วยการบันทึกของพระไตรปิฎกไม่มีความ ต่อเนื่อง และถูกชำระด้วยภาษาต่างๆ หลายครั้ง จึงอาจทำให้ความหมายผ่านภาษามีความคาดเคลื่อนได้ ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า ประวัติศาสตร์ของกะเทยในสังคมไทย ถูกประกอบสร้างขึ้นจากสถาบันทางสังคม และ คำว่า “กะเทย” เป็นคำหนึ่ง ที่สังคมหยิบยกขึ้นมาหรือสร้างความหมายใหม่ๆ ตลอดมา

ในสังคมไทย การรับรู้ระบบวิธีการคิดแบบวิกตอเรียน (Victorians) นับเป็นจุดเปลี่ยนที่สำคัญของ สังคม ที่สร้างความเคร่งครัดในระบบเพศมากยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตาม เมื่อกกล่าวถึงระบบคิดแบบวิกตอเรียน งาน ศึกษาทางเพศสภาพส่วนใหญ่จะเลือกใช้คำอธิบายจากหนังสือ The History of Sexuality ของ Foucault (1985) ที่กล่าวถึง การกำหนดเพศ ภายใต้อำนาจของบรรทัดฐานทางสังคม ที่มีความเข้มงวดในยุควิกตอเรียน มีการออกกฎระเบียบเพื่อควบคุมเพศ ด้วยการให้ผู้ชายแต่งงานกับผู้หญิงเท่านั้น ในบริบทของสังคมดังกล่าว เรื่องเพศจึงถือเป็นเรื่องที่ควรกล่าวในที่ลับ ไม่สามารถนำมาเปิดเผยในที่สาธารณะได้ แม้แต่เรื่องการแต่งกาย ของเพศหญิงก็จำเป็นจะต้องปกปิดมิดชิด และการกำหนดเพศชายหรือหญิง ล้วนขึ้นอยู่กับสัญลักษณ์ทางเพศ เท่านั้น ดังนั้น เพศจึงเป็นสิ่งที่ถูกสร้าง เก็บกดไว้ภายใต้ระบบระเบียบ และเชื่อมโยงเข้าสู่พัฒนาการทางสังคม การเมือง และเศรษฐกิจอย่างซับซ้อน

การทำความเข้าใจในความจริงของระบบคิดแบบ “วิกตอเรียน” ในศตวรรษที่ 19 ของธเนศ วงศ์ยาน นาวา (2556: 21-22) กล่าวเน้นว่า “รักเพศเดียวกัน”⁵ [ภาษาตามทัศนคติของผู้เขียน] ไม่ว่าจะ เป็นหญิงหรือ ชายต่างก็ล้วนเป็นพฤติกรรมด้านมืดด้วยกันทั้งสิ้น รักร่วมเพศเป็นเรื่องต้องห้าม แต่การสรุปว่าอะไรคือรักร่วม เพศนั้นไม่ใช่เรื่องง่าย ถ้าพิจารณาจากคำว่า ‘Homosexuality’ แล้ว คำนี้เป็นสิ่งที่ประดิษฐ์ขึ้นมาในปลาย ศตวรรษที่ 19 มานี่เอง”

⁴ “ถ้าทวยราชบุตรทั้งปวงผู้มีบรรดาศักดิ์ อ้างพยานจะฟังเอาเป็นพยานหมีได้ คือว่า ...หญิงนครโสภณี หญิงแพศยา หญิงมีครรภ์... เปนกะเทย เปน บันเดาะ คนเปนพอมด แม่มด คนเปนพิกลจริต... คน 33 จำพวกนี้อย่าให้ฟังเอาเป็นพยาน ถ้าโจท จำเลย ยอมให้สืบความ ฟังเปน พยานได้” (กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2, 2515, หน้า 74-75)

⁵ “คนรักเพศเดียว” เป็นคำใหม่ที่ถูกผลิตแทนคำว่า “รักร่วมเพศ” เดิมภาษาในหนังสือใช้คำว่า “รักร่วมเพศ”

อย่างไรก็ดี พบว่ามีการโต้แย้งว่าสำนึกความหมายของ Homosexuality ตามนัยของอัตลักษณ์ของบุคคล เป็นสิ่งที่ปรากฏก่อนหน้านั้นมานานกว่าสองร้อยปีแล้ว เนื่องจากการกำหนดเวลาที่แน่นอนทางประวัติศาสตร์สังคมและเพศ ไม่ได้มีความชัดเจนแบบประวัติศาสตร์การเมือง ในปลายศตวรรษที่ 19 ความเป็นรักร่วมเพศ จึงเป็นรากฐานสำคัญของอัตลักษณ์ (Identity) ของความเป็นบุคคล แต่ไม่ว่า Homosexuality จะเป็นกรอบคิดที่ประดิษฐ์ขึ้นมาในยุคหนึ่งหรือไม่ก็ตาม สถานะความเป็นรักร่วมเพศก็ยังคงเป็นผลผลิตของสถานะสมัยใหม่ (Modernity) อยู่ดังเดิม ทั้งนี้ ไม่ได้หมายความว่า กามกิจระหว่างเพศเดียวกันเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในโลกสมัยใหม่เท่านั้น ดังนั้น อัตลักษณ์ทางเพศของคนรักร่วมเพศจึงเป็นเรื่องที่ถูกเชื่อมโยงกับการดำรงอยู่ของอำนาจรัฐ และการสร้างกลไกขึ้นมาเพื่อควบคุมประชากร

งานเขียนของฟูโกต์ จึงชี้ให้เห็นถึงการประกอบสร้างความเป็นเพศไว้อย่างชัดเจน แต่เมื่อย้อนกลับมาที่สังคมไทย ซึ่งได้รับอิทธิพลของความรู้จากตะวันตกมาผสมผสานกับความรู้ชุดเดิมว่าด้วยเรื่อง “กะเทย” ทำให้สังคมไทย เลือกที่จะไม่จับจ้อง “กะเทย” อย่างเข้มงวดและชัดเจน ซึ่งคำอธิบายดังกล่าว ปรากฏในงานเขียนของ Jackson (1995) ที่กล่าวว่า สังคมไทยมีประวัติศาสตร์ที่มีความอดทนต่อ “กะเทย” มายาวนาน และบริบทของสังคมไทยเป็นแบบพุทธศาสนา ทำให้ความเข้มงวดของเรื่องเพศไม่ได้กำหนดอย่างเคร่งครัด และเอื้ออาทรต่อกะเทยตามสมควร ประกอบกับไม่มีการใช้กฎหมายที่รุนแรง หรือมีนโยบายการทำลายล้างกะเทยให้สูญสิ้นไปเช่นในสังคมตะวันตก ซึ่งเห็นได้จากกรณี “สำเร็จโทษกรมหลวงรักษัรณเรศร” ในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ในช่วงรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ความตอน “สำเร็จโทษกรมหลวงรักษัรณเรศร และประหารชีวิตบ่าว 3 คน⁶” (ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา, 2555: 1361-1364) เป็นการไต่สวนคดีความของพระบรมราชวงศ์ ที่มีพฤติกรรมเล่นสวาทกับคนโขนละครชายด้วยกัน พฤติกรรมจากคดีความคือ “ต่างใช้มือสำเร็จความใคร่ให้แก่กัน” ซึ่งลักษณะของความสัมพันธ์เชิงเสน่หาระหว่างชายกับชายในสังคมชั้นสูงเป็นที่รับรู้โดยทั่วไป และพระบรมวงศานุวงศ์ผู้ใหญ่ก็ได้เอาพระทัยใส่กับเรื่องดังกล่าว แต่ในคดีความดังกล่าวนี้ กรมหลวงรักษัรณเรศรได้ถูกกล่าวโทษหลายกระทงและปัญหาทางการเมือง จึงทำให้ต้องพระอาญาสำเร็จโทษด้วยท่อนจันทน์ และประหารชีวิตบ่าวตามไปด้วย

ความเป็นมาของกะเทยในสังคมไทย สะท้อนถึงพัฒนาการของความรู้และความจริงที่ว่าด้วยเรื่องของกะเทย และการให้คำจำกัดความ หรือการผลิตคำอธิบายที่บ่งชี้ไปถึงความปรารถนาทางเพศ และการปิดฉากที่ถูกส่งต่อมาในสังคม จึงเป็นคำถามที่น่าสนใจว่า “กะเทยมีรากฐานที่มา กระบวนการ และผลกระทบอย่างไร” โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ปรากฏการณ์การต่อสู้ระหว่าง “เครือข่ายเพื่อนกะเทยไทย⁷” (Transgender) และการเคลื่อนไหวของสำนักคิดสตรีนิยม ของกลุ่มบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศ (LGBT) และ “ผู้หญิงข้ามเพศ” (Transsexual) ในช่วงหลายปีที่ผ่านมาของสมาคมสตรีข้ามเพศแห่งประเทศไทย⁸ ซึ่งใช้คำอธิบาย

⁶ “ครั้นมาถึงเดือน 1 พระยาธนูจักรรามัญทำฎีกาทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย กล่าวโทษกรมหลวงรักษัรณเรศรว่า... เจ้าพวกละครท่อมแพรสีทับทิมใส่แหวนเพชรแทนหม่อมห้าม เกลี่ยกล่อมขุนนางและกองรามัญไว้เป็นพวกพ้องก็มาก ที่ผู้ใดไม่ฝากตัวก็พยายามไว้ ตั้งแต่เล่นละครเข้าแล้ว ก็ไม่ได้บรรทมลงข้างในด้วยหม่อมห้ามเลย บรรทมอยู่แต่ที่เก๋งข้างห้องพระโรงด้วยพวกละคร จึงรับสั่งให้เอาพวกละครมาแยกย้ายกันไถ่ถามได้สมกันว่า สวาทไม่ถึงข้าเรา แต่เอามือเจ้าละครและมือท่าน ก้าวคูหฐาน ด้วยกันทั้งสองฝ่าย ไว้ให้สัมพันธ์เคลื่อนพร้อมกันเป็นเท่านั้น... จึงโปรดถอดออกเสียจากที่กรมหลวง ให้เรียกว่าหม่อมไกรสร ลงพระราชอาญาแล้วให้สำเร็จโทษด้วยท่อนจันทน์ ที่วัดปทุมคงคา เมื่อ ณ วันพุธเดือน 1 แรม 3 ค่ำอายุได้เพียง 58 ปี แต่บ่าว 3 คน ขุนวุฒามาตย์ ขุนศาลคน 1 เป็น 4 คนด้วยกัน ไปประหารเสียที่สำเหร่ในวันเดียวกัน” (ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา, 2555, หน้า 1361-1364)

⁷ มูลนิธิเครือข่ายเพื่อนกะเทยไทยเพื่อสิทธิมนุษยชน อาคารคณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล ตำบลศาลายา อำเภอพุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม โดยมี คุณเคท ครั่งพิบูลย์ และคณะ เป็นผู้ร่วมก่อตั้งมูลนิธิฯ ดังกล่าว

[www.thaitga.com]

⁸ สมาคมสตรีข้ามเพศแห่งประเทศไทย ถนนรัชดาภิเษก แขวงลาดยาว เขตจตุจักร กรุงเทพมหานคร [ทะเบียนเลขที่ จ.4921/2553 (ส.ค.4) ลงวันที่ 9 พฤศจิกายน 2553] โดยมี คุณยลลดา เกริกก้อง สวนยศ เป็นนายกสมาคมอย่างถูกต้องตามกฎหมาย [www.thaitranssexual.org]

แบบชีวะการแพทย์ เพื่อช่วงชิงพื้นที่และอำนาจของการนิยามความเป็นตัวตนโดยผ่านการศึกษจากเอกสารวิชาการ วิทยานิพนธ์ และหนังสือบันทึกอัตชีวประวัติของกะเทย และสื่อออนไลน์บนเว็บไซต์ กระทั่งเกิดเป็นกระแสความสนใจในสังคมไทย นอกจากนี้ เอกสารบันทึกชีวิตประจำวัน ที่เป็นการเล่าเรื่องชีวิตจริงของบุคคลบนพื้นที่พิเศษในสังคม จะช่วยนำไปสู่ความเข้าใจเรื่องแรงปรารถนาทางเพศ และการปิดฉากของคำอธิบาย “กะเทย” ในสังคมไทย

วัตถุประสงค์

เพื่อวิเคราะห์การผลิตคำอธิบาย “กะเทย” บนพื้นฐานแนวคิดเรื่อง ความปรารถนาทางเพศ และการปิดฉากทางเพศ (Gender) ผ่านองค์ความรู้แบบสำนักคิดสตรีนิยม ของกลุ่มบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศ (LGBT) เครือข่ายเพื่อนกะเทยไทย และองค์ความรู้แบบชีวะการแพทย์ของสมาคมสตรีข้ามเพศแห่งประเทศไทย

วิธีการวิจัย

การศึกษาจากเอกสาร (Documentary Approach) ประกอบด้วย ตำราวิชาการ เอกสารวิชาการ วิทยานิพนธ์ หนังสือบันทึกชีวิตประจำวัน และสื่อออนไลน์บนเว็บไซต์ โดยใช้ข้อมูลทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ

การวิเคราะห์ข้อมูล ใช้กระบวนการวิเคราะห์เชิงเนื้อหา (Content Analysis) และหาความสัมพันธ์โดยเชื่อมโยงประเด็นต่างๆ ผ่านการสังเคราะห์ข้อมูลที่สอดคล้องต่อกัน (Method of Agreement) หลังจากนั้น จึงนำมารวบรวมเรียบเรียงใหม่ และเขียนผ่านการนำเสนอแบบเล่าเรื่อง (Narrative)

ผลการศึกษา

“กะเทย” บนเพศวิถีในสังคมไทย

คำจำกัดของเพศวิถีในสังคมไทยในบทความของ กฤตยา อาชวนิจกุล (2554) ในประเด็นเรื่อง “เพศวิถีทางเลือกที่เปลี่ยนไปในความหลากหลายทางเพศ” ได้อธิบายถึงคำศัพท์ของความหลากหลายทางเพศ (Sexual Diversities) ซึ่งถูกใช้เป็นชื่อเครือข่ายคนทำงานเกี่ยวกับสิทธิของคนรักเพศเดียวกันเมื่อกลางปี 2548 เพื่อให้หมายรวมถึงผู้มีเพศวิถีทางเลือกทุกแบบ ไม่ว่าจะเป็น ชายรักชาย หญิงรักหญิง เกย์คิง เกย์ควีน ควิง ทอม ดี กะเทย สาวประเภทสอง คนข้ามเพศ ตูด แด็บ และ ฯลฯ รวมถึงผู้ที่รักต่างเพศด้วย แต่ภายหลังเครือข่ายดังกล่าวมีแนวโน้มที่จะใช้ศัพท์นี้เรียกกลุ่ม LGBTI (Lesbian, Gay, Bisexual, Transgender, and Intersex)

จากรายงานสุขภาพทางเพศของหญิงข้ามเพศในประเทศไทย ซึ่งนาตา ไชยจิตต์ (2553) ได้ให้ความหมายของกะเทยในมิติทางสังคมสุขภาพ โดยใช้คำว่า “คนข้ามเพศ” มาอธิบายตัวตนแทนคำว่า “กะเทย” เนื่องจากเป็นช่วงของการเรียกร้องคำนำหน้านามของกะเทย จาก “นาย” ให้เป็น “นางสาว” การให้ความหมายของคำว่า “ข้ามเพศ” จึงได้รับอิทธิพลจากการนิยามโดยใช้วิธีคิดแบบสตรีนิยมในกลุ่มบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศ (เลสเบี้ยน เกย์ คนรักสองเพศ และคนข้ามเพศ: LGBT) โดยไม่ได้ยึดโยงกับเพศสรีระ (Sex) เหนือสิ่งอื่นใด “ข้ามเพศ” เป็นภาวะที่ไม่สามารถจำกัดเพียงสรีระร่างกาย จึงใช้คำในภาษาอังกฤษ

ว่า “Transgender (ทรานเจนเดอร์)”⁹ ซึ่งความหมายดังกล่าว ได้ก่อตัวจนเป็นกระแสในสังคมกะเทยอย่างชัดเจน ต่อมาเมื่อเกิดการก่อตั้งสมาคมสตรีข้ามเพศขึ้น ยลดา เกริกก้อง สวณยศ (2554) พยายามหยิบคำอธิบาย “กะเทย” มานิยามใหม่ และสร้างพื้นที่ให้ตัวตนของ “กะเทย” อยู่ภายใต้กรอบการมองแบบชีวะการแพทย์ โดยมุ่งเน้นคำอธิบายที่ว่าด้วย “Transsexual (ทรานแซ็กซวล)” หรือ “Transsexualism” จากบัญชีจำแนกโรคระหว่างประเทศ ฉบับทบทวนครั้งที่ 10 (ICD-10) ในหมวด F64.0 Transsexualism (WHO, 2010) ซึ่งเป็นความหมายที่มีพื้นฐานสำคัญมาจากมุมมองจากจิตเวชศาสตร์ และมีพื้นฐานองค์ความรู้มาจากผู้เชี่ยวชาญทางด้านต่อมไร้ท่อและเพศศาสตร์อย่าง Benjamin (1999) ผู้ที่เขียนหนังสือเรื่อง “The Transsexual Phenomenon” และเป็นผู้ค้นพบภาวะ “Transsexual” เพื่อใช้อธิบายเพศสภาพที่อาศัยสำนึกความเป็นหญิงที่จะต้องสอดคล้องกับเพศสรีระ โดยผ่านการแปลงเพศ นั้นหมายความว่า คำจำกัดความดังกล่าวจะอยู่ในพื้นที่ของกะเทยแปลงเพศ และกะเทยที่ยังไม่ได้แปลงเพศ แต่มีการใช้ฮอร์โมน (ิติ สันบุญญ, 2553) และมุ่งหมายอย่างแรงกล้าที่จะแปลงเพศในอนาคต

หนังสือภาษาเพศในสังคมไทย: อานาจ สิทธิ และสุขภาวะทางเพศ ได้จัดประเภทความหมายของกะเทยไว้ในหมวดเพศวิถี ซึ่ง สุไลพร ชลวิไล (2551: 155) ชี้ให้เห็นถึงการผลิตชุดคำอธิบายของกะเทยผ่านประวัติศาสตร์ โดยใช้หลักฐานเป็นพงศาวดาร และพงศานุกรม ซึ่งคำว่า “กะเทย” คำนี้ถูกนำมาใช้เรียกบุคคลที่มีตัวตนทางเพศ มีอวัยวะเพศ หรือมีพฤติกรรมทางเพศแบบหนึ่งๆ หากสำหรับบุคคลที่ถูกเรียกว่า “กะเทย” แล้ว คำๆ นี้เป็นคำที่มีนัยในเชิงดูถูกเหยียดหยามหรือเป็นคำล้อเลียน ทำให้ผู้ถูกเรียกได้รับความอับอาย หรือกลายเป็นตัวตลกในสายตาของบุคคลที่พบเห็น ซึ่งทั้งหมดนี้เป็นผลมาจากอิทธิพลขององค์ความรู้ทางด้านการแพทย์และจิตวิทยาแบบตะวันตก สื่อมวลชน กฎหมาย รวมไปถึงความคิดความเชื่อทางวัฒนธรรมประเพณี และพระพุทธศาสนาที่มองเห็น หรือยอมรับเรื่องเพศอยู่แต่เฉพาะในกรอบความสัมพันธ์ระหว่างชายกับหญิง ภายใต้อุดมการณ์ความรักความสัมพันธ์แบบผัวเดียวเมียเดียว การที่สังคมมองเห็นแต่ภาพลักษณ์ของกะเทย หรือสาวประเภทสองในมิติของความเป็นผู้หญิงที่สวยกว่า หรือมีจริตกริยาเป็นผู้หญิงมากกว่าผู้ที่มีเพศสภาพเป็นผู้หญิง ทำให้เกิดการตีภาพเหมารวมและมองไม่เห็นว่ามีตัวตนทางเพศ และมีบุคลิกภาพที่หลากหลาย ไม่ต่างจากผู้ชายผู้หญิง หรือการที่สื่อมวลชนสายบันเทิง หยิบเอาความเป็นกะเทยมาเป็นจุดขายด้วยการขายภาพกะเทยในมุมของ “การมีจริตจะก้าน วิดีว้ายกระตุ้ว ปากจัด เปิดเผยในเรื่องเพศพร้อมจะไล่จับผู้ชายอยู่ตลอดเวลา” รวมถึงการให้นักแสดงชายมาแต่งตัว หรือแสดงท่าทางเป็นกะเทย หรือเป็นผู้หญิง เพื่อแสดงความตลก ล้วนทำให้ภาพของบุคคลที่มีตัวตนทางเพศภาวะ หรือวิถีทางเพศที่แตกต่างออกไป ถูกตอกย้ำอยู่ในกรอบของ “ความเป็นคนวิปริตผิดเพศ หรือเป็นความแปลกประหลาดพิสดารที่ดูน่าทึ่งหรือดูน่าขัน และในเวลาเดียวกันก็นำมาซึ่งการกีดกัน และเลือกปฏิบัติกับบุคคลกลุ่มนี้อย่างซ้ำๆ” ทั้งนี้ เป็นที่น่าสังเกตเช่นกันว่า มีกะเทยจำนวนไม่น้อย ที่ยอมรับวาทกรรมดังกล่าว และแสดงความเป็นกะเทยตามที่ถูกรับรู้และคาดหวังจากวาทกรรมดังกล่าว

การอธิบายคำว่ากะเทย ได้รับการพัฒนาและสร้างคำใหม่ขึ้นมามากมาย ซึ่งอาจไม่สามารถที่จะให้คำจำกัดความได้ชัดเจน แต่ให้ความหมายโดยภาพกว้างว่า “ผู้ชายที่แสดงกริยา หรือมีความปรารถนาที่อยากจะเป็นผู้หญิง” ตัวอย่างของคำที่พบในงานของ สุไลพร ชลวิไล (2551, หน้า 157-164) ได้แก่ ปูเมีย¹⁰ ตืด แต่ัว ประเทือง กระเทียม น้องเตย และสาวประเภทสอง คำเหล่านี้ อาจแบ่งได้เป็น 3 กลุ่มใหญ่ๆ คือ

⁹ ตัวอย่างของการใช้คำว่า “Transgender” พบในงานวิชาการที่เกี่ยวข้องกับสิทธิของกลุ่มบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศ และเป็นคำที่มูลนิธิเครือข่ายเพื่อนกะเทยไทยฯ ใช้ในการระบุตัวตนแทนคำว่า “กะเทย” หรือ “สาวประเภทสอง” นอกจากนี้ มูลนิธิซิสเตอร์ ศูนย์กิจกรรมสาวประเภทสอง เมื่อพึ่งพา ใช้คำว่า “สาวประเภทสอง” แต่ในภาษาอังกฤษใช้คำว่า “Transgender” เช่นกัน

¹⁰ ภาษาถิ่นเหนือ

1. คำที่ผู้อื่นเรียกกะเทยซึ่งมีนัยในเชิงดูถูก เช่น คำว่า ตืด แต้ว ประเทือง
2. คำในกลุ่มที่กะเทยใช้เรียกตนเอง หรือพึงพอใจที่จะให้คนอื่นเรียกตนเองด้วยคำเหล่านี้ เช่น คำว่า สาวประเภทสอง *ทีจี* (ย่อมาจาก TG หรือ Transgender) *เลดี้บอย* (Lady boy)
3. คำเรียกในแวดวงกะเทย หรือสาวประเภทสองด้วยกันเอง ซึ่งสะท้อนถึงบทบาท หรือตัวตนทางเพศภาวะ เช่น หัวโปก¹¹ กะเทยควาย¹² หรือคำที่สะท้อนถึงบทบาท หรือตัวตนทางเพศวิถี เช่น สาวเสียบ¹³

ในมุมมองของการศึกษาทางด้านสุขภาพทางเพศ คัดสรรคำแทนคำว่า “กะเทย” เป็น “สาวประเภทสอง” เพราะมองว่าเป็นคำเรียกที่ค่อนข้างสุภาพและลดการตีตราทางสังคม สิทธิพันธ์ บัญญัติสมภาร และคณะ (2551) ได้นำเสนอการจัดกระทำหมายของกะเทย ผ่านรูปแบบต่างๆ ได้แก่ กะเทยแปลงเพศ¹⁴ กะเทยยังไม่แปลงเพศ กะเทยไม่แปลงเพศ สาวเสียบ และกะเทยชาย ซึ่งการจัดกระบวนการ เพื่อแบ่งสภาพที่ปรากฏ และแรงปรารถนาของกะเทยออกเป็น ส่วน เพื่อสะท้อนตัวตนที่หลากหลาย โดยไม่ได้คาดเดาว่าจะมีกี่รูปแบบ ดังนั้น จุดร่วมที่เห็นชัดเจนของการจัดรูปแบบข้างต้น คือ แรงปรารถนาทางเพศและปิดฉลาก แต่ประเด็นสำคัญของการจัดประเภทความหมายของ “กะเทย” คือ กะเทยยังไม่แปลงเพศ กะเทยไม่แปลงเพศ และกะเทยชาย ทั้ง 3 รูปแบบถูกใส่ความหมายของเพศชาย แต่เพียงแยกแรงปรารถนาทางเพศ ปิดฉลาก และสำนึกความเป็นหญิงผ่านเรือนร่างที่แตกต่างกัน ทำให้กะเทยไม่แปลงเพศ ไม่ปรับเปลี่ยนร่างกายให้สอดคล้องกับแรงปรารถนาทางเพศ และสำนึกความเป็นหญิง แต่จะนิยามตนเองว่า “เป็นหญิง” ซึ่งเป็นจินตนาการทางเพศ ให้ใกล้เคียงกับการแสดงออกของ “กะเทยชาย” ที่ลดความเป็นชายลง ทดแทนด้วยความเป็นหญิงเพียงต้องการความโอนโยนคล้ายเพศหญิง แต่อยู่ระหว่างกลางไม่ใช่เพศชาย และเพศหญิง

จากคำอธิบายประเภทของกะเทยข้างต้น ได้อธิบายผ่านงานเขียนที่สำคัญของ เปรมปรีดา ปราโมช ญอยุธยา (2549: 64-65) ซึ่งคำอธิบายดังกล่าวแสดงให้เห็นความ “สาว” ผ่านระบบวัฒนธรรม ซึ่งเป็นลีลาทางเพศชนิดหนึ่ง ที่สามารถกำหนดอัตลักษณ์ของตนเองในพื้นที่ซึ่งถูกละเลย ดังนั้น พื้นที่ตัวตนของกะเทยยังคงให้คุณค่าต่อเพศสรีระและร่างกายในเชิงกายภาพ รวมทั้งมองความแตกต่างของอวัยวะเพศเป็นสิ่งสำคัญ แม้ว่ากรอบของสังคมแบบจารีตจะหยาบยี่นความเป็น “กะเทย” ไว้แล้วก็ตาม

งานวิชาการที่สะท้อนคุณค่าของการนิยามบนพื้นที่กะเทยแบบชีวะการแพทย์ คือ วารุณี แสงกาญจนวนิช (2548) ที่พยายามอธิบาย “กะเทย” โดยให้คุณค่าของคำว่า “สาวประเภทสอง” โดยหยาบชุดคำอธิบายว่าด้วยเรื่อง “Gender Identity Disorder” มากำหนดนิยาม เพื่อสร้างพื้นที่ให้กับกะเทยที่ผ่าตัดแปลงเพศแล้ว ซึ่งในงานเขียนดังกล่าวได้ชี้ให้เห็นถึงข้อจำกัดของจิตเวชศาสตร์ที่ไม่เยียวยาความปรารถนาได้ การให้คำจำกัดเช่นนี้ มักจะสอดคล้องกับแรงปรารถนาทางเพศและสำนึกความเป็นหญิงที่กลืนร่างกายสรีระเป็นสิ่งสำคัญ ดังนั้น การให้ความหมายเช่นนี้ย่อมสมเหตุสมผล เมื่อวารุณี (2548) ต้องการอธิบายชีวิตจริงของสาวประเภทสอง ผ่านกระบวนการดูแลสุขภาพ ส่วนประเด็นสังคมมีความสำคัญรองลงมา

นอกจากนี้ ในงานของ วัชรินทร์ สังสีแก้ว (2547) ได้นำเสนอชีวิตของกะเทยในมิติของกฎหมาย ซึ่งใช้คำว่า “ผู้ที่ผ่าตัดแปลงเพศ” โดยงานชิ้นนี้มุ่งศึกษาสาเหตุของการเป็นกะเทย และร่างกฎหมายที่ช่วยดูแลรักษาปกป้องอวัยวะเพศใหม่ รวมทั้งสิทธิที่จะได้รับมาพร้อมกับการเปลี่ยนอวัยวะเพศใหม่ ในกรณีของการถูกข่มขืน ซึ่งวัชรินทร์ (2547) เลือกที่จะไม่ใช่คำว่า “กะเทย” หรือ “สาวประเภทสอง” เลย เพื่อชี้ให้เห็นว่า การปิดฉลากอาจไม่สามารถนำมาซึ่งการพัฒนากฎหมายสำหรับผู้ผ่าตัดแปลงเพศแล้ว แม้ว่าชิ้นดังกล่าวจะช่วยสร้าง

¹¹ หัวโปก หมายถึง กะเทยเด็ก ผมหสั้นเกรียน เพราะยังคงอยู่ในวัยเรียนจึงไม่สามารถไว้ผมยาว หรือแต่งตัวเป็นผู้หญิงได้แต่ก็มีการแสดงออกแบบกระตุ้งกระตั้งให้เห็น

¹² กะเทยควาย หมายถึง กะเทยที่มีรูปร่างใหญ่โต ลำสันบึกบึน

¹³ สาวเสียบ หมายถึง กะเทยที่มีรูปลักษณ์ภายนอกเป็นผู้หญิง แต่ไม่ได้แปลงเพศ และมีบทบาททางเพศเป็นฝ่ายรุก

¹⁴ กะเทยแปลงเพศ หมายถึง กะเทยที่ใช้เทคโนโลยีทางวิทยาศาสตร์ในการปรับเปลี่ยนอวัยวะเพศภายนอกให้คล้ายกับเพศหญิง

คุณูปการแก่สังคม เกี่ยวกับการกระตุ้นให้ภาครัฐเข้ามารับทราบถึงปัญหาของกะเทย แต่ในมุมมองของนักเรียกร้อยลิตธิคนรักเพศเดียวกันมองว่า เป็นมิติที่ทับซ้อนกับการตีตราโดยใช้ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ชีวภาพในการอธิบายตัวตนของกะเทย แต่อย่างไรก็ตาม คำเรียกในสังคมไทยที่ได้รับการถูกหยิบขึ้นมาอธิบายตัวตนของกะเทย คือ คำว่า “กะเทย” หรือแม้แต่งานศึกษาจากต่างประเทศที่สนใจประเด็นดังกล่าว¹⁵ ก็เลือกใช้คำว่า “กะเทย” เพื่อแสดงถึงอัตลักษณ์ตัวตนที่แท้ของกะเทยแบบไทยได้อย่างชัดเจน (สุไลพร ชลวิไล, 2551)

“กะเทย” บนบันทึกชีวิตประจำวันในสังคมไทย

การนำเสนอตัวอย่างของแรงปรารถนาทางเพศ การปิดฉลาก และสำนึกความเป็นหญิง ผ่านงานเขียนบันทึกประจำวันของกะเทย ซึ่งผู้เขียนได้เลือกบันทึกชีวิตประจำวันของกะเทย 3 ราย ที่มีรูปแบบการใช้ชีวิตที่แตกต่างกัน ได้แก่ โจแอน บุญสูงเนิน (นักร้อง) ยลดา เกริกก้อง สนวนยศ (นักรูทริจ) และเดชาวุฒิ ฉันทากะโร (นางโชว์) โดยนิยามตนเองผ่านรูปแบบของการดำเนินชีวิตประจำวัน ดังนี้

โจแอน บุญสูงเนิน (2557) ได้นิยามตนเองว่าเป็น “กะเทย” ซึ่งงานเขียนของเธอได้เล่าสะท้อนความปรารถนาและสำนึกความเป็นหญิงจากการที่เธอให้ความสนใจในสิ่งที่เด็กผู้ชายทั่วไปไม่สนใจ เช่น การเล่นกับกลุ่มเพื่อนที่เป็นเพศหญิง การเล่นตุ๊กตา และการชอบแสดงออกด้วยการร้องเพลง เธอมักจะได้รับเลือกให้เป็นนักร้องประจำห้องเรียน หรือแม้กระทั่งเธอแอบจัดงานร้องเพลงที่บ้าน โดยเธอจะแต่งหน้าให้เหมือนผู้หญิง ซึ่งเครื่องประดับต่างๆ เธอแอบขโมยของแม่มาทั้งสิ้น จากคำบอกเล่าชีวิตในวัยเด็กของโจแอน ได้สะท้อนความสำนึกของเพศหญิงที่เธอพยายามจะหลอมรวมตัวตนของเธอให้เป็นส่วนหนึ่งเพศหญิง

ในปัจจุบัน พ.ศ.2558 โจแอนมีอายุมากแล้ว (52 ปี) เธอไม่ได้ทำศัลยกรรมแปลงเพศ หรือเสริมเต้านม แต่เธอกลับมีความสุขกับการนิยามตนเองว่าเป็น “กะเทย” ซึ่งเป็นกะเทยที่ไม่ได้ยึดแรงปรารถนาทางเพศผนวกเข้ากับความเป็นเพศหญิงแบบการใช้วิธีเวชเป็นเครื่องกำหนด เธออาจเป็น “กะเทยที่ไม่แปลงเพศ” ดังนั้น ความเข้าใจเรื่องกะเทย มีความซับซ้อนและหลากหลายมากกว่าการปิดฉลาก หรือเพียงการจัดประเภท

ต่อมาเป็นงานเขียนของ “นก” ยลดา เกริกก้อง สนวนยศ (2554) ได้นิยามตนเองว่า ผู้หญิง “ข้ามเพศ” ซึ่งก่อนหน้านี้ เธอได้ออกหนังสือเรื่อง กะเทีย กะเทย (2550) เมื่อพิจารณาบริบทของการให้คำจำกัดความพบว่า กะเทยไหลลื่นกลายเป็น “ผู้หญิงข้ามเพศ” สะท้อนมิติของการไหลลื่นทางภาษา หรือการสร้างนิยามใหม่ให้แก่ตนเองเพื่อจะหลุดจากกรอบวิธีการคิดแบบรักร่วมเพศ โดยพยายามสร้างสำนึก และอวัยวะเพศให้เป็นหนึ่งเดียวกับเพศหญิง ด้วยคำว่า ผู้หญิง “ข้ามเพศ” ซึ่ง ยลดา (2554) ยืนยันหนักแน่นว่า เธอ “คือผู้หญิงคนหนึ่ง ที่เกิดมาสร้าง สลับเพศ การผ่าตัดแปลงเพศจะช่วยสามารถเป็นผู้หญิงได้อย่างสมบูรณ์” แม้ว่ายลดา จะไม่ได้เป็นนักวิชาการ เพราะเธอเป็นนักรูทริจ การสร้างความหมายของเธออาจอยู่บนพื้นฐานของสิ่งที่ต้องสัมผัสได้ และรับรู้ด้วยสัมผัสทั้ง 5 แบบวิทยาศาสตร์ หรืออีกนัยหนึ่งเธอกำลังส่งสัญญาณไปถึงกลุ่มที่เรียกร้อยลิตธิคนรักเพศเดียวกันโดยใช้คำอธิบายแบบสังคมศาสตร์ที่ไม่สามารถเข้าถึงสิทธิทางกฎหมายได้อย่างเต็มที่ เธอจึงแสดงจุดยืนบนชุดความคิดดังกล่าว เพื่อป่นกระแสสังคม และนำมาซึ่งรายได้จำนวนมหาศาลที่เข้าสู่ธุรกิจของเธอหรือไม่

บันทึกชีวิตประจำวันเล่มสุดท้ายของประเด็นนี้ เป็นรูปแบบการดำเนินชีวิตที่สะท้อนคุณค่าของ “ตัวตน” มากกว่าการปิดฉลากด้วยวาทกรรม ความรู้ อำนาจ ที่มีแหล่งกำเนิดใดๆ งานเขียนของ “เดย์ ฟรีแมน” เดชาวุฒิ ฉันทากะโร (2545) นางโชว์ที่ได้รับชื่อเสียงจากการพัฒนาโชว์อย่างสร้างสรรค์ เธอได้นิยาม

¹⁵ ตัวอย่างงานเขียนของศาสตราจารย์ ดร. Peter A. Jackson โดยค้นหาข้อมูลจาก [https://researchers.anu.edu.au/researchers/jackson-pa#publications]

ตนเองว่าเป็น “กะเทย” แต่คำว่า “กะเทย” นั้นเป็นเพียงคำนามที่ใช้เรียกคน สัตว์ สิ่งของเท่านั้น ไม่ได้มีสถานะในการสร้างความเป็นอื่น หรือผลึกให้กลายเป็นอื่นในระบบคิดแบบรักต่างเพศ

“คำว่า ‘กะเทย’ นอกจากไม่สามารถทำร้ายจิตใจของ ‘นางเอก’ ได้แล้ว เรายังไม่เก็บเอามาเป็นปมด้อย ว่ากันตามตรง ชีวิตเคยเกิดมามีอะไรให้เก็บไปคิดเป็นปมด้อยได้ เยอะแยะ ไม่ว่าจะพื้นฐาน ความอบอุ่นในครอบครัว ฯลฯ สะระตะตรงดู พื้นฐานชีวิตซึ่งไม่มีอะไรมาขัดเซยหรือทำให้รู้ว่าตนเองมีค่า ไร้คุณค่า ในเมื่อเคยเลือกเกิดไม่ได้ แต่เลือกที่จะทำให้ตนเองมีคุณค่าได้...”

ความเข้าใจของกะเทยในนิยามของเดชาวุฒิ (2545) อาจไม่ได้ยึดโยงเฉพาะแรงปรารถนาและสำนักความเป็นหญิง แต่เธอสร้างความเป็นตัวตน [เปิดฉาก] ผ่าน “ความเป็นแม่” เธอไม่ได้มองคุณค่าของคำว่า “กะเทย” แต่เธอยึดความปัจเจกในดำรงอยู่ในชีวิตประจำวัน มีความชัดเจนว่าร่างกายของเธอไม่ได้รับการศัลยกรรมแปลงเพศ หรือเสริมเต้านม แต่เธอสามารถนิยามกะเทยบนฐานของคุณค่าในระดับปัจเจกได้อย่างเหมาะสมและได้รับความนิยมในช่วงเวลาหนึ่งๆ ในสังคมไทย ดังนั้น กะเทยไม่ได้แปลงเพศ อาจเป็นคำนิยามที่ไม่สามารถให้ข้อจำกัดของตัวตนของเธอได้

นอกจากนี้ เธอได้พัฒนาสูตรสำเร็จในการสร้าง “คุณค่า” ของการนิยามความเป็นกะเทยไว้อย่างน่าสนใจว่า (1) กะเทย¹⁶ เป็นแหล่งเรียนรู้เพศศึกษาในระดับปฐมภูมิ โดยเฉพาะในภาคปฏิบัติของการประกอบกามกิจ และระบายความต้องการทางเพศ พวกเธอพร้อมเป็นผู้มอบความรู้ให้อย่างเต็มกำลัง (2) ลดปัญหาอาชญากรรมโดยเฉพาะคดีข่มขืน เพราะกะเทยอย่างพวกเธอเป็นธนาคารระบายความใคร่ ที่มีสาขากระจายอยู่ทั่วทุกภูมิภาคของประเทศไทย และให้บริการตลอด 24 ชั่วโมง (3) ลดปัญหาการทำแท้ง และปัญหาการท้องไม่พร้อมในเพศหญิง เพราะเธอจะเป็นธนาคารระบายความใคร่ และ (4) ควบคุมการเพิ่มจำนวนประชากรของสังคมโลก สอดคล้องกับวลีของ *ป้าช้อย* ว่า “ประชากรจะไม่ล้นโลก ถ้าหันมาบริโภคกะเทยไทย¹⁷”

ดังนั้น เมื่อพิจารณาการนำเสนอของเธอแล้ว ความคิดชุดแรก คือ “ความเป็นแม่” ความคิดชุดต่อมา คือ “ธนาคารระบายความใคร่” ซึ่งการแสดงทัศนคติของเดชาวุฒิ จะโดยตั้งใจหรือไม่ก็ตาม แต่เบื้องหลังความคิดดังกล่าว การกลายเป็นใช้วิธีคิดแบบสำนักความเป็นหญิง ที่อำพรางด้วยคำว่า “กะเทย” ได้แนบเนียน การชี้ให้เห็นถึงภาวะเบื้องหลังสำนักความเป็นหญิงนั้น ช่วยทำให้การนิยามของเธอมีความกำกวม และเปิดความเป็นอิสระมากกว่าจะเรียก “แม่” เพียงเพราะอวัยวะเพศหญิง แต่ “แม่” มีอวัยวะเพศชายก็สามารถเป็นได้ ซึ่งบทบาทและคุณค่าของเธอได้ชี้ให้เห็นแล้วว่าไม่มีความไหลลื่นทางภาษา และเพศแบบใดที่จะสามารถเข้าถึงความเป็นปัจเจกของเธอได้อย่างสมบูรณ์ เหนือสิ่งอื่นใด เครื่องเพศที่รองรับความใคร่ของลิงค์ช่วยพัฒนาสังคมโลกให้รอดพ้นจากปัญหาการควบคุมประชากรได้อย่างแนบเนียน “หรือนี่อาจนำมาซึ่งการล่มสลายของมนุษยชาติ”¹⁸

¹⁶ กะเทยในนิยามแบบเดย์ ฟรีแมน

¹⁷ วลีของ *ป้าช้อย* (รับบทโดย เทียวฟ้า) จากภาพยนตร์ เรื่อง เพลงสุดท้าย ฉบับปี พ.ศ.2549

¹⁸ วลีที่แสดงทัศนคติในการเสียดสี “กระบวนการผลิตประชากร” ในระบบคิดแบบรักต่างเพศ

การปิดฉลาก LGBT¹⁹ ผ่านเรื่องเล่าชีวิตที่ถูกละเมิด

การเข้าใจความหมายของความหลากหลายทางเพศของสำนักคิดสตรีนิยม ที่ส่งผ่านการปิดฉลากทางเพศ โดยจะเห็นได้จากการศึกษาในกลุ่มการเคลื่อนไหวทางสังคม LGBT ดังนั้น งานเขียนของ ไพศาล ลิขิตปรีชากุล และคณะ (2554) เรื่อง “ชีวิตที่ถูกละเมิดเรื่องเล่า กะเทย ทอม ดี หญิงรักหญิง ชายรักชาย และกฎหมายสิทธิมนุษยชนระหว่างประเทศ” เป็นงานชิ้นหนึ่งที่ถูกผลิตขึ้นภายใต้เงื่อนไขของ “การลุกขึ้นต่อสู้เพื่อปกป้องสิทธิของเพศของตนเอง” ในกลุ่มบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศ ซึ่งได้รับการสนับสนุนหลักจากคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ ในเนื้อหาสะท้อนกรณีศึกษาของ “กะเทย ทอม ดี หญิงรักหญิง ชายรักชาย” ที่ถูกล่วงละเมิด โดยอ้างอิงอยู่บนพื้นฐานของกฎหมายสิทธิมนุษยชนระหว่างประเทศ ตัวอย่างเช่น

1. กรณีของกะเทย และชายรักชาย

(1.1) นักศึกษาสาวประเภทสอง (Transgender) ไม่สามารถเลือกเรียนในวิชาที่ต้องการ และประสบความยากลำบากในการทำงาน อันเกิดจากการแต่งกายที่ไม่สอดคล้องกับเพศสรีระ

(1.2) บัณฑิตสาวประเภทสองถูกปฏิเสธไม่ให้เข้ารับพระราชปริญญาบัตร เนื่องจากสวมชุดไม่สอดคล้องกับเพศสรีระ

(1.3) สาวประเภทสอง กะเทย ถูกห้ามเข้าร่วมขบวนประกวดรถบุปผชาติเชียงใหม่ เนื่องจากเป็นสิ่งที่ เป็น “มูลซิด”²⁰ ต่อสังคม

(1.4) สาวประเภทสอง กะเทย ลูกค้าธนาคารสูญเสียเงินฝาก เพราะธนาคารปฏิเสธการแจ้งอายัดบัตรเอทีเอ็ม เนื่องจากเสียงพูดเป็นหญิง แต่คำนำหน้าเป็น “นาย”

2. กรณีของทอม ดี และหญิงรักหญิง

(2.1) ทอม (หญิงรักหญิง เลสเบี้ยน) พนักงานบริษัทถูกเพื่อนร่วมงานและผู้บังคับบัญชา พูดเสียดสีเหยียดหยาม และถูกข่มขู่คุกคามในการทำงาน

3. กรณีร่วมกันของ LGBT

(3.1) ขบวนพาเหรดของบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศ (เชียงใหม่ เกย์ไพรด์) ถูกปิดล้อมและกระทำความรุนแรง

(3.2) สภากาชาดไทยและโรงพยาบาลปฏิเสธไม่รับบริจาคโลหิตจากผู้บริจาคที่ให้ข้อมูลว่ามีเพศสัมพันธ์กับเพศเดียวกัน

(3.3) แพทย์วินิจฉัยอาการโรคทางเพศสัมพันธ์ โดยเหมารวมว่าผู้ป่วย มีเพศสัมพันธ์กับคู่อีกต่างเพศ ส่งผลกระทบต่อคำแนะนำและการรักษา

(3.4) บุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศ ไม่สามารถเข้าถึงข้อมูล ความรู้ และไม่ได้รับการบริการทางการแพทย์ที่จำเป็น ในเรื่องการใช้ฮอร์โมนและผ่าตัดแปลงเพศ

นอกจากนี้ งานเขียนของ สมชาย ปรีชาศิลปกุล (2556) เรื่อง “บุคคลเพศหลากหลายในระบบกฎหมาย” เป็นผลงานที่อยู่ในกระแสของการเรียกร้องสิทธิคนรักเพศเดียวกัน โดยเฉพาะในประเด็นเรื่อง “ร่างพระราชบัญญัติการจดทะเบียนคู่ชีวิต” ซึ่งในหนังสือเล่มนี้ข้อเท็จจริงทางด้านกฎหมายเป็นเครื่องมือในการต่อรอง และกำหนดการปิดฉลากทางเพศของบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศ เพื่อชี้ให้เห็นถึงปัญหาของเพศที่หลากหลายในระบบกฎหมายไทย ตัวอย่างเช่น

¹⁹ เลสเบี้ยน เกย์ คนรักสองเพศ และคนข้ามเพศ: LGBT

²⁰ ไม่เหมาะสมไม่ดีงาม ขัดแย้งต่อกรอบจารีตที่ดีงามของสังคม

1. ข้อจำกัดและสภาพปัญหาของการจำแนกเพศ ได้แก่ สิทธิในการระบุตัวตน (คำนำหน้า การแต่งกาย และการรับราชการทหาร) สิทธิในกระบวนการยุติธรรม (การตรวจค้น และการคุมขัง) และสิทธิเข้าถึงบริการสาธารณสุขอย่างหอพัก โรงพยาบาล และห้องน้ำสาธารณะ

2. ข้อจำกัดและสภาพปัญหาที่สืบเนื่องมาจากระบบครอบครัว ได้แก่ สิทธิในการเป็นคู่สมรส สิทธิที่จะได้รับจากรัฐในฐานะของการมีคู่สมรสที่เป็นข้าราชการและหลักประกันสังคม และสิทธิในการทำสัญญาระหว่างคู่สมรส เช่น การประกันชีวิต การบริจาควัยวะ การให้ความยินยอมในการรักษาพยาบาล

จากประเด็นดังกล่าว เป็นตัวอย่างของการนำเสนอข้อจำกัดในกฎหมายไทย ไม่ได้เอื้อประโยชน์บางประการต่อบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศ ดังนั้น ภายใต้การขับเคลื่อนทางกฎหมายในประเด็น “ร่างพระราชบัญญัติการจดทะเบียนคู่ชีวิต” เป็นเครื่องมืออำพราง “ฉลากทางเพศ” ในฐานะวิธีคิดแบบความหลากหลายทางเพศที่ยังคงจำแนกด้วย “LGBT” ภายใต้แรงปรารถนาทางเพศ

จากการอธิบายถึงสภาพปัญหาของกลุ่มบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศ ต้องเผชิญในสังคมอันปราศจากกฎหมายคุ้มครอง เป็นปัญหาที่เครือข่ายสิทธิคนรักเพศเดียวกันพยายามขับเคลื่อนเพื่อให้เกิดกฎหมายเพื่อการยอมรับจากสังคมมากขึ้น ประเด็นสำคัญประการหนึ่งของการนำเสนอประเด็นการละเมิดสิทธิ ได้แก่ ผู้ที่ถูกล่วงละเมิดส่วนใหญ่เป็นกะเทย เนื่องจากสังคมไทยให้คุณค่าความหมายของความเป็นชายมากกว่าความเป็นหญิง การเป็นกะเทยและเกย์เป็นความวิปริตทางเพศของผู้ชาย ดังนั้น การจับจ้องกะเทย เกย์จึงชัดเจนมากกว่าเพศหญิงที่เป็นทอม ดี และหญิงรักหญิงในมิติหนึ่งๆ เท่านั้น

อย่างไรก็ตาม การปิดฉลากแบบ LGBT ในนัยหนึ่งแสดงให้เห็นถึงความเข้มข้น ชัดแจ้ง และความหลากหลายของปัญหาผ่านการปิดฉลากที่ชัดเจน แต่จุดร่วมสำคัญ คือ “ความผิดปกติ” จากกรอบของสังคมและระบบคิดแบบรักต่างเพศ ดังนั้น เมื่อมองภายใต้กรอบแบบความหลากหลายทางเพศ (LGBT) อาจเป็นปัจจัยหนึ่งที่สร้างสภาวะของการล่วงละเมิดได้มากกว่าการไม่ปิดฉลาก

ผลสรุปและอภิปรายผล

การนิยามความหมายของ “กะเทย” ในสังคมไทย ภายใต้กรอบของวิธีคิดแบบรักต่างเพศ ส่งผลกระทบทั้งในเชิงบวกและเชิงลบต่อการดำรงตัวตนของกะเทยในสังคม มุมมองการนิยามความหมายผ่านองค์ความรู้ทางด้านชีวการแพทย์ สะท้อนให้เห็นถึงพื้นฐานวิธีคิดที่หยิบยื่น “ความผิดปกติ” มาสู่บุคคลที่ไม่ได้อยู่ในกรอบของระบบรักต่างเพศ ซึ่งการขับเคลื่อนเพื่อทำลาย หรือการรื้อสร้างกรอบคิดแบบรักต่างเพศมักจะถูกสั่นคลอนด้วยการนิยามความใหม่ของกลุ่มคนรักเพศเดียวกัน ตัวอย่างเช่น การให้ความหมายของ “กะเทย” ผ่านการนิยามตัวตนด้วย “ความผิดปกติ” หรือ “ผู้หญิงข้ามเพศ (Transsexual)” เพื่อยอมรับวิธีคิดแบบชีวการแพทย์ และเป็นการตอบโต้วิถีคิดการเรียกร้อง หรือการขับเคลื่อนในรูปแบบทางสังคม ที่มีทัศนคติต่อการจำกัดความดังกล่าวว่าเป็น “การตีตรา” ดังนั้น จะเห็นการต่อสู้ช่วงชิงอำนาจของการนิยามตัวตนของอีกมุมมองหนึ่งคือ บุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศ (LGBT) ในบทความนี้ มุ่งให้ความสำคัญที่ “T” คนข้ามเพศ มาจากคำว่า “Transgender” เพราะเชื่อว่าเป็นคำที่ลดการตีตราทางสังคม และทำลายความ “ผิดปกติ หรือ ป่วยทางจิต” ที่องค์ความรู้แบบชีวการแพทย์ อย่างไรก็ตาม การต่อสู้ในการนิยามความหมายผ่านองค์ความรู้ทางด้านสตรีนิยม และชีวการแพทย์เป็นเพียงการปิดฉลากบุคคลให้อยู่ภายใต้แรงปรารถนาทางเพศ ซึ่งอาจไม่ได้แตกต่างจาก “ระบบคิดแบบรักต่างเพศ” ที่นิยมปิดฉลากความเป็นชาย และความเป็นหญิงผ่านการใช้เพศสรีระเป็นเครื่องกำหนดเช่นกัน

การปิดฉลากตัวตนของกะเทยในสังคมไทยที่ผ่านบันทึกชีวิตประจำวัน มักจะสะท้อนค่านิยม “สำนึกความเป็นหญิง” โดยใช้คำว่า “กะเทย” ในการนิยามตัวตนโดยไม่ให้ความสำคัญกับเรื่องเพศสรีระ แต่ยึดโยง

กับแรงปรารถนาทางเพศ แต่สิ่งที่อำนาจอยู่ใต้การปิดฉากตัวตนของ “กะเทย” ยังคงวางอยู่บนฐานคิดแบบ “รักต่างเพศ” เช่น ความเป็นหญิง กริยามารยาท การทำหน้าที่เมีย หรือแม้กระทั่งการเป็นแม่ที่ดี ได้เลียนแบบมาจากความเป็นหญิงในชนบรืกต่างเพศ นอกจากนี้ การปิดฉากของบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศผ่านกระบวนการขับเคลื่อนสิทธิทางสังคม มีประเด็นที่ย้อนแย้งอำนาจไว้อย่างแนบเนียนคือ “ลดหรือเพิ่มปัญหาเกี่ยวกับสิทธิของคนรักเพศเดียว” เพราะเมื่อมีการปิดฉากทางเพศ แม้จะอิงแอบไปตามแรงปรารถนาทางเพศก็ตาม แต่การกำหนด หรือการนิยามนำมาซึ่ง “ความไม่เท่ากัน ไม่เท่าเทียม และเหลื่อมล้ำ”

คำถามมากมายจากบทความข้างต้น ผู้เขียนพยายามชี้ให้เห็นถึงกระบวนการปิดฉากของ LGBT ศึกษา ที่ส่งผลทั้งในแง่บวก และแง่ลบของสังคมได้อย่างชัดเจน อย่างไรก็ตาม ต้องยอมรับว่าการปิดฉากเป็นวิธีการหนึ่งที่สังคมแบบบรืกต่างเพศ ใช้เป็นเครื่องมือในการทำลายเพศนอกชนบรืกเช่นกัน นอกจากนี้ การช่วงชิงอำนาจของนักสตรีนิยมในสำนักคิดต่างๆ โดยเฉพาะนักเคลื่อนไหวสิทธิของความหลากหลายทางเพศ และชุดคำอธิบายของสมาคมสตรีข้ามเพศแห่งประเทศไทย ที่สร้างกระแสการปะทะของการช่วงชิงอำนาจ ความรู้ และพื้นที่ในการสร้างตัวตนทางสังคมของ “กะเทย” แม้ว่าจุดปะทะดังกล่าวจะไม่ได้สร้างชัดเจนให้แก่สังคม แต่เป็นจุดเริ่มต้นของความตื่นตัวในการทำความเข้าใจเพศนอกชนบรืกต่างเพศในสังคมไทยมากขึ้น ดังนั้น กระบวนการปิดฉากเป็นส่วนสำคัญในการผลิตซ้ำคำอธิบาย และการพัฒนาคำศัพท์ที่จะมาใช้เรียกตัวตนของ “กะเทย” ให้มีความสมบูรณ์แบบและดีที่สุด แต่ท้ายที่สุดแล้วการนิยามเหล่านี้เป็นเพียงบทบาทที่ใช้แสดงของตัวละครในสังคมเท่านั้น ความว่างของความไม่มีตัวตนของคำศัพท์ที่สร้างขึ้น เป็นวาทกรรมที่หลอกหลอนให้เชื่อว่า “กะเทย” มีจริง แต่ไม่ได้มีจริงโดยธรรมชาติ ทุกสิ่งล้วนขับเคลื่อนสิ่งที่เรียกว่า “แรงปรารถนาทางเพศ” ที่ไม่สามารถปิดฉากได้ เนื่องจากมีความลึ้นไหลมากกว่า “ระบบภาษา” ที่ผลิต “คำศัพท์” ขึ้นมา

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

กฎหมายตราสามดวง เล่ม 2 (พิมพ์ครั้งที่ 2). (2515). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.

กฤตยา อาชวนิจกุล. (2554). เพศวิถีที่กำลังเปลี่ยนแปลงไปในสังคมไทย. ใน สุรีย์พร พันพืง และมาลี สันถาวรณ (บรรณาธิการ), **ประชากรและสังคม 2554: จุดเปลี่ยนประชากร จุดเปลี่ยนสังคมไทย** (หน้า 43-66). นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.

โจแอน บัญสูงเนิน. (2557). **เสียงที่สาม JOANN บัญสูงเนิน**. กรุงเทพฯ: ยิปซี กรู๊ป จำกัด.

เดชาวุฒิ ฉันทากะโร. (2545). **หลังม่านนางโชว์**. กรุงเทพฯ: กายมารุต จำกัด.

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. (2555). **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-4 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค) เล่ม 2**. กรุงเทพฯ: ศรีปัญญา.

เทอดศักดิ์ ร่มจำปา. (2545). **วาทกรรมเกี่ยวกับเกย์ในสังคมไทย พ.ศ.2508-2542**. วิทยานิพนธ์ อ.ม., จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพมหานคร.

ธเนศ วงศ์ยานนาวา. (2556). **เพศ: จากธรรมชาติ สู่อัจฉริยะ จนถึงสุนทรียะ** (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: สมมติ.

ธิตี สันต์บุญ. (2553). Endocrine Management of Transsexual person. ใน ชัยชาญ ดีโรจนวงศ์ (บรรณาธิการ), **โรคต่อมไร้ท่อในเวชปฏิบัติ** (หน้า 118-126). กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์.

นาดา ไชยจิตต์. (2553). **รายงานสถานการณ์ปัญหาด้านสุขภาวะทางเพศของหญิงข้ามเพศในประเทศไทย**. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ.

เปรมปรีดา ปราโมช ณ อยุธยา. (2546). **การช่วงชิงอัตลักษณ์ “กะเทย” ในงานคาบาเรต์โชว์**. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม., มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, เชียงใหม่.

เปรมปรีดา ปราโมช ณ อยุธยา. (2549). **กะเทยเย้ยเวที**. กรุงเทพฯ: มติชน.

พิศาล อัครเศรณี (ผู้กำกับการแสดง). (2549). **เพลงสุดท้าย** [ภาพยนตร์]. กรุงเทพฯ: สหมงคลฟิล์ม.

ไพศาล ลิขิตปรีชากุล และคณะ (บรรณาธิการ). (2554). **ชีวิตที่ถูกกลืนโดยเรื่องเล่า กะเทย ทอม ดี หญิงรักหญิง ชายรักชาย และกฎหมายสิทธิมนุษยชนระหว่างประเทศ**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิธีรนาถ กาญจนอักษร.

ยลดา เกริกก้อง สอนยศ. (2554). **ผู้หญิง ผู้หญิง ใครๆ ก็หาว่าเธอบ้า**. กรุงเทพฯ: ส. เอเชียเพรส จำกัด.

ยลดา โคมกลอง. (2550). **กะเทีย กะเทย**. กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ธิยะอักษร.

วัชรินทร์ สังสีแก้ว. (2547). **สถานะทางกฎหมายของผู้แปลงเพศ**. สารนิพนธ์ น.ม., มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, กรุงเทพมหานคร.

วารุณี แสงกาญจนวนิช. (2548). **ตัดทิ้ง ชีวิตจริงของสาวประเภทสอง**. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์บุ๊คส์.

สมชาย ปรีชาศิลปกุล. (2556). **บุคคลเพศหลากหลายในระบบกฎหมาย**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิเพื่อสิทธิและความ เป็นธรรมทางเพศ.

สิทธิพันธุ์ บุญญาภิสมภาร, รณภูมิ สามัคคีคารมย์ และพิมพ์วัลย์ บุญมงคล. (2551). **ชีวิต ตัวตน และเรื่องเพศ ของสาวประเภทสอง**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสร้างความเข้าใจเรื่องสุขภาพผู้หญิง (สคส.).

สุไลพร ชลวิไล. (2551). กะเทย. ใน สุไลพร ชลวิไล และพิมพ์วัลย์ บุญมงคล (บรรณาธิการ), **ภาษาเพศในสังคมไทย: อำนาจ สิทธิ และสุขภาวะทางเพศ** (หน้า 151-164). กรุงเทพฯ: เจริญดีมั่นคงการพิมพ์.

ภาษาอังกฤษ

Benjamin, Harry. (1999). **The Transsexual Phenomenon**. New York: The Julian press.
(Original published 1966).

Butler, Judith P. (1990). **Gender trouble: feminism and the subversion of identity**. New York: Routledge.

Foucault, Michel. (1985). **The History of Sexuality, Vol. 1: An Introduction**. New York: Vintage Book.

Jackson, A. Peter. (1995). **Dear Uncle Go: Male Homosexuality in Thailand**. Bangkok: Bua Luang Books.

Jackson, A. Peter. (2011). Capitalism, LGBT Activism, and Queer Autonomy in Thailand. In Jackson, A. Peter (edited), **Queer Bangkok: Twenty First Century Markets, Media, and Rights** (pp. 195-204). Aberdeen: Hong Kong University Press.

Ranciere, Jacques. (1999). **Disagreement: politics and philosophy**. Minnesota: University of Minnesota. (Translated by Julie Rose).

Salih, Sara. (2006). On Judith Butler and Performativity. In **Sexualities and Communication in Everyday Life: A Reader** (pp. 55-68). New York: SAGE Publications.

World Health Organization. (2010). **International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems 10th Revision**. Retrieved March 7, 2015, from <http://apps.who.int/classifications/icd10/browse/2010/en>.

เรื่องเล่าของวัยรุ่นหญิงที่ประสบปัญหาการตั้งครรภ์ไม่พึงประสงค์จากการค้าประเวณี: กรณีศึกษา ในสถานคุ้มครองและพัฒนาอาชีพบ้านเกร็ดตระการ¹

The narrative of youth prostitutes with the unwanted pregnancy at government shelter: A case study of Kredtrakarn Protection and Occupational Development Center

ดลคม เจริญธรรม²

บทคัดย่อ

บทความนี้เสนอประสบการณ์ชีวิตของวัยรุ่นหญิงคนหนึ่งที่ตั้งครรภ์ไม่พึงประสงค์จากการค้าประเวณี แล้วถูกจับกุมตัวเข้ามาสู่สถานคุ้มครองของรัฐคือบ้านเกร็ดตระการ โดยมีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อสะท้อนทัศนคติของผู้คนในสังคมส่วนมากที่มีต่อหญิงตั้งครรภ์ไม่พึงประสงค์ แต่เลือกตั้งครรภ์ต่อจนให้กำเนิดบุตรและเลี้ยงดูบุตรด้วยตนเอง และเพื่อเป็นการสะท้อนตัวตนในฐานะผู้กระทำการทางสังคมรวมถึงการให้นิยามความหมายกับตนเองในฐานะแม่วัยรุ่นที่ต้องเลี้ยงดูลูกคนเดียวในสถานคุ้มครองของรัฐ 2) เพื่อศึกษาถึงแนวทางการดูแลผู้หญิงที่ตั้งครรภ์ในสถานคุ้มครองของรัฐที่มีส่วนในการหล่อหลอมและขัดเกลาสถานะความเป็นแม่ให้กับหญิงที่ตั้งครรภ์ในระหว่างการถูกคุ้มครองดูแล เพื่อทำความเข้าใจและรับทราบข้อมูลขั้นตอนการปฏิบัติงานและการติดตามผลของเจ้าหน้าที่ที่มีส่วนในการคุ้มครองดูแลกรณีศึกษาจนกระทั่งสามารถกลับออกไปใช้ชีวิตภายนอกในฐานะแม่วัยรุ่นที่เลี้ยงลูกคนเดียวได้อย่างมีคุณภาพ วิธีการศึกษา คือ การใช้เรื่องเล่า (Narrative method) และหน่วยการวิเคราะห์จะพิจารณาจากปฏิบัติการในฐานะการเป็นผู้กระทำการทางสังคม (Actor) ซึ่งสะท้อนผ่านออกมาทางความคิดและการกระทำในระดับชีวิตประจำวัน อันเป็นการแสดงออกถึงภาพลักษณ์และมุมมองที่มีต่อตนเอง รวมถึงการใช้แบบสอบถามเพื่อศึกษาถึงทัศนคติของผู้คนในสังคมที่มีต่อหญิงวัยรุ่นที่ตั้งครรภ์ไม่พึงประสงค์แต่เลือกที่จะไม่ยุติการตั้งครรภ์ ให้กำเนิดและเลี้ยงดูบุตรด้วยตนเอง

ผลการศึกษาพบว่า จากแบบสอบถามจำนวน 80 ชุด คณะอายุ คณะเพศ แสดงให้เห็นถึงทัศนคติของผู้คนในสังคมไทยว่ายังคงมีชุดความเชื่อและค่านิยมในเรื่องของศีลธรรมและความถูกต้องตามจารีตอยู่ คือไม่ยินยอมให้ผู้หญิงทำแท้งและจะรู้สึกชื่นชมเมื่อผู้หญิงคนนั้นเก็บลูกไว้รอจนคลอดและเลี้ยงดูด้วยตนเอง นอกจากนี้ผลจากการวิเคราะห์เรื่องเล่า พบว่าการตัดสินใจไม่ยุติการตั้งครรภ์เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับบริบทของสภาพแวดล้อมและปฏิสัมพันธ์ในองค์กร รวมถึงนโยบายของสถานคุ้มครองในการดูแลช่วยเหลือแม่ที่ต้องเลี้ยงลูกโดยลำพัง ทั้งนี้กรณีศึกษาไม่ได้เป็นเพียงฝ่ายของการถูกยึดเยียดความคิดทัศนคติของความเป็นผู้หญิง เป็นแม่ที่ดีมาใส่ตัวตนแต่เพียงด้านเดียวเท่านั้น แต่มีการสะท้อนย้อนคิด (Reflex) ถึงเหตุการณ์ในชีวิต ซึ่งพบว่าเป็นผลมาจากการตัดสินใจของตนเองในแต่ละครั้ง ไม่ว่าจะเป็นการเข้าสู่การค้าประเวณี ด้วยเหตุผลเงื่อนไขเฉพาะตน หรือในตอนแรกของการตัดสินใจที่จะยุติการตั้งครรภ์ สุดท้ายจึงนำมาสู่การตัดสินใจตั้งครรภ์ต่อให้กำเนิดและเลี้ยงดูบุตรด้วยตนเอง

คำสำคัญ: การตั้งครรภ์ไม่พึงประสงค์, แม่วัยรุ่นที่เลี้ยงลูกคนเดียวในสถานคุ้มครองของรัฐ, สัณฐานวิทยาของความเป็นแม่, การขัดเกลาทางจารีตประเพณี, ความเป็นแม่ภายใต้การถูกขัดเกลาจากองค์กรรัฐ

¹ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบประสบการณ์ของแม่เลี้ยงเดี่ยวชนชั้นล่าง ที่อยู่ภายใต้ความดูแลในหน่วยงานองค์กรสวัสดิการสังคมของรัฐและเอกชน” สาขาการพัฒนาระบบสังคม ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

² นักศึกษาปริญญาโท สาขาการพัฒนาระบบสังคม ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

Abstract

This article is presenting about the experienced of a young teenager who used to work as a prostitute, later on the girl got an unexpected pregnant. She was taken to a place called “Ban Kredtrakarn”, this organization is controlled by Thai government. The purposes of these are; 1.To reflect the attitudes of the majorities people in society and how do they think of these teenager moms who rise their kid by themselves in the organization. 2. Studying of how the organization can encourage these girls by giving those teen girls about the knowledges of how to prepare themselves to become a mother after the baby are born. The girls will be released back to the society again whenever the staffs think their are ready to be a mom and be able to handle all the situations by themselves by using a method called “Narrative Method”. This method is, the staffs will keep an eyes on the victims as they are an “Actor”, listening their story about how they think of their life, how they going to raise their kid, and how they going to stay or managing their life after they got released.

As a result, the researcher found that the way how the victims manage their emotional and behaviors are related with environment and relationship in the organization. After the study of this case, researcher realize that the reasons why these teenagers girls got pregnant are not just because of the actor. It can be the victims decision to keep the unborn baby, willing to get pregnant, and working as a prostitute as well. Most of the teen girls have made their own decision, none of the actor is forcing them to do so. As a result, the decision that they have been made is bring them to became a teenager single mom. 80 sets of questionnaires, differences of age and gender found out that the majorities of Thai people still think that women should not do any abortion. Women should keep the baby and rise them even if she has to be a single mother. The majorities think keeping the baby and wait until they are born is representing of morality.

Keywords: Unwanted pregnancy, Teen mom in governmental shelter, Maternal instinct, Moralization, Motherhood and socialization under governmental organization context

บทนำ

ในความเป็นเหตุหญิงนั้นถือว่าเป็นเหตุที่มีหน้าที่ในการให้กำเนิดบุตรและเลี้ยงดูบุตรซึ่งถือเป็นภาระและหน้าที่อันสูงสุดที่ผู้หญิงต้องเป็นฝ่ายกระทำและได้รับการสืบทอดขัดเกลาผ่านค่านิยมและจารีตประเพณีมาแต่โบราณ ดังนั้นผู้หญิงจำนวนไม่น้อยที่มีคู่ครองจึงมักเฝฝืนการมีบุตรร่วมกันเพื่อเปรียบเสมือนเป็นโซ่ทองคล้องใจของคนทั้งคู่ ซึ่งในบริบทเช่นนี้การตั้งครรภ์และให้กำเนิดบุตรจึงเป็นสิ่งยอดปรารถนาของผู้เป็นพ่อและแม่ในการเฝ้ารอที่จะพบหน้าลูกน้อยที่จะถือกำเนิดเกิดมา แต่หากเปรียบเทียบในอีกบริบทหนึ่งที่ซึ่งสภาพการณ์ของผู้หญิงที่กำลังตั้งครรภ์และกำลังจะมีบุตร โดยสิ่งที่กำลังเกิดขึ้นกลับเป็นสิ่งที่ไม่พึงปรารถนาของหญิงที่

กำลังจะได้ชื่อว่าเป็นแม่คน เนื่องเพราะการตั้งครรภ์ที่เกิดขึ้นนี้เกิดมาจากความไม่ได้ตั้งใจด้วยมูลเหตุผลปัจจัยอันสลับซับซ้อนและหลากหลายของผู้เป็นแม่ ดังนั้นการตั้งครรภ์ในตอนนี้จึงกลายเป็นการตั้งครรภ์โดยไม่พึงประสงค์หรือไม่พึงปรารถนานั่นเอง

“การตั้งครรภ์ไม่พึงประสงค์” มิใช่ปรากฏการณ์ที่แปลกใหม่ในสังคมไทยและสังคมโลก หากแต่เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นควบคู่กับการดำรงอยู่ของสังคมไทยมาโดยตลอด เพียงแต่ปรากฏการณ์ดังกล่าวเป็นสิ่งที่สังคมไทยไม่อาจยอมรับได้ เพราะขัดต่อค่านิยมและวัฒนธรรมที่สังคมมีอยู่ (สิรินุช เสงี่ยมศักดิ์, 2548: 1) ที่ซึ่งในบริบทของสังคมไทยนั้นจะยึดโยงความเป็นผู้หญิงที่ดีจะต้องผ่านสถาบันการแต่งงานมีความพร้อมทั้งร่างกายและจิตใจในการให้กำเนิดบุตรที่มีคุณภาพชีวิตที่ดีและเป็นประชากรที่มีคุณภาพของสังคมและประเทศชาติ ดังนั้นผู้หญิงที่เหมาะสมที่จะให้กำเนิดและมีความเป็นแม่ที่ดีก็คือผู้หญิงที่เป็นแม่ศรีเรือนคอยดูแลปรนนิบัติลูกและสามีอยู่กับบ้าน

จากที่ผู้เขียนกล่าวไปข้างต้น เพื่อต้องการนำเสนอให้เห็นถึงด้านที่คนส่วนใหญ่ในสังคมวาดฝันให้เป็น แต่ในอีกด้านหนึ่งนั้นผู้เขียนต้องการชี้ให้เห็นถึงผู้หญิงบางกลุ่มที่อยู่นอกเหนือไปจากการพูดถึงความเป็นผู้หญิงที่ดีตามแบบค่านิยมกระแสหลักในสังคมไทย นั่นคือผู้หญิงวัยรุ่นที่ไม่ได้รับการศึกษาและใช้ชีวิตท่ามกลางความเสี่ยงและการผิดกฎหมายทั้งสิ้น กล่าวคือ ท่ามกลางบริบทการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในยุคปัจจุบันที่ผู้หญิงก้าวหลุดพ้นออกมาจากการถูกปิดกั้นสิทธิและเสรีภาพในการใช้ชีวิต ดังเช่นในบริบทของสังคมไทยที่กล่าวว่าผู้หญิงจะต้องเป็นแม่ศรีเรือนอยู่แต่ในบ้านคอยเลี้ยงดูปรนนิบัติผู้เป็นสามีและลูก ซึ่งถือเป็นบทบาทที่สังคมได้ให้ความหมายของความเป็นผู้หญิงที่ต้องผูกพันกับเรื่องภายในบ้าน ดังนั้นความเป็นผู้หญิงจึงต้องอยู่บ้านเป็นแม่บ้านและดูแลลูก แต่เมื่อยุคสมัยเปลี่ยนไป ผู้หญิงออกมาทำงานนอกบ้านเพิ่มมากขึ้น กระทำอาชีพที่หลากหลายเพื่อหาเลี้ยงจุนเจือครอบครัว แต่กระนั้นตามทัศนคติของคนทั่วไปเมื่อพูดถึงผู้หญิงที่ทำงานนอกบ้านท่ามกลางความเป็นสังคมเมืองสมัยใหม่ ผู้คนทั่วไปมักจะมองเห็นการทำอาชีพที่สุจริตถูกต้องตามกฎหมายโดยปกติทั่วไป โดยท่ามกลางบริบทสังคมแบบนี้ในอีกด้านหนึ่งนั้นกลับไม่ได้มีแค่การทำงานหาเงินโดยวิธีการตามบรรทัดฐานของคนในสังคมเท่านั้น หากมีอีกกลุ่มบุคคลหนึ่งซึ่งใช้วิธีการหาเงินมาเลี้ยงดูตนเอง ดังเช่นอาชีพการค้าประเวณีหรือการขายบริการทางเพศ เป็นต้น

งานการศึกษาปัญหาผู้หญิงในสังคมเมืองปัจจุบันมักให้ความสนใจศึกษาถึงกลุ่มศึกษาที่เป็นหญิงชนชั้นกลางด้วยประเด็นทางสังคมที่หลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นปัญหาเรื่องความไม่เท่าเทียมกันทางเพศ การเกิดวิกฤตอัตลักษณ์ของความเป็นผู้หญิงยุคเก่ากับยุคใหม่ ฯลฯ เป็นต้น ดังนั้นจึงไม่ค่อยมีใครให้ความสำคัญต่อการศึกษาประเด็นผู้หญิงในสังคมเมืองยุคปัจจุบัน ที่เป็นชนชั้นกลางในสังคมที่บางครั้งอาชีพของเธอเหล่านั้นไม่ได้เป็นสิ่งที่สังคมส่วนใหญ่ให้การยอมรับ ดังเช่นอาชีพการค้าประเวณี ทั้งนี้การค้าประเวณีถือเป็นสิ่งที่ผิดกฎหมายในสังคมไทย เนื่องมาจากค่านิยมและบรรทัดฐานของสังคมไทยยังไม่ยอมรับและถือเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงความไม่รักนวลสงวนตัว ไม่รักศักดิ์ศรีและคุณค่าในตนเอง แต่ในความเป็นจริงนั้นมูลเหตุปัจจัยที่ทำให้ผู้หญิงต้องเข้าสู่กระบวนการของการค้าประเวณีนี้นั้นมีหลากหลายสาเหตุปัจจัยที่สลับซับซ้อนมากกว่าเพียงแค่เรื่องของเงินตราเท่านั้น โดยที่เธออาจไม่ได้ตระหนักว่าสิ่งที่ตนเองทำเป็นสิ่งที่ถูกหรือผิดตามระบบคุณค่าที่สังคมกำหนด

ประเด็นเรื่องการตั้งครรภ์ไม่พร้อมเนื่องมาจากการค้าประเวณีในปัจจุบันพบว่ายังไม่มีข้อมูลที่ระบุหรือมีการศึกษาวิจัยที่ชัดเจนโดยตรง เป็นแต่เพียงงานศึกษาที่จัดเอาหญิงที่ตั้งครรภ์เพราะถูกข่มขืนหรือถูกจับบังคับขืนใจเพื่อการค้าประเวณี ซึ่งในงานวิจัยของผู้เขียนในครั้งนี้คือการเปิดพื้นที่ให้เห็นถึงผู้หญิงที่ขายบริการทางเพศด้วยเหตุผลเงื่อนไขปัจจัยบางอย่างโดยสมัครใจ และเกิดการผิดพลาดในเรื่องของการป้องกันทางเพศสัมพันธ์จนนำมาสู่การตั้งครรภ์อันไม่พึงประสงค์ในที่สุด

ปัญหาเรื่องการค้ามนุษย์และการค้าประเวณีในประเทศไทยนั้น ถือเป็นสิ่งที่ผิดกฎหมายโดยการกระทำเหล่านี้รัฐจะต้องเข้ามาเกี่ยวข้องควบคุมและตรวจสอบดูแล ซึ่งในสังคมไทยนั้นจะมีองค์กรของรัฐที่ทำงานในเรื่องของการให้ความคุ้มครองดูแลต่อหญิงที่เกี่ยวข้องหรือตกเป็นเหยื่อของการค้ามนุษย์ เช่น สถานคุ้มครองและพัฒนาอาชีพบ้านเกร็ดตระการ เป็นต้น โดยกลุ่มของผู้ที่เข้ามาสู่การควบคุมดูแลของบ้านเกร็ดตระการนั้นมีหลากหลายระดับอายุและการศึกษา รวมถึงหลากหลายสัญชาติที่ประสบชะตากรรมเข้ามาสู่กระบวนการค้าประเวณี

กล่าวโดยสรุปงานศึกษาครั้งนี้มุ่งไปที่ประเด็นทางสังคมในการศึกษาชีวิตของผู้หญิงคนหนึ่งที่อยู่ในสถานคุ้มครองภายใต้การกำกับดูแลของรัฐ ที่ซึ่งเธอพบว่าตนเองกำลังตั้งครรถ์อยู่ และกลายเป็นผู้หญิงที่ต้องเลี้ยงดูลูกโดยลำพังภายในสถานคุ้มครองดังกล่าว เพื่อดูปฏิบัติการในฐานะการเป็นผู้กระทำการ (Actor) ซึ่งจะสะท้อนผ่านออกมานับตั้งแต่เธอตัดสินใจว่าจะเก็บเด็กไว้รวมถึงการคิดถึงอนาคตยามที่เธอพ้นจากความคุ้มครองดูแลจากองค์กรของรัฐแห่งนี้ ซึ่งเธอจะต้องปรับเปลี่ยนพฤติกรรมตนเองต่างๆ เพื่อให้เจ้าหน้าที่นักสังคมสงเคราะห์หรือผู้ที่เกี่ยวข้องเกิดความไว้วางใจและเห็นถึงศักยภาพของความเป็นแม่ในตัวของเธอเอง

ด้วยเหตุนี้จึงนำมาสู่งานศึกษาครั้งนี้ที่ผู้เขียนได้เดินทางเข้าสู่สถานคุ้มครองและพัฒนาอาชีพบ้านเกร็ดตระการแห่งนี้ ที่มีหน้าที่ในการคุ้มครองดูแลผู้ประสบกับเหตุการณ์ของการค้ามนุษย์และการค้าประเวณี เพื่อทำการศึกษาประเด็นเรื่องของหญิงวัยรุ่นที่เกิดการตั้งครรถ์อันไม่พึงประสงค์ขึ้น โดยผู้เขียนมุ่งความสนใจศึกษาถึงผู้หญิงที่มีทางเลือกน้อย ที่ต้องประสบปัญหาทั้งเรื่องทุนทางเศรษฐกิจและด้านการศึกษา และด้วยเหตุผลส่วนตัวอันซับซ้อนหลากหลายได้นำพาตนเองเข้าสู่อาชีพการค้าประเวณี เนื่องจากบริบทของการคิดว่าการค้าบริการก็คือการทำงานหารายได้ประเภทหนึ่งโดยใช้เรือนร่างของตนเป็นสินค้า ทำให้เกิดการตั้งครรถ์อันไม่พึงประสงค์ขึ้นประกอบกับการต้องเข้ามาสู่สถานคุ้มครองของรัฐ พร้อมกับการพ่วงสถานะของผู้หญิงที่เลี้ยงลูกคนเดียวภายในสถานคุ้มครองไปด้วย เธอจะมีวิธีการในการจัดการกับสภาพปัญหาต่างๆ และขั้นตอนใดที่ทำให้เธอตัดสินใจตั้งครรถ์ต่อจนกระทั่งให้กำเนิดบุตรและเลี้ยงดูบุตรด้วยตนเอง รวมทั้งการให้นิยามความหมายกับตนเองในฐานะแม่ที่ต้องเลี้ยงดูลูกคนเดียวได้อย่างไร ทั้งนี้ยังมีเรื่องของถูกขัดเกล่าให้สืบทอดและดำรงสถานะความเป็นแม่เอาไว้จากสถานคุ้มครองแห่งนี้ด้วย

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อสะท้อนทัศนคติของผู้คนในสังคมส่วนมากที่มีต่อหญิงตั้งครรถ์ไม่พึงประสงค์ แต่เลือกตั้งครรถ์ต่อจนให้กำเนิดบุตรและเลี้ยงดูบุตรด้วยตนเอง และเพื่อเป็นการสะท้อนตัวตนในฐานะผู้กระทำทางสังคมของผู้หญิง รวมถึงการให้นิยามความหมายกับตนเองในฐานะแม่วัยรุ่นที่ต้องเลี้ยงดูลูกคนเดียวในสถานคุ้มครองของรัฐ

2. เพื่อศึกษาถึงแนวทางการดูแลผู้หญิงที่ตั้งครรถ์ในสถานคุ้มครองของรัฐ อันมีส่วนในการหล่อหลอมขัดเกลาสถานะความเป็นแม่ให้กับหญิงที่ตั้งครรถ์ในระหว่างการถูกคุ้มครองดูแล และเพื่อทำความเข้าใจและรับทราบข้อมูลขั้นตอนการปฏิบัติงานและการติดตามผลของเจ้าหน้าที่ที่มีส่วนในการคุ้มครองดูแลกรณีศึกษาจนกระทั่งกรณีศึกษาสามารถกลับไปใช้ชีวิตภายนอกในฐานะแม่วัยรุ่นที่เลี้ยงดูลูกคนเดียวได้อย่างมีคุณภาพ

ทบทวนงานศึกษาและแนวคิดที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาประเด็นทางสังคมเรื่องยุทธวิธีและการปรับตัวของวัยรุ่นหญิงที่ต้องกลายมาเป็นแม่ที่เลี้ยงลูกคนเดียวในสถานคุ้มครององค์การของรัฐบาลนั้น ตัวผู้เขียนเองได้จำแนกการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องออกมาดังนี้ 1) ว่าด้วยการทบทวนกรอบแนวคิดเกี่ยวกับการตั้งครรภ์ไม่พึงประสงค์และการกลายมาเป็นแม่เลี้ยงเดี่ยว 2) แม่เลี้ยงเดี่ยวกับการถูกขัดเกลาคความเป็นแม่ในสถานคุ้มครององค์การของรัฐบาล และ 3) กลยุทธ์การปรับตัวในระดับชีวิตประจำวันของผู้หญิงที่เลี้ยงลูกคนเดียวในสถานคุ้มครองของรัฐอันเป็นกรอบคิดหรือมโนทัศน์ที่ใช้ในการทำความเข้าใจผู้หญิงที่ได้ชื่อว่าเป็นแม่เลี้ยงเดี่ยวผ่านบทสะท้อนหรือเสียงของพวกเธอเอง

1. ผลจากการตั้งครรภ์ไม่พึงประสงค์ จนนำมาสู่การกลายมาเป็นแม่เลี้ยงเดี่ยว

การจะทำความเข้าใจเรื่องการตั้งครรภ์ไม่พึงประสงค์ตลอดจนการให้คำจำกัดความที่สั้น กระชับ และชัดเจนนั้นว่าเป็นสิ่งที่ทำได้ยาก เนื่องจากการตั้งครรภ์ไม่พึงประสงค์เป็นประเด็นที่ประกอบด้วยรายละเอียดเงื่อนไข และมีสาเหตุมากมายหลายประการ ซึ่งมีผู้ศึกษาและนักวิชาการหลายท่านได้ให้คำจำกัดความที่สามารถอธิบายความหมายของการตั้งครรภ์ไม่พึงประสงค์ ดังนี้

นิยามความหมายของการตั้งครรภ์ไม่พึงประสงค์มีมากมาย ซึ่งผู้เขียนสรุปได้ว่า เป็นการตั้งครรภ์ที่เกิดขึ้นโดยที่ผู้หญิงไม่ต้องการอันเนื่องมาจากสาเหตุหลายประการ ซึ่งในงานศึกษาครั้งนี้ผู้เขียนยึดความหมายของศิริพร หนูนวน (2541: 10 อ้างถึงใน สิริสุข เสงี่ยมศักดิ์, 2548: 15) เป็นเกณฑ์ในการนิยามความหมายของงานที่ศึกษาถึงวัยรุ่นหญิงที่ตั้งครรภ์โดยไม่พึงประสงค์ อันเนื่องมาจากการขายบริการทางเพศโดยสมัครใจ ที่ซึ่งกรณีศึกษาประสบกับความไม่พร้อมในการเป็นมารดาทั้งทางด้านวุฒิภาวะ อารมณ์ สังคม เศรษฐกิจ อย่างมาก กล่าวคือ ด้านวุฒิภาวะและอารมณ์เนื่องจากยังเป็นวัยรุ่นอยู่ ด้านสังคมพบว่า กรณีศึกษาไม่ได้มีเครือข่ายความสัมพันธ์ในการให้ความช่วยเหลือ คำแนะนำในการดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง ทั้งยังถูกจับและต้องถูกส่งตัวเข้ามายังสถานคุ้มครองของรัฐจึงทำให้รู้สึกว่าการตั้งครรภ์ที่เกิดขึ้นเป็นปัญหาอย่างมากที่ต้องรีบแก้ไขโดยการทำแท้ง ด้านเศรษฐกิจ กล่าวคือ ถือเป็นมูลเหตุปัจจัยสำคัญที่ทำให้ต้องเข้ามาสู่การค้าประเวณี

สำหรับการศึกษาเกี่ยวกับการกลายมาเป็นแม่เลี้ยงเดี่ยว พบว่าเมื่อเกิดการหย่าร้างแยกทางกันในครอบครัว แม่เลี้ยงเดี่ยวต้องเผชิญความกดดันในการแบกรับภาระหน้าที่เพื่อจะพยายามดูแลลูกให้ได้ ทั้งนี้ปัญหาการเลิกรานั้นเกิดจากหลายปัจจัยสาเหตุ เช่น ต้นเหตุจากการหย่าร้างอันเนื่องมาจากปัญหาด้านเศรษฐกิจ การถูกเลิกจ้าง หรือการเสียชีวิตของสามีก่อเกิดปัญหาในครอบครัว ทำให้เกิดความเครียด ความกดดัน จนนำมาสู่ปัญหาการหย่าร้างในที่สุด ผลกระทบที่ตามมาคือผู้ที่เป็นแม่เลี้ยงเดี่ยวเกิดภาวะทางด้านจิตใจและมีผลต่อบุคลิกภาพที่เปลี่ยนแปลงไปด้วย (Kotwal, Nidhi and Bharti Prabhakar, 2009) ผลการศึกษาเชื่อว่าสภาวะปัญหาด้านอารมณ์จิตใจของแม่เลี้ยงเดี่ยว มีเงื่อนไขที่ปรากฏโดยเชื่อมโยงกับเรื่องทางเศรษฐกิจ รวมถึงความคิดในเรื่องการพึ่งพาอาศัยลูกในอนาคต ส่วนในปริบททางด้านสังคมนั้น พบว่า แม่เลี้ยงเดี่ยวพยายามหลีกเลี่ยงออกจากชุมชนและหลีกเลี่ยงจากการพบปะคบค้าสมาคม รวมตัวกันในชุมชน นำมาสู่การเปลี่ยนวิถีชีวิตประจำวันเพื่อจัดการกับความทุกข์ ความรู้สึกตกต่ำ กอดตัน สำหรับปัญหาที่ตกกับลูกนั้น แม่ส่วนใหญ่ไม่สามารถส่งเสียลูกให้มีการศึกษาที่สูงได้ เนื่องจากเหตุปัจจัยด้านสถานภาพทางเศรษฐกิจ

งานศึกษาที่ชี้ให้เห็นถึงทางที่ครอบครัวแม่ที่เลี้ยงลูกโดยลำพังจะสามารถประคองตนแบบพอ แม่ ลูก ด้วยความช่วยเหลือจากแหล่งต่างๆ เพื่อบรรเทาสภาพปัญหาที่ต้องเผชิญ ซึ่งจะสอดคล้องกับมโนทัศน์แนวคิดเรื่องแรงสนับสนุนทางสังคม เช่น งานศึกษาของสุพัตรา ไบสมุท (2543) ที่พบว่าในสังคมไทยนั้น แหล่งการสนับสนุนทางสังคมของมารดานอกสมรสที่สำคัญที่สุดคือครอบครัวเดิม เช่นเดียวกับที่อัจฉรา อักษรวิทย์ (2529: 15) พบว่าปัจจัยที่สนับสนุนให้มารดานอกสมรสตัดสินใจที่จะเลี้ยงลูกเอง เนื่องจากหลายเหตุผล

ด้วยกัน เช่น นายจ้างยินยอมให้นำลูกไปอาศัยอยู่ด้วย หรือพ่อแม่รับรู้การมีสามีถึงแม้ไม่ได้มีการจดทะเบียนสมรสก็ตาม ดังนั้นเมื่อมีลูก พ่อแม่จึงยอมรับ เมื่อถูกสามีทอดทิ้ง พ่อแม่ญาติพี่น้องหรือเพื่อนมักจะให้ความช่วยเหลือ

ในเรื่องความเป็นแม่ (Motherhood) ถือเป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงไปตามบริบทสภาพสังคมและวัฒนธรรม เปรียบเสมือนเป็นอุดมคติหรือภาพตัวแทนของ “ผู้หญิง” ในสังคมนั้นๆ ที่เมื่อเกิดการเปลี่ยนผ่านทางของช่วงชีวิตมีการตั้งครรภจนถึงการคลอดบุตรได้กลายเป็น “แม่” ผู้หญิงเหล่านี้ก็จะได้รับความคาดหวังจากสังคมให้ต้องทำตามแบบแผนของความเป็นแม่ (Motherhood) เพื่อให้สอดคล้องกับค่านิยมความต้องการของคนในสังคมนั้นๆ ทั้งนี้การสวมบทบาทความเป็นแม่จะมีความแตกต่างกันไปตามค่านิยมทางสังคมและหลักการพื้นฐานขององค์กรสถาบันในสังคมนั้นๆ ซึ่งผู้เชี่ยวชาญจะเสนอว่า การเป็น “แม่” ไม่ใช่แค่เรื่องทางชีววิทยาที่เกิดการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพเท่านั้น แต่มีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์ไปกับสังคม วัฒนธรรม ความคาดหวังของสังคมด้วย ซึ่งแต่ละสังคมก็จะมีสถาบันที่คอยทำการผลิตซ้ำความหมายของการกระทำ พฤติกรรม และปฏิบัติการต่างๆ ของผู้คน กล่าวคือ สถาบันจะทำการผลิตซ้ำความหมายให้ผู้หญิงคิดและปฏิบัติไปตามความคาดหวังและประสบการณ์ของสังคมนั้นๆ เช่นที่ว่า ผู้หญิงจะต้องทำหน้าที่เป็นหน่วยในการผลิตสมาชิกให้กับสังคมโดยการให้กำเนิดบุตร ทั้งนี้แบบแผนอุดมการณ์นี้จะเปลี่ยนแปลงแตกต่างไปตามผู้ที่มีอำนาจและความชอบธรรมในการกำหนดความรู้และทำการครอบงำชุดความรู้นี้ไปยังคนในสังคม แต่ในขณะเดียวกันก็มีบางพื้นที่วัฒนธรรมเป็นสังคมเล็กๆ ที่มีทางเลือกในความคิดเกี่ยวกับการให้กำเนิดอีกแบบหนึ่งซึ่งผู้เชี่ยวชาญต้องการแสดงให้เห็นความแตกต่าง ของชุดอุดมการณ์ความรู้ในความสัมพันธ์และแบบแผนทางวัฒนธรรมซึ่งจะทำให้เราเข้าใจถึงบริบทการสร้างอารมณ์ความรู้สึกของความเป็นแม่ (Making sense of motherhood) รวมถึงการสร้างเรื่องเล่าของผู้หญิงเหล่านั้น เช่นเดียวกันที่ว่า การเลี้ยงลูกด้วยตนเองนับเป็นภาพของแม่ที่ดีในยุคสมัยใหม่หรือในฐานะผู้หล่อเลี้ยงครอบครัวซึ่งเป็นฐานรากที่แข็งแกร่งให้กับประเทศ วาทกรรมแม่ด้านหนึ่งทำให้หญิงแสดงความเป็นผู้กระทำ แต่ในขณะเดียวกันกลับกลายเป็นการกดทับหญิงที่ไม่สามารถทำได้ แต่กระนั้นหญิงกลุ่มนี้พยายามดิ้นรนเพื่อปรับความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับสามี และบุคคลอื่นรอบข้างผ่านปฏิบัติการในชีวิตประจำวันและตีความหมายใหม่กับความเป็นแม่ของตนเอง ได้แก่แม่ที่ต่อรองหรือแม่ที่กำลังเติบโต นับเป็นการแย่งยึดการสร้างตัวตนระหว่างหญิงกับวาทกรรมชุดต่างๆ ได้แก่ ตัวเธอ การทำงาน ครอบครัว ความเป็นแม่ ความเป็นไทยและอื่นๆ (Rungpueng Arattha, 2005)

2. แม่เลี้ยงเดียวกับการถูกขัดเกลาคความเป็นแม่ในสถานคุ้มครององค์กรของรัฐ

การกลายเป็นแม่เลี้ยงเดียวนับว่าเป็นสิ่งผู้หญิงน้อยคนนักจะพึงปรารถนา แล้วยิ่งถ้าการมีบุตรในครั้งนั้นเกิดมาจากความผิดพลาดไม่ได้ตั้งใจเป็นการตั้งครรภที่ไม่พึงประสงค์ และยิ่งไปกว่านั้นบริบทและเงื่อนไขในชีวิตได้นำพาให้ต้องเข้ามาสู่สถานคุ้มครอง ผู้เป็นแม่จึงต้องกลายสถานะเป็นแม่ที่เลี้ยงลูกคนเดียวในสถานคุ้มครอง ที่ซึ่งกระบวนการและขั้นตอนของการถูกอบรมหล่อหลอมขัดเกลาคความเป็นแม่ได้เกิดขึ้น

การขัดเกลาทงสังคม (Socialisation) หมายถึง กระบวนการทางสังคมกับทางจิตวิทยาซึ่งมีผลทำให้บุคคลมีบุคลิกภาพตามแนวทางที่สังคมต้องการ การขัดเกลาทงสังคมทำให้มนุษย์เปลี่ยนแปลงจากสภาพสัตว์ตามธรรมชาติ ให้เป็นมนุษย์ที่มีวัฒนธรรม การขัดเกลาทงสังคมเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นกับมนุษย์ตั้งแต่เกิดจนถึงตาย โดยมีองค์กรที่ทำหน้าที่ขัดเกลาทงสังคม ที่สำคัญ ได้แก่ ครอบครัว สถานศึกษา กลุ่มเพื่อน สำนักงานหรือองค์กรที่บุคคลสังกัดอยู่ สถาบันทางศาสนา และสื่อมวลชน เป็นต้น

สุพัตรา สุภาพ (2536: 48) กล่าวว่า “ การขัดเกลาทางสังคมเป็นกระบวนการทั้งทางตรงและทางอ้อมที่มนุษย์ในสังคมหนึ่งๆ ได้เรียนรู้คุณค่า กฎเกณฑ์ ระเบียบแบบแผนของกลุ่มหนึ่งๆ กำหนดหรือวางไว้เพื่อให้แบบแผนของการปฏิบัติต่อกัน และให้บุคคลได้พัฒนาบุคลิกภาพของตนเอง”

ในสังคมวิทยา มโนทัศน์การขัดเกลาทางสังคมมีความหมายแตกต่างกันสองประการ (ศุภมาส เพชรพรหม, 2550) ประการแรก การขัดเกลาทางสังคมมักจะถูกใช้ในความหมายของการปรับเปลี่ยน (adaptation) และการอนุโลมตาม (conformity) ต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งของบุคคล เช่นการอนุโลมตามความคาดหวังทางด้านบทบาท (role expectation) ข้อคิดเห็นของคนอื่นหรือบรรทัดฐาน และค่านิยมของสังคม ความหมายดังกล่าวปรากฏในทฤษฎีภาพเชิงโครงสร้างและการหน้าที่ (structure - functionalism) โดยแนวคิดนี้มักจะมองการขัดเกลาทางสังคมจากจุดยืนของสังคมหรือของกลุ่มทางสังคมซึ่งบุคคลเป็นสมาชิกอยู่ การขัดเกลาสมาชิกใหม่เป็นเครื่องมือในการคงไว้ซึ่งอิทธิพลทางสังคม

สำหรับแนวคิดเกี่ยวกับการขัดเกลาความเป็นแม่ นั้น จากในงานศึกษาของ ศศิธร ประดิษฐ์พงษ์ (2543) ที่ศึกษาเฉพาะว่าการกำหนดความเป็นผู้หญิงและแนวคิดที่สังคมมีต่อการทำแท้งมีความสัมพันธ์กับสิทธิในการเป็นเจ้าของร่างกาย ซึ่งได้ทบทวนแนวคิดเรื่องการกำหนดความเป็นผู้หญิงและบทบาททางเพศ โดยใช้ 2 แนวคิดหลัก คือ แนวคิดด้านสภาพทางชีวภาพ กับ แนวคิดทางสังคมวัฒนธรรม มาอธิบายให้เห็นถึงหลักการในการกำหนดว่าเพศหญิงเป็นเพศที่ถูกกำหนดโดยธรรมชาติให้ต้องแบกรับภาระในการให้กำเนิดและเลี้ยงดูบุตร และเพราะผู้หญิงมีองค์ประกอบพื้นฐานทางชีวภาพในการที่จะเป็นแม่

นอกจากนี้ ศศิธร (2543: 11) ยังอ้างอิงถึงบทความเรื่อง Is Female to Male as Nature to Culture ของ Sherry B. Othner กล่าวว่า จากลักษณะทางชีวภาพของผู้หญิง มีการสร้างวัฒนธรรมที่กำหนดให้ผู้หญิงมีสัญลักษณ์ที่มีความคล้ายคลึงหรือใกล้ชิดกับธรรมชาติ ตรงข้ามกับผู้ชายที่แสดงตัวว่าเป็นวัฒนธรรมที่มีบทบาทเหนือธรรมชาติ ทำให้บทบาทและบุคลิกภาพของผู้หญิงเป็นสิ่งที่ด้อยคุณค่า ซึ่งในทฤษฎีชีวภาพของผู้หญิงอธิบายว่าการถ่ายทอดทางพันธุกรรมบางอย่างในเพศชาย ที่ทำให้ผู้ชายเป็นผู้นำและผู้ครอบครองโดยธรรมชาติ และสิ่งที่อยู่ในพันธุกรรมนั้นไม่มีในเพศหญิง แล้วใช้กรอบของระบบค่านิยมที่นิยมทางวัฒนธรรมอธิบายเรื่องบทบาทความเป็นแม่ของผู้หญิงจากทฤษฎีนี้ว่า ผู้หญิงถูกกำหนดให้ชื่นชมและพึงพอใจกับบทบาทความเป็นแม่

ส่วนในทางพฤติกรรมศาสตร์ กล่าวว่า ในสมัยโบราณมนุษย์มีวิธีแก้ปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นได้หลายวิธีวิธีหนึ่งก็คือ การรู้โดยสัญชาตญาณ ซึ่งการรู้โดยสัญชาตญาณเป็นการเข้าใจสิ่งหนึ่งสิ่งใดโดยตรงโดยไม่ต้องอาศัยการลำดับเหตุผลหรือการสังเกตการณ์ ซึ่งสัญชาตญาณของแม่ก็เช่นกัน เป็นสิ่งที่ถือว่ารับรู้ได้โดยดุษฎีจากสภาพทางชีววิทยาของผู้หญิง (ซาดา จิตพิทักษ์, 2525: 6 อ้างใน ศศิธร ประดิษฐ์พงษ์, 2543: 12) หรือสภาพทางชีวภาพของผู้หญิงในฐานะผู้ให้กำเนิดนั้นทำให้ผู้หญิงถูกกำหนดว่าต้องมี “สัญชาตญาณของแม่” (Maternal instinct) เพื่อนำไปสู่การระบุน้ำที่ความรับผิดชอบของผู้หญิงที่มีต่อครอบครัว

ด้วยแนวคิดที่ว่า ความเชื่อแต่เดิมที่สภาพทางชีวภาพหรือกายภาพกำหนดความแตกต่างทางความคิด อารมณ์ ความรู้สึก พฤติกรรม และบทบาทของมนุษย์ กลับมีข้อโต้แย้งก็คือ พลังทางวัฒนธรรม (cultural force) ต่างหากที่เป็นตัวบ่งชี้แต่งพฤติกรรมหรือเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมและบทบาทต่างๆ ของผู้คนทั้งชายหญิง (ฉลาดชาย รมิตานนท์, 2535: 37 อ้างใน ศศิธร ประดิษฐ์พงษ์, 2543: 18) นักมานุษยวิทยาส่วนใหญ่มองว่าการกำหนดความเป็นแม่เริ่มจากชีววิทยาไปสู่วัฒนธรรม โดยเสนอว่าบทบาททางด้านการสืบต่อพืชพันธุ์ (reproduction) หรือบทบาททางด้านการมีลูก เป็นบทบาทและหน้าที่ของผู้หญิง

การสร้างกรอบทฤษฎีเพื่ออธิบายปรากฏการณ์ทางด้านสังคมวัฒนธรรมนั้น ทฤษฎีจิตวิเคราะห์ของฟรอยด์ กล่าวว่า กระบวนการเรียนรู้ทางสังคม (socialization) เช่น บทบาทตามเพศ (gender roles) ย่อม

ได้รับอิทธิพลจากระบบวัฒนธรรม ความเชื่อและค่านิยมทางสังคมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ (ยศ สันตสมบัติ, 2532 : 30 อ้างใน ศศิธร ประดิษฐพงษ์, 2543: 19) และใน Erikson's Theory ของ Erik H. Erikson ที่เชื่อมโยงแนวความคิดระหว่างทฤษฎีจิตวิเคราะห์ของฟรอยด์กับสังคมวิทยา ออกมาในรูปของมานุษยวิทยา (Anthropology) กล่าวว่า การพัฒนาบุคลิกภาพของบุคคลจะได้รับอิทธิพลจากสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมทางความคิด โดยที่ในสังคมมีสถาบันต่างๆ ที่จะช่วยสร้างบุคคลให้ดำเนินชีวิตไปตามกฎเกณฑ์ของสังคม เช่น สถาบันการศึกษา สถาบันศาสนา ตลอดจนวัฒนธรรมประเพณีต่างๆ (จิราภรณ์ อารยะรังสฤษฎ์, 2526: 1-8 อ้างใน ศศิธร ประดิษฐพงษ์, 2543: 19)

กล่าวโดยสรุปจากทฤษฎีทั้งสองสามารถนำมาใช้อธิบายการกำหนดความเป็นแม่ทางสังคมวัฒนธรรม นอกเหนือจากการกำหนดด้วยสภาพทางชีวภาพของผู้หญิง บางแนวคิดกล่าวว่าบทบาททางเพศหรือความเป็นแม่ที่เราอ้างอิงมาจากความคาดหวังของสังคม หรือบทบาทความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชายเป็นความสัมพันธ์ทางสังคม วัฒนธรรม และจิตวิทยา ซึ่งมีค่านิยมและกฎเกณฑ์ของสังคมเป็นตัวกำหนดและควบคุมให้สมาชิกยึดถือปฏิบัติตนเอง (ศศิธร ประดิษฐพงษ์, 2543: 19) ฉะนั้นหลักเกณฑ์ทั้งทางธรรมชาติและสังคมวัฒนธรรมนี้เองเป็นตัวกำหนดหรือเอื้อให้เกิดบรรทัดฐานทางสังคมขึ้นมา จนนำมาสู่การกลายเป็นกฎเกณฑ์ที่ผู้คนในสังคมนั้นๆต้องปฏิบัติตาม โดยผ่านขั้นตอนของการขัดเกลาทางสังคม

3. กลยุทธ์การปรับตัวในระดับชีวิตประจำวันของผู้หญิงที่เลี้ยงลูกคนเดียวในสถานคุ้มครองของรัฐ

แนวคิดเรื่องของการปรับตัว (adaptation) คือกระบวนการที่ตามมาหลังจากผ่านขั้นตอนของกระบวนการในเรื่องของการหล่อหลอมขัดเกลาทางสังคม (socialisation) โดยที่เมื่อบุคคลอยู่ในองค์กรสถานที่หนึ่งๆ แล้วเกิดกระบวนการของการถูกขัดเกลา หล่อหลอม ปลูกฝังค่านิยม ฉะนั้น ในส่วนของแนวคิดที่จะใช้ในงานศึกษาครั้งนี้ต่อไปก็คือ การที่กรณีศึกษารู้จักปรับความต้องการและความสามารถของตนเองให้เข้ากับกฎเกณฑ์ ของสังคม (Adaptation) เพื่อให้สามารถที่จะประพடுத்தินให้เข้ากับความต้องการของสังคม บุคคลจึงต้องทำการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของตนเพื่อทำตามความคาดหวังขององค์กรหรือสังคมที่ตนอาศัยอยู่

แนวคิดเรื่องการปรับตัว (Adaptation) ตามที่ผู้เขียนได้เสนอประเด็นในบทความนี้ว่าตั้งใจที่จะศึกษาและสะท้อนเสียงของผู้หญิงคนหนึ่งที่ต้องกลายเป็นแม่เลี้ยงเดี่ยวในสถานคุ้มครององค์กรของรัฐ เพื่อให้เห็นถึงกลยุทธ์ในการปรับตัวตามสิ่งที่ยังคงอยากให้เป็น โดยทำการทบทวนงานศึกษา ดังนี้

ภัทรานิ ไพบูลย์ (2537: 36) ได้กล่าวว่าการปรับตัว หมายถึง กระบวนการปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับสิ่งแวดล้อม โดยบุคคลจะกระทำกรอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อเผชิญกับสถานการณ์ที่รบกวนความผิดปกติทั้งที่อยู่ภายในและภายนอกตัวบุคคลเพื่อลดความตึงเครียดและให้บรรลุเป้าหมายของตน การปรับตัวจึงนับได้ว่าเป็นความสามารถของบุคคลในอันที่จะรักษาความสมดุลระหว่างภายในตัวเองกับสิ่งแวดล้อม นอกจากนี้ สุไพเราะ ลีลามณี, 2543: 19-20 (อ้างใน สิริสุข เสงี่ยมศักดิ์, 2548: 30) ได้สรุปความหมายของการปรับตัวว่า หมายถึงวิธีการที่บุคคลใช้เพื่อเผชิญกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้นซึ่งไม่เป็นไปตามความคาดหมายในชีวิตประจำวัน โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่างความต้องการของตนเองและสถานการณ์ที่เกิดขึ้น ซึ่งความสมดุลดังกล่าวจะทำให้บุคคลนั้นสามารถดำเนินชีวิตและทำหน้าที่ของตนเองต่อไปได้ในสังคม

ดังในแนวคิดทฤษฎีการปรับตัวของ ROY ด้านการปรับตัวด้านบทบาทหน้าที่ (role function mode) เป็นการปรับตัวเพื่อตอบสนองทางด้านความมั่นคงหรือได้รับการยอมรับในสังคม (social integrity) เป็นการกระทำหน้าที่ตามความคาดหวังของสังคม เน้นบทบาทตำแหน่งหน้าที่ของบุคคลที่เกี่ยวข้องกับบุคคลอื่น เป็นสิ่งกำหนดพฤติกรรมของบุคคลในสถานการณ์หนึ่งๆ โดยบุคคลจะต้องปรับตัวตามบทบาทหน้าที่ตามที่สังคมคาดหวังไว้อย่างเหมาะสม หากไม่สามารถปรับตัวในด้านบทบาทหน้าที่ได้จะเกิดปัญหาคือการไม่สามารถแสดง

บทบาทใหม่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ (ineffective role transition) การแสดงบทบาทไม่ตรงกับความรู้สึกที่แท้จริง (role distance) ความขัดแย้งในบทบาท (role conflict) และความล้มเหลวในบทบาท (role failure)

ดังในบทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานศึกษาแม่เลี้ยงเดี่ยวที่ต้องใช้ชีวิตอยู่ในสถานคุ้มครองบ้านเกร็ดตระการ ซึ่งถือเป็นองค์กรพื้นที่ปิดเฉพาะ เพื่อจะดูแลถึงยุทธวิธีการปรับตัวในระดับชีวิตประจำวันในฐานะแม่ที่ต้องแบกรับภาระเลี้ยงดูลูกโดยลำพัง และโดยที่สาเหตุของการให้กำเนิดบุตรนั้นเป็นผลมาจากการตั้งครรภ์ไม่พึงประสงค์ ฉะนั้นการที่ต้องอยู่ในสถานที่เพราะปัจจัยเงื่อนไขบางอย่างในฐานะการตกเป็นเหยื่อจากการค้าประเวณี จึงต้องอยู่ในความควบคุมดูแลของบุคลากรของเจ้าหน้าที่ ทั้งต้องถูกขัดเกลา อบรมให้รับรู้ถึงสถานะและหน้าที่ของการเป็นแม่ทั้งๆ ที่ลูกที่กำลังถือกำเนิดมาเป็นสิ่งที่ไม่พึงปรารถนา การที่ต้องทำจิตใจให้ปรับเปลี่ยน ยอมรับและโอนอ่อนต่อสภาพแวดล้อมที่ไม่คุ้นชินประกอบกับมีภาระของการต้องเลี้ยงดูลูกอีก แต่อย่างไรก็ตาม สิ่งที่ทำให้เกิดความสมดุลของอารมณ์ ความรู้สึกและความเป็นอยู่ก็คือการปรับตัวในระดับต่างๆ ทั้งการมีปฏิสัมพันธ์กับเพื่อนๆ ในสถานคุ้มครอง ที่คอยช่วยเหลือดูแล คอยเตือนสติ รวมทั้งการปรับตัวตามกิจกรรมขององค์กร เพื่อให้ตนเองเป็นที่ไว้วางใจของเจ้าหน้าที่และนักสังคมสงเคราะห์ทุกท่านว่าเธอจะสามารถเป็นแม่ที่ดีได้ตามบรรทัดฐานทางสังคมที่ควรจะเป็น และเพื่อสามารถออกไปใช้ชีวิตในฐานะแม่ที่เลี้ยงลูกคนเดียวได้อย่างมีคุณภาพในสังคมภายนอก

วิธีวิทยาที่ใช้ในการศึกษา

การศึกษานี้ใช้วิธีการวิจัยและเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้วิธีการศึกษาเรื่องเล่า (Narrative Method) เป็นวิธีการศึกษาเพื่อมุ่งเน้นการตีความ วิเคราะห์สารที่อยู่ในเรื่องเล่า ซึ่งเป็นการศึกษาเพียงช่วงชีวิตหนึ่งของตัวผู้เล่าเท่านั้น เนื่องจากเพราะเรื่องเล่า เป็นส่วนหนึ่งของประวัติชีวิต โดยที่หัวใจของงานศึกษาอยู่ที่การศึกษาเรื่องเล่าจากชีวิตและประสบการณ์จริงของวัยรุ่นหญิงคนหนึ่งที่ได้รับภาระกลายเป็นแม่วัยรุ่นที่ต้องเลี้ยงดูลูกคนเดียวในบริบทสถานคุ้มครองของรัฐ ซึ่งเป็นการสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ และหน่วยการวิเคราะห์จะพิจารณาจากปฏิบัติการในฐานะการเป็นผู้กระทำการทางสังคม (Actor) รวมถึงการใช้แบบสอบถามเพื่อศึกษาถึงทัศนคติของผู้คนในสังคมจำนวน 80 ชุด ครอบคลุม ครอบคลุม ที่มีต่อหญิงวัยรุ่นที่ตั้งครรภ์ไม่พึงประสงค์แต่เลือกที่จะไม่ยุติการตั้งครรภ์และเลี้ยงดูลูกด้วยตนเอง

ผลการศึกษา

จากข้อค้นพบทางการศึกษาผู้เขียนได้แยกเป็นสองประเด็น คือ 1) การเป็นแม่ที่ต้องเลี้ยงลูกคนเดียวในสถานคุ้มครอง และ 2) บ้านเกร็ดตระการ กับนโยบายการช่วยเหลือแม่ที่เลี้ยงลูกคนเดียว

1. การเป็นแม่ที่ต้องเลี้ยงลูกคนเดียวในสถานคุ้มครอง

จากการเก็บข้อมูลแบบสอบถามถึงทัศนคติของผู้คนในสังคมที่มีต่อวัยรุ่นหญิงที่ตั้งครรภ์ไม่พึงประสงค์ โดยมีคำถามที่แสดงถึงทัศนคติที่ออกมาจากข้อมูลที่ได้มีดังนี้ ซึ่งผู้เขียนทำการประมวลข้อมูลออกมาจากแบบสอบถามจำนวน 80 ชุด ครอบคลุม ครอบคลุม พบว่าผู้คนส่วนใหญ่ 1) ไม่เห็นด้วยที่ผู้หญิงไทยปัจจุบันจะมีลูกโดยไม่ต้องผ่านสถาบันการแต่งงาน 2) ไม่เห็นด้วยที่ผู้หญิงวัยรุ่นเกิดการตั้งครรภ์ขึ้นโดยไม่ตั้งใจจะเป็นผลมาจากการไม่รักนวลสงวนตัว 3) ไม่เห็นด้วยกับคำกล่าวที่ว่าผู้หญิงที่ท้องไม่พร้อม เป็นผู้หญิงที่ไม่ดี 4) ไม่เห็นด้วยกับผู้หญิงที่ตั้งท้องไม่พร้อมแล้วคิดที่จะทำแท้ง 5) รู้สึกเห็นด้วยถ้าหญิงคนนั้นเลือกที่จะเก็บเด็กไว้รอจนคลอดและเลี้ยงดูด้วยตนเอง 6) ไม่เห็นด้วยกับกับความคิดที่ว่าผู้หญิงที่ค้าประเวณีเป็นผู้หญิงที่ไม่ดี

7) มองว่าผู้หญิงวัยรุ่นที่ค้าประเวณีและเกิดการตั้งครรรค์ขึ้น ซึ่งเป็นครรรค์ไม่พึงประสงค์แต่เลือกที่จะเก็บเด็กไว้ รอจนคลอดและเลี้ยงดูลูกด้วยตนเองเป็นผู้หญิงที่ดี และ 8) คิดว่าผู้หญิงที่คลอดลูกและเลี้ยงลูกในสถาน คຸ່ມครองๆ จะมีศักยภาพในการเลี้ยงดูลูกให้เติบโตอย่างมีคุณภาพได้

จากข้อมูลที่ได้จากแบบสอบถาม สามารถวิเคราะห์ไปในทิศทางเดียวได้ว่า สังคมไทยยังคงมีชุดความ เชื่อและค่านิยมในเรื่องของศีลธรรมและความถูกต้องตามจารีตอยู่ เช่นค่านิยมในเรื่องของการตั้งครรรค์โดยการ ต้องผ่านสถาบันการแต่งงานมาก่อน หรือการไม่ยินยอมให้ผู้หญิงทำแท้ง และจะรู้สึกชื่นชมเมื่อผู้หญิงคนนั้น เก็บลูกไว้จนคลอดและเลี้ยงดูเอง ซึ่งจากข้อมูลที่ได้ตรงกับงานวิจัยของนภภรณ์ หะวานนท์ (2538) เรื่องการ ตอบโต้ของผู้หญิงเมื่อตั้งครรรค์ไม่พึงประสงค์และการตัดสินใจยุติการตั้งครรรค์ ที่มองว่า ในสังคมไทยยังมีกลไก ทางสังคมที่เป็นอุดมการณ์ค่านิยมที่ไม่ยินยอมให้ผู้หญิงทำแท้ง แต่ขณะเดียวกันผู้หญิงก็จะต้องเป็นฝ่ายได้รับ ผลจากสิ่งที่เกิดขึ้น ด้วยเหตุแห่งการตั้งครรรค์ไม่พึงประสงค์ มาจากวัฒนธรรมชายเป็นใหญ่ บรรทัดฐาน ค่านิยมเรื่องเพศ เป็นเงื่อนไขทางวัฒนธรรม กล่าวคือเมื่อผู้หญิงประสบปัญหาและกลายเป็นเหยื่อของเงื่อนไข ทางวัฒนธรรมดังกล่าว สังคมกลับมีระบบที่จะให้ความช่วยเหลือผู้หญิงน้อยมาก ในทางกลับกันสังคมยังใช้วิธี ลงโทษที่รุนแรงกับผู้หญิง ไม่ว่าจะเป็นกรณีของการตั้งครรรค์นอกสมรสหรือการยุติการตั้งครรรค์ไม่พึงประสงค์ ผู้หญิงที่ตกอยู่ในสภาวะการดังกล่าวมักถูกประณามจากสังคมว่า เป็นคนไม่ดี ถูกไล่ออกจากโรงเรียน ถูกไล่ออกจากงานและแม้แต่ถูกดำเนินกรตามกฎหมาย นอกจากนี้ภภรณ์ (2538) ยังกล่าวต่ออีกว่า ผู้หญิงที่ ตั้งครรรค์และคิดว่าครรรค์นั้นไม่พึงประสงค์ คือเหยื่อของความล้มเหลวของการจัดกลไกทางสังคมให้มี ประสิทธิภาพ ผู้หญิงเหล่านี้มีสิทธิที่จะได้รับการบริการจากสังคมทั้งในด้านการปรึกษาแนะนำ การดูแลให้ได้รับ ความปลอดภัยทางร่างกายและการสนับสนุนทางด้านจิตใจ ซึ่งในแบบสอบถามนี้แสดงให้เห็นว่าสังคมมี ทักษะที่ไม่เห็นด้วยกับผู้หญิงที่คิดจะทำแท้งก็จริง แต่กลับจะรู้สึกชื่นชมเมื่อหญิงคนนั้นไม่ทำแท้ง ให้กำเนิดลูก และเลี้ยงดูลูกด้วยตนเอง ดังในทัศนของผู้เขียนเองก็คิดว่าผู้หญิงดังกล่าวนั้นมีความเข้มแข็งและกล้าหาญ เช่นเดียวกันในฐานะของการเป็นแม่ที่ต้องเลี้ยงลูกคนเดียวนั่นเอง

สำหรับประเด็นเรื่องของการสะท้อนตัวตนในฐานะผู้กระทำการทางสังคมของผู้หญิง และการให้นิยาม ความหมายกับตนเองในฐานะแม่วัยรุ่นที่ต้องเลี้ยงดูลูกคนเดียวในสถานคຸ່ມครองของรัฐ ผลการศึกษาพบว่า ภาพลักษณ์ของการต้องเป็นผู้หญิงที่เลี้ยงลูกคนเดียวในสถานคຸ່ມครองในมุมมองของผู้เล่า ในด้านของสังคม ชุมชน พบว่าต้อง³ (กรณีศึกษา) ยังคงมีความรู้สึกอายเมื่อมีคนอื่นมองยามเวลาที่เธอต้องอุ้มลูกออกไปหาหมอ ที่โรงพยาบาล เธอจะก้มหน้าก้มตาและไม่ให้ลูกกินนมเลย นอกจากนี้เธอยังเล่าต่อไปอีกว่าหากเมื่อได้ออกจาก ที่นี้ไปจะไปเปิดร้านขายลูกชิ้นและน้ำปั่น หากเมื่อมีลูกค้าที่มาซื้อของแล้วถามว่าเด็กคนนี้เป็นลูกของใครเธอก็ จะตอบปฏิเสธว่าไม่ใช่ลูกของตนเอง แต่เป็นลูกของพี่สาว เนื่องจากเธอให้เหตุผลว่า ถ้าลูกค้าโดยเฉพาะอย่าง ยิงพวกผู้ชายที่มีอายุรู้ว่าเธอเคยมีลูกตั้งแต่อายุน้อย จะมีผลทำให้พวกเขาเหล่านั้นไม่มาซื้อของอุดหนุนเธอ และจะทำให้เธอต้องเสียดุลูกค้าที่มาติดพันเธอไป ซึ่งจากคำบอกเล่าไปถึงอนาคตของตอง สามารถตีความได้ ว่า ถึงแม้ว่าตนเองมีความคิดและยืนยันมั่นคงว่าจะไม่กลับไปขายบริการอีก แต่ด้วยเพราะประสบการณ์ที่ผ่านมา ทำให้ทราบว่าการมีผู้ชายที่มีอายุและมีฐานะมาติดพันจะช่วยทำให้ชีวิตของตนไม่ลำบาก ถึงแม้ว่าเธอจะ ไม่ได้คิดจริงจังอะไรกับคนเหล่านั้นก็ตาม จึงอาจกล่าวได้ว่าเธอจะยังคงสถานะของความเป็นแม่ที่เข้มแข็งใน การต้องรับผิดชอบเลี้ยงดูลูก โดยการใช้ภาพลักษณ์ของความเป็นหญิงค้าบริการมาช่วยดำรงชีวิตของตนและ ลูกให้อยู่รอดได้ในอนาคต หรือในด้านของความเป็นแม่ที่ต้องเลี้ยงดูลูกในสถานคຸ່ມครอง ตองได้ยกตัวอย่าง เรื่องของการให้นมลูกให้ผู้เขียนฟัง ซึ่งตัวของเธอก็มีได้ละเลยที่จะกระทำในฐานะหน้าที่แม่ แต่ในขณะที่เดียวกัน เธอเองก็ต่อต้านหรือขัดขืนต่อค่านิยมความเป็นแม่ที่ถูกหลักการตามที่บ้านเกร็ดตระกูลต้องการให้เป็นด้วย

³ ชื่อของผู้ให้ข้อมูลที่ปรากฏในบทความนี้เป็นนามสมมติทั้งหมด

นั่นคือ การที่ต้องอยู่กับลูกตลอดยี่สิบสี่ชั่วโมง ซึ่งในบางเวลาเธอก็มักจะละเมิดกฎเกณฑ์ดังกล่าวนี้บ่อยๆ โดยการฝากลูกให้กับเพื่อนเลี้ยงบ้าง ซึ่งบอกกับเพื่อนว่าตนจะขึ้นไปเก็บผ้า แต่ความจริงแล้วก็คือทิ้งเก็บผ้าไปด้วย แล้วก็เล่นกับเพื่อนคนอื่นไปด้วยเป็นระยะเวลานาน

นอกจากนี้ผู้เขียนยังได้วิเคราะห์ตัวของตองในฐานะแม่ที่ต้องเลี้ยงลูกเพียงลำพัง หรือแม่เลี้ยงเดี่ยวว่า จะมีความรู้สึกถึงความยากลำบากหรือไม่อย่างไร ซึ่งพบว่าสำหรับตัวเธอเองนั้นไม่ได้รู้สึกว่าเป็นแม่เลี้ยงเดี่ยวที่จะต้องเผชิญสถานการณ์หรือความยากลำบากในชีวิตอะไรมากมาย ซึ่งหากมองในมุมของความเป็นแม่เลี้ยงเดี่ยวจริงๆ แล้ว ดังในบทความของสมชาย ปรีชาศิลปกุล (2553) เรื่องแม่เลี้ยงเดี่ยวโดดเดี่ยว พบว่าการเลี้ยงดูบุตรโดยแม่เลี้ยงเดี่ยวนับเป็นการสร้างภาระความยากลำบากในการ ดำรงชีวิตให้แก่ทางฝ่ายหญิงเป็นอย่างมาก แต่ในบริบทของงานศึกษาครั้งนี้เนื่องจากเพราะภายในกำแพงรั้วกันของบ้านเกร็ดตระการแห่งนี้ ต้องได้ใช้ชีวิตและให้กำเนิดลูกน้อยท่ามกลางสภาพแวดล้อมและสังคมที่พร้อมดูแลและช่วยเหลือเธอในการเลี้ยงดูลูกมาโดยตลอด เธอยังคงไม่ต้องรับผิดชอบสิ่งต่างๆมากมาย ไม่ว่าจะเป็นในเรื่องของเศรษฐกิจปากท้อง หรือบ้านช่อง ด้านอาหารการกินและสิ่งของอุปโภคและสาธารณูปโภค เช่น เสื้อผ้า ข้าวของเครื่องใช้ต่างๆ จึงอาจทำให้ตัวของตองยังไม่ได้รับรู้ถึงสภาพความยากลำบากของการเป็นแม่คนที่เลี้ยงลูกคนเดียวหากปราศจากเครือข่ายที่เป็นแรงสนับสนุนทางสังคม (support system) ดังในงานศึกษาของสุพัตรา ไบสมุท (2543, อ้างแล้ว) ดังนั้นสิ่งที่ต้องรู้สึกและนิยามตนเองให้ผู้เขียนฟังในฐานะแม่ที่เลี้ยงลูกในสถานคุ้มครองก็คือ สถานะของการเป็น “แม่ลูกติด” เท่านั้น คือรู้สึกไม่อิสระ จะไปไหนก็ไปไม่ได้เพราะจะต้องถูกเพ่งเล็งจากเจ้าหน้าที่บ้านเกร็ดตระการทุกคน ดังบทสนทนาต่อไปนี้

“เราคิดว่าเราเป็นแม่เลี้ยงเดี่ยวใหม่ ในความหมายของเรา แม่เลี้ยงเดี่ยวนี้น หมายถึงเลี้ยงลูกคนเดียวใช่ไหมคะ อืม ถามว่าอยากเป็นแม่เลี้ยงเดี่ยวคนเดียวใหม่ ก็ไม่นะ เพราะการเลี้ยงลูกคนเดียวมันก็น่าเบื่ออะ เพราะเวลาไปไหนก็จะต้องติดมึง มันจุงมือหนูนะ บอกไปนะ ถามว่าไปไหน มันบอกไป หนูก็ไปแล้วมันก็จุงมือหนูไป ถามว่าอยู่ที่นี่อายุใหม่ก็อายนะ เพราะเห็นเพื่อนมานั่งทำกิจกรรม แต่กูนี่ต้องมาอยู่กับลูกสองคน โดดเดี่ยวเดียวดายไม่มีใครคบ”

จากข้างต้นสะท้อนให้เห็นว่าตองในฐานะเด็กวัยรุ่นคนหนึ่งที่ตั้งครรภ์ไม่พึงประสงค์ได้ให้กำเนิดลูกเลี้ยงดูลูกในบ้านเกร็ดตระการ จะไม่ได้นิยามตนเองว่าเป็นแม่เลี้ยงเดี่ยว อาจด้วยวุฒิภาวะและสภาพแวดล้อมของการดูแลต่อเหยื่อผู้เสียหายที่ประสบปัญหาสังคมมาแบบตองหรือที่พีณี (นักสังคมสงเคราะห์) จะเรียกว่าพวกแฝง⁴ ซึ่งจากสภาพแวดล้อมและสังคมที่เป็นลักษณะแบบปิดกั้นจากโลกภายนอก ฉะนั้นตองจึงไม่ได้รับรู้ว่าคุณจะต้องเผชิญกับปัญหาชีวิตอะไรมากมาย ทั้งจากมุมมองสายตาจากบุคคลทั่วไปที่ถามว่าพ่อเด็กเป็นใครหรือไปไหน หรือต้องรู้สึกกดดันในเรื่องของหน้าตาและภาพลักษณ์ทางสังคม แบบบุคคลภายนอกที่ไม่ได้อยู่ในสถานที่ปิดกั้นดังสถานคุ้มครองแห่งนี้

ดังนั้นภาพสะท้อนของเรื่องเล่าที่ต้องมีต่อตนเอง ไม่ใช่คำว่าแม่เลี้ยงเดี่ยวแต่เป็นในความหมายที่ว่า “ถูกไปไหนไม่ได้” เนื่องจากเพราะบริบทดังกล่าวข้างต้น การที่มีลูกทำให้เธอไม่อิสระ และการคลอดลูกในนี้ก็มีส่วนสำคัญที่ทำให้เธอยังไม่สามารถออกไปไปจากบ้านเกร็ดตระการแห่งนี้ได้ ถึงแม้ว่าเรื่องของคดีความเรื่องการค้า

⁴ เป็นคำเรียกของพีณีที่ใช้เรียกกรณีของผู้ที่เข้ามาอยู่ในความคุ้มครองดูแลของบ้านเกร็ดตระการ ที่ซึ่งในตอนแรกเป็นการเข้ามาตามภารกิจหลักขององค์กร คือ ปัญหาการค้ามนุษย์ แต่ทว่าได้ให้กำเนิดบุตรในช่วงระหว่างของการถูกคุ้มครองดูแล ทั้งนี้เด็กที่เกิดมานั้นจะถูกเรียกว่าเด็กแฝงหรือฝาก เพราะว่าเป็นผลผลิตที่เกิดขึ้นมาของผู้เป็นแม่ในระหว่างที่อยู่ที่นี่

ประเวณีของเธอจะสิ้นสุดลงไปแล้วก็ตาม โดยที่พินเล่าให้ผู้เขียนฟังว่า ณ ตอนนั้นถึงแม้ว่าการเข้ามาอยู่ในบ้าน เกร็ดตระกูลของตองจะมาด้วยเรื่องของการผิดกฎหมาย คือ การค้าประเวณี ซึ่งในเวลานั้นถือเป็นหน้าที่และภารกิจหลักขององค์กรในการให้ความคุ้มครองและช่วยเหลือแก่เหยื่อการค้ามนุษย์เหล่านั้น โดยที่ตองก็เป็นกรณีหนึ่งในภารกิจหลักขององค์กร แต่เมื่อเกิดการตั้งครมรค์ติตมาอย่างที่นี้และทำการคลอดให้กำเนิดลูกขึ้นมา ในกรณีของตองนั้นหลังจากที่เรื่องของคุณความเสร็จสิ้นแล้วก็จริงแต่ก็ยังไม่สามารถออกไปจากที่นี่ได้ โดยที่กรณีของตองจะถูกแปลเปลี่ยนจากกลุ่มเป้าหมายภารกิจหลักจากการเป็นเหยื่อของการค้ามนุษย์มาเป็นภารกิจรอง นั่นคือการเป็นประเภทของการให้ความช่วยเหลือในฐานะผู้ที่ประสบปัญหาทางสังคมแทน⁵ เพราะถือว่ายังเป็นแม่วัยรุ่นที่ยังไม่มีความพร้อมในการเลี้ยงดูลูกได้อย่างมีคุณภาพ

ส่วนในด้านความรู้สึกของตองที่มีต่อการทำแท้ง เมื่อผู้เขียนถามเธอถึงทัศนคติต่อเรื่องการทำแท้งว่า ตัวของผู้เป็นแม่จะมีสิทธิในการทำแท้งลูกในครรภ์หรือไม่ ซึ่งเธอก็บอกกับผู้เขียนว่า *“มีสิทธิค่ะ ก็เพราะว่าเราไม่ได้รักเด็กคนนี้ ไม่ได้ท้องกับคนที่รัก ไม่ได้ตั้งใจให้เขาเกิด ซึ่งถ้าวันนึงเค้าเกิดขึ้นมาแล้วมารู้ความจริงว่าเราไม่ได้ตั้งใจให้เค้าเกิดมา เด็กก็จะต้องรู้สึกเสียใจใช่ไหมคะ”* ซึ่งสอดคล้องกับงานศึกษาของศศิธร ประดิษฐ์พงษ์ (2543) ซึ่งพบว่าเหตุผลของผู้เป็นแม่ในการทำแท้งนอกจากเรื่องของการเป็นอันตรายต่อผู้เป็นแม่แล้ว ยังมีในเรื่องของสภาพจิตใจและเงื่อนไขทางสังคมวัฒนธรรมเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย ว่าถึงแม้ผู้หญิงจะมีสิทธิเหนือเรือนร่างกายตนเอง แต่ก็ยังต้องอยู่ในเงื่อนไขของบรรทัดฐานและกฎเกณฑ์ทางสังคมอยู่ดี ซึ่งตองบอกกับผู้เขียนว่า ที่เธอยอมเก็บลูกไว้ก็เพราะคำพูดและแรงกดดันจากเพื่อนๆ ร่วมองค์กรเดียวกัน เช่น จากคำพูดที่ว่า *“ยังไงเสียเด็กคนนี้ก็เป็ลูกของเรา เป็นเลือดเนื้อเชื้อไขของเรา หรือคำพูดที่บอกว่าจะนำเรื่องของเธอไปบอกเจ้าหน้าที่และนักสังคมสงเคราะห์ สิ่งเหล่านี้เองมีส่วนทำให้เธอตระหนักคิดได้ว่ารู้สึกอยากเก็บลูกไว้และไม่คิดทำแท้งอีก*

2. บ้านเกร็ดตระกูล กับนโยบายการช่วยเหลือแม่ที่เลี้ยงลูกคนเดียว

ในขั้นตอนของการเตรียมความพร้อมช่วงตั้งครมรค์ก่อนคลอด ตองได้เล่าให้ผู้เขียนฟังถึงวิธีการในการเรียนรู้และเตรียมความพร้อมในการเป็นแม่คน เช่น การที่เคยช่วยดูแลคนท้องที่เป็นเพื่อนกันในสถานคุ้มครองหรือการช่วยเหลือเด็กที่เป็นลูกของเพื่อน ซึ่งพอจะทำให้ตองมีประสบการณ์ในการเลี้ยงดูเด็กจริงๆ โดยถือเป็นกระบวนการแบบรุ่นพี่รุ่นน้องส่งต่อกันช่วยกันเลี้ยง ส่งผลให้มีการซึมซับในการเลี้ยงดูเด็กถือเป็นการซึมซับที่ละเอียดละน้อย ซึ่งการกระทำเช่นนี้ก่อให้เกิดการซึมซับแปรเปลี่ยนทัศนคติของตนเองไป ดังนั้นตองจึงเริ่มมีความคิดว่าอยากเก็บลูกไว้ และคิดที่อยากเลี้ยงดูลูกด้วยตนเองเพราะเริ่มมีความรู้สึกที่ว่าไม่มีใครที่จะเลี้ยงดูลูกได้ดีกว่าผู้เป็นแม่อีกแล้ว อันเป็นการสะท้อนถึงสัญชาตญาณของความเป็นแม่ ทั้งนี้สำหรับประเด็นที่ว่าองค์กรบ้านเกร็ดตระกูลไม่จำเป็นต้องรับเลี้ยงดูลูกของผู้ที่อยู่ในความคุ้มครองดูแลก็ได้ เพราะมันไม่ใช่หน้าที่ขององค์กรแห่งนี้หากมองตามเป้าหมายนโยบายและภารกิจหลักขององค์กร

เป้าหมายหลักขององค์กรบ้านเกร็ดตระกูลในฐานะหน่วยงานของภาครัฐที่เป็นองค์กรในการให้ความช่วยเหลือและแก้ไขบรรเทาปัญหาสังคมองค์กรหนึ่ง ที่ซึ่งปรัชญาของการทำงานและเป้าหมายนโยบายอันสูงสุดและบรรลุผลก็คือการทำให้เด็กหรือผู้ที่เข้ามาอยู่ในความคุ้มครองดูแลสามารถกลับคืนสู่สังคมได้อย่างมีคุณภาพและไม่กลับไปกระทำซ้ำอีก เพราะการกลับไปกระทำซ้ำจะถือเป็นปัญหาสังคมที่ตามมาที่องค์กรจะต้องรับภาระอีก สำหรับในส่วนนโยบายที่องค์กรจะต้องกระทำสำหรับกรณีที่มีเด็กเล็กอันเกิดจากการคลอด

⁵ เป้าหมายและภารกิจหลักของสถานคุ้มครองและพัฒนาอาชีพบ้านเกร็ดตระกูล คือ 1.) หญิงที่มีอายุไม่เกิน 18 ปี ที่ต้องเข้ารับการคุ้มครองตามพระราชบัญญัติป้องกันและปราบปรามการค้าประเวณี พ.ศ.2539 หรือหญิงที่มีอายุเกิน 18 ปี ที่สมัครใจเข้ารับการคุ้มครอง 2.) หญิงและเด็ก ทั้งชาวไทยและต่างชาติ ที่ตกเป็นเหยื่อการค้ามนุษย์ ตามพระราชบัญญัติป้องกันและปราบปรามการค้ามนุษย์ พ.ศ.2551 และ 3.) หญิงและเด็กที่ประสบปัญหาสังคม ฯลฯ (อ้างอิงจาก <http://www.kredtrakarnhome.com>)

ในระหว่างที่ผู้เป็นแม่อยู่ในความคุ้มครองดูแลจากองค์กรบ้านเกร็ดตระการอยู่ นั่นคือจะต้องทำการส่งตัวเด็กไปอยู่ยังบ้านพักเด็กก่อน หรือไม่ก็ต้องทำการส่งไปอยู่กับปู่ย่าตายายหรือญาติก่อน เพื่อเปรียบเสมือนเป็นการปูทางให้กับผู้เป็นแม่จะได้มีความคล่องตัวในการจะเรียนหนังสือและฝึกอาชีพได้อย่างเต็มที่

ทั้งนี้สำหรับปฏิบัติการขั้นตอนในการให้ความช่วยเหลือแม่เลี้ยงเดี่ยวในองค์กรบ้านเกร็ดตระการ นั่นคือการช่วยสานสัมพันธ์ให้ระหว่างครอบครัวของกรณีศึกษาและตัวของกรณีศึกษาเอง โดยการคิดที่จะทำการส่งลูกออกไปก่อน

“คือมันจะเป็นสเตปของมัน คือ 1. ถ้าพ่อแม่ยังไม่พร้อม เราก็ต้องเอาให้ครอบครัวไปเลี้ยง หรือ 2. ผ่าสถานสงเคราะห์ไว้ก่อน ซึ่งมี 2 ทางเลือกแต่อย่างในกรณีที่ตัวแม่ไม่มีความพร้อมมันจะลำบากทั้ง 2 ฝ่าย เราประเมินไม่ได้นะขึ้นอยู่กับตัวเด็กและครอบครัว จากนั้นเราจะให้เค้าทำเทสกับนักจิตวิทยาครั้งนึงเพราะว่าความสวิงของเค้า การเอาเด็กไปทดลองอยู่ก่อนน่าจะเป็นการปูทางที่ดีกับตัวเค้าเพราะเค้าจะได้เก็บระหว่างเทอมการเรียน กคน. ไปด้วย อีกอย่างเด็กมันน่ารักจะสานสัมพันธ์ได้ดีมาก คือแผนเราเด็กก็ต้องปรับตัวและปรับสภาพอารมณ์ แล้วอย่างเด็กเนี่ย สภาพอารมณ์แม่ไม่ร้อยเปอร์เซ็นต์เด็กก็จะมีปัญหาภายหลัง ทั้งสติปัญญาและอารมณ์ด้วยนะ ขึ้นอยู่กับพฤติกรรมเด็กเป็นปัจจัยหลัก ดังนั้นตอนนี้นั้นจึงยังไม่มีความแมททัวร์ คือยังไม่มีความเป็นแม่ หลายอย่างทั้งตัวเด็กด้วย ถามว่าเค้าก็เป็นแม่วัยรุ่นคนนึงแต่ความไม่แมททัวร์ของเค้ายังไม่มีตอนนี้ง”

โดยทั้งนี้คำว่า“แมททัวร์”ในความหมายของพินี ก็คือ การไม่มีความพร้อมทั้งตัวผู้เป็นแม่และลูกยังไม่ได้ไปในทิศทางเดียวกันหรือยังไม่มีความเป็นแม่มากพอ ซึ่งหากพิจารณาถึงขั้นตอนและนโยบายของการทำงานและการดูแลช่วยเหลือแม่เลี้ยงเดี่ยวขององค์กรบ้านเกร็ดตระการนี้ จะมีลักษณะของการดูแลช่วยเหลือที่มีความเป็นทางการอยู่มาก กล่าวคือ มีความเป็นแห่งที่เป็นลักษณะของการทำงานที่เชื่อว่าการทำแบบนี้จะช่วยให้ผู้หญิงเหล่านี้หลุดพ้น เช่น การปลูกฝังความเป็นแม่ที่ดี คือการบอกว่าผู้เป็นแม่ต้องอยู่กับลูกตลอดเวลาเลี้ยงลูกด้วยตนเอง และให้นึกถึงหน้าที่ความรับผิดชอบต่อบทบาทความเป็นแม่ที่เมื่อออกจากความคุ้มครองดูแลจากที่นี่ไปแล้วจะต้องไม่ไปกระทำผิดซ้ำโดยการค้าประเวณีอีก

ต่อมาในส่วนของขั้นตอนนโยบายการกลับคืนสู่ครอบครัว พบว่า การดำเนินงานขององค์กรบ้านเกร็ดตระการมีวิธีการและขั้นตอนที่หลากหลาย รวมถึงการพิจารณาตัวของเด็กหรือผู้ที่อยู่ในความคุ้มครองดูแลให้ถ่วงถ้อยอย่างมาก ก่อนที่จะมีการปล่อยตัวกลับบ้านคืนสู่ครอบครัวดั้งเดิม โดยที่กว่าจะมาถึงขั้นตอนของการปล่อยตัวนั้น อย่างที่บอกว่ามีกระบวนการที่ผู้อยู่ในความคุ้มครองดูแลจะต้องผ่าน หรือก็คือ การเก็บเกี่ยวและรับเอาสิ่งที่องค์กรต้องการไปตามแต่การประเมินจากเจ้าหน้าที่ เช่น ในเรื่องของการศึกษา การฝึกอบรบอาชีพ การฝึกในเรื่องของอารมณ์และพฤติกรรม เป็นต้น ล้วนมีผลต่อการพิจารณาหมด ซึ่งในเหตุผลตามหลักการนี้ตัวของกรณีศึกษาในงานของผู้เขียนก็เช่นเดียวกัน แต่เนื่องจากว่า กรณีศึกษามีความพิเศษมากกว่าคนอื่น นั่นคือ การมีลูก ฉะนั้นในส่วนขั้นตอนของการพิจารณาให้กลับบ้านจึงค่อนข้างมีความซับซ้อนและยุ่งยากมากกว่าคนอื่น อย่างเช่นเรื่องของอารมณ์ ซึ่งไม่ได้ดูเฉพาะแค่การกระทำของตัวผู้เป็นแม่ในฐานะผู้ที่อยู่ในความดูแลขององค์กรเท่านั้น แต่ดูในฐานะแม่ที่กระทำและปฏิบัติต่อลูก ซึ่งสิ่งนี้จึงกลายมาเป็นเกณฑ์ในการพิจารณาตัวของกรณีศึกษาอย่างมาก ไม่ว่าจะเป็นด้านของสภาพอารมณ์หรือในเรื่องของการศึกษาก็จะถูกเพ่งเล็งเป็นพิเศษ

เพราะจากปรัชญาขององค์กรในเรื่องการคืนเด็กสู่สังคมอย่างมีคุณภาพและไม่กลับมากระทำผิดซ้ำ ดังนั้นเรื่องการปลูกฝังเรื่องการศึกษาและการฝึกอบรมอาชีพจึงเป็นสิ่งที่กรณีศึกษาจะต้องรับเอาไปให้ได้มากที่สุด เพื่อที่องค์กรจะได้เกิดความไว้วางใจว่าเมื่อออกไปแล้วจะมีความรับผิดชอบ มีงานทำ มีการศึกษาไม่กลับเข้าสู่วังวนเดิม เพื่อที่จะได้นำประโยชน์จากสิ่งเหล่านี้ไปใช้ในการเลี้ยงดูบุตรต่อไปในภายภาคหน้า ฉะนั้นเป้าหมายหลักขององค์กรบ้านเกร็ดตระการในฐานะหน่วยงานของภาครัฐที่เป็นองค์กรในการให้ความช่วยเหลือและแก้ไขปัญหาสังคมองค์กรหนึ่ง โดยที่ปรัชญาของการทำงานและเป้าหมายนโยบายอันสูงสุดและถือเป็นการบรรลุผลก็คือการทำให้เด็กหรือผู้ที่เข้ามาอยู่ในความคุ้มครองดูแลสามารถกลับคืนสู่สังคมได้อย่างมีคุณภาพและไม่กลับไปกระทำผิดซ้ำอีกครั้ง เพราะการกลับไปกระทำซ้ำคือสิ่งที่องค์กรหวาดวิตกว่าบุคคลเหล่านี้จะกลายมาเป็นปัญหาสังคมต่อไปอีกในอนาคตข้างหน้าหน่วยงานของรัฐจะต้องเข้ามาช่วยเหลือแก้ไขและฟื้นฟูอีกครั้งหนึ่ง

ทั้งนี้จากข้อมูลดังกล่าวข้างต้น จึงทำให้ผู้เขียนตั้งประเด็นขึ้นมาว่า สรุปแล้วนิยามความหมายของบ้านเกร็ดตระการคือสถานสงเคราะห์หรือสถานคุ้มครอง ซึ่งคำตอบที่ได้คือ การเป็นสถานคุ้มครอง เนื่องจากประเด็นนี้ (พูดถึงกรณีศึกษา) เป็นผลพลอยได้ที่ซึ่งองค์กรต้องเอามาต่อยอด เพราะตามความเป็นจริงแล้วนั้นเรื่องคดีความของตองเสร็จสิ้นไปแล้ว แต่เรื่องการกลับคืนสู่สังคมยังทำไม่ได้ และอีกสิ่งที่องค์กรตระหนักคืออยากให้เด็กกลับคืนสู่สังคมอย่างมีคุณภาพ เพราะถ้าหากปล่อยออกไปทั้งแม่และลูก ผลตอบรับที่ได้คือเด็กก็จะกลับไปเป็นแบบเดิม ดังตอนหนึ่งของคำสัมภาษณ์ที่ว่า “*ดังนั้นที่ยึดเด็กไว้ก็เพื่อตัวเด็กเอง การออกไปแล้วอยู่ไม่ได้นี่แย่นะ แต่ถ้าออกไปแล้วมันเสถียรทั้งคู่ มันจะเห็นว่าเค้าโตขึ้นและจัดการได้”*

โดยที่ประเด็นเรื่องนี้ยังน่าสนใจไปกว่า หากเปรียบถึงการดูแลขององค์กรอย่างที่คุณเขียนนำเสนอไปข้างต้น จะถือเป็นกระบวนการอบรมหล่อหลอมขัดเกลาความเป็นแม่ให้กับกรณีศึกษาได้ไหม ซึ่งคำตอบที่ได้คือ การให้ความหมายคำอธิบายว่าเป็นกระบวนการของการฟื้นฟูมากกว่า ซึ่งถือเป็นประเด็นหลัก สำหรับประเด็นที่เสริมขึ้นมาเรื่องของการให้ความช่วยเหลือผู้หญิงที่คลอดลูกในขณะที่อยู่ในความคุ้มครองดูแลขององค์กรนั้นก็เพื่อความมั่นคงของตัวเด็กเอง เนื่องเพราะการที่องค์กรบ้านเกร็ดตระการจะมาทำการขัดเกลาความเป็นแม่นั้นถือว่าไม่ใช่ภารกิจหลักขององค์กรอย่างที่ได้กล่าวไปแล้วข้างต้น ดังคำพูดของพื้นที่ที่ว่า

“ถึงแม้เขาจะเป็นเหยื่อการค้ามนุษย์แต่เขาก็จะต้องได้รับการคุ้มครองมีองค์ความรู้และมีกลไกการปกป้องคุ้มครองตัวเองให้ได้และผลผลิตที่เกิดจากเขามาเขาก็ควรจะรักและเอากลับไปด้วย ซึ่งในกระบวนการกลับคืนสู่ครอบครัวมีหลายด้านอันไหนที่คืนได้ก็จะถูกส่งไปกระบวนการฝึกอาชีพ (หมายถึงผู้เป็นแม่)⁶ คนไหนที่คืนไม่ได้และต้องเอาไปฝากสถานสงเคราะห์ที่มันก็มี แต่ถ้าอย่างนี้มันควรจะเอากลับคืนสู่ครอบครัวของเขาโดยตรงเลยจะดีกว่าไหม เพราะมันเป็นสายเลือดของเขาโดยแท้ ไม่ใช่ไปเก็บมาจากข้างถนนเมื่อไหร่”

อย่างไรก็ตามถึงแม้ว่าพื้นที่จะบอกว่าองค์กรแห่งนี้ไม่ได้มีการปลูกฝังหรือขัดเกลาเรื่องความเป็นแม่ให้กับผู้ที่อยู่ในความคุ้มครองดูแล แต่ด้วยการมีค่านิยมของการให้คุณค่าความเป็นแม่ตามกระแสหลัก จึงอาจเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงการปลูกฝังและขัดเกลาความเป็นแม่โดยไม่รู้ตัว ดังคำพูดของพื้นที่อีกตอนที่ว่า

⁶ เน้นโดยผู้เขียน

“ที่นี่ไม่มีนโยบายหรือมาตรการในการให้เด็กในความดูแลทำแท้ง ถึงแม้ว่าครรรค์นั้นจะเป็นครรรค์ที่ไม่พึงประสงค์ เพราะที่นี่เราเชื่อมั่นในเรื่องของความถูกต้องและความเป็นวัฒนธรรมของชาวพุทธ ที่ไม่ทำบาปด้วยการทำลายเด็กทารกตั้งแต่ในครรรค์ อยางไรก็แล้วแต่ก็ต้องให้ผู้เป็นแม่ตั้งท้อง รอจนคลอด เมื่อเสร็จสิ้นแล้วในขั้นตอนนี้จะนำไปฝากหรือยกให้กับใครหรือหน่วยงานไหนก็ว่ากันไป”

ถึงแม้ว่าบ้านเกร็ดตระการจะไม่ได้มีหน้าที่หลักในการรองรับกรณีผู้หญิงที่เลี้ยงลูกในองค์กรจากปัญหาสังคม แต่อย่างไรก็ตามการอยู่ภายใต้องค์กรแห่งนี้ ถือเป็นข้อดีที่ทำให้ต้องได้เลี้ยงลูกให้ได้มีสุขภาวะอนามัย และได้สารอาหารที่ครบถ้วน

“การเลี้ยงเด็กที่มีคุณภาพชีวิตดี การจะกลับไปใช้ชีวิตเลี้ยงดูเด็กที่บ้าน คุณภาพบ้านต้องดีทุกด้าน คืออยู่ที่นี้สิ่งยั่วยุมันไม่มี” จากคำพูดเหล่านี้ สะท้อนว่าองค์กรไม่ได้หวังกรณีศึกษาในฐานะของผู้ที่อยู่ในความคุ้มครองดูแลจากองค์กรเท่านั้น แต่เป็นหวังกรณีศึกษาในฐานะของการเป็นแม่ที่ต้องดูแลลูก รวมถึงเป็นห่วงตัวของเด็กเองด้วย ดังจะเห็นได้จากคำพูดที่ว่า “ถ้าเค้าทำกับลูกแบบพวกวัยรุ่นประเทศชีวิต ที่เป็นความคิดชั่ววูบเค้าก็จะรู้ว่าต้องได้รับโทษอย่างไร”

สะท้อนถึงข้อดีของการอยู่ในองค์กรรัฐ ท่ามกลางสถานภาพอย่างนี้ เพราะถึงแม้ว่าองค์กรรัฐจะเข้มงวด แต่ก็ทำให้มีระเบียบวินัย และผลพวงจากสภาพแวดล้อมและกลุ่มเพื่อนรวมถึงเจ้าหน้าที่ อันมีส่วนสำคัญอย่างมากในการทำให้กรณีศึกษาสามารถผ่านพ้นปัญหาชีวิตในช่วงเวลาหนึ่งไปได้จากปัญหาเรื่องของการตั้งครรภ์ไม่พึงประสงค์นั่นเอง

อภิปรายและสรุปผลการวิจัย

งานศึกษาส่วนมากมักมองว่าผู้หญิงเป็นเหยื่อของสังคม ทั้งจากระบบศีลธรรมและหลักศาสนา จากนโยบายการบริการทางการแพทย์ของรัฐ หรือจากการท้องไม่พร้อมแล้วไม่มีทางเลือกทั้งยังถูกตัดสินจากมุมมองสายตาคอนในสังคมทั่วไปว่าเป็นผู้หญิงที่ไม่ดี ไม่รักนวลสงวนตัว แต่จากประเด็นทางสังคมในงานศึกษาครั้งนี้ เมื่อนำมาวิเคราะห์จากเรื่องเล่าของกรณีศึกษา ซึ่งผู้เขียนวิเคราะห์ได้ว่ากรณีศึกษาเป็นเหยื่อของสังคมจากระบบคุณค่าและค่านิยมกระแสหลักก็จริง กล่าวคือ การต้องรับภาระอุ้มท้องรอจนคลอดเพื่อให้กำเนิดลูก ซึ่งถึงแม้จะเป็นการท้องที่ไม่พึงประสงค์และไม่ได้เกิดกับคนที่ตนรัก หรือจากกรณีที่เธอเล่าให้ผู้เขียนฟังว่าแฟนหนุ่มบอกให้เธอไปขายตัวเพื่อนำเงินมาช่วยประกันตัวเองออกจากคุก หรือการต้องขึ้นห้องยินยอมนอนกับชายคนอื่นเพื่อเงิน หรือแม้แต่ค่านิยมกระแสหลักเกี่ยวกับการให้คุณค่าของความเป็นแม่จากบ้านเกร็ดตระการจากข้อมูลโดยรวมนี้ หากพิจารณาดูเหมือนกับว่าเธอเป็นผู้ถูกกระทำ และไม่ได้มีสิทธิเลือกมากนัก แต่อย่างไรก็ตามเนื่องจากว่ากรณีศึกษามีใช่เป็นเพียงแค่ปัจเจกบุคคล ที่ถูกกระทำ หรือถูกยึดเยียดระบบคุณค่า หรือการถูกอบรมหล่อหลอมขัดเกลาคือความเป็นแม่และความรู้สึกว่าจะต้องเป็นผู้หญิงที่ดีเพียงอย่างเดียวเท่านั้นตามที่บริบทของสังคมหรือองค์กรต้องการให้เธอเป็น แต่ทว่าตัวของเธอเองนั้นก็กลับมีการเลือกรับและปรับเปลี่ยนอุดมคติหรือค่านิยมของการเป็นแม่ที่ตีมาปรับใช้เพื่อให้เข้ากับตัวตน ซึ่งทั้งหมดนี้ถ้ากล่าวได้ว่ากรณีศึกษานั้นมีความเป็นผู้กระทำการทางสังคม Actor) เพราะว่ามี กระบวนการของการใคร่ครวญ ตรึกตรอง และสะท้อนคิดถึงสิ่งต่างๆ (Reflex) ถึงเงื่อนไขและบริบทต่างๆ ในชีวิตที่ต้องเผชิญ ซึ่งในทัศนะของผู้เขียนคิดว่า กรณีศึกษาถึงแม้จะ

เป็นเพียงเด็กวัยรุ่นหญิงที่ประสบปัญหาชีวิตแต่ก็ยังมีพลังและความเข้มแข็งและกล้าหาญในการเลือกที่จะเก็บลูกไว้และเลี้ยงดูด้วยตนเอง

ข้อเสนอแนะ

การต้องเผชิญกับปัญหาและภาวะวิกฤตในชีวิตท่ามกลางความดูแลช่วยเหลือจากหน่วยงานองค์กรไม่ว่าจะเป็นทั้งจากภาครัฐหรือภาคเอกชนนั้น ผู้เขียนเชื่อว่าจะสามารถช่วยเหลือและบรรเทาทุกข์ให้แก่ผู้หญิงที่ตั้งครรภ์ไม่พึงประสงค์ หรือผู้หญิงที่ต้องกลายมาเป็นแม่เลี้ยงเดี่ยวได้ในระดับหนึ่ง เพื่อให้พวกเธอได้ตั้งหลักดำเนินชีวิตใหม่ในสังคมได้ แต่อย่างไรก็ตามยังคงถือเป็นเพียงการแก้ไขที่ปลายเหตุเท่านั้น ซึ่งจะทำอย่างไรที่จะแก้ไขปัญหาดังกล่าวได้ถูกจุด ทั้งนี้ผู้เขียนเชื่อว่าครอบครัวเป็นสิ่งสำคัญ เป็นจุดแรกที่ควรปลูกฝังค่านิยมที่ถูกต้องดีงามให้แก่บุตรหลาน ใช้การพูดคุยกันอย่างมีเหตุผล ให้อิสระทางความคิดและรับฟังความคิดเห็นซึ่งกันและกัน การพูดคุยกันบ่อยๆในครอบครัวจะทำให้พ่อแม่ลูกเข้าใจกันมากขึ้น ลดช่องว่างปัญหาต่างๆเหล่านี้ได้ ลำดับสุดท้ายผู้เขียนยังคงมีความเชื่อมั่นว่าผู้หญิงที่ประสบปัญหาชีวิตต้องกลายมาเป็นแม่ที่ต้องเลี้ยงดูลูกโดยลำพัง ไม่ว่าจะอยู่ในบริบทไหนของสังคมก็ตาม สามารถที่จะเลี้ยงดูลูกให้ดีและมีคุณภาพได้

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

จิราภรณ์ อารยะรังสฤษฎ์. (2526). **ทฤษฎีพัฒนาการของมนุษย์ตามแนวความคิดของ Erik H. Erikson, Robert R. Sears, Jean Piaget.** เชียงใหม่ ภาควิชาจิตวิทยา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ฉลาดชาย รมิตานนท์. (2535). ผู้หญิงกับวัฒนธรรม : มานุษยวิทยา คำตอบหรือตัวปัญหา. ในการศึกษาเรื่องผู้หญิง, หน้า27. รวบรวมโดย ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์. กรุงเทพมหานคร : โครงการสตรีและเยาวชนศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ชูดา จิตพิทักษ์. (2525). พฤติกรรมศาสตร์. พิมพ์ครั้งที่ 2 . กรุงเทพมหานคร : บริษัทสารมวลชน.

บุศกร กาศมณี. (2552) . วากรรมแม่เลี้ยงเดี่ยวในสังคมไทย. เป็นพ่อแม่หลังชีวิตคู่แยกทาง : มุมมองด้านกฎหมาย, มิติหญิงชายและวากรรม. มูลนิธิโฮนริค เลิลล์ Imprint เชียงใหม่ : สำนักงานภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้. พิมพ์ครั้งที่ 1.

พิมพ์ราไพ สุนทรารชุน. (2549) . แนวทางการสร้างเสริมศักยภาพของแม่คนเดียวที่เลี้ยงลูก. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต .สตรีศึกษา สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

- ภัทรานี ไพบูลย์(2537). ความสัมพันธ์ระหว่างการสนับสนุนทางสังคมกับการปรับตัวของหญิงตั้งครรภ์ที่มีภาวะความดันโลหิตสูงเนื่องจากการตั้งครรภ์ : ศึกษาเฉพาะกรณีโรงพยาบาลในสังกัดกรุงเทพมหานคร. วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ยศ สันตสมบัติ. (2532). พรอยด์และพัฒนาการของจิตวิวิเคราะห์ : จากความฝันสู่ทฤษฎีสังคม. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ศศิธร ประดิษฐ์พงษ์. (2543). สิทธิในการเป็นเจ้าของร่างกายกับการตัดสินใจทำแท้ง. วิทยานิพนธ์หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (การบริหารงานยุติธรรม) คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ศิริพร หนูนวล. (2541). บริการที่พึงประสงค์สำหรับหญิงตั้งครรภ์ไม่พึงปรารถนาในทัศนะของนักสังคมสงเคราะห์. วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ศุภมาส เพชรพรหม.(2550). แอร์โฮสเตส : กระบวนการเข้าสู่อาชีพ การดำเนินชีวิตการทำงานและการจัดการอารมณ์. สังคมวิทยา-มานุษยวิทยา มหาบัณฑิต (สังคมวิทยา) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สมชาย ปรีชาศิลปกุล.(2553). แม่เลี้ยงเดี่ยวโดดเดี่ยว. นิตยสารวิภาษา 4 (7) : หน้า 76 – 79.
- สิรินุช เสี่ยงศักดิ์ (2548). การเผชิญปัญหา ภาวะวิกฤต ภายใต้กระบวนการตัดสินใจเพื่อตั้งครรภ์ต่อของหญิงตั้งครรภ์ไม่พึงประสงค์ : ศึกษาเฉพาะกรณีสถานคุ้มครองและพัฒนาอาชีพบ้านเกร็ดตระการ. วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสตร์มหาบัณฑิต คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สุไพรมา สีสามณี. (2543). ศึกษาการเผชิญปัญหา ภาวะวิกฤต และการได้รับการสนับสนุนทางสังคมของบิดามารดาที่มีบุตรเป็นออทิสติก. วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สุพัตรา ไบสมุท .(2543). การประยุกต์ใช้แนวความคิดการสนับสนุนทางสังคม ต่อการให้บริการจากมารดานอกสมรส ศึกษาเฉพาะกรณีสหทัยมูลนิธิ. วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสตร์มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สุพัตรา สุภาพ.(2536) .สังคมและวัฒนธรรมไทย : ค่านิยม ครอบครัว ประเพณี. ไทยวัฒนาพานิช
- อัจฉรา อักษรวิทย์ .(2529). การศึกษาเปรียบเทียบปัจจัยที่มีส่วนสนับสนุนความต้องการบุตรและความไม่ต้องการ บุตรของมารดานอกสมรส : ศึกษาเฉพาะกรณี โรงพยาบาลราชวิถี กรุงเทพมหานคร. วิทยานิพนธ์ สังคมสงเคราะห์ศาสตร์มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ภาษาอังกฤษ

Kotwal, Nidhi and Bharti Prabhakar .(2009). Problems Faced By Single Mothers. Post Graduate Department Community Resource Management and Extension. G.C.W.Parde, Jammu, Jammu and Kashmir, India.

Rungpueng Arattha. (2005). Body, Power, and Discourse in Childbirth. A Thesis submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of doctor of philosophy (Medical and Health Social Sciences) Faculty of Graduate Studies Mahidol University.

เอกสารประมวลบทความประกอบการสัมมนา (Proceedings)

วันที่ 25 มิถุนายน 2558

(ห้อง 613)

ห้องที่ 5 สังคมวัฒนธรรม และพหุวัฒนธรรม (2)

เวลา 15.15 – 17.15 น.

อาจารย์ประจำห้อง

ดร.ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ

1. รินนา ทากุดเรือ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
“การสร้างความทรงจำผ่านเรื่องเล่าและมรดกในพิพิธภัณฑ์สงครามโลกครั้งที่ 2”
2. เทียนชัย สุริมาศ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
“ปัจจัยที่ทำให้การใช้ภาษาชาติในวิถีปฏิบัติในสังคมวัฒนธรรมอีสานลดลงและการปรับเปลี่ยน”
3. อัญธิมา แสงชัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
“เท่าเทียมแต่ไม่ (จำเป็น) ต้องเท่ากัน: ความเป็นธรรมในจริยศาสตร์ขงจื้อ”

พิพิธภัณฑ์สงครามโลกครั้งที่ 2 จังหวัดกาญจนบุรี:
การสร้างความทรงจำผ่านเรื่องเล่าและมรดกในพิพิธภัณฑ์

The museum of World War II in Kanchanaburi Reconstruction of memory
to narratives and heritage in Museum

รินนา ทากุดเรือ¹

Rinna Takudrua

บทคัดย่อ

บทความนี้ศึกษาเกี่ยวกับความซับซ้อนของการจัดการเรื่องเล่าชุดความทรงจำสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ต่อการรับรู้ความทรงจำในสังคมร่วมสมัย มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการนำเสนอชุดความทรงจำและความสัมพันธ์ของชุดความทรงจำในพิพิธภัณฑ์สงคราม จังหวัดกาญจนบุรี บทความนี้ได้พิจารณาการนำเสนอชุดความทรงจำของพิพิธภัณฑ์สงคราม การเลือกเรื่องเล่าและวัตถุที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์อย่างไร และการสร้างความทรงจำในพิพิธภัณฑ์สงคราม มีความสัมพันธ์อย่างไรต่อการรับรู้ดีระหว่างผู้สร้างและผู้รับความทรงจำ โดยอาศัยแนวคิดความทรงจำของปีแอร์ โนรา เป็นกรอบวิเคราะห์สำคัญสำหรับเชื่อมโยง การสร้างความทรงจำจากอดีตถึงปัจจุบัน เรียกว่าแหล่งความทรงจำ (site of memory) ข้อมูลส่วนใหญ่ได้จากการชมสังเกตการณ์พิพิธภัณฑ์ การสัมภาษณ์ผู้นำเสนอและผู้ชมพิพิธภัณฑ์ และเก็บข้อมูลช่วงงานรำลึก (Anzac Day) และงานสัปดาห์สะพานข้ามแม่แคว พื้นที่การศึกษาประกอบด้วยพิพิธภัณฑ์ทั้ง 4 แห่งในจังหวัดกาญจนบุรี ได้แก่ 1.พิพิธภัณฑ์สงครามอักษะและเชลยศึก 2.หอศิลป์และพิพิธภัณฑ์สงครามโลกครั้งที่ 2 3.พิพิธภัณฑ์สถานแห่งความทรงจำ 4.พิพิธภัณฑ์ทางรถไฟ ไทย-พม่า

ผลการศึกษาพบว่า เรื่องเล่าความทรงจำที่นำเสนอในพิพิธภัณฑ์สงครามแต่ละแห่ง มีการสร้างชุดความทรงจำที่แตกต่างกัน ส่วนใหญ่พิพิธภัณฑ์สงครามจะมีเรื่องเล่าชุดความทรงจำเน้นเรื่องราวเกี่ยวกับความทุกข์ทรมาน ความสูญเสีย ความเจ็บปวดของบรรดาเชลยศึกและแรงงานที่ถูกเกณฑ์มาสร้างทางรถไฟ เรื่องเล่าเหล่านี้ถูกนำเสนอให้เป็นภาพแทนความจริงในอดีต เช่น พิพิธภัณฑ์สถานแห่งความทรงจำ และพิพิธภัณฑ์ทางรถไฟ ไทย-พม่า แต่สำหรับพิพิธภัณฑ์สงครามอักษะและเชลยศึก กับหอศิลป์พิพิธภัณฑ์สงครามโลกครั้งที่ 2 มีการสร้างเรื่องเล่าความทรงจำเน้นเรื่องราวด้านศีลธรรม และนำเสนอภาพความทรงจำของผู้คนในจังหวัดกาญจนบุรีมีความเกี่ยวข้องกับทหารญี่ปุ่นและเชลยศึก จากการนำเสนอชุดความทรงจำของพิพิธภัณฑ์แต่ละแห่ง ส่งผลกระทบต่อรับรู้อดีตของผู้คนในสังคมปัจจุบัน ดังนั้นการสร้างความทรงจำจึงมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างความทรงจำกับสถานที่ มีความสัมพันธ์ทางวาทกรรมของความทรงจำผ่านการตีความหมายและเลือกนำเสนอภาพแทนความจริงที่จัดแสดงพิพิธภัณฑ์สงคราม อย่างไรก็ตามการสร้างเรื่องเล่าความทรงจำสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 มีอิทธิพลส่งผลให้เกิดการอนุรักษ์มรดก และส่งเสริมการท่องเที่ยวในจังหวัดกาญจนบุรีเป็นอย่างมาก

คำสำคัญ: การสร้างความทรงจำ, ภาพแทนความจริง, มรดก, พิพิธภัณฑ์สงครามโลกครั้งที่ 2, พิพิธภัณฑ์สงคราม

¹ นักศึกษาระดับปริญญาโท คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

Abstract

This article study the complexity of narratives to memory of Museum of World War II to recognition memory contemporary society. Aims to study proposed series of memories and relationships of the war museum in Kanchanaburi province. This article is the proposed series of memories of the War Museum. Choosing narratives and objects exhibited in the museum. And reconstruction of memory for the War Museum. How to recognize a relationship between the creator and the receiver memory. By the memory of Pierre Nora, the framework for link analysis. Reconstruction of memory from the past to the present. Called site of memory, most observers viewed the museum. Interviews with presenters and museums. And the storage and recall (Anzac Day) and a bridge crossing the square. The study area consists of the 4 museums in Kanchanaburi. Including, 1) The JEATH War Museum 2) Art gallery and museum of World War II 3) Hellfire Pass Memorial Museum 4) Thailand – Burma Railway Museum

The results of that narratives of memory offered in each of the war museum. Reconstruction to different set of memories. War is mainly a story on a series of memories about the pain, suffering and loss of all prisoners of war and those who were enlisted to build a railroad. These narratives were presented as the truth in the past, such as museum memories. Thailand – Burma Railway Museum, but for The JEATH War Museum. Art gallery and museum of World War II, the creation narrative memories focused on morality. And the memories of people in Kanchanaburi is associated with Japanese soldiers and prisoners of war. The presentation of the museum's collection of memories each. Affect the perception of people in today's society. There are reconstruction of memory have a causal link between the memory location. Correlated discourse of memory through interpretation. And present the truth to the war museum exhibits. However, creating a narrative memories of World War II influence, resulting in the preservation of heritage. And promote tourism in Kanchanaburi is a huge tourism.

Kay words: reconstruction of memory, representation, heritage, museum of World War II, war museum.

บทนำ

มนุษย์ทุกคนไม่มีใครไม่มีอดีตเพราะอดีตเป็นความคิดชุดหนึ่งที่มนุษย์ได้สร้างขึ้นมาเพื่อสร้างความรู้ และจดจำประสบการณ์ อดีตเป็นเครื่องมือที่นำมาใช้เพื่อให้มนุษย์ในสังคมอยู่ภายใต้เรื่องราวต่างๆ ที่มีความเชื่อมโยงกัน อดีตมักเป็นเครื่องมือสำคัญที่นำมาใช้กระตุ้นให้เกิดประสบการณ์ร่วมอยู่เสมอ และบางครั้งอาจกลายเป็นบ่อเกิดของความรุนแรง เช่น ปัญหาความรุนแรงทางการเมืองในประเทศไทย ได้ใช้อดีตความสูญเสีย ความเจ็บปวด มาเป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างประสบการณ์ความทรงจำ โดยใช้อดีตเป็นฉนวนที่ปลุกความทรงจำของผู้ที่เคยอยู่ร่วมเหตุการณ์ความสูญเสียและความเจ็บปวด ผ่านไปสู่ความทรงจำของผู้คนใน

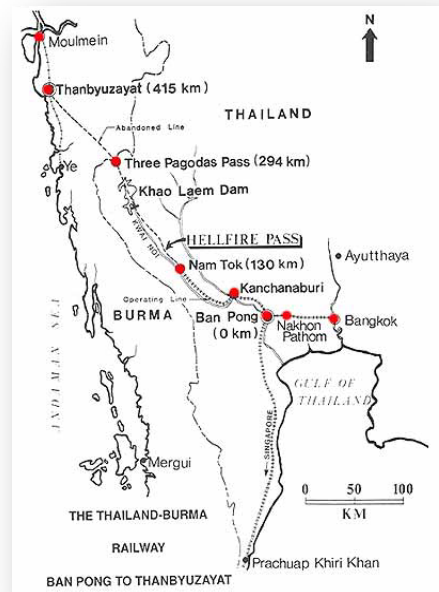
ปัจจุบัน แม้ว่าเหตุการณ์ความสูญเสียและความเจ็บปวดนั้นได้ผ่านช่วงเวลานานหลายปี แต่อดีตยังคงทำหน้าที่เชื่อมโยงความทรงจำระหว่างผู้คนในอดีตและปัจจุบันอยู่เสมอ รวมไปถึงการในอดีตเพื่อหวงรำลึกถึงเหตุการณ์ที่โหดร้าย เช่น สงครามโลก การฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ เป็นต้น จากเหตุการณ์ดังกล่าวนี้ อาจเรียกอีกอย่างว่า “การสร้างความทรงจำ”

จังหวัดกาญจนบุรีเป็นจังหวัดหนึ่งที่ได้รับการสนับสนุนให้เป็นพื้นที่แหล่งท่องเที่ยว โดยถูกนำเสนอภาพลักษณ์ผ่านสื่อและนโยบายของหน่วยงานรัฐ โดยภาพลักษณ์ที่ถูกนำเสนอ นั้น สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ภาพลักษณ์ใหญ่ ได้แก่ ภาพลักษณ์ที่หนึ่งเป็นพื้นที่ความอุดมสมบูรณ์ทางธรรมชาติ และภาพลักษณ์ที่สองเป็นพื้นที่รำลึกทางประวัติศาสตร์ช่วงสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งภาพลักษณ์ทั้ง 2 แบบนี้ นำไปสู่การพัฒนาและสร้างแรงจูงใจเพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวในธุรกิจการท่องเที่ยวเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ช่วงสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นการนำเสนอภาพลักษณ์ที่สำคัญต่อการนำเสนอเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ในจังหวัดกาญจนบุรีสู่การรับรู้ทั้งคนไทยและชาวต่างชาติ แสดงให้เห็นจังหวัดกาญจนบุรีมีทรัพยากรการท่องเที่ยวที่สำคัญโดยเฉพาะเรื่องราวของประวัติศาสตร์สมัยใหม่

พื้นที่ของจังหวัดกาญจนบุรีในอดีตเคยเป็นเส้นทางเดินทัพการสู้รบสงครามระหว่างไทยกับพม่าอยู่หลายครั้ง เนื่องจากชายแดนจังหวัดกาญจนบุรีมีพื้นที่ติดกับพม่า (ปัจจุบันคือสาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์) ทำให้จังหวัดกาญจนบุรีเป็นพื้นที่ที่มีการบอกเล่าเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ เช่น ด่านเจดีย์สามองค์และทุ่งลาดหญ้าเป็นจุดพื้นที่สำคัญที่มีเรื่องราวประวัติศาสตร์เกี่ยวกับสงครามเก้าทัพ โดยมีการเล่าเรื่องราวผ่านอนุสรณ์สถาน และอุทยานประวัติศาสตร์สงครามเก้าทัพ ต่อมาในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 จังหวัดกาญจนบุรีถูกใช้เป็นเส้นทางผ่านสำหรับการสร้างทางรถไฟของกองทัพญี่ปุ่น โดยมีจุดหมายปลายทางรถไฟสิ้นสุดที่พม่า จากเรื่องราวทางประวัติศาสตร์การสู้รบที่เกิดขึ้นในพื้นที่จังหวัดกาญจนบุรี แสดงให้เห็นว่าพื้นที่จังหวัดกาญจนบุรีเป็นพื้นที่ทางประวัติศาสตร์ของสงคราม ทำให้พื้นที่แห่งนี้มีเรื่องราวเกี่ยวกับสงครามที่กระจายอยู่ในพื้นที่จุดต่างๆ จึงเป็นที่มาทำให้ผู้ศึกษามีความสนใจต่อพื้นที่แห่งนี้เป็นอย่างมาก เพื่อใช้สำหรับการศึกษาเรื่องราวในช่วงสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2

จุดเริ่มต้นของพิพิธภัณฑ์สงครามสุพรรณบุรีเรื่องเล่า

สำหรับการรับรู้เรื่องราวสงครามโลกครั้งที่ 2 ในพื้นที่จังหวัดกาญจนบุรีในอดีตเคยเป็นพื้นที่สมรภูมิรบสำคัญ โดยเฉพาะพื้นที่ในเมืองของจังหวัดกาญจนบุรี สะพานข้ามแม่น้ำแควเป็นสถานที่หนึ่งที่เป็นสัญลักษณ์และหลักฐานสำคัญเกิดขึ้นร่วมสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 สะพานนี้เกิดขึ้นจากการสร้างเส้นทางรถไฟที่กองทัพญี่ปุ่นต้องการสร้างทางรถไฟไปบรรจบที่พม่า จุดเริ่มต้นของทางรถไฟสายนี้เริ่มต้นที่สถานีหนองปลาตูก อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี จนสิ้นสุดที่สถานีทันบูชายัต (Thanbyuzayat) ที่พม่า สาเหตุที่ต้องเริ่มสร้างทางรถไฟที่จุดสถานีหนองปลาตูก เพราะว่าสถานีหนองปลาตูกเป็นจุดที่เชื่อมเส้นทางรถไฟจากทางใต้ โดยสามารถบรรทุกแรงงานและเชลยศึกที่เกณฑ์มาสร้างทางรถไฟจากค่ายที่สิงคโปร์ โดยทางรถไฟสายนี้ผ่านจังหวัดชุมพร จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ และจังหวัดเพชรบุรี ก่อนจะไปบรรจบกันที่สถานีบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี (เจ.พี. ม.ม.ป.: 13 - 21) โดยมีระยะทางความยาว 415 กิโลเมตร อยู่ในเขตไทย 303.95 กิโลเมตร

รูปภาพที่ 1 แผนที่แสดงเส้นทางรถไฟ ไทย - พม่า ที่สร้างขึ้นจากแรงงานและเชลยศึกที่ถูกญี่ปุ่นเกณฑ์มาสร้างทางรถไฟสายนี้ จนได้รับการขนานนามว่า “เส้นทางรถไฟสายมรณะ”

และในเขตพม่า 101.05 กิโลเมตร (วรุช สุวรรณฤทธิ์, 2544: 10) เพื่อประโยชน์ในการขนส่งอาวุธและเสบียงในการสนับสนุนกองทัพญี่ปุ่นที่อยู่ในพม่า ภายหลังจากสงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุดลงทางรถไฟสายนี้เป็นของฝ่ายสัมพันธมิตรประเทศอังกฤษ ในปี พ.ศ.2489 ได้รื้อทางรถไฟในเขตพม่าออกระยะทาง 30 กิโลเมตร และในประเทศไทยระยะทาง 6 กิโลเมตร โดยในประเทศไทยสิ้นสุดที่สถานีท่าเสา หรือในปัจจุบันเรียกว่าสถานีน้ำตก และรัฐบาลไทยได้ซื้อทางรถไฟนี้ต่อจากประเทศอังกฤษ โดยต้องชำระเงินค่าทางรถไฟจำนวนเงิน 50 ล้านบาท ปัจจุบันรถไฟเส้นทางสายนี้ยังคงเปิดใช้และเป็นเส้นทางคมนาคมที่สำคัญต่อการท่องเที่ยวในจังหวัดกาญจนบุรี

เรื่องราวการสร้างเส้นทางรถไฟถูกเล่าเรื่องราวผ่านแรงงานที่สร้างสะพานนั้นคือ กลุ่มแรงงานและเชลยศึกที่กองทัพญี่ปุ่นเกณฑ์มาสร้างทางรถไฟแห่งนี้ และเป็นที่มาของการเล่าเรื่องราวถึงกลุ่มแรงงานที่ต้องทุกข์ทรมานกับการสร้างเส้นทางรถไฟสายนี้ จนกลายเป็นเรื่องราวเหตุการณ์โศกนาฏกรรมที่เกิดขึ้น ปัจจุบันสะพานข้ามแม่น้ำแควเป็นแหล่งท่องเที่ยวสำคัญที่นักท่องเที่ยวต้องแวะเวียนมาชม ดังนั้นสะพานข้ามแม่น้ำแควจึงถูกนำเสนอขึ้นมาใหม่ผ่านการท่องเที่ยวที่ให้ความสำคัญและความสนใจอยู่ที่เฉพาะสะพานในฐานะแหล่งท่องเที่ยวมากกว่าการบอกเล่าเรื่องราวอดีตของผู้คนผ่านมรดกแห่งนี้

ร่องรอยเรื่องเล่าทางประวัติศาสตร์ช่วงสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 (พ.ศ.2484 - 2488) ในจังหวัดกาญจนบุรีถูกนำมาใช้จัดแสดงผ่านพิพิธภัณฑ์ที่กระจายตัวอยู่ในพิพิธภัณฑ์ที่กระจายอยู่ในพื้นที่จังหวัดกาญจนบุรี ในการศึกษาครั้งนี้ผู้ศึกษาขอเรียกพิพิธภัณฑ์ที่จัดแสดงเกี่ยวกับช่วงสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ว่า “พิพิธภัณฑ์สงคราม” พิพิธภัณฑ์ส่วนใหญ่ได้จัดแสดงวัตถุ อาทิเช่น อาวุธที่ใช้ในการรบสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 และการจัดแสดงนิทรรศการจำลองภาพเหตุการณ์สำคัญในช่วงสมัยสงครามโลก เป็นต้น ซึ่งสะท้อนภาพความสูญเสีย ความเจ็บปวดจากการทำสงคราม

จุดเริ่มต้นของการเกิดพิพิธภัณฑ์สงครามในจังหวัดกาญจนบุรีนั้นเกิดขึ้นในปี พ.ศ.2520 เป็นพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นที่ตั้งอยู่ในวัดไชยชุมพลชนะสงคราม หรือที่ชาวบ้านบริเวณนี้เรียกว่า วัดใต้ จัดตั้งขึ้นโดยเจ้าคุณพระเทพปัญญาสุธี ลักษณะการจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์แห่งนี้ได้รวบรวมภาพถ่าย ภาพเขียนและบทความเกี่ยวกับการสร้างทางรถไฟอันเป็นที่มาของเส้นทางรถไฟสายมรณะ ลักษณะการจัดแสดงนี้ทางวัดเป็นผู้จัดการและพยายามถ่ายทอดเรื่องราวต่างๆ ผ่านอาคารจำลองที่เป็นที่พักเชลยศึก เป็นอาคารที่ทำจากไม้ไผ่หลังคามุง โดยทางวัดใช้รูปแบบการจัดแสดงดังกล่าวนี้เพื่อถ่ายทอดประสบการณ์ เรื่องราว ความทรงจำ บรรยากาศของค่ายกักกันเชลยศึกในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งทางวัดเชื่อว่าเป็นกลยุทธ์รูปแบบหนึ่งที่จะดึงดูดชาวต่างชาติได้ นอกจากนี้พิพิธภัณฑ์แห่งนี้ยังจัดแสดงในแง่มุมความเชื่อทางพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับเรื่องกรรม โดยรูปแบบการจัดแสดงในเรื่องนี้ได้รวบรวมข่าวของอดีตทหารญี่ปุ่นที่เคยรับหน้าที่เป็นล่ามให้แก่ทหารญี่ปุ่น ชื่อว่า ทาเคชิ นากาเซ (ฟูจิوار่า) หลังจากสงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุดลงเขาได้กลับมาที่จังหวัดกาญจนบุรีอีกครั้งและตัดสินใจของบวชเป็นพระสงฆ์อยู่ที่วัดใต้ เพื่อเป็นการไถ่บาปของตนเองและชาวญี่ปุ่นที่เคยทำทารุณไว้กับกลุ่มเชลยศึก จากเรื่องราวการนำเสนอของพิพิธภัณฑ์แห่งนี้พยายามสะท้อนให้เห็นภาพอดีตทางประวัติศาสตร์ที่ให้ความรู้สึกอารมณ์ของผู้เข้าชมมีความสงสารต่อสภาพชีวิตของเชลยศึก และรู้สึกเห็นใจอดีตทหารญี่ปุ่นที่มีจิตใจสำนึกผิดบาปต่อการกระทำแก่เชลยศึก

ต่อมาใน พ.ศ.2530 หอศิลป์และพิพิธภัณฑ์สงครามโลกครั้งที่ 2 ได้ก่อตั้งขึ้น ภายในพิพิธภัณฑ์จัดแสดงเรื่องราวเกี่ยวกับสงครามโดยนำวัตถุต่างๆ เช่น มีด ปืน ดาบ ลูกกระเบิด เป็นสิ่งจัดแสดงที่สื่อถึงความโหดร้ายและความสูญเสียของสงคราม การจัดแสดงพิพิธภัณฑ์แห่งนี้แบ่งโซนจัดพิพิธภัณฑ์ออกเป็น 3 อาคารและถ่ายทอดเรื่องราวประสบการณ์ต่างๆ ตั้งแต่สงครามสมัยอยุธยา จนกระทั่งเรื่องราวสถานการณ์การเมืองของประเทศไทย จากภาพลักษณ์ที่พิพิธภัณฑ์แห่งนี้ต้องการนำเสนอคือการมองอดีตผ่านวัตถุสิ่งของที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์และถ่ายทอดประสบการณ์ตามการเปลี่ยนแปลงบริบทของสังคม

พิพิธภัณฑ์สถานแห่งความทรงจำ หรือเรียกอย่างคุ้นหูว่า พิพิธภัณฑ์ช่องเขาขาด ได้ก่อตั้งขึ้น เมื่อปี พ.ศ.2540 พิพิธภัณฑ์แห่งนี้ได้รับความร่วมมือจากรัฐบาลออสเตรเลียในการรวบรวมข้อมูลและจัดสร้างเป็น พิพิธภัณฑ์ การจัดแสดงพื้นที่ของพิพิธภัณฑ์แห่งนี้ได้แบ่งออกเป็น 2 ส่วน ได้แก่ ส่วนที่ 1 ส่วนจัดแสดง นิทรรศการภายในอาคารและ ส่วนที่ 2 เป็นพื้นที่ที่สามารถเดินตามเส้นทางรถไฟตามช่องเขาที่เป็นสถานที่จริง ด้านหลังอาคาร พิพิธภัณฑ์นี้ได้สะท้อนประสบการณ์ความทรงจำในอดีตของเชลยศึกที่ถูกเกณฑ์เพื่อมาสร้าง ทางรถไฟสายนี้ให้สำเร็จไปยังพม่า และวันที่ 25 เดือนเมษายนของทุกปี พิพิธภัณฑ์นี้จะมีกิจกรรมรำลึกถึง ทหารเชลยศึกที่เสียชีวิตหรือเรียกว่า วันแอนแซคเดย์ (Anzac Day) เช่นเดียวกับพิพิธภัณฑ์ทางรถไฟ ไทย-พม่า ก่อตั้งขึ้นเมื่อพ.ศ.2547 เป็นพิพิธภัณฑ์เอกชนที่ได้รับความร่วมมือจากรัฐบาลออสเตรเลียเช่นกัน โดย พิพิธภัณฑ์แห่งนี้ได้นำเรื่องราวในอดีตของทหารเชลยศึกมาถ่ายทอดผ่านวัตถุสิ่งของที่ทหารเชลยศึกเคยใช้ พิพิธภัณฑ์ 2 แห่งนี้พยายามถ่ายทอดเรื่องราวความทรงจำในอดีตของทหารเชลยศึกผ่านการปลุกความทรงจำ นั้นผ่านกิจกรรมวันรำลึกของทุกปี

สำหรับพื้นที่ของพิพิธภัณฑ์สงครามในจังหวัดกาญจนบุรีทั้ง 4 แห่ง ทำให้ผู้ศึกษาเกิดข้อสงสัย เนื่องจากว่าพิพิธภัณฑ์วัดใต้และหอศิลป์พิพิธภัณฑ์สงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นพิพิธภัณฑ์ที่สร้างและจัดแสดงโดย คนไทย ส่วนพิพิธภัณฑ์ทางรถไฟไทย-พม่า และพิพิธภัณฑ์ช่องเขาขาดผู้สร้างและจัดแสดงเป็นชาวต่างชาติ สัญชาติออสเตรเลีย ซึ่งที่มาของการจัดตั้งแต่ละแห่งผู้ศึกษาเกิดข้อสังเกตและเป็นคำถามต่อไปถึงการเล่า เรื่องราวในพิพิธภัณฑ์ในเรื่องราวสงครามโลกครั้งที่ 2 การเล่าเรื่องผ่านการจัดแสดงนำเสนอในพิพิธภัณฑ์แต่ละ ที่มีเสียงหรือการให้น้ำหนักความสำคัญ แท้จริงแล้วเป็นการสร้างความทรงจำของใคร

การเล่าเรื่องผ่านพิพิธภัณฑ์ วัตถุหรือสิ่งของนำมาจัดแสดง เป็นสิ่งที่ถูกเลือกนำมาเป็นตัวแทนของการเล่า เรื่องในอดีต สิ่งที่พิพิธภัณฑ์เลือกนำมาจัดแสดงนั้น แท้จริงแล้วอาจมาจากความต้องการรับรู้อดีตของผู้อื่นหรือ คนนอกมากกว่าการบอกเล่าถึงเรื่องราวของตนเองให้ผู้อื่นได้รับรู้ ดังนั้นการศึกษาครั้งนี้ผู้ศึกษาไม่ได้มองว่า พิพิธภัณฑ์นั้นได้นำเสนอสิ่งที่ปราศจากอคติและนำเสนออย่างตรงไปตรงมา เพราะเนื่องจากในพิพิธภัณฑ์นั้นมีความสัมพันธ์ที่ซับซ้อนทั้งจากกลุ่มผู้สร้างพิพิธภัณฑ์และกลุ่มผู้ชมพิพิธภัณฑ์ ดังนั้นชุดการจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์ จึงเป็นเครื่องมือสำหรับการตอบสนองหรือการตรอกย้ำความทรงจำบางอย่าง โดยการนำเสนอเน้นไปที่กลุ่ม ผู้ชมพิพิธภัณฑ์ที่หลากหลาย ทั้งจากผู้ที่เคยได้รับผลกระทบจากช่วงความทรงจำนั้น ผู้ที่เคยอยู่ร่วมเหตุการณ์ ความทรงจำนั้น ร่วมไปจนถึงกลุ่มคนที่ต้องการรำลึกถึงเหตุการณ์ในอดีต อาจกล่าวได้ว่าการจัดแสดงต่างๆของ พิพิธภัณฑ์สงครามในจังหวัดกาญจนบุรีไม่ใช่การเล่าเพียงแค่ประวัติศาสตร์ช่วงสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 การใช้ ชีวิตหรือการสูญเสียของกลุ่มเชลยศึกที่ถูกเกณฑ์เพื่อมาสร้างทางรถไฟ หรือการจัดแสดงวัตถุสิ่งของในช่วงสมัย สงครามโลกครั้งที่ 2 เพียงแค่นั้น แต่เบื้องหลังของการจัดแสดงดังกล่าวนี้ อาจกำลังสะท้อนให้เห็นถึงความรู้สึก ความทรงจำ และสถานการณ์ปัจจุบันที่ผู้จัดแสดงพิพิธภัณฑ์ต้องเผชิญกับผู้อื่นที่ชมพิพิธภัณฑ์

บทความนี้ มีจุดประสงค์ที่จะศึกษาชุดความทรงจำผ่านการนำเสนอในพิพิธภัณฑ์สงคราม และศึกษา ความสัมพันธ์ของชุดความทรงจำที่ถูกนำเสนอในพิพิธภัณฑ์สงครามทั้ง 4 แห่งในจังหวัดกาญจนบุรี เพื่ออธิบาย “ความหมาย” และ “การตีความ” โดยบทความนี้ต้องการนำเสนอการสร้าง ความทรงจำของพิพิธภัณฑ์ สงครามที่ถูกสร้างความทรงจำ เพื่อต้องการตรอกย้ำชัยชนะของฝ่ายตน ผ่านเรื่องราวความทรงจำที่เจ็บปวด และทุกข์ทรมาน อีกทั้งยังจำกัดการสร้าง ความทรงจำเพียงชุดเดียว และขาดเสียงเรื่องราวของคนในท้องถิ่น โดยเฉพาะชาวบ้านในจังหวัดกาญจนบุรี

แนวคิดความทรงจำ

Pierre Nora (1996) เป็นนักวิชาการผู้หนึ่งที่มีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อการศึกษาเกี่ยวกับความทรงจำ โดยนำเสนอว่าความทรงจำและประวัติศาสตร์นั้นเป็นสิ่งที่แตกต่างกันโดยสิ้นเชิง กล่าวคือความทรงจำมักจะถูกอธิบายผ่านความทรงจำระดับปัจเจกที่ขึ้นอยู่กับจิตใต้สำนึกและอาจถูกเปลี่ยนแปลงด้วยอารมณ์ความรู้สึกตามบริบทของสังคม เป็นภาพลักษณ์ที่นำเสนอผ่านบุคคล/กลุ่มคน ตรงกันข้ามประวัติศาสตร์กลับได้รับความชอบธรรมที่ถูกสร้างขึ้นเป็นภาพแทนความจริง เนื่องจากอิทธิพลวิวัฒนาการทางวัฒนธรรมการเขียน การจดบันทึกส่งผลให้ลดทอนความทรงจำ ดังนั้นประวัติศาสตร์จึงเป็นสิ่งได้รับการยอมรับเพราะสามารถศึกษาได้อย่างเป็นเหตุเป็นผล

การศึกษาความทรงจำเป็นการเรียนรู้โครงสร้างสังคมที่ฝังลึกอยู่ในจิตใจของสมาชิกในสังคม ช่วยให้เข้าใจพฤติกรรมและเหตุการณ์หรือสิ่งที่เกิดขึ้นในสังคมได้ในระดับลึกกว่าปรากฏการณ์ผิวหน้าการเพิ่มขึ้นของอนุสรณ์สถาน แหล่งประวัติศาสตร์ และงานศึกษาเรื่องการตรอกย้ำความทรงจำมักมีความเชื่อมโยงเกี่ยวข้องกับการศึกษามรดก โดย Pierre Nora (1996) จากงานของ Nora แสดงให้เห็นว่าความทรงจำไม่ได้หายไปไหน หากแต่เป็นปรากฏรูปลักษณะที่เรียกว่า “แหล่งความทรงจำ” (site of memory)² เป็นสิ่งที่สร้างขึ้นจากสังคมสมัยใหม่ เป็นการจัดระเบียบที่เกี่ยวกับอดีตเพื่อกลั่นกรองและจัดหมวดหมู่ใหม่โดยใช้ประวัติศาสตร์เป็นกรอบควบคุม ซึ่งอาจอยู่ในรูปลักษณะที่หลากหลาย เช่น วัตถุสิ่งของ สถานที่ กลุ่มองค์กร เช่น รูปปั้น อนุสาวรีย์ ตำราประวัติศาสตร์ บันทึกความทรงจำ สุสาน จุดท่องเที่ยว พิพิธภัณฑสถาน พิพิธภัณฑ์ พิธีงานรำลึกต่างๆ รวมถึงเหตุการณ์สำคัญต่างๆ ส่วนใหญ่จัดรวมที่อยู่เบื้องหลังความหลากหลายของสิ่งเหล่านี้มักเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมของความตาย มรดกต่างๆ ของชาติ หรือบางครั้งแหล่งความทรงจำ (site of memory) มีส่วนประกอบระหว่างความเป็นและความตาย การคงอยู่ของมันเพื่อที่จะหยุดเวลาไว้ เพื่อรำลึกถึงสิ่งที่ไม่มีตัวตนให้ปรากฏขึ้น ยกตัวอย่างการท่องเที่ยวที่เน้นท่องเที่ยวเกี่ยวกับความตาย เช่น ค่ายกักกันเอาชวิทซ์ (Auschwitz) จากพื้นที่ความทรงจำที่โหดร้าย กลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่ปลุกความทรงจำขึ้นอยู่ตลอดเวลา นอกจากนี้งานนำเสนอของ Rudi Hartmann (2013) ได้เสนอลักษณะของพื้นที่ความทรงจำประวัติศาสตร์ประกอบด้วย 4 อย่าง ได้แก่ 1) การเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ 2) การกำหนดให้มีความสำคัญต่อเหตุการณ์สำคัญ 3) การปรับตัวแก้ไขให้ถูกต้อง 4) การลบเลือนหรือกำจัดออกไป ความตายมีความสัมพันธ์ต่อการสร้างความทรงจำในการท่องเที่ยว การตรอกย้ำเพื่อให้รำลึกถึงผู้คนที่ยังมีชีวิตทำให้การท่องเที่ยวกลายเป็นพื้นที่ของการรำลึกความทรงจำที่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างความตายและนักท่องเที่ยว (Michael S. Bowman and Phaedra C. Pezzullo, 2000: 188-202)

ขณะเดียวกันความขัดแย้งระหว่างความทรงจำและประวัติศาสตร์ เป็นสิ่งที่ท้าทายต่อการตั้งคำถามว่าประวัติศาสตร์นั้นแท้จริงแล้วสามารถเชื่อได้อย่างสนิทใจหรือไม่? งานของไซยันต์ รัชชกุล (2557) เรื่องป็นอดีตเป็นตัว ได้เสนอความซับซ้อนและยกย่อนต่อการสร้างหรือการนำเสนอภาพแทนของอดีต ซึ่งเรื่องราวของอดีตที่นำเสนอ นั้น ไม่สามารถแยกออกจากอำนาจของผู้เขียนหรือความคิดความต้องการของผู้เขียน แม้แต่งานของนักประวัติศาสตร์ ที่มีความเชี่ยวชาญอธิบายและประเมินหลักฐานต่างๆ จากอดีต เพื่อนำเสนอความจริงของอดีต ก็ไม่สามารถเชื่อถือได้ว่าเป็นความจริงจากอดีตได้ เช่นเดียวกับ Pierre Nora ได้เสนอว่างานประวัติศาสตร์นิพนธ์แอบแฝงไปด้วยความทรงจำอย่างแนบเนียน ทั้งที่ความทรงจำบางอย่างถูกประวัติศาสตร์เลือกที่จะจำ

² อังโน ประจักษ์ ก้องกีรติ. War of memory สงครามความทรงจำกับปฏิบัติการทางการเมืองขบวนการนักศึกษาไทยหลัง 6 ตุลา-ปัจจุบัน จาก <http://snowinbangkok.blogspot.com/2008/10/war-of-memory.html> สืบค้นเมื่อวันที่ 2 กุมภาพันธ์ 2558

และลิ้ม เป็นสิ่งที่ประวัติศาสตร์ไม่สามารถปฏิเสธได้ว่าความทรงจำเป็นผลผลิตของประวัติศาสตร์ ทั้งนี้ Wertsch และ Roediger (อ้างในอังกูร หงษ์คณาคุณเคราะห์, 2552: 10) มองว่าความทรงจำเป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้มนุษย์ได้นึกคิดต่อสิ่งต่างๆที่อยู่ตามบริบทรายล้อม และทำหน้าที่ร่วมกับการรับรู้ไม่ว่าจะเคยมีประสบการณ์ร่วมหรือไม่ก็ตาม และทุกความทรงจำล้วนเกี่ยวข้องกับอารมณ์ความรู้สึกเป็นเงื่อนไขในการปลุกเร้าความทรงจำในอดีต โดยเฉพาะเป็นเครื่องมือสำคัญในการเล่าและถ่ายทอดเรื่องราวที่นำเสนอตัวตนที่รับรู้ผ่านเหตุการณ์ความทรงจำ

การเปลี่ยนแปลงความทรงจำให้สามารถเป็นรูปธรรมสามารถทำได้โดยการผลิตซ้ำความทรงจำผ่านการสร้างภาพตัวแทน (representation) คือการให้ความหมายหรือแนวคิดผ่านภาษาเขียน ภาษาพูด สัญลักษณ์ ภาพและรหัส เพื่อสื่อความหมายและช่วยให้เกิดความเข้าใจในการอ้างอิงสิ่งต่างๆ ในโลกความเป็นจริงและความคิด อาจกล่าวได้ว่าการนำเสนอภาพตัวแทนเป็นการใช้ภาพสื่อความหมายให้กับวัตถุ เหตุการณ์ผู้คนและช่วยให้เข้าใจความคิดที่ซับซ้อน เพื่อสามารถสื่อสารให้ผู้อื่นเข้าใจได้

ความทรงจำที่ถูกสร้างขึ้นยังมีความกำกวมและไม่ชัดเจน ผ่านการมองผ่านมรดกที่สร้างขึ้นมาเก็บความทรงจำของกลุ่มคนกลุ่มหนึ่งไว้ ทำให้การเลือกแสดงความทรงจำบางครั้งกลายเป็นการเบียดความทรงจำอื่นให้ถูกลบเลือนออกไป ดังนั้นความทรงจำเป็นเครื่องมือของอำนาจอย่างหนึ่ง เพื่อสร้างการรับรู้ในเรื่องราวที่ในสังคม โดยมีผู้มีอำนาจที่สามารถคัดสรร หรือผลิตซ้ำ และนำเสนอความทรงจำได้ ในที่นี้พิพิธภัณฑสถานจัดได้ว่าเป็นเครื่องมืออย่างหนึ่ง ที่ผลิตซ้ำความทรงจำในรูปแบบต่างๆ โดยเฉพาะเทคโนโลยีเข้ามามีบทบาทสำคัญต่อการผลิตซ้ำ กรณีพิพิธภัณฑสถานในจังหวัดกาญจนบุรีก็เช่นเดียวกัน เป็นแหล่งที่เล่าเรื่องราวในอดีตผ่านการผลิตซ้ำเรื่องราวความทรงจำในอดีต

บทบาทพื้นที่พิพิธภัณฑสถาน

พิพิธภัณฑสถาน (museum) ในมุมมองของผู้ศึกษาขอเสนอว่าเป็นพื้นที่แห่งหนึ่งที่น่ามาใช้เป็นเครื่องมือทางวัฒนธรรมอย่างหนึ่งสำหรับการผลิต “ความรู้” “คุณค่า” “อุดมการณ์” “การแปลความหมาย” บางอย่างให้แก่สังคม โดยใช้ความรู้ทางประวัติศาสตร์และประสบการณ์ความทรงจำ หรือเรื่องราวในอดีต ผ่านกระบวนการจัดแสดงของพิพิธภัณฑสถานเพื่อเป็นเครื่องมือ ในที่นี้หมายถึงการแสวงหาพื้นที่ทางสังคมเพื่อสร้างการยอมรับ ซึ่งพื้นที่พิพิธภัณฑสถานได้ดำเนินผ่านกระบวนการสร้าง “ความหมาย” และ “อัตลักษณ์” โดยการเลือกจัดวางและจัดแสดงวัตถุหรือภาพตัวแทนต่างๆ กล่าวคือพิพิธภัณฑสถานเป็นพื้นที่หนึ่งที่มีอำนาจในการจัดสร้างอารมณ์ การรับรู้และค่านิยมต่างๆ ที่มีผลต่อความรู้สึกนึกคิดของมนุษย์ ซึ่งสอดคล้องกับงานศึกษาของฮิลลิน ฮูปเปอร์ กรีนฮิลล์ ได้ศึกษาจากสิ่งของและชุดของวัตถุสิ่งของแต่ละชิ้นเป็นประเด็นการศึกษา โดยสนใจความซับซ้อนของการผลิตความหมายในพิพิธภัณฑสถานผ่านการจัดแสดงวัตถุและของสะสม ซึ่งการจัดแสดงดังกล่าวได้ถูกตีความโดยสังคมและกลุ่มปัจเจกชนต่างๆ ที่มองผ่านมุมมองของเรื่องเล่า อัตลักษณ์ ความแตกต่างกระบวนการตีความ และการให้ความรู้ของพิพิธภัณฑสถานในการให้ความหมายแตกต่างกัน (Eilean Hooper-Greenhill, 2001: 3) ดังนั้นพิพิธภัณฑสถานจึงเป็นพื้นที่ที่กำหนดความหมายของตัวเองใหม่ โดยมีบริบทร่วมสมัยต่างๆเป็นตัวขัดเกลาหล่อหลอมและสะท้อนค่านิยมทางวัฒนธรรมของช่วงเวลานั้นๆที่เชื่อมโยงกับขอบเขตการให้ความหมายบางอย่าง และการสร้างความหมายใหม่ของพิพิธภัณฑสถานที่เกิดขึ้นนั้นนำไปสู่การสะท้อนและการผลิตสร้างที่รวมเป็นชุดความทรงจำในหลากหลายรูปแบบ

“พิพิธภัณฑสถานกับความทรงจำ” งานของซูซาน เอ.เครน (Zuzan A. Crane, 2000) ได้เสนอว่าการที่พิพิธภัณฑสถานเป็นสถานที่นำเสนอ (presentation) เกี่ยวกับความทรงจำนั้น เป็นการแสดงถึงความรู้สึกที่ถ่ายทอดเรื่องราวผ่านสิ่งของที่เก็บบันทึกทางความทรงจำ (recollection) และภาพตัวแทน (representation) เชิง

จินตนาการ โดยการพยายามที่จะค้นหาและยึดโยงเอาความรู้สึกและความหมายของมันไว้ กล่าวคือความทรงจำยังสามารถที่จะกระตุ้นอารมณ์และความปรารถนาทั้งทางบวกและทางลบ เพราะความทรงจำได้รับการผลักดันทั้งจากความปรารถนาที่จะจดจำและลืมเลือนนั่นเอง ฉะนั้นพิพิธภัณฑสถานจึงถูกนำมาเป็นเครื่องมือที่เก็บรักษาคงสภาพความทรงจำผ่านการสร้างรูปแบบของภาพตัวแทนต่างๆ ซึ่งได้รับการกระตุ้นอย่างดีจากการตอบสนองต่อวัตถุสิ่งของ (objects) นอกจากนี้ความทรงจำทั้งระดับปัจเจกบุคคลหรือของกลุ่มบุคคลมีส่วนในการแบ่งปันร่วมกันโดยผ่านประสบการณ์ (experience) การเรียนรู้ (learning) มรดก (heritage) และประเพณี (tradition) สิ่งทั้งหมดเหล่านี้ส่งผลไปสู่การสร้างและจดจำความทรงจำที่แตกต่างกันหลากหลายประเภท อาจเรียกได้ว่า “ประสบการณ์ความทรงจำ” (memory experience) ซึ่งสามารถจะพิจารณาการปฏิสัมพันธ์ของความทรงจำหลากหลายประเภทได้จากการจัดแสดงในพื้นที่พิพิธภัณฑสถาน เพื่อทำความเข้าใจความหมายและความสำคัญของการเก็บรักษาวัตถุในพิพิธภัณฑสถาน ซึ่งเป็นรูปแบบและการสร้างวาทกรรมเกี่ยวกับภาพตัวแทนของความทรงจำ

การทบทวนวรรณกรรมสำหรับผู้ศึกษาได้พยายามเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างประวัติศาสตร์ความทรงจำกับพื้นที่ของการสร้างความทรงจำในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ดังนั้นผู้ศึกษาจึงได้ทบทวนวรรณกรรมดังนี้

ทบทวนงานศึกษาเกี่ยวกับพิพิธภัณฑสถานในประเทศไทย

จากการทบทวนงานศึกษาเรื่องราวสงครามโลกครั้งที่ 2 ในประเทศไทยทางด้านสังคมศาสตร์ พบว่ามีงานของ นิติ ภาวครพันธ์ุ (2001) เป็นบทความชื่อเรื่องว่า 'Almost a love story': Japanese soldiers in north-west Thailand ซึ่งเป็นงานศึกษาเกี่ยวกับเรื่องราวความทรงจำของชาวบ้านที่อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน ผ่านเรื่องราวที่เล่าเรื่องผู้หญิงชาวบ้าน คือ “ป่าแก้ว” ที่พิพิธภัณฑสถานสงครามโลกครั้งที่ 2 ในอำเภอขุนยวมได้จัดแสดงไว้ จากงานชิ้นนี้ยังแสดงให้เห็นชัดว่าความสัมพันธ์ระหว่างคนไทยและญี่ปุ่นในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 มีความสัมพันธ์กันในด้านเศรษฐกิจ และเกิดเรื่องราวความรักของสาวชาวบ้านกับทหารญี่ปุ่น ซึ่งพิพิธภัณฑสถานให้ความสำคัญต่อการนำเสนอความทรงจำนี้มาก โดยพยายามถ่ายทอดความทรงจำในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างคนไทยกับของญี่ปุ่นมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน

ทั้งนี้ยังมีงานของเทียมสุรย์ สิริศรีศักดิ์ (2013) ที่ศึกษาเรื่อง “Reconsidering the interpretation of WWII shared-heritage in Thailand” เป็นงานศึกษาการตีความหรือการให้ความหมายเกี่ยวกับเรื่องราวสงครามโลกครั้งที่ 2 โดยมีพื้นที่ศึกษาอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานสงครามโลกครั้งที่ 2 จังหวัดนครนายก พื้นที่นี้มีความเกี่ยวข้องกับทหารญี่ปุ่นในช่วงหลังที่ญี่ปุ่นแพ้สงคราม จากงานศึกษาพบว่า การรับรู้ความทรงจำของชาวบ้านในท้องถิ่นส่วนใหญ่ไม่ได้มองญี่ปุ่นเป็นผู้ร้าย และมีเรื่องราวความทรงจำที่พยายามถ่ายทอดออกมาจากชาวบ้านนั้นคือ การทำขนมโมจิ แต่การเล่าเรื่องราวการทำขนมโมจินั้นกลับไม่ได้ถูกถ่ายทอดหรือจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่จังหวัดนครนายก ซึ่งแสดงให้เห็นว่าการรับรู้เรื่องราวความทรงจำในแต่ละชุดได้มีการตีความ และเลือกหรือจำกัดชุดความทรงจำบางอย่างออกไป จึงทำให้พื้นที่ของพิพิธภัณฑสถานแห่งนี้ไม่ได้สนใจความทรงจำของชาวบ้านที่ควรจะถูกนำมาเสนอในพื้นที่แห่งนี้

จากงานศึกษาของเทียมสุรย์ สิริศรีศักดิ์ ทำให้ผู้ศึกษาได้ย้อนมองไปถึงพิพิธภัณฑสถานสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน ที่พิพิธภัณฑสถานได้จัดแสดงเรื่องราวของป่าแก้วนั้น แท้จริงแล้วทำไมความทรงจำของป่าแก้วจึงถูกหยิบยกขึ้นมาจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถาน ซึ่งชุดความทรงจำของป่าแก้วสามารถใช้แทนชุดความทรงจำของหญิงสาวชาวบ้านคนอื่นในหมู่บ้านได้หรือไม่ จากงานศึกษานี้ทำให้ผู้ศึกษาสนใจประเด็นเกี่ยวกับการเลือกชุดความทรงจำหรือละทิ้งความทรงจำบางอย่างได้อย่างไร

สอดคล้องกันงานของรัศมี ชูทรงเดช (2556) ได้เขียนบทความเรื่อง “ใครเป็น “เจ้าของ” มรดกวัฒนธรรมสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่ขุนยวม แม่ฮ่องสอน?” ได้เสนอว่าพิพิธภัณฑ์สงครามโลกครั้งที่ 2 ที่จังหวัดแม่ฮ่องสอน ได้มีการจัดการการใช้ “ความทรงจำ” มาเป็นเครื่องมือสำคัญ ในการจัดการการท่องเที่ยว แม้ว่า การใช้ชุดความทรงจำของคนแก่ในชุมชนมากมายที่พยายามเชื่อมโยงกับเหตุการณ์สงครามโลกครั้งที่ 2 แต่เรื่องราวที่ได้นำเสนอขาดการเชื่อมโยงกับการรับรู้ของคนร่วมสมัย หมายถึงการนำเสนอขาดความทรงจำที่เชื่อมโยงกับคนในชุมชนปัจจุบัน ทำให้การให้ความหมายและคุณค่าของความทรงจำในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นเพียงแค่อินทรีย์ทางวัฒนธรรมที่ถูกใช้เพื่อการท่องเที่ยว และหน่วยงานต่างๆที่พยายามเข้ามาจัดการพยายามที่จะเบียดขูดความทรงจำของชุมชนท้องถิ่น ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริงในชุมชน

สำหรับงานของชีวิสิทธิ์ บุญเกียรติ (2556) ได้เขียนบทความเรื่อง “พิพิธภัณฑ์สงคราม บาดแผล และการเยียวยา: สองเรื่องเล่าที่แตกต่างว่าด้วยทหารญี่ปุ่นในประเทศไทย สมัยสงครามโลกครั้งที่ 2” โดยได้นำเสนอพิพิธภัณฑ์สงครามโลกครั้งที่ 2 ทั้ง 2 แห่ง ได้แก่ พิพิธภัณฑ์สงครามโลกครั้งที่ 2 ที่อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน และพิพิธภัณฑ์สถานแห่งความทรงจำ ชองเขาขาด จังหวัดกาญจนบุรี จากการนำเสนอพบว่า การเปรียบเทียบเรื่องเล่าจากพิพิธภัณฑ์ทั้ง 2 แห่งนี้ได้ให้น้ำเสียงของเรื่องราวที่แตกต่างกัน โดยที่พิพิธภัณฑ์สงครามโลกครั้งที่ 2 ที่อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน แสดงเนื้อหาของนิทรรศการด้วยชุดความทรงจำของป่าแก้วที่มีเรื่องราวความรักกับทหารญี่ปุ่น แต่ในขณะที่พิพิธภัณฑ์สถานแห่งความทรงจำ ชองเขาขาด จังหวัดกาญจนบุรี กลับแสดงเรื่องราวความโหดร้ายของญี่ปุ่นที่ทรมาณเชลยศึก

จากการเปรียบเทียบชุดความทรงจำของพิพิธภัณฑ์ทั้ง 2 แห่ง พบว่าการเลือกเล่าชุดความทรงจำแต่ละที่ขึ้นอยู่กับผู้กระทำการ (agency) ที่เข้าไปกำกับและเลือกอธิบายประวัติศาสตร์ ซึ่งความทรงจำจะอยู่ภายใต้เงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ และการรื้อฟื้นความทรงจำเป็นกระบวนการที่ทำให้สังคมจดจำเรื่องราวในอดีตได้ ซึ่งเมื่อนึกถึงอดีต สิ่งที่น่าขึ้นมาก็ได้เช่นกันได้ทั้งสิ่งที่ลืมหรือเลือกจำ แต่งานชิ้นนี้ก็ยังคงไม่ได้วิเคราะห์ถึงการสร้างความทรงจำของพิพิธภัณฑ์สงครามแต่ละแห่ง ดังนั้นงานชิ้นนี้ทำให้ผู้ศึกษาเกิดความสนใจในการสร้างชุดความทรงจำของพิพิธภัณฑ์สงครามที่ใช้ประวัติศาสตร์ความทรงจำเล่าเรื่องราวผ่านชุดความทรงจำแต่ละชุด ซึ่งชุดความทรงจำที่เกิดขึ้นเป็นชุดความทรงจำที่ถูกจำและถูกเลือกให้ลืมอย่างไร

วิธีการวิจัย

การศึกษานี้ผู้ศึกษาต้องการทำความเข้าใจการนำเสนอประวัติศาสตร์สงครามโลกครั้งที่ 2 ผ่านนิทรรศการในพิพิธภัณฑ์ 4 แห่งในจังหวัดกาญจนบุรี เพื่อทำความเข้าใจชุดความทรงจำจากการรับรู้อดีตในแต่ละด้านของพิพิธภัณฑ์ทั้ง 4 แห่งที่มีที่มาแตกต่างกัน กล่าวคือจัดตั้งโดยวัด เอกชนในท้องถิ่น เอกชนจากต่างประเทศ และจากรัฐบาลต่างประเทศ ที่นำเสนอผ่านพิพิธภัณฑ์ที่ “เลือก” นำมาจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์ เพื่อเข้าใจผู้สร้างเรื่องราวและการรับรู้เกี่ยวกับ “อดีต” โดยงานศึกษาชิ้นนี้ผู้ศึกษาได้ให้ขอบเขตกลุ่มผู้สร้างและการรับรู้เรื่องราวอดีตของผู้จัดพิพิธภัณฑ์ ผู้เข้าชมพิพิธภัณฑ์ และผู้มีประสบการณ์ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 นำมาวิเคราะห์การสร้างชุดความทรงจำ เพื่ออธิบายการรับรู้หรือการพยายามสื่อความทรงจำนั้นออกมา

สำหรับวิธีการวิจัยครั้งแรกที่ผู้ศึกษาเดินทางมาที่พิพิธภัณฑ์ผู้ศึกษาได้วางฐานะตนเองเป็นนักท่องเที่ยวผู้หนึ่งที่สนใจต่อเรื่องราวสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์ โดยในเบื้องต้นพิจารณาจากการชมวัตถุและนิทรรศการนำเสนอของพิพิธภัณฑ์ และดูจากตัวบทที่พิพิธภัณฑ์พยายามนำเสนอ เพื่อได้ข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับการรับรู้และถ่ายทอดเรื่องราวสงครามโลกครั้งที่ 2 ผ่านพิพิธภัณฑ์ และนำไปสู่วิธีการสัมภาษณ์ของผู้จัดแสดงและผู้ชม

การศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้วิธีเก็บข้อมูลดังนี้

1. การค้นคว้ารวบรวมข้อมูลจากวรรณกรรมและเอกสารต่างๆ

1.1 ศึกษาค้นคว้ารวบรวมเอกสารที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์สงครามโลกครั้งที่ 2 ทั้งที่เป็นหนังสือ นิตยสาร รูปภาพ และภาพยนตร์ เพื่อหาจุดกำเนิดและการให้ความหมายของพิพิธภัณฑ์ทั้ง 4 แห่ง ได้แก่ 1) พิพิธภัณฑ์สงครามอักษะและเชลยศึก 2) หอศิลป์และพิพิธภัณฑ์สงครามโลกครั้งที่ 2 3) พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ (พิพิธภัณฑ์ช่องเขาขาด) และ 4) พิพิธภัณฑ์ทางรถไฟ ไทย-พม่า เพื่อนำไปวิเคราะห์ในเรื่องของการสร้างเรื่องราวความทรงจำร่วมต่อเหตุการณ์สมัยสงครามโลกครั้งที่ 2

2. การเก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์

2.1 สัมภาษณ์เจ้าหน้าที่/ภัณฑารักษ์ที่รับผิดชอบพิพิธภัณฑ์ เพื่อสัมภาษณ์มุมมองทางประวัติศาสตร์สมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 และการคัดเลือกหรือสร้างเรื่องราวความทรงจำสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ออกมาในรูปแบบใด

2.2 สัมภาษณ์ผู้ที่มีประสบการณ์ร่วมในช่วงสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่มีส่วนร่วมในการถ่ายทอดเรื่องราวความทรงจำว่า มีการเลือกนำเสนอและรับรู้ความทรงจำอย่างไร และมองอดีตผ่านการจัดแสดงพิพิธภัณฑ์ให้ความหมายเช่นไร

2.3 สัมภาษณ์ผู้เข้าชมพิพิธภัณฑ์/ญาติของอดีตเชลยศึก ว่ามองความหมายจากการชมการจัดแสดงเรื่องราวในพิพิธภัณฑ์อย่างไร

3. การเก็บข้อมูลโดยการสังเกตอย่างมีส่วนร่วม ในส่วนที่ 1 คือการสังเกตและวิเคราะห์การนำเสนอภาพแทนความจริงของพิพิธภัณฑ์ว่าแต่ละแห่งมีการถ่ายทอดความทรงจำหรือประวัติศาสตร์แบบใด ส่วนที่ 2 คือการสังเกตการณ์การให้ความหมายหรือผลิตซ้ำความทรงจำของชาวชุมชนปากแพรกและนักท่องเที่ยวในพื้นที่สาธารณะ เช่น อนุสรณ์สถาน กิจกรรมรำลึกถึงทหารเชลยศึก ที่เป็นพื้นที่แสดงความทรงจำต่างๆ

ผลการศึกษา

การสร้างเรื่องเล่าความทรงจำช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ในจังหวัดกาญจนบุรี พบว่าจากเรื่องเล่าที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์สงครามในจังหวัดกาญจนบุรีทั้ง 4 แห่ง สามารถจัดกลุ่มการสร้างความทรงจำได้เป็น 2 ประเภท ได้แก่ 1) การสร้างชุดความทรงจำในสายตาของพิพิธภัณฑ์สงครามโดยคนไทย 2) การสร้างชุดความทรงจำในสายตาของพิพิธภัณฑ์สงครามโดยชาวต่างชาติ

การสร้างชุดความทรงจำในสายตาของพิพิธภัณฑ์สงครามโดยคนไทย วิเคราะห์จากพิพิธภัณฑ์สงครามอักษะและเชลยศึก กับหอศิลป์และพิพิธภัณฑ์สงครามโลกครั้งที่ 2

พิพิธภัณฑ์สงครามอักษะและเชลยศึก เป็นพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นที่จัดตั้งขึ้นในวัดไชยชุมพล

รูปภาพที่ 2 ค่ายเชลยศึกจำลอง เป็นการสร้างความทรงจำ ซึ่งทางพิพิธภัณฑ์พยายามสื่อออกให้ผู้ชมรับรู้ถึงความลำบากของชีวิตเชลยศึกในอดีตโดยใช้ชีวิตอยู่ที่พื้นที่แห่งนี้

ชนะสงคราม หรือ วัดใต้ มีการจัดการพิพิธภัณฑสถานโดยพระสงฆ์และชาวบ้าน ในอดีตพื้นที่ของพิพิธภัณฑสถานแห่งนี้ เป็นค่ายเชลยศึกเมื่อสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 โดยอาคารของพิพิธภัณฑสถานแห่งนี้ได้สร้างจำลองเป็นกระท่อมไม้ไผ่ไว้เสมือนกับค่ายเชลยศึกในอดีต “...พระอาจารย์ไม่เคยย้ายค่ายจำลองออกจากที่เดิมเลย เราอยากให้มีน้เหมือนของจริงมากที่สุด คนที่มาดูจะได้รู้สึกถึงความเจ็บปวดหรือความทุกข์ทรมานของเชลยศึก...” จากคำกล่าวของพระราชวิสุทธิเมธี ทำให้ผู้ศึกษาพอที่จะเข้าใจจุดประสงค์ของพิพิธภัณฑสถานแห่งนี้ว่าต้องการรักษาพื้นที่ไว้เพื่อถ่ายทอดประสบการณ์และความทรงจำว่าพื้นที่แห่งนี้ครั้งหนึ่งมันเคยมีผู้คนมากมายหลากหลายชาติมาอยู่ร่วมกันที่แห่งนี้

จุดเริ่มต้นของพิพิธภัณฑสถานเกิดจากอดีตเจ้าอาวาสได้เก็บรวบรวมสิ่งของช่วงสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ไว้เนื่องจากพื้นที่ส่วนหนึ่งของวัดเคยเป็นค่ายเชลย เมื่อสิ้นสุดสงครามจึงทำให้มีข้าวของเครื่องใช้ที่หลงเหลืออยู่ในบริเวณวัดจำนวนมาก ส่วนหนึ่งก็ได้มาจากการบริจาคจากชาวบ้านในพื้นที่ เนื่องจากบางครอบครัวเคยติดต่อกับข้าศึกกับญี่ปุ่น บางทหารญี่ปุ่นก็ให้ข้าวของเครื่องใช้เป็นรางวัลหรือแลกเปลี่ยนสินค้ากับชาวบ้าน

พิพิธภัณฑสถานแห่งนี้แตกต่างจากหอศิลป์และพิพิธภัณฑสถานสงครามโลกครั้งที่ 2 อย่างมาก ทั้งในเรื่องของพื้นที่จัดแสดงและการจัดแสดงสิ่งของที่นำเสนอในพิพิธภัณฑสถาน พิพิธภัณฑสถานอักษะและเชลยศึก หรือพิพิธภัณฑสถานวัดใต้ มีการจัดโซนพื้นที่ในการจัดแสดงอยู่ 3 ส่วน ได้แก่ส่วนที่ 1 เป็นกระท่อมที่มีผนังทำจากไม้ไผ่สาน มุงหลังคาด้วยใบจาก กระท่อมมีลักษณะเป็นรูปตัวยู ภาพในกระท่อมนี้ได้จำลองแคว้นไม้ไผ่ที่ในอดีตเคยเป็นที่พักที่นอนของกลุ่มเชลยศึก บนแคว้นไม้ไผ่นั้นจัดแสดงภาพวาดและภาพถ่ายที่บ่งบอกถึงสภาพความเป็นอยู่ของเชลยศึกที่อยู่ในค่ายและการถูกทรมานจากความเจ็บป่วยด้วยโรคต่างๆ และความเจ็บปวดจากการทำงานหนัก ภาพวาดที่นำมาจากแสดงพระราชวิสุทธิเมธีบอกว่าเป็นภาพวาดของอดีตเชลยศึกที่เคยถูกกักขังอยู่ที่นี้ และมอบภาพนี้ให้กับพิพิธภัณฑสถานเพื่อได้ถ่ายทอดประสบการณ์ให้คนรุ่นหลังได้ดู

ส่วนที่ 2 เป็นห้องวิดิทัศน์ที่ฉายเล่าเรื่องราวของสภาพชีวิตของเชลยศึกที่เคยถูกเกณฑ์มาทำงานสร้างทางรถไฟให้กับญี่ปุ่น มีรูปร่างผอมเห็นแต่ซี่โครง และความรันทนต์ของชะตากรรมเชลยศึกที่ต้องทุกข์ทรมานกับโครงกายใช้เจ็บที่ไม่มีทั้งยารักษาและเครื่องนุ่งห่มที่ดี จากการชมวิดิทัศน์ที่พิพิธภัณฑสถานนำเสนอพบว่าภาพเรื่องราวส่วนใหญ่แสดงเพียงแต่เรื่องราวของเชลยศึก การเลือกนำเสนอเพียงภาพเคลื่อนไหวบางส่วนและรูปถ่ายเชลยบางคน และนำมาสร้างเรื่องราวใหม่พูดผ่านสื่อซ้ำแล้วซ้ำอีกผู้ศึกษาคิดว่ามันเป็นการตรอกย้ำความทรงจำของผู้จัดที่เลือกขึ้นมาเพื่อนำเสนอ เป็นการนำเอาชีวิตของคนบางคนหรือบางกลุ่มมาแทนกลุ่มเชลยศึกทั้งหมด ซึ่งแท้จริงแล้วผู้ได้รับความทุกข์ทรมานไม่ได้มีเพียงแค่เชลยศึกเท่านั้น แต่มีกลุ่มแรงงานชาวเอเชียที่ต้องมาสร้างทางรถไฟแห่งนี้ด้วยเช่นกัน

“...เมื่อก่อนสมัยที่ยังไม่มีพวกทีวีโทรทัศน์ ตอนที่หลวงพ่อเจ้าอาวาสรูปเก๋ายังอยู่ มีกลุ่มอดีตเชลยศึกมาที่พิพิธภัณฑสถานและมีการจัดจำลองเหตุการณ์ตอนเป็นเชลยศึกให้คนชมพิพิธภัณฑสถานได้ดูด้วยนะ เมื่อก่อนนี้พื้นที่ตรงนี้ยังไม่ได้เทพื้นพื้นยังเป็นดินทราย ยิ่งให้บรรยากาศผู้เข้าชมว่ามาอยู่ค่ายเชลยศึกจริงๆ...” จากคำพูดของพระราชวิสุทธิเมธี ทำให้ผู้ศึกษาที่มีความสนใจต่อพิพิธภัณฑสถานแห่งนี้ จึงทำให้ผู้ศึกษามีความสงสัยว่า เมื่ออดีตเชลยศึกกลับมาชมพิพิธภัณฑสถานแห่งนี้เขามาความรู้สึกอย่างไรบ้าง พระอาจารย์บอกกับผู้ศึกษาว่าช่วงปี พ.ศ. 2530 - 2545 เป็นช่วงที่อดีตทหารเชลยศึกเข้ามาชมที่พิพิธภัณฑสถานแห่งนี้เป็นจำนวนมาก เมื่อพวกเขามาถึงและได้เห็นเรื่องราวที่พิพิธภัณฑสถานนำมาจัดแสดง พวกเขาต่างพ้อกันร้องไห้เพราะหวนนึกถึงเห็นการในอดีตที่เคยมีความทรงจำกับพื้นที่แห่งนี้ ไม่เว้นแม้แต่กลุ่มญาติของอดีตเชลยศึกที่เมื่อเข้าชมแล้วก็ต่างพากันเซ็ดน้ำตาและรู้สึกสงสารกลุ่มเชลยศึกเหล่านี้ ส่วนในปัจจุบันนักท่องเที่ยวก็ยังคงแวะเวียนเข้าชมพิพิธภัณฑสถานแห่งนี้อยู่อย่างไม่ขาดสาย แต่ส่วนใหญ่เป็นนักท่องเที่ยวต่างชาติเข้ามาชมพิพิธภัณฑสถานกับไกด์ส่วนตัว และเดินชม

พิพิธภัณฑ์อย่างสนใจโดยเฉพาะส่วนที่ 1 ที่จัดแสดงภาพถ่ายนักท่องเที่ยวยุคต่างชาตินักจะพิจารณามองภาพเหล่านั้นนานกว่านักท่องเที่ยวคนไทย

สำหรับส่วนที่ 3 หรือส่วนสุดท้ายที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์นี้ได้รวบรวมสิ่งของเครื่องใช้สมัยสงครามโลกประกอบด้วยข้อล้อมอุปกรณ์ของเชลยศึกที่เคยอาศัยอยู่ที่นี่ บางส่วนได้มาจากการบริจาคของอดีตเชลยศึกที่มาเยี่ยมชมพิพิธภัณฑ์ นอกจากนี้ยังมีการรวบรวมบทความจากหน้าหนังสือพิมพ์ ที่เล่าเรื่องราวของชาวญี่ปุ่นผู้หนึ่งซึ่งอดีตเจ้าอาวาสได้รู้จัก เขาคืออดีตผู้คุมค่ายเชลยศึกแห่งนี้ ซึ่งทำหน้าที่เป็นล่ามให้แก่ทหารญี่ปุ่นชื่อว่าทาเคชิ นากาเซ (ฟูจิอวาระ) หลังสงครามเขากลับมาประเทศไทยและมายังวัดไชยชุมพลชนะสงคราม และได้ขออดีตเจ้าอาวาสบวชเพื่อเป็นการไถ่โทษ ล้างบาปที่ตนเคยกักขังเชลยศึกที่ค่ายแห่งนี้ ค่ายเชลยศึกในจังหวัดกาญจนบุรีนอกจากที่วัดได้แล้วยังมีอีกหลายที่ซึ่งอยู่ตามริมแม่น้ำแควเช่นเดียวกับที่นี่ ซึ่งที่พิพิธภัณฑ์ได้ทำแผนผังไว้ให้เข้าใจง่าย นายอดีตทหารญี่ปุ่นผู้นี้ถือว่าเป็นบุคคลสำคัญต่อพิพิธภัณฑ์แห่งนี้เพราะเขาได้ตั้งมูลนิธิเพื่อให้นักศึกษาแก่เด็กและเยาวชนที่ต้องการศึกษาเล่าเรียนแต่ขาดแคลนทุนทรัพย์ ทางพิพิธภัณฑ์จึงสร้างอนุสาวรีย์เป็นรูปปั้นเขาเพื่อเป็นการรำลึกถึงคุณงามความดีที่เขาได้ทำ

จากการนำเสนอของพิพิธภัณฑ์นี้ทำให้ผู้ศึกษาเห็นมุมมองการนำเสนอของพิพิธภัณฑ์ที่พยายามเลือกนำเสนอชาวญี่ปุ่นผู้แทนที่จะเล่าแต่เพียงเรื่องราวของเชลยศึก เพราะเนื่องจากว่าทางพิพิธภัณฑ์ต้องการที่จะสื่อให้ผู้ชมได้มองภาพของญี่ปุ่น ในแง่มุมของผู้สำนึกผิดและได้รับการให้อภัย โดยพระราชวิสุทธิเมธีกล่าวว่ “...ไม่ว่าความทรงจำต่อพื้นที่นี้จะดูโหดร้าย แต่มนุษย์ในเมื่อหลีกเลี่ยงไม่ได้ก็ต้องเผชิญหน้าอยู่กับความจริงในปัจจุบัน และสร้างความทรงจำใหม่ที่สวยงามให้คนอื่นน่าจำจืดดีกว่า...”

ดังนั้นพิพิธภัณฑ์สงครามอักษะและเชลยศึก มีการสร้างชุดความทรงจำที่เฉพาะตัว ซึ่งไม่ได้มีเพียงแค่เรื่องราวของกลุ่มเชลยศึกเพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่ยังพบว่าผู้จัดพิพิธภัณฑ์มีการเลือกเรื่องเล่า เพื่อสร้างชุดความทรงจำเกี่ยวกับความสัมพันธ์กับชาวญี่ปุ่น โดยไม่ได้สร้างความทรงจำว่าญี่ปุ่นเปรียบเสมือนตัวร้ายในละคร แต่วางตำแหน่งหน้าที่ให้ญี่ปุ่นเป็นผู้บริสุทธิ์ในฐานะที่สำนึกผิดต่อบาปกรรมที่ได้ก่อไว้ จากการสร้างความทรงจำในพิพิธภัณฑ์แห่งนี้ ทำให้พิพิธภัณฑ์แห่งนี้วางตำแหน่งการเล่าเรื่องความทรงจำที่เป็นกลาง

หอศิลป์และพิพิธภัณฑ์สงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นพิพิธภัณฑ์เอกชน เมื่อเดินทางมาถึงหน้าพิพิธภัณฑ์แห่งนี้ ผู้เข้าชมจะสะดุดตาห้วงจักรรถไฟเก่าที่ทางพิพิธภัณฑ์จัดแสดงไว้ด้านหน้าทางเข้าและบรรยายว่าเป็นห้วงจักรรถไฟของญี่ปุ่นที่ใช้ในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นจุดที่สะดุดตาแก่ผู้เข้าชม และให้ความรู้สึกว่าในพิพิธภัณฑ์น่าจะมีวัตถุข้าวของเครื่องใช้ต่างๆ ในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ให้ผู้เข้าชมสามารถสัมผัสกับบรรยากาศใน

สมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ผ่านวัตถุสิ่งของที่สามารถเล่าเรื่องราวได้เป็นอย่างดี เมื่อมองที่ป้ายชื่อของพิพิธภัณฑ์ที่เป็นแผ่นหินขนาดใหญ่วางไว้ใกล้กับห้วงจักรรถไฟ พบว่าในนั้นระบุปี พ.ศ. ก่อตั้งเมื่อปีพ.ศ. 2530 การเข้าชมพิพิธภัณฑ์ผู้เข้าชมจะต้องเสียค่าเข้าชมในราคา 40 บาท ทั้งผู้ชมชาวไทยและชาวต่างชาติ โดยผู้เก็บค่าเข้าชมนั้นเป็นผู้หญิงชราอายุประมาณราว 75 ปี

รูปภาพที่ 3 หอศิลป์และพิพิธภัณฑ์สงครามโลกครั้งที่ 2 จัดแสดงเรื่องเล่าความทรงจำสงคราม ผ่านวัตถุอาวุธและข้าวของเครื่องใช้ของทหารญี่ปุ่น

ค่อยเก็บเงินค่าเข้าชมและฉีกบัตรให้แก่ผู้ชม พิพิธภัณฑสถานแห่งนี้จัดตั้งโดย คุณอรรณู จันทศิริ ปัจจุบันอายุ 90 ปี พิพิธภัณฑสถานแห่งนี้ เน้นการจัดแสดงเรื่องเล่าผ่านวัตถุที่จัดแสดง ซึ่งมีวัตถุอย่างมากมายและหลากหลาย โดยเฉพาะอาวุธ เช่น มีด ดาบ ปืน เป็นต้น โดยรวบรวมจัดแสดงตั้งแต่อาวุธสงครามสมัยอยุธยาจนถึง สงครามโลกครั้งที่ 2 “...ผมเริ่มสะสมของเก่า ของโบราณมาตั้งแต่สมัยเริ่มทำธุรกิจค้าเพชร-พลอย เพราะมีคนเอามาขายให้ก็เลยรับซื้อไว้ พอนานข้าวของที่เก็บสะสมเริ่มเยอะ จึงเป็นจุดเริ่มต้นในการทำพิพิธภัณฑสถาน...” คุณอรรณู จันทศิริ เล่าถึงที่มาของการเก็บสะสมของเก่า ของโบราณ จึงทำให้พิพิธภัณฑสถานแห่งนี้มีความอัดแน่นไปด้วยจำนวนวัตถุที่มากมาย แต่ขาดการจัดระเบียบและเรื่องราวการจัดแสดง ทำให้ผู้ชมรู้สึกอีกอึดต่อสิ่งที่ พิพิธภัณฑสถานแห่งนี้พยายามนำเสนอ โดยเฉพาะเรื่องราวของสงครามโลกครั้งที่ 2

แรงบันดาลใจสำหรับการสร้างพิพิธภัณฑสถานแห่งนี้ เกิดขึ้นมาจากเรื่องราวช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่เคยเกิดขึ้นในจังหวัดกาญจนบุรี เขาน้ำตาคลอพร้อมไปกับเล่าเรื่องราวให้ฟังเกี่ยวกับชีวิตครอบครัวของเขาในช่วง สงครามโลกครั้งที่ 2 “...ผมต้องเสียพ่อไปตั้งแต่อายุ 15 ปี ในสมัยสงคราม เพราะต้องวิ่งหนีหลบระเบิด มันทำให้ผมเกลียดสงคราม...แต่มันเป็นแรงผลักดันให้ผมทำพิพิธภัณฑสถานนี้ เพื่อให้คนรุ่นหลังรู้ว่าสงครามมันโหดร้าย” คุณอรรณูกล่าวกับผู้ศึกษาพร้อมทั้งน้ำตาด้วยเสียงที่สั่นเครือ จากความทรงจำที่เจ็บปวดได้เปลี่ยนเป็นจุดริเริ่มของการสร้างพิพิธภัณฑสถาน ประกอบกับสถานที่ที่ตั้งพิพิธภัณฑสถานอยู่ข้างริมสะพานข้ามแม่น้ำแควจึงทำให้การเล่า เรื่องราวช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 มีความเชื่อมโยงและทำให้ผู้เข้าชมสามารถจินตนาการต่อได้โดยการสัมผัสกับ สภาพแวดล้อมและวัตถุที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถาน

พิพิธภัณฑสถานแห่งนี้มีการเล่าเรื่องราวผ่านวัตถุในช่วงสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 โดยเน้นจัดแสดงวัตถุผ่านตู้ กระจกและคำอธิบายข้างตู้ โดยวัตถุที่จัดแสดงส่วนใหญ่เป็นอาวุธและข้าวของเครื่องใช้ของทหารญี่ปุ่น ความทรงจำที่เจ็บปวดของคุณอรรณู จันทศิริ กับการสะสมสิ่งของที่นำมาจัดแสดงเกี่ยวกับสงครามโลกครั้งที่ 2 เนื่องจากความสูญเสียพ่อในสงครามโลกครั้งที่ 2 จนกระทั่งกลายเป็นแรงผลักดันให้จัดแสดงวัตถุเล่าเรื่องราว สงครามโลกครั้งที่ 2 นอกจากนี้สถานที่ตั้งของพิพิธภัณฑสถานแห่งนี้ยังมีความพิเศษที่ทางพิพิธภัณฑสถานต้องการ นำเสนอ คือพิพิธภัณฑสถานแห่งนี้มีสะพานไม้ที่สร้างคู่ขนานกันกับสะพานข้ามแม่น้ำแคว แต่ปัจจุบันสะพานไม้นี้ เหลือเพียงแค่ตอสะพานเท่านั้น การนำเสนอเรื่องราวความทรงจำนี้ แสดงให้เห็นว่าพิพิธภัณฑสถานแห่งนี้ต้องการให้ ความสำคัญต่อประวัติศาสตร์ที่เล่าผ่านมรดกนั้นคือสะพานข้ามแม่น้ำแคว ซึ่งอยู่ไม่ห่างจากพิพิธภัณฑสถานแห่งนี้ ดังนั้นหอศิลป์และพิพิธภัณฑสถานสงครามโลกครั้งที่ 2 มีการสร้างชุดความทรงจำเกี่ยวกับสงครามโลกครั้งที่ 2 ผ่าน ประสบการณ์ของตนเอง โดยมีแรงผลักดันจากความสูญเสียคนในครอบครัว อีกทั้งยังสร้างเรื่องเล่าผ่านมรดก จากสะพานข้ามแม่น้ำแคว เพื่อให้พื้นที่ของพิพิธภัณฑสถานมีความสำคัญในการอยู่ร่วมสมัยช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2

รูปภาพที่ 4 (ด้านซ้าย)และรูปที่ 5 (ด้านขวา) รูปทางด้านซ้ายเป็นรูปถ่ายที่เกิดขึ้นหลังฝายสัมพันธมิตรที่ระเบิดลง สะพานข้ามแม่น้ำแคว จนสะพานได้รับความเสียหายหักครึ่งลงกลางแม่น้ำแคว จากในภาพจะพบว่ามีสะพานไม้ที่สร้าง คู่ขนานกันกับสะพานข้ามแม่น้ำแคว โดยทางพิพิธภัณฑสถานได้จัดแสดงให้เห็นว่าพื้นที่ของพิพิธภัณฑสถานแห่งนี้ มีความสำคัญ ร่วมสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ผ่านการจัดแสดงร่องรอยของตอสะพานไม้เก่า ซึ่งในอดีตเคยเป็นสะพานไม้ที่มีความสำคัญ ต่อการสร้างสะพานข้ามแม่น้ำแคว

การสร้างชุดความทรงจำในสายตาของพิพิธภัณฑสถานสงครามโดยชาวต่างชาติ วิเคราะห์จากพิพิธภัณฑสถานแห่งความทรงจำช่องเขาขาด กับพิพิธภัณฑสถานทางรถไฟ ไทย-พม่า

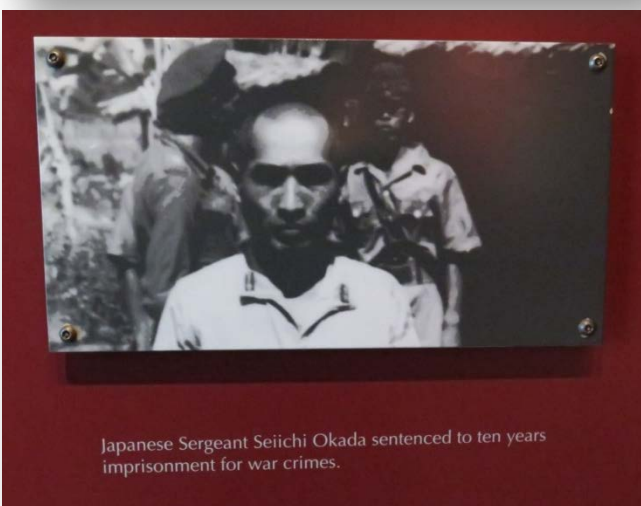
พิพิธภัณฑสถานแห่งความทรงจำช่องเขาขาด เป็นพิพิธภัณฑสถานเอกชนที่ได้รับงบประมาณอุดหนุนจากรัฐบาลออสเตรเลีย พิพิธภัณฑสถานแห่งนี้สร้างขึ้นได้ เพราะนาย เจ จี ทอม มอร์ริส (J G Tom Morris) อดีตเชลยศึกที่ถูกเกณฑ์มาสร้างทางรถไฟ เมื่อสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2 เขาได้เดินทางกลับมาหาที่ตั้งของช่องเขาขาด และบูรณะพื้นที่ส่วนนี้ให้เป็นพื้นที่รำลึกถึงผู้คนที่เคยเสียชีวิตในสถานที่แห่งนี้

จุดเด่นของพิพิธภัณฑสถานแห่งนี้คือการเดินทางตามเส้นทางรถไฟเก่าที่กลุ่มเชลยและแรงงานชาวเอเชียเคยสร้างไว้ โดยเฉพาะช่องเขาขาดเป็นจุดหนึ่งของเส้นทางรถไฟที่พิพิธภัณฑสถานนำเสนอว่าเป็นจุดที่มีพวกแรงงานสร้างสะพานเสียชีวิตจำนวนมากที่สุด เพราะเป็นหินที่ต้องขุดลงไปเพื่อทำทางรถไฟ พิพิธภัณฑสถานแห่งนี้ได้แบ่งการจัดแสดงออกเป็น 2 ประเภท ประเภทที่ 1 คือการนำเสนอผ่านพิพิธภัณฑสถาน และประเภทที่ 2 เป็นการเดินเท้าตามรอยเส้นทางรถไฟสายเก่าและมีหูฟังแจกให้สำหรับผู้ชมเพื่อเดินสำรวจไปตามจุดต่างๆพร้อมกับฟังการบรรยาย การเดินทางเพื่อตามรอยทางรถไฟต้องใช้ระยะเวลาถึง 3 ชั่วโมงรวมระยะเดินทางทั้งไปและกลับมายังอาคารพิพิธภัณฑสถาน

สำหรับตัวพิพิธภัณฑสถานโซนแรกจัดแสดงให้ผู้ชมเห็นลำดับช่วงระยะเวลาการเกณฑ์แรงงานมาสร้างทางรถไฟ ซึ่งในพิพิธภัณฑสถานนี้เลือกให้ความสำคัญกับกลุ่มแรงงานอื่นที่ไม่ได้หมายถึงเชลยศึก ที่มีความสูญเสียจำนวนมากต้องสละชีวิตในการสร้างทางรถไฟไม่ต่างจากเชลยศึก แต่การเลือกเรื่องราวมานำเสนอผู้ศึกษากลับไม่เห็นส่วนของเรื่องราวแรงงานที่ถูกเกณฑ์มา พบแต่เพียงการนำเสนอเรื่องราวชีวิตผ่านเชลยศึกชาวออสเตรเลีย ผ่านการจัดแสดงวัตถุ ผ่านสมุดบันทึกและเศษกระดาษที่พบอยู่ในกระเป๋าสตางค์ของเชลยศึก และจดหมายของเชลยศึก โดยพิพิธภัณฑสถานได้เลือกวัตถุมาจัดแสดง เพื่อสร้างความทรงจำให้ผู้ชมเห็นว่าเชลยศึกมีความลำบากมากในการใช้ชีวิตและทำงานหนักในการสร้างทางรถไฟ

พิพิธภัณฑสถานทางรถไฟ ไทย-พม่า

เป็นพิพิธภัณฑสถานเอกชน ได้บริหารจัดการในรูปแบบของบริษัทจำกัด โดยพิพิธภัณฑสถานแห่งนี้ก็ได้รับงบประมาณส่วนหนึ่งจากรัฐบาลออสเตรเลียบางส่วน แต่พิพิธภัณฑสถานแห่งนี้ยังเก็บค่าเข้าชมแก่ผู้เข้าชมพิพิธภัณฑสถานโดยมีค่าเข้าชมสำหรับผู้ใหญ่ 120 บาท และสำหรับ

รูปภาพที่ 6 (ด้านบน) และรูปภาพที่ 7 (ด้านล่าง) รูปด้านบนเป็นเส้นทางรถไฟที่พิพิธภัณฑสถานจัดแสดงให้เป็นเส้นทางสำหรับผู้ชมได้สัมผัสความทรงจำและความรู้สึกของความยากลำบากของเชลยศึก ส่วนภาพด้านล่างเป็นภาพของทหารญี่ปุ่นที่เคยเป็นผู้คุมแรงงานสร้างทางรถไฟ โดยทางพิพิธภัณฑสถานได้จัดแสดงว่าเป็นอาชญากรสงครามที่ต้องได้รับการลงโทษ แสดงให้เห็นถึงการตรอกย้ำความทรงจำของผู้จัดที่สร้างให้ญี่ปุ่นเป็นตัวร้ายในเรื่องเล่า

เด็ก 60 บาท โดยรายได้ส่วนหนึ่งของค่าเข้าชมทางพิพิธภัณฑ์จะนำไปสนับสนุนโครงการส่งเสริมอาชีพทอผ้าให้แก่กลุ่มชาวกะเหรี่ยง มอญ ฉาน ที่อยู่ระหว่างชายแดนไทย-พม่า³

สำหรับพิพิธภัณฑ์แห่งนี้มีการนำเสนอชุดความทรงจำผ่านเรื่องราวของการสร้างทางรถไฟ ตั้งแต่เริ่มต้นก่อสร้าง จนกระทั่งสร้างทางรถไฟสำเร็จ และยังเล่าเรื่องราวความทรงจำของเชลยศึกที่ต้องเจ็บปวดทุกข์ทรมานกับการสร้างทางรถไฟ ซึ่งมีเนื้อหาคล้ายคลึงกับพิพิธภัณฑ์สถานแห่งความทรงจำช่องเขาขาด

พิพิธภัณฑ์สถานแห่งความทรงจำช่องเขาขาดและพิพิธภัณฑ์ทางรถไฟ ไทย-พม่าทั้ง 2 แห่งนี้เป็นพิพิธภัณฑ์สร้างขึ้นจากมุมมองของรัฐบาลออสเตรเลีย ที่พยายามในพื้นที่ของพิพิธภัณฑ์แสดงถึงความสูญเสียของเชลยศึกโดยเฉพาะสัญญาติออสเตรเลีย ทำให้ผู้เข้าชมรับรู้แต่เพียงความสูญเสียและความน่าสงสารของเชลยศึกเพียงด้านเดียวเท่านั้น นอกจากนี้พิพิธภัณฑ์ทั้ง 2 แห่งนี้ยังสร้างพื้นที่ความทรงจำของ ฮีโร่ ที่ควรยกย่องและจดจำไว้ เห็นได้จากการเล่าเรื่องราวขององค์กร วี (V Organization) เป็นองค์กรลับที่ให้ความช่วยเหลือแก่เชลยศึก และทางพิพิธภัณฑ์ทางรถไฟไทย-พม่ายังนำเสนอเรื่องราวที่เชื่อมโยงไปถึงฮีโร่ของไทยอย่างบุญผ่อง โดยร่วมมือกับองค์กรวีในการช่วยเหลือเชลยเหล่านี้

การนำเสนอของพิพิธภัณฑ์ทั้ง 2 แห่ง ต้องการที่จะนำเสนอเรื่องราวของกลุ่มคนเพียงกลุ่มเดียว อีกทั้งยังแสดงให้เห็นถึงพื้นที่ของความอคติผ่านการจัดแสดงรายชื่อและรูปภาพของอาชญากรสงครามที่เป็นทหารญี่ปุ่นในพิพิธภัณฑ์ทางรถไฟไทย-พม่า เป็นการนำเสนอที่เรื่องราวที่ทิ้งท้ายให้ผู้ชมรับรู้ว่าเป็นคนไม่ดีทำให้เกิดความสูญเสีย จึงต้องถูกลงโทษกับสิ่งที่ได้ทำ

การสร้างพิพิธภัณฑ์ที่เกิดขึ้นใหม่ของชาวต่างชาติ เป็นการสร้างความทรงจำผ่านพื้นที่ในพิพิธภัณฑ์เพื่อตรอกย้ำความมีตัวตนของกลุ่มชนชาติของตนเอง และตรอกย้ำชัยชนะที่ตนได้รับผ่านบาดแผลเรื่องราวที่เจ็บปวด แทนที่ความทรงจำที่โหดร้ายเจ็บปวดจะค่อยๆ ลดเลือนหายไป แต่พิพิธภัณฑ์กลับสร้างแผลที่ไม่มีวันหายให้ต้องระลึกถึงเหตุการณ์นี้อยู่เสมอ

พิพิธภัณฑ์สงครามเกิดขึ้นจากเรื่องเล่าของอดีตประกอบกับวัตถุที่จัดแสดงให้เป็นหลักฐานเป็นเครื่องเตือนใจให้ผู้ชมรับรู้ระลึกถึงเหตุการณ์เหล่านั้น อีกทั้งพื้นที่ของพิพิธภัณฑ์ยังเปิดพื้นที่ให้คนได้จินตนาการเข้าถึงบรรยากาศและความรู้สึก โดยไม่ได้เน้นการอธิบายผ่านตัววัตถุที่ปรากฏอยู่ตรงหน้า ดังเช่น พิพิธภัณฑ์สถานแห่งความทรงจำ ช่องเขาขาด โดยเนื้อหาหลักที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์เป็นการถ่ายทอดเรื่องราวผ่านเรื่องเล่าและสถานที่ที่เกิดเหตุการณ์จริง ซึ่งการจัดแสดงของพิพิธภัณฑ์แห่งนี้ไม่ได้เน้นวัตถุ เป็นการสร้างความทรงจำของภาพชีวิตของเชลยศึกที่ไม่สมบูรณ์ให้แก่ผู้ชม ถึงแม้ว่าพิพิธภัณฑ์ทางรถไฟไทย-พม่า จะพยายามจัดแสดงส่วนของวัตถุที่เล่าเรื่องราวของเชลยศึก แต่ก็ยังไม่สามารถเป็นภาพตัวแทนของความทรงจำที่แสดงชีวิตของเชลยศึกได้อย่างสมบูรณ์

เมื่อพิจารณามุมเรื่องเล่าของพิพิธภัณฑ์สงครามทั้ง 4 แห่ง เรื่องเล่าความทรงจำเกี่ยวกับกองทัพและทหารญี่ปุ่นที่มีความเกี่ยวของในพิพิธภัณฑ์สงคราม พบว่าพิพิธภัณฑ์สถานแห่งความทรงจำช่องเขาขาดและพิพิธภัณฑ์ทางรถไฟ ไทย-พม่า เรื่องราวของญี่ปุ่นเป็นเพียงชายขอบของเรื่องราว เพราะแก่นหลักของเรื่องเลือกที่จะเล่าเรื่องราวของเชลยศึก และแรงงาน ญี่ปุ่นจึงเปรียบเหมือนตัวร้ายตามโทนเสียงของการเล่าเรื่องจากมุมมองของเชลยศึก ในทางตรงการข้ามพิพิธภัณฑ์สงครามอักษะและเชลยศึกเลือกทหารญี่ปุ่นเป็นคนสำคัญ และแม้แต่หอศิลป์และพิพิธภัณฑ์สงครามโลกครั้งที่ 2 ยังจัดแสดงเรื่องราวของญี่ปุ่นผ่านการแสดงวัตถุที่หลากหลาย เช่น อาวุธ และข้าวของเครื่องใช้

จากการให้ความสำคัญของการให้น้ำหนักการเล่าเรื่องราวแง่มุมหนึ่งที่ต้องวิเคราะห์คือ ตำแหน่งของผู้เล่า ได้แก่ รัฐบาลออสเตรเลีย องค์กรทหารผ่านศึกของออสเตรเลียที่เกี่ยวข้องกับการก่อตั้งพิพิธภัณฑ์สถาน

³ อ้างอิง <http://www.tbrconline.com/community.htm> สืบค้นเมื่อวันที่ 1 มีนาคม 2558

แห่งความทรงจำของเขาชาติและพิพิธภัณฑ์ทางรถไฟ ไทย-พม่า และผู้จัดการพิพิธภัณฑ์โดยวัด หรือตัวบุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้องต่อการก่อตั้งพิพิธภัณฑ์สงคราม ทั้งอดีตทหารญี่ปุ่นหรืออดีตทหารเชลยศึก เป็นผู้ให้การสนับสนุนส่งผลต่อการกำหนดเรื่องเล่าที่เกิดขึ้นในพิพิธภัณฑ์ โดยมีผู้กระทำการ (agency) เข้ามามีอิทธิพลสำคัญต่อการสร้างชุดความทรงจำและความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในพิพิธภัณฑ์สงคราม

การผลิตซ้ำบนพื้นที่มรดก

วู้ด...วู้ด...วู้ด...เสียงหวูดรถไฟหัวจักรไอน้ำแบบโบราณ ที่มีอายุไม่น้อยกว่า 80 ปี ดังขึ้นผ่านสะพานข้ามแม่น้ำแควเพื่อเตรียมเข้าฉากในการแสดง ควินไฟที่พวยพุ่งออกจากหัวจักรรถไฟประกบกับเสียงหวูดที่ตั้งสนั่นราวกับว่าได้เข้าไปอยู่และสัมผัสในช่วงสมัยเหตุการณ์ในอดีตจริงๆ ทำให้ทุกคนที่รอคอยการชมแสงสีเสียงต่างตื่นตาตื่นใจกับรถไฟขบวนนี้เป็นอย่างมาก นักท่องเที่ยวและผู้คนต่างขี้นิวไปทางรถไฟที่กำลังวิ่งผ่านสะพานข้ามแม่น้ำแควให้ลูกหลานที่ไปดูการแสดงได้ชม บ้างก็ถ่ายภาพเพื่อเก็บไว้เป็นที่ระลึกและความประทับใจ การแสดงแสงสีเสียงเริ่มต้นการแสดงฉากแรกด้วยเสียงเพลงมาร์ชกองทัพบกของประเทศอังกฤษ หากผู้ที่เคยร่วมงานสะพานข้ามแม่น้ำแควผ่านมาบ้างในปีก่อนหรือเข้าชมพิพิธภัณฑ์ทางรถไฟ ไทย-พม่า (อยู่บริเวณหน้าสุสานดอนรัก หรือที่ชาวบ้านในจังหวัดกาญจนบุรีมักเรียกว่า “ป่าช้าฝรั่ง”) มักจะเคยได้ยินหรือคุ้นหูกับเสียงดนตรีมาร์ชของกองทัพบกประเทศอังกฤษอยู่บ้าง จากเสียงเพลงดังกล่าวนี้เป็นจุดเริ่มต้นของการแสดงผู้เข้าชมทุกคนดูมีความตื่นตาตื่นใจและตั้งใจรอชมกับการแสดงเป็นอย่างมาก “คุณค่าของประวัติศาสตร์อยู่ที่การจดจำ” เป็นเสียงตอนหนึ่งที่น่าเสนอก่อนการแสดง ทำให้ผู้ชมตื่นตาตื่นใจที่จะรอชมกับการแสดงที่กำลังจะเกิดขึ้นตรงหน้า

การแสดงงานสะพานข้ามแม่น้ำแควเป็นงานประจำปีที่จัดขึ้นทุกปี จัดโดยการท่องเที่ยวของจังหวัดกาญจนบุรี เป็นงานแสดงแสงสีเสียงที่เน้นการนำเสนอเรื่องราวเกี่ยวกับสะพานข้ามแม่น้ำแคว มีรูปแบบการนำเสนอทั้งฉายภาพยนตร์และการแสดงเรื่องราวในช่วงสงครามโลกที่เกี่ยวข้องกับการสร้างสะพานข้ามแม่น้ำแคว เป็นการผลิตซ้ำเรื่องราวที่เกิดขึ้นผ่านพื้นที่สะพานข้ามแม่น้ำแคว จนกระทั่งกลายเป็นสะพานข้ามแม่น้ำแควถูกยกย่องให้เป็นสัญลักษณ์แห่งสันติภาพ ในประเด็นนี้ทำให้ผู้ศึกษาเกิดข้อสงสัยว่าแท้จริงแล้วสะพานข้ามแม่น้ำแควถูกยกย่องให้เป็นสัญลักษณ์แห่งสันติภาพนั้นมาจากมุมมองของของใครกันแน่ ในแง่นี้ผู้ศึกษาไม่ได้จะตัดสินหรือวิจารณ์ว่าการให้ความสำคัญต่อมรดกเป็นสิ่งที่ผิดหรือถูก เพียงแต่ผู้ศึกษาต้องการศึกษาความหมายที่แฝงอยู่ต่อการให้ความสำคัญผ่านพื้นที่มรดก

พื้นที่แห่งนี้สร้าง “ฮีโร่”

บ้านบุญผ่อง แอนด์ บราเดอร์ ปัจจุบันประกอบอาชีพส่งออกยาสูบ หน้าบ้านมีนิทรรศการของบุญผ่องจัดแสดงอยู่เพียงแค่วิวหน้าบ้านซึ่งไม่ค่อยเป็นสัดส่วนเท่าใดนัก แต่นิทรรศการที่จัดแสดงคือวีดิทัศน์ที่ฉายให้ผู้ชมได้ชมเนื้อหาประมาณ 30 นาที เนื้อหาส่วนใหญ่ก็เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับบุญผ่องที่ช่วยเหลือเชลยศึก จนกระทั่งเมื่อจบสงครามอดีตเชลยศึกกลับมาให้การยกย่องแก่บุญผ่อง นอกจากนั้นยังพบรูปภาพที่บุญผ่องที่ถ่ายรูปร่วมกับทหารญี่ปุ่น และมีรูปของทหารญี่ปุ่น ชื่อว่า มิโยชิ ถูกนำมาจัดแสดง รูปภาพเหล่านั้นแสดงให้เห็นถึงความสนิทสนมระหว่างครอบครัวบุญผ่องกับทหารญี่ปุ่น เพราะเนื่องจากที่บ้านของบุญผ่องทำธุรกิจค้าขายให้กับทหารญี่ปุ่นในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 และทำให้เขาต้องพบเห็นเหล่าบรรดาเชลยศึกอยู่เสมอ จึงเกิดความสงสารและแอบช่วยเหลือเชลยศึกผ่านการส่งของตามค่ายต่างๆ และด้วยความเป็นพ่อค้าและสนิทสนมกับทหารญี่ปุ่นทำให้การช่วยเหลือเชลยศึกของบุญผ่องไม่เป็นที่น่าสงสัยมากนัก

คุณลำไย สิริเวชชะพันธ์ อายุประมาณ 74 ปี เป็นน้องสะใภ้ของบุญผ่อง คุณลำไยเป็นอดีตครูวัยเกษียณเธอได้แต่งงานกับน้องชายของบุญผ่องและย้ายมาอยู่ที่จังหวัดกาญจนบุรี เธอเป็นหนึ่งในสมาชิกครอบครัวของบุญผ่องที่ได้รับการถ่ายทอดเรื่องราวของบุญผ่องจากตัวของบุญผ่องเอง ซึ่งคนในครอบครัวทุกคนภูมิใจในการกระทำของบุญผ่องที่ช่วยเหลือเหล่าเชลยศึก และได้รับการยกย่องอย่างมากมาจากรัฐบาลออสเตรเลีย “...ที่บุญผ่องเป็นคนที่จะทำอะไรและต้องทำให้ได้ ก็เหมือนกับการช่วยเหลือเชลยศึกเขาก็ต้องทำให้ได้เหมือนกัน เพราะเขาก็คือมนุษย์คนหนึ่งเหมือนกับเรา...” คุณลำไยเล่าถึงความมุ่งมั่นของผู้ชายที่มีจิตใจที่กล้าหาญที่จะช่วยเหลือเชลยศึกโดยไม่กลัวถูกจับจากทหารญี่ปุ่น คุณลำไยพาผู้ศึกษาไปดูเหรียญกล้าหาญที่ได้รับจากรัฐบาลออสเตรเลีย และสมุดเยี่ยมที่ผู้เข้าชมเขียนบันทึกไว้ ในสมุดเยี่ยมมีผู้เขียนบันทึกไว้หลากหลายชาติทั้งคนไทยและต่างชาติ ส่วนใหญ่เป็นนักท่องเที่ยวและอีกส่วนเป็นญาติของอดีตเชลยศึกที่รับรู้เรื่องราวของบุญผ่องจากอดีตเชลยศึก เนื้อหาส่วนใหญ่เป็นการกล่าวขอบคุณและยกย่องการกระทำของบุญผ่องที่ได้รับการยกย่องจากอดีตเชลยศึกว่าเขาคือ “วีระบุรุษสงครามของทางรถไฟสายมรณะ” ปัจจุบันคุณลำไยเป็นบุคคลสำคัญที่เคยบอกเล่าเรื่องราวของบุญผ่องให้แก่ผู้เข้าชมอยู่เสมอ แม้ว่าระยะเวลาจะผ่านมานานแล้วก็ตามคุณลำไยยังคงทำหน้าที่ถ่ายทอดเรื่องราวประสบการณ์ของบุญผ่องให้แก่ผู้สนใจเข้าชม

นอกจากนี้เรื่องเล่าของบุญผ่อง ยังมีการกล่าวถึงในพิพิธภัณฑ์ทางรถไฟไทย - พม่า และในพิพิธภัณฑ์ช่องเขาขาด ซึ่งพิพิธภัณฑ์ทั้ง 2 แห่งเป็นพิพิธภัณฑ์ที่จัดแสดงโดยชาวออสเตรเลีย สะท้อนให้เห็นความทรงจำของผู้จัดพิพิธภัณฑ์ชาวต่างชาติ ที่ได้เลือกสร้างความทรงจำระหว่างชาวบ้านในจังหวัดกาญจนบุรีกับกลุ่มเชลยศึกที่ได้รับการช่วยเหลือ ทั้งนี้ยังมีข้อสงสัยเกี่ยวกับเรื่องราวที่นำมาจัดแสดงจะพบแค่เพียงความดีของบุญผ่องเพียงคนเดียวเท่านั้น แต่ความทรงจำของชาวบ้านคนอื่นกลับไม่ได้รับการพูดถึง แสดงให้เห็นว่าผู้จัดพิพิธภัณฑ์ 2 แห่งนี้พยายามจะเชื่อมโยงและให้การยกย่องต่อผู้ที่ช่วยเหลือแค่เฉพาะพวกฝ่ายตนเองเท่านั้น ซึ่งแท้จริงแล้วความทรงจำที่เกิดขึ้นเป็นการสร้างความเป็น “ฮีโร่” ของใครกันแน่ ซึ่งแตกต่างจากพิพิธภัณฑ์สงครามที่จัดโดยคนไทยทั้ง 2 แห่ง ที่มีการจัดแสดงเกี่ยวกับเรื่องราวของบุญผ่องเช่นกัน แต่พิพิธภัณฑ์สงครามที่จัดแสดงโดยคนไทย เรื่องราวของบุญผ่องเป็นเพียงเรื่องราวความทรงจำส่วนหนึ่งเท่านั้น เพราะเนื่องจากว่าจุดสนใจของพิพิธภัณฑ์สงครามที่จัดโดยคนไทย จะเป็นการสร้างความทรงจำผ่านประวัติศาสตร์ที่ให้ความหมายของสงครามโลกในรูปแบบเป็นกลางโดยไม่เน้นเข้าข้างฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง หากแต่มันเป็นความทรงจำที่ถูกสร้างขึ้นมาเพื่อเชื่อมกับประวัติศาสตร์ในพื้นที่ที่ครั้งหนึ่งจังหวัดกาญจนบุรีเคยเป็นเส้นทางผ่านที่มีความทรงจำของคนหลายหลายเชื้อชาติอยู่

สรุปผลการศึกษา

การสร้างเรื่องเล่าความทรงจำช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ในจังหวัดกาญจนบุรี พบว่าพื้นที่พิพิธภัณฑ์สงครามทั้ง 4 แห่ง มีแนวทางในการสร้างความทรงจำ โดยสามารถจัดกลุ่มการสร้างความทรงจำของพิพิธภัณฑ์สงครามได้ 3 แนวทาง ดังต่อไปนี้

แนวทางที่ 1 พิพิธภัณฑ์กับการสร้างความทรงจำร่วม เป็นการสร้างความทรงจำที่ให้ความสำคัญกับการใช้ประวัติศาสตร์และเรื่องเล่า โดยนำมาสู่การเลือกชุดความทรงจำนั้นมาจัดแสดง เพื่อเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของความทรงจำระหว่างผู้จัดและผู้ชม ซึ่งสามารถอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นของพิพิธภัณฑ์สงครามอักษะและเชลยศึก กับหอศิลป์และพิพิธภัณฑ์สงครามโลกครั้งที่ 2 เนื่องจากว่าพิพิธภัณฑ์สงครามทั้ง 2 แห่งนี้ เป็นพิพิธภัณฑ์สงครามที่เกิดขึ้นจากการสร้างชุดความทรงจำในสายตาของพิพิธภัณฑ์สงครามโดยคนไทย โดยชุดความทรงจำที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์ พยายามถ่ายทอดภาพรวมเรื่องเล่าความทรงจำที่เกิดขึ้นใน

พื้นที่จังหวัดกาญจนบุรี และการนำเสนอเรื่องราวความทรงจำในพิพิธภัณฑ์ สามารถค้นพบได้ว่าผู้จัดคนไทยพยายามจัดแสดงประวัติศาสตร์และเรื่องเล่าความทรงจำ ให้เนื้อหาของเรื่องเล่าในพิพิธภัณฑ์มีความเป็นกลาง ซึ่งโทนของเรื่องราวที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์จึงไม่ได้มองว่าฝ่ายญี่ปุ่นเป็นผู้ร้ายและฝ่ายเชลยศึกเป็นผู้สูญเสียเพียงอย่างเดียว สะท้อนให้เห็นถึงการรับรู้ความทรงจำในมุมมองของคนไทย โดยแท้จริงแล้วความทรงจำเรื่องราวของสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์เป็นการรับรู้ความทรงจำในมุมมองของคนไทย

แนวทางที่ 2 พิพิธภัณฑ์กับความทรงจำของทางการ แนวทางนี้เป็นการใช้พิพิธภัณฑ์เพื่อเป็นเครื่องมือในการสร้างความทรงจำ สำหรับตอบสนองต่อองค์กรหรือรัฐที่มีส่วนเกี่ยวข้อง โดยต้องการสร้างความทรงจำ ประวัติศาสตร์ ซึ่งพบได้จากพิพิธภัณฑ์สถานแห่งความทรงจำช่องเขาขาด กับพิพิธภัณฑ์ทางรถไฟ ไทย-พม่า เป็นพิพิธภัณฑ์ที่เกิดขึ้นจากทุนสนับสนุนของรัฐบาลออสเตรเลีย โดยพิพิธภัณฑ์ทั้ง 2 แห่งนี้ พยายามจะสร้างความทรงจำเพื่อตรอกย้ำความเป็นชาติ เป็นการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ของพิพิธภัณฑ์จากการสร้างความทรงจำของสังคม (society's memory) นอกจากนี้พิธีกรรมงานรำลึกทหารที่เสียชีวิต (Anzac Day) ยังเป็นเครื่องมือหนึ่งที่สำคัญต่อการสร้างความทรงจำอย่างเป็นรูปธรรม ทำให้เชื่อมโยงความสัมพันธ์ของความทรงจำ ทั้งผู้ที่เคยร่วมเหตุการณ์ในอดีตกับผู้คนปัจจุบัน สามารถรู้สึกได้ว่ามีความทรงจำความเจ็บปวดร่วมกัน

แนวทางที่ 3 พิพิธภัณฑ์กับความทรงจำประชา ประเด็นนี้อาจจะเป็นเรื่องราวที่เกิดขึ้นนอกพิพิธภัณฑ์สงคราม หากแต่เป็นผลเกี่ยวเนื่องที่อาจเกิดขึ้นจากการสร้างความทรงจำที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์ โดยสามารถพบได้จากปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นได้จากชุมชนปากแพรก ที่พยายามทำชุมชนให้กลายเป็นเส้นทางความทรงจำทางประวัติศาสตร์ ซึ่งทางชุมชนพยายามที่จะเสนอภาพความทรงจำเกี่ยวกับช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ให้เป็นสินค้า ผ่านการนำเสนอของการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย การสร้างความทรงจำที่เกิดขึ้นนั้นจึงเป็นเรื่องราวของชาวบ้านที่เคยอยู่ร่วมเหตุการณ์สงครามโลกครั้งที่ 2 โดยชุดความทรงจำที่เกิดขึ้นนี้ได้สร้างผ่านการเล่าเรื่องราวผ่านวัตถุโดยเล่าความทรงจำผ่านบ้านเก่า อาคารเก่า ที่เคยมีส่วนเกี่ยวข้องกับทหารญี่ปุ่น ซึ่งเป็นการผลิตซ้ำชุดความทรงจำ ดังนั้นความทรงจำชุดนี้จึงเป็นชุดความทรงจำหนึ่งที่เกิดขึ้นจากมุมมองชาวบ้านในพื้นที่ โดยความทรงจำที่เกิดขึ้นเป็นพื้นฐานของการแสดงเอกลักษณ์เฉพาะ ที่นำมาใช้เป็นเครื่องมือในการเปลี่ยนแปลงและขับเคลื่อนชุมชน

การสร้างความทรงจำเป็นการใช้ “อดีต” ของสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่พิพิธภัณฑ์สงครามในจังหวัดกาญจนบุรี แสดงให้เห็นถึงการเลือกจดจำเรื่องราวในอดีต แม้ว่าเหตุการณ์ของสงครามโลกครั้งที่ 2 จากผ่านมานานแล้วก็ตาม เรื่องเล่าของสงครามยังคงวนเวียนอยู่ในความทรงจำของสังคม มีผู้คนทั้งหลายหลายนวนเวียนเปลี่ยนมาเล่าและรับรู้เรื่องราวผ่านพิพิธภัณฑ์ ซึ่งสิ่งที่ถูกจดจำนั้นเป็นสิ่งที่เมื่อเรานึกถึงอดีต “...สิ่งที่ทวนนึกกลับมานั้น เป็นได้ทั้งสิ่งที่เราลืมและสิ่งที่เราจดจำ...” (Kavanagh, 2000: 15) ซึ่งในความทรงจำบางสิ่งเป็นสิ่งที่ต้องการลบเลือน แต่กลับกลายเป็นความทรงจำที่ตรอกย้ำถึงบาดแผลความเจ็บปวด ที่แฝงด้วยอำนาจของการยึดโยงความหมายและความสัมพันธ์ระหว่างความทรงจำกับพื้นที่

เรื่องเล่าความทรงจำต่อเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ Raphael Samuel (อ้างใน Kavanagh, 2000: 6-7) ได้กล่าวไว้ว่า “...ความทรงจำมักตกอยู่ภายใต้เงื่อนไขของประวัติศาสตร์ และการสร้างความทรงจำเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการทางสังคม เพื่อให้จดจำเรื่องราวในอดีต...” ฉะนั้นการสร้างเรื่องราวผ่านพิพิธภัณฑ์สงครามโลกครั้งที่ 2 จึงไม่สามารถแยกขาดจากประวัติศาสตร์ได้ ซึ่งความทรงจำและประวัติศาสตร์นั้นต้องเดินไปคู่กัน การเล่าเรื่องราวผ่านมรดกก็เช่นกันต้องใช้ประวัติศาสตร์และความทรงจำในการสร้างความทรงจำ เช่น สะพานข้ามแม่น้ำแคว นอกจากเป็นพื้นที่มรดกมีเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ สะพานเหล็กแห่งนี้ยังถูกใช้ในการ

ผลิตซ้ำความทรงจำผ่านงานสัปดาห์ข้ามแม่น้ำแคว ซึ่งเป็นงานประจำปีที่การท่องเที่ยวจังหวัดกาญจนบุรี ใช้เป็นเครื่องมือในการประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยว

นอกจากนี้ยังมีการอนุรักษ์เส้นทางบ้านเก่าของชุมชนปากแพรกที่สร้างความทรงจำ สำหรับการจัดเส้นทางท่องเที่ยวชุมชนเก่าสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ดังนั้นการสร้างชุดความทรงจำจึงเป็นเครื่องมือหนึ่งที่ผู้สนับสนุนหรือผู้จัดการสามารถกระทำการเลือกเล่าความทรงจำเหล่านั้น ผ่านความสัมพันธ์ประวัติศาสตร์ เรื่องเล่าและพื้นที่ที่มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

เจ พี. (ม.ม.ป.). **เรื่องราวที่ควรจดจำ เส้นทางรถไฟสายมรณะ สะพานข้ามแม่น้ำแคว.** (เอกสารอัดสำเนา).

ชีวสิทธิ์ บุญเกียรติ. (2556). พิพิธภัณฑสถาน บาดแผล และการเยียวยา: สองเรื่องเล่าที่แตกต่างว่าด้วย ทหารญี่ปุ่นในประเทศไทย สมัยสงครามโลกครั้งที่ 2. **วารสารสังคมวิทยามานุษยวิทยา.** ฉบับที่ 32(1): มกราคม - มิถุนายน 2556.

ไชยยันต์ รัชชกุล. (2557). **ปั้นอดีตเป็นตัว.** กรุงเทพฯ.

นงลักษณ์ ลิ้มศิริ. (2549). **ความสัมพันธ์ญี่ปุ่น - ไทย สมัยสงครามโลกครั้งที่ 2.** กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย.

พวงทิพย์ เกียรติสกุล. (2554). **ทางรถไฟสายใต้ในเงาอาทิตย์อุทัย.** นครปฐม: ศิลปากร.

ภุชงค์ กันทาธรรม. (2552). **รักษาเตียงชีพของเรา ปฏิบัติการลับเพื่อชาติของผู้แทนฯทอง กันทาธรรม และ เสรีไทยแพร่ ในสงครามโลกครั้งที่ 2.**

รัศมี ชูทรงเดช. (2556). “ใครเป็น “เจ้าของ” มรดกวัฒนธรรมสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่ขุนยวม แม่ฮ่องสอน?”. **วารสารสังคมวิทยามานุษยวิทยา.** ฉบับที่ 32(1): มกราคม - มิถุนายน 2556.

ลีโอ รอร์ลิ่งส์. ปารีฉัตร เสมอแซ (แปล). (2551). **อาทิตย์อุทัยตั้งสายฟ้า.** กรุงเทพฯ: ฟ้าสี.

วรวิธ สุวรรณฤทธิ. (2544). **สงครามมหาเอเซียบูรพา: กาญจนบุรี.** กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.

ศูนย์ฐานข้อมูลพิพิธภัณฑสถานในประเทศไทย. (2555). **รีวิวของหอศิลป์และพิพิธภัณฑสถานโลกครั้งที่ 2.**

(ออนไลน์) แหล่งที่มา:

http://www.sac.or.th/databases/museumdatabase/review_inside_ByMember_Detail.php?id=353&CID=8867 (วันที่ 1 กรกฎาคม 2557).

อังกูร หงส์คณานุเคราะห์. (2552). **เรื่องเล่าจากสหาย: รูปแบบและการปรากฏตัวของความทรงจำร่วมจากชุมชนอดีตแนวร่วม พคท.** วิทยานิพนธ์ ปริญญาโทมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา.

ภาษาอังกฤษ

Bowman, Michael S and Pezzullo Phaedra C. (2000). “What’s so ‘Dark’ about ‘Dark Tourism’?: Death, Tours, and Performance”. **Tourist Studies**. Reprints and permission: sagepub.co.uk/journalsPermissions.nav.

Eilean Hooper-Greenhill. (2001). **Museums and the Interpretation of Visual Culture, Florence, KY, USA: Routledge.**

Hartmann, Rudi. (2013). Dark tourism, thanatourism, and dissonance in heritage tourism management: new directions in contemporary tourism research. In **Journal of Heritage Tourism**. Department of Geography and Environmental Sciences, University of Colorado Denver, Denver, CO, USA Published online: 14 Jun 2013.

Niti Pawakapan. (2001). “Almost a love story’: Japanese soldier in north-west Thailand.” **South East Asia Research**, 9(2): 149-172.

Nora, Pierre. (1996). “General Introduction: Between Memory and History”, in Lawrence D.Kritzman (ed.) Arthur Goldammer (trans.) **Memory and History**. New York: Columbia University.

The Thailand-Burma Railway Cent. (2010). **COMMUNITY PROJECTS**. (ออนไลน์) แหล่งที่มา: <http://www.tbrconline.com/community.htm> (วันที่ 1 มีนาคม 2558).

Tiamsoon Sirisrisak. (2013). “Reconsidering the interpretation of WWII shared heritage in Thailand”. **Journal of Culture Heritage Management and Sustainable Development**. DOI10.1108/JCHMSD-07-2013-0031.

Zuzan A. Crane. (2000). **Museum and Memory**. Palo alto, CA, USA: Stanford University Press.

สัมภาษณ์

จิมโบ้. สัมภาษณ์. วันที่ 2 พฤศจิกายน 2557

เจ๊ก. สัมภาษณ์. วันที่ 2 พฤศจิกายน 2557

พระราชวิสุทธิเมธี. สัมภาษณ์. วันที่ 28 พฤศจิกายน 2557

ลำไย สิริเวชชะพันธ์. สัมภาษณ์. วันที่ 1 พฤศจิกายน 2557

เล็ก. สัมภาษณ์. วันที่ 2 พฤศจิกายน 2557

อรัญ จันทศิริ. สัมภาษณ์. วันที่ 28 พฤศจิกายน 2557

ปัจจัยที่ทำให้การใช้ผญาภาษิตในวิถีปฏิบัติในสังคมวัฒนธรรมอีสานลดลงและการปรับเปลี่ยน
Factors that affect the declined use of PHA-YA proverbs in northeast Social and
cultural practices and the role changed of PHA-YA proverbs in the time of
globalization.

เทียนชัย สุริมาศ¹

Thianchai Surimas

บทคัดย่อ

การศึกษาปัจจัยที่ทำให้การใช้ผญาภาษิตในวิถีปฏิบัติในสังคมวัฒนธรรมอีสานลดลงและการปรับเปลี่ยนบทบาทของผญาภาษิตในยุคปัจจุบัน มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาปัจจัยที่มีผลทำให้การใช้ผญาภาษิตในชีวิตประจำวันของชาวอีสานลดลง และเพื่อศึกษาบทบาทหน้าที่ของผญาภาษิตในสังคมวัฒนธรรมอีสานในยุคปัจจุบัน โดยใช้เทคนิคการวิจัยเชิงคุณภาพด้วยการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกและการศึกษารวบรวมเอกสาร

ผลการศึกษาพบว่า ปัจจัยที่ส่งผลต่อการใช้ผญาภาษิตในสังคมวัฒนธรรมอีสานลดน้อยลงนั้นมีหลายประการ โดยจากปัจจัยภายนอกได้แก่ นโยบายต่างๆ ของภาครัฐที่กระทบต่อการสืบทอดและใช้ประโยชน์จากภูมิปัญญาท้องถิ่น อีกทั้งวาทกรรมต่างๆ ที่ส่งผลต่อการใช้ภาษาอีสานในการสื่อสารน้อยลง ซึ่งส่งผลกระทบต่อโดยตรงต่อการใช้ผญาภาษิตที่เป็นวัฒนธรรมที่ใช้ภาษาอีสานในการนำเสนอ นอกจากนี้ยังมีปัจจัยที่เกิดจากข้อจำกัดของผญาภาษิตเองได้แก่ ผญาภาษิตใช้ศิลปะการประพันธ์แบบเปรียบเทียบและลี้กซึ้ง จนทำให้เกิดความไม่เข้าใจในความหมายที่แท้จริงจนนำไปสู่การละเลยการใช้ และผญาภาษิตนั้นเป็นการบอกเล่าวิถีชีวิตและประสบการณ์ของบรรพบุรุษเพื่อสอนชนรุ่นหลัง ซึ่งเมื่อบริบททางสังคมเปลี่ยนก็ทำให้บทบาทบางอย่างไม่สามารถใช้ในบริบทสังคมสมัยใหม่ได้ ดังนั้นผญาภาษิตจึงมีการใช้ลดน้อยลงในสังคมอีสานในลักษณะการใช้สนทนาและสอนในการดำเนินชีวิตประจำวัน

พัฒนาการของผญาภาษิตมีมาอย่างต่อเนื่อง โดยในปัจจุบันนี้นักปราชญ์อีสานรุ่นใหม่ได้ประพันธ์ผญาภาษิตใหม่ๆ เพื่อนำเสนอในช่องทางต่างๆ ที่ปรากฏในปัจจุบัน ทั้งทางสื่อสังคมออนไลน์ รายการวิทยุและโทรทัศน์ หนังสือ และช่องทางอื่นๆ ขึ้นมามากมากเพื่อใช้ประโยชน์ จากการศึกษาพบว่าการใช้ผญาภาษิตถูกเปลี่ยนพื้นที่ในการนำเสนอจากการใช้ส่งสอนอบรมทางตรงในสังคมอีสาน เป็นพื้นที่อื่นๆ ที่ปรากฏตามกระแสการเปลี่ยนแปลงและโลกาภิวัตน์ โดยบทบาทหลักของผญาภาษิตยังคงบทบาทในการจัดระเบียบสังคม แต่ด้วยพลวัตการเปลี่ยนแปลงทำให้ผญาภาษิตเพิ่มบทบาทในด้านอื่นๆ ได้แก่ บทบาทด้านความบันเทิง บทบาทด้านการศึกษา บทบาทด้านการประชาสัมพันธ์ และบทบาทการสร้างกลุ่มเครือข่ายทางสังคม ทำให้ผญาภาษิตมีการใช้ประโยชน์ที่หลากหลายมากขึ้น ซึ่งพอจะสรุปได้ว่าผญาภาษิตนั้นยังคงอยู่ในสังคมอีสาน แต่เปลี่ยนแปลงรูปแบบ ลักษณะ บทบาท เพื่อให้เหมาะสมกับบริบททางสังคม

คำสำคัญ: ผญา ผญาภาษิต บทบาทหน้าที่ การใช้ประโยชน์ วัฒนธรรมอีสาน

¹ นิสิตปริญญาโทบัณฑิตวิทยาลัย สหสาขาวิชาพัฒนามนุษย์และสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Abstract

The objective of the study, is to understand what makes the commonly use of local proverbs in the past, are not so widely used as once they were in declined, and changes the pragmatically role of PHA-YA proverbs from generation to generation. The method of the study is to reflect or illustrate logical principle by using Qualitative Research techniques, to match them with in-depth interviewing and documents studying.

The study found that there're many factors affect to the declined use of *PHA-YA* proverb in northeast Social and cultural practices. It may happen from the external factors such as Government policies that impact on the transmission and use of local wisdom. Perhaps *PHA-YA* proverbs are more likely to appear in the utterance of older members of a community and the decline has diminished their movement from generation to generation. The use of this local proverb seems appropriate only to elder men. Moreover, there's a factor caused from proverbs' limitation of itself. *PHA-YA* proverbs, for young people to use them, it's difficult to know the true meaning due to complicated and delicate forms and expressions- the appreciation of implicit metaphor disappears. It is like telling an old story-unbecoming due to its profoundly meaning which apparently found among the new generations unaware not using. The passing time also make it changed because of the change of social and cultural context, so there's rarely be seen *PHA-YA* proverb in new generation's conversations and lessons in school nowadays.

PHA-YA proverb has been developed accordingly to the change of social context and perception. Presently, the new generations especially among northeastern scholars create PHA YA proverbs and present them through various channels by using technology such social media networking, radio and television as well. The forms, however; adjusted the way to describe the teachings of elder people blended with entertaining interactive functionality and content. These social features around the content create a highly personalized PHA YA proverbs' role of social organization, but in the different way from the past in accordance with currently social change and globalization. Consequently, with the dynamics change of local proverbs in social and cultural practice make the objective role of teaching shifted to a greater role on the other side. The use of PHA YA proverbs is more versatile in the term of Entertainment, Education, Public Relation, and Group of Social Networking. It can be inferred that PHA YA proverbs still exists in northeast society, but the format and way to broadcast has to change to match the nature of the role of currently social and cultural context.

Key words: PHA-YA, Role and Functional, Northeast Social and cultural

บทนำ

ในช่วงหลายทศวรรษที่ผ่านมาประเทศไทยได้มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ทั้งทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม อันเป็นผลมาจากการพัฒนาประเทศสู่ความทันสมัย (Modernization) ตามแบบอย่างสังคมตะวันตก การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเริ่มปรากฏอย่างเด่นชัดนับแต่รัฐบาลไทยประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่ 1 (2504-2509) เพื่อกำหนดทิศทางในการพัฒนาประเทศ โดยในช่วงระยะเวลานั้นรัฐบาลได้มุ่งเน้นการก่อสร้างระบบสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐาน ทั้งระบบขนส่งมวลชน ระบบไฟฟ้า ระบบพลังงาน เพื่อเป็นระบบพื้นฐานในการรองรับการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ โดยแผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับแรกนี้มีเป้าประสงค์ในการพัฒนาประเทศเพื่อการขยายตัวด้านการพัฒนาเศรษฐกิจและอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออกเป็นเพื่อให้ส่วนต่างๆ ของประเทศพัฒนาตาม ซึ่งผลที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาตามแนวทางของแผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่ 1 นั้น คือการเปลี่ยนแปลงของประเทศในทุกมิติ ทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและการเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านสังคมและวัฒนธรรมที่ต้องปรับเปลี่ยนตามกระแสการพัฒนา อุตสาหกรรมและการพัฒนาการเกษตรเพื่อการส่งออก ผลของการพยายามปรับเปลี่ยนโครงสร้างประเทศทำให้ประชาชนไทยเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ทั้ง

สังคมอีสานมีแนวโน้มการรับเอาความเปลี่ยนแปลงทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมอย่างเด่นชัด โดยประชาชนในชนบทได้ปรับเอาวิถีชีวิตเมืองและความทันสมัยไปปรับใช้ในการดำเนินชีวิต รวมทั้งกระแสโลกาภิวัตน์ (Globalization) และการติดต่อสื่อสารที่ทันสมัยก็มีบทบาทอย่างในการเป็นตัวเร่งให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็วและกว้างขวาง ชนบทเริ่มมีการติดต่อสื่อสารผ่านสื่อต่างๆ ที่ทันสมัย จนทำให้คุณภาพชีวิต วิธีการดำเนินชีวิต และความคิดความเชื่อของชาวชนบทเปลี่ยนไปจากเดิมอย่างมาก โดยเฉพาะผลการเปลี่ยนแปลงต่อเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม แต่เดิมสังคมอีสานเป็นสังคมที่มีวัฒนธรรมที่มีความเป็นมาอย่างยาวนาน คนอีสานยึดมั่นถือมั่นในธรรมเนียมปฏิบัติและกรอบประเพณีที่บรรพบุรุษได้สร้างไว้ ชาวอีสานมีระบบเครือญาติที่เข้มแข็ง ลักษณะสำคัญประการหนึ่งของสังคมอีสาน คือชาวอีสานใช้วัฒนธรรมเป็นแนวทางในการดำรงชีวิตและดำเนินกิจกรรมทางสังคมต่างๆ โดยวัฒนธรรมท้องถิ่นอีสานนั้นเป็นเครื่องมือที่ทำให้คนในสังคมปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมและการอยู่ร่วมกันของคนในสังคม และถือเป็นระบบความสัมพันธ์ของคนในสังคมที่มีการพัฒนาปรับเปลี่ยนอย่างต่อเนื่องไม่สิ้นสุด (เอกวิทย์ ณ ถลาง, 2544) สังคมอีสานจึงมีวิถีชีวิตผูกพันกับวัฒนธรรมท้องถิ่น ชาวอีสานใช้วัฒนธรรมเพื่อการขัดเกลาและตอบสนองความต้องการพื้นฐานของชาวอีสานในระดับปัจเจกและระดับสังคม จนทำให้วัฒนธรรมอีสานหลายประเภทกลายเป็นเครื่องมือที่ชาวอีสานใช้อำรงสังคมมาโดยตลอด เช่น ประเพณีฮีตสิบสอง วิถีปฏิบัติคองสิบสี่ วรรณกรรมอีสาน และคะลำ เป็นต้น ซึ่งชาวอีสานใช้ประโยชน์จากวัฒนธรรมเหล่านี้เพื่อเป็นเครื่องมือการจัดระเบียบสังคมให้อยู่ในกรอบวัฒนธรรมที่บรรพบุรุษสร้างไว้เพื่อให้สังคมอีสานเป็นสังคมสงบสุขตามแนวทางที่สังคมคาดหวัง

บรรพบุรุษชาวอีสานเป็นนักคิดและต้องต่อสู้กับภูมิประเทศที่เต็มไปด้วยข้อจำกัดทางธรรมชาติที่แห้งแล้ง จึงได้สร้างวัฒนธรรมต่างๆ มากมายเพื่อเป็นกลไกในการขับเคลื่อนสังคมอีสานจากอดีตจนปัจจุบัน โดยวัฒนธรรมที่ส่งผลอย่างมากในเชิงการจัดระเบียบสังคมของชาวอีสานมาตั้งแต่อดีต คือผญาที่เป็นวัฒนธรรมทางภาษาของชาวอีสานและพื้นที่ใกล้เคียงทั้งลาวและกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีวัฒนธรรมร่วมกันในพื้นที่ราบสูงอุษาคเนย์ ซึ่งผญานี้ถือเป็นวรรณศิลป์ที่สะท้อนภูมิปัญญาทางภาษาและการดำเนินชีวิตของชาวอีสาน โดยชาวอีสานใช้ประโยชน์จากผญาในหลายลักษณะ ทั้งเพื่อความบันเทิง เพื่อการสอนในเชิงศาสนาและปรัชญา รวมทั้งเพื่อการขัดเกลาทางสังคมและการควบคุมทางสังคมในลักษณะการเป็นคติเตือนใจในการดำเนินชีวิตในแนวทางที่เหมาะสม ซึ่งผญานั้นเกิดขึ้นเนื่องจากลักษณะของคนอีสานเป็นคนช่างสังเกต จดจำ วิเคราะห์ และ

สรุปผลของสภาวะปัญหาต่างๆ ทั้งทางด้านภูมิประเทศ ความทุกข์ยากและความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น จนสร้างเป็นบทเรียนไว้ให้ลูกหลานได้รู้จักการดำรงชีวิตและอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข สร้างสังคมที่อบอุ่นช่วยเหลือเกื้อกูลกัน โดยบทเรียนส่วนหนึ่งนั้นได้ร้อยเรียงเป็นบทพญาในรูปแบบประโยคหรือกลอนที่มีความคล้องจองไพเราะ ใช้ประโยชน์เพื่อสั่งสอน แนะนำ เตือนสติ และให้ข้อคิดในการดำเนินชีวิต อาจกล่าวโดยนัยหนึ่งได้ว่า พญาคือภูมิปัญญาอันชาญฉลาดของชาวอีสาน ซึ่งใช้ติดต่อสื่อสาร เพื่อแสดงออกถึงความรู้สึก สติปัญญา และความเฉลียวฉลาดของผู้พูดหรือผู้ใช้ (บุญเกิด พิมพ์วรมธากุล, 2544) เพราะพญาเป็นถ้อยคำที่มีการเปรียบเทียบและต้องอาศัยการตีความจึงจะเข้าใจในความหมายที่แท้จริงที่ผู้จ่ายพญาต้องการสื่อเพื่อเปรียบเทียบเปรียบเทียบปรากฏการณ์ทางสังคมและวัฒนธรรมอีสานกับประสบการณ์รอบตัวที่ได้ประสบมา จะเห็นได้ว่าพญานั้นเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่ากับชาวอีสานเป็นอย่างมาก ไม่ใช่เป็นเพียงศิลปะทางภาษาแต่ยังมีประโยชน์ในแง่ของการเป็นเครื่องมือทางสังคมอีกด้วย

พญานั้นมีหลายประเภททั้งพญาเกี่ยว พญาอวยพร พญาปริศนาธรรม แต่พญาที่มีบทบาทอย่างมากในฐานะการเป็นเครื่องมือการจัดระเบียบสังคมอีสานคือพญาภาษิต ที่นักปราชญ์อีสานยกย่องพญาชนิดนี้ว่าเป็นสุดยอดพญา ซึ่งบทบาทของพญาภาษิตเด่นชัดในเรื่องการสอน อบรมและตักเตือนสมาชิกในสังคม ลักษณะของพญาภาษิตเป็นพญาที่มีรูปแบบประโยคหรือกลอนที่มีความไพเราะ มีลักษณะเป็นคำสอนที่ถูกถ่ายทอดแก่ชนรุ่นต่อรุ่นมาเป็นระยะเวลาเนิ่นนาน พญาภาษิตนั้นมีบทบาทในเชิงสังคมคือใช้เป็นเครื่องมือทางวัฒนธรรมเพื่อการขัดเกลาทางสังคมให้สมาชิกมีความประพฤติที่เหมาะสมและควบคุมสังคมให้ดำเนินตามแนวทางที่เคยดำรงมาอย่างเป็นแบบแผน ในสมัยโบราณนั้นชาวอีสานใช้พญาภาษิตเป็นเครื่องมือถ่ายทอดบอกกล่าววิถีปฏิบัติตนที่ถ่วงถ่วงและประพันธ์จากประสบการณ์ของบรรพบุรุษที่ได้ลองผิดลองถูกจนเป็นคำสอนที่สามารถเป็นแนวทางในการปฏิบัติตนของอนุชนตามแนวทางที่ถูกที่ควร การใช้พญาภาษิตยังนิยมพูดเพื่อเพิ่มสติปัญญาและจรรโลงใจของทั้งผู้สื่อสารและผู้รับสาร

แต่ในปัจจุบันนี้การใช้พญาภาษิตในสังคมอีสานในลักษณะการใช้อบรมสั่งสอนและการขัดเกลาทางสังคมโดยตรงนั้นมีน้อยลง เนื่องจากเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้องต่างๆ มากมาย รวมทั้งพญาภาษิตได้ปรับเปลี่ยนบทบาทเดิมที่มีบทบาทในการสั่งสอนขัดเกลา ให้มีบทบาทหน้าที่ต่อสังคมในหลายมิติมากขึ้น ดังนั้นผู้ศึกษาจึงสนใจศึกษาถึงสาเหตุของการใช้พญาที่ลดน้อยลงในการใช้ในชีวิตประจำวัน รวมทั้งบทบาทของพญาภาษิตที่เกิดขึ้นใหม่ๆ ในสังคมวัฒนธรรมอีสาน เพื่อเป็นประโยชน์การหาแนวทางการปรับใช้พญาในบริบทสังคมวัฒนธรรมอีสานต่อไป

วัตถุประสงค์งานวิจัย

- 1) เพื่อศึกษาปัจจัยที่มีผลทำให้การใช้พญาภาษิตในชีวิตประจำวันของชาวอีสานลดลง
- 2) เพื่อศึกษาบทบาทหน้าที่ของพญาภาษิตในสังคมวัฒนธรรมอีสานในยุคปัจจุบัน

แนวคิดที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดคติชนวิทยาและบทบาทหน้าที่ของคติชนต่อสังคม

การศึกษานี้มีความเกี่ยวข้องและจำเป็นต้องศึกษาแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับคติชนวิทยา เนื่องจากพญานั้นถือเป็นวัฒนธรรมกลุ่มชน ดังนั้นจึงเป็นการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการใช้ประโยชน์ของวัฒนธรรมทางภาษาของ

กลุ่มชนที่มีแนวคิดคติชนวิทยาเป็นแนวคิดที่สามารถอธิบายถึงความสำคัญนี้ได้ โดยรายละเอียดของแนวคิดนี้มีดังต่อไปนี้

ความหมายและความเป็นมาของคติชนวิทยา

คติชนวิทยาเป็นวิชาที่กำเนิดในสังคมตะวันตกและพัฒนามานานกว่า 150 ปี แต่ในประเทศไทยแนวคิดเรื่องคติชนเพิ่งเริ่มศึกษาได้ไม่เกิน 50 ปี โดยนักวิชาการในประเทศไทยเริ่มศึกษานิทานพื้นบ้านวรรณกรรมไทย ปริศนาคำทาย หมอลำ และวัฒนธรรมด้านต่างๆ ของไทย โดยในช่วงแรกนักวิชาการไทยแปลคำว่า “คติชนวิทยา” มาจากคำว่า Folklore ในภาษาอังกฤษ โดยคำว่า Folklore มีความหมายหลายความหมาย ทั้งคติชนชาวบ้าน คติชาวบ้าน คติชนวิทยา และวัฒนธรรมพื้นบ้าน สอดคล้องกับพระยาอนุมานราชธน (2524) ได้อธิบายคำว่า Folklore ว่าหมายถึงความรู้ปรัมปราของชาวบ้าน ซึ่งหมายความถึง วิชาอันเกี่ยวข้องกับปรัมปราคติที่ชนชั้นชาวบ้านที่ไม่รู้จักหนังสือสอนหรือเอาอย่างและเล่าสืบๆ ต่อมาด้วยการจำ เช่น นิยาย นิทาน ภาษิต ปริศนา คำทาย คติความเชื่อ ความรู้ เช่น ยากลางบ้าน การหุงข้าวให้หมูนมหรือเวียนขวา เหล่านี้ เป็นต้น

ศิริพร ณ ถลาง (2552) ได้กล่าวถึงที่มาของคำว่า “คติชน” และ “คติชนวิทยา” ไว้ว่าการเริ่มใช้สองคำข้างต้นมาจากกึ่งแก้ว อัครถาวร ซึ่งจบปริญญาเอกด้านคติชนวิทยาจากประเทศสหรัฐอเมริกา ได้นำวิชาคติชนวิทยามาเผยแพร่แก่วงวิชาการไทย โดยเป็นผู้เสนอคำว่า “คติชน” เพื่อใช้เรียกข้อมูลซึ่งเป็นผลผลิตทางวัฒนธรรม และคติชนวิทยา เพื่อใช้เรียกวิชาอันเป็นศาสตร์หนึ่งที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมเชิงบอกเล่ารูปแบบหนึ่งของกลุ่มชนที่สืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน

โดยสรุปแล้ว “คติชนวิทยา” เป็นการศึกษาเกี่ยวกับวิถีชีวิต ประเพณี ความรู้ ความเชื่อ วัฒนธรรม เพลง ภาษิต คำพังเพย พิธีกรรม และอื่นๆ ของชาวบ้าน โดยคติชนจะเป็นมรดกของกลุ่มชนนั้นๆ ที่ผ่านการมุขปาฐะมารุ่นต่อรุ่น จนกลายเป็นชุดความรู้และประสบการณ์ที่ส่งผลกระทบต่อพฤติกรรมของคนในสังคม และมีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรในเวลาต่อมา คติชนสามารถสะท้อนให้เห็นถึงวิถีคิดและวิถีปฏิบัติของกลุ่มชนนั้นๆ ได้ อย่างไรก็ตามการศึกษาในเรื่องคติชนวิทยานั้นจะครอบคลุมหลายสาขา เช่น มานุษยวิทยา สังคมวิทยา และวรรณคดี จึงเป็นเรื่องยากที่จะกำหนดขอบข่ายของวิชาคติชนวิทยาให้แน่ชัดตายตัว เพราะมิติที่เกี่ยวข้องกับคติชนวิทยาเป็นเรื่องของคนในสังคมที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรมและประเพณีด้วย

บทบาทหน้าที่ของคติชนวิทยา

ทฤษฎีบทบาทหน้าที่นิยามมองว่าวัฒนธรรมหรือสิ่งต่างๆ ในสังคมล้วนแล้วแต่มีหน้าที่และกลไกต่างๆ ซึ่งเชื่อมโยงกับสิ่งอื่นๆ ด้วย ทุกอย่างที่อยู่ในสังคมล้วนมีบทบาทหน้าที่ในตัวของมันเอง เพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์ ทั้งความต้องการทางร่างกาย ความมั่นคงทางจิตใจ และความมั่นคงทางสังคม เมื่อเป็นเช่นนี้แล้วไม่ว่าจะเป็นนิทาน เพลง การละเล่น ประเพณี ความเชื่อ พิธีกรรม ภาษิต คำพังเพย และคติชนอื่นๆ ย่อมมีผลเพื่อตอบสนองความต้องการทางร่างกาย ความมั่นคงทางสังคมและความมั่นคงทางจิตใจของมนุษย์ ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าคติชนมีบทบาทและหน้าที่ในสังคมอย่างหลากหลายมิติ ดังเช่นที่วิลเลียม อาร์ บาสคอม (Bascom, 1965) ได้กล่าวถึงบทบาทคติชนวิทยาไว้ 4 ประการ ดังต่อไปนี้

1) หน้าที่ในการธำรงวัฒนธรรมให้อยู่คู่สังคมนั้นด้วย ทั้งพิธีกรรม ประเพณีต่างๆ เพื่อให้วัฒนธรรมเกิดความสมบูรณ์และสืบต่อไปได้

2) ทำหน้าที่ให้การศึกษาศึกษาในสังคมที่ใช้ประเพณีเป็นตัวบอกเล่า โดยการใช้วัฒนธรรมให้ความรู้แก่คนในสังคม

3) รักษามาตรฐานพฤติกรรมที่เป็นแบบแผนของสังคม โดยเป็นการสร้างพฤติกรรมที่เป็นไปตามบรรทัดฐานของสังคม

4) ให้ความเพลิดเพลินและเป็นทางออกให้กับความคับข้องใจของบุคคลในสังคม

โดยสรุปแล้วแนวคิดของบาสคอมในเรื่องบทบาทหน้าที่ของคติชนทั้ง 4 ประการนั้นเป็นแนวคิดที่อธิบายลักษณะการใช้ประโยชน์คติชนในสังคม โดยในการศึกษานี้จะนำมาวิเคราะห์กับกรใช้ประโยชน์ญาภาชิตต่อไปในบทวิเคราะห์การศึกษา ซึ่งแนวคิดข้างต้นของบาสคอมนั้นบางส่วนสอดคล้องกับศิริพร ณ กลาง (2552) ที่ได้ศึกษาบทบาทหน้าที่และความสำคัญของคติชนในสังคมไทย พบว่าคติชนประเภทต่างๆ เป็นกลไกทางวัฒนธรรมอันหนึ่งที่มีบทบาทสำคัญทางสังคม พร้อมทั้งยกตัวอย่างบทบาทของคติชนประเภทเรื่องเล่า (narratives) ดังต่อไปนี้

1) คติชนกับการเป็นทางออกสำหรับความขัดแย้งและกฎเกณฑ์ทางสังคม เช่น นิทานจักรๆ วงศ์ๆ กับทางออกความขัดแย้งในครอบครัวไทย

2) มุขตลกกับการเป็นทางออกของความกดดันจากกฎเกณฑ์และระเบียบทางสังคม เช่น ศรีธรรณูชัย

3) คติชนกับการให้การศึกษาระเบียบสังคม เช่น เรื่องลูกกตัญญู

4) คติชนกับการถ่ายทอดความเชื่อและพิธีกรรม เช่น พญาคันทองถิ่นอีสาน

โดยสรุปแล้วคติชนวิทยามีบทบาทและคุณค่าต่อสังคมนั้น ทั้งบทบาทเพื่อการพัฒนามนุษย์ เช่น การสอนให้คนในสังคมมีความกตัญญูต่อบรรพบุรุษ การสอนบทบาทของลูกชายลูกสาว เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีบทบาทเพื่อการพัฒนาสังคม เช่น การถ่ายทอดพิธีกรรม การขัดเกลาทางสังคม การรักษามาตรฐานแบบแผนของสังคม ซึ่งบทบาทของคติชนทั้งหมดที่กล่าวมานั้นล้วนแต่ส่งเสริมให้ทุกคนในสังคมอยู่ร่วมกันอย่างเป็นระเบียบ สงบร่มเย็น และช่วยส่งเสริมให้เป็นสังคมที่น่าอยู่อีกด้วย

ศิริพร ณ กลาง (2552) ได้กล่าวถึงบทบาทหน้าที่ของคติชนในการให้การศึกษาระเบียบสังคมและรักษาพฤติกรรมของสังคม ซึ่งสังคมต่างๆ ใช้คติชนไม่ว่าจะเป็นเรื่องเล่า นิทาน ภาชิต ปรีศนา เพื่อบอกเล่าและถ่ายทอดวัฒนธรรม โดยสถาบันที่มีความสำคัญได้แก่ สถาบันการศึกษาที่มีบทบาทหน้าที่ในการให้ความรู้ถ่ายทอดวัฒนธรรม สอนทัศนคติ รวมทั้งการบอกสอนอบรมระเบียบสังคม และพฤติกรรมที่เป็นที่ยอมรับของสังคมแก่สมาชิกในสังคม โดยบทบาทของคติชนมี 3 ประการ ได้แก่

1) บทบาทในการถ่ายทอดเรื่องราวเกี่ยวกับ “ท้องถิ่น” ของตน โดยคติชนนั้นมีบทบาทในการถ่ายทอดเรื่องราวตำนานการกำเนิดของกลุ่มชนชาติพันธุ์ อันเป็นความรู้เกี่ยวกับอัตลักษณ์ของกลุ่มชน ซึ่งคติชนนั้นจะมีบทบาททำให้คนในท้องถิ่น ชนเผ่า หรือชาติพันธุ์นั้นมีความภาคภูมิใจในรากเหง้าของตนเอง รวมทั้งเรียนอัตลักษณ์ของตนเองด้วย

2) บทบาทในการให้ความรู้และเสริมสร้างปัญญา ในสมัยก่อนนั้นไม่มีโรงเรียนและระบบการศึกษาดังเช่นปัจจุบัน คติชนทำหน้าที่แทนสถานศึกษาในการสร้างความรู้และเสริมปัญญา

3) บทบาทในการอบรมระเบียบสังคม ปกป้องค่านิยม และรักษาบรรทัดฐานทางพฤติกรรมให้สังคมซึ่งสังคมสมัยก่อนนั้นใช้คติชนในการอบรมระเบียบสังคม เพื่อให้สมาชิกนั้นเติบโตมาโดยรู้จักระเบียบของสังคม โดยคำสอนที่สะท้อนผ่านคติชนนั้นอาจรวมถึงทัศนคติ บรรทัดฐานทางสังคม และจริยธรรมของสังคมด้วย

คติชนจึงมีบทบาทต่อการสอนและขัดเกลาทางสังคมแก่สมาชิกในสังคม เพื่อให้สมาชิกรู้จักระเบียบสังคม ภาชิตซึ่งเป็นคติชนประเภทหนึ่งก็สามารถใช้อบรมสั่งสอนคนได้ ตัวอย่างภาชิตในภาษาไทย เช่น อย่า

หมายน้ำบ่อหน้า, นกน้อยทำรังแต่พอตัว, ปิดทองหลังพระ, แพ้เป็นพระ ชนะเป็นมาร เป็นต้น จะสามารถสอนให้สมาชิกใช้เป็นแนวทางในการปฏิบัติตนได้อย่างดี นอกจากการสอนแล้วคติชนนั้นอาจทำให้คนในสังคมเห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วยกับพฤติกรรม ดังเช่น บาสคอม (1965) กล่าวว่า บทบาทหน้าที่อีกหนึ่งประการของคติชนคือการรักษามาตรฐานพฤติกรรมที่เป็นที่ยอมรับของคนในสังคม ซึ่งอาจจะกระทำด้วยวิธีการกดดันให้สมาชิกไม่ให้ประพฤติตนบางลักษณะที่ไม่เป็นที่ยอมรับ และเป็นรูปแบบหนึ่งของการควบคุมทางสังคม

มโนทัศน์เกี่ยวกับสังคมวัฒนธรรมอีสาน

สังคมอีสานมีความเป็นมาอันยาวนาน โดยปรากฏทั้งกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ภาคอีสานเดิมและที่อพยพมาจากฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขง ซึ่งการเคลื่อนย้ายข้ามถิ่นของคนลาวและคนไทยมีอยู่อย่างต่อเนื่อง ดังนั้นจึงทำให้สภาพสังคมและวัฒนธรรมอีสานมีความคล้ายคลึงกับลาวเป็นอย่างมาก ลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชาวอีสานนั้นนิยมเลือกตั้งถิ่นฐานที่มีน้ำเป็นปัจจัยหลัก หรือเรียกว่าพื้นที่ดินดำน้ำชุ่ม หมู่บ้านต่างๆ จึงอยู่ใกล้แม่น้ำ ห้วย หนอง คอง บึง หรือพื้นที่ที่มีน้ำซึมตลอดปีที่เรียกว่า “กุด” สังเกตจากชื่อตำบลหรือหมู่บ้าน เช่น กุดข้าวปุ้น กุดน้ำกิน กุดลาด กุดชุม เป็นต้น ซึ่งเมื่อกลุ่มคนอพยพจนได้พื้นที่ที่เหมาะสมแก่การเพาะปลูกแล้วก็จะตั้งศาลปู่ตา ซึ่งสะท้อนความเชื่อเรื่องการเคารพผีบรรพบุรุษและเป็นศูนย์รวมจิตใจของคนในหมู่บ้านโดยจะเลือกพื้นที่ที่เป็นป่าเพื่อตั้งศาล และมีการเลี้ยงปู่ตาทุกปีในช่วงสงกรานต์ โดยจะมี “เฒ่าจ้ำ” เป็นผู้ทำพิธีความเชื่อเรื่องผีเป็นความเชื่อที่อยู่ในวัฒนธรรมอีสานดังจะสังเกตจากประเพณีต่างๆ ที่ปรากฏในสังคม นอกจากความเชื่อเรื่องผีที่ชาวอีสานมีความเชื่ออย่างมากแล้ว ยังมีความเชื่อในพุทธศาสนา สวรรค์-นรก เทวดา และอื่นๆ ที่สามารถสะท้อนออกมาผ่านประเพณีวัฒนธรรมต่างๆ ที่ปรากฏในสังคมอีสาน

บรรพบุรุษอีสานได้สร้างวัฒนธรรมประเพณีเพื่อให้เป็นเครื่องมือในการปฏิบัติตนของชาวอีสานเพื่อความสงบสุขของสังคม โดยวัฒนธรรมประเพณีที่มีบทบาทต่อสังคมอีสานในฐานะเป็นชนบทที่มีความสำคัญกับสังคมอีสานและเป็นกฎระเบียบที่ควบคุมการปฏิบัติตนของชาวอีสาน ได้แก่ ฮีต คอง และคะลำ นั่นเอง โดยเป็นเสมือนจารีตหรือธรรมเนียมของสังคมอีสาน กล่าวคือเป็นกฎหมายข้อปฏิบัติที่ไม่ได้จารึกเป็นอักษร เป็นกฎหมายประเพณีที่ชาวอีสานในอดีตทุกคนต้องปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด เพื่อความร่มเย็นเป็นสุขของสังคมอีสาน และธำรงสังคมให้มีความร่มเย็น สงบสุข เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และช่วยเหลือซึ่งกันและกัน (บุญเกิด พิมพ์วรรณธากุล, 2546: บทนำ)

ประเพณีสำคัญของชาวอีสานคือฮีตสิบสองและคองสิบสี่ ที่เป็นเสมือนธรรมเนียมของชาวอีสานในการยึดถือปฏิบัติตน โดยฮีตสิบสองนั้นมีความเด่นชัดในรูปแบบของประเพณีประจำเดือนที่มีการนำเอาความเชื่อของสังคมอีสานมาผสมผสานเข้าด้วย เป็นเครื่องมือในการสร้างความสัมพันธ์ที่ผสมกลมกลืนกันอย่างลงตัวของระบบเศรษฐกิจ ความเชื่อ พิธีกรรม และสิ่งแวดล้อม (เอกวิทย์ ณ กลาง, 2544: 73) ส่วนคองสิบสี่เป็นแนวทางในการปฏิบัติตนของชาวอีสานสิบสี่ประการที่ขึ้นอยู่กับบทบาทและสถานะทางสังคมที่มี ซึ่งชาวอีสานใช้ฮีตสิบสองคองสิบสี่นี้เป็นกรอบในการธำรงสังคมมาจนปัจจุบัน วิถีปฏิบัติและพิธีกรรมในสังคมอีสานที่ผ่านฮีตสิบสองคองสิบสี่นั้นสามารถเห็นภาพสังคมอีสานทั้งเรื่องอาชีพ ระบบเศรษฐกิจ ระบบความสัมพันธ์ของคนในสังคม ความเชื่อ เพราะบรรพบุรุษอีสานได้ปรับเปลี่ยนสิ่งเหล่านี้ให้เป็นรูปธรรมและฮีตสิบสองคองสิบสี่สามารถเป็นเครื่องมือในการสร้างสังคมอีสานให้คงความเป็นอีสานสืบต่อมาได้

อย่างไรก็ตามภายใต้กระแสพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมบนพื้นฐานความทันสมัยและโลกาภิวัตน์ รวมทั้งระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมและบริโภคนิยมที่แทรกซึมสู่สังคมอีสานได้ทำให้สังคมและวัฒนธรรมอีสานเปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก โดยเฉพาะด้านวิถีการผลิตเริ่มมีการใช้เงินเป็นปัจจัยหลัก รวมทั้งนโยบายการส่งเสริม

การปลูกพืชเศรษฐกิจตามแนวทางของรัฐบาลที่ระบุในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ทำให้วิถีการดำเนินชีวิตของชาวบ้านได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมาก ชาวอีสานเริ่มผลิตเพื่อการขายมากกว่าการเลี้ยงชีพ ซึ่งการเปลี่ยนแปลงนี้ส่งผลให้ชาวอีสานมีวิถีชีวิตที่ห่างจากภูมิปัญญา ประเพณี และวัฒนธรรมที่บรรพบุรุษเคยยึดถือ ดังนั้นการเปลี่ยนแปลงทางต่างๆ ที่เกิดขึ้นอย่างเป็นพลวัตมีผลต่อการคงอยู่และปรับเปลี่ยนรูปแบบของประเพณีและวัฒนธรรมอีสานอย่างต่อเนื่อง

ผลการศึกษา

1) มโนทัศน์เกี่ยวกับผญา

การศึกษาวิจัยเรื่องการใช้ผญาในฐานะการเป็นเครื่องมือการขัดเกลาทางสังคมนั้น แม้ผู้ศึกษาเลือกศึกษาเฉพาะผญาภาษิตที่เป็นบทผญาที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับการขัดเกลาทางสังคม แต่เพื่อเป็นฐานในการทำ ความเข้าใจผญาภาษิตนั้นมีความจำเป็นต้องศึกษาให้เข้าใจในทุกประเด็นที่เกี่ยวข้องกับผญา ดังนี้

ความหมายของผญา

การให้ความหมายของผญาในการศึกษาวิจัยแต่ละศาสตร์นั้นมีความแตกต่างกันออกไปตามลักษณะของการศึกษา เนื่องจากผญาคือเครื่องมือการสื่อสารที่มีบทบาทต่อสังคมอีสานหลายประการ ดังนั้นจึงมีการศึกษาทั้งเชิงภาษาศาสตร์ มนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์และคติชนวิทยา ซึ่งการศึกษาในครั้งนี้จะให้ความหมายของผญาในทางสังคมศาสตร์ โดยเป็นการศึกษาผญาในลักษณะการเป็นเครื่องมือทางการขัดเกลาทางสังคมในสังคมอีสานตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งจากการศึกษาวิจัยเอกสารและการสัมภาษณ์ทั้งนักปราชญ์ นักวิชาการและกลุ่มผู้มีความรู้ความสามารถเกี่ยวกับผญาที่ยังใช้ผญาอยู่ในปัจจุบันสามารถสรุปความหมายของผญาอย่างกว้างได้ว่า ผญา หมายถึง ปัญญา (จารุวรรณ ธรรมวัตร, 2526) ซึ่งผญาตรงกับคำว่า “ปรัชญา” ในภาษาสันสกฤต และคำว่า “ปัญญา” ในภาษาบาลี เนื่องจากภาษาถิ่นอีสานใช้ตัวอักษร ผ แทนอักษร ปร และ ปล ดังนั้นผญาจึงแปลว่าปัญญา อาจหมายรวมถึงความรู้รอบตัว โดยในสังคมอีสานนั้นมีบทผญาที่มักถูกกล่าวถึงเมื่อกล่าวถึงความหมายของผญาที่ว่า **“เงินเต็มพา ป่ถ่อผญาเต็มปุม”** หมายถึงคนที่มีเงินทองมากมาย ก็ไม่สู้คนที่มีความรู้ ปัญญา ดังนั้นผญาจึงหมายถึงปัญญานั้นเอง (ปรีชา พินทอง, 2528)

นอกจากความหมายของผญาที่หมายถึงปัญญาแล้ว ในด้านของการเป็นบทประพันธ์ผญาหมายความถึงสำนวนการพูดของชาวอีสานที่มีคำคม แง่คิด คติ หรือสุภาษิต ประกอบด้วยคำที่มีความหมายเชิงเปรียบเทียบ หลักแหลมลึกซึ้ง สามารถปรับใช้กล่าวในโอกาสต่างๆ โดยอาจเป็นบทกลอนสั้นๆ อาจเป็นวลีหรือประโยคก็ได้ เป็นทำนองสุภาษิตหรือคติเตือนใจ เป็นคำพังเพยให้ข้อคิดคำคม หรือคำตลก เป็นคำอวยพร (ประเทือง คล้ายสุบรรณ, 2528)

จากความหมายของผญาที่ได้กล่าวมาข้างต้นนั้น สามารถสรุปคำจำกัดความของผญาอย่างสั้นๆ ว่า ผญาหมายถึงบทประพันธ์แห่งวิถีชีวิตของชาวอีสาน ซึ่งเป็นมากกว่าประโยคหรือกลอนที่ไพเราะผ่านการแต่งโดยใช้ภาษาอีสาน เพราะมาจากปัญญาของบรรพบุรุษที่นำประสบการณ์มาประพันธ์เปรียบเทียบเพื่อใช้ประโยชน์ที่หลากหลายในสังคม

ประเภทของผลญา

การจัดแบ่งประเภทผลญาของนักวิชาการและผู้มีความรู้เรื่องผลญาโดยทั่วไปแล้วจำแนกผลญาออกเป็น 4 ประเภท ได้แก่ ผลญาภาชิต ผลญาเกี้ยว ผลญาอวยพร และผลญาปริศนาธรรม โดยผลญาแต่ละประเภทมีลักษณะดังนี้

1) ผลญาภาชิต “เป็นสุดยอดแห่งผลญา เพราะเป็นผลญาที่มีเนื้อหาเชิงเปรียบเทียบที่มีลักษณะเป็นคำสอน เพื่อใช้ยกระดับจิตใจ และเพื่อกล่าวตักเตือนคนที่ฟังให้มีการคิดวิเคราะห์ตามคำสอน และเป็นผลญาที่มีบทบาทในการขัดเกลาทางสังคม” (อุตม บัศวรี, สัมภาษณ์, 10 กันยายน 2557) เช่น

**“ครั้นเจ้าได้ชี้ข้าง กิ่งหม่สัปทน
อย่าได้ลืมคนจน ผู้แห่นำดินข้าง”**

ความหมาย เมื่อประสบผลสำเร็จแล้ว ไม่ควรลืมบุญคุณพ่อแม่ ญาติพี่น้อง และเพื่อนฝูงที่ช่วยเหลือกันมา

ผลญาข้างต้นมีความหมายเชิงสั่งสอนแนวปฏิบัติของคนในสังคม โดยผลญาที่มีเนื้อหาเชิงสั่งสอนนี้จะเรียกว่าผลญาภาชิต ซึ่งนักปราชญ์อีสานและผู้มีความรู้เกี่ยวกับผลญาต่างยกย่องผลญาชนิดนี้ว่าเป็นสุดยอดแห่งบทผลญา เพราะสามารถสั่งสอนอบรมชาวอีสานตลอดมา

2) ผลญาเกี้ยว เป็นผลญาที่หนุ่มสาวใช้สนทนาเพื่อให้เป้าประสงค์ 2 ประการ คือ เพื่อให้เกิดความสนุกสนานระหว่างการละเล่นหรือการสนทนาในประเพณีต่างๆ ของชาวอีสาน และเพื่อใช้กับคู่สนทนาที่พอใจในผู้พูดและยอมตกลงแต่งงานเป็นสามีภรรยา ซึ่งจะมีเนื้อหาเชิงชู้สาวและมีความสนุกสนานไพเราะแทรกอยู่ในบทผลญา เช่น

**“เจ้าผู้หงส์คำฝ่าย บ่หวังยอตันไม้ต่ำ
บ่แม่่นยอดดื้อแต่ บ่แม่่นปลายดื้อแต่
หงส์นั้น บ่อยากงอย”**

ความหมาย เปรียบเทียบว่าพี่ไม่อาจเอื้อมน้องที่อยู่ในตระกูลสูงศักดิ์ เพราะพี่เกิดมาต่ำต้อยด้อยวาสนา น้องคงไม่ยากยุ่งเกี่ยว

ผลญาเกี้ยวที่ยกตัวอย่างข้างต้น เป็นผลญาที่ฝ่ายชายใช้เกี้ยวพาราสีฝ่ายหญิงเพื่อให้เกิดความพึงพอใจในตัวเอง และมีเนื้อหาเปรียบเทียบและใช้สัญลักษณ์ร่วมด้วยซึ่งเป็นลักษณะที่ปรากฏในผลญาเกี้ยวอย่างเด่นชัด โดยการใช้ภาพพจน์นั้นเพื่อให้การพูดนั้นสวยงามและจับต้องได้มากขึ้น ทั้งยังสะท้อนความมีวาทีศิลป์และการเป็นผู้มีภูมิความรู้ของฝ่ายชายด้วย

3) ผลญาพังเพย เป็นผลญาที่มีเนื้อหาเปรียบเทียบและเป็นปริศนา ส่วนมากจะมีเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับศีลธรรมและศาสนา เพื่อให้เกิดการคิดและเกิดปัญญา ซึ่งคนพูดจะให้ผู้ฟังได้ “ทวย” คือการทวย โดยมากจะใช้ในการเทศน์ของพระสงฆ์และสามเณร โดยมีลักษณะเป็นปริศนาธรรมให้ผู้ฟังมีสติปัญญา และยกระดับจิตใจให้สูงขึ้น เช่น

**“อยากกินข้าว ให้ปลูกใส่พะลานหิน
อยากมีศีล ให้ฆ่าพ่อตีแม่
อยากให้คนมาแวะ ให้ฆ่าหมู่เดียวกัน”**

ความหมาย ถ้าหากต้องการความสำเร็จในชีวิตมีกินมีใช้ร่ำรวยเงินทองต้องเป็นผู้มีความอดทน เพียรพยายาม ต่อการทำทาน มีขันติธรรม (ปลูกข้าวใส่พะลานหิน) ถ้าอยากเป็นผู้มีคุณธรรม เอาชนะใจตนเองได้ ต้องดับตัวกิเลส คือ โลภ โกรธ หลง ซึ่งเป็นรากเหง้าแห่งกิเลสทั้งปวง (ฆ่าพ่อตีแม่) และถ้าต้องการให้คนเคารพนับถือแวะเวียนมาเยี่ยมบ้าน ต้องขจัดพฤติกรรมที่เลวร้ายที่มีในตัว คือ ความเห็นแก่ตัว (ฆ่าหมู่เดียวกัน)

บทพญาประเภทนี้จะนำปรัชญา ข้อคิด คติธรรม มาเปรียบเทียบกับสื่อสารให้ผู้ฟังได้คิดวิเคราะห์และตีความเอง มีความหมายลึกซึ้ง ในบางครั้งมีลักษณะให้ผู้ฟังได้ร่วมทายว่าผู้พูดหมายถึงอะไร ไม่ใช่การกล่าวตรงๆ โดยนิยมใช้ในการเทศน์ของพระสงฆ์เพราะมีเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับเรื่องความดี

4) ฃญาอวยพร ฃญาอวยพรเป็นกลุ่มฃญาที่ใ้ช้อวยพรแก่ชาวอีสาน โดยกลุ่มคนที่มีคุณวุฒิและวัยวุฒิ จะใช้ฃญานี้บอกกล่าวอวยพรแก่ผู้น้อย โดยมากจะอยู่ในพิธีกรรมต่างๆ เช่น การแต่งงาน การรับตำแหน่งใหม่ การจบการศึกษา การสู่ขวัญ การผูกข้อมือ การย้ายถิ่น และพิธีกรรมอื่นๆ ในประเพณีฮีตสิบสองคองสิบสี่ ซึ่งจะมีความไพเราะและคล้องจองในลักษณะบทกลอน เช่น

**“ผูกเบี่ยงซ้ายให้ขวัญเจ้ามา ผูกเบี่ยงขวาให้พระเจ้าอยู่
ฝ่ายเส้นนี้มีคำแถน นำมาผูกแขนผวนเจ้า
อย่ามีศรีเศร้ายั่วเจ้าอย่างหมองหม่น คุณพระพุทธรธรรมมากลั่นไหลต้อต้นประสงค
เจ้านอนหลับให้ได้เงินหมื่น เจ้านอนตื่นให้ได้เงินแสน
แปนมือไปให้ได้แก้วมณีโชติ โทษร้ายอย่าพานมารร้ายอย่าเบียด”**

ความหมาย ฝ่ายผูกแขนเส้นนี้มีคำอวยพร ขอให้มีความสุขความเจริญ คิดสิ่งใดหวังสิ่งใดสมปรารถนา ร่ำรวยเงินทอง อยาได้มีภัยมาเบียดเบียน

ฃญาอวยพรนั้นจะมีการแปลความหมายตรงตัว ไม่เน้นการอุปมาหรือการเปรียบเทียบดังเช่นฃญาอื่นๆ

ฃญาประเภทต่างๆ ที่จำแนกตามความหมายและประโยชน์ข้างต้นนั้นมีลักษณะโครงสร้างของฃญาที่แตกต่างกัน โดยฃญานั้นมีได้ทั้งฃญาที่มีลักษณะยาวเป็นกลอนใช้สนทนากันของหนุ่มสาวซึ่งจะเรียกว่าฃญาเครือ ส่วนฃญาที่สั้นซึ่งส่วนมากแล้วจะเป็นฃญาภาษิตจะเป็นลักษณะของประโยคเราสามารถเรียกว่าฃญา ก้อม ซึ่งทั้งฃญาก้อมและฃญาเครือนั้นมีการประพันธ์ขึ้นใหม่อย่างต่อเนื่องจากการประพันธ์ของนักปราชญ์อีสาน ทั้งนี้ช่วงเวลาประพันธ์ฃญาที่แตกต่างกันทำให้ฃญาบางส่วนถูกเรียกว่าฃญาร่วมสมัย ซึ่งเป็นฃญาที่ประพันธ์ในบริบทสังคมปัจจุบันหรือไม่นานมากนัก ดังนั้นหากจำแนกตามช่วงระยะเวลาการเกิดของฃญา จะสามารถจำแนกออกเป็น 2 ลักษณะ ได้แก่ ฃญาโบราณและฃญาร่วมสมัย

ผญาโบราณ กลุ่มผญาโบราณคือผญาที่มีมาแต่อดีต การประพันธ์บทผญาใช้บริบทสังคมในอดีตเป็นแนวทางในการประพันธ์ ซึ่งผญาชนิดนี้จะผ่านการใช้ประโยชน์ในลักษณะต่างๆ เช่น การสอน การแสดง และอื่นๆ มาตั้งแต่สมัยโบราณ ซึ่งบางบทนั้นยังสามารถใช้ประโยชน์ในสังคมอีสานยุคปัจจุบันได้ เช่น **“เป็นเจ้าให้อักไพรทั้งหลาย เป็นนายให้อักหมู่ เป็นปู่ให้อักหลาน เป็นกวนให้อักลูกบ้าน”** โดยความหมายของบทผญานี้คือการเป็นผู้นำนั้นไม่ว่าจะระดับไหนก็ต้องปกครองประชาชนด้วยความรัก ให้เสมือนกับปู่ที่รักหลาน ซึ่งจะเห็นได้ว่าผญาบทนี้เป็นผญาภาชิตที่ใช้สอนชาวอีสานในอดีต และใช้บริบทของสังคมอีสานสมัยก่อนที่สังคมยังมีการปกครองแบบเจ้านายและไพร่ และยังมีตำแหน่งกวน ซึ่งในปัจจุบันนี้ไม่มีการใช้แล้ว ดังนั้นผญาลักษณะนี้จึงถือเป็นผญาโบราณที่ใช้มาแต่อดีตจนปัจจุบัน

ส่วนลักษณะผญาที่เรียกว่าผญาร่วมสมัยนั้น คือกลุ่มผญาที่นักปราชญ์ในยุคสมัยปัจจุบันแต่งขึ้นเพื่อให้ทันสมัย เนื่องจากผญาโบราณนั้นอาจไม่สามารถอธิบายความซับซ้อนของสังคมได้ ดังนั้นจึงเกิดการแต่งผญากลุ่มนี้ขึ้นเพื่อสะท้อนสังคมในปัจจุบัน และมีเนื้อหาที่ทันสมัยและทันต่อเหตุการณ์ (สำลี รักสุทธี, 2540) เช่น **“พวกที่ใส่เสื้อนอกมีชื่อว่า ส.ส. นั่งชุกอยู่ในสภาท่าเอาแต่เงินล้าน ปัดอ่านการสร้างแปลงเมืองให้เฮืองฮุ้ง ใจพวกเขามาคุมหาเงินเข้าใส่กระเป๋า นั้นแหละ”** ซึ่งความหมายของผญาร่วมบทนี้สมัยนี้สอนพฤติกรรมที่ไม่ดีและไม่สมควรทำการเป็นผู้นำหรือนักการเมืองที่ประชาชนเลือกเข้าไปเพื่อบริการบ้านเมืองอยู่ในสภา ว่าไม่ควรชุกออร์รับเงินจากการทุจริตและหาผลประโยชน์ของตนเอง โดยไม่คิดคำนึงถึงการพัฒนาบ้านเมืองเลยแม้แต่น้อย

ในสังคมอีสานในปัจจุบันนี้มีทั้งผญาโบราณและผญาร่วมสมัย จากตัวอย่างข้างต้นที่เกี่ยวข้องกับการสอนผู้นำและนักการเมืองจะเห็นได้ว่าผญาโบราณใช้บริบทสังคมสมัยก่อน คือมีการปกครองโดยมีตำแหน่งขุนเป็นตัวแทนบุคคลในผญา ส่วนในผญาร่วมสมัยนั้นใช้ ส.ส. (สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร) เป็นตัวแทนของคนในระดับผู้นำในผญา ซึ่งสะท้อนให้เห็นการเปลี่ยนแปลงของสังคมที่นำมาเป็นบริบทของการประพันธ์ในช่วงเวลาที่แตกต่างกัน

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมกับการปรับตัวของผญาภาชิต

การใช้ประโยชน์ของผญาภาชิตในสังคมอีสานมีมาอย่างยาวนาน ซึ่งผญาภาชิตได้ปรับเปลี่ยนอย่างต่อเนื่อง จากการศึกษาศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องรวมทั้งการศึกษารวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์แล้ว พบว่าบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงเป็นปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของผญาภาชิตอย่างมาก โดยจากการศึกษาพบว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมทั้งภายในสังคมอีสาน รวมทั้งปัจจัยจากภายนอกทั้งนโยบายจากส่วนกลางและกระแสสังคมในแต่ละสมัย ซึ่งส่งผลให้การใช้ผญาถูกปรับเปลี่ยนการใช้ประโยชน์ผญาภาชิตออกไป โดยในหัวข้อนี้ได้ศึกษาปัจจัยที่ส่งผลต่อการใช้ผญาภาชิตลดน้อยลงและการปรับเปลี่ยนการใช้ประโยชน์ในวิถีปฏิบัติของสังคมอีสานและวิเคราะห์การปรับเปลี่ยนลักษณะการใช้ประโยชน์ผญาภาชิต ซึ่งปัจจัยที่เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านการใช้ประโยชน์ผญาภาชิตนั้นไม่ได้เกิดจากปัจจัยเดียว แต่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงจากหลายสาเหตุอย่างต่อเนื่อง ซึ่งจะสามารถนำมาเป็นข้อมูลในการหาแนวทางการอนุรักษ์ผญาภาชิตเพื่อเป็นเครื่องมือการขัดเกลาทางสังคมต่อไป โดยจากการศึกษาพบว่าปัจจัยต่างๆ ที่ส่งผลกระทบต่อการใช้ประโยชน์ผญาภาชิตนั้นแบ่งเป็น 2 ลักษณะ คือ ปัจจัยที่ส่งผลต่อการใช้ผญาภาชิตลดน้อยลง และปัจจัยที่ส่งผลให้เกิดการปรับตัวของผญาภาชิต

2) ปัจจัยที่ส่งผลต่อการปรับเปลี่ยนการใช้ประโยชน์ของผลผลิต

ปัจจัยที่ส่งผลต่อการปรับเปลี่ยนการใช้ประโยชน์ผลผลิตมีทั้งการใช้ประโยชน์ที่ลดลงและเพิ่มขึ้น โดยเหตุปัจจัยเหล่านี้ส่งผลทั้งทางตรงและทางอ้อมให้การปรับเปลี่ยนการใช้ประโยชน์ผลผลิต ซึ่งรายละเอียดดังนี้

ปัจจัยที่ส่งผลต่อการใช้ประโยชน์ผลผลิตที่ลดน้อยลง

1) การประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาและนโยบายการศึกษาของภาครัฐ ก่อนการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาปี พ.ศ.2464 ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 นั้น ชาวอีสานได้ยึดถือพระสงฆ์ ผู้เฒ่าผู้แก่ และผู้นำต่างๆ ในชุมชนอีสาน ทั้งขุน กวน หมอพรานหมอสุนทร และบุคคลอื่นๆ ที่ได้รับการนับถือในสังคมว่าเป็นกลุ่มบุคคลที่มีบทบาทสำคัญอย่างมากในการขัดเกลาทางสังคม ทั้งการสอน อบรม และการลงโทษสมาชิกในครอบครัวหรือชุมชน ซึ่งผลผลิตถือเป็นเครื่องมือที่สำคัญอย่างมากในการใช้อบรมสั่งสอนคนในสังคมในยุคนั้น เพราะการสอนในลักษณะการใช้ผลผลิตจึงเป็นชุดความรู้หนึ่งซึ่งแสดงให้เห็นถึงความรู้ สติปัญญา และคุณวุฒิของผู้พูด ดังนั้นคนอีสานที่เป็นเด็ก เยาวชน และคนที่มีอายุไม่มาก จึงเชื่อฟังคำสั่งสอนและอบรมของกลุ่มบุคคลต่างๆ ที่กล่าวมาข้างต้น เพื่อยึดเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต เสมือนเป็นระบบการศึกษาที่มีอยู่ในสังคม

ต่อมาเมื่อมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาที่บังคับให้เด็กอายุ 7-14 ปี เข้าศึกษาในโรงเรียนภาคบังคับ ทำให้รูปแบบการขัดเกลาทางสังคมของชาวอีสานเปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก โดยเฉพาะความเชื่อของชาวอีสานที่ให้ความสำคัญกับการศึกษาในระบบโรงเรียนมากกว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สืบทอดมาสาเหตุประการสำคัญของการเปลี่ยนแปลง คือกระบวนการอบรมและการเรียนรู้ของชาวอีสานถูกผลักออกจากครอบครัว วัด และชุมชน ไปยังโรงเรียนตามนโยบายการศึกษาของรัฐ ผู้ที่มีอำนาจในสังคมที่เคยใช้ผลผลิตเป็นเครื่องมือในการอบรมสั่งสอนสมาชิกในครอบครัวและชุมชน ทั้งพระสงฆ์ ผู้เฒ่าผู้แก่ และผู้นำต่างๆ ถูกครูในโรงเรียนเข้ามาทำหน้าที่แทน ดังนั้นการใช้ผลผลิตในสังคมอีสานเพื่อการขัดเกลา สั่งสอน อบรมจึงลดน้อยลงอย่างมาก อีกทั้งชาวอีสานในสมัยก่อนนั้นให้ความเชื่อมั่นอย่างมากในระบบการศึกษาที่จัดโดยภาครัฐ ซึ่งส่งผลให้เกิดการใช้ชุดความรู้เดิมที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นลดน้อยลง รวมทั้งการใช้ผลผลิตด้วย ในระยะต่อมาที่การศึกษาภาคบังคับมีบทบาทในวิถีชีวิตชาวอีสานมากขึ้น ยังเป็นการเพิ่มช่องว่างของการอบรมสั่งสอนในรูปแบบเดิมมากขึ้น ดังนั้นการใช้ผลผลิตจึงลดน้อยลงอย่างมากจากอิทธิพลของการศึกษาภาคบังคับ ทั้งนี้งานวิจัยของอดิสร เพียงเกษ (2543) ได้มีข้อค้นพบที่สนับสนุนข้อค้นพบด้านผลกระทบจากนโยบายการศึกษาของภาครัฐที่ส่งผลต่อการปรับเปลี่ยนผลผลิต โดยระบุว่าการศึกษาของรัฐบาลไทยที่ได้กำหนดนโยบายนั้นได้ทำลายวัฒนธรรมอีสานอย่างเป็นลำดับ โดยการทำลายตัวตนของชาวอีสาน และทำลายวิถีปฏิบัติที่อยู่ในคำสั่งสอนของผลผลิต รวมทั้งกระแสนิยมตะวันตกก็มีส่วนต่อการทำลายการใช้ผลผลิตด้วย

2) การสูญหายไปของประเพณีวัฒนธรรมอีสานบางอย่าง ผลผลิตมีการเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมอีสานหลายรูปแบบ ดังนั้นการสูญหายของวัฒนธรรมอีสานหลายๆ อย่างที่เคยปรากฏในสังคมอีสานสมัยก่อนก็ส่งผลกระทบโดยตรงต่อผลผลิต ในลักษณะการลดช่องทางการเผยแพร่ผลผลิต จนทำให้ผลผลิตในสังคมอีสานลดน้อยลงในท้ายที่สุด โดยเฉพาะประเพณีอีสานที่เป็นช่องทางการเผยแพร่ผลผลิตที่หายไปจากสังคมอีสาน ได้แก่ การลงช่วง การอ่านหนังสือผูก และที่เริ่มลดน้อยลง ได้แก่ หมอลำ สรรภัญญะ เป็นต้น ทั้งในอดีตการลงช่วงถือเป็นประเพณีที่มีบทบาทอย่างมากในการเผยแพร่ผลผลิตในทุกประเภท รวมทั้งผลผลิตที่ถูกมาใช้

ประโยชน์ในกิจกรรมการสนทนาในประเพณีลงข้างด้วย การลงช่วงเซ็นฝ้ายในสมัยก่อนนั้นมีความนิยมเนื่องจากในสมัยก่อนนั้นไม่มีผ้าชนิดอื่น ชาวอีสานลงช่วงเพื่อนำฝ้ายมาทอผ้าถวายวัดให้ใช้ประโยชน์ในการทำเครื่องนอน หรือเป็นของฝากให้แก่ญาติที่มาเยือนหรือทอดผ้าป่า ในระยะต่อมานั้นมีการเข้ามาของพ่อค้าแม่ค้าชาวจีนที่นำผ้าชนิดต่างๆ เข้ามาสู่สังคมอีสานที่มีลักษณะคงทนและสีสวยกว่าผ้าฝ้าย จนทำให้ชาวอีสานนิยมใช้ผ้าเจ๊กอย่างมาก ทำให้การลงช่วงลดน้อยลง ประกอบกับการปรับเปลี่ยนพื้นปลูกฝ้ายเป็นพื้นที่ปลูกพืชอุตสาหกรรมต่างๆ ยังมีส่วนให้การปลูกฝ้ายลดน้อยลงอย่างมาก และในท้ายที่สุดการลงช่วงก็หายไปจากสังคมอีสาน ทั้งนี้พื้นที่ในการลงช่วงถือเป็นพื้นที่ที่มีความสำคัญกับผลผลิต ดังนั้นเมื่อการลงช่วงเริ่มหายไปจากสังคมอีสาน ก็เปรียบเสมือนการลดโอกาสและช่องทางในการนำเสนอผลผลิตไปด้วยนั่นเอง (ทองเลี่ยม เวียงแก้ว, สัมภาษณ์, 9 กันยายน 2557)

3) นโยบายรัฐนิยม ในยุคจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในยุคที่จอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี ในช่วงปีพ.ศ.2482 เป็นต้นมา ที่รัฐบาลไทยมีนโยบายการพัฒนาแบบรัฐนิยม โดยรัฐบาลมีนโยบายต่างๆ หลายนโยบายเพื่อส่งเสริมความเป็นปึกแผ่นของประเทศ เช่น การสนับสนุนให้คนไทยทุกภูมิภาคพูดภาษากลาง เพื่อให้เกิดความเป็นหนึ่งเดียวของประเทศและป้องกันการแตกแยกของคนไทยในภูมิภาคต่างๆ ซึ่งเป็นนโยบายที่ส่งผลกระทบต่อวัฒนธรรมอีสานอย่างมากในเวลานั้น โดยในช่วงระยะเวลานั้นรัฐบาลสั่งห้ามเผยแพร่ภาษาอีสานในสื่อต่างๆ ที่มีในสังคมทุกช่องทาง โดยเฉพาะในวิทยุที่เป็นที่นิยมของชาวอีสานต่างถิ่นที่อาศัยอยู่ในส่วนต่างๆ ของประเทศ ทั้งในกรุงเทพมหานคร ตามหัวเมืองใหญ่ๆ หรือแม้กระทั่งในพื้นที่ภาคอีสานด้วย ซึ่งชาวอีสานนิยมใช้ช่องทางนี้ในการติดต่อสื่อสาร ฟังเพลง และหาความรู้ใหม่ๆ รวมทั้งเป็นช่องทางเพื่อการเผยแพร่วัฒนธรรมอีสาน ทั้งเพลงลูกทุ่ง หมอลำ สอย ฝน และผลผลิต ซึ่งนโยบายรัฐนิยมนี้ถือเป็นสาเหตุประการหนึ่งที่ทำให้เกิดการใช้ผลผลิตลดลงอย่างมาก (ธีระพงษ์ โสตาศรี, สัมภาษณ์, 21 สิงหาคม 2557)

ในมุมมองของนักจัดรายการในสมัยนั้น พบว่านักจัดรายการชาวอีสานจะใช้ช่องทางนี้ในการเผยแพร่ภูมิปัญญาอีสาน รวมทั้งผลผลิตเพื่อส่งเสริมให้ความรู้ และความบันเทิงแก่ชาวอีสาน โดยเฉพาะชาวอีสานที่อยู่ต่างถิ่นนั้นต่างก็ถูกสั่งให้หยุดเผยแพร่ภาษาอีสาน เพื่อสนองนโยบายของรัฐบาลในยุคนั้น ด้วยเหตุนี้การเผยแพร่ผลผลิตผ่านวิทยุที่มีผู้ฟังจำนวนมากได้หยุดชะงักไปในระยะเวลานั้น และต้องใช้ภาษากลางที่เป็นภาษาราชการในการจัดรายการแทน ส่วนในเรื่องการประพันธ์เพลงลูกทุ่งในสมัยนั้น ก็ไม่สามารถใช้คำศัพท์ที่เป็นภาษาอีสานในเนื้อเพลงได้ ซึ่งสามารถใช้ได้เพียงคำศัพท์ที่เป็นภาษากลางเท่านั้น

ทางด้านการใช้ชีวิตของชาวอีสานที่อยู่ในกรุงเทพมหานครจำนวนมากนั้น ไม่สามารถสื่อสารภาษาอีสานได้อย่างใจแจ้งแจ้งในที่สาธารณะ ทั้งในร้านอาหาร สถานที่ราชการ และการพบปะสังสรรค์กันในพื้นที่ที่ใจแจ้งแจ้งนั้นต้องใช้ภาษากลางในการสนทนา ทำให้ภาษาอีสานถูกจำกัดในครอบครัวและพื้นที่ทางวัฒนธรรมเป็นวัฒนธรรมเฉพาะเท่านั้น ชาวอีสานในสมัยก่อนนั้นจะเกรงกลัวต่อหลวง (รัฐบาลและข้าราชการ) อย่างมาก ทำให้ต้องปฏิบัติตามนโยบายของรัฐบาลอย่างเคร่งครัด ซึ่งเป็นผลให้เกิดการใช้วัฒนธรรมทางภาษาของชาวอีสานลดน้อยลง และการใช้บทผลผลิตในการสื่อสารลดลงตามไปด้วย

4) ความไม่สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ผลผลิตโบราณที่มีเนื้อหาสะท้อนความเชื่อ ค่านิยม และวิถีชีวิตของชาวอีสานในสมัยโบราณนั้น บางส่วนได้สูญหายไปจากสังคมอีสานในแง่การปฏิบัติ เนื่องจากไม่สอดคล้องกับบริบททางสังคมวัฒนธรรมอีสานในปัจจุบัน ชุดคำสอนที่อยู่ในผลผลิตที่ใช้สอนคนอีสานในยุคหนึ่งนั้นจึงไม่สามารถสอนชาวอีสานที่มีความคิด ความเชื่อ ค่านิยม และวิถีชีวิตในอีกยุคสมัยหนึ่งได้ ดังนั้นการเปลี่ยนแปลงทางบริบทสังคมมีผลให้ผลผลิตนั้นเปลี่ยนแปลง เกิดใหม่ และสูญหายของผลผลิตอย่างมีนัยยะ ซึ่งหากผลผลิตบทใดที่ยังสามารถสอดคล้องกับบริบทสังคมในปัจจุบันก็ยังสามารถใช้ประโยชน์หรือ

อ้างอิงเป็นเครื่องมือในการสอนคนในสังคมได้ เช่น “*ผลิตภพอย่างเชื่อใจดาว มีลูกสาวอย่างเชื่อใจ*” หมายถึงไม่ให้เชื่อใจลูกสาวของตนในเรื่องการคบชู้ชู้ชาย เปรียบเหมือนฝนจะตกก็ไม่ได้ดูฤกษ์ยาม บางครั้งมีดาวเต็มท้องฟ้าถ้ามีพายุฝนก็ตกอยู่ดี บทพญาภาษิตข้างต้นนั้นยังมีการใช้ประโยชน์ในการสอนอบรมผู้ปกครองที่มีลูกสาว ว่าไม่ให้เชื่อใจลูกสาวมากเกินไป เพราะในปัจจุบันนี้ปัญหาสังคมรูปแบบหนึ่ง คือการแอบมีความสัมพันธ์กันของวัยรุ่น ที่ผู้ปกครองควรสังเกตให้รอบคอบไม่ใช่การเชื่อใจลูกสาวของตนเองจนลืมนึกให้รอบคอบ ซึ่งการใช้พญาบทนี้ยังปรากฏการสอนในช่องสังคมอีสานปัจจุบันได้อยู่

ในขณะที่พญาภาษิตบางบทที่เคยใช้สอนอบรมคนในสังคมในสมัยก่อนไม่สามารถใช้ได้กับบริบทสังคมปัจจุบัน เพราะไม่สอดคล้องกับวิถีการดำเนินชีวิตของชาวอีสานนั้นก็จะเป็นการใช้ในสังคมอีสานปัจจุบัน เช่น “*ยามเมื่อจักเข้านอนนั้นให้เอาผมเช็ดตีนแห้งผัดตน ปฏิบัติสัณนี้ช้วนแล้วจึงนอนกระทำสัณนี้ทุกวัน ภายหน้าจะสัมฤทธิ์ผลแก่เชื่อทั้งสองบ่ออย่าชะแล*” หมายถึงเมื่อถึงเวลาเย็นก่อนเข้านอนให้เอาผมเช็ดเท้าสามีก่อนนอน ปฏิบัติอย่างนี้แล้วจึงนอนและกระทำแบบนี้ทุกวันก่อนนอนภายภาคหน้าจะสัมฤทธิ์ผลแก่ทั้งสองฝ่าย ซึ่งการเป็นผู้หญิงต้องเคารพสามี ด้วยการเอาผมเช็ดเท้าก่อนเข้านอนทุกคืน เพื่อแสดงความเคารพยำเกรงสามี (สำลี นามสุขชี, สัมภาษณ์, 17 มีนาคม 2558) ซึ่งในสังคมอีสานปัจจุบันก็ได้ปฏิบัติตามข้อปฏิบัติที่ระบุไว้ในบทพญาภาษิตนี้

ทั้งนี้จากการศึกษาพบว่าเมื่อประมาณ 50 ปีที่แล้ว หญิงชาวอีสานจำนวนมากที่ยังยึดถือปฏิบัติด้วยการนำขันดอกไม้ รูป เทียน มาไหว้สามีในทุกวันพระ เพื่อขอขมาสามีในข้อผิดพลาดที่ตนเองได้ล่วงเกินสามีทั้งกาย วาจาและใจ จากนั้นสามีก็จะยกขันดอกไม้ รูป เทียนนั้นขึ้นเหนือศีรษะเพื่อให้เทวดาและผีบรรพบุรุษต่างๆ ที่ทั้งคุ่นับถือรับทราบ เพื่อเป็นการขอขมาลาโทษแก่ภรรยาของตน ซึ่งสังคมอีสานในอดีตนั้นผู้หญิงอีสานต้องเคารพและเชื่อฟังสามีของตน โดยสามีถือเป็นหัวหน้าครอบครัวต้องแบกรับภาระเรื่องปากท้อง และผู้ชายอีสานจะเป็นผู้ที่มีบทบาทหน้าที่หลักในการทำงานเพื่อครอบครัว โดยเฉพาะอาชีพทำนาที่เป็นอาชีพหลักของชาวอีสาน โดยหน้าที่ของผู้ชายจะต้องไถ คราด และทำงานที่หนักกว่าผู้หญิง โดยผู้หญิงจะช่วยสนับสนุนผู้ชายและทำหน้าที่ดูแลกิจกรรมต่างๆ ในครัวเรือน ดังนั้นในสังคมอีสานสมัยก่อนผู้หญิงที่แต่งงานแล้วจะเคารพสามีอย่างมาก แต่ปัจจุบันนี้สภาพสังคมเปลี่ยนไปมาก ผู้หญิงอีสานไม่ได้ยึดถือธรรมเนียมปฏิบัติหลายประการที่ผู้หญิงอีสานในอดีตยึดถือ เช่น การกราบขอขมาสามี การเอาผมลูบเท้าสามีก่อนนอน หรือแม้กระทั่งการตื่นนอนก่อนสามีเพื่อเตรียมทุกอย่างไว้รอสามี ดังนั้นบทพญาที่ไม่สอดคล้องกับบริบทสังคมอีสานในปัจจุบันก็ถูกละทิ้งจากชาวอีสานไปด้วย

5) วาทกรรมความเป็นคนอีสาน วาทกรรมความเป็นอีสานมีส่วนทำให้ชาวอีสานนั้นไม่สนใจวัฒนธรรมของตน โดยเฉพาะอย่างยิ่งวัฒนธรรมทางภาษาที่เป็นสิ่งที่สะท้อนความเป็นคนอีสานออกมาได้อย่างชัดเจน ซึ่งวาทกรรมความเป็นคนอีสานนี้ถูกสร้างขึ้นผ่านสื่อต่างๆ เช่น นักแสดงที่รับบทเป็นชาวอีสานหรือพูดภาษาอีสานในการแสดงมักจะมีบุคลิกหรือพฤติกรรมที่เป็นตัวตลกในละคร หรือการพูดภาษาอีสานหรือแต่งกายแบบชาวอีสานมักจะเป็นสิ่งที่ถูกล้อเลียนในละคร เป็นต้น การถ่ายทอดความเป็นอีสานผ่านสื่อต่างๆ สะท้อนให้เห็นถึงการมองความเป็นอีสานว่ามีความด้อยกว่าภูมิภาคอื่นๆ ซึ่งวาทกรรมนี้มีอิทธิพลในการกดทับการแสดงออกของวัฒนธรรมอีสานทุกประเภท รวมทั้งพญาภาษิตที่เป็นวัฒนธรรมทางภาษาที่ถ่ายทอดออกมาเป็นภาษาอีสาน โดยวาทกรรมอีสานมีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรงกับการสื่อสารด้วยภาษาอีสานของชาวอีสานในสังคมไทย ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อหนึ่งต่อการใช้พญาภาษิตของชาวอีสาน เพราะการสื่อสารและใช้ประโยชน์พญาภาษิตนั้นต้องใช้ภาษาอีสานเท่านั้นในการสื่อสาร ดังนั้นวาทกรรมนี้จึงมีส่วนเกี่ยวข้องกับการลดน้อยไปของพญาภาษิตในรูปแบบการใช้สื่อสารในชีวิตประจำวัน ในแง่ของการถูกละเลยและไม่ให้ความสนใจจากกลุ่มคนรุ่นใหม่ ที่มอง

ว่าการสื่อสารภาษาอีสานเป็นวัฒนธรรมที่ต่ำกว่าวัฒนธรรมอื่นๆ ในสังคมไทย ซึ่งสอดคล้องกับข้อมูลจากการสัมมนาที่กล่าวถึง การกล่าวหาว่า

“การใช้ภาษาอีสานและวัฒนธรรมอีสานในช่วงนั้นถูกคนภาคกลางมองว่าเป็น “เลี้ยว” กล่าวหาว่าเราเป็นเลี้ยว จนทำให้เราไม่สามารถแสดงรากเหง้าทางวัฒนธรรมได้ แม้กระทั่งการสนทนาพูดคุยของคนอีสานด้วยกันเอง ก็ต้องกระซิบเพราะกลัวคนเขาหาว่าเป็นพวกเลี้ยวพวกค้อยพัฒนา” (ธีระพงษ์ โสตาศรี, สัมมนา, 21 สิงหาคม 2557)

6) คนอีสานรุ่นใหม่พูดภาษาอีสานลดน้อยลง สังคมอีสานในปัจจุบันมีการใช้ภาษาอีสานลดน้อยลงอย่างมาก โดยเฉพาะเด็กที่เกิดและเติบโตในสังคมอีสานในยุคปัจจุบัน เนื่องจากผู้ปกครองต่างสนับสนุนให้บุตรหลานสื่อสารภาษากลางทั้งในโรงเรียน ครอบครัว และชุมชน ทำให้การสื่อสารภาษาอีสานลดน้อยลง ซึ่งในสังคมอีสานปัจจุบันนี้ครอบครัวทั้งพ่อแม่และญาติพี่น้องเริ่มหันมาสนทนากับลูกหลานเป็นภาษากลาง เพื่อประโยชน์ด้านการศึกษาของบุตรหลานที่จะต้องใช้ภาษากลางในการสื่อสารในอนาคต ประกอบกับนโยบายรัฐที่จะมุ่งเน้นให้นักเรียนสื่อสารภาษากลาง ดังเช่นข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ ที่ระบุว่า

“ในช่วงปีพ.ศ. 2497-2498 ได้มีโอกาสเห็นการนโยบายของโรงเรียนหลายแห่งในภาคอีสาน ที่จะปรับเงินนักเรียนที่พูดภาษาอีสานในโรงเรียน ถ้าใครพูดหรือหลุดคำพูดภาษาอีสานระหว่างการสนทนากับครู เพื่อนร่วมห้อง หรือบุคคลอื่นๆ ในโรงเรียนแล้วถูกครูจับได้ จะถูกปรับครั้งละสลึง จนทำให้ทุกคนพยายามอย่างมากในการใช้ภาษากลางเพื่อการสื่อสาร” (ทองเหลี่ยม เวียงแก้ว, สัมภาษณ์, 20 พฤษภาคม 2558)

ทั้งนี้แม้ว่าปัจจุบันจะไม่มีข้อห้ามดังกล่าว แต่ภายในห้องเรียนก็ยังจำเป็นต้องใช้ภาษากลางสื่อสาร เช่นเดิม การใช้ภาษาอีสานลดน้อยลงนั้นไม่ได้ส่งผลเพียงแค่การใช้ภาษาลดน้อยลงเท่านั้น แต่ยังส่งผลให้วัฒนธรรมอีสานทุกแขนงที่มีการใช้ภาษาอีสานเป็นเครื่องมือในการถ่ายทอดสรรพสิ่ง ทั้งหมอลำ วรรณกรรมนิทาน สอวย ฝนต่าง ๆ รวมทั้งฝนภาษาอีสานลดน้อยลงด้วย เนื่องจากเด็กและเยาวชนอีสานในยุคใหม่นั้นไม่สามารถเข้าใจคำศัพท์ที่ปรากฏในบทฝนภาษาอีสาน รวมทั้งไม่มีความรู้สึกภูมิใจ เพราะไม่เข้าใจเรื่องราวของการสื่อสารภาษาอีสาน ดังนั้นจึงส่งผลต่อการใช้ฝนภาษาอีสานของคนอีสานรุ่นใหม่ อีกทั้งฝนภาษาอีสานที่เป็นภาษาอีสานโบราณนั้นจะมีการเปรียบเทียบกับอุปมา ยิ่งทำให้ชาวอีสานยุคใหม่ที่ไม่รู้ภาษานั้นไม่เข้ามามากยิ่งขึ้น ดังนั้นด้วยสาเหตุนี้จึงทำให้ฝนภาษาอีสานเลือนหายไปจากสังคมอีสาน

7) ข้อจำกัดของการใช้ฝน ฝนภาษาอีสานมีลักษณะหนึ่งที่เป็นข้อจำกัดในตัวเองที่ส่งผลให้ฝนภาษาอีสานมีการสื่อสารที่ยากนั้นคือต้องตีความหมาย เพราะไม่ได้สื่อสารทางตรง กล่าวคือมีการใช้เพื่อสื่อความหมายเชิงอุปมา ดังนั้นผู้ใช้ฝนภาษาอีสานจึงต้องเป็นบุคคลที่รู้ฝนและมีศิลปะในการสื่อสารอย่างมาก โดยเฉพาะทักษะการตีความหมายเพื่อการทำความเข้าใจให้ตรงกับผู้สื่อสารต้องการ อุปสรรคในการใช้ฝนภาษาอีสานเพื่อการสอนอบรม ชัดเจนจึงเกิดจากข้อจำกัดของฝนภาษาอีสานที่เป็นศิลปะเฉพาะบุคคล ดังนั้นเมื่อเกิดการสื่อสารแล้วผู้รับสารไม่เข้าใจความหมายที่แท้จริงแล้ว จะทำให้เกิดความรู้สึกไม่สนใจ ละเลย ไม่เห็นความสำคัญของสาร จนก่อให้เกิดการเบื่อหน่ายจากการสื่อสารที่ไม่ได้ผลของกลุ่มผู้ทำหน้าที่ส่งสาร ซึ่งจากการสัมภาษณ์พบว่า การหายไปของฝนภาษาอีสานส่วนหนึ่งนั้นมาจากการไม่เข้าใจฝนของผู้รับสารจนสร้างความไม่มั่นใจในการสื่อสารให้แก่ผู้ใช้ฝนภาษาอีสาน อีกทั้งฝนภาษาอีสานโบราณมีคำศัพท์ภาษาอีสานบางคำที่คนรุ่นใหม่ไม่เข้าใจซึ่งเป็นข้อจำกัด

อีกประการของการใช้ผล ด้วยเหตุนี้จึงทำให้การใช้ผลภาษาชิตลดลงในท้ายที่สุด แต่ทั้งนี้การปรับตัวของการประพันธ์ผลภาษาชิตในปัจจุบันจึงมีการสื่อสารด้วยการอุปมาอุปไมยลง มีการอธิบายบริบทต่างๆ ที่สอนประกอบในลักษณะผลภาษาชิต และใช้ภาษาที่ทันสมัยซึ่งถือเป็นการปรับตัวของผลภาษาชิต

8) การเปลี่ยนรูปแบบการขัดเกลาทางสังคมจากจารีตเป็นกฎหมาย ในสังคมอิสลามสมัยก่อนจารีตหรือกฎหมายศีลธรรม และวิถีประชาถือเป็นเรื่องมือการควบคุมทางสังคมที่มีผลต่อการปฏิบัติตนของคนในสังคมเป็นอย่างมาก คนในสังคมอิสลามมีการรักษากฎระเบียบแบบแผนของสังคมอย่างเคร่งครัด โดยผลภาษาชิตนั้นถือเป็นเรื่องมือที่ถ่ายทอดจารีตและวิถีประชาออกมาเพื่อใช้สอนคนในสังคม ซึ่งผลภาษาชิตนั้นมีผลต่อการสอนให้คนในสังคมปฏิบัติตามแนวทางที่สังคมคาดหวัง ในระยะเวลาต่อมาที่กฎหมายเข้ามามีอิทธิพลแทนจารีตและวิถีประชาในสังคมอิสลาม จึงทำให้การใช้ผลภาษาชิตในการดำเนินชีวิตประจำวันลดน้อยลง คนใช้ผลภาษาชิตเพื่อประโยชน์ในการขัดเกลาทางสังคมน้อยลง และแรงบังคับที่ผลภาษาชิตมีต่อสังคมอิสลามก็น้อยลงตามไปด้วย เพราะกฎหมายนั้นมีบทลงโทษที่ชัดเจน ดังนั้นชาวอิสลามจึงเกรงกลัวกฎหมายมากกว่าจารีต หรือวิถีประชาที่ส่งผ่านทางผลภาษาชิต ด้วยเหตุนี้จึงทำให้การใช้ผลภาษาชิตในการสนทนาของชาวอิสลามลดน้อยลงตามไปด้วย

โดยสรุปแล้วการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้นกับสังคมอิสลามในช่วงระยะเวลาที่ผ่านมา ทำให้ผลภาษาชิตที่อยู่ในการสนทนาของคนในสังคมอิสลามนั้นน้อยลง และบทบาทโดยตรงของผลภาษาชิตในการขัดเกลาอบรม สั่งสอนนั้นน้อยลง เนื่องจากปัจจัยหลายประการที่ได้กล่าวมาข้างต้น ทั้งปัจจัยที่เกิดจากภายในสังคมอิสลาม จากตัวบทผลภาษาชิต จากนโยบายของภาครัฐ และจากแรงกดดันจากสังคมภายนอก จึงทำให้ผลภาษาชิตนั้นปรับเปลี่ยนบทบาทเพื่อให้สอดคล้องกับบริบททางสังคมอิสลาม แต่ก็ยังคงบทบาทหลักในการอบรมสั่งสอนสมาชิกในสังคมได้อยู่ในบางกลุ่มและบางโอกาส

ปัจจัยที่ส่งผลให้เกิดการใช้ประโยชน์ผลภาษาชิตเพิ่มขึ้น

ในส่วนปัจจัยนี้มีผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงคือการปรับตัวของผลภาษาชิตที่ส่งผลให้เกิดการใช้ผลภาษาชิตเพิ่มขึ้น โดยมีรายละเอียดดังนี้

1) การเข้ามาของโลกาภิวัตน์ อินเทอร์เน็ต และสื่อต่างๆ หลังจากการใช้ผลภาษาชิตน้อยลงในพื้นที่เชิงภูมิศาสตร์ในภาคอิสลามก็มีการเข้ามามีบทบาทของสื่อแขนงต่างๆ ในพื้นที่ภาคอิสลาม โดยเฉพาะอย่างยิ่งอินเทอร์เน็ต ซึ่งมีบทบาทต่อสังคมอิสลามอย่างมากยุคปัจจุบัน โดยผลที่เกิดขึ้นต่อการปรับเปลี่ยนการใช้ประโยชน์ของผลภาษาชิตนั้นคือการปรับเปลี่ยนพื้นที่การใช้ประโยชน์ โดยเกิดการใช้ประโยชน์ในพื้นที่สังคมออนไลน์และตามสื่อต่างๆ ที่เกิดประโยชน์ในวงกว้างมากขึ้น จนเกิดการเปลี่ยนมุมมองว่าผลภาษาชิตนั้นไม่จำเป็นต้องถูกใช้สอนในครอบครัวหรือในลักษณะการสอนโดยตรงผ่านรูปแบบการเคยชินในอดีต การปรับตัวของการใช้ประโยชน์ผลภาษาชิตกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมให้ทันสมัย จึงทำให้ผลภาษาชิตมีการใช้ประโยชน์ที่หลากหลาย และเข้าถึงคนอิสลามได้จำนวนมากด้วย

โลกาภิวัตน์อาจนำวัฒนธรรม ในปัจจุบันนี้การเผยแพร่ผ่านเพสบุ๊คถือเป็นช่องทางที่สะท้อนว่าโลกาภิวัตน์ นั้นมีส่วนเชื่อมโยงผู้มีความสนใจ ทั้งกลุ่มผู้ประพันธ์ ผู้มีความรู้ และผู้ใช้ประโยชน์ผลภาษาชิตเข้ามารวมอยู่ในสังคมเดียวกัน ให้มีช่องทางในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ความรู้เกี่ยวกับผลภาษาชิต ซึ่งหากไม่มีช่องทางนี้แล้วอาจไม่สามารถเห็นภาพการรวมตัวของผู้ใช้ประโยชน์ผลภาษาชิตอย่างเด่นชัดในบริบทสังคมปัจจุบัน ดังนั้นกล่าวได้ว่าโลกาภิวัตน์เป็นนำวัฒนธรรมต่างชาติเข้ามาทำลายวัฒนธรรมอิสลามเท่านั้น แต่โลกาภิวัตน์ก็มีส่วนในการนำผลภาษาชิตพื้นที่และช่องทางการใช้ประโยชน์ใหม่ๆ ได้ด้วย

2) แนวคิดท้องถิ่นนิยม ปัจจุบันนี้แนวคิดท้องถิ่นนิยมเริ่มมีบทบาทอย่างเห็นได้ชัดเจน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในวงการการศึกษา ที่ได้นำเอาวัฒนธรรมต่างๆ ของอีสานเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการเรียนการสอน นอกจากนี้แล้ววัฒนธรรมอีสานนั้นยังได้รับการยอมรับมากขึ้นจากสังคมที่มีลักษณะเป็นพหุวัฒนธรรมมากขึ้น ดังนั้นวัฒนธรรมอีสานจึงมีโอกาสได้เป็นเครื่องมือให้อุทิศตนได้เรียนรู้มากขึ้นตามไปด้วย โดยผลภูมุนั้นถือเป็นวัฒนธรรมที่สามารถสะท้อนความเป็นอีสานได้ชัดเจนอย่างหนึ่ง จึงเกิดการนำภูมุนามาเป็นสัญลักษณ์ของความ เป็นอีสาน เพื่อเป็นสื่อในการสื่อสารเชิงวัฒนธรรม อันจะส่งผลให้ภูมุนาสามารถนำภูมุนาใช้ประโยชน์ใน ลักษณะการเป็นเครื่องมือในการขัดเกลาทางสังคมมากขึ้นกว่าในช่วงที่มีการลดทอนคุณค่าของภูมุนาด้วยปัจจัย ต่างๆ ที่กล่าวถึงในช่วงแรก ดังนั้นความนิยมและเห็นคุณค่าของวัฒนธรรมท้องถิ่นที่นำเอาภูมุนาใช้ประโยชน์ ในรูปแบบต่างๆ จึงส่งผลให้ภูมุนานักกลับมามีบทบาทในเชิงสังคมและวัฒนธรรม รวมทั้งบทบาทด้านอื่นๆ ตามแต่ผู้มีความรู้จะปรับใช้ให้เข้ากับอาชีพและกิจกรรมทางสังคมที่ตนเองมีบทบาทอยู่

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทั้ง 2 ปัจจัยมีส่วนทำให้การใช้ภูมุนาในพื้นพื้นที่ภาคอีสานมีบทบาทที่ แตกต่างขึ้น เมื่อทั้ง 2 ปัจจัยนั้นเกิดในขณะเดียวกันคือในยุคปัจจุบัน ทำให้เห็นการรวมกลุ่มและการใช้ ประโยชน์ภูมุนาที่ชัดเจนขึ้น ปัจจัยดังกล่าวจึงมีส่วนให้เกิดการใช้ภูมุนาและการเปลี่ยนแปลงของการใช้ภูมุนาใน บริบทสังคมปัจจุบันอย่างชัดเจน ซึ่งข้อมูลในส่วนนี้ทั้งหมดนั้นสามารถนำมาวิเคราะห์เพื่อหาแนวทางการสืบ ทอดภูมุนาเพื่อการเป็นเครื่องมือในขัดเกลาทางสังคมต่อไป

3) บทบาทหน้าที่ของภูมุนาที่เปลี่ยนแปลงไปจากการปรับเปลี่ยนบริบททางสังคม

การปรับเปลี่ยนทางสังคมที่เกิดขึ้นเป็นผลให้ภูมุนามีบทบาทที่หลากหลายขึ้น นักคติชนวิทยาได้ เสนอบทบาทหน้าที่ของคติชนวิทยาไว้หลากหลาย ซึ่งสามารถนำมาวิเคราะห์บทบาทหน้าที่ของภูมุนาในฐานะ เป็นคติชนของชาวอีสานได้อย่างชัดเจน โดยลักษณะของคติชนนั้นต้องสามารถสะท้อนความเชื่อ ความคิด และ พฤติกรรมของคนในสังคมนั้นๆ ได้ ซึ่งถือเป็นลักษณะของภูมุนาที่อยู่ยังดำเนินบทบาทในการสะท้อนสิ่งต่างๆ ที่ เกี่ยวข้อง โดยวิลเลียม อาร์ บาสคอม (William R Bascom, 1965) ได้กล่าวถึงบทบาทของคติชนว่าเป็นศึกษา เพื่อใช้บอกเล่าประเพณีของสังคมนั้นๆ รวมทั้งอธิบายที่มาของการทำพิธีกรรมต่างๆ เพื่ออำรงสังคม นอกจากนี้ แล้วยังมีหน้าที่สร้างความเพลิดเพลินและเป็นทางออกให้กับสังคม บทบาทด้านการศึกษาแก่สมาชิกในสังคม และอีกหน้าที่หนึ่งของคติชนคือการเป็นเครื่องมือในการสอนระเบียบสังคมแก่สมาชิกในสังคมนั้นๆ

จากการศึกษาภูมุนา พบว่าบทบาทหน้าที่หลัก คือบทบาทหน้าที่ในการสอน โดยการเป็นขัดเกลา ทางสังคมแก่สมาชิกในสังคมให้อยู่ในกรอบของสังคมที่กำหนดไว้ เพื่อให้สมาชิกอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขโดยการ รู้จักหน้าที่และพฤติกรรมที่สังคมคาดหวัง แต่ในปัจจุบันนี้พบว่าการใช้ประโยชน์ของภูมุนานั้นมีการ เปลี่ยนแปลงไปโดยขึ้นอยู่กับช่องทางการเผยแพร่และบริบททางสังคม ซึ่งบทบาทหน้าที่ของภูมุนาในการขัดเกลา ทางสังคมนั้นผู้ศึกษาจะอธิบายข้างต้นแล้ว ในการศึกษาครั้งนี้พบว่าภูมุนาในบริบทสังคมปัจจุบันมี บทบาทหน้าที่อื่นๆ นอกเหนือจากการขัดเกลาทางสังคม โดยมีรายละเอียดดังนี้

1) การใช้ภูมุนาเพื่อความบันเทิง แม้ว่าในอดีตนั้นภูมุนาจะมีความเกี่ยวข้องกับศิลปะแขนง ต่างๆ เช่น หมอลำ เพลง การละเล่น นิทาน และวรรณกรรมต่างๆ ที่ใช้เพื่อความบันเทิงในสังคมอีสานอยู่แล้วก็ ตาม แต่เป็นลักษณะการสอดแทรกภูมุนาเพื่อเป็นเครื่องมือในการขัดเกลาทางสังคมในบทประพันธ์เพื่อความ บันเทิงนั้น เป็นการแทรกภูมุนาในศิลปะการแสดงที่สร้างความบันเทิง แต่ในสังคมอีสานยุคปัจจุบันใช้ภูมุนา ภูมุนาเพื่อความบันเทิงและความเพลิดเพลินของชาวอีสานมีอยู่ทั่วไป กล่าวคือเมื่อชาวอีสานได้ยินบทภูมุนา ภูมุนาทั้งในรูปแบบอินเทอร์เน็ต การสนทนา ทักทาย หรือเผยแพร่ในช่องทางอื่นๆ ชาวอีสานยุคใหม่จะมี

มุมมองต่อบทพยานาษิตในลักษณะการเป็นความสุนทรีย์ทางภาษา และจะขึ้นชอบในความไพเราะนั้น โดยไม่ได้มีการตีความคำสอนอย่างแท้จริง รวมทั้งชาวอีสานบางส่วนตีความพยานาษิตแตกต่างไปจากเดิม คือตีความในลักษณะวัฒนธรรมที่ให้ความไพเราะและความบันเทิงในลักษณะเดียวกับพญาเกี้ยว ดังนั้นจากการศึกษาการเผยแพร่พยานาษิตในช่องทางที่มีผู้ชาวอีสานรุ่นใหม่ใช้มากที่สุด นั่นคือช่องทางสื่อสารผ่านสังคมออนไลน์ ได้พบว่ามี การเสนอความคิดเห็นของผู้รับสารส่วนหนึ่งที่ตีความเป็นความสนุกสนาน ซึ่งไม่ตรงกับสิ่งที่ผู้ส่งสารเสนอแนวคิดด้านคำสอน โดยเหตุผลประการหลักนั้นคือการไม่สามารถตีความคำเปรียบเปรยที่ปรากฏในพญาเป็นคำสอนได้นั่นเอง

2) การใช้พยานาษิตเพื่อการศึกษา พยานาษิตเกี่ยวข้องกับการศึกษาทั้งในและนอกระบบในปัจจุบันจากการศึกษาพบว่าในพื้นที่ภาคอีสานได้นำพยานาษิตมาจัดการเรียนการสอน เพื่อให้เยาวชนในภาคอีสานได้เรียนรู้ภูมิปัญญาทางภาษาของบรรพบุรุษชาวอีสาน ซึ่งการเรียนรู้พยานาษิตนั้นมีการเรียนรู้พยานาษิตโดยตรง และการเรียนรู้พยานาษิตผ่านวรรณกรรมโบราณ ซึ่งมีการพยายามปรับวัดและฟื้นฟูวรรณกรรมอักษรไทยน้อยแลอักษรธรรม และนำมาประกอบการเรียนการสอนของเด็กนักเรียนในพื้นที่ภาคอีสานในหลายพื้นที่ เช่น โรงเรียนในสังกัดเทศบาลเมืองขอนแก่น หรือการนำพยานาษิตมาสอดแทรกในกิจกรรมหน้าเสาธงของโรงเรียนบ้านเสียว จังหวัดศรีสะเกษ ซึ่งสะท้อนบทบาทของพยานาษิตในการใช้เพื่อประโยชน์ด้านการศึกษา นอกจากระดับประถมและมัธยมแล้ว ในระดับอุดมศึกษาก็มีรายวิชาอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับการสืบทอดเรียนรู้เช่นกัน โดยส่วนมากแล้วจะอยู่ในรายวิชาวรรณกรรมท้องถิ่น ภูมิปัญญาท้องถิ่น รวมทั้งคติชนต่างๆ ที่เป็นรายวิชาทางมนุษยศาสตร์ ภาษาศาสตร์ และสังคมศาสตร์ ซึ่งมีการเรียนการสอนในมหาวิทยาลัยต่างๆ ในพื้นที่ภาคอีสาน

3) การใช้พยานาษิตเพื่อการรวมกลุ่มชาวอีสาน จากช่องทางเผยแพร่พยานาษิตที่เกิดขึ้นในสื่อสังคมออนไลน์ต่างๆ จะพบการรวมกลุ่มของชาวอีสาน เนื่องจากการขึ้นชอบพยานาษิต ซึ่งการรวมกลุ่มของชาวอีสานในพื้นที่สังคมออนไลน์นั้นทำให้เกิดเครือข่ายสังคม ที่ทำหน้าที่ในการรักษาภูมิปัญญาอีสาน ซึ่งไม่เฉพาะพยานาษิตเพียงเท่านั้น เพราะการรวมกลุ่มของผู้รักพยานาษิต ยังช่วยดำรงพยานาษิตอื่นๆ และวัฒนธรรมอีสานอีกหลายแขนง ซึ่งการรวมกลุ่มนี้ถือเป็นการสร้างเครือข่ายของผู้สืบทอดและอนุรักษ์วัฒนธรรมอีสานให้อยู่คู่สังคมอีสานต่อไปได้

การรวมกลุ่มของผู้มีความสนใจพญาต่างๆ นั้นทำให้เกิดความสามัคคีและความรู้สึกร่วมถึงความเป็นคนอีสาน โดยจะมีประเด็นแลกเปลี่ยนสนทนาในเชิงวัฒนธรรมและบ้านเกิด ซึ่งถือเป็นช่องทางในการสร้างความรักและสามัคคีของคนอีสานได้ด้วย นอกจากนี้แล้ว การรวมกลุ่มทางสังคมของชาวอีสานที่รักพยานาษิตยังมีการพูดคุยและแลกเปลี่ยนกันในเรื่องประเด็นต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับสังคมปัจจุบัน ทั้งปัญหาสังคม ข่าวสารประจำวัน และอื่นๆ ซึ่งถือเป็นประโยชน์อีกรูปแบบหนึ่งที่เกิดขึ้นจากช่องทางเผยแพร่พยานาษิตในสังคมอีสานปัจจุบัน จากการศึกษากลุ่มที่มีขนาดใหญ่และการสัมภาษณ์ผู้จัดการกลุ่มพบว่าจะมีการป้องกันการนำเสนอในประเด็นที่ละเอียดอ่อนและก่อให้เกิดการแสดงความคิดเห็นอันนำไปสู่การขัดแย้งกัน เช่น ประเด็นเรื่องการเมืองหรือเรื่องที่มีความคิดเห็นขัดแย้งในสังคม ซึ่งในกลุ่มแต่ละกลุ่มจะมีข้อห้ามในเรื่องการนำเสนอในเรื่องเหล่านี้

4) การใช้พยานาษิตเพื่อการรณรงค์ เผยแพร่และประชาสัมพันธ์ บทบาทของพยานาษิตในฐานะการรณรงค์ เผยแพร่ ประชาสัมพันธ์นี้เป็นบทบาทใหม่ที่เกิดขึ้นในช่วงมีความเจริญด้านการสื่อสารมวลชนของไทยจากการศึกษาพบว่าในปัจจุบันการใช้พญาเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารนั้นยังส่งผลให้การสื่อสารนั้นประสบความสำเร็จกับกลุ่มคนบางกลุ่ม โดยเฉพาะกลุ่มผู้สูงอายุที่อยู่ห่างไกลในชนบท ที่มีความคุ้นชินกับการใช้พญา

ของคนในสังคมในอดีต ที่มักจะให้ความสนใจข้อมูลข่าวสารในรูปแบบของผลอย่างมา การใช้ผลภาษาจิตมาเป็นเครื่องมือในการเผยแพร่ข้อมูลที่เป็นคำสอนในสื่อสารมวลชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในวิทยุ นั้นยังพบอยู่ในสังคมอีสานในหลายพื้นที่ โดยนักจัดรายการจะนำผลมาปรับใช้ นอกจากนักจัดรายการแล้ว การจัดกิจกรรมแต่งผลภาษาจิตเพื่อรณรงค์กิจกรรมต่างๆ ตามโอกาสก็เป็นรูปแบบการใช้ประโยชน์ผลภาษาจิตที่พบในสังคมอีสานอย่างมาก เช่น การเขียนป้ายประชาสัมพันธ์ในเรื่องต่างๆ ตามวัด โรงเรียน หรือสถานที่ราชการ เป็นต้น

5) การใช้ผลภาษาจิตเพื่อการดำรงวัฒนธรรมอีสานแขนงอื่นๆ ผลภาษาจิตเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมอีสานแขนงต่างๆ มากมาย การใช้ผลภาษาจิตในอดีตและปัจจุบันมีนัยเกี่ยวข้องกับเรื่องประเพณีวัฒนธรรมอีสาน โดยในอดีตนั้นจะเกี่ยวข้องกับประเพณีตีสองคองสืออย่างมาก โดยเฉพาะคองสือที่เป็นแนวปฏิบัติตนโดยใช้ผลภาษาจิตเป็นเครื่องมือในการถ่ายทอดคำสอน นอกจากนี้แล้วยังมีการสอนเรื่องชะล่า และอื่นๆ ส่วนในบริบทสังคมปัจจุบันนี้มีความเกี่ยวข้องกับศิลปะการแสดงและงานประพันธ์อีสาน ซึ่งถือเป็นส่วนหนึ่งในการทำหน้าที่ดำรงทางวัฒนธรรมของผลภาษาจิตด้วย

จะเห็นได้ว่าแนวคิดบทบาทหน้าที่ของบาสคอมเมื่อเปรียบเทียบกับการใช้ประโยชน์ผลภาษาจิตในบทบาทต่างๆ ทั้งหมดที่ได้กล่าวมาข้างต้นนั้นสอดคล้องกันอย่างมาก ผลภาษาจิตถือเป็นคติชนชาวอีสานที่ยังคงมีบทบาทหน้าที่เชิงสังคมที่หลากหลาย และสามารถเป็นกลไกในการสร้างสังคมให้มีความสมดุลและเป็นระเบียบมาตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน แม้จะมีการปรับเปลี่ยนในหลายประเด็นแต่ก็คงไม่สามารถกล่าวได้ว่าผลภาษาจิตเป็นเครื่องมือที่หยุดนิ่งและเป็นคติชนที่ล้าสมัย เพราะยังมีการปรับใช้มาตลอดจนถึงปัจจุบัน

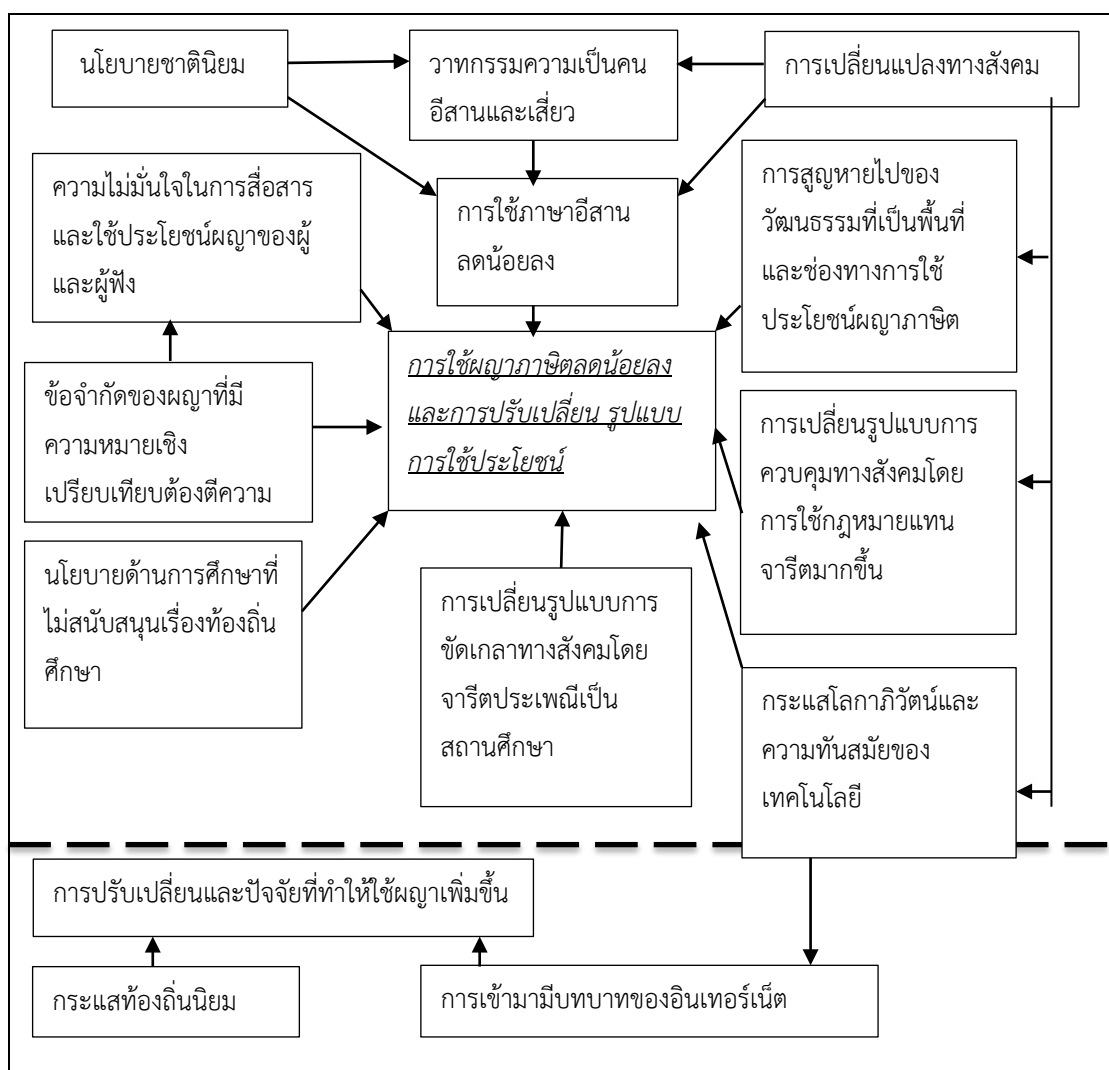
สรุปและอภิปรายผล

การใช้ผลภาษาจิตในการเป็นเครื่องมือในการขัดเกลาทางสังคมในปัจจุบันแตกต่างไปจากในอดีต โดยในอดีตการขัดเกลาทางสังคมด้วยผลภาษาจิตมักจะเป็นการขัดเกลาโดยสถาบันครอบครัว โดยพ่อแม่ปู่ย่าตายาย ซึ่งปัจจุบันมีผู้ใช้ประโยชน์น้อยลง แต่ผลภาษาจิตถูกเปลี่ยนไปใช้ในสถาบันสื่อสารมวลชน ศาสนา การศึกษา มากขึ้น ดังนั้นการเสนอแนะแนวทางในการอนุรักษ์จึงต้องอยู่บนพื้นฐานการใช้ประโยชน์ของผลภาษาจิตในยุคปัจจุบัน

ปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของการใช้ประโยชน์ผลภาษาจิตมีหลายประการ ซึ่งสามารถแยกออกเป็นสองช่วงระยะคือ ระยะแรก การประกาศใช้พระราโชบายปฏิบัติประณตศึกษาในปีพ.ศ.2464 ซึ่งทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนถ่ายโอนหน้าที่หลักของการขัดเกลาทางสังคมจากสถาบันครอบครัว สู่สถาบันการศึกษาอันเป็นการขัดเกลาที่เป็นทางการมากขึ้นแต่ใช้วัฒนธรรมในการเป็นเครื่องมือที่น้อยลง ในช่วงต่อมาที่มีการปรับใช้นโยบายรัฐนิยมที่บริบทของโลกในยุคนั้นอยู่ในภาวะสงคราม อันเป็นเหตุให้ต้องเกิดการสร้างและรวมชาติให้เป็นหนึ่งเดียว โดยการสร้างความเป็นไทยอันนำมาสู่สิ่งที่แตกต่างให้เกิดความเป็นอื่น ผลภาษาจิตที่อยู่ในวรรณกรรมภาษาไทยน้อยและการสื่อสารด้วยภาษาอีสานถูกกดทับไม่ให้ได้ใช้ประโยชน์อย่างเต็มที่ จนก่อให้เกิดการหยุดชะงักในห้วงขณะแห่งการดำเนินนโยบาย ผลแห่งการสร้างความเป็นอื่นที่เกิดจากนโยบายรัฐนิยมไม่ได้หยุดเพียงการยกเลิกใช้นโยบาย แต่ส่งผลต่อวาทกรรมความเป็นคนอีสานหรือเสี้ยว และการพูดภาษาอีสานลดน้อยลงทั้งในพื้นที่ภาคอีสานและส่วนอื่นๆ ของประเทศ นอกจากนี้การใช้ภาษาอีสานลดน้อยลงยังนำมาสู่การตีความหมายของผลภาษาจิตไม่ได้ เนื่องจากลักษณะหนึ่งของผลภาษาจิตคือการเปรียบเทียบ ซึ่งถือเป็นข้อจำกัดที่เกิดจากลักษณะของผลภาษาจิตเองที่มีผลให้ชาวอีสานไม่เข้าใจได้ ที่กล่าวมาทั้งหมดเป็นสาเหตุแห่งการปรับใช้ผลภาษาจิตลดน้อยลงในบางส่วนในช่วงนั้น ระยะต่อมาเป็นการเข้ามามีบทบาทของโลกาภิวัตน์ที่การสื่อสารและระบบการสื่อสารมวลชนต่างๆ เข้ามามีบทบาทกับชาวอีสานมากขึ้น รวมทั้งการเข้ามาของ

วัฒนธรรมต่างชาติ ซึ่งก่อให้เกิดปรับเปลี่ยนทั้งคำศัพท์และปริณิณทลที่เกี่ยวข้องกับผญา แต่ในขณะในส่วนนี้ทำให้การนำเสนอผญามีช่องทางที่หลากหลายตามการเปลี่ยนแปลงทั้งทางด้านสังคมและวัฒนธรรม การเปลี่ยนแปลงนี้เรื่อยมาจนถึงในยุคปัจจุบันที่กระแสท้องถิ่นนิยมเริ่มกลับเข้ามามีบทบาทต่อการพัฒนา และคนเริ่มสนใจในวัฒนธรรมท้องถิ่นของตนเองมากขึ้น ซึ่งผญาภาษิตก็ถูกนำกลับมาใช้ประโยชน์ทั้งด้านการเป็นเครื่องมือในการขัดเกลาทางสังคมอันเป็นหน้าที่แจ้งของผญาภาษิตและบทบาทด้านอื่นๆ ที่เป็นหน้าที่แจ้งของผญาภาษิตที่มีในสังคมอีสาน ซึ่งจากการเปลี่ยนแปลงทั้งหมดที่กล่าวมาส่งผลให้เกิดรูปแบบการใช้ประโยชน์ผญาภาษิตในปัจจุบัน

แผนภาพปัจจัยที่ส่งผลต่อการปรับเปลี่ยนของการใช้ประโยชน์ผญาภาษิต

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมต่างๆที่เกิดขึ้นส่งผลต่อการบทบาทหน้าที่ของผญาภาษิตที่มีต่อสังคมอีสาน ซึ่งพบว่าผญาภาษิตยังคงมีบทบาทหลักคือการเป็นเครื่องมือในการขัดเกลาทางสังคมให้คนอีสานเช่นเดิม แต่มีบทบาทอื่นๆ ที่เกิดจากการใช้ประโยชน์ผญาภาษิตในช่องทางและกลุ่มผู้ใช้ที่มีความหลากหลาย โดยมีบทบาทอื่นๆ ทั้งบทบาทด้านการเป็นเครื่องมือในงานด้านประชาสัมพันธ์ของกลุ่มนักสื่อสารมวลชน บทบาทด้านการศึกษาของกลุ่มครูอาจารย์และนักเรียน บทบาทในการเป็นแรงบันดาลใจในงานเขียนงานประพันธ์ บทบาท

ในการสร้างความสามัคคีของชาวอีสาน บทบาทของการรวมกลุ่มของชาวอีสาน บทบาทด้านการดำรงวัฒนธรรมและประเพณี ซึ่งบทบาทที่กล่าวมาทั้งหมดเป็นไปตามบทบาทของคติชน หน้าที่อื่นๆ ที่เกิดขึ้นของผญานั้นเป็นเสมือนกลไกที่ทำให้โครงสร้างสังคมที่สร้างความสมดุล และสะท้อนถึงการปรับตัวของผญาภาคในรูปแบบการใช้ประโยชน์เพื่อให้หลากหลายและตอบสนองการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

จารุบุตร เรืองสุวรรณ. (2520). **ของดีอีสาน**. พิมพ์ครั้งที่4. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา.

จารุวรรณ ธรรมวัตร. (2536). **บทบาทหมอลำต่อสังคมอีสานในวัฒนธรรมพื้นบ้าน: ศิลปกรรม**. เพ็ญศรี ดุ้ก และคณะบรรณาธิการ. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

จารุวรรณ ธรรมวัตร. (2526). **ผญาบทกวีของชาวอีสาน**. ภาพสินธุ์: จินตทัศน์การพิมพ์.

จำนง อติวัฒน์สิทธิ์. (2549). **สังคมวิทยา**. พิมพ์ครั้งที่ 8, กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

จีรนนท์ โกมลภิตติสกุล. (2535). **การวิเคราะห์บทบาทและสถานภาพสตรีจากสำนวนสุภาษิตอีสาน**. CIDA และสถาบันวิจัยและพัฒนา, มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

บุญเกิด พิมพ์วรรณธากุล. (2544). **ผญา**. ขอนแก่น: บริษัทขอนแก่นคลังนาธรรมชาติ จำกัด.

บุญเกิด พิมพ์วรรณธากุลและคณะ. (2546). **พจนานุกรมภาษาถิ่นอีสาน**. ขอนแก่น: หจก.โรงพิมพ์คลังนาวิทยา.

ประเทือง คล้ายสุบรรณ. (2528). **ร้อยกรองท้องถิ่น**. กรุงเทพมหานคร: สุทธิสารการพิมพ์.

ปรีชา พิณทอง. (2528). **ไขภาษิตโบราณอีสาน**. อุบลราชธานี: โรงพิมพ์ศิริธรรม.

พรสวรรค์ สุวรรณศรี. (2547). **การวิเคราะห์คุณค่า การดำรงอยู่ และการสืบทอดผญาอีสาน**. คุษภูบัณฑิต. สาขาวิชาพัฒนศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สัญญา สัญญาวิวัฒน์. (2551). **ทฤษฎีสังคมวิทยา: เนื้อหาและแนวทางการใช้ประโยชน์เบื้องต้น**. พิมพ์ครั้งที่ 13. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย.

สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน. (2538). **มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย**. ธนาคารไทยพานิช.

สำลี รักสุทธี. (2544). **ประเพณีของดีอีสาน ฮีตสิบสองคองสิบสี่**. บรรณาธิการ วิสิทธิ์ โรจน์พจนรัตน์. กรุงเทพมหานคร: พัฒนาศึกษา.

สำลี รักสุทธี. (2540). **พญา: ปรัชญาการดำเนินชีวิตอันล้ำค่าของชาวอีสาน**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ พัฒนาศึกษา.

สุเทพ สุทรเกษม. (2540). **ทฤษฎีสังคมวิทยาร่วมสมัย: พื้นฐานแนวความคิดและทฤษฎีทางสังคมและวัฒนธรรม**. เชียงใหม่: โกลบอลวิชั่น.

สุภาวค์ จันทวนิช. (2552). **ทฤษฎีสังคมวิทยา**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สวิง บุญเจิม. (2537). **พญา**. อุบลราชธานี: โรงพิมพ์ศิริธรรม.

สวิง บุญเจิม. (2537). **พญา**. มรดกอีสาน. พิมพ์ครั้งที่ 4. อุบลราชธานี: โรงพิมพ์ศิริธรรม.

อุดม บัวศรี. (2538). **พญาก้อม**: ปรัชญาชีวิตของชาวอีสาน. ขอนแก่น.

เอกวิทย์ ณ ถกลาง. (2544). **ภูมิปัญญาอีสาน : ภูมิปัญญาชาวบ้านกับกระบวนการเรียนรู้และปรับตัวของชาวบ้าน**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พรินติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

ภาษาอังกฤษ

William R, Bascom. (1965). **Four Functions Of Folklore: In the study of folklore**. Eaglewood Cliffs: Prentice-hall.

สันสกฤต

ทองเลี่ยม เวียงแก้ว. **สันสกฤต**. 9 กันยายน 2557.

ธีระพงษ์ โสดาศรี. **สันสกฤต**. 21 สิงหาคม 2557.

สำลี นามสุขชี. **สันสกฤต**. 17 มีนาคม 2558.

อุดม บัวศรี. **สันสกฤต**. 10 กันยายน 2557.

เท่าเทียมแต่ไม่ (จำเป็น) ต้องเท่ากัน: ความเป็นธรรมในจริยศาสตร์ขงจื้อ Equality but not (necessary to) equal: Justice in Confucius' ethics

อันธิมา แสงชัย¹

บทคัดย่อ

บทความนี้จะศึกษาแนวคิดความเท่าเทียมในจริยศาสตร์ขงจื้อ เน้นวิเคราะห์ *คัมภีร์หลุนอิว* (論語) เป็นหลัก และจะเสนอว่าแนวคิดเรื่องความเท่าเทียมได้ปรากฏอยู่ใน *หลุนอิว* แล้ว โดยมีลักษณะสำคัญคือความเท่าเทียมระดับพื้นฐานที่มองเห็นคุณค่าความเป็นมนุษย์ (humanity) และศักยภาพที่จะพัฒนาศีลธรรม (moral potential) และความเท่าเทียมในมิติที่ซับซ้อนมากขึ้นคือความเท่าเทียมเชิงศีลธรรม (moral equality) ความเท่าเทียมที่อิงกับบทบาทและคำนึงถึงความสัมพันธ์แบบต่างตอบแทน (reciprocity) บทความนี้จะเสนอว่าความเท่าเทียมในแนวคิดขงจื้อมิใช่ความเท่าเทียมเชิงปริมาณ (numerical equality) ที่วัดด้วยเกณฑ์อันแข็งทื่อ หากการได้รับตอบแทน “มาก” หรือ “น้อย” จำเป็นต้องพิจารณาจากการต่างตอบแทนทางศีลธรรมที่ซับซ้อน และมีระบบจริยศาสตร์ที่คอยกำกับให้ความไม่เท่ากันและลำดับชั้นทางสังคมมีมิติของความเป็นธรรม โดยมีสังคมแห่งมนุษยธรรมที่มีความกลมเกลียวเป็นเป้าหมายสูงสุด

คำสำคัญ: จริยศาสตร์ขงจื้อ, ความเท่าเทียม, ความเป็นธรรม, จริยศาสตร์เชิงบทบาท, การต่างตอบแทน

Abstract

Generally and undoubtedly, hierarchy is considered to be a significant notion of inequality, any forms of privileges, for example, welfares, social opportunities and natural resources must be distributed or arranged by groups of authoritarian people in a society. Citizens might not be able to negotiate to be gained their legitimate social and political opportunities, as a result. Confucian Ethics, however, a key point to explore is the ways in which virtues have placed themselves through social hierarchy. This relatively clear-cut claim has a range of implications, not just for a definition of ethics but for a boarder question of justice and equality. This article argues that Confucian ethics should not be understood through a general meaning of equality. But, on the contrary, both Confucian ethics and equality must be based on the concepts of appropriated (*yi*). Humanness (*ren*) associated within social hierarchy. Equality is, therefore, much more interested in the ways that *Yi* and *Jen* construct the system of power and also define the meaning of equality by themselves. Despite with the prime importance of social harmony (*He*) equality, in Confucian sense, is the practice of reciprocity manifested in the site of social hierarchy. Therefore equality, social hierarchy and reciprocity might be explained with the same perspective depending on what contexts they are located.

Keywords: Confucius' Ethics, Equality, Justice, Role Ethics, Reciprocity

¹ นิสิตปริญญาเอก ภาควิชาปรัชญา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และอาจารย์ ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี

บทนำ

ข้อถกเถียงเกี่ยวกับ Equality² หรือ “ความเท่าเทียม” เป็นประเด็นสำคัญในปรัชญาการเมืองสมัยใหม่ โดยมีถกเถียงกันอยู่ในสามพื้นที่ได้แก่ (1) การอธิบายถึงลักษณะของความเป็นมนุษย์ เช่น มนุษย์ทุกคนนั้นเกิดมาด้วยความเท่าเทียมกันโดยกำเนิดหรือไม่ (2) ความเท่าเทียมในฐานะหลักการที่พึงปฏิบัติต่อมนุษย์ด้วยกัน เป็นหลักการพื้นฐานของกฎหมายและค่านิยมของสังคมสมัยใหม่ และที่สำคัญที่สุดคือ (3) เป็นเป้าหมายของสังคม ด้วยเหตุผลว่าสังคมที่มีความเท่าเทียมเป็นสังคมที่ดี มีความเป็นธรรม จึงควรพัฒนาไปสู่สังคมในลักษณะนี้ หลักความเท่าเทียมถูกนำมาใช้ในการพัฒนาทางการเมือง ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ หลักสิทธิมนุษยชน และการปกครองแบบประชาธิปไตย ตามความเข้าใจทั่วไปสังคมที่ไม่เท่าเทียม (inequality) เช่น สังคมแบบแบ่งลำดับชั้น (hierarchy) ที่คนในสังคมถูกจัดแบ่งให้มีคุณค่าสูงต่ำตามชาติกำเนิด ชนชั้น ชาติพันธุ์ ศาสนา เพศ ในฐานะทางเศรษฐกิจ อำนาจทางการเมือง อัตลักษณ์ที่แตกต่างจะมีอำนาจและความชอบธรรมในระดับที่แตกต่างกัน ส่งผลคนหรือกลุ่มคนให้ได้รับโอกาส สิทธิประโยชน์ และเข้าถึงทรัพยากรในระดับที่แตกต่างกันไปด้วย ทั้งนี้ชนชั้นล่างมักเป็นฝ่ายถูกเอาเปรียบจากหรือถูกกดขี่จากคนชนชั้นที่สูงกว่าที่เป็นผู้กำหนดเงื่อนไขทางสังคม และก่อให้เกิดปัญหาความเหลื่อมล้ำและความไม่เป็นธรรมทางสังคม³

ในขณะที่การแก้ปัญหาความไม่เป็นธรรมทางสังคมในปัจจุบันมีแนวโน้มที่จะสร้างความเท่าเทียมในลักษณะของการกระจายอำนาจ การให้สิทธิเสรีภาพ และการยอมรับในศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของคนเสมอหน้ากัน เป็นที่น่าสังเกตว่าจริยศาสตร์ขงจื้อกลับยอมรับสังคมแบบแบ่งลำดับชั้น ทั้งยังให้คุณค่ากับบทบาทสถานะของคนในสังคมซึ่งกำหนดให้บุคคลมีสถานะสูงต่ำและอำนาจที่มากน้อยต่างกัน ขงจื้อจึงถูกตั้งข้อสงสัยว่าไม่ให้ความสำคัญกับความเท่าเทียม เมื่อพิจารณาบนฐานคิดของปรัชญาการเมืองสมัยใหม่ที่มองว่าการคิดเรื่องความเป็นธรรมทางสังคมจำเป็นต้องมีความเท่าเทียมเป็นเงื่อนไข ก็จะทำให้เข้าใจได้ว่าจริยศาสตร์ขงจื้ออาจจะไม่มีความเป็นธรรมด้วย แนวคิดแบบขงจื้อที่ถือว่าเป็นรากฐานของวัฒนธรรมจีนนั้นถูกกล่าวหาว่ามีลักษณะของวัฒนธรรมชายเป็นใหญ่ (patriarchy) ที่เหยียดเพศ (sexism) และเป็นที่มาของวัฒนธรรมการคอร์รัปชันในสังคมจีน⁴ คำถามคือจริยศาสตร์ขงจื้อไม่มีมิติความเท่าเทียมเลยหรือ? จะยืนยันได้หรือไม่ว่าการคิดเรื่องความเป็นธรรมแบบขงจื้อไม่เกี่ยวข้องกับความเท่าเทียมเลย และขงจื้อสร้างระบบจริยศาสตร์ที่ไม่เป็นธรรม?

จากการศึกษาพบว่า นักวิชาการปรัชญาจีนมองเห็นคำถามและความสำคัญของการนำปรัชญาขงจื้อมาร่วมถกเถียงกับปัญหาหรือปรัชญาร่วมสมัยมานานแล้ว หลายท่านได้ยืนยันว่าจริยศาสตร์ขงจื้อมีแนวคิดเรื่องความเท่าเทียม (Equality) และความเป็นธรรมหรือความยุติธรรม (Justice) ที่สามารถเทียบเคียงได้กับทฤษฎีตะวันตก สามารถร่วมถกเถียงกับปรัชญาต่างวัฒนธรรมและปรับใช้ในประเด็นปัญหาร่วมสมัยได้ เช่น งานศึกษาเกี่ยวกับความยุติธรรมในปรัชญาขงจื้อของ ปิยฤดี ไชยพร (2547) และงานศึกษาเรื่องความเท่าเทียมในปรัชญาสำนักขงจื้อของหลี่เฉินหยาง (2012) เป็นต้น

² ในการถอดความภาษาไทย equality มีการใช้ทั้งคำว่า “เท่าเทียม” และ “เสมอภาค” ผู้เขียนมีข้อสังเกตว่าสองคำนี้อาจหมายถึง equality ในมิติที่ต่างกันเล็กน้อย เช่น ความเสมอภาคคือการมีสิทธิ/ได้รับ/อย่างเท่าเทียมโดยไม่แบ่งแยกและอยู่ภายใต้ข้อกำหนดเดียวกัน ความเสมอภาคจึงสื่อถึงเชิงสถานะและเท่าเทียมสื่อถึงในเชิงปริมาณ ในบทความนี้จะใช้คำว่า “เท่าเทียม” เป็นคำหลักแทน equality โดยมีความหมายครอบคลุมทั้งสองนัยยะ

³ ความไม่เท่าเทียมในแนวตั้งคือ การแบ่งลำดับชั้น เช่นระบบวรรณะของชาวอินเดียที่นับถือศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ความไม่เท่าเทียมที่ในแนวราบได้แก่ ความเป็นคนชายขอบ กับคนกระแสหลัก ซึ่งคนกลุ่มหลังจะเข้าถึงแหล่งอำนาจและทรัพยากรได้มากกว่า

⁴ ดูข้อถกเถียงเรื่องการคอร์รัปชันได้ที่ (Liu, Qingping, 2007) และ (Ames, R. T. & Rosemont, H. Jr., 2008) และข้อถกเถียงเรื่องเพศได้ที่ (Du, Yan, 2007)

ปิยฤทธิวิเคราะห์ว่าจริยศาสตร์ขงจื้อสะท้อนถึงความเข้าใจเรื่องความยุติธรรมที่ถกเถียงกันอย่างแพร่หลายในวงการปรัชญาการเมืองสมัยใหม่ในหลายมิติ ได้แก่ (1) ความยุติธรรมในฐานะความเท่าเทียมในการแบ่งสรร (justice as distributive equality) คือการที่ขงจื้อแบ่งสรรโอกาสในการศึกษาเรียนรู้ให้กับทุกคนโดยเสมอกัน, (2) ความยุติธรรมในฐานะความเป็นกลาง (justice as impartiality) เช่นขงจื้อเสนอให้ “รักมนุษย์” หรือมีมนุษยธรรม (เวริน; 仁) ต่อมนุษย์ทุกคน, (3) ความยุติธรรมในฐานะการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน (justice as mutual advantages) ในมิติของมิตรภาพหรือสัมพันธ์ภาพที่และสร้างสรรค์ระหว่างบุคคลซึ่งโน้มนำให้เกิดการเรียนรู้ขัดเกลาตนทางศีลธรรมและวัฒนธรรม และ (4) ความยุติธรรมในฐานะการตอบแทนซึ่งกันและกันอย่างเหมาะสม (justice as reciprocity) ซึ่งปรากฏอยู่ในโมทศน์ซู (恕) เอาใจเขามาใส่ใจเรา และการตอบแทนที่ต้องแยกแยะความแตกต่างของมนุษย์ทั้งหลายบนพื้นฐานของคุณธรรมอันเกิดจากการเลือกที่จะกระทำ และ (5) การให้ในสิ่งที่บุคคลควรได้รับ ปิยฤทธิเสนอว่าความยุติธรรมในมิติที่ห้า “การให้ในสิ่งที่บุคคลควรได้รับ” นั้นมีลักษณะ “ใกล้เคียง” กับแนวคิดเรื่องความยุติธรรมของตะวันตกเช่นความคิดของอริสโตเติล (ปิยฤทธิ ไชยพร, 2547)

ส่วนหลี่เฉินหยาง (Li, Chenyang) วิเคราะห์ว่าแนวคิดความเท่าเทียมของสำนักขงจื้อยุคคลาสสิกนั้นมีสองแนวทางด้วยกัน ได้แก่ ความเท่าเทียมเชิงปริมาณ (Numerical equality) และความเท่าเทียมเชิงสัดส่วน (proportional equality)⁵ ความเท่าเทียมเชิงปริมาณของปรัชญาสำนักขงจื้อ เช่น แนวคิดเรื่อง ซิง (性) ธรรมชาติมนุษย์ (human nature) ของสำนักเมิ่งจื้อ (Mencian) และสวินจื้อ (Xunzian) ที่ว่ามนุษย์ทุกคนเกิดมาพร้อมกับศักยภาพทางศีลธรรม (moral potential) และมีศักยภาพที่จะขัดเกลาศีลธรรมเหมือนกัน และความเท่าเทียมเชิงสัดส่วนของสำนักขงจื้อคือความเท่าเทียมที่อิงกับบทบาทหน้าที่ (role-based equality) ซึ่งเป็นการตระหนักรู้ในพื้นที่ของศีลธรรม เศรษฐกิจ และสังคมการเมือง หลี่ยังเสนอว่าแนวคิดเรื่องความเท่าเทียมของสำนักขงจื้อสามารถทำความเข้าใจร่วมกับปัญหาในสังคมปัจจุบันได้ในสามพื้นที่คือ ความเท่าเทียมทางเศรษฐกิจ การเมืองและ ความเท่าเทียมทางศีลธรรม (Li, Chenyang, 2012)

บทความนี้มีกรอบการศึกษาที่แนวคิดของสำนักขงจื้อยุคคลาสสิกและเน้นวิเคราะห์ข้อถกเถียงใน *คัมภีร์หลุนอี่วี่* (論語) วัตถุประสงค์เพื่อ (1) สสำรวจแนวคิดความเท่าเทียมและความเป็นธรรมในปรัชญาขงจื้อ โดยมีข้อสมมติฐานว่าความเท่าเทียมหรือไม่เท่าเทียมนั้นสามารถเป็นเงื่อนไขของความเป็นธรรมทางสังคมได้ และ (2) จะชี้ให้เห็นว่าแนวคิดเรื่องความเท่าเทียมได้ปรากฏอยู่ใน *หลุนอี่วี่* แล้ว โดยมีลักษณะสำคัญคือความเท่าเทียมระดับพื้นฐานที่มองเห็นคุณค่าความเป็นมนุษย์ (humanity) และศักยภาพที่จะพัฒนาศีลธรรม (moral potential) และความเท่าเทียมในมิติที่ซับซ้อนมากขึ้น เช่น ความเท่าเทียมเชิงศีลธรรม (moral equality) ความเท่าเทียมที่อิงกับบทบาทที่คำนึงถึงความสัมพันธ์แบบต่างตอบแทน (reciprocity) บทความนี้จะเสนอว่าความเท่าเทียมในแนวคิดขงจื้อมิใช่ความเท่าเทียมเชิงปริมาณ (numerical equality) ที่วัดด้วยเกณฑ์อันแข็งทื่อ หากการได้รับ “มาก” หรือ “น้อย” จำเป็นต้องพิจารณาจากการตอบแทนทางศีลธรรมที่ซับซ้อน และมีระบบจริยศาสตร์ที่คอยกำกับให้ความไม่เท่ากันและลำดับชั้นทางสังคมมีมิติของความเป็นธรรม

⁵ ความเท่าเทียมเชิงปริมาณ คือการปฏิบัติต่อทุกคนอย่างเท่าเทียมกันในเชิงปริมาณ เช่น สวัสดิการรัฐที่ให้คนรวยคนจนเท่ากันหมด ส่วนความเท่าเทียมเชิงสัดส่วน คือการให้ตามสัดส่วน เช่น คนจนควรได้รับบางสิ่งเช่นโอกาสมากกว่าคนรวย โปรดดูรายละเอียดใน (Gosepath, Stefan, 2007).

⁶ ในวงการศึกษารัฐศาสตร์จีน *คัมภีร์หลุนอี่วี่* หรือ The Analects of Confucius ถือเป็นหลักของสำนักขงจื้อยุคคลาสสิก

บทบาท การต่างตอบแทน และความเป็นธรรม

บทความนี้จะเริ่มด้วยการทำความเข้าใจลักษณะพื้นฐาน 2 ประการของจริยศาสตร์ขงจื้อ ได้แก่ การเป็นจริยศาสตร์เชิงบทบาท (role) และลักษณะต่างตอบแทน (reciprocity) กล่าวคือสำหรับขงจื้อ มนุษย์เป็นมนุษย์เพราะดำรงอยู่ในความสัมพันธ์ที่ไม่อาจแยกขาดจากผู้อื่น เราเป็นใครเนื่องจากเรามีความสัมพันธ์กับใคร เมื่ออยู่ในความสัมพันธ์หนึ่ง เราจะมีบทบาทอย่างใดอย่างหนึ่งเสมอ⁷ เช่น เป็นบิดา เป็นมารดา เป็นลูก เป็นพี่ เป็นน้อง ฯลฯ และคนหนึ่งคนมักอยู่ในความสัมพันธ์มากกว่าหนึ่งชุดส่งผลให้เขามีบทบาทมากกว่าหนึ่งด้วย เช่น คนคนหนึ่งเป็นทั้งบิดา สามี เพื่อน น้อง ผู้ได้ปกครอง ฯลฯ และเมื่อบทบาทและความสัมพันธ์เกิดการเปลี่ยนแปลง ความเข้าใจเกี่ยวกับความเป็น “ตัวเรา” ก็เปลี่ยนแปลงไปด้วย มนุษย์จึงเป็นชีวิตที่ดำรงบทบาท (the role human being) อยู่ในความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ ความเข้าใจเกี่ยวกับมนุษย์ของขงจื้อจึงต่างจากการอธิบายบนพื้นฐานของความเป็นปัจเจกที่ดำรงอยู่ด้วยตัวเองตามแนวคิดตะวันตก (Ames, Roger T., 2010) ลักษณะสำคัญประการหนึ่งเมื่อมนุษย์อยู่ร่วมกันในความสัมพันธ์คือการให้และได้รับ หรือการต่างตอบแทนซึ่งกันและกัน (reciprocity) การตอบแทนหมายถึงการพิจารณาว่าควรตอบแทนหรือคืนสิ่งที่ดีที่สุดสำหรับสิ่งที่ได้รับ ด้วยวิธีที่เหมาะสมและได้สัดส่วนกับความดีที่ได้รับอย่างไร (สุวรรณ สภาอานันท์, 2557)⁸ เมื่อพิจารณาจากลักษณะเหล่านี้ จึงเข้าใจได้ว่าข้อถกเถียงเรื่องความเป็นธรรม คุณค่า เป้าหมาย และการกระทำทางศีลธรรม ในจริยศาสตร์ขงจื้อเป็นการพิจารณาผ่านเงื่อนไขของบทบาทและความสัมพันธ์ของมนุษย์ที่มีลักษณะต่างตอบแทนนั่นเอง

สุวรรณ สภาอานันท์ ชี้ว่าความเป็นธรรมในจริยศาสตร์ต่างตอบแทนของขงจื้อสามารถพิจารณาได้จากหลัก อี้ (義) ความถูกต้องเที่ยงธรรม และ จื่อ (直) ความตรง (สุวรรณ สภาอานันท์, 2557: 119) ทั้งนี้ เพราะ อี้ เป็นรากฐานของวิญญูชน (15:17)⁹ เป็นสิ่งที่ควรคำนึงถึงก่อนอย่างอื่นและ อี้ เกี่ยวข้องกับความเป็นธรรมในสามแง่มุมได้แก่ ความชอบธรรมในการครอบครอง เมื่อได้รับผลประโยชน์วิญญูชนจะคำนึงถึงความชอบธรรมก่อน หากได้มาโดยไม่ชอบธรรมวิญญูชนก็จะไม่พึงรับหรือครอบครองผลประโยชน์นั้นและจะรับก็ต่อเมื่อเป็นสิ่งที่ชอบธรรมเท่านั้น ประการต่อมา อี้ คือความเที่ยงธรรมในท่ามกลางการกล่าวอ้างผลประโยชน์ที่ขัดแย้งกัน ความถูกต้องเที่ยงธรรมจะช่วยให้วิญญูชนจะมีจินตนาการที่ “เป็นกลาง” เพื่อหาทางออกของความขัดแย้งได้ และสุดท้าย อี้ ช่วยให้ความเหมาะสมและสมดุลแก่คุณค่ากับคุณธรรม เช่น ความกล้าหาญเป็นคุณสมบัติหนึ่งที่มีคุณค่า วิญญูชนควรกล้าที่จะกระทำในสิ่งที่ถูกต้องเช่นกล้าทัดทานเมื่อผู้ปกครองตัดสินใจผิดพลาด แต่การกล้าหาญโดยไม่ถูกต้องเที่ยงธรรมก็จะกลายเป็นความบ้าบิ่นซึ่งสร้างความวุ่นวาย ใน

⁷ จริยศาสตร์ขงจื้อจำแนกความสัมพันธ์ของมนุษย์ออกเป็นห้าชุด หรือที่เรียกว่าความสัมพันธ์ทั้งห้า (the five relationships) ได้แก่ บิดามารดา-บุตร, พี่-น้อง, สามี-ภรรยา, เพื่อน-เพื่อน และผู้ปกครอง-ผู้ใต้ปกครอง ซึ่งในความสัมพันธ์เหล่านี้มีนัยของ “อำนาจ” ที่ไม่เท่าเทียมกัน เช่น บิดามารดามีอำนาจมากกว่าบุตร มีความสัมพันธ์เพียงชุดเดียวที่อาจถือว่ามีค่าใกล้เคียงกันของอำนาจมากที่สุดได้แก่ความสัมพันธ์ระหว่างมิตรสหาย มีข้อสังเกตว่าความสัมพันธ์ระหว่างเรากับคนแปลกหน้า เป็นความสัมพันธ์ที่สำคัญอีกชุดหนึ่งซึ่งไม่ปรากฏชัดเจนในคำสอนของขงจื้อ

⁸ การต่างตอบแทน จำแนกได้สามประเภทคือ (1) การต่างตอบแทนแบบสร้างดุลยภาพ (balance/matching) (2) การต่างตอบแทนด้วยความรู้สึกชอบใจ (liking reciprocity) (3) การต่างตอบแทนถ่วงทั่ว (generalized reciprocity) ลักษณะเหล่านี้ล้วนมีอยู่ในความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ การศึกษาเกี่ยวกับจริยศาสตร์ต่างตอบแทนของสุวรรณ สภาอานันท์ พัฒนมาจากหลักความสัมพันธ์ทั้งห้า แต่ไม่วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างสามี-ภรรยา และได้เพิ่มเติมความสัมพันธ์กับคนแปลกหน้าซึ่งไม่ปรากฏว่ามีกรกล่าวถึงอย่างชัดเจนนักในปรัชญาขงจื้อ รวมถึงเน้นวิเคราะห์ว่าจริยศาสตร์ต่างตอบแทนที่มีจุดเน้นที่มิติความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครอง-ขุนนาง-ประชาราษฎร์ ซึ่งไม่ปรากฏในการศึกษาเรื่องการต่างตอบแทนของนักวิชาการปรัชญาการเมืองตะวันตกสมัยใหม่ที่สนใจระบบหรือกลไกของการปกครอง เช่น การเลือกตั้ง มากกว่าคุณธรรมส่วนบุคคลของผู้ปกครอง ซึ่งเป็นประเด็นสำคัญของจริยศาสตร์ขงจื้อ โปรดดูรายละเอียดใน (สุวรรณ สภาอานันท์, 2557)

⁹ อาจารย์กล่าวว่า “วิญญูชนใช้ความเที่ยงธรรมเป็นฐาน ใช้หลักเป็นแนวปฏิบัติ ใช้ความอ่อนน้อมถ่อมตนในการแสดงออก ใช้ความจริงใจทำให้สมบูรณ์ นี่แหละคือวิญญูชน” การอ้างอิงคัมภีร์ทลุนอี่วในบทความนี้จะใช้ตัวเลขในวงเล็บเช่น (15:17) หมายถึงทลุนอี่วเล่มที่ 15 บทที่ 17 และอิงกับสำนวนแปลของสุวรรณ สภาอานันท์ (2554)

แย้งนี้ อี๋ จึงช่วยกล่อมเกล่าให้วิญญาณผู้ใช้ความกล้าหาญได้อย่างเหมาะสมและพอเหมาะพอดี สำหรับ จื่อ ความตรง เป็นท่าทีในการตอบแทนโดยตรงในกรณีเฉพาะ เช่นกรณีเหยยเซิงเกาไปเยี่ยมน้ำส้มสายชูจากเพื่อนบ้าน เพื่อให้กับคนที่มาขอยืมอีกทอดหนึ่ง (5:23) การกระทำของเขาถือว่า “ไม่ตรง” ความตรงในกรณีนี้คือการบอกว่าตัวเองไม่มีน้ำส้มสายชูหรือถ้าต้องการช่วยเหลือก็ควรบอกแหล่งที่มาของน้ำส้มสายชู ในกระบวนการต่างตอบแทนที่ซับซ้อนเราจะไม่อาจตอบแทนได้อย่างถูกต้องเหมาะสมหากในกระบวนการให้และการตอบแทนนั้นปราศจากความตรง วิธีเข้าใจความตรงของขงจื้อยังให้ความสำคัญกับกรณีเฉพาะในความสัมพันธ์ด้วย เช่นกรณีบิดาขโมยแกะแต่บุตรเลือกที่จะ “ซ่อนความคิด” ของบิดา (13:18) เช่นนี้ก็กลับถือว่าเป็นความตรง เนื่องจากความตรงในกรณีนี้พิจารณาจากการต่างตอบแทนระหว่างบิดากับบุตรที่ดำเนินมายาวนานก่อนจะเกิดเหตุการณ์บิดาขโมยแกะเป็นต้น¹⁰ ดังนั้นจริยศาสตร์เชิงบทบาท (Role ethics) และความสัมพันธ์ต่างตอบแทนที่เป็นลักษณะสำคัญของจริยศาสตร์ขงจื้อ จึงมีความสำคัญมากต่อวิถีคิดเรื่องความเป็นธรรมน่าจะช่วยให้เข้าใจความเท่าเทียมชนิดที่อิงกับสิ่งที่คนผู้นั้นควรได้รับ (deserving) และความเป็นธรรมคือเงื่อนไขสำคัญสำหรับสังคมที่ต้องการความกลมเกลียว ดังที่ผู้เขียนจะวิเคราะห์ต่อไป

แนวคิดเรื่องความเท่าเทียมในจริยศาสตร์ขงจื้อ

ผู้เขียนเห็นว่าความเท่าเทียมในจริยศาสตร์ขงจื้อเริ่มจากความเท่าเทียมในระดับพื้นฐานไปสู่ความเท่าเทียมทางศีลธรรมที่มีความซับซ้อนมากขึ้น ความเท่าเทียมระดับพื้นฐานวิเคราะห์จากแนวคิดที่ว่ามนุษย์ทุกคนเกิดมามีศักยภาพที่จะพัฒนาศีลธรรมได้ (equal moral potential) ด้วยคุณลักษณะเช่นนี้ ทำให้มนุษย์มีความเท่าเทียมทางศีลธรรมในระดับพื้นฐาน หมายถึงมีศักยภาพที่จะได้รับการขัดเกลาศีลธรรมเพื่อเป็นมนุษย์ที่มีศีลธรรม (moral being) ได้ทุกคน แม้ข้อถกเถียงเกี่ยวกับธรรมชาติมนุษย์ส่วนใหญ่ปรากฏอยู่ใน *คัมภีร์เมิ่งจื้อ* และ *สวินจื้อ* และแทบจะไม่พบการถกเถียงเรื่องนี้ใน *ทูลอิว* เลย (9:1) แต่ขงจื้อก็ได้กล่าวถึงความใกล้เคียงกันของธรรมชาติมนุษย์ไว้ดังนี้

อาจารย์กล่าวว่า “(มนุษย์) โดยธรรมชาติใกล้เคียงกัน โดยการปฏิบัติห่างไกลกัน (17:2)

การกล่าวว่า “โดยธรรมชาติใกล้เคียงกัน” ขงจื้อกำลังยืนยันถึงลักษณะพื้นฐานร่วมกันของความเป็นมนุษย์ เมื่อพิจารณาจากการให้ความสำคัญกับการขัดเกลาศีลธรรมโดยไม่จำกัดชนชั้น เพศ หรือวัย จึงน่าจะเชื่อได้ว่าความ “ใกล้เคียงกัน” ในที่นี้คือการเกิดมาพร้อมกับศักยภาพที่จะพัฒนาศีลธรรมของมนุษย์ และหากการเป็นผู้มีศักยภาพจะพัฒนาศีลธรรมเป็นคุณค่าเชิงบวก มนุษย์ทุกคนก็ควรจะได้รับความสะดวกอย่างเสมอหน้ากันในเรื่องนี้ มีโนทัศน์สำคัญที่ใช้พิจารณาได้แก่ จิ่ง (敬) ความเคารพ ด้วยเหตุว่าในระดับพื้นฐานที่สุดมนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตที่มีศักยภาพที่จะพัฒนาศีลธรรมได้ มนุษย์จึงควรได้รับความเคารพ (จิ่ง) ในฐานะผู้ที่มีศักยภาพในการพัฒนาศีลธรรม วิธีคิดเช่นนี้ นำไปสู่ความเท่าเทียมในมิติศีลธรรม (moral equality) ที่คุณลักษณะ “ศักยภาพทางศีลธรรม” ที่มนุษย์ทุกคนมีร่วมกัน ทุกคนจึงควรได้รับความเคารพภายใต้เงื่อนไขความเป็นมนุษย์ระดับพื้นฐานนี้โดยเท่าเทียมกันถือเป็นมาตรฐานขั้นต่ำทางศีลธรรม (Li, Chenyang, 2012: 309) มีโนทัศน์ต่อมาที่สะท้อนความเท่าเทียมกันได้แก่เมโนทัศน์ เหวิน มนุษยธรรม ซึ่งเป็นรากฐานอันหนักแน่นของคุณธรรมอันทั้งหมดในระบบจริยศาสตร์ขงจื้อ ครั้งหนึ่งขงจื้ออธิบายว่า เหวิน คือความ “รักมนุษย์” (12:22) คุณลักษณะความเป็นมนุษย์ที่สามารถพัฒนาศีลธรรมได้ก็น่าจะเพียงพอแล้วที่จะทำให้มีคุณค่าพอที่จะถูกรักและไม่ถูกละเมิดทำลายชีวิต ยิ่งกว่านั้น “รักมนุษย์” ยังเป็นหลักปฏิบัติสำคัญของผู้ปกครองซึ่งหมายถึงการ

¹⁰ โปรดดูการวิเคราะห์เรื่องความเป็นธรรมในจริยศาสตร์ต่างตอบแทน (สุวรรณ สภาอนันท์, 2557: 117)

เห็นคุณค่าในชีวิตของผู้อื่นเพียงพอที่จะไม่ละเมิดทำร้าย แม้จะใช้งานก็ยังคงคำนึงถึงความเดือดร้อนที่อาจเกิดขึ้นกับประชากรหมู่อื่น ดังที่มีบันทึกไว้ว่า

อาจารย์กล่าวว่า “เมื่อปกครองรัฐขนาดพันรหม้าศึก เคารพต่อหน้าที่และมีสัจจะ ประหยัดการใช้จ่าย รักมนุษย์ ใช้ประชากรหมู่อื่นตามกาล” (1:5)

อย่างไรก็ตามไม่ได้หมายความว่าขงจื้อเห็นว่าคนทุกคนควรได้รับความเคารพหรือรักในระดับเดียวกัน ในระดับที่ซับซ้อนมากขึ้น จะพิจารณาจากความเท่าเทียมทางศีลธรรม (moral equality) ซึ่งสัมพันธ์กับสัดส่วน (proportion) ของการตอบสนอง เช่น ผู้ที่มีการขัดเกลาศีลธรรมในระดับสูงก็ควรได้รับความเคารพมากกว่า ทั้งนี้หลักความเคารพจึงพิจารณาจากคุณลักษณะของความเป็นมนุษย์และความสำเร็จในการพัฒนาทางศีลธรรม มิได้หมายความว่าขงจื้อเชื่อว่ามนุษย์ทุกคนจะบรรลุความสำเร็จทางศีลธรรมหรือมีทักษะหรือปัญญาในระดับเดียวกัน การเกิดมาพร้อมศักยภาพในการขัดเกลาศีลธรรมมิได้หมายความว่ามนุษย์ทุกคนจะมีทักษะความสามารถที่ทัดเทียมกัน ทักษะ ปัญญา และความสำเร็จในการขัดเกลาเป็น “ผล” จาก “การปฏิบัติห่างไกลกัน” ที่เกิดขึ้นในภายหลัง ขงจื้อจึงสนับสนุนการศึกษาและการศึกษาหมายรวมถึงการขัดเกลาศีลธรรมและ “วิธีการ” การขัดเกลาศีลธรรมด้วย อาทิ กวินิพนธ์ ดนตรี หรือศิลปะการยิงธนู ที่สำคัญด้วยแนวคิดที่ว่ามนุษย์เกิดมาพร้อมศักยภาพทางศีลธรรม ขงจื้อจึงได้มอบโอกาสทางการศึกษาขัดเกลาตนให้แก่ศิษย์เสมอกันโดยไม่ขึ้นกับฐานะหรือชนชั้นแม้มีเนื้อแห่งเพียงห่อเดียวก็ได้รับโอกาสนี้

อาจารย์กล่าวว่า “เราไม่ปฏิเสธการสั่งสอนใครก็ตามที่สมัครใจนำมาแม้เนื้อแห่งห่อเดียวมาเป็นค่าครู” (7:7)

นักวิชาการวิเคราะห์ว่า จากเดิมที่ความรู้และความเป็นบัณฑิตถูกจำกัดอยู่ในกลุ่มชนชั้นปกครอง ขงจื้อได้ทำให้ “ความรู้” กลายเป็นสิ่งที่สามารถแลกเปลี่ยนกับใครก็ได้ และทำให้ความเป็นบัณฑิตไม่ถูกผูกขาดกับชนชั้นปกครอง (สุวรรณา สถาอานันท์, 2557: 22) นี่คือการเปิดกว้างของโอกาสทางการศึกษาซึ่งทำให้ลำดับชั้น ฐานะ และความไม่เท่าเทียมทางสังคมมีผลต่อโอกาสในการเข้าถึงการศึกษาได้น้อยลง¹¹ ในทางประวัติศาสตร์แนวคิดเรื่องการศึกษาของสำนักขงจื้อถือเป็นการสนับสนุนความเท่าเทียมทางการศึกษาของจีน ชนชั้นทางสังคมสามารถขยับปรับเปลี่ยนได้ด้วยการศึกษาและการขัดเกลาตน อย่างไรก็ตาม ขงจื้อก็ยอมรับว่าผลของการศึกษานั้นขึ้นอยู่กับตัวผู้ศึกษานั้นเอง (17:3) นี่คือการมีโอกาสทางการศึกษาที่เท่าเทียมกันแต่มีใช้ทุกคนจะสำเร็จได้ในระดับเดียวกัน สิ่งเหล่านี้อาจเป็นข้อยืนยันว่าขงจื้อมิได้ละเลยความเท่าเทียมในระดับพื้นฐานของความเป็นมนุษย์ และลำดับชั้นที่สำคัญมากกว่าชาติตระกูล ฐานะ ชนชั้น คือ “ปัญญา” และการบรรลุถึงความสำเร็จของการขัดเกลาศีลธรรมที่มนุษย์แต่ละคนอาจห่างกันไกล แต่สามารถทำให้ใกล้เคียงกันได้ด้วยการศึกษา

ความเท่าเทียมอีกกรณีหนึ่งคือความเท่าเทียมที่อิงกับบทบาท เช่น มนุษย์ที่มีบทบาท “มารดา” ร่วมกัน ทั้งนี้ได้หมายความว่ามนุษย์ทุกคนจะมีบทบาทเดียวกันได้ทั้งหมด คนหลายคนไม่สามารถมีบทบาทมารดาได้เพราะไม่มีบุตร แต่หมายถึง “มารดา” ทุกคนมีภาระหน้าที่เดียวกัน เช่น เลี้ยงดูบุตร การเรียกร้องนี้จะไม่เปลี่ยนไปไม่ว่ามารดาจะมีสถานะทางสังคมอย่างไร และมารดาแต่ละคนสามารถมีวิธีการในการเลี้ยงดูบุตรที่แตกต่างกันได้ ในบทบาทเดียวกันทุกคนมีภาระหน้าที่ที่สอดคล้องกับบทบาทนั้น ลักษณะนี้ “มารดา” จึงเท่าเทียมกับมารดาคนอื่นๆ เรียกว่าความเท่าเทียมเชิงปริมาณที่อิงกับบทบาท (role based numerical

¹¹ ปิยฤดี ไชยพร เห็นว่าการกระจากโอกาสทางการศึกษาสอดคล้องกับแนวคิดความเท่าเทียมแบบแบ่งสรร

equality) ที่น่าสนใจคือพันธะหน้าที่ในบทบาทหนึ่งอาจเรียกร้องต่อคนทุกคนที่อยู่ในบทบาทนั้นแต่ไม่ได้เรียกร้องสิ่งเดียวกันกับคนในบทบาทอื่น และการอธิบายว่าบทบาทหนึ่งมีภาระหน้าที่อย่างไรถือเป็นกระบวนการประกอบสร้างทางสังคม เราอาจพิจารณาเพิ่มเติมจากมโนทัศน์ *เจิ้งหมิง* การทำงานมาให้เที่ยง

12.11.1 ฉีจิงถามขงจื้อเกี่ยวกับการปกครอง

12.11.2 ขงจื้อกล่าวว่า “ผู้ปกครองเป็นผู้ปกครอง ขุนนางเป็นขุนนาง บิดาเป็นบิดา บุตรเป็นบุตร”

12.11.3 จิงกลกล่าวว่า “ดีแท้ทีเดียว! หากแม้ว่าผู้ปกครองมิใช่ผู้ปกครอง ขนางมิใช่ขุนนาง บิดา มิใช่บิดา บุตรมิใช่บุตร แม้เมื่อมีธัญญาหารอยู่ต่อหน้า ข้าจะได้กินหรือ” (12:11)

บทบาททางสังคมถูกกำหนดไว้อย่างเฉพาะเจาะจงด้วยภาระหน้าที่เฉพาะอย่าง การกล่าวว่าผู้ปกครอง เป็นผู้ปกครองนั้นสื่อถึงภาระหน้าที่ในบทบาทของผู้ปกครองไว้แล้ว เช่นเดียวกับขุนนาง บิดา และบุตร ขงจื้อเชื่อว่าการปกครองที่ดีคือการปกครองที่เกื้อหนุนให้มนุษย์สามารถปฏิบัติหน้าที่ตามบทบาทของตนอย่าง ถูกต้องเหมาะสม สะท้อนว่าบทบาทแต่ละบทบาทส่งผลต่อกันจนกลายเป็นภาพใหญ่ของสังคม และคนหนึ่งคน ที่อาจมีหลากหลายบทบาทในเวลาเดียวกันจำเป็นต้องใคร่ครวญอย่างรอบคอบเมื่อเกิดความตึงเครียดหรือขัดแย้ง ระหว่างบทบาทดังกล่าว¹² นำพิจารณาว่าผู้ปกครองกับผู้ใต้ปกครองเท่าเทียมกันโดยพื้นฐานในมิติของความ เป็นมนุษย์ที่มีศักยภาพในการขัดเกลาศีลธรรม แต่ไม่เท่าเทียมกันด้วยถือว่าอยู่ในคนละบทบาท ผู้ปกครองมี พันธะผูกพันในการบริหารบ้านเมืองจากสถานะและอำนาจที่มี “มากกว่า” ผู้ใต้ปกครอง ภาระที่หนักหน่วง เหล่านี้เป็นพื้นที่เฉพาะที่ทำให้คนที่แบกรับมากกว่าควรได้รับความเคารพตามสัดส่วนด้วย และที่สำคัญขงจื้อ คาดหวังว่าผู้ปกครองที่ซื่อสัตย์คือผู้ที่ได้รับการศึกษาขัดเกลาคุณธรรมมาเป็นอย่างดี ในแง่นี้ผู้ปกครองที่ ได้รับการขัดเกลาตนมาแล้วเป็นอย่างดีจึงมีคุณธรรมในระดับสูง และเป็นความไม่เท่าเทียมกันจากผลสำเร็จทาง ศีลธรรม ยิ่งกว่านั้นมีข้อสังเกตที่น่าสนใจว่าขงจื้อเปิดพื้นที่ให้แก่มหาชนทางการเมือง (political equality) ในบางระดับ ความเท่าเทียมทางการเมืองหมายถึงทุกคนสามารถมีส่วนร่วมในทางการเมืองได้โดย ไม่จำเป็นต้องอยู่ในตำแหน่งบริหาร การเป็นบุตรที่มีความกตัญญูก็ถือว่าได้ร่วมบริหารบ้านเมืองแล้ว

2:21:1 มีคนถามขงจื้อว่า “อาจารย์ เหตุใดจึงไม่บริหารบ้านเมือง?”

2:21:2 อาจารย์ตอบว่า “คัมภีร์ประวัติศาสตร์ กล่าวไว้ว่า ‘กตัญญูในเรื่องที่ควรกตัญญู เป็นมิตรกับพี่น้อง ปฏิบัติให้มีการบริหาร’ นี่คือการบริหารเช่นกัน แล้วจึงต้องบริหารอะไรอีก” (2:21)

หากการบริหารมีเป้าหมายเพื่อสร้างความกลมเกลียวในสังคม วิธีที่เราควรกตัญญู เป็นมิตรกับพี่น้อง ซึ่งมี เป้าหมายเพื่อสร้างความกลมเกลียวในความสัมพันธ์ในครอบครัวก็ถือว่าเป็นการบริหารชนิดหนึ่ง เนื่องจากได้มี ส่วนร่วมในการสร้างความกลมเกลียวให้เกิดขึ้นในสังคมแล้ว ในแง่ของคุณสมบัติของผู้ปกครอง ขงจื้อให้ ความสำคัญกับความรู้ความสามารถ ผู้ที่ร่ำเรียนและมีความรู้แตกฉานในเรื่องต่างๆ (รวมถึงการขัดเกลาตนทาง ศีลธรรมด้วย) ควรมีโอกาสทำงานรับใช้บ้านเมือง สมาชิกทุกคนล้วนมีความสำคัญและมีส่วนร่วมต่อระเบียบ และความกลมเกลียวของสังคมได้ทั้งสิ้น ประเด็นต่อไปจะพิจารณาความไม่เท่าเทียมในอีกแง่มุมหนึ่งดังนี้

11.16.1 พวกตระกูลจิ้งมิ่งคั่งกว่าโจวจง กระนั้นก็ตาม ฉิวก็ยกเก็บบาซีให้พวกตระกูลจิ้ง และทำให้ พวกเขาร่ำรวยยิ่งขึ้นไปอีก

¹² กรณีบิดาขโมยแกะ และบุตรซ่อนความผิดของบิดา (13:18) มักถูกยกขึ้นมาพิจารณาเมื่อบทบาทของบุตรจะขัดแย้งกับบทบาทของพลเมืองที่ ต้องอยู่ภายใต้กฎหมาย ทั้งนี้ขงจื้อน่าจะเห็นว่าหน้าที่ “บุตรเป็นบุตร” คือให้น้ำหนักกับบทบาทในฐานะบุตรมากกว่าพลเมืองนี้เองเป็นเรื่องรากฐาน ของการปกครอง หากไม่สามารถรักษา “ความตรง” ในความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดที่สุดนี้ได้ก็ยากที่จะรักษาความตรงในความสัมพันธ์ชุดอื่น

11.16.2 อาจารย์กล่าวว่า “เขาไม่ใช่ศิษย์เรา พวกเธอศิษย์เรา จะประโคมโจมตีเขาก็ได้” (11:16)

บทตอนนี้มีได้มีเพียงเรื่องความไม่เท่าเทียมเชิงปริมาณของความมั่งคั่งระหว่างโจวกงกับตระกูลจี้ แต่มีเรื่องความไม่เป็นธรรมอันเกิดจากการละเมิด หลี่ จาริต และ อี้ ความถูกต้องเหมาะสมด้วย เนื่องจากโจวกงคือผู้สำเร็จราชการที่มีอำนาจชอบธรรมในการปกครองอีกทั้งยังเป็นผู้ที่ขงจื้อยกย่องว่ามีคุณธรรม (7:5, 8:11) ตระกูลจี้เป็นหนึ่งในสามตระกูลขุนนางที่มีอิทธิพลสูง แม้จะมีสถานะต่ำกว่าแต่หลายครั้งกลับแสดงการละเมิดอำนาจการปกครองของโจวกง (3:1, 3:2) เดิมทีตระกูลจี้มั่งคั่งกว่าโจวกงอยู่ที่สะท้อนถึงความไม่เป็นธรรมที่เกิดขึ้น ความมั่งคั่งของโจวกงที่เป็นผู้ปกครองรัฐน่าจะมีมากกว่าตระกูลจี้ที่เป็นเพียงขุนนางด้วยเหตุที่ผู้ปกครองรัฐในสมัยขงจื้อนั้นมีฐานะเป็นรัฐาธิปัตย์ ความมั่งคั่งของผู้ปกครองที่ทรงคุณธรรมอย่างโจวกงคือความมั่นคงของรัฐที่สามารถรับประกันความเป็นอยู่ที่ดีของประชาชนได้ (เช่นไม่ซูดริตภาชีจากประชาชน) แต่ความมั่งคั่งของตระกูลจี้อาจส่งผลในทางตรงข้าม การเก็บภาษีให้พวกเขา “ร่ำรวย” ยิ่งขึ้นคือทำให้สิ่งที่เลวร้าย อาจเลวร้ายลงไปอีก ขงจื้อถึงกับรับรองให้เหล่าศิษย์สามารถ “ประโคมโจมตี” ฉิวผู้เก็บภาษีที่ทำให้เหตุการณ์เหล่านี้เกิดขึ้น ความไม่เท่าเทียมของโจวกงและตระกูลจี้ คือการได้มาโดยไม่ถูกต้องเหมาะสมกับสิ่งที่ “ควรได้” ทั้งในมิติเชิงปริมาณกับความชอบธรรมของการได้มา และน่าเชื่อได้ว่าผู้เดือดร้อนที่สุดคือประชาชนที่ถูกฉิวเก็บภาษี (ที่ตระกูลจี้ไม่สมควรได้รับ) นั่นเอง ซึ่งสะท้อนถึงความไม่เป็นธรรมที่เกิดขึ้นกับโจวกงที่มีสถานะสูงกว่าและประชาชนที่มีสถานะต่ำกว่าตระกูลจี้¹³

ความเข้าใจผิดเกี่ยวกับความเท่าเทียมข้อหนึ่งคือการเข้าใจว่าความเท่าเทียมหมายถึง “ความเหมือน” (sameness)¹⁴ หากพิจารณาโดยละเอียดแล้วเราต้องยอมรับว่ามนุษย์นั้นเพียงมีลักษณะที่คล้ายคลึง (similarly) ได้แต่ไม่อาจเหมือนกัน สำหรับความเหมือนเรารับประกันได้ถึงกรณี “คุณค่า” โดยพื้นฐานเช่นเดียวกันคือคุณค่าในความเป็นมนุษย์ไม่ว่าจะมีสีผิว เพศ และอัตลักษณ์ที่แตกต่างกันเพียงใดก็ตามซึ่งแนวคิดขงจื้อก็ได้ปฏิเสธคุณค่านี้ดังที่อภิปรายในข้างต้น ที่สำคัญขงจื้อได้ชี้ให้เห็นว่าความเหมือนอาจสร้างปัญหาเสียเอง ใน *หลุนฮิว* (13:23) บันทึกไว้ว่า

อาจารย์กล่าวว่า “วิญญาณชนสร้างความกลมเกลียวแต่ไม่เหมือน เสี้ยวเหรินเหมือนกัน แต่ไม่สร้างความกลมเกลียว” (13:23)

สุวรรณา สถาอานันท์ชี้ว่า ความเหมือนของเสี้ยวเหริน คือ “ความเท่าเทียมปลอม” ทั้งนี้เพราะบ่อยครั้งกระบวนการทำให้เหมือนเป็นการใช้อำนาจบังคับในมิติเชื้อชาติ เพศ ภาษา ศาสนา การเมือง

สำหรับขงจื้อความเหมือน นอกจากจะเป็นไปไม่ได้แล้วยังอาจเป็นปัจจัยหลอกลวงให้ผู้คนเชื่อว่ามนุษย์มีความเท่าเทียมกัน (sameness กับ equality) หรือสังคมมีมาตรฐานเดียวกัน (standard) หรือผู้คนสมานสามัคคีกันเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน (solidarity) ดูเหมือนว่าเสี้ยวเหรินไม่มีความกล้าหาญพอที่จะยืนยันความแตกต่างของตนเอง หรือยอมรับความแตกต่างของผู้อื่น (สุวรรณา สถาอานันท์, 2554: 82-83)

¹³ หลี่เจินหยางวิเคราะห์ว่าอย่างน้อยที่สุด ขงจื้อมีท่าทีที่พยายามลดความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ ที่ประกันคุณภาพชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน เป้าหมายสำคัญของจริยศาสตร์ขงจื้อคือการสร้างความกลมเกลียว (เหอ) ซึ่งความเหลื่อมล้ำระหว่างคนรวยกับคนจนอาจนำมาซึ่งการทำลายความกลมเกลียวได้ (Li, Chenyang, 2012: 308-309) ใน *หลุนฮิว* (:) บันทึกไว้ว่า /ทำให้ร่ำรวยขึ้น เมื่อร่ำรวยขึ้น ก็ให้การศึกษา/ อย่างน้อยที่สุดมนุษย์ควรหมั่นให้ห้องอิมก่อน จึงสามารถทุ่มเทในการศึกษาขัดเกลาตนได้อย่างมีประสิทธิภาพ อย่างไรก็ตามเราจำเป็นต้องตระหนักว่าความร่ำรวยไม่ใช่เป้าหมายของจริยศาสตร์ขงจื้อ สิ่งที่สำคัญกว่าคือความถูกต้องและการสร้างความกลมเกลียวในสังคม “อาจารย์กล่าวว่า ‘ถ้าแสวงหาความร่ำรวยได้โดยไม่ผิด แม้เป็นผู้ถือแล้มาก็ยอม แต่ถ้าทำไม่ได้ เราก็จะแสวงหาสิ่งที่ใจรัก’” (7:11)

¹⁴ นักวิชาการชี้ว่า equality สื่อนัยถึงความคล้าย (similarity) มากกว่าจะมีความหมายพ้องกับความเหมือน (sameness) (Gosepath, Stefan, 2007)

ความเท่าเทียมปลอมที่ลึกลับ “ความเหมือน” นั้นไม่สร้างความกลมเกลียว ยกตัวอย่างเช่นหากความเหมือนหมายถึง “คนไทยทุกคนต้องรักความเป็นไทย” การกล่าวเช่นนี้โดยผู้ปกครองรัฐบาลแบบเสื้อหวีที่มองเห็น “ความเป็นไทย” ในมิติเชิงเดียวและแบบราบที่มีได้คำนึงถึงความแตกต่างทางเชื้อชาติ ภาษา วัฒนธรรม ศาสนา เพศ และความคิดทางการเมืองของคนไทยทุกคน ผู้ปกครองอาจจะใช้กฎหมายหรือใช้อำนาจควบคุมจัดการให้คนไทยที่หลากหลายเกินจินตนาการความเป็นไทยของตน ให้ต้องรักและแสดงออกถึงความเหมือนในแบบเดียวกัน นี่คือการไม่เข้าใจ ไม่ตระหนัก และไม่กล้าหาญพอที่จะให้มีความเป็นไทยแบบอื่นๆที่แตกต่างจากความคิดตน คนที่อยู่ในชุดคำอธิบายความเป็นไทยที่ไม่เหมือนกับผู้มีอำนาจจะถูกกดทอนคุณค่าลงไปทันที ถูกเบียดขับทำลาย ถูกกันให้เป็นชายขอบหรือถูกปฏิเสธอัตลักษณ์ของเขา ซึ่งบางคนอาจ “ต่อต้าน” หรือทำได้เพียง “สร้างเหมือน” นี่คือการอ้างความเหมือนเพื่อทำลายสิ่งที่แตกต่าง ทำให้สูญเสียความปรองดองในสังคม อุดมการณ์ความเป็นไทยบนฐาน “ความเหมือน” แบบเสื้อหวีจึงเป็นเพียงความเท่าเทียมปลอม ความกลมเกลียวไม่อาจเกิดขึ้นหากเหลือแต่ความเหมือนและความแตกต่างถูกทำลาย

สิ่งที่น่าสนใจในวิธีแบบขงจื้อคือความไม่เท่าเทียมที่เป็นธรรม การทำให้ความไม่เท่าเทียมนั้นเป็นธรรมและความเป็นธรรมหมายถึงการต่างตอบแทนแบบไม่เท่าเทียมที่ต้องพิจารณาผ่านหลักคุณธรรมและคุณค่าอันซับซ้อน อาจเป็นการเสนอทางออกให้แก่สังคมที่ไม่มีความเป็นธรรมในลักษณะเหรียญสองด้าน การทำให้เท่าเทียมคือความพยายามลดช่องว่างและต่อรองอำนาจให้อยู่ในแนวราบให้มากที่สุด ขณะที่ในที่สุดแล้วเราอาจไม่สามารถปฏิเสธได้ว่าความไม่เท่าเทียมคือสิ่งที่มนุษย์ยากจะหลีกเลี่ยง ดังนั้นการทำให้ความไม่เท่าเทียมไม่ก่อให้เกิดปัญหา ไม่ทำลาย ไม่กดขี่เอารัดเอาเปรียบกันจึงเป็นเรื่องที่สำคัญไม่น้อย เราอาจศึกษาว่าขงจื้อทำให้เกิดความเป็นธรรมขึ้นท่ามกลางสิ่งที่ไม่เท่าเทียมอย่างไรโดยวิเคราะห์จากวิธีการสอนลูกศิษย์ แม้ขงจื้อจะสอนคนเสมอหน้ากันแบบไม่เลือกที่รักมักที่ชัง ไม่เลือกชนชั้นหรือฐานะแม้มีเนื้อแห่งเพียงห่อเดียว (7:7) แต่ขงจื้อไม่ได้สอนคนทุกคนด้วยวิธีเดียวกันหรือในระดับเดียวกัน ดังมีบันทึกไว้ว่า

อาจารย์กล่าวว่า “ไม่กระตุ้นคนที่ไม่ชวนชวยไฝ่รู้ ไม่ช่วยเผยให้คนที่อธิบายไม่ออก เมื่อยกแง่มุมหนึ่ง หากไม่สามารถเรียนรู้อีกสามแง่มุมที่เหลือ จะไม่สอนซ้ำอีก” (7:8)

การสอนเป็นสิ่งที่เกิดคู่กับการเรียน ภาระหน้าที่ของครูจึงสัมพันธ์กับภาระของศิษย์ ความเป็นธรรมคือการทำให้ภาระหน้าที่ทั้งสองเกิดสมดุล ขงจื้อน่าจะทราบดีถึงข้อจำกัดและการปฏิบัติของศิษย์แต่ละคนที่ห่างกันไกล (17:2) การเลือกวิธีสอนและวางความเข้มข้นของการสอนโดยพิจารณาเงื่อนไขของศิษย์ผ่านการไตร่ตรองและจินตนาการถึงความเป็นไปได้ของความสำเร็จที่อาจจะเกิดขึ้นของแต่ละคนซึ่งไม่เท่ากัน ความเท่าเทียมอยู่ที่การประเมินอย่างรอบคอบในทุกเงื่อนไขที่เป็นไปได้ของศิษย์ทุกคน และกระทำในสิ่งที่สอดคล้องกับข้อพิจารณานั้น มิใช่การ “ให้” หรือ “สอน” เหมือนๆกันเท่าๆกันแบบที่อื่นๆ

กรณีต่อมาคือความไม่เท่าเทียมกันระหว่างคนตรงกับคนฉ้อฉล ขงจื้อกล่าวว่า “ตั้งคนตรงให้อยู่เหนือคนฉ้อฉล สามารถทำคนฉ้อฉลให้ตรงได้” (12.22.3) ความตรงและความฉ้อฉลถูกประเมินว่ามีคุณค่าทางศีลธรรมในระดับที่ต่างกัน ขงจื้อให้ความสำคัญกับความตรงโดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อก้าวในบริบทของการบริหารบ้านเมืองซึ่งมี “ระดับชั้น” ของอำนาจในการบริหาร หากให้คนฉ้อฉลเข้าสู่อำนาจสิ่งที่เกิดขึ้นคือความปั่นป่วนวุ่นวาย คุณค่าความดีอาจถูกหลอกลวงเนื่องจากความฉ้อฉลทำให้สิ่งที่กระทำกับสิ่งที่พูดไม่สอดคล้องกัน ตั้งคนตรงให้อยู่เหนือคือทำให้คนตรงมีอำนาจที่จะกำหนดชี้หน้าความถูกต้อง คนฉ้อฉลที่มีอำนาจน้อยกว่าก็จะอยู่กับร่องกับรอยและคล้อยตาม ทั้งนี้ความยากคือจะทราบได้อย่างไรว่าคนไหนฉ้อฉลคนไหนตรง เพราะบ่อยครั้งคนฉ้อฉลก็แสดงออกว่าตัวเองเป็นคนตรงซึ่งเป็นเรื่องที่ควรมีการศึกษาต่อไป แต่การตอบแทน “ความ

ตรง” “ความฉ้อฉล” นั้นย่อมแตกต่างกันแน่นอน อีกกรณีหนึ่งคือการต่างตอบแทน “การลวงละเมิด” และ “คุณธรรม” ดังนี้

14:36:1 มีคนถามว่า “คิดอย่างไรกับหลักที่ว่า ให้ตอบแทนการลวงละเมิดด้วยคุณธรรม”

14:36:2 อาจารย์กล่าวว่า “ถ้าเช่นนั้นจะตอบแทนคุณธรรมด้วยอะไรเล่า”

14:36:3 “ตอบแทนการลวงละเมิดด้วยความตรง ตอบแทนคุณธรรมด้วยคุณธรรม” (14:36)

สุวรรณ สภาอนันท์ วิเคราะห์ว่าบทตอนนี้แสดงจุดยืนเกี่ยวกับความเป็นธรรมในจริยศาสตร์ต่างตอบแทนของขงจื๊อด้วยเหตุผลว่าจริยศาสตร์ขงจื๊อสนับสนุนให้ผู้กระทำผิดต้องรับผิดชอบต่อการกระทำของตน การตอบแทนคุณธรรมด้วยคุณธรรมในพื้นที่ความสัมพันธ์ระหว่างบิดามารดากับบุตรคือหลักกตัญญู ในความสัมพันธ์ระหว่างมิตรสหายก็พิจารณาจากวิธีการคบหาและเลือกสรรบุคคลที่จะร่วมเดินทางร่วมวิถี และในความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครอง/ผู้ใต้ปกครองก็พิจารณาที่คุณธรรมส่วนบุคคลของผู้ปกครองและความซื่อสัตย์ภักดีของผู้ใต้ปกครอง ส่วนในความสัมพันธ์กับคนแปลกหน้าขงจื๊อเสนอให้ใช้หลัก ชู เอ๋เอ๋ใจเขามาใส่ใจเราเพื่อตอบแทนคนทั่วไปที่เราไม่คุ้นเคยใกล้ชิด ความเท่าเทียมคือการให้ความสำคัญในการประเมินผู้คนเสมอหน้ากันด้วยหลักการต่างๆโดยครบถ้วนรอบด้าน ไม่ตัดสินลวงหน้า ไม่ปักใจตายตัว และไม่ถือตนเป็นใหญ่ (9:4) แต่ผลของการประเมินคือการแยกแยะคุณค่าทางศีลธรรมที่ไม่เท่าเทียมกัน และ “ตอบแทน” ด้วยวิธีการที่แตกต่างกัน เราไม่ควรตอบแทนคุณธรรมกับการละเมิดด้วยสิ่งเดียวกัน ทั้งนี้ความตรงจึงเป็นเครื่องมือเมื่อต้องตอบแทนการละเมิด

สิ่งสำคัญที่จริยศาสตร์ต่างตอบแทนได้ฉายภาพให้เห็นคือปรัชญาขงจื๊อมีได้มีลักษณะ (impartiality) ที่เรียกร้องให้ตอบแทนและปฏิบัติต่อมนุษย์ทุกคนเหมือนกันโดยไม่แบ่งแยก (ซึ่งน่าจะรวมถึงการตรวจสอบตัวเองด้วยสายตาแบบคนนอกด้วย) แต่มีลักษณะ (partiality) ซึ่งมีการเลือกปฏิบัติจากความสัมพันธ์ใกล้ชิด เราไม่อาจปฏิบัติกับบิดามารดาราวกับพวกท่านเป็นคนแปลกหน้า และเรามีวิธีปฏิบัติต่อคนที่เรารักแตกต่างจากคนทั่วไป ซึ่งรวมถึงการให้คุณค่าและความสำคัญที่แตกต่างของคนเหล่านั้นที่มีต่อชีวิตของเรา ความเท่าเทียมหรือไม่เท่าเทียมจึงเกิดขึ้นท่ามกลางความซับซ้อนดังกล่าว และโดยตัวมันเองมิใช่เกณฑ์หลักเพียงข้อเดียวที่สามารถตัดสินความเป็นธรรมทางสังคมได้ในทุกมิติ หากความเป็นธรรมพิจารณาจากหลักการและคุณธรรมที่กำกับความสัมพันธ์แต่ละชุดและการต่างตอบแทนที่ซับซ้อนนั่นเอง

บทสรุป

ความเป็นธรรมตามทัศนะขงจื๊อจึงมิใช่ความเท่าเทียมในการแบ่งสรรที่มนุษย์ทุกคนได้รับทุกสิ่งเท่ากัน หรือมีสถานะทางอำนาจที่เท่ากันในแนวราบ หากหมายถึงการได้รับอย่างเหมาะสมตามบทบาทและสถานะที่แตกต่างกัน พิจารณาจากลักษณะต่างตอบแทนที่ได้สัดส่วนในความสัมพันธ์ทางสังคมซึ่งอิงกับบทบาทและหลักคุณธรรม เพื่อให้มีความเท่าเทียมและความเป็นธรรม จำเป็นต้องอาศัยคุณธรรมอื่นเพื่อบรรลุถึงสิ่งเหล่านี้ เช่น *อี* ความถูกต้องเหมาะสม, *เหริน* มนุษยธรรม, *หลี่* จารีต, และ *เสี่ยว* กตัญญู เป็นต้น ในระบบจริยศาสตร์ขงจื๊อ เราอาจใช้คุณธรรมหรือหลักใดหลักเดียวเพื่อตัดสินทุกสิ่ง แต่เราต้องใช้คุณธรรมที่หลากหลายในการพิจารณาในเรื่องใดเรื่องหนึ่งอย่างรอบคอบ ทั้งนี้ยังต้องคำนึงถึงทุกคนที่อยู่ในชุดความสัมพันธ์ มิใช่เพียงคนเดียวคนหนึ่ง และในชุดความสัมพันธ์หนึ่งก็อยู่ท่ามกลางชุดความสัมพันธ์อื่น หรือเกี่ยวข้องกับ “คนอื่น” นอกชุดความสัมพันธ์ด้วย การคำนึงถึงความเป็นธรรมถูกขยายให้ครอบคลุมมากที่สุดที่จะทำได้โดยไม่ “กีดกัน” หรือตัดสมาชิกในความสัมพันธ์คนใดคนหนึ่ง/ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งออกไป

หากพิจารณาว่าความเท่าเทียมเป็นคุณค่าหนึ่งซึ่งสังคมที่ดีหรือรัฐที่ดีควรบรรลุถึง ความเท่าเทียมก็มีใช้คุณค่าหลักคุณค่าเดียวในการคิดเรื่องความดีหรือชีวิตที่ดี แต่ยังมีคุณค่าอื่นที่สำคัญด้วย เช่น ความกลมกลืน ความมีมนุษยธรรม ในแง่นี้อาจพิจารณาได้ว่าเป้าหมายของโครงการทางปรัชญาของขงจื๊อเมื่อพิจารณาจาก “ชุมชนมีมนุษยธรรม” ที่ดังาม (4:1) นั้นคือสังคมที่มีความกลมเกลียว (เหอ) ทั้งนี้เห็นว่าสังคมที่มีมนุษยธรรมและมุ่งสร้างความกลมเกลียวที่เปิดพื้นที่สำหรับความตึงเครียดนั้นเป็นสังคมที่เป็นธรรมสำหรับสมาชิกที่มีความแตกต่างหลากหลายและไม่เท่าเทียมกัน ในแง่นี้ขงจื๊อจึงมิได้ให้น้ำหนักกับการสร้างความเท่าเทียมแต่มุ่งที่การทำให้ความแตกต่างหลากหลายและไม่เท่าเทียมกันนั้นสามารถยืนอยู่บนฐานของมนุษยธรรมและมีเป้าหมายที่การสร้าง ความกลมเกลียว ที่สำคัญ ขงจื๊อตระหนักถึงความไม่เท่าเทียมกันของมนุษย์ในหลายมิติ เช่น การขัดเกลาศีลธรรม สถานะทางสังคม ทักษะ และแทนที่จะไปแสวงหาวิธีที่ทำให้คนเท่าเทียมกัน ขงจื๊อกลับแสวงหาระเบียบที่รองรับความไม่เท่าเทียมเหล่านั้น ได้ทำให้เกิดความเป็นธรรมทางสังคม เกิดสังคมที่มีความกลมเกลียวและยืนอยู่บนหลักมนุษยธรรม มนุษย์สามารถอยู่ร่วมกันได้โดยที่ความไม่เท่าเทียมไม่ทำลายคุณค่าความเป็นมนุษย์ของกันและกัน

แต่จริยศาสตร์ขงจื๊อยังต้องเผชิญกับคำถาม เช่น หากคุณค่าความเป็นมนุษย์ถูกตัดสินจากศักยภาพในการขัดเกลาศีลธรรม ซึ่งคุณค่าของเขาจะเพิ่มขึ้นและลดลงตามการบรรลุถึงคุณลักษณะทางศีลธรรม อาจเกิดคำถามว่าใครเป็นผู้กำหนดมาตรฐานศีลธรรมเหล่านั้น เราจะรู้ได้อย่างไรว่ากรอบศีลธรรมที่ใช้ในการประเมินคุณค่าของบุคคลนั้นถูกต้องเหมาะสมแล้ว แท้จริงแล้วมาตรฐานแบบหนึ่งอาจไม่ใช่สำหรับ “ทุกคน” เนื่องจากจะมีคนที่ถูกกันออกจากกรอบมาตรฐานนั้นเสมอเช่นคนที่มี *หลี่* แบบอื่นที่ขงจื๊ออาจไม่ยอมรับ อย่างน้อยที่สุดขงจื๊อได้เสนอหลัก *ซู* เอาใจเขามาใส่ใจเรา เพื่อไม่ทำให้มาตรฐานที่เราเป็นกลายเป็นเครื่องมือจัดการหรือทำร้ายผู้อื่น สิ่งใดที่เรา “ไม่” ปรารถนาเราอย่าจะ “ไม่” ควรทำสิ่งนั้นต่อผู้อื่น การ “ไม่กระทำ” เป็นหลักประกันขั้นต่ำว่าแม้กับผู้ที่แตกต่างจากเราอย่างมากเราก็ไม่ควรละเมิดเขาดังที่เราเองก็ไม่ต้องการสิ่งนั้น อย่างไรก็ตามขงจื๊อเสนอให้ใช้ความตรงกับการละเมิดได้ซึ่งหมายถึงเราสามารถปกป้องคุณค่าและมาตรฐานที่เรายึดถือได้เช่นกัน

ที่สำคัญ การยึดศีลธรรมแบบสุดโต่งโดยไม่ตระหนักถึงความละเอียดอ่อนของเกณฑ์ตัดสินทางศีลธรรมนั้นก็นำมาซึ่งความไม่เป็นธรรมเช่นกัน แนวคิดขงจื๊อมิใช่ข้อเสนอศีลธรรมแบบสุดโต่ง แต่เป็นหลักปฏิบัติที่จำเป็นต้องอาศัยการใคร่ครวญพิจารณาอย่างรอบคอบลึกซึ้ง และคอยประเมิน “การประเมิน” ของตัวเองอย่างสม่ำเสมอ ขงจื๊อใส่ใจกับการประเมินและการขัดเกลาทักษะ/วิสัยทัศน์ในการประเมินโดยต้องระมัดระวังอ่อนไหวต่อการประเมินผู้คนของตัวเองไปพร้อมกันด้วย สิ่งเหล่านี้เรียกร่องความพยายาม การตระหนักรู้ ซึ่งทำได้ยาก แต่การทำได้ยากมิใช่ว่าไม่ควรทำ การขัดเกลาศีลธรรม การขัดเกลาเกณฑ์ตัดสินสุนทรีย์ หรือเกณฑ์ตัดสินศีลธรรมนั้น สำหรับขงจื๊อไม่ใช่เรื่องง่ายและต้องอาศัยความพยายามอย่างมาก แต่ไม่ใช่ว่าไม่มีทางทำได้ สังคมที่ขอบจัดการกับปัญหาด้วยวิธีง่าย ๆ มักเลือกวิธีที่ง่ายที่สุด หากไม่ยึดศีลธรรมแบบจัด ก็จะหันไปยึดหลักเสรีนิยมแบบจัด ซึ่งทั้งสองแนวทางล้วนแต่มีข้อเสียและทำให้เกิดความไม่เท่าเทียมและความไม่เป็นธรรมกับคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งในชุมชน/สังคม สุดท้าย บทความนี้เป็นเพียงการศึกษาในเบื้องต้นเท่านั้น ยังมีอีกหลายประเด็นที่มีได้ยกมาพิจารณา และสิ่งที่บทความนี้ยังไม่ได้ทำคือการนำทฤษฎีจริยศาสตร์ขงจื๊อมาอธิบายปัญหาของสังคมในโลกสมัยใหม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสังคมที่ผู้คนชอบ “อ้างความดี” ซึ่งน่าห่วงเกรงว่าการอ้างเหล่านั้นมาจากความรักมนุษย์ ความตรง ผลประโยชน์ หรือความฉ้อฉลหลอกลวง ซึ่งเป็นเรื่องที่น่าสนใจและน่าศึกษาต่อไป

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

- นุชรี วงศ์สมุท. (2554). **ความตึงแย้งในความกลมกลืน (เหอ) ในจริยศาสตร์ขงจื้อ**. วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต, สาขาวิชาปรัชญา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพมหานคร.
- ปิยฤดี ไชยพร. (2547). แนวคิดเรื่องความยุติธรรมในปรัชญาขงจื้อ. ใน สุวรรณา สถาอานันท์ (บรรณาธิการ) ใน **ความเรียงใหม่หรือสร้างปรัชญาตะวันออก**, (หน้า 339-408). กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่ง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุวรรณา สถาอานันท์. (2554). **หลุนอี่ว: ขงจื้อสนทนา**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: โอเพ่นบุ๊กส์.
- สุวรรณา สถาอานันท์. (2557). **จริยศาสตร์ต่างตอบแทนในปรัชญาขงจื้อ**. กรุงเทพมหานคร: ชวนอ่าน.

ภาษาอังกฤษ

- Ames, Roger T. (2010). Achieving personal identity in Confucian role ethics: Tang Junyi on human nature as conduct. *Oriens Extremus*, 49, 143-166.
- Ames, R. T. & Rosemont, H. Jr. (2008). Reverence (*xiao* 孝) as the source of consummatory Conduct (*ren* 仁).” *Dao: A Journal of Comparative Philosophy* 7: 9–19.
- Du, Yan. (2007). The sexualized Confucianism and the Confucian sexuality: A critique of Rey Chow’s “Mandarin Ducks and ButterfliesW: An Exercise in Popular Readings. *Sex Cult* 11: 51-61.
- Gosepath, Stefan. (2007). Equality. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy Spring 2011*. Retrieved February 21, 2015, from <http://plato.stanford.edu/archives/spr2011/entries/equality>
- Li, Chenyang. (2008). The Philosophy of Harmony in Classical Confucianism. *Philosophy Compass*, 3(3), 423–435.
- Li, Chenyang. (2012). Equality and inequality in Confucianism. *Dao: A Journal of Comparative Philosophy*, 11(3), 295-313.
- Liu, Qingping. (2007). Filial Piety: The Root of Morality or the Source of Corruption. *Dao: A Journal of Comparative Philosophy* 6 (1), 1-19.

เอกสารประมวลบทความประกอบการสัมมนา (Proceedings)

วันที่ 25 มิถุนายน 2558

(ห้อง 614)

ห้องที่ 6 ชุมชนและการพัฒนาในสังคม (2)

เวลา 15.15 – 17.15 น.

อาจารย์ประจำห้อง

อาจารย์ลิริภา สงเคราะห์
รองศาสตราจารย์ ดร.จรรุวรรณ ขำเพชร

1. หฤทัย เวชศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ
“วิวัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงอัตลักษณ์ของชุมชนควนกาหลง”
2. นิษภัทร ไม้งาม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
“สิทธิชุมชนภายใต้กระบวนการพัฒนา กรณีศึกษาการเคลื่อนไหวกองเครือข่ายแม่พระศรีกับนิคมอุตสาหกรรมอมตะนคร”

วิวัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงอัตลักษณ์ของชุมชนควนกาหลง
Khuankalong Community's Identity, Changes and Evolutions

หญทัย เวชศาสตร์¹
Haruethai Wetchasat

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิวัฒนาการ เหตุปัจจัยและลักษณะการเปลี่ยนแปลงทางอัตลักษณ์ของชุมชนควนกาหลง จังหวัดสตูล ในช่วงเวลาตั้งแต่ปี พ.ศ.2504-2556 โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ ทำการศึกษาค้นคว้าเอกสารและเก็บข้อมูลภาคสนามในพื้นที่สี่หมู่บ้านของตำบลควนกาหลง อำเภอควนกาหลง จังหวัดสตูล เทคนิคในการเก็บรวบรวมข้อมูลได้แก่ การสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่ม และการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม ผู้ให้ข้อมูลสำคัญรวม 60 คน ครอบคลุมผู้นำชุมชน ผู้นำทางศาสนา ผู้อาวุโส ประชาชนชาวบ้าน ชาวบ้านควนกาหลงทั่วไป รวมถึงเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง

ผลการวิจัยพบว่า (1) ชุมชนควนกาหลงดั้งเดิมเป็นชุมชนมุสลิมขนาดเล็กที่มีประวัติความเป็นมายาวนานนับสองร้อยปี มีความยึดมั่นในวัฒนธรรมอิสลามและมีวิถีการผลิตแบบยังชีพที่มีลักษณะพึ่งตนเองสูง (2) การก่อตั้งนิคมสร้างตนเองควนกาหลงตามนโยบายของรัฐบาล ตลอดจนการเปิดสัมปทานป่าในพื้นที่และการพัฒนาตามแนวทางกระแสหลักของรัฐ ตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 เป็นต้นมา ส่งผลให้ชุมชนเกิดการขยายตัวทางพื้นที่และประชากร รวมถึงมีการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศครั้งใหญ่ ในทางวัฒนธรรมเปลี่ยนจากวัฒนธรรมเดี่ยวเป็นวัฒนธรรมผสม ส่วนในด้านวิถีการผลิต ชุมชนค่อยๆ ก้าวสู่วิถีการผลิตแบบพืชพาณิชย์เชิงเดี่ยวที่ขึ้นต่อตลาดในระบบทุน รวมทั้งมีวิถีบริโภคตามกระแสบริโภคนิยมมากขึ้น ก่อให้เกิดผลกระทบต่อชุมชนทั้งทางเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อม (3) ท่ามกลางวิกฤตนี้ชุมชนได้ใช้วิถีทางศาสนาและวัฒนธรรมชุมชนในรูปแบบต่างๆ รื้อฟื้นตัวตนและสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน เพื่อดำเนินงานและถ่วงดุลกับอำนาจรัฐและทุนโดยมีลักษณะที่คล้อยตามและแข่งขัน เพื่อที่จะรักษาชุมชนในแบบของตนเองเอาไว้

คำสำคัญ: อัตลักษณ์, การเปลี่ยนแปลง, วิวัฒนาการ, ชุมชนควนกาหลง

Abstract

This study employed a qualitative research design focusing on Khuankalong community identity, changes and evolutions. The purpose of the study was to investigate the changes of Khuankalong's community status and its identities from 1961 to 2013. The study composed of two portions which are a documentary research and field research. In-depth interview, group discussion and participatory observation were utilized to collect data from sixty informants from four villages in Khuankalong sub-district, Satun province, Thailand. The results of the study revealed three aspects regarding Khuankalong community's identity, changes and evolutions. The first, Khuankalong was traditionally a

¹ นิสิตปริญญาโท หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยทักษิณ

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ รองศาสตราจารย์ ดร.ณัฐพงศ์ จิตรนิรัตน์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ

small Muslim community with a long history of two centuries, adopting Islamic culture and religion to their ways of life and the existence of a self-reliance. The second, after the period of Khaunkalong community self-settlement and development, the community has been affected particularly by geographical space expansion and population growths which are pivotal causes of economic, socio-cultural, and environmental changes. Finally, during the crisis, the community has made efforts to exploit their local wisdom to revive their autonomy, self-determination and governance.

Keywords: Identity, Changes, Evolutions, Khuankalong Community

บทนำ

หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 นับแต่ประเทศไทยได้ยึดถือเอาการพัฒนากระแสหลัก (Mainstream Development) เป็นแนวทางการพัฒนาประเทศ การพัฒนาชนบทไทยก็ต้องตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของกระบวนทัศน์ (Paradigm) และกลุ่มแนวคิดชุดหนึ่งภายใต้ข้ออ้างแห่งวาทกรรมการพัฒนา (Development Discourse) อาทิ การทำให้เป็นสมัยใหม่ (Modernization) การทำให้เป็นเมือง (Urbanization) การทำให้เป็นอุตสาหกรรม (Industrialization) และการปฏิวัติเขียว (Green Revolution) แนวทางในการพัฒนาดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อชุมชนชนบทไทยโดยรวม ผลักดันชุมชนเข้าสู่ภาวะวิกฤตทั้งด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมืองและวัฒนธรรม (วิวัฒน์ชัย อรรถการ, 2544: 15-20, 52)

ในภาวะวิกฤตหลากหลายมิติอันเกิดจากผลพวงของการพัฒนา ชุมชนชนบทหลายแห่งในพื้นที่ต่างๆ ล้วนพยายามดิ้นรนต่อสู้ ตอบโต้และปรับเปลี่ยนตัวเองในรูปแบบต่างๆ เพื่อความอยู่รอดอย่างยั่งยืน โดยพบว่าชุมชนมักจะใช้ อัตลักษณ์ชุมชน (Community Identities) ซึ่งมีอยู่เดิม รื้อฟื้น หรือสร้างขึ้นใหม่ เป็นเครื่องมือในการต่อสู้แสวงหาตำแหน่งแห่งที่ของตนและใช้จัดการความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างชุมชนกับอำนาจรัฐและอำนาจทุน เพื่อให้ชุมชนสามารถยืนหยัดอยู่ได้โดยได้รับความเป็นธรรม ทั้งในการจัดสรรทรัพยากรและสิทธิประโยชน์ต่างๆ ในฐานะพลเมือง (Citizen) อย่างมีเกียรติและศักดิ์ศรี (ณัฐพงศ์ จิตรนิรัตน์, 2553: 28-33)

“นิคมสร้างตนเองควนกาหลง” เป็นชุมชนที่เกิดขึ้นตามมติของคณะรัฐมนตรีสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เมื่อปี พ.ศ.2502 ซึ่งกำหนดให้มีการจัดตั้งนิคมสร้างตนเองขึ้นในพื้นที่ตำบลทุ่งนุ้ย อำเภอเมือง จังหวัดสตูล ครอบคลุมเนื้อที่ป่าสงวนแห่งชาติ ประมาณ 40,000 ไร่ แบ่งผืนพื้นที่จัดสรรออกเป็น 10 ซอย โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ (1) จัดสรรที่ดินให้แก่ราษฎรยากจน ได้อพยพครอบครัวเข้าไปตั้งถิ่นฐาน ทำมาหากินและอยู่อาศัยอย่างเป็นระเบียบและถาวร เป็นมรดกตกทอดไปสู่บุตรหลาน (2) พัฒนาคุณภาพชีวิตของราษฎรในนิคมสร้างตนเองให้สามารถช่วยเหลือตนเองและชุมชนได้ และ (3) สกัดกั้นการขยายตัวของลัทธิคอมมิวนิสต์และแก้ปัญหาชายแดนภาคใต้ สนองนโยบายของรัฐตามมติคณะรัฐมนตรีในการแก้ไขปัญหาทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และการปกครอง (ลลธิมา หมาดปูเต๊ะ, 2550: 22-23)

ต่อมาในปี พ.ศ.2505 ได้มีการก่อตั้งนิคมสร้างตนเองเพิ่มขึ้นอีกหนึ่งแห่งในพื้นที่ติดกันเรียกว่า “นิคมสร้างตนเองพัฒนาภาคใต้จังหวัดสตูล” ครอบคลุมเนื้อที่ประมาณ 273,000 ไร่ มีการจัดสรรพื้นที่ออกเป็นผังรวม 46 ผัง หลังจากนั้นในปี พ.ศ.2515 จอมพลถนอม กิตติขจร ได้ออกประกาศคณะปฏิวัติฉบับที่ 348 ลงวันที่ 13 ธันวาคม 2515 รวมนิคมสร้างตนเองทั้งสองเข้าไว้ด้วยกันภายใต้ชื่อ “นิคมพัฒนาภาคใต้จังหวัดสตูล” (กองนิคมสร้างตนเอง กรมประชาสงเคราะห์, 2529: 1-2)

ปัจจุบัน “ชุมชนควนกาหลง” มีอาณาเขตครอบคลุมพื้นที่นิคมสร้างตนเองควนกาหลงและพื้นที่ฝั่งป่าลุ่ม 8 ของนิคมสร้างตนเองพัฒนาภาคใต้จังหวัดสตูล โดยอยู่ในเขตการปกครองท้องถิ่นขององค์การบริหารส่วนตำบลควนกาหลง อำเภอควนกาหลง จังหวัดสตูล ประกอบด้วย 11 หมู่บ้าน และมีประชากร ณ วันสิ้นปี พ.ศ. 2556 จำนวน 13,914 คน (สำนักงานทะเบียนอำเภอควนกาหลง, 2557)

ก่อนการก่อตั้งนิคมสร้างตนเองควนกาหลง พื้นที่แห่งนี้เป็นป่าดงดิบที่มีภูเขาสลับซับซ้อนและมีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติเป็นอย่างยิ่ง ชุมชนดั้งเดิมในบริเวณนี้เป็นชุมชนมุสลิมเล็กๆ อาศัยอยู่ในที่ราบหุบเขาระหว่างป่าควนกาหลงกับป่าเขาหมาไม่หยก สืบสาวประวัติความเป็นมาได้ยาวนานนับสองร้อยปี เป็นสังคมบ้านป่าที่มีความเป็นอิสระและพึ่งพาตนเองสูง มีวิถีชีวิตผูกพันอยู่กับธรรมชาติ ศาสนา ความเชื่อและค่านิยมดั้งเดิมอย่างสงบ สำหรับคนควนกาหลงที่เข้ามาในยุคก่อตั้งนิคมควนกาหลงนั้น ส่วนใหญ่ย้ายมาจากลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาและลุ่มน้ำปากพนัง มีอาชีพเดิมทำนาและประมงพื้นบ้าน ครั้นต่อมาก็มีคนจากภาคกลาง ภาคเหนือ และภาคอีสานเข้ามาอยู่บ้าง ทำให้ประชากรในควนกาหลงมีความหลากหลายยิ่งขึ้น

ชุมชนควนกาหลงได้กลายเป็นแหล่งรวมของคนยากจนจากต่างพื้นที่ซึ่งเข้ามาบุกเบิกหักร้างป่าเพื่อแสวงหาชีวิตใหม่ที่ดีขึ้น ผู้คนเหล่านี้ต้องต่อสู้กับความยากลำบากนานาประการ ทั้งจากสภาพทางธรรมชาติจากการตั้งรกรากประกอบอาชีพ และจากการปรับตัวเพื่อการอยู่ร่วมกันของคนต่างวัฒนธรรม สำหรับวิถีของชุมชนนั้น ในด้านหนึ่งชุมชนจำเป็นต้องโอนอ่อนผ่อนตามแผนยุทธศาสตร์การพัฒนาของรัฐที่มีในพื้นที่ ในขณะที่อีกด้านหนึ่งชุมชนก็พยายามแสวงหาตัวตนและอัตลักษณ์ของชุมชนซึ่งเป็นอิสระ (Autonomy) และมีอำนาจในการกำหนดและจัดการตนเอง (Self-Determination and Governance)

จึงเป็นเรื่องน่าสนใจว่าในท่ามกลางการตั้งรกรากต่อสู้กับทิศทางการพัฒนากระแสหลักของรัฐและอิทธิพลของกระแสทุนและบริโภคนิยมนั้น ชุมชนควนกาหลงมีวิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์และการเปลี่ยนแปลงอัตลักษณ์ของชุมชนอย่างไร บทความนี้จะเขียนขึ้นเพื่อศึกษาวิวัฒนาการของชุมชน เหตุปัจจัย และลักษณะการเปลี่ยนแปลงทางอัตลักษณ์ของชุมชนควนกาหลงในรอบห้าสิบปีที่ผ่านมา โดยทำการศึกษาวิวัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงอัตลักษณ์ของชุมชนก่อนและหลังการก่อตั้งนิคมฯ ในประเด็นสำคัญคือ (1) ด้านวิถีการผลิต ได้แก่ พลังการผลิต และความสัมพันธ์ทางการผลิต (2) ด้านวัฒนธรรม ได้แก่ ศาสนา ความเชื่อ ประเพณี และค่านิยม (3) ด้านสิทธิอัตวิญญ์ของชุมชน ประกอบด้วย อำนาจในการจัดการทรัพยากร อำนาจในการจัดการความขัดแย้ง อำนาจในการดำรงอยู่ของตัวตนและอัตลักษณ์

การทบทวนวรรณกรรม

บทความนี้มุ่งทบทวนวรรณกรรมในสามด้าน ประกอบด้วย แนวคิดเกี่ยวกับอัตลักษณ์ แนวคิดเกี่ยวกับทฤษฎีความขัดแย้ง และแนวคิดเกี่ยวกับการวิเคราะห์หว่าทกรรม ดังนี้

แนวคิดเกี่ยวกับอัตลักษณ์

อัตลักษณ์เป็นเรื่องของการกำหนดความเหมือน (Similarity) และความแตกต่าง (Difference) ระหว่างคนหรือสิ่งต่างๆ (เช่น ชุมชน, ชาติพันธุ์, ศาสนา, ภาษา เป็นต้น) ซึ่งเป็นเรื่องของการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม (Social Interaction) หรือในอีกแง่หนึ่ง เป็นผลมาจากการเป็นสมาชิกของกลุ่ม (Group Affiliation) การปฏิสัมพันธ์จะทำให้เรารู้ว่าเหมือนหรือต่างกับคนอื่นอย่างไร อัตลักษณ์ที่สมาชิกในกลุ่มมีเหมือนกันเรียกว่า อัตลักษณ์ร่วมของกลุ่ม (Collective Identity) ส่วนอัตลักษณ์ที่เป็นของส่วนบุคคล เรียกว่า อัตลักษณ์ของปัจเจก (Individual Identity) ในระดับปัจเจกชน บุคคลหนึ่งอาจมีหลายอัตลักษณ์อยู่ในตัวเอง เช่น เพศ

ชาติ ช่วงชั้นทางสังคม อาชีพ เป็นต้น ส่วนอัตลักษณ์ร่วมของกลุ่มนั้นถูกสร้างขึ้นบนพื้นฐานของความเหมือนกันของสมาชิกภายในกลุ่ม ซึ่งย่อมแตกต่างจากกลุ่มอื่น ทั้งนี้อัตลักษณ์ร่วมของกลุ่มกับอัตลักษณ์ของปัจเจกไม่อาจแยกจากกันได้อย่างเด็ดขาด แต่สามารถส่งอิทธิพลถึงกันได้ (ปรีชา คูวินทร์พันธุ์, 2551: 9-10)

ฉลาดชาย รมิตานนท์ (2545: 1-2) อธิบายว่า อัตลักษณ์ไม่จำเป็นต้องมีหนึ่งเดียว แต่อาจจะมีหลายอัตลักษณ์ที่ประกอบกันขึ้นมาเป็นตัวเรา อัตลักษณ์ไม่ใช่สิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติ แต่เป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นโดยสังคม (Social Construct) อัตลักษณ์จึงจำเป็นต้องมีกระบวนการสร้างความเหมือนระหว่างพวกเรา นอกจากนี้แล้วอัตลักษณ์ยังมีลักษณะของความเป็นพลวัตอยู่ตลอดเวลา อัตลักษณ์ที่ถูกสร้างขึ้นโดยกระบวนการทางสังคมเมื่อตกผลึกแล้วก็อาจมีความคงที่ ปรับเปลี่ยน หรือแม้กระทั่งเปลี่ยนแปลงไปได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ทางสังคมเป็นหลัก กล่าวอีกนัยหนึ่ง อัตลักษณ์เป็นเรื่องของความเข้าใจและการรับรู้ร่วมกันว่าเราเป็นใคร คนอื่นเป็นใคร และคนอื่นรับรู้เกี่ยวกับเราอย่างไร โดยมีกระบวนการทางสังคมเป็นตัวสร้าง ปรับเปลี่ยน และดำรงสืบทอดอัตลักษณ์

แนวคิดที่ว่าด้วยอัตลักษณ์นี้ ผู้วิจัยนำไปใช้เป็นกรอบแนวคิดในการวิเคราะห์เหตุปัจจัยการเกิด การดำรงอยู่และการเปลี่ยนแปลงของอัตลักษณ์ชุมชนชนวนกาหลงที่เปลี่ยนไปแต่ละช่วงเวลาภายใต้วาทกรรมการพัฒนาของรัฐและโครงสร้างของโลกาภิวัตน์

แนวคิดเกี่ยวกับทฤษฎีความขัดแย้ง

นักทฤษฎีความขัดแย้งมีอยู่หลายคนด้วยกัน ซึ่งมีพัฒนาการมาตั้งแต่โสกราตีส คานท์ เฮเกิล พอยเออร์บัคและมาร์กซ์ มีสาระสำคัญของทฤษฎีร่วมกันคือ เชื่อว่าความขัดแย้งจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น วิธีการสำคัญที่นักทฤษฎีกลุ่มนี้ใช้วิเคราะห์ปรากฏการณ์ขัดแย้งต่างๆ คือ หลักวิชาวิธี (Dialectic) ที่มองสถานะความขัดแย้งออกเป็นสามเส้าคือ (1) ข้อเสนอ (Thesis) (2) ข้อเสนอแย้ง (Antithesis) และ (3) ข้อเสนอประสาน (Synthesis) (สนธยา พลศรี, 2533: 148-149) พวกเขา มองว่าการเปลี่ยนแปลงทั้งหลายที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์เกิดจากการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมเชิงวัตถุและพฤติกรรมหรือกิจกรรมของมนุษย์ ในลักษณะการปฏิเสธของการปฏิเสธ (Negation of the Negation) การเปลี่ยนแปลงนี้เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์และเกิดขึ้นตลอดเวลา

มาร์กซ์อธิบายว่าในสังคมจะมี 2 ฝ่ายที่เป็นปรปักษ์กันและขัดแย้งกัน นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงแบบวิชาวิธีที่เป็นเชิงวัตถุตลอดช่วงเวลาของประวัติศาสตร์เรียกว่า วัตถุนิยมประวัติศาสตร์หรือวัตถุนิยมวิชาวิธี วัตถุนิยมประวัติศาสตร์ (Historical Materialism) คือการวิเคราะห์ประวัติศาสตร์แล้วเห็นความสัมพันธ์ของคนในประวัติศาสตร์ เป็นความสัมพันธ์ที่อยู่บนวิธีการผลิตที่ขัดแย้งกันส่วนวัตถุนิยมวิชาวิธี (Dialectical Materialism) เป็นกฎหรือหลักการของการเปลี่ยนแปลงของสังคมในเชิงวัตถุ คือการเปลี่ยนแปลงของสังคมตามการเปลี่ยนแปลงของวัตถุในการผลิตซึ่งก็คือการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ของมนุษย์ในวิธีการผลิตนั่นเอง (สุภางค์ จันทวานิช, 2551: 80)

มาร์กซ์แบ่งสังคมออกเป็น 2 ส่วน คือ โครงสร้างส่วนบน (Superstructure) และโครงสร้างส่วนล่าง (Substructure) โครงสร้างส่วนบนเป็นส่วนที่เกี่ยวกับเรื่องของความคิด ปรัชญา ค่านิยม อุดมการณ์และกฎหมาย ส่วนโครงสร้างส่วนล่างเป็นวิธีการผลิต (Mode of Production) ซึ่งมีองค์ประกอบ 2 ส่วนคือ (1) ผลิตการผลิต ประกอบด้วยแรงงานและเครื่องมือในการผลิต (2) ความสัมพันธ์ในการผลิตประกอบด้วยทุนและที่ดิน มาร์กซ์อธิบายว่าโครงสร้างส่วนล่างจะเป็นตัวกำหนดโครงสร้างส่วนบน กล่าวคือ ความเป็นจริงทางวัตถุในวิธีการผลิตจะเป็นตัวกำหนดรูปการจิตสำนึกของคนในสังคมนั้นเอง (สุภางค์ จันทวานิช, 2551: 81)

ผู้วิจัยใช้ทฤษฎีความขัดแย้งเป็นกรอบแนวคิดในการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงพลังการผลิตและความสัมพันธ์ทางการผลิตของชุมชนควนกาหลงอันเกิดจากวาทกรรมการพัฒนาของรัฐในพื้นที่ อันได้แก่ การเปิดนิคมสร้างตนเองควนกาหลง การเปิดสัมปทานไม้และการพัฒนาตามแนวทางกระแสหลักของรัฐ ที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงของอัตลักษณ์ชุมชนควนกาหลง

แนวคิดเกี่ยวกับการวิเคราะห์วาทกรรม

ไซริธน์ เจริญสินโอฬาร (2542: 27-33) อธิบายว่า การวิเคราะห์วาทกรรม (Discourse Analysis) คือ การพยายามศึกษาและสืบค้นถึงกระบวนการ ขั้นตอน ลำดับเหตุการณ์ และรายละเอียดปลีกย่อย อยู่ในกรอบต่างๆ ในการสร้างเอกลักษณ์และความหมายให้กับสรรพสิ่งที่ห่อหุ้มอยู่ในรูปของวาทกรรมและภาคปฏิบัติการของวาทกรรมว่าด้วยเรื่องนั้นๆ ว่ามีความเป็นมาอย่างไร มีการต่อสู้ช่วงชิงการนำ (Hegemony) ในการกำหนดกฎเกณฑ์ว่าด้วยเรื่องนั้นๆ อย่างไร มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับบุคคล สถาบัน สถานที่ และเหตุการณ์อะไรบ้าง ผลกระทบที่เกิดจากการสร้าง รวมถึงการเก็บกด ปิดทับ สิ่งเหล่านี้ของวาทกรรมเป็นอย่างไร โดยการวิเคราะห์วาทกรรมประกอบด้วยกระบวนการสำคัญดังนี้

1. กระบวนการในการทำให้สรรพสิ่งกลายเป็นประเด็นปัญหาที่ต้องได้รับการศึกษาหรือพูดถึง (Problematization) เป็นการตั้งคำถามว่าสิ่งนั้นคืออะไร (What) เช่น อะไรคือสิ่งที่เรียกว่าการพัฒนา (What is development?) การตั้งคำถามของการวิเคราะห์วาทกรรม มิใช่ด้วยวัตถุประสงค์ที่ต้องการสร้างหรือกำหนดค่านิยมที่แน่นอนตายตัว แต่เป็นการตั้งคำถามนำเพื่อการตรวจสอบ สืบค้น ว่าเอกลักษณ์และความหมายของสิ่งนั้นถูกสร้างขึ้นมาได้อย่างไร และมีการปรับเปลี่ยนอย่างไร

2. กระบวนการศึกษาชุดของกฎเกณฑ์ที่เป็นตัวกำหนดหรือสร้างความหมายให้กับสิ่งที่เรากำลังวิเคราะห์วาทกรรมอยู่นั้น

3. กระบวนการศึกษาว่าสิ่งที่เรากำลังวิเคราะห์วาทกรรมอยู่นั้นมีบทบาทหน้าที่อย่างไรในสังคม กล่าวคือ พิจารณาภาคปฏิบัติการของวาทกรรมในเรื่องนั้น ซึ่งจะช่วยให้เราสามารถมองเห็นถึงการโยงใยบริบทของสภาพสังคมที่วาทกรรมชุดนั้นดำรงอยู่ว่ามีรายละเอียด เล่ห์สนกลในอยู่อย่างไรบ้าง

แนวคิดการวิเคราะห์วาทกรรมนี้ ผู้วิจัยนำไปใช้เป็นกรอบแนวคิดในการวิเคราะห์วาทกรรมการพัฒนาของรัฐและทุนที่กระทำต่อชุมชนควนกาหลง รวมถึงวิเคราะห์ตัวตนและอัตลักษณ์ของชุมชนควนกาหลงที่เปลี่ยนแปลงไปตามวาทกรรมการพัฒนา.

ระเบียบวิธีการศึกษา

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ จากการศึกษาค้นคว้าเอกสารและการเก็บข้อมูลภาคสนามในพื้นที่สี่หมู่บ้านของตำบลควนกาหลง อำเภอควนกาหลง จังหวัดสตูล ได้แก่ หมู่ที่ 5 บ้านพรุ กับหมู่ที่ 6 บ้านเขาไคร ซึ่งเป็นชุมชนดั้งเดิมที่ดำรงอยู่ก่อนการก่อตั้งนิคมสร้างตนเองควนกาหลง และหมู่ที่ 2 บ้านชอยสลิบ กับ หมู่ที่ 9 บ้านวังผาสามัคคี ซึ่งเป็นชุมชนที่เกิดขึ้นจากการก่อตั้งนิคมสร้างตนเองควนกาหลง

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญได้จากการคัดเลือกด้วยวิธีการสุ่มแบบเจาะจง (Purposive Sampling) ประกอบด้วย ผู้นำชุมชน ผู้นำทางศาสนา ผู้นำกลุ่มองค์กรชุมชนและปราชญ์ชาวบ้าน จำนวน 20 คน ชาวบ้านทั่วไปแบบคละเทศ วัย การศึกษา อาชีพ และศาสนา จำนวน 20 คน นอกจากนี้ยังมีเจ้าหน้าที่จากหน่วยงานภาครัฐและภาคเอกชนที่เกี่ยวข้องอีกจำนวน 20 คน รวมผู้ให้ข้อมูลสำคัญทั้งสิ้น 60 คน เทคนิคในการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม ได้แก่ การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก และการสนทนากลุ่ม

จากนั้นจึงทำการตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลที่ได้ด้วยวิธีการตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (Data Triangulation) จัดระบบข้อมูลแยกเป็นหมวดหมู่ วิเคราะห์ตามขอบเขตด้านเนื้อหาด้วยวิธีการวิเคราะห์แบบอุปนัย (Analytic Induction) ร่วมกับการวิเคราะห์โดยการจำแนกชนิดข้อมูล (Typological Analysis) ที่ยึดแนวคิดทฤษฎีเป็นกรอบในการจำแนก และวิธีการวิเคราะห์โดยการเปรียบเทียบข้อมูล (Constant Comparison) แล้วนำเสนอผลการวิจัยด้วยวิธีการพรรณนาวิเคราะห์

ผลการศึกษา

ผลการศึกษาวิวัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงอัตลักษณ์ของชุมชนควนกาหลงตามขอบเขตเนื้อหา และเวลาที่กำหนดไว้สามารถอธิบายจำแนกได้สี่ยุคสมัย ดังนี้

ยุคดั้งเดิม: วิถีบ้านป่า (ก่อน พ.ศ. 2504)

ยุคบุกเบิกนิคมควนกาหลง: วิถีพีชไร่ (พ.ศ. 2504-2519)

ยุคพืชพาณิชย์: วิถีเกษตรเชิงเดี่ยว (พ.ศ. 2520-2544)

ยุคกิ่งเมืองกิ่งชนบท: วิถีบริโภคนิยม (พ.ศ. 2545-2556)

ยุคดั้งเดิม : วิถีบ้านป่า (ก่อน พ.ศ. 2504)

ความเป็นมา

ชุมชนควนกาหลงดั้งเดิมก่อนการก่อตั้งนิคมสร้างตนเองควนกาหลงมีเพียงสองชุมชนคือ ชุมชนบ้านเขาไครและชุมชนบ้านพรุ ซึ่งมีพื้นที่ติดต่อกันและมีความเป็นมาของชุมชนร่วมกัน จากการสัมภาษณ์ผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชนสามารถสืบสาวประวัติความเป็นมาของชุมชนย้อนหลังไปได้ถึงสองร้อยปีคือประมาณปีพ.ศ.2356 ซึ่งขณะนั้นสตูลและละงูยังเป็นมูเก็ม (ตำบล) หนึ่งของเมืองไทรบุรีซึ่งเป็นเมืองประเทศราชของสยาม พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้พระยาอภัยนุราช (ตงกูบิศนุ) บุตรชายของตงกู้อับดุลละห์ มุการามซาร์ อดีตเจ้าเมืองไทรบุรีคนเก่าที่ถึงแก่อนิจกรรมไปแล้วมาปกครองสตูล ซึ่งรวมถึงบาราเกดและละงูด้วย (บุญเสริม ฤทธาภิรมย์, 2546: 26-27)

คนที่เข้ามาอยู่บ้านเขาไครและบ้านพรุรุ่นแรกๆ มาจากจังหวัดพัทลุง จังหวัดตรังและอำเภอละงู เกิดจากแรงจูงใจในการแสวงหาถิ่นที่อยู่ การหนีโรคห่าระบาดและการหลบหนีคดีบ้านเมือง โดยยุคแรกๆ เข้ามาตั้งบ้านเรือนทำไร่อยู่ที่ “บ้านไร่” ต่อมาจึงขยายมาบุกเบิกที่ทำนาที่ทุ่งบ้านพรุและบ้านเขาไคร โดยมีสมาชิกเพียงไม่กี่ครัวเรือน จนถึงปี พ.ศ.2490 คนบ้านพรุมีประชากรเพียง 15 ครัวเรือน ส่วนคนบ้านเขาไครมีประมาณ 30 ครัวเรือนเท่านั้น โดยคนทั้งหมดเป็นมุสลิม คนในชุมชนมีนามสกุลหลักๆ เพียงสามนามสกุลคือสกุลชาวเขาไคร สกุลด่านเท่ง และสกุลถ่องสว่าง มีความสัมพันธ์กันทั้งโดยสายเลือดและการแต่งงานทำให้คนในชุมชนผูกพันนับถือเป็นญาติพี่น้องกันเกือบทั้งหมด (สัมภาษณ์, นายอีด ด่านเท่ง, เมื่อวันที่ 15 มกราคม 2558)

วิถีการผลิต

วิถีการผลิตของชุมชนดั้งเดิมผูกพันและพึ่งพิงอยู่กับธรรมชาติโดยประกอบอาชีพทำนาฝิ่นเล็กๆ ในที่ราบลุ่มระหว่างหุบเขา ทำไร่ ปลูกข้าว ปลูกผัก ในพื้นที่โคกและเชิงเขาควนไว้แต่พอกินและมีการเลี้ยงวัวควายไว้ใช้งาน นอกจากนั้นก็หาเอาจากป่าทั้งสิ้น ในยุคแรกเริ่มแม้แต่น้ำมันก๊าดก็ยังไม่มียังใช้ ตกกลางคืนการให้แสงสว่างยังคงใช้วิธีจุดไฟที่ทำด้วยเปลือกเสม็ดหรือเยื่อไม้อื่นๆ นำมาคลุกกับน้ำมันยางแล้วห่อใบพ้อมัดด้วยหวาย

บางทีก็ใช้ขี้ผึ้งจาก“อุง”วางในกะลามะพร้าวจุดให้แสงสว่างแทนเทียนไข โดยใส่ขี้เถ้ารองก้นในกะลามะพร้าวเพื่อไม่ให้ไฟไหม้กะลา (สัมภาษณ์, นายอุดา ด้านแท่ง, เมื่อวันที่ 4 มกราคม 2558)

กล่าวได้ว่าวิธีการผลิตของชุมชนดั้งเดิมในยุคนี้เป็นไปในลักษณะหาอยู่หากินเป็นหลัก หากต้องการใช้เงินก็ต้องหาของป่าหรือนำหม้อดินเผาไปขาย (เป็นหม้อที่ปั้นจากดินปลวกและเผาโดยใช้จอมปลวกเป็นเตาเผา) โดยหาบไปขายที่อำเภอควนโดนและอำเภอท่าแพ ถ้ามีของมากก็ล่องแพไปตามคลองลำโลนน้อยไปขายที่อำเภอละงู ทั้งนี้เพื่อจะได้เงินไปซื้อเคย (กะปิ) เกลือ เสื้อผ้าและสิ่งจำเป็นอื่นๆ ที่หาเอาจากธรรมชาติในหมู่บ้านไม่ได้ กิจกรรมประจำวันในกระบวนการผลิตคือการทำนา ทำไร่ ลำสัตว์ หาของป่า และเลี้ยงวัวควายไว้ไถนา (สัมภาษณ์, นายอิต ด้านแท่ง, เมื่อวันที่ 15 มกราคม 2558)

พลังการผลิตในยุคนี้ในด้านแรงงานมีเพียงกำลังแรงงานของคนในครอบครัวเท่านั้น ไม่มีการจ้างแรงงานแต่อย่างใด หากเกินกำลังก็อาศัยการออกปากขอแรงเพื่อนบ้านหรือเครือญาติมาช่วยเหลือกัน เครื่องมือในการทำการผลิตมีเพียง วัว ควาย จอบ เสียม คราด พรวน ขวาน และเลื่อยเป็นสำคัญ การปลูกข้าวไร่หลังจากถางโค่นและเผาปรนแล้วก็ใช้เพียงไม้ปลายแหลมเรียกว่า “ไม้แทงสัก” มาแทงหลุมเพื่อหยอดเมล็ดพันธุ์ข้าวเท่านั้น ในแง่ของความสัมพันธ์ทางสังคมในการผลิตก็ยังคงเป็นความสัมพันธ์ในลักษณะของครอบครัวและเครือญาติ ไม่มีความสัมพันธ์แบบนายจ้างกับลูกจ้าง ปัจจัยการผลิตคือที่ดินและทุนยังคงเป็นของครัวเรือน โดยที่ดินได้มาจากการบุกเบิกจับจองจากพื้นที่ป่า ส่วนทุนที่เป็นเงินตรา นั้นใช้น้อยมาก แต่ใช้ทุนทางสังคมคือการแบ่งปัน ช่วยเหลือเกื้อกูลกันเป็นส่วนใหญ่

วัฒนธรรม

ชุมชนดั้งเดิมทั้งบ้านพุดและบ้านเขาไครเป็นชุมชนมุสลิม นับถือศาสนาอิสลาม ผสมผสานกับความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษและเจ้าที่เจ้าทาง เวลาแรกทำนาหรือเก็บเกี่ยวข้าวก็จะทำพิธีบูชาแม่โพสพ เวลาเจ็บไข้ได้ป่วยนอกจากรักษาโรคด้วยสมุนไพรพื้นบ้านแล้ว ยังมีการทำพิธีปิดเป่าโรคร้ายด้วยคาถาอาคมด้วย (สัมภาษณ์, นายหนอด ขาวเขาไคร, เมื่อวันที่ 13 มกราคม 2558)

ด้านประเพณี แม้จะเป็นชุมชนมุสลิมแต่ก็นิยมการเล่นมโนราห์ ลิเกป่าและหนังตะลุง โดยผู้เล่นก็เป็นคนในชุมชนนั่นเอง ส่วนประเพณีในการแต่งงานนั้น มีการเดินเท้าไปบอกญาติพี่น้องเพื่อนฝูงจากชุมชนใกล้เคียงมาร่วมงานกันล่วงหน้าเป็นเวลาหลายเดือน คนในหมู่บ้านและญาติพี่น้องต่างชุมชนก็ช่วยกันหาไม้มาทำศาลาที่พักรับรองแขก ช่วยกันขึ้นมะพร้าว หาปลา ลำสัตว์ ตำข้าว ทำได้ ผูกจากมุงหลังคา เมื่อเสร็จงานวิวาห์แล้วส่วนหนึ่งก็ยังไม่เดินทางกลับ ยังอยู่ช่วยเหลือการงาน เข้าป่าล่าสัตว์ หาแก้ง หากวางมาเลี้ยงดูปู่เสื่อกันอีกหลายวัน (สัมภาษณ์, นายหมาดเย็น ล่องสว่าง, เมื่อวันที่ 4 มกราคม 2558)

ในด้านค่านิยมทางสังคม คนในชุมชนมักนิยมยกย่องและให้คุณค่ากับคนที่มีความสามารถทางด้านการเล่นมโนราห์ ลิเกป่าและหนังตะลุง คนมีความรู้ทางด้านการรักษาโรค คนมีคาถาอาคม คนขยันขันแข็งและคนกล้าหาญที่สามารถปกป้องญาติพี่น้องและคนในชุมชนจากภัยอันตรายได้

สิทธิอัตวิสัยของชุมชน

ในส่วนของอำนาจในการจัดการทรัพยากรนั้นคนในชุมชนมีสิทธิเต็มเปี่ยม เนื่องจากมีทรัพยากรที่อุดมสมบูรณ์มากมายเพียงพอ ครอบครัวใดต้องการบุกเบิกจับจองที่ดินก็เข้าไปดำเนินการได้ เพียงแต่ไม่ไปทับซ้อนกับพื้นที่ของครอบครัวอื่นก็เป็นพอ ส่วนทรัพยากรที่เป็นของป่านั้นสามารถหาได้โดยเสรี ปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรในชุมชนไม่มี ใครหาปลา หาสัตว์ หาผลไม้มาได้ก็แบ่งปันกัน ในกรณีที่มีความขัดแย้งเกิดขึ้นก็ใช้วิธีการให้ผู้เฒ่าผู้แก่ ผู้นำตามธรรมชาติหรือผู้นำศาสนาพูดคุยไกลเกลี่ยประนีประนอมแล้วขอโทษขอโพยกัน

โดยปกติในชุมชนมักไม่ค่อยมีปัญหาความขัดแย้งเกิดขึ้น เนื่องจากส่วนใหญ่เป็นญาติพี่น้องกันและไม่มีผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจใดๆ ขัดแย้งกัน

ตัวตนและอัตลักษณ์ของชุมชนในยุคสมัยนี้เกิดจากเหตุปัจจัยด้านภูมิลักษณะ คือ สภาพทางกายภาพที่เป็นชุมชนปิด โดดเดี่ยว ห่างไกลอำนาจรัฐ ห่างไกลตลาด จึงได้รับอิทธิพลจากภายนอกน้อย ในขณะที่ชุมชนมีทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งดิน น้ำ ป่าไม้ อุดมสมบูรณ์ ทำให้ชุมชนมีความเป็นอิสระและพึ่งตนเองสูง ส่วนปัจจัยด้านจิตลักษณะนั้นคืออิทธิพลจากความศรัทธา ความเชื่อและวิถีปฏิบัติตามหลักศาสนาอิสลามที่เน้นการใช้ชีวิตอย่างเรียบง่าย การอยู่ร่วมกันอย่างสงบและยึดมั่นในหลักศาสนาธรรม

ยุคบุกเบิกนิคมควนกาหลง: วิถีพีชไร่ (พ.ศ. 2504-2519)

ความเป็นมา

นับตั้งแต่มีมติคณะรัฐมนตรีของรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ในปีพ.ศ. 2502 ให้จัดตั้งนิคมสร้างตนเองควนกาหลงขึ้นในจังหวัดสตูล นิคมสร้างตนเองควนกาหลงก็เริ่มทำการรับสมัครสมาชิกในปีพ.ศ.2503 และราษฎรเริ่มทยอยเข้ามาอยู่ในพื้นที่ตั้งแต่ปีพ.ศ.2504 สำหรับราษฎรเดิมที่อาศัยอยู่ก่อนก่อตั้งนิคมสร้างตนเองก็จะได้รับการบรรจุเข้าเป็นสมาชิกของนิคมเช่นกัน การก่อตั้งนิคมสร้างตนเองควนกาหลงได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญต่อชุมชนดั้งเดิมของควนกาหลง คือ เกิดการขยายตัวของประชากร และเกิดการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศตลอดจนสภาพแวดล้อมเนื่องจากการจัดสรรที่ดินซึ่งเป็นผืนป่าอันอุดมสมบูรณ์ให้กับสมาชิกนิคมฯและการเปิดสัมปทานไม้ให้กับกลุ่มทุนอย่างกว้างขวาง นอกจากนี้การย้ายถิ่นเข้ามาของประชากรจากที่ต่างๆยังก่อให้เกิดความหลากหลายทางวัฒนธรรมในพื้นที่ด้วย (สัมภาษณ์, นายถวัลย์ ดำนันทน์ เมื่อวันที่ 15 มกราคม 2558)

คนรุ่นแรกที่ย้ายเข้ามาอยู่ในนิคมสร้างตนเองควนกาหลงมีจำนวนประมาณ 531 ครอบครัว แต่ละครอบครัวจะได้รับการจัดสรรที่ดินทำกิน ครัวเรือนละ 25 ไร่ (กองนิคมสร้างตนเอง กรมประชาสงเคราะห์, 2529: 2) คนที่ย้ายเข้ามาส่วนใหญ่มาจากพื้นที่จังหวัดสงขลาและจังหวัดพัทลุง มีเพียงบางส่วนที่มาจากจังหวัดนครศรีธรรมราช มีอาชีพเดิมคือทำนา ปาดตาลและประมง ส่วนใหญ่มีฐานะยากจน ชาติที่ถิ่นทำกินและมีการศึกษาอย่างสูงก็ในระดับประถมศึกษาเท่านั้น การเป็นคนทีมาจากทุ่งราบและชายทะเลมีวิถีชีวิตแบบชานนาและชาวประมง เมื่อเข้ามาบุกเบิกพื้นที่ป่าดงดิบควนกาหลงจึงต้องเผชิญกับความยากลำบากอย่างแสนสาหัสเพราะความไม่คุ้นชินกับป่าใหญ่ เส้นทางคมนาคมก็ทุรกันดารต้องใช้การเดินทางเท้าเป็นหลักนอกจากนี้ยังมีไข้ป่าชุกชุมอีกด้วย (สัมภาษณ์, นางบุญญารัตน์ เทพขวัญ, เมื่อวันที่ 13 สิงหาคม 2557)

สมาชิกที่ได้รับการจัดสรรให้เข้ามาอยู่ในนิคมควนกาหลงถูกจัดสรรที่ดินให้อยู่ตามแผนผังที่นิคมวางไว้ โดยแบ่งเป็นซอยต่างๆ สิบซอย ในช่วงแรกที่เข้ามาอยู่ใหม่ๆ ในระยะบุกเบิกถางโค่นป่า สมาชิกมักทำขนา่งๆ อยู่รวมกันเป็นกลุ่มเพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกันในการทำงาน การเจ็บไข้ได้ป่วยและช่วยกันระแวดระวังสัตว์ร้าย ซึ่งในขณะนั้นยังมีเสืออยู่ชุกชุม ขณะนั้นนิคมฯได้ช่วยเหลือเบื้องต้นโดยการให้สังกะสีมุงหลังคา ตะปู ค้อน เลื่อยสำหรับไว้สร้างบ้านและให้อุปกรณ์การผลิตจำพวกจอบ เสียม พั่ว ขวาน คราดและมีดตายหญ้า เป็นต้น การสร้างบ้านในยุคนี้สร้างเป็นแบบเดียวกันทั้งนิคมคือเป็นบ้านเสาไม้มีใต้ถุนสูง ส่วนใหญ่ปูพื้นด้วยฟากไม้พ่นหรือไม้ไผ่ กั้นฝาบ้านด้วยเปลือกไม้ที่กะเทาะออกจากต้นไม้ใหญ่ที่โค่นแล้วหรือกั้นด้วยไม้ไผ่ขัดตะ มุงหลังคาด้วยสังกะสี (สัมภาษณ์, นายนิคม บัณวล, เมื่อวันที่ 17 ธันวาคม 2557)

วิธีการผลิต

กระบวนการทำการผลิตในยุคบุกเบิกนิคมสร้างตนเองเริ่มจากถางป่า จากนั้นก็ทำการโค่นไม้ใหญ่ตากแดดไว้จนแห้งแล้วจุดไฟเผา เมื่อปราบพื้นที่เสร็จแล้วก็จะเริ่มทำการปลูกข้าวไร่โดยวิธีใช้ไม้ปลายแหลมเรียกว่า “ไม้แทงสัก” แทงดินแล้วเอาเมล็ดพันธุ์ข้าวหยอดลงหลุม ใช้เท้าเหยียบหรือใช้ก้อนกระบอกไม้ไผ่ที่ใส่เมล็ดพันธุ์ข้าวกระทั่งปิดหลุม ในไร่ข้าวก็ปลูกพืชไร่หลากหลายชนิดไว้กิน ผลผลิตที่ได้เมื่อเหลือจากกินก็นำไปขายที่ตลาดนัดในท้องถิ่นซึ่งมีอยู่ที่เดียวคือบริเวณสามแยกซอย 10 ต่อมาเมื่อมีการสร้างถนนลูกรังเชื่อมต่อกับถนนสายสตูล-ควนเนียงที่สามแยกทุ่งตำเสา ตำบลทุ่งนุ้ย ก็เริ่มมีพ่อค้าคนกลางในท้องถิ่นมารับซื้อพืชไร่จากชาวบ้านไปส่งขายที่ตลาดหาดใหญ่ ทำให้พอจะระบายผลผลิตออกไปสู่ตลาดได้มากขึ้น นางสุดา เลียนเท่า, ชาวบ้านซอย 10 (สัมภาษณ์, เมื่อวันที่ 27 ตุลาคม 2557) กล่าวว่า

“สมัยนั้นกล้วยน้ำว้าราคาหริละ 25 สตางค์ พริกขี้หนูลิตรละ 2 บาท พืชผักที่ปลูกมีมากจนกินไม่หมด ขายก็ไม่ได้ เพราะปลูกเหมือนๆ กันทั้งนิคมฯ พืชผลที่เก็บได้กองอยู่ได้จนเต็มไปหมด”

พัฒนาการของการผลิตในยุคบุกเบิกขณะนั้น เมื่อได้ทำการปลูกพืชไร่ที่มีลักษณะเป็นพืชล้มลุกที่มีอายุสั้นเพื่อได้กินได้ขายบ้างแล้วก็เริ่มปลูกพืชยืนต้นที่มีอายุยาวขึ้น แต่ก็มีผลผลิตไม่มากนักเพราะไม่ค่อยมีความรู้ในการบำรุงรักษา เนื่องจากส่วนใหญ่มาจากอาชีพทำนาและชาวประมง ยังไม่คุ้นชินกับการทำไร่ทำสวน ในยุคนี้เริ่มมีการปลูกยางพารากันบ้างแล้ว แต่ส่วนใหญ่เป็นการปลูกยางพาราพันธุ์พื้นเมืองโดยใช้เมล็ดและต้นกล้าที่งอกอยู่ตามใต้โคนสวนยางเก่าจากพื้นที่อื่น (สัมภาษณ์, นางเกษม เวชชูแก้ว, เมื่อวันที่ 10 กันยายน 2557) สิ่งที่เป็นปัญหาของคนควนกาหลงในเวลานั้น คือ วัชพืชจำพวกหญ้าคาได้แพร่กระจายรวดเร็วมาก สวนเริ่มรกเร็วและเกิดไฟไหม้สวนมากขึ้น การกำจัดวัชพืชจำพวกหญ้าคาในสมัยนั้นมีวิธีการเพียงใช้จอบขุดดินมาตากแดดแล้วใช้จอบตีดินให้ย่อยจากนั้นก็เก็บรากหญ้าคามาตากแดดแล้วเผา สวนยางพาราพันธุ์พื้นเมืองสมัยนั้นถูกไฟไหม้เสียเป็นจำนวนมาก หลายคนหมดเนื้อหมดตัว บางคนสู้อยู่ไม่ไหวขายที่ดินในราคาถูกๆ กลับบ้านไปก็มี อย่างไรก็ตามในยุคนั้นค่าใช้จ่ายในการครองชีพไม่สูงนัก มีข้าวกินและพอมีรายได้จากพืชไร่บ้าง จากพืชสวนบ้าง และจากการทำงานรับจ้างทั่วไปบ้างก็พอยังชีพได้

พลังการผลิตของชุมชนควนกาหลงในยุคบุกเบิกนี้ ในด้านแรงงานอาศัยแรงงานในครัวเรือนเป็นหลัก ส่วนเครื่องมือในการผลิตก็ยังคงเป็นเครื่องมือแบบง่ายๆ ของครัวเรือนเอง เช่น จอบ เสียม พร้า ขวาน เลื่อยคราด เป็นต้น ในด้านความสัมพันธ์ทางการผลิตยังคงเป็นความสัมพันธ์ในระบบครัวเรือนและญาติพี่น้องเป็นสำคัญ ปัจจัยการผลิตคือที่ดินที่แต่ละครอบครัวได้รับการจัดสรรจากนิคมก็ยังเพียงพอ ส่วนทางด้านเงินทุนนั้นยังเป็นของครัวเรือนที่มีรายได้จากการขายพืชไร่และพืชผลเป็นหลักซึ่งมีไม่มากนัก ยังไม่มีการกู้หนี้ยืมสินจากสถาบันการเงินหรือจากพ่อค้า หากเงินทองขาดมือก็หยิบยืมกันเองในหมู่ญาติพี่น้องโดยไม่มีดอกเบี้ย ในปลายยุคบุกเบิกนิคมนี้เริ่มมีแรงงานรับจ้างบ้างเล็กน้อยที่จ้างกันในบางโอกาส เช่น จ้างเก็บเกี่ยวข้าว จ้างเก็บพริกขี้หนูและจ้างขุดบ่อน้ำตื้น เป็นต้น

การเปิดนิคมควนกาหลงได้นำไปสู่การเปิดสัมปทานไม่อย่างกว้างขวางโดยทำในนามของนิคมฯแต่ให้กลุ่มทุนทำไม้เป็นลูกช่วงเข้าไปดำเนินการ ก่อนการก่อตั้งนิคมสร้างตนเองควนกาหลงพื้นที่แห่งนี้และละแวกใกล้เคียงก็ได้เปิดให้มีการทำสัมปทานไม้ก่อนแล้วโดยมีการทำไม้หมอนรถไฟส่งให้การรถไฟแห่งประเทศไทย หลังจากเปิดนิคมฯแล้วก็มีการเปิดสัมปทานไม้ทั้งในพื้นที่นิคมสร้างตนเองควนกาหลงและนิคมพัฒนาภาคใต้

จังหวัดสตูล เพิ่งจะมีการหยุดทำสัมปทานไม้ราวปีพ.ศ.2528 ก่อนการประกาศปิดป่าอย่างเป็นทางการของรัฐบาลในปีพ.ศ.2532 (สัมภาษณ์, นายสุนทร ศศิธรล เมื่อวันที่ 12 กุมภาพันธ์ 2558)

ในกระบวนการทำไม้เพื่อป้อนวัตถุดิบให้โรงเลื่อย มีการนำเครื่องจักรกลสมัยใหม่เข้ามาใช้ในการดำเนินการซึ่งคนในชุมชนไม่คุ้นเคยมาก่อน เช่น รถแทรกเตอร์ รถบรรทุกไม้ซุง รถกระบะ เลื่อยยนต์ เป็นต้น คนในชุมชนบางส่วนก็ได้ทำงานรับจ้างในแปลงไม้ เช่น รับจ้างเจาะหัวไม้ซุงเพื่อใช้ร้อยโซ่สำหรับชักลากและรับจ้างตัดไม้ด้วยเลื่อยยนต์ เป็นต้น (สัมภาษณ์, นายถวัลย์ ด่านเพ่ง, เมื่อวันที่ 15 มกราคม 2558) แต่โดยรวมแล้วการสัมปทานไม้ไม่ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านวิถีการผลิตของชุมชนควนกาหลงแต่อย่างใด เนื่องจากเป็นอาชีพที่ทำอยู่เฉพาะกลุ่มทุนอุตสาหกรรมป่าไม้ มีชาวบ้านเพียงบางส่วนเท่านั้นที่เข้าไปทำงานรับจ้าง คนส่วนใหญ่ในชุมชนยังคงยึดอาชีพทำไร่ ทำสวนอยู่เช่นเดิม

การเปิดให้มีการสัมปทานไม้รวมถึงการทำไม้เถื่อนในพื้นที่ทำให้เกิดการตัดถนนเข้าไปในเขตป่าเขาที่สลัดซับซ้อนเพื่อเป็นเส้นทางในการบรรทุกไม้ซุง ซึ่งในเวลาต่อมาได้กลายเป็นเส้นทางที่ชักนำให้ผู้คนหลั่งไหลกันเข้าไปจับจองพื้นที่ปลูกยางพาราและปาล์มน้ำมัน ทั้งในพื้นที่ป่าสงวนของนิคมฯ ที่กันเอาไว้เป็นพื้นที่ป่าต้นน้ำและพื้นที่เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาบรรทัดด้วย ซึ่งก่อให้เกิดผลกระทบต่อระบบนิเวศของป่าต้นน้ำอย่างมาก (สัมภาษณ์, นายวรรณ เวชศาสตร์, เมื่อวันที่ 2 พฤศจิกายน 2557)

วัฒนธรรม

สมาชิกของนิคมสร้างตนเองที่เข้ามาอยู่ในยุคบุกเบิกนั้น แม้อยู่ในระยะก่อร่างสร้างตัว มีฐานะลำบากยากจน แต่กลับมีจุดแข็งคือมีพื้นฐานทางวัฒนธรรมจากชุมชนดั้งเดิมที่มีประวัติความเป็นมายาวนาน ไม่ว่าจะเป็นเมืองสงขลา เมืองพัทลุง หรือเมืองนครศรีธรรมราช ก็ล้วนแต่เป็นเมืองที่มีความเจริญรุ่งเรืองทางพระพุทธศาสนาแต่ครั้งเก่าก่อน รวมทั้งมีภูมิปัญญาท้องถิ่นดั้งเดิมที่สั่งสมกันมายาวนาน ดังนั้นสมาชิกของนิคมในรุ่นบุกเบิกจึงได้นำเอาศรัทธาในพระพุทธศาสนา ความเชื่อและภูมิปัญญาจากแหล่งวัฒนธรรมเดิมของตนมาลงหลักปักฐานในนิคมสร้างตนเองควนกาหลงด้วย เมื่อพอจะมีกินมีใช้ตามอัตภาพแล้วจึงช่วยกันสร้างวัดขึ้นในชุมชน เช่น ในบ้านซอย 10 มีวัดกุ่มกัลป์บรรพต (วัดเขาเข้) ซึ่งเป็นวัดสายธรรมยุติกนิกาย บ้านวังผาสამัคคีมีวัดวังผาสามัคคี (วัดกลาง) และวัดเขาขาวพัฒนาราม (วัดเขาขาว) ซึ่งเป็นวัดสายมหานิกาย ทั้งสามวัดนี้ตั้งอยู่เรียงรายในระยะเพียง 6-7 กิโลเมตร วัดจึงกลายเป็นศูนย์รวมทางจิตใจและทางสังคมของชุมชน

ในด้านประเพณีนั้นก็มีการสืบทอดประเพณีจากแห่งชุมชนดั้งเดิมของตน ทั้งในด้านการบวชเรียน การแต่งงาน การจัดงานศพ การทำบุญวางวันสงกรานต์ การทำบุญบัว (ที่บรรจุอัฐิของบรรพบุรุษ) การชักพระตลอดจนการเล่น เช่น หนังตะลุง มโนราห์ การชนวัว ชนไก่ เป็นต้น ส่วนในด้านค่านิยมทางสังคมมีการให้คุณค่าและยกย่องคนดีมีน้ำใจ มีความเป็นธรรม คนขยัน คนสู้คน คนที่สามารถปกป้องญาติพี่น้องและชุมชนจากโจรผู้ร้ายและนักเลงอันธพาลได้ ในยุคสมัยนี้ยังไม่นิยมยกย่องข้าราชการและเจ้าขุนมูลนาย แต่ก็ได้ตั้งข้อรังเกียจหรือตั้งตนเป็นปฏิปักษ์ (สัมภาษณ์, นายฤทธิ เพชรปาน, เมื่อวันที่ 18 มีนาคม 2558)

สิทธิอัตวิสัยของชุมชน

ในยุคสมัยนี้หากพิจารณาถึงอำนาจในการจัดการทรัพยากรจะพบว่าทรัพยากรที่มีอยู่ในนิคมสร้างตนเองควนกาหลงและพื้นที่ของนิคมสร้างตนเองพัฒนาภาคใต้จังหวัดสตูลที่ถูกจัดตั้งขึ้นในลำดับต่อมาถูกรวมศูนย์จัดการโดยภาครัฐอย่างสิ้นเชิง รัฐเป็นผู้มีอำนาจในการจัดการทรัพยากรทุกอย่างโดยการควบคุมของกรมประมงและกรมป่าไม้ เช่น การเปิดสัมปทานไม้ การจัดสรรที่ดินให้สมาชิกของนิคมทั้งสมาชิกใหม่

และราษฎรเดิมในพื้นที่บ้านพุดและบ้านเขาไคร ซึ่งเป็นไปตามพระราชบัญญัติจัดสรรที่ดินเพื่อการครองชีพ (ฉบับที่ 2) พ.ศ.2504 และพระราชบัญญัติจัดสรรที่ดินเพื่อการครองชีพ พ.ศ.2511 สำหรับสมาชิกของนิคมที่เข้ามาอยู่ในใหม่อาจไม่รู้สึกรัดแย้งเนื่องจากเพิ่งได้รับการจัดสรรที่ดินและมีใช้คนดั้งเดิมที่ใช้ชีวิตผูกพันอยู่กับทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่เป็นเวลายาวนาน แต่สำหรับคนที่เป็นราษฎรเดิมอย่างชุมชนบ้านพุด ชุมชนบ้านเขาไครแล้ว เริ่มมีความรู้สึกที่ว่าสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนดั้งเดิมถูกย้ายไปอยู่ในมือของอำนาจรัฐโดยสิ้นเชิง

ในด้านอำนาจการจัดการความขัดแย้ง ชุมชนยุคบุกเบิกเป็นแหล่งรวมของผู้คนจากต่างพื้นที่ต่างวัฒนธรรมและประเพณีปฏิบัติ เมื่อมาอยู่รวมกันก็ทำให้เกิดความขัดแย้งอยู่บ้างแต่ไม่มากมายนัก เนื่องจากยังอยู่ในระยะก่อร่างสร้างตัวของสังคมพืชไร่ ยังไม่มีผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจเข้ามาเกี่ยวข้องมากนัก เหตุขัดแย้งมักเป็นเรื่องทวงทีและเรื่องของศักดิ์ศรีเสียมากกว่า โดยปกติคนที่มาจากถิ่นบ้านเดียวกันมักไม่มีความขัดแย้งแต่จะช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ความขัดแย้งที่มีมักเกิดระหว่างคนที่มาจากต่างถิ่นกัน การแก้ไขความขัดแย้งอาศัยการพูดคุยกันผ่านผู้นำตามธรรมชาติ แต่หากตกลงกันไม่ได้ก็อาจจบลงที่การใช้กำลัง ในขณะที่กระบวนการยุติธรรมโดยเฉพาะตำรวจยังไม่มีบทบาทมากนัก (สัมภาษณ์, นายจำ เพชรพันธ์, เมื่อวันที่ 8 สิงหาคม 2557)

ด้านอำนาจในการดำรงอยู่ของตัวตนและอัตลักษณ์ของชุมชนนั้น ชุมชนดั้งเดิมอย่างบ้านพุดและบ้านเขาไครมีความพยายามที่จะดำรงไว้ซึ่งตัวตนและอัตลักษณ์ของชุมชน ทั้งในด้านวิถีการผลิต ด้านวัฒนธรรมและด้านสิทธิอธิปไตยของชุมชน แต่การก่อตั้งนิคมสร้างตนเองควนกาหลงและการเข้ามาของกลุ่มทุนทำให้ชุมชนไม่เป็นชุมชนปิดและโดดเดี่ยวอีกต่อไป การรักษาตัวตนและอัตลักษณ์ของชุมชนเป็นไปได้โดยยากลำบาก สิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรที่ตกทอดกันมาหลายชั่วอายุคนเริ่มเปลี่ยนไปเป็นของรัฐทรัพยากรป่าไม้ที่เคยเป็นแหล่งหาอยู่หากินที่มั่นคงที่สุดของชุมชนถูกควบคุมโดยรัฐและถูกแสวงหาผลประโยชน์โดยกลุ่มทุนทั้งโดยวิธีถูกต้องตามกฎหมายและหลีกเลี่ยงกฎหมาย ทำให้ชุมชนไม่อาจพึ่งตัวเองได้อย่างแต่ก่อน (สัมภาษณ์, นายถวัลย์ ด่านเท่ง, เมื่อวันที่ 15 มกราคม 2558) ส่วนชุมชนที่เกิดจากการก่อตั้งนิคมสร้างตนเองนั้น ตัวตนและอัตลักษณ์ของพวกเขา ก็เปลี่ยนไปจากวิถีชีวิตของชุมชนชานาและชาวประมงที่ผูกพันอยู่กับการขึ้นตาล การทำนา และออกเรือหาปลา หรือที่เรียกว่าวิถีโหนด-นา-เล มาเป็นวิถีของชาวไร่ชาวสวน อย่างไรก็ตามพวกเขาก็ยังคงอัตลักษณ์ดั้งเดิมที่สืบทอดจากถิ่นฐานบ้านเกิดไว้ได้คือความอดทน การอดออมและสู้ชีวิต การย้ายมาจากหลายพื้นที่หลายวัฒนธรรมได้หล่อหลอมให้พวกเขาต้องเรียนรู้ซึ่งกันและกัน ขณะเดียวกันก็ต่อสู้ช่วงชิงการนำกันโดยมีการจับกลุ่มตามเส้นสายเครือญาติหรือคนจากถิ่นฐานบ้านเดียวกันและแสวงหาเพื่อนฝูงใหม่เพื่อถ่วงดุลอำนาจกับกลุ่มอื่นๆ สำหรับความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนพุทธกับชุมชนมุสลิมนั้นแม้ต่างวัฒนธรรมกันแต่ก็ไม่ก้าวก่ายแทรกแซงกัน มีลักษณะเคารพในวัฒนธรรมของกันและกัน (สัมภาษณ์, นายจำ เพชรพันธ์, เมื่อวันที่ 8 สิงหาคม 2557)

ปลายยุคบุกเบิกของควนกาหลงประมาณปี พ.ศ. 2517 เริ่มมีการเคลื่อนไหวทางการเมืองของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พคท.) เขตพัทลุง-ตรัง-สตูล ขึ้นในพื้นที่เขตป่าเขาของตำบลควนกาหลงและตำบลป่าล้มพัฒนา (ขณะนั้นยังขึ้นอยู่กับอำเภอควนกาหลง) ตำบลน้ำผุด อำเภอละงู ตำบลป่าแก่บ่อหิน อำเภอทุ่งหว้า และตำบลปะเหลียน อำเภอปะเหลียน จังหวัดตรัง (แผ้ว หนูฤทธิ์, 2524)

การเคลื่อนไหวของ พคท. ที่เกิดขึ้นในตำบลควนกาหลงขณะนั้นมีผลสืบเนื่องจากการถูกล้อมปราบในพื้นที่จังหวัดพัทลุง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเหตุการณ์ถล่มเขาเผาแดงในช่วงปีพ.ศ. 2513-2516 ที่มีการปราบปรามแบบเหวี่ยงแห ทำให้ชาวบ้านผู้บริสุทธิ์ต้องสูญเสียชีวิตเป็นจำนวนมาก (สมยศ เพชรธา, 2552: 48-53) เหตุการณ์นี้ทำให้ประชาชนมีความหวาดกลัวไม่กล้าช่วยเหลือสนับสนุนการเคลื่อนไหวของ พคท. ทำให้ พคท. ประสบความยากลำบากเป็นอย่างมากทั้งในเรื่องของการดำรงชีพ การขยายงานมวลชน และการ

ปฏิบัติการของกองกำลังอาวุธ จำเป็นต้องขยายเขตการเคลื่อนไหวมายังพื้นที่จังหวัดตรังและสตูลเพื่อบุกเบิกพื้นที่ใหม่ (กลุ่มกฎบัตร, 2544: 121-125) การเคลื่อนไหวทางการเมืองของ พคท. ในช่วงนี้ได้รับการสนับสนุนจากประชาชนที่อยู่ในเขตป่าเขาทุรกันดารพอสมควร ครั้นเมื่อเกิดเหตุการณ์ล้อมปราบนักศึกษาที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เมื่อวันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 ทำให้มีนักศึกษาเดินทางเข้าเขตป่าเขาต่อสู้อุปสรรคกับ พคท. มากขึ้น (กลุ่มกฎบัตร, 2544: 175) หลังจากนั้นพื้นที่ควนกาหลงก็มีนักศึกษาและชาวบ้านชาวไร่ทั้งที่เป็นคนในพื้นที่และต่างพื้นที่เข้ามาเคลื่อนไหวทางการเมืองแบบใต้ดินแผ่ขยายวงมากขึ้น มีเหตุการณ์ปะทะและโจมตีฐานปฏิบัติการของเจ้าหน้าที่หลายครั้ง มีการสูญเสียกันทั้งสองฝ่าย (สัมภาษณ์, นายวรโรจน์ เวชศาสตร์ เมื่อวันที่ 2 พฤศจิกายน 2557)

การขยายงานของ พคท. ในชุมชนควนกาหลงยุคนี้อยู่ในช่วงระยะเวลาสั้นๆ ประมาณ 7-8 ปี แต่ก็มีส่วนสำคัญที่ทำให้ตัวตนและอัตลักษณ์ของคนควนกาหลงเปลี่ยนไปในลักษณะที่มีความคิดเชิงวิพากษ์มากขึ้น กล่าวที่จะวิจารณ์ทิศทางการพัฒนาของรัฐและความไม่เป็นธรรมในสังคม โจรผู้ร้ายและนักเลงอันธพาลในท้องถิ่นที่เคยมีบทบาทก็ไม่กล้าที่จะข่มเหงประชาชนตามอำเภอใจอีกต่อไปเพราะมีอำนาจอิทธิรูปแบบหนึ่งคอยถ่วงดุลอยู่

ยุคพีชพาณิชย์ : วิถีเกษตรเชิงเดี่ยว (พ.ศ. 2520-2544)

ความเป็นมา

จุดพลิกผันของคนควนกาหลงเกิดขึ้นเมื่อคณะรัฐมนตรีมีมติให้นิคมสร้างตนเองควนกาหลง (ซึ่งขณะนั้นได้เปลี่ยนชื่อเป็นนิคมพัฒนาภาคใต้จังหวัดสตูลแล้ว) กู้เงินจากธนาคารพัฒนาเอเชีย (Asia Development Bank) เพื่อมาดำเนินการให้สมาชิกปลูกยางพาราพันธุ์ดีในพื้นที่ที่ได้รับการจัดสรร ครอบครัพละ 30,000 บาท โดยเริ่มโครงการนี้ในปีพ.ศ.2520 ในสมัยของรัฐบาลนายธานินทร์ กรัยวิเชียร (สัมภาษณ์, นายฤทธิ์ เพชรปาน, เมื่อวันที่ 18 มีนาคม 2558)

วิถีการผลิต

คนควนกาหลงเริ่มเข้าสู่วิถีสวนแบบพีชพาณิชย์ที่มีลักษณะปลูกพีชเชิงเดี่ยวเต็มรูปแบบ พีชไร่และสวนผลไม้แบบสมรมหลากหลายชนิดถูกไถและโค่นทิ้งเพื่อปลูกยางพาราหรือปลูกปาล์มน้ำมันเพียงอย่างเดียว รถแทรกเตอร์ไถนาเริ่มมีบทบาทมากขึ้นในการไถร่องยาง และรถแทรกเตอร์ดันดินเริ่มมีบทบาทมากขึ้นในการปรับพื้นที่เพื่อปลูกปาล์มน้ำมัน ในช่วงนั้นรัฐบาลได้ส่งเสริมให้ภาคธุรกิจคือ บริษัทปาล์มไทยพัฒนาจำกัดเข้ามาลงทุนปลูกปาล์มน้ำมันในพื้นที่บริเวณหมู่ที่ 8 บ้านเหนือคลอง ตำบลควนกาหลง โดยให้เช่าที่ดินของนิคมประมาณ 10,000 ไร่ และส่งเสริมให้มาตั้งโรงงานหีบน้ำมันปาล์มขึ้นที่ตำบลอุไระเจริญ ซึ่งเป็นพื้นที่อยู่ติดกับตำบลควนกาหลงอีกด้วย สวนปาล์มน้ำมันของบริษัทปาล์มไทยพัฒนาจำกัดแห่งนี้ได้ก่อให้เกิดแรงงานรับจ้างภาคเกษตรเป็นจำนวนมาก ส่วนโรงงานหีบน้ำมันปาล์มของบริษัทนี้ที่ตำบลอุไระเจริญก็เป็นแหล่งผูกขาดการรับซื้อผลผลิตของเกษตรกรชาวสวนปาล์มหนึ่งในสองแห่งของจังหวัดสตูล อีกแห่งหนึ่งนั้นคือโรงงานหีบน้ำมันปาล์มห้วยไทรที่ตั้งอยู่ในเขตอำเภอละงู (สัมภาษณ์, นายทวี แก้วโชติ, เมื่อวันที่ 3 ธันวาคม 2557)

การปลูกพีชพาณิชย์ยางพาราและปาล์มน้ำมันซึ่งเป็นพีชเชิงเดี่ยว มีการใช้ปุ๋ยเคมีและยากำจัดวัชพืชเป็นอันมากเพื่อจุดมุ่งหมายในการเพิ่มผลผลิต ทำให้ดินเริ่มเสื่อม สัตว์น้ำเริ่มลดลง พันธุ์พืชพื้นบ้านที่เคยใช้เป็นอาหารและสมุนไพรที่ค่อยๆ สูญหายไปเรื่อยๆ เนื่องจากผลกระทบที่เกิดจากสารเคมีหลากหลายชนิด ในช่วงนี้

ถนนหนทางได้รับการพัฒนามากขึ้น ระบบไฟฟ้าได้ขยายเขตไปเกือบทั่วทุกพื้นที่ คงมีแต่พื้นที่ในเขตป่าเขาที่ห่างไกลมากๆ เท่านั้นที่ไฟฟ้ายังขยายเขตไปไม่ถึง คนควนกาหลงมีรายได้มากขึ้นจากยางพาราและปาล์มน้ำมัน ขณะเดียวกันก็มีค่าใช้จ่ายสูงขึ้นจากการซื้อปุ๋ยเคมีและยากำจัดศัตรูพืช การที่ถนนหนทางสะดวกขึ้นและระบบไฟฟ้าที่เข้าถึงชุมชน ก็เป็นส่วนสำคัญในการกระตุ้นให้มีการซื้อสินค้าอำนวยความสะดวกจำพวกโทรทัศน์ พัดลม ตู้เย็นและเครื่องอิเล็กทรอนิกส์มากขึ้น (สัมภาษณ์, นายสมาน อาสมาน, เมื่อวันที่ 3 กุมภาพันธ์ 2558)

การเปลี่ยนแปลงพลังการผลิตในสมัยนี้เมื่อยางพาราพันธุ์ใหม่เริ่มกรีดได้และปาล์มน้ำมันเริ่มให้ผลผลิตในระยะแรกๆ แรงงานที่ใช้ยังคงเป็นแรงงานในครัวเรือนเป็นหลัก แต่เมื่อผ่านมาระยะหนึ่งเจ้าของสวนเริ่มมีอายุมากขึ้น บุตรหลานบางส่วนก็ไปเรียนหนังสือ บางส่วนก็ไปทำงานนอกบ้าน ทำให้ขาดแคลนแรงงานในการทำการผลิต อีกประการหนึ่งมีการขยายพื้นที่ปลูกยางพาราและปาล์มน้ำมันเพิ่มขึ้น จึงทำให้เกิดการจ้างแรงงานมากขึ้น ทั้งแรงงานกรีดยางและแรงงานเก็บเกี่ยวทะลายปาล์ม ตลอดจนการบรรทุกผลปาล์มไปขายซึ่งจำเป็นต้องใช้รถยนต์ในการขนส่ง สำหรับแหล่งรับซื้อหลายปาล์มในระยะแรกมีเพียงลานรับซื้อปาล์มของบริษัทปาล์มไทยพัฒนาจำกัดเท่านั้นที่รับซื้อผลผลิตของชาวบ้าน โดยนำส่งโรงงานหีบน้ำมันปาล์มของบริษัทเดียวกันที่ตั้งอยู่ในตำบลอุเดเจริญ สำหรับการขนส่งปาล์มน้ำมันนั้นมีการใช้รถยนต์กระบะและรถบรรทุก เนื่องจากการตัดปาล์มแต่ละครั้งมีปริมาณมาก ต่างกับการบรรทุกยางพาราซึ่งอาจบรรทุกซ้อนท้ายรถจักรยานยนต์ก็ได้ การตัดหญ้าในสวนก็เริ่มใช้เครื่องตัดหญ้าแบบสะพายหรือใช้รถแทรกเตอร์ตัดใบไม้ตัดหญ้าสำหรับสวนที่มีขนาดใหญ่

ด้านความสัมพันธ์ทางการผลิต เริ่มมีความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบนายจ้างกับลูกจ้าง เนื่องจากการขยายตัวของพลังการผลิตทำให้เกิดการจ้างงานมากขึ้น ปัจจัยการผลิตทั้งที่ดินและทุนเป็นของเจ้าของสวนหรือนายจ้าง ลูกจ้างมีเพียงแรงงานกับมีดกรีดยางและเสียมหรือเคียวเกี่ยวเกี่ยวทะลายปาล์มเท่านั้น ลูกจ้างบางส่วนอาจจะมียานต์สำหรับรับจ้างบรรทุกแต่พวกเขาก็มีเจ้าของสวน

วัฒนธรรม

ทางด้านศาสนา สำหรับชุมชนมุสลิมบ้านพรุและบ้านเขาไคร้เริ่มมีการพัฒนาด้านการเรียนการสอนศาสนามากขึ้น ความเชื่อ ประเพณีและค่านิยมที่ขัดต่อวิถีอิสลามเริ่มถูกตรวจสอบและชี้แจงจากบรรดาผู้รู้ทางศาสนา ความเชื่อในเรื่องผีบรรพบุรุษ เจ้าที่เจ้าทาง คาถาอาคม การละเล่นมโนราห์ หนังตะลุงและลิเกป่า ถูกอธิบายใหม่ว่าขัดต่อหลักศาสนาและมีใช้วัฒนธรรมอิสลามที่ถูกต้อง ความเชื่อและประเพณีการละเล่นเหล่านี้จึงค่อยๆ จางลงในทางปฏิบัติ แต่ในส่วนลึกๆพบว่าผู้สูงอายุในชุมชนยังมีความเชื่อเช่นนี้อยู่ การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ส่วนหนึ่งเกิดจากอิทธิพลของการปฏิรูปศาสนาอิสลาม (สัมภาษณ์, นายถวัลย์ ด้านเท่ง และนางรอป๊ะฮัยณรงค์, เมื่อวันที่ 15 มกราคม 2558) ในส่วนของชุมชนใหม่ที่เกิดจากการก่อตั้งนิคมพบว่าผลจากการขยายตัวของเศรษฐกิจเงินตราอันเกิดจากการปลูกพืชพาณิชย์เชิงเดี่ยวทำให้คนในชุมชนมีเศรษฐกิจดีขึ้น เงินทองสะสมมากขึ้น คนในชุมชนได้ส่งบุตรหลานเล่าเรียนมากขึ้น มีโอกาสได้ทำบุญทำนุบำรุงวัด และมีกำลังในการร่วมกิจกรรมต่างๆทางศาสนามากขึ้น ในด้านความเชื่อ ชุมชนใหม่ยังคงมีความเชื่อที่ไม่เปลี่ยนแปลงไปจากยุคบุกเบิกมากนัก ส่วนในด้านประเพณีมีโอกาสดำเนินประเพณีดั้งเดิมมากขึ้นเนื่องจากมีฐานะทางเศรษฐกิจดีขึ้นกว่าในยุคบุกเบิก โดยมีแบบอย่างจากวัฒนธรรมในภูมิภาคเดิม การจัดงานบวช งานแต่งงาน งานศพ งานสงกรานต์ งานชักพระ มีการจัดอย่างประณีตประดอยมากขึ้นกว่าเดิมและใช้เงินใช้ทองมากขึ้น (สัมภาษณ์, นายเจริญ หนูแสง, เมื่อวันที่ 18 มกราคม 2558)

ในส่วนของคุณิยมทางสังคมนั้นทั้งชุมชนเก่าและชุมชนใหม่เริ่มให้คุณค่ากับคนที่มีฐานะทางการเงิน คนที่สามารถประสานผลประโยชน์ในการพัฒนาให้กับชุมชนได้ สามารถช่วยวัด สุขเหระ และโรงเรียนได้ สามารถแก้ปัญหาความขัดแย้งและคดีความต่างๆ ของคนในชุมชนได้

สิทธิอัตรานิฉัยของชุมชน

ด้านสิทธิอัตรานิฉัยของชุมชนในยุคนี้อำนาจในการจัดการทรัพยากรของชุมชนหมดไปเป็นของรัฐ เมื่อจำนวนประชากรเพิ่มขึ้นแต่ขาดแคลนที่ดินทำกิน ทำให้มีผู้คนบางส่วนทั้งจากในและนอกชุมชนเข้าไปบุกรุกจับจองพื้นที่ป่าสงวนในเขตรักษาต้นน้ำและเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเพื่อปลูกยางพาราและปาล์มน้ำมัน เป็นเหตุให้เกิดการจับกุมกันอยู่เนืองๆ ในการนี้ชุมชนบ้านเขาโครจึงได้พยายามหาทางออกโดยร่วมกับชุมชนเหนือคลองและปาล์มไทย ทั้งกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล และหน่วยพิทักษ์ป่าบ้านเหนือคลองซึ่งเป็นหน่วยงานในสังกัดของเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาบรรทัด ตลอดจนทางอำเภอควนกาหลงจัดตั้งเป็น “หมู่บ้านปากกันชน” ขึ้นในปี พ.ศ.2537 เพื่อกำหนดกติกาในการอยู่ร่วมกันระหว่างคนกับป่า

ต่อมาในปี พ.ศ. 2542 ได้อาศัยเงื่อนไขจากมติคณะรัฐมนตรีปี พ.ศ. 2540 ที่ผ่อนปรนให้ราษฎรที่ทำกินอยู่ในพื้นที่ป่าก่อนปี พ.ศ. 2540 สามารถทำกินอยู่ในพื้นที่ต่อไปได้ (แต่ต้องไม่บุกรุกเพิ่ม) ชาวบ้านจึงได้ร่วมกับหน่วยพิทักษ์ป่าและกำนัน ผู้ใหญ่บ้านในพื้นที่ ทำการปักแนวเขตผ่อนปรนในลักษณะปากกันชนให้ชัดเจนขึ้น มีการออกเอกสารของเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาบรรทัดผ่อนปรนให้ชาวบ้านทำกินได้เป็นรายๆ ไปบ้างแล้ว แต่หยุดชะงักไปในภายหลัง โดยให้เหตุผลว่าขาดงบประมาณในการดำเนินการ

การจัดตั้งคณะกรรมการหมู่บ้านปากกันชนขึ้นมาแก้ปัญหาความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับชาวบ้านและชาวบ้านกับรัฐในลักษณะนี้ เป็นความพยายามที่จะประสาน ต่อรอง สร้างพื้นที่เชิงอำนาจให้ได้รับการยอมรับจากภาครัฐ เป็นการให้นิยามความหมายใหม่ต่ออัตลักษณ์ของชุมชนที่มีพื้นที่ทำกินอยู่ตามป่าเขาในเขตป่าสงวนแห่งชาติและเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่าเขาบรรทัดในพื้นที่ควนกาหลง เป็นความพยายามที่จะพลิกวิกฤติให้เป็นโอกาส พลิกความเป็นตัวตนจากนาย “เถื่อน” เป็นนาย “เมือง” ไม่ปะทะกับนำอาจารย์รัฐในทาง “นิติศาสตร์” แต่ย้ายพื้นที่ไปต่อรองกันในเชิง “รัฐศาสตร์” และทำงานร่วมกันกับอำนาจรัฐในท้องถิ่นอย่างมีศักดิ์ศรีเท่าเทียมกัน

ด้านอำนาจในการจัดการความขัดแย้ง ในยุคนี้เริ่มมีความขัดแย้งในเรื่องของผลประโยชน์จากการทำไม้ซึ่งยังคงมีการดำเนินการอยู่ (เพิ่งมาชลดตัวลงประมาณปี พ.ศ.2528) ทั้งนี้ไม่ใช่ความขัดแย้งระหว่างกลุ่มทุนที่รับสัมปทานไม้แต่เป็นความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านที่รับช่วงทำไม้ส่งให้กลุ่มทุน ซึ่งความขัดแย้งลักษณะนี้ชาวบ้านไม่สามารถเข้าไปจัดการได้เพราะเกี่ยวข้องกับเรื่องของผลประโยชน์ แต่สำหรับความขัดแย้งทั่วไปส่วนใหญ่สามารถไกล่เกลี่ยประนีประนอมได้โดยผู้นำตามธรรมชาติ ผู้นำทางศาสนาและผู้นำท้องถิ่น

ด้านอำนาจในการดำรงตัวตนและอัตลักษณ์ของคนในยุคนี้เริ่มเปลี่ยนแปลงไปในลักษณะที่มีความเป็นปัจเจกชนมากยิ่งขึ้น เนื่องจากเข้าสู่เศรษฐกิจแบบเงินตรา กระบวนการผลิตพืชพาณิชย์ยางพาราและปาล์มน้ำมันมีลักษณะที่ต่างคนต่างทำในสวนของตน ไม่มีลักษณะของการรวมหมู่แบบสังคมชวนาชาวไร่ที่ช่วยกันปลูกข้าวไร่ ดำนา หรือเก็บเกี่ยวข้าวอีกต่อไป แต่ในแง่ของศาสนา ความเชื่อและประเพณียังคงมีลักษณะเช่นเดิม

ยุคกิ่งเมืองกิ่งชนบท: วิถีบริโภคนิยม (พ.ศ. 2545-2556)

ความเป็นมา

อาจกล่าวได้ว่าความหลากหลายได้ค่อยๆ เปลี่ยนวิธีการผลิตในลักษณะที่เป็นพลวัตเรื่อยมาจากยุคดั้งเดิม สู่มยุครุกเบิก ยุคพืชพาณิชย์ จนกระทั่งถึงยุคกิ่งเมืองกิ่งชนบท ความหลากหลายได้เปลี่ยนผ่านตัวตนและอัตลักษณ์ของชุมชนเรื่อยมาตามอิทธิพลของเหตุปัจจัยต่างๆ เช่น นโยบายของรัฐ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ การก่อตั้งนิคมสร้างตนเอง การเปิดให้มีการสัมปทานไม้ และการส่งเสริมให้มีการปลูกพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยวอย่างพาราและปาล์มน้ำมัน

วิธีการผลิต

ความหลากหลายได้ค่อยๆ เปลี่ยนจากชุมชนดั้งเดิมที่หาอยู่หากินก้าวไปสู่ความเป็นเมืองมากยิ่งขึ้น วิธีการผลิตของชุมชนโดยรวมเป็นการปลูกพืชพาณิชย์เชิงเดี่ยวอย่างเข้มข้น ทุกพื้นที่ทั้งที่ราบและเขตเขาควมมีแต่พาราและปาล์มน้ำมันเป็นหลัก พลังการผลิตมีแรงงานรับจ้างเพิ่มขึ้นและใช้เครื่องมือการผลิตที่เป็นเครื่องจักรกลเพิ่มขึ้น การผลิตเป็นไปเพื่อขายอย่างเดียว ส่วนการผลิตเพื่อการบริโภค อาทิ การปลูกข้าว ปลูกผัก เลี้ยงสัตว์ มีลดน้อยลง การปลูกพืชเชิงเดี่ยวทำให้ความมั่นคงทางด้านอาหารของชุมชนลดน้อยลงจนต้องพึ่งสินค้าจากตลาดมากขึ้น ทางด้านความสัมพันธ์ทางการผลิตได้พัฒนาเป็นแบบความสัมพันธ์ระหว่างนายจ้างกับลูกจ้างมากยิ่งขึ้น ปัจจัยการผลิตเช่นที่ดินและทุนเป็นของนายจ้าง ส่วนลูกจ้างมีเพียงแรงงานและเครื่องมือเท่านั้น วิธีการผลิตของชุมชนความหลากหลายผูกพันและขึ้นต่อตลาดอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ เนื่องจากพาราและปาล์มน้ำมันเป็นพืชวัตถุดิบของระบบอุตสาหกรรมโดยตรง การขึ้นลงของราคาผลผลิตขึ้นต่อตลาดโลกภายใต้การจัดการของตลาดท้องถิ่นและพ่อค้าคนกลางโดยที่เกษตรกรไม่มีอำนาจต่อรองใดๆ ทั้งสิ้น คุณภาพชีวิตของชุมชนความหลากหลายขึ้นต่อความผันผวนของราคาพาราและปาล์มน้ำมันอย่างมีนัยสำคัญ

วัฒนธรรม

ในด้านศาสนา ความเชื่อและประเพณี สำหรับคนวัยกลางคนขึ้นไปจนถึงผู้สูงอายุยังยึดมั่นในศาสนา ความเชื่อและประเพณีแบบดั้งเดิมอยู่ การเพิ่มขึ้นของเศรษฐกิจเงินตรายังมีได้ทำให้ความมั่นคงต่อศาสนา ความเชื่อและประเพณีดั้งเดิมเปลี่ยนแปลงไปมากนัก แม้ว่าค่านิยมทางสังคมจะเปลี่ยนไปบ้างโดยให้คุณค่ากับผู้ที่มิฐานะทางการเงินตามกระแสของเศรษฐกิจเงินตรา

งานประเพณี เช่น งานแต่งงาน งานบวช งานศพ การรดน้ำดำหัวผู้สูงอายุ การทำบุญบัว (ที่บรรจุน้ำอบ) งานชักพระ เหล่านี้ยังคงเป็นเครื่องมือที่ทรงพลังในการเสริมสร้างความเข้มแข็งและความร่วมมือของผู้คนในชุมชน โดยเฉพาะงานศพเป็นงานที่ทรงพลังที่สุดในการเชื่อมโยงให้คนเห็นอกเห็นใจกันและเป็นโอกาสดีที่พระภิกษุจะได้เทศนาสั่งสอนคน แต่สำหรับคนที่อยู่ในวัยเด็กและเยาวชน ความยึดมั่นในศาสนา ความเชื่อและประเพณีได้ลดน้อยถอยลงอย่างเห็นได้ชัดแต่มีค่านิยมที่เน้นความสนุกสนานและบริโภคนิยมแบบสังคมเมืองมากขึ้น

ในยุคนี้อิทธิพลจากเทคโนโลยีสารสนเทศและสื่อสารมวลชน เช่น โทรศัพท์มือถือ โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ สื่อออนไลน์ ได้กระตุ้นให้กระแสบริโภคนิยมและวัฒนธรรมแบบตะวันตกแพร่หลายรวดเร็วยิ่งขึ้น กลุ่มเด็กและเยาวชนเป็นส่วนที่ได้รับผลกระทบมากที่สุด คนในชุมชนความหลากหลายแทบทุกรุ่นไม่ว่ายากดีมีจนต่างมีเครื่องใช้อำนวยความสะดวกกันทั่วหน้า เช่น ตู้เย็น พัดลม โทรทัศน์ รถจักรยานยนต์ รถยนต์ สำหรับ

โทรศัพท์มือถือนั้นมีทุกบ้านๆ ละครหลายเครื่อง การรับข้อมูลข่าวสารทั้งด้านบวกและด้านลบตลอดจนการเดินทางและการขนส่งมีความรวดเร็วขึ้น มีตลาดนัดเกือบทุกวันในตำบล มีร้านสะดวกซื้ออยู่ในชุมชนและมีห้างสรรพสินค้าที่อยู่ไม่ไกลจากตำบลนัก คนเริ่มบริโภคและใช้สินค้าฟุ่มเฟือยมากขึ้น เป็นหนี้เป็นสินมากขึ้น การพนันและยาเสพติดแพร่ระบาดมากที่สุดอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน สินค้าหนีภาษี เช่น น้ำมันเถื่อนวางขายกันเกลื่อนอยู่ริมถนนทั่วไป

สิทธิอัตวิสัยของชุมชน

ในยุคนี้อำนาจในการจัดการทรัพยากรโดยส่วนใหญ่ยังคงรวมศูนย์อยู่ที่ภาครัฐ มีเพียงกลุ่มอนุรักษ์เล็กๆ ในชุมชนบ้านเขาใครที่ร่วมกับชุมชนใกล้เคียงคือบ้านเหนือคลองและบ้านปาล์มไทยพยายามเคลื่อนไหวจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอยู่อย่างต่อเนื่อง ส่วนอำนาจในการจัดการความขัดแย้งนั้น ชุมชนเริ่มมีอำนาจจัดการได้น้อยลงเนื่องจากความขัดแย้งในระยะหลังมักเป็นความขัดแย้งในหมู่เยาวชนรุ่นใหม่ซึ่งมีปัญหาสุขภาพจิต ความเชื่อถือต่อผู้ใหญ่ลดน้อยลงทำให้ไกลเกลี้ยไต่ยากและมักจบลงด้วยการดำเนินการของกระบวนการยุติธรรม

อำนาจในการดำรงอยู่ของตัวตนและอัตลักษณ์ของชุมชนในยุคนี้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ทั้งในเรื่องของวิถีการผลิตและวัฒนธรรม แต่อย่างไรก็ตามความพยายามของกลุ่มคนส่วนหนึ่งที่ไม่ยอมจำนนต่อปัญหา ได้พยายามที่จะขับเคลื่อนต่อสู้แก้ไขปัญหาต่างๆ ด้วยภูมิปัญญาชาวบ้าน โดยเฉพาะการจัดตั้งกลุ่มองค์กรภาคประชาชนที่หลากหลาย เช่น การจัดตั้งกลุ่มน้ำยางสดเพื่อแก้ปัญหาการเอาเปรียบของพ่อค้าคนกลาง การจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์เพื่อเก็บออมและเป็นกองทุนไว้ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน การจัดตั้งกองทุนฌาปนกิจศพเพื่อช่วยเหลือกันในยามเสียชีวิต มีกลุ่มแลกเปลี่ยนแรงงานเพื่อช่วยเหลือทำสวนซึ่งกันและกัน มีการจัดตั้งชมรมผู้สูงอายุโรงพยาบาลควนกาหลงเพื่อช่วยเหลือดูแลเรื่องสุขภาพอนามัยและการเสียชีวิตของผู้สูงอายุ มีชมรมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ทำกิจกรรมดูแลปกป้องผืนป่าต้นน้ำ มีกลุ่มปฏิบัติธรรมตามวัดต่างๆ เพื่อศึกษาธรรมะและแสวงหาความสงบทางใจ ในกลุ่มอิสลามก็มีโรงเรียนสอนศาสนาชายคามัสยิดหรือที่เรียกว่า “โรงเรียนตาดิกา” มีการออก “ตะวะห์” ชักชวนให้คนออกมาปฏิบัติศาสนกิจและเข้มงวดในวิถีอิสลาม

ปรากฏการณ์เหล่านี้เป็นกระบวนการเรียนรู้และต่อสู้ของชุมชนด้วยวิธีการที่หลากหลาย เพื่อแก้ปัญหาของชุมชนและพยายามปรับเปลี่ยนตัวตนและอัตลักษณ์ของชุมชนให้มีความถูกต้องชอบธรรม มีเกียรติ มีศักดิ์ศรีและมีทางออกมากยิ่งขึ้น ไม่ปล่อยให้รัฐและทุนดำเนินการอยู่ตามลำพังภายใต้วาทกรรมการพัฒนา

จากข้อมูลดังกล่าวข้างต้น สามารถสรุปวิวัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงอัตลักษณ์ของชุมชนควนกาหลงที่นำเสนอมาทั้งสี่ยุคข้างต้น สามารถแสดงเป็นตารางเปรียบเทียบโดยย่อได้ดังนี้

ตารางที่ 1 แสดงการเปรียบเทียบวิวัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงอัตลักษณ์ของชุมชนควนกาหลง

ยุคสมัย/เวลา	ด้านวิถีการผลิต	ด้านวัฒนธรรม	ด้านสิทธิอัตวินิจฉัยของชุมชน
ยุคดั้งเดิม: วิถีบ้านป่า (ก่อน พ.ศ.2504)	เป็นแบบหาอยู่หากิน มีความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบครัวเรือนและเครือญาติ	วัฒนธรรมเดี่ยว ยึดมั่นในวิถีอิสลาม แต่ยังมีความเชื่อเรื่องผีและเจ้าที่เจ้าทาง มีการละเล่นมโนราห์ หนังตะลุงและลิเกป่า	อำนาจในการจัดการทรัพยากรเป็นของชุมชน ส่วนการจัดการความขัดแย้งใช้วิธีให้ผู้เฒ่าผู้แก่ ผู้นำตามธรรมชาติหรือผู้นำศาสนาพูดคุยไกล่เกลี่ย
ยุคบุกเบิกนิคมควนกาหลง: วิถีพืชไร่ (พ.ศ.2504-2519)	เป็นสังคมพืชไร่ ทำการผลิตแบบพออยู่พอกินเมื่อเหลือก็นำไปขาย ความสัมพันธ์ทางการผลิตยังคงเป็นความสัมพันธ์แบบครัวเรือนและญาติพี่น้องเป็นสำคัญ	เป็นพหุวัฒนธรรมมีทั้งพุทธและมุสลิม รวมทั้งมีวัฒนธรรมย่อยจากหลายแหล่งถิ่นที่อยู่มาผสมผสานกัน	อำนาจในการจัดการทรัพยากรถูกรวมศูนย์จัดการโดยภาครัฐ ส่วนการจัดการความขัดแย้งอาศัยการพูดคุยผ่านผู้นำตามธรรมชาติ ผู้นำทางศาสนาและผู้นำท้องถิ่น
ยุคพืชพาณิชย์: วิถีเกษตรเชิงเดี่ยว (พ.ศ. 2520-2544)	เริ่มก้าวสู่สังคมพืชพาณิชย์ที่ปลูกยางพาราและปาล์ม น้ำมันเป็นหลัก เริ่มมีความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบนายจ้างกับลูกจ้าง	อิสลามมีการพัฒนาการเรียนการสอนเข้มงวดขึ้น ส่วนทางพุทธก็มีกิจกรรมทางศาสนาและประเพณี วัฒนธรรมมากขึ้น	อำนาจในการจัดการทรัพยากรเป็นของรัฐ การจัดการความขัดแย้งยังอาศัยผู้นำตามธรรมชาติ ผู้นำทางศาสนาและผู้นำท้องถิ่น/ท้องถิ่นไกล่เกลี่ย หากจัดการไม่ได้ก็เข้าสู่กระบวนการยุติธรรม
ยุคกิ่งเมืองกิ่งชนบท: วิถีบริโภคนิยม (พ.ศ. 2545-2556)	มีการปลูกพืชพาณิชย์เชิงเดี่ยวอย่างเข้มข้น มีความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบนายจ้างกับลูกจ้างเป็นส่วนใหญ่	คนวัยกลางคน-สูงอายวยังยึดมั่นในด้านศาสนา ความเชื่อและประเพณีแบบดั้งเดิม แต่วัยเด็กและเยาวชนโน้มเอียงไปทางบริโภคนิยมสูง	อำนาจในการจัดการทรัพยากรยังถูกรวมศูนย์ที่ภาครัฐ มีกลุ่มเล็กๆในชุมชนหลากหลายกลุ่มพยายามแสวงหาทางออกด้านต่างๆ โดยใช้วัฒนธรรมชุมชนเป็นเครื่องมือ

สรุปและอภิปรายผล

ชุมชนควนกาหลงมีวิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนมายาวนานนับสองศตวรรษ ผ่านยุคสังคมบ้านป่าที่มีเพียงชุมชนมุสลิมดั้งเดิมคือเขาไครและบ้านพรุซึ่งมีชีวิตผูกพันและพึ่งพิงอยู่กับธรรมชาติ มีวิถีการผลิตแบบหาอยู่หากิน พึ่งตนเองและมีวัฒนธรรมเดียวนานถึง 150 ปี จากนั้นจึงเข้าสู่ยุคนิคมควนกาหลงอีก 50 ปี ท่ามกลางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติตามทิศทางการพัฒนากระแสหลัก รวมถึงความคึกครื้นของกระแสการต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ในยุคสงครามเย็นและปัญหาชายแดนภาคใต้

อัตลักษณ์ของชุมชนควนกาหลงอันเป็นภาพสะท้อนลักษณะโดยรวมของชุมชนควนกาหลงมีการเปลี่ยนแปลงอย่างเป็นพลวัตทั้งในด้านวิถีการผลิต วัฒนธรรมและสิทธิอัตวินิจฉัยของชุมชน ตามเหตุปัจจัยและบริบทที่เปลี่ยนไป ปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงอัตลักษณ์ของชุมชนควนกาหลงคือ การเปิดนิคมควนกาหลง การเปิดสัมปทานไม้ในพื้นที่และการพัฒนาตามแนวทางกระแสหลักภายใต้วาทกรรมการพัฒนาที่

รัฐเป็นผู้กำหนด ที่เน้นความทันสมัย ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ความเป็นเมือง และแนวความคิดการปฏิวัติ

เขียว

ชุมชนควนกาหลงค่อยๆเปลี่ยนจากวิถีการผลิตแบบหาอยู่หากินที่ตั้งอยู่บนความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบเครือญาติอย่างชุมชนเขาไคร้-บ้านพรุ ไปสู่สังคมพืชไร่ในยุคบุกเบิกนิคมฯ ที่ทำการผลิตแบบพออยู่พอกินที่เหลือก็นำไปขาย โดยเริ่มมีความสัมพันธ์กับตลาดและพ่อค้าพืชไร่ในระดับท้องถิ่นบ้าง ต่อมาเมื่อนิคมฯได้ส่งเสริมให้สมาชิกปลูกยางพาราและปาล์มน้ำมันเป็นอาชีพหลักและสนับสนุนเงินกู้จากธนาคารพัฒนาเอเชียสำหรับการปลูกยางพาราพันธุ์ดีในปีพ.ศ. 2520 ก็ทำให้ชุมชนควนกาหลงค่อยๆก้าวสู่สังคมพืชพาณิชย์ที่ปลูกยางพาราและปาล์มน้ำมันเป็นหลักเพื่อป้อนระบบอุตสาหกรรม ชุมชนควนกาหลงถูกลากให้สัมพันธ์และขึ้นต่อตลาดระดับประเทศและตลาดโลกอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ ชีวิตความเป็นอยู่ขึ้นอยู่กับการขึ้นลงของราคายางพาราและปาล์มน้ำมันเป็นสำคัญ การพัฒนาด้านโครงสร้างพื้นฐาน (Infrastructure) การพาณิชย์และการขยายตัวทางเทคโนโลยีสารสนเทศ (Information Technology) ทำให้วิถีชีวิตของชุมชนควนกาหลงมีลักษณะบริโภคนิยมมากขึ้นและก้าวสู่ความเป็นสังคมเมืองมากขึ้น คุณค่าดั้งเดิมค่อยๆ ลดน้อยถอยลง ปัญหาหนี้สิน การพนัน ยาเสพติด และการบุกรุกป่าเริ่มขยายตัวมากขึ้น

มีความพยายามของคนในชุมชนกลุ่มเล็กๆ หลากหลายกลุ่มในการลุกขึ้นต่อสู้กับปัญหาดังกล่าว อันสืบเนื่องจากผลพวงของการพัฒนากระแสหลักจากรัฐและทุนในรูปแบบของกิจกรรมต่างๆตามกำลังของชุมชน เช่น การจัดตั้งกลุ่มน้ำยางสดเพื่อแก้ปัญหาพ่อค้าคนกลางกดราคา, การจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์, การจัดตั้งชมรมผู้สูงอายุ, การจัดตั้งกลุ่มดาวะห์เพื่อฝึกอบรมและเผยแพร่ศาสนาอิสลาม, การจัดตั้งโรงเรียนตาดีกาเพื่อสอนศาสนาให้แก่เด็กและเยาวชนอิสลาม, การจัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติเพื่อป้องกันการบุกรุกทำลายป่า และการจัดตั้งหมู่บ้านป่ากันชนเพื่อสร้างกรอบกติการ่วมกันระหว่างเจ้าหน้าที่หน่วยพิทักษ์ป่ากับราษฎรในการผ่อนปรนให้ทำกินในเขตพื้นที่ป่าเสื่อมโทรมและร่วมกันดูแลรักษาผืนป่าที่เหลืออยู่ ตลอดจนการจัดงานระดมทุนปรับปรุงซ่อมแซมมัสยิด, การจัดทอดกฐิน, ทอดผ้าป่าสามัคคีเพื่อระดมทุนพัฒนาวัดเหล่านี้ เป็นต้น แม้ไม่อาจแก้ปัญหาเชิงโครงสร้างทางสังคมได้ แต่ก็ถือได้ว่าเป็นความพยายามของชุมชนในการขับเคลื่อนวัฒนธรรมชุมชน สร้างความหมายของตัวตนและอัตลักษณ์ของชุมชนขึ้นมาเพื่อให้มีพื้นที่เชิงอำนาจในการจัดการและต่อรองกับอำนาจรัฐและอำนาจทุนตามกำลังและสติปัญญาของชุมชนเท่าที่มีอยู่

ในการศึกษาครั้งนี้ได้ค้นพบว่า การพัฒนากระแสหลักตามวาทกรรมการพัฒนาของรัฐและทุนได้กลายเป็นเครื่องมือกดขี่ทวิภาคีของชนบทและส่งเสริมการสะสมทุนจากการขูดรีดมูลค่าส่วนเกินบนวิถีการผลิตภาคเกษตรกรรมในชนบท พร้อมกันนั้นก็เบียดขับพื้นที่เชิงอำนาจของชุมชนทั้งในด้านวัฒนธรรมและสิทธิอติวินิจฉัยให้ถอยร่นออกไปเพื่อสถาปนาพื้นที่เชิงอำนาจของรัฐและทุนขึ้นแทนที่ในนามของการพัฒนา

การแสวงหาความอยู่รอดของชุมชนมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องวิเคราะห์วาทกรรมการพัฒนาให้ค้นพบและรู้เท่าทันเลศนัยที่แฝงอยู่ในกระบวนการพัฒนา วิเคราะห์ประวัติศาสตร์ชุมชนตามหลักวัตถุนิยมวิภาษและวัตถุนิยมประวัติศาสตร์เพื่อให้เห็นความขัดแย้งทางประวัติศาสตร์ของชุมชนที่ดำรงอยู่ รวมทั้งวิเคราะห์ค้นหาอัตลักษณ์ให้พบตัวตนและรากเหง้าที่แท้จริงของชุมชน สิ่งเหล่านี้จะเป็นเครื่องมือที่ทรงพลังที่สุดของชุมชนในการเรียนรู้อดีต กำหนดทิศทางในอนาคตของชุมชนด้วยตัวเอง หาไม่แล้วก็ยากที่จะต้านทานกระแสการพัฒนาในยุคโลกาภิวัตน์ได้

ข้อเสนอแนะ

1. ชุมชนควนกาหลงควรร่วมกันสร้าง “ชุมชนจัดการตนเอง” ขึ้นมาโดยบูรณาการวัฒนธรรมชุมชน และภูมิปัญญาดั้งเดิมเข้ากับวิทยาการสมัยใหม่ เป็นชุมชนทางเลือกที่มุ่งปกป้องและฟื้นฟูฐานทางทรัพยากรธรรมชาติ, ฐานทางวัฒนธรรม, ความมั่นคงทางด้านอาหารและสุขภาพโดยรวมไม่ให้เกิดเป็นเหยื่อวาทกรรมการพัฒนาของรัฐและทุน และเพื่อรักษาฐานของความเป็นชุมชนชนบทอันเป็นที่มั่นสุดท้ายของภาคเกษตรกรรมในกระแสโลกาภิวัตต์เอาไว้ให้ได้

2. รัฐบาลทั้งส่วนกลาง ส่วนภูมิภาคและส่วนท้องถิ่น ตลอดจนนิคมสร้างตนเองพัฒนาภาคใต้จังหวัดสตูลควรทบทวนแนวทางนโยบายการพัฒนาที่ผ่านมาอย่างจริงจัง เพื่อหาทางแก้ไขข้อบกพร่องที่ผ่านมา อีกทั้งควรส่งเสริมสนับสนุนวิสาหกิจชุมชนและการรวมกลุ่มของประชาชนในรูปแบบสหกรณ์อย่างเข้มข้น เพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกันและต่อรองกับกลุ่มผลประโยชน์ต่างๆ อย่างมีพลัง

3. ชุมชนควนกาหลงควรเพิ่มทางเลือกและจุดแข็งให้กับชุมชนด้วยการปรับเปลี่ยนแนวทางการผลิตจากการปลูกพืชเชิงเดี่ยวเป็นการปลูกพืชหลากหลายชนิดโดยเน้นที่การปลูกพืชผักปลอดสารพิษทั้งเพื่อบริโภคเองและเพื่อขายกลุ่มเป้าหมายผู้บริโภคที่ให้ความสำคัญกับสุขภาพเสริมด้วยการเลี้ยงสัตว์และประมงน้ำจืดเป็นต้น นอกจากนี้ยังสามารถใช้จุดแข็งด้านความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่พัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและใช้ความเป็นชุมชนอิสลามผลิตอาหารฮาลาลสำหรับมุสลิมเพื่อรองรับการเข้าสู่อาเซียนได้อีกด้วย

4. ชุมชนและสถานศึกษาในพื้นที่ควรแสวงหาความร่วมมือกับนักวิชาการและมหาวิทยาลัยต่างๆ ศึกษาและถ่ายทอดประวัติศาสตร์ชุมชนเพื่อให้คนรุ่นหลังได้เข้าใจพัฒนาการ ตัวตนและอัตลักษณ์ของชุมชนอย่างแท้จริงเพื่อประโยชน์ในการพัฒนาที่ถูกต้องและยั่งยืนต่อไป.

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

กลุ่มภุบรพทต. (2544). บนเส้นทางภุบรพทต ตำนานการต่อสู้ด้วยกำลังอาวุธของประชาชนพัทลุง-ตรัง-สตูล. กรุงเทพฯ: อาร์ต เอจ กราฟฟิค.

กองนิคมสร้างตนเอง กรมประชาสงเคราะห์. (2529). พื้นที่สงวนเพื่อกิจการนิคม นิคมสร้างตนเอง ควนกาหลงและนิคมสร้างตนเองพัฒนาภาคใต้จังหวัดสตูล. (อัดสำเนา).

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2557). การเป็นสมัยใหม่กับแนวคิดชุมชน. กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์.

ฉลาดชาย รมิตานนท์. (2545). “คนกับอัตลักษณ์ 2,” ใน เอกสารประกอบการประชุมประจำปีทางมานุษยวิทยา. (หน้า 1 - 2). วันที่ 27-29 มีนาคม 2545 ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.

ไชยรัตน์ เจริญสินโอสการ. (2542). วาทกรรมการพัฒนา: อำนาจ ความรู้ ความจริง เอกลักษณะและความเป็นอื่น. กรุงเทพฯ: วิชาษา.

- ณัฐพงศ์ จิตรนิรัตน์. (2553). **อัตลักษณ์ชุมชน: อัตลักษณ์และการพัฒนาเพื่อเปลี่ยนตำแหน่งแห่งที่ของชุมชน**. สงขลา: นำศิลป์โฆษณา.
- บุญเสริม ฤทธาภิรมย์. (2546). **ประวัติศาสตร์เมืองสตูล**. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- ปรีชา คูวินทร์พันธุ์. (2551). “อัตลักษณ์และความหลากหลายทางวัฒนธรรมของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้,” **กระแสาอศเนย์**. 5(55), 8-37.
- แผ้ว หนูฤทธิ. (2524). **บันทึกสหายจิตต์**. (อัตสำเนา).
- พิเชษฐ์ แสงทอง. (2549). “วาทกรรมรัฐกับการเปลี่ยนแปลงอัตลักษณ์ของชุมชนป่าพรุควนเคร็ง จังหวัดนครศรีธรรมราช,” ใน สุวรรณ สภาอานันท์. (บรรณาธิการ), **ความจริงในมนุษยศาสตร์**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ยศ สันตสมบัติ. (2539). **ท่าเกวียน: บทความวิเคราะห์เบื้องต้นว่าด้วยการปรับตัวของชุมชนชาวนาไทยท่ามกลางการปิดล้อมของวัฒนธรรมอุตสาหกรรม**. กรุงเทพฯ: คบไฟ.
- ลลธิมา หมาดปุเต๊ะ. (2550). **ประเมินผลการดำเนินงานของนิคมสร้างตนเองพัฒนาภาคใต้ จังหวัดสตูล**. ภาคนิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. สงขลา: มหาวิทยาลัยทักษิณ.
- วิวัฒน์ชัย อรรถากร. (2544). **กบฏทางปัญญา**. กรุงเทพฯ: มิ่งมิตร.
- _____. (2544). **ฝ่าแผน 9สร้างบ้านไม่ตรงแบบ**. กรุงเทพฯ: มิ่งมิตร.
- สำนักงานทะเบียนอำเภอควนกาหลง. (2557). **ข้อมูลพื้นฐานประชากรตำบลควนกาหลง**. (อัตสำเนา).
- สนธยา พลศรี. (2533). **ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน**. กรุงเทพฯ: โอ.เอส.พรีนติ้ง เฮ้าส์.
- สุภางค์ จันทวานิช. (2551). **ทฤษฎีสังคมวิทยา**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สมยศ เพชรา, อำนวย พงศ์ชู, โชคดี คงยวง, พา ผอมขำ, ปราณี บัวแก้ว, เรียม เต็มราม, สาคร หาสังข์, กู้ชาติ ชายเกตู และบุปผา เพชรา. (2552). **กรณีถึงแดงพัทลุง: การศึกษาเพื่อความเข้าใจข้อเท็จจริงของเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่นร่วมกันของชาวกิ่งอำเภอศรีนครินทร์และชาวพัทลุง**. ม.ป.ท.

สัมภาษณ์

เกษม เวชชูแก้ว. สัมภาษณ์. วันที่ 10 กันยายน 2557.

จำ เพ็ชรพันธ์. สัมภาษณ์. วันที่ 8 สิงหาคม 2557.

เจริญ หงูเส้ง. สัมภาษณ์. วันที่ 18 มกราคม 2558.

ถวัลย์ ด่านเท่ง. สัมภาษณ์. วันที่ 15 มกราคม 2558.

ทวี แก้วโชติ. สัมภาษณ์. วันที่ 3 ธันวาคม 2557.

นิคม บั่วนวล. สัมภาษณ์. วันที่ 17 ธันวาคม 2557.

บุญญารัตน์ เทพขวัญ. สัมภาษณ์. วันที่ 13 สิงหาคม 2557.

รอบี้อ๊ะ ชัยณรงค์. สัมภาษณ์. วันที่ 15 มกราคม 2558.

ฤทธิ์ เพชรปาน. สัมภาษณ์. วันที่ 18 มีนาคม 2558.

วรรณ เวชศาสตร์. สัมภาษณ์. วันที่ 2 พฤศจิกายน 2557.

สุดา เลียนเห่า. สัมภาษณ์. วันที่ 27 ตุลาคม 2557.

สุนทร ศศิธร. สัมภาษณ์. วันที่ 12 กุมภาพันธ์ 2558.

สมาน อาสมาน. สัมภาษณ์. วันที่ 3 กุมภาพันธ์ 2558.

หนอด ชาวเขาไคร. สัมภาษณ์. วันที่ 13 มกราคม 2558.

หมาดเย็น ล่องสว่าง. สัมภาษณ์. วันที่ 4 มกราคม 2558.

อุดา ด่านเท่ง. สัมภาษณ์. วันที่ 4 มกราคม 2558.

อีด ด่านเท่ง. สัมภาษณ์. วันที่ 15 มกราคม 2558.

สิทธิชุมชนภายใต้กระบวนการพัฒนา กรณีศึกษาการเคลื่อนไหวของเครือข่ายแม่พระธรณีกับนิคม
อุตสาหกรรมอมตะนคร
COMMUNITY RIGHTS UNDER THE DEVELOPMENT PROCESS: A CASE STUDY OF THE
MOTHER EARTH NETWORK AND AMATA NAKORN INDUSTRIAL ESTATE

นิชาภัทร ไม้งาม¹
Nichapath Mai-ngam

บทคัดย่อ

ในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา สิทธิชุมชนกลายเป็นปัญหาใหญ่ทางสังคม คำว่าสิทธิชุมชนถูกพูดถึงครั้งแรกในรัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ.2540 และบัญญัติเรื่องสิทธิชุมชนเป็นมาตราเฉพาะขึ้นมาในรัฐธรรมนูญ ฉบับปี พ.ศ.2550 ทั้งที่ปัญหาสิทธิชุมชนเกิดมาก่อนหน้านี้นี้เป็นเวลานานพร้อมๆ กับนโยบายของรัฐที่ต้องการพัฒนาประเทศให้มีความเจริญก้าวหน้าทางเศรษฐกิจ

นิคมอุตสาหกรรมอมตะนครเป็นอีกกรณีหนึ่งโครงการการพัฒนาที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านที่อยู่โดยรอบโครงการ ชาวบ้านในพื้นที่รอบๆ นิคมอุตสาหกรรมต้องยอมรับกับสภาพการดำเนินชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไป เพราะชาวบ้านไม่สามารถใช้แหล่งน้ำตามธรรมชาติเนื่องจากเกิดการเน่าเสีย พื้นที่เกษตรกรรมรอบๆ กลายเป็นที่ตั้งของโรงงานและผลผลิตไม่ได้เท่าเดิม นอกจากนี้ยังมีปัญหาที่ตัวนิคมอุตสาหกรรมขวางน้ำ จึงทำให้เกิดน้ำท่วม มีการอพยพเข้ามาทำงานของแรงงานต่างถิ่นและแรงงานต่างด้าว ปัญหาอาชญากรรม ปัญหาการจราจร ดังนั้น ชาวบ้านจึงได้รวมตัวกันขึ้นภายใต้ชื่อ "เครือข่ายแม่พระธรณี" เพื่อทำหน้าที่ในการปกป้องดูแลรักษาสิทธิชุมชนของตนเองเอาไว้ และหาทางแก้ไขกับปัญหาที่เกิดขึ้น

การศึกษาครั้งนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาโครงสร้างองค์กร รูปแบบวิธีการเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องสิทธิชุมชนของเครือข่ายแม่พระธรณี โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพด้วยกระบวนการสังเกตอย่างมีส่วนร่วมและสัมภาษณ์กึ่งนำและชาวบ้านที่ร่วมเครือข่ายแม่พระธรณีในภาคสนาม เพื่อให้ทราบถึงกระบวนการปะทะประสานกัน อันจะนำไปสู่กระบวนการพัฒนาที่ชุมชนและนิคมอยู่ร่วมกันได้อย่างสมดุลและยั่งยืนต่อไป

จากการศึกษาเบื้องต้นพบว่า กลุ่มเครือข่ายแม่พระธรณีมีวัตถุประสงค์ในการต่อสู้เพื่อปกป้องรักษาพื้นที่อาหารเป็นหลัก การเคลื่อนไหวจะไม่ใช้ความรุนแรง ไม่มองคู่ตรงข้ามเป็นศัตรู สร้างพื้นที่การมีส่วนร่วมด้วยการพูดคุยต่อรอง เพื่อให้ผลสุดท้ายเกิดการยอมรับทั้งฝ่ายของอมตะนครและชาวบ้าน เพราะสุดท้ายแล้วทั้งนิคมอุตสาหกรรมและชาวบ้านจะต้องอาศัยอยู่ร่วมกันในพื้นที่ต่อไป ดังนั้นการหาจุดร่วมและร่วมมือกันจึงเป็นวิธีการที่ดีที่สุด

คำสำคัญ: สิทธิชุมชน อมตะนคร การมีส่วนร่วม กระบวนการพัฒนา การเคลื่อนไหวทางสังคม

¹ สารนิพนธ์: (ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (เศรษฐศาสตร์การเมือง)) คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2558.

(Type of Dissertation: Thesis (Master of Arts in Political Economy), Faculty of Economics, Chulalongkorn University, 2015).

Abstract

During the past two decades, community rights has been recognized as one of principle issues in Thai society. It was first proposed to be included in the Constitution of the Kingdom of Thailand, B.E. 2540 (1997), and then in B.E. 2550 (2007), even though the issue of community rights had been with Thai society all along.

The Amata Nakorn Industrial Estate is an example of a development project affecting ways of life of people living in the surrounding communities. People could not consume water from natural sources due to waste contamination and agricultural sites were gradually converted into industrial sites with low agricultural productivity. Moreover, the Industrial Estate has also blocked natural waterway causing flood. Due to high demands of human resources workers migrated from other provinces or regions as well as neighboring countries. As a consequence increase in crime, social problems and traffic congestion are unavoidably. Therefore a voluntary establishment is formed under the name “The Mother Earth Network” (Kruea Khai Mae Phra Thoranee), with the mandate to protect their community rights, prevent potential threats and identify solution to their problems.

This research is conducted with the aim to study The Mother Earth Network in terms of organizational structures and its strategies as a social movements in claiming community rights for the people. Qualitative research methodology is adapted. Field Techniques include participatory observation, in-depth interview of those taking part in the Network on sites. The interactions of different stake-holders are studied commented, and negotiated leading to solutions of development with mutual benefits for both communities and the Estate with more sustainability and balance.

From the preliminary research, it is found that the establishment of the Mother Earth Network with the main objective to protect their food security and adapting peaceful and non-violence approach has yield a positive outcome without undertaking the contestation or hostility concepts, it encourages and keeps focusing on providing space and rooms for participation of all stake-holders to reach the consensus with mutual agreement of both villagers and the Estate. The outcome allows for both parties, the people’s ways of life and businesses to co-exist, sharing of mutual benefits under harmony.

Keywords: Community Rights, Amata Nakorn Industrial Estate, Participation, Development Process, Social Movement

บทนำ

ที่มาและความสำคัญ

หากพูดถึงสังคมไทยในอดีต ทุกคนจะนึกถึงภาพสังคมเกษตรกรรมที่มีความอุดมสมบูรณ์ “ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว” มีวิธีการผลิตแบบเรียบง่าย อาศัยแรงงานคนและแรงงานสัตว์เป็นส่วนใหญ่ ให้คุณค่าผู้คนจิตใจมากกว่าวัตถุสิ่งของ มีความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน เมื่อบ้านใดต้องการความช่วยเหลือบ้านอื่นๆ ที่อยู่ใกล้เคียง ในหมู่บ้านเดียวกัน ก็พร้อมจะมาช่วย การพึ่งพาในลักษณะนี้ก่อให้เกิดความสมัครสมานสามัคคีของคนในชุมชน เกิดระบบเครือญาติที่เข้มแข็งและเหนียวแน่น เกิดวัฒนธรรมประเพณีที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะของแต่ละท้องถิ่น สิ่งเหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นต้นทุนให้กับสังคมไทยเรื่อยมา

สภาพความเป็นชุมชนเกษตรกรรม มีทุนทางสังคมและมีวิธีการผลิตแบบดั้งเดิมเช่นนี้ยังคงดำรงอยู่เรื่อยมา จนกระทั่งปี พ.ศ.2504 ได้เกิดแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 ในขณะนั้นใช้ชื่อว่า “แผนพัฒนาเศรษฐกิจ” เป็นแผนพัฒนาที่คิดแบบแยกส่วนระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ให้ความสำคัญทางด้านเศรษฐกิจเพื่อเพิ่มอัตราการเจริญเติบโต (economic growth) โดยภาครัฐจะลงทุนในสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐาน การก่อสร้างเส้นทางคมนาคมขนส่ง การก่อสร้างเขื่อนเพื่อประโยชน์ทางด้านชลประทานและการผลิตกระแสไฟฟ้า ภาครัฐใช้ทรัพยากรจำนวนมากไปกับการก่อสร้างโครงการของเอกชนที่เกิดขึ้น ซึ่งคาดหวังให้เกิดการขยายการผลิตและเพิ่มรายได้ประชาชาติ ความเจริญที่ก้าวเข้ามาสู่ชุมชนทั้งในรูปของเงินและสาธารณูปโภคนี้ ทำให้ชาวบ้านสามารถติดต่อกับคนภายนอกชุมชนได้สะดวกและรวดเร็วมากยิ่งขึ้น ชุมชนค่อยๆ เปลี่ยนแปลงไปจนพื้นที่นั้นถูกเรียกว่าเป็นพื้นที่ที่ได้รับ “การพัฒนา”

การพัฒนาแม้จะก่อให้เกิดความเจริญทางเศรษฐกิจ ประชาชนมีรายได้ สภาพความเป็นอยู่ และสุขอนามัยที่ดีขึ้น แต่ในขณะเดียวการพัฒนายังก่อให้เกิดการกระจายทรัพยากรอย่างไม่เป็นธรรมจนนำไปสู่ปัญหาความสัมพันธ์ภายในชุมชนระหว่างชาวบ้าน รัฐบาล และเอกชน ปัญหาดังกล่าวได้ขยายออกไปเป็นวงกว้างในหลายจังหวัด ทั่วทุกภาคของประเทศไทย จนถือได้ว่าปัญหาเรื่อง “สิทธิชุมชน” ได้กลายเป็นปัญหาใหญ่ที่ทุกคนต้องหันมาให้ความสนใจและเป็นปัญหาสำคัญที่ต้องอาศัยความร่วมมือจากทุกภาคส่วนในการแก้ไข ปัญหาเรื่องสิทธิชุมชนได้กลายเป็นประเด็นที่ได้รับความสนใจปรากฏในหน้าข่าวหนังสือพิมพ์ นำเสนอผ่านจอโทรทัศน์ การเขียนบทความลงใน Internet และวารสาร หรือแม้กระทั่งการกล่าวปาฐกถา เช่น

“กลุ่มสิทธิชุมชนไร้ที่ดินทำกินที่ จ.กระบี่ เรียกร้องขอความช่วยเหลือเหตุสลายมีอบ” (29/01/2013 06.44 ThaiPBS)

“คปท. ดันร่าง พรบ. สิทธิชุมชน เข้าสู่สภามัชยหน้า ปิดช่องโหว่รัฐ- ศาลไม่แลสิทธิชุมชน ถกขอบเขตไว้ประโยชน์สาธารณะ ชาวบ้านห่วงกฎหมายถูกใช้เป็นเครื่องมือการเมือง” (สำนักข่าวอิศรา อังคาร 28 ส.ค. 55 เวลา 20.42 น. เขียนโดยวสี ภูเต็มเกียรติ ศูนย์ข่าวเพื่อชุมชน)

“...เครือข่ายสิทธิคนจน จ.ภูเก็ต 22 ชุมชน จัดขบวนออกณรงค์เรียกร้องนายกรัฐมนตรียช่วยแก้ปัญหาความเดือดร้อนของประชาชน ระหว่างเอกชนกับเกษตรกรที่ไม่เป็น “ชาว” มากมาย และในอนาคตอันใกล้ก็ควรที่จะเกิดกรณีพิพาทระหว่างชาวบ้านกับโครงการชุดแม่น้ำใหม่ 2 สาย (พลัดเว่ย) ชาวบ้านกับโครงการรถไฟความเร็วสูง ฯลฯ เพราะรัฐไทยแทนที่จะเป็นหัวหอกป้องกันรักษา “สิทธิชุมชน” แต่กลับกลายเป็นผู้ละเมิด “สิทธิชุมชน” เสียเอง...” (นิตยสารอีสาน 18 ต.ค. 56)

เดิมก่อนปี พ.ศ.2540 ยังไม่มีการบัญญัติคำว่าสิทธิชุมชนขึ้นมาใช้ สิ่งที่ปรากฏอยู่ในบริบทของสังคมไทยในขณะนั้นจะเรียกว่า “ความเป็นชุมชน” ซึ่งอาจจะมีความชัดเจนหรือไม่ชัดเจนบ้างในแง่ความหมายความเข้าใจ อันเนื่องมาจากรัฐมักมองชุมชนว่าเป็นหน่วยทางสังคมขนาดเล็ก ถ้าหลัง ไม่มีการจัดการองค์กร ยังต้องพึ่งพิงการดูแลจากส่วนบน และเกรงว่าชุมชนจะเผด็จการหรือนำอำนาจที่ได้รับไปใช้ในทางที่ไม่เหมาะสม จึงควรเน้นการให้สิทธิกับเอกชนมากกว่า จนกระทั่งในปี 2540 รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ได้ปรากฏเรื่องของ “สิทธิชุมชน” ไว้ในมาตรา 46 79 และ 290 โดยมุ่งศึกษาว่า ชุมชนคืออะไร มีสิทธิหน้าที่อย่างไรบ้าง วิเคราะห์สิทธิชุมชนในการอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น วัฒนธรรมท้องถิ่น และสิทธิในการบำรุงรักษา และการได้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นต้น ทำให้สังคมไทยได้รู้จักแลค่านี้นี้มากขึ้น ต่อมาในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 ถือว่าเป็นรัฐธรรมนูญฉบับแรกที่ได้บัญญัติเรื่อง “สิทธิชุมชน” ไว้เป็นหมวดหมู่อย่างชัดเจนในหมวด 3 สิทธิและเสรีภาพของชนชาวไทย ตรงส่วนที่ 12 เรื่องสิทธิชุมชน ซึ่งรายละเอียดของเนื้อหาจะระบุว่า

มาตรา 66 บุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชน ชุมชนท้องถิ่น หรือชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม ย่อมมีสิทธิอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติ และมีส่วนร่วมในการจัดการ การบำรุงรักษาและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งความหลากหลายทางชีวภาพอย่างสมดุลและยั่งยืน

มาตรา 67 สิทธิของบุคคลที่จะมีส่วนร่วมกับรัฐและชุมชนในการอนุรักษ์ บำรุงรักษา และการได้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและ ความหลากหลายทางชีวภาพ และในการคุ้มครอง ส่งเสริม และการรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม เพื่อให้ดำรงชีพอยู่ได้อย่างปกติและต่อเนื่องในสิ่งแวดล้อมที่จะไม่ก่อให้เกิดอันตรายต่อสุขภาพอนามัย สวัสดิภาพ หรือคุณภาพชีวิตของตน ย่อมได้รับความคุ้มครองตามความเหมาะสม

การดำเนินโครงการหรือกิจกรรมที่อาจก่อให้เกิดผลกระทบต่อชุมชนอย่างรุนแรงทั้งทางด้านคุณภาพสิ่งแวดล้อม ทรัพยากรธรรมชาติและสุขภาพ จะกระทำมิได้ เว้นแต่จะได้ศึกษาและประเมินผลกระทบต่อชุมชนอย่างรุนแรงทั้งทางด้านคุณภาพสิ่งแวดล้อมและสุขภาพของประชาชนในชุมชน และจัดให้มีกระบวนการรับฟังความคิดเห็นของประชาชนและผู้มีส่วนได้เสียก่อน รวมทั้งได้ให้องค์กรอิสระซึ่งประกอบด้วยผู้แทนองค์กรเอกชนด้านสิ่งแวดล้อมและสุขภาพ และผู้แทนสถาบันอุดมศึกษาที่จัดการการศึกษาด้านสิ่งแวดล้อมหรือทรัพยากรธรรมชาติ หรือด้านสุขภาพ ให้ความเห็นประกอบก่อนมีการดำเนินการดังกล่าว

สิทธิชุมชนที่จะฟ้องหน่วยราชการ หน่วยของรัฐ รัฐวิสาหกิจ ราชการส่วนท้องถิ่น หรือองค์กรอื่นของรัฐที่เป็นนิติบุคคล เพื่อให้ปฏิบัติหน้าที่ตามบทบัญญัตินี้ ย่อมได้รับความคุ้มครอง

นอกจากนี้รัฐธรรมนูญยังคุ้มครองชุมชนและชาวบ้านให้มีสิทธิในการรับรู้ข้อมูลข่าวสารที่มีผลกระทบต่อความเป็นไปของตนเองและชุมชนด้วย ดังได้ระบุไว้ในส่วนที่ 10 สิทธิในข้อมูลข่าวสารและการร้องเรียนดังนี้

มาตรา 56 บุคคลย่อมมีสิทธิได้รับทราบและเข้าถึงข้อมูลหรือข่าวสารสาธารณะในครอบครองของหน่วยราชการ หน่วยงานของรัฐ รัฐวิสาหกิจ หรือราชการส่วนท้องถิ่น เว้นแต่ การเปิดเผยข้อมูลหรือข่าวสารนั้นจะกระทบต่อความมั่นคงของรัฐ ความปลอดภัยของประชาชน หรือส่วนได้เสียอันพึงได้รับความคุ้มครองของบุคคลอื่น หรือเป็นข้อมูลส่วนบุคคล ทั้งนี้ ตามที่กฎหมายบัญญัติ

มาตรา 57 บุคคลย่อมมีสิทธิได้รับข้อมูล คำชี้แจง และเหตุผลจากหน่วยราชการหน่วยงานของรัฐ รัฐวิสาหกิจ หรือราชการส่วนท้องถิ่น ก่อนการอนุญาตหรือการดำเนินโครงการหรือกิจกรรมใดที่อาจมีผลกระทบต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อม สุขภาพอนามัย คุณภาพชีวิต หรือส่วนได้เสียสำคัญอื่นใดที่เกี่ยวข้องกับตนหรือชุมชนท้องถิ่น และมีสิทธิแสดงความคิดเห็นของตนต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อนำไปประกอบการพิจารณาในเรื่องดังกล่าวการวางแผนพัฒนาสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม การเวนคืนอสังหาริมทรัพย์การวาง

ผังเมือง การกำหนดเขตการใช้ประโยชน์ที่ดิน และการออกกฎที่อาจมีผลกระทบต่อส่วนได้เสียสำคัญของประชาชน ให้รัฐจัดให้มีกระบวนการรับฟังความคิดเห็นของประชาชนอย่างทั่วถึงก่อนดำเนินการ

ดังเช่นที่เคยได้ยินคนกล่าวว่าถ้ามีกฎหมายรับรองเรื่องหนึ่งเรื่องใด แสดงว่าเรื่องนั้นเป็นปัญหาแล้ว และอีกนัยหนึ่งคือ ถ้ามีการตรากฎหมายเพื่อมาจัดการเรื่องหนึ่งเรื่องใด เรื่องนั้นจะกลายเป็นปัญหาขึ้นมา

สิทธิชุมชน จึงกลายเป็นปัญหาที่นักวิชาการและนักพัฒนาเอกชนหันมาให้ความสนใจและพูดคุยถกแถลงกันถึงความเป็นไปได้ของเรื่องนี้ในประเทศไทย ภายใต้กระบวนการพัฒนาและกระแสโลกาภิวัตน์มีคนกลุ่มหนึ่งเห็นว่าเรื่องสิทธิชุมชนในประเทศไทยยังไม่เป็นไปได้ เช่น

“ไม่มีสิทธิชุมชน ปัจจุบันสิทธิชุมชนไม่มี เราเพื่อเจ้าเราเพื่อผีกันอยู่...เอาเข้าจริงสิทธิชุมชนมีอยู่เพียงในกฎหมายหรือตัวบทเท่านั้น ในความเป็นจริงสิทธิชุมชนไม่มีอยู่เลย...” วลัยลักษณ์ ทรงศิริ นักวิชาการท่านหนึ่ง ได้กล่าวไว้ และนักวิชาการอีกกลุ่มหนึ่งได้ให้ความเห็นว่า “สิทธิมนุษยชนเปลี่ยนไปจากเดิม จากการสู้ในเชิงรุกเป็นการถอยออกมาตั้งรับแล้วสู้แบบปัจเจกชนที่ไม่มีขบวนการสังคมขับเคลื่อน ที่ไหนถูกจับ ก็มีนายประชาชนเข้าไปช่วยแบบเป็นรายปัจเจก แล้วก็สู้แบบตั้งรับ เพื่อให้พ้นจากความผิดเป็นส่วนใหญ่ ในทางกฎหมาย เรื่องสิทธิชุมชนถ้าเป็นการพูดถึงสิทธิอำนาจเหนือในการจัดการทรัพยากรมีแนวโน้มส่วนใหญ่ที่ศาลจะไม่ยอมรับ แต่ถ้าเป็นการอ้างถึงการเข้าไปกำกับ ควบคุม และตรวจสอบ มีแนวโน้มจะถูกรับรอง ดังนั้นจึงกล่าวว่าสิทธิชุมชนได้ก่อให้เกิดแนวคิดนี้ได้แค่เพียงในสถาบันการเมือง แต่ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงได้ในเชิงโครงสร้างการปฏิบัติการและระบบกฎหมาย” แต่อาจารย์อานันท์กาญจนพันธุ์ มองว่าสิทธิชุมชนที่ยังใช้บังคับไม่ได้และยังเป็นปัญหาอยู่ เพราะไม่ได้มองสิทธิชุมชนเชื่อมโยงเกี่ยวข้องกับศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ และสิทธิชุมชนเปรียบเสมือนพื้นที่ทางการเมือง ถ้าพื้นที่ยังคงถูกปิด สิทธิชุมชนจะปรากฏเป็นจริงไม่ได้ เนื่องจากพื้นที่เหล่านี้เป็นพื้นที่สำหรับการแสดงความเป็นมนุษย์ ดังนั้นการแสดงจะเกิดขึ้นได้ต้องมีการเคลื่อนไหวทางสังคม อีกทั้งต้องมีการปรับเปลี่ยนเชิงโครงสร้าง เพื่อให้ทุกภาคส่วนในสังคมมีส่วนร่วมในการรับผิดชอบร่วมกันอย่างเท่าเทียมและเป็นธรรม

สำหรับอีกกลุ่มหนึ่งมองว่าเรื่องสิทธิชุมชนแสดงถึงการดำรงอยู่ของชาวบ้านและชุมชน หรือเรียกว่าอัตลักษณ์ (identity) หรือเป็นเรื่องที่ต้องได้รับการคุ้มครองและไม่ว่าจะป็นรัฐ เอกชน ประชาชน หรือสังคมต้องคำนึงถึงความอยู่รอดของชุมชน เช่น สนั่น ชุกุล มองว่าแม้สิทธิชุมชนจะเป็นวาทกรรมที่ผลิตขึ้นมาใหม่แต่คุณค่านี้เป็นสิ่งที่ดำรงอยู่ในวิถีชุมชนมาช้านานแล้ว ในขณะที่ ดร.กิตติศักดิ์ ปรกติ อาจารย์ประจำคณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ กล่าวว่า “สิทธิชุมชนไม่ได้มีอยู่ในกฎหมาย แต่มีมานานแล้วทั่วโลกและสิทธิทั้งหลายอาจได้มาด้วย การร้องขอสิทธิที่ไม่มีใครลุกขึ้นมา ต่อสู้และปกป้องถือเป็นสิทธิที่ว่างเปล่า ชุมชนต้องทำความเข้าใจสิทธิของตน ทั้งสิทธิในการฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรมอันดีของชุมชนเองและของชาติ สิทธิที่ใช้และได้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในฐานะเจ้าของร่วมกับคนทั้งประเทศ และสิทธิในการร่วมกำหนดกับภาครัฐ ไม่ใช่ให้รัฐใช้อำนาจรัฐเพียงฝ่ายเดียว” นายสุวัฒน์ คงแป้น ผู้อำนวยการสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) เป็นอีกคนหนึ่งที่ได้แสดงความคิดเห็นสนับสนุนการดำรงอยู่ของสิทธิชุมชนว่า การจัดการทรัพยากรในประเทศไทย 50 ปีที่ผ่านมา มี 3 ช่อง ช่องแรกทรัพยากรมีความอุดมสมบูรณ์ การตัดสินใจจึงคำนึงถึงความคุ้มค่าในการลงทุนเท่านั้น ช่อง 2 ทรัพยากรลดน้อยลง ประชากรมีจำนวนมากขึ้น การนำไปใช้ต้องคำนึงถึงผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม มีการทำประชาพิจารณ์ในลักษณะ “คนค้านไม่ได้เข้า คนเข้าไม่ได้อ่าน” จนถึงยุคปัจจุบัน ยุคที่ 3 เริ่มต้นการนำสิทธิชุมชนมาคำนึงมากขึ้น ประชาชนมีสิทธิในการตัดสินใจโดยคิดนอกเหนือจากมูลค่าทางธุรกิจที่มีมิติอันแฝง เช่น ความเชื่อ วิถีชีวิต อนาคตลูกหลาน ฯลฯ

ปัญหาเรื่องสิทธิชุมชนส่วนหนึ่งของปัญหามีที่มาจากกระบวนการพัฒนาในภาคอุตสาหกรรม ภายหลังการพัฒนาที่เกิดขึ้นได้ก่อให้เกิดความเจริญทั้งในระดับชุมชนและในระดับประเทศ ในระดับชุมชนเกิดการจำ

งานจำนวนเพิ่มขึ้น ชาวบ้านมีงานทำ มีรายได้ที่แน่นอน ซึ่งอาจจะต่างไปจากการทำเกษตรกรรมที่รายได้มีความผันผวนตามราคาสินค้าในตลาดและปริมาณของสินค้าที่ผลิตได้ ส่วนในระดับประเทศ มีเงินหมุนเวียนเข้ามาในระบบมากขึ้น เนื่องจากการลงทุนและการจ้างงาน ทำให้ประชาชนมีกำลังการบริโภคจับจ่ายใช้สอยสินค้ากิจกรรมในภาคธุรกิจเติบโต จึงจำเป็นต้องขยายกิจการเพื่อเพิ่มจำนวนสินค้าและต้องจ้างแรงงานเพิ่มขึ้นตามไปด้วย ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นมีลักษณะเป็นวงจรเช่นนี้ แต่ในอีกด้านหนึ่งการขยายตัวและความเจริญเติบโตได้ก่อให้เกิดการทำลายระบบระบบนิเวศ มีการดึงทรัพยากรธรรมชาติเข้ามาใช้เป็นต้นทุนในกระบวนการผลิต ทรัพยากรที่มีอยู่ค่อยๆ ลดจำนวนลงอย่างรวดเร็ว จากเดิมทรัพยากรที่เพียงพอสำหรับคนทุกคน ทุกคนสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ร่วมกันได้ กลับกลายเป็นทรัพยากรนั้นไม่เพียงพออีกต่อไป มีการครอบครองหรือถือกรรมสิทธิ์โดยผู้มีอำนาจหรือมีเงินทุนมากกว่าที่สามารถเข้าถึงและเป็นเจ้าของทรัพยากร ยิ่งเมื่อมีการผลิตมากขึ้นเท่าไร สิ่งแวดล้อมก็จะถูกทำลายไปมากขึ้นเท่านั้น ธรรมชาติจึงไม่สามารถที่จะสร้างทรัพยากรที่เสียไปขึ้นมาทดแทนได้ทันกับความต้องการของมนุษย์ และการจะฟื้นฟูให้ระบบนิเวศกลับมาสมบูรณ์ดังเดิมนั้นต้องอาศัยระยะเวลา

การที่สังคมไทยมุ่งหวังให้ประเทศเป็นประเทศอุตสาหกรรม (NICs) และเป็นประเทศศูนย์กลางทางด้านเศรษฐกิจของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จึงต้องปรับเปลี่ยนทิศทางการผลิตโดยหันมาสนับสนุนภาคอุตสาหกรรม พัฒนาเทคโนโลยีและปัจจัยอื่นๆ เพื่อเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจภายในประเทศให้สูงขึ้น ภาครัฐได้ส่งเสริมให้ต่างประเทศเข้ามาลงทุนและใช้ไทยเป็นฐานในการผลิตสินค้า โครงการ Eastern Seaboard ที่เกิดขึ้นมา จึงเป็นโครงการที่เกิดควบคู่ไปกับการเติบโตของภาคอุตสาหกรรม ครอบคลุมพื้นที่ 3 จังหวัด คือ ชลบุรี ระยอง และฉะเชิงเทรา ซึ่งก่อให้เกิดปัญหาเรื่องสิทธิชุมชนในพื้นที่ ซึ่งเป็นความขัดแย้งระหว่างภาคประชาชน ภาคเอกชน และภาครัฐ ในส่วนของภาคประชาชนเองได้สร้างอำนาจการต่อสู้โดยการรวมตัวเป็นเครือข่ายประชาชนภาคตะวันออกเพื่อขับเคลื่อนการเคลื่อนไหวในประเด็นดังกล่าว

ภาคตะวันออกเป็นพื้นที่หนึ่งที่มีประเด็นปัญหาเรื่องสิทธิชุมชนขยายเป็นวงกว้าง ซึ่งปัญหาที่เกิดขึ้นส่วนหนึ่งเป็นปัญหาอันเกิดขึ้นจากกระบวนการพัฒนา ทั้งปัญหาจากการก่อสร้างโครงการนิคมอุตสาหกรรม โครงการที่เป็นผลสืบเนื่องจากภาคอุตสาหกรรมหรือโครงการที่สร้างขึ้นมาตอบสนองของการเกิดขึ้นของภาคอุตสาหกรรม เช่น

- โครงการการขยายท่าเรือเพื่อขนส่งสินค้า จังหวัดฉะเชิงเทรา
- โครงการการก่อสร้างท่าเรือน้ำลึก จังหวัด ชลบุรี
- โครงการการแก้ไขปัญหาการลักลอบทิ้งกากของเสียจากภาคอุตสาหกรรม อ. พนมสารคาม

จังหวัดฉะเชิงเทรา

- โครงการเตาเผาขยะ ที่ชุมชนหัวแหลมเจ้าหลาว จังหวัดจันทบุรี
- โครงการการพัฒนาและจัดสรรพื้นที่เพื่อพัฒนาอุตสาหกรรม “โครงการวนอุตสาหกรรมชัย

โย” ตำบลหนองอิรุณ อำเภอบ้านบึง จังหวัดชลบุรี เป็นต้น

ซึ่งโครงการต่างๆ เหล่านี้กลายเป็นโครงการที่สร้างผลกระทบให้กับชุมชนทั้งด้านวิถีชีวิต เศรษฐกิจ สังคม การเมือง และปัญหาที่สร้างผลกระทบมากที่สุดคือปัญหาฐานทรัพยากรในเรื่องของสิ่งแวดล้อม มลภาวะ และระบบนิเวศ

จังหวัดชลบุรีเป็นจังหวัดที่เกิดโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ขึ้นด้วยเนื่องจากมีศักยภาพในการพัฒนา ทั้งเป็นจังหวัดที่อยู่ไม่ไกลจากกรุงเทพฯ เป็นศูนย์กลางการเดินทางในภาคตะวันออก มีทรัพยากรธรรมชาติที่สวยงาม มีแนวชายฝั่งทะเลที่สามารถขนส่งสินค้าได้ จึงทำให้รัฐเล็งเห็นถึงความเหมาะสมในการก่อสร้างโครงการ ผลจากนโยบายระดับชาตินี้ได้ส่งผลกระทบต่อสภาพเศรษฐกิจสังคม การพัฒนาชุมชนเมือง รวมทั้งการใช้

ประโยชน์ในที่ดินของจังหวัดชลบุรี เช่น การสูญเสียพื้นที่เกษตรกรรมอันเนื่องมาจากการขยายตัวทางเศรษฐกิจและอุตสาหกรรม พื้นที่ป่าไม้ถูกทำลาย การทำลายพื้นที่สีเขียว และการรुक้าที่สาธารณะ เป็นต้น

จากปัญหาข้างต้นจึงทำให้เกิดความสนใจประเด็นเรื่องสิทธิชุมชนในพื้นที่นิคมอุตสาหกรรมอมตะนครที่ตั้งอยู่ในจังหวัดชลบุรี และจากขอบข่ายของปัญหาที่กว้างมาก จึงทำให้เลือกที่จะศึกษาเฉพาะพื้นที่ นั่นคือกรณีโครงการนิคมอุตสาหกรรมอมตะนคร ซึ่งเหตุผลที่เลือกศึกษาที่นี้ ประการแรกโครงการนี้เป็นโครงการนิคมอุตสาหกรรมที่มีชื่อเสียง เป็นที่รู้จักในวงกว้าง และเป็นโครงการที่มีขนาดใหญ่เป็นอันดับต้นๆ ในภาคตะวันออก ซึ่งเมื่อเกิดปัญหาขึ้นมาจึงเป็นที่สนใจของคนในสังคม ทั้งในแง่ของการแก้ไขปัญหา การบริหารจัดการ และความรับผิดชอบต่อปัญหาที่เกิดขึ้น ประการที่สอง โครงการนิคมอุตสาหกรรมอมตะนคร เป็นโครงการที่เกิดขึ้นแล้วในจังหวัดชลบุรี ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาโครงการนิคมอุตสาหกรรมอมตะนคร ได้ก่อให้เกิดผลกระทบด้านสิทธิชุมชนกับชาวบ้านที่อาศัยอยู่โดยรอบ เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการผลิตจากพื้นที่เกษตรกรรมแบบพึ่งพาธรรมชาติ มีการเพาะปลูก เลี้ยงสัตว์มาเป็นพื้นที่อุตสาหกรรมที่ใช้เทคโนโลยีและสารเคมีในการผลิต ผู้คนจากที่เคยเป็นผู้ผลิต เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตเองต้องเปลี่ยนแปลงอาชีพกลายเป็นลูกจ้าง ทำงานเพื่อตอบสนองให้กับนิคมอุตสาหกรรม หรือต้องย้ายออกจากพื้นที่ไป การจราจรโดยรอบนิคมอุตสาหกรรมรวมทั้งภายในตัวจังหวัดติดขัด มีการอพยพย้ายถิ่นของแรงงานไทยและประเทศเพื่อนบ้านเข้ามาทำงาน เกิดปัญหาอาชญากรรม ปัญหาสาธารณสุข ปัญหายาเสพติด การขาดแคลนน้ำจืด และปัญหาน้ำท่วม เป็นต้น ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า ตั้งแต่ก่อนเริ่มมีการก่อสร้างโครงการนิคมอุตสาหกรรมอมตะนคร จนกระทั่งมีนิคมอุตสาหกรรมอมตะนครในพื้นที่ และปัจจุบันมีแผนที่จะขยายโครงการในการก่อสร้างโครงการอื่นๆ ต่อไป จังหวัดชลบุรีได้เปลี่ยนแปลงไปในหลายๆ ด้าน โดยเฉพาะในด้านเศรษฐกิจและสังคม ประการที่สาม โครงการนี้เป็นโครงการที่คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติให้ความสนใจและให้ความสำคัญ เนื่องจากได้รับเรื่องร้องเรียนจากชาวบ้านว่าทางอมตะนครมีแผนจะก่อสร้างโครงการนิคมอุตสาหกรรมแห่งที่ 2 ซึ่งนั่นจะกระทบต่อสิทธิของชุมชน คณะอนุกรรมการด้านสิทธิชุมชนและฐานทรัพยากรจึงได้เข้าไปตรวจสอบ และเห็นว่าการดำเนินที่ผ่านมาของโครงการนิคมอุตสาหกรรมอมตะนครที่เกิดขึ้นแล้วได้ก่อให้เกิดผลกระทบกับชาวบ้านที่อยู่โดยรอบจากการประกอบกิจกรรมของนิคมอุตสาหกรรมจริง จึงถือเป็นละเมิดสิทธิชุมชน ประการสุดท้ายในช่วงหลายปีที่ผ่านมา มีเหตุการณ์เกี่ยวกับนิคมอุตสาหกรรมในภาคตะวันออกเกิดขึ้นหลายเหตุการณ์ ทั้งเหตุการณ์การทิ้งขยะอุตสาหกรรมที่นิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด ซึ่งทำให้เรื่องของนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุดกลายเป็นตัวอย่างของมหากาพย์เรื่องสิ่งแวดล้อมและสิทธิชุมชน หรือจะเป็นเหตุการณ์สารเคมีรั่วในเขตอำเภอบ้านฉาง จังหวัดระยอง ตามมาด้วยเหตุระเบิดและเพลิงไหม้ภายใน บริษัท ผลิตปิโตรเคมี IRPC อ.เมือง จ.ระยอง และล่าสุด (กรกฎาคม 2557) ที่เกิดเหตุการณ์สารเคมีรั่วไหลบริเวณท่าเรือแหลมฉบัง เป็นต้น จากปัญหาที่เกิดขึ้นนี้เองได้ส่งผลต่อความสนใจของผู้คนในสังคมอย่างกว้างขวางถึงเหตุการณ์ดังกล่าวและเหตุการณ์ที่อาจจะเกิดขึ้นมาอีกในทำนองเดียวกันถึงความปลอดภัยของนิคมอุตสาหกรรมกับชุมชนและชาวบ้าน

สำหรับโครงการนิคมอุตสาหกรรมอมตะนครแต่เดิมคือโครงการนิคมอุตสาหกรรมบางปะกง 2 ซึ่งได้รับประกาศจากกระทรวงอุตสาหกรรมให้เป็นเขตทั่วไปของอุตสาหกรรมเมื่อวันที่ 3 กันยายน พ.ศ. 2533 ครอบคลุมพื้นที่ตำบลคลองตำหรุ ตำบลดอนหัวฬ่อ และตำบลหนองไม้แดง อ.เมือง จ.ชลบุรี ต่อมาเมื่อวันที่ 8 เมษายน พ.ศ. 2541 นิคมแห่งนี้ได้เปลี่ยนชื่อเป็นนิคมอุตสาหกรรมอมตะนคร ละขยายพื้นที่รวมตำบลบ้านเก่าของอำเภพานทองเข้าไปด้วย เนื้อที่ของนิคมอุตสาหกรรมมีทั้งสิ้น 14,500 ไร่ ประกอบด้วย 343 บริษัท มีโรงเรียน สถานบริการน้ำมัน สนามกอล์ฟ ฯลฯ ธุรกิจที่อยู่ในนิคมอุตสาหกรรมอมตะนครส่วนใหญ่เป็นการผลิต

และประกอบรถยนต์ ขึ้นส่วนอิเล็กทรอนิกส์และสินค้าบริโภค มีหมู่บ้านที่อยู่รายรอบอย่างต่ำ 7 หมู่บ้าน มีประชากรอาศัยอยู่รวมกันประมาณ 6,000 คน

ปัญหาของนิคมอุตสาหกรรมอมตะนครกระทบต่อสิทธิชุมชน มลภาวะที่เกิดขึ้นมาทำลายสิ่งแวดล้อม การปล่อยน้ำเสียจากโรงงานลงสู่ลำคลองสาธารณะทำให้ชาวบ้านไม่สามารถประกอบอาชีพได้เช่นเดิม วิถีชีวิตของผู้คนเปลี่ยนแปลงไปจนวิถีชีวิตดั้งเดิมถูกทำลาย ชาวบ้านบางส่วนอพยพออกจากพื้นที่ มีปัญหาเรื่องการแย่งชิงน้ำซึ่งนำไปสู่ปัญหาความขัดแย้ง นอกจากนี้ยังมีปัญหาน้ำท่วม ปัญหาทางด้านสังคม และปัญหาด้านสาธารณสุขตามมาอีกด้วย ซึ่งปัญหาที่เกิดขึ้นจากนิคมอุตสาหกรรมแห่งแรกนี้ทำให้ชาวบ้านไม่มั่นใจใจกับการสร้างโครงการนิคมอุตสาหกรรมอมตะนครแห่งที่ 2 อีกทั้งโครงการนิคมอุตสาหกรรมอมตะนครแห่งที่ 2 ยังมีปัญหาเรื่องการขยายพื้นที่ของโครงการเข้าไปในพื้นที่สีเขียวของจังหวัด ดังนั้นชาวบ้านส่วนหนึ่งที่ได้รับผลกระทบจากนิคมอุตสาหกรรมอมตะนคร และชาวบ้านที่คาดว่าจะได้รับผลกระทบหากมีการสร้างนิคมอุตสาหกรรมในพื้นที่อีก จึงรวมตัวกันในนาม “เครือข่ายแม่พระธรณี” เพื่อทำหน้าที่ตรวจสอบเรียกร้องการจัดการแก้ไขปัญหาของอมตะนครในโครงการนิคมอุตสาหกรรมแห่งแรก และเคลื่อนไหวคัดค้านการก่อสร้างโครงการนิคมอุตสาหกรรมอมตะนครแห่งที่ 2 ที่จะสร้างผลกระทบต่อระบบนิเวศ ทำลายความมั่นคงทางอาหาร และทำลายวิถีชีวิตของชุมชน

การศึกษาครั้งนี้จะช่วยให้เห็นถึงมิติการรวมพลังของชาวบ้านที่ลุกขึ้นมาปกป้องทรัพยากรรวมทั้งทุกคนใช้ประโยชน์ร่วมกัน และรับทราบปัญหาสิทธิของชุมชนโดยเฉพาะโครงการนิคมอุตสาหกรรมอมตะนครในจังหวัดชลบุรี ซึ่งอาจจะทำให้เกิดการตระหนักถึงความสำคัญของปัญหาสิทธิชุมชนในระดับท้องถิ่นและในระดับประเทศ นอกจากนี้ยังอาจทำให้เห็นถึงการจัดการความขัดแย้งของภาคประชาชน ภาคเอกชน และภาครัฐ การประสานผลประโยชน์ของทุกๆ ฝ่ายการต่อสู้เคลื่อนไหวของคนที่ได้รับผลกระทบ และกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนตามบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญ

วัตถุประสงค์ในการศึกษา

1. เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสิทธิชุมชน การมีส่วนร่วม และกระบวนการพัฒนา กรณีนิคมอุตสาหกรรมอมตะนคร
2. เพื่อศึกษารูปแบบการเคลื่อนไหวกลุ่มเครือข่ายแม่พระธรณี กรณีโครงการนิคมอุตสาหกรรมอมตะนคร

ทบทวนวรรณกรรม

สิทธิชุมชนเป็นแนวคิดที่มีความเป็นตะวันออกมากกว่าความเป็นตะวันตก เพราะเป็นแนวคิดที่ให้ความสำคัญกับกรรมสิทธิ์ส่วนรวม ความเป็นชุมชนนิยม และการรวมกลุ่มกันเป็นหมู่ (collectivism) สำหรับแนวคิดสิทธิชุมชนในประเทศไทยได้เกิดขึ้นแล้วในช่วงระยะเวลาหนึ่งก่อนที่รัฐธรรมนูญจะบัญญัติเรื่องนี้ไว้เป็นลายลักษณ์ งานวิทยานิพนธ์ของโดม ไกรปรกรณ์ (2548, น.312) ได้ปรากฏลำดับการก่อตัวไว้ว่าสิทธิชุมชนเป็นแนวคิดที่ก่อตัวขึ้นในช่วงครึ่งหลังของทศวรรษ 2520 ถึงช่วงครึ่งแรกของทศวรรษ 2530 โดยองค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) ที่ดำเนินกิจกรรมเกี่ยวกับสิทธิชุมชนในช่วง พ.ศ.2527 – 2533 และกลุ่มนักวิชาการได้วิจัยงานชุด “ป่าชุมชนในประเทศไทย: แนวทางการพัฒนา” ในช่วงครึ่งแรกของทศวรรษ 2530 ซึ่งสร้างให้เกิดความเข้าใจใหม่เพิ่มเติมเกี่ยวกับสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรและกระบวนการสร้างสำนึก อีกทั้งความหมายของสิทธิชุมชนด้วย ส่วนในภาคปฏิบัติการทางสังคม ช่วงแรกๆ ของทศวรรษ 2530 กลุ่มชาวบ้าน นักศึกษา และ

นักพัฒนาเอกชน ได้เคลื่อนไหวประเด็นสิทธิชุมชนเพื่อผลักดันและเรียกร้องการรับรองสิทธิของชุมชนในการดูแลและจัดการทรัพยากรภายในท้องถิ่นในรูปของพระราชบัญญัติป่าชุมชน

ลักษณะของสิทธิชุมชน จะทำให้ทราบถึงความเป็นธรรมชาติของสิทธิชุมชนที่จะนำมาใช้ในการจัดการปัญหาความขัดแย้ง โฟลิว พานิชกุล (อ้างอิงใน ศิริศักดิ์ดา ธรรมรงค์กุล, น.19 – 20) ได้ประมวลลักษณะเด่นความเป็นธรรมชาติของสิทธิชุมชนว่า

- 1) อุดมการณ์ของสิทธิชุมชนเป็นอุดมการณ์เพื่อความอยู่รอดของชุมชน
- 2) กระบวนการในการเกิดขึ้นของสิทธิชุมชนในแต่ละประเภท (ตามที่เกิดความขัดแย้งขึ้น) ไม่ได้เกิดจากความสัมพันธ์ในเชิงพันธสัญญา หากแต่เป็นผลที่เกิดขึ้นจากกระบวนการภายในของชุมชนในแต่ละพื้นที่ที่ทดลองเรียนรู้สั่งสมขึ้นมาเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างสังคมของชุมชน และในหลายๆ กรณีมีการเลียนแบบประสบการณ์และผลิตซ้ำทางความคิด
- 3) จะตั้งอยู่บนสำนึกและการรับรู้ร่วมกันของชุมชนเป็นหลัก จึงทำให้ไม่ปรากฏเป็นลายลักษณ์อักษร
- 4) เป็นกลไกการบังคับที่อาศัยวิธีการของแต่ละชุมชนผ่านทางระบบความสัมพันธ์ต่างๆ
- 5) สิทธิชุมชนเป็นความพยายามของชุมชนที่จะจัดความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกของชุมชนให้สอดคล้องกับการผลิตที่ทุกคนสามารถเข้าถึงได้และมีทางเลือก
- 6) สิทธิชุมชนเป็นสิทธิที่มีเงื่อนไข ไม่ใช่สิทธิเด็ดขาด เพราะต้องขึ้นอยู่กับปัจจัยทั้งหมดที่มีอยู่ในชุมชน
- 7) สิทธิชุมชนมักจะมีกลไกภายในชุมชนที่เกี่ยทรัพยากรที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตและให้โอกาสสมาชิกของชุมชน

ซึ่งงานของโฟลิว พานิชกุลที่กล่าวมาข้างต้นนั้นสอดคล้องกับงานของชลธิชา สัตยาวัฒนา (2546, น.42) ที่กล่าวว่า สิทธิชุมชนเป็นอุดมการณ์ที่อยู่คู่กับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมมาอย่างยาวนาน ชาวชุมชนมีวิถีชีวิตร่วมกันด้วยการพึ่งพาอาศัย ร่วมสุขทุกข์กัน จนเกิดความผูกพันเอื้ออาทรระหว่างกัน ความขัดแย้งจะผลักดันให้เกิดการจัดการภายในชุมชนที่มีลักษณะกฎเกณฑ์แบบไม่เป็นลายลักษณ์อักษร เมื่อเกิดการพัฒนากฎเกณฑ์หรือผลิตซ้ำจะกลายเป็นข้อปฏิบัติ ซึ่งความสัมพันธ์ในการปฏิบัติระหว่างจะก่อให้เกิดอำนาจอันชอบธรรมที่เรียกว่า “ระบบสิทธิชุมชน”

สิทธิชุมชนต้องอาศัยเงื่อนไขในการเกิดขึ้น การดำรงอยู่ และการคลี่คลายเปลี่ยนแปลง ซึ่งงานศึกษาวิจัยของ ดร. เลิศชาย ศิริชัย และคณะ ภายใต้สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ได้กล่าวถึงเงื่อนไขต่างๆ ไว้ดังนี้

1. ฐานทรัพยากรคือปัจจัยพื้นฐาน ชุมชนจะต้องสามารถเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติไปพร้อมกับความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติที่ดำรงอยู่ ถ้าคนทุกคนไม่สามารถเข้าถึงทรัพยากรเพื่อใช้ในการดำรงชีวิตได้ สิทธิชุมชนก็จะหมดความหมาย
2. การร้อยเครือข่ายของชุมชนท้องถิ่น เป็นการช่วยเหลือพึ่งพากันระหว่างชุมชน ทั้งการแลกเปลี่ยนทางด้านวัฒนธรรม เช่น ภูมิปัญญา ประเพณี ความเชื่อ ฯลฯ และการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ เช่น การต่อสู้เคลื่อนไหว ฯลฯ
3. อำนาจในการจัดการของชุมชน ที่จะจัดระเบียบว่าแต่ละคนสามารถเข้ามาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรได้มากน้อยแค่ไหน เพื่อให้ทรัพยากรยังคงความสมบูรณ์ตลอดไป โดยที่คนทั้งภายในและภายนอกชุมชนสามารถใช้ทรัพยากรร่วมกันได้อย่างเท่าเทียม

เงื่อนไขสิทธิชุมชนในข้อ 3 นี้ มีความสอดคล้องกับแนวคิดทฤษฎีของ Elinor Ostrom ซึ่งเป็นนักเศรษฐศาสตร์ในสำนักคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองแนวสถาบันนิยม (Institutional Political Economic) ที่ได้

ศึกษาเรื่องการจัดการกรรมสิทธิ์ส่วนรวมตั้งแต่ในช่วง ค.ศ.1980 (พ.ศ.2523) เป็นต้นมา โดยชี้ให้เห็นว่า การเข้าสู่ทรัพยากรแบบเปิดที่ใครก็สามารถเข้าไปใช้ได้ จำนวนมากน้อยเท่าไรก็ได้ ตามแต่ความต้องการของตัวเอง จะทำให้เกิดการใช้ทรัพยากรแบบล้นเกิน (overuse) เกิดเป็นความขัดแย้ง (conflict) ขึ้นได้ และสุดท้ายจะนำไปสู่ปัญหาการทำลายทรัพยากรตามมา แต่ปัญหาเหล่านี้จะสามารถแก้ได้โดยระบบสิทธิในทรัพย์สิน ที่จะกำหนดกฎเกณฑ์เพื่อนำมาบังคับควบคุมผู้ที่เข้าไปใช้ประโยชน์จากผู้ใช้ทรัพยากรเอง ทั้งนี้เพื่อให้ระบบเกิดขึ้นมาจากผู้ใช้จริงๆ และเป็นไปตามสภาพจริง “ระบบจึงจะมีประสิทธิภาพและยั่งยืนมากกว่าระบบที่ถูกกำหนดโดยอำนาจ (authority) จากภายนอก เพราะระบบสิทธิในทรัพย์สินที่หลากหลายตามท้องถิ่นต่างๆ ไม่จำเป็นต้องหาข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับธรรมชาติและโครงสร้างทรัพยากร บรรทัดฐานและจารีตประเพณีของผู้ใช้ทรัพยากร” (เลิศชาย ศิริชัย และคณะ, น.373)

Elinor Ostrom ยังกล่าวอีกว่า ชุมชนนั้นมีศักยภาพที่จะสามารถรวมตัวกัน วางกติกาใหม่ๆ เพื่อให้ทุกฝ่ายยอมรับ แม้ในกรณีที่เกิดข้อพิพาทก็สามารถแก้ไขกันเองภายในโดยไม่ต้องพึ่งพิงอำนาจอื่นๆ เช่น อำนาจของรัฐ อำนาจทุนนิยมจากบริษัทข้ามชาติมาช่วยในการจัดการ การอาศัยการจัดการตัวเองเช่นนี้คือ Self-Governance ซึ่งมีวิธีการซึ่งจะนำไปสู่ความสำเร็จในการจัดการ 8 ข้อ ด้วยกันคือ

1. ชุมชนต้องมีความชัดเจนในการกำหนดขอบเขตของกลุ่มและสมาชิกของชุมชนว่าเป็นใคร (Define clear group boundaries)
2. กฎกติกาทั้งหลายนั้นต้องมีความเหมาะสมกับท้องถิ่นและระบบนิเวศนั้น (Match rules governing use of common goods to local needs and conditions)
3. สมาชิกในชุมชนจะต้องมีสิทธิอย่างเต็มที่ ทุกคนต้องมีส่วนร่วม (Ensure that those effected by the rules can participate in modifying the rules)
4. เป็นสิทธิของกลุ่มที่สร้างกฎหรือรัฐธรรมนูญด้วยตนเองอย่างเต็มที่ โดยที่ไม่มีการแทรกแซงจากภายนอก (Make sure the rulemaking rights of community members are respected by outside authorities)
5. ต้องมีการพัฒนาระบบ ดูแลระบบโดยคนในชุมชน ว่าคนในชุมชนทำตามหรือมีการเบี่ยงเบนกฎกติกาหรือไม่ (Develop a system, carried out by community members for monitoring members' behavior)
6. มีการลงโทษที่ระดับเบาและหนักกับคนที่ไม่ทำตามกฎ (Use graduated sanctions for rule violators)
7. ต้องมีกลไกบริหารจัดการความขัดแย้ง เมื่อมีความขัดแย้งเกิดขึ้น (Provide accessible, low-cost means for dispute resolution)
8. การสร้างการบริหารจัดการต้องเชื่อมโยงกับการบริหารระบบใหญ่ด้วย จากระดับล่างสู่ระดับบน หรือกล่าวได้ว่าการบริหารจัดการควรมาจากรากหญ้าหรือคนในชุมชนเอง (Build responsibility for governing the common resource in nested tiers from the lowest level up to the entire interconnected system)

จากทฤษฎี 8 ข้อ เมื่อนำมาสังเกตการณ์จัดการสิทธิชุมชนที่ทุกคนต่างมีกรรมสิทธิ์ส่วนรวมในทรัพยากรอย่างหนึ่งอย่างเท่าเทียมกัน การที่ทุกคนจะสามารถใช้ประโยชน์ในพื้นที่นั้นๆ และยังคงสภาพความสมบูรณ์ไว้ได้โดยไม่เกิด Tragedy of commons และต้องทำให้ทุกคนรู้สึกถึงการเป็นเจ้าของร่วมกัน ทุกคนมีส่วนร่วมในการตั้งกฎกติการ่วมกัน ทุกคนช่วยกันดูแลตรวจตราการบังคับใช้ ซึ่งสอดคล้องตามหลักการสิทธิ

มนุษยชนในบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญปี 2550 ที่กล่าวว่า บุคคลในชุมชนต้องมีส่วนร่วมในการจัดการ บำรุงรักษา และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติเพื่อความสมดุลยั่งยืน

งานวิจัยเรื่องประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมกับการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนของชฎานัท ตีมา (2554) ได้ทำการศึกษาการจัดการชุมชนบ้านนาอินซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ Elinor Ostrom ที่ทุกคนในชุมชนมี สิทธิเท่ากันในการกำหนดและมีส่วนร่วม “ชุมชนบ้านนาอินเริ่มกิจกรรมการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนจากความ ตื่นตัวในการรวมกลุ่มปรึกษาหารือและนำเรื่องเข้าสู่การพิจารณาในที่ประชุมประชาคมเพื่อให้ทุกคนในชุมชน ได้เข้ามามีส่วนร่วมแก้ไขปัญหาข้อพิพาทแนวเขตการปกครองอย่างจริงจัง การประชุมประชาคมเป็นกิจกรรม สำคัญที่คนในชุมชนมีส่วนร่วมกำหนดยุทธศาสตร์และแนวทางการดำเนินกิจการต่างๆ ที่จะช่วยทำให้บรรลุ เป้าหมายที่ต้องการได้นั้นล้วนเป็นผลมาจากการปรึกษาหารือและตัดสินใจร่วมกันของชุมชนในเวทีประชาคม ทั้งสิ้น” (ชฎานัท ตีมา, 2554: 252)

กระบวนการมีส่วนร่วมเป็นแนวทางหนึ่งที่ถูกมองว่าน่าจะเป็นวิธีการที่สามารถที่จะแก้ไขปัญหาในเรื่อง สิทธิชุมชนได้ Elinor Ostrom ก็เห็นสอดคล้องเช่นกันว่าการพัฒนาและแก้ปัญหาของชุมชนจำต้องอาศัย กระบวนการมีส่วนร่วมที่ทุกคนมีสิทธิอย่างเท่าเทียมกันในการกำหนดการเข้าไปใช้ประโยชน์ในทรัพยากร ส่วนรวม เพื่อให้ทรัพยากรทางธรรมชาติเกิดความสมดุลและดำรงอยู่อย่างยั่งยืน

กระบวนการมีส่วนร่วม ตามความหมายขององค์การสหประชาชาติ คือ การปะทะสังสรรค์ทางสังคมทั้ง ในลักษณะการมีส่วนร่วมของปัจเจกบุคคล และการมีส่วนร่วมของกลุ่ม

งานของกมลศักดิ์ ตรีครุฑพันธ์ ศึกษาความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐ ชุมชน และกลุ่มผลประโยชน์ กรณีศึกษานิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด อำเภอมะเอนก จังหวัดระยอง พบว่ากระบวนการพัฒนาและการกำหนด นโยบายในพื้นที่ชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกมีการกำหนดนโยบายจากส่วนกลางได้เสนอแนะการปรับแนวคิด และแนวทางในการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกมีการกำหนดนโยบายจากส่วนกลางโดย บุคคลที่อยู่โครงสร้างส่วนบน ทำให้ปัญหาไม่ได้รับการแก้ไข และไม่ได้สนองความต้องการของคนในพื้นที่ กระบวนการนโยบายสาธารณะควรเน้นไปที่การมีส่วนร่วมจากทุกฝ่ายอย่างกว้างขวาง เพื่อให้เกิดความเข้าใจ สังคม คุณค่าของสังคม และการปฏิบัติที่ส่งผลกับผู้คนในมีส่วนร่วม และในการศึกษาายังได้เสนอแนะการปรับ แนวคิดและแนวทางในการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกโดยจะต้องเปลี่ยนกรอบแนวคิดเพื่อ ส่งเสริมการมีส่วนร่วม และการเรียนรู้ของชุมชนในพื้นที่ร่วมกันเพื่อให้ชุมชนเกิดการพัฒนารัฐต้องส่งเสริมให้มี การพัฒนานโยบายสาธารณะแบบมีส่วนร่วม เพื่อนำไปสู่กระบวนการมีส่วนร่วมทั้งจากชุมชน องค์การบริหาร ส่วนท้องถิ่น และภาคอุตสาหกรรมเข้ามามีส่วนร่วมในการตั้งโจทย์และเรียนรู้จากผลวิจัยร่วมกัน

จากการศึกษาของนายชฎานัท ตีมา ในชุมชนนาอินและบ้านห้วยหินลาดในพบว่า การดำเนิน นโยบายของรัฐฝ่ายเดียวทำให้ทรัพยากรของชุมชนท้องถิ่นหมดลงไปอย่างรวดเร็ว ผลจากการพัฒนาที่เกิดขึ้นก็ ไม่ได้อยู่กับคนทุกคน แต่อยู่กับคนแค่บางกลุ่มเท่านั้น นี่เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดความไม่เป็นธรรมในสังคม และนำไปสู่ความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรของชุมชนท้องถิ่น ซึ่งมีความสอดคล้องกับงานวิจัยของธีรพงศ์ ไชยมังคละ ที่ศึกษาผลประโยชน์ระหว่างกลุ่มต่างๆ ที่มาบตาพุดแล้วเห็นว่า รัฐได้สิทธิและใช้อำนาจหน้าที่แทน ประชาชนตัดสินใจในการจัดสรรทรัพยากร ซึ่งในความเป็นจริงประชาชนทุกคนเป็นเจ้าของร่วมกัน ทิศทางการ พัฒนาจึงไม่สมดุล งานมาบตาพุดอีกหนึ่งงานของกมลศักดิ์ ตรีครุฑพันธ์ก็ได้กล่าวถึงบทบาทของรัฐที่เป็น เจ้าของปัจจัยการผลิต ไม่มีการกระจายอำนาจการตัดสินใจออกไป ทำหน้าที่ควบคุมต่างๆ โดยใช้กฎ ซึ่งผล การศึกษาพบคล้ายกันว่า ความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างรัฐกับชุมชนเป็นความสัมพันธ์ที่ไม่ได้เสมอภาค ประชาชนในพื้นที่ไม่ได้มีส่วนร่วมกับการกำหนดนโยบาย ประชาชนยังขาดความรู้และความเข้าใจ ไม่สามารถ

เข้าถึงข้อมูลข่าวสารได้ จึงไม่มีข้อมูลเพียงพอในการเลือกการพัฒนาในพื้นที่ หรือการกำหนดสถานที่ตั้งของนิคมอุตสาหกรรม

กระบวนการมีส่วนร่วมถือเป็นเครื่องมือหนึ่งที่สำคัญในการขับเคลื่อนของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม เพื่อให้ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมบรรลุวัตถุประสงค์หรือเป็นไปตามเป้าหมายในการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

ขบวนการเคลื่อนไหวแต่ละกลุ่มมักมองสิ่งที่จะเกิดขึ้นแตกต่างกันออกไป จากงานของประภาส ปิ่นตบแต่ง ในหนังสือการเมืองบนท้องถนน 99 วัน สมัชชาคนจน (2541: 68-69) ได้กล่าวถึงกลุ่มสมัชชาคนจนซึ่งเป็นกลุ่มคนที่มีประวัติการต่อสู้เรียกร้องกันมาอย่างยาวนานเพราะสู้กับอำนาจรัฐมาทุกยุคทุกสมัย สมัชชาคนจนเกิดจากการรวมตัวของคนที่ได้รับผลกระทบจากกระบวนการพัฒนาที่ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทั้งในด้านวิถีชีวิตและความเป็นชุมชน การมีส่วนร่วมคือสิ่งที่สมัชชาคนจนพยายามทำกับภาครัฐ เพื่อให้ขบวนการเคลื่อนไหวเข้าไปมีบทบาทพร้อมด้วย แต่กลุ่มขบวนการเคลื่อนไหวของสมัชชาคนจนกลับมองว่าในบางครั้งการมีส่วนร่วมระหว่างประชาชนกับภาครัฐไม่ได้เป็นการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง เพราะความเดือดร้อนจากกรณีปัญหาต่างๆ ล้วนเกี่ยวข้องกับปัญหาในเชิงโครงสร้างความสัมพันธ์ทางอำนาจที่รวมศูนย์อยู่ที่ภาครัฐและภาครัฐกิจ ดังนั้นจึงไม่เป็นการเอื้อประโยชน์ต่อการให้ประชาชนเข้าไปมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ส่วนในขบวนการเคลื่อนไหวของปัจเจกบุคคลที่รวมกันเป็นกลุ่มก็มักจะปรากฏกระบวนการมีส่วนร่วมเพื่อให้บรรลุเป้าหมาย

งานวิจัยของซูลีรัตน์ เจริญพร (2542: 122) เรื่องการเคลื่อนไหวของชุมชน และองค์กรชุมชนบ้านครัว ได้กล่าวถึงกระบวนการมีส่วนร่วมในขบวนการโดยการทำงานในรูปของกรรมการชุมชนที่เน้นการมีส่วนร่วมเพื่อประสานกับหน่วยงานของรัฐและเข้ามาจัดการแก้ไขปัญหาของตนเอง

งานของโดม ไกรปรกรณ์ (2548: 5-7) ก็เป็นอีกงานหนึ่งที่ศึกษาขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมด้านสิ่งแวดล้อมในสังคมไทย โดยศึกษาการเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อนน้ำโจน เขื่อนแก่งกรุง และเขื่อนปากมูล ซึ่งพบว่าการเคลื่อนไหวสิ่งแวดล้อมในสังคมไทย เป็นการเคลื่อนไหวของกลุ่มคนหลายชนชั้นที่มารวมทำกิจกรรมทางสังคมการเมือง ในการเปลี่ยนแปลงสัมพันธภาพเชิงอำนาจ ซึ่งสอดคล้องกับลักษณะขบวนการสังคมแบบใหม่หรือขบวนการประชาสังคม สำหรับการเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อนน้ำโจน เขื่อนแก่งกรุง และเขื่อนปากมูลเกิดจากการรวมตัวของกลุ่มคนที่หลากหลายชนชั้น ชชาติพันธุ์ ศาสนา ความเชื่อและอุดมการณ์ ซึ่งให้ความสำคัญในการจัดการเรื่องทรัพยากรสิ่งแวดล้อมระหว่างรัฐกับประชาชนหรือชุมชนท้องถิ่น เพื่อก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหรือให้ความหมายกับสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาที่แตกต่างจากรัฐ

จะเห็นได้ว่าการจัดการปัญหาเรื่องสิทธิชุมชน อาจจะต้องอาศัยการมีส่วนร่วมจากทุกฝ่าย ชุมชนรู้สึกถึงความเป็นเจ้าของและเกิดความร่วมมือในการปฏิบัติตามกฎกติกา การจัดการทรัพยากรใช้กลไกภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ผ่านการเรียนรู้ของชุมชน ซึ่งการเรียนรู้อาจจะเกิดจากการทำเวที มีวิทยากรเข้าไปจัดการ เหล่านี้จึงเป็นเครื่องมือในการสร้างองค์ความรู้ และความร่วมมือในระดับปัจเจกชนได้ อีกทั้งสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ระหว่างหมู่บ้านเพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างกัน ซึ่งอาจจะก่อให้เกิดกำลังใจตามมาด้วย ซึ่งงานวิจัยที่จะศึกษาจะใช้ทฤษฎี แนวคิด และสิ่งที่ได้จากทบทวนวรรณกรรมไปสังเกตกระบวนการจัดการปัญหาเรื่องสิทธิชุมชนภายใต้กระบวนการพัฒนาว่ามีปัจจัยอะไรบ้างที่ก่อให้เกิดการร่วมกลุ่ม ความร่วมมือร่วมใจของประชาชนและผู้คนจากทุกภาคส่วน จนสามารถที่จะทำให้สิทธิชุมชนและกระบวนการพัฒนาอยู่ด้วยกันได้อย่างบูรณาการ สมดุล และยั่งยืนต่อไปได้

ระเบียบวิธีการวิจัย

การศึกษาวิจัยนี้เป็นการศึกษาทำความเข้าใจ (Subjective understanding) ปรากฏการณ์หนึ่งที่เกิดขึ้นในสังคมไทย โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative approach) ซึ่งเป็นการเก็บข้อมูลชั้นปฐมภูมิจากภาคสนาม ด้วยกระบวนการสังเกตอย่างมีส่วนร่วม (Participant Observation) และการสัมภาษณ์ (Interview) ซึ่งเป็นการรวบรวมข้อมูลทั้งหมด (Holistic) ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องสิทธิมนุษยชนด้านสิทธิชุมชนและปัญหาสิทธิชุมชนที่เกิดขึ้น โดยเฉพาะปัญหาสิทธิชุมชนของโครงการนิคมอุตสาหกรรมอมตะนคร

กระบวนการนี้จะศึกษาปรากฏการณ์และสภาพปัญหาเรื่องสิทธิชุมชนของนิคมอุตสาหกรรมในบริบทและสภาพแวดล้อมที่ปัญหานั้นๆ ได้เกิดขึ้น (Contextual) ในขณะที่ทำการวิจัยหรือสัมภาษณ์จะใช้วิธีการจดบันทึกภาคสนาม การบันทึกเสียง และจะนำข้อมูลที่ได้ทั้งหมดมาตรวจสอบความถูกต้อง ด้วยการนำมาตรวจสอบกับข้อมูลการศึกษาหรือตัวเอกสารที่มีการรวบรวมมาก่อนหน้านี้

พื้นที่การศึกษาคือ นิคมอุตสาหกรรมอมตะนครและพื้นที่โดยรอบ ในการศึกษาจะศึกษาปัญหาสิทธิชุมชนที่เกิดขึ้นจากโครงการนิคมอุตสาหกรรมอมตะนคร ซึ่งเป็นนิคมอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ในปัจจุบัน และพื้นที่ที่ถูกกำหนดให้ก่อสร้างโครงการนิคมอุตสาหกรรมอมตะนครแห่งที่ 2 โดยแห่งแรกจะดูจากปัญหาที่ชุมชนได้รับและไปกระทบต่อสิทธิของชุมชนของชาวบ้าน โดยศึกษาพื้นที่เปรียบเทียบกับตั้งแต่ช่วงก่อนที่จะมีนิคมอุตสาหกรรม จนกระทั่งถึงปัจจุบันที่ได้มีนิคมอุตสาหกรรมเกิดขึ้นแล้วอย่างสมบูรณ์ การศึกษาจะเน้นถึงความเปลี่ยนแปลงในทุกมิติทั้งวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้าน มลภาวะและสิ่งแวดล้อม การรวมตัวกันเป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมเพื่อเรียกร้องต่อสู้กับนิคมอุตสาหกรรมอมตะนคร การจัดการปัญหาของอมตะนคร หน่วยงานรัฐ และหน่วยงานปกครองส่วนท้องถิ่น กระบวนการมีส่วนร่วมของภาคประชาสังคม รวมถึงการนำเรื่องกรรมสิทธิ์ส่วนร่วมมาใช้ ส่วนในพื้นที่ที่จะก่อสร้างเป็นนิคมอุตสาหกรรมอมตะนครแห่งที่ 2 จะศึกษาว่าถ้าหากเกิดการก่อสร้างขึ้น ชาวบ้านกลัวจะไปกระทบกับสิทธิชุมชนอะไรบ้าง วิธีการรับฟังความคิดเห็นของประชาชนในพื้นที่มีหรือไม่ มีขั้นตอนที่ต้องไปร้องใส่หรือไม่ เช่น กระบวนการจัดทำประชาพิจารณ์ การทำประชาคมหมู่บ้าน ความเข้าใจของชาวบ้านเรื่องพื้นที่สีเขียว องค์กรหรือผู้ให้การสนับสนุนที่ถือว่าเป็นพันธมิตรของชาวบ้านมีใครบ้าง ช่วยเหลืออย่างไร ทำที่และความพยายามของอมตะนคร และบทบาทของหน่วยงานรัฐและหน่วยงานปกครองส่วนท้องถิ่น

เทคนิคและวิธีการศึกษา

1. การศึกษาจากเอกสาร จากหนังสือ หรือจากบทความทางสื่อต่างๆ ทั้งหนังสือพิมพ์ นิตยสาร Internet ที่มีการบันทึกรวบรวม ซึ่งส่วนใหญ่เป็นข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับเรื่องสิทธิชุมชน ตั้งแต่แนวคิดเรื่องสิทธิชุมชนในประเทศไทย เพื่อ หนึ่ง ให้ศึกษาสิทธิชุมชนในมิติกว้างระดับประเทศ มีความรู้ความเข้าใจคำว่าสิทธิชุมชน สิทธิชุมชนกับสังคมไทย สอง เพื่อศึกษาพัฒนาการเรื่องสิทธิชุมชน การดำรงอยู่ และการปรับตัวของสิทธิชุมชนในบริบทต่างๆ สาม ศึกษาแนวความคิดเรื่องการจัดการทรัพยากรว่าด้วยการจัดการทรัพยากรร่วม ทั้งที่เป็นประสบการณ์จากต่างประเทศและแนวคิดในประเทศไทย การศึกษาในขั้นนี้เพื่อให้การลงภาคสนามจริงๆ มีข้อมูลเบื้องต้นเป็นพื้นฐานประกอบการสัมภาษณ์ การสังเกตและการพูดคุย ช่วยทำให้เกิดความเข้าใจในตัวปัญหาและพื้นที่นั้นๆ ได้อย่างดียิ่งขึ้น การศึกษาจะไม่ต้องเริ่มต้นจากศูนย์ การพูดคุยให้ข้อมูลระหว่างผู้สัมภาษณ์และผู้ให้สัมภาษณ์มีความต่อเนื่อง คู่สนทนาารู้สึกว่าผู้สัมภาษณ์มีความใส่ใจหรือสนใจศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับปัญหาสิทธิชุมชนของนิคมอุตสาหกรรมอมตะนครมาแล้วพอสมควร

2. การสัมภาษณ์ (Interview) จะสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่าง (Sample Population) ซึ่งในการศึกษาคั้งนี้คือ ชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากการก่อสร้างโครงการนิคมอุตสาหกรรมอมตะนครแห่งแรก ชาวบ้านที่คาดว่าจะได้รับผลกระทบจากการก่อสร้างโครงการนิคมอุตสาหกรรมอมตะนครแห่งที่สอง ซึ่งชาวบ้านได้รวมตัวกันเคลื่อนไหวภายใต้ชื่อ “เครือข่ายแม่พระธรณี” และชาวบ้านผู้ที่ได้รับปัญหาจากการเกิดขึ้นของนิคมอุตสาหกรรมอมตะนคร โดยจะแบ่งการสัมภาษณ์ออกเป็น 2 ส่วนคือ

หนึ่ง ปัญหาของชุมชน เป็นการสัมภาษณ์เพื่อศึกษาปัญหาสิทธิชุมชนในกรณีศึกษาเฉพาะ (case study) เพื่อให้เห็นถึงปัญหาที่เกิดขึ้นจริงๆ ในพื้นที่หนึ่งๆ ได้ชัดเจนขึ้น เพื่อทำความเข้าใจปัญหานั้นเอง และทำให้สามารถอนุมานไปเห็นถึงปัญหาสิทธิชุมชนในภาพรวมได้ นอกจากนี้เรายังสัมภาษณ์เพื่อให้ทราบถึงผลกระทบที่ชาวบ้านได้รับจากโครงการนิคมอุตสาหกรรม ทั้งเรื่องวิถีชีวิตตั้งแต่ก่อนเริ่มโครงการจนกระทั่งถึงปัจจุบัน ความเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง วัฒนธรรม และความเป็นชุมชน ซึ่งจะทำให้ทราบถึงสถานการณ์ของปัญหา และเห็นพลวัตกับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น การแก้ปัญหาของนิคมอุตสาหกรรมอมตะนครที่มีต่อปัญหาที่เกิดขึ้น การทำหน้าที่ของหน่วยงานรัฐและหน่วยงานปกครองส่วนท้องถิ่นในฐานะตัวแทนของชาวบ้าน และทัศนคติมุมมองต่อการอยู่ร่วมกันของสิทธิชุมชนกับกระบวนการพัฒนาของชาวบ้าน เมื่อประเทศจำเป็นต้องพัฒนาเดินหน้าต่อไป ในขณะที่ต้องคำนึงถึงสิทธิของบุคคลอื่น สิทธิของชาวบ้าน และสิทธิของชุมชน การคำนึงถึงเรื่องทรัพยากรร่วม อาจจะเป็นสิ่งสำคัญซึ่งจะอย่างไรให้ 2 สิ่งนี้ สามารถเดินไปด้วยกันได้

สอง ขบวนการ จะเป็นการสัมภาษณ์ผู้เคลื่อนไหวในนามเครือข่ายแม่พระธรณีถึงแนวทางการต่อสู้เรื่องสิทธิชุมชน และปัญหาของสิทธิชุมชน การสัมภาษณ์จะเป็นการถ่ายทอดข้อมูลที่เกิดจากการสังสมประสบการณ์ตรงของผู้ที่ร่วมเคลื่อนไหวทั้งในระดับแกนนำและแนวร่วมเครือข่าย และเป็นข้อมูลที่ได้จากการเรียนรู้ของผู้ให้สัมภาษณ์ผ่านการรับรู้มุมมองเรื่องสิทธิชุมชนและปัญหาของสิทธิชุมชนจากนักพัฒนาเอกชนหรือขบวนการเคลื่อนไหวสิทธิชุมชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ การสัมภาษณ์ในขั้นนี้อาจจะทำให้เห็นถึงการรวมตัว การกำหนดยุทธวิธีการต่อสู้ในบริบทที่ต่างกันตั้งแต่ก่อนเริ่มก่อตั้งเครือข่ายแม่พระธรณีจนกระทั่งถึงปัจจุบันที่เครือข่ายได้ประสบมา การปรับตัวของขบวนการ การจัดองค์กรการเคลื่อนไหว การเรียนรู้ผ่านการถ่ายทอดประสบการณ์สิทธิชุมชน การสร้างพันธมิตรและการประสานเครือข่าย เหตุผล อารมณ์ ความรู้สึกนึกคิดของชาวบ้านที่มีต่อปัญหา และดูความเข้าใจของชาวบ้าน บริษัท และหน่วยงานปกครองส่วนท้องถิ่น ในเรื่องสิทธิชุมชนผ่านการแสดงบทบาทการเคลื่อนไหวของแต่ละกลุ่ม

สิ่งสำคัญในงานวิจัยคือดูว่าสุดท้ายทั้งการพัฒนาและสิทธิชุมชนจะไปด้วยกันอย่างไร แนวคิดการจัดการทรัพยากรร่วมที่เกิดในชุมชนจากทุกฝ่ายเป็นอย่างไร การประนีประนอมและการเจรจาพูดคุยจะเกิดขึ้นไหม มากน้อยแค่ไหน และกระบวนการมีส่วนร่วมที่ทุกฝ่ายได้เข้ามามีส่วนร่วมอย่างเท่าเทียมกันหรือไม่ คำตอบที่เกิดขึ้นถือได้ว่าเป็นเสียงที่สะท้อนออกมาจากคูกรณี ผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ผู้ได้รับผลกระทบจริงๆ ซึ่งทุกเสียงถือได้ว่ามีความสำคัญมากเพราะเป็นหน่วยย่อยของกลุ่มที่จะทำให้เราเข้าใจภาพของปัญหาในกรณีนี้และเข้าใจภาพของปัญหาสิทธิชุมชนในภาพรวมได้ดียิ่งขึ้น ทั้งนี้การสัมภาษณ์ในระดับนี้จะทำให้ได้คำตอบเชิงลึก

3. การสังเกตอย่างมีส่วนร่วม (Participation Observation) ด้วยการเข้าร่วมทำกิจกรรมกับชุมชนและเข้าร่วมการเคลื่อนไหวของชุมชนในประเด็นเนื้อหาดังกล่าว

ผลการศึกษา

จากนโยบายส่งเสริมการพัฒนาที่กำหนดให้จังหวัดชลบุรีเป็นพื้นที่อุตสาหกรรม ภายใต้โครงการ Eastern Seaboard เริ่มแรกของการก่อสร้างนิคมอุตสาหกรรมอมตะนครประมาณปี พ.ศ.2532 ชาวบ้านในพื้นที่ที่ถูกกำหนดให้เป็นพื้นที่ก่อสร้างไม่ทราบมาก่อนว่าจะเกิดนิคมอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ ไม่มีการรับฟังความคิดเห็นและให้ข้อมูลกับชาวบ้านแต่อย่างใด เมื่อนิคมอุตสาหกรรมอมตะนครดำเนินการไปสักระยะหนึ่งได้ก่อให้เกิดผลกระทบต่อชุมชนและชาวบ้าน ซึ่งเป็นปัญหาที่สร้างการเปลี่ยนแปลงอย่างมากให้กับพื้นที่ ทั้งวิถีชีวิต วิถีการผลิต สภาพเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรม

จากการศึกษาพบว่า ปัญหาที่นิคมอุตสาหกรรมอมตะนครสร้างผลกระทบต่อให้กับชุมชนมากที่สุดคือปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมโดยเฉพาะเรื่องน้ำ เพราะปัญหาไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะพื้นที่เท่านั้น แต่ปัญหายังได้ขยายออกไปเป็นวงกว้างกระทบต่อระบบนิเวศโดยรวมอีกด้วย ดังนั้นคนที่ได้รับความเสียหายจึงไม่ได้จำกัดแค่ชาวบ้านที่อาศัยอยู่รอบนิคมอุตสาหกรรม สำหรับปัญหาเรื่องน้ำ สามารถแบ่งออกเป็นปัญหาย่อยๆ ได้ 3 ปัญหาคือ

หนึ่ง ปัญหาเรื่องน้ำเสีย สาเหตุของปัญหาเกิดจากการปล่อยน้ำที่ไม่ได้มาตรฐานของนิคมอุตสาหกรรมอมตะนครและโรงงานภายในนิคมอุตสาหกรรมลงสู่คลองพานทองและคลองตำหรุ ซึ่งจะไหลต่อไปยังแม่น้ำบางปะกง น้ำที่ถูกปล่อยออกมาจึงส่งผลกระทบต่อชาวบ้านตลอดทั้งสายน้ำที่ต้องใช้น้ำในการทำเกษตร การเลี้ยงสัตว์น้ำ และนำน้ำมาใช้ในการอุปโภคบริโภค ผลที่เกิดขึ้นตามมาหลังจากนั้น นอกจากชาวบ้านไม่สามารถดำเนินชีวิตได้ตามปกติ ผลผลิตได้รับความเสียหายแล้ว หลายๆ คนต้องละทิ้งจากอาชีพเดิม หรือต้องย้ายออกจากพื้นที่ไป จากการตรวจสอบของอนุกรรมการสิทธิชุมชนและฐานทรัพยากร คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ ก็ได้พบปัญหานี้เช่นเดียวกัน ผลที่ปรากฏคือมีการลักลอบปล่อยน้ำเสียที่มีสารปนเปื้อนออกสู่ภายนอก แต่รายงานซึ่งแสดงการวิเคราะห์ผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมของโครงการนิคมอุตสาหกรรมอมตะนครไม่สอดคล้องกัน โดยรายงานระบุว่า ทางอมตะนครได้มีการบำบัดน้ำเสียเพียงพอที่จะสามารถรับจำนวนน้ำเสียที่แต่ละโรงงานส่งให้ มีการแยกรางน้ำฝนออกจากรางน้ำเสีย และจะไม่มีการนำน้ำที่ได้รับการบำบัดแล้วนั้นออกสู่ภายนอก เนื่องจากน้ำที่ได้นั้นจะถูกนำกลับมาใช้ภายในนิคมอุตสาหกรรม ใช้รดน้ำต้นไม้ในพื้นที่สีเขียว หรือนำไปใช้ภายในสนามกอล์ฟ ส่วนโรงงานภายในนิคมอุตสาหกรรมอมตะนครนั้นก่อนที่จะปล่อยน้ำทิ้งลงสู่บ่อบำบัดน้ำเสียส่วนกลางจะต้องมีการบำบัดน้ำเสียภายในโรงงานจนกว่าจะได้มาตรฐานตามที่กำหนด

สอง ปัญหาขาดแคลนน้ำและแย่งชิงน้ำ ภาคตะวันออกรวมถึงจังหวัดชลบุรีมีปัญหาเรื่องน้ำแล้งในช่วงฤดูร้อนและช่วงฤดูการเพาะปลูกอยู่แล้ว แต่เมื่อเกิดภาคอุตสาหกรรมขึ้นมาทำให้ความต้องการการใช้น้ำเพิ่มสูงขึ้น ผลที่เกิดขึ้นตามมาคือปัญหาการแย่งชิงน้ำระหว่างภาคเกษตรกรรม ภาคครัวเรือน ภาคบริการการท่องเที่ยว และภาคอุตสาหกรรม จนปัญหาลุกลามเกิดเป็นความรุนแรงระหว่างชาวบ้านกับอมตะนคร มีการเผาท่อส่งน้ำ จากการสำรวจความคิดเห็นของชาวบ้านรอบๆ โครงการของทางอมตะนครเอง ก็พบว่าในรายชื่อประกอบอาชีพเกษตรกรรมต่างได้รับผลกระทบจากปัญหาขาดแคลนน้ำเป็นจำนวนมาก

สาม ปัญหาน้ำท่วม ลักษณะที่ตั้งของอมตะนครมีลักษณะเป็นแอ่งกระทะ พอเข้าสู่ฤดูฝนหรือหน้ามรสุม ฝนตกลงมาน้ำจึงท่วมซัง แต่น้ำก็ท่วมไม่นานเพราะมีคูคลองและทางน้ำที่จะช่วยระบายน้ำลงสู่ทะเลอ่าวไทย แต่ปัญหาน้ำท่วมหนักขึ้นเนื่องจากเมื่อสร้างนิคมอุตสาหกรรมและบ้านเรือนใหม่ๆ ขึ้นมาได้ถมที่ยกสูงขึ้นพื้นที่โดยรอบซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยของชาวบ้านท้องถิ่นดั้งเดิมจึงอยู่ระดับต่ำลงไป ประกอบกับคูคลองและทางเดินน้ำถูกถมเพื่อเพิ่มพื้นที่ก่อสร้างและทำถนน เมื่อฝนตกน้ำจึงไม่สามารถหาทางออกตามธรรมชาติได้ บ้านเรือนชาวบ้านจึงได้รับผลกระทบหนักมาก จำต้องรับกับสภาวะที่นิคมอุตสาหกรรมป้องกันน้ำท่วมด้วยการกั้นน้ำจึงทำให้บ้านเรือนมีระดับน้ำท่วมที่สูงขึ้น

ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมอื่นๆ จะเป็นเรื่องคุณภาพอากาศ กลิ่น และเสียง ที่มีค่าเกินกว่ามาตรฐานซึ่งไม่สอดคล้องกับรายงานการวิเคราะห์ผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม (EIA) ที่ส่งให้กับสำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (สผ.) ที่ระบุว่ามีการตรวจวัดค่าและทั้งหมดอยู่ในเกณฑ์ปกติ ส่วนปัญหานอกเหนือจากนี้จะเป็นปัญหาสาธารณสุขที่พบโรคใหม่และความไม่เพียงพอของยา บุคลากร อุปกรณ์ทางการแพทย์ ปัญหาทางด้านสังคม เช่น ปัญหาอาชญากรรม ปัญหายาเสพติด ปัญหารถติด ปัญหาประชากร ฯลฯ

จึงเห็นได้ว่าปัญหาที่เกิดขึ้นส่งผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติไม่ใช่เพียงปัจจัยการผลิต แต่ในแง่เศรษฐกิจ วิถีชีวิต วิถีผลิต ความสัมพันธ์ในมิติสังคม การเมือง และวัฒนธรรมของชุมชนและชาวบ้านต้องเปลี่ยนไปด้วย จึงเป็นการทำลายทุนทางเศรษฐกิจ ทุนทางสังคม และทุนทางวัฒนธรรมที่ช่วยทำให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็ง พึ่งพาตัวเองได้ จากการยึดโยงกันระหว่างสมาชิกในชุมชนนั้นๆ เป็นทุนที่เกิดขึ้นจากภายในชุมชนเอง ต้องเปลี่ยนเป็นการพึ่งพิงทุนจากภายนอกชุมชนที่อุตสาหกรรมจะเป็นเหยียบย่ำให้ ฉะนั้นการดำรงอยู่และความมั่นคงของชุมชนจึงไม่ได้ขึ้นอยู่กับแค่คนในชุมชนแต่ถูกกำหนดจากคนนอกชุมชน ยิ่งคือทุนชีวิตที่ทำให้เกิดความมั่นคงในการยังชีพได้ อีกทั้งทรัพยากรธรรมชาติยังมีคุณค่าต่อส่วนร่วมที่จะสามารถใช้ประโยชน์ร่วมกันนั่นคือ ทุนทางเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นทุนทางเศรษฐกิจที่เป็นของคนทุกคน จึงทำให้ทุนทางเศรษฐกิจนี้กลายเป็นทุนทางสังคมของชุมชน ดังนั้นเมื่อทรัพยากรธรรมชาติเป็นของคนทุกคน ไม่มีคนหนึ่งคนใดเป็นเจ้าของ ทุกคนจึงสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์กันร่วมได้ จำเป็นต้องมีการกำหนดสิทธิส่วนร่วมในการเข้าถึงทรัพยากร เพื่อให้การเข้าไปใช้ประโยชน์คำนึงถึงผู้อื่นที่จะใช้ทรัพยากรเหมือนกัน ด้วยการกำหนดกติกาในการใช้ประโยชน์ๆ ไม่เกิดปัญหาเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจากพฤติกรรมของผู้ใช้ที่เป็นแบบมือใครยาวสาวได้สาวเอา

ตามแนวคิดของ Elinor Ostrom ได้เสนอวิธีการจัดการทรัพยากรส่วนร่วมให้คงอยู่ จำเป็นจะต้องอาศัยการตกลงร่วมกัน ซึ่งสอดคล้องกับหลักสิทธิชุมชนที่เป็นสิทธิร่วมในการดูแลรักษา ออกกฎเกณฑ์ต่างๆ ป้องกันดูแลทรัพยากรร่วมต่างๆ ร่วมกัน ไม่ใช่อำนาจหน้าที่เฉพาะของกลุ่มหนึ่งกลุ่มใด ซึ่งสอดคล้องกับสิทธิชุมชนที่จะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยกระบวนการมีส่วนร่วม และกระบวนการมีส่วนร่วมจะช่วยให้การพัฒนาเป็นไปอย่างยั่งยืนและไม่ได้เป็นประโยชน์เพื่อคนใดคนหนึ่ง การใช้สิทธิเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนอาจจะแสดงผ่านขั้นตอนการรับฟังความคิดเห็นของประชาชน (Public Hearing) ซึ่งเป็นกระบวนการทางกฎหมายที่เปิดโอกาสให้ประชาชนผู้มีส่วนได้เสียสามารถเข้ารับฟังผลกระทบจากโครงการหรือกิจกรรมอื่นๆ เพื่อก่อให้เกิดการแสดงความคิดเห็นก่อนการดำเนินการ และการจะได้มาซึ่งสิทธิชุมชน ต้องอาศัยขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม เพื่อให้สังคมมีความหลากหลาย แต่ละท้องถิ่นมีเสรีภาพในการกำหนดกติกาของตนเองขึ้นมา

ปัญหาที่เกิดขึ้นในพื้นที่ทำให้คนกลุ่มหนึ่งรวมตัวกันขึ้นมาภายใต้ชื่อ “เครือข่ายแม่พระธรณี” เพื่อเคลื่อนไหวเรื่องสิทธิชุมชนเพื่อปกป้องรักษาสิ่งแวดล้อมและการดำรงอยู่ของชุมชนในพื้นที่นิคมอุตสาหกรรมอมตะนคร พื้นที่บริเวณรอบๆ และพื้นที่ที่ถูกกำหนดว่าจะก่อสร้างนิคมอุตสาหกรรมแห่งที่ 2 ซึ่งยังคงความสมบูรณ์เป็นพื้นที่สีเขียว

พัฒนาของเครือข่ายแม่พระธรณีก่อตัวขึ้นเมื่อปี 2552 เนื่องจากอมตะนครจะสร้างโครงการอุตสาหกรรมอมตะนคร 2 ชาวบ้านที่ตระหนักในผลกระทบของโครงการแรกจึงไม่ต้องการให้เกิดปัญหาซ้ำๆ ขึ้นอีกในขณะที่โครงการแรกยังแก้ไขปัญหาไม่เรียบร้อย ก่อนที่จะมีเครือข่ายแม่พระธรณีเกิดขึ้น ชาวบ้านที่อยู่บริเวณนิคมอุตสาหกรรมอมตะนครโครงการแรกก็ออกมาเคลื่อนไหว แต่มีจำนวนไม่กี่คน ไม่ได้รวมตัวกันเป็นกลุ่ม และเป็นการเลือกเคลื่อนไหวในบางประเด็นที่ตนเองและชุมชนประสบปัญหาเท่านั้น เช่น ปัญหาการ

ปล่อยน้ำเสียทำให้ปลาในคลองตายจำนวนมาก เป็นต้นการร้องเรียนกับอมตะนครก็ไม่ค่อยประสบความสำเร็จ เพราะยังไม่มีพลังมากนัก แต่เมื่อมีเหตุการณ์ขยายโครงการทำให้มีแนวร่วมเพิ่มขึ้น

เครือข่ายแม่พระธรณีจัดเป็นองค์กรทางสังคมองค์กรหนึ่ง เนื่องจากสมาชิกแต่ละคนต่างมีบทบาทและหน้าที่ โครงสร้างหลักๆ ขององค์กรจะไม่มีผู้นำและผู้ตามซึ่งถือเป็นลักษณะเด่นของกลุ่ม ทำให้ทุกคนสำคัญเท่าๆ กัน ไม่มีการชิงบทบาทในการนำ แต่จะมีเลขาและผู้ประสานงานทำหน้าที่ติดตามเหตุการณ์ในพื้นที่ แจ้งข่าวสารความคืบหน้ากับสมาชิก นัดประชุม ฯลฯ ในขณะที่คนอื่นๆ ก็คือสมาชิกกลุ่มเป็นแนวร่วมของเครือข่ายนั่นเอง ทุกคนจะทำหน้าที่ติดตามสถานการณ์ในพื้นที่ แก้ไขรับมือปัญหาเฉพาะหน้า โดยแต่ละคนจะทำงานตามความถนัดของตนเอง

กลยุทธ์การต่อสู้เพื่อรักษาสิทธิชุมชนของกลุ่มนี้ถือว่าเกิดขึ้นมาไม่นาน ชาวบ้านที่มาร่วมมักมาเป็นครั้งคราว ลักษณะการต่อสู้จึงเป็นรายประเด็นตามสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในขณะนั้น เริ่มจากการพบปะพูดคุย กำหนดยุทธวิธี ทำที่ และจุดยืนของกลุ่ม จากข้อมูลของแต่ละคนก็รวบรวมมา ช่วงแรกในการเคลื่อนไหวของเครือข่ายแม่พระธรณีจะเป็นลักษณะเผชิญหน้าเข้าชนกับทางอมตะนคร ซึ่งได้รับการถ่ายทอดประสบการณ์จาก NGOs ต่อมาทางกลุ่มตกลึกวิถีการเคลื่อนไหวใหม่ที่มีลักษณะประนีประนอม ใช้การพูดคุยเจรจา ต่อรอง และทำความเข้าใจกัน หลังจากที่แนวร่วมถูกทำร้ายถึงขั้นจะเอาชีวิต ภายหลังการเคลื่อนไหวทุกครั้งในกลุ่มจะมานั่งสรุปและถอดบทเรียนเพื่อเป็นแนวทางให้การเคลื่อนไหวครั้งต่อไปและประเมินความสำเร็จด้วย

สำหรับการสร้างเครือข่าย พันธมิตรหลักๆ คือสื่อมวลชนที่นำเสนอข่าวการเคลื่อนไหวและปัญหาสิทธิชุมชนออกไปสู่สาธารณะ ส่วน NGOs เข้ามาช่วยในช่วงต้นของการรวมตัวเคลื่อนไหวเนื่องจากยังไม่มีประสบการณ์ แต่สุดท้ายบทบาทก็ค่อยๆ หายไปด้วยแนวความคิดที่ไม่ตรงกันและบางคนมาช่วยเพราะต้องการแสวงหาประโยชน์จากกลุ่ม สำหรับชาวบ้านจะใช้การชักจูงและถ่ายทอดเรื่องราวให้ฟัง ก่อนปี 2556 ถือว่ามีจำนวนไม่มากนัก แต่หลังจากเหตุการณ์น้ำท่วมใหญ่ปลายปี 2556 ชาวบ้านรู้ถึงผลของการมีนิคมอุตสาหกรรมในพื้นที่ เริ่มตระหนักถึงปัญหา กลุ่มนักการเมืองท้องถิ่นเป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่มีบทบาทอย่างมากในการศึกษาครั้งนี้ เพราะมีเข้ามามีส่วนร่วมได้ส่วนเสียกับนิคมอุตสาหกรรมอมตะนคร ทั้งที่ชาวบ้านคาดหวังการทำหน้าที่ที่ต้องเป็นตัวแทนของพวกเขา ทางกลุ่มพร้อมที่จะเปิดโอกาสให้คนกลุ่มนี้เข้ามาปกป้องรักษาทรัพยากรส่วนรวมร่วมกัน นอกจากกลุ่มต่างๆ ที่กล่าวไปข้างต้น เครือข่ายแม่พระธรณีได้สร้างความสัมพันธ์อันดีกับกลุ่มอื่นๆ ที่มีปัญหาคล้ายๆ กันและต่อสู้ในเรื่องสิทธิชุมชนเหมือนกัน เช่น ชาวบ้านจากเขาหินซ้อน ชาวบ้านจากปราจีนบุรี และชาวบ้านจากระยอง เป็นต้น

ปัจจัยที่มีผลต่อความเข้มแข็งและความอ่อนแอมาจากจำนวนคนที่ยังน้อยเพราะการเพิกเฉยไม่ตื่นตัว การสยบยอมทนกับสภาพปัญหา ข้อจำกัดในเรื่องเวลาและอาชีพ ความปลอดภัยในชีวิตเพราะมีเรื่องผลประโยชน์ของผู้มีอิทธิพล เป็นอุปสรรคหนึ่งที่น่าจะมีผลให้ขบวนการมีพลังน้อย อำนาจต่อรองไม่มากนัก อุปสรรคอีกอย่างคือ การไม่มีคนรุ่นใหม่เข้าร่วมกับเครือข่ายแม่พระธรณีในการปกป้องสิทธิชุมชน อุดมการณ์ของคนต่อสู้ในตอนนี้อาจจะเลือนหายไป ไม่ได้รับการสานต่อในการรักษาท้องถิ่นและความอุดมสมบูรณ์ทางธรรมชาติเอาไว้ อุปสรรคสุดท้ายที่มีผลต่อบางคนคือการเคลื่อนไหวต้องใช้เงินส่วนตัว การเข้าร่วมกับเครือข่ายทำให้ไม่สามารถประกอบอาชีพได้เต็มที่ ส่วนปัจจัยที่มีผลต่อความสำเร็จมากที่สุดคือ การที่ทุกคนไม่รับผลประโยชน์จากอมตะนคร แม้จะมีการหยยยื่นให้ ความตั้งใจจริงในการรักษาผลประโยชน์ท้องถิ่น รวมทั้งความสามัคคี ช่วยทำให้เครือข่ายแม่พระธรณีมีอำนาจในการต่อรองกับอมตะนครเพิ่มมากขึ้น อมตะนครพร้อมที่จะเข้ามาพูดคุยทำความเข้าใจกับกลุ่มก่อนตัดสินใจดำเนินการอะไรในชุมชน จึงเห็นได้ว่า การใช้ soft power อย่างการแลกเปลี่ยนข้อมูลต่อรองกันประสบความสำเร็จมากกว่าการเข้าต่อสู้ขัดขวาง และทำที่ของ

อมตะนครที่มีกับกลุ่มและชุมชนเริ่มดีขึ้นหลังจากเหตุการณ์น้ำท่วมใหญ่ปี 2556 โดยให้ความช่วยเหลือกับกิจกรรมในชุมชน และร่วมมือกันพูดคุยแก้ปัญหาเรื่องน้ำ

ข้อเสนอแนะ

1. สิทธิชุมชน จะเกิดขึ้นได้ต้องมาจากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้าง ให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการรับผิดชอบร่วมกัน สิทธิอำนาจไม่ได้ผูกขาดโดยรัฐหรือเอกชนเท่านั้น
2. ในระดับท้องถิ่น กำหนดกฎหมายต่างๆ โดยผ่านประชาคม เช่น ข้อบัญญัติชุมชน เป็นต้น
3. ในระดับประเทศ แก้ปัญหาของการใช้สิทธิชุมชนด้วยการออกกฎหมายลูก การสร้างความเข้าใจของเจ้าหน้าที่ หรือการใช้หลักนิติธรรมร่วมด้วย เป็นต้น
4. ปรับปรุงการจัดทำ EIA, EHIA เพราะปัจจุบันขั้นตอนทำรายงานดังกล่าวไม่มีเจ้าหน้าที่ของรัฐเข้าไปร่วมสังเกตการณ์ บริษัทจ้างให้เอกชนเป็นคนทำ และผลสรุปสุดท้ายที่ต้องได้ออกมาคือต้องผ่านตามเกณฑ์ที่กฎหมายกำหนด ควรจะเปลี่ยนมากำหนดเป็นนโยบายในแต่ละเรื่องแทนแต่ละโครงการ

เอกสารอ้างอิง

กิตติศักดิ์ ปรกติ. (2550). **สิทธิชุมชน**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิญญูชน.

กมลศักดิ์ ตรีครุฑพันธ์. (2549). **การศึกษาความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ระหว่าง รัฐ ชุมชน และกลุ่มผลประโยชน์: กรณีศึกษานิคมอุตสาหกรรมมาตาพุด อำเภอเมือง จังหวัดระยอง**. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. (2552). **เศรษฐศาสตร์การเมืองและสถาบัน สำนักทำพระจันทร์**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ openbook.

คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. (2554). **ปาฐกถา 60 ปี เศรษฐศาสตร์ ธรรมศาสตร์**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ openbook.

ชญาพัทธ์ ดีมา. (2554). **ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมกับการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน**. วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรดุสิตบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ชล บุนนาค และคณะทำงานเครือข่ายวิชาการเพื่อการปฏิรูป คณะกรรมการสมัชชาปฏิรูป. (2555). **การสำรวจองค์ความรู้เรื่องแนวคิดว่าด้วยเรื่องการจัดกรจัดการทรัพยากรร่วม: ประสบการณ์จากต่างประเทศและแนวคิดในประเทศไทย. โครงการการสำรวจองค์ความรู้เพื่อการปฏิรูปประเทศไทย**. โดยคณะทำงานเครือข่ายวิชาการเพื่อการปฏิรูป คณะกรรมการสมัชชาปฏิรูป.

โตม ไกรปกรณ์ (2548). **ขบวนการสิ่งแวดล้อมในสังคมไทยระหว่าง พ.ศ. 2525-2535 ศึกษาการเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อนน้ำโจน เขื่อนแก่งกรุง และเขื่อนปากมูล**. อักษรศาสตรดุสิตบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

นราพร อินทร์แดนดอน (2556). ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมเพื่อสิทธิชุมชน: ศึกษากรณีการเคลื่อนไหวของเครือข่ายประชาชนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในจังหวัดระยอง. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. (2556). **เอกสารประกอบการเรียนวิชาเศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยเศรษฐศาสตร์การเมืองแนวสถาบันนิยม.**

ประภาส ปิ่นตบแต่ง (2540). การเมืองของขบวนการชาวบ้านด้านสิ่งแวดล้อมในสังคมไทย. รัฐศาสตรดุษฎีบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ประภาส ปิ่นตบแต่ง (2541). การเมืองบนท้องถนน 99 วัน สมัชชาคนจน และประวัติศาสตร์การเดินขบวนชุมนุมประท้วงในสังคมไทย. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกริก

ปิยะนาถ วชิรบัณฑิต (2554). การสร้างฉันทามติเพื่อการถือครองที่ดินแบบโฉนดชุมชนในที่ดินกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล: กรณีศึกษาชุมชนคลองโยง จังหวัดนครปฐม. ปริญญาการวางแผนภาคและเมืองมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคณะ (2545). วิถีชีวิต วิถีสุข ขบวนการประชาชนร่วมสมัย. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ตรีสวิน (ซิลค์เวอร์มบุคส์).

ศิริศักดิ์ดา ธรรมรัตกุล (2556). ขบวนการเคลื่อนไหวของชุมชนในการเรียกร้องสิทธิที่ดิน: กรณีศึกษาชุมชนเกาะเสม็ด หมู่ 4 ตำบลเพ อำเภอเมือง จังหวัดระยอง. ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาชนบทศึกษาและการพัฒนา สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ศิโรนี โตะสัน (2556). การสร้างความรู้โดยชุมชนในบริบทการเคลื่อนไหวคัดค้านการสร้างโรงไฟฟ้าถ่านหิน: กรณีศึกษาชุมชนบ้านตะเคียนดำ อำเภอท่าเสา จังหวัดนครศรีธรรมราช. สังคมสงเคราะห์ศาสตร์มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

สุนีย์ มัลลิกะมาลย์ (2545). รัฐธรรมนูญกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพิทักษ์รักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุภาวดี แก้วประดับ (2546). **สิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน: จากจารีตปฏิบัติสู่การปฏิรูปการเมืองไทย.** วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

เลิศชาย ศิริชัย ,อุดม หนูทอง, สืบพงษ์ ธรรมชาติ, สมเจตนา มุณีโมโนช, และนพดล กิตติกุล. (2546). **สิทธิชุมชนท้องถิ่นภาคใต้. พิมพ์ครั้งที่ 1.** กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์นิติธรรม.

สำนักวิจัยและการพัฒนา สถาบันพระปกเกล้า (2544). การประชุมวิชาการสถาบันพระปกเกล้าครั้งที่ 2 การมีส่วนร่วมของประชาชน ความยั่งยืนของประชาธิปไตย. กรุงเทพฯ: สถาบันพระปกเกล้า.

อัจฉรา โพธิยานนท์ (2539). การศึกษากับการพัฒนาชุมชน. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัด 9119 เทคนิควรรีนตั้ง.

เอกสารประมวลบทความประกอบการสัมมนา (Proceedings)

วันที่ 25 มิถุนายน 2558

(ห้อง 615)

ห้องที่ 7 ซาดิพันธ์ และคนข้ามชาติกับความเป็นอื่น (2)

เวลา 15.15 – 17.15 น.

อาจารย์ประจำห้อง

ดร.ชุนิฉิ เกษมณี

1. รัตนา ด้วยดี

“มั่งคริเตียนกับความทันสมัย”

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

มั่งคริสเตียนกับความทันสมัย¹ Modernity among Christian Hmong

รัตนา ด้วยดี²
Rattana Duaidee

บทคัดย่อ

งานศึกษาชิ้นนี้มุ่งทำความเข้าใจการเปลี่ยนมานับถือศาสนาคริสต์ของคนมั่งที่เข้ามาใช้ชีวิตอยู่ในเมืองเชียงใหม่ ผู้วิจัยนำเสนอว่าการเปลี่ยนความเชื่อจากบรรพบุรุษมาเป็นศาสนาคริสต์ของชาวมั่งในบริบทของเมืองเชียงใหม่เป็นการทำให้เกิดความทันสมัยตามแบบสังคมในเมืองและตะวันตก การศึกษาครั้งนี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยการเก็บข้อมูลเชิงชาติพันธุ์วรรณา (ethnographic fieldwork) เป็นหลัก โดยการสัมภาษณ์เชิงลึกกับคนมั่งคริสเตียนและผู้นำในองค์กรคริสเตียนมั่ง นอกจากนี้ ยังมีการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมในกิจกรรมที่คริสตจักรจัดขึ้นตลอดทั้งปีของคริสตจักรแห่งหนึ่งในจังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเป็นคริสตจักรของคนมั่งและมีการทำกิจกรรมร่วมกันเป็นประจำโดยใช้ภาษามั่งเป็นหลัก ระยะเวลาของการเก็บข้อมูลภาคสนามคือ เดือนมิถุนายน ถึงเดือน ธันวาคม 2557

ผลการศึกษา พบว่าเมื่อคนมั่งต้องออกจากชุมชนบนภูเขาเข้ามาใช้ชีวิตอยู่ในเมืองเพื่อการศึกษาและประกอบอาชีพ ท่ามกลางสังคมในเมืองที่ต้องปะทะสังสรรค์กับคนไทยพื้นราบและชาวต่างชาติ ซึ่งถือว่าเป็นกลุ่มที่มีวัฒนธรรมสูงส่งกว่า พวกเขาได้เปลี่ยนจากความเชื่อในบรรพบุรุษมานับถือศาสนาคริสต์ โดยการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเกิดขึ้นทั้งในระดับความเชื่อ โครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม วิถีชีวิตและปฏิบัติการในชีวิตประจำวัน เพราะการเปลี่ยนศาสนานำไปสู่การปรับเปลี่ยนอัตลักษณ์บางอย่าง เช่น ความเชื่อเรื่องการเกิด การตาย และชีวิตหลังความตาย การเลือกสิ่งยึดเหนี่ยวทางจิตใจ ตลอดจนการให้คุณค่า ความหมายในสิ่งต่างๆ เช่น การประกอบพิธีกรรมทางความเชื่อ การมองโลกและชีวิต บทบาทชายหญิง รวมถึงการแสดงออกทางพฤติกรรมภายนอก เช่น การแสดงความรักต่อกัน การให้เกียรติกัน การแต่งกาย การเลือกคู่แต่งงาน ฯลฯ ประการสำคัญคือ การปรับเปลี่ยนดังกล่าว ยังมีนัยยะของการปรับตัวให้เข้ากับ ความทันสมัย ทั้งในแง่ศาสนา การยกระดับสถานะทางสังคม ตลอดจนวิถีชีวิตของคนมั่งคริสเตียนในเมืองเชียงใหม่อีกด้วย

คำสำคัญ: มั่ง, กลุ่มชาติพันธุ์, การเปลี่ยนศาสนา, คริสเตียน, ความทันสมัย

Abstract

The study aims to understand the religion conversion of Hmong who nowadays settle in the city of Chiang Mai. My argument is that the conversion of the Hmong from believing in their forefather's traditional belief to believing in a world religion like Christianity is definitely a mean to reach out modernity and being modern like westerners. Ethnographic fieldwork is

¹ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ ปริญญาโท เรื่อง มั่งคริสเตียนในเมืองเชียงใหม่กับความทันสมัย หลักสูตรชาติพันธุ์สัมพันธ์และการพัฒนา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

² นักศึกษาสาขาชาติพันธุ์สัมพันธ์และการพัฒนา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (Ethnicity and Development Faculty of Social Sciences Chiang Mai University)

greatly taken in this research. I did depth interviews with Hmong Christians and their pastors including participatory observation was also accounted to look on activities and people relations in a Hmong church. The church is located in the city of Chiang Mai, Hmong language is used throughout the session and activities in church are regular held. My fieldwork was from June to December 2014

The study finds that when the Hmong people came down from their mountainous homelands to settle in the city of Chiang Mai either for education or occupations, they have to contact with lowlanders and foreigners whose cultures are more acceptable and viewed as modern, therefore the Hmong have changed their religion in order to enable them going well along with their new surrounding people. With this change of religion is also a change of Hmong social structures, social relations, ways of life, and their daily routines. Moreover, it leads to some changes of Hmong identities too, especially the understanding of human birth death and afterlife, a change of faith object, defining values and meanings of certain objects circumstances and relationship in a new definition and practice on ritual ceremonies, meaning of life, gender roles, attitudes and expressions, love and affection, honoring, dressing and having choice of marriage etc. Significantly, such conversion is really a mean of the Hmong people using to adopt their lives in this modern society, acquiring their social status which always being looked down by outsiders, and also a way to process their own ways of Hmong life independently from the former belief while living in the city of Chiang Mai.

Keywords: Ethnic group, Christian, Hmong, Modernity, Religion conversion

บทนำ: ความทันสมัยกับการเปลี่ยนศาสนา

ภาวะสมัยใหม่ คือช่วงเวลาตั้งแต่ปลายศตวรรษที่ 19 ถึง สงครามโลกครั้งที่สอง แต่ไม่มีการกำหนดเวลาชัดเจน (สุภางค์ จันทวานิช, 2553) เป็นยุคถัดมาจากยุคมืดหรือยุคกลาง (ช่วงเวลาของความเสื่อมโทรมทั้งทางวัฒนธรรมและทางสังคมในยุโรปหลังจากการล่มสลายของจักรวรรดิโรมัน นักสังคมวิทยาและผู้เชี่ยวชาญการพัฒนาชาวอเมริกันได้ใช้คำนี้อย่างแพร่หลายเมื่อต้นคริสต์ทศวรรษ 1960 ซึ่งความทันสมัยรวมถึง ทุนนิยม อุตสาหกรรมนิยม รัฐบาลการ การเป็นเมือง และโลกิยานุวัตร (ชยันต์ วรรณระภูติ, 2551)

การทำให้เป็นสมัยใหม่ มาพร้อมกับความมีเหตุผล ความเป็นวิทยาศาสตร์ และความเป็นศิวิไลซ์ ในเชิงปฏิบัติการที่เป็นรูปธรรมเกี่ยวกับการทำให้ทันสมัย เช่น ในแง่ของศาสนามีชนนารีชาวตะวันตกมาพร้อมกับอุดมการณ์ที่คิดว่าศาสนาคริสต์เป็นศาสนาที่มีความทันสมัย มีความเป็นเหตุเป็นผลมากกว่าศาสนาอื่นๆ โดยเฉพาะศาสนาของชนเผ่าต่างๆ ที่นับถือผี นับถือบรรพบุรุษ ถูกมองว่าเป็นความมกมาย เป็นความหลงผิด เป็นโลกความเชื่อของชาตาน เป็นความเชื่อที่ล้าหลัง สกปรก จึงจำเป็นต้องไปเปลี่ยนความเชื่อเหล่านี้ให้หันมานับถือศาสนาคริสต์เพื่อความสะอาดบริสุทธิ์ของจิตวิญญาณ เพื่อความทันสมัย ความมีเหตุผล และเข้ามาสู่การมีชีวิตใหม่ในโลกของพระเจ้าโดยผ่านกระบวนการเปลี่ยนศาสนาจากศาสนาหลักของโลก เช่น พุทธ อิสลาม ยูดาห์ หรือศาสนาย่อยอื่นๆ มาสู่การนับถือศาสนาคริสต์

ประเด็นการเปลี่ยนศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเปลี่ยนจากศาสนาดั้งเดิมของกลุ่มชาติพันธุ์มาเป็นศาสนาหลักหรือที่เรียกว่าศาสนาโลก (world religion) นั้น เป็นที่น่าสนใจของนักวิชาการทางมานุษยวิทยา ซึ่งตามประเพณีนิยมจะศึกษาชนกลุ่มเล็กๆ ที่เป็นสังคมชนบทในประเทศต่างๆ ซึ่งชนกลุ่มเหล่านี้แต่เดิมนับถือศาสนาที่เกิดจากความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับบรรพบุรุษและสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ (animism) ซึ่งต่างจากชนกลุ่มใหญ่ของประเทศที่มักจะนับถือศาสนาโลกศาสนาใดศาสนาหนึ่งเช่น ศาสนาคริสต์ ศาสนาพุทธ ศาสนาฮินดู และศาสนาอิสลาม ซึ่งเป็นศาสนาที่มีศาสดา มีพระคัมภีร์หรือตำราที่เป็นหลักคำสอนของศาสดา มีผู้สืบทอดและกระบวนการเผยแพร่ศาสนาที่ชัดเจน

Robert Hefner (1993) ชี้ให้เห็นว่าการเปลี่ยนศาสนาจากศาสนาดั้งเดิมมาเป็นศาสนาคริสต์ของชนกลุ่มน้อยทั่วโลก เกิดขึ้นจากความคิดที่ว่า การนับถือศาสนาดั้งเดิมเป็นสิ่งที่ล้าหลัง งามาย ไม่มีเหตุผล และการนับถือศาสนาหลักของโลกเป็นสิ่งที่ทันสมัย มีเหตุผล มีความศรัทธามากกว่า จากแนวคิดดังกล่าว จึงนำไปสู่การเปลี่ยนศาสนาจากศาสนาดั้งเดิมมาเป็นการนับถือศาสนาหลักของโลกเพื่อเข้าสู่ความทันสมัย ส่วนการเปลี่ยนศาสนาของกลุ่มชาติพันธุ์ในเอเชียอาคเนย์ เห็นได้ชัดตั้งแต่ยุคของการล่าอาณานิคม เพราะศาสนาคริสต์ถูกใช้เป็นส่วนหนึ่งของการแผ่ขยายลัทธิอาณานิคมและจักรวรรดินิยมของสังคมตะวันตก ดังนั้น จึงมีการเผยแพร่ศาสนาคริสต์กันอย่างแพร่หลายในประเทศที่เป็นอาณานิคม (ขวัญชีวัน บัวแดง, 2553) นักวิชาการที่ศึกษาเรื่องการเปลี่ยนศาสนาของกลุ่มชาติพันธุ์ในเอเชียอาคเนย์หลายท่าน เช่น Nicholas Tapp (1989a) และ Cornelia Ann Kammerer (1990) อธิบายถึงปรากฏการณ์นี้ว่า การที่กลุ่มชาติพันธุ์ส่วนน้อยเปลี่ยนไปนับถือศาสนาคริสต์ตามแบบตะวันตกนั้น นอกจากเป็นการแสดงออกซึ่งการไม่ยอมถูกกลืนให้เข้ากับสังคมของคนส่วนใหญ่ที่นับถือพุทธศาสนาแล้ว ยังมีความหมายถึงการยกสถานะภาพของตนให้เท่าเทียมกับสังคมตะวันตกที่เหนือกว่าคนไทยที่เป็นคนส่วนใหญ่ ซึ่งมีความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เหนือกว่าชนกลุ่มน้อยอย่างชาวม้งและอาข่า

ในขณะที่ ขวัญชีวัน บัวแดง (2553: 199) ได้อธิบายว่า การเปลี่ยนศาสนาเป็นเรื่องของการสร้างตัวตนใหม่เพื่อเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ทั้งที่เป็นอำนาจเหนือธรรมชาติและทางสังคม กล่าวคือ เป็นการยกระดับสถานะภาพทางสังคมของตนให้ดีขึ้นกว่าเดิม และเพื่อสร้างเสริมอำนาจในการกำหนดและควบคุมวิถีชีวิตของตนเองได้ดีขึ้น ดังนั้น การนับถือศาสนาใดศาสนาหนึ่งของแต่ละคน จึงเป็นเสมือนป้ายที่บอกตัวตนและสังกัดที่ชัดเจน

การเปลี่ยนศาสนาของคนม้งซึ่งเป็นชาติพันธุ์กลุ่มหนึ่งในประเทศไทย มีการเปลี่ยนศาสนาจากการนับถือบรรพบุรุษมานับถือศาสนาคริสต์นั้น เริ่มต้นจากกลุ่มมิชชันนารีตะวันตกนิกายโปรเตสแตนต์ซึ่งเข้ามาในหมู่คนม้งของประเทศไทย ตั้งแต่ พ.ศ. 2493 องค์กรแรกที่เข้ามาเผยแพร่ศาสนาคริสต์ในหมู่คนม้งคือ Oversea Mission Fellowship (OMF) โดยมิชชันนารีเข้าไปเผยแพร่ศาสนาคือจังหวัดตากเป็นที่แรก ต่อมาได้ขยายไปที่จังหวัดเพชรบูรณ์ ซึ่งในช่วงปี พ.ศ. 2493-2533 เป็นช่วงที่มิชชันนารีชาวตะวันตกเป็นผู้เผยแพร่ศาสนาแก่คนม้งในประเทศไทย แต่ต่อมาในปลาย-ทศวรรษ 2520 ถึงปัจจุบัน มิชชันนารีที่เป็นคนม้งเริ่มเป็นผู้เข้ามามีบทบาทในเผยแพร่ศาสนาให้แก่คนม้งด้วยกันเองมากขึ้น (Vang, 1998) โดยในบางคณะนั้นมีม้งคริสเตียนในสหรัฐอเมริกาเป็นองค์กรแม่ที่สนับสนุนงบประมาณ ความคิดและยุทธศาสตร์ในการเผยแพร่ศาสนาไปยังประเทศไทย เวียดนาม ลาว จีนและพม่า โดยมีฐานการทำงานอยู่ในจังหวัดเชียงใหม่

นักวิชาการหลายคนที่ศึกษาการเปลี่ยนศาสนาของกลุ่มชาติพันธุ์ในบริบทชุมชนชนบทพื้นที่สูงโดย ทวีจตุรพถกษ (2541) ได้ทำการศึกษากลุ่มชาติพันธุ์ลีซูเข้ามาใช้ชีวิตในเมืองเชียงใหม่แล้วมีการปรับตัวเรื่องความเชื่อ ศาสนา และพิธีกรรมเพื่อให้สามารถอยู่ร่วมกันได้ในบริบทของชุมชนเมือง โดยการบูรณาการระหว่างความเชื่อและพิธีกรรมแบบดั้งเดิมของชาวลีซูกับความเชื่อแบบใหม่คือศาสนาพุทธ หากแต่ทวีจไม่ได้ศึกษาถึงกรณีของการเปลี่ยนศาสนาโดยการไปนับถือศาสนาใหม่แล้วละทิ้งความเชื่อและพิธีกรรมเดิมอย่าง

สิ้นเชิง ในขณะที่งานศึกษาเกี่ยวกับการเปลี่ยนไปนับถือศาสนาคริสต์ของคนม้ง โดย Nicholas Tapp (1989b) เน้นการศึกษาการเปลี่ยนแปลงศาสนาคริสต์ของชาวม้งในชุมชนบนพื้นที่สูงเช่นเดียวกับ Cornelia Ann Kammerer (1990) ที่ศึกษาการเปลี่ยนไปนับถือศาสนาคริสต์ของชาวอาฮาในชุมชนบนพื้นที่สูงของจังหวัดเชียงราย งานศึกษาดังกล่าวอธิบายว่า การที่กลุ่มชาติพันธุ์ส่วนน้อยเปลี่ยนไปนับถือศาสนาคริสต์ตามแบบตะวันตกนั้น นอกจากเป็นการแสดงออกซึ่งการไม่ยอมถูกกลืนให้เข้ากับสังคมของคนส่วนใหญ่ที่นับถือพุทธศาสนาแล้ว ยังมีความหมายถึงการยกสถานภาพของตนให้เท่าเทียมกับสังคมตะวันตกที่เหนือกว่าคนไทยที่เป็นคนส่วนใหญ่ซึ่งมีความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เหนือกว่าชนกลุ่มน้อยอย่างชาวม้งและอาฮา ขณะที่ ขวัญชีวิตัน บัวแดง (2553) ศึกษาการเปลี่ยนศาสนาและความซับซ้อนของการแสดงตัวตนของคนกะเหรี่ยงทางภาคเหนือของประเทศไทยได้เสนอว่าการเปลี่ยนศาสนาของคนกะเหรี่ยงเป็นการสร้างตัวตนใหม่เพื่อเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ทั้งที่เป็นอำนาจเหนือธรรมชาติและทางสังคม กล่าวคือ เป็นการยกระดับสถานภาพทางสังคมของตนให้ดีขึ้นกว่าเดิม และเพื่อสร้างเสริมอำนาจในการกำหนดและควบคุมวิถีชีวิตของตนเองได้ดีขึ้น ส่วน Timothy Vang (1998) ได้ศึกษากระบวนการเผยแพร่ศาสนาคริสต์ในหมู่คนม้งในระดับนานาชาติและ Tam Ngo (2010) ศึกษาการเปลี่ยนศาสนาของคนม้งในเวียดนามโดยเน้นการศึกษาการเปลี่ยนแปลงศาสนาคริสต์ของชาวม้งในชุมชนบนพื้นที่สูงและในระดับนานาชาติเป็นหลัก

งานศึกษาดังกล่าว ได้ศึกษาเกี่ยวกับการเปลี่ยนศาสนาของม้งและกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ แต่ประเด็นที่ผู้วิจัยศึกษาที่มีความแตกต่างจากงานศึกษาดังกล่าวหลายประการคือ ในกรณีของคนม้งคริสเตียนในเมืองเชียงใหม่มีบริบททางสังคม และประเด็นทางวิชาการที่แตกต่างจากที่ Tapp และ Kammerer ศึกษา กล่าวคือ ม้งในเมืองเชียงใหม่ไม่ได้ต่อต้านการถูกผสมกลมกลืนจากรัฐไทย แต่เป็นการเปลี่ยนมานับถือศาสนาคริสต์เพื่อการปรับตัวไปสู่ความทันสมัยและโลกาภิวัตน์ พวกเขาจึงมีการสร้างเครือข่ายม้งคริสเตียน ทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับประเทศ และระดับนานาชาติ

นอกจากนี้ กรณีของคนม้งในเมืองเชียงใหม่ยังมีความแตกต่างจากข้อเสนอของขวัญชีวิตัน บัวแดง (2553) ที่กล่าวว่า การเปลี่ยนศาสนาเป็นเรื่องของการสร้างตัวตนใหม่เพื่อเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจ กล่าวคือคนม้งมิได้เพียงมีสร้างตัวตนใหม่เท่านั้น แต่ยังมีภารกิจไว้ซึ่งอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของตนเองในบางส่วนด้วย ดังนั้น กรณีการเปลี่ยนศาสนาของคนม้งจึงเป็นลักษณะที่มีอัตลักษณ์ร่วมแบบผสมผสาน (hybridization) ระหว่างอัตลักษณ์ความเป็นคริสเตียนและอัตลักษณ์ความเป็นชาติพันธุ์ม้ง มีลักษณะเป็นการบูรณาการเพื่อปรับตัวเข้าสู่ความทันสมัย ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่ไม่ต่างจากงานเขียนของ ทิมองว่าการเปลี่ยนศาสนาของชาวฟิลิปปินส์ไม่ได้เป็นเพียงการแยกตัวจากกลุ่มคนอื่นเท่านั้น แต่ยังเป็นการปรับตัวสู่ความทันสมัยและโลกาภิวัตน์ด้วย สำหรับกรณีปรากฏการณ์การเปลี่ยนศาสนาของคนม้งใน Oscar Salemin (2009) เมืองเชียงใหม่ที่เปลี่ยนมานับถือศาสนาคริสต์ *ผู้วิจัยต้องการศึกษาการเปลี่ยนมานับถือศาสนาคริสต์ของคนม้งที่มาใช้ชีวิตอยู่ในเชียงใหม่ ว่าพวกเขามีปรับตัวเข้าสู่ความทันสมัยอย่างไร* ซึ่งการศึกษารั้งนี้ได้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยการเก็บข้อมูลเชิงชาติพันธุ์วรรณา (ethnographic fieldwork) เป็นหลัก โดยการสัมภาษณ์เชิงลึกกับคนม้งที่เป็นคริสเตียนและผู้นำและผู้นำในองค์กรคริสเตียนม้ง นอกจากนี้ยังมีการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมในกิจกรรมที่คริสตจักรจัดตลอดทั้งปีของของคริสตจักรแห่งหนึ่งในจังหวัดเชียงใหม่ซึ่งเป็นคริสตจักรของคนม้ง และมีการทำกิจกรรมร่วมกันเป็นประจำโดยใช้ภาษาม้งเป็นหลัก ทั้งนี้ ผู้วิจัยนำเสนอว่า การเปลี่ยนความเชื่อจากบรรพบุรุษมาเป็นศาสนาคริสต์ของชาวม้งในบริบทของเมืองเชียงใหม่เป็นการทำให้เกิดความทันสมัยตามแบบสังคมในเมืองและตะวันตก

การปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมและความเชื่อของคนม้ง

ม้ง (Hmoob/Moob) เป็นชาติพันธุ์กลุ่มหนึ่งซึ่งมีถิ่นที่อยู่ในประเทศจีนและประเทศต่างๆ ในเอเชียอาคเนย์ คือ เวียดนาม พม่า ลาว และประเทศไทย ชาวม้งได้กระจายตัวไปทั่วโลก หลังจากจากที่พรรคคอมมิวนิสต์ได้รับชัยชนะและเข้าครอบครองประเทศลาวในปี พ.ศ.2518 ทำให้กลุ่มม้งในประเทศลาวที่เคยเข้าร่วมการรบเคียงบ่าเคียงไหล่กับฝ่ายทหาร ซี.ไอ.เอ.ของสหรัฐอเมริกาเพื่อต่อต้านฝ่ายคอมมิวนิสต์ต้องกลายเป็นผู้อพยพลี้ภัยเข้ามาอยู่ในประเทศไทยชั่วคราวรัฐบาลไทยและองค์กรสหประชาชาติก็ได้แยกม้งอพยพกลุ่มนี้ออกจากม้งกลุ่มเดิมที่เข้ามาในไทยก่อนหน้านั้น โดยมีสถานภาพเป็นผู้อพยพลี้ภัยสงครามอยู่ในค่ายผู้อพยพซึ่งส่วนหนึ่งได้รับการช่วยเหลือให้ไปตั้งถิ่นฐานอยู่ในประเทศที่สาม คือสหรัฐอเมริกา แคนาดา กิอาน่า (ฝรั่งเศส) ออสเตรเลีย เยอรมัน และอาร์เจนติน่า ในปี ค.ศ.2000 ซึ่งประชากรชาวม้งทั่วโลกมีประมาณ 8,826,745 คน (ประสิทธิ์ ลิปรีชา, 2548) ในปัจจุบัน (พ.ศ. 2558) ยังไม่มีการสำรวจจำนวนประชากรม้งที่เพิ่มขึ้น

ปัจจุบันชาวม้งตั้งหลักแหล่งเป็นชุมชน แต่ในความเป็นจริงนั้นมีการครอบครัวยุติและปัจเจกบุคคลชาวม้งที่ได้กระจายกันไปอยู่ทั่วกระจายอยู่ในประเทศไทย 13 จังหวัด คือ ตาก เชียงราย น่าน เชียงใหม่ เพชรบูรณ์ พิษณุโลก พะเยา แม่ฮ่องสอน กำแพงเพชร แพร่ ลำปาง เลย สุโขทัย ประเทศ เช่น กรุงเทพฯ อุดรธานี ชลบุรี ภูเก็ต ฯลฯ เพื่อทำงานและค้าขาย ในปี พ.ศ. 2545 มีประชากรม้งทั้งหมดประมาณ 153,955 คน (กรมพัฒนาสังคมและสวัสดิการ, 2545) ล่าสุดยังไม่มีการสำรวจประชากรม้งที่เพิ่มขึ้น ทั้งนี้ ผู้วิจัยคาดการณ์ว่าน่าจะมากกว่า 200,000 คน เพราะผ่านมาเป็นระยะเวลา 12 ปีแล้ว

ม้งเริ่มอพยพเข้ามาใช้ชีวิตและประกอบอาชีพในเมืองเชียงใหม่เป็นจำนวนมากตั้งแต่ทศวรรษ 2540 เป็นต้นมา จำนวนประชากรคนม้งที่มาอยู่ในเมืองเชียงใหม่พบว่ามีประมาณ 1,400 คน (ขวัญชีวัน บัวแดง, บันตดา บุญยสารณัย, และประสิทธิ์ ลิปรีชา, 2546) ซึ่งปัจจุบัน (พ.ศ.2558) ยังไม่มีการสำรวจจำนวนคนม้งที่มีจำนวนเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมากในเมืองเชียงใหม่

การพึ่งพาอาศัยกันในเมืองเชียงใหม่ นั้น ระยะเวลาคนม้งใช้ระบบเครือญาติ หรือความเป็นคนที่มาจากหมู่บ้านต้นทางเดียวกัน ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ที่มีอยู่เดิมช่วยเหลือซึ่งกันและกัน แต่ในปัจจุบัน ผู้วิจัยสังเกตเห็นว่าคนม้งในเมืองเชียงใหม่มีการเปลี่ยนศาสนานามนับถือศาสนาคริสต์และรวมกลุ่มกันผ่านความสัมพันธ์ทางศาสนาคริสต์มากขึ้น มีการพบปะกันทุกสัปดาห์ที่เข้าร่วมนมัสการที่โบสถ์กับทั้งมีกิจกรรมอื่นๆ เช่น ค่ายอนุชน ค่ายคู่สมรส ค่ายแม่บ้าน ค่ายพ่อบ้าน ฯลฯ เป็นประจำ

จากการลงพื้นที่ ผู้วิจัยพบว่าคริสตจักรม้งนิกายโปรเตสแตนต์ย่อยต่างๆ ที่ตั้งอยู่ในเมืองเชียงใหม่ซึ่งมีกลุ่มคริสเตียนโปรเตสแตนต์ของคนม้งอยู่ 7 กลุ่ม คือ 1) คริสตจักรพระสิริ (สังกัด C&MA) 2) คริสตจักรม้งภาคม้งในประเทศไทย (สังกัดสภาคริสตจักร) 3) คริสตจักรม้งสังกัดสหกิจคริสเตียน (SKT) 4) คริสตจักรม้งสังกัดคณะเกาหลี 5) คริสตจักรความหวัง 6) คริสตจักรม้งสามัคคีที่อำเภอแมริม (สังกัดคณะจากไต้หวัน) และ 7) คริสตจักรอิสระนอกจากนี้ ยังมีคริสตจักรของนิกายคาทอลิกและเซเวนเดย์แอดเวนติสต์ นิกายละหนึ่งแห่งที่ตั้งอยู่ในเขตเมืองเชียงใหม่และมีคนม้งเข้าไปเป็นสมาชิกด้วย

การศึกษาในครั้งนี้ ผู้วิจัยเลือกคริสตจักรม้งในเมืองเชียงใหม่ที่สังกัดคริสเตียน นิกายโปรเตสแตนต์ เพราะเป็นคริสตจักรที่มีสมาชิกที่เป็นคนม้งจำนวนมาก คือ คริสตจักรพระสิริ (สังกัด C&MA) ตั้งอยู่ที่อำเภอสันทราย เป็นคริสตจักรของคนม้งและมีการทำกิจกรรมร่วมกันเป็นประจำโดยใช้ภาษาม้งเป็นภาษาหลัก

คนม้งมีการปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมและความเชื่อเมื่อเข้ามาใช้ชีวิตอยู่ท่ามกลางสังคมในเมืองเชียงใหม่ สิ่งสำคัญประการหนึ่งของกลุ่มคนม้งที่เข้ามาอยู่ในเมืองเชียงใหม่ นั่นคือ การปรับตัวทางด้านวัฒนธรรมและความเชื่อ โดยรวมแล้วอาจสามารถแบ่งออกได้เป็นสองกลุ่ม คือ กลุ่มที่ยังคงนับถือความเชื่อแบบบรรพบุรุษกับกลุ่มที่เปลี่ยนไปนับถือศาสนาอื่น โดยเฉพาะศาสนาคริสต์ที่มีจำนวนมากขึ้น ซึ่งกลุ่มที่ยังคง

นับถือความเชื่อแบบบรรพบุรุษนั้นนอกจากพวกเขาจะประสบกับความยุ่งยากในการเอาความเชื่อและพิธีกรรมเข้ามาแทรกในบริบทของสังคมเมืองเชียงใหม่แล้ว การนับถือความเชื่อแบบบรรพบุรุษยังถูกมองว่าเป็นเรื่องที่งมงาย ล้าหลัง ไม่ทันสมัยเหมือนการนับถือศาสนาพุทธและศาสนาคริสต์ ซึ่งเป็นศาสนาหลักของโลก (Hefner 1993) ดังนั้น คนม้งที่ยังนับถือบรรพบุรุษอยู่จึงไม่นำพิธีกรรมและความเชื่อแบบดั้งเดิมมาปฏิบัติในเมืองแต่จะกลับไปร่วมพิธีกรรมที่หมู่บ้านเดิมของตนเพียงปีละหนึ่งครั้งเท่านั้น ส่วนกลุ่มคนม้งที่เข้ามาในเมืองแล้วเปลี่ยนไปนับถือศาสนาคริสต์ ได้ใช้ศาสนาเป็นกลไกอย่างหนึ่งในการปรับตัวให้เข้ากับวัฒนธรรมทันสมัยในยุคโลกาภิวัตน์

ในส่วนของความเชื่อและพิธีกรรมแบบดั้งเดิมของชาวม้งนั้น Cooper และคณะ (1996) ได้ศึกษาเกี่ยวกับความคิดเกี่ยวกับจักรวาลวิทยาของม้ง พบว่าม้งแบ่งโลกออกเป็น 2 ส่วนได้แก่ "yeebceeb" เป็นโลกมืดหรือโลกของวิญญาณ เปรียบได้กับ "yin" ของจีน และ "yajceeb" เป็นโลกแห่งความสว่างหรือโลกของมนุษย์ วัตถุสิ่งของและธรรมชาติ เปรียบได้กับ "yang" ของจีน ม้งเชื่อว่ามีเทพ Ntxwj Nyug และ Nyuj Vab Tuam Teem เป็นผู้ปกครองของมนุษย์ นอกจากนี้ยังมีมังกรชื่อ Zaj Laug เป็นผู้ปกครองโลกแห่งน้ำ

มนุษย์สามารถติดต่อกับโลกอื่นได้หลายวิธี แต่มีวิธีที่สำคัญที่สุด 2 วิธี คือ ua dab เป็นการเซ่นไหว้ทำให้วิญญาณพอใจและ ua neeb เป็นการเข้าทรงความเชื่อเกี่ยวกับผี "dab" หรือ "ผี" ในทัศนะของม้งมีความหมายกว้าง หมายรวมทั้งวิญญาณ และอำนาจเหนือธรรมชาติ แบ่งเป็นกลุ่มๆ ได้หลายกลุ่มแต่กลุ่มที่สำคัญที่สุดมี 2 กลุ่ม คือ dab nyeg และ dab qus กลุ่มแรกคือ dab nyeg เป็นผีดี ประกอบด้วยผีบ้าน (dab qhuas) ที่อยู่ในส่วนต่างๆ ของบ้าน เช่น ผีเสื้อก๊าก (xwm kab) ประดู เสาบ้าน เตาไฟเล็ก เตาไฟใหญ่ ฯลฯ กับผีบรรพบุรุษซึ่งเป็นวิญญาณของพ่อแม่หรือปู่ย่าที่ล่วงลับไปแล้ว โดย dab nyeg จะช่วยปกป้องคุ้มครองสมาชิกในครัวเรือน ต้องมีการสักการะเป็นครั้งคราวในรอบปี ทั้งนี้ หากไม่สักการะก็อาจก่อให้เกิดการเจ็บป่วยได้ กลุ่มที่สองคือ dab qus หรือผีร้าย เป็นผีนอกบ้านหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่ในธรรมชาติ เช่น ผีฟ้า ผีเจ้าที่ ผีภูเขา ผีห้วย ผีจอมปลวก ฯลฯ ผีเหล่านี้จะทำให้ผู้คนเจ็บป่วยหากมีการละเมิดเกิดขึ้น

จากระบบความเชื่อของคนม้งดังกล่าว จึงนำไปสู่การประกอบพิธีกรรมหลายอย่างที่คนม้งปฏิบัติเป็นประจำในโอกาสต่างๆ ผู้วิจัยขอแบ่งเป็น 5 พิธีกรรมหลักๆ คือ พิธีกรรมทั่วไปที่กระทำเพื่อความเป็นสิริมงคลแก่สมาชิกในครอบครัว พิธีกรรมเกี่ยวกับการเกิด พิธีกรรมเกี่ยวกับการรักษาความเจ็บป่วย พิธีกรรมไหว้ผีบรรพบุรุษ (Laig Dab) และพิธีกรรมเกี่ยวกับการตาย และม้งมีความเชื่อเช่นเดียวกับคนจีนว่าความมีโชคในชีวิตปัจจุบันของมนุษย์ขึ้นอยู่กับความเป็นอยู่ของบรรพบุรุษในโลกอื่น จะต้องตรวจสอบตำแหน่งที่ตั้งของภูเขาหุบเขาและแม่น้ำเพื่อหาที่ฝังศพที่เป็นมงคลอันจะทำให้ลูกหลานผู้ตายมีความเจริญรุ่งเรือง

ในขณะที่ศาสนาคริสต์มีลักษณะเป็นศาสนาเทวนิยมซึ่งนับถือพระเจ้าองค์เดียว คือ พระเยซู คริสตชนเชื่อว่าพระเยซูเป็น [พระบุตรพระเจ้า](#) และเชื่อว่าพระเจ้าเป็นผู้สร้างมนุษย์ โดยมีอาดัมกับอีฟเป็นมนุษย์คู่แรก และเลี้ยงไว้ในสวนอีเดนของพระองค์ ซึ่งแต่แรกอาดัมกับอีฟยังมีจิตที่บริสุทธิ์ ต่อมาถูกปีศาจที่เป็นงูยุให้กินผลไม้แห่งความรู้ชั่ว จึงทำให้จิตไม่บริสุทธิ์ พระเจ้าทรงสาปให้ทั้งคู่ต้องมีบาปนิรันดร บาปของมนุษย์คู่นี้จึงตกทอดมาถึงมนุษย์ทุกคนด้วย บาปนี้ เรียกว่า "[บาปกำเนิด \(Original Sin\)](#)"

คริสตชนเชื่อว่ามนุษย์ทุกคนเป็นคนบาป ดังนั้นพระเยซูคริสต์สิ้นพระชนม์บนไม้กางเขนเพื่อไถ่บาปให้กับเขา หลังจากที่ได้ทรงสิ้นพระชนม์บนไม้กางเขนแล้วถูกนำไปฝัง แล้วทรงฟื้นคืนพระชนม์ พวกเขาเชื่อว่า [พระเยซูเสด็จขึ้นสู่สวรรค์](#) นิกายส่วนใหญ่สอนว่าพระเยซูจะกลับมา [พิพากษา](#) มนุษย์ทุกคนใน "วันพิพากษาโลก" ทั้งคนเป็นและคนตาย และจะให้ชีวิตนิรันดรแก่สาวกของพระองค์ สำหรับการศึกษาของผู้วิจัยคือศาสนาคริสต์นิกายโปรเตสแตนต์

อาจกล่าวได้ว่าสิ่งสูงสุดของชาวคริสต์ คือ พระบิดา (พระเจ้า) พระบุตร (พระเยซู) และพระจิต (จิตของพระเจ้า) ซึ่งเรียกว่า "ตรีเอกภาพ" คือ สามภาคของพระเจ้าที่เป็นหนึ่งเดียวกัน การที่จะเข้าถึงสิ่งสูงสุดนี้ได้

จะต้องมีความรักและศรัทธาในพระเจ้าอย่างเด็ดเดี่ยว และรักเพื่อนมนุษย์ให้เหมือนกับรักตนเอง ผู้ใดที่สามารถปฏิบัติตามได้เช่นนี้แล้ว เขาจะได้รับสิทธิพิเศษให้อยู่ในแผ่นดินสวรรค์

อย่างไรก็ตาม นายประเสริฐ สืบทายาท (ศาสตราจารย์ประจำคริสตจักรพระสิริ, สัมภาษณ์, 11 เมษายน 2557) ได้กล่าวเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องความรอดว่า

“บางคนอาจจะคิดว่า “ดีจังเลย พอฉันได้รับความรอดปั๊บ ฉันก็จะสามารถทำอะไรก็ได้ตามความพอใจโดยไม่ต้องสูญเสียความรอดเสียด้วย!” แต่ความรอดไม่ใช่การเป็นอิสระเพื่อที่จะทำอะไรก็ได้ตามอำเภอใจ ความรอดคือความเป็นอิสระจากธรรมชาติบาปเก่าๆ และความเป็นอิสระในการมีความสัมพันธ์ที่ถูกต้องกับพระเจ้า ธรรมชาติที่ผู้เชื่อยังคงมีชีวิตอยู่บนโลกนี้ในกายบาป เขาก็ยังจะต้องต่อสู้เพื่อเอาชนะความบาปอยู่นั่นเอง การมีชีวิตอยู่ในความบาปเป็นการขวางความสัมพันธ์ที่พระเจ้าทรงต้องการที่จะมีกับมนุษย์ แต่อย่างไรก็ตาม คริสเตียนสามารถเอาชนะความบาปได้โดยการนำพระวจนะ (พระคัมภีร์) มาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน และอยู่ภายใต้การควบคุมของพระวิญญาณบริสุทธิ์ -- นั่นคือการยอมจำนนต่อการทรงนำของพระวิญญาณในทุกสถานการณ์ ทุกวัน และเชื่อฟังพระวจนะโดยผ่านทางพระวิญญาณบริสุทธิ์”

“ในขณะที่ศาสนาหลายศาสนาสอนให้ผู้เชื่อปฏิบัติบางอย่าง ละเว้นการปฏิบัติบางอย่าง การเป็นคริสเตียนเป็นเรื่องเกี่ยวกับการมีความสัมพันธ์กับพระเจ้า การเป็นคริสเตียนเป็นเรื่องเกี่ยวกับความเชื่อว่าจะพระคริสต์ทรงสิ้นพระชนม์บนไม้กางเขนเพื่อไถ่บาปให้คุณ หลังจากนั้นทรงฟื้นคืนพระชนม์ คุณหมดหนี้บาปแล้วและสามารถมีความสัมพันธ์กับพระเจ้าได้ คุณมีชัยชนะเหนือธรรมชาติบาปของคุณ และสามารถมีความสัมพันธ์และเชื่อฟังพระเจ้าได้ นี่คือการเป็นคริสเตียนตามนิยามในพระคัมภีร์ที่แท้จริง”

“ความเชื่อแบบคริสเตียน ความเชื่อแบบคริสเตียนมีเอกลักษณ์แตกต่างจากความเชื่ออื่นๆ เพราะความเชื่อแบบคริสเตียนเป็นความเชื่อที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์มากกว่าการมีพิธีกรรมทางศาสนา แทนที่จะเป็นการทำตามรายการ “จงละเว้นนั้น อย่าละเว้นนี้” เป้าหมายของคริสเตียนคือการเข้าสนิทกับพระเจ้าพระบิดาที่ละเอียดละน้อย ความสัมพันธ์นี้เป็นไปได้เพราะการกระทำของพระเยซูคริสต์ และการทำงานของพระวิญญาณบริสุทธิ์ ในชีวิตของคริสเตียน”

จากความเชื่อของคริสเตียนดังกล่าว นำไปสู่การประกอบพิธีกรรมสำคัญๆ เช่น การล้างบาป และการรับศีลมหาสนิท ศีลล้างบาป (Baptism) ชาวคริสต์ทุกคนต้องผ่านพิธีรับศีลนี้ก่อน เพื่อแสดงว่าตนเองได้เข้ามาเป็นสมาชิกของศาสนจักรแล้ว จึงจะสามารถรับศีลอื่นๆ ต่อไปได้ ศีลมหาสนิท (Eucharist) การประกอบพิธีกรรมนี้ เรียกว่า "มิสซา" อันเป็นกิจกรรมของชาวคริสต์ เพื่อร่วมสนิทกับพระเจ้าโดยการรับประทาน "พระกาย" และ "พระโลหิต" นี้ คือความหมายของ "มหาสนิท" ซึ่งแนบแน่นเป็นหนึ่งเดียวใน ประชาคมเดียวกันและอยู่ร่วมกันด้วยความรักอีกทั้งเป็นการประกาศยอมรับว่าพระเจ้าได้สถิตอยู่ในกายตน (สัมภาษณ์, ประเสริฐ สืบทายาท, 2557)

จากที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่าพิธีกรรมและความเชื่อของคนมั่งที่นับถือบรรพบุรุษกับคนมั่งคริสเตียน มีบางสิ่งที่เหมือนกันและบางอย่างที่แตกต่างกัน สิ่งที่เหมือนกันคือ ด้านความเชื่อ พวกเขาเชื่อว่ามีชีวิตหลัง

ความตายเหมือนกัน แต่คนมั่งที่นับถือบรรพบุรุษเชื่อว่ามนุษย์มีวิญญาณ 3 ดวง หลังจากที่ตายแล้ววิญญาณของผู้ตายจะไปเกิดใหม่ในโลกมนุษย์ 1 ดวง อยู่เฝ้าบ้านดูแลลูกหลาน 1 ดวง และอยู่ที่หลุมศพ 1 ดวง แต่สำหรับคนมั่งคริสเตียนเชื่อว่ามนุษย์มีวิญญาณดวงเดียว และหลังความตายมีแค่สองอย่างคือ ถ้านับถือพระเจ้าก็จะได้ขึ้นสวรรค์และมีชีวิตนิรันดร์ไม่มีการเกิดใหม่อีกแล้ว แต่ถ้าไม่นับถือพระเจ้าหรือเป็นคนบาปก็จะตกนรกชั่วนิรันดร์

ส่วนด้านพิธีกรรมต่างๆ นั้น มีความแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง เพราะคนมั่งที่นับถือบรรพบุรุษเชื่อว่าการบูชาด้วยการฆ่าสัตว์เพื่อเซ่นไหว้พร้อมสุรา เป็นสิ่งที่ดี แสดงถึงความเคารพบูชา ความกตัญญู และศาสนสถานที่ใช้ประกอบพิธีกรรมคือบ้านของเขาเอง ส่วนชาวคริสเตียนเชื่อในพระเจ้าพระองค์เดียว และมองว่าการแสดงความเคารพด้วยการเซ่นไหว้เป็นการบูชาปีศาจซาตาน ซึ่งเป็นสิ่งที่ล้าสมัย งามงาย ไม่มีเหตุผล พวกเขาจึงไม่มีพิธีกรรมการเซ่นไหว้ใดๆ มีเพียงการนมัสการ ร้องเพลงสรรเสริญ และอธิษฐานขอพรจากพระเจ้าเท่านั้น ส่วนศาสนสถานของเขา คือ คริสตจักรหรือโบสถ์คริสเตียน บางคนเคร่งศาสนาาก็จะไม่เข้าร่วมกิจกรรมหรือพิธีกรรมทางความเชื่อของศาสนาใดๆ จากการพูดคุยกับพี่น้องมั่งคริสเตียนพบว่า คนมั่งคริสเตียนบางคนมีปัญหาความขัดแย้งกับญาติของตนที่ไม่ได้เป็นคริสเตียนเพราะไม่เข้าร่วมหรือให้ความช่วยเหลือในการทำพิธีกรรมแบบดั้งเดิมของเครือญาติ เช่น งานแต่งงาน งานศพ งานเฉลิมฉลองต่างๆ เป็นต้น แต่อย่างไรก็ตาม มีทั้งคนมั่งคริสเตียนที่เคร่งและไม่เคร่ง กรณีที่ไม่เคร่งมากนัก พวกเขาจะเข้าร่วมพิธีกรรมแบบดั้งเดิม แต่จะไม่รับประทานอาหารที่ใช้เซ่นไหว้บรรพบุรุษเพราะถือว่าเป็นของเหลือจากการไหว้สิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือรูปเคารพอื่นที่ไม่ใช่พระเจ้า

ระบบเครือญาติและโครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม

มั่งมีการจัดองค์กรทางสังคมทั้งที่เป็นทางการ กึ่งทางการ และไม่เป็นทางการ ซึ่งมีโครงสร้างความสัมพันธ์ตามระบบเครือญาติอย่างเหนียวแน่น ในขณะเดียวกันยังมีความสัมพันธ์ที่เป็นไปตามการจัดการของรัฐสมัยใหม่ด้วย แต่ไม่มีความเหนียวแน่นเท่าระบบเครือญาติแบบเดิม ส่วนคนมั่งคริสเตียนเมื่อเปลี่ยนศาสนาแล้วความสัมพันธ์แบบระบบเครือญาติจะลดลง เพราะพวกเขาจะเข้าไปอยู่ในระบบการจัดการองค์กรแบบใหม่ที่อยู่ภายใต้กลุ่มความเชื่อหรือนิกายเดียวกัน

กลุ่มชาติพันธุ์มั่งในประเทศไทยมี 2 กลุ่ม คือ มั่งเตือ (มั่งขาว-Hmoob Dawb) และมั่งเหล่งหรือมั่งจื้อวะ (มั่งเขียว-Moob Leeg/Moob Ntsuab) โดยทั้งสองกลุ่มมีจารีต พิธีกรรม ประเพณีและสำเนียงภาษาที่ไม่แตกต่างกันมากนัก ซึ่งใช้ความสัมพันธ์ทางเครือญาติเป็นฐานในการสร้างกลุ่มกึ่งทางการขึ้นเพื่อจัดการแก้ไขปัญหาสังคม เช่น ความขัดแย้ง ยาเสพติด การจัดการทรัพยากรป่าไม้ ในขณะเดียวกันกลุ่มผู้มีการศึกษาได้ร่วมกับผู้นำชุมชนจัดตั้งองค์กรทางราชการขึ้น เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับสังคมมั่งโดยเฉพาะการสร้างความรู้เข้าใจและตอบโต้การนำเสนอภาพลักษณ์ทางชาติพันธุ์ให้ถูกต้อง (ประสิทธิ์ ลีปรีชา, 2547) นอกจากนี้ ยังมีกลุ่มคนมั่งในเมืองที่มีการรวมตัวกันเป็นองค์กรต่างๆ เช่น กลุ่มพ่อค้า นักธุรกิจ กลุ่มนักศึกษา เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ระบบเครือญาติและระบบแซ่ตระกูลยังคงเป็นโครงสร้างสังคมของคนมั่งที่สำคัญที่สุดซึ่งมั่งในไทยมีทั้งมั่งขาว (HmoobDawb) และมั่งเขียว (Hmoob Ntsuab) มีจำนวน 18 ตระกูลแซ่ หรือภาษามั่งเรียกว่า “เส่ง” (xeem) ได้แก่ Dlub (Thoj); Faj; Dluag (Hawj); Plua (Khaab); Koo; Kwmm; Lauj; Caiv (lis); Zag (Muas); Phab; Taag (Haam); Tsaab; Tsheej; Tswah; Vwg (Vaaj); Vwj; Mob (Xyooj); Yawg (Yaai) (คำแรกเป็นการเรียกตาม Qhua ส่วนคำในวงเล็บเป็นการเรียกตามแซ่ตระกูลและภาษามั่งขาว) ภายในแต่ละตระกูลแบ่งเป็นกลุ่มนับถือผี ซึ่งแต่ละกลุ่มนับถือผีจะมีพิธีกรรมแตกต่างกัน และภายในแต่ละกลุ่มนับถือผียังแบ่งออกเป็นกลุ่มตามบรรพบุรุษหรือกลุ่มพี่น้องที่สามารถนับย้อนกลับไปหาบรรพบุรุษร่วมคน

เดียวกัน ทั้งนี้ การเป็นสมาชิกของตระกูลสืบทอดโดยการเกิดและการแต่งงานความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในตระกูลเป็นสายสัมพันธ์แบบพี่น้องซึ่งมั้งเรียกว่า ก๊อต (kwvtij)

สำหรับการนับญาติ คนมั้งนับญาติผ่านความสัมพันธ์สองรูปแบบ คือตามระบบสายโลหิตกับตามการแต่งงาน Prasit Leepreecha (2001) ได้กล่าวว่า การจำแนกเครือญาติ ของมั้งเป็นการจัดตำแหน่งแห่งที่ให้แก่บุคคลในสังคมและเป็นแนวทางในการปฏิบัติเกี่ยวข้องกับคนอื่น ๆ โครงสร้างเครือญาติในสังคมมั้งมีความผูกพัน 3 แบบ คือ ผูกพันทางสายเลือดผูกพันโดยการแต่งงาน และผูกพันกันโดยมีตำนานและพิธีกรรมร่วมกัน ความผูกพันสองแบบแรกเป็นเป็นเรื่องราวประวัติศาสตร์ ส่วนการมีตำนานและพิธีกรรมร่วมกันเป็นเรื่องราววัฒนธรรมในการสร้างความสัมพันธ์เครือญาติ ถ้าเป็นความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในสายตระกูลจะยึดหลักความผูกพันทางสายเลือด แต่ถ้าเป็นความสัมพันธ์เครือญาติระหว่างสมาชิกในตระกูล และตระกูลย่อย ยึดหลักความผูกพันทางพิธีกรรม และกลวิธีในการสร้างความสัมพันธ์ข้ามกลุ่มนี้จะกระทำผ่านพิธีแต่งงาน พิธีศพและการใช้คำเรียกเครือญาติ ซึ่งมั้งใช้เป็นเครื่องมือสร้างความสัมพันธ์และบ่งบอกความเป็นญาติ รวมทั้งใช้จัดลำดับความสัมพันธ์เพื่อจุดมุ่งหมายทางสังคม ในภาษามั้งมีคำสองคำที่แสดงถึงคู่ตรงข้ามกัน คือ ก๊อต (kwvtij) กับ เน่งจา “neejtsa” คำแรก หมายถึง คนมั้งที่เป็นสมาชิกของตระกูลหนึ่งคำนี้แสดงถึงญาติพี่น้องที่ทำพิธีกรรมร่วมกัน และมีบรรพบุรุษร่วมกัน เมื่อใดที่คนมั้งต้องการความช่วยเหลือ คนที่เป็น kwvtij ลำดับแรกที่เขาไปหาคือ คนที่ร่วมสายตระกูลจากนั้นจึงไปหาคนที่ร่วมตระกูลย่อย และคนที่ร่วมตระกูลตามลำดับ

ประการแรก คนมั้งถือว่าคนแซ่เดียวกันเป็นคนที่มีการบรรพบุรุษร่วมคนเดียวกัน ซึ่งสายตระกูลเป็นโครงสร้างทางสังคมที่สำคัญที่สุด เป็นการจัดระเบียบและลำดับสายคนที่มีการบรรพบุรุษร่วมกันโดยการรวมสมาชิกที่เชื่อว่าเป็นลูกหลานของบรรพบุรุษคนเดียวกัน แม้ว่าจะไม่สามารถค้นหาร่องรอยความสัมพันธ์ย้อนกลับไปยังบรรพบุรุษที่ร่วมกันได้ก็ตาม และประการที่สองคือการนับญาติผ่านการแต่งงาน โดยคำว่า neejtsa หมายถึง คนมั้งในตระกูลอื่น ได้แก่สมาชิกในตระกูลของผู้หญิงที่แต่งงานเข้ามา ซึ่งมีได้เฉพาะสมาชิกในตระกูลภรรยาของตนเท่านั้น แต่ยังคงรวมสมาชิกในตระกูลเดิมของแม่ สมาชิกในตระกูลเดิมของปู่สะใภ้ พี่สะใภ้ น้องสะใภ้ และหลานสะใภ้ด้วย ดังนั้น จะเห็นได้ว่าโครงสร้างเครือญาติสังคมมั้งบ่งบอกพฤติกรรมทางสังคมที่จัดวางคนเข้าไว้ในกลุ่มต่างๆ พร้อมทั้งกำหนดสถานภาพและบทบาทให้แก่พวกเขาเป็นอย่างดี

ในขณะที่ระบบโครงสร้างสังคมและความสัมพันธ์ของมั้งคริสเตียนมีลักษณะเหมือนระบบการจัดโครงสร้างความสัมพันธ์แบบองค์กรสมัยใหม่ทั่วไป คือ มีองค์กร ผู้นำองค์กร และบุคลากรในองค์กรอย่างเป็นระบบ ตลอดจนกฎระเบียบ ข้อปฏิบัติในองค์กรที่เป็นลายลักษณ์อักษรอย่างชัดเจน โครงสร้างองค์กรและสังคมของมั้งคริสเตียนประกอบประธานภาคหรือผู้นำกลุ่ม ศาสนาจารย์ ผู้ปกครอง คณะกรรมการหรือกรรมการคริสตจักรซึ่งทุกตำแหน่งนี้มาจากการเลือกตั้งของสมาชิกในสังกัดนั้นๆ มีเพียงศิษยาภิบาลเท่านั้นที่มาจากการแต่งตั้ง ส่วนสมาชิกของคริสตจักรเป็นคนที่สมัครใจที่จะอยู่ในสังกัดหนึ่งๆ โดยผ่านความเห็นชอบจากคณะกรรมการประจำคริสตจักร ดังนั้น โครงสร้างทางสังคมของมั้งคริสเตียนจึงมีความแตกต่างจากคนมั้งที่นับถือศาสนาแบบดั้งเดิมอย่างสิ้นเชิง

ส่วนความสัมพันธ์ของคนมั้งคริสเตียนก็มีความสอดคล้องกับโครงสร้างสังคมมั้งคริสเตียนดังกล่าว คือ เมื่อมาเข้าโบสถ์ด้วยกันก็กลายมาเป็นสมาชิกในองค์กรทางสังคมแห่งใหม่ มีการพบปะกันทุกวันทีเข้าร่วมนมัสการวันอาทิตย์ และในวันที่มีกิจกรรมต่างๆ ที่คริสตจักรจัดขึ้น จึงก่อให้เกิดความสนิทสนมคุ้นเคยกันมากภายในกลุ่มของตนเอง

ผู้วิจัยพบว่า ปัจจุบันเครือข่ายทางศาสนาคริสต์ได้เข้ามามีส่วนอย่างสำคัญในการรวมกลุ่มคนมั้งในเมืองไว้ด้วยกันมากกว่าระบบเครือญาติแบบดั้งเดิม โดยเฉพาะคนมั้งรุ่นใหม่ที่มาเข้าเรียนหรือทำงานในเมือง

เชียงใหม่ กลุ่มคนมั่งที่เปลี่ยนมานับถือศาสนาคริสต์ ซึ่งอาจเรียกได้ว่าใช้นามสกุล “คริสเตียน” แล้ว ความเป็นชาติพันธุ์ของคนมั่งที่ผ่านระบบเครือญาติและแซ่ สกุลแบบดั้งเดิมมีความสำคัญน้อยลง เพราะพวกเขามีความสัมพันธ์กับ “พี่น้องคริสเตียน” มากกว่าเครือญาติทางสายตระกูล ซึ่งคำถามแรกๆ ที่ผู้วิจัยมักจะถูกถามจากกลุ่มคริสเตียนที่ไปพูดคุยด้วยเป็นประจำคือ “คุณเป็นผู้เชื่อหรือเปล่า อยู่สังกัดไหน” แทนที่จะถามตามธรรมเนียมของคนมั่งแบบดั้งเดิมว่า “คุณแซ่อะไร เป็นลูกใคร และมาจากไหน” การไม่ถามแซ่ตระกูล ชื่อพ่อแม่ ถิ่นที่อยู่ของผู้วิจัยเลย นั้นแสดงว่า พวกเขาให้ความสำคัญกับกลุ่มผู้เชื่อหรือกลุ่มสังกัดมากกว่าระบบแซ่ตระกูลแบบดั้งเดิมและเมื่อผู้วิจัยตอบว่า “ไม่ได้เป็นคริสเตียน เป็นนักศึกษาปริญญาโทที่สนใจศึกษาและกำลังทำวิทยานิพนธ์เกี่ยวกับชีวิตของพี่น้องมั่งคริสเตียนในเมือง” จะเห็นท่าทีและการวางตัวที่แตกต่างไปทันที เพราะผู้วิจัยไม่ใช่ “กลุ่มผู้เชื่อเดียวกันกับพวกเขา” ถึงแม้ว่าผู้วิจัยเป็นคนมั่งเหมือนกับเขาก็ตาม

นอกจาก ระบบสังกัดขององค์กรคริสเตียนทำให้เกิดการรวมกลุ่มทางสังคมได้อย่างเหนียวแน่นแทนระบบเครือญาติแล้ว ผู้วิจัยยังเห็นว่า ศาสนาคริสต์สามารถเชื่อมความแตกต่างทางแซ่สกุลและกลุ่มนับถือผีในสังคมมั่งเข้าด้วยกัน ไม่ว่าจะแซ่อะไร มาจากไหน มีความเชื่อเดิมอย่างไรก็ตาม แต่เมื่อมาอยู่ในคริสตจักรหรือโบสถ์เดียวกันแล้ว พวกเขาจะมีการปฏิบัติแบบเดียวกันทั้งหมด โดยโบสถ์เป็นพื้นที่และองค์กรหลักที่เป็นศูนย์กลางการพบปะกัน มีกิจกรรมที่จัดขึ้นเป็นประจำเป็นรายสัปดาห์ รายปี หรือกิจกรรมพิเศษอื่นๆ ตามวาระโบสถ์มั่งโปรเตสแตนต์ในเชียงใหม่มีประมาณ 5 โบสถ์ ซึ่งเป็นสถานที่ที่เป็นที่พบปะ ชุมชนของคนมั่งคริสเตียนในเมือง จึงก่อให้เกิดโครงสร้างความสัมพันธ์แบบใหม่ภายใต้องค์กรเดียวกัน คือ โบสถ์เป็นพื้นที่สาธารณะของคนมั่งที่มามีการพูดคุยกัน ปรีกษา ระบายปัญหาชีวิตตลอดจนได้รับโอกาสในการเข้าถึงทรัพยากร การพัฒนาศักยภาพของอนุชน คือ การเล่นดนตรี ฝึกความเป็นผู้นำ และการใช้ภาษามั่ง เป็นต้น

การแต่งงานของคนมั่ง

การแต่งงานเป็นการสร้างความสัมพันธ์กันทางเครือญาติ ซึ่งปรากฏอยู่ในงานฉลองแต่งงาน สำหรับคู่บ่าวสาวพิธีฉลองการแต่งงานเป็นการผูกความสัมพันธ์ของทั้งคู่ กับทั้งญาติพี่น้องของทั้งสองฝ่ายเข้าไว้ในเครือข่ายความเป็นเครือญาติของทั้งสองแซ่ตระกูล พิธีกรรมที่สำคัญที่สุดและใช้เวลานานที่สุดของงานฉลองคือพิธีเชื่อมเครือญาติระหว่างครอบครัวเจ้าบ่าวและเจ้าสาวรวมทั้งสมาชิกระหว่างตระกูลทั้งสอง เมื่อปฏิบัติขั้นตอนการสร้างความสัมพันธ์เครือญาติอย่างเป็นทางการแล้วสมาชิกในตระกูลทั้งหมดของทั้งสองฝ่ายก็เกี่ยวข้องกัน ดังนั้น การใช้คำเรียกญาติเพื่ออ้างอิงคนอื่นในวันข้างหน้าระหว่างสมาชิกทั้งสองฝ่ายจะอยู่ที่พิธีกรรมนี้ โดยผู้ชายแต่งงานพากรรยาเข้ามาอยู่บ้านพ่อแม่ของตน ส่วนผู้หญิงแต่งงานออกไปอยู่กับสามีและเป็นคนในตระกูลสามี

มั่งทั้งหญิงและชายมีอิสระในการเลือกคู่แต่พ่อแม่มักอยากให้ลูกชายแต่งงานกับหลานสาวของพ่อที่เป็นลูกอาหญิงหรือหลานสาวแม่ที่เป็นลูกน้าชายมากกว่า เพราะจะทำให้พันธะระหว่างครอบครัวทั้งสองเข้มแข็งขึ้น บางครั้งพ่อแม่ก็หมั้นหมายลูกพี่ลูกน้องไว้ให้ตั้งแต่ทั้งสองฝ่ายยังเป็นเด็ก แต่อย่างไรก็ตาม มั่งมีข้อห้ามคนในตระกูลเดียวกันแต่งงานกัน รวมทั้งห้ามผู้ชายมีความสัมพันธ์ทางเพศกับผู้หญิงในตระกูลแซ่เดียวกันกับตน

จากโครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมของมั่งที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นได้ว่าเป็นโครงสร้างที่มีความเข้มแข็งมาก เพราะมีความซับซ้อนและเหนียวแน่นในญาติทั้งสองฝ่าย คือ ฝ่ายพ่อและฝ่ายแม่ เมื่อมีงานหรือพิธีกรรมต่างๆ ที่สำคัญ เช่น งานแต่งงาน งานไหว้บรรพบุรุษประจำปี งานศพ งานฉลองในเครือญาติ หรือแม้กระทั่งในยามที่มีปัญหา ความขัดแย้งต่างๆ ญาติในตระกูลจึงเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในทุกด้าน ในทัศนะของผู้วิจัยสังคมมั่งเป็นสังคมที่มีความเป็นปัจเจกน้อยมากหรือแทบจะไม่มีเลยก็ได้

ผู้วิจัยได้มีโอกาสไปร่วมงานแต่งงานของคนมั๊งคริสเตียนมาหลายครั้ง ทั้งในบทบาทแขกรับเชิญและบทบาทผู้มีส่วนร่วมในงาน คือ ทำหน้าที่พิธีกร ซึ่งทุกครั้งที่อยู่ในบรรยากาศของงานแต่งงานของชาวคริสเตียนที่จัดงานแบบสากลนั้น ผู้วิจัยได้พูดคุยและสัมภาษณ์เยาวชนผู้หญิงมั๊งที่ไปด้วยกัน พบว่าพวกเขามีความคิดเห็นต่องานแต่งงานแบบคริสเตียนว่ามีบรรยากาศที่อบอุ่น โรแมนติก สวยหรู ดูทันสมัย เห็นแต่คนอารมณ์ปิติยินดี จึงอยากมีงานแต่งงานแบบชาวคริสเตียนมากกว่าแบบมั๊งดั้งเดิม เพราะโดยทั่วไปงานแต่งงานของคนมั๊งให้ความรู้สึกตรงกันข้ามกับงานแต่งงานแบบคริสเตียน คือ วนวาย เพราะมีการฆ่าสัตว์เพื่อประกอบพิธีกรรมและเลี้ยงแขกที่มาร่วมงาน น่าเบื่อหน่ายเพราะใช้เวลานานเป็นวันในการประกอบพิธี มีพิธีกรรมทางความเชื่อที่สลับซับซ้อน อีกทั้งคนทั่วไปที่ไม่ใช่ผู้นำพิธีกรรมไม่เข้าใจพิธีกรรมเหล่านั้นอย่างแท้จริง แม้แต่ตัวเจ้าบ่าวกับเจ้าสาวก็ได้แต่ทำตามคำสั่งของผู้อาวุโสโดยไร้ความเข้าใจในพิธีที่ตนกำลังทำ ส่วนบรรยากาศภายในงาน รู้สึกโศกเศร้า เสียใจ ใจหาย ร้องไห้ อีกทั้ง เจ้าบ่าวกับเจ้าสาวไม่มีสิทธิ์ในการออกแบบรูปแบบการแต่งงาน เพราะผู้ใหญ่เป็นคนจัดการทุกอย่าง บางครั้งยังมีการปรับสินไหมระหว่างตระกูลของฝ่ายเจ้าบ่าวกับเจ้าสาวด้วย หากเคยมีกรณีขัดแย้งกันเกี่ยวกับการแต่งงานระหว่างสองตระกูลนี้มาก่อน ซึ่งเป็นการแก้แค้นหรือเอาคืนของผู้ใหญ่ทั้งสองฝ่ายทั้งๆ ที่คู่บ่าวสาวไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับความขัดแย้งเดิมนั้น และที่สำคัญการแต่งงาน หมายถึง ผู้หญิงต้องย้ายออกไปอยู่บ้านของสามี เปลี่ยนไปใช้ชื่อแซ่ตระกูลและรับความเชื่อเหมือนสามีโดยผู้หญิงจะถูกตัดออกพิธีกรรมในบ้านของพ่อแม่ของตนไปชั่วชีวิต ทั้งในทางปฏิบัติและทางพิธีกรรม ต่างๆ หากเกิดการหย่าร้างในอนาคตหรือสามีเสียชีวิตก็ไม่สามารถกลับมาเป็นสมาชิกของครอบครัวเดิมได้โดยสมบูรณ์ คือครอบครัวเดิมและสังคมจะไม่ยอมรับ เพราะสังคมมั๊งมีจารีตที่มองว่าผู้หญิงที่แต่งงานแล้วกลับมานั้น จะนำความไม่เจริญ ความอัปยศมาสู่ครอบครัวเดิม เครือญาติ และชุมชน ดังนั้น พิธีกรรมการแต่งงานจึงเป็นงานที่มีบรรยากาศไม่รื่นเริงเหมือนการแต่งงานแบบคริสเตียน ดังนั้น พวกเขาจึงไม่ชอบการแต่งงานแบบมั๊งดั้งเดิม แต่นั่นไม่ได้หมายความว่าพวกเขาทุกคนอยากเปลี่ยนศาสนามาเป็นคริสเตียนซะทีเดียว เพียงแต่ต้องการเปลี่ยนรูปแบบการแต่งงานให้ทันสมัยเท่านั้น (มะลิ แซ่ย่าง, นามสมมุติ, 2557)

ผู้วิจัยได้มีโอกาสไปร่วมงานแต่งงานของสมาชิกคริสตจักรพระสิริท่านหนึ่ง รูปแบบการแต่งงานและบรรยากาศภายในงานเหมือนงานแต่งงานแบบสากลแบบคริสเตียนทั่วไป มีแขกที่มาร่วมงานประมาณร้อยกว่าคน ส่วนใหญ่แต่งกายด้วยชุดสวยงามแบบสากล คือ ผู้หญิงใส่เสื้อผ่าแพชชั่นสมัยใหม่ (ผู้หญิงใส่ชุดเดรส) และผู้ชายใส่สูทผูกเน็คไทด์ มีการเล่นดนตรีและร้องเพลงประสานเสียงเป็นภาษามั๊งโดยกลุ่มเยาวชน ผู้วิจัยได้พูดคุยกับนายภูริ วังแสงอุไร ศาสนาจารย์ที่เป็นผู้นำคริสตจักรเกี่ยวกับการจัดการงานนี้ (สัมภาษณ์, 5 มิถุนายน 2557) เขาได้เล่าให้ผู้วิจัยฟังว่า

“พวกเราเป็นคริสเตียนการแต่งงานเป็นการเฉลิมฉลองงานมงคลสมรส ทุกคนชื่นมื่น มีความสุข ไม่เหมือนการแต่งงานแบบมั๊งดั้งเดิมที่การแต่งงานเหมือนเป็นการล้างแค้น ฆ่าสัตว์มากมายเพื่อประกอบพิธีกรรม ตีมสุราจนเมามาย เจ้าสาวและญาติฝ่ายผู้หญิงต้องร้องไห้จนบรรยากาศเศร้าไปหมด และต้องจัดงานที่บ้านของตนเองส่วนใหญ่ไม่ค่อยสะดวก อีกทั้ง กรณีคนที่ไม่มีญาติก็จัดงานลำบากเพราะไม่มีคนช่วยงานและเป็นผู้ประกอบพิธีกรรมให้ ถ้าเป็นคริสเตียนคริสตจักรเราก็เป็นธุระช่วยติดต่อโรงแรมหรือสถานที่จัดงานแต่งให้และเป็นแม่งาน รับผิดชอบการประกอบพิธีกรรม อาหาร และมีค่าใช้จ่ายช่วยเหลือบางส่วนให้ด้วย ส่วนรูปแบบการจัดงานหรือรายละเอียดต่างๆ ก็แล้วแต่เจ้าบ่าวกับเจ้าสาวว่าต้องการจัดอย่างไร โดยส่วนใหญ่งานทุกอย่างในงานสมาชิกในคริสตจักรก็ช่วยๆ กันทำตั้งแต่เตรียมงานจนกระทั่งเก็บงาน ส่วนญาติของคู่บ่าวสาว

ซึ่งบางคนก็เป็นคริสเตียน บางคนก็ไม่ได้เป็น แต่อย่างไรก็ตาม เราก็มีสมาชิกคริสตจักร เป็นแม่บ้านอยู่แล้ว ไม่มีปัญหาอะไร ญาติๆ ที่ไม่ได้เป็นคริสเตียนเขาก็มาร่วมงาน เหมือนกัน แต่เขาไม่รู้จะช่วยอะไรดี เพราะเราจัดแบบคริสเตียนเขาก็จะไม่รู้พิธีกรรมของเรา เขาจึงช่วยจัดและเก็บสถานที่บ้าง เตรียมอาหารบ้าง ส่วนพิธีกรรมต่างๆ คริสตจักร เป็นผู้ดำเนินการทั้งหมด”

จากคำพูดดังกล่าว สะท้อนให้เห็นถึงมุมมองที่คนมั่งคริสเตียนที่มีต่อการแต่งงานแบบดั้งเดิมว่าเป็นสิ่งที่ล้ำสมัยและมีความยุ่งยากลำบาก ส่วนการแต่งงานแบบคริสเตียนเป็นการแต่งงานที่ทันสมัยและมีพี่น้องคริสเตียนร่วมสังกัดที่พร้อมช่วยงานให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี ทั้งในด้านการจัดการ การช่วยเหลือค่าใช้จ่ายในงาน และการร่วมเป็นแขกเพื่อแสดงความยินดี นอกจากนี้เรื่องความทันสมัยแล้ว จะเห็นได้ว่าระบบเครือญาติในระบบแซตตระกูลก็มีความสำคัญน้อยลงจนเกือบไม่มีบทบาทความสำคัญในสำหรับงานแต่งงานเลยทีเดียว เพราะมีระบบสมาชิกของคริสตจักรและเครือข่ายพี่น้องคริสเตียนด้วยกันเข้ามาทำหน้าที่ทุกอย่างแทนระบบเครือญาติ เช่น ผู้ประกอบพิธีกรรม คนช่วยงาน ผู้มาร่วมงาน

จากการสังเกตพบว่า ระบบเครือญาติและแซตตระกูลมีความสำคัญน้อยมากในงานแต่งงานของคนมั่งคริสเตียน โดยเห็นจากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นภายในงาน กล่าวคือ ลำดับพิธีกรรมในงานทั้งหมดถูกจัดขึ้นโดยคนมั่งคริสเตียน ญาติของฝ่ายเจ้าสาวไม่ได้เป็นคริสเตียนแม้แต่คนเดียว แต่ก็มาร่วมงานในฐานะแขกในงาน ซึ่งไม่ได้มีบทบาทใดๆ มีเพียงพอกับแม่เจ้าสาวที่ถูกเชิญให้นั่งข้างๆ เวทีแล้วให้คู่บ่าวสาวไปทำความเคารพ ส่วนญาติๆ ได้มีส่วนร่วมในการถ่ายภาพเก็บไว้เป็นที่ระลึกเท่านั้น โดยในการถ่ายภูมุนั้น พี่น้องคริสเตียนกลุ่มต่างๆ ถูกเชิญขึ้นเวทีถ่ายภาพร่วมกันจนครบก่อน จึงเชิญญาติของเจ้าสาวที่ไม่ได้เป็นคริสเตียนมาร่วมถ่ายภาพเป็นกลุ่มสุดท้ายซึ่งเป็นกลุ่มที่มีคนน้อยมาก แสดงให้เห็นว่ามีญาติที่มาจากตระกูลแซตเข้าร่วมงานน้อย เพราะพวกเขาให้ความสำคัญน้อยกว่า “ความเป็นญาติที่ผ่านความเป็นคริสเตียน”

นอกจาก งานแต่งงานแล้ว งานอื่นที่มีความสำคัญในชีวิต เช่น งานฉลองแสดงความยินดีต่างๆ และงานศพ เป็นต้น ก็ไม่แตกต่างจากงานแต่งงาน คือ มีพี่น้องคริสเตียนในสังกัดเดียวกันเป็นผู้ช่วยเหลือและร่วมจัดการ โดยเฉพาะงานศพ ซึ่งโดยปกติ คนมั่งที่นับถือศาสนาตั้งเดิมนั้น เมื่อเจ็บป่วยหรือเสียชีวิตจะต้องพาไปประกอบพิธีกรรมที่บ้านซึ่งอยู่ในหมู่บ้านบนภูเขา และจัดการศพโดยการฝังในพื้นที่หรือฮวงจุ้ยที่ญาติเลือกให้ แต่สำหรับชาวคริสเตียน พวกเขาจัดการทุกอย่างในตั้งแต่เด็กเกิดใหม่จนกระทั่งตอนเสียชีวิตอยู่ในเมือง โดยมีองค์กรคริสเตียนเป็นผู้จัดการให้ นายเล่ง (นามสมมุติ, สัมภาษณ์, 10 กันยายน 2557) ได้กล่าวว่า

“ตอนมีชีวิตอยู่เราก็อยู่ในเมือง ไม่ได้กลับไปช่วยอะไรญาติๆ ที่บ้านเลย แต่พอตอนตายเราจะเอางานศพให้ไปเป็นภาระของเขาก็กระไรอยู่ก็อย่างพวกเราก็เปลี่ยนศาสนามาเป็นคริสเตียน ไม่ได้ประกอบพิธีกรรมแบบดั้งเดิมแล้ว จึงคิดว่าเราจัดเตรียมสถานที่บ้นปลายชีวิตสำหรับพี่น้องคริสเตียนของเรา ถ้าคิดจะลงหลักปักฐานในเมืองเราก็ต้องสร้างสิ่งที่สามารถรองรับวิถีชีวิตของเราตั้งแต่เกิดจนตาย ดังนั้น เราจึงพยายามผลักดันให้สมาชิกในเชียงใหม่ระดมเงินซื้อที่สำหรับสร้างสุสานให้สมาชิก ซึ่งตอนนี้ก็ได้ซื้อที่แล้ว เราไปขอซื้อต่อจากคนจีนเขาแบ่งขายให้ แต่ในกรุงเทพฯ เริ่มมีการเผาศพแทนการฝังศพแล้วเพราะไม่มีพื้นที่ให้ฝังเหมือนเชียงใหม่ คนอายุรุ่นเดียวกันกับผมคิดว่าเริ่มเปลี่ยนค่านิยมจากการฝังเป็นการเผาแล้ว แต่ถ้าเป็นรุ่นก่อนๆ คงยาก ถ้าซื้อตุ้มาเผาได้ก็ไม่ต้องเปลืองพื้นที่ในการฝังศพ ผมคิดว่าจริงๆ แล้วเมื่อเราตายไป ร่างกายก็ไม่ได้มี

ประโยชน์อะไรแล้ว สิ่งที่สำคัญคือเหลือเพียงจิตวิญญาณ อย่างคริสตียนอย่างเราก็จะ เชื่อว่าจะได้ไปอยู่กับพระเจ้าและมีชีวิตนิรันดรบนสวรรค์กับพระองค์ แต่ศาสนาอื่นๆ ก็ แล้วแต่ความเชื่อของเขา เรื่องนี้เป็นเรื่องของความเชื่อและวัฒนธรรมจึงมีแตกต่างกันไป แล้วแต่ศาสนาของแต่ละคน”

ความสัมพันธ์และบทบาทหญิงชาย

ในแต่ละสังคมต่างมีระบบโครงสร้างอำนาจที่ทำหน้าที่ควบคุมและยึดโยงสมาชิกในสังคมนั้นๆ ไว้ สำหรับกลุ่มชาติพันธุ์ม้งนั้นระบบโครงสร้างอำนาจแบบปิตาธิปไตยเป็นเสมือนแกนที่มีนัยยะสำคัญต่อผู้คนใน สังคมระบบโครงสร้างดังกล่าว มีส่วนสำคัญต่อการกำหนดสถานภาพ บทบาทและความสัมพันธ์ระหว่างผู้คน ไม่ว่าจะเป็นความสัมพันธ์ระหว่างพ่อ-แม่-ลูก, เด็ก-ผู้ใหญ่, ผู้ชาย-ผู้หญิง, ความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติรวม ไปจนถึงความสัมพันธ์ในระดับจักรวาลวิทยาซึ่งเกี่ยวข้องกับความเชื่อที่สืบทอดมาตั้งแต่บรรพบุรุษ (Symonds, 1991)

Symonds (1991) สะท้อนให้เห็นภาพของสังคมม้งที่กำกับและควบคุมโดยอุดมการณ์ชายเป็นใหญ่ ระบบโครงสร้างอำนาจแบบปิตาธิปไตยได้รับการสถาปนาขึ้นตั้งแต่เกิดไปจนตาย และความคิดดังกล่าวได้ถูก ผลิตซ้ำในทุกช่วงของชีวิตด้วยการอธิบายผ่านความเชื่อในระดับจักรวาลวิทยาอีกด้วย ยกตัวอย่างเช่น ประเพณี การคลอดลูกของม้ง ผู้หญิงมีหน้าที่ให้กำเนิดทารกอย่างสงบเงียบ ห้ามส่งเสียงกรีดร้องระหว่างการคลอด ผู้ชายจะทำพิธีเรียกวิญญาณซึ่งเป็นพื้นที่สำหรับผู้ชายเท่านั้น และหน้าที่อีกอย่างหนึ่งของผู้ชายก็คือการแนะนำ ทารกแรกเกิดให้บรรพบุรุษและสังคมรับรู้โดยทั่วกัน หรือในประเพณีการแต่งงานผู้หญิงจะแต่งงานเข้าบ้านฝ่าย ชาย ถือว่าได้ออกจากผีบ้านของตนเองไปเป็นคนในความคุ้มครองของผีบ้านสามีและไม่สามารถกลับเข้ามาได้ อีก โดยผู้หญิงที่แต่งงานแล้วจะกลายเป็นคนในตระกูลของสามี การนับญาติก็จะนับญาติฝ่ายสามี ลูกจึงเป็น สมบัติของฝ่ายสามีและเมื่อผู้หญิงตาย ดวงวิญญาณก็ต้องสถิตอยู่ในตระกูลของสามี ผู้ชายจึงเป็นเสมือน โครงกระดูกของสังคมม้งหรือชายเป็นเหมือนรากต้นไม้ที่มั่นคงซึ่งตรงข้ามกับผู้หญิงที่เป็นเพียงใบไม้ดอกไม้ที่ แปรเปลี่ยนและไร้ค่าหรือผู้หญิงเป็นผู้ให้เลือดเนื้อและมีหน้าที่เลี้ยงดูคนในครัวเรือน ขณะที่ผู้ชายเป็นผู้เปิด พื้นที่ทางสังคมให้แก่จิตวิญญาณ ดังนั้น คำนิยามของ “ความเป็นม้ง” ในงานหลายๆ ชิ้นมักอ้างอิงกับเรื่อง “ระบบเครือญาติ” (ประสิทธิ์ ลิปรีชา, 2545) รวมทั้งงาน Symonds (1991) ที่สะท้อนให้เห็นว่า ผู้ชายม้งคือ ผู้ร้อยอดีต ปัจจุบันและอนาคต เพราะผู้ชายคือผู้ที่มีบทบาทสำคัญสำหรับทุกคนในครอบครัว ไม่ใช่เฉพาะเรื่อง การทำมาหากินเท่านั้น แต่ผู้ชายยังมีความหมายแม้แต่ในมิติจิตวิญญาณ และความเชื่อที่มีต่อบรรพบุรุษอีก ด้วย

อย่างไรก็ตาม สังคมม้งไม่ได้เป็นที่สังคมบริสุทธิ์และหยุดนิ่ง แต่ละกลุ่ม แต่ละชนชั้นในสังคมม้งมี เงื่อนไขสภาพแวดล้อมที่ถูกสร้างขึ้นจากกระบวนการทางประวัติศาสตร์ที่ต่างกัน สถานภาพบทบาทและ แบบแผนในชีวิตของผู้หญิงม้งย่อมจะเปลี่ยนแปลงตามไปด้วยเช่นกัน โอกาสในการศึกษา เศรษฐกิจ สังคม ม้งแบบดั้งเดิมเป็นสังคมที่สืบทอดสายตระกูลทางฝ่ายชาย โดยผู้หญิงต้องแต่งงานออกไปอยู่บ้านสามี มี ความสัมพันธ์และบทบาทหญิงชายแบบ “ชายเป็นใหญ่” ผู้หญิงจึงไม่มีบทบาทในครอบครัวและชุมชนของ ตนเอง นอกจากการเป็นแม่บ้านและให้กำเนิดลูก แต่เมื่อคนม้งได้เปลี่ยนความเชื่อแบบดั้งเดิมมานับถือศาสนา คริสต์ ความสัมพันธ์และบทบาทของหญิงชายได้เปลี่ยนไปจากเดิมหลายอย่างมากทีเดียว

เมื่อคนม้งเปลี่ยนมานับถือศาสนาคริสต์ ระบบตระกูลแซ่ยังคงมีความสำคัญกับพวกเขาอยู่แต่ไม่มาก นัก คือ ยังมีข้อห้ามเรื่องการแต่งงานในแซ่เดียวกัน แต่ไม่มีการนับถือวิญญาณบรรพบุรุษ จึงไม่มีการตัดขาด จากตระกูลแซ่ไม่ว่ากรณีใดๆ รวมทั้งการแต่งงานด้วย ทั้งฝ่ายหญิงและผู้ชายจะเป็นคนของแซ่ใดก็ได้เพราะ

เป็นคริสเตียนเหมือนกันมีความเชื่อทุกอย่างเหมือนกัน และพวกเขาเชื่อว่าเป็นลูกของพระเจ้าเหมือนกัน ในกรณีที่ผู้ชายและผู้หญิงนับถือความเชื่อที่แตกต่างกัน ผู้หญิงมักเป็นฝ่ายที่เปลี่ยนตามผู้ชายมากกว่า ดังนั้น จากการเก็บข้อมูลภาคสนามพบว่า มังคริสเตียนทุกคนเน้นสอนให้ลูกหลานเลือกคู่ชีวิตเป็นคริสเตียนด้วยกัน หากคนรักไม่ใช่คริสเตียนก็จะพยายามชักชวนเขามาเป็นคริสเตียนให้ได้ก่อนแต่งงาน บางกรณี หากไม่สามารถเปลี่ยนความเชื่อของคนรักได้ก็มักจะลงเอยด้วยการเลิกกันไป หรือในบางกรณีที่ผู้ชายไม่ได้เป็นคริสเตียน ส่วนฝ่ายผู้หญิงเป็นคริสเตียน เมื่อแต่งงานกันแล้วฝ่ายหญิงมักจะเปลี่ยนไปนับถือบรรพบุรุษแบบดั้งเดิมเหมือนสามีเพื่อไม่ให้มีปัญหาครอบครัวเกี่ยวกับความเชื่อและพิธีกรรมในครอบครัว เพราะสังคมมังเป็นครอบครัวขยายและมีความสัมพันธ์กับระบบเครือญาติอย่างเหนียวแน่น สำหรับครอบครัวที่เป็นคริสเตียน ผู้หญิงจะมีบทบาทมากขึ้นในครอบครัว องค์กรและสังคมของคนคริสเตียน คือ มีตำแหน่งเป็นกรรมการ ผู้มีความรู้ด้านศาสนา และป็นผู้นำในองค์กร สามารถชี้แนะ และสั่งการต่างๆ เช่น ครูสอนศาสนา ผู้นำกลุ่มแม่บ้าน กรรมการคริสตจักร เป็นต้น ในขณะที่ครอบครัวที่มีความเชื่อแบบดั้งเดิมส่วนใหญ่ผู้หญิงไม่มีโอกาสได้เป็นผู้นำครอบครัว และชุมชนหรือองค์กรใดๆ ที่มีผู้ชายเกี่ยวข้องด้วย เพราะสังคมมังยังไม่ยอมรับศักยภาพของผู้หญิง ถึงแม้ว่าในปัจจุบันผู้หญิงเริ่มมีโอกาสพัฒนาตนเองจนมีความรู้ความสามารถเท่าเทียมกับผู้ชายแล้วก็ตาม

อีกประเด็นหนึ่งที่น่าสนใจคือ สังคมมังเป็นสังคมที่วัฒนธรรมเปิดโอกาสให้ผู้ชายสามารถมีภรรยาได้มากกว่าหนึ่งคนและสามารถพามาอยู่ด้วยกันภายในบ้านเดียวกันอย่างถูกต้องชอบธรรม แต่คนมังคริสเตียนห้ามการมีภรรยาหลายคน ปัจจุบันมีองค์กรศาสนาคริสต์ที่คนมังรวมตัวกันเพื่อรณรงค์ ให้ความรู้เกี่ยวกับการสร้างครอบครัวสุขสันต์โดยการมีภรรยาคนเดียว ตลอดจนการแสดงออกถึงความรักของคนในครอบครัวทั้งระหว่างสามีภรรยา และพ่อแม่กับลูกๆ เพราะตามค่านิยมของคนมังมักจะไม่ได้แสดงออกถึงความรักซึ่งกันและกันอย่างเปิดเผยตรงไปตรงมา เช่น การบอกรัก การโอบกอด การให้ของขวัญ เป็นต้น ซึ่งนายรังสิมันต์ แซ่หว่าง (สัมภาษณ์, 7 มิถุนายน 2557) ได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า

“ชีวิตหลังแต่งงานฝ่ายหญิงมักจะเป็นฝ่ายดูแลทุกอย่างในครอบครัว สังคมมังผู้ชายไม่ค่อยให้เกียรติผู้หญิง สามีไม่ค่อยให้เกียรติภรรยา แต่คริสเตียนจะสอนให้ผู้ชายให้เกียรติผู้หญิงและเน้นความเท่าเทียมมากขึ้น การดูแลตัวเองหลังจากแต่งงานแล้วผู้หญิงมักไม่ค่อยได้ดูแลตัวเอง แต่ถ้าเป็นคริสเตียนผู้หญิงจะสามารถดูแลตัวเองให้ดูดี สวยงามได้ ไม่มีใครว่า ถ้าเป็นผู้หญิงมังแบบดั้งเดิมจะทำอย่างนี้ไม่ได้เขาจะมองว่าเป็นผู้หญิงไม่ดี และอีกเรื่องสำคัญคือผู้ชายที่แอบไปมีบ้านเล็กบ้านน้อย มีภรรยามากกว่าหนึ่งคน ถ้ามีมาก่อนเป็นคริสเตียนเราก็จะอนุโลมให้ เพราะเขายังไม่รู้ แต่ถ้ามีหลังจากที่เป็นคริสเตียนแล้ว เราก็จะเข้าไปตักเตือนและลงโทษโดยตัดเขาออกจากความเป็นสมาชิก”

จะเห็นได้ว่าการเปลี่ยนศาสนามีผลต่อความคิดและมุมมองของผู้ชายมัง เกี่ยวกับความสัมพันธ์และบทบาทชายหญิงของคนมัง และนำไปสู่การเปิดพื้นที่ทางสังคมแก่ผู้หญิงมังมากขึ้น แต่อย่างไรก็ตาม ในทัศนะของผู้วิจัยเห็นว่าศาสนาใหญ่ๆ ของโลกล้วนมีลักษณะของการกตัญญูทางเพศด้วยกันสิ้น แต่อาจมีบ้างน้อยแตกต่างกันไปตามบริบทของศาสนานั้นๆ จากการเก็บข้อมูลภาคสนามและประสบการณ์ของผู้วิจัยพบว่า กรณีของศาสนาคริสต์มีสภาพการกตัญญูทางเพศน้อยกว่าความเชื่อแบบดั้งเดิมของมัง

วิถีชีวิตและปฏิบัติการในชีวิตประจำวันของคนมังคริสเตียน

จากการสังเกตของผู้วิจัยพบว่า คนมังคริสเตียนส่วนใหญ่มีลักษณะอัธยาศัยที่เป็นมิตร เป็นกันเอง และแสดงความรักในทางปฏิบัติมากกว่าคนมังทั่วไปที่ไม่ได้เป็นคริสเตียน ทั้งการแสดงออกในครอบครัว กับพี่น้องคริสเตียน และกับคนทั่วไป ผู้วิจัยสังเกตได้จากการพบปะกับพี่น้องคริสเตียน และจากการเขียนเล่าเรื่องราวของพี่น้องคริสเตียน ตลอดจนผู้นำคริสตจักรผ่านอินเทอร์เน็ต โดยเฉพาะเฟสบุ๊ก ที่มีการรายงานเหตุการณ์ประสบการณ์ต่างๆ ที่ประสบมาในแต่ละวันให้กับเพื่อนในโลกออนไลน์ได้ทราบ ซึ่งครั้งหนึ่งผู้วิจัยได้เข้าไปอ่านเรื่องราวในเฟสบุ๊กของภรรยาของศิษยาภิบาลประจำคริสตจักรพระสิริ เธอและครอบครัวได้ออกไปเยี่ยมเยียนสมาชิกใหม่ถึงที่บ้านของเธอ เธอได้นำรูปถ่ายที่ถ่ายร่วมกับสมาชิกใหม่ลงในเฟสบุ๊กเขียนเล่าว่า

“ดิฉันชอบกอดสตรีทุกคนเสมอ แต่เพราะกลุ่มนี้เป็นสมาชิกใหม่จึงคิดว่าค่อยๆ ดูกว่า (เดี่ยวเขาจะเขิน) พอลงมอเตอร์ไซด์ปั๊บ เขาก็วิ่งมากอดดิฉันทันที ขอขอบคุณพระเจ้า เขาพยายามปรับตัวหาเราแล้ว ดิฉันจะฟังกำลังของพระเจ้าปรับตัวให้เข้ากับพวกเขาให้ไวเช่นกัน”

ในทัศนะของผู้วิจัยมองว่า พวกเขาได้รับอิทธิพลจากหลักคำสอนของศาสนาคริสต์ที่เน้นความรักที่ต่อเพื่อนมนุษย์ และเชื่อว่ามนุษย์ทุกคนเป็นพี่น้องกัน คือเป็นลูกของพระเจ้า เพียงแต่บางคนยังไม่รู้จักพระเจ้าเท่านั้น พวกเขาจึงแสดงออกถึงความรักอย่างไม่เขินอาย และเชื่อว่าคริสเตียนทุกคนมีหน้าที่ในการประกาศข่าวประเสริฐ (เรื่องราวของพระเจ้า) แก่ทุกคนซึ่งพวกเขาจะทำหน้าที่นี้ทันทีที่มีโอกาสในแต่ละวันของชีวิตจนเป็นเรื่องธรรมดาในชีวิตประจำวัน

สำหรับคนมังที่มีความเชื่อแบบดั้งเดิม มีข้อปฏิบัติและข้อห้ามบางอย่างที่ทำเป็นครั้งๆ ไปตามพิธีกรรมพิธีกรรมหนึ่งๆ ในรอบปี หรือในโอกาสพิเศษเท่านั้น ไม่ได้มีข้อห้ามหรือข้อปฏิบัติที่ต้องทำเป็นประจำทุกวัน แต่เมื่อคนมังเปลี่ยนมานับถือศาสนาคริสต์ พวกเขาจะมีการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตและปฏิบัติการในชีวิตประจำวันหลายอย่าง ในบางอย่างก็มีการปรับเปลี่ยนไปโดยสิ้นเชิง แต่บางอย่างก็มีการบูรณาการร่วมกัน ผู้วิจัยจะแบ่งเป็นสิ่งที่คนมังคริสเตียนต้องทำเป็นประจำกับสิ่งที่ห้ามทำ ดังนี้ กิจกรรมประจำวันที่พวกเขาปฏิบัติจนคุ้นชินและเป็นส่วนหนึ่งในชีวิตประจำวัน มีหลายอย่าง เช่น การอธิษฐานขอขอบคุณพระเจ้าก่อนรับประทานอาหารทุกครั้ง ไม่ว่าจะอยู่รับประทานอาหารที่บ้านหรือนอกบ้านก็ตาม ตลอดจนการเดินทางต่างๆ ก็จะทำอธิษฐานเพื่อขอให้พระเจ้าคุ้มครอง ตลอดจนการแก้ปัญหา ความกังวลในชีวิตที่จบลงด้วยการคิดว่า “ทุกอย่างเป็นแผนการของพระเจ้า จงวางใจในพระองค์ พระเจ้าจะเลือกสิ่งที่ดีที่สุดให้กับเรา” ก็เป็นสิ่งที่พวกเขาปฏิบัติในทางความคิด

สำหรับการทักทาย พวกเขาใช้คำว่า “สวัสดี” แบบปกติทั่วไป แต่การบอกกล่าวผู้อื่นนั้น พวกเขาจะใช้คำว่า “พระเจ้าอวยพร” แทนคำว่า “สวัสดี” หลายครั้งที่ผู้วิจัยเข้าไปทักทายและสนทนากับพี่น้องคริสเตียน หลังจากทักทายกันเรียบร้อยแล้ว ถามคำแรกก่อนการสนทนา พวกเขามักจะถามผู้วิจัยว่า “คุณเป็นผู้เชื่อหรือไม่ และอยู่สังกัดกลุ่มไหน” ผู้วิจัยมักจะตอบว่าไม่ได้เป็นคริสเตียนแต่สนใจเรียนรู้ชีวิตของพี่น้องมังคริสเตียน และกำลังศึกษาเพื่อเขียนวิทยานิพนธ์ เขามีท่าทีที่เปลี่ยนไปทันที เหมือนมีระยะห่างเพิ่มมากขึ้นกว่าเดิม แต่พวกเขาไม่ได้ปฏิเสธหรือปิดกั้นผู้วิจัย แต่เปลี่ยนจากการพูดคุยธรรมดาเป็นการชักชวนให้เป็นคริสเตียนหรือชวนเข้าร่วมกิจกรรมกับพวกเขา

อีกสิ่งหนึ่งที่พวกเขาต้องทำคือศึกษาพระคัมภีร์ด้วยตนเองทุกวัน จากการสังเกตและการพูดคุยกับพวกเขาพบว่าส่วนใหญ่อ่านพระคัมภีร์ก่อนเข้านอนและระหว่างเวลาที่ว่างในแต่ละวัน โดยส่วนใหญ่คนที่เคร่ง

ศาสนาจะมีพระคัมภีร์อยู่ในห้องนอนและในกระเป๋าที่ใช้ในแต่ละวันเป็นประจำ นอกจากศึกษาพระคัมภีร์ด้วยตนเองแล้ว ยังมีการสอนพระคัมภีร์แก่สมาชิกโดยศิษยาภิบาลหรือผู้ที่ทำหน้าที่เผยแพร่คำสอนโดยตรง เช่น ผู้ปกครองศาสนาจารย์ เป็นต้น ส่วนใหญ่จะสอนในวันอาทิตย์หลังการนมัสการ หรือตอนเย็นของวันใดวันหนึ่งในรอบสัปดาห์

กิจวัตรที่สำคัญที่สุดของชาวคริสเตียนคือการเข้าโบสถ์ทุกวันอาทิตย์ เพื่อนมัสการพระเจ้าร่วมกันในกลุ่มของคริสตจักร สิ่งที่แสดงออกถึงการปรับตัวเพื่อความทันสมัยอย่างชัดเจนในการเข้าโบสถ์ คือ การแต่งกายตามสมัยนิยม ผู้หญิงใส่กระโปรงหรือชุดเสื้อกระโปรงยาวติดกัน (ชุดเดรส) ส่วนผู้ชายต้องสวมเสื้อเชิ้ตกางเกงผ้า รอกเท้าหนังหุ้มส้นอย่างเรียบร้อย บางครั้งก็ใส่เสื้อสูทอย่างเป็นทางการ ขึ้นอยู่กับวาระหรือโอกาส นอกจากนี้ก็มีการแต่งกายด้วยชุดที่มีการออกแบบผสมผสานเสื้อผ้าลายปักมั่งเข้ากับการออกแบบสมัยใหม่ด้วยการแต่งกายลักษณะนี้ ถือว่าเป็นกฎในการเข้าร่วมประชุม และการเข้างานต่างๆที่ทางองค์กรจัดขึ้น หากไม่ปฏิบัติตามกฎนี้จะมีการตักเตือนกันเพื่อให้สมาชิกทุกคนมีวินัยเหมือนกัน นายประเสริฐ สืบทายาท ศิษยาภิบาลคริสตจักรพระสิริ (สัมภาษณ์, 11 เมษายน 2557) ให้ความเห็นต่อเรื่องนี้ว่า

“เรากล่าวว่าคริสเตียนเราเป็นคนและพัฒนาแล้วจะต้องแต่งกายให้เหมาะสมกับงาน ให้เกียรติพระเจ้า ให้เกียรติสถานที่ และให้เกียรติตัวเอง ไม่ใช่ไปไหนก็ใส่แต่เสื้อยืด กางเกงยีนส์ รองเท้าแตะ ถึงแม้จะยังเด็กเราก็ต้องฝึกให้เขาชินเป็นนิสัย ไปร่วมงานไหนจะได้ไม่อายเขา สำหรับโบสถ์เราหากใครแต่งกายไม่เหมาะสมอาจารย์จะตักเตือนก่อน หากเตือนหลายครั้งแล้วไม่ปรับปรุงก็ต้องมีการปรับเพื่อให้เขาเห็นความสำคัญของกฎนี้ ซึ่งสมาชิกทุกคนมีความเห็นตรงกัน” (สัมภาษณ์, ศาสนาจารย์ประเสริฐ สืบทายาท, 2557)

จะเห็นได้ว่าการเป็นคนทันสมัยสำหรับพวกเขา นั้น นอกจากการเปลี่ยนความเชื่อมานับถือพระเจ้า การจัดโครงสร้างทางสังคมและบริหารจัดการแบบสมัยใหม่แล้ว ยังมีสิ่งอื่นที่เป็นรูปลักษณะภายนอกก็ต้องเป็นไปตามสมัยนิยมด้วย เช่น การแต่งกาย การพูดจา การแสดงออกต่างๆ ที่เป็นสากล เพราะพวกเขาเรียกตัวเองว่าเป็น “ผู้พัฒนาแล้ว”

จากที่กล่าวมาจะเห็นว่าพวกเขามีสิ่งที่ต้องปฏิบัติอย่างเป็นประจำ ในขณะที่เดียวกันก็มีสิ่งที่คนมั่งคริสเตียนห้ามทำหรือต้องระมัดระวังด้วย ยกตัวอย่างเช่น การไม่เข้าศาสนาสถานของศาสนาอื่นๆ ไม่เข้าร่วมพิธีกรรมต่างๆ ของคนต่างศาสนา จากการเก็บข้อมูลภาคสนามพบว่า ในกรณีที่บางคนไม่สามารถหลีกเลี่ยงพิธีกรรมบางอย่างได้อาจเป็นเพราะเป็นงานของญาติ คนสนิท หรือเพราะมารยาททางสังคมก็แล้วแต่ เขาจะร่วมพิธีกรรมนั้นแต่จะทำแบบคริสเตียนแทน หรือเข้าร่วมแต่ไม่ร่วมทั้งหมด เช่น อยู่ในงานนั้นด้วยแต่ไม่ดื่มสุรา ไม่กินอาหารเช่นไหว้ในพิธีกรรมเพราะถือว่ากินของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในศาสนาอื่น รวมทั้งการไม่ผูกข้อมือให้เจ้าของงานแต่อวยพรแบบคริสเตียนแทน เป็นต้น

นอกจากการไม่เข้าร่วมพิธีกรรมต่างศาสนาแล้ว คริสต์มั่งคริสเตียนก็ไม่นิยมแต่งงานกับคนนอกศาสนาด้วย ถึงแม้จะไม่ได้เป็นข้อห้ามในพระคัมภีร์ก็ตาม เพราะพวกเขามองคนที่ไม่ได้นับถือศาสนาคริสต์ว่าเป็นพวกบูชาซาตาน ชีวิตหลังความตายจะไม่ได้ไปอยู่กับพระเจ้าบนสวรรค์ร่วมกับตน ดังนั้น คนมั่งคริสเตียนที่มีคนรักที่ไม่ได้เป็นคริสเตียนจึงพยายามที่จะทำให้เขาหรือเธอเปลี่ยนมานับถือศาสนาคริสต์ด้วย

อย่างไรก็ตาม การตีความหลักคำสอนหรือการปฏิบัติตามกฎต่างๆ ของแต่ละคนก็มีความหมายและความลึกซึ้งแตกต่างกันออกไป ผู้วิจัยได้เห็นกรณีข้อถกเถียงเกี่ยวกับการลอยกระทงของเหล่าสมาชิกคริสตจักร

พระสิริซึ่งพวกเขาที่มีความคิดเห็นที่แตกต่างกัน บางคนเห็นว่าไม่สามารถเข้าร่วมได้เพราะเป็นการกระทำ ความผิดต่อบัญญัติ 10 ประการ ข้อ 1 ที่กล่าวว่า “จงนมัสการพระเจ้า แต่เพียงองค์เดียว” ดังนั้น การไหว้เทพ เจ้าหรือสิ่งอื่นๆ ถือเป็นการบูชาซาตาน ในขณะที่บางคนมองว่าเป็นการร่วมกิจกรรมทางสังคมทั่วไปเพื่อความ สนุกสนานรูปแบบหนึ่งเท่านั้น ไม่เกี่ยวกับความเชื่อเรื่องศาสนา เพราะไม่มีเจตนาบูชาสิ่งอื่น การพูดคุย ถกเถียงในครั้งนั้นไม่สามารถหาข้อสรุปได้เพราะเป็นเพียงความคิดเห็นส่วนบุคคลในการตีความหลักคำสอน ทางศาสนาของตนเอง

บทสรุป

บทความนี้ ผู้วิจัยต้องการที่จะตอบคำถามว่าการเปลี่ยนมานับถือศาสนาคริสต์ของคนม้งที่มาใช้ชีวิต อยู่ในเมืองเชียงใหม่ พวกเขามีการปรับตัวเข้าสู่ความทันสมัยอย่างไร ทั้งนี้ *ข้อค้นพบจากการวิจัย* คือ เมื่อคนม้ง ต้องออกจากชุมชนบนภูเขามาใช้ชีวิตในเมืองเพื่อการศึกษาและการประกอบอาชีพ ท่ามกลางสังคมในเมืองที่ ต้องปะทะสังสรรค์กับคนไทยพื้นราบกับชาวต่างชาติ ซึ่งถือว่าเป็นผู้ที่มีวัฒนธรรมสูงกว่าตามแนวคิดที่ว่าด้วย ความทันสมัย พวกเขาได้เปลี่ยนความเชื่อจากการนับถือบรรพบุรุษมานับถือศาสนาคริสต์ โดยการเปลี่ยนแปลง ดังกล่าวเกิดขึ้นทั้งในระดับความเชื่อ โครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม วิถีชีวิตและปฏิบัติการในชีวิตประจำวัน เพราะการเปลี่ยนศาสนานำไปสู่การปรับเปลี่ยนอัตลักษณ์บางอย่าง เช่น ความเชื่อเรื่องการเกิด การตายและ ชีวิตหลังความตาย การเลือกสิ่งยึดเหนี่ยวทางจิตใจ ตลอดจนการให้คุณค่าความหมายในสิ่งต่างๆ เช่น การ ประกอบพิธีกรรมทางความเชื่อ การมองโลกและชีวิต บทบาทชายหญิง รวมถึงการแสดงออกทางพฤติกรรม ภายนอก เช่น การแสดงความรักต่อกัน การให้เกียรติกัน การแต่งกาย การเลือกคู่แต่งงาน ฯลฯ ประการสำคัญ คือ การปรับเปลี่ยนดังกล่าวยังมีนัยยะการปรับตัวให้เข้ากับความทันสมัย ทั้งในแง่ศาสนา การยกระดับสถานะ ทางสังคม ตลอดจนวิถีชีวิตของคนม้งคริสเตียนในเมืองเชียงใหม่อีกด้วย

การทำให้เป็นสมัยใหม่มาพร้อมกับความมีเหตุผล ความเป็นวิทยาศาสตร์ และความเป็นศิวิไลซ์ แนวคิดที่ว่าด้วยการทำให้เป็นสมัยใหม่เป็นแนวคิดที่ตั้งอยู่บนสมมติฐานที่ว่าความเจริญหรือการพัฒนาสามารถ ที่จะแผ่ขยายจากสังคมหรือประเทศที่เจริญกว่าไปยังสังคมหรือประเทศที่ล้าหลัง ในกรณีของมิชชันนารีศาสนา คริสต์จากตะวันตกมองว่าศาสนาหลักของโลกคือศาสนาคริสต์ และมีความเชื่อที่ว่าหลักคำสอนของตนมีความ เป็นเหตุเป็นผลมากกว่า มีความศิวิไลซ์ และทันสมัยกว่าศาสนาอื่น ดังนั้น ศาสนาคริสต์จึงปฏิเสธความจริง ความเชื่อของศาสนาอื่นๆ และคิดที่จะไปเปลี่ยนแปลงความเชื่อของคนอื่นๆ ที่ไม่ใช่ศาสนาคริสต์เพื่อช่วยให้ผู้ ที่ถูกเปลี่ยนศาสนามีความทันสมัยหรือมีชีวิตที่ดีขึ้น (Hefner 1998) มิชชันนารีชาวม้งที่เผยแพร่ศาสนาคริสต์ ให้กับคนม้งด้วยกันเองก็มีแนวคิดไม่ต่างจากมิชชันนารีจากตะวันตก ดังนั้น คนม้งในเมืองเชียงใหม่ที่เปลี่ยนมา นับถือศาสนาคริสต์จึงมีลักษณะสำคัญบางประการที่บ่งบอกถึงการปรับเปลี่ยนเพื่อความทันสมัย เช่น ความเชื่อ วิถีชีวิตและปฏิบัติการในชีวิตประจำวัน

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

ขวัญชีวัน บัวแดง. (2553). "การเปลี่ยนศาสนา: ความซับซ้อนของการแสดงตัวตนของคนกะเหรี่ยงทางภาคเหนือของประเทศไทย", ใน **อัตลักษณ์ชาติพันธุ์และความเป็นชายขอบ**, ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี (บก.). กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 173-202.

โคเซอร์. (2537). **แนวความคิดทฤษฎีทางสังคมวิทยา ตอน แม็กซ์เวเบอร์**. (อังกาบ กอศรีพร, ผู้แปล). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ชยันต์ วรรณะภูดี. (2551). "ชาตินิยม ชาติพันธุ์และพหุวัฒนธรรม: รัฐและนโยบายชาติพันธุ์ของประเทศในอนุภาคลุ่มแม่น้ำโขง". ใน **ชาตินิยมกับพหุวัฒนธรรม**. เชียงใหม่: ศูนย์ภูมิภาคด้านสังคมและการพัฒนาอย่างยั่งยืน คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ทวิช จตุวรพฤกษ์. (2541). **เสียงจากคนชายขอบ คัดค้านความเป็นคนของชาวลีซอ**. เชียงใหม่: เครือข่ายชาติพันธุ์ศึกษาศูนย์ภูมิภาคเพื่อการศึกษาสังคมศาสตร์และการพัฒนาที่ยั่งยืนคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ประสิทธิ์ ลีปรีชา. (2547). "การสร้างและการสืบทอดอัตลักษณ์อัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ม้ง", ใน **วาทกรรมอัตลักษณ์**. วิภาส ปรัชญาภรณ์ และคณะ (บก.). กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), 31-74.

สุภางค์ จันทวานิช. (2553). **ทฤษฎีสังคมศาสตร์**. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. พิมพ์ครั้งที่ 3.

ภาษาอังกฤษ

Cohen, Abner. (1974). "Introduction: The Lesson of Ethnic", **Urban Ethnicity**, AbnerCohen (ed.). London. Pp. ix-xxiv.

Cooper, Robert, et al. (1996). **The Hmong**. Art Asia Press Co. Ltd.

Cooper, Robert. (1984). **Resource Scarcity and the Hmong Response**. Singapore: Singapore University Press.

_____. (2008). **The Hmong: A Guide to Traditional Life**. Pankham-Jampa Print. Print in the Lao People's Democratic Republic.

Hefner, Robert W. (ed.). (1993). **Conversion to Christianity: Historical and Anthropological Perspectives on a Great Transformation**. Berkeley: University of California Press.

_____. (1998). "World Building and the Rationality of Conversion", in Robert W. Hefner (ed.). **Christian Modernity**. University of Washington Press, Pp. 1-32.

Kammerer, Cornelia Ann. (1990). "Customs and Christian conversion among Aka highlanders Burma and Thailand", **American Ethnologist**, 17(2): Pp. 227-291.

Keyes, Charles F. (1998). "Why the Thai Are Not Christians: Buddhist and Christian Conversion in Thailand", in Robert W. Hefner (ed.). **Conversion to Christianity**. University of Washington Press, Pp. 259-278.

Salemink, Oscar. (2009). "Is Protestant conversion a form of protest? Urban and upland Protestants in Southeast Asia" in Julius Bautista, Francis Khek Gee Lim (ed.). **Christianity and the State in Asia: Complicity and Conflict**. London: Routledge. Pp. 36-53.

Symonds, Patricia Veronica. (1991). **Cosmology and the Cycle of Life: Hmong View of Birth, Death and Gender in Mountain Village in Northern Thailand**. PhD Dissertation, Department of Anthropology, Brown University.

Tam, Ngo. (2010). "Transnational Religious Broadcasting and Protestant Conversion among the Hmong in Northern Vietnam" in Lim, K.G Francis (ed). **Mediating Piety: Technology and Religion in Contemporary Asia**. Brill; Leiden. Pp. 139-158.

Tapp, Nicholas. (1989a). **Sovereignty and Rebellion: The White Hmong of the Northern Thailand**. Tavistock Publication, ix-xxiv.

_____. (1989b). "The Impact of Missionary Christianity upon Marginalized Ethnic Minorities: The case of the Hmong", **Journal of Southeast Asian Studies**, 20(1): 70-95.

Turton, Andrew. (2000). "Introduction to Civility and Savagery" in Andrew Turton (ed.). **Civility and Savagery: Social Identity in Tai state**. Richmond, Surrey: Curzon. Pp. 3-31.

Vang, Chia Y. (2010). **Hmong America: Reconstructing Community in Diaspora**. Chicago: University of Illinois Press.

Vang, Timothy. (1998). **Coming a Full Circle: Historical Analysis of the Hmong Church Growth, 1950-1998**. PhD Thesis, Fuller Theological Seminary.

สัมภาษณ์

นายประเสริฐ สืบทายาท/ศาสนาจารย์ประจำคริสตจักรพระสิริ. **สัมภาษณ์**. 11 เมษายน 2557.

นายภูริ วังแสงอุไร/ศาสนาจารย์ชาวม้ง สังกัดคณะ C&MA. **สัมภาษณ์**. 5 มิถุนายน 2557.

นางสาวมะลิ (นามสมมุติ)/ม้งคริสเตียนสังกัดคริสตจักรพระสิริ. **สัมภาษณ์**. 8 กันยายน 2557.

นายรังสิมันต์ แซ่ว่าง/ศาสนาจารย์ชาวม้ง สังกัดคณะ C&MA. **สัมภาษณ์**. 7 มิถุนายน 2557.

นายเล่ง (นามสมมุติ)/ม้งคริสเตียนสังกัดคริสตจักรพระสิริ. **สัมภาษณ์**. 10 กันยายน 2557.

เอกสารประมวลบทความประกอบการสัมมนา (Proceedings)

วันที่ 25 มิถุนายน 2558

(ห้อง 616)

ห้องที่ 8 เด็ก สตรี และเพศสถานะในสังคม (2)

เวลา 15.15 – 17.15 น.

อาจารย์ประจำห้อง

รองศาสตราจารย์ ดร.สุวัฒนา ธาดานิติ
ดร.ศยามล เจริญรัตน์

1. ชนุตม์ นาคันท์

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

“บทบาทการดูแลและเหตุผลในการผลักดันบุตรเข้าศึกษาของผู้ปกครองเด็กออทิสติก”

2. ธิดา พลกลาง, ชาตินัย หวานวาจา, นฤมล เจริญใจ,

กษมา ยาโกะ และอัจฉรา กองกะมุด

มหาวิทยาลัยมหิดล

“พฤติกรรมการใช้เฟซบุ๊กและผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตของวัยรุ่นตอนกลาง: กรณีศึกษาพื้นที่เฝ้าระวังทางประชากร
อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี”

3. ภัทรพร ตาสิ่งห์, คณิศร เนติคุณัฐ,

พิมลพรรณ นิตยัณรา และภูเบศ วณิชชานนท์

มหาวิทยาลัยมหิดล

“การวางแผนในการศึกษาต่อระดับอุดมศึกษาของนักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายหรือเทียบเท่า กรณีศึกษาพื้นที่
เฝ้าระวังทางประชากร อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี”

4. อำไพ หมิ่นสิทธิ์

มหาวิทยาลัยขอนแก่น

“ทุนทางสังคม: พลังขับเคลื่อนปฏิบัติการความเป็นแม่ของแม่วัยรุ่น”

บทบาทการดูแลและเหตุผลในการสนับสนุนบุตรเข้าศึกษาของผู้ปกครองเด็กออทิสติก
This Research Studies the Caring Role and Reason to Support their Children to
Education, of Parent which has Children with Autism

ชญุตม์ นาคันท์¹

บทคัดย่อ

การวิจัยเชิงคุณภาพครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา บทบาทการดูแลบุตร ของผู้ปกครองเด็กออทิสติกที่สามารถเข้าเรียนในโรงเรียนปกติที่มีการเรียนร่วมในระดับชั้นประถมได้รวมถึงความคิดและเหตุผลในการสนับสนุนให้บุตรเข้าเรียนในโรงเรียนปกติ กลุ่มตัวอย่างเป็นผู้ปกครองที่มีบุตรเป็นเด็กออทิสติก และบุตรกำลังศึกษาอยู่ในระดับชั้นประถม จำนวน 24 คน จากโรงเรียนทั้งสิ้น 10 โรงเรียนในเขตกรุงเทพฯ เก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก ผลการศึกษาพบว่า ผู้ปกครองพยายามดูแล และทำการบำบัดรักษาอาการออทิสติกของบุตรทั้งที่โรงพยาบาล และที่บ้านอย่างเต็มที่ โดยให้บุตรไปเข้ารับการบำบัดรักษาทั้งที่โรงพยาบาล และที่บ้าน โดยการบำบัดรักษาที่บ้านผู้ปกครองจะทำตามคำแนะนำของแพทย์อย่างเคร่งครัด ซึ่งเป็นไปตามแนวคิด บทบาทและหน้าที่ของครอบครัวที่มีบุตรเป็นเด็กออทิสติก ส่วนในด้านความคิดและเหตุผลในการสนับสนุนบุตรให้เข้าโรงเรียนนั้น ผู้ปกครองมีความต้องการให้บุตรได้ฝึกการเข้าสังคมเป็นหลักเนื่องจากผู้ปกครองเชื่อว่า อาการของบุตรจำเป็นต้องได้รับการฝึกฝนด้านนี้เป็นอย่างสำคัญ

คำสำคัญ: ออทิสติก; บทบาท, การผลักดัน, การเลี้ยงดู

Abstract

This qualitative research aims to study the role of children care of parents which have children with autism who can enroll in regular class of primary school, and the thinking and reason of supportable the children to study in the regular school. The sample group that is the parents which have children with autism and the children are studying in the primary school, is 24 persons from 10 schools in Bangkok. The data collection is done by deep interview. The study results showed that the parents try to care and treatment the autism symptoms of the children both in hospital and at home fully. For the treatment at home, the parents will follow the doctor's instructions strictly, which is based on the concept of role and duty of family with has children with autism. In term of the thinking and the reason to support their children to study in the school, the parents want their children to learn the socialization with others mainly, because the parents believe that the symptoms of children is need to be trained in this field importantly.

Keyword: Autism, Role, support, Parenting

¹ นิสิตสาขาสังคมวิทยาประยุกต์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตบางเขน E-mail chanuth24@hotmail.com

บทนำ

โรคออทิสติกเป็นปัญหาด้านจิตเวชเด็กที่ต้องการความช่วยเหลืออย่างต่อเนื่องและการรักษาที่ต้องใช้ความอดทน จริงจัง รวมทั้งความรู้ และประสบการณ์จากบุคคลหลายฝ่าย สภาวะออทิสติกไม่สามารถรักษาให้หายขาด แต่สามารถลดพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์และกระตุ้นพัฒนาการที่เหมาะสมตามความสามารถของเด็กแต่ละคนที่เป็นออทิสติก ทำให้เด็กสามารถอยู่ในสังคมได้ (เพ็ญแข ลิ้มศิลา, 2540) และในปัจจุบันการเกิดออทิสติกมีมากขึ้น สำหรับประเทศไทย พบว่าสถิติของประชากรจำนวน 10,000 คนจะพบบุคคลออทิสติก 4-5 คนและพบว่า ในเด็กอายุต่ำกว่า 1 ปี จำนวน 10,000 คน จะพบเด็กออทิสติกถึง 21 คน และยังมีบุคคลที่มีอาการใกล้เคียงกับออทิสติก คือกลุ่มอาการแอสเปอร์เกอร์ (Asperger's syndrome) มีความชุกถึง 36 คนใน 10,000 คน (อำรุง จันทวานิช, 2543) ในสหรัฐอเมริกามีคนประมาณ 500,000-1,500,000 คน ที่มีอาการผิดปกติแบบออทิสติก นับว่าโรคออทิสติกเป็นความหนึ่งในความผิดปกติทางด้านพัฒนาการที่พบบ่อยที่สุดในปัจจุบัน (อุมพร ตรังคสมบัติ, 2550)

การดูแลเด็กออทิสติก ที่มีความผิดปกติของพัฒนาการอย่างรุนแรงและเรื้อรังนั้นบทบาทผู้ที่ให้การดูแลโดยตรง ได้แก่ ผู้ปกครอง ซึ่งในการศึกษานี้ได้แก่บิดาหรือมารดาที่มีหน้าที่รับผิดชอบในการช่วยเหลือกิจวัตรประจำวันต่างๆ ต้องเผชิญกับปัญหาที่เกิดจากพฤติกรรมตอบสนองทางอารมณ์ การดูแลร่างกาย การช่วยเหลือเกี่ยวกับการตัดสินใจด้านภาวะสุขภาพเช่น การค้นหาแหล่งที่ให้บริการรักษา การค้นหากลยุทธ์ที่เหมาะสมในการดูแล เป็นต้น และหากผู้ปกครองมีความพร้อมในการดูแลเด็กออทิสติก จะส่งผลให้เด็กมีพัฒนาการที่ดีและสามารถช่วยเหลือตนเองได้ ในทางตรงกันข้ามหากผู้ปกครองไม่มีความพร้อมในการดูแลเด็กออทิสติกจะส่งผลให้มีพัฒนาการที่ล่าช้าหากเด็กออทิสติกอายุ 5 ปีขึ้นไปยังไม่สามารถสื่อความหมายได้ การพยากรณ์โรคจะไม่ดี แต่หากได้รับการวินิจฉัยถูกต้องรวดเร็วขณะเด็กมีอายุไม่ถึง 3 ปีจะทำให้ได้รับการรักษาอย่างเหมาะสมทันที เด็กออทิสติกสามารถเรียนร่วมกับเด็กปกติได้มากขึ้น (สถาบันพัฒนาการเด็กราชนครินทร์, 2546)

อย่างไรก็ตามถึงแม้เด็กออทิสติกนั้นจะเป็นเด็กที่มีปัญหาทางด้านพัฒนาการและการเข้าสังคม แต่ในบรรดาเด็กออทิสติกเหล่านี้ก็มีเด็กออทิสติกจำนวนหนึ่งที่สามารถเข้ามาสู่ระบบการศึกษาแบบปกติหรือสามารถที่จะเข้ามาเรียนร่วมกับเด็กปกติในโรงเรียนได้ อันเนื่องมาจากเด็กออทิสติกจำนวนนี้ส่วนหนึ่งได้รับการสนับสนุนจากครอบครัวไม่ว่าจะเป็นด้านการรักษาหรือการเข้ารับการรักษาเพื่อเสริมสร้างพัฒนาการด้านต่างๆ จนกระทั่งสามารถเข้าสังคม และเรียนร่วมกับเด็กปกติในโรงเรียนได้ ซึ่งเป็นที่น่าสนใจในบทบาทของผู้ปกครองว่าผู้ปกครองที่มีการสนับสนุนบุตรจนสามารถเข้ารับการศึกษาได้นั้น มีกระบวนการสนับสนุนทางด้านการบำบัดรักษาทั้งที่โรงพยาบาล และที่บ้านอย่างไร จึงทำให้บุตรมีพัฒนาการที่ดีขึ้นจนสามารถเรียนในโรงเรียนได้ รวมถึงความคิด และเหตุผลในการส่งบุตรที่เป็นเด็กออทิสติกเข้าสู่โรงเรียน และแนวทางการวางแผนในอนาคตให้กับบุตรเมื่อบุตรออกจากการศึกษาไปแล้ว

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาบทบาทของผู้ปกครองในการดูแลบุตรที่เป็นเด็กออทิสติกตั้งแต่แรกเกิดจนกระทั่งสามารถเข้าศึกษาในโรงเรียนได้
2. เพื่อศึกษาสาเหตุและความต้องการที่แท้จริงของครอบครัวในการสนับสนุนบุตรที่เป็นเด็กออทิสติกให้เข้าสู่ระบบการศึกษา

ทบทวนวรรณกรรม

ศึกษาจากเอกสาร ตำรา โดยมีแนวคิดทฤษฎีหลักๆ ดังนี้ คือ

1.1 การศึกษากับการขัดเกลาทางสังคม การศึกษาเป็นกระบวนการที่ทำให้เด็กได้เรียนรู้หรือรับเอาวัฒนธรรมของสังคมที่เขาอาศัยอยู่ เพื่อช่วยให้เขามีพฤติกรรมไปตามครรลองของพฤติกรรมซึ่งสมาชิกของสังคมปฏิบัติกันอยู่ หรือการขัดเกลาทางสังคม ทำให้สามารถปรับตัวเข้ากับวิถีชีวิตของบุคคลอื่นและทำให้เกิดความรู้สึกในการเป็นตัวของตัวเอง การที่บุคคลหนึ่งจะสามารถเรียนรู้ระเบียบของสังคมก็ได้โดยการกระทำระหว่างสมาชิกในกลุ่ม เมื่อบุคคลนั้นเข้ามาเป็นสมาชิกใหม่ ดารา ทีปะบาล (2538 อ้างถึง ถาวร เกิดเกียรติพงศ์, 2522)

1.2 แนวคิดบทบาทและหน้าที่ของครอบครัวที่มีบุตรเป็นเด็กออทิสติก หลักการช่วยเหลือเด็กออทิสติก มีจุดมุ่งหมายดังต่อไปนี้

1.2.1 พ่อแม่จะต้องการให้ความช่วยเหลือและเข้ารับการฝึกอบรมจากแพทย์ พยาบาล ในการปฏิบัติต่อเด็กอย่างต่อเนื่องและต้องยอมรับความผิดปกติของเด็กด้วย

1.2.2 การลดพฤติกรรมที่ผิดปกติของเด็กโดยใช้พฤติกรรมบำบัด และกิจกรรมอื่นๆ ทดแทน

1.2.3 กระตุ้นโดยให้เด็กออทิสติกได้เข้ากลุ่มในเด็กวัยเดียวกัน

1.2.4 กระตุ้นด้านการพูดโดย การฝึกให้เด็กพูด และสามารถสื่อความหมายภาษาได้

1.2.5 แพทย์จะเป็นผู้ให้ยาอย่างระมัดระวัง

1.2.6 การฟื้นฟูสมรรถภาพเด็กออทิสติก โดยการใช้กิจกรรมต่างๆ เช่น กิจกรรมเข้าจังหวะ ละครบำบัด คนตรี การออกกำลังกาย

1.2.7 ควรให้เด็กออทิสติกเรียนอยู่ในห้องเรียนพิเศษก่อน เมื่อพร้อมจึงส่งเข้าเรียนร่วมกับเด็กปกติ

2. ร่างแบบเครื่องมือเพื่อปรึกษาอาจารย์ที่ปรึกษาและอาจารย์ที่ปรึกษาตรวจสอบและแก้ไขเครื่องมือ

สมมติฐานในการวิจัย

1. ผู้ปกครองที่มีการสนับสนุนบุตรให้เข้าสู่การศึกษาในโรงเรียนเหมือนเด็กปกติได้นั้นผู้ปกครองต้องมีการดูแลและบำบัดรักษาบุตรอย่างเต็มที่ไม่ว่าจะเป็นการบำบัดรักษาที่โรงพยาบาลหรือการบำบัดรักษาที่บ้านตามแนวคิดบทบาทและหน้าที่ของครอบครัวที่มีบุตรเป็นเด็กออทิสติก

2. ผู้ปกครองมีความคิด และเหตุผลในการสนับสนุนบุตรที่เป็นเด็กออทิสติกให้เข้าศึกษาแบบปกติหรือเรียนร่วมกับเด็กปกติเนื่องมาจากต้องการให้บุตรที่เป็นเด็กออทิสติกของตนได้รับการเรียนรู้ และฝึกพัฒนาการทางด้านสังคม

ระเบียบวิธีการศึกษา

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพที่ต้องการศึกษาถึงความคิดและเหตุผลของผู้ปกครองในการส่งบุตรที่เป็นเด็กออทิสติกเข้าศึกษาแบบปกติหรือเรียนร่วมกับเด็กปกติทั่วไปและศึกษาบทบาทของผู้ปกครองในการเลี้ยงดูและการสนับสนุนให้บุตรที่เป็นเด็กออทิสติกให้สามารถเข้ารับการศึกษาในโรงเรียนปกติได้ รวมถึงการวางแผนในอนาคตให้กับบุตรที่เป็นเด็กออทิสติกต่อไปในอนาคต โดยเก็บข้อมูลจาก กลุ่มตัวอย่างเป็นผู้ปกครองที่มีบุตรเป็นเด็กออทิสติก และบุตรกำลังศึกษาอยู่ในระดับชั้นประถม จำนวน 24 คน จากโรงเรียนทั้งสิ้น 10 โรงเรียนในเขตกรุงเทพฯ เก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

แบบสัมภาษณ์ผู้ปกครองเป็นแบบกึ่งโครงสร้าง (Semi-structured Interview) ประกอบไปด้วยรายการหัวข้อที่ต้องการถาม เพื่อเป็นแนวทางในการถามแก่ผู้เก็บรวบรวมข้อมูล โดยการสัมภาษณ์ผู้สัมภาษณ์สามารถเลือกหัวข้อคำถามขึ้นมาสัมภาษณ์ตามความเหมาะสม โดยไม่ต้องเรียงลำดับหัวข้อการสัมภาษณ์และใช้เทปบันทึกเสียงประกอบการให้สัมภาษณ์ร่วมทั้งใช้การบันทึกข้อมูล โดยการจดบันทึกคำสำคัญต่างๆ ที่ได้จากการสัมภาษณ์และการสังเกต

ประเด็นในแบบสัมภาษณ์

1. ความคิดและเหตุผลของผู้ปกครองที่มีต่อการนำบุตรที่เป็นเด็กออทิสติกเข้าสู่ระบบการศึกษา
2. ครอบครัวมีการดูแลบำบัดรักษาบุตรที่เป็นเด็กออทิสติกอย่างไร
3. ครอบครัวมีแนวทางการดูแลอบรมเลี้ยงดูบุตรที่เป็นเด็กออทิสติกอย่างไร
4. ผู้ปกครองมีการสนับสนุนอย่างไรบ้างเพื่อให้บุตรที่เป็นเด็กออทิสติกให้เข้าสู่ระบบการศึกษาได้
5. การวางแผนของผู้ปกครองต่อการดำรงชีวิตอยู่ของเด็กออทิสติกในอนาคต
6. ข้อเสนอแนะ

การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์เนื้อหาส่วนใหญ่ใช้วิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการสนทนากับผู้ให้สัมภาษณ์จะวิเคราะห์เนื้อหาข้อมูลส่วนใหญ่ที่ได้จากการถอดเทป (Transcript) ร่วมกับการใส่รหัสอย่างเป็นระบบ ตามวิธีของ Krueger (1994) และ Morgan (1988)

ผลการวิจัย

จากการศึกษา บทบาทการดูแลและเหตุผลในการผลักดันบุตรเข้าศึกษาของผู้ปกครองเด็กออทิสติก ซึ่งเป็นการศึกษาข้อมูลจากเอกสารและการสัมภาษณ์เก็บข้อมูลจากประชากรที่บุตรเป็นเด็กออทิสติก ซึ่งกำลังศึกษาอยู่ชั้นประถมศึกษาในโรงเรียนทั้งหมด 10 โรงเรียน จำนวนผู้ปกครองที่ให้สัมภาษณ์ทั้งหมดมีจำนวน 24 ราย พบว่าผู้ปกครองมีบทบาทในการดูแลโดยการช่วยเหลือให้บุตรสามารถดำเนินชีวิตประจำวันได้ดีที่สุดเท่าที่บุตรจะทำได้ จากการศึกษาบทบาทในการดูแลบุตร สามารถสรุปบทบาทในการช่วยเหลือบุตรในด้านต่างๆ ดังนี้

1. บทบาทในการช่วยเหลือทางด้านกิจวัตรประจำวันของบุตร

ผู้ปกครองจะฝึกฝนบุตรให้สามารถทำกิจวัตรประจำวันต่างๆ หรือฝึกการช่วยเหลือตนเองขึ้นพื้นฐาน อาทิเช่น การใส่เสื้อผ้า การรับประทานอาหาร การเข้าห้องน้ำ โดยผู้ปกครองจะฝึกฝนบุตรอย่างใกล้ชิดและสม่ำเสมอ

2. บทบาทในการช่วยเหลือทางการบำบัดรักษา

เมื่อผู้ปกครองพบอาการผิดปกติเหล่านี้ ผู้ปกครองจะมีการพาบุตรไปพบแพทย์ เมื่อหลังจากแพทย์ได้วินิจฉัยว่าบุตรของผู้ปกครองเป็นเด็กออทิสติกแล้วนั้น ผู้ปกครองจะพยายามให้บุตรได้เข้าพบแพทย์อยู่เป็นระยะๆ พยายามไม่ให้ขาด หรือห่างหายจากการพบแพทย์ไปนานจนเกินไป เนื่องจากนอกเหนือจากการได้รับ

ยาจากแพทย์แล้ว ผู้ปกครองยังมีความต้องการให้บุตรได้มีการฝึกฝนพัฒนาการกับแพทย์หรือผู้เชี่ยวชาญ เฉพาะทางอย่างต่อเนื่อง

แต่เนื่องด้วยโรงพยาบาลส่วนใหญ่ที่ผู้ปกครองพาบุตรเข้ารับการรักษานั้น เป็นโรงพยาบาลของทางรัฐบาลทำให้มีผู้เข้ารับการรักษาค่อนข้างมาก แต่ถึงกระนั้นผู้ปกครองก็จะแก้ปัญหาโดยการพาบุตรเข้ารับการรักษาในโรงพยาบาลหลายๆแห่งแทน ทำให้บุตรได้รับการรักษาต่อเนื่องเพิ่มมากขึ้น ส่วนผู้ปกครองที่พอมีรายได้นั้น จะพาบุตรเข้าไปรักษาในศูนย์ฝึกของทางเอกชนต่างๆ เสริมขึ้นมาจากการเข้ารับการจากโรงพยาบาลเพียงอย่างเดียว

ส่วนใหญ่ในการให้การบำบัดรักษาจากโรงพยาบาลและศูนย์ฝึกนั้นไม่ต่างกันมากซึ่งมักจะเป็นการฝึกด้านพัฒนาการต่างๆ โดยมีการฝึกพูด การทำกิจกรรมบำบัด การทำพฤติกรรมบำบัด ซึ่งจะเน้นเสริมสร้างทั้งการเข้าสังคม การเสริมสร้างกล้ามเนื้อมัดเล็กมัดใหญ่ การฝึกพัฒนาการด้านอารมณ์ ซึ่งบุตรของผู้ปกครองมีความบกพร่องตรงไหน ก็เสริมสร้างพัฒนาการตรงส่วนนั้น

3. บทบาทการช่วยเหลือด้านสังคม

เด็กที่เป็นโรคออทิสติกนั้น เป็นเด็กที่มีความบกพร่องทางด้านพัฒนาการ และการเรียนรู้ ซึ่งรวมถึงการเรียนรู้ด้านสังคม ผู้ปกครองจึงพยายามพาบุตรออกไปทำกิจกรรมนอกสถานที่ ที่ไม่ใช่บ้าน หรือที่โรงเรียน อยู่เป็นประจำ ไม่ว่าจะไปงานแต่งงาน ไปเที่ยวกับครอบครัวในสถานที่ต่างๆ ไม่ว่าจะไป ห้างสรรพสินค้า ทะเล สวนสัตว์ เดินทางขึ้นรถเมล์ เป็นต้น ผู้ปกครองจะพยายามไม่ให้อบุตรต้องอยู่คนเดียว โดยไม่มีการปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่น ผู้ปกครองจึงพยายามที่จะให้อบุตรได้ออกไปไหนกับผู้ปกครองอยู่เป็นประจำ

4. บทบาทการช่วยเหลือด้านการเข้าศึกษา

เนื่องด้วยเด็กที่เป็นออทิสติกนั้น จะมีอาการบกพร่องทางการพัฒนาการ และส่วนใหญ่มีการเรียนรู้ที่ช้ามากกว่าเด็กปกติทั่วไป เพราะฉะนั้น การเข้าโรงเรียนของเด็กกลุ่มนี้ จึงค่อนข้างมีปัญหา แตกต่างจากเด็กปกติทั่วไป

ผู้ปกครองจะพยายามหาข้อมูลต่างๆ เกี่ยวกับโรงเรียนปกติที่มีการเปิดรับเด็กออทิสติกเข้าเรียนร่วม โดยการขอให้ทางโรงพยาบาล หรือศูนย์ฝึก ช่วยแนะนำโรงเรียนให้ ร่วมด้วยกับการหาข้อมูลจากทางอินเทอร์เน็ตด้วยตนเอง เพื่อหาโรงเรียนที่มีการรับเด็กพิเศษ หรือเด็กที่มีปัญหาทางด้านพัฒนาการเข้าเรียนร่วมกับเด็กปกติ ซึ่งผู้ปกครองพยายามที่จะ ให้อบุตรของตนได้เข้าไปเรียนร่วมกับเด็กปกติ แทนที่จะให้เข้าโรงเรียนที่สอนแต่เฉพาะเด็กพิเศษเพียงอย่างเดียว เนื่องมาจากผู้ปกครองมีความต้องการให้อบุตรของตนได้เรียนรู้การอยู่ร่วมกับเด็กที่เป็นปกติ เพื่อที่จะมีพัฒนาการเหมือน หรือใกล้เคียงกับเด็กปกติ แต่โรงเรียนประเภทนี้ก็มักจะรับนักเรียนจำกัดต่อปี เนื่องมาจากมีบุคลากรที่ไม่เพียงพอต่อการรับเด็กออทิสติกจำนวนมาก

5. บทบาทการช่วยเหลือทางด้านอารมณ์ พฤติกรรม

เพื่อที่จะลดพฤติกรรมและอารมณ์ที่ไม่พึงประสงค์ของบุตรที่เป็นโรคออทิสติกลง ผู้ปกครองจะไม่ลงโทษบุตรด้วยวิธีการตีหรือใช้ความรุนแรง แต่จะรอให้อบุตรอารมณ์สงบลงด้วยตนเองแล้วจึงเข้าไปอบรมบุตร เมื่อบุตรทำได้ผู้ปกครองจะให้รางวัลแก่บุตร เพื่อเป็นการกระตุ้นให้อบุตรมีพฤติกรรมที่ดีขึ้น

6. บทบาทการช่วยเหลือทางการสื่อสาร

ผู้ปกครองจะพาบุตรไปรับการฝึกฝนที่ศูนย์ฝึกเด็กพิเศษ และโรงพยาบาล เพื่อให้บุตรมีการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง ผู้ปกครองจะมีการฝึกฝนบุตรที่บ้านร่วมด้วย ซึ่งผู้ปกครองได้พยายามฝึกการออกเสียงที่ถูกต้องให้กับบุตร โดยการสอนให้อบุตรเรียกสิ่งของต่างๆให้ถูกต้อง รวมถึงสอนให้เข้าใจความหมาย หรือวิธีการใช้

สิ่งของเหล่านั้นอย่างถูกต้อง เมื่อบุตรมีการสื่อสารที่ใกล้เคียง หรือมีการสื่อสารที่เหมาะสมกับสถานการณ์ไม่ทำให้เกิดปัญหากับครอบครัว ผู้ปกครองจะมีการให้รางวัลแก่บุตร เช่น ขนม และของเล่น

7. บทบาทการช่วยเหลือทางด้านสิ่งแวดล้อม

ผู้ปกครองจะดูแลด้านสิ่งแวดล้อมให้บุตร โดยจัดพื้นที่สำหรับเล่นให้กับบุตรเป็นส่วน เกือบของที่อาจเป็นอันตรายกับบุตรออกจากตัวบุตร และพื้นที่ที่บุตรเล่น รวมถึงเลือกสถานที่เรียนที่ดูปลอดภัย และมีคุณครูที่มีความรู้คอยดูแลบุตร

8. บทบาทการช่วยเหลือด้านการวางแผนในอนาคต

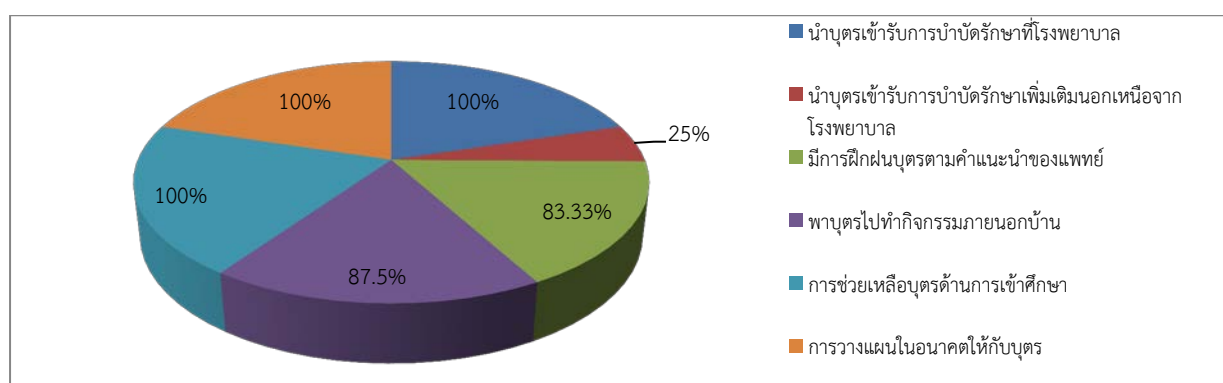
ผู้ปกครองจะมีการวางแผนแตกต่างกันไปตามแต่ความถนัด หรือความสามารถของบุตร ว่ามีความสามารถด้านไหน อย่างไร ซึ่งส่วนใหญ่ ผู้ปกครองมักวางแผน ในอนาคตให้กับบุตร โดยให้บุตรเรียนรู้ด้านสายอาชีพ ซึ่งรัฐเป็นผู้จัดการเรียนการสอนให้

ตารางที่ 1 แสดงจำนวนการดูแลบุตรของผู้ปกครองในด้านต่างๆ

ลำดับที่	ลักษณะการดูแล	จำนวนกลุ่มตัวอย่าง	ได้รับการดูแล	ร้อยละ
1	นำบุตรเข้ารับการบำบัดรักษาที่โรงพยาบาล	24	24	100
2	นำบุตรเข้ารับการบำบัดรักษาเพิ่มเติมนอกเหนือจากโรงพยาบาล	24	6	25
3	มีการบำบัดและฝึกฝนบุตรที่บ้านตามคำแนะนำแพทย์	24	20	83.33
4	มีการพาบุตรออกไปทำกิจกรรมภายนอกบ้านและโรงเรียน	24	21	87.5
5	การวางแผนช่วยเหลือบุตรด้านการเข้าศึกษา	24	24	100
6	การวางแผนในอนาคตให้กับบุตร	24	24	100

จากตาราง แสดงถึงการดูแลบุตรที่เป็นโรคออทิสติกว่ามีการดูแลด้านใดบ้าง โดยผลออกมาว่า ผู้ปกครองมีการนำบุตรเข้ารับการบำบัดรักษาที่โรงพยาบาลจำนวน 24 คน (ร้อยละ 100) นำบุตรเข้ารับการบำบัดรักษาเพิ่มเติมนอกเหนือจากโรงพยาบาลจำนวน 6 คน (ร้อยละ 25) มีการบำบัดและฝึกฝนบุตรที่บ้านจำนวน 20 คน (ร้อยละ 83.33) มีการพาบุตรออกไปทำกิจกรรมภายนอกบ้านและโรงเรียนจำนวน 21 คน (ร้อยละ 87.5) มีการวางแผนในอนาคตให้กับบุตรจำนวน 24 คน (ร้อยละ 100) มีการช่วยเหลือด้านการเข้าศึกษาจำนวน 24 คน (ร้อยละ 100)

แผนภูมิที่ 1 แสดงเปอร์เซ็นต์รูปแบบการดูแลบุตร

จากการศึกษา บทบาทการดูแลและเหตุผลในการสนับสนุนบุตรเข้าศึกษาของผู้ปกครองเด็กออทิสติก ผลการศึกษาในด้านความคิด และเหตุผลของผู้ปกครองในการสนับสนุนบุตรที่เป็นเด็กออทิสติกได้เข้าศึกษาในโรงเรียนนั้น พบว่า ผู้ปกครองมีความคิดและเหตุผล คือ เพื่อให้บุตรเรียนรู้ด้านวิชาการ, เพื่อให้บุตรได้เรียนรู้ด้านสังคม, เพื่อให้สังคมยอมรับบุตร, เพื่อแบ่งเบาภาระของผู้ปกครอง

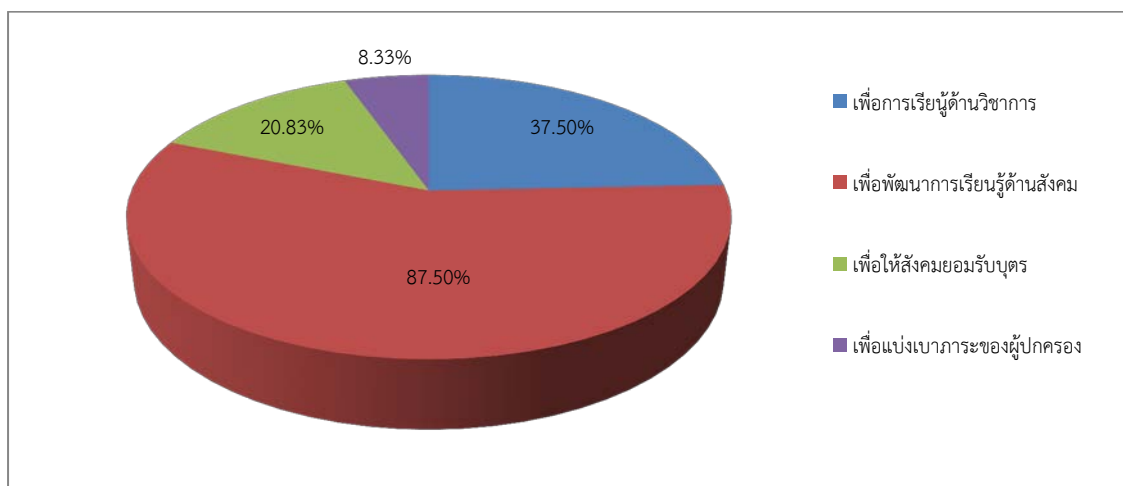
โดยผู้ปกครองส่วนใหญ่มีเหตุผลในการสนับสนุนบุตรเข้าศึกษา คือ ต้องการให้บุตรได้เรียนรู้และมีพัฒนาการทางด้านสังคมดีขึ้นสามารถแสดงเป็นตารางดังต่อไปนี้

ตารางที่ 2 แสดงจำนวนความคิดและเหตุผลในการส่งบุตรเข้าศึกษาในโรงเรียน

ลำดับที่	ความคิดและเหตุผลในการส่งบุตรเข้าเรียนในโรงเรียน	จำนวนกลุ่มตัวอย่าง	มีเหตุผลในด้านนี้	ร้อยละ
1	เพื่อการเรียนรู้ด้านวิชาการ	24	9	37.5
2	เพื่อพัฒนาการเรียนรู้ด้านสังคม	24	21	87.5
3	เพื่อให้สังคมยอมรับบุตร	24	5	20.83
4	เพื่อแบ่งเบาภาระของผู้ปกครอง	24	2	8.33

จากตาราง แสดงถึงความคิดและเหตุผลของผู้ปกครองในการส่งบุตรเข้าศึกษาในโรงเรียน โดยผลออกมาว่า เพื่อการเรียนรู้ด้านวิชาการจำนวน 9 คน (ร้อยละ 37.5) เพื่อพัฒนาการเรียนรู้ด้านสังคมจำนวน 21 คน (ร้อยละ 87.5) เพื่อให้สังคมยอมรับบุตรจำนวน 5 คน (ร้อยละ 20.83) เพื่อแบ่งเบาภาระของผู้ปกครองจำนวน 2 คน (ร้อยละ 8.33)

แผนภูมิที่ 2 แสดงเปอร์เซ็นต์เหตุผลในการส่งบุตรเข้าศึกษา

สรุป และอภิปรายผล

การวิจัยเรื่อง บทบาทการดูแลและเหตุผลในการสนับสนุนบุตรเข้าศึกษาของผู้ปกครองเด็กออทิสติก ศึกษากรณีผู้ปกครองที่บุตรเป็นเด็กออทิสติก และบุตรกำลังเรียนอยู่โรงเรียนเรียนระดับชั้นประถมศึกษา ในเขตกรุงเทพมหานคร มีวัตถุประสงค์ในการหาข้อมูลเพื่อเป็นประโยชน์ในด้านการเลี้ยงดูเด็กออทิสติก รวมถึงการจัดหาสถานศึกษาหรือโรงเรียนให้กับเด็กออทิสติก และรับรู้ถึงเหตุผล ความคิด ประโยชน์ที่จะได้รับการสนับสนุนบุตรที่เป็นเด็กออทิสติกเข้าศึกษาในโรงเรียน ในมุมมองของผู้ปกครอง

ผู้วิจัยได้เก็บรวบรวมข้อมูล จากผู้ปกครองที่บุตรเป็นเด็กออทิสติกที่กำลังศึกษาชั้นประถมศึกษาจำนวน 24 คน จากโรงเรียนในเขตกรุงเทพมหานคร ทั้งหมด 10 โรงเรียน ในการสัมภาษณ์ เป็นการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก โดยผลการวิจัยแสดงให้เห็นว่า ครอบครัวที่บุตรออทิสติกสามารถศึกษาอยู่ในโรงเรียนได้ ผู้ปกครองมีการดูแลบุตร เป็นไปตามแนวคิด บทบาทและหน้าที่ของครอบครัวที่บุตรเป็นเด็กออทิสติก

ผู้ปกครองส่วนใหญ่มีการดูแลบุตร เป็นไปตามแนวคิด บทบาทและหน้าที่ของครอบครัวที่บุตรเป็นเด็กออทิสติก เพราะการดูแลบุตรอย่างถูกต้องเหมาะสมนั้น เป็นสิ่งสำคัญมากต่อพัฒนาการของเด็กออทิสติก ซึ่งการดูแลบุตรอย่างถูกต้องเหมาะสม ไม่ว่าจะเป็นที่โรงพยาบาล และที่บ้านนั้น จะทำให้บุตรมีพัฒนาการเพียงพอต่อการเข้าศึกษา หรือเรียนร่วมกับเด็กปกติ เนื่องจาก การที่บุตรที่เป็นเด็กออทิสติกจะสามารถเข้าไปเรียนในโรงเรียนได้นั้น จำเป็นต้องผ่านการคัดเลือกจากทางโรงเรียนก่อนเสมอ และโรงเรียนสามารถรับเด็กออทิสติกได้จำนวนจำกัดต่อปี ซึ่งบุตรของผู้ปกครองจะไม่สามารถเข้าเรียนได้ ถ้าไม่สามารถผ่านการคัดเลือกจากทางโรงเรียนก่อน ทำให้ผู้ปกครองที่บุตรสามารถเข้าเรียนได้นั้น ผู้ปกครองจำเป็นต้องมีการเลี้ยงดูบุตรอย่างถูกต้องเหมาะสม และเอาใจใส่ดูแลบุตรอย่างดี เพื่อที่จะทำให้บุตรมีพัฒนาการที่ต่อเนื่องจนกระทั่งบุตรสามารถที่จะผ่านการคัดเลือกเข้าสู่โรงเรียนได้ ซึ่งการเลี้ยงดูบุตรของผู้ปกครองเป็นไปตามแนวคิด บทบาทและหน้าที่ของครอบครัวที่มีบุตรเป็นเด็กออทิสติกนั่นเอง

ในด้านของความคิดและเหตุผลในการส่งบุตรเข้าเรียนในโรงเรียนของผู้ปกครองนั้นความคิดในการสนับสนุนบุตรที่เป็นเด็กออทิสติก มีหลากหลายเหตุผล แต่โดยส่วนใหญ่แล้วผู้ปกครองมีความต้องการให้บุตรได้เรียนรู้การเข้าสังคม เนื่องจากการเข้าไปเรียนในโรงเรียน บุตรจะได้เรียนรู้การเข้าสังคมโดยการเรียนรู้กฎระเบียบในโรงเรียนร่วมกับเพื่อน เล่นกับเพื่อน และได้รับการฝึกฝนโดยครู ซึ่งจะพื้นฐานในการใช้ชีวิตในสังคมต่อไปในอนาคต ซึ่งเหตุผลส่วนใหญ่ในการนำบุตรเข้าศึกษาของผู้ปกครองนั้น เป็นไปตามสมมติฐานที่ได้ตั้งไว้ว่า ผู้ปกครองมีเหตุผลในการสนับสนุนให้บุตรเข้าศึกษาในโรงเรียนเนื่องจากต้องการให้บุตรได้ฝึกพัฒนาการด้านสังคม แต่ถึงอย่างไร ก็ยังมีผู้ปกครองส่วนน้อยที่มีเหตุผลในการผลักดันบุตรให้เข้าสู่การศึกษาที่ไม่เป็นไปตามสมมติฐาน อาทิเช่น การแบ่งเบาภาระผู้ปกครอง, ต้องการให้สังคมยอมรับ, การเรียนรู้ด้านวิชาการ

การอภิปรายผล

จากการศึกษาเก็บข้อมูลเรื่อง บทบาทการดูแลและเหตุผลในการสนับสนุนบุตรเข้าศึกษาของผู้ปกครองเด็กออทิสติก ครั้งนี้สามารถแบ่งการอภิปรายผลได้ดังนี้

1. บทบาทของผู้ปกครองในการดูแลบุตรออทิสติกพบว่า ในการดูแลบุตรของผู้ปกครองนั้นส่วนใหญ่ผู้ปกครองได้มีการดูแลบุตรอย่างดีเท่าที่ผู้ปกครองจะสามารถทำได้ จะมีผู้ปกครองส่วนน้อยเท่านั้นที่ไม่ค่อยได้มีเวลาในการพาบุตรเข้ารับการรักษา ที่โรงพยาบาล หรือศูนย์ฝึกเด็กพิเศษ รวมถึงไม่ค่อยได้มีการดูแลและฝึกฝนบุตรตามคำแนะนำของแพทย์ที่บ้าน เนื่องจากผู้ปกครองไม่สามารถที่จะมีเวลาให้บุตรได้เพียงพอเพราะจำเป็นต้องทำงาน เพราะผู้ปกครองต้องเลี้ยงบุตรด้วยตัวคนเดียวปราศจากการช่วยเหลือจากผู้ปกครองผู้เป็นบิดาซึ่งสอดคล้องกับ (Hass อ่างถึงใน ชื่นฤดี แก้วบุตร, 2535) กล่าวว่า บุคคลที่มีคู่สมรสจะมีความสามารถในการดูแลบุตรที่มีปัญหาสุขภาพมากกว่า บุคคลที่ไม่มีคู่สมรส ส่วนผู้ปกครองที่ไม่ได้มีปัญหาในเรื่องของการรับภาระเลี้ยงดูบุตรที่เป็นโรคออทิสติกเพียงคนเดียว ทำให้ไม่สามารถที่จะมีเวลาในการดูแลบุตรอย่างเพียงพอ

ผู้ปกครองที่ไม่ได้ดูแลบุตรตามที่บุตรควรได้รับนั้นยังมาจากสาเหตุที่ตัวผู้ปกครอง มีการยอมรับว่าบุตรของตนนั้นเป็นโรคออทิสติก ซ้ำเกินไป ซึ่งทำให้บุตรของผู้ปกครองได้รับการดูแลที่ถูกต้องเหมาะสมตาม สภาพ

อาการที่บุตรเป็นซ้ำตามไปด้วย ซึ่งมีความสอดคล้องกับ (เพ็ญแข, 2541) กล่าวว่า เด็กออทิสติกที่ได้รับการกระตุ้นพัฒนาการก่อนอายุ 5 ขวบนั้น จะสามารถช่วยให้เด็กมีพัฒนาการทางด้านต่างๆที่ดีขึ้นได้ และมีโอกาสช่วยให้เด็กมีพัฒนาการที่ใกล้เคียงกับเด็กปกติได้ ซึ่งการดูแลบุตรที่ซ้ำเกินไปนั้นจึงอาจส่งผลถึงพัฒนาการและอารมณ์ที่แย่งลง

แต่ผู้ปกครองส่วนใหญ่ นั้น เมื่อเริ่มรับรู้ว่ามีอาการผิดปกติ หรือรับรู้ว่ามีบุตรของตนเป็นโรคออทิสติก ผู้ปกครองได้พยายามพาบุตรไปรับการบำบัดรักษาที่โรงพยาบาล ที่มีการดูแล และบำบัดรักษาเด็กพิเศษ ในช่วงแรกของการรับรู้ว่ามีบุตรเป็นออทิสติกทันที ซึ่งมีความสอดคล้องกับ (อรสิริ ภิเศก, 2542) กล่าวว่า บิดามารดาจะนำบุตรไปรักษาในโรงพยาบาลต่างๆ เพื่อยืนยันถึงความผิดปกติ ที่เกิดขึ้น และค้นหาวิธีการรักษาให้บุตรหายได้

โดยส่วนใหญ่ทางโรงพยาบาล จะมีการบำบัดรักษาไปตามอาการของบุตร ที่เป็นโรคออทิสติก ซึ่งเป็นการทำการบำบัดรักษาโดยการ ทำกิจกรรมบำบัด พฤติกรรมบำบัด และการฝึกพูด ซึ่งเป็นวิธีการบำบัดส่วนใหญ่ที่บุตรที่เป็นออทิสติกได้รับ และนอกเหนือจากที่โรงพยาบาลแล้ว ผู้ปกครองที่มีฐานะค่อนข้างดีจะมีการเสริมการบำบัดรักษา ให้กับบุตรโดยการพาบุตรไปเข้ารับการบำบัดรักษาในศูนย์ฝึกเด็กพิเศษของทางเอกชน หรือนอกเหนือจากการพาบุตรเข้ารับการบำบัดรักษาที่โรงพยาบาล ที่เป็นโรงพยาบาลรัฐบาล ผู้ปกครองที่มีฐานะค่อนข้างดี จะมีการพาบุตรเข้ารับการบำบัดรักษาในโรงพยาบาลเอกชนที่มีชื่อเสียง ด้านการบำบัดรักษาเด็กพิเศษ และสามารถที่จะฝากให้เข้าเรียนในโรงเรียนที่มีชื่อเสียง ด้านการดูแลเด็กพิเศษ โดยเฉพาะเด็กออทิสติก แต่ค่าใช้จ่ายในการเข้าเรียนในโรงเรียนเหล่านั้นก็มีค่าใช้จ่ายค่อนข้างสูงเช่นเดียวกัน ซึ่งมีความสอดคล้องกับ (อริยา ติประเสริฐ, 2543) กล่าวว่า ความมั่นคงทางด้านเศรษฐกิจ ทำให้มารดาที่มีความรู้สึกมั่นคง ปลอดภัย และมีโอกาสแสวงหาสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อสุขภาพ และเลือกใช้บริการทางสุขภาพอย่างเหมาะสม

ส่วนผู้ปกครองที่ไม่สามารถนำบุตรเข้ารับการบำบัดรักษาในศูนย์ฝึกของทางเอกชนที่มีค่าใช้จ่ายสูง หรือการพาบุตรเข้ารับการบำบัดรักษาในโรงพยาบาลเอกชนที่มีชื่อเสียงด้านการบำบัดรักษาเด็กพิเศษนั้น ผู้ปกครองจะพยายามพาบุตรไปเข้ารับการบำบัดรักษาในโรงพยาบาลรัฐบาลหลายแห่ง เพื่อที่บุตรจะได้เข้ารับการบำบัดรักษาได้อย่างต่อเนื่อง ในกรณีที่ทางโรงพยาบาลรัฐบาลมีความยากลำบากในการบำบัดรักษาที่ยาวนาน การพาบุตรเข้ารับการบำบัดรักษาหลายโรงพยาบาลนั้น จึงช่วยให้บุตรได้รับการบำบัดรักษาอย่างต่อเนื่อง โดยไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายในการส่งบุตรเข้ารับการบำบัดรักษาในศูนย์ฝึกเด็กพิเศษของทางเอกชนหรือทางโรงพยาบาลเอกชนที่มีค่าใช้จ่ายสูง

ในด้านการบำบัดรักษาบุตรหรือการฝึกฝนบุตรที่บ้านนั้น ผู้ปกครองส่วนหนึ่ง จำเป็นต้องออกจากงานประจำ ที่เคยทำเนื่องจากผู้ปกครองต้องมีเวลามากพอในการดูแลบุตร โดยเฉพาะการดูแลและการฝึกฝนบุตรที่บ้าน ซึ่งผู้ปกครองส่วนใหญ่ได้ทำการฝึกฝนบุตรตามคำแนะนำจากแพทย์หรือผู้ชำนาญการด้านการดูแลเด็กพิเศษเป็นอย่างดี โดยผู้ปกครองจะมีการฝึกฝนบุตรโดยการฝึกด้าน กล้ามเนื้อมัดเล็ก มัดใหญ่ ในบุตรที่มีอาการผิดปกติด้านกล้ามเนื้อ โดยการออกกำลังกายไม่ว่าจะเป็นการโยนบอล ฝึกเดินตามเส้น การฝึกคัดลายมือ หรือฝึกการเขียนตามเส้นปะ รวมถึงการพาไปทำกิจกรรมนอกสถานที่ สอดคล้องกับ (ศิริพร สุวรรณทศ, 2540) กล่าวว่า บิดามารดาควรเล่นกับบุตรที่เป็นเด็กออทิสติก โดยการโยนบอลให้รับ จ๊อว์เพื่อเป็นการกระตุ้น และสอนการเล่นกับคนอื่น และการฝึกฝนบุตรสามารถช่วยเหลือตนเองขั้นพื้นฐานได้ อาทิ เช่น การใส่เสื้อผ้า การเข้าห้องน้ำ การช่วยเหลือผู้ปกครองในเรื่องของงานบ้านเล็กๆ น้อยๆ หรือมีการเล่น และทำกิจกรรมกับบุตรทั้งในบ้าน และนอกบ้าน

เมื่อเวลาบุตรมีอาการหรือพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมที่บ้าน เช่น มีอารมณ์รุนแรง พฤติกรรมก้าวร้าว สอดคล้องกับ (อุมพร ตรังคสมบัติ, 2550) กล่าวว่า เด็กออทิสติกมีปัญหาทางด้านอารมณ์ได้ง่าย เมื่อไม่ชัดเจนในสิ่งเร้ามากเกินไป ส่งผลให้เกิดความตึงเครียด และตอบสนองโดยมีพฤติกรรมซ้ำๆ กริธร้องอาละวาด และทำร้ายตนเอง

ผู้ปกครองจะไม่เข้าไปจัดการหรือทำการลงโทษบุตรเมื่อตอนที่บุตรกำลังมีอาการ หรือมีพฤติกรรมที่รุนแรง ผู้ปกครองจะรอให้บุตรอารมณ์เย็นลงก่อนถึงค่อยเข้าไปพูดคุยกับบุตร หรืออบรมสั่งสอนบุตร สอดคล้องกับ (อุมพร ตรังคสมบัติ, 2550) กล่าวว่า การที่เด็กออทิสติกจะเกิดความพึงพอใจได้นั้น ขึ้นอยู่กับความเข้าใจ และการตอบสนองต่อพฤติกรรมอารมณ์ของผู้ปกครอง ที่เหมาะสม

นอกเหนือจากการฝึกฝนบุตรที่บ้านแล้ว ผู้ปกครองได้พยายามฝึกบุตรในการเรียนรู้สังคมโดยผู้ปกครองจะพยายามพาบุตรออกไปทำกิจกรรมต่างๆ ช้างนอกบ้าน โดยเวลาบุตรมีพฤติกรรมที่เป็นปัญหา หรือเกิดพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ต่อคนรอบข้าง ผู้ปกครองจะชี้แจงต่อคนรอบข้างว่าบุตรไม่เหมือนเด็กปกติทั่วไป เพราะว่าบุตรเป็นโรคออทิสติก เพื่อให้คนรอบข้างเข้าใจบุตรของตน สอดคล้องกับ (ศิริพร สุวรรณทศ, 2540) กล่าวว่า ผู้ปกครองควรให้บุตรที่เป็นเด็กออทิสติก ฝึกด้านสังคม ควรเริ่มให้เร็วที่สุด เพื่อเป็นการหลีกเลี่ยงการกระทำพฤติกรรมซ้ำๆ

2. เหตุผลของผู้ปกครองในการสนับสนุนบุตรเข้าสู่อการศึกษา พบว่าผู้ปกครองมีความต้องการที่จะผลักดันบุตรที่เป็นเด็กออทิสติกเข้าสู่อการศึกษาเนื่องมาจากหลายเหตุผล ซึ่งเหตุผลส่วนใหญ่ที่ผู้ปกครองเป็นกังวลในเรื่องของการเข้าสังคม สอดคล้องกับ (กุลยา ตันติผลลาชีวะ, 2546) กล่าวว่า จากการที่เด็กออทิสติกมีพัฒนาการทางด้านสังคมเสียไป การเรียนร่วมจึงมีประโยชน์ต่อเด็กออทิสติกเป็นอย่างมาก เพราะเด็กออทิสติกจะได้เรียนรู้และพัฒนาและปรับตัวเองให้สามารถอยู่ร่วมในสังคมกับคนปกติได้

โดยเฉพาะเมื่อผู้ปกครองไม่สามารถอยู่ดูแลบุตรได้แล้ว ทำให้ผู้ปกครองมีความต้องการที่จะให้บุตรได้เข้าศึกษา หรือเข้าไปทำการเรียนร่วมกับเด็กปกติ เนื่องด้วยผู้ปกครองมีความคิดว่า ทางเลือกที่ดีในการช่วยกระตุ้น และพัฒนาบุตรที่เป็นเด็กออทิสติก ในด้านการเข้าสังคมคือการผลักดันบุตรให้เข้าเรียนในโรงเรียนให้ได้ เพราะบุตรจะได้เรียนรู้การสื่อสารกับเด็กวัยเดียวกัน สอดคล้องกับ (เพ็ญแข ลิ้มศิลา, 2541) กล่าวว่า ผู้ปกครองควรกระตุ้นทางสังคมโดย ให้เด็กออทิสติกได้เข้ากลุ่มในเด็กวัยเดียวกัน เพื่อพัฒนาทางด้านสังคมและอารมณ์ อีกทั้งเด็กวัยเดียวกันนั้นยังเป็นเด็กที่เป็นปกติ ซึ่งทำให้บุตรที่เป็นเด็กออทิสติกของผู้ปกครองนั้นได้เรียนรู้การกระทำ กฎระเบียบ การเล่นเป็นกลุ่ม การสื่อสารแบบเด็กปกติ และยังได้ผู้ดูแล หรือคุณครูที่มีความรู้ด้านการดูแลเด็กพิเศษ คอยช่วยเหลือดูแลอีกด้วย ทำให้ผู้ปกครองมีความหวังว่าบุตรจะมีพัฒนาการด้านการเข้าสังคม ด้านการสื่อสาร มากกว่าการอยู่แต่ที่บ้าน หรืออยู่แต่กับเพียงผู้ปกครองนั่นเอง

ผู้ปกครองยังเห็นว่า การศึกษานั้นมีความสำคัญไม่แพ้กับบุตรที่เป็นเด็กออทิสติกเท่านั้นแต่สำคัญสำหรับเด็กทุกคนในสังคม เนื่องจากการศึกษาจะเป็นพื้นฐานในการเรียนรู้กฎระเบียบ และพื้นฐานการอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคมได้ สอดคล้องกับ ดารา ทีปะบาล (2538 อ้างถึง Durkheim, 1956) ได้กล่าวว่า การศึกษามีหน้าที่ทางสังคมคือการสร้างความเป็นมนุษย์ สร้างสมาชิกสังคมให้รู้จักสภาพแวดล้อม ทั้งในสภาพความเป็นจริงและในอุดมคติ การศึกษาจึงเป็นสถาบันที่สำคัญในการถ่ายทอดค่านิยม บรรทัดฐาน และความรู้ในสังคม

ข้อเสนอแนะในการวิจัย

1. การดูแลบุตรที่เป็นโรคออทิสติก ให้มีพัฒนาการที่ดีขึ้นอย่างต่อเนื่องได้นั้น จำเป็นต้องได้รับความร่วมมือกับคนในครอบครัว คนในครอบครัวทุกคนควรเรียนรู้และทำความเข้าใจในอาการ และแนวทางการ

เลี้ยงดูอย่างถูกต้องเหมาะสมร่วมกัน เพื่อที่จะได้เกิดความร่วมมือกันในครอบครัว ในเรื่องของการดูแลบุตรอย่างถูกต้องเหมาะสม ทั้งนี้เพื่อที่จะทำให้การพัฒนาบุตรให้มีการพัฒนาการทางด้านต่างๆไปในทางที่ดีมากขึ้น เพราะฉะนั้นผู้ปกครองที่เป็นผู้ดูแลบุตร ควรจะคุยหรือปรึกษา และให้ความรู้กับคนที่อยู่ร่วมกันในครอบครัว เพื่อสร้างความร่วมมือในการดูแลบุตรอย่างถูกต้องเหมาะสม ซึ่งจะส่งผลถึงพัฒนาการที่ดีขึ้นของบุตรต่อไปนั่นเอง

2. โรงเรียนที่มีการเปิดการเรียนร่วมระหว่างเด็กปกติกับเด็กธรรมดา ควรมีเพิ่มมากขึ้นเพื่อรองรับและสนับสนุนในเรื่องของการพัฒนาเด็กกลุ่มนี้ ทั้งนี้เพื่อเป็นทางเลือก และยังเป็นโอกาสเปิดโอกาสให้กับเด็กที่เป็นโรคออทิสติก ได้เสริมสร้างพัฒนาการทางด้านต่างๆโดยเฉพาะพัฒนาการทางด้านสังคมให้ดียิ่งขึ้น ซึ่งจะเป็นผลทำให้เด็กออทิสติก สามารถที่จะใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับคนในสังคมได้ต่อไปในอนาคต

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

1. ในการศึกษาครั้งต่อไป ควรได้มีการศึกษาโดยการเก็บข้อมูลผู้ปกครอง ที่มีบุตรเรียนอยู่ในโรงเรียนเอกชน ที่มีค่าเล่าเรียนแพง ซึ่งอาจได้ผลการศึกษาที่แตกต่างและมีประโยชน์แตกต่างจากการเก็บข้อมูลในกลุ่มผู้ปกครองที่บุตรเรียนอยู่ในโรงเรียนรัฐบาลที่มีค่าเล่าเรียนไม่แพง

2. ในการศึกษาครั้งนี้มุ่งเน้นเพียงแต่กลุ่มผู้ปกครองที่มีบุตรเป็นโรคออทิสติก แต่ผู้ปกครองมีการผลักดันบุตรจนสามารถเข้าศึกษาในโรงเรียนปกติหรือโรงเรียนที่เปิดให้มีการเรียนร่วมได้ ซึ่งเป็นที่น่าสนใจในการหันมาทำการเก็บข้อมูลจากกลุ่มผู้ปกครอง ที่มีบุตรเป็นเด็กออทิสติก แต่บุตรไม่ได้เข้าเรียนอยู่ในโรงเรียนที่มีการเรียนร่วม ถึงแม้อายุของบุตรจะเข้าเกณฑ์ที่ต้องเข้าเรียนแล้วก็ตาม ซึ่งอาจได้ข้อมูลที่แตกต่างและเป็นที่น่าสนใจได้

3. การศึกษาครั้งนี้ ยังไม่ได้ศึกษาเปรียบเทียบ ระหว่างกลุ่มผู้ปกครองที่มีบุตรเป็นเด็กออทิสติก ที่แตกต่างกันอาทิเช่น กลุ่มผู้ปกครองที่มีบุตรศึกษาอยู่ในโรงเรียน กับผู้ปกครองที่บุตรไม่ได้ศึกษาอยู่ในโรงเรียน หรือผู้ปกครองกลุ่มที่มีฐานะที่ดี กับผู้ปกครองกลุ่มที่มีฐานะยากจน เป็นต้น ซึ่งการศึกษาเปรียบเทียบนั้นอาจได้มาซึ่งข้อมูลที่ที่น่าสนใจและเป็นประโยชน์ต่อไปได้

4. ผู้ศึกษาเก็บข้อมูลจากเอกสาร และการสัมภาษณ์เท่านั้น ไม่ได้ทำการเก็บข้อมูลโดยใช้แบบสอบถามหรือวัดค่าทางสถิติ เพราะฉะนั้นในการศึกษาครั้งต่อไป จึงควรมีการเก็บข้อมูลแบบสอบถามร่วมด้วย ซึ่งอาจได้ข้อมูลที่ชัดเจนยิ่งขึ้นกว่าการเก็บข้อมูลจากเอกสารและการสัมภาษณ์นั่นเอง

เอกสารอ้างอิง

กุลยา ตันติผลาชีวะ. (2546). “การเรียนร่วม: ปัญหาของครูปฐมวัย”. *หนังสือวารสารการศึกษาปฐมวัย* 3 (3): 30.

ชื่นฤดี แก้วบุตร. (2535). *ความพร้อมของมารดาในการดูแลบุตร และความผาสุกในครอบครัวของเด็กป่วยกลุ่มอาการซีก*. วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพยาบาลศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล.

ดารา ทีปะบาล. (2538). *สังคมวิทยาการศึกษา*. กรุงเทพมหานคร: อมรการพิมพ์.

เพ็ญแข ลิ้มศิลา. (2540). การวินิจฉัยโรคออทิสซึม. สมุทรปราการ: ช.แสงงามการพิมพ์.

เพ็ญแข ลิ้มศิลา. (2541). รวมเรื่องน่ารู้เกี่ยวกับออทิสซึม. สมุทรปราการ: ช.แสงงามการพิมพ์.

รจนา ทรรทรานนท์. (2527). เด็กออทิสติก...คำแนะนำสำหรับบิดามารดาและนักวิชาการ.
กรุงเทพมหานคร: เกียรติธุรกิจ.

ศิริพร สุวรรณทศ. (2540). เอกสารวิชาการเทคนิคการปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์กับครอบครัว
เด็กออทิสติก. ศูนย์สุขวิทยาจิต กรมสุขภาพจิต กระทรวงสาธารณสุข.

สถาบันพัฒนาการเด็กราชนครินทร์. (2546). การดูแลเด็กแบบบูรณาการ. เชียงใหม่: กรมสุขภาพจิต
กระทรวงสาธารณสุข.

สมจิตร พีพินาย. (2547). ความพร้อมของผู้ปกครองในการดูแลเด็กออทิสติก. พยาบาลศาสตร์มหา
บัณฑิตสาขาสุขาพจิตและการพยาบาลจิตเวช, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

อริยา ดีประเสริฐ. (2543). สุขภาพจิตและพฤติกรรมการดูแลเด็กปัญญาอ่อนของผู้ดูแล. วิทยานิพนธ์
พยาบาลศาสตร์มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหิดล สาขาสุขภาพจิตและการพยาบาลจิตเวชศาสตร์, บัณฑิต
วิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล.

อุมาพร ตรังคสมบัติ. (2550). ช่วยลูกออทิสติก. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์วิจัยและพัฒนาครอบครัว.

อำรุง จันทวานิช. (2543). แนวทางการบริหารโรงเรียนปฏิรูปการเรียนรู้. กรุงเทพฯ: ครูสภาลาดพร้าว.

พฤติกรรมการใช้เฟซบุ๊กและผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตของวัยรุ่นตอนกลาง:
กรณีศึกษาพื้นที่เฝ้าระวังทางประชากร อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี

Facebook Use and its Impacts on Quality of Life of the Middle Adolescence:
A Case Study of Saiyok District in Kanchanaburi Demographic Surveillance System

ธิดา พลกลาง, ชาตินัย หวานวาจา, นฤมล เจริญใจ,
กษมา ยาโกะ และอัจฉรา กองกะมุด¹

Thida Phonklang, Chatinai Wanwacha, Narumon Charoenjai,
Kasama Yakoh and Achara Kongkamud

บทคัดย่อ

การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาพฤติกรรมการใช้เฟซบุ๊กและผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตของวัยรุ่นตอนกลาง (อายุ 15-18 ปี) ทั้งทางด้านสุขภาพร่างกาย จิตใจ สัมพันธภาพทางสังคมและสิ่งแวดล้อม โดยใช้ระเบียบวิธีการวิจัยเชิงปริมาณ เก็บข้อมูลปฐมภูมิด้วยแบบสอบถามแบบมีโครงสร้างจากกลุ่มตัวอย่างวัยรุ่นอายุ 15-18 ปี หรือวัยรุ่นตอนกลางที่มีการใช้งานเฟซบุ๊ก จำนวน 108 คน ในพื้นที่เฝ้าระวังทางประชากร อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี ของสถาบันวิจัยประชากรและสังคม สถิติที่ใช้ในข้อมูล คือ ค่าความถี่ ค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน การวิเคราะห์ความแปรปรวน (Analysis of Variance :ANOVA) และสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ (Correlation) ผลการวิจัยพบว่าวัยรุ่นมีวัตถุประสงค์ของการเล่นเฟซบุ๊กเพื่อพูดคุยและติดตามความเคลื่อนไหวของเพื่อน โดยมีการใช้งานโดยเฉลี่ยวันละ 4 ชั่วโมง และวัยรุ่นกว่าครึ่งมีการใช้งานเฟซบุ๊กเป็นประจำทุกวัน โดยช่วงเวลาที่วัยรุ่นใช้งานเฟซบุ๊กบ่อยที่สุดคือช่วงเวลาหัวค่ำตั้งแต่ 18.00-21.00 นาฬิกา โดยรูปแบบการใช้งานที่พบบ่อยที่สุดคือการเข้าไปกด Like ในสิ่งที่เพื่อน ๆ แบ่งปัน รองลงมาคือการสนทนาหรือส่งข้อความถึงเพื่อน ส่วนในเรื่องของคุณภาพชีวิตพบว่าวัยรุ่นมีคุณภาพชีวิตด้านสุขภาพร่างกายและด้านสิ่งแวดล้อมอยู่ในระดับปานกลางถึงดี แต่ด้านจิตใจและด้านสัมพันธภาพทางสังคมยังมีบางส่วนที่มีคุณภาพชีวิตอยู่ในระดับที่ไม่ดี เมื่อวิเคราะห์เป็นรายด้านเรื่องวัตถุประสงค์ของการใช้งานพบว่าหากใช้งานเฟซบุ๊กในด้านการศึกษาก็พบว่ามีคุณภาพชีวิตดีในด้านจิตใจ ด้านสัมพันธภาพทางสังคม และด้านสิ่งแวดล้อม (sig=.026, .006 และ .011 ตามลำดับ) ระยะเวลา (จำนวนเดือน) การเริ่มใช้งานเฟซบุ๊กครั้งแรกจนถึงปัจจุบันจากการวิเคราะห์ correlation พบว่ามีความสัมพันธ์อย่างมีนัยสำคัญกับคุณภาพชีวิตโดยรวม (r=0.208) ส่วนพฤติกรรมอย่างอื่น เช่น ชั่วโมงการใช้เฉลี่ยต่อวัน ความถี่การใช้จำนวนวัน/สัปดาห์ และช่วงเวลาในแต่ละวันที่เข้าใช้เฟซบุ๊กมากที่สุด ไม่พบว่ามีความสัมพันธ์ต่อคุณภาพชีวิตอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ

คำสำคัญ: พฤติกรรมการใช้เฟซบุ๊ก, คุณภาพชีวิต, วัยรุ่นตอนกลาง

¹ นักศึกษาหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

Abstract

The objective of this study is to investigate facebook use of the middle adolescence (15-18 years old) and its impact on Quality of Life in physical, psychological, interpersonal and environmental domains. This quantitative research obtained primary data from 108 samples in the Kanchanaburi Demographic Surveillance System of the Institute for Population and Social Research (IPSR), Mahidol University. Frequency distribution, percentage, mean, standard deviation, one-way ANOVA and correlation were performed to describe and analyze data. This study found that adolescences used facebook to chat with friends and to follow their friends' activities. The average time for facebook use was 4 hours per day. Moreover, more than a half generally used facebook everyday and the most favorable time to was during 6 to 9 P.M.. Besides, two most favorite activities for facebook use were pressing "Like" and their "friends" activities and chatting with friends, respectively. Considering to the impact on Quality of Life adolescences had normal to good Quality of Life on physical and environmental domains while they had bad Quality of Life on some parts of psychological and interpersonal domains. Considering to the aim of facebook use, adolescences who use facebook for education had good Quality of Life on psychological, interpersonal and environmental domains ($\text{sig}=.026, .006$ and $.011$ respectively). Besides there was a significant relationship between the period (month) from first time use until present and the overall Quality of Life ($r=0.208$). However, other factor such as average hour for use per day, average days for use per week and the most favorite time to use were not significantly correlate with Quality of Life.

Keyword: Facebook Behavior, Quality of Life, Middle Adolescent

บทนำ

ปัจจุบันการติดต่อสื่อสารระหว่างบุคคลหรือกลุ่มบุคคลเป็นเรื่องที่สะดวกสบายและรวดเร็วมากยิ่งขึ้น นับตั้งแต่เครือข่ายอินเทอร์เน็ตได้ถือกำเนิดขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2512 ที่ประเทศสหรัฐอเมริกา (สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน เล่มที่ 25, ม.ป.ป.) เครือข่ายอินเทอร์เน็ตเป็นสื่อสมัยใหม่ที่ได้เปลี่ยนแปลงรูปแบบการสื่อสารจากในอดีต ไม่ว่าจะเป็นการส่งจดหมาย โทรเลข หรือการใช้โทรศัพท์ แรกเริ่มการใช้เครือข่ายอินเทอร์เน็ตเป็นเพียงการใช้เพื่อสืบค้นข้อมูลสำหรับนักวิชาการและนักวิจัยด้านคอมพิวเตอร์ แต่ต่อมาได้ขยายวงกว้างในส่วนของผู้ใช้งานมากขึ้น เนื่องจากมีอัตราค่าบริการถูก และสามารถเข้าถึงได้ง่ายขึ้น จึงทำให้เครือข่ายอินเทอร์เน็ตมีบทบาทและมีความสำคัญมากขึ้น จนกลายเป็นส่วนหนึ่งในชีวิตประจำวันของผู้ใช้จำนวนมาก เป็นการสื่อสารสมัยใหม่ที่เป็นส่วนหนึ่งในชีวิตประจำวันของคน ซึ่งมีส่วนช่วยในเรื่องการสืบค้นข้อมูลการศึกษา การติดต่อเรื่องงาน การสร้างความบันเทิง หรือการพักผ่อนหย่อนใจ เมื่อมีจำนวนผู้ใช้งานเครือข่ายอินเทอร์เน็ตมากขึ้น ทำให้การสื่อสารและการแลกเปลี่ยนข้อมูลต่างๆ ระหว่างบุคคลหรือกลุ่มบุคคลผ่านเครือข่ายดังกล่าวมีจำนวนมากขึ้นตามไปด้วย จนเกิดคำเรียกกลุ่มผู้ใช้งานนี้ว่า "เครือข่ายสังคมออนไลน์" หรือ "Social Network" (สุมาวลี ศาลาสุข, 2551 อ้างถึงใน อธิราชพร ตันทีปธรรม, 2554)

สื่อสังคมออนไลน์ ที่ได้รับความนิยมมากที่สุดคือเฟซบุ๊ก หรือ www.facebook.com ซึ่งเป็นเครือข่ายสังคมออนไลน์ที่สามารถเชื่อมโยงเพื่อนและบุคคลอื่นๆ เข้ามาในบัญชีของเราได้ โดยที่สมาชิกผู้ใช้งานเฟซบุ๊กสามารถอัปโหลดรูปภาพ วีดีโอ และลิงค์เว็บไซต์ต่างๆ รวมถึงมีแอปพลิเคชันต่างๆ ให้เลือกใช้ตามความต้องการ และมีระบบรักษาความเป็นส่วนตัว และจากข้อมูลปี ค.ศ. 2014 พบว่า มีจำนวนผู้ใช้งานเฟซบุ๊กทั่วโลกประมาณ 1,300 ล้านคน ซึ่งมีจำนวนมากกว่า ปี ค.ศ. 2012 ที่มีจำนวนผู้ใช้งานเฟซบุ๊กประมาณ 1,110 ล้านคน (Business Insider, 2014) สำหรับประเทศไทย ในปี ค.ศ. 2014 มีจำนวนผู้ใช้งานเฟซบุ๊กประมาณ 28 ล้านคน คิดเป็นร้อยละ 42 ของจำนวนประชากรไทยทั้งหมด ซึ่งมีผู้ใช้งานมากเป็นอันดับ 9 ของโลก และเป็นอันดับ 3 ของอาเซียน รองจากประเทศอินโดนีเซีย และประเทศฟิลิปปินส์ (หนังสือพิมพ์เดลินิวส์, 2557)

การใช้งานเฟซบุ๊กมีข้อดี คือ การสร้างความสัมพันธ์รูปแบบใหม่ทางการสื่อสารซึ่งไม่ได้จำกัดเฉพาะการสื่อสารระหว่างบุคคลสองคนเท่านั้น แต่ยังเปรียบเสมือนชุมชนชุมชนหนึ่งที่เป็นพื้นที่ทางสังคมให้ผู้คนได้มาสร้างความสัมพันธ์และปฏิสัมพันธ์กับบุคคลอื่นๆ ทั้งที่รู้จักและไม่รู้จักกัน (Ito, 2008 อ้างถึงใน Sandi Goldstein, 2011) ช่วยลดช่องว่างทั้งระยะทางและระยะเวลา ช่วยให้เราได้พบเพื่อนเก่าที่ไม่ได้ติดต่อกันนานได้กลับมาคุยกันอีกครั้ง แม้ว่าจะอยู่ในที่ห่างไกลกันก่อให้เกิดการดูแลเอาใจใส่กัน และการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน (Larry Rosen, 2011) นอกจากนี้ยังช่วยให้เกิดการรวมกลุ่มทำกิจกรรมกับบุคคลอื่น และการเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ จะเห็นว่าเฟซบุ๊กถือว่าเป็นสื่อสังคมออนไลน์ที่มีความทันสมัยและมีความก้าวหน้ามาก แต่ในขณะเดียวกันการใช้งานเฟซบุ๊กก็ส่งผลกระทบต่อตัวผู้ใช้งานเช่นกัน เช่น ปัญหาสิทธิส่วนบุคคล ปัญหาการทะเลาะวิวาท การใช้คำที่รุนแรงหรือการนำภาพที่ไม่เหมาะสมแสดงขึ้นบนเฟซบุ๊ก ปัญหาการล่อลวง เป็นต้น (วิมลพรรณ อาภาเวท, สาวิตรี ชีวะสารณ์ และชาญ เดชอัศวานง, 2554: 4) นอกจากนี้หากมีการใช้งานเป็นเวลานาน ยังส่งผลให้เกิดอาการปวดบริเวณข้อมือ มือ หลัง ช่วงขา คอ และขาบริเวณนิ้วมือเพราะการพิมพ์มากเกินไป รวมถึงอาจมีอาการปวดตาด้วยเนื่องจากจ้องหน้าจอเป็นเวลานาน (ธีราพร ต้นที่ปธรรม, 2554)

วัยรุ่น คือวัยที่เปลี่ยนผ่านจากความเป็นเด็กไปสู่ความเป็นผู้ใหญ่ ช่วงอายุของวัยรุ่นจะมีความแตกต่างกันของแต่ละชาติพันธุ์และวัฒนธรรม โดยนักจิตวิทยา มองว่าวัยรุ่นคือผู้ที่มีอายุระหว่าง 11-21 ปี และได้แบ่งวัยรุ่นออกเป็น 3 ช่วง ได้แก่ วัยรุ่นตอนต้น (11-14 ปี) วัยรุ่นตอนกลาง (15-18 ปี) และวัยรุ่นตอนปลาย (19-21 ปี) กลุ่มวัยรุ่นที่มักเกิดปัญหามากที่สุด คือกลุ่มวัยรุ่นตอนกลาง เนื่องจากเป็นช่วงวัยแห่งการเปลี่ยนผ่านและการเปลี่ยนแปลงทั้งทางร่างกายและทางจิตใจ มีความคิดคะนอง หุนหันพลันแล่น อยากรู้ อยากเห็น ทำให้เป็นวัยที่ก่อให้เกิดปัญหาได้ง่ายกว่ากลุ่มอื่นๆ (วิทยากร เชียงกุล, 2552) ยิ่งในปัจจุบันการใช้สื่อสังคมออนไลน์ของวัยรุ่นเริ่มมีความรุนแรงมากขึ้น ส่งผลให้การดำเนินชีวิตเปลี่ยนแปลงไป เช่น มีการใช้เวลาอยู่กับตัวเองมากขึ้น ทำงานอดิเรกน้อยลง ออกกำลังกายน้อยลง (ธีราพร ต้นที่ปธรรม, 2554) เนื่องจากมีการใช้งานเล่นเฟซบุ๊ก นอกจากนี้ยังมีรายงานจากสมาคมจิตวิทยาแห่งอเมริกา (American Psychological Association) โดย Larry Rosen (2011) ได้นำเสนองานวิจัยโดยสำรวจพฤติกรรมของวัยรุ่นที่ใช้คอมพิวเตอร์เล่นอินเทอร์เน็ตว่า ถ้าหากวัยรุ่นเล่นเฟซบุ๊กมากเกินไปอาจส่งผลกระทบต่อทางจิตใจหลายอย่าง เช่น มีอารมณ์ก้าวร้าวรุนแรง ชอบก่อความสังคม และรุกรานผู้อื่น (Ackerman et al, 2011 อ้างใน Christopher J. Carpenter, 2012) บ้างก็การมีอาการหลงตัวเอง ชอบโอ้อวดและชอบเรียกร้องความสนใจ (Christopher J. Carpenter, 2012) หรือมีอาการของโรคซึมเศร้า ความวิตกกังวล และอาการนอนไม่หลับจากการเล่นเฟซบุ๊ก หรือในกรณีที่ไม่สามารถเชื่อมต่อเฟซบุ๊กได้ (Mustafa Koc and Seval Gulyagci, 2013) นอกจากนี้การเล่นเฟซบุ๊กยังทำให้วัยรุ่นมีการนอนดึกและตื่นสายกว่าเดิม ส่งผลให้เกิดการพักผ่อนไม่เพียงพอต่อความต้องการ

ของร่างกาย (ธีราพร ต้นทีปธรรม, 2554) ไม่มีสมาธิในการเรียน ขาดเรียนเพิ่มขึ้น และในที่สุดจะส่งผลให้การเรียนแย่ลง (Erica Swallow, 2013)

ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาเรื่อง พฤติกรรมการใช้เฟซบุ๊กของวัยรุ่นที่ส่งผลต่อคุณภาพชีวิตทั้งด้านร่างกาย ด้านจิตใจ ด้านสัมพันธภาพของบุคคล และด้านสิ่งแวดล้อม โดยเลือกพื้นที่อำเภอไทรโยคเป็นพื้นที่ในการศึกษาวิจัย เนื่องจากเป็นที่ตั้งของศูนย์วิจัยทางประชากรและสังคมของสถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล ซึ่งได้จัดตั้งขึ้นเพื่อทำการศึกษาวัยรุ่นเรื่องโครงการเฝ้าระวังทางประชากรกาญจนบุรี ดังนั้น คณะผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะเลือกใช้พื้นที่ดังกล่าวในการเก็บข้อมูล ผู้วิจัย หวังเป็นอย่างยิ่งว่าผลวิจัยที่ได้จากการศึกษาครั้งนี้จะทำให้ทราบพฤติกรรมการใช้เฟซบุ๊กของวัยรุ่น และปัจจัยที่มีผลต่อคุณภาพชีวิตของวัยรุ่น เพื่อนำข้อมูลที่ได้ไปใช้เป็นแนวทางให้กับครอบครัวหรือโรงเรียนในวางแผนการเฝ้าระวัง ป้องกัน และแก้ไข ปัญหาที่เกิดจากพฤติกรรมการเล่นเฟซบุ๊กของวัยรุ่น รวมถึงประชาชนวัยอื่นๆ

บททวนวรรณกรรม

การเล่นเฟซบุ๊กหรือการใช้สื่อสังคมออนไลน์ใดๆ ก็ตามย่อมมีผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตของผู้ใช้งานบ้างไม่มากก็น้อย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มวัยรุ่นตอนกลางที่เป็นช่วงวัยแห่งการเปลี่ยนแปลงและการเปลี่ยนแปลงทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจ มีความคิดคะนอง อยากรู้อยากเห็น จึงเป็นวัยที่มีปัญหามากกว่ากลุ่มวัยรุ่นในช่วงวัยอื่นๆ (วิทยากร เชียงกุล, 2552) ซึ่งผลกระทบจากการใช้เฟซบุ๊กที่เกิดขึ้นนั้นย่อมมีความแตกต่างกันไปตามลักษณะของพฤติกรรมและรูปแบบในการใช้งานของแต่ละบุคคล ซึ่งได้แก่ วัตถุประสงค์ในการใช้งาน ระยะเวลาในการเล่นเฟซบุ๊กตั้งแต่ครั้งแรกจนถึงปัจจุบัน จำนวนชั่วโมงและความถี่ในการใช้งาน ช่วงเวลาที่ใช้งานบ่อยที่สุด รวมถึงค่าใช้จ่ายทางอินเทอร์เน็ตต่อเดือน ซึ่งปัจจัยเหล่านี้จะมีผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตของผู้ใช้งานเฟซบุ๊กในหลายๆ ด้านไม่ว่าจะเป็นผลกระทบด้านสุขภาพกาย ด้านสุขภาพจิตใจ ด้านสัมพันธภาพทางสังคม และด้านสิ่งแวดล้อม

ผลกระทบด้านสุขภาพกาย พบว่า การเล่นเฟซบุ๊กส่งผลกระทบต่อผู้ใช้ในเรื่องการนอนดึกขึ้นตื่นสายกว่าเดิม ซึ่งทำให้เกิดการพักผ่อนที่ไม่เพียงพอต่อความต้องการของร่างกาย และทำให้ประสิทธิภาพในการทำงานด้านต่างๆ ลดน้อยลง รวมไปถึงการมีอาการปวดตา ปวดหัว และปวดเมื่อยตามร่างกาย อย่างเช่น นิ้วมือ ข้อมือ หรือหัวไหล่จากการใช้เฟซบุ๊กเป็นเวลานานอย่างต่อเนื่องกัน (ธีราพร ต้นทีปธรรม, 2554) และการที่วัยรุ่นใช้เวลาไปกับการเล่นเกมคอมพิวเตอร์ หรือโทรศัพท์มากขึ้นจะทำให้มีเวลาในการพักผ่อน หรือนอนหลับน้อยลง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อพวกเขาใช้อุปกรณ์ดังกล่าวในช่วงเวลาก่อนเข้านอน นอกจากนี้ยังพบอีกว่าแสงสว่างที่มาจากอุปกรณ์ดังกล่าวได้เข้าไปรบกวนการทำงานของสมองที่ทำหน้าที่กำหนดเวลาการเข้านอนและการตื่นนอนของมนุษย์ด้วย จึงอาจส่งผลทำให้วิถีชีวิตที่เกี่ยวกับการนอนหลับพักผ่อนเปลี่ยนแปลงไป เช่น การรู้สึกง่วงในตอนกลางวัน หรือความรู้สึกไม่สดชื่นเมื่อตื่นนอน (Mari Hysing et al., 2015)

ผลกระทบด้านสุขภาพจิตใจ พบว่า ผู้ที่มีพฤติกรรมการติดเฟซบุ๊กจะมีอาการของโรคซึมเศร้า ความวิตกกังวล และอาการนอนไม่หลับจากการเล่นเฟซบุ๊กหรือในกรณีที่ไม่สามารถเชื่อมต่อเฟซบุ๊กได้ (Mustafa Koc & Seval Gulyagci, 2013) และในผู้ใช้งานเฟซบุ๊กที่มีลักษณะของอาการหลงตัวเองหรือชอบโอ้อวด (grandiose exhibitionism (GE)) มักจะชอบแสดงพฤติกรรมหรือแสดงตัวให้เป็นจุดสนใจ หรือพยายามเรียกร้องความสนใจจากผู้อื่น เนื่องจากพวกเขาไม่สามารถทนต่อการถูกละเลยหรือถูกมองข้ามจากผู้อื่นได้ จึงทำให้ชอบที่จะนำเสนอเรื่องราวของตัวเองในด้านต่างๆ ผ่านการเล่นเฟซบุ๊ก (Christopher J. Carpenter, 2012) นอกจากนี้ยังพบว่าผู้เล่นเฟซบุ๊กที่มีพฤติกรรมชอบบงการหรือชอบแสวงหาผลประโยชน์จากผู้อื่น (Entitlement/Exploitativeness (EE)) มักจะมีพฤติกรรมที่ก้าวร้าว ชอบก่อวาทกรรมสังคม อย่างเช่น

การรุกรานผู้อื่น (Ackerman et al., 2011 อ้างใน Christopher J. Carpenter, 2012) และพบว่าวัยรุ่นที่มีความรู้สึกเศร้า วิตกกังวล การใช้สื่อสังคมออนไลน์มากเกินไป เมื่อพบเจอกับปัญหาเป็นจำนวนมากมักจะมีความรู้สึกเศร้า เสียใจ ไม่มีความสุข และบ่อยครั้งก็มีความรู้สึกเบื่อ (Rideout, 2010 อ้างถึงใน Sandi Goldstien, 2011) แต่ในทางกลับกันอีกด้านหนึ่งพบว่าการใช้สื่อสังคมออนไลน์กลับมีผลกระทบต่อสุขภาพจิตในเชิงบวกแก่ผู้ใช้ เช่นกัน อย่างเช่น การทำให้ผู้ใช้มีความสุขและมีการผลิตเพลินจากการใช้สื่อสังคมออนไลน์ดังกล่าว (บุญอยู่ ขอรประเสริฐ, 2557)

ผลกระทบด้านสังคมและสิ่งแวดล้อม พบว่า การเล่นเฟซบุ๊กของวัยรุ่นมีข้อดี คือ การดูแลเอาใจใส่เพื่อน เห็นอกเห็นใจ ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และเป็นการเรียนรู้การเข้าสังคมได้เป็นอย่างดี จะเห็นได้จากการรวมกลุ่มทำเพื่อกิจกรรมต่างๆ ของชาวเฟซบุ๊กบนโลกแห่งความเป็นจริง โดยการรวบรวมสมาชิกในการทำกิจกรรมเพื่อสังคมได้เป็นจำนวนมาก และการรวมกลุ่มดังกล่าวก็มีหลากหลายประเภท เช่น การรวมกลุ่มทางการเมือง การรวมกลุ่มทางศาสนา หรือการรวมกลุ่มอนุรักษ์ต่างๆ เป็นต้น (Larry Rosen, 2011) และสำหรับกลุ่มวัยรุ่นที่มีเพื่อนเป็นจำนวนมากอยู่แล้ว หรือเป็นคนที่ชอบมีปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่น พวกเขาจะมีเพื่อนเพิ่มมากขึ้นจากการใช้สื่อสังคมออนไลน์ต่างๆ ในขณะที่คนที่ชอบเก็บตัว หรือไม่ค่อยพูดคุยกับผู้อื่นจะใช้สื่อสังคมออนไลน์เพื่อทดแทนสิ่งที่เสียไปจากการใช้สื่อสังคมออนไลน์เพื่อสื่อสารหรือสร้างสัมพันธ์กับผู้อื่นมากขึ้น (Sheldon, 2008) และยังพบอีกว่าวัยรุ่นที่มีการใช้สื่อสังคมออนไลน์จะมีความสัมพันธ์ที่ดีกับพ่อแม่ ในขณะที่วัยรุ่นก็มีความสุขกับการใช้ชีวิตที่โรงเรียน (Rideout, 2010 อ้างถึงใน Sandi Goldstien, 2011) ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของ Reynol Junco (2015) จาก Iowa State University ประเทศสหรัฐอเมริกาที่พบว่าการเล่นเฟซบุ๊กทำให้ความสัมพันธ์และสัมพันธภาพระหว่างเพื่อนมีความแน่นแฟ้นมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการสร้างความสัมพันธ์ใหม่ๆ กับเพื่อนคนอื่นๆ ที่เพิ่งรู้จักกัน แต่ในอีกด้านหนึ่งกลับพบว่าวัยรุ่นขาดประสบการณ์ในการใช้งานบนเว็บไซต์อินเทอร์เน็ตทำให้พวกเขาตกเป็นเหยื่อของการติดต่อเนื่องจากพวกเขาไม่ได้คำนึงถึงความเป็นส่วนตัวในการใช้เฟซบุ๊ก และยังพบว่าวัยรุ่นขาดความรับผิดชอบ เนื่องจากมีการใช้เฟซบุ๊กตลอด 24 ชั่วโมง ในวันที่หยุดเรียนหรือหยุดทำงาน ก่อให้เกิดความกังวลในหมู่พ่อแม่ผู้ปกครองที่เป็นห่วงเรื่องการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของลูก (Fodeman & Monroe, 2009)

พฤติกรรมการใช้เฟซบุ๊กย่อมมีผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตของผู้ที่ใช้งานเฟซบุ๊ก ไม่ว่าจะเป็นทั้งทางด้านร่างกาย (physical health) ด้านจิตใจ (psychological) ด้านความสัมพันธ์ทางสังคม (social relationship) และด้านสิ่งแวดล้อม (environment) ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับว่าผู้ใช้งานเฟซบุ๊กจะมีพฤติกรรมและลักษณะของการใช้งานเฟซบุ๊กของแต่ละบุคคล ซึ่งหากมีการใช้งานที่เหมาะสมก็จะทำให้ผู้ใช้งานได้รับประโยชน์จากการใช้งานเฟซบุ๊กในด้านต่างๆ เช่น ในด้านการศึกษา หรือการมีความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างเพื่อนเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะสำหรับกลุ่มวัยรุ่นที่มีเพื่อนเป็นจำนวนมากอยู่แล้ว หรือเป็นคนที่ชอบปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่น พวกเขาจะมีเพื่อนเยอะมากขึ้นจากการใช้สื่อสังคมออนไลน์ต่างๆ (Sheldon, 2008) แต่ในทางกลับกันสำหรับผู้ที่มีการใช้งานเฟซบุ๊กเกินความพอดีก็จะส่งผลเสียต่อคุณภาพชีวิตในด้านต่างๆ ได้ เช่น การเล่นเฟซบุ๊กทำให้คนหลงตัวเอง (Carol Craig, 2012 อ้างใน The Guardian)

วิธีการวิจัย

การศึกษานี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative Research) โดยประชากรกลุ่มเป้าหมายคือวัยรุ่นอายุ 15-18 ปี ในพื้นที่เฝ้าระวังทางประชากร อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี ของสถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล เป็นข้อมูลระดับตัวบุคคลในปี 2554 ซึ่งอาจไม่ทันสมัย การศึกษานี้จึงใช้วิธีการสุ่มตัวอย่างแบบ Cluster Sampling กำหนดหน่วยการสุ่มเป็นระดับหมู่บ้านและให้ค่าความน่าจะเป็น

เป็นในการถูกเลือกตามจำนวนประชากรอายุ 15-18 ปี ที่มีในแต่ละหมู่บ้าน (PPS) โดยเลือกหมู่บ้าน จำนวน 4 หมู่บ้านจาก 6 หมู่บ้าน และเก็บข้อมูลจากประชากรทุกคนในหมู่บ้าน เลือกได้วัยรุ่นอายุ 15-18 ปี และมีการใช้งานเฟซบุ๊กในช่วง 30 วันที่ผ่านมา จำนวน 108 คน เก็บรวบรวมข้อมูลด้วยแบบสอบถามในช่วงเดือนมีนาคม 2558

แบบสอบถามประกอบด้วย 5 ส่วน คือ ส่วนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม ส่วนที่ 2 ความรู้เกี่ยวกับเฟซบุ๊ก ส่วนที่ 3 เจตคติที่มีต่อเฟซบุ๊ก ส่วนที่ 4 พฤติกรรมการใช้เฟซบุ๊ก และส่วนที่ 5 คุณภาพชีวิต แบบสอบถาม 4 ส่วนแรกเกิดจากการทบทวนวรรณกรรม มีเพียงส่วนที่ 5 ที่มาจากเครื่องมือวัดคุณภาพชีวิตขององค์การอนามัยโลกชุดย่อ (WHO) ฉบับภาษาไทย จำนวน 26 ข้อ ประกอบด้วยข้อคำถามที่เกี่ยวกับคุณภาพชีวิตทั้ง 4 ด้าน ได้แก่ คุณภาพชีวิตด้านสุขภาพร่างกาย ด้านจิตใจ ด้านสัมพันธภาพสังคม และด้านสิ่งแวดล้อม จำนวน 24 ข้อ ส่วนอีก 2 ข้อเป็นความพึงพอใจโดยรวมของสุขภาพและคุณภาพชีวิต

ผู้วิจัยได้นำแบบสอบถามไปทดสอบความเที่ยงตรง (Validity) โดยให้ผู้เชี่ยวชาญเป็นผู้ตรวจสอบความเที่ยงตรงเชิงเนื้อหา (Content Validity) และความเที่ยงตรงเชิงโครงสร้าง (Construct Validity) และได้ทดสอบความเชื่อมั่น (Reliability) โดยนำไปทดสอบก่อนการนำไปใช้จริง (Pre-Test) กับประชากรที่มีลักษณะใกล้เคียงกับกลุ่มตัวอย่างจำนวน 22 คน ได้ค่า Internal Consistency ด้วยสูตรของ Cronbach's Alpha ซึ่งค่าความเชื่อมั่นของแบบสอบถามในส่วนที่ 3 เท่ากับ 0.801 ส่วนที่ 4 ความบ่อยในการใช้บริการของเฟซบุ๊กในรูปแบบต่าง ๆ เท่ากับ 0.724 และส่วนที่ 5 คุณภาพชีวิต เท่ากับ 0.700 วิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้โปรแกรมสำเร็จรูปทางสถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณให้ออกมาในรูปของค่าความถี่ ร้อยละ ค่าเฉลี่ยและค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน เพื่อพรรณนาพฤติกรรมการใช้เฟซบุ๊กและระดับคุณภาพชีวิตของวัยรุ่น และใช้การวิเคราะห์ความแปรปรวน (Analysis of Variance: ANOVA) เพื่อหาความสัมพันธ์ระหว่างพฤติกรรมการใช้เฟซบุ๊กกับคุณภาพชีวิตของวัยรุ่น

ผลการศึกษา

ข้อมูลทั่วไปของกลุ่มตัวอย่าง

จากการศึกษาวัยรุ่นตอนกลางที่เป็นกลุ่มตัวอย่าง มีเพศหญิงร้อยละ 50.0 และเพศชายร้อยละ 50.0 ส่วนใหญ่มีอายุ 17 ปี ร้อยละ 32.4 รองลงมาคืออายุ 18 ปี ร้อยละ 26.9 อายุ 16 ปี ร้อยละ 22.2 และอายุ 15 ปี ร้อยละ 18.5 สถานภาพทางการศึกษาของกลุ่มตัวอย่างที่กำลังศึกษาอยู่มีถึงร้อยละ 80.6 และส่วนใหญ่มีค่าใช้จ่ายเฉลี่ยต่อเดือนน้อยกว่าหรือเท่ากับ 2,000 บาท ร้อยละ 40.7 รองลงมาคือระหว่าง 2,001 – 3,000 บาท ร้อยละ 38.0 ดังตารางที่ 1

ตารางที่ 1 จำนวนและร้อยละของกลุ่มตัวอย่าง จำแนกตามเพศ อายุ สถานภาพทางการศึกษา และค่าใช้จ่ายต่อเดือน

ข้อมูลส่วนบุคคล	จำนวน (n = 108)	ร้อยละ (100.0)
เพศ		
ชาย	54	50.0
หญิง	54	50.0
อายุเต็มปี		
15	20	18.5
16	24	22.2
17	35	32.4
18	29	26.9
สถานภาพทางการศึกษา		
กำลังเรียน	87	80.6
ไม่ได้เรียน	21	19.4
ค่าใช้จ่ายต่อเดือน		
น้อยกว่า 2,000 บาท	44	40.7
2,000-3,000 บาท	41	38.0
มากกว่า 3,000 บาท	23	21.3

ความรู้เกี่ยวกับเฟซบุ๊ก

ในส่วนของความรู้เกี่ยวกับเฟซบุ๊กพบว่ามีความเฉลียวเท่ากับ 7.5 ซึ่งถือว่าอยู่ในระดับที่ค่อนข้างสูง เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อพบว่าข้อคำถามที่วัยรุ่นตอบถูกมากที่สุดหรือตอบถูกทุกข้อคือเฟซบุ๊กสามารถค้นหาเพื่อนและคนรู้จักได้ ร้อยละ 100.0 รองลงมาคือท่านสามารถเข้าดูรูปของเพื่อนและคนรู้จักในเฟซบุ๊กได้ ท่านสามารถใช้เฟซบุ๊กเป็นสื่อกลางในการโฆษณาขายสินค้าได้ คิดเป็นร้อยละ 99.1 และร้อยละ 96.3 ตามลำดับ ส่วนข้อคำถามที่มีผู้ตอบได้น้อยหรือมีการตอบผิดมากที่สุด 3 อันดับแรก คือเฟซบุ๊กจำเป็นต้องต้องใช้ E-mail เฟซบุ๊กไม่สามารถสนทนาแบบเห็นหน้า (video call) กับคู่สนทนาในเฟซบุ๊กได้ และท่านไม่สามารถใช้งานเฟซบุ๊กผ่านอุปกรณ์ 2 อุปกรณ์ในเวลาเดียวกันได้ มีวัยรุ่นตอบถูกร้อยละ 23.1 ร้อยละ 45.4 และร้อยละ 62.0 ดังตารางที่ 2

ตารางที่ 2 จำนวนและร้อยละของข้อมูลด้านความรู้เกี่ยวกับการใช้งานเฟซบุ๊ก

ข้อมูลด้านความรู้เกี่ยวกับการใช้งานเฟซบุ๊ก	จำนวน (n=108)	ร้อยละ (100.0)
เฟซบุ๊กสามารถค้นหาเพื่อนและคนรู้จักได้	108	100.0
ท่านสามารถเข้าดูรูปของเพื่อนและคนรู้จักในเฟซบุ๊กได้	107	99.1
ท่านสามารถใช้เฟซบุ๊กเป็นสื่อกลางในการโฆษณาขายสินค้าได้	104	96.3
เฟซบุ๊กสามารถใส่รายละเอียดและข้อมูลของตนเองได้(info)	103	95.4
ท่านสามารถบอกสถานที่ที่ตนเองอยู่เพื่ออัปเดตข้อมูลในเฟซบุ๊กได้ (check in)	103	95.4
หากท่านต้องการเปิดบัญชีผู้ใช้ใหม่จะต้องใช้ชื่อและนามสกุลจริงเท่านั้น	73	67.6
มีเฉพาะเพื่อนในเฟซบุ๊กของท่านเท่านั้นที่จะสามารถเห็นข้อความหรือภาพที่ท่านโพสต์ได้	72	66.7
ท่านไม่สามารถใช้งานเฟซบุ๊กผ่านอุปกรณ์ 2 อุปกรณ์ในเวลาเดียวกันได้	67	62.0
เฟซบุ๊กไม่สามารถสนทนาแบบเห็นหน้า (video call) กับคู่สนทนาในเฟซบุ๊กได้	49	45.4
เฟซบุ๊กจำเป็นต้องต้องใช้ E-mail ในการสมัครเข้าใช้งานเท่านั้น	25	23.1

พฤติกรรมการใช้เฟซบุ๊ก

วัยรุ่นมีการใช้เฟซบุ๊กเพื่อคุยกับเพื่อนถึงร้อยละ 93.5 รองลงมาคือใช้เพื่อติดตามความเคลื่อนไหวของเพื่อนในเฟซบุ๊กร้อยละ 72.2 และใช้แบ่งปันรูปภาพ/สถานะส่วนตัว ร้อยละ 51.9 แต่ใช้เพื่อประโยชน์ในการศึกษามีเพียง 1 ใน 3 ของกลุ่มตัวอย่างเท่านั้น ดังตารางที่ 3

ตารางที่ 3 แสดงจำนวนและร้อยละของวัตถุประสงค์ในการใช้งานเฟซบุ๊ก

ด้านวัตถุประสงค์ในการใช้งานเฟซบุ๊ก	จำนวน (n=108)	ร้อยละ (100.0)
ใช้คุยกับเพื่อน	101	93.5
ใช้เพื่อติดตามความเคลื่อนไหวของเพื่อนในเฟซบุ๊ก	78	72.2
ใช้แบ่งปันรูปภาพ/สถานะส่วนตัว	56	51.9
ใช้เพื่อความบันเทิง	42	38.9
ใช้เพื่อประโยชน์ในการศึกษา	38	35.2
ใช้เพื่อพบเพื่อนใหม่	29	26.9
ใช้เพื่อเล่นเกมส์	28	25.9
ใช้เพื่อแบ่งปันข้อมูลข่าวสาร	25	23.1
ใช้เพื่อซื้อสินค้าและบริการ	15	13.9
ใช้เพื่อการประกอบธุรกิจ	3	2.8
ใช้เพื่อประโยชน์อื่นๆ	4	3.7

ระยะเวลาที่วัยรุ่นใช้งานเฟซบุ๊กครั้งแรกจนถึงปัจจุบันโดยเฉลี่ยใช้งานมาแล้วประมาณ 39 เดือน หรือ 3 ปี โดยเฉลี่ยมีการใช้งานเฟซบุ๊กวันละ 3.73 ชั่วโมงหรือประมาณ 4 ชั่วโมงต่อวัน กว่าครึ่งของกลุ่มตัวอย่างรายงานว่าเข้าใช้เฟซบุ๊กทุกวันในแต่ละสัปดาห์ และร้อยละ 80.0 เข้าใช้ในช่วงเวลา 18.00-21.00 นาฬิกา รูปแบบการใช้ที่บ่อยครั้งมากที่สุด ได้แก่ ใช้ปุ่ม Like เพื่อแสดงความชอบหัวข้อหรือคอมเมนต์ของเพื่อน รองลงมาคือ ใช้สนทนาหรือส่งข้อความกับเพื่อน (Facebook Chat/Messenger) ขณะที่การใช้ที่น้อยที่สุด ได้แก่ ใช้เล่นเกมส์เฟซบุ๊กต่างๆ (Facebook Game & Application) และแชร์ Location หรือเช็คอินสถานที่

ทัศนคติที่มีต่อเฟซบุ๊ก

วัยรุ่นมีทัศนคติเชิงบวกในเรื่องต่อไปนี้สูงที่สุด อันดับแรกเฟซบุ๊กเป็นสื่อกลางที่ช่วยให้การพบปะสังสรรค์กับกลุ่มเพื่อน/คนรู้จักเป็นเรื่องง่าย รองลงมาเฟซบุ๊กทำให้รับทราบข้อมูล ข่าวสารได้อย่างรวดเร็ว และเฟซบุ๊กเป็นแหล่งพบเพื่อนใหม่ ดังตารางที่ 4

ตารางที่ 4 แสดงจำนวน ค่าเฉลี่ย และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของทัศนคติที่มีต่อเฟซบุ๊กเชิงบวก

ทัศนคติเชิงบวกต่อเฟซบุ๊ก (n = 108)	ค่าเฉลี่ย	ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S.D.)
เฟซบุ๊กเป็นสื่อกลางที่ช่วยให้การพบปะสังสรรค์กับกลุ่มเพื่อน/คนรู้จักเป็นเรื่องง่าย	4.25	.613
เฟซบุ๊กทำให้รับทราบข้อมูล ข่าวสารได้อย่างรวดเร็ว	4.15	.624
เฟซบุ๊กเป็นแหล่งพบเพื่อนใหม่	4.15	.681
เฟซบุ๊กเป็นแหล่งให้ความบันเทิง	4.13	.628
เฟซบุ๊กทำให้มีสะดวกในการติดต่อสื่อสาร	4.10	.655
เฟซบุ๊กช่วยให้การแบ่งปันความคิดเห็นกับผู้อื่นเป็นเรื่องง่าย	3.93	.666
เฟซบุ๊กเป็นแหล่งแสดงความคิดเห็นที่เป็นตัวของตัวเอง	3.83	.767
เฟซบุ๊กทำให้ความสัมพันธ์ของคุณกับเพื่อนดีขึ้น	3.71	.876
เฟซบุ๊กช่วยให้คุณปรับตัวเข้ากับสังคมได้	3.67	.749
เฟซบุ๊กเป็นแหล่งค้นหาซื้อสินค้าและบริการ	3.58	.939
เฟซบุ๊กทำให้มีความกล้าแสดงออกมากขึ้น	3.43	.878
เฟซบุ๊กเป็นแหล่งเพิ่มพูนความรู้ด้านการศึกษา	3.39	.830
เฟซบุ๊กทำให้ความสัมพันธ์ของคุณกับครอบครัวดีขึ้น	2.52	1.027

ในส่วนของทัศนคติเชิงลบพบว่าวัยรุ่นมีทัศนคติเชิงลบมากที่สุดในเรื่องต่อไปนี้ ได้แก่ เฟซบุ๊กทำให้เกิดการล่วงละเมิดสิทธิของผู้อื่นได้ง่าย เช่น การบันทึก (Save) รูปภาพของผู้อื่นโดยไม่ได้รับอนุญาต เฟซบุ๊กทำให้ถูกลอกหลวงได้ง่าย และเฟซบุ๊กทำให้เกิดการพบปะกันในโลกแห่งความเป็นจริงน้อยลง ดังตารางที่ 5

ตารางที่ 5 แสดงจำนวน ค่าเฉลี่ย และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของทัศนคติที่มีต่อเฟซบุ๊กเชิงลบ

ทัศนคติเชิงลบต่อเฟซบุ๊ก (n = 108)	ค่าเฉลี่ย	ส่วนเบี่ยงเบน มาตรฐาน (S.D.)
เฟซบุ๊กทำให้เกิดการล่วงละเมิดสิทธิของผู้อื่นได้ง่าย เช่น การบันทึก (Save) รูปภาพของผู้อื่นโดยไม่ได้รับอนุญาต	3.90	1.013
เฟซบุ๊กทำให้ถูกลอกหลวงได้ง่าย	3.85	.994
เฟซบุ๊กทำให้เกิดการพบปะกันในโลกแห่งความเป็นจริงน้อยลง	3.49	1.164
เฟซบุ๊กทำให้เกิดความขัดแย้งและการทะเลาะวิวาท	3.41	1.184
เฟซบุ๊กทำให้เสียการเรียน	3.31	1.141
เฟซบุ๊กทำให้เกิดผลเสียต่อสุขภาพ	3.15	1.229
เฟซบุ๊กทำให้ความเป็นส่วนตัวน้อยลง	2.90	1.032

คุณภาพชีวิต

จากการศึกษาคุณภาพชีวิตของวัยรุ่นตอนกลาง พบว่าวัยรุ่นมีคุณภาพชีวิตโดยรวมอยู่ในระดับที่ดี ซึ่งมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 99.68 คะแนน และเมื่อพิจารณาเป็นรายด้านคุณภาพชีวิตทั้ง 4 ด้าน จะอยู่ในช่วงมีคุณภาพชีวิตกลางๆ ถึงมีคุณภาพชีวิตที่ดี ยกเว้นคุณภาพชีวิตทางด้านจิตใจและคุณภาพชีวิตด้านสัมพันธภาพทางสังคมที่จำนวนหนึ่งมีคุณภาพชีวิตที่ไม่ดี แต่เมื่อพิจารณาจากการแบ่งกลุ่ม ค่าคะแนนเฉลี่ย/คะแนนเต็ม คุณภาพชีวิตด้านสุขภาพร่างกายมีแนวโน้มดีที่สุดในกลุ่มวัยรุ่นคิดเป็นร้อยละ 66.7 ขณะที่ด้านสัมพันธภาพทางสังคมมี

แนวโน้มต่ำที่สุดเมื่อเทียบกับคุณภาพชีวิตด้านอื่นคิดเป็นร้อยละ 44.4 ซึ่งเมื่อเรียงจากมากไปน้อยพบว่าคุณภาพชีวิตของวัยรุ่นที่มากที่สุด คือ คุณภาพชีวิตด้านสุขภาพร่างกาย คุณภาพชีวิตด้านจิต คุณภาพชีวิตด้านสิ่งแวดล้อม และคุณภาพชีวิตด้านสัมพันธภาพทางสังคม ตามลำดับ ดังตารางที่ 6

ตารางที่ 6 แสดงจำนวน ระดับคุณภาพชีวิต และคะแนนคุณภาพชีวิต

ระดับคุณภาพชีวิต	ระดับคุณภาพชีวิต (n=108)			คะแนนคุณภาพชีวิต	
	ระดับดี	ปานกลาง	ไม่ดี	คะแนนเต็ม	คะแนนเฉลี่ย
ด้านสุขภาพร่างกาย	72 (66.7%)	36 (33.3%)	0	35	27.9
คุณภาพชีวิตด้านจิตใจ	60 (55.6%)	47 (43.5%)	1 (0.9%)	30	22.9
ด้านสัมพันธภาพทางสังคม	48 (44.4%)	57 (52.8%)	3 (2.8%)	15	11.1
ด้านสิ่งแวดล้อม	57 (52.8%)	51 (47.2%)	0	40	29.9
คุณภาพชีวิตโดยรวม	67 (62.0%)	41 (38.0%)	0	130	99.7

จากการศึกษาหาความสัมพันธ์ระหว่างวัตถุประสงค์ของการใช้เฟซบุ๊กกับคุณภาพชีวิตทั้ง 4 ด้าน และคุณภาพชีวิตโดยรวมพบว่าถ้าวัยรุ่นมีการใช้เฟซบุ๊กในด้านการศึกษามีคุณภาพชีวิตด้านจิตใจ ด้านสัมพันธภาพทางสังคม และด้านสิ่งแวดล้อมแตกต่างจากวัยรุ่นที่ไม่ได้ใช้เฟซบุ๊กในด้านการศึกษาอย่างมีนัยสำคัญ ($p=0.026$, $p=0.006$, $p=0.011$ ตามลำดับ) ดังตารางที่ 7 นอกจากนี้หากมีการใช้เฟซบุ๊กเพื่อการแบ่งปันรูปภาพ/สถานะส่วนตัวจะมีคุณภาพชีวิตด้านสัมพันธภาพทางสังคมแตกต่างจากวัยรุ่นที่ไม่ได้ใช้ในด้านนี้อย่างมีระดับนัยสำคัญ ($p=0.018$) ดังตารางที่ 8

ตารางที่ 7 แสดงความสัมพันธ์ระหว่างการใช้เฟซบุ๊กเพื่อการศึกษา กับคุณภาพชีวิตด้านสุขภาพร่างกาย ด้านจิตใจ ด้านสัมพันธภาพทางสังคม ด้านสิ่งแวดล้อม และคุณภาพชีวิตโดยรวม

คะแนนคุณภาพชีวิต	F	Sig
ด้านสุขภาพร่างกาย	.908	.343
ด้านจิตใจ	5.065	.026*
ด้านสัมพันธภาพทางสังคม	7.826	.006*
ด้านสิ่งแวดล้อม	6.740	.011*
คุณภาพชีวิตโดยรวม	3.569	.062

* = P-value \leq 0.05 , ** = P-value \leq 0.01

ตารางที่ 8 แสดงความสัมพันธ์ระหว่างการใช้เฟซบุ๊กเพื่อการแบ่งปันรูปภาพ/สถานะส่วนตัวกับคุณภาพชีวิต ด้านสุขภาพร่างกาย ด้านจิตใจ ด้านสัมพันธภาพทางสังคม ด้านสิ่งแวดล้อม และคุณภาพชีวิตโดยรวม

คะแนนคุณภาพชีวิต	F	Sig
ด้านสุขภาพร่างกาย	1.465	.229
ด้านจิตใจ	.434	.511
ด้านสัมพันธภาพทางสังคม	5.729	.018*
ด้านสิ่งแวดล้อม	1.483	.226
คุณภาพชีวิตโดยรวม	2.558	.113

* = P-value \leq 0.05 , ** = P-value \leq 0.01

ผลการวิเคราะห์พฤติกรรมการใช้เฟซบุ๊กที่ส่งผลต่อคุณภาพชีวิต

จากการวิเคราะห์ข้อมูลด้วย correlation เพื่อหาความสัมพันธ์ของระยะเวลา (จำนวนเดือน) การเริ่มใช้งานเฟซบุ๊กครั้งแรกจนถึงปัจจุบันและชั่วโมงการใช้งานเฉลี่ย (ต่อวัน) กับคุณภาพชีวิตทั้ง 4 ด้านและคุณภาพชีวิตโดยรวม พบว่าระยะเวลาการเริ่มใช้งานเฟซบุ๊กครั้งแรกจนถึงปัจจุบันมีความสัมพันธ์อย่างมีนัยสำคัญกับคุณภาพชีวิตโดยรวม ($r=0.208$) โดยเป็นความสัมพันธ์เชิงบวก นั่นคือยิ่งใช้นาน คุณภาพชีวิตยิ่งสูง ดังตารางที่ 9 แต่ชั่วโมงการใช้เฉลี่ยต่อวันไม่พบว่ามีสัมพันธ์อย่างมีนัยสำคัญกับคุณภาพชีวิตเลย

ตารางที่ 9 สรุปผลการวิเคราะห์ข้อมูลด้วย Correlation ระหว่างระยะเวลา (จำนวนเดือน) การเริ่มใช้งานเฟซบุ๊กครั้งแรกจนถึงปัจจุบันและชั่วโมงการใช้งานเฉลี่ยต่อวันกับคุณภาพชีวิตโดยรวม

พฤติกรรมการใช้เฟซบุ๊ก	สัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ (r)	Sig
ระยะเวลา (จำนวนเดือน) การเริ่มใช้งานเฟซบุ๊กครั้งแรกจนถึงปัจจุบัน	0.208	0.03*
ชั่วโมงการใช้งานเฉลี่ยต่อวัน	-0.180	0.851

* = P-value \leq 0.05

ส่วนเรื่องความถี่การใช้ (จำนวนวัน) ต่อสัปดาห์ โดยเปรียบเทียบกลุ่มที่ใช้ทั้ง 7 วัน กับกลุ่มที่ใช้บางวัน จาก การวิเคราะห์ความแปรปรวน (Analysis of Variance: ANOVA) ไม่พบว่าความสัมพันธ์อย่างมีนัยสำคัญต่อคุณภาพชีวิต เช่นเดียวกับช่วงเวลาในแต่ละวันที่เข้าใช้เฟซบุ๊กมากที่สุด รวมไปถึงค่าใช้จ่ายที่เกิดขึ้น (ต่อเดือน) จากการวิเคราะห์ความแปรปรวน (Analysis of Variance: ANOVA) ไม่พบว่าความสัมพันธ์อย่างมีนัยสำคัญต่อคุณภาพชีวิตเลย

อภิปรายและสรุปผลการวิจัย

จากการศึกษาพฤติกรรมการใช้เฟซบุ๊กและผลกระทบที่มีต่อคุณภาพชีวิตของวัยรุ่นตอนกลางทำให้ทราบถึงพฤติกรรมการใช้เฟซบุ๊กในกลุ่มวัยรุ่นในพื้นที่เฝ้าระวังทางประชากร จังหวัดกาญจนบุรีว่าวัยรุ่นตอนกลางส่วนใหญ่จะมีความรู้เป็นอย่างดีในการใช้งานเฟซบุ๊กเช่นความสามารถของเฟซบุ๊ก กล่าวคือ เฟซบุ๊กใช้งานในด้านใดได้บ้างแต่ข้อมูลในรายละเอียดระดับที่ลึกซึ้งไปเช่นเงื่อนไขและข้อจำกัดในการใช้งาน วัยรุ่นยังมีความรู้ไม่มากพอ ในส่วนของวัตถุประสงค์ในการใช้งาน วัยรุ่นส่วนใหญ่มักจะใช้เฟซบุ๊กเพื่อพูดคุยและติดตาม

ความเคลื่อนไหวของเพื่อน แบ่งปันสถานะส่วนตัว ใช้เพื่อความบันเทิงต่างๆ ซึ่งมีเพียงหนึ่งในสามเท่านั้นที่ใช้ประโยชน์ด้านการศึกษา ในขณะที่เดียวกันการใช้งานเพื่อการซื้อสินค้าและบริการยังไม่เป็นที่นิยมในหมู่วัยรุ่นเท่าใดนัก

ในด้านพฤติกรรมการใช้งานพบว่า วัยรุ่นส่วนใหญ่มีการใช้งานเฟซบุ๊กโดยเฉลี่ย 4 ชั่วโมงต่อวัน วัยรุ่นประมาณครึ่งหนึ่งใช้งานเฟซบุ๊กทุกวันในแต่ละสัปดาห์ โดยช่วงเวลาที่วัยรุ่นใช้งานเฟซบุ๊กบ่อยที่สุดคือช่วงหัวค่ำ ตั้งแต่หกโมงเย็นไปจนถึงสามทุ่มหรือก่อนเข้านอนซึ่งจะไม่มีผลต่อการพักผ่อนเท่าใดนัก รูปแบบการใช้งานเฟซบุ๊กที่พบบ่อยที่สุดคือการเข้าไปกด Like ในรูปภาพ ข้อความ หรือสิ่งต่างๆ ที่เพื่อนๆ แชร่ ร่องลงมาคือ การสนทนาหรือส่งข้อความถึงเพื่อน (Chat/Messenger) ในขณะที่การเล่นเกมส์ในเฟซบุ๊กไม่เป็นที่นิยมในกลุ่มวัยรุ่นเท่าใดนัก ซึ่งทำให้เห็นว่าวัยรุ่นชอบที่จะใช้เฟซบุ๊กในการปฏิสัมพันธ์กับบุคคลอื่น

ทัศนคติของวัยรุ่นที่มีต่อเฟซบุ๊กแบ่งได้เป็น 2 ด้าน คือ ทัศนคติด้านบวกและทัศนคติด้านลบ โดยที่ทัศนคติด้านบวกวัยรุ่นจะมองว่าเฟซบุ๊กเป็นสื่อกลางที่ช่วยให้การพบปะสังสรรค์กับเพื่อนหรือคนรู้จักเป็นเรื่องง่ายขึ้น เป็นแหล่งข้อมูลข่าวสารที่เข้าถึงง่าย รวดเร็ว เป็นแหล่งพบเพื่อนใหม่ๆ เป็นแหล่งให้ความบันเทิง ช่วยเป็นสื่อกลางในการแสดงออกที่เป็นตัวของตัวเองกับผู้อื่นได้เป็นอย่างดี ซึ่งถือว่าเป็นข้อดีของสื่อสังคมออนไลน์ประเภทเฟซบุ๊ก ส่วนในส่วนของทัศนคติเชิงลบพบว่าวัยรุ่นมองว่า เฟซบุ๊กทำให้เกิดการละเมิดสิทธิของผู้อื่นได้ง่าย เช่น การบันทึกรูปของผู้อื่นโดยไม่ได้รับอนุญาต อาจทำให้ถูกหลอกลวงได้ง่ายรวมถึงมองว่าทำให้เกิดการพบปะกันในโลกแห่งความจริงน้อยลง มีวัยรุ่นเพียงส่วนน้อยที่คิดว่าเฟซบุ๊กทำให้เกิดผลเสียต่อสุขภาพและเสียการเรียน

ระยะเวลาการเริ่มใช้งานเฟซบุ๊กครั้งแรกจนถึงปัจจุบันมีความสัมพันธ์อย่างมีนัยสำคัญกับคุณภาพชีวิตโดยรวม โดยเป็นความสัมพันธ์เชิงบวก ซึ่งชี้ให้เห็นว่ายิ่งมีการใช้เฟซบุ๊กนาน คุณภาพชีวิตก็จะยิ่งสูง ส่วนพฤติกรรมการใช้งานอื่นๆ ไม่ว่าจะชั่วโมงการใช้เฉลี่ยต่อวัน ความถี่ในการใช้ (จำนวนวัน) ต่อสัปดาห์ โดยเปรียบเทียบกลุ่มที่ใช้ทั้ง 7 วัน กับกลุ่มที่ใช้บางวัน ช่วงเวลาในแต่ละวันที่เข้าใช้เฟซบุ๊กมากที่สุด รวมถึงค่าใช้จ่ายที่เกิดขึ้น (ต่อเดือน) ผลการวิเคราะห์ไม่พบว่าความสัมพันธ์อย่างมีนัยสำคัญต่อคุณภาพชีวิต

จากผลการวิจัยที่เกิดขึ้นสรุปได้ว่าการใช้งานเฟซบุ๊กไม่ส่งผลโดยตรงต่อคุณภาพชีวิตของวัยรุ่นซึ่งแตกต่างจากการรายงานของ Larry Rosen (2011) จากสมาคมจิตวิทยาแห่งอเมริกา (American Psychological Association) ที่กล่าวว่า ถ้าหากวัยรุ่นเล่นเฟซบุ๊กมากเกินไปอาจส่งผลกระทบต่อจิตใจหลายอย่าง เช่น ติดการเล่นเฟซบุ๊กในชีวิตประจำวัน มีอาการหลงตัวเอง และมีอารมณ์ก้าวร้าว นอนดึก ทำให้ไม่มีสมาธิในการเรียน ขาดเรียนเพิ่มขึ้น รวมถึงส่งผลให้การเรียนแย่ลง เป็นต้น ซึ่งเมื่อพิจารณาจากพฤติกรรมการใช้เฟซบุ๊กของวัยรุ่นจะพบว่าวัยรุ่นผู้ใช้ส่วนใหญ่ใช้เฟซบุ๊กเพื่อประโยชน์ในด้านการสื่อสารรวมทั้งพูดคุยกับเพื่อน โดยช่วงเวลาที่ใช้งานเฟซบุ๊กโดยส่วนใหญ่จะเป็นช่วงเวลาที่หัวค่ำที่ไม่รบกวนการพักผ่อนจึงไม่ส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตด้านสุขภาพร่างกายแต่อย่างใด รวมทั้งการที่ผู้ใช้มีทัศนคติต่อเฟซบุ๊กในทางบวกและมีความรู้ในการใช้งานเฟซบุ๊กที่อยู่ในระดับดีทำให้วัยรุ่นสามารถใช้งานเฟซบุ๊กในลักษณะที่เป็นประโยชน์สูงสุดแก่ตนเอง เมื่อพิจารณาจากความสัมพันธ์ของการใช้งานเฟซบุ๊กกับคุณภาพชีวิตในแต่ละด้านพบว่า การใช้งานเฟซบุ๊กเพื่อการศึกษาส่งผลต่อคุณภาพชีวิตทางด้านสุขภาพจิตใจ ด้านสัมพันธ์ทางสังคม และด้านสิ่งแวดล้อม โดยกลุ่มผู้ที่มีการใช้งานเฟซบุ๊กเพื่อการศึกษาจะมีคุณภาพชีวิตดีขึ้นซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของ Sheldon (2008) ที่กล่าวว่าหากมีการใช้งานเฟซบุ๊กในลักษณะที่เหมาะสม ผู้ที่ใช้งานก็ย่อมได้รับประโยชน์ เช่น ในด้านการศึกษา หรือการมีปฏิสัมพันธ์ที่ดีระหว่างเพื่อนมากขึ้น โดยเฉพาะกลุ่มวัยรุ่นซึ่งเป็นวัยที่เปิดกว้างในการรับสิ่งต่างๆ ใหม่เข้ามาในชีวิต การใช้เฟซบุ๊กเป็นช่องทางติดต่อสื่อสารยังสามารถทำให้วัยรุ่นได้มีช่องทางในการรับข่าวสารได้มากขึ้นด้วย

ข้อเสนอแนะสำหรับการทำวิจัยครั้งต่อไป

จากผลการศึกษาที่ได้ แม้จะไม่สามารถชี้ชัดได้ว่าพฤติกรรมการใช้งานเฟซบุ๊กจะส่งผลต่อคุณภาพชีวิตของวัยรุ่นตอนกลาง แต่ข้อค้นพบในหลายด้านช่วยให้ทราบถึงสถานการณ์การใช้งานทั้งในด้านวัตถุประสงค์และพฤติกรรมการใช้งาน รวมถึงระดับความรู้และทัศนคติของวัยรุ่นที่มีต่อเฟซบุ๊ก ซึ่งผลที่ได้จะมีประโยชน์ต่อการทำความเข้าใจพฤติกรรมการใช้เฟซบุ๊กของวัยรุ่นตอนกลาง และจะยังมีประโยชน์ต่อการศึกษาเพิ่มเติมต่อไปในอนาคตเกี่ยวกับพฤติกรรมการใช้เฟซบุ๊กที่ส่งผลต่อคุณภาพชีวิตในกลุ่มประชากรวัยอื่นๆ อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะต่อการศึกษาครั้งต่อไปดังนี้

1. การศึกษาครั้งนี้มุ่งศึกษาเฉพาะพฤติกรรมการใช้งานที่ส่งผลต่อคุณภาพชีวิต จึงควรมีการศึกษาพฤติกรรมที่เกิดจากรูปแบบการใช้งานเพื่อให้ได้ผลการศึกษาที่ชัดเจนขึ้น
2. การวิจัยครั้งนี้มุ่งเน้นศึกษาเฉพาะวัยรุ่นตอนกลาง (อายุ 15-18 ปี) เท่านั้น จึงควรมีการศึกษาในกลุ่มคนในช่วงวัยอื่น โดยเฉพาะกลุ่มคนวัยทำงานเนื่องจากมีกำลังทรัพย์ในการเลือกใช้อุปกรณ์ในการใช้งาน รวมถึงวัยสูงอายุที่น่าสนใจเช่นเดียวกัน
3. การศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาในบริบทพื้นที่ชนบทเท่านั้น หากมีการศึกษาในพื้นที่เขตเมืองควบคู่ไปด้วยจะทำให้ได้ทราบถึงสถานการณ์การใช้งานได้อย่างกว้างขวางและครบถ้วนมากยิ่งขึ้น

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

จตุรพร ลีมนันจริง. (2558). PC 422 วิธีการสอนวิชาแนะแนว. (ออนไลน์) แหล่งที่มา:

<http://e-book.ram.edu/e-book/inside/html/dlbook.asp?code=PC422> (วันที่ 15 กุมภาพันธ์ 2558)

ธีราพร ต้นที่ปธรรม. (2554). การใช้เฟซบุ๊กที่มีผลกระทบต่อวิถีชีวิตของนักศึกษามหาวิทยาลัยเชียงใหม่. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม.. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่: เชียงใหม่.

บุญอยู่ ขอพรประเสริฐ. (2557). พฤติกรรมการใช้เฟซบุ๊ก (Facebook) ของนักศึกษาในเขตกรุงเทพมหานคร

The Behavior and Impacts of Using Facebook of University Students in Bangkok,

วารสารร่มพญักษ์. มหาวิทยาลัยเกริก ปีที่ 32 ฉบับที่ 2 กุมภาพันธ์- พฤษภาคม 2557

<http://romphruekj.krirk.ac.th/books/2557/2/1.pdf>.

วิทยากร เชียงกุล. (2552). จิตวิทยาวัยรุ่น: ก้าวข้ามปัญหาและพัฒนาศักยภาพด้านบวก. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สายธาร.

วิมลพรรณ อาภาเวท, สาวิตรี ชีวะสารณ์ และชาญ เดชอัศววง. (2554). “พฤติกรรมการใช้สื่อสารบนเฟซบุ๊ก (Facebook) ของนักศึกษามหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลพระนคร.” (ออนไลน์) แหล่งที่มา:

http://repository.rmutp.ac.th/bitstream/handle/123456789/986/MCT_54_06.pdf?sequence=1 (วันที่ 5 กุมภาพันธ์ 2558).

สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน. (2558). **ประวัติความเป็นมาของอินเทอร์เน็ต.** (ออนไลน์) แหล่งที่มา: <http://kanchanapisek.or.th/kp6/sub/book/book.php?book=25&chap=6&page=t25-6-infodetail01.html> (วันที่ 5 กุมภาพันธ์ 2558).

สุพรรณิ ไชยอำพร และสนธิ สมัครงการ. (2534). **คุณภาพชีวิตของคนไทย: ศึกษาเปรียบเทียบระหว่างชาวเมืองและชาวชนบท.** กรุงเทพฯ: คณะกรรมการส่งเสริมการวิจัยสถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

หนังสือพิมพ์เดลินิวส์. (2557). **คนไทยใช้เฟซบุ๊กติดอันดับ 9 ของโลก.** (ออนไลน์) แหล่งที่มา: <http://www.dailynews.co.th/Content/IT/240663/> (วันที่ 5 กุมภาพันธ์ 2558).

ภาษาอังกฤษ

Business Insider. (2014). 'Facebook Inc.' **Actually Has 2.2 Billion Users Now: Roughly One Third Of The Entire Population Of Earth.** From: <http://www.businessinsider.com/facebook-inc-has-22-billion-users-2014-7>.

Christopher J. Carpenter. (2011). **Narcissism on Facebook: Self-promotional and anti-social behavior.** From: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0191886911005332>.

Doug Fodeman & Marje Monroe. (2009). **The Impact of Facebook on Our Students.** From: <http://www.nais.org/Articles/Pages/The-Impact-of-Facebook-on-Our-Students.aspx>.

Encyclopedia of Children, Adolescents, and the Media. (2007). **Media Practice Model.** From: <http://dx.doi.org/10.4135/9781412952606.n276>.

Erica Swallow. (2011). **Facebook Use May Lead to Psychological Disorders in Teens [STUDY].** From: <http://mashable.com/2011/08/08/facebook-teens-study/> บุญอยู่ ขอพรประเสริฐ. 2557.

Larry Rosen. (2011). **Social Networking's Good and Bad Impacts on Kids.** From <http://www.apa.org/news/press/releases/2011/08/social-kids.aspx>.

Mari Hysing et al. (2015). **Sleep and use of electronic devices in adolescence: results from a large population-based study.** From: http://bmjopen.bmj.com/content/5/1/e006748.short?g=w_open_top10_tab.

Mustafa Koc and Seval Gulyagci (2013). Facebook Addiction Among Turkish College Students: The Role of Psychological Health, **Demographic and Usage Characteristics**. From: <http://online.liebertpub.com/doi/pdf/10.1089/cyber.2012.0249>

Pavica Sheldon. (2008). The Relationship Between Unwillingness-to-Communicate and Students' **Facebook Use**. From: http://www.academia.edu/219401/The_Relationship_between_Unwillingness_to_Communicate_and_Students_Facebook_Use.

Reynol Junco. (2015). **Facebook hurts grades, helps relationships**. From: <http://www.dailytexanonline.com/2015/01/27/study-facebook-hurts-grades-helps-relationships>.

Sandi Goldstein. (2011). **Impact of Social Media on Adolescent Behavioral Health in California**. From: <http://www.phi.org/resources/?resource=impact-of-social-media-on-adolescent-behavioral-health-in-california>.

The Guardian. (2012). **Facebook's 'dark side': study finds link to socially aggressive narcissism**. From: <http://www.theguardian.com/technology/2012/mar/17/facebook-dark-side-study-aggressive-narcissism>.

WHOQOL group. (1996). What quality of life?. **World Health Forum**, 17,354-356.

การวางแผนในการศึกษาต่อระดับอุดมศึกษาของนักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายหรือเทียบเท่า กรณีศึกษาพื้นที่เฝ้าระวังทางประชากร อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี

Planning for Higher Education among students in high school or equivalent level: A Case Study of Saiyok District in Kanchanaburi Demographic Surveillance System

ภัทราพร ตาสิงห์ คณิศร เนติสุภานัฐ,

พิมลพรรณ นิตยน์รา และภุเบศ วนิชชานนท์¹

Phattraporn Tasingh, Kanisorn Natisupanus,

Pimolpan Nitnara and Phoobade Wanitchanon

บทคัดย่อ

ความเหลื่อมล้ำของโอกาสในการเข้าถึงการศึกษา โดยเฉพาะในระดับอุดมศึกษาของประเทศไทยยังคงมีอยู่ในระดับที่สูง ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากข้อจำกัดของตัวบุคคลในด้านฐานะทางสังคมเศรษฐกิจ สภาพแวดล้อม รวมถึงค่านิยมในครอบครัว และอีกส่วนหนึ่ง จากระบบการจัดการศึกษาที่ยังไม่กระจายทั่วถึง ในหลายพื้นที่ โดยเฉพาะพื้นที่ชนบทห่างไกล การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการวางแผนชีวิตในการศึกษาต่อระดับอุดมศึกษา ของนักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายหรือเทียบเท่า ในพื้นที่เฝ้าระวังทางประชากร อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี รวมถึงปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการวางแผนฯ โดยใช้ระเบียบวิธีการวิจัยแบบผสม (Mixed Method) การศึกษาเชิงปริมาณเก็บข้อมูลด้วยแบบสอบถามแบบมีโครงสร้าง ผ่านการสุ่มตัวอย่างแบบใช้ความน่าจะเป็น จำนวน 72 คน การศึกษาเชิงคุณภาพใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก การสนทนากลุ่ม และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม โดยเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง เพื่อให้ได้กลุ่มตัวอย่างที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย ผลการศึกษาพบว่า นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายหรือเทียบเท่าร้อยละ 84.7 มีแผนที่จะศึกษาต่อในระดับอุดมศึกษา ขณะที่นักเรียนชั้นมัธยมศึกษา ร้อยละ 26.3 ไม่มีแผนที่จะเรียนต่อในระดับอุดมศึกษา เนื่องจากขาดทุนการศึกษา ครอบครัวไม่สนับสนุน มีภาระทางครอบครัวที่จะต้องออกไปทำงานด้านการเกษตร รวมถึงบางส่วนได้วางแผนที่จะสมัครเข้าราชการทหารและตำรวจนายสิบ นอกจากนี้ยังพบว่า ปัจจัยส่วนบุคคล ได้แก่ เพศ ผลการเรียน ปัจจัยด้านครอบครัว ได้แก่ ความยากจนของครัวเรือน ระดับการศึกษาของบิดา แรงจูงใจจากผู้ปกครอง และแรงจูงใจจากญาติ มีความสัมพันธ์ต่อการวางแผนการศึกษาต่อระดับอุดมศึกษาอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ($\alpha = 0.05$) ผลจากการศึกษาเชิงคุณภาพชี้ให้เห็นว่า ในบริบทพื้นที่ที่ทำการศึกษา ครัวเรือนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม และยังมีค่านิยมในการให้บุตรหลานเข้ารับราชการ และส่วนหนึ่งสร้างทัศนคติเชิงลบต่อการประกอบอาชีพเกษตรกรรม ที่มีลักษณะของความเหน็ดเหนื่อยและไม่มั่นคง จากข้อค้นพบเบื้องต้น การวางแผนในเรื่องระบบการศึกษาควรเน้นให้สอดคล้องกับบริบท ทั้งเชิงพื้นที่และความต้องการของผู้เรียน และควรปรับระบบและวิธีการคัดเลือกเข้ารับการศึกษาในระดับอุดมศึกษา รวมถึงการส่งเสริมค่านิยมให้เยาวชนและผู้ปกครองเล็งเห็นความสำคัญของการศึกษา

คำสำคัญ: การวางแผนศึกษาต่อ, โอกาสทางการศึกษา, ระดับอุดมศึกษา, จังหวัดกาญจนบุรี

¹ นักศึกษาหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิจัยประชากรและสังคม สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

Abstract

Inequality of opportunity in access to education of Thailand, especially in the higher education system is still at a higher level. The limitations of the individual such as the socio-economic, environment and family values are partly of the problems. Furthermore, the educational system is not distributed coverage many areas, mostly in rural areas. The objectives of this research aim to study the planning for higher education among students in high school or equivalent level in a case study of Saiyok district in Kanchanaburi Demographic Surveillance System. Also, find the factors that influence the planning to continue study for higher education. The methodology of this research is Mixed Method. The quantitative study data are collected by questionnaire. 72 students in the study area are selected by the random sample method by using the probability. For Qualitative study is using in-depth interviews, FGDs, and Non-participant observation. The results showed that 84.7 percent of high school or equivalent students have the plan to study in higher education. On the other hand, 26.3 percent of students are not having planned to continue their education because of poverty and some students have to work when they graduate in high school to take care their family. Moreover, individual factors such as gender, GPAX, and the family problems: the poverty, the education level of their father, motivation form their family are related to their planning to study in the higher education by significant in statistic ($\alpha= 0.05$), Base on the research finding, it may be recommend that the planning of education in the higher education should highlighting to satisfy the students condition, improving admission system, and encouraging adults and students to aware of the importance of education.

Keyword: Planning for Higher Education, Educational opportunities, Higher education, Kanchanaburi Province

บทนำ

การศึกษาถือเป็นเครื่องมือสำคัญอย่างหนึ่งในการพัฒนาคุณภาพของมนุษย์ เพราะระบบการศึกษา คือ การสร้างคนให้มีความรู้ความสามารถ มีทักษะพื้นฐานที่จำเป็น มีลักษณะนิสัยจิตใจที่ดีงาม มีความพร้อมที่จะต่อสู้เพื่อตนเองและสังคม อีกทั้งมีความพร้อมที่จะประกอบการงานอาชีพได้ (พนม พงษ์ไพบูลย์, 2550) ขณะเดียวกันสังคมไทยในปัจจุบันก็เริ่มให้ความสำคัญกับระบบการศึกษามากขึ้น เห็นได้จากการที่นโยบายทางด้านการศึกษาของกระทรวงศึกษาธิการ อาทิ การปฏิรูปการศึกษามุ่งพื้นฐานของความรู้คู่คุณธรรม การขยายโอกาสทางการศึกษาขั้นพื้นฐานอย่างทั่วถึงโดยไม่เก็บค่าใช้จ่าย และขยายโอกาสทางการศึกษาทุกระดับ และทุกประเภท การพัฒนามาตรฐานการศึกษาและการเรียนการสอน การกระจายอำนาจไปสู่เขตพื้นที่ การศึกษาต่างๆ ตลอดจนการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนภาคท้องถิ่นและภาคเอกชนเพื่อให้เกิดรูปแบบที่หลากหลายทางการศึกษาและเหมาะสมกับพื้นที่นั้นๆ (กระทรวงศึกษาธิการ, 2550)

แม้ว่าจะมีนโยบายที่ชัดเจนแต่ในด้านของการปฏิบัติงานนั้นยังไม่สามารถทำให้บรรลุเป้าหมายตามนโยบายได้อย่างเต็มที่ โดยปัจจุบันยังเกิดความเหลื่อมล้ำทางการศึกษาในสังคมไทยอยู่ไม่น้อย โดยความเหลื่อมล้ำที่เกิดจากการศึกษาในสังคมไทยมาจาก 2 สาเหตุหลักคือ 1) ความเหลื่อมล้ำอันเกิดจากสภาพทางสังคมไทย ในประเด็นของฐานะทางสังคมและเศรษฐกิจของครอบครัว สภาพแวดล้อมและภูมิภาคนาของผู้ที่ศึกษา สภาพและวัฒนธรรมในครอบครัว 2) ความเหลื่อมล้ำจากการจัดการศึกษาชาติในประเด็นของการจัดสรรงบประมาณ กำลังคนทางการศึกษา การจัดสรรอัตราครูและบุคลากรทางการศึกษา และระบบการประเมินคุณภาพการศึกษา ซึ่งทั้ง 2 สาเหตุมีส่วนสำคัญที่ส่งผลต่อการศึกษาต่อในระดับที่สูงขึ้นของผู้เรียน (เป็รื่อง กิจรัตน์ภร, 2555) นอกจากนี้ไม่ใช่นักเรียนทั้งหมดที่จะเลือกศึกษาต่อ ทั้งนี้อาจเป็นผลมาจากปัจจัยต่างๆ เช่น ความไม่สอดคล้องของหลักสูตรอุดมศึกษากับวิถีชีวิต งบประมาณในการศึกษาต่อที่มีค่าใช้จ่ายค่อนข้างสูง สถาบันอุดมศึกษาบางแห่งที่เน้นปริมาณมากกว่าคุณภาพของผู้เรียน หรือส่วนเกินของบัณฑิตจบใหม่ที่ตลาดแรงงานไม่สามารถรองรับได้ทั้งหมด เป็นต้น (สำนักงานปลัดทบวงมหาวิทยาลัย, 2545) สิ่งเหล่านี้ล้วนส่งผลต่อการตัดสินใจวางแผนอนาคตของบุคคลทั้งสิ้น

ในการศึกษาครั้งนี้จะนำเสนอในรูปของบทความทั้งหมด 5 ส่วนได้แก่ ส่วนของบทนำ อันแสดงให้เห็นถึงที่มีและความสำคัญ วัตถุประสงค์ของการศึกษา ส่วนที่ 2 เป็นการทบทวนวรรณกรรมและเอกสารที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยในการวางแผนการศึกษาต่อในระดับอุดมศึกษา ส่วนที่ 3 กล่าวถึงระเบียบวิธีวิจัย ระบุวิธีการดำเนินการวิจัย การเก็บข้อมูล และเครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา ตลอดจนแนวทางการวิเคราะห์ข้อมูล ส่วนที่ 4 ผลการศึกษา แบ่งการนำเสนอออกเป็น 2 ส่วนได้แก่ ข้อมูลลักษณะทั่วไปของกลุ่มตัวอย่าง และผลการวิเคราะห์ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการวางแผนชีวิตในการศึกษาต่อระดับอุดมศึกษาของนักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายหรือเทียบเท่า ส่วนสุดท้ายเป็นการสรุปและอภิปรายผลการศึกษา และข้อเสนอแนะ

วัตถุประสงค์

เพื่อค้นหาปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อการวางแผนในการศึกษาต่อระดับอุดมศึกษาของนักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายหรือเทียบเท่า ในอำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี โดยศึกษาและวิเคราะห์ความสัมพันธ์จากปัจจัยส่วนบุคคล ด้านครอบครัว ปัจจัยด้านสถานะทางเศรษฐกิจ ปัจจัยด้านแรงจูงใจจากสังคม และปัจจัยด้านแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์

ทบทวนวรรณกรรม

ปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อการวางแผนชีวิตในการศึกษาต่อระดับอุดมศึกษาของเยาวชนที่อยู่ระหว่างการศึกษามีความแตกต่างกันออกไปตามคุณลักษณะของปัจเจกบุคคล ได้แก่ เพศ แผนการเรียน ผลการเรียนเฉลี่ย อีกทั้งยังสัมพันธ์กับสถานะทางเศรษฐกิจและสังคมของครอบครัว อาชีพ ลำดับที่บุตร ระดับการศึกษาของผู้ปกครอง อาชีพของผู้ปกครอง รายได้ครัวเรือนและหนี้สินของครอบครัว นอกจากนี้ยังมีปัจจัยอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับการวางแผนศึกษาต่อระดับอุดมศึกษาของเยาวชน เช่น ปัจจัยด้านแรงจูงใจจากสังคมและปัจจัยเกื้อหนุนจากครอบครัว ญาติพี่น้อง เพื่อนๆ รวมถึงแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ของตัวเยาวชนเอง

เพศถือเป็นปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลกระทบต่อการศึกษาต่อระดับอุดมศึกษาของเยาวชน โดยงานของงานศึกษาของอัศวิน มณีอินทร์ (2555) พบว่า ความแตกต่างทางด้านเพศส่งผลกระทบต่อการศึกษาต่อคณะพลศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ โดยนิสิตเพศชายมีแรงจูงใจในการเลือกเรียนต่อมากกว่านิสิตหญิง เนื่องจากค่านิยมและความชื่นชอบในกีฬา ขณะที่ผู้หญิงมักจะกลัวการบาดเจ็บ นอกจากนี้งานศึกษาของทัศนีย์

พรหมไพจิตร (2540) ยังพบว่าความแตกต่างในเรื่องของเพศส่งผลต่อการเลือกเรียนต่อในชั้นมัธยมศึกษาของเยาวชนไทยมุสลิมในสี่จังหวัดชายแดนภาคได้อย่างมีนัยสำคัญ

แผนการเรียนเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งซึ่งส่งผลต่อการเลือกศึกษาต่อในระดับอุดมศึกษา เนื่องจากความแตกต่างในแผนการเรียนย่อมส่งผลกระทบต่อการศึกษาต่อ การตัดสินใจเลือกสายหรือคณะที่จะทำการศึกษาต่อ จากการศึกษาของอุษณีย์ แจ่มใส (2552) ที่ได้ศึกษาปัจจัยที่ส่งผลต่อการตัดสินใจศึกษาต่อระดับอุดมศึกษา มหาวิทยาลัยรังสิตพบว่ากลุ่มสาขาวิชาที่ศึกษาหรือแผนการเรียนของแต่ละคนมีความสัมพันธ์กับการศึกษาต่อในระดับอุดมศึกษา นอกจากนี้ในงานของ ปวิณ พงษ์โอภาส สมพร พวงเพ็ชร และ รัชชนก สวนสีดา (2555) ที่ได้ศึกษาเรื่องปัจจัยที่มีผลต่อการตัดสินใจเลือกศึกษาต่อมหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรีของนักเรียน พบว่าหลักสูตรการศึกษาหรือแผนการเรียนมีผลต่อการตัดสินใจเลือกศึกษาต่อมหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรีแตกต่างกัน โดยนักเรียนในหลักสูตรวิทยาศาสตร์-คณิตศาสตร์มีความแตกต่างในการเลือกศึกษาต่อแตกต่างจากหลักสูตรทางภาษาอย่างชัดเจน

ผลการเรียนเป็นปัจจัยสำคัญในการตัดสินใจศึกษาต่อของนักเรียนในระดับชั้นมัธยมศึกษา ผลการเรียนจึงเป็นปัจจัยสำคัญในการตัดสินใจศึกษาต่อของนักเรียนในระดับชั้นมัธยมศึกษา สอดคล้องกับงานศึกษาของดลฤดี สุวรรณศิริ (2550) ที่พบว่าผู้ที่มีคะแนนเฉลี่ย 3.00 ขึ้นไปมีผู้มีความต้องการศึกษาต่อสูงถึง 91.5 และผู้ที่มีคะแนนเฉลี่ย 1.00-1.99 มีความต้องการศึกษาต่อเพียงร้อยละ 8.5

การศึกษาที่มีความสอดคล้องกับปัจจัยด้านลำดับที่บุตรและจำนวนพี่น้องนั้น งานศึกษาของสุวิจชัย ฉัตรชุมสาย (2541) แสดงให้เห็นว่านักเรียนที่มีจำนวนพี่น้องน้อย จำนวน 1-2 คน นั้น จะมีความตั้งใจในการศึกษาต่อมากกว่านักเรียนที่มีจำนวนพี่น้องมากกว่า 3-5 คนขึ้นไป เช่นเดียวกับงานศึกษาของวันชัย แก้วนาคแนว (2550) ที่พบว่าจำนวนพี่ชายหรือพี่สาวมีความสัมพันธ์ต่อการตัดสินใจศึกษาต่อระดับอุดมศึกษาของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนปลายเช่นกัน

ปัจจัยด้านอาชีพของผู้ปกครองมีความสัมพันธ์ต่อการวางแผนศึกษาต่อ โดยงานศึกษาของกรรณิการ์ วัชรภรณ์ (2557) ที่พบว่า อาชีพของบิดามารดา/ผู้ปกครองมีความสัมพันธ์กับแหล่งทุนหลักส่งผลกระทบต่อพฤติกรรมการเลือกสถาบันอุดมศึกษา นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับการศึกษาของดลฤดี สุวรรณศิริ (2550) ที่พบว่าการประกอบอาชีพของบิดา มารดา มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจศึกษาต่อระดับอุดมศึกษา บิดามารดาที่มีอาชีพรับราชการ พนักงานรัฐวิสาหกิจ และนักธุรกิจ มักสนับสนุนให้บุตรหลานเรียนจนถึงระดับมหาวิทยาลัย เนื่องจากการประกอบอาชีพที่มีสถานภาพสูงทางสังคม มักมีความคาดหวังที่จะให้บุตรหลานเลื่อนสถานะทางสังคม โดยอาศัยช่องทางการศึกษา

ระดับการศึกษาของผู้ปกครอง งานศึกษาของดลฤดี สุวรรณศิริ (2550) พบว่าการศึกษาของบิดามีอิทธิพลต่อการตัดสินใจศึกษาของนักเรียน บิดาที่มีการศึกษาสูงจะส่งผลการศึกษาต่อของนักเรียน และมีแนวทางให้บุตรได้รับการศึกษาสูง เนื่องจากผู้ปกครองที่มีประสบการณ์ในด้านการเรียน จะตระหนักถึงความสำคัญของการศึกษา ถือว่าการศึกษาเป็นวิถีทางสำคัญในการก้าวสู่ความสำเร็จของหน้าที่การงาน และเกียรติยศ ชื่อเสียงในอนาคต

ในส่วนรายได้ครัวเรือน งานศึกษาของสุวิจชัย ฉัตรชุมสาย (2541) พบว่านักเรียนที่ผู้ส่งเสียมีรายได้น้อยกว่า 2,000 บาท/เดือน จะมีความตั้งใจในการศึกษาต่อสูงกว่านักเรียนที่ผู้ส่งเสียมีรายได้ 2,000 – 6,000 บาท/เดือน อย่างไรก็ตามนักเรียนที่เห็นว่าผู้ส่งเสียมีความสามารถในการส่งเสียให้ศึกษาได้ จะมีความตั้งใจในการศึกษาต่อมากกว่านักเรียนที่ผู้ส่งเสียเกิดความไม่แน่ใจในความสามารถที่จะส่งเสียและส่งเสียไม่ได้ตามลำดับ นอกจากนี้งานศึกษาของดลฤดี สุวรรณศิริ (2550) พบว่า รายได้ของผู้ปกครองมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจศึกษาต่อของนักเรียน เนื่องจากในการศึกษาต่อมีปัจจัยด้านฐานะทางเศรษฐกิจในการกำหนดโอกาสทางการศึกษา

การส่งเสริมบุตรหลานให้ศึกษาต่อในระดับอุดมศึกษาไม่เพียงแต่จะทำให้ค่าใช้จ่ายของครอบครัวมากขึ้น หากยังทำให้ครอบครัวต้องสูญเสียรายได้อันพึงได้จากการส่งเสริมบุตรศึกษาต่อแทนที่จะหางานทำ

ปัจจัยแรงจูงใจจากสังคมพบว่าเป็นปัจจัยหนึ่งที่สำคัญในการวางแผนการศึกษาต่อของเยาวชน โดยงานศึกษาของ ทศนีย์ พรหมไพจิตร (2540) แสดงให้เห็นว่า แรงจูงใจจากคนในครอบครัวมีอิทธิพลต่อการเรียนต่อ เนื่องจากว่าตัวนักเรียนซึ่งเป็นสมาชิกในครอบครัวนั้นได้รับแรงบันดาลใจและแรงจูงใจ รวมทั้งการได้รับรู้แบบอย่างจากบุคคลในครอบครัวมาเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตและตัดสินใจที่จะศึกษาต่อ นอกจากนี้แรงจูงใจจากเพื่อนยังถือเป็นปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลต่อการตัดสินใจศึกษาต่อเช่นกัน หรืองานของสุวัจชัย ฉัตรชุมสาย (2541) พบว่า ส่วนนักเรียนที่อาศัยอยู่กับลุง-ป้า มีความตั้งใจในการศึกษาต่อสูงถึงร้อยละ 100 มากกว่าอาศัยอยู่กับ พ่อ-แม่

ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ งานศึกษาของดลฤดี สุวรรณศิริ (2550) พบว่า แรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจศึกษาต่อของนักเรียนเนื่องจาก นักเรียนที่มีแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์จะมีความมุ่งมั่น ตั้งใจศึกษาให้ประสบความสำเร็จสูงสุด มีการวัดประเมินผลเปรียบเทียบกับความสำเร็จของงานว่าอยู่เหนือเกณฑ์มาตรฐานหรือไม่ นักเรียนที่ได้ผลการเรียนในระดับสูงติดต่อกันเป็นระยะเวลาหนึ่ง จะใส่ใจเพียรพยายามที่จะรักษาระดับคะแนน และมีความต้องการปรารถนาที่จะศึกษาต่อในระดับสูงขึ้น และใช้สติปัญญาความสามารถอย่างเต็มศักยภาพบรรลุ วัตถุประสงค์ทางการศึกษาตามที่ตนตั้งไว้

วิธีการวิจัย

การศึกษานี้ใช้วิธีการศึกษาแบบผสม (Mixed Method) โดยเก็บข้อมูลเชิงปริมาณจากแบบสอบถามแบบมีโครงสร้าง ซึ่งประกอบด้วย 5 ส่วน ได้แก่ ส่วนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปและสถานะของครอบครัว ส่วนที่ 2 ข้อมูลการวางแผนทางการศึกษา ส่วนที่ 3 ข้อมูลสถานะทางเศรษฐกิจของครอบครัว ส่วนที่ 4 ข้อมูลแรงจูงใจจากสังคม และส่วนที่ 5 แบบวัดแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ทางการศึกษาจำนวน 13 ข้อ ที่รวมอยู่ชุดเดียวกันในแบบสอบถาม และเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึก การจัดสนทนากลุ่ม และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม จากกลุ่มตัวอย่างเยาวชนที่อยู่ระหว่างการศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนปลายทั้งสายสามัญ สายอาชีพ และนอกระบบการศึกษา ในพื้นที่เผ่าละโว้ทางประชากร อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดกาญจนบุรี ของสถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล ในช่วงเดือนมีนาคม พ.ศ. 2558

วิธีดำเนินการเก็บข้อมูล เชิงปริมาณมีกลุ่มเป้าหมายคือ ผู้ที่อยู่ระหว่างการศึกษาในระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายหรือเทียบเท่า โดยใช้วิธีการสุ่มตัวอย่างแบบกลุ่ม (Cluster Sampling Method) กำหนดหน่วยการสุ่มเป็นระดับหมู่บ้านและให้ค่าความน่าจะเป็นในการถูกเลือกตามจำนวนประชากรเยาวชนอายุ 15-18 ปี (ซึ่งเป็นช่วงอายุของผู้ที่กำลังศึกษาในระดับม.ปลาย) ที่มีในแต่ละหมู่บ้านของโครงการ (PPS) โดยเลือกหมู่บ้าน จำนวน 4 หมู่บ้านจากทั้งหมด 6 หมู่บ้าน และเก็บข้อมูลจากประชากรทุกคนในหมู่บ้านที่ถูกเลือก ที่กำลังศึกษาอยู่ในระดับ ม.ปลายหรือเทียบเท่า ได้จำนวนตัวอย่างทั้งสิ้น 72 คน และในเชิงคุณภาพใช้การเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive sampling) เป็นการเลือกกลุ่มตัวอย่างโดยพิจารณาจากลักษณะของกลุ่มที่เลือกเป็นไปตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย โดยเกณฑ์ในการคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลคือศึกษาผู้ที่กำลังศึกษาอยู่ในระบบและนอกระบบ อายุระหว่าง 15-20 ปี กล่าวคือ ในระบบเป็นบุคคลที่กำลังศึกษาอยู่ในระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายสายสามัญ และนอกระบบเป็นบุคคลที่กำลังศึกษาอยู่ในรูปแบบของการศึกษานอกโรงเรียน (กศน.)

ในการวิเคราะห์ข้อมูล เชิงปริมาณจะใช้สถิติการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงพรรณนา ได้แก่ ร้อยละ ตารางไขว้ (Crosstab) และ Chi-Square เพื่อวิเคราะห์ข้อมูลปัจจัยส่วนบุคคล ปัจจัยด้านครอบครัว ปัจจัยแรงจูงใจจาก

สังคมและปัจจัยเกื้อหนุน ปัจจัยด้านแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ และการวางแผนการศึกษาต่อระดับอุดมศึกษา ส่วนเชิงคุณภาพ ใช้วิธีวิเคราะห์เชิงเนื้อหา (content analysis) กล่าวคือ อ่านข้อมูลให้ได้ประเด็นหลัก แยกแยะและเชื่อมโยงประเด็นต่างๆ เข้าด้วยกันเพื่อแสดงถึงความสัมพันธ์ของเรื่องที่ตอบคำถามวิจัยได้ชัดเจน ซึ่งในการศึกษาคั้งนี้คือ การทำความเข้าใจถึงปัจจัย และการวางแผนอนาคตหลังสำเร็จการศึกษาของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย เพื่อเข้าใจถึงปัจจัยที่ทำให้เกิดการตัดสินใจที่จะเลือกศึกษาต่อหรือไม่ศึกษาต่อในระดับอุดมศึกษาของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย

ผลการศึกษา

ลักษณะทั่วไปของกลุ่มตัวอย่าง

จากข้อมูลส่วนบุคคล พบว่า นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายหรือเทียบเท่าตัว อย่างทั้งหมด 72 คน เป็นเพศหญิงมากกว่าเพศชายเล็กน้อย โดยส่วนใหญ่กำลังศึกษาอยู่ในระดับชั้น ม.5/ปวช.ปีที่ 2 รองลงมาคือ ชั้นม.6/ปวช.ปีที่ 3 คิดเป็นร้อยละ 36.1 และ 33.3 ตามลำดับ สำหรับแผนการเรียนส่วนมากจะศึกษาในสายสามัญ ร้อยละ 79.2 และร้อยละ 70.8 มีผลการเรียนสะสม (GPAX) ต่ำกว่า 3.00 ซึ่งกลุ่มตัวอย่างมีผลการเรียนเฉลี่ยที่ 2.79 ดังตารางที่ 1

ตารางที่ 1 จำนวนและร้อยละของกลุ่มตัวอย่าง จำแนกตามเพศ ระดับชั้นการศึกษา แผนการเรียน และผลการเรียน

ข้อมูลส่วนบุคคล	จำนวน (n=72)	ร้อยละ (100.0)
เพศ		
ชาย	31	43.1
หญิง	41	56.9
ระดับชั้นการศึกษา		
ชั้น ม.4/ปวช.1	22	30.6
ชั้น ม.5/ปวช.2	26	36.1
ชั้น ม.6/ปวช.3	24	33.3
แผนการเรียน		
สายสามัญ	57	79.2
สายอื่นๆ (สายอาชีพและกศน.)	15	20.8
ผลการเรียน (GPAX)		
ผลการเรียนต่ำกว่า 3.00 *	51	70.8
ผลการเรียนตั้งแต่ 3.00 ขึ้นไป	21	29.2

(Mean = 2.79, S.D.= 0.560, Min= 1.35, Max= 3.93)

หมายเหตุ * รวมกับผู้ที่ไม่ทราบเกรดเฉลี่ยของตนเอง

ข้อมูลครอบครัวพบว่ากลุ่มตัวอย่างร้อยละ 51.4 เป็นลูกคนแรกของครอบครัว ส่วนระดับการศึกษาของพ่อและแม่พบว่ามีเพียง 27.8 และ 29.2 ตามลำดับ ที่จบการศึกษาสูงกว่าระดับประถมศึกษา ขณะที่ร้อยละ 58.3 อยู่ในครอบครัวประกอบอาชีพในภาคเกษตรกรรม นอกจากนี้ในเรื่องของรายได้และหนี้สินของ

ครัวเรือน พบว่าส่วนใหญ่ร้อยละ 73.6 มีรายได้ของครัวเรือนอยู่ในระดับรายได้มากกว่าหรือเท่ากับเส้นความยากจน และอยู่ครัวเรือนที่มีหนี้สินร้อยละ 54.2 ดังตารางที่ 2

ตารางที่ 2 จำนวนและร้อยละของกลุ่มตัวอย่าง จำแนกตามลำดับที่บุตรในครอบครัว ระดับการศึกษาของพ่อ ระดับการศึกษาของแม่ อาชีพของครอบครัว และหนี้สินครัวเรือน

ข้อมูลครอบครัว	จำนวน (n=72)	ร้อยละ (100.0)
ลำดับที่บุตรในครอบครัว		
ไม่ใช่ลูกคนแรก	35	48.6
ลูกคนแรก	37	51.4
ระดับการศึกษาของพ่อ		
ต่ำกว่าหรือเทียบเท่าระดับประถมศึกษา*	52	72.2
สูงกว่าระดับประถมศึกษา	20	27.8
ระดับการศึกษาของแม่		
ต่ำกว่าหรือเทียบเท่าระดับประถมศึกษา*	51	70.8
สูงกว่าระดับประถมศึกษา	21	29.2
อาชีพของครอบครัว		
ไม่ได้ประกอบอาชีพเกษตรกรรม	30	41.7
ประกอบอาชีพเกษตรกรรม	42	58.3
ความยากจนของครัวเรือน		
รายได้ต่ำกว่าเส้นความยากจน **	19	26.4
รายได้มากกว่าหรือเท่ากับเส้นความยากจน	53	73.6
(Mean = 4,859.92 ,S.D.= 4,134.220 ,Min= 400 ,Max= 25,000)		
หนี้สินของครัวเรือน		
มีหนี้สิน	39	54.2
ไม่มีหนี้สิน	33	45.8

หมายเหตุ * รวมกับผู้ที่ไม่ระดับการศึกษาของผู้ปกครอง

** เส้นความยากจนของจังหวัดกาญจนบุรี ปี 2555 เท่ากับ 2,584 บาทต่อคนต่อเดือน (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2555)

ในส่วนของคุณข้อมูลด้านแรงจูงใจจากสังคม ซึ่งได้จากการประเมินระดับความรู้สึกหรือระดับความคิดของกลุ่มตัวอย่าง ในเรื่องเกี่ยวกับ ความคาดหวังทางการศึกษา การตั้งเป้าหมายในอนาคต และการให้ความสำคัญ จาก 3 กลุ่ม ได้แก่ พ่อแม่หรือผู้ปกครอง ญาติพี่น้อง และเพื่อน ซึ่งชี้วัดจากกลุ่มละ 3 ข้อคำถาม โดยมี scale แบ่งเป็น 1-5 ซึ่งมีค่าคะแนนตั้งแต่ 3-15 คะแนน แบ่งเป็นกลุ่มได้ 2 กลุ่ม ได้แก่ แรงจูงใจจากกลุ่มในระดับต่ำ (3-11 คะแนน) และแรงจูงใจระดับสูง (12-15 คะแนน) กล่าวคือ ผู้ตอบมีความรู้สึกในระดับมากขึ้นไปในทั้ง 3 เรื่อง หลังจากวิเคราะห์ข้อมูลของตัวอย่าง พบว่า กลุ่มตัวอย่างได้รับแรงจูงใจจากผู้ปกครองอยู่ในระดับสูงมีมากถึงร้อยละ 77.8 ขณะที่ได้รับแรงจูงใจจากญาติและเพื่อนอยู่ในระดับสูงเพียง ร้อยละ 47.2 และ 65.3 ตามลำดับ และในส่วนของปัจจัยเกื้อหนุนพบว่าโดยส่วนใหญ่ ร้อยละ 87.5 ของกลุ่มตัวอย่างเคยได้รับการแนะแนว ดังตารางที่ 3

ตารางที่ 3 จำนวนและร้อยละของกลุ่มตัวอย่าง จำแนกตามแรงจูงใจจากสังคมและปัจจัยเกื้อหนุน

ข้อมูลด้านแรงจูงใจจากสังคมและปัจจัยเกื้อหนุน	จำนวน (n=72)	ร้อยละ (100.0)
ปัจจัยด้านแรงจูงใจจากสังคม		
แรงจูงใจจากผู้ปกครอง		
ระดับต่ำ (3-11 คะแนน)	16	22.2
ระดับสูง (12-15 คะแนน)	56	77.8
แรงจูงใจจากญาติ		
ระดับต่ำ (3-11 คะแนน)	38	52.8
ระดับสูง (12-15 คะแนน)	34	47.2
แรงจูงใจจากเพื่อน		
ระดับต่ำ (3-11 คะแนน)	47	65.3
ระดับสูง (12-15 คะแนน)	25	34.7
ปัจจัยเกื้อหนุน		
การได้รับการแนะนำ		
ไม่เคยได้รับการแนะนำ	9	12.5
เคยได้รับการแนะนำ	63	87.5

ในส่วนของคุณข้อมูลด้านแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ ซึ่งได้จากการประเมินระดับความรู้สึกหรือระดับความคิดของกลุ่มตัวอย่าง ในเรื่องเกี่ยวกับ ความต้องการความสำเร็จทางการเรียน ความต้องการเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่ม แล้วการให้คุณค่าต่อการศึกษา ซึ่งชี้วัดจาก 13 ข้อคำถาม โดยมี scale แบ่งเป็น 1-5 ซึ่งมีค่าคะแนนตั้งแต่ 13-65 คะแนน แบ่งเป็นกลุ่มได้ 2 กลุ่ม ได้แก่ แรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ทางการศึกษาระดับต่ำ (13-52 คะแนน) และแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ทางการศึกษาระดับสูง (53-65 คะแนน) กล่าวคือ ผู้ตอบมีความรู้สึกในระดับจริงขึ้นไปในทั้ง 3 เรื่อง หลังจากวิเคราะห์ข้อมูลของตัวอย่าง พบว่า กลุ่มตัวอย่างโดยส่วนใหญ่มีแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์อยู่ในระดับต่ำ เพียงร้อยละ 72.2 และในส่วนของเป้าหมายในอนาคตพบว่ามากกว่าครึ่งหนึ่งของกลุ่มตัวอย่างทั้งหมดคาดว่าจะไม่ประกอบอาชีพเกษตรกร หรือร้อยละ 72.2 และส่วนน้อย ร้อยละ 27.8 ที่คาดว่าจะประกอบอาชีพเกษตรกร ดังตารางที่ 4

ตารางที่ 4 จำนวนและร้อยละของกลุ่มตัวอย่าง จำแนกตามแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์และเป้าหมายในอนาคต

ข้อมูลด้านแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์	จำนวน (n=72)	ร้อยละ (100.0)
แรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ทางการศึกษา		
ระดับต่ำ (13-52 คะแนน)	52	72.2
ระดับสูง (53-65 คะแนน)	20	27.8
(Mean = 49.46 ,S.D.= 5.085 ,Min= 37 ,Max= 61)		
เป้าหมายในอนาคต		
คาดว่าจะไม่ประกอบอาชีพเกษตรกร	52	72.2
คาดว่าจะประกอบอาชีพเกษตรกร	20	27.8

การวางแผนการเรียนต่อในระดับอุดมศึกษา หมายถึง แนวทางในการตัดสินใจเกี่ยวกับการเลือกเข้ารับศึกษาหรือไม่ศึกษาต่อในระดับอุดมศึกษา ซึ่งระดับอุดมศึกษาในที่นี้ หมายถึง หลักสูตรประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นสูง (ปวส.), หลักสูตรอนุปริญญา (2 ปี), ประกาศนียบัตรนาฏศิลป์ชั้นสูง, ประกาศนียบัตรศิลปชั้นสูง,

หลักสูตรประกาศนียบัตรวิชาชีพครูเทคนิคชั้นสูง (ปทส.), หลักสูตรปริญญาตรีทั้งภาคปกติ (ในเวลาราชการ) ภาคพิเศษ (นอกเหนือจากเวลาราชการ) และเรียนทางไปรษณีย์ แต่ไม่ครอบคลุมถึง ประกาศนียบัตร (1 ปี) เช่น ผู้ช่วยพยาบาล ผู้ช่วยทันตแพทย์ การไปรษณีย์ นายสิบตำรวจ เป็นต้น (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2558) หลังจากศึกษาพบว่า ร้อยละ 84.7 มีการคาดว่าจะเรียนต่อในระดับอุดมศึกษา ดังตารางที่ 5

ตารางที่ 5 จำนวนและร้อยละของกลุ่มตัวอย่าง จำแนกตามการวางแผนการเรียนต่อในระดับอุดมศึกษา

ข้อมูลวางแผนข้อมูลการเรียนต่อ	จำนวน (n=72)	ร้อยละ (100.0)
คาดว่าจะไม่เรียนต่อในระดับอุดมศึกษา	11	15.3
คาดว่าจะเรียนต่อในระดับอุดมศึกษา	61	84.7

จากการพิจารณาเปรียบเทียบสัดส่วนของผู้ที่มีการวางแผนเรียนต่อและผู้ที่ไม่มีการวางแผนที่จะศึกษาต่อในระดับอุดมศึกษา จะเห็นได้ว่ามีสัดส่วนที่ต่างกันอย่างมาก ซึ่งสัดส่วนของผู้ที่ไม่ได้วางแผนในการศึกษาต่อๆ มีสัดส่วนที่ค่อนข้างต่ำกว่าที่คาดไว้มาก จากข้อมูลปฐมภูมิที่เก็บได้ ยังค้นพบว่า แม้อีกกลุ่มตัวอย่างมีส่วนน้อยที่จะวางแผนที่จะไม่ศึกษาต่อๆ แต่ก็มีความหมายที่ชัดเจนโดยที่บางส่วนมีข้อจำกัดในด้านของทุนการศึกษา ครอบครัวไม่สนับสนุนและมีภาระครอบครัวที่ส่งผลให้ไม่ต้องการที่จะเรียนต่อ ในขณะที่บางส่วนไม่ต้องการเรียนต่อเพราะต้องการที่จะเข้ารับราชการหรือออกไปทำงานเพื่อหารายได้ช่วยเหลือครอบครัว ส่วนคนที่มีการวางแผนเรียนต่อส่วนใหญ่เห็นว่าโดยส่วนมากมีความนิยมว่าการมีการศึกษาในระดับสูงมีความสำคัญในการพัฒนาคุณภาพชีวิต และเปิดโอกาสให้มีโอกาสที่มั่นคงและรายได้สูงมากกว่าคนที่มีการศึกษาในระดับน้อย เพราะการมีอาชีพที่มั่นคงและรายได้สูงจะช่วยส่งเสริมให้ครอบครัวมีฐานะทางเศรษฐกิจที่ดียิ่งขึ้น จึงทำให้ส่วนใหญ่มีความต้องการที่จะศึกษาต่อ อีกทั้งการได้รับแรงสนับสนุนและความคาดหวังจากครอบครัวที่ต้องการเห็นบุตรหลานของตนเองประสบความสำเร็จในชีวิตก็เป็นอีกปัจจัยหนึ่งซึ่งส่งผลให้เกิดแรงกระตุ้นให้คนอยากเรียนต่อมากขึ้นเช่นกัน

ผลการวิเคราะห์ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการวางแผนชีวิตในการศึกษาต่อระดับอุดมศึกษาของนักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายหรือเทียบเท่า

ในส่วนของปัจจัยส่วนบุคคล พบว่า เพศมีความสัมพันธ์กับการวางแผนชีวิตในการศึกษาต่อระดับอุดมศึกษาของนักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายหรือเทียบเท่าอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ 0.05 โดยพบว่า เพศชายวางแผนที่จะไม่เรียนต่อในระดับอุดมศึกษามากกว่าเพศหญิง โดยกลุ่มตัวอย่างที่เป็นเพศชายที่จะไม่เรียนต่อคิดเป็นร้อยละ 25.8 และเพศหญิงที่วางแผนที่จะไม่เรียนต่อเป็นร้อยละ 7.3 จากข้อมูลเชิงคุณภาพยังพบว่า บริบทของพื้นที่ในการศึกษาเป็นพื้นที่เขตชนบท ผู้คนประกอบอาชีพการเกษตรเป็นหลัก จำเป็นต้องอาศัยแรงงานคนในครัวเรือน “ลูกผู้ชาย” จึงเป็นแรงงานหลักในการแบ่งเบาภาระในการจ้างงานจากคนภายนอก จึงทำให้ผู้ชายได้วางแผนที่จะไม่ศึกษาต่อในระดับอุดมศึกษา เพื่อออกไปหารายได้ และเน้นเข้าสู่งานราชการ เช่น นายสิบทหาร นายสิบตำรวจ การไปรษณีย์ เป็นต้น โดยใช้ระยะเวลาในการอบรมสั้น และเชื่อว่าจะทำให้อายุขัยมีความมั่นคงมากขึ้นกว่าอาชีพเกษตรกร

ระดับชั้นการศึกษาไม่มีความสัมพันธ์กับการวางแผนชีวิตในการศึกษาต่อระดับอุดมศึกษาของนักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายหรือเทียบเท่า เพราะทุกระดับชั้นมีการวางแผนที่จะศึกษาต่อในระดับอุดมศึกษาที่ไม่แตกต่างกัน และข้อมูลเชิงคุณภาพพบว่า ผู้ที่กำลังศึกษาอยู่ในระดับชั้น ม.4 และ ม.5 นั้น อยู่ในกระบวนการในการตัดสินใจที่และยังไม่ได้รับการแนะนำเกี่ยวกับการศึกษาน้อย ซึ่งจากการศึกษาครั้งนี้

พบว่า ร้อยละของการรับได้รับการแนะนำของกลุ่มตัวอย่างในระดับชั้น ม.4 เท่ากับ 77.3 แต่ในระดับชั้น ม.6 เท่ากับร้อยละ 91.7 ดังนั้นจะทำให้ชั้นอื่นๆ นอกเหนือจากชั้น ม.6 ทำให้สามารถปรับเปลี่ยนความคิดในการศึกษาต่อในระดับอุดมศึกษาได้ตลอดตามสถานการณ์ในขณะนั้นๆ

แผนการเรียนไม่มีความสัมพันธ์กับการวางแผนชีวิตในการศึกษาต่อระดับอุดมศึกษาของนักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายหรือเทียบเท่า เพราะไม่ว่าจะสายสามัญ หรือสายอื่นๆ (สายอาชีพและกศน.) มีการวางแผนที่จะศึกษาต่อในระดับอุดมศึกษาที่เหมือนกัน จากการศึกษาเชิงคุณภาพพอธิบายได้ว่า การเข้ารับการการศึกษาต่อในระดับอุดมศึกษานั้น จะเปิดรับสมัครเข้าคัดเลือกสำหรับผู้สำเร็จจากชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย หรือผู้สำเร็จการศึกษาระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพ ดังนั้นผู้ที่กำลังศึกษาอยู่ก็มีความคาดหวังในการเข้ารับการการศึกษาต่อได้เหมือนกันทุกแผนการเรียน

สำหรับผลการเรียนมีความสัมพันธ์กับการวางแผนชีวิตในการศึกษาต่อระดับอุดมศึกษาของนักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายหรือเทียบเท่าอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ 0.05 โดยพบว่า ผู้ที่ผลการเรียนต่ำกว่า 3.00 วางแผนที่จะไม่เรียนต่อในระดับอุดมศึกษามากกว่าผู้ที่มีผลการเรียนดี (ตั้งแต่ 3.00 ขึ้นไป) อย่างชัดเจน โดยกลุ่มตัวอย่างที่เป็นมีผู้ที่มีผลการเรียนต่ำกว่า 3.00 วางแผนที่จะไม่เรียนต่อคิดเป็นร้อยละ 21.6 และไม่มีผู้ที่มีผลการเรียนดีคนใดที่จะวางแผนที่จะไม่เรียนต่อเลย และเป็นที่น่าสังเกตได้ว่า กลุ่มตัวอย่างที่ไม่เรียนต่อทั้งหมดจำนวน 11 คนจะมีผลการเรียนต่ำกว่า 3.00 ทุกคน ดังตารางที่ 6

ตารางที่ 6 แสดงการวิเคราะห์ข้อมูลด้วยตารางไขว้ (Crosstab) และสถิติ Chi-Square จำแนกตามข้อมูลส่วนบุคคล

ข้อมูลส่วนบุคคล	ไม่เรียนต่อ จำนวน (ร้อยละ)	เรียนต่อ จำนวน (ร้อยละ)	Chi-square	df	p-value
เพศ					
ชาย	8 (25.8)	23 (74.2)	4.662	1	0.031*
หญิง	3 (7.3)	38 (92.7)			
ระดับชั้นการศึกษา					
ชั้น ม.4/ปวช.1	6 (27.3)	16 (72.7)	5.106	2	0.078
ชั้น ม.5/ปวช.2	1 (3.8)	25 (96.2)			
ชั้น ม.6/ปวช.3	4 (16.7)	20 (83.3)			
แผนการเรียน					
สายสามัญ	7 (12.3)	50 (87.7)	1.899	1	0.168
สายอื่นๆ (สายอาชีพและกศน.)	4 (26.7)	11 (73.3)			

ข้อมูลส่วนบุคคล	ไม่เรียนต่อ จำนวน (ร้อยละ)	เรียนต่อ จำนวน (ร้อยละ)	Chi-square	df	p-value
ผลการเรียน (GPAX)					
ผลการเรียนต่ำกว่า 3.00	11 (21.6)	40 (78.4)	5.346	1	0.021*
ผลการเรียนตั้งแต่ 3.00 ขึ้นไป	0 (0.0)	21 (100.0)			

หมายเหตุ: ในการทดสอบ chi square บางตัวแปร ในบาง cell มี N น้อยกว่า 5 case ซึ่งเป็นข้อจำกัดหนึ่งของการวิเคราะห์จากการที่มีจำนวน case น้อย

* หมายถึง มีความสัมพันธ์ที่ $p < 0.05$

ในส่วนปัจจัยครอบครัว พบว่า ลำดับบุตรในครอบครัว ไม่มีความสัมพันธ์กับการวางแผนชีวิตในการศึกษาต่อระดับอุดมศึกษาของนักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายหรือเทียบเท่า จากการศึกษาเชิงคุณภาพ พบว่า โดยส่วนใหญ่แล้วผู้ปกครองของกลุ่มตัวอย่างมีค่านิยมที่อยากให้บุตรหลานเรียนต่อไม่ว่าจะเป็นบุตรลำดับที่เท่าไร ถ้าครัวเรือนมีกำลังพอก็จะสนับสนุนให้เรียนกันทุกคน ดังนั้นลำดับบุตรในครัวเรือนจึงไม่มีความสัมพันธ์กับการวางแผนการเรียนต่อ

ระดับการศึกษาของพ่อมีความสัมพันธ์กับการวางแผนชีวิตในการศึกษาต่อระดับอุดมศึกษาของนักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายหรือเทียบเท่าอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ 0.05 โดยพบว่า กลุ่มตัวอย่างที่พ่อมีระดับการศึกษาที่ต่ำกว่าหรือเทียบเท่าระดับประถมศึกษาวางแผนที่จะไม่เรียนต่อในระดับอุดมศึกษามากกว่ากลุ่มที่พ่อมีระดับการศึกษาที่สูงกว่าระดับประถมศึกษา โดยกลุ่มตัวอย่างที่พ่อมีระดับการศึกษาที่ต่ำกว่า จะไม่เรียนต่อ คิดเป็นร้อยละ 21.6 และไม่มีผู้ที่มีผลการเรียนดีที่จะวางแผนที่จะไม่เรียนต่อเลย และยังพบว่า พ่อของกลุ่มตัวอย่างที่ไม่เรียนต่อทั้งหมดมีระดับการศึกษาต่ำกว่าหรือเทียบเท่าระดับประถมศึกษาทุกคน แต่ในทางกลับกัน ระดับการศึกษาของแม่ไม่มีความสัมพันธ์กับการวางแผนชีวิตในการศึกษาต่อ จากการศึกษาพบว่า กลุ่มที่พ่อและแม่จบการศึกษาต่ำกว่าหรือเทียบเท่าชั้นประถมศึกษา มีระดับแรงจูงใจจากผู้ปกครองในระดับสูงร้อยละ 69.6 และ 69.6 ตามลำดับ แต่กลุ่มที่พ่อจบการศึกษาสูงกว่าชั้นประถมศึกษา มีระดับแรงจูงใจจากผู้ปกครองในระดับสูงเพียงร้อยละ 30.4 และ 30.4 ตามลำดับ จากการศึกษาเชิงคุณภาพพอธิบายว่า กลุ่มตัวอย่างบางส่วนเชื่อว่าการศึกษาในระดับที่สูงไม่ใช่หนทางที่ต้องการและเห็นแบบอย่างจากพ่อที่แม้จะจบการศึกษาในระดับต่ำกว่าหรือเทียบเท่าระดับประถมศึกษา ก็สามารถทำงานและหารายได้เลี้ยงครอบครัวได้ และในกลุ่มที่พ่อจบการศึกษาในระดับที่สูงกว่าระดับประถมศึกษาเนื่องจากมีพ่อเป็นต้นแบบก็เป็นแรงผลักดันให้คนต้องการเรียนต่อเช่นกัน

อาชีพของครอบครัวไม่มีความสัมพันธ์กับการวางแผนชีวิตในการศึกษาต่อระดับอุดมศึกษาของนักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายหรือเทียบเท่า พบว่า กลุ่มตัวอย่างที่อยู่ในครอบครัวที่ประกอบอาชีพเกษตรกร และอาชีพอื่นมีการศึกษาที่เหมือนกัน

ความยากจนของครัวเรือนมีความสัมพันธ์กับการวางแผนชีวิตในการศึกษาต่อระดับอุดมศึกษาของนักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายหรือเทียบเท่าอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ 0.05 โดยพบว่า กลุ่มตัวอย่างที่อยู่ในครัวเรือนที่มีรายได้ต่ำกว่าเส้นความยากจน จะวางแผนที่จะไม่เรียนต่อในระดับอุดมศึกษามากกว่ากลุ่มที่อยู่ในครัวเรือนที่มีรายได้สูงกว่าเส้นความยากจน โดยกลุ่มที่อยู่ในครัวเรือนที่มีรายได้ต่ำกว่าเส้นความยากจน จะวางแผนที่จะไม่เรียนต่อในระดับอุดมศึกษาร้อยละ 31.6 และกลุ่มที่อยู่ในครัวเรือนที่มีรายได้สูงกว่าเส้นความยากจนจะวางแผนที่จะไม่เรียนต่อในระดับอุดมศึกษาเพียงร้อยละ 9.4 และข้อมูลจากการศึกษาเชิง

คุณภาพพบว่า โดยส่วนใหญ่อาชีพของครัว ร้อยละ 58.3 ประกอบอาชีพอยู่ในภาคเกษตรกรรม จึงการมีรายได้จากผลผลิตที่ไม่แน่นอนขึ้นอยู่กับสภาพอากาศและราคาผลผลิตในแต่ละช่วง ทำให้กลุ่มตัวอย่างต้องตัดสินใจที่จะไม่เรียนต่อแต่ต้องการที่จะช่วยลดภาระค่าใช้จ่ายของพ่อและแม่รวมทั้งมีความต้องการที่จะออกมาทำงานเพื่อช่วยครอบครัวหารายได้อีกทางหนึ่ง

หนี้สินของครัวเรือนไม่มีความสัมพันธ์กับการวางแผนชีวิตในการศึกษาต่อระดับอุดมศึกษาของนักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายหรือเทียบเท่า การศึกษาเชิงคุณภาพได้อธิบายว่า กลุ่มตัวอย่างรับรู้ได้รับรู้การมีหนี้สินของครัวเรือนไม่เป็นอุปสรรคต่อค่าใช้จ่ายทางการศึกษา เนื่องจากมีโครงการเงินกู้ กยศ. จึงทำให้การรับรู้สถานะการมีหนี้สินของครัวเรือนไม่มีผลต่อการตัดสินใจเลือกศึกษาต่อแต่อย่างใด ดังตารางที่ 7

ตารางที่ 7 แสดงการวิเคราะห์ข้อมูลด้วยตารางไขว้ (Crosstab) และสถิติ Chi-Square จำแนกตามข้อมูลครอบครัว

ข้อมูลครอบครัว	ไม่เรียนต่อ จำนวน (ร้อยละ)	เรียนต่อ จำนวน (ร้อยละ)	Chi-square	df	p-value
ลำดับที่บุตรในครอบครัว					
ไม่ใช่ลูกคนแรก	6 (17.1)	29 (82.9)	0.183	1	0.699
ลูกคนแรก	5 (13.5)	32 (86.5)			
ระดับการศึกษาของพ่อ					
ต่ำกว่าหรือเทียบเท่าระดับ ประถมศึกษา	11 (21.2)	41 (78.8)	4.994	1	0.025*
สูงกว่าระดับประถมศึกษา	0 (0.0)	20 (100.0)			
ระดับการศึกษาของแม่					
ต่ำกว่าหรือเทียบเท่าระดับ ประถมศึกษา	8 (15.7)	43 (84.3)	0.023	1	0.881
สูงกว่าระดับประถมศึกษา	3 (14.3)	18 (85.7)			
อาชีพครอบครัว					
ไม่ได้ประกอบอาชีพเกษตรกรรม	4 (13.3)	26 (86.7)	0.150	1	0.698
ประกอบอาชีพเกษตรกรรม	7 (16.7)	35 (83.3)			
ความยากจนของครัวเรือน					
ยากจน	6 (31.6)	13 (68.4)	5.299	1	0.021*
ไม่ยากจน	5 (9.4)	48 (90.6)			
หนี้สินของครัวเรือน					
มีหนี้สิน	5 (15.2)	28 (84.8)	0.001	1	0.978
ไม่มีหนี้สิน	6 (15.4)	33 (84.6)			

หมายเหตุ: ในการทดสอบ chi square บางตัวแปร ในบาง cell มี N น้อยกว่า 5 case ซึ่งเป็นข้อจำกัดหนึ่งของการวิเคราะห์จากการที่มีจำนวน case น้อย

* หมายถึง มีความสัมพันธ์ที่ $p < 0.05$

ปัจจัยแรงจูงใจจากสังคมและปัจจัยเกื้อหนุน พบว่า แรงจูงใจจากผู้ปกครองและญาติพี่น้อง ความสัมพันธ์กับการวางแผนชีวิตในการศึกษาต่อระดับอุดมศึกษาของนักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย หรือเทียบเท่าอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ 0.05 โดยผู้ที่มีแรงจูงใจจากผู้ปกครองและญาติพี่น้องในระดับสูง จะวางแผนที่จะศึกษาต่อๆ มากกว่าผู้ที่มีแรงจูงใจจากผู้ปกครองและญาติพี่น้องในระดับต่ำ ซึ่งกลุ่มตัวอย่างที่มีแรงจูงใจจากผู้ปกครองและญาติพี่น้องในระดับสูงจะวางแผนการศึกษาต่อๆ ร้อยละ 89.3 และ 97.1 ตามลำดับ แต่ผู้ที่มีแรงจูงใจจากผู้ปกครองและญาติพี่น้องในระดับต่ำจะวางแผนศึกษาต่อๆ ร้อยละ 68.7 และ 89.3 แต่แรงจูงใจจากเพื่อนไม่มีความสัมพันธ์กับการวางแผนชีวิตในการศึกษาต่อระดับอุดมศึกษาของนักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายหรือเทียบเท่า และจากข้อมูลเชิงคุณภาพ พบว่า กลุ่มตัวอย่างในพื้นที่ศึกษา มีความเชื่อ กตัญญูต่อผู้มีพระคุณ อันได้แก่การที่ผู้ปกครองและญาติ ทำให้แรงจูงใจจากบุคคลเหล่านี้มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจทางการศึกษาอย่างยิ่ง จึงทำให้เพื่อนมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจน้อยลง เพราะกลุ่มตัวอย่างได้ให้เหตุผลร่วมกันว่า “ไม่เลือกเรียนตามเพื่อน แต่จะเลือกตามความถนัดและความชอบ”

การได้รับการแนะแนว ไม่มีความสัมพันธ์กับการวางแผนชีวิตในการศึกษาต่อระดับอุดมศึกษาของนักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายหรือเทียบเท่า จากข้อมูลเชิงคุณภาพ พบว่า กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่คิดว่า การแนะแนวเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการเรียนต่อมากขึ้น แต่ไม่เชื่อว่าการแนะแนวจะเป็นแรงกระตุ้นหรือเป็นสิ่งจูงใจให้ตัดสินใจเรียนต่อๆ ดังตารางที่ 8

ตารางที่ 8 แสดงการวิเคราะห์ข้อมูลด้วยตารางไขว้ (Crosstab) และสถิติ Chi-Square จำแนกตามข้อมูล แรงจูงใจจากสังคมและปัจจัยเกื้อหนุน

ข้อมูลแรงจูงใจจากสังคมและปัจจัยเกื้อหนุน	ไม่เรียนต่อๆ จำนวน (ร้อยละ)	เรียนต่อๆ จำนวน (ร้อยละ)	Chi-square	df	p-value
แรงจูงใจจากผู้ปกครอง					
ระดับต่ำ (3-11 คะแนน)	5 (31.3)	11 (68.7)	4.055	1	0.004*
ระดับสูง (12-15 คะแนน)	6 (10.7)	50 (89.3)			
แรงจูงใจจากญาติพี่น้อง					
ระดับต่ำ (3-11 คะแนน)	10 (26.3)	28 (73.7)	7.575	1	0.006*
ระดับสูง (12-15 คะแนน)	1 (2.9)	33 (97.1)			
แรงจูงใจจากเพื่อน					
ระดับต่ำ (3-11 คะแนน)	7 (14.9)	40 (85.1)	0.015	1	0.901
ระดับสูง (12-15 คะแนน)	4 (16.0)	21 (84.0)			
การได้รับการแนะแนว					
ไม่เคยได้รับการแนะแนว	3 (33.3)	6 (66.7)	2.591		0.108
เคยได้รับการแนะแนว	8 (12.7)	55 (87.3)			

หมายเหตุ: ในการทดสอบ chi square บางตัวแปร ในบาง cell มี N น้อยกว่า 5 case ซึ่งเป็นข้อจำกัดหนึ่งของการวิเคราะห์จากการที่มีจำนวน case น้อย

* หมายถึง มีความสัมพันธ์ที่ $p < 0.05$

ปัจจัยแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ พบว่า แรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ทางการศึกษา ไม่มีความสัมพันธ์กับการวางแผนชีวิตในการศึกษาต่อระดับอุดมศึกษาของนักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายหรือเทียบเท่า จากข้อมูลเชิงคุณภาพ พบว่า โดยส่วนใหญ่จะมีผู้ปกครองและญาติเป็นผู้วางแผนอนาคตให้สำหรับบุตรหลาน แม้จะให้บุตรหลานตัดสินใจได้ด้วยตัวเองในการเลือกอาชีพ แต่ส่วนมากก็จะได้รับแรงจูงใจจากผู้ปกครองและญาติ และได้รับผลกระทบจากบริษัทที่ตนเองอาศัยอยู่เป็นแรงจูงใจให้เรียนต่อมากกว่าแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ที่เกิดจากความต้องการของตัวเองเป็นหลัก

การตั้งเป้าหมายในอนาคตไม่มีความสัมพันธ์กับการวางแผนชีวิตในการศึกษาต่อระดับอุดมศึกษาของนักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายหรือเทียบเท่า โดยผู้ที่ตั้งใจจะประกอบอาชีพเกษตรกร มีการวางแผนที่จะศึกษาต่อในระดับอุดมศึกษาเหมือนกับผู้ที่คาดว่าจะประกอบอาชีพอื่น และมีผลที่น่าสนใจ พบว่า กลุ่มตัวอย่าง จำนวน 2 ใน 3 หรือคิดเป็นร้อยละ 64.3 ของกลุ่มที่อยู่ในครอบครัวที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมได้ตั้งเป้าหมายว่าจะไม่ประกอบอาชีพเกษตรกรในอนาคต จากข้อมูลเชิงคุณภาพ พบว่า กลุ่มตัวอย่างที่อยู่ในครอบครัวเกษตรกรรม จึงมีหน้าที่ที่จะต้องช่วยเหลืองานของครอบครัวไม่มากนักน้อย ทำให้มีรู้สึกเหน็ดเหนื่อยท้อแท้ และไม่มีเวลาส่วนตัวในการพบปะเพื่อนฝูงซึ่งขัดกับธรรมชาติของวัยรุ่น จึงเป็นสาเหตุหลักที่เด็กในกลุ่มนี้ตั้งเป้าหมายว่าจะไม่ประกอบอาชีพทางการเกษตร แต่กลับอยากรับราชการ และคาดว่าจะทำอาชีพเกษตรกรเป็นอาชีพเสริมเพื่อหารายได้เพิ่มเติม และเก็บเงินเพื่อใช้ในการจ้างแรงงานมาทำเกษตรในที่ดินของครอบครัวในช่วงบั้นปลายของชีวิตของพ่อแม่ตนเอง ดังตารางที่ 9

ตารางที่ 9 แสดงการวิเคราะห์ข้อมูลด้วยตารางไขว้ (Crosstab) และสถิติ Chi-Square จำแนกตามข้อมูลแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์

ข้อมูลด้านแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์	ไม่เรียนต่อ จำนวน (ร้อยละ)	เรียนต่อ จำนวน (ร้อยละ)	Chi-square	df	p-value
แรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ทางการศึกษา					
ระดับต่ำ (13-52 คะแนน)	10 (19.2)	42 (80.8)	2.260	1	0.133
ระดับสูง (53-65 คะแนน)	1 (5.0)	19 (95.0)			
เป้าหมายในอนาคต					
คาดว่าจะไม่ประกอบอาชีพเกษตรกร	6 (11.5)	46 (88.5)	2.022	1	0.155
คาดว่าจะประกอบอาชีพเกษตรกร	5 (25.0)	15 (75.0)			

หมายเหตุ: ในการทดสอบ chi square บางตัวแปร ในบาง cell มี N น้อยกว่า 5 case ซึ่งเป็นข้อจำกัดหนึ่งของการวิเคราะห์จากการที่มีจำนวน case น้อย

อภิปรายและสรุปผลการวิจัย

จากการศึกษาการวางแผนในการศึกษาต่อระดับอุดมศึกษาของนักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายหรือเทียบเท่า กรณีศึกษาพื้นที่เป้าหมายทางประชากร อำเภอยะโยค จังหวัดกาญจนบุรี โดยการอภิปรายและสรุปผลการศึกษาค้นคว้าพบจากการศึกษาเชิงคุณภาพพร้อมกับผลการศึกษาเชิงปริมาณ พบว่า

ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์ต่อการวางแผนในการศึกษาต่อระดับอุดมศึกษา สามารถแยกออกได้เป็นประเด็นดังต่อไปนี้

ปัจจัยด้านเพศ จากผลการศึกษาแสดงให้เห็นว่ากลุ่มตัวอย่างเพศชายมีการวางแผนในการศึกษาต่อระดับอุดมศึกษาน้อยกว่าเพศหญิงอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ประกอบกับผลการศึกษาเชิงคุณภาพแสดงให้เห็นว่า กลุ่มตัวอย่างที่เป็นเพศชายที่ไม่วางแผนศึกษาต่อระดับอุดมศึกษามีสาเหตุสำคัญ 2 ประการ คือ ประการแรก เป็นความต้องการแรงงานภาคการเกษตรของครัวเรือน จึงมีสถานะเป็นแรงงานหลักในการลดภาระในการจ้างแรงงานภายนอก ประการสอง การตัดสินใจเลือกศึกษาในหลักสูตรอบรมระยะสั้น อาทิ นายสิบทหาร นายสิบตำรวจ จะสามารถสร้างโอกาสในการประกอบอาชีพเพื่อการหารายได้ อย่างไรก็ตามโอกาสในการเข้าถึงการศึกษาในปัจจุบัน แม้จะขจัดปัญหาเกี่ยวกับความเหลื่อมล้ำทางเพศดังเช่นเป็นมาในอดีต แต่ความต้องการแรงงานในสังคมที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก ที่มีความจำเป็นต้องพึ่งพาบุตรที่เป็นเพศชายจากสาเหตุเรื่องพลังกำลังและสรีระ จึงเป็นปัจจัยสำคัญที่ควรคำนึงถึง

ในส่วนของผลการเรียน พบว่า กลุ่มตัวอย่างที่มีผลการเรียนดี (เกรดเฉลี่ยตั้งแต่ 3.00 ขึ้นไป) มีความตั้งใจในการศึกษาต่อระดับอุดมศึกษาทั้งหมดสอดคล้องกับงานศึกษาที่ผ่านมาในอดีต (ดลฤดี สุวรรณศิริ, 2550) อีกทั้งยังพบว่าสิ่งที่ส่งผลให้กลุ่มตัวอย่างที่มีผลการเรียนดี และวางแผนที่จะเรียนต่อในระดับอุดมศึกษา คือ ความเชื่อว่าการเรียนในระดับสูงจะช่วยส่งเสริมให้มีความมั่นคงในชีวิตมากขึ้น ตลอดจนช่วยสร้างโอกาสในการหางานทำได้กว้างกว่าคนที่มีการศึกษาในระดับน้อย จึงต้องการที่จะผลักดันตัวเองไปสู่จุดมุ่งหมายที่คาดหวัง และเชื่อว่าการเรียนเป็นหนึ่งในหนทางที่สามารถทำให้ถึงจุดมุ่งหมายที่คาดหวังได้

ประเด็นเกี่ยวกับฐานะทางเศรษฐกิจของครัวเรือน เป็นปัจจัยหนึ่งที่มีความน่าสนใจ โดยผลการศึกษาข้างต้นชี้ให้เห็นว่าครัวเรือนที่มีฐานะยากจน จะมีสัดส่วนการวางแผนที่จะไม่เรียนต่อในระดับอุดมศึกษาสูง ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากบริบทของพื้นที่ที่ทำการศึกษาส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ดังนั้นความต้องการแรงงานเพื่อทำการเกษตรและการหารายได้จึงมีความจำเป็นมากกว่าการตัดสินใจเลือกศึกษาต่อในระดับอุดมศึกษา

ระดับการศึกษาของผู้ปกครอง จากผลการศึกษาแสดงให้เห็นว่า ระดับการศึกษาของพ่อมีส่วนสำคัญต่อการวางแผนศึกษาต่อระดับอุดมศึกษาของกลุ่มตัวอย่างอย่างเห็นได้ชัด โดยเฉพาะอย่างยิ่งในครอบครัวที่ผู้ปกครองไม่ได้จบการศึกษาภาคบังคับ กลุ่มตัวอย่างจะไม่มีแนวโน้มในการเลือกศึกษาต่อระดับอุดมศึกษา สอดคล้องกับงานศึกษาของ ดลฤดี สุวรรณศิริ (2550) อย่างไรก็ตามระดับการศึกษาของแม่ จากผลการศึกษาไม่พบว่ามีไม่มีความสัมพันธ์อย่างมีนัยสำคัญ ต่อการวางแผนศึกษาต่อๆ ของกลุ่มตัวอย่าง โดยสาเหตุประการหนึ่งอาจเป็นผลมาจากบริบททางสังคมของพื้นที่ที่ทำการศึกษาที่ผู้เป็นพ่อมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจ หรือเป็นต้นแบบทางการศึกษาให้แก่บุตรมากกว่าผู้เป็นแม่

ในส่วนประเด็นลำดับที่บุตรในครัวเรือน แม้ในอดีตพบว่า ครอบครัวที่มีจำนวนพี่น้องน้อย จำนวนน้อย หรือการเป็นบุตรลำดับแรก จะส่งผลให้บุตรมีความตั้งใจในการศึกษาต่อมากกว่า (สุวิชัย ฉัตรชุมสาย, 2541 และวันชัย แก้วนาคนแว, 2550) โดยไม่สอดคล้องกับผลที่ได้จากการศึกษาครั้งนี้ โดยพบว่าลำดับที่บุตรในครัวเรือนไม่มีความสัมพันธ์ต่อการวางแผนศึกษาต่อในระดับอุดมศึกษา การตัดสินใจศึกษาต่อหรือไม่ศึกษาต่อของกลุ่มตัวอย่างในพื้นที่ที่ทำการศึกษา ยังคงมีปัจจัยอื่นๆ ที่เข้ามาเกี่ยวข้องอย่างเห็นได้ชัด อาทิ สถานะทางเศรษฐกิจของครัวเรือน หรือแม้แต่การตัดสินใจที่จะประกอบอาชีพแทนการศึกษาต่อในระดับอุดมศึกษาของกลุ่มตัวอย่าง

ในประเด็นแรงจูงใจ ผลการศึกษาข้างต้นพบว่า แรงจูงใจของผู้ปกครองและญาติมีความสัมพันธ์ต่อการวางแผนการเรียนต่อในระดับอุดมศึกษาอย่างชัดเจน การตัดสินใจศึกษาต่อระดับอุดมศึกษาของกลุ่ม

ตัวอย่างที่เป็นเยาวชน ไม่อาจแยกออกจากความต้องการหรือความคาดหวังของผู้ปกครองทั้งที่เป็นพ่อและแม่ หรือญาติพี่น้องได้ แรงจูงใจดังกล่าวจึงมีลักษณะเป็นแรงผลักดันให้กลุ่มตัวอย่างตัดสินใจเรียนต่อ ผ่านการยกตัวอย่างผู้ที่สำเร็จการศึกษาในระดับอุดมศึกษา หรือแม้แต่การเปรียบเทียบกับตนเองในการบอกกล่าวว่าการมีการศึกษาในระดับสูงจะช่วยให้ชีวิตมีความสะดวกสบาย หรือประสบความสำเร็จมากกว่าการออกจากระบบการศึกษาเพื่อประกอบอาชีพ

ในส่วนระดับการศึกษาของกลุ่มตัวอย่าง แม้ว่าจะไม่พบว่ามีผลต่อการวางแผนในระดับที่มีนัยสำคัญ แต่จากผลการศึกษาชี้ให้เห็นว่ากลุ่มตัวอย่างที่อยู่ในระดับชั้น ม.4/ปวช.1 มีแนวโน้มที่จะไม่ศึกษาต่อในระดับอุดมศึกษามากกว่าระดับชั้นอื่นๆ ส่วนหนึ่งอาจเกิดจากการยังไม่ได้รับการแนะแนวเกี่ยวกับการศึกษาในระดับอุดมศึกษา และอาจเป็นผลมาจากการอยู่ในช่วงต้นของการปรับตัวให้เข้ากับการศึกษาในระดับชั้นมัธยมปลาย

การตั้งเป้าหมายในอนาคตในส่วนของการประกอบอาชีพเกษตรกรรม แม้จะไม่มีความสัมพันธ์กับการวางแผนการศึกษาต่อ แต่จากผลการศึกษาพบว่าในกลุ่มตัวอย่างจำนวนหนึ่งที่อยู่ในครอบครัวเกษตรกรรม แต่วางแผนอนาคตว่าจะไม่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม โดยให้เหตุผลว่าการทำอาชีพเกษตรกรรมเป็นอาชีพที่ไม่แน่นอน ไม่มีความสะดวกสบาย เป็นอาชีพที่เหนื่อยและลำบาก อีกทั้งเป็นอาชีพที่ต้องขึ้นอยู่กับปัจจัยด้านสภาพแวดล้อมที่ส่งผลกระทบต่อผลผลิตโดยตรงซึ่งสภาพแวดล้อมเป็นสิ่งที่ไม่สามารถควบคุมได้ จึงเห็นว่าอาชีพเกษตรกรรมเป็นอาชีพที่มีความเสี่ยงและไม่มั่นคง ถ้าสามารถเลือกได้ก็จะเลือกทำอาชีพอื่นที่มีความมั่นคงกว่าซึ่งโดยส่วนใหญ่อยากเป็นข้าราชการและเลือกที่จะทำอาชีพเกษตรกรรมเป็นอาชีพเสริม

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

ถึงแม้ว่าการศึกษาวางแผนชีวิต ในการศึกษาต่อระดับอุดมศึกษาของนักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายหรือเทียบเท่า กรณีศึกษาพื้นที่เผ่าละโว้ทางประชากร อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี จะมีกลุ่มตัวอย่างจำนวนไม่มากนัก แต่ผลการศึกษาช่วยชี้ให้เห็นปัญหาที่สำคัญของระบบการศึกษา โดยสามารถสรุปเป็นข้อเสนอแนะเชิงนโยบายได้ดังนี้

1. การวางแผนในเรื่องระบบการศึกษา ควรเน้นให้สอดคล้องกับบริบททั้งเชิงพื้นที่และความต้องการของผู้เรียน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริบทที่คนในสังคมยังประกอบอาชีพด้านเกษตรกรรมเป็นหลัก การขยายโอกาสทางการศึกษาจึงไม่ควรเน้นการขยายเพียงจำนวนปีที่ศึกษา ยังควรส่งเสริมให้ผู้เรียนมีทางเลือกในการศึกษาที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตมากขึ้น

2. ระบบและวิธีการในการคัดเลือกผู้เข้ารับการศึกษาในระดับอุดมศึกษา หน่วยงานที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการกำหนดนโยบายด้านการศึกษา ควรขยายโอกาสให้แก่ผู้เรียนที่ขาดปัจจัยด้านเงินทุนการศึกษา ตลอดจนการให้โอกาสแก่เยาวชนที่อาจมีผลการเรียนในระดับที่ไม่สูงมากได้เข้ารับการศึกษาในคณะหรือสถาบันที่ตนเองให้ความสนใจ มากกว่าการใช้ผลการเรียนหรือคะแนนเป็นเครื่องมือในการกำหนดทางเลือกของผู้เรียน

3. การส่งเสริมค่านิยมให้ผู้ปกครองเล็งเห็นความสำคัญของการศึกษา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมที่เน้นการประกอบอาชีพเกษตรกรรม ที่ยังคงมีความต้องการให้บุตร-หลานของตนกลับมาเป็นแรงงานภาคเกษตร หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาโดยเฉพาะโรงเรียนในพื้นที่ ควรให้ความรู้และให้คำแนะนำแก่ผู้ปกครอง ถึงความจำเป็นของการศึกษา

4. การให้ความรู้ และระบบการแนะแนวแก่เยาวชน ทั้งที่อยู่ในระบบการศึกษาและนอกระบบการศึกษา ควรมีการวางรากฐานทางการศึกษาให้แก่เยาวชนตั้งแต่ในช่วงมัธยมศึกษาตอนต้น เพื่อให้เยาวชน

ในช่วงอายุดังกล่าว สามารถกำหนดและตัดสินใจวางแผนอนาคตทางการศึกษาของตนในช่วงมัธยมศึกษาตอนปลาย ตลอดจนการวางแผนชีวิตของตนในช่วงอุดมศึกษา

ข้อเสนอแนะสำหรับการศึกษาค้างต่อไป

1. ควรเน้นการศึกษาเพื่อเปรียบเทียบบริบทในลักษณะของพื้นที่ เพื่อชี้ให้เห็นถึงความแตกต่างในส่วนของการวางแผนการศึกษาต่อระดับอุดมศึกษาของเยาวชนระหว่างพื้นที่เขตเมืองและเขตชนบท
2. ศึกษาเพิ่มเติมในส่วนของนโยบายที่กำหนดรูปแบบการศึกษาของพื้นที่ที่ทำการศึกษามีความแตกต่างหรือสอดคล้องกับบริบทเชิงพื้นที่หรือไม่
3. เมื่อพิจารณาในบริบทของพื้นที่ที่ทำเกษตรกรรมเป็นส่วนใหญ่ ยังคงขาดการศึกษาเชิงลึกเกี่ยวกับการวางแผนและค่านิยมของเยาวชนที่ครอบครัวประกอบอาชีพเกษตรกรรม ควรมีการศึกษาเพิ่มเติมเพื่อจะได้เข้าใจถึงความสัมพันธ์ต่างๆ เพิ่มมากขึ้น

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

กระทรวงศึกษาธิการ. (2550). **แผนปฏิบัติการกระทรวงศึกษาธิการเพื่อรองรับนโยบายรัฐบาล**

ปีงบประมาณ พ.ศ. 2550-2551. กรุงเทพฯ: ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด.

กรรณิการ์ วัชรภรณ์. (2557). ปัจจัยส่วนประสมการตลาดที่ส่งผลต่อพฤติกรรมการเลือกสถาบันอุดมศึกษาเอกชนของนักศึกษาในกรุงเทพฯและปริมณฑล. **สุทธิปริทัศน์**, 28(88), 286-308.

ดลฤดี สุวรรณศิริ. (2550). ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจศึกษาต่อในระดับอุดมศึกษาของนักเรียนมัธยมศึกษาชั้นปีที่ 6 ทั่วประเทศ. **วารสารพัฒนาสังคม**, 9(1), 157-174.

ทัศนีย์ พรหมไพจิตร. (2540). **ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเรียนต่อในชั้นมัธยมตอนต้นโรงเรียนประถมศึกษาขยายโอกาสของเยาวชนไทยมุสลิมในสี่จังหวัดชายแดนภาคใต้.** (ปริญาดุขุฎิบัณฑิต), มหาวิทยาลัยมหิดล, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล.

ปวิน พงษ์โอภาส, สมพร พวงเพ็ชร์ และรัชชนก สนวนสีดา. (2555). ปัจจัยที่มีผลต่อการตัดสินใจเลือกศึกษาต่อมหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรีของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนปลาย อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี. **วารสารการจัดการ.** คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง, 5(1), 26-33.

เป็รื่อง กิจรัตน์กร. (2555). **ยกเครื่องการศึกษาไทยเพื่อลดความเหลื่อมล้ำ,** 23 กุมภาพันธ์ ณ มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยราชภัฏ.

พนม พงษ์ไพบูลย์. (2549). การศึกษาคือปัจจัยที่ 5 ของชีวิต. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา:
<http://www.moe.go.th/web-panom/article-panom/article10.htm>
(วันที่ 18 มีนาคม 2558).

ระบบฐานข้อมูลด้านสังคมและคุณภาพชีวิต สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.
(2558). ตารางที่ 2.1 ความยากจนและการกระจายรายได้ (ชุดปัจจุบัน): เส้นความยากจน
(Poverty line) จำแนกตามจังหวัด ปี 2543-2555 รายปี. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา:
http://social.nesdb.go.th/SocialStat/StatReport_Final.aspx?reportid=671&template=2R1C&yeartype=M&subcatid=60 (วันที่ 18 มีนาคม 2558).

วันชัย แก้วนาคนาว. (2550). การศึกษาปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการตัดสินใจศึกษาต่อระดับอุดมศึกษา
ของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนปลาย ในเขตจังหวัดอุดรดิตถ์. คุรุศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิจัยและ
ประเมินผลการศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรดิตถ์.

สุวัจชัย ฉัตรชุมสาย. (2541). การศึกษาสภาพการเรียนรู้ของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนต้นในสภาวะวิกฤต
เศรษฐกิจ: ศึกษาเฉพาะกรณีนักเรียนมัธยมศึกษาตอนต้นในเขตอำเภอบางพลี และกิ่งอำเภอบาง
เสาธง จังหวัดสมุทรปราการ. (มหาบัณฑิต), มหาวิทยาลัยหัวเฉียวเฉลิมพระเกียรติ, กรุงเทพฯ.

สำนักงานปลัดทบวงมหาวิทยาลัย. (2545). วิกฤติอุดมศึกษาของไทยและทางออกของปัญหา. กรุงเทพฯ:
ห้างหุ้นส่วนจำกัด ภาพพิมพ์.

สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา. (2558). นิยามทางการศึกษา. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา:
http://www.onec.go.th/onec_web/page.php?mod=Category&categoryID=CNT0000145
(วันที่ 18 มีนาคม 2558).

อัศวิน มณีอินทร์. (2555). แรงจูงใจในการเลือกศึกษาต่อคณะพลศึกษาของนิสิตปริญญาตรีคณะพลศึกษา
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. วารสารคณะพลศึกษา, 15, 519-525.

อุษณีย์ แจ่มใส. (2552). ปัจจัยที่ส่งผลต่อการตัดสินใจศึกษาต่อระดับอุดมศึกษามหาวิทยาลัยรังสิต.
บริหารธุรกิจมหาบัณฑิต สาขาวิชาการตลาด, มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร. กรุงเทพฯ.

ทุนทางสังคม: พลังขับเคลื่อนปฏิบัติการความเป็นแม่ของแม่วัยรุ่น¹

Social capital: Propelling power of motherhood practices of teen mothers

อำไพ หมั่นสิทธิ์² มณีนัย ทองอยู่³ และพัชรินทร์ ลากานันท์⁴

บทคัดย่อ

การศึกษาเกี่ยวกับแม่วัยรุ่นที่ผ่านมามักจะสะท้อนให้เห็นภาพของแม่วัยรุ่นในแง่มุมมองของ “ผู้ถูกกระทำ” แต่ในการศึกษานี้ผู้วิจัยต้องการสะท้อนให้เห็นว่า แม่วัยรุ่นมิได้เป็นเพียงผู้ถูกกระทำแต่กลับมีการต่อสู้ต่อรองในฐานะของ “ผู้กระทำการ” โดยอาศัยทุนทางสังคมที่ครอบครองและสะสมเป็นตัวขับเคลื่อน “การกระทำการ” ดังกล่าว การวิจัยครั้งนี้มุ่งศึกษาการใช้ทุนทางสังคมในปฏิบัติการความเป็นแม่ในชีวิตประจำวันของแม่วัยรุ่นในพื้นที่จังหวัดขอนแก่น จำนวน 12 ราย โดยวิเคราะห์ภายใต้กรอบแนวคิดปฏิบัติการในชีวิตประจำวันของปีแอร์ บูร์ดิเยอ (Pierre Bourdieu) และใช้การวิจัยเชิงคุณภาพแนวปรากฏการณ์วิทยาเป็นระเบียบวิธีการศึกษา มีการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยการบันทึกประวัติชีวิต ร่วมกับการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก และการสังเกต วิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธีการวิเคราะห์เชิงเนื้อหา ผลการศึกษาพบว่า แม่วัยรุ่นต่างมีปฏิบัติการความเป็นแม่ เพื่อคลี่คลายปัญหาที่เผชิญอยู่จากการมีลูกก่อนวัยอันควร โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาเรื่องการเรียน อาชีพ และรายได้อันนำไปสู่การมีตำแหน่งแห่งที่ในสังคม ปฏิบัติการความเป็นแม่ของแม่วัยรุ่นเกิดขึ้นในสนาม (field) ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวัน ทั้งในสนามของครอบครัว ชุมชน เพื่อน และสถานที่ทำงาน โดยมีทุนทางสังคมเป็นพลังสำคัญที่ช่วยในการขับเคลื่อนปฏิบัติการในสนามเหล่านั้น ที่สำคัญ ได้แก่ ครอบครัวและเครือข่ายของแม่วัยรุ่นที่คอยช่วยเหลือค้ำจุน นอกจากนี้แม่วัยรุ่นยังมีการแปลงทุนทางสังคมให้กลายเป็นทุนทางเศรษฐกิจ เพื่อนำไปสู่ปฏิบัติการความเป็นแม่อย่างมีประสิทธิภาพ

คำสำคัญ: ทุนทางสังคม, แม่วัยรุ่น, ปฏิบัติการความเป็นแม่

Abstract

The most study of teen mothers reflected them as powerlessness. In this research, we argue that even though teen mothers fall in difficult situation, as an agent, they keep struggling to overcome problems in their everyday life on the basis of social capital to propel the “action”. The research focuses on the use of social capital in motherhood practices of teen mothers in Khonkaen province, by adopting Pierre Bourdieu’s theory of practice. This research is qualitative with the phenomenological method. Data was collected through life history, in-

¹ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของดุษฎีนิพนธ์หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสังคมวิทยา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น เรื่อง “ปฏิบัติการความเป็นแม่ของแม่วัยรุ่น”

² นักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา สาขาวิชาสังคมวิทยา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

³ อาจารย์ประจำสาขาวิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

⁴ อาจารย์ประจำสาขาวิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

depth interview and observation with 12 key informants. The content analytical method was employed for data analysis. Results founded that teen mothers have motherhood practices to solve the premature baby problems, namely education, occupation and income leading to social position. The motherhood practices of teen mothers take place in various fields – family, community, school, peer and work. Social capital is the important powers propelling in their practices, especially, their family and relatives who are supporting. Moreover, they change social capital into economic capital which enable some teen mothers to successfully negotiate Life challenges.

key words: social capital teen, mother, motherhood practice

บทนำ

ในขณะที่ภาพรวม“การเกิด”ของประเทศไทยมีแนวโน้มลดลง แต่การคลอดบุตรที่เกิดจากผู้หญิงอายุน้อยกว่า 20 ปีกลับเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะในกลุ่มวัยรุ่นหญิงที่มีอายุระหว่าง 15-19 ปี (กองทุนประชากรแห่งสหประชาชาติ ประจำประเทศไทย, 2556) การปรับเปลี่ยนสถานภาพมาเป็นแม่ของวัยรุ่นมักจะได้รับผลกระทบในด้านต่างๆ ที่เกิดขึ้นกับแม่วัยรุ่นทั้งด้านร่างกาย จิตใจ และสังคม (กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, 2555; ทรงคุณ ศรีดวงโชติ, เนตรชนก แก้วจันทา, 2555) นอกจากนี้แม่วัยรุ่นบางคนอาจจะต้องเผชิญกับการไม่ยอมรับจากสังคมเนื่องตั้งครรถ์นอกการสมรส ส่งผลให้ถูกเบียดขับทางสังคมด้วยเสียงตำหนิ อคติ และการตีตราจากสังคม (ภัทรภร ยอดนครจง, 2551)

แม้จะมีผลการศึกษาที่พบว่าแม่วัยรุ่นต้องประสบกับปัญหานานัปการ ส่งผลให้มีชีวิตที่ขาดแคลน และด้อยโอกาสทางสังคม แต่ยังมีผลการศึกษาส่วนหนึ่งชี้ให้เห็นว่า ในสถานการณ์ที่ต้องประสบกับความยากลำบากดังกล่าว แม่วัยรุ่นบางคนหาได้ยอมแพ้ต่อปัญหาที่เกิดขึ้นในชีวิต การศึกษาพบว่า แม่วัยรุ่นบางคนคิดว่าเมื่อคลอดลูกแล้ว ก็ยังไม่สายที่จะเรียนต่อ เพื่อจะได้มีงานดีๆ ทำ ลูกจะได้ไม่อายเพื่อน อนาคตด้วยว่าจะได้ไม่ลำบาก ถ้าหากเลิกกับแฟนก็จะสามารถเลี้ยงตัวเองได้ (ศิริพร จิรวัดณ์กุล และคณะ, 2554) จึงเห็นได้ว่าแม่จะถูกเบียดขับทางสังคม แต่แม่วัยรุ่นได้พยายามแสดงให้เห็นว่า พวกเธอก็มีศักยภาพของความเป็นแม่ตามแบบฉบับของตนเอง พวกเธอก็มีได้เป็นเพียง “ผู้ถูกระงับ” แต่เป็น “ผู้กระทำการ” ที่มีความสามารถในการต่อสู้รับมือกับระบบของสังคมและวัฒนธรรมที่ครอบงำอยู่ โดยมีได้ยอมจำนนอย่างราบคาบ ทั้งนี้เพื่อที่จะแสวงหาตำแหน่งแห่งที่ให้ได้มีตัวตนอยู่ในสังคมอย่างมีศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์

อย่างไรก็ตาม การต่อสู้ดิ้นรนกับปัญหาดังกล่าว แม่วัยรุ่นอาจมิได้เผชิญชะตากรรมเพียงลำพัง แต่อาจจะได้รับการช่วยเหลือเกื้อกูลจากบุคคลรอบข้างด้วย ดังการศึกษาของกิตติยวดี สีดา (2553) จริญญาภรณ์ อินทวงค์ (2552) และกรมพัฒนาสังคมและสวัสดิการ (2552) ที่พบว่าแม่วัยรุ่นส่วนใหญ่มีรายได้น้อย และยังคงต้องพึ่งพาครอบครัวของตนเองและคู่รักเป็นหลัก การสนับสนุนช่วยเหลือจากครอบครัวและผู้ที่เกี่ยวข้อง จึงมีความสำคัญในการประคับประคองแม่วัยรุ่นให้สามารถขับเคลื่อนชีวิตและจัดการกับปัญหาต่างๆ ได้ดีมากขึ้น

จากปรากฏการณ์ดังกล่าวข้างต้น ทำให้ผู้วิจัยมีความสนใจว่า ในสภาวะการณ์ที่แม่วัยรุ่นถูกตีตราและถูกกระทำทางสังคม ให้ตกอยู่ในสภาวะของความยากลำบาก ทำไมแม่วัยรุ่นบางส่วนยังคงดำเนินชีวิตของพวกเธอพร้อมกับ “ความเป็นแม่” อยู่ในสังคมได้เสมือนแม่โดยทั่วไป จึงเกิดคำถามว่า เงื่อนไขใดที่ทำให้แม่วัยรุ่น “ผู้ถูกกระทำ” สามารถต่อสู้ต่อรองกับโครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรมที่ครอบงำอยู่ได้ โดยอธิบายการต่อรองของแม่วัยรุ่นผ่านแนวคิดปฏิบัติการในชีวิตประจำวันของปีแอร์ บูร์ดิเยอ (Pierre Bourdieu) และมุ่งความสนใจไปที่เงื่อนไขทางสังคม ว่าเมื่อต้องเผชิญกับปัญหาจากการกลายเป็นแม่ วัยรุ่นใช้ทุนทางสังคมในปฏิบัติการความเป็นแม่ในชีวิตประจำวันอย่างไร ทั้งนี้เพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของแม่วัยรุ่น ซึ่งจะเป็น “อนาคตของชาติ” ให้สามารถดำเนินชีวิตได้อย่างเหมาะสม และพร้อมที่จะเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาประเทศต่อไป

วัตถุประสงค์

เพื่อศึกษาการใช้ทุนทางสังคมในปฏิบัติการความเป็นแม่ในชีวิตประจำวันของแม่วัยรุ่น

แนวคิดที่ใช้ในการศึกษา

ผู้วิจัยใช้แนวคิดปฏิบัติการในชีวิตประจำวัน (practice of everyday life) ของ ปีแอร์ บูร์ดิเยอ (Pierre Bourdieu) เป็นกรอบในการวิเคราะห์เพื่อทำความเข้าใจการใช้ทุนทางสังคมในปฏิบัติการความเป็นแม่ในชีวิตประจำวันของแม่วัยรุ่น บูร์ดิเยอมองว่า ทุนเปรียบเหมือนพลังทางสังคมที่สามารถดำรงอยู่ในรูปแบบที่หลากหลายภายใต้สถานการณ์ต่างๆ จึงได้จำแนกทุนออกเป็น 4 ประเภท คือ ทุนทางเศรษฐกิจ (economic capital)⁵ ทุนทางวัฒนธรรม (cultural capital)⁶ ทุนทางสังคม (social capital) และทุนสัญลักษณ์ (symbolic capital)⁷ โดยทุนเหล่านี้สามารถปรับเปลี่ยนตัวเองจากทุนรูปแบบหนึ่งไปสู่ทุนอีกรูปแบบหนึ่งได้ ซึ่งในชีวิตประจำวันปัจเจกบุคคลและกลุ่มต่างนำเอาทุนประเภทต่างๆ ที่มีอยู่มาใช้เพื่อเพิ่มพูนฐานะตำแหน่งทางสังคมของตนให้สูงยิ่งขึ้นไปหรืออย่างน้อยก็รักษาไว้มิให้ตกต่ำไปจากเดิม (Bourdieu, 1986)

อย่างไรก็ตาม ในการศึกษาครั้งนี้มุ่งให้ความสำคัญเฉพาะทุนทางสังคม ซึ่งหมายถึง เครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลที่สามารถสร้างมูลค่าและแปรเปลี่ยนเป็นผลประโยชน์ได้ ดังนั้นทุนทางสังคมจึงเป็นเสมือนทรัพยากรอย่างหนึ่งที่สามารถเอื้ออำนวยผลประโยชน์ โดยสามารถแปรเปลี่ยนเป็นความได้เปรียบทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมได้ (กาญจนา แก้วเทพ และสมสุข หินวิมาน, 2553; Bourdieu, 1986) โดยผู้วิจัยต้องการสะท้อนให้เห็นว่า ในสภาวะที่ต้องประสบความยากลำบาก แม่วัยรุ่น “ผู้ไร้อำนาจ” ได้ใช้ทุนทางสังคมในการแสวงหาตำแหน่งที่ในสังคมให้แก่ตนเองอย่างไร โดยในการแสวงหาตำแหน่งที่ตั้งกล่าวต้องอาศัยปฏิบัติการเชื่อมโยงกับการใช้ทุนทางสังคมเพื่อผลประโยชน์ที่มุ่งหวังดังกล่าว

บูร์ดิเยอมองปฏิบัติการทางสังคมในฐานะเป็น “ยุทธวิธี” (strategy) ที่มนุษย์ใช้ในการแสวงหาเพื่อให้ได้มาซึ่งตำแหน่งแห่งที่ของตนในสังคม (Bourdieu, 1990) ในมุมมองของบูร์ดิเยอ ปฏิบัติการเป็นผลลัพธ์ของ

⁵ ทุนทางเศรษฐกิจ หมายถึง ทรัพย์สินที่สะสมเอาไว้ เงินทอง

⁶ ทุนทางวัฒนธรรม แบ่งออกเป็นสามรูปแบบ คือ ทุนทางวัฒนธรรมที่แฝงฝังอยู่ในกาย (embodied form) ทุนที่อยู่ในรูปแบบของวัตถุ (objectified form) และทุนที่อยู่ในรูปแบบของสถาบัน (institutionalised form)

⁷ ทุนสัญลักษณ์ หมายถึง การได้รับการยอมรับ โดยมีความชอบธรรม (legitimation) เป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่สร้างมูลค่าและก่อผลในการครอบงำอำนาจในเชิงสัญลักษณ์

ความสัมพันธ์ระหว่างฮาบิตัส (habitus) ซึ่งเป็นระบบของความโน้มเอียงต่างๆ ที่กำหนดทิศทางหรือขอบเขตกระทำของบุคคล ทุน (capital) และสนาม (field) ซึ่งเป็นอาณาบริเวณของการต่อสู้เพื่อความชอบธรรมในการครอบครองทรัพยากรอันมีค่า ดังนั้นการทำความเข้าใจกับปฏิบัติการของมนุษย์ที่เกิดขึ้นภายในสังคมนั้น จำเป็นต้องเข้าใจถึงความสัมพันธ์ระหว่างแนวคิด ต่างๆ ดังกล่าวที่ประกอบสร้างขึ้นเป็นพื้นฐานของแนวคิดปฏิบัติการ (Swartz, 1997)

แนวคิดปฏิบัติการในชีวิตประจำวัน (practice of everyday life) ของบูร์ดิเยอ มีนัยสำคัญในการทำ ความเข้าใจการต่อสู้ต่อรองกับโครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรมของแม่วัยรุ่น ที่แม้จะถูกเบียดขับทางสังคมจน กลายเป็นเสมือนคนชายขอบของสังคม แต่ก็มีได้ยอมจำนนต่อปัญหาที่เกิดขึ้น แม้จะมีความขาดแคลนในด้าน เศรษฐกิจ ความรู้ความสามารถ อำนาจ หรือแม้แต่ขาดการยอมรับจากสังคม แต่สิ่งสำคัญที่แม่วัยรุ่นมีครอบครอง คือ ทุนทางสังคม ได้แก่ ครอบครัว เครือญาติ ที่มีส่วนช่วยเหลือเกื้อกูลให้แม่วัยรุ่นมีพลังในการต่อสู้ต่อรองเพื่อ แสวงหาตำแหน่งแห่งที่ในสังคม และทำให้ “ผู้ถูกระทำ” กลับกลายเป็น “ผู้กระทำการ” ที่มีศักยภาพในการต่อสู้ รับมือกับโครงสร้างที่ครอบงำเพื่อแสดงความเป็นตัวตนในสังคม

ระเบียบวิธีการศึกษา

การศึกษานี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative method) โดยใช้วิธีการวิจัยแนวปรากฏการณ์ วิทยา (phenomenology) หน่วยในการวิเคราะห์มี 3 ระดับ คือ ระดับปัจเจกบุคคล ระดับครัวเรือน และระดับ สังคม พื้นที่ในการวิจัย คือ เขตเมืองและชนบทของจังหวัดขอนแก่น ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย กลุ่มเป้าหมายหลักในการศึกษา คือ แม่วัยรุ่นที่มีบุตรเมื่อมีอายุระหว่าง 15-19 ปี โดย ณ เวลาที่ทำการศึกษามีอายุ ไม่เกิน 24 ปี จำนวน 12 คน โดยเลือกแบบเจาะจง เก็บรวบรวมข้อมูลด้วยการบันทึกประวัติชีวิต (life history) การสัมภาษณ์ (interview) และการสังเกต (observation) ทั้งแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม โดยใช้แนวทางการ บันทึกประวัติชีวิต (life history guideline) แนวทางการสัมภาษณ์ (interview guideline) และแนวทางการ สังเกต (observation guideline) เป็นเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลระหว่าง เดือนมกราคม – เมษายน 2558 และวิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (content analysis)

ผลการศึกษา

การนำเสนอผลการวิจัยประกอบด้วย 2 ส่วนสำคัญ คือ 1) สภาพทางประชากร สังคม และเศรษฐกิจของ แม่วัยรุ่น 2) การใช้ทุนทางสังคมในปฏิบัติการความเป็นแม่ในชีวิตประจำวันของแม่วัยรุ่น มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. สภาพทางประชากร สังคม และเศรษฐกิจของแม่วัยรุ่น

แม่วัยรุ่นในการศึกษาครั้งนี้ ปัจจุบันมีอายุระหว่าง 17 – 24 ปี ขณะคลอดบุตรส่วนใหญ่มีอายุ 17 ปี และ มักจะตั้งครุภักในช่วงที่กำลังเรียนในระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย หรือระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพ (ปวช.) หลังจากคลอดลูกแล้วแม่วัยรุ่นเกือบทั้งหมดไม่ได้กลับไปเรียนตามหลักสูตรปกติ แต่อย่างไรก็ตาม มีแม่วัยรุ่น บางส่วนที่พยายามเพิ่มเติมวุฒิการศึกษาของตนเองให้สำเร็จถึงระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย (ม.6) ด้วย การศึกษานอกระบบโรงเรียน (กศน.) ทั้งนี้เพื่อเพิ่มโอกาสในการเข้าถึงอาชีพให้มากขึ้น

อย่างไรก็ตาม ส่วนใหญ่ตั้งครรถ์โดยไม่ได้สมรส ปัจจุบันทุกคนยังคงอยู่กับพ่อของลูก แต่มักจะเป็นการอยู่กับกันโดยที่ไม่ได้จดทะเบียนสมรส สามีมักของแม่วัยรุ่นมีอายุระหว่าง 16 – 32 ปี ณ ช่วงที่มีลูก ส่วนใหญ่เรียนจบมัธยมศึกษาตอนต้น และประกอบอาชีพหลากหลาย ได้แก่ มีกิจการส่วนตัว เช่น เปิดร้านซ่อมรถ จักรยานยนต์ เป็นพนักงานบริษัท รับจ้าง แต่บางคนก็ไม่ได้ประกอบอาชีพใด ในขณะที่พ่อแม่ของแม่วัยรุ่นที่ตั้งครรถ์โดยที่ไม่ได้สมรสโดยส่วนใหญ่มักจะรู้สึกเสียใจกับการตั้งครรถ์ของลูกสาวในตอนแรกที่ทราบเรื่อง แต่เมื่อเวลาผ่านไปก็สามารถเข้าใจให้ยอมรับทั้งนี้เพราะความรักลูกและหลาน

พ่อแม่ของแม่วัยรุ่นส่วนใหญ่แยกทางกัน โดยก่อนตั้งครรถ์แม่วัยรุ่นมักจะอาศัยอยู่กับแม่หรือญาติฝ่ายแม่ มีทั้งที่อยู่แบบครอบครัวเดี่ยวและครอบครัวขยาย แต่เมื่อแต่งงานหรือมีครอบครัวแล้ว พบว่าลักษณะการอยู่อาศัยของแม่วัยรุ่นมี 3 รูปแบบในจำนวนใกล้เคียงกัน คือ อาศัยอยู่ตามลำพังพ่อแม่ลูก อาศัยอยู่กับครอบครัวของฝ่ายของตนเอง อาศัยอยู่กับครอบครัวของฝ่ายสามี

เนื่องจากแม่วัยรุ่นส่วนใหญ่ยังเรียนหนังสือก่อนการตั้งครรถ์ และเมื่อมีลูกก็ไม่ได้ทำงานเพราะต้องดูแลลูก แม้บางส่วนมีงานทำแต่รายได้ก็ไม่สูงมากนัก ดังนั้นค่าใช้จ่ายในครอบครัวจึงมาจากการทำงานของสามีเป็นหลัก ซึ่งอาจจะเพียงพอในกับค่าใช้จ่ายในบางครอบครัว และแม่วัยรุ่นพยายามเก็บออมเพื่ออนาคตของลูก ในขณะที่แม่วัยรุ่นบางส่วนกล่าวถึงรายได้ดังกล่าวว่าไม่เพียงพอต่อการใช้จ่ายในครอบครัว บางครั้งจึงต้องขอความช่วยเหลือจากพ่อแม่ของตนเองและ/หรือพ่อแม่สามี และ/หรือพ่อแม่ของทั้งสองฝ่ายรวมถึงญาติๆ ด้วย

2. การใช้ทุนทางสังคมในปฏิบัติการความเป็นแม่ในชีวิตประจำวันของแม่วัยรุ่น

2.1 ปัญหาของแม่วัยรุ่น

สภาพทางประชากร สังคม และเศรษฐกิจของแม่วัยรุ่นดังกล่าว สะท้อนให้เห็นถึงสถานะความยากลำบากที่แม่วัยรุ่นต้องเผชิญเมื่อกลายเป็นแม่ ต้องประสบกับปัญหาทั้งขณะตั้งครรถ์และหลังจากคลอดบุตร เช่นเดียวกับการศึกษาของกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ (2555), ทรงคุณ ศรีดวงโชติ (2554), เนตรชนก แก้วจันทา (2555) และภัทรภร ยอดนครจง (2551) โดยปัญหาสำคัญที่จะนำเสนอในครั้งนี้ มี 2 ประเด็นดังนี้ คือ

1) ความวิตกกังวลเกี่ยวกับการตั้งครรถ์และการยอมรับของสังคม ในขณะที่ตั้งครรถ์ แม่วัยรุ่นที่ตั้งครรถ์นอกการสมรสต้องประสบกับรู้สึกกลัวว่าพ่อแม่จะรู้สึกอย่างไร ตนเองจะทำให้พ่อแม่เสียใจมากแค่ไหน และพ่อแม่จะมีปฏิกิริยาอย่างไรต่อตนเอง ขณะที่บางคนก็รู้สึกอายที่ตนเองตั้งครรถ์โดยที่ยังไม่ได้แต่งงาน รวมถึงเสียใจที่จะไม่ได้เรียนหนังสืออีกต่อไป

2) การไม่มีงานทำและไม่มีรายได้ แม่วัยรุ่นส่วนใหญ่มีความรู้สึกว่าตนเองยังไม่พร้อมที่จะมีลูก แม้แต่แม่วัยรุ่นที่ตั้งครรถ์หลังจากสมรสแล้วก็เช่นเดียวกัน เพราะตระหนักว่าฐานะทางเศรษฐกิจยังไม่ดีพอ ยังไม่สามารถที่จะสร้างอนาคตที่ดีให้กับลูกได้ นอกจากนี้หลังการคลอดบุตรแม่วัยรุ่นยังต้องเผชิญกับปัญหาต่างๆ ที่ตามมาอีกมากมาย โดยอย่างยิ่งจากการที่แม่วัยรุ่นส่วนใหญ่มีระดับการศึกษาเพียงแค่ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น จึงส่งผลกระทบต่อเป็นลูกโซ่ต่อไปยังเรื่องอาชีพ ทำให้ขาดทางเลือกในการประกอบอาชีพ แม้แม่วัยรุ่นบางส่วนมีงานทำแต่ก็มักจะมีรายได้ไม่เพียงพอในการใช้จ่าย

อย่างไรก็ตาม แม้จะประสบกับปัญหาต่างๆ แต่แม่วัยรุ่นก็ยังสามารถขับเคลื่อนทั้งชีวิตของตนเอง ลูกและครอบครัวให้สามารถดำเนินต่อไปได้ เพราะสายใยแห่งความรัก ความเมตตา และความเอื้ออาทร ที่เป็นพื้นฐานของความสัมพันธ์ในการอยู่ร่วมกันของสังคมไทยมาอย่างยาวนาน หรือที่ Bourdieu เรียกว่า “ทุนทางสังคม” นั่นเอง

2.2 ทูทางสังคมของแม่วัยรุ่น

Bourdieu (1990) มองว่า ทูทางสังคม เป็นเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลที่สามารถสร้างมูลค่า และแปรเปลี่ยนเป็นผลประโยชน์ได้ เมื่อวัยรุ่นกลายเป็นแม่ในเวลาที่ยังไม่ถึงวัยอันควร แม้จะได้รับ ปฏิกริยาต้านลบจากครอบครัวและคนรอบข้าง แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อวันเวลาผ่านไปความรักความผูกพัน และความโอบอ้อมอารีทำให้แม่วัยรุ่นได้รับความช่วยเหลือเกื้อกูลจากบุคคลรอบข้าง เครือข่ายของความสัมพันธ์เหล่านี้ ถือว่าเป็นทรัพยากรที่มีค่าและแปรเปลี่ยนมาเป็น “ผลประโยชน์” ต่อแม่วัยรุ่นในเวลาต่อมา โดยการศึกษาจะ กล่าวถึงทูทางสังคมที่สำคัญของแม่วัยรุ่น 5 ประการ ดังนี้

1) **พ่อของลูก** เมื่อแม่วัยรุ่นตั้งครรภ์โดยเฉพาะเป็นการตั้งครรภ์นอกการสมรส แม้จะมีความหวุ่นวิตก กับปฏิกริยาของพ่อแม่และสังคม แต่การยอมรับจากพ่อของลูกสามารถช่วยลดความหวาดหวั่น ความกลัว ความไม่ มั่นใจลงได้ในระดับหนึ่ง นอกจากนี้เมื่อมีลูกแม่วัยรุ่นมักจะต้องทำหน้าที่ในการดูแลลูกเป็นหลัก จึงไม่ได้ทำงานที่มี รายได้เป็นของตนเอง ดังนั้นค่าใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน และค่าใช้จ่ายอื่นๆ จึงมาจากรายได้ของคู่ครองเป็นหลัก ดังนั้นคู่ครองหรือพ่อของลูกจึงมีส่วนสำคัญในการคำนวณชีวิตของแม่วัยรุ่นให้สามารถดำเนินต่อไปได้

2) **พ่อแม่** แม้ว่าแม่วัยรุ่นส่วนใหญ่จะมีคู่ครองเป็นคนหารายได้หลักในครอบครัว แต่รายได้มักจะไม่ เพียงพอกับค่าใช้จ่าย พ่อแม่ของแม่วัยรุ่นรวมถึงพ่อแม่ของคู่ครองจึงต้องเข้ามาให้ความช่วยเหลือในด้านต่างๆ เช่น ค่านมลูก รวมถึงช่วยเหลือเรื่องเงินทองในเวลาที่ถูกขูดรีด สอดคล้องกับกิตติยวีร์ สีดา (2553) นอกจากนี้ในขณะที่ แม่วัยรุ่นบางคนและสามีไม่มีงานและไม่มีรายได้ นอกจากช่วยเหลือเรื่องค่าใช้จ่ายแล้ว พ่อแม่ยังมีส่วนสำคัญในการ ช่วยเหลือเรื่องอาชีพของแม่วัยรุ่นอีกด้วย ทั้งนี้เพราะความรักที่มีต่อหลานและลูกนั่นเอง

3) **ญาติพี่น้อง** ในสังคมไทยเครือญาติถือเป็นทูทางสังคมที่สำคัญ คนที่มีเครือญาติเป็นจำนวนมากก็ ย่อมจะได้เปรียบคนที่ไม่มีเครือญาติน้อย ดังทัศนะของ Bourdieu (1990) ที่ว่า ปริมาณทูทางสังคมขึ้นอยู่กับขนาด ของเครือข่ายความสัมพันธ์ ดังนั้นการที่แม่วัยรุ่นมีเครือญาติมากและต่างมีความสัมพันธ์อันดีต่อกัน ก็จะส่งผลให้ แม่วัยรุ่นได้รับการช่วยเหลือในด้านต่างๆ ทั้งคำแนะนำและการช่วยดูแลลูก ข้าวของเครื่องใช้ของลูก เงิน (บางครั้ง) ดังนั้นการมีเครือญาติคอยค้ำจุนจึงมีส่วนสำคัญที่ช่วยให้แม่วัยรุ่นสามารถขับเคลื่อนชีวิตให้ก้าวต่อไปได้

4) **เพื่อนบ้าน** แม้อาจจะได้รับฟังเสียงนินทาจากเพื่อนบ้านแว่วมาให้ได้ยินเป็นครั้งคราว แต่คนใน ชุมชนที่มีความเมตตาและเอื้อเฟื้อต่อแม่วัยรุ่นที่กำลังประสบปัญหาก็มีด้วยเช่นกัน และมักจะหยิบยื่นความ ช่วยเหลือมาให้ทั้งในรูปแบบของการให้ข้าวของเครื่องใช้ของลูก อาหารการกิน การให้คำแนะนำปรึกษาปัญหาชีวิต รวมถึงการให้โอกาสในการทำมาหากิน โดยเฉพาะเห็นว่าแม่วัยรุ่นเป็นคนขยันทำงาน ความช่วยเหลือเหล่านี้ล้วนมี ความสำคัญในการช่วยประคับประคองแม่วัยรุ่นได้อีกทางหนึ่ง

5) **เพื่อน** เมื่อก้าวถึงเพื่อน แม่วัยรุ่นส่วนใหญ่จะบอกว่าตั้งแต่มีลูกทำให้ไม่ค่อยได้พบปะกับเพื่อน มากนัก เพราะมีภาระต้องดูแลลูก หรือต้องทำงานเพื่อหาเลี้ยงลูก แต่บางคนก็ยังคงติดต่อกับเพื่อนอยู่บ้าง และใน บางครั้งเพื่อนก็มีส่วนช่วยหาหนทางในการเพิ่มรายได้ให้แก่แม่วัยรุ่นด้วย หรือนอกจากนี้เพื่อนยังมีส่วนสำคัญใน การให้คำปรึกษา คำปลอบใจและกำลังใจในยามที่แม่วัยรุ่นกำลังเผชิญกับปัญหาจากการตั้งครรภ์ เป็นต้น

2.3 การใช้ทูทางสังคมในปฏิบัติการความเป็นแม่ในชีวิตประจำวันของแม่วัยรุ่น

ความช่วยเหลือเกื้อกูลที่แม่วัยรุ่นได้รับจากคนรอบข้างดังกล่าว เป็นพลังขับเคลื่อนสำคัญที่ทำให้แม่วัยรุ่น สามารถ “กระทำการ” ท่ามกลางปัญหาที่เกิดขึ้นในชีวิตของตนเองได้ โดยการใช้ทูทางสังคมในปฏิบัติการความ เป็นแม่ในชีวิตประจำวันของแม่วัยรุ่นในการศึกษาค้นคว้านี้ เกิดขึ้นในสนามของความเป็นแม่ (motherhood field) ที่

ต้องต่อสู้ต่อรองกับโครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรม เพื่อแสวงหาตำแหน่งแห่งที่ในสังคม โดยแบ่งเป็นสนามย่อยๆ 4 สนาม คือ ครอบครัว ชุมชน เพื่อน และสถานที่ทำงาน ดังนี้

1) **ครอบครัว** แม่วัยรุ่นใช้ทุนทางสังคมเพื่อปฏิบัติการความเป็นแม่ในชีวิตประจำวันในสนามครอบครัวดังนี้

- **“พ่อของลูก” เพื่อการยอมรับทางสังคม**

เมื่อแม่วัยรุ่นตั้งครรภ์โดยเฉพาะเป็นการตั้งครรภ์นอกการสมรส แม้จะมีความหวุ่นวิตกกังวลกับสิ่งที่เกิดขึ้นในอนาคต ไม่ว่าจะเป็นปฏิกิริยาของพ่อแม่ ญาติพี่น้อง ผู้คนในชุมชน รวมถึงอนาคตในการเรียน แต่การยอมรับจากพ่อของลูกสามารถช่วยลดความหวุ่นวิตกกังวล ความกลัว ความไม่มั่นใจลงได้ในระดับหนึ่ง นอกจากนี้พ่อของลูกมักจะเป็นคนทำหน้าที่ประสานระหว่างพ่อแม่หรือญาติของแม่วัยรุ่น กับพ่อแม่หรือญาติของตนเพื่อให้เกิดการรับรู้ของผู้ใหญ่ทั้ง 2 ฝ่ายและนำมาซึ่งการได้อยู่กินกันฉันสามีภรรยา ดังกรณีของพลอยแม่วัยรุ่นอายุ 17 ปี “...ความรู้สึกแรกที่รู้ว่าท้องก็ตกใจ...เสียใจ เพราะหนูกำลังจะได้ไปเรียนต่อที่อาชีวะ...แต่พอรู้ว่าท้องก็คงไม่ได้ไปเรียนแล้ว แล้วจะบอกกับพ่อแม่ยังไง กลัวแม่เสียใจ เพราะแกล้งหวุ่นวิตกกังวลกับหนูมาก แพนเป็นคนไปบอกพ่อแม่แม่ แพนแม่พานมาบอกพ่อแม่หนู แล้วก็มาสู้อ..แต่งงานกันตอนท้องได้ 4 เดือน...”

- **“พ่อของลูก” เพื่อการสร้างทุนทางเศรษฐกิจ**

แม่ในสังคมปัจจุบันแม่มีได้มีหน้าที่เฉพาะในการให้กำเนิดลูกและเลี้ยงดูลูกเท่านั้น แต่ยังคงรวมถึงการมีบทบาทในการทำงานนอกบ้านด้วย อย่างไรก็ตาม เมื่อมีลูกแม่วัยรุ่นมักจะต้องทำหน้าที่ในการดูแลลูกเป็นหลัก จึงไม่ได้ทำงานที่มีรายได้เป็นของตนเอง ดังนั้นค่าใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน และค่าใช้จ่ายอื่นๆ โดยเฉพาะค่านมและค่าใช้จ่ายของลูก ทั้งหมดจึงมาจากรายได้ของสามีเป็นหลักเช่น กรณีของแอน แม่วัยรุ่นที่ยังคงอาศัยอยู่กับแม่ของเธอพร้อมกับสามีและลูกสาว แอนไม่สามารถออกไปทำงานได้เพราะต้องเลี้ยงดูลูกสาววัย 5 เดือน ค่าใช้จ่ายต่างๆ ในครอบครัวมาจากรายได้ของสามีที่ทำงานรับจ้างเป็นหลัก “...เงินใช้จ่าย ได้มาจากพ่อเขา (พ่อของลูก)...” โดยเฉพาะถ้าหากคู่ครองของแม่วัยรุ่นมีอายุมากกว่าหรือเป็นผู้ที่อยู่ในวัยที่บรรลุนิติภาวะแล้ว คู่ครองที่มีคุณลักษณะเช่นนี้มักจะมีคามรับผิดชอบ เป็นเสาหลักในการดูแลรับผิดชอบครอบครัวได้เป็นอย่างดี ดังที่แม่ของวัยรุ่นคนหนึ่งพูดถึงลูกเขยว่า “...แพนก็อยเขาดูแลลูกเมียดี เขาอายุ 20 กว่าแล้วละเขาเลยมีความรับผิดชอบ...” ดังนั้นรายได้ของคู่ครองจึงมีส่วนสำคัญในการจุนเจือครอบครัวของแม่วัยรุ่นให้สามารถดำเนินต่อไปได้เป็นอย่างดี

- **“พ่อแม่” เพื่อการเสริมสร้างทุนทางเศรษฐกิจ**

แม่แม่วัยรุ่นส่วนใหญ่มีรายได้จากการทำงานของสามี แต่มักจะไม่เพียงพอกับค่าใช้จ่าย ดังนั้นพ่อแม่ของแม่วัยรุ่นรวมถึงพ่อแม่ของคู่ครองจึงต้องเข้ามาให้ความช่วยเหลือ โดยส่วนใหญ่จะช่วยจุนเจือเกี่ยวกับค่านม ค่าผ้าอ้อมสำเร็จรูป ซื้ออาหารมาให้หรือมากินด้วยกัน รวมถึงการช่วยเหลือเรื่องเงินทองในเวลาที่ถูกขูดสน ดังกรณีของแอนที่ไม่มีรายได้เป็นของตนเองเนื่องจากต้องเลี้ยงลูก ดังนั้นรายได้ของสามีที่ทำงานเป็นลูกจ้างญาติของเขาส่งผ่านหลังคาเหล็กตามบ้านของลูกค้าเป็นหลัก โดยมีรายได้ประมาณเดือนละ 10,000 – 12,000 บาท แต่รายได้ของเขาก็ไม่แน่นอนขึ้นอยู่กับความต้องการสินค้าของลูกค้า จึงทำให้รายได้ของครอบครัวไม่แน่นอนตามไปด้วย บางเดือนก็พอใช้จ่ายแต่บางเดือนก็ไม่พอใช้ เวลาที่มีปัญหาเรื่องเงินแอนก็จะขอจากแม่และพ่อของเธอบ้าง รวมถึงพ่อแม่ของสามีก็หยิบยื่นให้บ้างเป็นครั้งคราว ซึ่งผลการศึกษาที่พบในครั้งนี้สอดคล้องกับทองพลู บัวศรี (2556) และกิตติวดี สีดา (2553)

- “ญาติพี่น้อง” เพื่อการคำนึงอุปถัมภ์การดำเนินชีวิต

นอกจากคู่ครองและพ่อแม่แล้ว เครือญาติก็เป็นวงกว้างวนเครือเสมือนคนในครอบครัวเดียวกัน ดังนั้นญาติพี่น้องจึงเป็นส่วนสำคัญอีกประการหนึ่งในการให้ความช่วยเหลือด้านต่างๆ แก่แม่วัยรุ่น ทั้งคำแนะนำและการช่วยเหลือ ข้าวของเครื่องใช้ของลูก รวมถึงเรื่องเงินเป็นครั้งคราว ดังกรณีของแอน นอกจากความช่วยเหลือด้านเศรษฐกิจจากสามี แม่และพ่อของเธอแล้ว นอกจากนี้เธอยังมีพี่สาวเป็นที่ปรึกษาในการเลี้ยงลูก ตลอดจนให้ความช่วยเหลือเรื่องของใช้และเสื้อผ้าของลูก รวมถึงให้เงินเป็นค่าใช้จ่ายในบางครั้งด้วย ส่วนพี่ชายซึ่งเป็นกษัตริย์ทำนาก็มักจะแบ่งปันข้าวสารมาให้น้องได้หุงหาเป็นอาหารในชีวิตประจำวัน “บางทีพี่ (พี่สาว) ก็มาช่วยบ้าง (เรื่องเงิน) ก็ซื้ออะไรมาให้ ซื้อที่ซักผ้าเด็ก เสื้อผ้าก็พี่เขาซื้อมาให้...พี่ชายทำนา...นี่ก็พี่ชายเอาข้าวมาให้...” จึงเห็นได้ว่าญาติพี่น้องก็เป็นส่วนสำคัญอีกประการหนึ่งที่ช่วยให้แม่วัยรุ่นสามารถขับเคลื่อนชีวิตให้ก้าวต่อไปได้

- “เพื่อน” เพื่อการเป็นกำลังใจในสร้างการยอมรับจากครอบครัวและสังคม

นอกจากนี้แม่วัยรุ่นยังมีเพื่อนในการให้กำลังใจ คำปรึกษา คำปลอบใจในยามที่แม่วัยรุ่นเผชิญกับความวิตกกังวลจากการตั้งครรภ์โดยเฉพาะที่ไม่ได้เกิดจากการสมรส ดังกรณีของโบ “...ตอนที่บอกพ่อกับแม่กลัวมาก แต่เพื่อนก็บอกว่าถ้ามีอะไรให้โทรไปบอกจะมารับ คือเพื่อนคนนี้นสนิทกันมากจะรู้ทุกเรื่องของหนู หนูก็รู้ทุกเรื่องของเขา จะปรึกษากันตลอด...” จึงเห็นได้ว่าในยามที่แม่วัยรุ่นพยายามสร้างการยอมรับจากครอบครัว แม้แต่ครอบครัวของตนเอง เพื่อนมีส่วนสำคัญในการสร้างความมั่นใจและกำลังใจให้สามารถเผชิญกับความจริงได้ในที่สุด

2) ชุมชน แม่วัยรุ่นใช้ทุนทางสังคมเพื่อปฏิบัติการความเป็นแม่ในชีวิตประจำวันในสนามชุมชน ดังนี้

- “เพื่อนบ้าน” เพื่อการสร้างโอกาสและทุนทางเศรษฐกิจ

แม่แม่วัยรุ่นอาจจะต้องเผชิญกับคำขูขบขินทาจากคนในชุมชนที่อยู่อาศัย แต่แม่วัยรุ่นบางคนกลับได้รับการยอมรับและความช่วยเหลือจากเพื่อนบ้านในชุมชน ทั้งเรื่องการดูแลลูก ข้าวของเครื่องใช้ของลูก รวมถึงการให้โอกาสในการทำมาหากิน เพราะเห็นว่าแม่วัยรุ่นเป็นคนขยันทำงาน ดังเช่นมด ที่ได้รับความเอื้อเฟื้อจากเพื่อนบ้านคนหนึ่งให้มาขายไก่ย่างและน้ำปั่นที่หน้าบ้าน โดยไม่คิดเช่ารวมถึงค่าน้ำค่าไฟ ทำให้เธอมีรายได้เพิ่มมากขึ้น นอกจากนี้ลูกสาวกับลูกเขยของเจ้าของบ้านก็มักจะซื้อเสื้อผ้ามาให้ลูกของเธอ รวมถึงช่วยเลี้ยงดูและพาไปเที่ยวเป็นครั้งคราวด้วย “...เมื่อก่อนหนูขายของอยู่ที่บ้าน มันอยู่ในซอย ขายไม่ค่อยดี ไม่ค่อยมีคนผ่าน ยาย (เพื่อนบ้าน) บอกให้หนูมาขายที่หน้าบ้านแก ก็ขายดีขึ้น มันอยู่ติดถนนคนผ่านไปผ่านมามากกว่า แกก็ไม่คิดค่าน้ำค่าไฟเลย..” ความช่วยเหลือเหล่านี้มีส่วนในการช่วยยกระดับประคองแม่วัยรุ่นได้อีกทางหนึ่ง แม้อาจจะไม่มากนัก แต่ในยามยากแม่วัยรุ่นมองว่าสิ่งเหล่านี้มีคุณค่าต่อเธอและลูกมาก

- “พ่อของลูก” เพื่อการสร้าง ความมั่นใจในการอยู่ร่วมกับชุมชน

ในกรณีที่แม่วัยรุ่นอาจเผชิญกับการติฉินนินทาเรื่องการเป็นแม่วัยรุ่น หรือการกระทบกระทั่งเรื่องการพูดจากับผู้คนในชุมชน คู่ครองมีความสำคัญในการให้กำลังใจและคำแนะนำเรื่องการปฏิบัติตัวเพื่อการอยู่ร่วมกับชุมชนของแม่วัยรุ่น ดังกรณีของหญิง ในบางครั้งเมื่อได้รับฟังเรื่องราวที่เพื่อนบ้านพูดถึงเธอในด้านลบเรื่องการมีลูกตั้งแต่อายุยังน้อย มักจะเกิดความรู้สึกเสียใจ เมื่อเล่าให้สามีฟังเขาก็ให้คำแนะนำและเตือนสติแก่เธอ “...แฟนบอกว่า เราก็อยู่ของเราเงียบๆ อย่าไปยุ่งสิ่งกับใครให้มาก จะได้ไม่ต้องหงุดหงิดเวลาได้ยินว่าใครพูดอะไรถึงเรา...” คำแนะนำดังกล่าว มีส่วนช่วยในการลดความกดดันของแม่วัยรุ่นจากการถูกติฉินนินทาจากคนในชุมชน

3) เพื่อน แม่วัยรุ่นใช้ทุนทางสังคมเพื่อปฏิบัติการความเป็นแม่ในชีวิตประจำวันในสนามของเพื่อน
ดังนี้

- “เพื่อน” เพื่อการสร้างทุนทางเศรษฐกิจ

เมื่อแม่วัยรุ่นมีลูกส่วนใหญ่จะไม่ค่อยได้ติดต่อกับเพื่อนมากนัก เพราะมีภาระต้องเลี้ยงดูลูกและทำงานเพื่อหารายได้ แต่อย่างไรก็ตาม เพื่อนยังมีส่วนช่วยเหลือแม่วัยรุ่นให้มีรายได้ด้วยเช่นกัน เช่น ให้ช่วยทำงานเกี่ยวกับการเรียนในเรื่องที่แม่วัยรุ่นถนัด โดยเพื่อนๆ ให้คำตอบแทนเพราะเห็นว่าแม่วัยรุ่นมีค่าใช้จ่ายในการเลี้ยงดูลูก ดังกรณีของมด “...ยังไปหาเพื่อนอยู่บ้าง เพื่อนมีงานให้ช่วยเขาก็โทรมาให้ช่วยทำ power point ให้ แล้วก็ช่วยกันออกเงินให้เป็นค่าจ้าง...” ค่าจ้างดังกล่าวแม่จะเป็นจำนวนไม่มากนัก แต่ก็มีคุณค่าต่อแม่วัยรุ่นผู้ยากไร้ เพราะเป็นการเสริมรายได้เพื่อต่อลมหายใจของครอบครัวในยามยาก

4) สถานที่ทำงาน แม่วัยรุ่นใช้ทุนทางสังคมเพื่อปฏิบัติการความเป็นแม่ในชีวิตประจำวันในสนามของสถานที่ทำงาน ดังนี้

- “พ่อแม่” เพื่อการสร้างโอกาสและทุนทางเศรษฐกิจ

การมีอาชีพนำมาซึ่งรายได้ของแม่วัยรุ่น นอกจากความสามารถของแม่วัยรุ่นเองแล้ว ผู้ที่มีส่วนสำคัญในการช่วยเหลือเรื่องงานของแม่วัยรุ่น คือ พ่อแม่ การมีเครือข่ายของพ่อแม่ทำให้แม่วัยรุ่นได้มีงานทำ นอกจากนี้คุณความดีและความเชื่อถือในตัวพ่อแม่ก็ส่งผลให้แม่วัยรุ่นผู้เป็นลูกได้รับความเมตตาตามไปด้วย ดังเช่นกรณีของอิง “...ได้เข้าทำงานที่นี่ พ่อฝากให้ค่ะ น้องก็ทำด้วย พ่อเคยทำงานที่นี่ แยกช่วยทำให้กิจการของร้านดีขึ้น แก่แก่เลยเกรงใจ แก่แก่แก่มากกับหนูมาก...” อย่างไรก็ตาม นอกจากจะมีคนช่วยเหลือให้ได้มีงานทำแล้ว สำหรับความยั่งยืนและความก้าวหน้าในการทำงานย่อมเป็นผลมาจากนิสัยและการกระทำของแม่วัยรุ่นเองด้วย ถ้าหากแม่วัยรุ่นที่มีความขยัน มีความอดทน ก็จะได้รับการยอมรับจากหัวหน้าและเพื่อนร่วมงานได้ไม่ยากนัก

สรุปอภิปรายผล

แม่วัยรุ่นในการศึกษาครั้งนี้ส่วนใหญ่ตั้งครรถ์นอกการสมรส จึงมักประสบกับปัญหาความวิตกกังวลเกี่ยวกับการยอมรับของสังคม นอกจากนี้การยุติการเรียนเมื่อเกิดการตั้งครรถ์ทำให้มีวุฒิการศึกษาค่อนข้างน้อย ซึ่งส่งผลต่อโอกาสในการเลือกอาชีพ และประกอบกับเมื่อมีลูกต้องรับภาระในการเลี้ยงดูเป็นหลัก จึงทำให้ไม่สามารถออกไปทำงานและหารายได้เป็นของตนเอง

อย่างไรก็ตาม แม่ต้องเผชิญกับความยากลำบากในชีวิต แต่แม่วัยรุ่นก็มีได้เผชิญกับปัญหาอย่างโดดเดี่ยว เพราะยังคงมีเครือข่ายความสัมพันธ์กับผู้คนรอบข้างหลากหลายกลุ่ม อาทิ ครอบครัว ชุมชน เพื่อน และสถานที่ทำงานที่ตนเองเป็นสมาชิกอยู่ เครือข่ายความสัมพันธ์เหล่านี้เป็นทรัพยากรที่มีคุณค่า ซึ่งแม่วัยรุ่นได้นำมาใช้แปรเปลี่ยนให้เกิดประโยชน์ในการแสวงหาตำแหน่งแห่งที่ทางสังคมให้แก่ตนเอง แม่จะได้รับการตักเตือนเรื่องการมีลูกทั้งที่ยังไม่สำเร็จการศึกษา แต่การยอมรับจาก “พ่อของลูก” ทำให้สามารถเรียกศักดิ์ศรีกลับมาได้ส่วนหนึ่ง นอกจากนี้ทุนทางสังคมดังกล่าวยังมีส่วนเกื้อกูลเรื่องเงินทองและค่าใช้จ่ายต่างๆ ในครอบครัวของแม่วัยรุ่นร่วมกับ “พ่อแม่” และ “ญาติพี่น้อง” นอกจากนี้ “เพื่อนบ้าน” ซึ่งเป็นคนในชุมชนเดียวกัน และ “เพื่อน” ก็มีส่วนสำคัญในการสร้างทุนทางเศรษฐกิจของแม่วัยรุ่น ทุนทางสังคมที่แม่วัยรุ่นครอบครองเหล่านี้ได้เอื้ออำนวยผลประโยชน์ให้แก่แม่วัยรุ่นส่วนหนึ่งไม่ต้องเคืองคว้างหรือเผชิญชะตากรรมเพียงลำพัง แม่จะเหนื่อยและยากลำบากแต่ก็มีคนช่วยประคับประคองให้เดินต่อไปได้ แม่จะช้าแต่ดูเหมือนจะดำเนินไปได้ถูกทิศทางมากกว่าที่จะต้องเรียนรู้แต่เพียงลำพัง

การนำทุนทางสังคมที่ตนเองครอบครองอยู่ดังกล่าวมาใช้ในการขับเคลื่อนปฏิบัติการความเป็นแม่ในชีวิตประจำวันได้อย่างมีพลังท่ามกลางความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เหลื่อมล้ำในสนามของการต่อสู้ ทั้งในสนามครอบครัว ชุมชน เพื่อน และสถานที่ทำงาน ส่งผลให้แม่วัยรุ่นที่ดูเสมือนเป็น “ผู้ไร้อำนาจ” และ “ถูกระทำ” กลับกลายเป็น “ผู้กระทำการ” ที่มีพลังอำนาจในการต่อรองกับบริบทแวดล้อมในแต่ละสนาม และสามารถแปรเปลี่ยนทุนทางสังคมเหล่านั้นเป็นความได้เปรียบทางด้านเศรษฐกิจและการยอมรับจากสังคมที่แวดล้อม สอดคล้องกับ Bourdieu (1997) ตั้งเห็นได้ว่าคู่ครอง พ่อแม่ ญาติ เพื่อนบ้าน ตลอดจนถึงเพื่อน ต่างมีส่วนสำคัญในการช่วยเหลือในด้านทุนเศรษฐกิจแก่แม่วัยรุ่น ทั้งการหารายได้มาเลี้ยงครอบครัวของคู่ครอง การช่วยเหลือในการคำนวณและของใช้ให้แก่หลาน (ลูกของแม่วัยรุ่น) ของปู่ย่าตายาย หรือการช่วยเหลือฝากฝังให้แม่วัยรุ่นได้เข้าทำงาน และมีรายได้ ล้วนแล้วแต่เป็นการแปลงทุนทางสังคมให้เป็นทุนทางเศรษฐกิจ ทั้งนี้เพื่ออำนวยความสะดวกให้ปฏิบัติการความเป็นแม่ในชีวิตประจำวันของแม่วัยรุ่นเกิดประสิทธิภาพมากที่สุด โดยเห็นผลได้จากการที่แม่วัยรุ่นสามารถประคับประคองตนเองและครอบครัวให้ดำเนินต่อไปได้ สามารถเลี้ยงดูลูกให้มีสุขภาพแข็งแรงมีพัฒนาการที่เหมาะสมกับวัย และนำไปสู่การมีตำแหน่งแห่งที่ที่ได้รับการยอมรับจากสังคมมากขึ้น

กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของดุชนิพนธ์ เรื่อง “ปฏิบัติการความเป็นแม่ของแม่วัยรุ่น” โดยได้รับทุนอุดหนุนและส่งเสริมการทำวิทยานิพนธ์ สำหรับนักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา จากบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยขอนแก่น และศูนย์วิจัยพหุลักษณะสังคมผู้นำโขง คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

กองทุนประชากรแห่งสหประชาชาติ และสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2556).

แม่วัยใส ความท้าทายการตั้งครรภ์ในวัยรุ่น. กรุงเทพฯ: แอดวานส์ปรีนติ้ง.

กรมพัฒนาสังคมและสวัสดิการ. (2552). **รายงานการวิจัยการสำรวจปัญหาแม่วัยเยาว์.** กรุงเทพฯ: กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์.

กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์. (2555). **สถานการณ์มีบุตรของวัยรุ่นไทย พ.ศ. 2554.** (ออนไลน์) แหล่งที่มา: http://www.m-society.go.th/content_stat_detail.php?pageid=1019 (วันที่ 12 ตุลาคม 2555).

กาญจนา แก้วเทพ และสมสุข หินวิมาน. (2553). **สายธารแห่งนักคิดทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมืองกับการสื่อสารศึกษา.** พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์.

กิตติวดี สีดา. (2553). **ครอบครัววัยรุ่นชนบทอีสานในยุคโลกาภิวัตน์.** วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาสังคมวิทยาการพัฒนาศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

ชนิษฐา ชมพูทอง. (2554). **การศึกษาสถานการณ์การตั้งครรภ์และการคลอดของมารดาวัยรุ่นในโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพ ศูนย์อนามัยที่ 5 นครราชสีมา.** กรมอนามัย กระทรวงสาธารณสุข.

จรัสภรณ์ อินทวงค์. (2552). **การศึกษาความคิดเห็นของสตรีที่ตั้งครรภ์ก่อนวัยอันสมควรที่มีต่อประเด็นวิถีตามเพศ (gender) และเพศวิถี (sexuality).** กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ทรงคุณ ศรีดวงโชติ. (2554). **ผลของการตั้งครรภ์และคลอดในมารดาวัยรุ่นและมารดาผู้ใหญ่.** กรมอนามัย กระทรวงสาธารณสุข.

ทองพูล บัวศรี. (2556). **ชีวิตของพ่อแม่วัยรุ่นในแหล่งก่อสร้าง.** (ออนไลน์) แหล่งที่มา: <http://www.fblcthai.org/articles/42089752/ชีวิตของพ่อแม่วัยรุ่นในแหล่งก่อสร้าง.html> (วันที่ 14 กันยายน 2556).

เนตรชนก แก้วจันทา. (2555). **ภาวะซึมเศร้าในวัยรุ่นตั้งครรภ์: ปัจจัย ผลกระทบ และการป้องกัน.** *วารสารพยาบาลศาสตร์และสุขภาพ*, 35(1), 83-90.

ภัทรภร ยอดนครจง. (2551). **แม่วัยรุ่น ชีวิตขมบนเส้นทางที่ไม่ได้เลือก.** *สารคดี*, 24(279), 112-117.

ศิริพร จิรวัดน์กุล, สมพร รุ่งเรืองกลกิจ, ดารุณี จงอุดมการณ์, กฤตยา แสงวงเจริญ, สร้อย อนุสรณ์ธีรกุล, สมพร วัฒนกุลเกียรติ, นิลุบล รุจิรประเสริฐ, โสมภัทร ศรีไชย, สมจิตร เมืองพิล, อิงคภา โคตรนารา, บำเพ็ญ คำดี, รชยา ยิกุสังข์ และสรวงสุตา เจริญวงศ์. (2554). **รายงานการวิจัยการศึกษาแนวทางการป้องกันและแก้ไขปัญหาการตั้งครรภ์ไม่พร้อมในวัยรุ่น (แม่วัยใส)**. ศูนย์ประสานงานองค์การอนามัยโลกด้านการวิจัยและฝึกอบรมด้านเพศภาวะและสุขภาพสตรี มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

ภาษาอังกฤษ

Bourdieu, P. (1977). **Outline of a theory of practice**. Cambridge: Cambridge University Press.

Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In J. Richardson (Ed.). **Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education**. (241-258). New York: Greenwood.

Bourdieu, P. (1990). **The logic of practice**. Stanford: Stanford University Press.

Swartz, D. (1997). **Culture and power: The sociology of Pierre Bourdieu**. Chicago: University of Chicago.

เอกสารประมวลบทความประกอบการสัมมนา (Proceedings)

วันที่ 26 มิถุนายน 2558

(ห้อง 613)

ห้องที่ 9 อาคาร ฐานทรัพยากร และสิ่งแวดล้อม

เวลา 10.15 – 12.30 น.

อาจารย์ประจำห้อง

ดร.เลิศชาย ศิริชัย

1. ศุภากร ปทุมรัตนธาร มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
“นิเวศวิทยา และแนวทางการอนุรักษ์เลือดปลาของชุมชนในอำเภอกุยบุรี จังหวัดประจวบคีรีขันธ์”
2. วาสนา ศรีจำปา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
“ความเสี่ยงด้านความมั่นคงทางอาหารของชาวบ้านรอบป่าชุมชนโนนใหญ่ ตำบลเสียว อำเภอโศกศรีสุพรรณ จังหวัดศรีสะเกษ”

นิเวศวิทยา และการอนุรักษ์เสีปลาของชุมชน ในอำเภออุบลบุรี จังหวัดประจวบคีรีขันธ์
Ecology and Community Conservation of Fishing Cat in Kuiburi District,
PrachuapKhiri Khan Province, Thailand.

ศุภากร ปทุมรัตน์นาร¹ นริศ ภูมิภาคพันธ์² โสวัตรี ณ ถลาง³

Suppakorn Patumrattanathan, Naris Bhumpakphan², Sowatree Nathalang³

บทคัดย่อ

การศึกษาครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษานิเวศวิทยา ประชากร การกระจายของเสีปลา ความสัมพันธ์ และผลกระทบระหว่างวิถีชุมชนต่อการอยู่รอดของเสีปลา และหาแนวทางการอนุรักษ์โดยชุมชนมีส่วนร่วม ในอำเภออุบลบุรี จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ โดยใช้การติดตามด้วยวิทยุติดตามตัวสัตว์ กล้องดักถ่ายภาพ วิธีการเก็บข้อมูลในพื้นที่ศึกษาด้วยการสัมภาษณ์เจาะลึก และการสัมภาษณ์กลุ่มแบบเจาะจง ของครัวเรือนที่มีส่วนได้ส่วนเสีย(Stakeholders) การประเมินสถานะชนบทได้ดำเนินการโดยการมีส่วนร่วม (Participatory rural appraisal) และนำมาวิเคราะห์ SWOT analysis เพื่อหาแนวทางการอนุรักษ์อย่างมีส่วนร่วมโดยชุมชน

ผลการศึกษาด้านนิเวศวิทยาด้วยการเก็บข้อมูลจากวิทยุติดตามตัวสัตว์และกล้องดักถ่ายภาพ พบว่าพื้นที่ในตำบลเขาแดงและตำบลดอนยายหนู อำเภออุบลบุรี จังหวัดประจวบคีรีขันธ์เนื้อที่ 17.90 ตารางกิโลเมตร มีประชากรของเสีปลาไม่น้อยกว่า 27 ตัว โดยเสีปลาโตเต็มวัยเพศผู้มีความยาวลำตัว 82 - 85 เซนติเมตร น้ำหนัก 12.6 - 14.3 กิโลกรัม มีพื้นที่อยู่อาศัย 1.5 - 2.3 ตารางกิโลเมตร ในขณะที่เสีปลาเพศเมีย มีความยาวลำตัว 75 - 78 เซนติเมตร น้ำหนัก 8.6 - 9.4 กิโลกรัม มีพื้นที่อยู่อาศัย 0.8 - 1.9 ตารางกิโลเมตร และจากการวิเคราะห์มูลเสีปลาในพื้นที่พบว่า เสีปลากินอาหารในกลุ่ม หนู 36.4 % นก 27.7 % ปลา 25.4 % งู 5.4 % หอย 1.8 % ปู 1.8 % และกบ - เขียด 1.4 % นอกจากนี้เสีปลาบางส่วนเข้ากัดกินหรือรบกวนสัตว์เลี้ยงของชาวบ้าน เช่น ไก่ เป็ด และปลาในบ่อปลาของชาวบ้าน ทำให้เป็นปัญหาต่อการดำรงชีวิตของเสีปลา ประชากรเสีปลาที่มีแนวโน้มลดลงจนอาจใกล้สูญพันธุ์ได้ การให้ข้อมูลด้านนิเวศวิทยาของเสีปลา ประโยชน์ และปัญหาผลกระทบต่อชุมชนอันเป็นข้อมูลประกอบการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการเสีปลา การรณรงค์สร้างจิตสำนึก การจัดหลักสูตรการสอนสร้างเครือข่าย การตั้งกองทุนชดเชย และการจัดการพื้นที่ โดยต้องได้รับความร่วมมือจากประชาชนในพื้นที่อย่างจริงจัง และการสนับสนุนจากภาครัฐบนพื้นฐานของวิถีชุมชน เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมในพื้นที่

คำสำคัญ: เสีปลา นิเวศวิทยา การอนุรักษ์ของชุมชน การมีส่วนร่วม วิถีชุมชน

¹ นายศุภากร ปทุมรัตน์นาร ตำแหน่ง นักวิชาการป่าไม้ชำนาญการพิเศษ สังกัด กลุ่มงานวิจัยสัตว์ป่า สำนักอนุรักษ์สัตว์ป่า กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช (Doctoral Candidate Student, Sustainable Land Use and Natural Resource Management, Graduate School, Kasetsart University. E-mail address: FORESTRY_23@YAHOO.COM)

² ดร.นริศ ภูมิภาคพันธ์ ตำแหน่งรองศาสตราจารย์ คณะวนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ (Faculty of Forestry, Kasetsart University.)

³ ดร.โสวัตรี ณ ถลาง ตำแหน่งผู้ช่วยศาสตราจารย์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ (Faculty of Social Sciences, Kasetsart University.)

Abstract

The aims of this study were ecological observation, population census and distribution range of Fishing Cat at Kui Buri District Prachuap Khiri Khan Province. The relationship and effect between community livelihood and Fishing Cat survival were also observed. The data collection included radio telemetry, camera trap, and in-depth interview and intensive group interview to community stakeholders. The community participatory was assessed by participatory rural appraisal techniques and SWOT analysis was employed for community participatory conservation evaluation.

The result of ecological study of fishing cat from radio telemetry and camera trap shown that, more than 27 fishing cats presented in the area of 17.90 km² in Khao Dang and Don Yai Nu Sub-district, Kui Buri District, Prachuap Khiri Khan Province. The adult male fishing cat had 82 - 85 cm. in length, 12.6 - 14.3 kg in weigh and covering 1.5 - 2.3 km² home range. While adult female fishing cat had 75 - 78 cm in length, 6.8 - 9.4 kg in weigh and covering 0.8 - 1.9 km² home range. From the fishing cat dropping analysis found that, the main foods are rodents 36.4 %, bird 27.7 %, fish 25.4 %, snake 5.4 %, shell 1.8 %, crap 1.8 % and frog 1.4 %, respectively. Unfortunately, some cats were killed by local people because they hunted chickens, ducks, and hunting in the fishing pond of the community area, which bring conflict problem to fishing cat survival. There is a trend of population reduction and the home range is continuously decreased, thus this animal species may be extinction in the near future. The fishing cat ecology data and conflict problem solution are useful and more importance for a fishing cat conservation. The community participation on fishing cat management, education funding support, and suitable land-use management should be campaigned for conservation of this species in the area. It is a seriously need for community participation and government support on economic, social, and culture of community livelihood in the areas.

Key Words: Fishing Cat, Ecology, Community Conservation, Participation, Community livelihood.

บทนำ

ปัญหาสำคัญที่ก่อให้เกิดการลดลงของประชากรสัตว์ป่าคือพื้นที่อาศัยถูกแบ่งแยก ก่อให้เกิดผลกระทบ ต่อ สัตว์ป่าทั่วไปทั้งในทางตรงและทางอ้อม (Suzan and Ceballos, 2005) สืบเนื่องมาจากกิจกรรมของ มนุษย์ ทั้งเพื่อขยายเมือง และเพื่อทำการเกษตร โดยเฉพาะผลกระทบต่อสัตว์ผู้ล่า (Carnivore) ที่มีความสำคัญ มากต่อระบบนิเวศ เนื่องจากเป็นตัวควบคุมจำนวนประชากรของกลุ่มสัตว์กินพืช (Herbivore) ที่ทำหน้าที่ใช้ ประโยชน์ผลิตผลส่วนที่สะสมไว้ในพืช ซึ่งเป็นหน้าที่ที่สำคัญอย่างยิ่งในระบบนิเวศ ถือว่าเป็นกุญแจแห่งโรงงาน ชีวิต ที่ดึงเอาสารอาหาร และพลังงานเข้ามาหมุนเวียนในระบบนิเวศ (อุทิศ, 2541) เมื่อมนุษย์ต้องการพื้นที่

เพื่อใช้ประโยชน์เพิ่มมากขึ้น ทำให้ประชากรของสัตว์ที่เป็นเหยื่อลดลง แหล่งอาหารและแหล่งหลบภัยไม่เพียงพอ นอกจากนี้การรบกวนจากกิจกรรมของมนุษย์มีผลทำให้อัตราการขยายพันธุ์ต่ำ ภูมิทัศน์ทางนิเวศลดลง และเกิดการติดต่อกันได้ง่าย ปัจจัยหลักที่คุกคามความอยู่รอดของสัตว์ป่าในพื้นที่ที่มีปัญหาด้านถิ่นอาศัยที่มีประชากรขนาดเล็ก และถูกตัดขาดจากประชากรกลุ่มอื่น มีความเสี่ยงต่อขนาดของประชากรและการขยายพันธุ์ในลักษณะเลือดชิด (Suzan and Ceballos, 2005) หากมีจำนวนประชากรน้อย จะมีความเสี่ยงในการสูญพันธุ์สูงมาก เนื่องจากจำนวนประชากรน้อย ทำให้ทางเลือกเพื่อการดำรงชีพหรือจำนวนพันธุกรรมที่ถ่ายทอดในธรรมชาติจึงมีน้อย หรือเรียกว่าสูญเสียความหลากหลายทางพันธุกรรม (Kleiman, 1989) สัตว์ผู้ล่าบางชนิด เช่น เสือปลา มีความต้องการถิ่นอาศัยจำเพาะได้แก่พื้นที่ราบลุ่มชุ่มน้ำ เนื่องจากพฤติกรรมในการหากิน เมื่อสูญเสียถิ่นอาศัยอย่างต่อเนื่องก็มีการปรับตัวให้อยู่รอดในสิ่งแวดล้อมที่ถูกเปลี่ยนแปลง และต้องเรียนรู้ในการมีชีวิตรอดอยู่ได้ในธรรมชาติ โดยเฉพาะอันตรายจากมนุษย์และสัตว์เลี้ยง (IUCN Council, 1995)

จากการรวบรวมข้อมูลเบื้องต้นพบว่า ยังไม่มีข้อมูลการศึกษาเสือปลาอย่างจริงจังว่ามีปัจจัยใดที่เอื้อต่อการดำรงชีพของเสือปลา จากเดิมในอดีตสามารถพบเสือปลาได้ในที่ลุ่มภาคกลางแม้ในเขตพื้นที่กรุงเทพมหานครและปริมณฑล แต่ปัจจุบันไม่มีการพบเสือปลาในเขตพื้นที่ดังกล่าวอีกเลย ประกอบกับการสำรวจเบื้องต้นในเขตอำเภอกุยบุรี จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ในปี พ.ศ.2552 ด้วยวิธีการสัมภาษณ์ชาวบ้านที่อาศัยอยู่บริเวณตำบลเขาแดงและตำบลดอนยายหนู ทางด้านทิศใต้ของอุทยานแห่งชาติสามร้อยยอด และพื้นที่ชุ่มน้ำระดับนานาชาติสามร้อยยอด ที่ชุมชนมีวิถีชีวิตกับอาชีพเลี้ยงสัตว์น้ำ ทำนาข้าวและประมงพื้นบ้าน พบว่ามีเสือปลาอยู่อาศัยใกล้หมู่บ้านมานาน โดยชาวบ้านในชุมชนไม่รู้ว่าเสือปลาที่อาศัยอยู่ทำหน้าที่ควบคุมประชากรนกน้ำ เช่น นกยาง นกกาฬน้ำ ที่มาขโมยกินลูกกุ้งลูกปลาในบ่อเลี้ยง หรือควบคุมประชากรหนูที่มากัดกินผลผลิตในนาข้าว ชาวบ้านบางคนล่าเสือปลาเพื่อเป็นอาหารหรือเข้าใจว่าเสือปลาขโมยกินกุ้งที่เลี้ยงไว้ ซึ่งหากเสือปลาหายไปจากระบบนิเวศ อาจทำให้ระบบนิเวศเสียสมดุล ประชากรนกและหนูเพิ่มมากขึ้นจนเกิดความเสียหายต่อผลผลิตของชุมชน และอาจก่อให้เกิดการระบาดของโรคติดต่อบางชนิด เช่น โรคไข้หวัดนก โรคฉี่หนู โรคไข้สมองอักเสบ เป็นต้น ในขณะที่การพัฒนาและปรับเปลี่ยนด้านการเกษตรเพื่อทำสวนปาล์ม นาข้าว นากุ้ง และสังคมเมืองมีอัตราขยายตัวอย่างต่อเนื่อง กิจกรรมดังกล่าวส่งผลกระทบต่อประชากรของเสือปลา และการสูญเสียถิ่นอาศัย ประกอบกับในฤดูแล้งปริมาณอาหารของเสือปลาลดลง ทำให้เสือปลาเข้ารบกวนสัตว์เลี้ยงของชาวบ้าน เช่น ไก่ เป็ด และบ่อปลา นอกจากนี้ชาวบ้านบางส่วนเข้าใจผิดว่าเป็นสัตว์ที่อันตรายต่อตนเองและลูกหลาน เพราะชื่อเสือปลา ทำให้เสือปลาบางส่วนถูกยิงตาย โดยเฉพาะเสือปลาโตเต็มวัยเพศผู้ อาณาเขตหากินกว้างและไม่กลัวคน ส่งผลให้ประชากรเสือปลามีแนวโน้มลดลงจนอาจใกล้สูญพันธุ์ได้

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาระบบนิเวศวิทยา ประชากร และการแพร่กระจายของเสือปลาในพื้นที่อำเภอกุยบุรี จังหวัดประจวบคีรีขันธ์

2. เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ และผลกระทบต่อวิถีชุมชนเกี่ยวกับการอยู่รอดของเสือปลา

3. เพื่อหาแนวทางการอนุรักษ์และจัดการทรัพยากรเสือปลาโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน

บททวนวรรณกรรม (Literature Review)

นิเวศวิทยาเสือปลา

เสือปลา *Prionailurus viverrinus* (Bennett, 1833) มักอยู่โดดเดี่ยว มีการกระจายตั้งแต่ อินเดีย ตอนใต้ ศรีลังกา เนปาล พม่า ไทย ลาว กัมพูชา เวียดนาม นอกจากนี้พบที่เกาะสุมาตรา และเกาะชวา (Lekagul and McNeely, 1988) (Anonymous, 1995) (ภาพที่ 1)

ภาพที่ 1 แสดงการกระจายถิ่นของเสือปลา ที่มา: Lekagul and McNeely (1988)

เสือปลามีลักษณะคล้ายแมวตัว แต่มีขนาดใหญ่กว่า มีความยาวตัว 75 - 86 เซนติเมตร หางยาว 25.5 - 33 เซนติเมตร ความสูงไหล่ 38 - 40.6 มิลลิเมตร น้ำหนัก 7.7 - 14 กิโลกรัม หางใหญ่สั้นน้อยกว่า 50% ของความยาวลำตัว (Lekagul and McNeely, 1988) ขนลำตัวสีเทาหรือน้ำตาล มีจุดสีดำทั่วตัว และมีแถบดำ 6-8 แถบ จากหน้าผากผ่านไปด้านหลัง ขนสั้น หัวใหญ่กว้าง (ภาพที่ 2)

ภาพที่ 2 แสดงรูปร่างลักษณะเสือปลา

นิ้วเท้ามีการพัฒนาให้มีพังผืดระหว่างนิ้ว เล็บมีขนาดเล็ก (Nowak, 1999) ปลอกเล็บไม่สมบูรณ์ จึงหดเล็บได้ไม่หมด ตีนมีพังผืดที่ยังพัฒนาไม่เต็มที่โดยมีลักษณะใกล้เคียงกับบอบแคท (Bobcat; *Lynx rufus*) (ภาพที่ 3)

ภาพที่ 3 แสดงลักษณะนิ้วตีนหน้าของเสือปลา

เสือปลามีขน 2 ชั้น ซึ่งพัฒนามาเพื่อ ทากินกับน้ำโดยเฉพาะ ขนชั้นในสั้นเกรียนและแน่นมากจนน้ำซึมผ่านไม่ได้ ทำให้ตัวเสือปลาแห้งและช่วยรักษาความอบอุ่นขณะลงจับปลาในน้ำ ขนชั้นนอกยาวเป็นลวดลาย (Verdantplanet, 2008) เสือปลาเพศเมียตั้งท้อง 90-95 วัน คลอดลูกครอกละ 2-3 ตัว ลูกเสือแรกเกิดมีน้ำหนัก 170 กรัม (Ulmer, 1968) เริ่มกินเนื้อสดเมื่ออายุ 53-54 วัน และโตเต็มวัยเมื่ออายุ 8.5 เดือน (Lekagul and McNeely, 1988) จะหากินเองเมื่ออายุ 11-12 เดือน เสือปลาในสถานที่เลี้ยงมีอายุยืน 12 ปี (Verdantplanet, 2008) จากการศึกษาเสือปลาใน Howrah District of West Bengal ประเทศอินเดียพบว่าเสือปลาคลอดลูกระหว่างเดือน กุมภาพันธ์ – มีนาคม (Bhattacharyya, 1989)

ประเทศไทยในอดีตบริเวณเขตประเวศ กรุงเทพมหานคร มีวัดแห่งหนึ่งชื่อ"วัดกระทุ่มเสือปลา" ซึ่งแสดงว่าในอดีตเคยมีเสือปลาชุกชุม และเดิมเชื่อกันว่าเสือปลาแพร่กระจายพันธุ์ไปทางใต้ถึงเพียงแค่ออคอดกระ จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ แต่ก็มีกรพบที่เขตห้ามล่าสัตว์ป่าทะเลน้อย โดย Jonathan Murray ในปี 2540 อุทยานแห่งชาติเขาใหญ่ โดย Redford ในปี 2543 อุทยานแห่งชาติแก่งกระจาน โดยองค์กร WCS ในปี 2547 นอกจากนี้เมื่อปี 2510 มีการพบเสือปลาในคาบสมุทรมมาเลเซีย แต่ไม่แน่ชัดว่าเสือปลาดังกล่าวอพยพแพร่กระจายเข้ามาหรือว่ามีมานานแล้วแต่หายากไม่เคยพบตัว หรือว่าตัวที่จับได้นั้นเป็นเสือปลาที่หลุดจากกรงเลี้ยง เช่นเดียวกับรายงานที่สิงคโปร์ บาห์ลี และบอร์เนียว ส่วนในประเทศจีน พบเสือปลาในมณฑลกวางสีและยูนนานใกล้กับชายแดนเวียดนาม และมีรายงานที่ไม่เป็นที่ยืนยันว่ามีไม่ได้วันด้วย ในประเทศอินเดีย เสือปลาพบได้ในหุบเขาบริเวณแม่น้ำคองคาและพรหมบุตร และชายฝั่งตะวันออกตอนบน และอาจยังคงมีอยู่ทางชายฝั่งตะวันตกตอนล่าง ในปากีสถานส่วนใหญ่พบทางตอนล่างของกลุ่มแม่น้ำสินธุ (Sindhud River) แต่มีบางส่วนก็แพร่กระจายไปแม่น้ำราวี (Ravee River) และสุตเลซ (Sutlach) ทางตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศในประเทศอินโดนีเซีย (Verdantplanet, 2008) เสือปลาอาศัยอยู่ในป่าละเมาะหรือพุ่มไม้เล็กใกล้น้ำ (Lekagul and McNeely, 1988) บริเวณหนองน้ำที่มีพืชน้ำจืดพวกกก หรือตามริมทะเล ป่าชายเลน (Guggisberg, 1975) และลุ่มแม่น้ำทั่วไป นอกจากนี้พบได้ในป่าดงดิบและป่าผลัดใบเขตร้อนได้เช่นกัน และไม่พบว่าเสือปลาอาศัยอยู่ห่างจากชายทะเลเกินกว่า 15 กิโลเมตร (Melisch et al., 1996)

แหล่งอาหาร มีความสำคัญต่อความอยู่รอดและการขยายพันธุ์ของสัตว์ผู้ล่าเป็นอันมาก สัตว์ที่เป็นเหยื่อของผู้ล่าต้องมีปริมาณมากเพียงพอให้สัตว์ผู้ล่าสามารถดำรงชีวิตต่อไปได้ ซึ่งเป็นตัวชี้ว่าสภาพพื้นที่ และพืชอาหารในพื้นที่อยู่ในสภาพดีและเพียงพอต่อการดำรงชีพของสัตว์กินพืชต่างๆ เช่นกัน (นริศ, 2543) อาหารของเสือปลาจะเป็นจำพวก ปลา ปู หอย หนู นก และสัตว์เลื้อยลูกด้วยนมขนาดเล็ก (Lekagul and McNeely, 1988) บางครั้งยังพบว่าเสือปลากิน กบ งู หอยทาก และซากสัตว์ (Alderton, 1998) และสัตว์เลี้ยงของชาวบ้าน เช่น ลูกวัว ลูกแพะ เป็ด ไก่ และสุนัข (Verdantplanet, 2008) จากการศึกษาในเวศวิทยาของสัตว์ในวงศ์เสือและแมว 3 ชนิด ในป่าดงดิบภาคเหนือตอนกลางของไทยพบว่า จากการวิเคราะห์กองมูลของเสือลายเมฆ 21 กอง พบซากสัตว์ที่เสือล่าเป็นอาหารประกอบด้วย เนื้อทราย เม่น ลิ่น ลิงลม และกองมูลเสือไฟ 1 กอง พบซากกระดูก (Grassman *et al.*, 2005)

ข้อมูลการศึกษาเกี่ยวกับพฤติกรรมของเสือปลาในธรรมชาติมีน้อยมาก เท่าที่มีการศึกษาพบว่าเสือปลาพบได้ตลอดเวลาเพราะหากินทั้งกลางวันและกลางคืน แต่ส่วนมากจะพบในเวลากลางคืนมากกว่ากลางวัน ทั้งนี้เนื่องจากกิจกรรมของมนุษย์ เสือปลาเป็นสัตว์ที่หากินกับน้ำโดยเฉพาะ ไม่เคยพบว่าห่างจากแหล่งน้ำเลย ชอบแหล่งน้ำที่ไหลช้าหรือนิ่ง เช่น หนอง บึง ป่าชายเลน และป่าริมลำธาร ว่ายน้ำเก่ง ขณะว่ายน้ำใช้ขาหลังที่มีพังผืดตีน้ำ (Verdantplanet, 2008)

ภัยคุกคามเสือปลาที่ร้ายแรงที่สุดคือการทำลายแหล่งที่อยู่อาศัยพื้นที่ชุ่มน้ำ พบว่า ในเอเชียมีพื้นที่ชุ่มน้ำประมาณ 700 แห่ง และกว่า 50% ถูกรบกวนจากมนุษย์และกำลังเสื่อมโทรม โดยการแผ้วถางเพื่อที่อยู่อาศัยและขยายพื้นที่การเกษตร การทำเกษตรเคมีทำให้แหล่งน้ำเป็นพิษ เสือปลาบางส่วนตายจากยาฆ่าแมลงและยาเบื่อ บางส่วนถูกฆ่าเนื่องจากไปล่าสัตว์เลี้ยงของชาวบ้าน (Verdantplanet, 2008) การศึกษาเสือปลาใน Howrah District รัฐเบงกอลตะวันตก (West Bengal) ประเทศอินเดียพบว่าเสือปลาล่า แพะ ไก่ และเป็ดของประชาชน ทำให้เกิดผลกระทบต่อชุมชน (Bhattacharyya, 1988, 1989) การบุกรุกทำลายป่าและพื้นที่ชุ่มน้ำ (Melisch *et al.*, 1996) การระบายน้ำเสีย มลภาวะ การจับสัตว์น้ำมากเกินไปก็เป็นปัจจัยที่สำคัญเช่นกัน (Alderton, 1998) นอกจากนี้มีการศึกษาสัตว์ในวงศ์เสือและแมวในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าภูเขียว จังหวัดชัยภูมิพบว่า การล่าสัตว์ และเก็บหาของป่า ก็เป็นปัจจัยคุกคามอีกอย่างหนึ่ง (Grassman *et al.*, 2005)

สัตว์ในวงศ์เสือและแมวอยู่ในกลุ่มสัตว์กินเนื้อ ซึ่งนับเป็นกลุ่มสัตว์ที่มีความสำคัญต่อระบบนิเวศเนื่องจากเป็นตัวควบคุมประชากรของสัตว์กลุ่มอื่นในพื้นที่ (Eisenberg, 1986) โดยขนาดพื้นที่หากินของสัตว์ผู้ล่า 1 ตัว จะแตกต่างกันไปตามขนาดตัว และสภาพพื้นที่ เช่นเสือโคร่งจะใช้พื้นที่หากินประมาณ 100 ตารางกิโลเมตร (Rabinowitz, 1989; สมโภชน์, 2551) เสือลายเมฆ ใช้พื้นที่หากิน 22.9 – 45.1 ตารางกิโลเมตร เสือไฟใช้พื้นที่หากิน 32.6 – 47.7 ตารางกิโลเมตร และแมวลายหินอ่อนใช้พื้นที่หากินประมาณ 5.3 ตารางกิโลเมตร (Grassman *et al.*, 2005) ส่วนพื้นที่หากินของเสือปลาถูกจำกัดอยู่ตามพื้นที่ชุ่มน้ำชายฝั่งเพียงไม่กี่แห่ง และจากการศึกษาเสือปลาในเนปาล พบว่าตัวเมียใช้พื้นที่หากินประมาณ 4-8 ตารางกิโลเมตร ส่วนตัวผู้ใช้พื้นที่ประมาณ 22 ตารางกิโลเมตร (Verdantplanet, 2008)

การอนุรักษ์สัตว์ป่า

การคุ้มครองสัตว์ป่าควรมีความรู้ความเข้าใจในระดับที่เหมาะสมก็จะได้ประโยชน์ เพราะสัตว์ป่าจะสามารถสืบพันธุ์ทดแทนกันได้ การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติที่เกี่ยวข้องกับชุมชน จึงควรคำนึงถึง

1. ภูมิปัญญาพื้นบ้านเกี่ยวกับระบบนิเวศที่ อาจช่วยการจัดการทรัพยากรธรรมชาติให้ยั่งยืนในภาวะสมดุลปกติ แต่ความจำเป็นทางเศรษฐกิจและการที่ไม่สามารถจะเข้าถึงทรัพยากรได้ อาจทำให้ชุมชนท้องถิ่นต้องทำสิ่งที่ไม่ยั่งยืน เช่น ภูมิปัญญาพื้นบ้านในการเลี้ยงกุ้งระบบเปิด โดยการผันน้ำจากลำคลองในช่วงน้ำขึ้น

เพื่อให้ลูกกุ้งและสัตว์น้ำเล็กๆ เข้านาุ้ง แล้วเสริมอาหารปลาต้มผสมรำข้าว และจับกุ้งโดยใช้กรงดัก ถูกปรับเปลี่ยนเป็นการเลี้ยงกุ้งระบบปิด โดยสูบน้ำบาดาลจากใต้ดินลงนาุ้ง แล้วปล่อยลูกกุ้งจำนวนมาก เลี้ยงด้วยอาหารสำเร็จรูปจากโรงงาน เสริมด้วยยาปฏิชีวนะ และจับกุ้งด้วยวิธีสูบน้ำเสียระบายออกสู่ลำคลองสาธารณะ ทำให้น้ำเน่าเสียเกิดมลพิษ หรือการปรับเปลี่ยนนาข้าวเป็นนาุ้งเพื่อผลทางเศรษฐกิจ เมื่อเกิดโรคระบาดกุ้งจนไม่สามารถเลี้ยงกุ้งได้ พื้นดินก็ไม่สามารถใช้ในการเพาะปลูกพืชชนิดอื่นได้ ตลอดจนการขยายพื้นที่การเกษตรรุกเข้าไปในพื้นที่ป่าทำให้พื้นที่ป่าลดลง เป็นต้น

2. การส่งเสริมให้มีการจัดการอย่างยั่งยืน ควรคำนึงถึงสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชนท้องถิ่นและการให้ชุมชนได้มีส่วนในการวางแผน การจัดการ ตลอดจนการแบ่งปันผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ

3. การศึกษา การปลูกจิตสำนึกของชุมชนท้องถิ่น และผู้ใช้ทรัพยากรเป็นหัวใจสำคัญในการขจัดกิจกรรมที่ไม่สร้างความยั่งยืน

4. การวิจัยเพื่อแสวงหาความรู้สำหรับสนับสนุนการจัดการอย่างยั่งยืน

5. การเปลี่ยนแปลงด้านสถาบันและกฎระเบียบ เป็นสิ่งจำเป็นเพื่อให้การจัดการอย่างยั่งยืนเริ่มต้นได้ และเป็นการลดความซ้ำซ้อนในการทำงานของหน่วยงานรัฐบาล การปรับโครงสร้างการจัดการเดิมที่มีส่วนสร้างความไม่ยั่งยืน เช่น ระบบการให้สัมปทานจับปลาในแหล่งน้ำ (สำนักงานเลขาธิการคณะกรรมการแม่น้ำโขง, 2544)

วิถีชุมชนความสัมพันธ์กับระบบนิเวศ

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยพุทธศักราช 2550 ซึ่งสิทธิชุมชนได้บัญญัติไว้ในหมวด 3 ว่าด้วยสิทธิและเสรีภาพของชนชาวไทย ส่วนที่ 12 ว่าด้วยสิทธิชุมชน มาตรา 66 และมาตรา 67 โดยให้ความสำคัญกับชุมชนท้องถิ่นในการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากร อนุรักษ์ บำรุงรักษาและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและหลากหลายทางชีวภาพ สิทธิของบุคคลที่จะมีส่วนร่วมกับรัฐ และชุมชนในการคุ้มครอง รักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม การดำเนินโครงการต่างๆ ที่อาจก่อให้เกิดผลกระทบต่อชุมชนอย่างรุนแรง จะดำเนินการไม่ได้นอกจากจะมีการศึกษา และผ่านกระบวนการรับฟังความคิดเห็นของประชาชนก่อนที่จะมีการดำเนินการ (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2555)

การพัฒนาการของสิทธิชุมชนในระยะแรกๆ จะเป็นเรื่อง “สิทธิชุมชนท้องถิ่น” ในความหมายของสิทธิตาม “ขนบธรรมเนียม จารีตประเพณี วัฒนธรรม และกฎเกณฑ์ในการจัดการทรัพยากรป่าที่ชุมชนท้องถิ่นถือปฏิบัติเป็นวิถีสืบเนื่องกันมา” ซึ่งในช่วงแรกจะจำกัดอยู่ที่เรื่องอำนาจจัดการทรัพยากรป่าหรือป่าชุมชน ต่อมามีการพัฒนาความหมายสู่การมีอำนาจจัดการของชุมชนเหนือทรัพยากรธรรมชาติหรือภูมิปัญญาท้องถิ่น กว้างขวางมากขึ้น หรือการให้ความหมายในเชิงนามธรรมที่กว้างขวางยืดหยุ่นขึ้นไม่จำกัดเฉพาะเรื่องป่าหรือทรัพยากรอย่างเดียว (จรัญ, 2545) เช่น

1) สิทธิของกลุ่มหรือของชุมชน หรือเป็นสิทธิร่วมเหนือทรัพยากรชุมชน กินความตั้งแต่ทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ทรัพยากรพันธุกรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นสิทธิตามธรรมชาติเป็นสิทธิประเพณีของชุมชนในการดูแลและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรร่วมกัน เพราะชุมชนท้องถิ่นจะอยู่รอด พัฒนาตนเองอย่างยั่งยืน และมีศักดิ์ศรีได้ จำเป็นต้องมีสิทธิพื้นฐานในการใช้และดูแลทรัพยากรอย่างยั่งยืน รวมถึงสิทธิในการปฏิเสธการรุกรานจากภายนอกที่ส่งผลกระทบต่อฐานทรัพยากรของชุมชน (เสนห์, 2546)

2) สิทธิร่วมกันของชุมชนในการดำรงอยู่อย่างมีศักดิ์ศรี มีศักยภาพในการจัดการชีวิตของตน และสิทธิในการปฏิเสธการรุกรานจากภายนอก บนฐานของจิตสำนึกร่วมของชุมชน (ยศ, 2541)

3) สิทธิในการมีส่วนร่วมและสิทธิที่ก่อรูปความสัมพันธ์ระหว่างคนกับ ธรรมชาติ ซึ่งชุมชน มีการก่อตั้งถิ่นฐานจากความสัมพันธ์กับฐานทรัพยากร ได้พัฒนาสืบเนื่องมาตลอด ไม่ว่าชุมชนประมง ชุมชนป่า (วรินทรา, 2544)

สิทธิชุมชนเป็นแนวคิดที่ทำให้เราจำเป็นต้องพิจารณาระบบกรรมสิทธิ์ในฐานะเป็น “สิทธิเชิงซ้อน” ซึ่ง หมายถึงการดำรงอยู่ร่วมกันของสิทธิของหน่วยสังคมหลายๆ หน่วยบนพื้นที่เดียวกัน และทำให้เราต้องเลิกจากการมองสิทธิเชิงเดี่ยว หรือการจัดการประเภทเดี่ยว สิทธิชุมชนเรียกร้องให้เราทำความเข้าใจกับระบบจัดการ ร่วมและสิทธิชุมชนในการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากร (อานันท์, 2544) เนื้อหาทรัพย์สินของชุมชน สมาชิกของชุมชนซึ่งทำหน้าที่ดูแลรักษาเท่านั้นจึงจะมีสิทธิใช้และได้ประโยชน์ สิทธิชุมชนให้ความสำคัญกับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรเพื่อส่วนรวมมากกว่าส่วนตน แม้สมาชิกชุมชนมีสิทธิตามธรรมชาติ ในการใช้ ทรัพยากรส่วนรวม แต่ชุมชนก็สามารถออกกฎเกณฑ์เพื่อความเป็นธรรมทางสังคม สิทธิการใช้เพื่อความยั่งยืน ของระบบนิเวศน์และเพื่อความอยู่รอดของชุมชน ดังนั้น จึงเป็นสิทธิ์ขั้นพื้นฐานของชุมชน (ยศ, 2547)

“ชุมชน” หมายถึง การอยู่ร่วมกันของกลุ่มคนจำนวนหนึ่งในพื้นที่แห่งหนึ่ง เพื่ออาศัย ทรัพยากรธรรมชาติในบริเวณนั้นในการดำรงชีวิต เหตุที่มีคนกลุ่มดังกล่าวอาศัยอยู่ร่วมกันใช้ทรัพยากรเพื่อการ ผลิตจึงมีการกำหนดรูปแบบความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันมีองค์กรหรือสถาบันของชุมชนและกฎเกณฑ์ต่างๆ

ชุมชนมีความสามารถหรือมีศักยภาพในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของท้องถิ่น มี การกำหนดกฎระเบียบ ที่ใช้เป็นแนวปฏิบัติในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งเป็นที่ยอมรับของ ชุมชน นอกจากนี้องค์ประกอบอื่นๆ ที่มีผลต่อความสำเร็จ เช่น คุณสมบัติของผู้นำ ความร่วมมือร่วมใจในการ แก้ไขปัญหาของชุมชน การสนับสนุนในด้านอื่นๆจากภายนอก สิ่งสำคัญของการใช้ประโยชน์ของชาวบ้าน ตั้งอยู่บนฐานความคิดที่ว่า การอยู่ร่วมกันของคนกับธรรมชาติ ซึ่งแตกต่างจากฐานความคิดของรัฐที่เน้นการ เข้าควบคุมทรัพยากร (อานันท์ และคณะ 2543ก; 2543ข) จึงทำให้การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อมโดยชุมชนเป็นทางเลือกหนึ่งที่จะสามารถทำให้การจัดการเป็นไปอย่างยั่งยืน

ระบบนิเวศป่าไม้เป็นที่รวมของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้องกับสังคมพืชตามธรรมชาติทุก ระดับชั้น ดังนั้นหากจะต้องหาทางเลือกในการคุ้มครองระบบนิเวศป่าให้อยู่ได้ คนในสังคมซึ่งเป็นผู้ใช้ทรัพยากร ต้องเป็นผู้ตัดสินใจ หากสังคมต้องการประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่งจากป่าก็ต้องจัดการให้ได้ผลผลิตอย่างนั้น เช่น ต้องการไม้ซุงก็ต้องจัดการป่าให้ไม้ยืนต้นที่มีค่าทางเศรษฐกิจได้มีโอกาสเจริญเติบโตมากกว่าพืชพรรณชนิด อื่นและตัดฟันออกมาใช้ประโยชน์ นอกจากนี้ยังอาจใช้รูปแบบการจัดการแบบสัมปทานรายใหญ่ รายย่อย หรือ จัดการโดยรัฐ หากต้องการน้ำก็สร้างกลไกควบคุมการไหลของน้ำ ควบคุมป้องกันคุณภาพน้ำในลำธาร โดย ออกกฎหมายควบคุมสิ่งเหล่านี้ หากต้องการสัตว์ก็ต้องเสริมสร้างแหล่งอาหาร น้ำและพันธุ์ไม้ที่สัตว์ต้องการ เพื่อดึงดูดสัตว์ให้เข้ามาอยู่อาศัยและหากิน หากต้องการประโยชน์หลายๆ อย่าง เช่น น้ำใช้และทำการเกษตร ไม้ใช้สอย สัตว์ป่า แหล่งพักผ่อนหย่อนใจและสิ่งแวดล้อมที่ดี รวมทั้งเป็นถิ่น ที่อยู่ของมนุษย์โดยเฉพาะชนเผ่าที่ อยู่มาก่อนแล้ว ก็ต้องมีระบบการจัดการที่เหมาะสมที่ให้ความสำคัญทุกด้าน ซึ่งก็หมายถึงการจัดการป่าให้ สอดคล้องกับวิถีชีวิตที่ดีของคน

จากการพัฒนาที่มุ่งเน้นผลิตผลทางการเกษตรและอุตสาหกรรมที่มากขึ้น ส่งผลกระทบต่อระบบวิถี ชีวิตของมนุษย์ วิถีชีวิตของคนเปลี่ยนไปจากการอยู่เป็นกลุ่มเป็นชุมชนเผ่าต่างๆ ที่กลมกลืนไปกับระบบนิเวศที่ มีความหลากหลาย กลายเป็นวิถีชีวิตแบบคนเมือง ทำให้แบบแผน การพึ่งพาทรัพยากรเปลี่ยนไป และไม่ได้ จำกัดเพียงแค่พอใช้สอยในท้องถิ่น แต่เก็บไปสนองความต้องการอันไม่มีขีดจำกัดในเมืองและยังมุ่งสะสมเพื่อ เปลี่ยนเป็นรายได้ไปพัฒนาเมืองเช่นเดียวกับในประเทศไทยที่เมื่อการพัฒนาได้แพร่ขยายออกไปยังพื้นที่ส่วน

ต่างๆของประเทศพร้อมกับ ความเจริญในด้านเทคโนโลยี การเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมและวิถีชีวิตจึงเกิดขึ้นในพื้นที่ส่วนต่างๆ ของประเทศ

ชุมชนกับการมีส่วนร่วม

การป้องกันและฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ จำเป็นต้องอาศัยการมีส่วนร่วมของประชากร และชุมชนในท้องถิ่น โดยมีการเรียนรู้ทัศนคติ และความเชื่อจากวัฒนธรรม จารีต ประเพณี ดั้งเดิม เช่น การทำนาข้าว ประมงพื้นบ้าน มาสู่การยอมรับความรู้และเทคโนโลยีสมัยใหม่จากเจ้าหน้าที่ของรัฐและองค์กรเอกชน มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างชุมชน/ประชาชน/องค์กรท้องถิ่น มีการพัฒนาผู้นำชุมชนและยอมรับในตัวผู้นำที่ประชาชนเลื่อมมากขึ้น ประการสำคัญ คือ การมีส่วนร่วมในกิจกรรมด้านการป้องกันรักษาและฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ รวมถึงการใช้ประโยชน์ที่ดินโดยมีการร่วมในการคิด การวางแผน การตัดสินใจ การดำเนินการ การปรับปรุง และร่วมในการติดตามประเมินผล ซึ่งต้องมีการพัฒนาเพื่อให้เกิดมีการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้น โดยเจ้าหน้าที่ที่มีประสบการณ์ ความรู้ความชำนาญ มุ่งเน้นจุดศูนย์กลางของการพัฒนาที่มีผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติ น้อยที่สุด

การมีส่วนร่วม (แสวง, 2541) หมายถึงกระบวนการที่ประชาชนเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในขั้นตอนต่างๆ ของกิจกรรมของสังคมและประชาชนที่เข้าร่วมได้ใช้ความพยายามบางอย่างส่วนตัว เช่น ความคิด ความรู้ ความสามารถ แรงงาน ตลอดจนทรัพยากรของตน ในการแสดงความคิดเห็น ตัดสินใจ กำหนดนโยบาย หรือ การดำเนินงานตามนโยบายในการร่วมกำหนดเป้าหมายและแผนการดำเนินการ และการที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมมีเหตุผล 3 ประการด้วยกัน คือ

- 1) มีจุดร่วมในอุดมการณ์เดียวกัน (Common Ideology)
- 2) มีจุดร่วมในผลประโยชน์ (Common Interest)
- 3) บุคลิกภาพส่วนบุคคล (Personality)

ปัจจัยสำคัญ การได้รับข้อมูลข่าวสารอย่างเพียงพอ เพื่อให้ประชาชนมีข้อมูลเกี่ยวกับทางเลือกและผลกระทบต่างๆ

เป้าหมายของกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน คือการให้ข้อมูล ข่าวสารที่ครอบคลุมต่อสาธารณชน และการเปิดโอกาสให้ประชาชนและผู้มีรายได้เสียจากนโยบาย กิจกรรมและโครงการพัฒนาสามารถแสดงความคิดเห็นและมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหา นำไปสู่กระบวนการสร้างฉันทามติ (Consensus Building) เพื่อหาทางออกที่ดีที่สุด และได้รับการยอมรับจากทุกฝ่าย (จุฑารัตน์, 2555)

การมีส่วนร่วมของชุมชน แบ่งได้ออกเป็น 2 ลักษณะ ได้แก่

1. ลักษณะการมีส่วนร่วมจากความเกี่ยวข้องทางด้านเหตุผล โดยการเปิดโอกาสให้สังคม องค์กรต่างๆ ในชุมชน ประชาชนมีบทบาทหลักตามสิทธิ หน้าที่ในการเข้ามามีส่วนร่วม ในการดำเนินงาน ตั้งแต่การคิดริเริ่ม การพิจารณาตัดสินใจ วางแผน การร่วมปฏิบัติและการรับผิดชอบในผลกระทบที่เกิดขึ้น รวมทั้งส่งเสริมชักนำ สนับสนุนให้การดำเนินงานเกิดผลประโยชน์ต่อชุมชนตามจุดมุ่งหมายที่กำหนดด้วยความสมัครใจ

2. ลักษณะการมีส่วนร่วมจากความเกี่ยวข้องทางด้านจิตใจ เป็นการมีส่วนร่วมของชุมชน ที่การเกี่ยวข้องทางด้านจิตใจ อารมณ์ รวมทั้ง ค่านิยมของประชาชนเป็นเครื่องชี้นำตนเองให้เข้ามามีส่วนร่วม แสดงความคิดเห็นริเริ่มสร้างสรรค์ การกระทำให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ ทำให้ผู้ที่เข้ามามีส่วนร่วม เกิดความผูกพัน มีความรู้สึกรับผิดชอบต่อกิจกรรมที่ดำเนินงานด้วยความสมัครใจ

โดยปกติการดำเนินโครงการต่างๆ จำเป็นต้องมีการพิจารณาผลกระทบต่อประชากรในท้องถิ่น ตลอดจนการมีส่วนร่วมของประชาชนในท้องถิ่นต่อโครงการ เป็นสิ่งจำเป็น ซึ่งโครงการน่าจะได้รับการยอมรับ

เข้าใจ และสนับสนุน โดยชุมชนในท้องถิ่น (Wikibooks, 2006) ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมอย่างเด่นชัด คือ อายุ เพศ รองลงมาได้แก่ การศึกษา อาชีพ รายได้ และการเป็นสมาชิกกลุ่ม ท้ายที่สุดคือ การรับข่าวสารจากสื่อมวลชนและสื่อบุคคล (ประยูร, 2542)

วิธีการวิจัย (Research Methodology)

การศึกษาด้านนิเวศวิทยาเสือปลา

ในพื้นที่ศึกษา 17.90 ตารางกิโลเมตร เป็นพื้นที่ติดต่อกันระหว่างชุมชนในตำบลเขาแดงและตำบลดอนยายหนู ทางด้านใต้ของอุทยานแห่งชาติสามร้อยยอด ประกอบด้วยพื้นที่อยู่อาศัยของชุมชนและสวนมะพร้าว นาข้าว นาทุ่ง ป่าชายเลนและป่าเสื่อม และภูเขา โดยมีถนน เขตชุมชน ภูเขา และทะเลเป็นแนวเขตพื้นที่ศึกษา ได้ดำเนินการศึกษาระหว่างเดือนธันวาคม 2554 ถึงธันวาคม 2556 โดยมีขั้นตอนการดำเนินการดังนี้

1. เก็บข้อมูลนิเวศวิทยา การแพร่กระจาย จำนวนประชากรเสือปลา โดยใช้กล้องดักถ่าย (Camera trap) ตามแนวทางของ Karanth and Nichols (1998, 2002) O'Brien *et al.* (2003) และศักดิ์สิทธิ์ และคณะ (2549) โดยติดตั้งกล้องจุดละ 2 ชุด ให้กล้องแต่ละชุดอยู่ ตรงข้ามกัน เพื่อให้ได้ภาพข้างตัวเสือปลาทั้งสองด้าน อันเป็นประโยชน์ในการจำแนกซึ่งใช้รูปแบบของแถบลายทั้งสองข้างเป็นลักษณะเฉพาะตัว (Schaller, 1967; Karanth, 1995) โดยเลือกพื้นที่ที่พบมูลเสือปลา รอยตีน หรือเส้นทางเดิน และกำหนดระยะห่างระหว่างกล้องประมาณ 1.5 - 2.5 กิโลเมตร โดยใช้ข้อมูลเทียบเคียงกับการศึกษาเสือโคร่งเพศเมียในพื้นที่หากิน ขนาดเล็ก(10-15 ตารางกิโลเมตร) ควรมีระยะห่างประมาณ 2 - 3 กิโลเมตร (Grassman *et al.*, 2005)

2. ดักจับเสือปลาด้วยกรงดักชนิดเหยื่อปลอดภัย วางยาสลบ พร้อมกับติดเครื่องหมายแถบติดหู (Ear tag) ไมโครชิป (Microship) และติดวิทยุติดตามสัตว์ (Radio telemetry) โดยสัตวแพทย์จากคณะแพทยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล และตรวจสุขภาพความสมบูรณ์ของน้ำเชื้อ (เสือปลาเพศผู้) โดยสัตวแพทย์ขององค์การสวนสัตว์ ในพระบรมราชูปถัมภ์ นอกจากนี้ จะเก็บข้อมูลด้านกายภาพ ขนาดตัว น้ำหนัก เพศ ช่วงอายุ ความยาวเขี้ยว ขนาดอุ้งเท้า และลดลายข้างลำตัว โดยเฉพาะบริเวณหัวไหล่ เพื่อใช้ในการจำแนกลักษณะเฉพาะตัว และใช้ร่วมกับกล้องดักถ่ายภาพคำนวณการพบโดยใช้สูตรการจับ-จับซ้ำ (Capture and Recapture) เพื่อประโยชน์ในการติดตาม ทั้งนี้เสือปลาจะถูกกำหนดชื่อประจำตัวเพื่อความสะดวกในการบันทึกข้อมูล

3. เก็บมูลเสือปลาที่มีลักษณะใหม่ มีสภาพสมบูรณ์ ผิวขาวเรียบ อายุไม่เกิน 1 เดือน บันทึกพิกัดที่พบแล้วนำไปล้างน้ำเพื่อหาซากที่พบในมูล จำแนกชนิดเหยื่อที่เสือปลากินจากชิ้นส่วนของเหยื่อที่หลงเหลือในมูล เช่น ขน กระดุก เปลือกหรือกระดอง นำมาคำนวณหาปริมาณความถี่ของเหยื่อที่เสือปลากิน (Percentage of Frequency) ในแต่ละฤดูกาล (Haque and Vijayan, 1993)

4. เก็บข้อมูลขนาดพื้นที่อาศัยเฉพาะตัว (Individual home range) ขอบเขตการกระจาย ของประชากรสภาพพื้นที่อยู่อาศัย ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่ม โดยติดตามเสือปลาทั้งกลางวันและกลางคืนจากเครื่องรับสัญญาณวิทยุติดตามสัตว์ (Receiver) และบันทึกพิกัดด้วยเครื่องมือหาตำแหน่งพิกัดภูมิศาสตร์ (GPS - Receiver)

การศึกษาด้านสภาพเศรษฐกิจ สังคม และความคิดเห็นของชุมชน

1. รวบรวมข้อมูลเอกสารสถิติ และรายงานของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งที่เป็นรายงานการวิจัย และรายงานแผนการปฏิบัติงาน
2. เก็บข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์เจาะลึกและการสัมภาษณ์กลุ่มแบบเจาะจง โดยใช้ข้อมูลขอบเขตที่เสื่อปลาอาศัย หรือ ใกล้เส้นทางการหากิน ที่ส่งผลกระทบต่อทั้งด้านบวกและด้านลบต่อชุมชน โดยมีจุดมุ่งหมายที่ให้ผู้เกี่ยวข้องที่มีส่วนได้ส่วนเสีย (Stakeholders) ในบริเวณพื้นที่ที่ศึกษา ได้มีส่วนร่วมในการประเมินสภาพพื้นที่สภาพปัญหาาร่วมกัน (Participatory Assessment) ด้วยเทคนิควิธีการประเมินสภาพชุมชนแบบมีส่วนร่วม (Participatory Rural Appraisal) เพื่อที่จะได้หาแนวทางในการจัดการทรัพยากร ทั้งในด้านทรัพยากรมนุษย์ และทรัพยากรธรรมชาติ โดยแบ่งออกเป็น 2 กลุ่มคือ กลุ่มผู้นำครัวเรือนรอบพื้นที่อยู่อาศัยของเสื่อปลา และกลุ่มเจ้าหน้าที่ของรัฐและองค์กรพัฒนาเอกชน
3. เก็บข้อมูลด้วยการสำรวจสภาพเศรษฐกิจ สังคม และความคิดเห็น ด้วยวิธีการทำวิจัยแบบสำรวจ โดยการใช้แบบสอบถามกึ่งโครงสร้าง (Semi-Structure Interview) ด้วยการสัมภาษณ์ โดยนักวิจัยและพนักงานสัมภาษณ์ จากจำนวนครัวเรือนรอบพื้นที่อยู่อาศัยและหากินของเสื่อปลา รวบรวมข้อมูลอาชีพ รายรับ-รายจ่าย การรบกวนของเสื่อปลา บันทึกความเสียหาย มูลค่า

การวิเคราะห์ข้อมูล

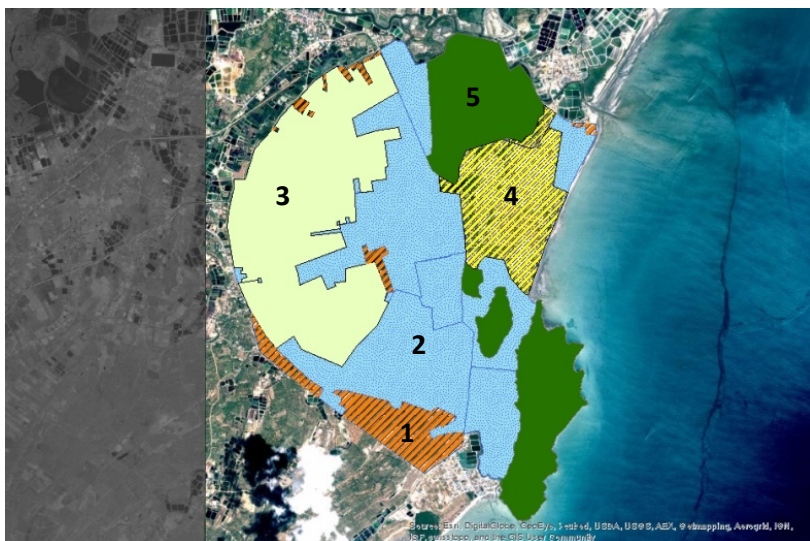
1. ถ่ายทอดข้อมูลสู่คอมพิวเตอร์เพื่อประมวลผลและบันทึกข้อมูล และนำเข้าข้อมูลโดยโปรแกรมคอมพิวเตอร์ เพื่อสร้างแผนที่และปรับปรุงฐานข้อมูลสารสนเทศภูมิศาสตร์ (GIS) ของพื้นที่
2. คำนวณจำนวนประชากรของเสื่อปลาโดยใช้โปรแกรมสำเร็จรูป CAPTURE (Rexsted and Burnham, 1991) จากสูตรของ Lincoln-Petersen estimator (Karanth and Nichols, 2002) (Chapman, 1951) เนื่องจากเป็นวิธีการที่ใช้ได้ง่ายและรวดเร็ว ทำให้ประหยัดเวลาและค่าใช้จ่าย สามารถศึกษาในกรณีที่เป็นประชากรเปิดและใช้ข้อมูลที่มาจากแหล่งข้อมูลมากกว่า 2 แหล่งได้ (นวลพรรณ, 2548) ข้อมูลจากการดักจับ และกล้องดักถ่ายภาพ วิเคราะห์จำแนกตัวจากลวดลายที่ปรากฏบนลำตัวสัตว์ เปรียบได้เสมือนกับการทำเครื่องหมายในการศึกษาแบบจับซ้ำ ซึ่งเป็นวิธีการที่นิยมใช้ประเมินประชากรสัตว์ที่อาศัยอยู่ในธรรมชาติและยากที่จะนับตัวโดยตรง เป็นเทคนิคที่ประยุกต์มาจากการจับซ้ำ การใช้ถ่ายภาพแทนการจับสัตว์ ซึ่งเป็นสิ่งที่ปฏิบัติได้ง่าย และได้ข้อมูลที่ น่าเชื่อถือในการศึกษาประชากรเสื่อโครงหรือสัตว์ผู้ล่าชนิดอื่นๆ (ศักดิ์สิทธิ์ และคณะ, 2549)
3. คำนวณปริมาณของเหยื่อจากมูลเสื่อปลา เปรียบเทียบในแต่ละฤดูกาล จาก Percentage of Frequency โดยใช้จำนวนครั้งของซากที่พบของแต่ละชนิดในกองมูล ทหารด้วยจำนวนกองมูลทั้งหมด ซึ่งอาจพบซากสัตว์หลายชนิดในกองมูลเดียวกัน
4. วิเคราะห์การกระจาย โดยใช้ระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์ (GIS) ทำการวิเคราะห์ ชั้นข้อมูลต่างๆ เช่น ตำแหน่งการกระจาย ปัจจัยแวดล้อม และการใช้ที่ดิน
5. รวบรวมข้อมูลเพื่อวิเคราะห์ผลกระทบด้านเศรษฐกิจ สังคม ในรูปแบบการคำนวณทางสถิติ วิเคราะห์ผลการรบกวนของเสื่อปลา มูลค่าความเสียหาย โดยวิธีร้อยละ และเปรียบเทียบกับแผนที่การกระจายของเสื่อปลา
6. ทำการประเมินภาวะชุมชนแบบมีส่วนร่วม โดยนำเสนอปัญหาที่เกี่ยวข้องกับเสื่อปลา รวบรวมข้อมูล วิเคราะห์ผล และนำเสนอข้อมูล หลังจากนั้นจึงร่วมเสนอแนวทางและข้อคิดเห็นในการจัดการ แก้ไขปัญหา ตลอดจนการทำ SWOT Analysis กับกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย และทำการสรุปข้อมูลในแต่ละด้าน เพื่อนำมา

วิเคราะห์การแก้ปัญหาที่จุดอ่อนและอุปสรรค และนำจุดแข็งและโอกาสของชุมชน มาใช้ในการแก้ปัญหาให้ชุมชนสามารถอยู่ร่วมกับเสือปลาได้ และแนวทางการอนุรักษ์ที่เหมาะสมโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน

ผลการศึกษา

งานวิจัยชิ้นนี้เป็นการศึกษาที่ไม่เหมือนกับการศึกษาด้านสัตว์ป่าอื่นๆ เนื่องจากการศึกษาสัตว์ป่านอกพื้นที่อนุรักษ์ พบว่า เสือปลาอาศัยอยู่บริเวณที่ราบลุ่มชุ่มน้ำที่มีแหล่งหลบภัยและอาหารของเสือปลา แต่เนื่องจากถิ่นที่อยู่อาศัยของเสือปลาอยู่ใกล้และถูกรบกวนโดยชุมชน จึงทำให้เสือปลาต้องปรับตัวให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ ซึ่งหากปรับตัวไม่ได้ก็จะสูญพันธุ์ไปในอนาคต

ในพื้นที่ศึกษา 17.9 ตารางกิโลเมตร ซึ่งอยู่ในตำบลดอนยายหนู และตำบลเขาแดง อำเภอกุยบุรี จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ (ภาพที่ 4) จำแนกเป็นพื้นที่อยู่อาศัยของชุมชนและสวนมะพร้าว 1.3 ตารางกิโลเมตร นาข้าว 5.2 ตารางกิโลเมตร นาทุ่ง 5.3 ตารางกิโลเมตร ป่าชายเลนและป่าเสื่อมโทรม 2.17 ตารางกิโลเมตร และพื้นที่ภูเขา 3.92 ตารางกิโลเมตร (ภาพที่ 4) พบว่าเสือปลาอาศัยอยู่บริเวณนาข้าว นาทุ่ง สวนมะพร้าว และที่รกร้าง ว่างเปล่า เช่น กลุ่มธูปฤๅษี (ป่าเพื่อ) หรือนาทุ่งร้าง เวลากลางวันนอนพักผ่อนในพุ่มไม้ที่ปลอดภัย เช่น ไม้พุ่มที่มีหนามหนาม ที่สามารถป้องกันไม่ให้ศัตรูเข้ามาทำร้ายได้ และเสือปลาจะคอยจนพลบค่ำจึงออกหากินตลอดทั้งคืน

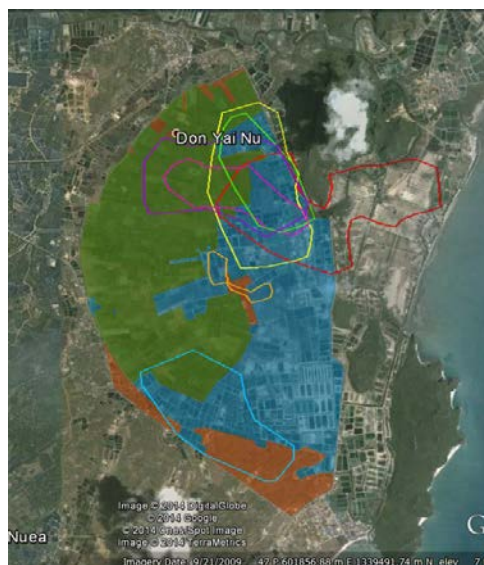

ภาพที่ 4 การจำแนกพื้นที่ศึกษา

กรงดักสัตว์ถูกติดตั้ง หลังจากที่ได้พบเส้นทางเดินของเสือปลาจากกล้องดักถ่ายภาพ และสามารถจับเสือปลาได้ 7 ตัว (เพศผู้ 2 ตัว เพศเมีย 5 ตัว) สัตวแพทย์จากมหาวิทยาลัยมหิดล และจากองค์การสวนสัตว์ ในพระบรมราชูปถัมภ์ร่วมกันวางยาสลบ ตรวจสอบสุขภาพ บันทึกข้อมูลทางกายภาพ เก็บตัวอย่างเลือด เนื้อเยื่อ และน้ำเชื้อ(กรณีเสือปลาเพศผู้) กำหนดชื่อ KK1 - KK7 ตามลำดับการจับ

จากผลการเก็บข้อมูลทางกายภาพพบว่า เสือปลาเพศผู้โตเต็มวัยมีความยาวตัว 82 - 85 เซนติเมตร (Mean 83.5 ± 2.1) หางยาว 28 - 29 เซนติเมตร (Mean 28.5 ± 0.7) มีน้ำหนัก 12.6 - 14.3 กิโลกรัม (Mean 13.5 ± 1.2) เพศเมียโตเต็มวัยมีความยาวตัว 75 - 78 เซนติเมตร (Mean 76.5 ± 1.3) หางยาว 26 - 28 เซนติเมตร (Mean 27.3 ± 1.0) มีน้ำหนัก 8.6 - 9.4 กิโลกรัม (Mean 8.8 ± 0.7) ขนลำตัวสีเทาหรือน้ำตาล มีจุดสีดำทั่วตัว และมีแถบดำ 4-6 แถบ ตั้งแต่หน้าผากไปถึงไหล่และด้านหลัง

พื้นที่หากินและอยู่อาศัยของเสือปลาเพศผู้ (KK1, KK6) 1.5 – 2.3 ตารางกิโลเมตร (Mean 1.91 ± 0.51) เสือปลาเพศเมีย (KK2, KK3, KK4, KK7) 0.8 – 1.9 ตารางกิโลเมตร (Mean 1.30 ± 0.59) มีพื้นที่หากินทับซ้อนเฉลี่ย 0.7 ตารางกิโลเมตร (ภาพที่ 5)

ภาพที่ 5 ขอบเขตพื้นที่หากินของเสือปลา

เสือปลามักชอบถ่ายมูลในที่โล่ง ที่ไม่มีวัชพืชปกคลุม หรือบนถนนตามเส้นทางเดิน ซึ่งหากถ่ายบริเวณใดแล้ว ก็จะถ่ายเป็นประจำ เพื่อเป็นการทำเครื่องหมายอาณาบริเวณพื้นที่หากิน และเป็นการบอกถึงเพศและการเป็นสัตว์ของเพศเมีย บางแห่งจะพบกองมูลของเสือปลาหลายขนาดที่แม่เสือจะพาลูกเสือออกหากิน โดยจะไม่กลบฝังเหมือนแมวบ้านที่มักจะใช้เท้าหลังตะกุกดินกลบ และเป็นการปล่อยกลิ่นตามซอกนี้ร่วงไป (ภาพที่ 6)

ภาพที่ 6 การถ่ายมูลของเสือปลา

การวิเคราะห์มูลเสือปลาจำนวนทั้งสิ้น 119 กอง นำมาใส่ถุงตาข่าย แขน้ำ ล้างตะกอนดินออก สามารถจำแนกชนิดสัตว์ที่เป็นอาหารของเสือปลา ตามความถี่กองมูลคือ จำพวกหนู 80 กอง (36.36%) จำพวกนก 61 กอง (27.73%) จำพวกปลา 56 กอง (25.45%) จำพวกงู 12 กอง (5.45%) จำพวกหอย 4 กอง (1.82%) จำพวกปู 4 กอง (1.82%) และจำพวกกบ 3 กอง (1.36%) (ตารางที่ 1)

ตารางที่ 1 จำนวนกองและร้อยละชนิดของอาหารเสือปลา

กลุ่มสัตว์	Type	จำนวนที่พบ(กอง)	จำนวนร้อยละที่พบ
หนู	Rat	80	36.36
นก	Birds	61	27.73
ปลา	Fish	56	25.45
งู	Snake	12	5.45
หอย	shell	4	1.82
ปู	Crab	4	1.82
กบ-เขียด	Frog	3	1.36
รวม		220	100

เมื่อนำมาจำแนกตามปริมาณน้ำฝนพบว่า ในช่วงที่ปริมาณน้ำฝนน้อยกว่า 100 มิลลิเมตร (พฤศจิกายน-มิถุนายน) จากจำนวน 164 ตัวอย่าง เสือปลากินอาหารจำพวกหนู 34.1% จำพวกนก 29.3% จำพวกปลา 25.6% และอื่นๆ 11.0% และในช่วงที่ปริมาณน้ำฝนมากกว่า 100 มิลลิเมตร (กรกฎาคม-ตุลาคม) จากจำนวน 56ตัวอย่างพบว่าเสือกินอาหารจำพวกหนู 42.9% จำพวกนก 23.2% จำพวกปลา 25.0% และอื่นๆ 8.9% แสดงให้เห็นว่าเสือกินอาหารจำพวกหนูเป็นส่วนใหญ่(ตารางที่ 2) แตกต่างจากการศึกษาของ Haque and Vijayan (1993) ใน Kealadeo National Park, India. พบเสือกิน (n = 125) กินอาหาร จำพวกปลา 60.8% จำพวกนก 21.6% จำพวกแมลง 10.4% และจำพวกหนู 7.2%

ตารางที่ 2 จำแนกชนิดอาหารของเสือกิน

ปริมาณน้ำฝน	ระหว่างเดือน	จำนวนตัวอย่าง	นก	ปลา	หนู	อื่นๆ	หมายเหตุ
น้อยกว่า 100 มม	พย-มิย	164	29.3	25.6	34,1	11.0	100
มากกว่า 100 มม	กค - ตค	56	23.2	25.0	42,9	8,9	100
รวม	119 กอง	220					

จากกล้องดักถ่ายภาพ จำนวน 3,260 ครั้ง/10 เครื่อง ติดตั้งโดยรอบพื้นที่ศึกษา ที่พบร่องรอย เช่น รอยตีน พื้นที่ถ่ายมูล หรือซากอาหารที่เสือกิน ในพื้นที่ศึกษา 17.90 ตารางกิโลเมตร พบเสือกินจำนวน 30 ตัว จากการดักจับและกล้องดักถ่ายภาพ โดยจำแนกเสือกินจากลายข้างลำตัว บริเวณหัวไหล่ (ภาพที่ 7) และจากการคำนวณโดยใช้สูตรการจับ-จับซ้ำ (Capture-Recapture) (Stanley, T.R., and J.D. Richards, 2005) พบว่ามีเสือกินในพื้นที่ศึกษามีจำนวนประมาณ 27 ตัว คิดเป็น 0.66 ตัวต่อตารางกิโลเมตร ซึ่งเป็นจำนวนที่น่าจะใกล้เคียงกับความเป็นจริงมากที่สุด

ภาพที่ 7 การจำแนกเสื่อปลาด้วยลายข้างตัว

วิถีชุมชนทั้งสองตำบลมีลักษณะคล้ายกัน กล่าวคือจุดที่ตั้งของชุมชนเป็นพื้นที่เฉพาะตั้งบ้านเรือนที่อยู่อาศัย อาศัยพื้นที่ปลูกผักสวนครัวหรือไม้ผลบ้างเล็กน้อย มีเนื้อที่ตั้งแต่ 100 ตารางวา ถึง 2 ไร่ อยู่รวมกันเป็นกลุ่มหรือหมู่บ้านมีระบบสาธารณสุขโคครบถ้วน โดยแต่ละครัวเรือนมีพื้นที่ทำการเกษตรอยู่ห่างออกไปจากชุมชน การใช้แบบสอบถามกึ่งโครงสร้าง (Semi-Structure Interview) ศึกษาทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ในพื้นที่ศึกษากับครัวเรือนผู้มีส่วนได้-ส่วนเสียในพื้นที่ศึกษา จำนวน 69 ครัวเรือน

ผู้ให้สัมภาษณ์ส่วนใหญ่ เป็นชาย 52 คน (อายุเฉลี่ย 50.77 ปี เฉลี่ยสมาชิกในครัวเรือน 4.29 คน) จบการศึกษาระดับประถมศึกษา มีภูมิลำเนาในพื้นที่ จำนวน 56 ครัวเรือน อาศัยอยู่ในพื้นที่ 11-50 ปี จำนวน 37 ครัวเรือน อาชีพส่วนใหญ่ทำการเกษตร (ทำนา,ทำไร่,สวนมะพร้าว,เลี้ยงกุ้ง, ปลา, ปู) จำนวน 41 ครัวเรือน

การถือครองพื้นที่ 1 - 2 แปลงขึ้นไป จำนวน 52 ครัวเรือน พื้นที่ 5-30 ไร่ จำนวน 52 ครัวเรือน ถือครองที่ดินเป็นโฉนด และ น.ส.3 จำนวน 31 ครัวเรือน การใช้ประโยชน์ที่ดินปัจจุบันคือ ปล่อยให้ที่ดินว่างเปล่า จำนวน 23 ครัวเรือน ทำนา/ไร่ จำนวน 16 ครัวเรือน ปลูกมะพร้าว จำนวน 8 ครัวเรือน เลี้ยงกุ้ง/ปู/ปลา จำนวน 17 ครัวเรือน และเลี้ยงวัว จำนวน 5 ครัวเรือน

รายได้หลักของครัวเรือนเฉลี่ย 60,092.62 บาท/ปี/ครัวเรือน นอกจากนี้ยังมีรายได้รองนอกภาคการเกษตร เฉลี่ย 24,003.45 บาท/ปี/ครัวเรือน โดยมีรายจ่ายเฉลี่ย 120,173.13 บาท/ปี/ครัวเรือน

การอนุรักษ์และทัศนคติส่วนใหญ่ พบว่าประชาชนรู้จักเสื่อปลา จำนวน 59 ครัวเรือน เคยพบเห็นเสื่อปลา จำนวน 54 ครัวเรือน บริเวณที่พบเสื่อปลาเป็นนาข้าวและบ่อกุ้ง จำนวน 59 ครัวเรือน ไม่กลัวเสื่อปลา จำนวน 54 ครัวเรือน เห็นว่ามีจำนวนลดลง จำนวน 47 ครัวเรือน (เนื่องจากการล่าและการอพยพออกนอกพื้นที่) ไม่เคยรบกวน จำนวน 49 ครัวเรือน เสื่อปลามีประโยชน์ 37 ครัวเรือน (กินหนูในนาข้าวและอนุรักษ์ไว้ให้ลูกหลานดู) คิดเห็นว่าเสื่อปลากินอะไรซึ่งตอบได้มากกว่า 1 อย่าง พบว่ากินนก จำนวน 22 ครัวเรือน ไก่ จำนวน 34 ครัวเรือน หนู จำนวน 23 ครัวเรือน ปลา จำนวน 52 ครัวเรือน กุ้ง จำนวน 18 ครัวเรือน และปู จำนวน 16 ครัวเรือน

การมีส่วนร่วมของชุมชนเกี่ยวกับเสื่อปลา พบว่า หากมีโครงการอนุรักษ์เสื่อปลา ยินดีเข้าร่วม จำนวน 53 ครัวเรือน ไม่เข้าร่วม จำนวน 9 ครัวเรือน (ไม่มีเวลามากพออาจให้ลูกๆ เข้าร่วมแทน) คิดว่าโครงการอนุรักษ์ควรดำเนินการโดยภาครัฐ จำนวน 4 ครัวเรือน โดยชุมชน จำนวน 2 ครัวเรือน ไม่แน่ใจ จำนวน 63 ครัวเรือน ควรให้รัฐออกกฎ/ระเบียบในการอนุรักษ์ จำนวน 1 ครัวเรือน ชุมชนออกกฎเอง จำนวน 1 ครัวเรือน และไม่ระบุ จำนวน 68 ครัวเรือน

ฉะนั้น กลุ่มครัวเรือนเป้าหมายที่สามารถนำร่องเข้าร่วมโครงการอนุรักษ์เสื่อปลาของชุมชนน่าจะเป็นกลุ่มอาชีพชาวนา เนื่องจากรู้จัก เคยพบเห็น และเห็นว่าเสื่อปลามีประโยชน์ (37.9%, 43.6% และ 34.0%)

นอกจากนี้ยังเป็นกลุ่มบุคคลที่ไม่กลัวเสือปลา เสือปลาไม่รบกวน และเห็นว่าเสือปลามีจำนวนลดลง (42.6%, 31.1%, และ 39.2%) เมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มอื่นๆ ลำดับรองลงมาคือกลุ่มอาชีพเลี้ยงกุ้ง เลี้ยงปลา และอาชีพรับจ้าง(เลี้ยงกุ้ง เลี้ยงปลา และคัดกุ้ง)

ประชาชนส่วนใหญ่มีรายได้ปานกลางถึงสูง จากกิจกรรมการเลี้ยงกุ้ง เลี้ยงปลา ทำนาข้าว ประมง และรับจ้าง (จับกุ้ง, คัดแยกขนาดกุ้ง, ล้างบ่อกุ้ง) นอกจากนี้ยังมีรายได้เสริมจากสวนมะพร้าวบริเวณบ้านเรือนและอื่นๆ เปรียบเทียบกับการเก็บหาของป่า ตัดไม้ หรือใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติในป่าค่อนข้างน้อย นอกจากนี้เมื่อมีเวลาว่างก็จะรวมกลุ่มทำกิจกรรมอื่น เช่น ติวเข้ม 2 ครั้ง/สัปดาห์ และแข่งวัวลาน 1 ครั้ง/เดือน โดยเจ้าของบ่อกุ้ง และบ่อปลา มักจะชอบเลี้ยงไก่ชนไว้รุมบ่อหรือชายทุ่ง ไม่มีกรงที่แข็งแรง เมื่อเสือปลาเข้ามารบกวนสัตว์เลี้ยง ก็เป็นมูลเหตุความขัดแย้งระหว่างประชาชนกับเสือปลาที่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งฤดูแล้ง

การประชุมประเมินสถานะชนบทแบบมีส่วนร่วม สภาพพื้นที่และสภาพปัญหาาร่วมกัน เพื่อหาแนวทางในการจัดการทรัพยากร โดยรับทราบปัญหา ร่วมกันคิด การวางแผน การตัดสินใจ การกำหนดหลักเกณฑ์ การปรับปรุง และร่วมในการติดตามประเมินผล นำผลไปสู่การวิเคราะห์เพื่อหาจุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส และอุปสรรค (SWOT Analysis) ของชุมชนที่มีส่วนได้เสีย โดยแบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือ ประชาชน และกลุ่มองค์กรภาครัฐพบว่า

จุดแข็ง (S) – ชุมชนมีทางแก้ปัญหา(เปลี่ยนตาข่ายกรงไก่และเลี้ยงสุนัข) ราชการมีบทกำหนดโทษที่ชัดเจน (พ.ร.บ.สงวนและคุ้มครองสัตว์ป่า, พ.ร.บ.อาวุธปืน) มีนักวิจัยและงบประมาณศึกษาข้อมูล (โครงการวิจัยของกรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช) มีนโยบายอนุรักษ์ของอำเภอ (คำสั่งแต่งตั้งคณะกรรมการอนุรักษ์เสือปลา) นายอำเภอเป็นผู้นำการอนุรักษ์เสือปลา

จุดอ่อน(W) – ยังมีบุคคลที่ขอล่าและกินเสือปลา ขาดการบังคับใช้นโยบายอนุรักษ์ที่จริงจัง (อยู่ในพื้นที่เอกชน นอกเขตป่าอนุรักษ์) การทำงานด้านอนุรักษ์ยังยึดติดกับตัวบุคคลมากกว่าระบบงาน ปัญหาที่เกิดขึ้นกระทบเฉพาะบุคคลบางกลุ่มไม่ใช่ทั้งชุมชน คนในชุมชนต้องการรั้วทั้งที่ไม่ใช่พื้นที่เสี่ยงต่อเสือปลา

โอกาส (O) – ชุมชนมีความต้องการร่วมแก้ไขปัญหา ภาครัฐให้ความร่วมมือในการแก้ไขปัญหา เป็นแหล่งท่องเที่ยวเพื่อสร้างรายได้แก่ชุมชน สามารถนำเสนอมาตรการแก้ไขปัญหาในการประชุมของหน่วยงาน

อุปสรรค (T) – เสือกินไก่อร่าคาแพงของชาวบ้านทำให้ไก่อร่าแค่น แรงงานต่างด้าวนิยมยิงเสือกินเพื่อเป็นอาหาร และขาดงบประมาณในการทำรั้วป้องกันเสือปลา

แนวทางการอนุรักษ์

จากข้อมูลการศึกษานิเวศวิทยาเสือปลา ผลกระทบระหว่างชุมชนกับเสือปลา ตลอดจนทัศนคติ เพื่อเป็นฐานข้อมูลในการแก้ปัญหาให้ชุมชนสามารถอยู่ร่วมกับเสือปลาได้อย่างยั่งยืน และอำนวยความสะดวกซึ่งกันและกัน ได้มีแนวทางการอนุรักษ์โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน ดังนี้

1. การจัดทำโครงการศึกษา วิจัย สำรวจ พื้นที่ที่มีศักยภาพเหมาะสมต่อการดำรงชีพของเสือปลา ตลอดจน จัดหา ปรับปรุง พัฒนาพื้นที่ให้เป็นแหล่งรองรับเสือปลาในอนาคต

2. การให้องค์ความรู้ แก่ประชาชน เยาวชน เกี่ยวกับระบบนิเวศของพื้นที่ชุ่มน้ำ นิเวศของเสือปลา การรักษาสมดุตามธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ประโยชน์และความสำคัญของเสือปลาต่อชุมชน เช่น เสือปลาช่วยควบคุมจำนวนประชากรของหนูและนก ที่มาทำลายผลผลิตในนาข้าวและนาทุ่ง ตลอดจนควบคุมพาหะของโรคติดต่อ เช่น โรคฉี่หนู ไข้หวัดนก เป็นต้น การไม่ยิงคือการอนุรักษ์เสือปลาที่ดีที่สุด หรือเสือปลากลับคนไม่เป็นอันตรายต่อบุตร หลาน

3. การรณรงค์และประชาสัมพันธ์ของภาครัฐ เพื่อเพิ่มความร่วมมือในการอนุรักษ์เสือปลา เช่น จัดตั้งและให้รางวัลหมู่บ้านอนุรักษ์เสือปลา ส่งเสริมการท่องเที่ยวเพื่อเพิ่มรายได้แก่ชุมชน
4. การจัดหลักสูตรการเรียน การสอนเกี่ยวกับนิเวศวิทยา การอนุรักษ์เสือปลาในชั้นเรียนระดับประถมศึกษา และมัธยมศึกษา ตลอดจนสร้างเครือข่ายการอนุรักษ์ เช่น นักสืบเสือปลา
5. การจัดหลักสูตรฝึกอบรมการใช้ประโยชน์ที่ดิน การส่งเสริมอาชีพ ตลอดจนการดูแลสัตว์เลี้ยงของประชาชน เพื่อมิให้เกิดข้อขัดแย้งกับเสือปลา
6. การจัดตั้งกองทุนสนับสนุนการอนุรักษ์ ชดเชยความเสียหาย หรืออุปสรรคในการป้องกันสัตว์เลี้ยง เช่น ตาข่ายโลหะเสริมกรงไก่ โดยให้ดำเนินการในรูปคณะกรรมการในหมู่บ้าน
7. สำรวจ รังวัด กำหนดขอบเขตพื้นที่รัฐและประชาชนให้ชัดเจน
8. จัดทำยุทธศาสตร์การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสัตว์ป่า ในแผนพัฒนาจังหวัด
9. การจัดตั้งคณะกรรมการอนุรักษ์เสือปลาในระดับจังหวัด อำเภอ ตำบล อย่างเป็นรูปธรรม
10. การจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ธรรมชาติศึกษาในพื้นที่ เพื่อเป็นแหล่งให้ความรู้ด้านป่าไม้ สัตว์ป่า แก่ประชาชน นิสิต นักศึกษา
11. จัดหาและพัฒนาพื้นที่อยู่อาศัยของเสือปลา เพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงในอนาคต
12. การส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในระดับจังหวัด อำเภอ และตำบล

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร. (2555). “สิทธิชุมชนตามรัฐธรรมนูญ”. กลุ่มงานผลิตเอกสาร สำนักประชาสัมพันธ์พญาไท, กรุงเทพมหานคร.

จรัญ โฆษณานันท์. (2545). “สิทธิมนุษยชนไร้พรมแดน ปรัชญา กฎหมาย และความเป็นจริงทางสังคม”. กรุงเทพมหานคร: นิติธรรม.

จตุรรัตน์ ชมพินธุ์. (2555). การวิเคราะห์หลัก “การมีส่วนร่วมของประชาชน” ใน “The Public Participation Handbook: Making Better Decisions through Citizen Involvement” ใน บริบทประเทศไทย. วารสารการจัดการสิ่งแวดล้อม ปีที่ 8 ฉบับที่ 1 มกราคม-มิถุนายน 2555.

นริศ ภูมิภาคพันธ์. (2543). “การจัดการสัตว์ป่า”. (พิมพ์ครั้งที่ 2) ภาควิชาชีววิทยาป่าไม้ คณะวนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ กรุงเทพฯ.

นवलพรรณ หนังสือ. (2548). “การประยุกต์ใช้วิธี Capture-Recapture เพื่อประมาณขนาดของประชากรในงานด้านระบาดวิทยา” วารสารวิชาการพระจอมเกล้าพระนครเหนือ ปีที่ 15 ฉบับที่ 3: 56-60.

ยศ สันตสมบัติ. (2541). สิทธิชุมชน: “การกระจายอำนาจจัดการทรัพยากร สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา”. กรุงเทพมหานคร: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.

ยศ สันตสมบัติ. (2547). “นิเวศชาติพันธุ์ ทรัพยากรชีวภาพและสิทธิชุมชน”. เชียงใหม่: วิทอินดีไซด์.

ประยูร ศรีประสาธน์. (2542). “ปัจจัยที่ส่งผลต่อการมีส่วนร่วม ในการดำเนินงานของคณะกรรมการ การศึกษาประจำโรงเรียนประถมศึกษาปทุมธานี”. มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2542.

วรินทร์ ไถยวงศ์. (2544). การยอมรับสิทธิชุมชน. “จดหมายข่าวสิทธิมนุษยชน. 4” (มกราคม-เมษายน): 7-8.

เสน่ห์ จามริก. (2546). “สิทธิมนุษยชนไทยในสถานการณ์สากล”. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุน สนับสนุนการวิจัย.

สำนักงานเลขาธิการคณะกรรมการแม่น้ำโขง. (2544). เขตสงวนชีวมณฑลเปรกโตอัล: “การมีส่วนร่วมของ ชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืนในกัมพูชา”. แผนงานการฝึกอบรมด้าน สิ่งแวดล้อม.

สมโภชน์ ดวงจันทราศิริ. (2551). ความมากมายของเสือโคร่ง (*Panthera tigris* (Linn.)) และเหยื่อหลัก ในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าห้วยขาแข้ง จังหวัดอุทัยธานี. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, ภาควิชาชีววิทยาป่า ไม้ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

ศักดิ์สิทธิ์ ชัมเจริญ, บุญยัง ศรีจันทร์, สมพร พากเพียร, สมโภช ดวงจันทราศิริ และอัจฉรา ชัมเจริญ. (2549). “การประเมินความหนาแน่นของเสือโคร่งโดยสุ่มตัวอย่างจับซ้ำด้วยภาพถ่าย ในเขตรักษา พันธุ์สัตว์ป่าห้วยขาแข้ง” หน้า 68 – 77 ใน ผลงานวิจัยและรายงานความก้าวหน้างานวิจัย ประจำปี 2548. กลุ่มงานวิจัยสัตว์ป่า สำนักอนุรักษ์สัตว์ป่า กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช , กรุงเทพฯ.

อานันท์ กาญจนพันธุ์ และคณะ. (2543ก). พลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากร กระบวนการค้นและ นโยบาย. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย: กรุงเทพฯ.

อานันท์ กาญจนพันธุ์ และคณะ. (2543ข). พลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากร สถานการณ์ใน ประเทศไทย. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย: กรุงเทพฯ.

อุทิศ ภูอินทร์. (2541). “นิเวศวิทยาพื้นฐานเพื่อการป่าไม้”. ภาควิชาชีววิทยาป่าไม้ คณะวนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ กรุงเทพฯ.

ภาษาอังกฤษ

Alderton, D. (1998). **Wild Cats of the World**. Blandford, United Kindom, Fact on file.

Anonymous (1995). "Fishing cat in peril in Java." **Cat News**(22): 18.

Bhattacharyya, T. (1989). Report on the Survey on the Status and Distribution of Fishing Cat (*Felis viverrina*) in Howrah District of West Bengal. **Calcutta, Indian, Indian Society for Wildlife Research**.

Chapman, D. G. (1951). "Some properties of the hypergeometric distribution with applications to zoological censuses." **University of California Publications Statistics**.:131-160.

Eisenberg, J. F. (1986). The density and biomass of tropical mammals. **Conservation Biology**. Sunderland, MA, USA, Sinaur: 35-55.

Grassman, L. I., M. E. Tewes, N. J. Silvy, and K. Kreetiyutanont, (2005). "Ecology of three sympatric felids in a mixed evergreen forest in North-Central Thailand." **Journal of Mammalogy**. 86(1):29-38.

Guggisberg, C. A. W. (1975). **Wild cats of the World**. David and Carles, London.

Haque, N. and V. S. Vijayan (1993). "Food Habits of the Fishing Cat (*Felis viverrina*) in Keoladeo National Park, Bharatpur, Rajasthan." **Bombay Natural History Society** 90: 498-500.

IUCN Council. (1995). IUCN/SSC Guidelines for Re-introduction. **Gland Switzerland**. Available Source: <http://iucn.org/themes/ssc/pubs/policy/reinte.htm>, 5 June 2005.

Karanth, K. U. (1995). "Estimating Tiger (*Panthera tigris*) Populations from Camera-trap Data Using Capture-Recapture Models". **Biological Conservation**. 71: 333-338.

_____ and Nichols, J.D. (2002) "**Monitoring Tigers and Their Prey (A Manual for Researchers, Managers and Conservationists in Tropical Asia)**". Centre for Wildlife Studies, Bangalore, Karnataka-560 042, India.

Kleiman D.G. (1989). "Reintroduction of Captive Mammals for Conservation." **Bioscience**. 39:152-161.

Lekagul, B. and J. A. McNeely (1988). **Mammals of Thailand**, 2nd ed. Bangkok, Association for the Conservation of Wildlife.

Melisch, R. P. B. A. I. R. L. and L. Kusumawardhani (1996). "Distribution and status of the fishing cat (*Prionailurus viverrinus rhizophoreus* Sody, 1936) in West Java, Indonesia (Mammalia: Carnivora: Felidae)." **Faunistische Abhandlungen**(20): 311-319.

Nowak, R. M. (1999). **Walker's mammals of the world**. Baltimore, Johns Hopkins University Press.

O'Brien TG, Kinnaied MF, Wibisono HT (2003). Crouching tiger, hidden prey: Sumatran tiger and prey population in a tropical forest landscape. **Anim Conserv** 6: 131-139.

Rabinowitz, A. (1989). "The density and behavior of large cats in a dry tropical forest mosaic in Huai Kha Khaeng Wildlife Sanctuary, Thailand" **Nat. Hist. Bull. Siam. Soc.** 37(2) : 235-251.

Rexstad, E. and K.P. Burnham. (1991). "User's guide for interaction program **CAPTURE. Abundance estimation of close animal populations**". Colorado State University, fort Collins, CO, USA.

Schaller, G.B., (1967). "The Deer and the Tigers: A Study of Wildlife in India". University of Chicago Press, Chicago.

Stanley, T.R., and J.D. Richards (2005). Software review : A program for testing capture – recapture data for closure. **Wildlife Society Bulletin**. 33(2) : 782-785.

Suzan Garardo and Ceballos Garardo. (2005). "The role of feral mammals on wildlife infectious disease prevalence in two nature reserves within Mexico city limits." **Zoo and Wildlife Medicine** 36: 479-484.

Ulmer, F. A. (1968). "Breeding Fishing Cats (*Felis viverrina*) at Philadelphia Zoo". **USA, International Zoo Yearbook**.

Verdantplanet. (2008). "เสือและแมว นักล่าผู้สง่างาม." from : http://www.verdantplanet.org/catsoftheworld/cat_fishingcat.php.

Wikibook (2006). “Applied Ecology/Breeding and Reintroduction of rear Species”. **Wikimrdia Foundation.n.p.**

ความเสี่ยงด้านความมั่นคงทางอาหารของชาวบ้านรอบป่าชุมชนโนนใหญ่
ตำบลเสียว อำเภอโพธิ์ศรีสุวรรณ จังหวัดศรีสะเกษ

Risk Situations of Villager's Food Stability, Who Live around the Non-Yai
Community Forestry Siew Sub-District, Po-Srisuwan District, Sisaket Province.

วาสนา ศรีจำปา¹

Wassana Srijumpa

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาวิถีชีวิตของชาวบ้านกับความมั่นคงทางอาหารภายใต้บริบทการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมที่เข้ามาในพื้นที่จากอดีตถึงปัจจุบัน และ 2) ประเมินสถานการณ์ความเสี่ยงด้านเสถียรภาพของความมั่นคงทางอาหารของชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในบริเวณรอบป่าชุมชนโนนใหญ่ในปัจจุบันและอนาคต โดยใช้เทคนิคการวิจัยเชิงคุณภาพในการเก็บข้อมูล จากการสัมภาษณ์เชิงลึก การสังเกตแบบมีและไม่มีส่วนร่วม และการจดบันทึกแหล่งที่มาของอาหารจากครัวเรือนที่ศึกษา

ผลการศึกษาพบว่า กระบวนการพัฒนาแต่ละช่วงสมัยในพื้นที่ป่าชุมชนโนนใหญ่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงอย่างเป็นพลวัตหลายประการต่อวิถีชีวิตและพฤติกรรมการบริโภคของชาวบ้านที่พึ่งพากับฐานทรัพยากรอาหารในป่าชุมชน เมื่อสภาพป่าชุมชนโนนใหญ่ที่เสื่อมโทรมลงทำให้ความมั่นคงทางอาหารของชาวบ้านลดลง เปลี่ยนจากการพึ่งพาป่าชุมชนสู่การพึ่งพาอาหารจากแหล่งอื่นแทน ดังนั้นครัวเรือนจะเข้าถึงและใช้อาหารจากแหล่งอาหาร 4 แหล่งคือ 1) แหล่งอาหารจากธรรมชาติ 2) แหล่งอาหารจากพื้นที่การเกษตร 3) แหล่งอาหารจากการแบ่งปัน 4) แหล่งอาหารจากระบบตลาด ซึ่งการเข้าถึงอาหารในแต่ละแหล่งขึ้นอยู่กับประเภทของอาหาร ภูมิปัญญาการเก็บหา ปัจจัยทางเศรษฐกิจ และการใช้ประโยชน์อาหาร เข้ามาเกี่ยวข้องทั้งสิ้น ซึ่งเมื่อพิจารณาถึงสถานการณ์ความเสี่ยงของอาหาร จะทำให้เห็นชัดว่า ความมั่นคงทางอาหารของป่าชุมชนโนนใหญ่อยู่อันตรายอยู่ในภาวะความเสี่ยงรุนแรงในหลายด้าน ประกอบด้วย 1) ความเสี่ยงเรื่องการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศในแต่ละช่วงฤดูกาลที่ส่งผลต่อการการผลิตอาหารในพื้นที่การเกษตร และการเก็บหาจากป่า 2) ความเสี่ยงเรื่องการขาดแคลนแรงงาน และการเพิ่มขึ้นของรายจ่ายในภาคการเกษตร 3) ความเสี่ยงเรื่องการเข้าถึงอาหาร และ 4) ความเสี่ยงเรื่องความปลอดภัยและการใช้ประโยชน์อาหาร สถานการณ์ที่กล่าวมาสะท้อนถึงภัยคุกคามที่กำลังก่อตัวขึ้นที่ส่งผลกระทบต่อความมั่นคงทางอาหารในพื้นที่ทั้งปัจจุบันและอนาคต

คำสำคัญ: ความมั่นคงทางอาหาร วิถีชีวิตกับอาหาร การเข้าถึงอาหาร การมีอาหาร เสถียรภาพอาหาร

Abstract

This article aims to 1) understand community way of life and food security in socio-economic development context and 2) evaluate the present and future risk situation of villager's food security, which lives around the community forest. Qualitative research with

¹ นิสิตปริญญาโท สาขาพัฒนามนุษย์และสังคม (สหสาขา) บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ เรื่อง วิถีชีวิตกับความมั่นคงทางอาหารในพื้นที่ป่าชุมชนโนนใหญ่ ตำบลเสียว อำเภอโพธิ์ศรีสุวรรณ จังหวัดศรีสะเกษ

indepth-interview, participant and non-participant observation and take note were used to collect the data.

The result found that development process in this area affects dynamics changed in many respects to the lifestyle and consumption habits of locals. Currently, deforest of Non-Yai community forest is linked villager's food insecurity. Villager shift from food in forest to food from others sources. 4 sources, 1) forest, 2) agriculture and farm, 3) sharing among relative and 4) buy from market were replaced for accessed and used for household consumption. With the limited, villager can access and use food under condition, 1) food resources to discovery 2) local wisdom in hunting and gathering, 3) economic factors affect their income, 4) how to use food for consumption. Moreover, high risk situation of food security in this area is 4 situations as 1) the climate changes affect the food productions, in farm and forest, 2) lag of agriculture labor and increasing of agriculture expense, 3) risk of food access and 4) risk of food safety and food utility. Those situations illuminate the food security threat in community from now to the future.

Key Word: Food Security, Way Life of Food, Food Access, Food Stability

บทนำ

สถานการณ์ความมั่นคงทางอาหาร กลายเป็นประเด็นสำคัญที่ทั่วโลกกำลังเผชิญอยู่ แม้กระทั่งประเทศไทย ที่ถูกกล่าวขานว่าเป็นประเทศอู่อานน้ำ กลับมีแนวโน้มที่จะตกอยู่ในสถานการณ์ความเสี่ยงด้านความมั่นคงทางอาหารในหลายด้านเช่นเดียวกัน หลายสถานการณ์ในปัจจุบันมีจุดกำเนิดจากนโยบายของรัฐ ย้อนไปตั้งแต่มีแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ที่ส่งเสริมนโยบายเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจ โดยใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นอย่างรวดเร็ว เกิดปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติในหลายพื้นที่ที่เคยมีความอุดมสมบูรณ์ ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตและความมั่นคงทางอาหารในหลายพื้นที่ของประเทศไทย และ “ป่าชุมชนโนนใหญ่” เป็นอีกหนึ่งพื้นที่ ที่ได้รับผลกระทบเช่นกัน ป่าชุมชนโนนใหญ่ถูกบุกรุกจากคนภายในและภายนอกชุมชน เพื่อใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในป่าเพื่อตอบสนองปัจจัยด้านเศรษฐกิจ ด้วยวิธีการตัดต้นไม้ไปเผาถ่าน ขุดหินลูกรังไปสร้างถนน สัมปทานพื้นที่ป่าเพื่อปลูกต้นยูคาลิปตัส ทั้งยังปรับเปลี่ยนพื้นที่ป่าเป็นพื้นที่ปลูกพืชเศรษฐกิจ จนกระทั่งป่าชุมชนโนนใหญ่อยู่ในสถานะเสื่อมโทรม และถึงแม้ว่าปัจจุบันชาวบ้านรอบป่าชุมชนโนนใหญ่จะร่วมแรงร่วมใจอนุรักษ์ พื้นที่ป่า ด้วยการออกกฎระเบียบควบคุมการเข้าใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนโนนใหญ่ แต่ความเสื่อมโทรมที่ผ่านมามีผลทำให้อาหารหลายชนิดในป่าลดลงและหายไป

นอกจากวิถีชีวิตที่มีปัจจัยด้านเศรษฐกิจเข้ามาเกี่ยวข้องแล้วพบว่าวิถีชีวิตของชาวบ้านด้านสังคมและวัฒนธรรมได้เปลี่ยนแปลงไปเช่นกัน จากเดิมที่วิถีชีวิตของชาวบ้านอยู่ในวิถีการเก็บหาและการผลิตเพื่อยังชีพได้เปลี่ยนเป็นเก็บหาเพื่อขายและผลิตเพื่อหารายได้ ด้วยข้อจำกัดในการเก็บหาอาหารและปริมาณอาหารที่ลดลงและหายากขึ้น อาหารในป่าชุมชนโนนใหญ่จึงเป็นหนทางในการสร้างรายได้ บางกลุ่มคนที่เข้ามาเก็บหาอาหารคิดเพียงแค่นำอาหารออกไปให้มากที่สุด โดยไม่คำนึงถึงคนส่วนรวมที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ ผลดังกล่าวนำมาซึ่งความเสี่ยงในเรื่องการมีอาหารและความยั่งยืนของอาหารในพื้นที่ป่าชุมชนโนนใหญ่ นอกจากอาหารที่เก็บหาได้แล้วพบว่า อาหารที่ผลิตได้ในครัวเรือนในพื้นที่การเกษตรก็กำลังเผชิญความเสี่ยงในด้านความมั่นคงทาง

อาหารเช่นกัน ทั้งจากผลกระทบต่อความแห้งแล้งและฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล ส่งผลให้วิธีการผลิตเปลี่ยนไปจาก ปักดำเป็นการหว่าน ชาวบ้านใช้ปุ๋ยและสารเคมีมากขึ้นเพื่อช่วยให้ข้าวเจริญเติบโต นอกจากนี้ยังมีปัญหาขาดแคลนแรงงานภาคการเกษตรในครัวเรือน โดยพบว่าแรงงานการเกษตรในครัวเรือนมีเพียงรุ่นพ่อรุ่นแม่ วัยรุ่นหนุ่มสาวในพื้นที่ส่วนมากเปลี่ยนอาชีพและทยอยออกไปหารายได้นอกพื้นที่หลายรุ่น ด้วยช่องว่างของแรงงานที่เกิดขึ้น ทำให้มีการใช้เครื่องจักรเข้ามาเป็นเครื่องทุ่นแรงในภาวะการขาดแคลนกำลังคน เป็นการเพิ่มรายจ่ายในการเกษตรในครัวเรือนให้เพิ่มมากขึ้น ซึ่งนอกจากความเสี่ยงของอาหารจากการเก็บหาและการผลิต พบว่าแหล่งอาหารจากระบบตลาดที่ชาวบ้านพึ่งพาเป็นหลัก ชาวบ้านต้องเผชิญกับความเสี่ยงจากเรื่องปัจจัยราคาที่เป็นกลไกควบคุมอาหาร คุณภาพและช่องทางการเข้าถึงอาหารของชาวบ้านเช่นกัน

ข้อค้นพบดังกล่าว สะท้อนให้เห็นว่าชาวบ้านที่อาศัยอยู่รอบป่าชุมชนโนนใหญ่แห่งนี้กำลังตกอยู่ในสถานการณ์ความเสี่ยงทั้งเรื่องการมีอาหาร การเข้าถึงอาหาร และความปลอดภัยของอาหาร ซึ่งสถานการณ์ความเสี่ยงนี้ช่วยให้เห็นถึงแนวโน้มเสถียรภาพความมั่นคงทางอาหารของพื้นที่ศึกษาแห่งนี้ได้ทั้งในปัจจุบันและอนาคต

โดยการศึกษาครั้งนี้จะศึกษาถึง (1) วิถีชีวิตของชาวบ้านกับความมั่นคงทางอาหารภายใต้บริบทการพัฒนาการทางเศรษฐกิจและสังคมที่เข้ามาในพื้นที่จากอดีตถึงปัจจุบัน และ (2) สถานการณ์ความเสี่ยงด้านเสถียรภาพต่อความมั่นคงทางอาหารของชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในบริเวณรอบป่าชุมชนโนนใหญ่ในปัจจุบันและอนาคต โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ประกอบด้วย การสัมภาษณ์แบบกึ่งมีโครงสร้าง (semi-structured interviewing) การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม ในการเก็บรวบรวมข้อมูล โดยมีกลุ่มตัวอย่างแบบบังเอิญ และกลุ่มตัวอย่างโดยวิธีการเลือกแบบเจาะจง จำนวน 34 ครัวเรือน ที่อาศัยอยู่ หมู่ 1 บ้านเสียว หมู่ 2 บ้านเสียว หมู่ 3 บ้านหนองโน หมู่ 15 บ้านหนองมนรัมย์ และหมู่ 16 บ้านหนองขุนศรี ตำบลเสียว อำเภอโพธิ์ศรีสุวรรณ จังหวัดศรีสะเกษ

แนวคิดความมั่นคงทางอาหาร

ในการศึกษาครั้งนี้ใช้แนวคิดและนิยามความมั่นคงทางอาหารขององค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ (FAO) เป็นแนวคิดหลักในการศึกษา และจากการทบทวนนิยามความมั่นคงทางอาหาร จากการให้ความหมายของหน่วยงานต่างๆ ทั้งในประเทศไทยเอง พบว่า การให้ความหมายยังคงสอดคล้องและยึดแนวคิดหลักขององค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติเป็นหลัก โดยเพิ่มเติมมุมมองในมิติต่างๆ เข้าไปเพื่อให้สอดคล้องกับบริบทพื้นที่และเพื่อตอบโจทย์ปัญหาความมั่นคงทางอาหารให้ได้มากที่สุด

แนวคิดความมั่นคงทางอาหาร ได้รับการพัฒนาในช่วงทศวรรษที่ 1970 โดยมีการให้คำนิยาม คำจำกัดความไว้มากมาย และถูกพัฒนาให้มีมิติซับซ้อนขึ้นตามความเข้าใจของผู้คนในเรื่องบทบาทอาหาร หรือแม้แต่ว่าความแตกต่างในแต่ละประเทศและภูมิภาค ในช่วงหลังๆ แนวคิดความมั่นคงทางอาหารยังได้ครอบคลุมการพิจารณาปัจจัยและบริบทเกี่ยวข้องในระดับชุมชน ซึ่งทำให้ประเด็นสำคัญอื่น ที่ไม่ใช่เรื่องอาหารโดยตรง เช่น ความเป็นธรรมทางสังคม การพึ่งพาตนเองและการพัฒนาชุมชน ถูกนำมาวิเคราะห์ภายใต้กรอบของแนวคิดความมั่นคงทางอาหาร (วีรลพัชร ประเสริฐศักดิ์, 2555) นิยามและความหมายที่ถูกนำไปปรับประยุกต์ใช้ในการศึกษา เรื่องความมั่นคงทางอาหารมากที่สุดคือแนวคิดและนิยามจากองค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ (FAO) ที่นิยามความมั่นคงทางอาหารครอบคลุมถึงการที่ประชาชนมีปริมาณอาหารเพื่อการบริโภคที่เพียงพอ มีความหลากหลายของประเภทอาหารที่ได้รับ อาหารมีคุณภาพ ซึ่งหมายถึงคุณค่าทางโภชนาการและความปลอดภัย และประชาชนสามารถเข้าถึงอาหารอันเกิดจากระบบการกระจายอย่างทั่วถึงได้ โดยมีองค์ประกอบของความมั่นคงด้านอาหาร ดังนี้ โดยมีการแบ่งความมั่นคงทางอาหารออกเป็น 4 มิติ ซึ่ง

สัมพันธ์และบางครั้งก็มีนัยยะที่ทับซ้อนกัน (ศจินทร์ ประชาสันต์, 2555) ได้แก่ **1) การมีอาหาร** (Food Availability) หมายถึง การมีอาหารในปริมาณที่เพียงพอและมีคุณภาพที่เหมาะสม ทั้งจากการผลิตภายในประเทศ หรือการนำเข้า (รวมถึงความช่วยเหลือด้านอาหาร) **2) การเข้าถึงอาหาร** (Food Access) หมายถึง การเข้าถึงทรัพยากรที่เหมาะสม (สิทธิ) เพื่อการหาอาหารที่มีคุณค่าทางโภชนาการที่เหมาะสม สิทธิมีความหมายว่า กลุ่มของอาหารซึ่งบุคคลใดสามารถครอบครองโดยกฎหมายทางการเมือง การจัดการทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนที่อยู่อาศัย ทั้งนี้ปัจจัยด้านการตลาดและราคาอาหาร รวมถึงอำนาจการซื้อของปัจเจกชน ซึ่งเกี่ยวข้องกันกับโอกาสในการจ้างงานและการดำรงชีวิตจะเป็นปัจจัยผลักดันให้เกิดการเข้าถึงอาหาร **3) การใช้ประโยชน์** (Food Utilization) หมายถึง การใช้ประโยชน์จากอาหารในการบริโภค โดยมีปริมาณอาหารที่เพียงพอ มีน้ำสะอาดในการบริโภค-อุปโภค มีสุขอนามัยและการดูแลสุขภาพที่ดี ทำให้ความเป็นอยู่ทางกายภาพได้รับการตอบสนองอย่างเพียงพอ เพื่อให้อยู่ในสภาพที่ได้รับคุณค่าทางโภชนาการที่ดี และบรรลุความต้องการทางกายภาพ และ **4) เสถียรภาพด้านอาหาร** (Food Stability) หมายถึง ประชาชน หรือครัวเรือน หรือบุคคลต้องเข้าถึงอาหารอย่างพอเพียงตลอดเวลา ไม่มีความเสี่ยงในการเข้าถึงอาหารเมื่อเกิดความขาดแคลนขึ้นอย่างกะทันหัน (เช่นวิกฤตทางเศรษฐกิจและภูมิอากาศ) หรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นวัฏจักร (เช่น ความไม่มั่นคงทางอาหารตามฤดูกาล) เสถียรภาพด้านอาหารเกี่ยวข้องกับมิติความมั่นคงทางอาหาร ทั้งเรื่องของการมีและการเข้าถึงอาหาร

สำหรับประเทศไทย มีการนิยามความมั่นคงทางอาหารไว้อย่างหลากหลายเช่นเดียวกัน โดยยึดแนวคิดหลักขององค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ (FAO) เป็นต้นแบบและเพิ่มเติมรายละเอียดอื่นๆ เข้าไป โดยมีการนิยามและให้ความหมายไว้ต่างๆ ดังนี้

พระราชบัญญัติคณะกรรมการอาหารแห่งชาติ พ.ศ.2551 ได้ให้ความหมายของ ความมั่นคงทางอาหาร ว่า “การเข้าถึงอาหารที่มีอย่างเพียงพอสำหรับการบริโภคของประชาชนในประเทศ อาหารมีความปลอดภัย และมีคุณค่าทางโภชนาการเหมาะสมตามความต้องการ ตามวัยเพื่อการมีสุขภาวะที่ดี รวมทั้ง การมีระบบการผลิตที่เกื้อหนุน รักษาความสมดุลของระบบนิเวศวิทยา และความคงอยู่ของฐานทรัพยากรอาหารทางธรรมชาติของประเทศ ทั้งในภาวะปกติหรือเกิดภัยพิบัติ สาธารณภัยหรือการก่อการร้ายอันเกี่ยวเนื่องจากอาหารนั้นหมายถึงประชากรไทยทุกคนมีสิทธิในการได้รับอาหารอย่างเพียงพอตามความต้องการ ในระดับปัจเจกบุคคล และมีการผลิตและการเข้าถึงทรัพยากรอย่างเพียงพอ (กรอบยุทธศาสตร์ การจัดการด้านอาหารของประเทศไทย, 2555) และ ปิยาพร อรุณพงษ์ (2556) กล่าวว่า แนวคิดความมั่นคงทางอาหาร เป็นแนวคิดที่ให้สังคมไทยและสังคมโลกได้พิจารณาว่ามนุษย์ทุกคน มีสิทธิในการมีสุขภาวะที่ดี มีอาหารที่มีคุณค่าไว้บริโภคอย่างพอเพียง ซึ่งหล่อหลอมสั่งสมมาจากวัฒนธรรม ภูมิปัญญาของแต่ละสังคม และฐานทรัพยากรของระบบนิเวศที่มีความแตกต่างกัน ความมั่นคงทางอาหารจะเกิดขึ้นได้ต้องไม่มีการผูกขาดในเชิงโครงสร้างทางการผลิต การเข้าถึงฐานทรัพยากร และการบริโภค หากแต่มีการกระจายให้ทุกคนได้มีอิสระในการผลิต การเข้าถึง และการจัดการฐานทรัพยากร รวมทั้งการ บริโภคที่พอเพียง เพื่อนำไปสู่การมีสุขภาวะที่ดีแนวคิดความมั่นคงทางอาหารยังสอดคล้องกับแนวคิดสิทธิมนุษยชนขั้นพื้นฐานที่ถูกรับรองโดยรัฐธรรมนูญ โดยเฉพาะเรื่องที่ดินซึ่งกับความมั่นคงทางอาหารของเกษตรกรมีความเชื่อมโยงเป็นอย่างยิ่งต่อความมั่นคงทางอาหารของสังคม โดยเฉพาะในปัจจุบันที่มีการหวนวิตกต่อเสถียรภาพด้านความมั่นคงทางอาหารที่ทวีความรุนแรง ยิ่งทำให้ความสำคัญของอาชีพเกษตรกรมีความสำคัญมากยิ่งขึ้น

นิยามข้างต้นสะท้อนให้เห็นถึง สถานการณ์เสี่ยงที่จะเกิดภาวะความไม่มั่นคงทางอาหารหลายประการ เช่น ปัญหาการเข้าถึงปัจจัยการผลิตของเกษตรกรโดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาเรื่องที่ดิน ปัญหาความเสื่อมโทรมของฐานทรัพยากรเกษตร การใช้สารเคมีมากเกินไปจนขนาดซึ่งเสี่ยงต่อปัญหาสุขภาพ และทำให้สิ่งแวดล้อมเสื่อม

โทรม เกิดวิกฤตพลังงานและภาวะโลกร้อน รวมทั้งปัญหาการแข่งขันทางการค้าระหว่างประเทศและการเปิดเสรีการค้าทั้งหมดนี้ล้วนมีส่วนสำคัญในการส่งผลกระทบต่อความมั่นคงทางอาหารทั้งโดยตรงและโดยอ้อมทั้งสิ้น

แม้จะมีแนวคิดหลักความมั่นคงทางอาหาร จากองค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ (FAO) ร่วมกัน แต่การนิยามของแต่ละกลุ่มทำให้เห็นถึงความแตกต่างกันทางมุมมองปัญหาในเรื่องความมั่นคงทางอาหาร บางกลุ่มมองปัญหาความมั่นคงทางอาหารเกิดจากปัญหาทางกายภาพ บางกลุ่มมองว่าเป็นปัญหาทางเศรษฐกิจ การเมือง หรือแม้แต่มองปัญหาเกิดจากสังคมและวัฒนธรรม จึงทำให้เห็นแนวคิดความมั่นคงทางอาหารที่หลากหลาย ซึ่งขึ้นอยู่กับว่า ผู้นำแนวคิดความมั่นคงทางอาหารไปใช้จะมีมุมมองและตีความปัญหาเรื่องความมั่นคงทางอาหารในพื้นที่นั้นอย่างไร และคิดว่าอะไรคือปัญหาที่ทำให้เกิดปัญหาความไม่มั่นคงทางอาหารในพื้นที่อย่างแท้จริง

ผลกระทบจากการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมที่ส่งผลต่อความมั่นคงทางอาหาร

เสนห์ จามริก และยศ สันตสมบัติ (2536: 23) กล่าวว่า แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1-7 (พ.ศ.2504 – 2539) มีวัตถุประสงค์เพื่อเพิ่มผลผลิต จึงส่งเสริมการใช้ปัจจัยการผลิตจากภายนอก เช่น ปุ๋ยเคมีสังเคราะห์ เครื่องจักรกลทางการเกษตร จัดหาแหล่งน้ำเพื่อการเกษตร และการผลิตได้ปรับเปลี่ยนจากการผลิตแบบหลากหลายมาเป็นการผลิตเพื่อการพาณิชย์และการส่งออก มีการขยายพื้นที่การเกษตรโดยการบุกเบิกเข้าไปในที่เดิมซึ่งเป็นป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์ มีความหลากหลายทางชีวภาพ การเกษตรถูกปรับเปลี่ยนโดยเน้นการผลิตพืชเชิงเดี่ยว โดยเฉพาะพืชไร่ เช่น ข้าวโพด ข้าวฟ่าง มันสำปะหลัง เลี้ยงสัตว์ เป้าหมายเพื่อการส่งออกป้อนสินค้าเกษตรสู่ประเทศอุตสาหกรรมนำไปเลี้ยงสัตว์ จึงทำให้ชุมชนชนบทในอดีตของประเทศไทยมีวิถีการผลิตแบบดั้งเดิมที่เป็นชุมชนเกษตรพึ่งพาอาหารจากแหล่งธรรมชาติ โดยมีการเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์เพื่อการบริโภคเองในครัวเรือน และขายหากมีผลผลิตเหลือจากการบริโภคภายในครัวเรือน เปลี่ยนเป็นการผลิตเพื่อเศรษฐกิจตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติทั้ง 7 ฉบับ ทำให้การบริโภคของคนไทยจึงต้องหันมาพึ่งพาตลาดมากขึ้น เช่น การมีร้านค้า ตลาด ร้านอาหาร แผงลอย และรถเร่ ในขณะที่ครัวเรือนซึ่งประกอบอาชีพการเกษตรยังคงเป็นกลุ่มครัวเรือนที่ยากจนที่สุดของประเทศ ต้องเผชิญปัญหาราคาสินค้าเป็นเครื่องกำหนดความสามารถในการเข้าถึงอาหารของผู้บริโภค ทำให้คนชนบทซึ่งเป็นกลุ่มที่มีกำลังซื้อต่ำ ต้องหาซื้ออาหารที่มีราคาแพงและด้อยคุณค่า ทั้งที่ตนเองเป็นผู้ผลิต อีกทั้งทำให้เกษตรกรทะเลาะแนวความคิดเดิมของการทำสวนครัวรั้วกินได้ และการพึ่งพิงป่าในเรื่องอาหารตามธรรมชาติ ทำให้ประชาชนส่วนหนึ่งทำการบุกรุกป่า เพื่อทำการเกษตรตามลัทธิทุนนิยมกันอย่างมากมายจนทำให้เกิดปัญหาหนี้สิน หนี้สินส่วนใหญ่จึงอพยพมาขายแรงงานในเมืองเพิ่มมากขึ้น (เสนห์ จามริก และยศ สันตสมบัติ, 2536: 23)

เห็นได้ว่าผลกระทบจากการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมขาดการคำนึงถึงผลกระทบในท้องถิ่น โดยเฉพาะเรื่องสิ่งแวดล้อมที่นำมาใช้ประโยชน์ ซึ่งสิ่งเหล่านี้ส่งผลโดยตรงต่อความมั่นคงทางอาหาร ซึ่งป่าชุมชนโนนใหญ่เองเป็นหนึ่งในพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบจากกระแสการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเช่นกัน ซึ่งผลกระทบในพื้นที่ป่าเกิดจากการพัฒนาทั้งในและนอกพื้นที่ ล้วนส่งผลกระทบต่อความเสื่อมโทรมของป่าชุมชนโนนใหญ่ ผ่านการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ หิน และการบุกรุกที่ดิน ซึ่งทวีความรุนแรงเรื่อยๆ และถึงแม้ปัจจุบันป่าจะฟื้นฟูสภาพจากการร่วมแรงร่วมใจของชาวบ้าน เปลี่ยนจากป่าโนนใหญ่มาเป็นป่าชุมชนโนนใหญ่ โดยการจัดการของชาวบ้านในพื้นที่ ด้วยการตั้งกฎระเบียบเป็นไปเพื่อฟื้นฟู กำหนดประเภทป่าชุมชนเพื่อควบคุมดูแลรักษาเพื่อจำกัดการเข้าใช้ประโยชน์จากป่าเพื่อหวังให้ป่าชุมชนโนนใหญ่ได้ปรับฟื้นฟูสภาพให้กลับมาสมบูรณ์อีกครั้ง

นอกจากผลกระทบจากการพัฒนาที่ส่งผลกระทบต่อความมั่นคงทางอาหารโดยตรงต่อป่าชุมชนโนนใหญ่และวิถีการพึ่งพาป่า

ลดลงแล้ว พบว่าการพัฒนาส่งผลกระทบต่อปัจจัยด้านอื่น ที่ส่งผลกระทบต่อความมั่นคงทางอาหาร คือ การเคลื่อนย้ายแรงงานในครัวเรือนจากการเกษตรมุ่งหน้าสู่การกลายเป็นแรงงานในภาคอุตสาหกรรม ซึ่งปัญหานี้นำไปสู่ รูปแบบการเปลี่ยนแปลงการผลิตโดยการเปลี่ยนมาใช้เครื่องจักรแทนกำลังแรงงานคนที่ขาดแคลน และผลต่างๆที่ตามมาจากการเปลี่ยนวิธีการผลิต ทั้งรายจ่ายในภาคการเกษตรที่สูงขึ้น การปรับพื้นที่คันทนาเพื่อรองรับการใช้เครื่องจักรซึ่งเป็นการทำลายวงจรชีวิตของสัตว์ในท้องทุ่งนา การพึ่งพาอาหารจากระบบตลาดเพิ่มมากขึ้น สิ่งเหล่านี้ส่งผลกระทบต่อความมั่นคงทางอาหารเช่นเดียวกัน

ผลการศึกษา

1. การศึกษาวิถีชีวิตของชาวบ้านกับความมั่นคงทางอาหารภายใต้บริบทการพัฒนาการทางเศรษฐกิจและสังคมผ่านพัฒนาการตามลำดับเวลา มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

(1.1) ยุคการตั้งถิ่นฐาน พ.ศ.2311 – 2475 ด้วยความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติจากป่าชุมชนโนนใหญ่และลำน้ำห้วยทับทัน จึงเป็นเหตุผลสำคัญในการตั้งถิ่นฐานของชาวบ้านเสียว ชาวบ้านมีวิถีชีวิตเป็นเพื่อยังชีพ ด้วยสภาพที่ตั้งของชุมชนที่มีความใกล้ชิดกับทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ ทำให้วิถีชีวิตของชาวบ้านหลายช่วงอายุคนในพื้นที่แห่งนี้ผูกพันกับป่าชุมชนโนนใหญ่ ผ่านรูปแบบการพึ่งพาป่าเพื่อใช้เป็นแหล่งอาหาร ทั้งการล่าสัตว์ การเก็บหาอาหารจากป่าทั้งพืชผัก สมุนไพร การใช้ประโยชน์จากต้นไม้ในการสร้างที่อยู่อาศัย เครื่องใช้ไม้สอย เครื่องนุ่งห่มและทำเชื้อเพลิง โดยการเข้าใช้ประโยชน์จากป่าเป็นไปอย่างอนุรักษ์เป็นการใช้ประโยชน์อย่างพอเพียงและต่อเนื่อง โดยการเก็บหาอาหารมาเพียงพอกินไม่มีการเก็บเพื่อกักตุน และรู้จักแบ่งปันให้ญาติพี่น้องเพื่อนบ้านที่อาศัยอยู่ในชุมชนเดียวกัน ทำให้ป่าชุมชนโนนใหญ่แห่งนี้เปรียบเสมือนตู้กับข้าวใบใหญ่ของคนในชุมชนและผู้คนภายนอกเข้ามาพึ่งพิงใช้ประโยชน์อย่างไม่สิ้นสุด และนอกจากการพึ่งพาอาหารจากป่าชุมชนโนนใหญ่ ชาวบ้านยังมีระบบการผลิตอาหารเพื่อการยังชีพจากการทำนา โดยใช้แรงงานคนในครัวเรือน แรงงานสัตว์ และการลงแขกเป็นกำลังหลักในการผลิตอาหารอีกแหล่งหนึ่งในพื้นที่ดินของตนเอง

(1.2) ยุคการพัฒนาเศรษฐกิจ 2476 – 2535 วิถีชีวิตชาวบ้านต้องเปลี่ยนแปลงไปเมื่อกระแสการพัฒนาเข้ามาในพื้นที่ป่าชุมชนโนนใหญ่ การใช้ประโยชน์จากป่าที่มากเกินไปจนอาจเรียกว่าเป็นการบุกรุกทำลายป่า ทั้งจากคนภายในและคนภายนอกที่ตัดทวงเอาผลประโยชน์จากป่าชุมชนโนนใหญ่ผ่านรูปแบบต่างๆ เริ่มตั้งแต่ประมาณปี 2476 เส้นทางรถไฟได้ก่อสร้างถึงห้วยทับทัน ถือเป็นสิ่งอำนวยความสะดวกแรกที่เข้ามาในพื้นที่ป่าชุมชนโนนใหญ่แห่งนี้ ซึ่งเอื้อต่อการถ่ายทอดทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ ผ่านการตัดไม้ทำลายป่า นอกจากนั้นคนภายนอกยังรับซื้อไม้แปรรูปและถ่านจากชาวบ้าน ส่งผลให้ชาวบ้านที่อยู่อาศัยโดยรอบป่าเริ่มบุกรุกป่า ประมาณปี 2480 เมื่อราคาถ่านและไม้แปรรูปเริ่มซบเซาลง ตรงกับช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 รัฐบาลมีนโยบายส่งเสริมให้เกษตรกรบุกเบิกขยายที่ดินทำกิน ชาวบ้านในพื้นที่เริ่มบุกรุกพื้นที่เพื่อปลูกไร่อ้อย ไร่ฝ้าย ไร่ข้าว จึงทำให้พื้นที่ป่าชุมชนโนนใหญ่ที่เคยอุดมสมบูรณ์ได้เสื่อมสภาพลงอย่างรวดเร็ว จนกระทั่งปี 2497 เกิดภาวะฝนแล้งในพื้นที่ นายสน ธงชัย ซึ่งเป็นกำนันในขณะนั้นได้เป็นแกนนำในการชักชวนให้ชาวบ้านในพื้นที่เลิกทำไร่และปล่อยป่าให้ฟื้นคืนสภาพอย่างเดิม เพราะคิดว่าปัญหาฝนแล้งน่าจะเกิดจากสภาพป่าที่เสื่อมโทรมลงจากการถูกบุกรุกหลังจากป่าเริ่มฟื้นคืนสภาพเช่นที่เคยเป็นมา และหลังจากป่าชุมชนโนนใหญ่กำลังกลับคืนสู่ความสมบูรณ์อีกครั้งจากการลดการเข้าใช้ประโยชน์จากการทำไร่ของชาวบ้าน แผนพัฒนาเศรษฐกิจ ฉบับที่ 1 ถูกประกาศใช้ในปี 2504 ซึ่งเป็นช่วงที่มีนโยบายส่งเสริมการคมนาคม และเน้นการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อเพิ่มความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ทำให้ชาวบ้านหวนกลับเข้าไปปลูกไร่ทำลายพื้นที่ป่าอีกครั้ง จากนโยบาย

การกระจายการผลิตจากพืชหลักไปสู่พืชผลเกษตรอื่นๆ ซึ่งพิจารณาให้สอดคล้องกับทรัพยากรธรรมชาติในแต่ละภูมิภาค ด้วยสภาพทางภูมิศาสตร์ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นพื้นที่เป็นที่ราบสูง มีความอุดมสมบูรณ์ต่ำ ดังนั้นจึงได้รับการส่งเสริม การปลูกพืชไร่ในพื้นที่ ซึ่งในช่วงนั้นปรากฏพืชเศรษฐกิจ ได้แก่ ปอ มันปะหลัง แพร่กระจายเข้ามาในพื้นที่รอบป่าชุมชนอย่างรวดเร็วนำมาซึ่งความเสื่อมโทรมในพื้นที่ป่าชุมชนเป็นอย่างมาก ส่งผลให้ทรัพยากรด้านอาหาร เช่น ผัก เห็ดหน่อไม้ สัตว์ สมุนไพร ที่เคยอุดมสมบูรณ์กลับลดลงและหายากขึ้น การใช้ประโยชน์จากป่าเปลี่ยนให้กลายเป็นทำลายเรื่องรายได้ การเข้าเก็บหาอาหารต้องใช้เวลามากกว่าเดิม ทำให้ชาวบ้านเปลี่ยนวิถีจากการเก็บหาอาหารจากป่าชุมชนโนนใหญ่ ไปเป็นการซื้ออาหารจากระบบตลาดแทน ประมาณปี 2514 มีร้านค้าชุมชนเกิดขึ้นในพื้นที่ วิธีการซื้อกินเริ่มก่อตัวขึ้น ขายเพียงของแห้งและของใช้น้ำมันก๊าด พริกเกลือ หมาก คูน ของขบเคี้ยว ด้าย เข็ม สบู่ หากต้องการซื้อกับข้าวจะต้องไปซื้อที่ตลาด และเป็นช่วงที่มีรถประจำทางวิ่งเข้ามาในหมู่บ้าน คนในชุมชนเริ่มซื้อของจากภายนอกเข้ามากินมาใช้มากขึ้น แม้กระทั่งพืชผักที่เคยเก็บหาและผลิตได้เองภายในชุมชน วิธีการเพื่อการดำรงชีพหรือวิถีชีวิตแบบ “เฮ็ดอยู่เฮ็ดกิน” ของชาวบ้านในพื้นที่นี้เริ่มเปลี่ยนแปลงไปตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

(1.3) ยุคหลังเป็นป่าชุมชนวิถีชีวิตในการพึ่งพิงป่าลดลง 2535 – 2558 (ปัจจุบัน) แม้ป่าชุมชนโนนใหญ่ จะได้รับการอนุรักษ์และฟื้นฟูให้กลับมามีความสมบูรณ์อีกครั้ง แต่มีสิ่งหนึ่งที่ต้องยอมรับว่า การใช้ประโยชน์จากป่าในช่วงที่ผ่านมาทั้งจากการตัดไม้เผาถ่าน ปลูกพืชเศรษฐกิจ และการสัมปทานป่าในช่วงที่ผ่านมา ทำให้พื้นที่ป่าและความอุดมสมบูรณ์ลดลงเป็นอย่างมาก พร้อมกับการเข้ามาในเรื่องเศรษฐกิจ หรือระบบตลาดภายในชุมชน การแลกเปลี่ยนที่เคยมีในชุมชนเครือข่ายถูกแทนที่ด้วยการซื้อขาย แม้กระทั่งอาหารที่เก็บหามาจากป่าชุมชนโนนใหญ่หรือแหล่งน้ำทรัพยากรจากธรรมชาติก็มีการซื้อขายเข้ามาแทนที่ช่วยเอื้อประโยชน์ทำให้ชาวบ้านไม่ต้องเข้าป่าเพื่อเก็บหาอาหารจากป่าชุมชนโนนใหญ่แต่ก็มีอาหารกินเช่นเดียวกัน ซึ่งสิ่งเหล่านี้เข้ามาเพื่อย่นเวลาตอบสนองความสะดวกสบายในการที่ไม่ต้องเข้าป่าไปหาอาหาร และการแย่งชิงอาหารของคนภายนอกชุมชนที่เข้ามาหาอาหารออกไปขายเพื่อสร้างรายได้ ซึ่งเหตุปัจจัยเหล่านี้เองสะสมขึ้นเรื่อยๆ จนทำให้ชาวบ้านค่อยๆ ละทิ้งวิถีการพึ่งพิงป่าไปอย่างช้าๆ ไปพึ่งพิงระบบอาหารจากแหล่งซื้อขายมากขึ้น (ป่าชุมชนโนนใหญ่ ป่าใหญ่ของชีวิต, 2553)

แต่ละยุคสมัยที่กล่าวมานั้น แสดงถึงพลวัตของวิถีชีวิตของชาวบ้านในแต่ละช่วงของชาวบ้านรอบป่าชุมชนโนนใหญ่ที่สัมพันธ์อย่างยิ่งต่อความมั่นคงทางอาหารของชาวบ้านในพื้นที่แห่งนี้

2. ความมั่นคงทางอาหารของชาวบ้านรอบป่าชุมชนโนนใหญ่

การศึกษาครั้งนี้ผู้ศึกษาได้แบ่งหัวข้อในการศึกษาเรื่องความมั่นคงทางอาหาร ออกเป็น 3 ส่วน ได้แก่ (1) อาหารในพื้นที่และวิธีการเข้าถึงอาหาร โดยผนวกมิติการมีอาหารและมิติการเข้าถึงอาหารเข้าเป็นหัวข้อเดียวกัน เพราะทั้ง 2 มิติดังกล่าวมีความเชื่อมโยงและซ้อนทับกันไม่น้อยของความหมาย โดยศึกษาผ่านแหล่งอาหารที่มีในพื้นที่และแหล่งอาหารที่ชาวบ้านสามารถเข้าถึงได้ (2) มิติการใช้ประโยชน์อาหาร โดยศึกษาผ่านการใช้ประโยชน์อาหารและพฤติกรรมการบริโภคอาหารภายในครัวเรือน และ (3) ศึกษามิติเสถียรภาพ โดยศึกษาผ่านสถานการณ์ความเสี่ยงด้านเสถียรภาพต่อความมั่นคงทางอาหารของชาวบ้านรอบป่าชุมชนโนนใหญ่ ซึ่งการศึกษาดังกล่าว จะอธิบายให้เห็นถึงภาพรวมของสถานการณ์ความมั่นคงทางอาหาร สถานการณ์ความเสี่ยงด้านเสถียรภาพต่อความมั่นคงทางอาหารของชาวบ้านรอบป่าชุมชนโนนใหญ่ โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

2.1 อาหารในพื้นที่และวิธีการเข้าถึงอาหาร

1) อาหารจากป่าชุมชนโนนใหญ่

ด้วยลักษณะป่าชุมชนโนนใหญ่เป็นป่าผสมประกอบด้วย ป่าดิบแล้ง ป่าเบญจพรรณ ป่าเต็งรัง และป่าเบญจพรรณ ลักษณะพืชพรรณจึงมีความหลากหลายตามสภาพป่า ชาวบ้านทั้งในพื้นที่บริเวณโดยรอบ ยังคงสามารถเข้ามาใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนโนนใหญ่ได้อย่างสม่ำเสมอ ป่าชุมชนโนนใหญ่แห่งนี้ จึงถูกกล่าวให้เป็น “ตู้กับข้าวใบใหญ่” ของคนที่เข้ามาพึ่งพาอาศัยเป็นแหล่งอาหาร ทั้งเนื้อสัตว์ ผัก ผลไม้ และสมุนไพร โดยมีอาหารที่สามารถพึ่งพิงได้ตลอดทั้งปี และอาหารที่สามารถพึ่งพิงได้เฉพาะช่วงบางฤดูกาลนั้นๆ แตกต่างกันไปตามธรรมชาติของวงจรการเจริญเติบโตของอาหาร ซึ่งพบว่าอาหารประเภทผัก ผลไม้ป่า และสมุนไพร สามารถเก็บได้ทุกฤดูกาลสลับเปลี่ยนหมุนเวียน แตกหน่อออกผลให้ได้เก็บกันตั้งแต่ต้นปีถึงท้ายปี ซึ่งพบว่าในฤดูฝน อาหารตามธรรมชาติจะมีความอุดมสมบูรณ์มากที่สุดเมื่อเทียบใน 3 ฤดูกาล จากการเก็บข้อมูลพบว่าอาหารที่ได้รับความนิยมสูงสุดในการเข้าป่าเพื่อเก็บหา ที่มีความสำคัญมากทั้งในการบริโภคและสร้างรายได้ทางเศรษฐกิจ คือ เห็ดปลวก เห็ดเผาะ เห็ดระโงก เห็ดปลวก เห็ดผึ้ง จะมีราคาแตกต่างกันไปขึ้นอยู่กับความนิยมในขณะนั้นและความสวยงามของลักษณะที่เก็บได้ และตามมาในช่วงท้ายฤดูฝนจะเป็นหน่อไม้ ส่วนในฤดูหนาว ความหลากหลายของอาหารจะลดหลั่นลงมา โดยมีอาหารประเภท มันนกก มันน้ำ มันแขง มันนอน มันเห็บ กลอย เป็นอาหารหลักที่ชาวบ้านนิยมเข้าเก็บหาในช่วงนั้น และสุดท้ายในฤดูร้อน อาหารที่มีและนิยมจะเป็นประเภทแมลง เช่น อินูน แมงดา จิ้งหรีด ตั๊กแตน ไช้ตแดง มดแดง จิโปม เป็นต้น

การเข้าถึงอาหารจากแหล่งนี้ คราวเรือนที่เข้าไปเก็บหาจำเป็นต้องมีทักษะ ภูมิปัญญาที่สืบทอดต่อกันมาจากรุ่นสู่รุ่น และเครื่องมือในการเก็บหา พบว่าผู้ที่เข้ามาเก็บหาอาหารมีทั้งคนจากชุมชนใกล้เคียงและคนต่างถิ่น จึงทำให้การควบคุมการเข้าใช้ประโยชน์จากอาหารในป่าชุมชนโนนใหญ่ตามกฎข้อตกลงและความร่วมมือเป็นเรื่องที่ควบคุมได้ยาก ซึ่งการเข้ามาใช้ประโยชน์จากคนภายนอกที่ไม่ตระหนักถึงการมีอาหารในภายภาคหน้า ย่อมส่งผลกระทบต่อความอุดมสมบูรณ์ด้านการมีอาหารของป่าชุมชนโนนใหญ่

2) อาหารในพื้นที่เกษตรกรรม

พื้นที่การเกษตรในครัวเรือน เป็นอีกหนึ่งพื้นที่สร้างอาหารที่สำคัญอีกแหล่งหนึ่งของชาวบ้าน เช่นเดียวกับกับป่าชุมชนโนนใหญ่ โดยพื้นที่การเกษตร ประกอบไปด้วย อาหารจากท้องทุ่งนา ทั้ง ข้าว พืชผัก และสัตว์ รวมไปถึงพืชผักที่ชาวบ้านปลูกไว้ในแปลงผักสวนครัว ในกระถาง ยางรถยนต์เก่า หรือขึ้นตามริมรั้วบ้านจากธรรมชาติ การใช้ประโยชน์ในที่ดินหรือพื้นที่การเกษตรของชาวบ้านจะเป็นไปเพื่อผลิตอาหารในแต่ละครัวเรือนให้ได้มีอาหารไว้กินไว้และสร้างรายได้หลักให้ครัวเรือนซึ่งปัจจัยหลักนี้มีความเชื่อมโยงอย่างยั้งต่อความมั่นคงทางอาหาร

จากการเก็บข้อมูลจากครัวเรือนตัวอย่างในการใช้ประโยชน์ที่ดินพบสัดส่วนการใช้ประโยชน์ที่ดินสำหรับ*การทำนาปลูกข้าว* สูงสุดเมื่อเทียบกับการใช้ประโยชน์พื้นที่ในส่วนด้านอื่น เนื่องด้วยชาวบ้านมีอาชีพเกษตรกรรม โดยการทำนาปลูกข้าวในพื้นที่แห่งนี้สามารถทำนาปลูกข้าวได้เพียงปีละหนึ่งครั้ง ปริมาณข้าวที่ได้ในแต่ละปีเฉลี่ยแล้วจะมีปริมาณใกล้เคียงกัน ซึ่งปริมาณจะมากหรือน้อยนั้นขึ้นอยู่กับฝนและปริมาณน้ำในช่วงขณะนั้น โดยผลผลิตที่ผลิตได้ชาวบ้านจะคำนึงถึงประโยชน์เพื่อการบริโภคเป็นหลักแล้วค่อยจำหน่ายเพื่อเป็นรายได้ในลำดับถัดไป ความสามารถในการผลิตข้าวได้เองภายในครัวเรือนจึงเป็นหลักประกันความมั่นคงทางอาหารที่ดีอีกประการหนึ่ง นอกจากนั้นพบว่า มีการใช้ประโยชน์ที่ดินซับซ้อนกันในการผลิตพืชอาหารอย่างอื่น คือ อาหารประเภทผัก ในพื้นที่ทำนาเช่น ต้นขี้เหล็ก ผักหวานป่า ต้นแค และผักสวนครัว ผักเครื่องเคียงและผักเครื่องเทศ เช่น พริก ตะไคร้ ต้นหอม ผักชี ส่วนอาหารประเภทเนื้อสัตว์ ที่ได้จากท้องทุ่งนา

เช่น กบ เขียด ปลา ปู นอกจากการใช้ประโยชน์ในการทำนาปลูกข้าวแล้ว พบว่า มีการใช้ประโยชน์ในการ **ปลูกพืชเศรษฐกิจ** ได้แก่ มันสำปะหลัง และต้นยางพารา มีทั้งปลูกเต็มไร่และปลูกแซมตามคันนา ซึ่งพบว่าการปลูกมันสำปะหลังและยางพาราปลูกมีไม่กี่คร้วเรือนในพื้นที่แห่งนี้ เนื่องจากความเหมาะสมของพื้นที่ กล่าวคือชาวบ้านจะปลูกมันสำปะหลังในพื้นที่ที่เป็นพื้นที่สูง หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “ที่ดอน” ซึ่งการทำนาปลูกข้าวบนที่ดอนมีความเสี่ยงสูง ทำให้ชาวบ้านที่มีที่ดอนปลูกมันสำปะหลังในพื้นที่ส่วนนั้นแทนการปลูกข้าว ส่วนในพื้นที่ลุ่มก็ทำนาปลูกข้าวตามปกติ การปลูกพืชเศรษฐกิจดังกล่าวเป็นไปเพื่อสร้างรายได้ นอกจากการใช้ประโยชน์ที่ดินในการทำนาปลูกข้าวที่มีในทุกคร้วเรือน พบว่า การใช้ประโยชน์ที่ดินเป็นพื้นที่ **แหล่งน้ำ** มีทุกคร้วเรือนเช่นเดียวกัน ด้วยสภาพพื้นที่โดยทั่วไปเป็นที่ราบสูง เนื้อดินส่วนใหญ่เป็นดินร่วนปนทราย ทำให้น้ำซึมผ่านได้เร็วไม่สามารถเก็บกักน้ำได้นาน ทุกคร้วเรือนจึงต้องมีสระน้ำเพราะน้ำที่ใช้ในการทำเกษตรมีเพียงน้ำฝนเพียงแหล่งเดียว และพบว่ามีการใช้ประโยชน์พื้นที่ในการ **เลี้ยงสัตว์** ทั้งเลี้ยงแบบปล่อยให้หากินในทุ่งนาและเลี้ยงไว้ในบ้านโดยมีคอกให้อยู่อย่างเป็นสัดส่วนและเลี้ยงในแหล่งน้ำ เพื่อประโยชน์ในการใช้แรงงานและเป็นอาหารในคร้วเรือน

นอกจากการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อผลิตอาหารไว้กินในคร้วเรือนและสร้างรายได้จากอาหารหรือพืชที่ผลิตแล้วนั้น พบว่า ชาวบ้านมีการ **ใช้ประโยชน์อื่นๆ** คือ การนำที่ดินไปจ้างองเพื่อหารายได้มาใช้จ่ายในยามฉุกเฉิน เมื่อหาเงินไปคืนตามจำนวนที่ตกลงกันไว้ ก็จะได้ที่ดินคืนกลับไปใช้ประโยชน์ในด้านอื่นเช่นเดิม

การใช้ประโยชน์ที่ดินของชาวบ้านในช่วงต้นแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของปัจจัยเรื่องที่ดินที่อย่างมีนัยยะสำคัญต่อความมั่นคงทางอาหาร หากชาวบ้านมีที่ดินเป็นของตนเอง ชาวบ้านสามารถผลิตอาหารไว้บริโภคเองและสร้างรายได้ให้คร้วเรือนภายใต้ที่ดินที่ตนมีได้ จึงถือได้ว่าที่ดินหรือพื้นที่ทางการเกษตรของชาวบ้านถือเป็นหลักประกันความมั่นคงทางอาหารที่สำคัญอีกทางหนึ่งของชาวบ้าน โดยชาวบ้านจะมีอาหารกินตลอดทั้งปี ทั้งจากการทำนา และการปลูกพืชอาหารอื่นๆ ในพื้นที่ดินของตน

3) อาหารจากการแบ่งปันและการซื้อขายอาหารภายในชุมชน

การแบ่งปันอาหารนี้ยังพบอยู่ในวิถีชีวิตของผู้คนที่อาศัยอยู่รอบป่าชุมชนโนนใหญ่ การแบ่งปันอาหารไม่ขึ้นอยู่กับช่วงฤดูกาล ชาวบ้านมีการแบ่งปันอาหารให้แก่กันอยู่เสมอ ซึ่งกลุ่มคนที่ได้รับการแบ่งปันอาหารสูงสุดในชุมชนจะเป็นกลุ่มคนผู้สูงอายุ โดยเฉพาะกลุ่มผู้สูงอายุที่อยู่ลำพัง ด้วยอายุที่มากขึ้นทำให้ไม่สามารถเข้าไปเก็บหาและผลิตอาหารเองได้เหมือนเช่นก่อนจึงได้รับการช่วยเหลือด้านอาหารจากญาติพี่น้องของตนเองหรือเพื่อนบ้านในชุมชน โดยอาหารที่มีการแบ่งปันหรือได้รับการแบ่งปันจะเป็นอาหารที่ได้จากการเก็บหาจากธรรมชาติหรือผลิตเองในพื้นที่การเกษตรมากกว่าอาหารที่ซื้อผ่านระบบตลาด โดยการแบ่งปันอาหารของชาวบ้านส่วนใหญ่เมื่อหาอาหารมาได้แล้ว บางครั้งถ้าปริมาณไม่มากก็นำมาประกอบอาหาร เช่น นำอาหารที่เก็บหามาได้ไปต้มแล้วชวนกันมากินข้าวร่วมกัน หรือถ้าได้ปริมาณมากจะมีแบ่งกิน แบ่งปัน และแบ่งขาย

4) อาหารจากระบบตลาด

อาหารจากระบบตลาด คือ อาหารที่มีแหล่งผลิตอยู่ภายนอกชุมชน ชาวบ้านเข้าถึงอาหารโดยการได้อาหารผ่านการซื้อขายจากพ่อค้าแม่ค้าคนกลางผ่านแหล่งการขายทั้งภายในและภายนอกชุมชน ซึ่งจากการเก็บข้อมูลพบแหล่งอาหารจากระบบตลาดที่ชาวบ้านเข้าถึงได้ประกอบด้วย

(1) **อาหารจากร้านค้าในชุมชน** พบว่ามีร้านค้าในชุมชน 3 ประเภทในพื้นที่การศึกษา คือ 1. ร้านขายของชำ จำนวน 6 ร้าน โดยภายในร้านขายของชำมีสินค้าลักษณะคล้ายคลึงกันทุกร้านคือสินค้าประเภทเครื่องอุปโภคบริโภค เช่น ผงซักฟอก น้ำมันรถ น้ำมันพืช อาหารแห้ง เครื่องดื่ม เครื่องปรุง ขนมขบเคี้ยว เป็นต้น 2. ร้านขายของชำและวัตถุดิบประกอบอาหาร จำนวน 4 ร้าน โดยจะมีอาหารสด หลายประเภท

เพิ่มเติมเข้ามา ได้แก่ ประเภทเนื้อสัตว์ เช่น เนื้อหมู เนื้อไก่ เนื้อปลา เช่น ปลาช่อน ปลาดุก ปลาทุบ ประเภท ผัก เช่น มะเขือเทศ พริกสด หอมแดง และ ประเภทผลไม้ เช่น ส้ม กล้วย ลำไย และ 3. ร้านอาหาร จำนวน 3 ร้าน ได้แก่ ร้านขายกับข้าวถุงที่ผู้ขายเป็นคนปรุงเองในตอนเช้า หลายเมนูทุกวันสับเปลี่ยนหมุนเวียนไป ร้านขายก๋วยเตี๋ยวเนื้อ และอาหารอีสานประเภท ลาบ ต้ม และ ร้านขายกวยจั๊บ ส้มตำ โดยลูกค้าคือชาวบ้านในพื้นที่ และนอกพื้นที่ที่เดินทางสัญจรผ่านสำหรับร้านก๋วยเตี๋ยวเนื้อที่ตั้งติดริมถนนศรีสะเกษ – สุรินทร์

(2) **อาหารจากรถขายกับข้าว** พบว่า รถกับข้าวที่วิ่งมาขายในชุมชน จะนำอาหาร ซึ่งประกอบไปด้วยวัตถุดิบที่เป็นอาหารสดหลากหลายประเภท และอาหารปรุงสุกโดยวิธีการต้ม ผัด แกง ทอด ปิ้ง หมก เป็นต้น โดยมีทั้งรถปิคอัพและรถมอเตอร์ไซด์ที่วิ่งเข้ามาขายกับข้าวในหมู่บ้าน ซึ่งอาหารที่นำมาขายมีหลายประเภทที่คล้ายกับร้านขายของชำและวัตถุดิบประกอบอาหารในชุมชน เช่น แต่จะมีความหลากหลายของชนิดอาหารและความสดใหม่ให้เลือกมากกว่าให้ชาวบ้านได้เลือกมากกว่า นอกจากนั้นมีประเภทอาหารที่เพิ่มคือ ประเภทของหวานและขนม เช่น ขนมไข่เต่า ขนมปัง ปลาทองโก้ ขนมกรูบกรอบ น้ำเต้าหู้ ขนมชั้น วั่นกะทิ ข้าวเหนียวแก้ว ซึ่งร้านขายของชำและวัตถุดิบประกอบอาหารจะไม่นำอาหารประเภทนี้มาขายเนื่องจากไม่สามารถเก็บได้นานและลูกค้าไม่ได้เรียกร้องให้นำมาขายหากนำมาแล้วขายไม่หมด

(3) **อาหารจากตลาด** พบว่ามีประเภทอาหารที่ขายคล้ายคลึงกับอาหารจากร้านค้าในชุมชน รถขายกับข้าว โดยความแตกต่างของอาหารจากตลาดสดคือ มีความสดใหม่และหลากหลายของให้เลือกและเปรียบเทียบได้มากกว่าอาหารจากแหล่งอื่นๆ หากเมื่อผู้ซื้อมีความต้องการซื้อวัตถุดิบประกอบอาหารหรืออาหารผู้ซื้อสามารถเลือกเปรียบเทียบคุณภาพและราคาได้มากกว่า 1 ร้าน และตรงกับความต้องการอย่างแท้จริง

ด้วยวิถีชีวิตด้านการพึ่งพาอาหารที่เปลี่ยนไป พบว่าปัจจุบันชาวบ้านหันไปพึ่งพาระบบตลาดมากขึ้น รายได้จึงเป็นส่วนสำคัญในการเข้ามามีส่วนร่วมเกี่ยวข้อง ซึ่งการพึ่งพาอาหารผ่านระบบตลาด ถือได้ว่าเรื่องราคาเป็นปัจจัยหลักที่มีความสำคัญในการควบคุมการเข้าถึงอาหาร หรืออาจกล่าวได้ว่าราคาอาหารนี้เองจะเป็นตัวกำหนดความสามารถหรือกำลังในการเข้าถึงอาหารผ่านระบบการซื้อขายโดยอัตโนมัติของชาวบ้านโดยตรง ในการซื้ออาหารแต่ละครั้งชาวบ้านจะคำนึงถึง ความพอดีและเหมาะสมของราคาอาหารและอาหารที่ได้รับ โดยรูปแบบการซื้ออาหารของชาวบ้าน

2.2 การจัดการการใช้ประโยชน์อาหารและพฤติกรรมและการบริโภคอาหารภายในครัวเรือน

จากการเก็บข้อมูล พบว่า ชาวบ้านมีความสามารถในการจัดการอาหาร โดยมีแหล่งอาหารที่อุดมสมบูรณ์เพียงพอแก่การบริโภคสำหรับคนที่อาศัยอยู่รอบๆ ถึงแม้วิถีชีวิตของชาวบ้านจะเปลี่ยนไป แต่ป่าชุมชนโนนใหญ่ ยังถือเป็นแหล่งอาหารที่ชาวบ้านสามารถเข้าเก็บหาอาหารได้ตลอดเวลาหมุนเวียนไปตามฤดูกาล จากข้อมูลข้างต้น พบว่าชาวบ้านมีแหล่งอาหารให้เข้าถึงหลายแหล่งซึ่งการเลือกเข้าถึงแต่ละแหล่งอาหารนั้น ขึ้นอยู่กับว่าอาหารที่ต้องการเป็นอาหารประเภทใด โดยชาวบ้านจะเลือกเข้าถึงอาหารที่หาได้ง่ายจากรอบตัวก่อนเป็นอันดับแรก ทั้งอาหารที่มาจากป่าชุมชนโนนใหญ่ อาหารที่มาจากพื้นที่การเกษตร อาหารที่ได้จากการแบ่งปันจากญาติพี่น้อง ถ้าไม่มีอาหารจากแหล่งนี้แล้ว แหล่งอาหารถัดไปที่ชาวบ้านเลือกเข้าถึงจะเป็นอาหารที่มาจากระบบตลาด ซึ่งการจะเข้าถึงและใช้ประโยชน์อาหารจากแหล่งใดแหล่งหนึ่งมากหรือน้อยนั้นขึ้นอยู่กับทักษะ และความสามารถของชาวบ้านทั้งสิ้น

ส่วนด้านโภชนาการและความปลอดภัย พบว่า ความหลากหลายของอาหารที่ชาวบ้านสามารถเข้าถึงได้จากหลายช่องทาง ทั้งอาหารที่ได้จากธรรมชาติ และอาหารที่ได้จากจากระบบตลาด ชาวบ้านมีความสนใจในการเลือกอาหารเพื่อมากินเป็นอย่างมาก กล่าวคือ หากอาหารที่ได้มาจากธรรมชาติ ทั้งจากป่า

ชุมชนโนนใหญ่ แหล่งน้ำธรรมชาติ และพื้นที่การเกษตรของตน ย่อมมีความมั่นใจได้ว่าอาหารที่เก็บหามาได้นั้นย่อมมีรสดี สะอาด และมีคุณค่าโภชนาการกว่าอาหารที่ได้ผ่านจากแหล่งระบบตลาด แต่ถึงอย่างไรก็ตามจากการเก็บข้อมูลพบว่า ชาวบ้านมีความสนใจเรื่องในการเลือกอาหาร หากถามถึงความเชื่อมั่นในความปลอดภัยของอาหารที่นำมาขายแล้วนั้น ชาวบ้านกล่าวว่า ไม่เชื่อว่าอาหารที่ขายอยู่ในระบบตลาดมีความปลอดภัยทั้งหมด เชื่อว่าต้องมีการใช้สารเคมีในกระบวนการผลิต แต่จะมีขั้นตอนการเลือกซื้อเพื่อให้ตนเองมีความรู้สึกละสบายใจคือ การเลือกซื้อจากแหล่งขายที่ตนรู้จัก ใช้วิธีการจะเลือกอาหารที่ดีที่สุด โดยการสังเกตและสัมผัส เมื่อซื้ออาหารมาแล้ว จะนำมาล้างทำความสะอาดก่อนนำไปปรุงประกอบอาหารเอง ซึ่งการปรุงอาหารกินเองทำให้ตนเองมีความเชื่อว่าอาหารเหล่านั้นจะมีความสะอาดและปลอดภัยกว่าอาหารที่ซื้อถุงสำเร็จรูป แต่สำหรับอาหารถุงสำเร็จรูปที่ซื้อมากินนั้น การเลือกซื้อนอกจากจะเลือกซื้อจากพ่อค้าแม่ค้าที่รู้จักแล้วนั้นอาหารที่ซื้อส่วนมากจะเป็นอาหารที่เป็นอาหารพื้นบ้านมีการปรุงอย่างเรียบง่าย มีส่วนประกอบของวัตถุดิบที่คุ้นเคย

2.3 สถานการณ์ความเสี่ยงด้านเสถียรภาพต่อความมั่นคงทางอาหารของชาวบ้านรอบป่าชุมชนโนนใหญ่

มิติเสถียรภาพ เป็นหนึ่งในมิติความมั่นคงทางอาหารที่สำคัญ ที่จะสะท้อนให้เห็นถึงสถานการณ์ความเสี่ยงของความมั่นคงทางอาหารในมิติการมีอาหาร การเข้าถึงอาหาร และการใช้ประโยชน์ของชาวบ้านรอบป่าชุมชนโนนใหญ่ ซึ่งการศึกษาในครั้งนี้พบว่า 7 สถานการณ์ความเสี่ยงด้านเสถียรภาพต่อความมั่นคงทางอาหารของชาวบ้านรอบป่าชุมชนโนนใหญ่ โดยเรียงจากสถานการณ์ความเสี่ยงที่มีความรุนแรงและส่งผลกระทบต่อความมั่นคงทางอาหารของชาวบ้านในพื้นที่ โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

สถานการณ์ความเสี่ยงในพื้นที่	สถานการณ์ความรุนแรงในพื้นที่	ผลกระทบที่อาจก่อให้เกิดกับความมั่นคงทางอาหารในอนาคต
1) ความเสี่ยงเรื่องสภาพภูมิอากาศและความไม่มั่นคงทางอาหารตามฤดูกาล	สูง	สูง
2) ปัญหาช่องว่างของแรงงานและการเพิ่มขึ้นของรายจ่ายในภาคการเกษตรกรรมในพื้นที่	สูง	สูง
3) ความเสี่ยงเรื่องการมีอาหารในพื้นที่ป่าชุมชนโนนใหญ่	ปานกลาง	ปานกลาง
4) ความเสี่ยงเรื่องการเข้าถึงอาหารในพื้นที่ป่าชุมชนโนนใหญ่	ปานกลาง	ปานกลาง
5) ความเสี่ยงเรื่องความปลอดภัยและการใช้ประโยชน์ของอาหาร	ปานกลาง	สูง
6) ความเสี่ยงจากการแย่งชิงอาหารจากคนนอกพื้นที่	ปานกลาง	ปานกลาง
7) ความเสี่ยงเรื่องการปลูกพืชเศรษฐกิจในพื้นที่	ต่ำ	สูง

(1) **ความเสี่ยงเรื่องสภาพภูมิอากาศและความไม่มั่นคงทางอาหารตามฤดูกาล** ข้อมูลจากบันทึกเหตุการณ์ภัยแล้ง ในปี 2556/2557 โดย สถาบันสารสนเทศทรัพยากรน้ำและการเกษตร (องค์การมหาชน) ตั้งแต่เดือนตุลาคม 2556 ถึงวันที่ 1 พฤษภาคม 2557 พบว่า อำเภอโพธิ์ศรีสุวรรณ อยู่ในเกณฑ์ภัยพิบัติกรณีฉุกเฉิน (ภัยแล้ง) ซึ่งปัญหาเรื่องสภาพอากาศและสถานการณ์ภัยแล้ง ส่งผลต่อเรื่องความมั่นคงทางอาหารกับชาวบ้านเป็นอย่างมาก ทั้งอาหารที่มาจากพื้นที่ป่าชุมชนโนนใหญ่ และอาหารที่ชาวบ้านผลิตขึ้นเองในพื้นที่การเกษตร กล่าวคือเมื่อสภาพอากาศเริ่มผันผวน พอถึงฤดูฝนแต่ฝนกลับไม่ต้องตามฤดูกาลที่เคยเป็น ทำให้วงจรอาหารจากธรรมชาติในป่าชุมชนโนนใหญ่ได้รับผลกระทบบางชนิดเริ่มน้อยลงและไม่พบแล้วในป่าชุมชนโนนใหญ่ ซึ่งอาหารที่ชาวบ้านผลิตในพื้นที่เกษตรกรรม การทำนาาก็ได้รับผลกระทบเช่นเดียวกัน จากการทิ้งช่วงของฝนและปริมาณน้ำฝนมีลดน้อยลง ทำให้ชาวบ้านเปลี่ยนจากวิธีการดำนาเป็นการหว่านแทนเพื่อให้ทันใช้น้ำที่ขังอยู่ในทุ่งนา ซึ่งการทำนาหว่านทำให้วงจรชีวิตสัตว์ในท้องทุ่งนาลดลง เนื่องจากความถี่ในการเกิดของต้นข้าวในนา ทำให้การวางไข่ของสัตว์ต่างๆ เช่น กบ ปลา ลดปริมาณลง อีกทั้งการใช้ปุ๋ยเข้ามาช่วยการเจริญเติบโตของข้าว ทำให้การผลิตมีรายจ่ายเพิ่มมากขึ้น และปัญหาการใช้สารเคมีในพื้นที่เริ่มตามมา

(2) **ความเสี่ยงเรื่องปัญหาช่องว่างของแรงงานและการเพิ่มขึ้นของรายจ่ายในภาคการเกษตรกรรมในพื้นที่** พบว่าด้วยการพัฒนาพื้นที่ทำให้ปัจจัยเรื่องเศรษฐกิจเข้ามามีส่วนในการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของผู้คนที่อาศัยอยู่รอบป่าชุมชนโนนใหญ่ กลุ่มหนุ่มสาววัยแรงงานบางกลุ่มเลือกที่จะอาศัยอยู่ในพื้นที่เดิมแต่เปลี่ยนอาชีพในการสร้างรายได้นอกเหนือจากภาคการเกษตร แต่ส่วนมากเลือกที่จะออกไปต่อสู้ออกนอกพื้นที่ หันหลังให้การทำเกษตร ทำให้โครงสร้างของแรงงานภาคการเกษตรในพื้นที่ลดลงและคนที่ทำการเกษตรในพื้นที่แห่งนี้มีอายุเฉลี่ยเพิ่มสูงขึ้น ซึ่งจากปัญหาช่องว่างแรงงาน ทำให้ปัจจุบันการทำนาในหลายครัวเรือนใช้การจ้างแทน การทำนาแต่ละขั้นตอนเป็นเงินทุกบาททุกสตางค์ จากแรงงานคนมาสู่การใช้เครื่องจักร คือ รถไถรถเกี่ยวข้าว เข้ามาเป็นเครื่องผ่อนแรงในการทำนา ซึ่งการใช้รถไถและรถเกี่ยวข้าวนี้ ต้องมีการปรับสภาพพื้นที่การทำนาให้เป็นพื้นที่โล่งกว้างและเสมอกัน ไม่เช่นนั้นรถจะลงไปไถและเก็บเกี่ยวไม่ได้ ทำให้ชาวบ้านหลายครัวเรือนปรับพื้นที่นาของตนเองเพื่อรองรับการทำนารูปแบบใหม่นี้ ซึ่งส่งผลถึงวงจรอาหารสัตว์ที่เคยมีในท้องทุ่งนาให้ลดปริมาณลงอีกหนึ่งทางด้วย

(3) **ความเสี่ยงเรื่องการเมืองอาหารในพื้นที่ป่าชุมชนโนนใหญ่** ป่าชุมชนโนนใหญ่มีความอุดมสมบูรณ์และเป็นแหล่งอาหารที่สำคัญมีความหลากหลายของชนิดอาหาร ถึงแม้ในบางปีจะมีปัญหาเรื่องสภาพอากาศที่ไม่ตรงตามฤดูกาล แต่ยังคงมีอาหารให้ชาวบ้านได้พึ่งพิง โดยความเสี่ยงเรื่องการเมืองอาหารในพื้นที่ป่าชุมชนโนนใหญ่ มีสาเหตุจากการเข้าใช้ประโยชน์ในการพึ่งพาอาหารที่ขาดการดูแลเอาใจใส่ร่วมกันของคนในพื้นที่และคนที่เข้ามาพึ่งพาป่าชุมชนโนนใหญ่แห่งนี้ สักวันอาหารในป่าแห่งนี้ก็จะค่อยๆ ลดลงไปเรื่อยๆ เพราะการเข้าเก็บหาอาหารเป็นไปเพื่อสร้างรายได้ หากคนที่เข้ามาพึ่งพิงหวังเพียงแค่นำอาหารออกไปให้มากที่สุดแต่ไม่คำนึงถึงคนส่วนรวมที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ จนทำให้เกิดการรณรงค์ขอความร่วมมือจากผู้คนที่เข้ามาใช้ประโยชน์พึ่งพาป่าชุมชนโนนใหญ่แห่งนี้ร่วมกัน ผ่านการออกกฎข้อห้ามของป่าชุมชนโนนใหญ่ ที่เน้นไปในเรื่องการล่าสัตว์และการประโยชน์จากต้นไม้ ส่วนเรื่องอาหารจะเป็นการใช้การรณรงค์ขอความร่วมมือแทนตามคำขวัญที่ติดไว้ทั่วป่าว่า “ขุดมันถมเหง้า เห็ดเหมาจ้งไว้ ไม้ตายทำพิน ป่ายืนคนยัง” ซึ่งจะช่วยให้คนที่เข้ามาหาอาหารหลงเหลืออาหารไว้บ้างเพื่อรักษาสมดุลให้ธรรมชาติได้ผลิตอาหารทดแทนในส่วนที่ถูกนำออกไปเพื่อให้ครั้งต่อไป และเพียงหวังว่าอาหารในป่าแห่งนี้จะมีอยู่ต่อไปถึงรุ่นลูกรุ่นหลาน

(4) **ความเสี่ยงเรื่องการเมืองการเข้าถึงอาหารในพื้นที่ป่าชุมชนโนนใหญ่** สำหรับการเข้าพึ่งพาอาหารจากป่าชุมชนโนนใหญ่ พบว่ากลุ่มคนที่เข้าป่าเพื่อเก็บหาในปัจจุบันลดลงเป็นอย่างมากเมื่อเปรียบเทียบกับสมัยก่อน ด้วยวิถีชีวิตที่เปลี่ยนไปและปัจจัยเศรษฐกิจเข้ามาในพื้นที่ตั้งแต่ช่วงการพัฒนาพื้นที่ในช่วงที่ผ่านมา

มา รวมทั้งมีอาหารจากแหล่งภายนอกเข้ามาเป็นทางเลือกเพิ่มเติม มีให้ซื้อภายในชุมชนจากร้านขายของชำในชุมชน รถกับข้าวที่เข้ามาขายเป็นประจำทุกเช้า เย็นถึงหน้าบ้าน และตลาดสด ที่มีทั้งอาหารสด อาหารแห้ง อาหารสำเร็จรูปมาขาย เนื้อสัตว์ ผักนานาชนิด ไว้ให้เลือกซื้อ ซึ่งอาหารจากระบบตลาดที่ชาวบ้านเลือกเข้าถึงนี้เป็นแหล่งอาหารที่ชาวบ้านสามารถเข้าไปซื้ออาหารหลากหลายชนิดได้ตลอดเวลาที่ต้องการและสะดวกสบายกว่าการเข้าไปเก็บหาอาหารในป่าชุมชนโนนใหญ่ ด้วยเหตุนี้เองทำให้ชาวบ้านหันไปเข้าถึงอาหารจากภายนอกผ่านระบบตลาดมากขึ้น อีกทั้งคนที่เข้าป่าเก็บหาอาหารนั้นปัจจุบันเป็นกลุ่มผู้สูงอายุ ซึ่งถือเป็นประชากรส่วนมากที่อยู่ในชุมชนแห่งนี้ในปัจจุบัน และด้วยอายุที่เพิ่มมากขึ้นทำให้ไม่สามารถเข้าป่าเพื่อเก็บหาอาหารได้เหมือนเช่นก่อน และคนที่มีบ้านเรือนตั้งอยู่ริมชายฝั่งที่ป่าชุมชนโนนใหญ่ ที่ยังมีการชักชวนกันเข้าป่าเพื่อเก็บหาอาหารกันอยู่ถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะในช่วงหน้าฝนที่ป่ามีความอุดมสมบูรณ์อาหารในป่ามีความหลากหลายชาวบ้านจะเข้าไปเก็บหาอาหารกันมาก แต่ถ้านอกฤดูฝนจะเข้าไปบ้างประปราย สภาพอากาศจึงเป็นตัวแปรสำคัญในความอุดมสมบูรณ์ของอาหารในป่าชุมชนโนนใหญ่ นอกจากนั้น ยังพบสถานการณ์ความเสี่ยงด้านการเข้าถึงอาหารของชาวบ้านจากภายนอก คืออาหารที่ซื้อขายผ่านระบบตลาดมากขึ้น ซึ่งปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการพึ่งพาอาหารจากระบบตลาดนี้ ปัจจัยหลักที่สำคัญคือเศรษฐกิจ ซึ่งปัจจัยนี้จะส่งผลต่อการควบคุมการเข้าถึงอาหารของชาวบ้านผ่านเรื่องราคาสินค้า โดยจะเป็นตัวกำหนดความสามารถในการเข้าถึงอาหารจากกำลังซื้อที่มีในแต่ละครัวเรือนที่แตกต่างกันออกไป ราคาอาหารจะมีส่วนในการควบคุมหรือกำหนดการเข้าถึงอาหาร คุณภาพอาหารของผู้ซื้อนั่นเอง ถึงแม้ว่าการพึ่งพาอาหารจากภายนอกหรืออาหารจากระบบตลาดนั้น ทำให้ความเสี่ยงเรื่องการขาดแคลนอาหารนอกฤดูกาลลดลง แต่ความเสี่ยงเรื่องคุณภาพอาหารกลับเพิ่มมากขึ้น โดยการซื้ออาหารทำให้ชาวบ้านสามารถเข้าถึงอาหารได้ทุกฤดูกาล แต่มีข้อจำกัดเรื่องความสด และคุณภาพของอาหาร ที่ไม่สามารถควบคุมคุณภาพและความปลอดภัยได้ด้วยตนเองอย่างเช่นอาหารที่ได้จากการเก็บหาจากป่าชุมชนโนนใหญ่และอาหารที่ได้จากการผลิตเองในพื้นที่เกษตรกรรม

(5) ความเสี่ยงเรื่องความปลอดภัยและการใช้ประโยชน์ของอาหาร พบว่า จากสภาพอากาศที่เปลี่ยนแปลงในพื้นที่ทำให้ชาวบ้านเปลี่ยนวิธีการผลิตในพื้นที่การเกษตรของตนในข้างต้น ทำให้การทำนาของชาวบ้านมีการใช้สารเคมีเพื่อกำจัดวัชพืชมากขึ้น ซึ่งการใช้สารเคมีในพื้นที่มีผลต่อความปลอดภัยของอาหาร ทั้งในข้าว สัตว์ในแหล่งน้ำ และพืชผักที่อยู่บริเวณรอบๆ ซึ่งจากการเก็บข้อมูลพบว่า ชาวบ้านเองมีความกังวลเกี่ยวกับความปลอดภัยในเรื่องความปลอดภัยของอาหารและแหล่งน้ำ ปัจจุบันชาวบ้านไม่กล้ากินน้ำในแหล่งน้ำที่อยู่ในพื้นที่ เนื่องจากกลัวผลกระทบจากสารเคมีที่มีการใช้ในพื้นที่ที่จะไหลลงไป การไปเก็บหาอาหารในพื้นที่การเกษตรเริ่มลดน้อยลง เพราะเกรงกลัวภัยจากสารเคมีที่ใช้เองในพื้นที่การเกษตรของตนและการใช้ในพื้นที่ทางการเกษตรที่อยู่ข้างเคียง โดยชาวบ้านเองมีความกลัวและกังวลผลกระทบจากการสารเคมีอยู่ค่อนข้างมาก จึงเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ชาวบ้านหันไปพึ่งพาอาหารจากระบบตลาดที่มีขายทั้งภายในและภายนอกชุมชนมากขึ้น ซึ่งการพึ่งพาอาหารจากภายนอกเหล่านี้ทำให้ชาวบ้านไม่สามารถกำหนดคุณภาพและความปลอดภัยของอาหารได้ด้วยตนเองเช่นกัน

(6) ความเสี่ยงเรื่องการแย่งชิงอาหารจากคนนอกพื้นที่ พบว่าเมื่อระบบเศรษฐกิจเข้ามาในพื้นที่ อาหารจากธรรมชาติในป่าชุมชนโนนใหญ่ที่ชาวบ้านเข้าเก็บหาเพื่อกินในครัวเรือนกลับกลายเป็นสิ่งที่มีราคาในการซื้อขาย เป็นหนทางในการสร้างรายได้ให้คนที่เข้าเก็บหาอาหารแล้วนำมาขาย ด้วยเหตุนี้เองจึงทำให้คนภายนอกชุมชนเข้ามาเก็บหาอาหารจากป่าชุมชนโนนใหญ่มากขึ้น โดยเฉพาะช่วงหน้าเห็ดและแมลง ซึ่งการเข้ามาเก็บหาอาหารจากคนภายนอกจะเดินทางมาโดยรถกระบะหลายคัน คันละประมาณสิบคน หรือมาโดยรถมอเตอร์ไซด์หลายคัน ซึ่งการเข้าเก็บหาโดยเน้นปริมาณโดยไม่คำนึงถึงการหลงเหลือสปอร์ไว้สืบพันธุ์ เพราะยังเก็บหาได้ในปริมาณที่มากเท่าไร นั่นหมายถึงรายได้ที่จะได้ จึงทำให้ชาวบ้านในพื้นที่ที่เคยเข้าป่าเก็บ

หาอาหารลดลง และหันมาพึ่งพาอาหารจากป่าโดยวิธีอื่น เช่น การซื้อจากคนที่เข้าเก็บหามาได้หรือซื้อจากอาหารอย่างอื่นจากระบบตลาดแทนที่อาหารที่เคยเก็บมาได้

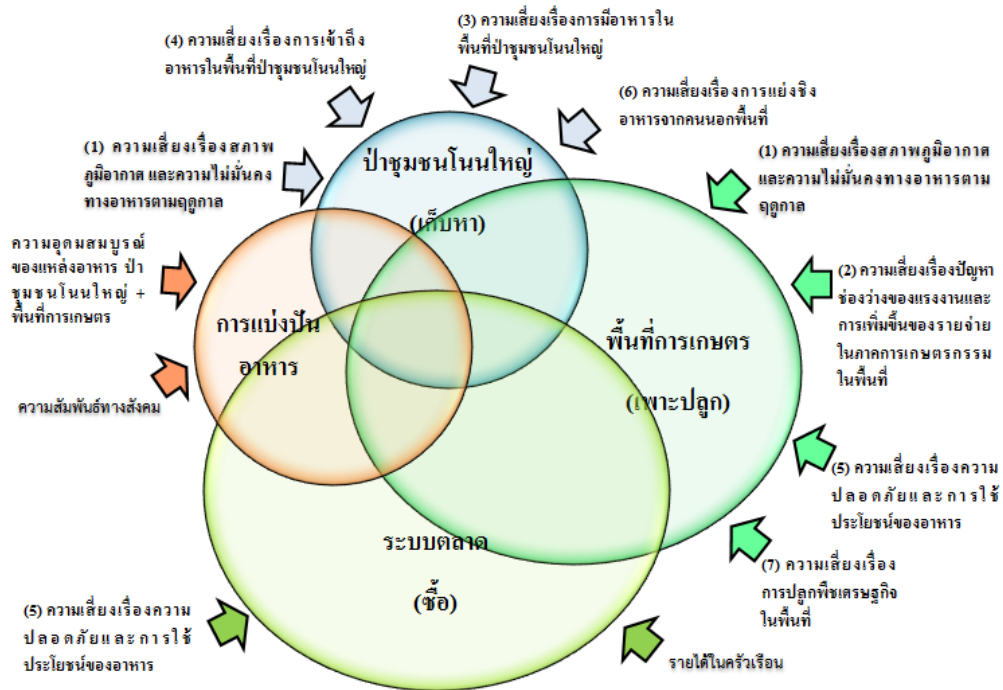
(7) **ความเสี่ยงเรื่องการปลูกพืชเศรษฐกิจในพื้นที่** พบว่าหลังเสร็จสิ้นฤดูกาลเก็บเกี่ยว พื้นที่การเกษตรว่างจากการทำนา หลายพื้นที่ชาวบ้านปลูกมันสำปะหลังหมุนเวียน และบางพื้นที่ถูกปล่อยให้ว่างเปล่าเพื่อรอเวลาทำนาในฤดูกาลต่อไป สำหรับกลุ่มผู้เลือกการปลูกมันสำปะหลัง เมื่อปลูกเสร็จได้ตามช่วงระยะเวลาการเจริญเติบโตแล้วนั้น จะมีบริษัททั้งใกล้และไกลเป็นตัวเลือกให้ชาวบ้านได้นำไปขาย โดยลานรับซื้อมันที่ใกล้ชุมชนที่สุดอยู่ห่างประมาณ 2 กิโลเมตร บางครัวเรือนที่มีรถจะบรรทุกมันสำปะหลังออกไปขายให้บริษัทในตัวอำเภอหรืออำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์ เพราะได้ราคาดีกว่าที่จะขายให้กับลานมันใกล้ๆ และจากการเก็บข้อมูลพบว่า มีความเป็นไปได้น้อยที่จะเกิดการปลูกพืชเศรษฐกิจเช่น มันสำปะหลังหรืออ้อย แทนที่การปลูกข้าว เนื่องจากพื้นที่การเกษตร ส่วนมากเป็นพื้นที่ลุ่มเหมาะสมแก่การทำนา แต่หากนโยบายของรัฐและความต้องการพืชเศรษฐกิจมีมากขึ้น แนวโน้มการปรับเปลี่ยนพื้นที่อาหารเป็นพื้นที่ปลูกพืชเศรษฐกิจอาจเกิดขึ้นในพื้นที่แห่งนี้ก็ได้

ทั้ง 7 สถานการณ์ความเสี่ยงที่เกิดขึ้นในพื้นที่ที่มีความเชื่อมโยงและสัมพันธ์กัน เมื่อเกิดสถานการณ์ที่สร้างความเสี่ยงหนึ่งสถานการณ์ ความเสี่ยงนั้นจะส่งผลไปสู่สถานการณ์อื่นๆ โดยเฉพาะความเสี่ยงเรื่องสภาพภูมิอากาศ ที่ส่งผลต่อความเสี่ยงเรื่องการผลิตอาหารในพื้นที่ป่าชุมชนโนนใหญ่ ความเสี่ยงเรื่องการเข้าถึงอาหารในพื้นที่ป่าชุมชนโนนใหญ่ ความเสี่ยงเรื่องการแย่งชิงอาหารจากคนนอกพื้นที่ ความเสี่ยงเรื่องความปลอดภัยและการใช้ประโยชน์ของอาหาร และเมื่อสถานการณ์ความเสี่ยงด้านอาหารในพื้นที่ทั้งเกิดขึ้นแล้วและมีแนวโน้มจะเพิ่มขึ้น จะเป็นส่วนในการผลักดันให้เกิดความเสี่ยงเรื่องการย้ายถิ่นของชาวบ้านเพื่อหารายได้เพิ่มขึ้นเพื่อมาตอบสนองความเป็นอยู่และสถานการณ์ตามวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไป ส่งผลต่อปัญหาช่องว่างของแรงงานและการเพิ่มขึ้นของรายจ่ายในภาคการเกษตรกรรมในพื้นที่ซึ่งเป็นอาชีพหลักในการดำรงชีพของชาวบ้าน

หากสถานการณ์ความเสี่ยงในพื้นที่ทวีความรุนแรงเพิ่มขึ้น ย่อมส่งผลต่อสถานการณ์ความเสี่ยงที่จะเพิ่มขึ้นในอนาคต เช่น ความเสี่ยงเรื่องที่ดิน หากมีนโยบายเร่งรัดการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ จะนำไปสู่การเปลี่ยนพื้นที่อาหารไปปลูกพืชพลังงานซึ่งสร้างรายได้สูง ความเสี่ยงดังกล่าวย่อมส่งผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงไปการพึ่งพาอาหารไปสู่การซื้อที่ผูกขาดอยู่กับระบบตลาดมากขึ้นกลไกของราคาจะมีบทบาทในการเข้ามาจำกัดการเข้าถึงอาหารในครัวเรือน และเป็นการเพิ่มช่องว่างให้บรรษัทขนาดใหญ่เข้ามาครอบงำอาหารผูกขาดอาหารในครัวเรือน ซึ่งเป็นการทำลายความมั่นคงทางอาหารท้องถิ่นและส่งผลไปสู่ความมั่นคงทางอาหารของประเทศในอนาคต

อภิปรายและสรุปผลการวิจัย

ชาวบ้านรอบป่าชุมชนโนนใหญ่ มีป่าชุมชนโนนใหญ่เป็นที่พึ่งพาและตอบสนองความต้องการด้านปัจจัย 4 แต่วิถีชีวิตของชาวบ้านต้องเปลี่ยนแปลงไป ตั้งแต่เริ่มมีการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านรอบป่าชุมชนโนนใหญ่ โดยเฉพาะวิถีชีวิตที่เคยพึ่งพิงธรรมชาติและการพึ่งตนเอง เมื่อป่าถูกทำลายเพื่อขยายการเพาะปลูกพืชเศรษฐกิจ อาหารที่เคยมีในป่าจึงลดลง ทั้งพืชผัก เห็ด สมุนไพร เห็ดป่า พืชกินหัว และผลกระทบจากระบบทุนนิยมที่เข้ามาในพื้นที่ ทำให้ชาวบ้านต้องผลิตเพื่อขายในปริมาณมากเพื่อให้ได้เงินมาซื้อสินค้า ทั้งอาหารและเครื่องใช้ ชาวบ้านจึงมีรายจ่ายด้านอาหารเพิ่มมากขึ้น วิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงนี้ สะท้อนให้เห็นถึงสถานการณ์ที่ส่งผลกระทบต่อและมีแนวโน้มอย่างยิ่งตรงต่อความมั่นคงทางอาหารทั้งในปัจจุบันและอนาคตของชาวบ้านในพื้นที่แห่งนี้

จากผลการศึกษา แสดงผ่านแผนภาพแหล่งอาหารของชาวบ้านที่มีและสามารถเข้าถึงได้ ในข้างต้นพบว่า ชาวบ้านมีแหล่งอาหารและสามารถเข้าถึงได้ 4 แหล่ง ประกอบด้วย 1) ป่าชุมชนโนนใหญ่ 2) พื้นที่การเกษตร 3) การแบ่งปัน และ 4) การซื้อจากระบบตลาดผ่านแหล่งขายทั้งภายในชุมชนและภายนอกชุมชน โดยการพึ่งพาและเข้าถึงอาหารในแต่ละแหล่งจะมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับความสามารถในการเข้าถึงอาหารจากแหล่งได้สะดวกที่สุด ซึ่งพบว่าไม่ทุกครัวเรือนที่จะพึ่งพาอาหารครบทั้งสี่แหล่ง ด้วยปัจจัยมีปัจจัยที่เกี่ยวข้องในแต่ละแหล่งที่แตกต่างกัน ซึ่งจากการเก็บข้อมูลพบว่า อาหารจากพื้นที่การเกษตรและอาหารจากระบบตลาดเป็นแหล่งอาหารที่ชาวบ้านทุกครัวเรือนเข้าถึงและใช้ประโยชน์ ส่วนอาหารจากป่าชุมชนโนนใหญ่และการแบ่งปันพบว่าไม่ทุกครัวเรือนที่มีการเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากแหล่งอาหารเหล่านี้ โดยการเข้าถึงอาหาร ชาวบ้านจะเข้าถึงอาหารได้ด้วยวิธีการการเก็บหา ผลิตเอง การแบ่งปัน และการซื้อขายสำหรับการใช้ประโยชน์อาหาร พบว่า สำหรับกลุ่มคนที่เข้าเก็บหาอาหารจากป่าชุมชนโนนใหญ่ จะมีความรู้ทักษะและภูมิปัญญาที่ถูกถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น และอาหารที่ได้จากป่าชุมชนโนนใหญ่นั้น มีความสด สะอาด มีสรรพคุณทางยาและคุณค่าทางโภชนาการ หากเป็นแหล่งอาหารที่มาจากท้องทุ่งนา จะมีความเสี่ยงในเรื่องผลกระทบจากการใช้สารเคมีทั้งจากครัวเรือนเอง หรือจากครัวเรือนอื่นที่มีพื้นที่นาใกล้ติดกัน จากการเปลี่ยนวิธีการผลิตจากวิธีการดำนามาเป็นการหว่านและการใช้เครื่องจักรมาช่วยทุ่นแรง เพื่อทดแทนแรงงานที่อพยพไปเป็นแรงงานในภาคอุตสาหกรรมและอื่นๆนอกพื้นที่ และอาหารจากระบบตลาด ซึ่งเป็นแหล่งอาหารภายนอกที่ชาวบ้านไม่สามารถควบคุมเรื่องความปลอดภัยได้ แต่ชาวบ้านจะมีการจัดการเพื่อสร้างความปลอดภัยให้ตนเอง โดยเลือกซื้ออาหารที่คุ้นเคย ซื้อกับคนที่รู้จัก ล้างทำความสะอาด และเลือกที่จะซื้อวัตถุดิบมาปรุงเอง เป็นการสร้างความมั่นใจในการเลือกเข้าถึงอาหารจากแหล่งนี้

ส่วนสถานการณ์ความเสี่ยงด้านเสถียรภาพต่อความมั่นคงทางอาหารของชาวบ้านรอบป่าชุมชนโนนใหญ่ พบสถานการณ์ความเสี่ยงที่เกิดขึ้นในปัจจุบันและมีแนวโน้มที่จะส่งผลกระทบต่ออนาคต ซึ่งแต่ละสถานการณ์ความเสี่ยงมีความรุนแรงในระดับที่แตกต่างกัน พบว่า ความเสี่ยงเรื่องสภาพภูมิอากาศและความไม่

มั่นคงทางอาหารตามฤดูกาล และสถานการณ์ปัญหาช่องว่างแรงงานและการเพิ่มขึ้นของรายจ่ายในภาคการเกษตรกรรมในพื้นที่ มีความรุนแรงและส่งผลกระทบต่อโอกาสที่อาจก่อให้เกิดกับความมั่นคงทางอาหารในอนาคตอยู่ในเกณฑ์สูง ซึ่งสถานการณ์ดังกล่าวไม่เพียงส่งผลกระทบต่อแหล่งอาหารแหล่งใดแหล่งหนึ่งเท่านั้น แต่หนึ่งสถานการณ์ยังสามารถส่งผลกระทบต่อแหล่งอาหารอย่างเชื่อมโยงกัน กล่าวคือ ความเสี่ยงเรื่องสภาพภูมิอากาศ ส่งผลถึงแหล่งอาหารทั้งป่าชุมชนโนนใหญ่และพื้นที่การเกษตร ซึ่งหากทั้งสองแหล่งอาหารได้รับผลกระทบ แหล่งอาหารจากการแบ่งปันย่อมได้รับผลกระทบเช่นกัน เนื่องจากอาหารที่ได้จากการแบ่งปัน คืออาหารที่ชาวบ้านได้จากการเก็บหาในป่าชุมชนโนนใหญ่ พื้นที่การเกษตร และแบ่งปันให้กันทั้งในรูปแบบของวัตถุดิบและอาหารที่ปรุงสุก และสถานการณ์เรื่องความปลอดภัยและการใช้ประโยชน์ของอาหารที่มีผลกระทบต่อแหล่งอาหารทั้งในพื้นที่การเกษตร และระบบตลาด หากสถานการณ์ความเสี่ยงดังกล่าวทวีความรุนแรงเพิ่มมากขึ้น อาจส่งให้ขนาดของวงแหล่งอาหารในแผนภาพเปลี่ยนแปลงไป ซึ่งทำให้โอกาสที่แหล่งอาหารจากระบบตลาดมีโอกาสจะขยายวงกว้างขึ้น และ อาหารจากพื้นที่การเกษตร ป่าชุมชนโนนใหญ่ การแบ่งปันจะถูกบีบวงให้แคบลงสะท้อนถึงภัยคุกคามที่กำลังก่อตัวขึ้นที่จะส่งผลกระทบต่อความมั่นคงทางอาหารของชาวบ้านที่อาศัยอยู่รอบป่าชุมชนโนนใหญ่ทั้งปัจจุบันและอนาคต

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

คณะกรรมการอาหารและยา. (2556). **กรอบยุทธศาสตร์ การจัดการด้านอาหารของประเทศไทย ฉบับปรับปรุง**. (ออนไลน์). แหล่งที่มา: <http://nutrition.anamai.moph.go.th/temp/files/strategic/stategic.pdf> (วันที่ 11 กรกฎาคม 2557).

ทรงสิริ วิชิรานนท์, พจนีย์ บุญนา และจงทิพย์ อธิมุตีสรรค์. (2555). **วิถีชีวิตและความมั่นคงทางอาหารท้องถิ่นใต้**. คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลพระนคร.

ปิยาพร อรุณพงษ์. (2556). **นัยยะความมั่นคงทางอาหารในกระแสความเปราะบางของสังคมผู้ผลิต**. เอกสารประกอบเวทีสัมมนาวิชาการเรื่อง “คุณค่า ความหมาย ของชาวนาและชุมชนในยุคโลกาภิวัตน์” ณ ห้องประชุม 209 ชั้น 2 คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (ออนไลน์). แหล่งที่มา: http://www.landactionthai.org/land/phocadownload/no_1.pdf (วันที่ 24 สิงหาคม 2557).

วิรัชพัชร ประเสริฐศักดิ์. **แนวคิดและนิยามของความมั่นคงทางอาหาร (Food security: Concepts and definitions)**. (ออนไลน์). แหล่งที่มา: <http://www.polsci.tu.ac.th/fileupload/36/24.pdf> (วันที่ 11 กรกฎาคม 2557).

ศจินทร์ ประชาสันต์. (2555). **ความมั่นคงทางอาหาร:แนวคิดและตัวชี้วัด**. นนทบุรี: บริษัทพิมพ์ดีจำกัด.

สถาบันสารสนเทศทรัพยากรน้ำและการเกษตร (องค์การมหาชน). (2557). **บันทึกเหตุการณ์ภัยแล้ง ในปี 2556/2557. กรมป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย. (ออนไลน์) แหล่งที่มา:**
<http://www.thaiwater.net/current/drought57/drought57.html> (วันที่ 22 กุมภาพันธ์ 2558).

เสนห์ จามริก และยศ สันตสมบัติ. (2536). **ป่าชุมชนในประเทศไทย: แนวทางการพัฒนา เล่ม 3 ป่าชุมชน ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.**

หนังสือประกอบการเรียนรู้ หลักสูตรท้องถิ่น. (2553). **ป่าชุมชนโนนใหญ่ ป่าใหญ่ของชีวิต. อุบลราชธานี: หจก.ยงสวัสดิ์อินเตอร์กรุ๊ป.**

อภิชาติ พงษ์ศรีหตุลชัย, ศรีณย์ วรรณัจฉริยา, สุภาวดี โพธิยะราช และเดชา ศุภวันต์. (2556). **รายงานวิจัยความมั่นคงทางอาหารและพลังงานของไทย. สถาบันระหว่างประเทศเพื่อการค้าและการพัฒนา (องค์การมหาชน). กรุงเทพฯ: บริษัท ไอดี ออล ดิจิตอล พรินท์ จำกัด.**

เอกสารประมวลบทความประกอบการสัมมนา (Proceedings)

วันที่ 26 มิถุนายน 2558

(ห้อง 614)

ห้องที่ 10 นโยบายกับสังคม และความเปลี่ยนแปลง

เวลา 10.15 – 12.30 น.

อาจารย์ประจำห้อง

รองศาสตราจารย์ ดร.บัวพันธ์ พรหมพักพิง
อ.ดร.ธนพฤษ์ ชามะรัตน์

1. สาทิณี ศิริไพบุลย์

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

“การเปรียบเทียบวาทกรรมความรับผิดชอบของบริษัทขนาดใหญ่กับวาทกรรมของประชาชนผู้ที่ได้รับผลกระทบ:
กรณีศึกษาน้ำมันรั่วไหลเข้าสู่อ่าวพร้าว เกาะเสม็ด จังหวัดระยอง”

2. กนกวรรณ มีพรหม

มหาวิทยาลัยมหิดล

“ชาติพันธุ์และการเคลื่อนไหวทางด้านสิ่งแวดล้อม: กรณีศึกษาการคัดค้านเขื่อนแม่แจ่มของกลุ่มชาติพันธุ์กระเหรี่ยง”

3. ชัชรินทร์ ชัยดี

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

“ระบบเกษตรพันธสัญญา ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ และกลยุทธ์การต่อรองของเกษตรกรผู้เลี้ยงไก่เนื้อในโรงงานระบบปิด
จังหวัดลพบุรี”

ความรับผิดชอบต่อสังคมของบริษัทต่อชาวบ้านผู้ที่ได้รับผลกระทบ: กรณีศึกษา น้ำมันรั่วไหล
เข้าสู่อ่าวพร้าว เกาะเสม็ด จังหวัดระยอง

Corporate social responsibility of corporation for people affected by oil
spill at Prao Bay, Samed Island, Rayong province.

สาทิณี ศิริไพบุลย์¹

Satinee Siraphaiboon

บทคัดย่อ

การศึกษาเรื่อง “ความรับผิดชอบต่อสังคมของบริษัทต่อชาวบ้านผู้ที่ได้รับผลกระทบ: กรณีศึกษา น้ำมันรั่วไหลเข้าสู่อ่าวพร้าว เกาะเสม็ด จังหวัดระยอง” เกิดจากการตระหนักถึงปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมและสังคมที่เกิดขึ้นจากการดำเนินงานของบริษัท ธุรกิจจึงจำเป็นต้องปรับตัว คำนึงถึงผู้มีส่วนได้เสีย สิ่งแวดล้อม และสังคมด้วย ไม่สามารถมุ่งทำกำไรสูงสุดได้อีกต่อไป

การศึกษานี้เป็นการศึกษาถึงประเด็น กระบวนการความรับผิดชอบต่อสังคมที่เหมาะสมของบริษัทแห่งหนึ่ง จากเหตุการณ์น้ำมันรั่วไหลเข้าสู่อ่าวพร้าว เกาะเสม็ด จังหวัดระยอง โดยใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ ประกอบด้วย 1. การวิจัยเอกสาร 2. การลงพื้นที่ภาคสนาม สัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง และการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกกับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ผลการศึกษาพบว่า 1) กระบวนการความรับผิดชอบต่อสังคมของบริษัทต่อเหตุการณ์น้ำมันรั่ว ยังดำเนินการไม่ครบถ้วนตามหลักการความรับผิดชอบต่อสังคมของภาคธุรกิจ (CSR) ตามมาตรฐาน ISO 26000, The UN Global compact, OECD Guidelines และ AA1000SES โดยเฉพาะหลักการมีส่วนร่วม ที่เป็นที่ยอมรับของทุกฝ่ายยังไม่เกิดขึ้น จึงทำให้เกิดความไม่เชื่อใจระหว่างกัน อันนำไปสู่ปัญหาความขัดแย้ง 2) กระบวนการแก้ปัญหา จึงต้องสร้างการมีส่วนร่วมกับผู้มีส่วนได้เสีย โดยการจัดโครงการฟื้นฟูร่วมกันระหว่างบริษัทชาวบ้าน และภาครัฐ ทั้งนี้ต้องให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของชาวบ้านหรือชุมชนท้องถิ่นเป็นสำคัญ

คำสำคัญ: ความรับผิดชอบต่อสังคมของภาคธุรกิจ การมีส่วนร่วมกับผู้มีส่วนได้เสีย การมีส่วนร่วมของชาวบ้านหรือชุมชนท้องถิ่น

Abstract

Concerns on environmental and social problems caused by the operation of corporations is the motivation behind this research which aims to study corporate social responsibility of corporation for people affected by the oil spill at Prao Bay, Samed Island, Rayong province. Business sectors should not only aim at profit maximization, but from now on, they need to adjust themselves and should be concerned more about stakeholders, environment and society.

¹ นิสิตหลักสูตรสหสาขาพัฒนามนุษย์และสังคม บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (A student in the multidisciplinary for human and social development program, Graduate School, Chulalongkorn University)

The purpose of this research is to study the appropriate actions of responsibility taken by corporation in the oil spill event at Prao Bay, Samed Island, Rayong province. Qualitative methods which are 1) documentary research and 2) fieldwork with semi-structured interviews and in-depth interviews were used.

The results reveal as follow; 1) the process of appropriate actions for responsibility taken by corporation is not fully conducted and fails to meet the ISO 26000 standards, the UN Global compact, OECD Guidelines and AA1000SES, especially a lack of stakeholder engagement which results in the distrust and conflict between the corporation and local people; 2) to solve this problem, the corporation is needed to engage all stakeholders and needed to initiate the project of restoration between the corporation, local people and government by paying attention the participation of local people mainly.

Key words: Corporate social responsibility (CSR), Stakeholder engagement, The participation of local people

ที่มาและความสำคัญ

จากกระแสการตระหนักถึงปัญหาสิ่งแวดล้อม และสังคม ที่เกิดขึ้นจากการดำเนินงานของบริษัท ได้เกิดการต่อต้านบริษัทที่ขาดความรับผิดชอบต่อสังคมขึ้นมากมายในปัจจุบัน ดังนั้นภาคธุรกิจจึงจำเป็นต้องปรับตัว ไม่สามารถดำเนินธุรกิจ เพื่อมุ่งกำไรสูงสุดได้อีกต่อไป แต่ต้องคำนึงถึงผู้มีส่วนได้เสีย สิ่งแวดล้อม และสังคมด้วย ตามหลักความรับผิดชอบต่อสังคมของภาคธุรกิจหรือซีเอสอาร์ (Corporate Social Responsibility - CSR)

กระแสการต่อต้านบริษัทได้เกิดขึ้นจาก การดำเนินงานของบริษัทที่เน้นการดำเนินซีเอสอาร์หลังกระบวนการ (CSR-after-process) มากกว่าการดำเนินซีเอสอาร์ในกระบวนการ (CSR-in-process) กล่าวคือ เน้นกิจกรรมบริจาค กิจกรรมอาสาสมัครเพื่อสังคม มากกว่าการคำนึงถึงสิ่งแวดล้อม สังคม และผู้มีส่วนได้เสีย เข้าไปอยู่ในกระบวนการดำเนินธุรกิจ

ดังนั้นการดำเนินซีเอสอาร์ที่แท้จริงหรือในกระบวนการ เป็นเรื่องที่สำคัญเป็นอย่างมาก ทั้งนี้เพื่อไม่ให้เกิดผลกระทบทางลบต่อสิ่งแวดล้อมและสังคม หรือทำให้เกิดให้น้อยที่สุด หรือถ้าหลีกเลี่ยงการเกิดขึ้นไม่ได้ ก็จำเป็นต้องแก้ไขอย่างรีบด่วน โดยไม่ล้มกระบวนการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้เสียด้วย

จากการตระหนักถึงความสำคัญดังกล่าว เมื่อเกิดเหตุการณ์ที่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม และสังคม อย่างกรณี เหตุการณ์น้ำมันรั่วไหลเข้าสู่อ่าวพร้าว เกาะเสม็ด จังหวัดระยอง เมื่อวันที่ 27 กรกฎาคม พ.ศ. 2556 ผู้ศึกษาจึงมีความสนใจต่อประเด็นความรับผิดชอบต่อเหตุการณ์

การศึกษาเรื่องนี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ ประกอบไปด้วย การวิจัยเอกสาร (Documentary research) วิเคราะห์เอกสารต่างๆที่เกี่ยวข้อง การลงพื้นที่ภาคสนามเพื่อสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง (Semi-structured interview) สัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth interview) กับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ และการสังเกตการณ์ พื้นที่วิจัย มีขอบเขตระยะเวลาการศึกษาระหว่างช่วงการเกิดเหตุการณ์จนถึงเดือนเมษายน พ.ศ. 2558 และศึกษาในกลุ่มผู้ที่ได้รับผลกระทบและผู้ที่เกี่ยวข้องในเหตุการณ์น้ำมันรั่ว

แนวคิดและทบทวนวรรณกรรม

แนวคิดที่เกี่ยวข้องในประเด็นความรับผิดชอบต่อเหตุการณ์การณ์น้ำมันรั่ว ในที่นี้ผู้ศึกษาได้นำแนวคิดความรับผิดชอบต่อสังคมของภาคธุรกิจหรือซีเอสอาร์ (Corporate Social Responsibility – CSR) รวมไปถึงแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับซีเอสอาร์ ที่สำคัญอีกอีกแนวคิดหนึ่ง คือแนวคิดการมีส่วนร่วมกับผู้มีส่วนได้เสีย (Stakeholder engagement) และแนวคิดทางด้านสังคมศาสตร์ เรื่องการมีส่วนร่วมของชาวบ้านหรือชุมชนท้องถิ่น มาอธิบายดังนี้

1. ความรับผิดชอบต่อสังคมของภาคธุรกิจหรือซีเอสอาร์ (Corporate Social Responsibility – CSR)

แนวคิดความรับผิดชอบต่อสังคมของภาคธุรกิจหรือซีเอสอาร์ มีหลายสำนักได้ให้ความหมายที่แตกต่างกันไป ในที่นี้จะขอยกตัวอย่างความหมายซีเอสอาร์จากหน่วยงานกลาง ดังนี้

- ISO 26000 ได้ให้ความหมายว่า “องค์กรต้องรวมประเด็นด้านสังคมและสิ่งแวดล้อมเข้าไปอยู่ในกระบวนการตัดสินใจขององค์กร ดำเนินงานอย่างโปร่งใส มีจริยธรรม และช่วยให้เกิดการพัฒนายั่งยืน นอกจากนี้ให้องค์กรปฏิบัติตามกฎหมายและค่านิยม รวมไปถึงการบูรณาการความรับผิดชอบต่อสังคมไปทั่วทั้งองค์กร และคำนึงถึงผู้มีส่วนได้เสีย” (the International Organization for Standardization, 2010)

- European Commission ได้ให้ความหมายว่า “เป็นความรับผิดชอบต่อผลกระทบทางสังคม ซึ่งต้องเคารพกฎหมาย และข้อตกลงร่วมกับหุ้นส่วน บริษัทต้องรวมเอาประเด็นด้านสังคม สิ่งแวดล้อม จริยธรรม สิทธิมนุษยชน และประเด็นผู้บริโภค รวมเข้าไปในการดำเนินงานและกลยุทธ์ของบริษัท โดยร่วมมืออย่างใกล้ชิดกับผู้มีส่วนได้เสีย เพื่อบรรลุถึงการสร้างคุณค่าร่วมกันระหว่างผู้ถือหุ้น ผู้มีส่วนได้เสียอื่นๆ และสังคมในวงกว้าง นอกจากนี้ต้องป้องกันและลดผลกระทบทางลบที่อาจเกิดขึ้นได้” (European Commission, 2011)

จากความหมายซีเอสอาร์ข้างต้น จะเห็นได้ว่า ถึงแม้ว่าความหมายจะแตกต่างกันไปตามแต่ละหน่วยงาน แต่ก็มีความหมายร่วมกันอยู่คือ “ให้บริษัทหรือองค์กรดำเนินงาน โดยคำนึงถึงสิ่งแวดล้อม สังคม และผู้มีส่วนได้เสีย เข้าไปอยู่ในกระบวนการดำเนินงานขององค์กร” ดังนั้นบริษัทที่คำนึงถึงความรับผิดชอบต่อสังคม จะไม่มุ่งทำกำไรสูงสุด แต่จะมีจริยธรรม คำนึงถึงสิ่งแวดล้อม และสังคมด้วย

สำหรับแนวปฏิบัติซีเอสอาร์ ที่ครอบคลุมการคำนึงถึงสิ่งแวดล้อม สังคม และผู้มีส่วนได้เสีย จะมีมาตรฐานสากลที่หลายบริษัทนำมาปรับใช้ ประกอบด้วย ISO 26000, The UN Global compact และ OECD Guidelines เป็นต้น

ในส่วนมาตรฐาน ISO 26000 เป็นมาตรฐานความสมัครใจ ที่แนะนำให้องค์กรนำไปปรับใช้ เพื่อให้้องค์กรคำนึงถึง สิ่งแวดล้อม สังคม และผู้มีส่วนได้เสีย บูรณาการเข้าไปอยู่ในกระบวนการทำงานขององค์กร ประกอบไปด้วย 7 หลักการคือ 1) หลักการยอมรับและตรวจสอบได้ (Accountability) 2) หลักความโปร่งใส (Transparency) 3) หลักจริยธรรม (Ethical) 4) คำนึงถึงผู้มีส่วนได้เสีย (Respect for stakeholder interests) 5) เคารพกฎหมาย (Respect for the rule of law) 6) ยอมรับหลักมาตรฐานสากล (Respect for international norms of behavior) 7) เคารพสิทธิมนุษยชน (Respect for human rights) และแนวปฏิบัติซีเอสอาร์ใน 7 หัวข้อหลักคือ 1) ธรรมาภิบาลองค์กร (Organizational governance) 2) สิทธิมนุษยชน (Human rights) 3) การปฏิบัติต่อแรงงาน (Labour practices) 4) สิ่งแวดล้อม (The environment) 5) การดำเนินงานอย่างเป็นธรรม (Fair operating practices) 6) ประเด็นผู้บริโภค (Consumer issues) 7) การเชื่อมโยงและพัฒนาชุมชน (Community involvement and development)

ในส่วน The UN Global compact คือแผนงานกลยุทธ์สำหรับธุรกิจที่ผูกพันว่าจะทำตามหลักการ 10 ประการ (The Ten principles) เพื่อสนับสนุนรูปแบบธุรกิจที่ยั่งยืนให้เกิดขึ้น หลักการ 10 ประการ แบ่งเป็น 4 หมวด คือ สิทธิมนุษยชน แรงงาน สิ่งแวดล้อม และการต่อต้านคอร์รัปชัน

ในส่วน OECD Guidelines คือ แนวปฏิบัติที่แนะนำให้บริษัทข้ามชาติมีความรับผิดชอบต่อสังคม เนื้อหาโดยรวมประกอบด้วย 1)นโยบายทั่วไป (General policies) 2)การเปิดเผยข้อมูล (Disclosure) 3) สิทธิมนุษยชน (Human rights) 4) การจ้างงานและแรงงานสัมพันธ์ (Employment and industrial relations) 5)สิ่งแวดล้อม (Environment) 6) ต่อต้านการติดสินบน (Combating bribery, bribe solicitations and extortion) 7) ประเด็นผู้บริโภค (Consumer interests) 8) วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี (Science and technology) 9) การแข่งขัน (Competition) 10) การชำระภาษี (Taxation)

2. การมีส่วนร่วมกับผู้มีส่วนได้เสีย (Stakeholder engagement)

การมีส่วนร่วมกับผู้มีส่วนได้เสีย (Stakeholder engagement) ถือเป็นส่วนหนึ่งของซีเอสอาร์ ที่บริษัทต้องคำนึงถึงผู้มีส่วนได้เสียที่ได้รับผลกระทบจากการดำเนินงานของบริษัท

Freeman (2008) ได้ให้ความหมายผู้มีส่วนได้เสียไว้ว่า “กลุ่มบุคคลใดหรือบุคคลใดที่ได้รับผลกระทบหรือสามารถสร้างผลกระทบต่อกิจการได้”

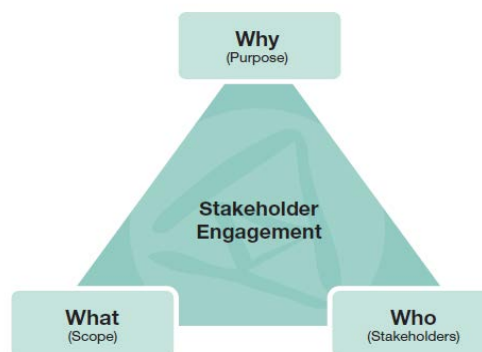
ทั้งนี้นักวิชาการหลายท่านได้แบ่งประเภทผู้มีส่วนได้เสียออกเป็น 2 ประเภท คือ ผู้มีส่วนได้เสียลำดับแรก (Primary stakeholders) และผู้มีส่วนได้เสียลำดับรอง (Secondary stakeholders) Weiss (2009) ได้อธิบายความหมายผู้มีส่วนได้เสียลำดับแรกและลำดับรอง ไว้ดังนี้

1) ผู้มีส่วนได้เสียลำดับแรก (Primary stakeholders) คือ กลุ่มผู้มีส่วนได้เสียที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงานทางเศรษฐกิจโดยตรงของบริษัท ได้แก่ เจ้าของ ผู้ถือหุ้น ลูกค้า พนักงาน และผู้จัดหาวัตถุดิบ

2) ผู้มีส่วนได้เสียลำดับรอง (Secondary stakeholders) คือ กลุ่มผู้มีส่วนได้เสียอื่นๆที่เหลือ เช่น สื่อมวลชน กลุ่มผู้บริโภค ศาล รัฐบาล คู่แข่งขันธุรกิจ สาธารณชน และสังคม เป็นต้น

ในส่วนการมีส่วนร่วมกับผู้มีส่วนได้เสีย หลักการมีส่วนร่วมกับผู้มีส่วนได้เสียที่ได้รับความนิยมกันมากคือหลักมาตรฐาน AA1000 Stakeholder Engagement Standard 2011 หรือชื่อย่อว่า AA1000SES จัดทำโดย AccountAbility มาตรฐานนี้จะเน้นการเชื่อมโยงกับผู้มีส่วนได้เสีย ให้ผู้มีส่วนได้เสียได้มีส่วนร่วม ทั้งนี้เพื่อให้บรรลุถึงการแก้ปัญหาพร้อมกันและสร้างความไว้วางใจ ให้ผู้มีส่วนได้เสียยินยอมต่อการดำเนินงานของบริษัท (License to operate)

สำหรับเนื้อหาในมาตรฐาน AA1000SES มาตรฐานนี้จะเน้นการเชื่อมโยงกับผู้มีส่วนได้เสีย ให้ผู้มีส่วนได้เสียได้มีส่วนร่วม ทั้งนี้เพื่อให้บรรลุถึงการแก้ปัญหาพร้อมกันและสร้างความไว้วางใจ ให้ผู้มีส่วนได้เสียยินยอมต่อการดำเนินงานของบริษัท (License to operate)

ที่มา: AA1000 Stakeholder Engagement Standard 2011

ในส่วนของการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้เสีย มาตรฐาน AA1000SES ได้อธิบายไว้ทั้งหมด 5 ระดับดังนี้ (AccountAbility, 2008)

- 1) ระดับการปรึกษา (Consult) เป็นระดับเพียงแค่บริษัทขอความเห็นจากผู้มีส่วนได้เสีย เช่น ใช้แบบสอบถาม พบปะกับกลุ่มผู้มีส่วนได้เสียบางกลุ่ม ปรึกษากับคณะกรรมการที่เกี่ยวข้อง เป็นต้น
- 2) ระดับการเจรจา (Negotiate) เป็นการเจรจาทอรองซึ่งกันและกัน เช่น การเจรจาทอรองกับสหภาพแรงงาน
- 3) ระดับเกี่ยวข้องกัน (Involve) เช่น การประชุมผู้มีส่วนได้เสียหลายฝ่าย
- 4) ระดับร่วมมือกัน (Collaborate) เป็นการเรียนรู้ ตัดสินใจ และดำเนินงานร่วมกัน เช่น มีโครงการร่วมกัน มีแผนงานที่ริเริ่มร่วมกับผู้มีส่วนได้เสียหลายฝ่าย
- 5) ระดับให้อำนาจตัดสินใจ (Empower) เป็นการให้อำนาจผู้มีส่วนได้เสียในการตัดสินใจ ผู้มีส่วนได้เสียมีบทบาทในการกำกับดูแลกิจการ กลยุทธ์ และการดำเนินงานของบริษัท

แนวคิดและการทบทวนวรรณกรรมข้างต้น ทั้งแนวคิดซีเอสอาร์และการมีส่วนร่วมกับผู้มีส่วนได้เสีย ถือเป็นซีเอสอาร์ในกระบวนการ (CSR-in-process) มีความสำคัญเป็นอย่างมากในการดำเนินธุรกิจ ธุรกิจที่เน้นทำซีเอสอาร์หลังกระบวนการ (CSR-after-process) เช่น การบริจาคและกิจกรรมเพื่อสังคมต่างๆ ไม่สามารถตอบโจทย์ความรับผิดชอบต่อสังคมได้ และไม่สามารถแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมและสังคมได้อย่างแท้จริง ดังนั้นการทำซีเอสอาร์ในกระบวนการจึงมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งในการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมและสังคม อย่างไรก็ตามการที่ซีเอสอาร์ในกระบวนการมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งในการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมและสังคม อย่างไรก็ตามการที่ซีเอสอาร์ในกระบวนการและเน้นการมีส่วนร่วมกับผู้มีส่วนได้เสียในการฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมร่วมกัน

ทั้งนี้แนวคิดข้างต้นเป็นแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดซีเอสอาร์ ซึ่งเป็นแนวคิดที่ให้บริษัทรับผิดชอบต่อสังคมให้เป็นไปตามมาตรฐาน อย่างไรก็ตามการแก้ปัญหาจะสำเร็จขึ้นได้ พลังสำคัญจากชาวบ้าน ก็เป็นส่วนสำคัญเช่นกัน ในส่วนถัดไปจะอธิบายถึงแนวคิดทางสังคมศาสตร์ เรื่องการมีส่วนร่วมของชาวบ้านหรือชุมชนท้องถิ่น

3.แนวคิดการมีส่วนร่วมของชาวบ้านหรือชุมชนท้องถิ่น

แนวคิดการมีส่วนร่วมของชาวบ้านหรือชุมชนท้องถิ่น จะเป็นแนวคิดที่ให้ความสำคัญต่อกระบวนการของชาวบ้าน ชาวบ้านจะเป็นส่วนสำคัญในการวางแผนการดำเนินงาน ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมแก้ปัญหาของตนเอง เน้นการเข้ามามีส่วนร่วมอย่างแข็งขันของชาวบ้าน รวมไปถึงมีส่วนร่วมในการประเมินผล วิเคราะห์ปัญหา อุปสรรค และปัจจัยที่มีส่วนทำให้เกิดความสำเร็จของแผน ทั้งนี้จะเน้นให้ชาวบ้านเป็นผู้คิดค้นปัญหา ทำทุกอย่าง ไม่ใช่เน้นการกำหนดจากภายนอกแล้วให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง (อคินรพีพัฒน์, 2527) ขั้นตอนของการมีส่วนร่วมของชาวบ้านได้อธิบายไว้ 5 ขั้นตอน คือ 1) การมีส่วนร่วมในการค้นหาและจัดลำดับความสำคัญของปัญหา 2) ร่วมในการวิเคราะห์ถึงสาเหตุและที่มาของปัญหา 3) ร่วมในการเลือกวิธีการและวางแผนในการแก้ปัญหา 4) ร่วมในการดำเนินตามแผน 5) ร่วมในการประเมินผลวิเคราะห์ปัญหา อุปสรรค และปัจจัยที่มีส่วนทำให้เกิดผลสำเร็จ

แนวคิดการมีส่วนร่วมของชาวบ้านหรือชุมชนท้องถิ่น จะเห็นได้ว่าจะแตกต่างกับแนวคิดการมีส่วนร่วมกับผู้มีส่วนได้เสีย ตรงที่แนวคิดการมีส่วนร่วมกับผู้มีส่วนได้เสีย ถ้าบริษัทเป็นผู้ใช้ บริษัทจะมีบทบาทสำคัญในการดำเนินการ ส่วนแนวคิดการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน จะเน้นบทบาทของชาวบ้านในการผลักดันโครงการ เป็นการให้ความสำคัญกับส่วนล่าง มากกว่าแผนที่มาจากส่วนบน

ทั้งนี้แนวคิดที่กล่าวมาข้างต้นทั้งหมด ทั้งแนวคิดซีเอสอาร์ แนวคิดการมีส่วนร่วมกับผู้มีส่วนได้เสีย และแนวคิดการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน จะใช้ในการวิเคราะห์ถึงความรับผิดชอบต่อสังคมของบริษัท กรณีเหตุการณ์น้ำมันรั่วไหลเข้าสู่อ่าวพร้าว เกาะเสม็ด จังหวัดระยอง ซึ่งเป็นหัวข้อในบทความชิ้นนี้

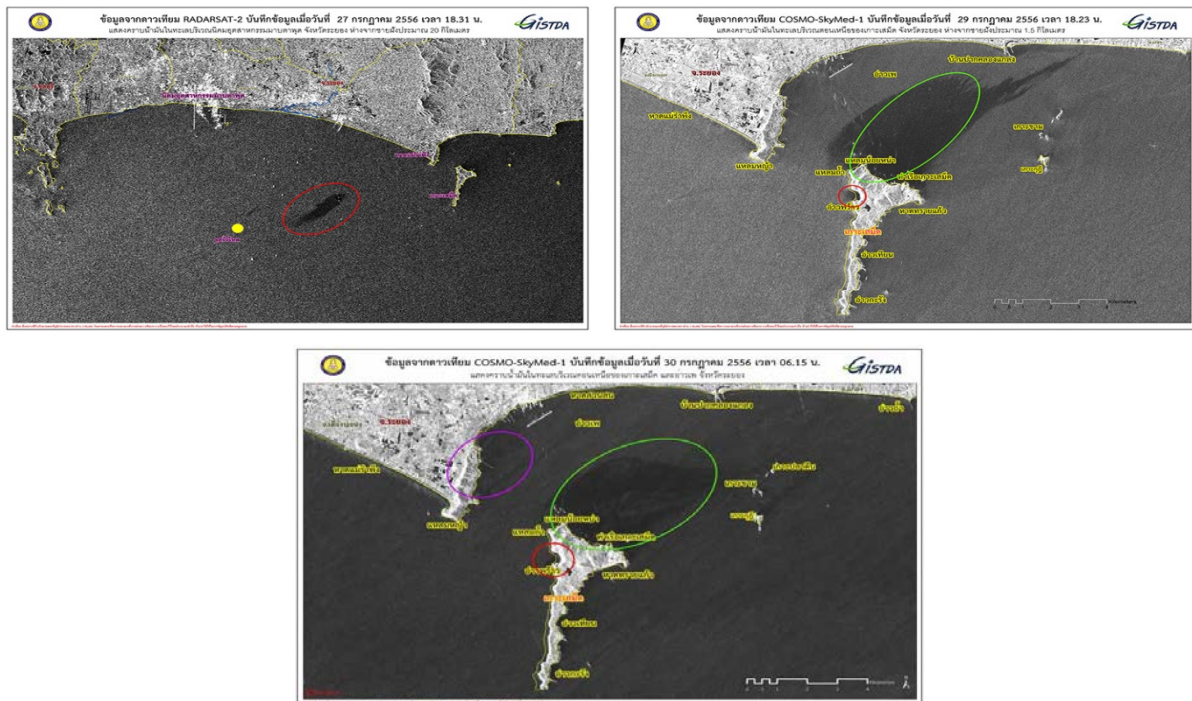
ผลการศึกษา

บทความนี้ชี้ให้เห็นถึง 4 ประเด็น คือ 1) ลำดับเหตุการณ์น้ำมันรั่วและผลกระทบที่เกิดขึ้น 2) ความรับผิดชอบต่อของบริษัทต่อเหตุการณ์น้ำมันรั่ว 3) กระบวนการและการดำเนินงานของฝ่ายชาวบ้าน 4.) กระบวนการและการดำเนินงานของฝ่ายอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง

1. สถานการณ์น้ำมันรั่วและผลกระทบที่เกิดขึ้น

1.1 ลำดับเหตุการณ์น้ำมันรั่ว

วันที่ 27 กรกฎาคม พ.ศ. 2556 เวลาประมาณ 6.30 น. ได้เกิดเหตุที่รั่วน้ำมันดิบรั่วบริเวณทุ่นรับน้ำมันดิบ จากข้อมูลของบริษัทแจ้งว่ามีปริมาณน้ำมันรั่วไหลประมาณ 54,000 ลิตร หลังจากนั้นทางบริษัทได้ปิดวาล์วทันที และนำทุ่นกักน้ำมัน (Boom) กักคราบน้ำมันไว้ และใช้เครื่องมือเก็บคราบน้ำมัน (Oil skimmer) เก็บคราบน้ำมันขึ้นไปกำจัดบนเรือ จากนั้นเรือของบริษัท พนักงานของบริษัท กองทัพเรือ กรมเจ้าท่า และเครื่องบิน C130 ของบริษัท Oil Spill Response ร่วมกันฉีดน้ำยาละลายคราบน้ำมัน และได้วางทุ่นกักน้ำมันเพิ่มเติม แต่ก็ไม่สามารถกักน้ำมันกลุ่มสุดท้ายที่ยังสลายไม่หมดเข้าสู่ฝั่งที่อ่าวพร้าวได้ ในเวลา 22.00 น. วันที่ 28 กรกฎาคม พ.ศ.2556 (บริษัทพีทีที โกลบอล เคมิคอล จำกัด (มหาชน), 2556; 2557)

ภาพที่ 1-3: แสดงการเคลื่อนตัวของคราบน้ำมัน และการกระจายตัวของคราบน้ำมันเมื่อเข้าสู่ฝั่งอ่าวพร้าว บริเวณทางตอนเหนือของเกาะเสม็ด และอ่าวเพ

ที่มา: ข้อมูลจากดาวเทียมของสำนักงานพัฒนาเทคโนโลยีอวกาศและภูมิสารสนเทศ หรือ GISTDA

จากภาพแสดงการเคลื่อนตัวของคราบน้ำมัน ตั้งแต่รั่วไหลเมื่อวันที่ 27 กรกฎาคม พ.ศ.2556 แต่ทางบริษัทไม่สามารถกักคราบน้ำมันไม่ให้เข้าสู่ฝั่งบริเวณอ่าวพร้าวในวันที่ 28 กรกฎาคม พ.ศ.2556 เวลา 22.00 น. ได้ และคราบน้ำมันได้กระจายตัวกินพื้นที่บริเวณกว้างทางตอนเหนือของเกาะเสม็ด และบริเวณอ่าวเพ ในวันที่ 29-30 กรกฎาคม พ.ศ.2556

เรือของบริษัทและพันธมิตรของบริษัทได้ร่วมกันฉีดพ่นน้ำยาละลายคราบน้ำมันต่อไปและทางบริษัทได้ร่วมกับหน่วยงานราชการ ได้แก่ ผู้ว่าราชการจังหวัด รัฐมนตรีว่าการกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สั่งการทำความสะอาดอ่าวพร้าว โดยมีเจ้าหน้าที่ของบริษัท ทหาร และจิตอาสาจากหลายหน่วยงาน ผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันเก็บคราบน้ำมันจนหมด มองไม่เห็นด้วยสายตา

ถึงแม้ว่าจะเก็บกู้คราบน้ำมันจนหมดมองไม่เห็นด้วยสายตาแล้ว แต่ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากเหตุการณ์น้ำมันรั่วยังคงอยู่ในส่วนถัดไปจะขออธิบายถึงผลกระทบจากเหตุการณ์น้ำมันรั่วในครั้งนี้

1.2 ผลกระทบจากเหตุการณ์น้ำมันรั่ว

จากการลงพื้นที่สัมภาษณ์ชาวบ้านผู้ที่ได้รับผลกระทบ ชาวบ้านได้อธิบายผลกระทบ สรุปได้ดังนี้

กระทบต่อการท่องเที่ยว เหตุการณ์น้ำมันรั่วได้ส่งผลกระทบต่อความเชื่อมั่นและภาพลักษณ์ของเกาะเสม็ดในด้านความปลอดภัยของคุณภาพน้ำ ความปลอดภัยของอาหารทะเล ส่งผลให้นักท่องเที่ยวลดลง กระทบรายได้ของผู้ประกอบการตั้งแต่รายใหญ่ไปจนถึงรายย่อย กระทบต่อกิจการโรงแรม รีสอร์ท ไปจนถึง หมอนวด พ่อค้า แม่ค้าหาบเร่

ในส่วนของรายได้ที่ลดลง โรงแรม รีสอร์ท และร้านอาหาร ในระยะแรกพบว่า ไม่มีนักท่องเที่ยวไปเที่ยวไปเที่ยวที่พื้นที่ แต่ในระยะต่อมาจึงเริ่มมีจำนวนนักท่องเที่ยวเพิ่มขึ้นเล็กน้อย แต่ฐานลูกค้าชาวต่างชาติ ที่เป็นลูกค้าสำคัญยังไม่ค่อยกลับมาจึงยังกระทบต่อรายได้อยู่ ผู้ประกอบการจึงต้องการความเชื่อมั่นของเกาะเสม็ดกลับมา ในส่วนของรายย่อยก็มีผลกระทบไม่ต่างกันเพราะรายได้หายไปมากกว่าครึ่ง ในขณะที่ค่าใช้จ่ายยังเท่าเดิมจึงทำให้ต้องไปกู้หนี้ยืมสินมาใช้จ่าย

กระทบต่อกลุ่มอาชีพประมง เหตุการณ์น้ำมันรั่วส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อมทำให้จำนวนสัตว์น้ำลดลง ทั้งกุ้ง หอย ปู ปลา ซึ่งส่งผลกระทบต่ออาชีพประมงที่ไม่สามารถจับสัตว์น้ำได้เช่นเดิม ทำให้รายได้ลดลงกว่าครึ่งหนึ่ง และแม้ว่าจะสามารถจับสัตว์น้ำได้แต่ก็ไม่สามารถนำไปขายได้ในราคาเดิม เนื่องจากคนซื้อมีความหวาดกลัวต่อเหตุการณ์น้ำมันรั่ว ทำให้วิถีชีวิตชาวประมงเปลี่ยนไป ชาวประมงบางส่วนได้ขายเรือ หรือเอาเรือไปเก็บ และเปลี่ยนอาชีพไปทำอาชีพรับจ้างก่อสร้าง หรือรับจ้างปลูกผัก

2. ความรับผิดชอบของบริษัทต่อเหตุการณ์น้ำมันรั่ว

ในส่วนของความรับผิดชอบของบริษัทต่อเหตุการณ์น้ำมันรั่ว บริษัทได้แสดงความรับผิดชอบในส่วนของการจัดเก็บน้ำมันรั่วเบื้องต้นในวันที่เกิดการรั่วไหล มีการจ่ายค่าชดเชย และเยียวยาผู้เสียหาย แต่อย่างไรก็ตามความรับผิดชอบของบริษัทยังไม่สามารถตอบสนองต่อความคาดหวังของผู้มีส่วนได้เสีย จึงนำมาซึ่งปัญหาความขัดแย้ง ดังจะอธิบายความรับผิดชอบของบริษัทต่อไปนี้

2.1 การจัดการน้ำมันรั่วเบื้องต้น

จากลำดับเหตุการณ์น้ำมันรั่วจะเห็นได้ว่า อุปกรณ์ของบริษัทที่ลงทุนกักคราบน้ำมัน (Boom) และสกิมเมอร์ (Skimmer) ไม่มีประสิทธิภาพเพียงพอในการกักคราบน้ำมันได้ บริษัทจึงใช้วิธีฉีดพ่นสารเคมีเป็นหลัก ส่วนปริมาณสารเคมีที่ใช้ จากแถลงการณ์ของคณะกรรมการสอบสวนข้อเท็จจริงเหตุการณ์น้ำมันดิบ

รั่วไหลในทะเลระบุว่า ตลอดปฏิบัติการครั้งนี้ได้ใช้สารเคมีรวมทั้งสิ้น 37,542 ลิตร แบ่งเป็นสาร Slickgone NS จำนวน 30,612 ลิตร และสาร Super-dispersant 25 จำนวน 6,930 ลิตร โดยทั้งหมดนี้นำมาเพื่อขจัดคราบน้ำมันที่ระบุงว่ารั่วไหลทั้งสิ้น 54,341 ลิตร ทำให้เกิดข้อกังขาถึงสารเคมีที่ใช้ในปริมาณจำนวนมาก ส่วนสาร Slickgone NS ที่ถูกใช้ถึง 30,612 ลิตร ซึ่งพิสุทธิ์ เพ็ชรมนกุล (2557) ได้กล่าวถึงสารตัวนี้ว่า สาร Slickgone NS อ้างตามบริษัทผู้ผลิตแล้วจะพบว่าสารดังกล่าวมีความเป็นพิษต่ำ ย่อยสลายได้ง่ายตามธรรมชาติภายในเวลาไม่เกิน 50 วัน และไม่พบว่ามีสารสะสมในระบบนิเวศ แต่ก็ต้องคำนวณมาใช้ในปริมาณที่เหมาะสมเท่านั้น ยังไม่สามารถใช้ได้ปริมาณที่เกินพอดี นอกจากนี้ยังมีข้อถกเถียงของนักวิชาการว่า การใช้สารเคมีที่มีความลึกน้อยกว่า 20 เมตรนั้นเหมาะสมหรือไม่ และจะส่งผลกระทบต่ออย่างไรในระยะยาว

2.2 การชดเชยเยียวยายังไม่สามารถแก้ปัญหา

จากแถลงการณ์ของบริษัท บริษัทได้เริ่มจ่ายชดเชย ตั้งแต่วันที่ 10 สิงหาคม พ.ศ.2556 ได้รับคำร้อง 15,963 คำร้อง มีผู้ที่ได้รับผลกระทบได้รับการเยียวยาทั้งทางตรงและทางอ้อมจำนวน 11,500 ราย เป็นจำนวนเงิน 514 ล้านบาท (บริษัทพีทีทีโกลบอล เคมิคอล จำกัด (มหาชน), 2557) แต่อย่างไรก็ตามการชดเชยเยียวยาของบริษัทดังกล่าว มีทั้งชาวบ้านที่พอใจและไม่พอใจบริษัท ในส่วนที่ไม่พอใจบริษัท จากการลงพื้นที่สัมภาษณ์ ชาวบ้านบอกว่าทางบริษัทจ่ายชดเชยไม่สมเหตุสมผล ทางบริษัทได้ประเมินค่าชดเชยเอง แต่อาจมีการต่อรองกันบางกลุ่ม ที่ผ่านมามีการจ่ายชดเชยจำนวน 2 ครั้ง พวกเราทยอยเช่น หมอนวด พ่อค้า แม่ค้าหาบเร่ ได้ 2 ครั้ง ครั้งละ 15,000 บาท รวมเป็น 30,000 บาท กลุ่มประมงได้ 30,000 บาท คิวรถแท็กซี่ได้ 24,000 บาทต่อคิว ได้ 2 ครั้ง ส่วนพวกร้านอาหาร โรงแรม รีสอร์ท จะได้แตกต่างกันไปตามขนาดของร้าน ได้รับการชดเชยประมาณ 20-30 เปอร์เซ็นต์

จากการชดเชยดังกล่าว ชาวบ้านบอกว่าไม่เป็นธรรม เนื่องจากผลกระทบนั้นยังอยู่ รายได้ยังกลับมาไม่เหมือนเดิม เนื่องจากสภาพลักษณะของเกาะเสม็ดยังไม่กลับมา โครงการประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวเกาะเสม็ดที่บริษัทจัดตั้งขึ้น ยังไม่สามารถกระตุ้นการท่องเที่ยวได้เท่าใดนัก นอกจากนี้ในส่วนของรายย่อย จะคิดว่าตนถูกละเลย ไม่ได้รับการดูแลจากบริษัทอีกด้วย

2.3 ขาดการมีส่วนร่วมในการฟื้นฟู

ถึงแม้ว่าบริษัทได้ร่วมกับหน่วยงานราชการ ในการฟื้นฟูทางด้านต่างๆ แก่ชุมชน เช่น โครงการประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวเกาะเสม็ด โครงการเสม็ดน้อมอง โครงการฟื้นฟูทรัพยากรสัตว์น้ำและสัตว์เศรษฐกิจ แต่อย่างไรก็ตามโครงการดังกล่าว ยังขาดการมีส่วนร่วมจากตัวแทนทุกกลุ่ม ถึงแม้จะเป็นเรื่องยากที่จะเข้าหาชาวบ้านให้ทั่วถึง แต่บริษัทควรให้ชาวบ้านรวมตัวกันส่งตัวแทนเข้ามามีส่วนร่วม

ส่วนทางด้านสิ่งแวดล้อม บริษัทได้ร่วมกับหน่วยงานราชการ และผู้เชี่ยวชาญจากสถาบันต่างๆ อาทิ เช่น จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยบูรพา มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ กระทรวงสาธารณสุข และ SEER (Safety, Environmental, and Emergency Response) Associates เพื่อตรวจสอบปัจจัยทางสมุทรศาสตร์ และผลที่ประกาศออกมาโดยกรมควบคุมมลพิษ (2557) (ออนไลน์) เมื่อวันที่ 25 กรกฎาคม พ.ศ.2557 พบว่าคุณภาพน้ำทะเลอยู่ในเกณฑ์มาตรฐาน และหาทรายได้เข้าสู่สภาวะปกติ และจากแถลงการณ์ของบริษัท ได้ประกาศว่า ปัจจัยทางสมุทรศาสตร์ 7 ประการ ได้แก่ คุณภาพน้ำ ตะกอนดิน ตะกอนทราย สัตว์น้ำ หญ้าทะเล หาทรายและหาดหิน และปะการัง ได้เข้าสู่สภาวะปกติ แต่อย่างไรก็ตาม

วิถีชีวิตชาวบ้าน ก็ยังไม่กลับมา ชาวบ้านยังคงจับสัตว์น้ำไม่ได้อยู่ และจากการขาดการมีส่วนร่วมในแผนฟื้นฟูต่างๆ ที่บริษัทจัดทำขึ้น ทำให้ชาวบ้านไม่เชื่อใจบริษัท และไม่ยอมรับผลการวิจัยดังกล่าว

3. กระบวนการและการดำเนินงานของฝ่ายชาวบ้าน

จากความรับผิดชอบของบริษัทข้างต้นที่ยังไม่สามารถตอบสนองต่อความคาดหวังของชาวบ้านได้ ทำให้ชาวบ้านบางกลุ่มไม่เชื่อใจบริษัทและไม่พอใจต่อกระบวนการความรับผิดชอบของบริษัท จึงเรียกร้องการมีส่วนร่วม พร้อมสิทธิการชดเชยและการฟื้นฟูสิ่งแวดล้อม ผ่านการฟ้องร้องต่อศาล นำโดยกลุ่มสมาคมผู้ประกอบการท่องเที่ยวเกาะเสม็ด จังหวัดระยอง สมาคมประมงพื้นบ้านเรือเล็ก จังหวัดระยอง และกลุ่มอื่นๆ

ส่วนหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึง ความไม่ไว้วางใจบริษัท และเรียกร้องการมีส่วนร่วม คือบทสัมภาษณ์ของนายกสมาคมผู้ประกอบการท่องเที่ยว เกาะเสม็ด จังหวัดระยอง

“อยากให้ทางเขารับฟัง เพราะเขาไม่ฟังผู้เสียหาย อยากให้เขามีความจริงใจในการแก้ปัญหา มีระบบธรรมาภิบาลที่ดี และอยากให้ช่วยทำทุกอย่างให้กลับมาเป็นเหมือนเดิม ทะเลใสเหมือนเดิม ความเชื่อมั่นเกาะเสม็ดกลับมา เน้นการป้องกันเหตุ ไม่ใช่เกิดเรื่องแล้วมาแก้ และอยากให้มีความรับผิดชอบต่อสังคมและประเทศชาติ”
(สัมภาษณ์, 8 พฤศจิกายน 2557)

นอกจากนี้นายกสมาคมผู้ประกอบการท่องเที่ยว ต้องการการมีส่วนร่วมในการจัดทำแผนฟื้นฟูร่วมกัน

“อยากให้เขาเปิดเผย โปร่งใส ฟังชาวบ้าน ชวนนักข่าวมาแถลงข่าว ในเรื่องของการทำงานร่วมกัน อยากให้เขามาช่วยฟื้นฟูทำงานร่วมกันระหว่างบริษัท ชาวบ้าน และภาครัฐ” (สัมภาษณ์, 21 กุมภาพันธ์ 2558)

การเรียกร้องของชาวบ้านได้ผ่านกระบวนการฟ้องร้อง ชาวบ้านได้เรียกร้องใน 2 ประเด็น คือ 1) การชดเชย ชาวบ้านคิดว่าทางบริษัทจ่ายชดเชยไม่เป็นธรรม เมื่อเทียบกับรายได้ที่สูญเสียไป จึงเรียกค่าชดเชยค่าเสียหายแต่ละรายไม่เท่ากันตามกลุ่มของตน 2) การฟื้นฟูสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะชาวประมงที่ต้องการสัตว์น้ำกลับมาเหมือนเดิมและกลุ่มผู้ประกอบการที่ต้องการสิ่งแวดล้อมกลับมา เพื่อคุณภาพลักษณะของเกาะเสม็ด ชาวบ้านจึงรวมตัวกันฟ้องบริษัท ฐานละเมิดและผิดตามพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม พ.ศ.2535 เรียกค่าเสียหายมูลค่า 1,000 ล้านบาท เพื่อจะได้นำเงินมาฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมให้กลับมา และจัดทำแผนพัฒนาอาชีพและคุณภาพชีวิต

ส่วนข้อเรียกร้องของชาวบ้านต่อประเด็นความรับผิดชอบ ชาวบ้านอยากให้บริษัท มีความรับผิดชอบดังต่อไปนี้

1) การจัดการปัญหาต่อเหตุการณ์น้ำมันรั่ว ชาวบ้านอยากให้บริษัทรับฟังผู้ที่ได้รับผลกระทบ ให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วม ไม่ใช่ดำเนินการเอง ฟื้นฟูเอง ขาดการตรวจสอบจากชาวบ้าน นอกจากนี้ยังอยากให้มีความจริงใจในการแก้ปัญหา มีความโปร่งใส รับผิดชอบต่อสังคมและประเทศชาติ โดยยึดหลักธรรมาภิบาล สร้างมาตรฐานการดำเนินงานที่ดี เน้นการป้องกันเหตุ ตรวจสอบมาตรฐานของอุปกรณ์และกระบวนการทำงาน มีความระมัดระวังอย่าให้เหตุการณ์น้ำมันรั่วเกิดขึ้นอีก

2) การชดเชยเยียวยาและการฟื้นฟูสิ่งแวดล้อม ชาวบ้านต้องการให้บริษัทจ่ายชดเชยให้สมเหตุสมผล บริหารจัดการผู้มีส่วนได้เสียอย่างเป็นธรรม ไม่ละเลยรายย่อย หรือไม่ก็ให้มาช่วยฟื้นฟูสภาพลักษณะเกาะเสม็ด สร้างความเชื่อมั่นกลับมาให้ได้ โดยเฉพาะความเชื่อมั่นจากชาวต่างชาติ เพื่อให้ชาวบ้านมีรายได้กลับมา

เหมือนเดิม ส่วนทางด้านสิ่งแวดล้อมอยากให้ฟื้นฟูทุกอย่างกลับมาเป็นเหมือนเดิม ทั้งค่าน้ำ ดินตะกอน และทัศนียภาพ ส่วนทางด้านสัตว์น้ำอยากให้ช่วยมาฟื้นฟู เช่น ทำธนาคารปู วางซั้งเชือก ปิดอ่าว ทำปะการังเทียม เป็นต้น นอกจากนี้ระหว่างรอการฟื้นฟูสิ่งแวดล้อม คงใช้เวลานาน อยากให้ช่วยทางด้านการส่งเสริมอาชีพและพัฒนาคุณภาพชีวิตด้วย เช่น เรื่องปัญหาหนี้สินและการประกอบอาชีพ เป็นต้น การสร้างแผนฟื้นฟู อยากให้สร้างร่วมกัน และสามารถตรวจสอบได้

3) กระบวนการดำเนินงาน อยากให้มีคนกลางเชื่อถือได้ มาช่วยวิจัยฟื้นฟู ไม่ใช่มาจากฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ส่วนกฎหมายต้องนำมาบังคับใช้ เพื่อให้เกิดความยุติธรรม

4. กระบวนการและการดำเนินงานของฝ่ายอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง

จากความขัดแย้งของฝ่ายบริษัทและชาวบ้าน เรื่องจึงดำเนินมาสู่กระบวนการยุติธรรมในศาล ศาลจึงได้แต่งตั้งผู้เชี่ยวชาญ เพื่อมาดำเนินการฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมจากเหตุการณ์น้ำมันรั่ว และช่วยสร้างการมีส่วนร่วมตามที่ชาวบ้านเรียกร้อง เพื่อแก้ปัญหาผลกระทบจากเหตุการณ์น้ำมันรั่ว

ศ. ดร.ธวัชชัย ศุภดิษฐ์ หัวหน้าคณะผู้เชี่ยวชาญ ที่ได้รับการแต่งตั้งจากศาล ได้วางแผนไว้ 2 แผน คือ 1. แผนฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมจากเหตุการณ์น้ำมันรั่ว และ 2. แผนบูรณาการ ที่จะทำร่วมกับจังหวัด ในการส่งเสริมด้านอาชีพ และพัฒนาคุณภาพชีวิตของชาวบ้าน ทั้งนี้เพราะชาวบ้านส่วนหนึ่งได้เรียกร้องการส่งเสริมด้านอาชีพ และคุณภาพชีวิต ระหว่างรอการฟื้นฟูสิ่งแวดล้อม

ส่วนในเรื่องความรับผิดชอบของบริษัท ศ. ดร.ธวัชชัย ศุภดิษฐ์ ได้กล่าวถึงความรับผิดชอบของบริษัทว่า

“ที่ผ่านมางบซีเอสอาร์ของบริษัทไปเน้นกับกิจกรรมที่เน้นการสร้างภาพลักษณ์ เช่น การจัดการแข่งขันเรือยาว ประเพณีต่างๆ งบประมาณตรงนี้ไม่ใช่น้อยๆ ต่อไปอยากให้งบประมาณในส่วนนี้มาทำซีเอสอาร์ที่แท้จริง สามารถแก้ปัญหาได้ตรงจุด ซึ่งกระบวนการแก้ปัญหาต้องใช้ทั้งภูมิปัญญาชาวบ้าน และความรู้ตามหลักวิชาการ นักวิชาการบางทีก็ไม่มีวิถีชีวิตของชาวบ้าน ในขณะที่ภูมิปัญญาของชาวบ้านเองบางทีก็ขาดความรอบคอบ จึงต้องใช้ความรู้ทั้งสองส่วนมาช่วยกันฟื้นฟู ถ้าบริษัททำซีเอสอาร์อย่างแท้จริงแล้ว ไม่เน้นการสร้างภาพลักษณ์ ก็จะทำให้ชาวบ้านรักบริษัท” (ธวัชชัย ศุภดิษฐ์, สัมภาษณ์, 8 เมษายน 2558)

จากความเห็นของนักวิชาการ จะเห็นได้ว่า ความสำคัญของการทำซีเอสอาร์ให้ตรงจุดเป็นเรื่องสำคัญมาก เป็นการเน้นย้ำถึงความสำคัญของซีเอสอาร์ในกระบวนการ (CSR-in-process) และสร้างการมีส่วนร่วมให้เกิดขึ้น เพื่อสร้างความเชื่อใจระหว่างทั้งสองฝ่าย

การวิเคราะห์

จากกระบวนการความรับผิดชอบต่อของบริษัท และความคิดเห็นของแต่ละฝ่าย จะเห็นได้ว่าบริษัทแสดงความรับผิดชอบต่อเหตุการณ์น้ำมันรั่ว ยังไม่สามารถตอบสนองต่อความคาดหวังของผู้มีส่วนได้เสียได้ โดยเฉพาะการสร้างการมีส่วนร่วมที่เป็นที่ยอมรับของทุกฝ่ายยังไม่เกิดขึ้นในระยะแรก อันนำไปสู่ปัญหาความไม่เชื่อใจระหว่างบริษัทกับชาวบ้านผู้ที่ได้รับผลกระทบ และเกิดความขัดแย้งขึ้นตามมา

จากมาตรฐานซีเอสอาร์ตามหลักสากล ISO 26000 (the International Organization for Standardization, 2010), The UN Global compact (UN Global Compact: online), OECD Guidelines

(Organisation for Economic Co-operation and Development, 2011) และหลักการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้เสียตาม AA1000SES (AccountAbility, 2008) ซึ่งครอบคลุมในประเด็น ธรรมชาติ สิทธิมนุษยชน การปฏิบัติต่อแรงงาน การดูแลรักษาสิ่งแวดล้อม การดำเนินธุรกิจอย่างเป็นธรรม ประเด็นผู้บริโภค การพัฒนาชุมชน เป็นต้น แต่ในที่นี้จะเอาในส่วนของที่เกี่ยวข้องมาวิเคราะห์ คือ การมีส่วนร่วมกับผู้มีส่วนได้เสีย ธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และการพัฒนาชุมชน ดังต่อไปนี้

1) การมีส่วนร่วมกับผู้มีส่วนได้เสีย บริษัทยังไม่สามารถสร้างการมีส่วนร่วมกับผู้มีส่วนได้เสียที่เป็นที่ยอมรับของทุกฝ่ายได้ คณะกรรมการสอบสวนข้อเท็จจริงเหตุการณ์น้ำมันดิบรั่วไหลในทะเล ที่จัดตั้งขึ้นในช่วงแรก ยังขาดตัวแทนและการตรวจสอบจากภาคประชาชน จึงทำให้เกิดข้อกังขาต่อผลการสอบสวนถึงปริมาณน้ำมันที่รั่วไหลและสารเคมีที่ใช้จริง และในส่วนของ การชดเชยและการฟื้นฟูสิ่งแวดล้อม บริษัทได้ร่วมมือกับหน่วยงานราชการเป็นอย่างดี แต่การมีส่วนร่วมกับภาคประชาชน ยังไม่สามารถสร้างการยอมรับต่อแผนดังกล่าวได้ ชาวบ้านต้องการที่จะตรวจสอบและมีส่วนร่วมกับการมากกว่านี้ ถ้าเอาตามมาตรฐาน AA1000SES ในระยะแรกบริษัทยังอยู่ในระดับ 1-3 เท่านั้น คือ ระดับปรึกษา (Consult) เจรจา (Negotiate) และเกี่ยวข้องกัน (Involve) บริษัทอาจต้องทำในระดับขั้นที่ 4-5 คือ ร่วมมือกัน (Collaborate) และให้อำนาจตัดสินใจ (Empower) ทั้งนี้ต้องเป็นไปลักษณะ win-win ทั้งสองฝ่าย เพื่อสร้างความเชื่อใจ (Trust) ระหว่างกันขึ้น โดยการจัดทำแผนฟื้นฟูร่วมกับชาวบ้าน และภาครัฐร่วมกัน

2) บริษัทยังเปิดเผยข้อมูลและการดำเนินงานต่างๆ ให้แก่ชาวบ้านยังไม่เพียงพอ ทำให้เกิดข้อกังขาต่อชาวบ้าน บริษัทควรมีความโปร่งใส ในการเปิดเผยข้อมูลต่อสาธารณะให้ทั่วถึง เพื่อแสดงให้เห็นว่าบริษัทมีความจริงใจในการแก้ปัญหา และการดำเนินงานต่างๆ

3) ทางด้านสิ่งแวดล้อม บริษัทได้ใช้สารเคมีในการขจัดคราบน้ำมัน แต่ยังมีข้อถกเถียงถึงปริมาณสารเคมีที่ใช้เหมาะสม บริษัทควรลงทุนในด้านอุปกรณ์ เพื่อลดการใช้สารเคมีที่เป็นอันตรายให้น้อยที่สุด นอกจากนี้บริษัทควรยึดหลักป้องกันไว้ก่อน (Precautionary approach) นอกจากปฏิบัติตามกฎหมายอย่างเคร่งครัดแล้ว ควรทำมากกว่าหลักเกณฑ์ขั้นต่ำของกฎหมาย มีการบริหารจัดการความเสี่ยงทางด้านสิ่งแวดล้อม มีแผนบริหารสถานการณ์ฉุกเฉิน ทั้งป้องกัน ลดผลกระทบ และควบคุมสถานการณ์ พร้อมทั้งฝึกอบรมพนักงานให้มีความระมัดระวังในการทำงาน ป้องกันไว้ก่อนย่อมดีกว่าแก้ทีหลัง โดยการลงทุนด้านอุปกรณ์ เครื่องจักร เพื่อความปลอดภัย อย่าให้เกิดเหตุการณ์น้ำมันรั่วอีก นอกจากนี้บริษัทควรคำนึงถึงความหลากหลายทางชีวภาพ และช่วยฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ

4) ทางด้านการเชื่อมโยงและการพัฒนาชุมชน บริษัทไม่ควรเน้นซีเอสอาร์หลังกระบวนการ (CSR-after-process) เช่น การบริจาคต่างๆ การจัดการแข่งขันเรือยาว และประเพณีต่างๆ มากกว่าเชื่อมโยงและพัฒนาชุมชนในเชิงรุกที่เน้นการมีส่วนร่วมกับชุมชน ป้องกัน และแก้ไขปัญหา และพัฒนาชุมชนต่างๆ ร่วมกัน การทำตัวเป็นพลเมืองดี (Good corporate citizenship) ร่วมกันพัฒนาชุมชน อย่างในกรณีน้ำมันรั่ว ร่วมกันสร้างแผนฟื้นฟูร่วมกัน และพัฒนาชุมชนส่งเสริมอาชีพและรายได้ ย่อมสร้างความไว้วางใจให้เกิดขึ้นได้ จะส่งผลให้บริษัทได้รับความไว้วางใจในการดำเนินงานได้ (License to operate) ซึ่งจะเป็นผลดีต่อบริษัทถ้าบริษัทร่วมมือกับชาวบ้าน และภาครัฐ ในการจัดทำแผนฟื้นฟูร่วมกัน

5) ทางด้านวิสัยทัศน์ นโยบาย และกลยุทธ์ของบริษัท ที่ได้รวมเรื่องการพัฒนาที่ยั่งยืนไว้ กล่าวคือ คำนึงถึงเศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม และสังคมด้วย ไม่ใช่มุ่งเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว เน้นหลักธรรมาภิบาล กำกับดูแลกิจการ ไม่เพียงแต่คำนึงถึงกำไรและผู้ถือหุ้นเท่านั้น แต่ให้คำนึงถึงผู้มีส่วนได้เสีย สิ่งแวดล้อม และสังคม

บูรณาการเข้าไปอยู่ในกระบวนการดำเนินงานของบริษัท เป็นสิ่งที่บริษัทควรปฏิบัติตามอย่างจริงจัง โดยเฉพาะการคำนึงถึงผู้มีส่วนได้เสีย บริษัทต้องดำเนินงานไม่ให้เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม และสังคม อย่างจริงจัง เพื่อไม่ให้กระทบต่อผู้มีส่วนได้เสีย อันจะทำให้มีปัญหาตามมา หรือถ้าเกิดปัญหาขึ้นบริษัทต้องรับฟังผู้มีส่วนได้เสีย ให้ผู้มีส่วนได้เสียเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาาร่วมกัน และสร้างการยอมรับของทุกฝ่ายให้ได้ อย่างในแผนฟื้นฟู บริษัทจำเป็นต้องสร้างแผนให้เกิดการยอมรับของทุกฝ่ายให้ได้

จะเห็นได้ว่าการทำซีเอสอาร์ตามมาตรฐานสากล หรือการทำซีเอสอาร์ในกระบวนการ (CSR-in-process) เป็นเรื่องสำคัญมาก ปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นระหว่างบริษัทกับชาวบ้านผู้ที่ได้รับผลกระทบ เกิดจากความรับผิดชอบของบริษัทยังไม่สามารถตอบสนองต่อความคาดหวังของผู้มีส่วนได้เสียได้ การมีส่วนร่วมร่วมกับผู้มีส่วนได้เสียในแผนฟื้นฟูยังไม่สามารถสร้างการยอมรับของทุกฝ่ายได้ การแก้ปัญหาจึงต้องสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมในแผนฟื้นฟูระหว่างบริษัท ชาวบ้าน และภาครัฐ ให้เป็นที่ยอมรับของทุกฝ่าย

อีกประเด็นหนึ่งที่สำคัญ จากผลการศึกษาที่ออกมาว่า ชาวบ้านต้องการเรียกร้องการมีส่วนร่วมในการจัดทำแผน และติดตามตรวจสอบแผนฟื้นฟู การทำซีเอสอาร์ให้ได้ตามมาตรฐาน และการมีส่วนร่วมกับผู้มีส่วนได้เสีย ของบริษัท ถือว่ามีส่วนสำคัญ อย่างไรก็ตาม การมีส่วนร่วมของชาวบ้าน โดยมีฐานจากชาวบ้านเอง เป็นผู้ริเริ่มแผนก็สำคัญไม่แพ้กัน จากแนวคิดการมีส่วนร่วมของชาวบ้านหรือชุมชนท้องถิ่น อคิน ระพีพัฒน์ (2527) ได้เสนอแนวคิดว่าการมีส่วนร่วมว่า “การมีส่วนร่วมของชาวบ้านนั้นให้ชาวบ้านเป็นผู้คิดค้นปัญหา เป็นผู้ทำ ไม่ใช่เรากำหนดไปแล้วให้ชาวบ้านเข้ามาร่วมเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ต้องให้ชาวบ้านเป็นผู้คิดค้นขึ้นมา” จากแนวคิดนี้ การริเริ่มแผนของชาวบ้านเอง จะเป็นการพัฒนาแผนจากส่วนล่าง เป็นการแก้ปัญหาโดยให้ชาวบ้านเป็นผู้กำหนดปัญหาและแก้ปัญหา คนที่อยู่กับปัญหาจะรู้ว่าอะไรเป็นปัญหาที่แท้จริง สามารถกำหนดปัญหาได้อย่างแม่นยำ อย่างในกรณีที่น่ามันรั่วในครั้งนี้ ชาวบ้านจะรับรู้ปัญหาเป็นอย่างดี การให้ชาวบ้านจัดทำแผนฟื้นฟู จะทำให้รับรู้ความต้องการของชาวบ้านเป็นอย่างดี เมื่อชาวบ้านจัดทำแผนแล้ว บริษัทก็เข้ามามีส่วนร่วมในแผนโดยยึดหลักร่วมมือกัน ทั้งนี้เมื่อเริ่มกระบวนการ ต้องให้ความสำคัญกับชาวบ้านในการมีส่วนร่วมในการค้นหาและจัดลำดับความสำคัญของปัญหา ให้ชาวบ้านร่วมในการวิเคราะห์ถึงสาเหตุและที่มาของปัญหา ร่วมในการเลือกวิธีการและวางแผนในการแก้ปัญหา ร่วมในการดำเนินตามแผน และร่วมในการประเมินผลวิเคราะห์ปัญหา อุปสรรค และปัจจัยที่มีส่วนทำให้เกิดผลสำเร็จ ดังที่ อคิน ระพีพัฒน์ได้เสนอแนะขั้นตอนไว้

ทั้งนี้การติดตาม ตรวจสอบ และประเมินผลของชาวบ้าน เป็นสิ่งสำคัญมาก เพราะถือเป็นปัจจัยที่จะทำให้แผนเป็นที่ยอมรับและดำเนินการได้อย่างมีประสิทธิภาพ

การสร้างแผนฟื้นฟูร่วมกัน โดยมีตัวแทนจากทุกกลุ่ม จะเป็นการสร้างประโยชน์ร่วมกันระหว่างบริษัทกับสังคม ซึ่งจะเป็นเรื่องทีนอกเหนือไปจากเรื่องน้ำมันรั่วด้วย การรับผิดชอบมากเกินไปกว่าเรื่องน้ำมันรั่ว ถือเป็นปฏิบัติตามหลักซีเอสอาร์ ทางด้าน “การเชื่อมโยงและพัฒนาชุมชน (Community involvement and development)” กล่าวคือ เป็นการอยู่กับชุมชนในลักษณะพึ่งพาอาศัยกันและกัน ส่งเสริมการมีส่วนร่วมระหว่างกัน ป้องกันและแก้ไขปัญหาดังๆ อย่างในกรณีน้ำมันรั่ว คือการฟื้นฟูสิ่งแวดล้อม และส่งเสริมอาชีพและรายได้ให้ชุมชน ทั้งนี้ต้องไม่ใช่ในลักษณะฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเป็นผู้ให้เพียงฝ่ายเดียว แต่ต้องมีลักษณะร่วมด้วยช่วยกัน สร้างความเชื่อใจระหว่างกัน บริษัทจะได้รับความไว้วางใจให้ดำเนินงานได้ (License to operate)

สรุปผลและข้อเสนอแนะ

กระบวนการความรับผิดชอบต่อเหตุการณ้น้ำมันรั่ว บริษัทยังมีความรับผิดชอบต่อสังคมของภาคธุรกิจ (CSR) ยังไม่ครอบคลุมตามมาตรฐาน ISO 26000, The UN Global compact (UNGC), OECD Guidelines และ AA1000SES โดยเฉพาะหลักการมีส่วนร่วม ที่เป็นที่ยอมรับของทุกฝ่ายยังไม่เกิดขึ้น จึงทำให้ชาวบ้านผู้ที่ได้รับผลกระทบไม่เชื่อใจบริษัท กระบวนการแก้ปัญหา จึงต้องสร้างการมีส่วนร่วมกับผู้มีส่วนได้เสียที่เป็นที่ยอมรับของทุกฝ่าย โดยการจัดโครงการฟื้นฟูร่วมกันระหว่างบริษัท ชาวบ้าน และภาครัฐ ทั้งนี้ต้องให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของชาวบ้านหรือชุมชนท้องถิ่นเป็นสำคัญ

ส่วนบทบาทของแต่ละฝ่าย มีข้อเสนอแนะดังต่อไปนี้

1) บริษัทควรมุ่งเน้นซีเอสอาร์ในกระบวนการ (CSR-in-process) มากกว่าซีเอสอาร์หลังกระบวนการ (CSR-after-process)

2) รัฐและหน่วยราชการอาจช่วยในเรื่องของการเอื้ออำนวยจัดการเสวนาระหว่างฝ่ายต่างๆ สร้างการมีส่วนร่วม หรือช่วยจัดทำแผนพัฒนาคุณภาพชีวิตชาวบ้าน ซึ่งถือเป็นหน้าที่ของรัฐในการพัฒนาคุณภาพชีวิตชาวบ้านอยู่แล้ว

3) ฝ่ายวิชาการสามารถช่วยในเรื่องของจัดเตรียมข้อมูลวิชาการ สร้างความรอบคอบต่อโครงการต่างๆ ที่เกิดขึ้น ทั้งนี้เพื่อให้โครงการมีความยั่งยืนและเกิดประโยชน์อย่างแท้จริง

4) ภาคประชาชนเองก็ต้องมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมด้วย ช่วยกันดูแลและเรื่องขยะจากการท่องเที่ยว ดูแลทัศนียภาพให้สวยงาม ส่วนทางด้านประมงต้องทำประมงอย่างยั่งยืน ไม่จับสัตว์น้ำเกินขนาด เป็นต้น

กระบวนการแก้ปัญหาก็เกิดขึ้นได้ เมื่อทุกฝ่ายให้ความร่วมมือกันเป็นอย่างดี นอกจากนี้การแก้ปัญหาเรื่องน้ำมันรั่ว ถ้ามองไปถึงการป้องกันในภายหน้า ซีเอสอาร์อย่างเดียวอาจไม่เพียงพอ เนื่องจากซีเอสอาร์เป็นเพียงเครื่องมือเชิงเทคนิคของทางบริษัทเท่านั้น การป้องกันน้ำมันรั่วในอนาคต ภาครัฐและกฎหมายก็มีส่วนสำคัญในการกำหนดมาตรฐานการป้องกันน้ำมันรั่ว ให้บริษัทปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด เพื่อไม่ให้อุบัติเหตุ น้ำมันรั่วเกิดขึ้นอีก

อย่างไรก็ตามอุบัติเหตุสามารถเกิดขึ้นได้ตลอดเวลา ดังนั้นถ้าจะให้ปลอดภัยที่สุด คือต้องลดการใช้ทรัพยากรน้ำมัน และหันมาคิดค้นเทคโนโลยีที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อมแทน เช่น ใช้วัตถุดิบธรรมชาติที่ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อมในการผลิตผลิตภัณฑ์ต่างๆแทน และลงทุนในพลังงานหมุนเวียน เป็นต้น แต่การเปลี่ยนการใช้ทรัพยากร ถือเป็นเรื่องใหญ่ ซึ่งต้องใช้ความร่วมมือ เงินลงทุน และการปรับเปลี่ยนแนวคิดกันใหม่ทั้งระบบ

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

กรมควบคุมมลพิษ. (2557). **ครบรอบ 1 ปี น้ำมันรั่วไหลลงทะเล จังหวัดระยอง คุณภาพน้ำทะเลเลวี่ค่าอยู่ในเกณฑ์มาตรฐาน ระบบนิเวศหาดทรายพบว่ามีแนวโน้มเข้าสู่สภาวะปกติ.** (ออนไลน์) แหล่งที่มา: <http://pttgc-oilspill.com/Blog/EnvironmentNews/12268>. (25 กรกฎาคม 2557).

พิสุทธิ์ เพ็ชรมนกุล. (2557). **น้ำมันรั่ว ความจริง...ที่ยังไม่จบ.** กรุงเทพฯ: แบรินติ คอร์ปอเรชั่น.

พีทีที โกลบอล เคมิคอล จำกัด (มหาชน). (2556). การดำเนินการบริษัทเหตุท่อน้ำมันดิบรั่วไหลในทะเล ห่างจากชายฝั่งประมาณ 20 กิโลเมตร. (ออนไลน์) แหล่งที่มา: <http://pttgc-oilspill.com/Blog/Progress>. (วันที่ 1 เมษายน 2558).

พีทีที โกลบอล เคมิคอล จำกัด (มหาชน). (2557). รายงานการพัฒนาอย่างยั่งยืน ประจำปี 2557. (ออนไลน์) แหล่งที่มา: <http://www.pttgcgroup.com/th/sustainability/report-sd>.

สำนักงานพัฒนาเทคโนโลยีอวกาศและภูมิสารสนเทศ. (2556). ภาพแสดงการเคลื่อนตัวของคราบน้ำมัน และการกระจายตัวของคราบน้ำมันเมื่อเข้าฝั่งอ่าวพร้าว บริเวณทางตอนเหนือของเกาะเสม็ด และอ่าวเพ. (ออนไลน์) แหล่งที่มา: <http://www.mkh.in.th/index.php/2013-08-08-10-30-02> (วันที่ 2 เมษายน 2557).

อคิน ระพีพัฒน์, หม่อมราชวงศ์. (2527). การมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาชนบทในสภาพสังคมและวัฒนธรรมไทย. กรุงเทพฯ: ศักดิ์โสภณาการพิมพ์.

ภาษาอังกฤษ

Accountability. (2008). **AA1000 Stakeholder Engagement Standard 2011**. (Online) from: <http://www.accountability.org/standards/aa1000ses/index.html>. (2015, March, 28).

European Commission. (2011). **COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE COUNCIL, THE EUROPEAN ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE AND THE COMMITTEE OF THE REGIONS: A renewed EU strategy 2011-14 for Corporate Social Responsibility**. Brussels. (Online) from: http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sustainable-business/corporate-social-responsibility/index_en.htm. (2015, March, 29).

Freeman, E. R., Harrison, J. S. and Hitt M. A. (2008). **Handbook of strategic management**. Oxford: Blackwell Publishing.

Organisation for Economic Co-operation and Development. (2011). **OECD Guidelines for Multinational Enterprises**. OECD Publishing. (Online) from: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264115415-en>. (2015, April, 2).

The International Organization for Standardization. (2010). **Guidance on social responsibility**. Geneva: ISO copyright office.

UN Global compact. (2014). **GUIDE TO CORPORATE SUSTAINABILITY: Shaping a sustainable future.** (Online) from:
<https://www.unglobalcompact.org/abouttheGC/thetenprinciples/index.html>. (2015, April, 2).

Weiss, J. W. (2009) **Business Ethics: A Stakeholder & Issues Management Approach.** Mason: South-Western Cengage Learning.

สัมภาษณ์

ธวัชชัย ศุภดิษฐ์/ ศาสตราจารย์ ดร./อาจารย์คณะพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม. **สัมภาษณ์.** 8 เมษายน 2558.

นายกสมาคมผู้ประกอบการท่องเที่ยวเกาะเสม็ด จังหวัดระยอง. **สัมภาษณ์.** 8 พฤศจิกายน 2557.

นายกสมาคมผู้ประกอบการท่องเที่ยวเกาะเสม็ด จังหวัดระยอง. **สัมภาษณ์.** 21 กุมภาพันธ์ 2558.

ชาติพันธุ์และการเคลื่อนไหวทางด้านสิ่งแวดล้อม: กรณีศึกษาการคัดค้านเขื่อนแม่แจ่ม
ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง

Ethnics and their environmental Acts: A case study of the Karen's objection against
Mae Jam Dam Project

กนกวรรณ มีพรหม¹
Kanokwan Meeprom

บทคัดย่อ

กรณีของโครงการเขื่อนแม่แจ่ม ต.แม่นาจร อ.แม่แจ่ม จ.เชียงใหม่ ที่เจียบหายไป 23 ปี ถูกนำกลับมาพิจารณาเพื่อเป็นหนึ่งในโครงการ โดยพื้นที่ก่อสร้างตั้งอยู่ในพื้นที่ลุ่มน้ำปิงส่วนที่ 3 ลำน้ำแม่แจ่ม ถูกนำมาอ้างเพื่อแก้ไขปัญหาหน้าท่วม เพิ่มพื้นที่เกษตรกรรมชลประทาน เป็นแหล่งประมง แหล่งท่องเที่ยว แหล่งผลิตไฟฟ้าพลังน้ำ แหล่งเติมน้ำบาดาลธรรมชาติ และรักษาความสมดุลระบบนิเวศ ซึ่งงานวิจัยฉบับนี้ มีจุดมุ่งหมายที่ศึกษามิติทางด้านสิ่งแวดล้อมซึ่งเกี่ยวข้องกับเชื่อมโยงกับความผูกพันทางสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจ โดยนำขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่มาเป็นชุดคิดวิเคราะห์ซึ่งกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ดังกล่าวได้เป็นแกนนำหลักในการออกมาเคลื่อนไหวเพื่อรักษาที่อยู่อาศัยและวัฒนธรรมชุมชนเดิมของตน เพื่อชี้ให้เห็นถึงความเชื่อมโยงและความสัมพันธ์ของปัจจัยในการสร้างเขื่อนแม่แจ่มในครั้งนี้จนมาถึงการออกมาเคลื่อนไหวของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง ทำให้เห็นประเด็นต่างๆจนนำไปถึงการตั้งคำถามเพื่อนำไปสู่การศึกษาวิจัยถึงการก่อรูปขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ของชาติพันธุ์กะเหรี่ยงที่รวมตัวกันออกมาต่อสู้คัดค้านเขื่อนแม่แจ่ม ซึ่งแบ่งประเด็นที่ควรจะทำการศึกษาวิจัยไม่ว่าจะเป็นความเปลี่ยนแปลงในระดับบุคคลและครอบครัว อย่างเช่น การพูดคุยกันมากขึ้นในครอบครัวเรื่องเขื่อน เอาแนวคิดกะเหรี่ยงมาใช้ในการวิเคราะห์ปัญหา การเคลื่อนไหวในระดับหมู่บ้านอย่างการทำกิจกรรมในโบสถ์ การเคลื่อนไหว/ปรับตัวในระดับกลุ่มหมู่บ้าน โดยการการตั้งคณะกรรมการคัดค้านเขื่อน การจัดบวชป่า การทำวิจัยไต่บ้าน การผลิตสื่อและสัญลักษณ์ต่างๆ การรวมกันเป็นเครือข่ายปฏิรูปน้ำภาคเหนือ (คปน.) วิถีเผชิญหน้าของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงกับสถานะ “ความเป็นคนชายขอบ” และสุดท้ายความเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตชาวกะเหรี่ยง

โครงการวิจัยนี้เป็นโครงการวิจัยทางมานุษยวิทยาที่เน้นการเก็บข้อมูลเชิงชาติพันธุ์วรรณา (ethnography) ที่มุ่งทำความเข้าใจกระบวนการเคลื่อนไหวของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง จากกรณีโครงการบริหารจัดการน้ำฯ 3.5 แสนล้านบาท ภายใต้แนวคิด วาทกรรมการพัฒนา วาทกรรมคนชายขอบ ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ ซึ่งจากการศึกษาแล้วสามารถค้นพบประเด็นสำคัญได้ดังต่อไปนี้

ประเด็นที่หนึ่ง มิติของการเคลื่อนไหวของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงในแง่ของความเป็นคนชายขอบ การถูกดูถูกจากสังคมว่าเป็นชนกลุ่มน้อยที่ก่อให้เกิดปัญหาต่างๆ ในสังคมไทย เช่นปัญหาหายสาบสูญ ปัญหาแรงงาน ปัญหาการลักลอบเข้าเมืองอย่างผิดกฎหมาย ทำให้วาทกรรมในประวัติศาสตร์กระแสหลักของคนกะเหรี่ยงที่ออกมาต่อสู้

¹ นักศึกษาปริญญาโท หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสังคมศาสตร์ แขนงชาติพันธุ์สัมพันธ์และการพัฒนา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Studying in Master of Arts- Socials Department, Ethnics Branch, Relations and Development, Socials Faculty of Chiang Mai University.

เคลื่อนไหวกรณีการก่อสร้างของเขื่อนแม่แจ่มถูกนำเสนอได้อย่างชัดเจนของการไม่มีพื้นที่ทางสังคมภายใต้รัฐไทย การถูกมองเป็นพลเมืองชั้นสามมีสถานะเป็นคนชายขอบของอำนาจรัฐ

ประเด็นที่สอง กระบวนการเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อมของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงทั้งในพื้นที่และการหนุนเสริมจากภายนอกพื้นที่ แนวทางการเคลื่อนไหวทางสังคมในรูปแบบขบวนการแบบใหม่ ที่ไม่เชื่อเรื่องของความ เป็นธรรมที่มาจากจัดการของรัฐหรือแม้แต่กระบวนการยุติธรรม แต่ใช้วิธีการผ่านกลไกของสื่อเพื่อสร้างแรง กระทบให้เกิดขึ้นกับกระแสของสังคมเพื่อให้เกิดการสนใจและเป็นประเด็นในสิ่งที่ผู้เรียกร้องต้องการให้เกิดกระแส ซึ่งการเรียกร้องดังกล่าวจะเป็นในลักษณะของการเรียกร้องจากตนเองและคนในกลุ่มก่อนสังคมเพื่อช่วงชิงพื้นที่ใน การนำเสนอข้อมูลทั้งจากรัฐและผู้มีอำนาจ

ประเด็นที่สาม การพัฒนาในรูปแบบของความเป็นเมืองที่ถูกนำเข้ามาสู่พื้นที่ชนบท และการสร้างชุด ความคิดที่ว่า การเสียดสีของคนส่วนน้อยเพื่อคนส่วนใหญ่ของประเทศ รวมไปถึงการพัฒนาที่มาในรูปแบบของ “เขื่อน” ซึ่งเป็นตัวแทนของการพัฒนาและความทันสมัยซึ่งนำเอาวิทยาศาสตร์เข้ามาในการจัดการปัญหาน้ำท่วม และทรัพยากรธรรมชาติ จนท้ายที่สุดแล้วสามารถเห็นถึงความเชื่อที่ว่าเทคโนโลยีในการจัดการปัญหาน้ำท่วมโดย “เขื่อน” นั้นไม่สามารถทำได้จริงอีกทั้งยังส่งผลในแง่ลบทั้งการทำลายวัฒนธรรมชุมชน คุณภาพชีวิตที่เปลี่ยนแปลง ปัญหาที่เกิดจากสภาพภูมิประเทศที่เป็นพื้นที่รอยต่ออาจทำให้เกิดแผ่นดินไหว ระบบนิเวศเสียหายและผืนป่าต้นน้ำ ต้องลดลงเหล่านี้อย่อมส่งผลต่อทั้งคนในชุมชนคือพื้นที่ต้นน้ำและกระทบถึงคนที่อยู่ในพื้นที่ปลายน้ำอย่างแน่นอน

คำสำคัญ ชาติพันธุ์, กะเหรี่ยง, วาทกรรมการพัฒนา, คนชายขอบ, ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่

Abstract

The desisted project of Mae Chaem dam building at the Mae Najorn sub-district of Mae Chaem district in Chiang Mai that was faded for 23 years was retrieved again to rebuild for the varied reasons of floods protecting, and developing areas of fishing, agriculture, tourism base, electricity water power plant, in order to save environment balance.

This study purposed on environment fraction in relevant with social engagement, Culture, and economics of the local inhabitants. A new social act processing was used for analysis method. The Karen ethnic residents were core moving group protestors to protect their own home land and culture, in order to indicate relation factors of Mae Chaem Dam building purpose and following motivation causes of the Karen Ethnic group movements.

1) Cause of reinforced by social judge to be as non-Thai citizen, or a minority who caused social problem such as drugs, illegal employee and immigrants. This sensitivity of not having their own place under the Thai government support was a historical vigorous back up of the Karen movement.

2) The movement was supported also from the outsider activist by the new social processing order under the thoughts of not believing in government's justice managerial way that stroke outsiders and the government perceptions.

3) Development that required the local habitants to be sacrificed for majority in many other projects showed not worth lost in the change. New technology of dam building destroyed quality of the community living and culture whereas the nature damage from the project brought lack of water impact to both local habitants and residents behind the dam.

Key words: Environmental Acts, Development Speech, New Socials Movement Processing, non-Thai citizen Speech

บทนำ

เมื่อปี พ.ศ.2532 เริ่มมีการรับรู้ถึงการเข้ามาของโครงการเขื่อนแม่แจ่มเป็นครั้งแรกภายในชุมชน ซึ่งมีการเข้ามาวัดจุดพิกัดบริเวณตำบลแม่แจ่มและแม่แจ่ม “รายงานการประเมินผลกระทบเบื้องต้นต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อมกรณีที่มีโครงการพัฒนาลุ่มน้ำแม่แจ่มโดยการสร้างเขื่อน” จากรายงานข้อมูลหมู่บ้านที่ได้รับผลกระทบจากโครงการเขื่อนแม่แจ่ม (ผาวิ่งจู้) ซึ่งจัดทำโดย สถาบันอ้อมพะญ่า พบว่ารายงานฉบับดังกล่าวไม่เป็นที่ปรากฏทางสาธารณะ ต่อมาวันที่ 18 ธันวาคม พ.ศ.2550 สมัยรัฐบาล พลเอกสุรยุทธ์ จุลานนท์ มีการอนุมัติให้กรมชลประทาน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ดำเนินตามแผนพัฒนาการชลประทานระดับลุ่มน้ำอย่างเป็นระบบสำหรับพื้นที่ชลประทานและปริมาณน้ำทั่วทุกภูมิภาค ในปี พ.ศ.2553 คณะวิศวกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ได้เข้าจัดทำแผนพัฒนาการชลประทานระดับลุ่มน้ำอย่างเป็นระบบในกรอบน้ำ 60 ล้านไร่ ซึ่งยังไม่ได้การศึกษาความเป็นไปได้ของโครงการ (FS) และไม่ได้ศึกษาการประเมินสิ่งแวดล้อมระดับยุทธศาสตร์(SEA)

ภาวะน้ำท่วมที่เกิดขึ้นในปี พ.ศ.2554 ซึ่งเป็นที่มาของแผนแม่บทการบริหารจัดการน้ำในสมัยรัฐบาลนางสาวยิ่งลักษณ์ ชินวัตร โดยมีมติคณะรัฐมนตรีเห็นชอบ เมื่อวันที่ 27 ธันวาคม พ.ศ.2554 และต่อมาได้มีการพัฒนาเป็นโครงการออกแบบก่อสร้างระบบการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำอย่างยั่งยืนและระบบแก้ไขปัญหาคอขวดของประเทศไทย โดยอาศัยเงินกู้วงเงิน 3.5 แสนล้านบาท ตามพระราชกำหนดให้อำนาจกระทรวงการคลังกู้เงินเพื่อวางระบบบริหารจัดการน้ำและวางอนาคตประเทศ พ.ศ.2555 หรือที่รู้จักกันในชื่อ “โครงการบริหารจัดการน้ำ 3.5 แสนล้านบาท” (พยุงค์ดี, 2556)

การศึกษาของพจนาน ก้วยเจริญ และเลิศศักดิ์ คำคงศักดิ์ ทำให้เห็นว่า ชาวนาในพื้นที่ทุ่งพระพิมล จังหวัดนครปฐม ทุ่งบางบาล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และบางระกำ จังหวัดพิจิตร มองว่าการเกิดน้ำท่วมเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตไม่ใช่ปัญหาและต่างก็จะเรียนรู้ที่จะอาศัยการอยู่ร่วมกับน้ำท่วม จะเป็นการปรับช่วงเวลาให้สอดคล้องกับช่วงเวลาที่น้ำหลากซึ่งสามารถทนน้ำได้อย่างน้อยปีละ 2 ครั้ง รวมทั้งวิถีคิดการปลูกพืชอย่างอื่นที่มีความเสี่ยงน้อยในการทนทานต่อสภาวะน้ำท่วม เช่นการทำนาบัว รวมไปถึงหากน้ำท่วมในสภาวะที่เหมาะสมก็จะช่วยสร้างความอุดมสมบูรณ์ในดินลดค่าใช้จ่ายในการซื้อปุ๋ยส่งผลให้การผลิตข้าวเพิ่มมากขึ้น ช่วยเติมน้ำบาดาลให้กับพื้นที่และเมื่อเกิดน้ำท่วมสิ่งตามมาก็คือปลาซึ่งเป็นแหล่งอาหารและสร้างโปรตีนเพิ่มขึ้นอีกด้วย (พยุงค์ดี, 2556)

บริบทของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ ไม่ได้ตั้งอยู่บนฐานของชนชั้นที่มาประกอบสร้างกันเพื่อเรียกร้องสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่เห็นถึงจุดประสงค์ที่จะทำรวมกัน ไม่ได้มีความเชื่อหรือศรัทธากับวิถีทางของระบบการเมืองแบบปกติ ทั้งสถาบันนิติบัญญัติ สถาบันบริหารหรือรัฐบาลที่ตั้งอยู่บนทฤษฎีการมีส่วนร่วมจากการเลือกตั้งแต่เป็นเพียงมายาคติเท่านั้น ความต้องการของการเรียกร้องในขบวนการทางสังคมรูปแบบใหม่ต้องการที่จะ

สร้างชุดวาทกรรมหรือช่วงชิงการสร้างนิยาม ความหมายของสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้เป็นเรื่องใหม่ เพื่อเป็นเครื่องต่อสู้หรือเพื่อการเคลื่อนไหว สิ่งหนึ่งที่น่าสนใจ คือมิติของชาวบ้านบริเวณตัวอำเภอแม่แจ่มส่วนใหญ่มีความคิดเกี่ยวกับเรื่องเขื่อนแม่แจ่มเป็นเรื่องของการรับรู้เรื่องราวของการสร้างเขื่อน แต่ไม่รู้ว่าจะอยู่ตรงไหน อย่างไรและจะมีผลกระทบกับตนหรือไหมซึ่งมีบางเสียงจากชาวบ้านบางกลุ่มเห็นด้วยหากเขื่อนแม่แจ่มจะเป็นผลประโยชน์กับชุมชนในการผันน้ำเพื่อใช้ในการเกษตรแต่ก็ยังมีบางกลุ่มที่ให้ความคิดเห็นว่าเขื่อนแม่แจ่มที่จะถูกสร้างอยู่ในพื้นที่ห่างไกลบนดอยสูงรับรู้ว่ามี การสร้างเขื่อนก็จากที่พี่น้องบนดอยออกมาเคลื่อนไหวซึ่งจะสร้างหรือไม่สร้างเขื่อนแม่แจ่มก็ไม่ได้มีผลกระทบกับตน

“พูดถึงคนพื้นราบ ประมาณว่าวัตถุประสงค์ในการสร้างเขื่อนมันน่าจะเป็นตัวทำให้คนพื้นราบเริ่มที่จะสนใจเริ่มที่จะพูดถึงเขื่อนแม่แจ่ม ถ้าเขื่อนนี้สร้างขึ้นมาแล้วไม่ได้เกิดประโยชน์ทางภาคการเกษตรก็ไม่เห็นด้วย เพราะถ้าสร้างเขื่อนขึ้นมาเพื่อกักเก็บน้ำอย่างเดียวจะไม่ค่อยเห็นด้วย แต่ถ้าหากว่าสร้างแล้วสามารถที่จะส่งน้ำจากเขื่อนเข้าสู่ภาคการเกษตรทั้งสองฝั่งของลำน้ำแม่แจ่มก็คงจะเป็นพื้นราบที่เหลืออยู่นิดเดียวของอำเภอคนพื้นราบก็โอเคถ้าเป็นไปตามลักษณะนั้น ส่วนมากแล้วถ้าพูดถึงเรื่องเขื่อนคนพื้นราบจะมองไปถึงการใช้ประโยชน์ที่ตนเองจะได้รับ ไม่ได้มองภาพกว้างจะเป็นการป้องกันน้ำท่วมส่วนมากจะมองในเรื่องของการใช้ประโยชน์ ถึงมีข้อเสนอว่าถ้าไม่สร้างเขื่อนต้องแม่น้ำจระก็ย้ายลงมาสร้างด้านล่างซึ่งมีการสำรวจไว้คือ บริเวณท้องป่อง ซึ่งเป็นไปได้ยากเพราะผลกระทบมีมากกว่าการสร้างเขื่อนด้านบนอีกและในเรื่องของกรณีต้องย้ายหมู่บ้านสองสามหมู่บ้าน หากจะจัดการเรื่องปัญหาการจัดการน้ำท่วมเราก็ควรเอางบประมาณจากการสร้างเขื่อนใหญ่สอยลงไปกั้นห้วยต่างๆ ที่จะลงสู่แม่น้ำแม่แจ่มมันน่าจะตอบโจทย์วัตถุประสงค์ที่อาจจะเหมือนกันกับการสร้างเขื่อน โดยมีลำห้วยที่จะไหลลงสู่ลำน้ำแม่แจ่มประมาณยี่สิบกว่าลำห้วยเราก็ไปกั้นห้วยต่างๆ ดังกล่าวก็สามารถจะกักเก็บน้ำได้เหมือนกัน”² (สัมภาษณ์, ผู้ใหญ่บ้านเขตอำเภอแม่แจ่ม)

แม่แจ่มหุบเขาวัฒนธรรม-พรมแดนสุดท้ายของความป็นล้านนา

“เนื่องจากเป็นอำเภอที่กั้นดารประชากรยากจน มีการศึกษาต่ำ ชาดพลาณามัย จึงทำให้อำเภอแม่แจ่มเป็นอำเภอค่อนข้างจะล้าหลังเมื่อเปรียบเทียบกับอำเภออื่น ในจังหวัดเชียงใหม่นอกจากนี้ยังปรากฏว่า มีปัญหาต่างๆเกี่ยวกับการตัดไม้ทำลายป่าและต้นน้ำลำธาร มีการปลุกผืนกันมากที่สุดแห่งหนึ่งในจังหวัดภาคเหนือ และในช่วงปี 2541-2543 ก็เกิดปัญหาเกี่ยวกับความมั่นคงของชาติ ...โครงการพัฒนาลุ่มน้ำแม่แจ่ม... มีวัตถุประสงค์ที่จะแก้ปัญหาที่สำคัญๆ 3 ประการ คือ ปัญหาสภาวะแวดล้อมถูกทำลาย ปัญหาสังคมและความมั่นคงของชาติและปัญหาเศรษฐกิจ”³

² นายเอกราช รมโพธิ์ ผู้ใหญ่บ้าน เขตอำเภอแม่แจ่ม: สัมภาษณ์ชุมชนพื้นราบกลุ่มในเขตอำเภอ แม่แจ่ม กรณีโครงการเขื่อนแม่แจ่ม

³ ประเสริฐ พันธชาติ และคณะ, 2532:1

ภาพของแม่แจ่มดินแดนที่อยู่ในหุบเขาสูงและห่างไกลจากตัวเมืองจังหวัดเชียงใหม่กับอีกด้านคือดินแดนที่เติมเปี่ยมไปด้วยความขัดแย้งเชิงทรัพยากรมาอย่างยาวนาน ท่ามกลางความเจ็บสงบ ชุมชนแม่แจ่มเคยผ่านการต่อสู้ในการรักษาทรัพยากรดิน น้ำ ป่ามาเป็นเวลายาวนานทั้งในส่วนของ “ระบบทุนนิยม” และ “อำนาจรัฐ” จากเรื่องเล่าของชุมชน พื้นที่ลุ่มน้ำแม่หลู ในอดีตเจ้าน้อยค่างซึ่งอยู่ในช่วงสมัยของเจ้าอินทยานนท์ แกล้งให้ชาวกะเหรี่ยงยื่นแบกเตียงให้นอนตลอดคืน ซึ่งคนที่ตัวสูงต้องย่อเข้าทั้งคืนให้เตียงได้ระดับทำให้ถูกเรียกพื้นที่บริเวณนั้นว่า “ปางเจ้าน้อยค่างคน”⁴ กรณีชาวบ้านนาฮ่อง ที่ถูกเจ้าหน้าที่ป่าไม้ออกหมายจับชาวบ้านที่ไปตัดไม้มาซ่อมวิหาร จนนำไปสู่การคัดค้านสัมปทานในช่วงรอยต่อทศวรรษที่ 2520-2530 หรือในปี พ.ศ.2535 ชาวบ้าน 7 หมู่บ้าน ตำบลช่างเคิ่งเข้าชื่อและร่วมชุมนุมเพื่อยับยั้งการสัมปทานเหมืองแร่ลิคไนต์บ้านบนนาจนไปถึงการจัดตั้ง “กลุ่มฮักเมืองแจ่ม” ทั้ง พระ ครู คนเมือง เพื่อเข้าร่วมกับคนกะเหรี่ยงบ้านวัดจันทร์และกลุ่มองค์กรอนุรักษ์เพื่อหยุดโครงการการทำไม้สน 150,000 ไร่⁵ เป็นต้น

สภาพทั่วไปของอำเภอแม่แจ่มนั้น ส่วนใหญ่เป็นคนเมืองกับชาติพันธุ์กะเหรี่ยงเป็นส่วนใหญ่ อาชีพส่วนใหญ่ทำการเกษตรกรรมมีการเข้ามาของเกษตรเชิงเดี่ยว ตามบริเวณเชิงดอยและพื้นที่ราบสูงปลูกข้าวโพดเป็นจำนวนมาก แม่แจ่มเป็นเมืองในหุบเขาซุกตัวอยู่หลังดอยอินทนนท์ภาพลักษณ์ของแม่แจ่มในอดีตที่ผ่านมาจึงดูเป็นชุมชนที่มีความห่างไกลและกันดาร ประกอบไปด้วยเนินเขาสูงๆ ต่ำๆ สลับซับซ้อนมีที่ราบบริเวณริมฝั่งแม่น้ำและที่ราบตามหุบเขา ที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่แจ่มจัดเป็นที่ราบขนาดเล็ก แบ่งการปกครองเป็น 7 ตำบล ประชากรประกอบไปด้วยคนเมืองร้อยละ 44 ที่เหลือเป็นชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยงเป็นส่วนใหญ่นอกจากนี้ยังมีเผ่าม้ง ลีซอและลัวะ⁶

คนส่วนน้อยต้อง “เสียสละ” ให้คนส่วนใหญ่ (วาทกรรมการพัฒนา)

วาทกรรม “การพัฒนา” เกิดขึ้นจากการยุติติลงของสงครามโลกครั้งที่สองซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของจักรวรรดิอเมริกาและการล่มสลายของลัทธิเศรษฐกิจการเมืองของประเทศที่เป็นขั้วตรงข้ามกับเศรษฐกิจกระแสหลัก (Main Stream Economy) ทำให้เกิดการแพร่กระจายและขยายแนวคิดเศรษฐกิจกระแสหลัก ตั้งแต่ศตวรรษที่ 19 ความเชื่อในความรุ่งเรืองของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีโดยเฉพาะด้านอุทกศาสตร์ซึ่งนำไปสู่การสร้างเขื่อนที่ทันสมัย ความเชื่อที่ว่ามนุษย์สามารถเปลี่ยนแปลงหรือจัดการทรัพยากรน้ำได้อย่างไม่มีขีดจำกัดจนมาถึงการสร้างเขื่อนโดยรัฐเป็นผู้จัดการ ความคิดดังกล่าวนำไปสู่ความเชื่อที่ว่าเขื่อนเป็นเครื่องมือการป้องกันน้ำท่วมได้สูงสุดแม้กระทั่งในสหรัฐอเมริกาเองยุคที่มีการก่อสร้าง Tennessee Valley Authority (TVA) ประเทศไทยก็เคยมีการไปดูงานซึ่งเป็นที่มาของการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทยและเขื่อนภูมิพลนั่นเองซึ่งไม่สามารถแก้ไขปัญหาน้ำท่วมได้อย่างที่ปรากฏ ต่อมาความเชื่อเรื่องเขื่อนที่จะสามารถป้องกันน้ำท่วมได้นั้นก็ได้ยุติลงในสหรัฐอเมริกาด้วยเหตุผล 4 ประการคือ ความผันผวนของธรรมชาติ Climate Change ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่แน่นอนไม่สามารถควบคุมได้ในการพยากรณ์ ลมฟ้าอากาศ ในขณะที่ถ้าปีไหนฝนแล้งสภาพของเขื่อนก็ไม่ต่างอะไรจากแท่นคอนกรีตที่ไม่มีประโยชน์ แต่หากปีไหนฝนตกหนัก น้ำมากเขื่อนก็ไม่สามารถรองรับปริมาณน้ำจำนวนมากได้และยังเป็นพียงกำแพงในการกั้นทางระบายน้ำส่งผลให้น้ำท่วมขังมากขึ้น

⁴ วิทยา 2541:11

⁵ ดูเพิ่มในสันติพงษ์ (2536)

⁶ ดูเมืองแจ่ม วิถีแห่งต้นธาร ตำนานแห่งล้านนา; นุสรรา-เดชา เตียงเกตุ

สำหรับในประเทศไทยเองนั้นบทเรียนของความล้มเหลวจากการบริหารจัดการน้ำ อาทิเช่น กรณีโครงการโขง ชี มูล โดยคณะรัฐมนตรีของรัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ เป็นนายกรัฐมนตรี มีมติเมื่อวันที่ 8 เมษายน 2532 อนุมัติงบประมาณ 18,000 ล้านบาท ให้กรมพัฒนาส่งเสริมพลังงาน กระทรวงวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อมในสมัยนั้นเป็นหน่วยงานรับผิดชอบโครงการและกำหนดให้มีการดำเนินการให้เห็นผลภายในสามปี ภายใต้เป้าหมายของการพัฒนาแหล่งน้ำสำหรับเกษตรกรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือให้ได้พื้นที่ชลประทานจำนวน 4.98 ล้านไร่ใช้งบประมาณทั้งสิ้น 228,000 ล้านบาท เวลาในการดำเนินการ 42 ปี แสดงให้เห็นถึงความล้มเหลวของการดำเนินโครงการบริหารจัดการน้ำขนาดใหญ่ โดยส่วนหนึ่งเป็นผลจากการเร่งรีบให้มีการ จนถึงปัจจุบันมีการสร้างเขื่อนหรือฝายกั้นน้ำมูลและน้ำชีรวมกันจำนวน 14 โครงการ แต่ยังไม่มีการเปิดเผยตัวเลขที่แท้จริงเกี่ยวกับจำนวนพื้นที่ชลประทานที่เพิ่มขึ้นภายใต้โครงการโขงชีมูลจากเป้าหมาย 525, 529 ไร่ อย่างไรก็ตาม สันัน ชูสกุล นักพัฒนาเอกชนที่ทำงานติดตามการดำเนินงานโครงการนี้มาอย่างต่อเนื่องประเมินว่า หากมีพื้นที่ชลประทานในโครงการโขง ชี มูลถึง 20,000 ไร่ก็นับว่ามากแล้ว ซึ่งเป็นโครงการชลประทานที่เน้นการสูบน้ำด้วยพลังงานไฟฟ้าที่มีความสามารถส่งน้ำได้ค่อนข้างจำกัด ในขณะที่ผลกระทบต่อระบบนิเวศและวิถีชีวิตชุมชนรวมถึงความขัดแย้งระหว่างประชาชนด้วยกันเองและระหว่างประชาชนกับหน่วยงานภาครัฐปรากฏขึ้นมากมายในพื้นที่ คาดว่ามีการสูญเสียพื้นที่ป่าบุงป่าทามที่เป็นแหล่งอนุบาลสัตว์น้ำและแหล่งอาหารที่อุดมสมบูรณ์ไปหลายแสนไร่ ขณะเดียวกันราษฎรจำนวนมากต้องสูญเสียที่ดินทำกิน ทำให้รัฐบาลต้องจ่ายค่าชดเชยจำนวนมากและบานปลายไม่มีที่สิ้นสุด เฉพาะกรณีเขื่อนราศีไศล จังหวัดศรีสะเกษ มีการจ่ายเงินชดเชยผลกระทบต่อซึ่งยังไม่แล้วเสร็จไปแล้วประมาณ 2,000 ล้านบาท ขณะที่งบประมาณในการสร้างเขื่อนมีจำนวนเพียง 871 ล้านบาท⁷

ประเด็นต่อมาสำหรับเหตุผลที่น่าจะสำคัญที่สุดสำหรับสหรัฐอเมริกาในการยกเลิกสร้างเขื่อนคือเหตุผลทางเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นการลงทุนที่แพงมากและยากต่อการตรวจสอบเป็นที่แน่นอนว่าประเทศที่ประชาชนสามารถตรวจสอบโครงการขนาดใหญ่ได้อย่างสหรัฐอเมริกาจะมีมติผ่านสภาองเกรสที่จะไม่สนับสนุนโครงการเขื่อนและอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่มามากกว่าทศวรรษและส่งเสริมให้การแก้ไขปัญหาที่ท่วมอยู่ที่มีลรัฐ ประการที่สามผู้เชี่ยวชาญด้านการบริหารจัดการน้ำในสหรัฐอเมริกายอมรับว่าเขื่อนทำให้เกิดการขยายตัวของการใช้ที่ดินในเขตน้ำท่วมอย่างขาดการควบคุม นั่นก็คือพื้นที่ใต้เขื่อนมีการปล่อยให้มีการใช้ที่ดินอย่างไม่มี การควบคุมยิ่งทำให้เกิดน้ำท่วมส่งผลกระทบต่ออย่างรุนแรง สำหรับเหตุผลสุดท้ายของการยกเลิกสร้างเขื่อนในสหรัฐนั้นเกิดจากขบวนการสิ่งแวดล้อมมีการเสนอแนวคิดในการจัดการน้ำท่วม หลักการคือทำตามระบบนิเวศของแม่น้ำไม่ใช้การสร้างสิ่งก่อสร้างขวางทางน้ำไหล ซึ่งต่อมาแนวคิดดังกล่าวได้กลายเป็นฐานคิดในการบริหารจัดการน้ำของสหรัฐนั่นเอง

หากวิเคราะห์ตามไชยรัตน์ เจริญสินโอสถใน “วาทกรรมการพัฒนา”⁸ การกล่าวถึง “การพัฒนา” ในแต่ ละมุมมอง ทำให้เห็นถึงความยุ่งยาก ความสลับซับซ้อนของการพัฒนา โดยใช้แนวคิดหลักในการวิเคราะห์วาทกรรม (Discourse analysis) ของมิเชล ฟูโก (Michel Foucault) เป็นหลักเพื่อทำความเข้าใจให้เห็นวาทกรรมของสิ่งที่เรียกว่า การพัฒนา มีประเด็นคำถามเกี่ยวกับ ความเป็นอื่นของการพัฒนา รายละเอียดและกระบวนการสร้างเอกลักษณ์ ตัวตนของสิ่งที่เรียกว่า “การพัฒนา” ว่ามีความเป็นมาอย่างไร? โดยมองการพัฒนาในฐานะที่เป็นวาทกรรม ที่เกิดขึ้นมาภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 และสร้างเอกลักษณ์ที่เรียกว่า “ความด้อยพัฒนา” เป็นคู่ตรงข้ามกับ “การพัฒนา” ซึ่งเป็นการนิยามโดยมหาอำนาจตะวันตก ดังนั้นการพัฒนาก็คือ การเปลี่ยนทิศทางให้เป็น

⁷ สันัน ชูสกุล อังแล้ว: 3.5 แสนล้านแก้ปัญหาที่ท่วมได้จริงหรือ? คณะกรรมการประสานงานองค์กรพัฒนาเอกชน (กป.อพช.)

⁸ วาทกรรมการพัฒนา: อำนาจ ความรู้ ความจริง เอกลักษณ์ และความเป็นอื่น บทที่ 1 วาทกรรมกับการพัฒนา Discourse and development.

แบบสังคมตะวันตก จึงถูกเรียกว่า “ทฤษฎีทำให้ทันสมัย” แต่สิ่งที่เห็นได้อย่างชัดเจนในปัจจุบันนั้นการทำให้ทันสมัย ได้นำไปสู่ปัญหามากมายสู่สังคมของประเทศด้อยพัฒนา

ประเทศไทยก็เป็นประเทศหนึ่งที่ยังติดกรอบอยู่กับแนวคิดแบบอาณานิคม ซึ่งจะเห็นได้จากการมองและปฏิบัติต่อผู้คนในประเทศในระดับที่ไม่เท่าเทียมกัน ดังเช่น ในกรณีชนพื้นเมืองทางภาคเหนือหรือคนที่อยู่ในสามจังหวัดชายแดนใต้ ซึ่งผู้คนเหล่านี้ ได้ถูกมองและนิยามจากรัฐว่าเป็นเขา เป็นการบ่งบอกถึงความเป็นอื่น ไม่ใช่ชาวเรา ซึ่งการนิยามลักษณะนี้ได้กล่าวเป็นวาทกรรมหลัก และตามมาด้วยวาทกรรมปลีกย่อยๆ ที่ถูกนิยามออกมา เช่น ชาวแม้วค้ายา กะเหรี่ยงทำลายป่า มุสลิมหัวรุนแรง การนิยามลักษณะนี้เป็นการแยกส่วนอย่างชัดเจนในการสร้างปฏิสัมพันธ์ที่นำไปสู่การเลือกปฏิบัติ หรือ อาจจะใช้คำว่า 2 มาตรฐาน ประเด็นดังกล่าวนี้ยังคงเป็นปัญหาใหญ่ ณ ปัจจุบัน ดังเช่น การเสียดสีของคนส่วนน้อยบนดอยแล้วให้รัฐมีการชดเชยค่าเสียหาย เวนคืนที่ดิน หรือจัดหาที่อยู่อาศัยใหม่ เพื่อรักษาพื้นที่ไข่มุกที่เป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจและเป็นเมืองหลวงของประเทศอย่างกรุงเทพมหานครเอาไว้ การผลักชาวกะเหรี่ยงแม่แจ่มให้มีความเป็นผู้อื่น โดยผ่านการผลิตซ้ำของรัฐไทยโดยการสร้างวาทกรรมชุดหนึ่งถึง ความเป็น “ชาวเขา” ไม่ใช่ “ชาวเรา” เป็นเพียงผู้ที่เข้ามาอยู่อาศัยในรัฐไทยนั่นเองซึ่งควรจะเสียดสีและเป็นความชอบธรรมของคนที่เป็นเจ้าของประเทศอย่างแท้จริงนั่นก็คือคนในพื้นที่ราบนั่นเอง

ความเป็นคนชายขอบของคนกะเหรี่ยงกับการต่อสู้กับ “รัฐไทย”

หากศึกษาบทความของปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี การมองเห็นถึงกระบวนการที่กลุ่มชนบทที่สูงถูกเบียดขับให้ตกอยู่ในสภาวะของคนชายขอบของสังคมโดยผู้นำรัฐไทยจากการสถาปนารัฐชาติ บนแนวคิดเรื่องดินแดนและสถานะพลเมืองควบคู่ไปกับการสร้างความเป็นไทย และมองกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่ว่าเป็นคนโง่ ป่าเถื่อน สกปรก การถูกเรียกว่า “ชาวเขา” หรือถูกเบียดขับให้กลายเป็นคนอื่นที่ไม่ใช่คนไทย การสร้างมายาคติเกี่ยวกับชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงมาอย่างน้อย 3 ประการด้วยกัน คือมายาคติเรื่องของความมั่นคงของชาติ มายาคติเรื่องยาเสพติด และมายาคติเรื่องสภาพแวดล้อม จนนำไปสู่ ความชอบธรรมให้ภาครัฐเพื่อขยายตัวเข้ามาดูแลพื้นที่อย่างใกล้ชิด การนโยบายและโครงการพัฒนาเพื่อปราบฝิ่น การส่งเสริมปลูกพืชเศรษฐกิจ และการควบคุมให้คนชนบทในพื้นที่สูงทำการเกษตรแบบถาวรภายใต้ข้ออ้างเรื่องความมั่นคงเรื่องชาติและความยั่งยืนของระบบนิเวศเป็นสำคัญ

งานศึกษาดังกล่าวทำให้เห็นว่า การตอบโต้ต่อสถานการณ์ของชาวกะเหรี่ยงที่คัดค้านโครงการเขื่อนแม่แจ่มนั้นพยายามที่จะสร้างการตอบโต้อย่างเวลาประมาณ 14.20 น. เหตุการณ์ที่ พุฒ โอดิชา คนกะเหรี่ยงร่วมคัดค้านเขื่อนได้นำขบวนชาวกะเหรี่ยงที่คัดค้านเขื่อนทั้งเขื่อนแม่แจ่มและเขื่อนแม่ชานเรียกร่องต่อ กบอ.ที่ไม่ยอมเปิดโอกาสให้ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ตามแผนสร้างเขื่อนเข้าฟัง โดยเจ้าหน้าที่อ้างว่า ไม่ได้ลงทะเบียนมาก่อนทำให้เกิดกระแสวิพากษ์วิจารณ์ด้านนอกเวทีประชุมถึงความไม่เป็นธรรมของการรับฟังความคิดเห็น โดยตัวแทนกะเหรี่ยง ได้ร่วมถือป้ายรณรงค์ไม่เอาเขื่อน ทำให้ผู้ร่วมประชุมที่สนับสนุนโครงการรัฐบาลห้อมล้อมอย่างหนาแน่นและตะโกนด่านายพุฒและผู้คัดค้าน จนถึงขั้นมีปากเสียงกับชาวบ้านที่ไปเข้าร่วมเวทีการประชุมซึ่งสนับสนุนการสร้างเขื่อนแม่ชาน จนมีการกล่าวคำพร่ำสวดในเชิงดูถูกความเป็นชาติพันธุ์กะเหรี่ยง อาทิเช่น “ไปเรียนภาษาไทยให้ชดก่อนค่อยมาคัดค้าน” หรือแม้กระทั่งนักศึกษาที่เข้าไปร่วมคัดค้านในวันนั้นก็ถูกว่ากล่าวว่าให้ลาออกจากมหาวิทยาลัยแล้วกลับไปเรียนในป่าแทน จนในที่สุด รศ.อดิศักดิ์ พงษ์พูลผลศักดิ์ อาจารย์จากสถาบันพระจอมเกล้าธนบุรีซึ่งเป็นตัวกลางเจรจาระหว่าง 2 ฝ่าย ซึ่งเหตุการณ์หลังจากนั้น พุฒ เดโอดิชาได้พาขบวนชาวบ้านไปยังอีกมุมหนึ่ง โดยไม่เข้าไปในห้องประชุม บรรยากาศเริ่มคลายความตึงเครียด

“เราไม่รู้ว่า เราจะเจออะไรบ้าง ตอนแรกที่มหาวิทยาลัยไม่ให้ออกกิจกรรมก็นั่ง ร้องไห้ไปแล้ว พอมาเจอแบบนี้ก็เลยหมดแรงและท้อมาก เรารู้แล้วว่าเรามาเพื่อขอฟัง แต่เจ้าหน้าที่ไม่ให้เข้า ทั้งหมดก็แบ่งเวลาดูสถานการณ์รอบๆ อยากขอร้องไห้”
(นักศึกษาคณะรัฐศาสตร์, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่)

นักศึกษาคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่รายหนึ่ง กล่าวอย่างน้อยใจว่า พวกตนถูกตะโกนด่าว่าไร้สมอง โง่ ปัญญาชนไร้ศักดิ์ศรี สมองกลวง ใช้สรรพนามเหมือนสัตว์ เป็นคำหยาบครั้งแรกที่เคยได้ยิน และเพิ่งเป็นครั้งแรกที่ถูกไล่ให้ถอดชุดนักศึกษาและลาออกจากมหาวิทยาลัย แต่สิ่งที่ชาวบ้านเจอหนักกว่า⁹

ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ (New Social Movement) ผ่านมิติชุมชน วิธีคิดท้องถิ่นและการจัดการทรัพยากรของชาวกะเหรี่ยงแม่แจ่ม

“ขบวนการทางสังคมคือกิจการที่กระทำแบบรวมหมู่ (Collective enterprise) เพื่อสร้างระเบียบชีวิตแบบใหม่ ขบวนการทางสังคมถือกำเนิดขึ้นจากสภาวะความระส่ำระสาย (unrest) และได้พลังกระตุ้นในด้านหนึ่งจากความไม่พอใจ (Dissatisfaction) กับรูปแบบการดำรงชีวิตที่เป็นอยู่ และในอีกด้านหนึ่งจากความต้องการและความหวังที่จะมีระบบชีวิตแบบใหม่ เส้นทางของขบวนการทางสังคมจะบ่งบอกถึงการก่อกำเนิดของระเบียบชีวิตแบบใหม่” (เฮอริ เบิร์ต บลูเมอร์)

จากการศึกษาของ ไอยรา สังฆะ (2553) ปฏิบัติการอารยะขัดขืนของขบวนการต่อต้านเขื่อนราศีไศล ซึ่งใช้แนวคิดอารยะขัดขืนในการขับเคลื่อนเรียกร้องความเป็นธรรมจากภาครัฐ มีการอธิบายปฏิบัติการอารยะขัดขืนที่ส่งผลต่อกระบวนการทางนโยบายด้านการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำและระบบนิเวศป่าทาม งานศึกษาดังกล่าวพบว่า ปฏิบัติการอารยะขัดขืนของชาวบ้านเป็นการกระทำทางการเมืองรูปแบบหนึ่งที่อยู่ภายใต้วงของสันติวิธี เป็นการฉีกตัวออกจากวัฒนธรรมทางการเมืองแบบเดิมก่อนที่จะละเมิดกฎหมายซึ่งมาจากการที่โครงการเขื่อนราศีไศลได้ไปกระทบต่อวัฒนธรรมและจารีตประเพณีของชุมชน ส่วนการศึกษาเรื่องผลสะท้อนของปฏิบัติการอารยะขัดขืนพบว่า ในระยะแรกเริ่ม (พ.ศ.2543) ปฏิบัติการได้ส่งผลสะท้อนโยการเปิดช่องทางให้ขบวนการสามารถเข้าสู่ระบบการเมืองปกติและมีอำนาจในการต่อรองทางการเมืองและส่งผลให้มีมติคณะรัฐมนตรีวันที่ 25 กรกฎาคม พ.ศ.2543 สรุปแล้วคือมีการออกมาในรูปแบบของนโยบายแต่ยังไม่มีเปลี่ยนแปลงในทันที ส่วนผลสะท้อนในระยะถัดมา พ.ศ.2544-2553 ได้มีการยกระดับในรูปแบบของขบวนการแต่กลับกลายเป็นว่ามติคณะรัฐมนตรีดังกล่าวข้างต้นเป็นสิ่งที่ทำให้กลายเป็นข้อผูกมัดในการเรียกร้อง วิทยานิพนธ์เรื่องนี้ได้นำทฤษฎีอารยะขัดขืน (Civil Disobedience Theory) มาประยุกต์ใช้ร่วมกับทฤษฎีขบวนการสังคม (Social Movement Theory) สามารถสรุปได้ว่าปฏิบัติการอารยะขัดขืน คือ การกระทำทางสังคมหรือการเมือง ที่แสดงออกผ่านการประท้วง ต่อต้าน ในสิ่งที่ผู้ทำอารยะขัดขืนเห็นว่า อยุติธรรมหรือไม่ถูกต้องดีงาม ซึ่งมีลักษณะของปฏิบัติการภายใต้

⁹ นักศึกษาคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่รายหนึ่งที่ร่วมเดินเท้ามากับกลุ่มคัดค้านเขื่อน เวทีการประชุมรับฟังความคิดเห็นประชาชนเกี่ยวกับการสร้างเขื่อนโครงการบริหารจัดการน้ำ 3.5 แส่นล้านบาท เมื่อวันที่ 30 ตุลาคม 56 ที่ศูนย์ประชุมและแสดงสินค้านานาชาติ จังหวัดเชียงใหม่ เฟสบุ๊ค Paskorn Jumlongrach ข้อมูลการให้สัมภาษณ์ สำนักข่าว คนชายขอบ

วงขอบสันตวิวิธีที่ไปละเมิดต่อกฎหมายบางประการ โดยเข้าไปรบกวนขัดขวางระเบียบแบบแผนหรือธรรมเนียมปฏิบัติของสังคมการเมือง อันกระทำการอย่างเปิดเผยต่อสาธารณะและผู้กระทำการยอมรับโทษตามกฎหมายสำหรับแนวคิดอารยะขัดขืน คือแนวคิดของบุคคล/กลุ่มคนที่ปฏิเสธจะเชื่อฟังหรือทำตามอำนาจหรือการใช้อำนาจได้ไปขัดกับมโนธรรมสำนึกของเขาในการให้คุณค่ากับบางสิ่งที่ดำรงอยู่ในสังคมการเมือง อาทิ การให้คุณค่าว่าสิ่งใดถูก / ผิด ดี/ ชั่ว ยุติธรรม/อยุติธรรม อย่างไรก็ตาม แนวคิดอารยะขัดขืนไม่ใช่สิ่งเดียวกันกับแนวคิดการกบฏ การก่อการร้าย หรือแนวคิด แบบอนาธิปไตย เนื่องจากไม่ได้มุ่งหวังที่จะล้มล้างรัฐบาลหรือระบอบการปกครองแต่มุ่งหวังที่จะเปลี่ยนแปลงในสิ่งที่ขัดกับมโนธรรมสำนึกของเขา

สำหรับวิธีการเคลื่อนไหวของชาวกะเหรี่ยงแม่แจ่มในการคัดค้านเชื่อมผ่านการสร้างสัญลักษณ์ผ่านอัตลักษณ์ความเป็นคนกะเหรี่ยง ยกตัวอย่างเช่นหากมีการเข้ามาถ่ายทำหรือคนในหมู่บ้านต้องปรากฏตัวต่อหน้า “สื่อ” ก็จะไม่เปลี่ยนสื่อเป็นชุดกะเหรี่ยงเสมอ การเล่นกับสื่อสาธารณะเช่น การโพสต์เฟซบุ๊กส่วนตัวของคนกะเหรี่ยงที่เป็นวัยเด็ก เยาวชนหนุ่ม สาว ผู้ใหญ่วัยกลางคนอย่างต่อเนื่องในการรณรงค์คัดค้านการสร้างเขื่อนแม่แจ่ม ซึ่งเหล่านี้คือการสร้าง “พื้นที่” ให้เรื่องของ “การคัดค้านเขื่อน” เป็นประเด็นสาธารณะคำจำกัดความของการนิยามความหมายของขบวนการเคลื่อนไหวดังที่กล่าวมาเป็นการชี้ชัดว่า ขบวนการเคลื่อนไหวเป็นที่มาของการยกระดับการสร้างสรรค์เพื่อนำความคิด อัตลักษณ์ และอุดมคติทางสังคม ให้กลายเป็นประเด็นของสาธารณะโดยการสร้าง “พื้นที่” ทั้งที่ถูกต้องตามกฎหมาย จารีต ประเพณี รวมไปถึงการพัฒนาเป็นขบวนการเคลื่อนไหวรูปแบบใหม่ซึ่งอาจมีการฝ่าฝืนหรือละเมิดข้อกำหนด กฎเกณฑ์บางประการของสังคมซึ่งทั้งหมดเกิดจากการถูกกระตุ้นถึงความไม่พึงพอใจกับรูปแบบการดำรงชีวิต และความพยายามจะสร้างระบบชีวิตใหม่

ความพยายามต่อสู้ในการเรียกร้องให้มีการจัดการน้ำโดยชุมชน เช่นการจัดเวทีเสวนาต่างๆอย่างต่อเนื่อง เช่น เวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้แสดงเจตนารมณ์ประชาคมผู้ได้รับผลกระทบจากโครงการสร้างเขื่อนแม่แจ่ม เมื่อวันที่ 18 สิงหาคม 2556 ณ ศาลากลางบ้าน โบสถ์คริสตจักร บ้านแม่ชา หมู่ที่ 2 ต.แม่นาจร อ.แม่แจ่ม จ.เชียงใหม่ ซึ่งเป็นการประชุมชาวกะเหรี่ยงจำนวนมากมาร่วมกันรับรู้ข้อมูลจากโครงการสร้างเขื่อนแม่แจ่ม ซึ่งได้มีการผสมผสานศาสนาคริสต์ซึ่งเป็นความเชื่อของชาวบ้านแม่นาจรเข้าไประหว่างเวทีแลกเปลี่ยน กิจกรรมในเวทีดังกล่าว เช่น เล่าสู่กันฟังกับโครงการเขื่อนแม่แจ่ม จากเหตุการณ์วันที่ 30 ตุลาคม 2556 เวทีการรับฟังศูนย์การประชุม เชียงใหม่ ภาพของการสร้างความเป็นตัวตนของชาวกะเหรี่ยงไม่ว่าจะเป็นป้ายที่มีการเดินจากมหาวิทยาลัยเชียงใหม่พร้อมขบวนนักศึกษาที่เน้นสีส้ม การสร้างคำที่เป็นการชูเรื่องราวของคนอยู่กับป่า รักษาป่า ซึ่งคนในที่นี้หมายถึง “คนกะเหรี่ยง” ที่สามารถอยู่กับป่า

อีกหนึ่งวิธีที่เห็นได้อย่างชัดเจน ในการสร้างความเข้มแข็งภายในชุมชน เช่นการเปลี่ยนจากพิธีบวชป่ามาเป็นการอวยพรป่า การแข่งขันกีฬาในพื้นที่ยังมีการจัดอยู่แล้วทุกปี แต่หลังจากมีการโครงการสร้างเขื่อน 3.5 แสนล้าน เข้ามาคนกะเหรี่ยงในตำบลแม่นาจรได้เพิ่มคำว่า กีฬาชุมชนคัดค้านเขื่อน การสร้างทีมคณะกรรมการคัดค้านเขื่อนซึ่งมาจากชุมชนหน้าเขื่อนที่ได้รับผลกระทบ หมู่บ้านละ 6-7 คนจากทั้งหมด 4 หมู่บ้านซึ่งที่ผ่านมามีการออกแถลงการณ์ (หมู่บ้านถูกตัดถนนขาด) ขอบเขตของการทำงานเครือข่ายที่ส่งเสริมให้ชาวกะเหรี่ยงแม่แจ่มมีความเชื่อในการบริหารจัดการทรัพยากรของตนเองได้อีกคือการพยายามรื้อฟื้นภูมิปัญญาท้องถิ่นของตนเองขึ้นมาให้เป็นข้อมูลทางเอกสารเพื่อที่จะสร้าง “แม่แจ่มโมเดล” ซึ่งจะประกอบไปด้วย สมุนไพรชนเผ่า ระบบเหมืองฝาย การบริหารจัดการดิน น้ำ ป่า พันธุ์สัตว์ป่าในพื้นที่ คติ ความเชื่อของชนเผ่า

เป้าหมายที่ขบวนการทางสังคมกำหนดขึ้นมาเพื่อต่อต้าน “ชนชั้นนำ ผู้มีอำนาจ และฝ่ายตรงข้าม” กล่าวได้ว่าเป็นประเดิมในทางสังคมกับความหมายของรูปแบบเก่าซึ่งเป็นผู้นำเผด็จการ ตำรวจ ทหาร เป็นต้น ซึ่งในขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่กลายเป็นเป้าหมายที่อาจจะเป็นนามธรรมมากขึ้นเช่น ระบบของชายเป็นใหญ่ การเหยียดสีผิว การใช้ทรัพยากรทางธรรมชาติอย่างสิ้นเปลือง ซึ่งอาจไม่ใช่ฝ่ายตรงข้ามอย่างชัดเจนแต่อาจจะเป็นตนเอง กลุ่มของตนที่เป็นส่วนหนึ่งของปัญหาด้วยเช่นขบวนการสิทธิสตรีที่เรียกร้องให้สตรีเริ่มจากการเปลี่ยนความคิดและการกระทำของตนให้เชื่อมั่นในความสามารถและกล้าที่ออกมาเพื่อเรียกร้องสิทธิของตนเอง ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ ใช้ในการเคลื่อนไหวที่อาจนำไปสู่การทดลองการใช้ชีวิตใหม่ (Experiment in living) และปฏิบัติการในชีวิตประจำวันต่างๆ ซึ่งอาจมีการประท้วงหรือไม่มีการประท้วงก็ได้ บลูเมอร์ ได้เสนอว่า ขบวนการทางสังคมบางขบวนเป็นเพียง “กระแสทางวัฒนธรรม” (Cultural drift) เป็นวิถีคิด การกระทำ และวิธีการรับรู้และวิธีการอธิบายซึ่งมีลักษณะเฉพาะที่แปลกแตกต่างออกไป ซึ่งสามารถสังเกตเห็นได้ และเข้าใจได้แต่ไม่ได้เป็นรูปแบบขององค์กรชัดเจน แต่เป็นรูปของวัฒนธรรมที่จัดเป็นขบวนการทางสังคมแม้ว่าจะไม่มีการประท้วงใดๆเห็นได้จากการเข้าไปสู่เครือข่ายต่างๆ ที่มีการคัดค้านเรื่องเชื่อมร่วมกันในภาคเหนือ เช่น เชื้อนแก่งเสือเต้น เชื้อนคลองชมพู การประสานความร่วมมือ ให้เป็นหน่วยงานกลุ่มก้อนเดียวกัน เครือข่ายประชาชนลุ่มน้ำภาคเหนือ (คปน.) มีสมาชิก อาทิเช่น แก่งเสือเต้น เชื้อนแม่ชาน เชื้อนโป่งอ่าง แม่วงก์ วังชมพู ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นผู้ได้รับผลกระทบจากโครงการบริหารจัดการน้ำ 3.5 แสนล้านทั้งสิ้น

ในวิถีชีวิตวัฒนธรรมของชาติพันธุ์กะเหรี่ยง ความพยายามผลักดันวาทกรรมเรื่องของคนอยู่กับป่าได้ในความสัมพันธ์ของการเกื้อกูล สิ่งหนึ่งที่เป็นหลักสำคัญในการยกประเด็นของ “คนอยู่กับป่า” คือ หากมีการสร้างเชื้อนแม่แจ่มจริง ซึ่งจะต้องมีการปิดกั้นลำห้วย คลอง หรือแม่น้ำเพื่อไม่ให้ไหลลงสู่ที่ต่ำ น้ำจะถูกกักเก็บไว้บริเวณเหนือเชื้อนซึ่งบริเวณดังกล่าวส่วนหนึ่งจะเป็นแหล่งต้นน้ำเป็นพื้นที่ป่าระหว่างหุบเขา ต้นไม้จะถูกตัดโค่นออกหมดทั้งบริเวณเชื้อนและรอบๆเนื่องจากจะเป็นอันตรายต่อเชื้อนและน้ำอาจเน่าเสีย การอธิบายถึงความเป็นป่าชั้น 1 A ซึ่งเป็นป่าต้นน้ำของลำน้ำแจ่ม สำหรับมาตรการของป่าชั้น 1A คือ

- 1) ห้ามมิให้มีการเปลี่ยนแปลงลักษณะพื้นที่ป่าไม้เป็นรูปแบบอื่นอย่างเด็ดขาด ทั้งนี้เพื่อรักษาไว้เป็นพื้นที่ต้นน้ำลำธารอย่างแท้จริง
- 2) ให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง บำรุงรักษาป่าธรรมชาติที่มีอยู่และระงับการอนุญาตทำไม้โดยเด็ดขาด และให้มีการดำเนินการป้องกันลักลอบตัดไม้ทำลายป่าอย่างเข้มงวดกวดขัน การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินใดๆ ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ลุ่มน้ำ 1A ภายหลังจากปี พ.ศ.2525 กำหนดให้ใช้มาตรการดังนี้
- 3) บริเวณพื้นที่ใดที่ได้กำหนดเป็นลุ่มน้ำชั้นที่ 1 ไว้แล้ว หากภายหลังสำรวจพบว่าเป็นที่รกร้างว่างเปล่าหรือป่าเสื่อมโทรม ให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องดำเนินการปลูกป่าทดแทนต่อไป
- 4) บริเวณใดที่มีราษฎรอาศัยอยู่ดั้งเดิมอย่างเป็นการถาวรแล้วให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องดำเนินการจัดที่ทำกินให้เป็นการถาวร เอมิให้มีการโยกย้ายและทำลายป่าให้ขยายขอบเขตออกไปอีก

แม้กระทั่งการสร้างเชื้อนซึ่งจะต้องมีการตัดถนนเพื่อสร้างทางเข้าไปยังเชื้อนหรือระหว่างที่มีการสร้างเชื้อนเพื่อขนเครื่องมือและวัสดุอุปกรณ์เข้าไปเพื่อสร้าง ดูแลและบำรุงรักษาเชื้อน รวมไปถึงบางที่มีการ

สรุป

หากมองเส้นทางการลุกขึ้นมาของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมของชาติพันธุ์กะเหรี่ยงที่ตำบลแม่นาจร ในการคัดค้านโครงการเขื่อนแม่แจ่มนั้น ทฤษฎีทางสังคมศาสตร์ในอดีตที่ไม่สามารถรองรับขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ได้ เพราะประการแรกขบวนการเหล่านี้ไม่ใช่การเคลื่อนไหวบนฐานของชนชั้นใดเพียงชนชั้นเดียวอย่างขบวนการเคลื่อนไหวในอดีตที่ทฤษฎีมาร์กซิสต์พยายามอธิบาย ประการที่สองเรื่องการเคลื่อนไหวเรียกร้องของขบวนการเหล่านี้ไม่ใช่เรื่องแคบๆ เกี่ยวกับผลประโยชน์เฉพาะกลุ่มอย่างที่ทฤษฎีกลุ่มผลประโยชน์ในวิชารัฐศาสตร์ว่าเอาไว้ ประการที่สาม ขบวนการดังกล่าวไม่ได้เรียกร้องผ่านกลไกทางการเมืองหรือพรรคการเมือง แม้กระทั่งนักการเมืองเองก็ตาม เนื่องจากไม่เชื่อในความเป็นตัวแทนของระบบพรรคการเมืองและไม่ได้มีความศรัทธาในความสามารถและจริงใจของรัฐและประการสุดท้าย เป้าหมายของการเคลื่อนไหวเรียกร้องก็ไม่ใช่เพื่อต้องการช่วงชิงอำนาจรัฐอย่างที่ผ่านมา แต่เป็นการเคลื่อนไหวเรียกร้องเพื่อสร้างวาทกรรม ความชอบธรรมให้กับตน

การใช้วิธีการสร้างสิ่งที่เรียกว่า “ประชาสังคม” Civil Society ให้เข้มแข็งขึ้นมานั้นเพื่อต้องการสร้างความหมาย กฎเกณฑ์ กติกา หรือค่านิยมชุดใหม่ให้กับสิ่งที่เคลื่อนไหวเรียกร้องด้วยการลงมือเคลื่อนไหวเรียกร้องด้วยตนเอง มากกว่าเรียกร้องผ่านระบบตัวแทนต่างๆแต่ไม่ใช่การช่วงชิงอำนาจของรัฐ กำเนิดของขบวนการทางสังคม คือการวิพากษ์ทฤษฎีการระดมทรัพยากรว่าสนใจเฉพาะการตอบคำถามว่าขบวนการทางสังคมเกิดขึ้นอย่างไร ขณะเดียวกันก็วิพากษ์ทฤษฎีมาร์กซิสต์ว่ามีข้อจำกัดในการอธิบายปรากฏการณ์/ขบวนการทางสังคมใหม่ๆ เช่น ขบวนการสิ่งแวดล้อม ขบวนการสิทธิสตรีและอัตลักษณ์ทางเพศสภาพ ที่เกิดขึ้นในช่วงทศวรรษที่ 1960 และ 1970 ซึ่งทำให้เกิดคำถามในหมู่นักทฤษฎีในยุโรปกลุ่มหนึ่งว่า เหตุใดจึงเกิดขบวนการซึ่งมีได้มีฐานจากความขัดแย้งทางชนชั้นเหล่านี้ขึ้นมาอย่างกว้างขวาง

การเคลื่อนไหวเรื่องของการคัดค้านเขื่อนเองก็เช่นกันที่ผ่านมาเป็นเรื่องการสร้างรูปแบบของ “ขบวนการประชาชน” ให้เกิดขึ้นภายในพื้นที่อย่างกรณีการคัดค้านโครงการเขื่อนแก่งเสือเต้นที่เป็นการสร้างความเข้มแข็งให้เกิดขึ้นในชุมชนเพื่อสร้างเครื่องมือต่อรองกับภาครัฐ เช่นเดียวกับกับการคัดค้านเขื่อนแม่แจ่ม ตลอดจนจนการกลายเป็นเครือข่ายลุ่มน้ำภาคเหนือ (คปน.) เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากการต่อสู้ทางสังคมทำให้ชุมชนต้องตั้งคณะกรรมการคัดค้านเขื่อนแต่ละที่ขึ้นมารวมไปถึงพื้นที่โครงการเขื่อนแม่แจ่ม เพื่อสร้างพื้นที่ของตนเองในการขยายความคิด ความเชื่อ ในสิ่งที่ตนต้องการเพื่อที่จะผลักดันแก้ไขความขัดแย้งของชุมชนและรัฐ และเป็นการสร้างความเข้มแข็งจากรากฐานที่เป็นหน่วยย่อย “ชุมชน” ของตนจากการจัดกิจกรรมอย่างต่อเนื่องทั้ง เวทีเสวนา การประชุมเครือข่าย พิธีกรรมทางศาสนาทั้งการบวชป่าแบบศาสนาพุทธและการอวยพรป่าตามศาสนาคริสต์ การต่อสู้ของชาวกะเหรี่ยง

การเรียนรู้ของชาวกะเหรี่ยงในการเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งกับเครือข่ายลุ่มน้ำเองนั้นอาจไม่ได้เป็นผลมาจากการทำงานของนักพัฒนาเพียงฝ่ายเดียว หากแต่เป็นผลมาจากสถานการณ์ที่บีบบังคับของชาวบ้านเองด้วย การเคลื่อนไหวต่างๆที่เกิดขึ้นทั้งจากการมีส่วนร่วมของชาวกะเหรี่ยงร่วมกับหน่วยงานพัฒนาเอกชนเองก็ดีหรือการคิดสร้างกิจกรรมกันเองก็ดี เพื่อการผลักดันการจัดตั้งและการพัฒนางานองค์กรชาวบ้านแล้วต้องยอมรับว่าองค์กรพัฒนาเอกชนก็ได้มีส่วนในการเข้าไปพยายามที่จะสื่อสารข่าวสารจากบ้านป่าสู่เมืองใหญ่ตลอดเวลา อาทิเช่น กิจกรรมบวชป่า กองทุนจัดตั้งกองผ้าป่าผาวิงจู้สบทบทุนกองทุนอนุรักษ์ต้นน้ำ ร่วมแก้ไขปัญหาดิน และสิทธิมนุษยชน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อสนับสนุนฟื้นฟูระบบนิเวศต้นน้ำแม่แจ่ม โดยชุมชนท้องถิ่น พัฒนาศักยภาพองค์กรชาวบ้านในพื้นที่ป่าต้นน้ำแม่แจ่มเพื่อความยั่งยืน และเสริมสร้างสวัสดิการชุมชนคนต้นน้ำที่ร่วมกันป้องกันและ

พื้นฟูดินน้ำป่า เหล่านี้เพื่อที่จะช่วยให้การรับรู้ของคนในเมืองที่มีต่อคนในป่าเป็นไปอย่างถูกต้องและมีทัศนคติที่ดีต่อคนในป่า

การรวมตัวของกลุ่มคนคัดค้านในครั้งนี้เป็นการรวมตัวของประชาชนในรูปขององค์กรสมาคม ชมรม อาสาสมัครต่างๆ (civil associations) คือ รากฐานสำคัญของชุมชนแบบพลเมือง และนำไปสู่เสถียรภาพ ประสิทธิภาพของการปกครองแบบประชาธิปไตย ด้วยองค์กรเหล่านี้คือพื้นที่ที่ประชาชนจะได้เรียนรู้ประสบการณ์ สร้างนิสัยการร่วมมือ ช่วยเหลือกัน สามัคคี เห็นแก่ประโยชน์ส่วนร่วม และในที่สุดจะนำไปสู่การสร้างควมไว้วางใจกันในสังคม การเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองและเชื่อมั่นในความสามารถทางการเมืองของตนว่ามีพลังอำนาจเหนือการตัดสินใจของรัฐบาล การเป็นสมาชิกขององค์กรพร้อมๆกัน และองค์กรเหล่านี้มีผลประโยชน์ขัดแย้งซ้อนทับกันอยู่ ทำให้ทัศนคติ การรับรู้ของคนในสังคมแบบนี้มีลักษณะสายกลาง ไม่สุดขั้ว จนเกินไปที่สำคัญยังเป็นการสร้างพื้นที่ให้กับผู้ที่ได้รับผลกระทบจากการเข้ามาของสิ่งที่เรียกว่า “พัฒนา” ในรูปแบบของ “เขื่อน” ซึ่งทำให้วัฒนธรรมกะเหรี่ยงต้องสูญหาย หากมีการสร้างเขื่อนเกิดขึ้นจริงในพื้นที่แม่แจ่ม ยังไม่นับรวมถึงผลกระทบที่จะตามมาจากการทำลายทรัพยากรธรรมชาติป่าไม้ที่ชุมชนเป็นผู้ดูแลมาตั้งแต่รุ่นปู่ ย่า ตา ยาย สิ่งเหล่านี้ก็กล่าวได้ว่าเป็นบริบทของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ (New Social Movement) คือการไม่ตั้งอยู่บนฐานของชนชั้นเดียวมีความหลากหลายทางชนชั้นที่มารวมตัวกันเพื่อเรียกร้องสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ไม่ได้มีความเชื่อความศรัทธากับวิถีทางของระบบการเมืองแบบปกติ ความต้องการเรียกร้องในขบวนการทางสังคมรูปแบบใหม่เพื่อที่ต้องการจะสร้างวาทกรรมหรือช่วงชิงการนิยาม ความหมายของสิ่งใด สิ่งหนึ่งใหม่ เพื่อเป็นเครื่องมือในการต่อสู้หรือเพื่อการเคลื่อนไหว สร้าง “พื้นที่” ของตนเองขึ้นมาโดยผ่านสื่อ เป็นการสื่อสารที่มากกว่าการเสนอโดยตรงกับภาครัฐแต่เป็นการสื่อสารต่อสังคมให้กลายเป็นเรื่องสาธารณะ ดังนั้นโดยความคิดเห็นส่วนตัวของผู้เขียนเองนั้น ทั้ง วาทกรรมการพัฒนา วาทกรรมคนขายขอบ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่ชาวกะเหรี่ยงแม่แจ่มพยายามจะรื้อ/สร้างขึ้นมา นั้นล้วนแล้วแต่เป็นเครื่องมือในการต่อรองกับอำนาจของรัฐและทำให้มองเห็นว่าวิธีการดังกล่าวคือการเคลื่อนไหวแบบขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่นั้นเอง.

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2540). **ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่**. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิภาษา.
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2554). **วาทกรรมการพัฒนา อำนาจ ความรู้ ความจริง เอกลักษณะและความเป็นอื่น** (พิมพ์ครั้งที่ 5). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิภาษา.
- พยุงค์ดี คชสวัสดิ์, วีรวัฒน์ ชีระประศาสน์ และอนุสรณ์ ไชยพาน. (2556). **3.5 แสนล้าน แก้ปัญหาน้ำท่วมได้จริงหรือ?**. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการประสานงานองค์กรพัฒนาเอกชน (กป.อพช.).
- รายงานสรุปโครงการจัดทำแผนพัฒนาการชลประทานระดับลุ่มน้ำอย่างเป็นระบบ (2555). **กรอบน้ำ 60 ล้านไร่ แผนยุทธศาสตร์กรมชลประทาน พ.ศ.2556-2559** (ให้ใช้ตั้งแต่วันที่ 1 ตุลาคม 2555 เป็นต้นไป), กรมชลประทาน.
- สถาบันอ้อมพะญา. (2556). **ข้อมูลหมู่บ้านที่ได้รับผลกระทบจากโครงการเขื่อนแม่แจ่ม (ผาวิ่งจู้)**, สมาคมแม่น้ำเพื่อชีวิต.
- สันติพงษ์ ช่างเผือกและคณะ. (2547). **โครงการ “ของหน้าหมู่บ้าน” ประวัติศาสตร์ตัวตนของ ชุมชนกลางหุบเขาแม่แจ่ม**. รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ ชุดโครงการ “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ: ประวัติศาสตร์เพื่อชุมชน.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2549). “การต่อสู้เพื่อความเป็นคนของคนชายขอบในสังคมไทย” ใน อานันท์ กาญจนพันธุ์ (บ.ก.) **อยู่ชายขอบ มองลอดความรู้ รวมบทความเนื่องในวาระครบรอบ 60 ปี ฉลาดชาย รมิตานนท์**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.
- ไอยรา สังฆะ. (2553). **ปฏิบัติการอารยะขัดขืนของขบวนการต่อต้านเขื่อนราศีไศล**. วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญารัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการปกครอง ภาควิชาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สัมภาษณ์

นายเอกราช รมโพธิ์/ผู้ใหญ่บ้าน. สัมภาษณ์.

ระบบเกษตรพันธสัญญา ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ และกลยุทธ์การต่อรองของเกษตรกรผู้เลี้ยงไก่เนื้อ ในโรงเรือนระบบปิด จังหวัดลพบุรี

Contract Farming System, Power Relation and Negotiation Tactics of Farmers in Evaporative Cooling System, Lopburi Province.¹

ชัชรินทร์ ชัยดี² ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ³ และสมชัย ภัทรธนานันท์⁴

Chutcharin Chaidee, Chainarong Sretthachau and Somchai Phatharathananunth

บทคัดย่อ

จนถึงปัจจุบันงานวิจัยเกี่ยวกับเกษตรพันธสัญญาส่วนใหญ่ไม่ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐ บริษัทธุรกิจการเกษตร และเกษตรกร ซึ่งเป็นประเด็นสำคัญในการทำความเข้าใจระบบเกษตรพันธสัญญา วิทยานิพนธ์นี้ทำการศึกษาระดับต้นตอด้วยทฤษฎีการวิเคราะห์นโยบายของประเทศไทยที่เกี่ยวข้องกับระบบเกษตรพันธสัญญา วิธีการต่างๆ ที่บริษัทธุรกิจการเกษตรนำมาใช้ในการสะสมทุน ผลกระทบของเกษตรพันธสัญญาต่อเกษตรกร และกลยุทธ์การต่อรองของเกษตรกร โดยศึกษากรณีการเลี้ยงไก่เนื้อในโรงเรือนระบบปิดบนบ่อปลาในชุมชนท้ายตลาด อำเภอเมืองฯ จังหวัดลพบุรี ด้วยการใช้แนวคิดการแก้มือเชิงพื้นที่และเวลา แนวคิดผลกระทบเมื่อการผลิตของท้องถิ่นตกอยู่ภายใต้ระบบตลาดโลกร่วมกับแนวคิดปฏิบัติการในชีวิตประจำวันเข้าช่วยอธิบาย และเก็บข้อมูลทางมานุษยวิทยา ร่วมกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ในระหว่างปี พ.ศ. 2553-2555 ผลการศึกษาปรากฏ ดังนี้

ประเด็นแรก การเติบโตของระบบเกษตรพันธสัญญาในประเทศไทยเป็นผลมาจากการร่วมมือกันของรัฐและบริษัทธุรกิจการเกษตร เพื่อสะสมทุนจากแรงงานเกษตรกรในชนบทของประเทศ ในกรณีของการเลี้ยงไก่เนื้อในชุมชนท้ายตลาดพบว่า ระบบเกษตรพันธสัญญาได้สะท้อนให้เห็นอำนาจของรัฐและบริษัทธุรกิจการเกษตรในการควบคุมและกำกับการผลิตของเกษตรกร โดยการผนวกให้เกษตรกรเข้าร่วมโครงการกับบริษัทด้วยวิธีการโฆษณาชวนเชื่อ การสร้างสายสัมพันธ์กับผู้นำท้องถิ่นและวิธีการอื่นๆ การดูดซับมูลค่าส่วนเกินในระหว่างการผลิตผ่านวิธีการแก้มือเชิงพื้นที่และเวลา การผูกขาดปัจจัยการผลิตและควบคุมกระบวนการเลี้ยงไก่ของเกษตรกรให้ตรงกับความต้องการของตลาด รวมถึงการผลักภาระความเสี่ยงและการปฏิเสธความรับผิดชอบ ยิ่งกว่านั้น บริษัทธุรกิจการเกษตรยังเหนี่ยวรั้งเกษตรกรให้อยู่ในระบบเกษตรพันธสัญญา โดยวิธีการอำพรางต้นทุนและปิดบังส่วนต่าง การสร้างกับดักแห่งหนี้สิน การสร้างวาทกรรมและการขจัดอำนาจการต่อรองของเกษตรกร

ประเด็นที่สอง เกษตรกรในระบบเกษตรพันธสัญญาชุมชนท้ายตลาดต้องเผชิญกับความทุกข์ทั้งทางร่างกายและจิตใจในระหว่างการผลิต แต่พวกเขาได้พยายามดิ้นรนต่อสู้ด้วยการพัฒนากลยุทธ์การต่อรองต่างๆ ด้วยการต่อรองโดยตรง การประสานเอามาตรฐานการทำฟาร์มของบริษัทเข้ากับ ความชำนาญที่ได้จากประสบการณ์การทำฟาร์มของพวกเขา การพูดจาเสียดสีเพื่อบอกเล่าถึงความทุกข์ยากของพวกเขา ตลอดจนการเข้าร่วมมรดกกับเครือข่ายผู้เดือดร้อนจากระบบเกษตรพันธสัญญา

คำสำคัญ: ระบบเกษตรพันธสัญญา ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ กลยุทธ์การต่อรอง

¹ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง ระบบเกษตรพันธสัญญา ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ และกลยุทธ์การต่อรองของเกษตรกรผู้เลี้ยงไก่เนื้อในโรงเรือนระบบปิด จังหวัดลพบุรี

² นิสิตปริญญาโท สาขาวิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่น คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

³ ดร.ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ ตำแหน่งอาจารย์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

⁴ ดร.สมชัย ภัทรธนานันท์ ตำแหน่งผู้ช่วยศาสตราจารย์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

Abstract

So far, most research on contract farming have failed to address the relationship between the state, agribusiness and farmers, which is key to understand contract farming. This thesis studies the relationship by analyzing the Thai state policy on contract farming system, agribusiness' capital accumulation methods, the impact of contract farming on farmers, and farmers' bargaining tactics. By applying the concept of spatio-temporal fix, global market and tactics in everyday life practice to the case of chicken farming with anthropological and participatory action research fieldwork during 2010 and 2012, this thesis finds that;

First, the expansion of contract farming in Thailand is based on an alliance between the state and agribusiness. In the case of chicken farming, this study finds that contract farming system in Thailand reflects the power of the state and agribusiness in controlling and regulating the product of farmers by recruiting farmers into company's projects through propaganda, networking with local leaders, absorb surplus value during production through spatial-temporal fix, monopoly on means of production and control the process of chicken raising in accordance with market preferences, transfer burden of risk and responsibility to farmers, dissuade farmers to continue working under contract farming system by conceal cost and difference, create debt trap, discourse-making and undermine farmers' bargaining power.

Second, the farmers had suffered mentally and physically, under contract farming system. They tried to moderate them by adopting various tactics in dealing with the state and agribusiness. Individually, apart from direct negotiation, farmers developed their bargaining tactics by combining company's farming standard with their know-how gained from farming experience, using satire to tell their suffering under contract farming. Collectively, they participated in the campaign of the network of farmers affected by contract farming.

Keyword: Contract Farming System, Power Relation, Negotiation Tactics

บทนำ

เป็นระยะเวลากว่า 3 ทศวรรษ บริษัทธุรกิจการเกษตรได้ผนวกให้เกษตรกรเข้าร่วมการผลิตภายใต้ระบบเกษตรพันธสัญญาผ่านการสนับสนุนจากรัฐไทย ด้วยการอ้างว่าสามารถแก้ปัญหาความยากจนให้กับเกษตรกรได้ แต่ในทางตรงข้ามได้ปรากฏว่ามีเกษตรกรส่วนหนึ่งที่เข้าร่วมโครงการ ต้องเผชิญกับปัญหาการขาดทุน เป็นหนี้สินและล้มละลาย ดังนั้น จึงมีคำถามสำคัญว่า ระบบเกษตรพันธสัญญาเป็นทางออกให้กับเกษตรกรจริงหรือไม่อย่างไร

ในการอธิบายปรากฏการณ์ดังกล่าวผู้วิจัยได้ให้ความสำคัญกับการพิจารณาความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐ บริษัทธุรกิจการเกษตร และเกษตรกร เนื่องจากเป็นประเด็นสำคัญในการทำความเข้าใจเบื้องหลัง

ของการผลิตภายใต้ระบบเกษตรพันธสัญญา บทความนี้จะอธิบายให้เห็นวิธีการสะสมทุนของบริษัทธุรกิจ การเกษตรท่ามกลางนโยบายของรัฐไทย รวมถึงผลกระทบจากระบบเกษตรพันธสัญญาต่อเกษตรกร และกลยุทธ์การต่อรองของเกษตรกรผู้เลี้ยงไก่เนื้อภายใต้ระบบเกษตรพันธสัญญาในชุมชนท้ายตลาด อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี ด้วยการนำแนวคิดการแก้ข้อจำกัดพื้นที่และเวลา (Spatio – Temporal fix) แนวคิดผลกระทบเมื่อวิถีชีวิตเชื่อมโยงเข้าสู่ตลาดโลก (Global Market) และแนวคิดปฏิบัติการในชีวิตประจำวัน (Practice in Everyday Life) เข้าช่วยอธิบาย ประกอบกับเก็บข้อมูลด้วยวิธีการทางมานุษยวิทยาประสานเข้ากับการดำเนินงานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ในระหว่างปลายปี พ.ศ. 2553 - ปี พ.ศ. 2555

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาวิธีการต่างๆ ที่บริษัทธุรกิจการเกษตรนำมาใช้ในการสะสมทุนจากเกษตรกร ผู้เลี้ยงไก่เนื้อในโรงเรือนระบบปิดบนบ่อปลา จังหวัดลพบุรี ภายใต้นโยบายการพัฒนาภาคเกษตรของรัฐไทย
2. เพื่อศึกษาผลกระทบและกลยุทธ์การต่อรองของเกษตรกรผู้เลี้ยงไก่เนื้อในระบบเกษตรพันธสัญญา

บททวนวรรณกรรม

จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาสังคมชาวนา ได้ปรากฏให้เห็นการอธิบายที่แตกต่างกันหลายแนวทาง ตั้งแต่แนวทางการศึกษาภายใต้อิทธิพลของสำนักหน้าที่นิยม ตามแนวคิดของจอห์น เอ็มบรี ดังปรากฏในงานศึกษาของ ลูเซียน เอ็ม. เอ็ง (2527) รวมถึงการอธิบายที่ขัดแย้งกับแนวคิดของจอห์น เอ็มบรี ดังปรากฏในงานศึกษาของ แจ็ค เอ็ม. พอตเตอร์ (2526) งานศึกษาของ สุเทพ สุนทรเกสัช (2511) และงานศึกษาของ ม.ร.ว.อคิน รพีพัฒน์ (2527) แนวทางการศึกษาภายใต้อิทธิพลของสำนักเวเบอร์เรียน ดังเช่น งานศึกษาของ ชาร์ลส์ เอฟ. คายส์ ในยุคแรกๆ ที่เข้ามาศึกษาชาวนาในหมู่บ้านบริเวณภาคอีสานเมื่อปี พ.ศ. 2505 (รสนา โตสกุล, 2550: 98-103) แนวทางการศึกษาชาวนาภายใต้อิทธิพลของสำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองตามแนวทางมาร์กซิสต์ ดังเช่น งานศึกษาของ อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2527) และงานศึกษาของ ประเทือง นรินทรางกูร ณ อยุธยา (2537) และแนวทางการศึกษาภายใต้อิทธิพลของแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน ดังปรากฏในงานศึกษาของ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2550) พร้อมกับฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศวิชา (2537)

ล่าสุดได้มีการศึกษาสังคมชาวนาจากนักวิชาการหลายท่านภายใต้ความเห็นที่ว่าแนวคิดแบบเดิมไม่สามารถทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมชาวนาในปัจจุบันได้ ดังเช่น งานศึกษาของ ธิติญา เหล่าอัน (2553), จามรี เชียงทอง (2554), อภิชาติ สถิตนิรามัย (2554), ชาร์ล เอฟ. คายส์ (2553), สมชัย ภัทรนันทน์ (2555) และงานศึกษาของ อรรถจักร สัตยานุรักษ์ (2555) เป็นต้น

ขณะที่ผ่านมาการศึกษาในระบบเกษตรพันธสัญญาในฐานะเป็นรูปแบบการผลิตหนึ่งของชาวนาได้มีการอธิบายที่แตกต่างกัน 2 แนวทาง โดยกลุ่มแรก เป็นการศึกษาที่เอื้อต่อการส่งเสริมระบบเกษตรพันธสัญญา ตัวอย่างเช่น งานของนงนุช ปรมาคม และคณะ (2543), สุดใจ จงวรกิจวัฒนา (2554), สาคร สำนักบ้านโคก (2543) และ Kanokwan Manorom (2010) ได้ให้ความสำคัญกับการศึกษารูปแบบการผลิต การจัดการฟาร์ม รายได้ที่เกิดขึ้นจากการผลิต รวมถึงความพึงพอใจของเกษตรกร ภายใต้ความเชื่อวาระบบเกษตรพันธสัญญาสามารถสร้างรายได้ให้กับเกษตรกรได้อย่างมั่นคง ส่วนกลุ่มที่สองได้ให้ความสำคัญการศึกษาเพื่อวิพากษ์ระบบเกษตรพันธสัญญา หรือเผยให้เห็นผลกระทบในระบบเกษตรพันธสัญญา ดังเช่น งานของสมภพ มานะรังสรรค์ (2528), ประเทือง นรินทรางกูร ณ อยุธยา (2537), รุ่งรัตน์ ชมาฤกษ์ (2539), กัลปพฤกษ์ ผิวทอง

งาม และคณะ (2552), กลุ่มติดตามบทบาทบริษัท (2552) และชีวิน อริยะสุนทร (2555) ซึ่งอธิบายถึงปัญหาหลายประการที่เกษตรกรต้องเผชิญกับการผลิตในระบบเกษตรพันธสัญญา เช่น การเกิดขึ้นของสัญญาที่ไม่เป็นธรรม การขาดทุนในระหว่างการผลิต การแบกรับความเสี่ยงจากการผลิต การขาดเครดิตแรงงานตนเอง การอธิบายถึงความสามารถและระดับการต่อรองของเกษตรกร รวมถึงการแสดงให้เห็นความสามารถในการปรับตัวของเกษตรกรผ่านการใช้ความสัมพันธ์ทางสังคมเพื่อความอยู่รอด

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยมีความเห็นว่า การศึกษาระบบเกษตรพันธสัญญาว่าเป็นทางออกให้กับเกษตรกรจริงหรือไม่อย่างไรนั้น ควรให้ความสำคัญกับการทำความเข้าใจความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่พัฒนาอย่างต่อเนื่องในระบบเกษตรพันธสัญญา เพื่อทำความเข้าใจเบื้องหลังของปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในระบบเกษตรพันธสัญญา ระบบทุนนิยมมาประยุกต์ใช้กับการศึกษาการเลี้ยงไก่เนื้อภายใต้ระบบเกษตรพันธสัญญา ในชุมชนท้ายตลาด อำเภอเมืองฯ จังหวัดลพบุรี โดยเฉพาะแนวคิดการแก้ข้อขัดแย้งพื้นที่และเวลาของ David Harvey (2003) ได้อธิบายถึงวิกฤตการณ์เจริญเติบโตของทุนนิยมที่เกิดขึ้นว่า เป็นเพราะตนเองมีข้อจำกัดในเรื่องพื้นที่และเวลา ทุนจึงได้มีวิธีการแก้ข้อขัดแย้งพื้นที่และเวลาโดยการขยายพื้นที่ และย่นระยะเวลาเพื่อดูดซับมูลค่าส่วนเกินของแรงงาน เช่น ใช้วิธีการในการดูดซับส่วนเกินด้วยการสร้างพื้นที่ใหม่ การจัดแบ่งแรงงานในพื้นที่ใหม่ การเปิดพื้นที่ใหม่ให้เป็นแหล่งรวมของทรัพยากรราคาถูก การขยายพื้นที่ไปในภูมิภาคใหม่ และวิธีการที่หลากหลายอื่นๆ เป็นต้น

ตัวอย่างการนำแนวคิดการแก้ข้อขัดแย้งพื้นที่และเวลาของ Harvey มาใช้ ได้ปรากฏในงานศึกษาของ Glassman โดยการนำมาวิเคราะห์การแก้ปัญหาทางด้านเศรษฐกิจของไทย ในช่วงวิกฤติปี 1997 ที่ทำให้ทุนไทยหาทางออกด้วยการส่งสินค้าออกไปขายต่างประเทศให้มากขึ้น และการพัฒนาพื้นที่แห่งใหม่ในการลงทุนในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง ภายใต้การสนับสนุนจากธนาคารพัฒนาเอเชีย (Asia Development Bank: ADB) (ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ, 2552) หรือในกรณีการนำแนวคิดการแก้ข้อขัดแย้งพื้นที่และเวลา เข้าช่วยอธิบายการพัฒนาของระบบทุนนิยมในภาคอีสาน โดยพยายามสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับโลกาภิวัตน์ว่าเป็นการพัฒนาของระบบทุนนิยม กล่าวคือ การขยายตัวของทุนนิยมต้องเกิดขึ้นจากการสะสมทุนอย่างต่อเนื่องผ่านการนิยามพื้นที่ใหม่ เพื่อขยายตัวเองออกไปให้ได้ ดังตัวอย่างที่ปรากฏขึ้นในภาคอีสาน เช่น การสร้างอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง การส่งสินค้าให้มากขึ้น การทำให้ข้อมูลไหลอย่างรวดเร็ว การทำให้แรงงานราคาถูกสามารถข้ามแดนเข้ามาได้ โดยรัฐมีบทบาทหลักในการจัดการด้วยวิธีการต่างๆ (ชยันต์ วรรณะภุติ, 2554; เว็บไซต์)

แนวคิดผลกระทบเมื่อการผลิตของท้องถิ่นตกอยู่ภายใต้ระบบตลาดโลก (global market) ของ Celia Lowe (2000) ได้ศึกษาผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชาวประมงที่จับปลาเก๋าในหมู่เกาะ Togean แถบหมู่เกาะ Sulawesi ประเทศอินโดนีเซีย เขาอธิบายถึงวิถีชีวิตทางเศรษฐกิจของชาวประมงที่เปลี่ยนแปลงไปเมื่อเข้าสู่ตลาดโลก โดยเฉพาะการตกเป็นหนี้สินของบคนจับปลาจนต้องยอมเสี่ยงต่อการทำผิดกฎหมายของรัฐเพื่อออกไปจับปลาในน้ำลึก และการยอมเสี่ยงใช้สารไซยาไนด์เพื่อทำให้ปลาสลบ เนื่องจากตลาดในฮ่องกงและสิงคโปร์มีความต้องการปลาสลิดเป็นจำนวนมาก ซึ่งวิธีการเช่นนี้ได้ส่งผลให้คนจับปลาเก๋าหลายรายต้องตาบอดจากพิษของสารไซยาไนด์

แนวคิดปฏิบัติการในชีวิตประจำวันของ de Certeau (1984) ได้ให้ความสำคัญกับอำนาจของผู้อ่อนแอกว่าที่ได้ต่อรองกับฝ่ายที่มีอำนาจมากกว่า การพิจารณาเช่นนี้ได้สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจ (power relations) มากขึ้น กล่าวคือ เขาได้อธิบายปฏิบัติการของผู้ที่มีอำนาจมากกว่าว่า ยุทธศาสตร์ (strategy) เช่น อำนาจของกองทัพและการเมือง เป็นต้น ขณะที่ปฏิบัติการของผู้ที่อ่อนแอกว่าว่า กลยุทธ์ (tactics) ซึ่งจะมีลักษณะตรงข้ามกับยุทธศาสตร์ โดยผู้ที่อ่อนแอเมื่อเผชิญกับปัญหาเขาจะเลือกกลยุทธ์ที่หลากหลายเพื่อหลีกเลี่ยงการปะทะโดยตรง เช่น การอ่าน การเดินทาง การบริโภค การทำกับข้าวและอื่นๆ

ตัวอย่างการประยุกต์ใช้แนวคิดปฏิบัติการในชีวิตประจำวัน ได้ปรากฏในงานศึกษาของ Saroja (2002) โดยเขาได้นำแนวคิดปฏิบัติการในชีวิตประจำวันของ de Certeau แนวคิดอาวุธของผู้อ่อนแอ (weapon of the weak) ของ James Scott และแนวคิดการต่อสู้แบบพหุลักษณะ (a plurality of resistance) ของ Michel Foucault มาใช้อธิบายวิถีชีวิตของชาวนายู เมื่อต้องเผชิญกับผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมจนทำให้ปลาลดจำนวนลงอย่างมาก และปัญหาโครงสร้างทางสังคมที่ทำให้ชาวนายูเสียเปรียบจนกลายเป็นคนยากจน ท่ามกลางสภาพปัญหาดังกล่าวทำให้ชาวนายูต้องทำการต่อรองเพื่อเอาชีวิตรอด เช่น การใช้ความเป็นชาติพันธุ์ชาติไทย เพื่อรับจ้างทำต้มยำกุ้งแบบไทยในร้านอาหารไทยที่มาเลเซีย การเข้าร่วมกับองค์กรพัฒนาเอกชนเพื่อเรียกร้องปัญหาสิ่งแวดล้อม และการใช้อัตลักษณ์ของคนมุสลิมในการขายปลาซึ่งคนไทยชาวพุทธเชื่อว่าแม่ค้ามุสลิมเป็นคนซื่อสัตย์ เป็นต้น

วิธีการวิจัย

ในการวิจัยนี้ ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการเก็บข้อมูลโดยการวิจัยเอกสาร (documentary research) เพื่อศึกษาข้อมูลจากงานศึกษาที่เกี่ยวกับการศึกษาสังคมชาวนาและระบบเกษตรพันธสัญญา การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม (participant observation) เพื่อศึกษาความคิดและกลยุทธ์การต่อรองของเกษตรกรผู้เลี้ยงไก่เนื้อ และเกษตรกรที่เลี้ยงไก่เนื้อภายใต้ระบบเกษตรพันธสัญญา การสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (keys informant) จำนวน 9 คนที่มีประสบการณ์ในการผลิตไก่เนื้อตั้งแต่ยุคเกษตรผสมผสานถึงยุคการเลี้ยงไก่เนื้อในโรงเรือนระบบปิด ในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับวิธีการสะสมทุนของบริษัทธุรกิจการเกษตร และวิถีชีวิตของคนในชุมชนเมื่อดำเนินการผลิตไก่เนื้อในระบบเกษตรพันธสัญญา

ขณะที่ผู้วิจัยได้นำกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อผลักดันให้เกษตรกรแสวงหาทางออกจากปัญหาความไม่เป็นธรรมในระบบเกษตรพันธสัญญาร่วมกัน โดยการปรับวิธีการให้สอดคล้องกับสถานการณ์การเลี้ยงไก่เนื้อในชุมชนท้ายตลาด ตั้งแต่การสร้างความสัมพันธ์กับผู้เลี้ยงไก่เนื้อในชุมชน การระดมประเด็นปัญหาจากเกษตรกร การเก็บข้อมูลเบื้องต้นเพื่อพัฒนาหัวข้อการวิจัยร่วมกับเกษตรกร การเก็บข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูลจากประเด็นปัญหาที่กำหนดร่วมกัน รวมถึงการสรุปบทเรียนการดำเนินงานวิจัยและการนำเสนอรายงานความก้าวหน้างานวิจัยต่อสาธารณะ เพื่อเผยแพร่เรื่องราวความไม่เป็นธรรมในระบบเกษตรพันธสัญญาให้สังคมได้รับรู้

ผลการศึกษา

1. ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและบริษัทธุรกิจการเกษตรกับการเกิดขึ้นของระบบเกษตรพันธสัญญา

รัฐไทยได้ร่วมมือกับบริษัทธุรกิจการเกษตรและพ่อค้าเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในภาคเกษตรและดึงส่วนเกินออกจากภาคเกษตรในชนบทเข้าสู่เมือง ผ่านการใช้มาตรการต่างๆ มาตั้งแต่ช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 โดยสามารถสังเกตได้ในช่วงทศวรรษ 2490 ถึง ทศวรรษ 2520 ประเทศไทยมีพื้นที่ปลูกข้าวในภาคกลางเพิ่มขึ้นจาก 35 ล้านไร่ เป็น 59 ล้านไร่ และชาวนาได้หันมาใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ในการผลิตมากขึ้น (ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเกอร์, 2546)

ขณะที่ในปี พ.ศ. 2504 ถือว่าเป็นช่วงเวลาที่เศรษฐกิจในสังคมไทยได้เปลี่ยนแปลงเข้าสู่ระบบทุนนิยมอย่างเด่นชัดและรวดเร็วยิ่งขึ้น ส่วนหนึ่งมาจากการเกิดขึ้นของแผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับแรกโดยประเทศไทยได้รับการสนับสนุนจากสหรัฐอเมริกาและธนาคารโลกในการส่งเสริมการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจ โดยการสร้างโครงสร้างพื้นฐานต่างๆ ให้เอื้อต่อการพัฒนาทางเศรษฐกิจผ่านนโยบายทางการทหาร (ม.ร.ว.อศิน รพีพัฒน์,

2553: 16-17) อีกทั้งยังเอื้อต่อการเติบโตของระบบเกษตรพันธสัญญาที่แพร่มาจากประเทศพัฒนาแล้ว เช่น ญี่ปุ่น ยุโรป และสหรัฐอเมริกา มาสู่รัฐไทยในทศวรรษที่ 2510 โดยรัฐไทยได้ให้สิทธิพิเศษกับบริษัทธุรกิจการเกษตร เช่น การลดหย่อนภาษี และเปิดโอกาสให้ลงทุนในระบบเกษตรแบบครบวงจร ซึ่งได้กลายมาเป็นระบบเกษตรพันธสัญญาในภายหลัง เนื่องจากบริษัทไม่ต้องการแบกรับเงื่อนไขการผลิตไว้ทั้งหมด (สมภพมานะรังสรรค์, 2528: 172)

1.1 การพัฒนาภาคเกษตรผ่านนัยทางการเมืองการทหารในปี พ.ศ. 2504-2530

การพัฒนาภาคเกษตรของรัฐไทยตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับแรกจนถึงปี พ.ศ. 2530 รัฐบาลไทยได้รับความช่วยเหลือจากต่างประเทศเป็นหลัก ทั้งการช่วยเหลือทางความรู้ในการกำหนดนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจ การให้งบประมาณทางการทหาร การให้งบประมาณในการวางโครงสร้างพื้นฐานที่เอื้อต่อการทำการเกษตรเพื่อการส่งออก และสร้างระบบการคมนาคมขนส่ง ดังปรากฏให้เห็นในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ตั้งแต่ฉบับที่ 1 ถึง ฉบับที่ 5

ในระหว่างนี้ประเทศสหรัฐอเมริกาเข้ามามีบทบาทอย่างสำคัญในการสนับสนุนทั้งด้านการทหารและเศรษฐกิจ ภายใต้การป้องกันภัยจากคอมมิวนิสต์และการสะสมทุนในระบบทุนนิยม (ณัฐพงษ์ ใจจริง, 2552: 133-134) ดังนั้น ในกรณีการพัฒนาภาคเกษตรจึงพบว่า รัฐไทยได้เปิดโอกาสให้กับบริษัทธุรกิจการเกษตร ทั้งภายในประเทศและต่างประเทศเข้ามามีบทบาทในการสะสมทุนจากเศรษฐกิจที่เกี่ยวข้องกับการเกษตร โดยสามารถแบ่งกลุ่มธุรกิจการเกษตรเพื่อทำความเข้าใจพัฒนาการของการเติบโตขึ้นของระบบเกษตรพันธสัญญาได้ทั้งหมด 3 กลุ่ม

กลุ่มแรก เป็นบริษัทธุรกิจการเกษตรที่เติบโตจากการร่วมมือกับบริษัทข้ามชาติ ดังเช่น บริษัทเจริญ โภคภัณฑ์อาหาร จำกัด มหาชน ได้ร่วมธุรกิจกับบริษัทเอเบอร์ เอเคอร์ส ประเทศไทย จำกัด ในปี พ.ศ. 2514 เพื่อพัฒนาอุตสาหกรรมอาหารสัตว์ร่วมกัน ด้วยการนำเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาพัฒนาสายพันธุ์ไก่ให้เจริญเติบโตได้อย่างรวดเร็ว (อรพิน ทองพิสิฐสมบัติ, 2548: 23-24) และบริษัทยังได้นำระบบเกษตรพันธสัญญาเข้ามาดำเนินการครั้งแรกในปี พ.ศ. 2518 (ณรงค์ เจียมใจบรรจง, 2554: เว็บไซด์) จากนั้นบริษัทธุรกิจการเกษตรรายอื่นๆ ก็ได้้นำระบบเกษตรพันธสัญญาเข้ามาดำเนินการเช่นเดียวกัน

กลุ่มที่สอง เป็นบริษัทธุรกิจการเกษตรต่างประเทศที่เข้ามาดำเนินการในประเทศไทย ดังเช่น บริษัทคาร์กิลล์ ประเทศไทย และบริษัทมอนซานโต้ ไทยแลนด์ ได้ขยายธุรกิจเข้ามาในประเทศไทย เมื่อปี พ.ศ. 2511 จนสามารถควบคุมการผลิต จัดหาวัตถุดิบ แปรรูป บริหารจัดการสินค้า จัดส่งและจำหน่ายสินค้าเกี่ยวกับการเกษตรได้หลายชนิดในปัจจุบัน

และกลุ่มที่สาม เป็นบริษัทธุรกิจการเกษตรด้านพืชไร่ที่พยายามดำเนินธุรกิจเกี่ยวกับปศุสัตว์โดยนำระบบเกษตรพันธสัญญาเข้ามาเช่นเดียวกันกับบริษัทรายอื่นๆ โดยพยายามปรับเปลี่ยนธุรกิจเข้าสู่อุตสาหกรรมมากขึ้นในปี พ.ศ. 2500 จนสามารถทำการผลิตสินค้าปศุสัตว์ได้ในปี พ.ศ. 2515 (กลุ่มบริษัทแหลมทองสหการ, 2554: เว็บไซด์)

1.2 การลงหลักปักฐานของระบบเกษตรพันธสัญญาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2530- ปัจจุบัน

รัฐไทยได้ประกาศสนับสนุนระบบเกษตรพันธสัญญาอย่างเป็นทางการในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6 พร้อมกับการสนับสนุนเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน โดยการเปิดโอกาสให้ธุรกิจการเกษตรร่วมทำงานกับราชการ ธนาคารพาณิชย์ เพื่อส่งเสริมเทคโนโลยีทันสมัย การให้สินเชื่อกับเกษตรกรรายย่อยมากขึ้น ผ่านการกำหนดมาตรการและดำเนินโครงการต่างๆ ภายใต้โครงการสี่ประสาน (สาคร สำนักบ้านโคก, 2547) ดังนั้น จึงถือได้ว่าระบบเกษตรพันธสัญญาได้ลงหลักปักฐานในรัฐไทยอย่างเป็นทางการ

ข้อมูลดังกล่าวได้เผยให้เห็นการสนับสนุนระบบเกษตรพันธสัญญาของรัฐไทย ด้วยการเปิดโอกาสให้บริษัทธุรกิจการเกษตรเข้ามาสะสมทุนจากภาคเกษตรจนสามารถขยายฐานการผลิตได้ทั่วประเทศ ด้วยเหตุนี้ระบบเกษตรพันธสัญญาจึงมีแนวโน้มขยายตัวในอนาคต

2. ชุมชนพันธสัญญากับการเลี้ยงไก่เนื้อภายใต้ระบบเกษตรพันธสัญญา

2.1 การเข้าสู่พันธสัญญากับตลาดภายนอกชุมชน

เมื่อจังหวัดลพบุรีได้กลายเป็นพื้นที่เป้าหมายในการสะสมทุนจากอุตสาหกรรมไก่เนื้อ ด้วยการจัดการพื้นที่ให้กลายเป็นศูนย์กลางของการพัฒนาอุตสาหกรรมไก่เนื้อ เพราะประกอบไปด้วยเงื่อนไขทั้งทางภูมิประเทศและโครงสร้างพื้นฐานต่างๆ ที่เอื้อต่ออุตสาหกรรมการเลี้ยงสัตว์และปลูกพืช เช่น การวางโครงสร้างพื้นฐานที่เอื้อต่อการคมนาคมขนส่งให้สามารถติดต่อกับจังหวัดในภูมิภาคอื่นๆ ของประเทศได้ และการมีพื้นที่ใกล้เคียงกับตลาดใหญ่ในกรุงเทพมหานคร รวมถึงบริษัทธุรกิจการเกษตรได้เข้ามาวางฐานการผลิตอย่างครบวงจรผ่านการตั้งโรงงานผลิต โรงงานแปรรูปและสำนักงานต่างๆ ทั้งในจังหวัดลพบุรีและในจังหวัดใกล้เคียง (สุคนธา ยิ้มพงษ์, 2547)

ด้วยเหตุนี้ ชุมชนท้ายตลาดจึงไม่อาจปฏิเสธกระแสการเข้าสู่ระบบทุนนิยมในภาคเกษตรได้ ดังนั้นผู้คนในชุมชนจึงต้องปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิตให้สอดคล้องกับความต้องการของตลาด เพื่อการดำรงชีพในครัวเรือนด้วยการทำการผลิตที่หลากหลาย ภายใต้การพึ่งพาสถานที่นอกชุมชนมากขึ้น หรืออาจเรียกได้ว่าเป็นพื้นที่แห่งพันธสัญญากับตลาดภายนอกชุมชน ดังเช่น กิจกรรมการผลิตข้าวอย่างน้อย 2 ปี 5 ครั้ง โดยพึ่งพาการซื้อเมล็ดพันธุ์จากตลาดและพึ่งพาสถานที่เพื่อขายผลผลิตที่ได้ ซึ่งเกษตรกรในพื้นที่ไม่สามารถเก็บเมล็ดพันธุ์ไว้ปลูกได้ และพวกเขาไม่นิยมเก็บไว้บริโภคในครัวเรือน กิจกรรมการเลี้ยงปลาในบ่อด้วยการรับช่วงลูกปลามาจากที่อื่นแล้วนำมาเลี้ยงไว้ประมาณ 1 ปี ค่อยให้ผู้ซื้อคนกลางเข้ามารับซื้อในชุมชน กิจกรรมการผลิตหมูในระบบเกษตรพันธสัญญากับบริษัทก็มีลักษณะขายเข้าสู่ตลาดภายนอกชุมชนเช่นเดียวกัน (ทองเจือ เขียวทอง, 2553: สัมภาษณ์) โดยเฉพาะกิจกรรมการเลี้ยงไก่เนื้อด้วยการทำสัญญากับบริษัทมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2536 จนถึงปัจจุบัน

2.2 พัฒนาการของการเลี้ยงไก่เนื้อภายใต้ระบบเกษตรพันธสัญญา

"อยากรวบเหมือนเจ้าของโรงงานบ้าง เราไปทำงานโรงงานสองสามมีเกือบสิบปีเห็นคนอื่นเขากลับมาเลี้ยงไก่ในฟาร์มมีรายได้จำนวนมากเราจึงตัดสินใจยืมเงินจากญาติพี่น้องเพื่อนำมาลงทุนสร้างโรงเรือน ขุดบ่อเพื่อเลี้ยงไก่บ้าง เราหวังว่าซักวันหนึ่งเราจะได้มีเงินมีทองใช้" (สมหมาย ภูพานทอง, 2554: สัมภาษณ์)

คำให้สัมภาษณ์ดังกล่าว ได้สะท้อนให้เห็นว่าคนในหมู่บ้านท้ายตลาดได้เรียนรู้และมีประสบการณ์กับระบบเศรษฐกิจในสังคมสมัยใหม่มาอย่างต่อเนื่อง ยิ่งกว่านั้น ยังแสดงให้เห็นว่าคนในชุมชนมีความคาดหวังต่อการตัดสินใจทำการผลิตในหมู่บ้านของตนเอง เนื่องจากเห็นตัวอย่างจากเกษตรกรรายอื่นๆ ที่มีรายได้จากการเลี้ยงในระบบเกษตรพันธสัญญา ดังนั้น เมื่อพวกเขาได้รับคำแนะนำให้เข้าถึงปัจจัยการผลิตจากบริษัท โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การได้รับความช่วยเหลือเรื่องแหล่งเงินทุนทั้งจากสถาบันทางการเงินของรัฐ แหล่งเงินกู้ของเอกชน หรือจากญาติพี่น้อง เกษตรกรจึงตัดสินใจเลี้ยงไก่เนื้อในโรงเรือนบนบ่อปลาภายใต้ระบบเกษตรพันธสัญญาอย่างรวดเร็ว โดยการเลี้ยงไก่เนื้อในระบบเกษตรพันธสัญญาได้เข้ามาแทนการเลี้ยงไก่เพื่อบริโภคใน

ครัวเรือน และมีพัฒนาการมาอย่างต่อเนื่อง

ยุคแรกของการเลี้ยงไก่เนื้อในชุมชนท้ายตลาด เริ่มต้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2536-2546 ถือว่าเป็นยุคทองของการเลี้ยงไก่เนื้อในระบบเกษตรพันธสัญญา เนื่องจากการเลี้ยงไก่เนื้อของเกษตรกรดำเนินไปท่ามกลางรายได้ที่ดีของเกษตรกรอย่างไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อน ประกอบกับต้นทุนที่ใช้ในการดูแลไก่เนื้อไม่สูงมาก การไม่เผชิญกับความเสียหายจากโรคระบาดอย่างร้ายแรง การไม่เผชิญกับน้ำท่วมใหญ่ และไม่ต้องเผชิญกับความไม่มั่นคงเรื่องการกีดกันทางการค้าจากอิทธิพลในตลาดโลกมากเท่ากับยุคปัจจุบัน ดังนั้น เกษตรกรจึงใช้ชีวิตได้อย่างสะดวกสบายเสมือนกับผู้ประกอบการที่เศรษฐกิจกำลังเติบโต และส่งผลให้ฟาร์มเลี้ยงไก่เนื้อในชุมชนมีจำนวนเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วภายในระยะเวลาไม่นานจากเดิม 10 ฟาร์ม เปลี่ยนเป็น 50 กว่าฟาร์มทั่วทั้งตำบลท้ายตลาด (ทองเจือ เทียวทอง, 2554; สัมภาษณ์)

ในปี พ.ศ. 2547- ปัจจุบัน ถือว่าได้เข้าสู่ยุคมาตรฐานใหม่และความไม่มั่นคงของเกษตรกร กล่าวคือสถานการณ์การเลี้ยงไก่เนื้อยุคนี้ เกษตรกรต้องปรับปรุงโรงเรือนและวิธีการเลี้ยงให้สอดคล้องต่อความต้องการของตลาดโลก โดยต้องดำเนินการสร้างโรงเรือนให้อยู่ในระบบปิด (Evaporative Cooling System: EVAP) ตามมาตรฐานฟาร์มของสหภาพยุโรป ตั้งแต่ขั้นตอนการเข้าอบรมให้ได้ใบอนุญาตการเลี้ยงไก่เนื้อในฟาร์ม การลงทุนปรับปรุงโรงเรือนและอุปกรณ์ในการเลี้ยงไก่เนื้ออย่างมหาศาล รวมถึงการแบกรับความเสี่ยงทั้งจากภัยธรรมชาติและการสะสมทุนด้วยวิธีการต่างๆ ของบริษัทธุรกิจการเกษตร ด้วยเหตุนี้เกษตรกรหลายรายได้ตัดสินใจถอนตัวออกจากการเลี้ยงไก่เนื้อในระบบเกษตรพันธสัญญา ซึ่งจากการสอบถามข้อมูลพบว่าฟาร์มไก่เนื้อได้ลดลงกว่า 20 ฟาร์ม ส่วนที่ยังทำการผลิตไก่เนื้อในระบบเกษตรพันธสัญญาก็บ่นเป็นเสียงเดียวกันว่าผลตอบแทนไม่ค่อยดีเท่ากับยุคแรกๆ (สมศักดิ์ สอนกมล, 2554: สัมภาษณ์)

3. การสะสมทุนของบริษัทธุรกิจการเกษตรด้วยวิธีการต่างๆ ในชุมชนท้ายตลาด

3.1 การผนวกเกษตรกรเข้าสู่ระบบเกษตรพันธสัญญา

จากการเก็บข้อมูลในชุมชนท้ายตลาดผู้วิจัยสามารถแบ่งวิธีการของบริษัทธุรกิจการเกษตรเพื่อผนวกเกษตรกรผู้เลี้ยงไก่เนื้อในชุมชนท้ายตลาดให้เข้าสู่ระบบเกษตรพันธสัญญา หรือ วิธีการสร้างลูกข่ายได้ 5 วิธีการ วิธีการแรก การโฆษณาชวนเชื่อในระดับชุมชนและระดับชาติ โดยการโฆษณาในระดับชุมชน บริษัทธุรกิจการเกษตรได้ส่งเจ้าหน้าที่ของบริษัทเข้ามาแนะนำเกษตรกรให้เข้าร่วมทำสัญญา โดยการอาศัยความสนใจของเกษตรกรในเรื่องการพัฒนาคุณภาพชีวิตของเกษตรกรให้ดีขึ้น การมีรายได้ที่สูงเมื่อเข้าร่วมทำสัญญากับบริษัท สามารถทำงานได้ที่บ้าน สามารถใช้ที่ดินให้เกิดประโยชน์สูงสุด สามารถทำอาชีพเสริมอย่างอื่นได้ การได้รับปัจจัยการผลิตที่มีคุณภาพทั้งพันธุ์สัตว์ เทคโนโลยีต่างๆ การให้ความรู้ การให้คำปรึกษา และถ้าหากเกษตรกรขาดแคลนเงินทุนบริษัทจะช่วยทำเอกสารเพื่อกู้ยืมให้ (บพทพบริษัท, 2552) ส่วนการโฆษณาชวนเชื่อในระดับชาติ บริษัทได้ใช้วิธีการสร้างกระแสสังคมผ่านการนำเสนอทางสื่อมวลชนต่างๆ เพื่อสร้างแรงจูงใจและความมั่นใจให้กับเกษตรกรทั่วไปให้เข้าร่วมโครงการ ดังกรณี การนำเสนอทางสถานีวิทยุโทรทัศน์กองทัพบกช่อง 5 ในรายการธุรกิจติดดาวที่ออกอากาศทุกวันศุกร์เวลา โดยมีเนื้อหาเพื่อส่งเสริมให้เห็นข้อดีของการเลี้ยงไก่กระตังในระบบเกษตรพันธสัญญากับบริษัทเจริญโภคภัณฑ์ อาหาร จำกัด มหาชน (ธุรกิจติดดาว, 2555: เว็บไซต์) หรือเพื่อสร้างแรงจูงใจและความมั่นใจให้กับเกษตรกรทั่วไปให้เข้าร่วมโครงการ

วิธีการที่สอง การสร้างสายสัมพันธ์กับผู้นำท้องถิ่นให้กลายเป็นตัวแทนบริษัทและต้นแบบในชุมชน โดยบริษัทจะใช้วิธีการเข้าหาผู้นำท้องถิ่น หรือ ผู้มีบารมีที่สามารถส่งผลกระทบต่อความคิดเห็นของชาวบ้านให้เข้าร่วมทำสัญญากับบริษัทได้รวดเร็วขึ้น ตัวอย่างเช่น ในชุมชนท้ายตลาดบริษัทได้เข้าหาผู้นำชุมชนเพื่อสร้าง

ข้อตกลงให้เกิดการเลี้ยงไก่ภายในฟาร์ม โดยผู้นำท้องถิ่นจะได้รับความช่วยเหลือและเอื้ออำนวยจากบริษัทให้สามารถเลี้ยงไก่จนประสบความสำเร็จในด้านรายได้ หลังจากนั้น ผู้นำท้องถิ่นได้ทำหน้าที่เสมือนเป็นตัวแทนของบริษัทเพื่อแสวงหาสมาชิก หรือเรียกว่า ลูกเล้า ให้กับบริษัท จากคำบอกเล่าของเกษตรกรรายหนึ่งได้เล่าว่า ประธานกลุ่มสัตว์ปีกคนเก่า เขาได้รับเงินเดือนจากบริษัท และเมื่อใครเข้าไปร่วมกับเขา เขาก็จะมาช่วยดูไก่ในฟาร์ม มาช่วยทำความสะอาดฟาร์ม (ประสาน นามสมมติ, 2554: สัมภาษณ์)

วิธีการที่สาม การส่งหมอฟาร์มเข้ามาสร้างลูกเล้า บริษัทธุรกิจการเกษตรจะส่งเจ้าหน้าที่ หรือชาวบ้านเรียกว่า หมอฟาร์ม ให้เข้ามาแก้ปัญหาและอำนวยความสะดวกให้กับเกษตรกร ด้วยการให้คำแนะนำ ประโยชน์เรื่องการซื้อขายผลผลิตและการพาเกษตรกรไปอบรมเพื่อขอใบอนุญาต (สำเนียง โตจาด, 2554: สัมภาษณ์) การแนะนำเรื่องแหล่งเงินทุนก็ให้กับเกษตรกรจนสามารถนำเงินมาลงทุนได้ โดยวิธีการนี้ได้รับผลตอบแทนจากเกษตรกรเป็นอย่างดี เนื่องจากเกษตรกรสามารถกู้เงินมาลงทุนทำฟาร์มไก่เนื้อได้ง่ายกว่าการขอกู้เงินด้วยตนเอง

วิธีการที่สี่ การผลัดภาระการลงทุนด้วยการสร้างสัญญาร่วมกับเกษตรกรในฐานะผู้ประกอบการฟาร์ม โดยบริษัทธุรกิจการเกษตรได้ใช้วิธีการไม่ลงทุนในเรื่องที่ดิน แรงงาน รวมถึงการจ่ายสวัสดิการและการแบกรับกับความเสียหายต่างๆ ในระหว่างการผลิต ผ่านการสร้างสัญญาจะซื้อจะขายขึ้นบนรูปแบบการประกันราคาในยุคเริ่มต้นการเลี้ยงไก่เนื้อภายใต้ระบบเกษตรพันธสัญญา และที่สำคัญคือการทำให้ความหมายต่อการผลิตของเกษตรกรว่า พวกเราคือเจ้าของกิจการ (สำเนียง โตจาด, 2554: สัมภาษณ์)

ลักษณะดังกล่าวนี้ได้ทำให้บริษัทธุรกิจการเกษตรสามารถสะสมกำไรจากการขายปัจจัยการผลิต ทั้งพันธุ์ไก่ อาหาร ยา วัคซีน และอุปกรณ์ภายในโรงเรือนให้กับเกษตรกร อีกทั้งยังสามารถดูดซับมูลค่าส่วนเกินจากแรงงานผู้เลี้ยงไก่ โดยไม่ต้องลงทุนในกระบวนการผลิตภายในฟาร์ม เหมือนการจ่ายค่าจ้างแรงงานผ่านผลตอบแทนของการเลี้ยงไก่ ซึ่งผูกอยู่กับปริมาณและคุณภาพของผลผลิตที่ตกลงราคากันไว้ก่อนดำเนินการในรูปแบบของผู้ประกอบการ นอกจากนี้ เกษตรกรผู้เลี้ยงไก่เนื้อบางรายยังไม่กล้ายอมรับโดยตรงว่าตนเองขาดทุนจากการเลี้ยงไก่ เนื่องจากพวกเขาต้องการรักษาหน้า (ทองเจือ เขียวทอง, 2554: สัมภาษณ์)

วิธีการสุดท้าย การแก้ปัญหาความยุ่งยากในการทำสัญญาและการผลิตของเกษตรกร บริษัทธุรกิจการเกษตรได้เลือกใช้วิธีการแก้ปัญหาความยุ่งยากในเรื่องความซับซ้อนของสัญญาให้มีลักษณะง่ายต่อการจัดการ โดยการเลือกทำสัญญากับเกษตรกรแบบปากเปล่า ซึ่งเกษตรกรบางรายเรียกว่า สัญญาใจ หรือสัญญาว่าจะซื้อจะขายในการประกอบการร่วมกัน การแก้ปัญหาเรื่องความไม่มั่นใจในการผลิตให้เกษตรกร ด้วยการใช่วิธีการส่งปัจจัยการผลิตให้กับเกษตรกรโดยยังไม่หักค่าใช้จ่ายในทันที รวมถึงการขจัดปัญหาเรื่องการขนส่งของเกษตรกรโดยใช่วิธีการนำรถบรรทุกไก่และจ้างพนักงานเข้ามาทำการจับและชั่งน้ำหนักไก่ในบริเวณหน้าฟาร์มของเกษตรกร โดยไม่ให้เกษตรกรยุ่งยากเรื่องการขนส่ง

3.2 การสะสมทุนจากแรงงานเกษตรกรในระหว่างการผลิต

“ในอดีตพวกเราทำแล้วเปิด ค่าไฟ ค่าต่างๆ มันไม่แพงมากเท่าทุกวันนี้ พอหักค่าใช้จ่ายอะไรๆ ออกมันก็มีกำไร” (สมศักดิ์ สอนกมล, 2554: สัมภาษณ์)

คำกล่าวข้างต้นสะท้อนให้เห็นระยะเวลาที่ยาวนาน พร้อมกับประสบการณ์ของเกษตรกรในการรับรู้เรื่องราวได้ที่ขาดหายไปของเกษตรกรผู้เลี้ยงไก่เนื้อในระบบเกษตรพันธสัญญา อีกทั้งยังแสดงให้เห็นความเดือดร้อนทางการผลิตที่พวกเขากำลังเผชิญอยู่ในปัจจุบัน ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงค้นหาคำตอบเกี่ยวกับผลตอบแทนที่เกษตรกรควรจะได้รับแต่กลับสูญเสียไปให้กับบริษัท โดยการวิเคราะห์ให้เห็นถึงวิธีการต่างๆ ในการดูดซับมูลค่าส่วนเกินจากแรงงานของเกษตรกร

วิธีการแรก เป็นการสะสมทุนด้วยการแก้ข้อขัดแย้งพื้นที่และเวลา จากการศึกษาผู้วิจัยพบว่าในระดับชุมชนได้เกิดการจัดการพื้นที่และเวลาให้ทันต่อความต้องการของตลาดอย่างเข้มข้น ดังกรณีการเลี้ยงไก่เนื้อในชุมชนท้ายตลาด ผู้วิจัยพบว่า ในเชิงพื้นที่บริษัทได้อาศัยอำนาจรัฐในการบังคับเกษตรกรให้ปรับปรุงฟาร์มตามมาตรฐานสากล โดยไม่ต้องแบกรับภาระค่าใช้จ่ายในการจัดการฟาร์ม ยิ่งกว่านั้น บริษัทธุรกิจการเกษตรได้พยายามแก้ปัญหาขนาดของพื้นที่ในโรงเรือนเลี้ยงไก่เนื้อของเกษตรกร เพื่อรองรับการผลิตที่มากขึ้นกว่าเดิม ด้วยวิธีการเข้ามาแนะนำให้เกษตรกรขยายพื้นที่ในโรงเรือนให้มีขนาดใหญ่ขึ้น หรือใช้วิธีการส่งไก่ให้เกษตรกรเกินอัตราความจุของโรงเรือน เพื่อสร้างเงื่อนไขในการขยายฟาร์มของเกษตรกร ดังกรณีการเปลี่ยนการส่งไก่ให้เกษตรกรจากเดิม 3,500 ตัวมาเป็น 4,500-5,000 ตัว ส่วนในด้านเวลาบริษัทได้ใช้วิธีการกำหนดส่งปัจจัยการผลิตและการรับผลผลิตจากเกษตรกรให้เร็วขึ้น ตัวอย่างเช่น ปกติเกษตรกรต้องใช้ระยะเวลาในการพักโรงเรือนกว่า 21 วัน แต่ปัจจุบันลดลงเหลือแค่ 14 วัน หรือบางกรณี 7 วันก็สามารถรับปัจจัยการผลิตมาทำการผลิตได้ และการใช้วิธีการกำหนดวันรับผลผลิตจากเกษตรกรให้เร็วขึ้น จากเดิมวันนัดหมายจับไก่อยู่ในช่วงเวลาประมาณ 45-50 วัน แต่ปัจจุบันลดระยะเวลาลงเหลือแค่ 30-40 วัน เนื่องจากเป็นความต้องการของตลาด

วิธีการที่สอง การผลัดภาระความเสี่ยงและโยนความรับผิดชอบ ดังกรณีการเลื่อนระยะเวลาการเลี้ยงไก่เพื่อให้ตรงกับความต้องการของตลาด ซึ่งเกษตรกรได้รับผลตอบแทนไม่คุ้มค่ากับการเลี้ยง กรณีการเกิดขึ้นของภัยธรรมชาติ เช่น การเกิดโรคไข้หวัดนกระบาด และการเกิดอุทกภัย ในกรณีเหล่านี้บริษัทจะปล่อยให้เกษตรกรแบกรับความเสียหายที่เกิดขึ้นเอง เนื่องจากความเสียหายที่เกิดขึ้นถือว่าเป็นความรับผิดชอบของเกษตรกร โดยบริษัทไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการชดเชยค่าเสียหายยกเว้นในกรณีที่ต้องการสร้างบุญคุณต่างตอบแทนเพื่อลูกค้าของตนเองให้ทำการผลิตต่อไปได้ (ทองเจือ เขียวทอง, 2554: สัมภาษณ์)

วิธีการสุดท้าย การผูกขาดปัจจัยการผลิตและควบคุมกระบวนการเลี้ยงไก่ของเกษตรกรให้ตรงกับความต้องการของตลาด เริ่มตั้งแต่การพัฒนาธุรกิจให้สามารถควบคุมปัจจัยการผลิตที่เกษตรกรไม่สามารถผลิตเองได้ รวมถึงการแทรกแซงตลาดสินค้าประเภทไก่เนื้อ เนื่องจากบริษัทมีบทบาทในการแปรรูปสินค้าให้เข้าสู่ตลาด ประกอบกับมีเพียงไม่กี่บริษัทที่สามารถฟักพันธุ์ไก่ แปรรูปวัตถุดิบให้เป็นอาหารไก่ ผลิตยาและวัคซีน รวมถึงการจัดหาอุปกรณ์สำหรับการเลี้ยงไก่ต่างๆ ได้ ดังนั้น การทำฟาร์มไก่เนื้อจึงจำเป็นต้องพึ่งพาปัจจัยการผลิตจากบริษัทอย่างไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้

ลักษณะดังกล่าวส่งผลให้บริษัทธุรกิจการเกษตรสามารถสะสมกำไรจากเกษตรกรได้อย่างมหาศาล ตั้งแต่การขายปัจจัยการผลิต เช่น พันธุ์ไก่ อาหาร ยา วัคซีนและอุปกรณ์ภายในโรงเรือนให้เกษตรกร รวมถึงสามารถดูดซับมูลค่าส่วนเกินจากแรงงานเกษตรกรได้ในจำนวนมาก เนื่องจากบริษัทไม่ต้องลงทุนในระหว่างการผลิตภายในฟาร์มด้วยการผลัดภาระความรับผิดชอบให้กับเกษตรกร

ยิ่งกว่านั้น เกษตรกรยังไม่สามารถเลือกปัจจัยการผลิตให้ตรงกับความต้องการได้ตลอดเวลา เนื่องจากปัจจัยการผลิตที่เกษตรกรต้องการมีจำนวนจำกัด โดยเฉพาะปัจจัยการผลิตที่มีคุณภาพ และถ้าหากเกษตรกรจะรอรับปัจจัยการผลิตให้ตรงกับความต้องการของตนเอง พวกเขาจะต้องรอรับในรอบการผลิตถัดไป แต่ด้วยความจำเป็นของการหมุนเวียนรายได้ในครัวเรือน เกษตรกรจะไม่ปล่อยให้พื้นที่ในโรงเรือนว่างเปล่าโดยการไม่ใช้ประโยชน์ อีกทั้งปลาที่เลี้ยงในบ่อใต้โรงเรือนต้องการซีเมนต์เป็นอาหาร โดยเกษตรกรยืนยันว่าซีเมนต์ทำให้ปลาเจริญเติบโตได้ดี ถ้าหากไม่เลี้ยงไก่ก็ไม่มีอาหารให้ปลากิน และถ้าจะซื้ออาหารปลาเองค่าใช้จ่ายก็เยอะเกินไปมองดูแล้วไม่คุ้มทุน (ละออง จันทร์อุไร, 2553: สัมภาษณ์)

3.3 การเหนี่ยวนำให้เกษตรกรทำการผลิตในระบบเกษตรพันธสัญญา

บริษัทธุรกิจการเกษตรได้พยายามรักษาเงื่อนไขแห่งการชดเชยมูลค่าส่วนเกินจากเกษตรกร เพื่อสะสมทุนได้อย่างต่อเนื่อง ด้วยการใช้วิธีการต่างๆ ดังนี้

วิธีการแรก การอำพรางต้นทุนและปิดบังส่วนต่างที่เกษตรกรควรจะได้รับ บริษัทใช้วิธีการอำพรางต้นทุนที่แท้จริงในการผลิต โดยระบุเฉพาะเพียงค่าใช้จ่ายจากการซื้อพันธุ์ไก่ อาหารและเวชภัณฑ์ในการเลี้ยงไก่จากบริษัท และหักลบกับน้ำหนักไก่ตามราคาประกันหน้าฟาร์มในใบแจ้งผลตอบแทนการเลี้ยงไก่เนื้อ ซึ่งในข้อเท็จจริงผู้วิจัยพบว่า ค่าใช้จ่ายในการดูแลไก่ตลอดระยะเวลาการผลิตแต่ละรอบไม่ถูกนำมาหักลบกับผลตอบแทน เช่น ค่าแรง ค่าแกลบ ค่าแก๊ส ค่าไฟฟ้า ค่าอาหาร ค่าเครื่องตี๋ม ค่าน้ำมัน ค่าติดต่อประสานงาน ค่าเสียโอกาสในการใช้ที่ดิน รวมถึงค่าใช้จ่ายในการซ่อมแซมโรงเรือนที่เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา ด้วยเหตุนี้เกษตรกรจึงรู้สึกได้ว่าตัวเองได้กำไรจากการเลี้ยงไก่เนื้อกับบริษัทมาโดยตลอด

วิธีการที่สอง การสร้างกับดักแห่งหนี้สิน กระบวนการแรกเริ่มของการเลี้ยงไก่เนื้อในโรงเรือนระบบปิดบนบ่อปลาภายใต้ระบบเกษตรพันธสัญญา เกษตรกรต้องกู้เงินมาลงทุนเป็นจำนวนมากซึ่งไม่ปรากฏในการผลิตก่อนหน้านี้ โดยตัวเลขจากการประมาณค่าใช้จ่ายในการดำเนินการเพื่อให้ผ่านมาตรฐานใหม่ตกอยู่ที่ประมาณโรงเรือนละไม่ต่ำกว่า 100,000 บาท เพราะฉะนั้น เมื่อเกษตรกรกู้เงินจากธนาคาร หรือแหล่งทุนเงินกู้อื่นๆ พวกเขาจะตกอยู่ในสภาพการเป็นหนี้สินอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ทันที ซึ่งการผลิตในระบบเกษตรพันธสัญญาถึงแม้จะมีรายได้สูงกว่าปกติในช่วงแรกแต่ต้องใช้ระยะเวลานานพอสมควรกว่าจะได้ทุนคืน ดังนั้นในกรณีนี้เกษตรกรจึงต้องรักษาเงื่อนไขการผลิตกับบริษัทธุรกิจการเกษตรต่อไปและทำให้พวกเขาไม่กล้าต่อต้านบริษัทธุรกิจการเกษตรอย่างออกนอกหน้า เพราะเกรงว่าตนเองจะโดนกลั่นแกล้งจนขาดทุน (ทองเจือ เขียวทอง, 2554: สัมภาษณ์)

อย่างไรก็ตาม บริษัทธุรกิจการเกษตรได้ใช้วิธีการปล่อยให้เกษตรกรเป็นหนี้บริษัทได้ โดยไม่หักเงินในทันทีทันใดแต่จะทยอยหักในช่วงเวลาที่เกษตรกรสามารถเลี้ยงไก่แล้วได้ผลกำไร และไม่คิดหนี้เมื่อเกษตรกรเลี้ยงขาดทุน ยกเว้นกรณีที่พวกเขาู้สึกว่าสูญเสียผลประโยชน์ ดังกรณีน้ำท่วมฟาร์มบริษัทรายหนึ่งในชุมชนท้ายตลาด โดยในครั้งนี้บริษัทได้แจ้งให้เกษตรกรชดใช้ค่าเสียหายและถ้าหากเกษตรกรได้รับเงินชดเชยจากรัฐต้องคืนให้กับบริษัทส่วนหนึ่ง

วิธีการที่สาม การสร้างความผูกพันผ่านวาทกรรมสมประโยชน์ในธุรกิจ หรือ บุญคุณต่างตอบแทน ปรากฏขึ้นกรณีที่เกษตรกรเผชิญกับการขาดทุนอย่างหนักและเสี่ยงที่จะหนีออกไปจากระบบเกษตรพันธสัญญากับบริษัท บริษัทธุรกิจการเกษตรได้นำระบบอุปถัมภ์ทางการเงินกลับมาใช้ชั่วคราว เพื่อให้เกษตรกรรู้สึกผ่อนคลายความตึงเครียดทางการเงิน ด้วยการช่วยเหลืออย่างไม่เป็นทางการในเฉพาะกรณี ดังเช่น การไม่คิดหนี้ในรอบการผลิตที่ขาดทุนจากเกษตรกร การออกค่าไฟให้เกษตรกรครึ่งหนึ่ง หรือในกรณีน้ำท่วมฟาร์มเมื่อปี พ.ศ. 2554 บริษัทได้จับไก่ออกไปจากฟาร์มของเกษตรกรรายหนึ่งได้ทันเวลา แต่บริษัทประสบปัญหาในระหว่างกระบวนการแปรรูปของบริษัทเองจนทำให้ในกรณีนี้ เกษตรกรไม่ได้รับผลตอบแทนการเลี้ยงไก่จากบริษัท โดยบริษัทอธิบายว่า น้ำท่วมฟาร์มเกษตรกรก็ไม่ใช่ไรเขาไม่คิดเงิน (ละออง จันทรอุไร, 2554: สัมภาษณ์) การใช้วิธีการหาผู้ค้าคนกลางมารับซื้อปลาในบ่อของเกษตรกรซึ่งเกษตรกรบางรายพอใจเนื่องจากไม่ต้องวุ่นวายกับการขนส่งและประสานงานกับผู้ซื้อปลา การสร้างคำอธิบายว่าเกษตรกรเลี้ยงไก่แล้วยังได้ปลาผ่านความพยายามให้ความหมายต่อการเลี้ยงไก่เนื้อในโรงเรือนระบบปิดบนบ่อปลาของเกษตรกรในชุมชนท้ายตลาดที่จำเป็นต้องพึ่งพาการเลี้ยงไก่กับบริษัท โดยเฉพาะการเลี้ยงปลาใต้โรงเรือนซึ่งบริษัทอธิบายว่าปลาได้ขี้ไก่เป็นอาหาร หรือ ถึงเลี้ยงไก่ขาดทุนแต่ยังได้ปลามาแทน (สมศักดิ์ สอนกมล, 2554: สัมภาษณ์) รวมถึงการ

สร้างบุญคุณด้วยการแจกล้างของให้กับเกษตรกรที่สามารถเลี้ยงไก่ได้ตรงตามเป้าหมายที่บริษัทต้องการ ด้วยการให้รางวัลทั้งพัฒนา และเครื่องใช้ในครัวเรือนต่างๆ (ทองเจือ เขียวทอง, 2554: สัมภาษณ์)

วิธีการสุดท้าย การจัดอำนาจการต่อรองของเกษตรกร บริษัทได้เลือกใช้วิธีการจัดอำนาจการต่อรองของเกษตรกรท่ามกลางสถานการณ์ที่มีความแตกต่างกัน ด้วยการใช้วิธีการการสร้างตัวแทนขึ้นมาภายในชุมชนเพื่อควบคุมเกษตรกรให้อยู่ในระบบเกษตรพันธสัญญา ตั้งแต่การทำให้ผู้เลี้ยงไก่ที่มีเครือข่ายความสัมพันธ์กับคนในชุมชนกลายเป็นตัวแทนบริษัท การทำหน้าที่เป็นผู้ชักชวนโฆษณาให้เกษตรกรรายอื่นเข้าร่วมทำสัญญากับบริษัท การติดตามความเคลื่อนไหวของเกษตรกร รวมถึงการตัวแทนเจรจากับผู้เลี้ยงไก่ในชุมชนเป็นด่านแรก ด้วยเหตุนี้ บริษัทจึงสามารถรักษาระยะห่างจากการต่อรองของเกษตรกรได้ในระดับหนึ่ง เนื่องจากเกษตรกรเลือกเข้าหาตัวแทนบริษัทในชุมชนก่อนเป็นลำดับแรก

วิธีการสร้างความหวาดระแวงให้กับผู้เลี้ยงไก่เนื้อ โดยอาศัยเงื่อนไขที่บริษัทเป็นผู้ควบคุมปัจจัยการผลิตที่เกษตรกรจำเป็นต้องพึ่งพาและทำให้บริษัทมีอำนาจที่เหนือกว่าในการควบคุมปัจจัยการผลิตให้กับเกษตรกร ซึ่งทำให้เกษตรกรรู้สึกว่าจะต้องระวางพฤติกรรมที่จะส่งผลกระทบต่อบริษัท หรือในกรณีที่เกิดขึ้นกับเกษตรกรผู้เลี้ยงไก่เนื้อรายหนึ่งเล่าว่า ตอนนั้นเป็นหนี้อยู่มาก เมื่อคิดจะเลิกเลี้ยงกับบริษัท เขาก็ส่งไก่พันธุ์ขุมมาให้เลยยิ่งขาดทุนเพิ่มเข้าไปอีก (ประสาน นามสมมติ, 2554: สัมภาษณ์)

วิธีการข่มขู่ทางกฎหมาย ดังเช่น การขู่ว่าจะฟ้องร้องค่าเสียหายจากเกษตรกรเมื่อทำให้ผลผลิตในฟาร์มเสียหาย ซึ่งเกิดขึ้นในช่วงน้ำท่วมเมื่อปี พ.ศ. 2554 ซึ่งมีเกษตรกรบางรายอธิบายว่า บริษัทแจ้งว่าจะต้องชดเชยค่าเสียหายให้กับเขา หรือถ้าได้ค่าชดเชยจากการบริษัทจะขอส่วนแบ่งกับเกษตรกรด้วย (ประสงค์ นามสมมติ, 2554: สัมภาษณ์) นอกจากนี้ บริษัทยังได้ใช้วิธีการทางกฎหมายเพื่อเป็นเครื่องมือในการควบคุมเกษตรกร โดยเมื่อครั้งที่ผู้วิจัยเข้าไปช่วยดำเนินการประสานงานเพื่อเก็บข้อมูลความเสียหายในกรณีน้ำท่วมชุมชนท้ายตลาด เมื่อปี พ.ศ. 2554 เกษตรกรรายหนึ่งได้เล่าให้ผู้วิจัยฟังว่า ผมโดนบริษัทบอกว่าจะฟ้องถ้าหากไม่จ่ายค่าเสียหายให้กับเขา ผมเลยตัดสินใจไปปรึกษายุติธรรมจังหวัดไว้เผื่อเขาฟ้อง ต่อมาเมื่อเกษตรกรอีกรายได้อธิบายว่า บริษัทเขาบอกว่าจะหักเอาเงินจากการเลี้ยงไก่ตัวละสามบาทในแต่ละรอบที่เราเลี้ยงและถ้าได้เงินจากทางการก็แบ่งให้เขาด้วย (แปะ, 2554: สัมภาษณ์)

4. ความทุกข์ของเกษตรกร และกลยุทธ์การต่อรองของผู้เลี้ยงไก่เนื้อในระบบเกษตรพันธสัญญา

4.1 ความทุกข์ของเกษตรกรจากระบบเกษตรพันธสัญญา

เกษตรกรในชุมชนท้ายตลาดได้เข้าสู่การเลี้ยงไก่เนื้อในระบบเกษตรพันธสัญญามากกว่า 2 ทศวรรษ เพื่อแสวงหารายได้มาใช้จ่ายในครัวเรือนโดยแลกกับการใช้แรงงานอย่างหนักและการแบกรับภาระความยากลำบากที่เกิดขึ้นในระหว่างการผลิต ทั้งจากความไม่มั่นคงของตลาดทุนนิยม ความไม่มั่นคงจากภัยธรรมชาติภายใต้การสะสมทุนของรัฐและบริษัทธุรกิจการเกษตร ซึ่งปัจจุบันได้ปรากฏให้เห็นผลกระทบจากระบบเกษตรพันธสัญญาต่อชีวิตและความเป็นอยู่ของเกษตรกรหลายด้าน ตั้งแต่ปัญหาด้านสุขภาพทั้งทางร่างกาย จิตใจ และสภาพความเป็นอยู่ที่แย่

ปัญหาสุขภาพทางด้านร่างกายที่ปรากฏให้เห็นจากการเก็บข้อมูลในระหว่างการผลิตในปัจจุบัน ผู้วิจัยพบว่า เกษตรกรมีปัญหากับโรคทางเดินหายใจและปัญหาโรคผิวหนังที่เกิดขึ้นเนื่องจากการคลุกคลีกับการเลี้ยงไก่ในโรงเรือนอย่างใกล้ชิดจนทำให้มีอาการของโรคหอบหืดในเกษตรกรบางราย (ทองเจือ เขียวทอง, 2554: สัมภาษณ์) ยิ่งกว่านั้นเกษตรกรยังเผชิญกับการเกิดโรคผิวหนังอย่างรุนแรง เนื่องจากการสัมผัสกับการให้อาหารในโรงเรือนโดยตรง จากการเก็บข้อมูลพบว่า อาการของโรคผิวหนังปรากฏให้เห็นในสองระดับใน

ระดับแรก คือ การเกิดผื่นธรรมดาแล้วหายเองโดยไม่ต้องรับการรักษา ซึ่งเกิดขึ้นกับเกษตรกรหลายราย ส่วนในระดับที่รุนแรง คือ การเกิดแผลบนผิวหนังและมีอาการเรื้อรังจนต้องรับการรักษาจากแพทย์ จากการสอบถามเกษตรกรเขาได้ยืนยันว่ามีอาการคันที่ผิวหนังและเป็นแผลทุกครั้งที่ทำกรผลิต โดยเขาอธิบายว่าอาการของโรคอาจเกิดจากการให้อาหารไก่ในโรงเรือน เนื่องจากในแต่ละวันเขาต้องให้อาหารไก่ไม่ต่ำกว่า 2 ครั้ง และต้องให้ทุกวันตั้งแต่วันแรกจนถึงวันสุดท้ายของการเลี้ยง รวมเวลาในการให้อาหารทั้งหมดประมาณ 30-45 วัน หรือ มากกว่า 60-90 ครั้งต่อรอบการผลิต ในขณะที่เกษตรกรมีเวลาพักจากการให้อาหารไก่เพียง 2 สัปดาห์ ซึ่งไม่เพียงพอต่อการรักษาอาการของโรคให้หายขาด ด้วยเหตุนี้ เขาจึงต้องทนทุกข์กับอาการของโรคผิวหนัง และต้องสูญเสียค่าใช้จ่ายในการรักษาอยู่เป็นประจำ เนื่องจากการสัมผัสกับอาหารในโรงเรือนจะทำให้เกิดผื่นจนผิวหนังลอกออก เป็นเรื้อรังมาหลายปี บางครั้งไปหาหมอ หมอบอกว่าผมเป็นมะเร็ง แต่ผมกินยามันก็หาย (ละออง จันอุไร, 2554: สัมภาษณ์)

ความเครียดความกังวลใจ ในปัจจุบันความเครียดและความกังวลในการเลี้ยงไก่เนื้อได้เกิดขึ้นกับเกษตรกรในชุมชนท้ายตลาดเกือบทุกราย จากการสัมภาษณ์เกษตรกรพบว่า คนเลี้ยงไก่ทุกคน เครียดทุกขั้นตอน โดยเกิดความกังวลตั้งแต่กระบวนการเริ่มต้นเลี้ยงไก่ จนถึงขั้นตอนสุดท้ายของการเลี้ยงไก่เนื้อ ตัวอย่างเช่น ความกังวลเรื่องการใช้ไฟฟ้าของชุมชนเมื่อมีงานวัฒนธรรมซึ่งต้องใช้ไฟฟ้าในปริมาณมากจนทำให้ไฟฟ้าไม่พอในการเลี้ยงไก่ หรือความกังวลว่าบริษัทจะกลั่นแกล้ง กังวลว่าจะได้ไก่พันธุ์ไม่ดี กังวลว่าไฟจะไหม้โรงเรือน และกังวลเรื่องไก่ไม่มีน้ำหนัก (สมศักดิ์ สอนกมล, 2554: สัมภาษณ์)

สำหรับสภาพความเป็นอยู่ของเกษตรกรผู้เลี้ยงไก่เนื้อในชุมชนท้ายตลาดถือว่าอยู่อย่างยากลำบาก เนื่องจากในระยะหลังเกษตรกรประสบปัญหาการขาดทุนบ่อยครั้ง เกษตรกรจึงต้องเผชิญกับสภาพความเป็นอยู่ที่ตกต่ำกว่าที่เคยสัมผัสในยุคแรกของการเลี้ยงไก่เนื้อในระบบเกษตรพันธสัญญา จากการสำรวจและสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม ผู้วิจัยพบว่า เกิดสภาพโกลาหล เนื่องจากเกษตรกรหลายรายขาดทุนจากการผลิตจนต้องตัดสินใจขายอุปกรณ์ในโรงเรือนให้กับเกษตรกรรายอื่น เหลือไว้แต่เสาปูนที่ปักอยู่กลางบ่อน้ำ และบทเรียนราคาแพงของการเลี้ยงไก่เนื้อภายใต้ระบบเกษตรพันธสัญญา

ขณะที่เกษตรกรอีกส่วนหนึ่งที่ยังคงทำการเลี้ยงไก่เนื้อภายใต้ระบบเกษตรพันธสัญญา พวกเขาได้ทำการปรับเปลี่ยนพื้นที่ใช้ประโยชน์อย่างเข้มข้น โดยการประยุกต์ด้านในของโรงเรือนบางส่วนเป็นเสมือนบ้านมีทั้ง ที่นอน หมอน มุ้ง และเปล สำหรับการพักผ่อนและดูแลไก่เนื้อในโรงเรือน และบริเวณภายนอกได้ทำการผลิตอื่นๆ สำหรับขายและนำเงินเข้ามาใช้จ่ายในครัวเรือน รวมถึงการเกิดสภาพที่เกษตรกรเรียกว่า การเลี้ยงไก่ไร้ญาติ เนื่องจากทุกขั้นตอนของการเลี้ยงไก่มีความเสี่ยงสูง เกษตรกรจึงต้องดูแลไก่ตลอดช่วงของการผลิต เพราะฉะนั้นพวกเขาจึงถูกแยกออกจากกิจกรรมในชุมชนอย่างยากเหลือเกิน ดังนั้น เมื่อมีการจัดงานบุญเกษตรกรผู้เลี้ยงไก่จึงไม่สามารถไปร่วมงานได้อย่างเดิม แม้กระทั่งจะเป็นญาติของตนเองก็ตาม (ละออง จันอุไร, 2554: สัมภาษณ์)

4.2 กลยุทธ์การต่อรองของเกษตรกรผู้เลี้ยงไก่เนื้อในชุมชนท้ายตลาด

...สงสารเจ้าของต๋องนองน้ำตา เกิดเวทนาขึ้นจับหัวใจ
ได้แต่ครวญคร่ำ เกล้าลำพิไล ร้องให้พุ่มพ่าย ตลอดทั้งวัน
กินข้าวไม่ลงเหมือนผงดัดคอค หัวใจเหี่ยวห่อหมดอาลัยเลย
อยากจะทำตัวตายเสียเต็มประดา ให้สมหน้าหน้ากับชีวิตของตน
มองดูฟาร์มหมูแล้วหดหู่หัวใจ หมูก็มาตายไปทุกตัวตน
ลอยเต็มท้องทุ่ง เหม็นคลุ้งทั้งตำบล ใครเห็นใครบ่นนำเวทนา
เลี้ยงหมูก็ตาย เลี้ยงไก่ก็ตาย ปลา ก็ไม่ได้ ไม่ทันขายเลยหนา

หมดตัวเลยหนาเกษตรกร ต้องเป็นหนี้เป็นสิน ไม่สิ้นไม่จบ
 นายทุนไม่คบไม่เคยมาง้อ ไม่ยอมผ่อนผัน ไม่มีวันรอ
 นายทุนเป็นต่ออยู่ทุกประการ นี่แหละพี่น้องเกษตรพันธสัญญา
 มีแต่น้ำตาเป็นเพื่อนปลอบใจ ไม่มีใครช่วย มีแต่หวังรวยกับเรา...

(ทองเจือ เขียวทอง, 2554)

บทเพลงนี้ได้แสดงให้เห็นการระบายความทุกข์ที่เกิดขึ้นกับเกษตรกรพันธสัญญาเมื่อพวกเขาต้องเผชิญกับวิกฤติน้ำท่วมในปี พ.ศ. 2554 และในเวลาเดียวกันยังมีนัยของการต่อต้านนายทุนและต่อรองกับผู้ได้ฟัง ซึ่งถือเป็นกลยุทธ์การต่อรองอย่างหนึ่งที่เกษตรกรเลือกนำมาใช้ในสถานการณ์ดังกล่าว

อย่างไรก็ตาม จากการเก็บข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญกับการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม ผู้วิจัยพบว่า เกษตรกรผู้เลี้ยงไก่เนื้อในชุมชนท้ายตลาดได้พัฒนากลยุทธ์การต่อรองอย่างหลากหลาย ทั้งจากประสบการณ์ที่มีมาอย่างยาวนานประกอบกับการอาศัยเงื่อนไขหลายด้านในการต่อรอง โดยในที่นี้สามารถกล่าวถึงลักษณะการต่อรองได้ 2 ลักษณะ คือ เป็นการต่อรองอย่างเปิดเผยและการต่อรองแบบไม่เปิดเผย

การต่อรองอย่างเปิดเผย เป็นการต่อรองเมื่อเกษตรกรเล็งเห็นผลแล้วว่าไม่มีผลกระทบต่อพวกเขาอย่างรุนแรง หรือเป็นกรณีที่เกษตรกรไม่สามารถยอมจำนนได้ ดังกรณี การเผชิญหน้าและการเจรจากับเจ้าหน้าที่รัฐ เจ้าหน้าที่บริษัท รวมถึงผู้วิจัยโดยตรงเพื่อสร้างความเข้าใจและให้เห็นใจเกษตรกรเมื่อการเลี้ยงไก่ขาดทุน การสร้างวรรณกรรมสะท้อนชีวิตและแสดงให้เห็นความทุกข์จากวิธีการของบริษัท ดังเช่น การแต่งกลอนเสียดสีนายทุน หรือบทเพลงดังที่กล่าวมา การต่อรองโดยการเข้าร่วมต่อรองในงานวิจัยเกี่ยวกับความไม่เป็นธรรมในระบบเกษตรพันธสัญญากับนักวิชาการและนักพัฒนาเอกชน ตลอดจนการเข้าร่วมกับเครือข่ายผู้เดือดร้อนจากระบบเกษตรพันธสัญญาในหลายพื้นที่

ส่วนการต่อรองแบบไม่เปิดเผย เกิดขึ้นท่ามกลางสถานการณ์ที่เกษตรกรประเมินแล้วว่ามีความเสี่ยงต่อผลประโยชน์ของพวกเขา เกษตรกรก็จะใช้วิธีการต่อรองผ่านวิธีการลับๆ ดังกรณี การยอมรับมาตรฐานแต่ไม่ปฏิบัติตามทุกขั้นตอน เช่น การเลือกเปิดผ้าใบระบายอากาศในเวลากลางคืนเพื่อลดค่าไฟ และการปรับปรุงพื้นที่ฟาร์มให้สามารถใช้ประโยชน์อย่างอื่นที่นอกเหนือจากการเลี้ยงไก่เนื้อกับบริษัทเพียงอย่างเดียว เป็นต้น การนำองค์ความรู้จากประสบการณ์มาใช้ในการเลี้ยงไก่เนื้อแทนการให้ยาตามที่บริษัทแนะนำเพียงอย่างเดียว การใช้แรงงานอย่างเต็มประสิทธิภาพเพื่อแลกกับรายได้จากทางอื่น ด้วยการสลับแรงงานในครัวเรือนที่เลี้ยงไก่ให้ไปรับจ้างในกิจกรรมสร้างรายได้ประเภทอื่นๆ แทน ตัวอย่างเช่น การเลือกนำแรงงานไปประกอบอาชีพทำนา เลี้ยงวัว เลี้ยงปลา รวมถึงการรับจ้างใช้แรงงานในภาคเกษตรอื่นๆ

กรณีการเลือกสลับระหว่างการทำการผลิตและการหยุดทำการผลิตไก่เนื้อ กล่าวคือ เมื่อรายได้จากการเลี้ยงไก่เนื้อเริ่มมีแนวโน้มเพิ่มขึ้น หรือมีแนวโน้มที่จะไม่ขาดทุนจากความเสี่ยงที่อาจเกิดขึ้น เกษตรกรจะประเมินและตัดสินใจดำเนินการผลิตไก่เนื้อต่อไปเรื่อยๆ และในขณะเดียวกันเมื่อพวกเขาต้องเผชิญกับการขาดทุนบ่อยครั้งในการผลิต หรือมีแนวโน้มว่าการเลี้ยงในรอบนั้นๆ บริษัทจะส่งไก่พันธุ์ใหม่มาให้ซึ่งอาจทำให้ไก่ที่เลี้ยงมีจำนวนการตายสูงและนำมาสู่สภาพการขาดทุนดังเช่นเคย พวกเขาจะเลือกใช้วิธีการหลีกเลี่ยงโดยปฏิเสธบริษัทไปว่า ไม่พร้อมลงไก่ในรอบนี้ (ชูชีพ สวนทอง, 2554: สัมภาษณ์) กรณีการใช้บทสนทนาบนโต๊ะอาหารเพื่อต่อรองกับผู้วิจัยผ่านการบอกเล่าความเดือดร้อนและความไม่พอใจให้กับผู้วิจัยนำไปถ่ายทอดให้สังคมได้รับรู้ รวมถึงกรณีการรักษาระดับความลับกับคนภายนอกเพื่อความปลอดภัย โดยกลยุทธ์การรักษาข้อมูลจะเกิดขึ้นสำหรับกรณีที่เกษตรกรเห็นว่าคนภายนอกทั้งฝ่ายบริษัท ฝ่ายเจ้าหน้าที่รัฐ ผู้วิจัย รวมถึงบุคคล

ทั่วไปที่สนใจข้อมูลจากเกษตรกรอาจสร้างผลกระทบในเชิงลบได้ เกษตรกรก็จะใช้วิธีการไม่เปิดเผยข้อมูลหรือไม่อนุญาตให้เก็บข้อมูลได้ จนกว่าจะประเมินได้ว่าคนเหล่านั้นสามารถไว้วางใจได้และตอบได้ว่าจะนำข้อมูลไปทำอะไร

5. บทส่งท้าย

งานศึกษานี้เกิดขึ้นภายใต้แนวทางการศึกษาความเปลี่ยนแปลงในสังคมชาวนา โดยการให้ความสำคัญกับการพิจารณาความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันในระบบเกษตรพันธสัญญา และไม่ได้มองว่าชาวนาแยกออกมาจากระบบตลาดโลก

ในขณะที่เดียวกันหมู่บ้านชาวนาที่ศึกษา เป็นเกษตรกรที่ทำการผลิตภายใต้ระบบอุตสาหกรรมอาหารและเชื่อมโยงกับตลาดโลก ซึ่งแนวคิดการแก้ข้อขัดแย้งพื้นที่และเวลาของ David Harvey (2003) ได้ชี้ให้เห็นวิธีการสะสมทุนในระบบทุนนิยมผ่านการจัดการพื้นที่และลดระยะเวลาให้เอื้อต่อการลงทุน ดังนั้น จึงเห็นได้ว่าบริษัทธุรกิจการเกษตรลงมาเอาไรต์เอาเปรียบเกษตรกรด้วยวิธีการต่างๆ อย่างสลับซับซ้อน

การนำแนวคิดผลกระทบเมื่อการผลิตของท้องถิ่นตกอยู่ภายใต้ระบบตลาดโลกของ Cilia Lowe (2000) มาใช้ในการวิเคราะห์วิถีชีวิตเกษตรกรผู้เลี้ยงไก่เนื้อ ได้ทำให้เห็นความทุกข์ของพวกเขาทั้งทางร่างกายและจิตใจ เนื่องจากการใช้แรงงานอย่างหนักและเกิดความเครียดในระหว่างการผลิต

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าเกษตรกรบางรายจะรับรู้วิธีการเอาไรต์เอาเปรียบของบริษัท แต่ต้องยอมรับเงื่อนไขทางเศรษฐกิจแบบทุนนิยม และวิธีการต่างๆ ของรัฐและบริษัทธุรกิจการเกษตร จนทำให้ไม่สามารถหนีออกมาจากระบบเกษตรพันธสัญญาได้ ดังนั้น แนวคิดปฏิบัติการในชีวิตประจำวันของ de Certeau จึงทำให้เห็นความพยายามในการพัฒนาวิธีการต่อสู้ต่อรองอย่างหลากหลายของเกษตรกร แต่ไม่ได้หมายความว่าพวกเขาจะทำการต่อรองได้ทุกโอกาส ดังปรากฏให้เห็นการล้มละลายและหนีออกจากการเลี้ยงไก่เนื้อของเกษตรกรในพื้นที่

ดังนั้น เพื่อทำความเข้าใจระบบเกษตรพันธสัญญา ผู้วิจัยจึงได้ให้ความสำคัญกับการทำความเข้าใจความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐ บริษัทธุรกิจการเกษตร และเกษตรกร ด้วยการวิเคราะห์วิธีการสะสมทุนในระบบทุนนิยม ซึ่งส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของเกษตรกรทั้งทางร่างกายและจิตใจ ตลอดจนส่งผลกระทบต่อสุขภาพจิตเพื่อความปลอดภัยของเกษตรกร

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

กลุ่มติดตามบทบาทบรรษัท. (2552). **ซีพีกับเกษตรกรไทย**. กรุงเทพฯ: พิมพ์ดีการพิมพ์.

กลุ่มบริษัทแหลมทองสหการ. (2554). **เกี่ยวกับบริษัท**. (ออนไลน์) แหล่งที่มา:

<<http://www.laemthong.com/about-laemthong.php>>. (วันที่ 29 กรกฎาคม 2555).

- กัลปพฤกษ์ ผิวทองงาม ศุภชัย ปทุมนากุล ศิริลักษณ์ ศุภธชัย รณวิทย์ สิมะเสถียร และพอพันธ์
 อูยานนท์. (2552). **เกษตรพันธะสัญญา ผลตอบแทน ความเสี่ยง และความเป็นธรรม**. กรุงเทพฯ:
 ซีเว็ลด์กราฟฟิค.
- จามรี เชียงทอง ปรีญาวัลย์ ใจปิ่นตา สว่าง มีแสง จิรวัฒน์ รักชาติ และวัฒนา สุกัณศีล. (2554). **ชนบท
 ไทย: เกษตรกรระดับกลางและแรงงานไร้ที่ดิน**. เชียงใหม่: บลูมิ่ง ครีเอชั่น.
- แจ๊คเอ็ม พอตเตอร์. (2526). **โครงสร้างสังคมของชาวนาไทย**. แปลโดย นฤจร อิทธิจิระจรัส.
 กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2550). **เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต**. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ พรพีไล เลิศวิชา. (2541). **วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ:
 สร้างสรรค์.
- ชีวิน อริยะสุนทร. (2555). เกษตรพันธะสัญญากับการปรับตัวทางสังคมและเศรษฐกิจของเกษตรกรและ
 ชุมชน: ศึกษากรณีการเลี้ยงไก่เนื้อ ตำบลท้ายตลาด อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี. **วารสารวิทยบริการ**.
 23(2): 89-104. (ออนไลน์) แหล่งที่มา:
 <journal.oas.psu.ac.th/index.php/asj/article/download/43/42>. (วันที่ 20 มกราคม 2558).
- ณรงค์ เจียมใจบรรจง. (2554). **โครงการ Contract Farming: ในมุมมองของผม**. (ออนไลน์) แหล่งที่มา:
 <http://www.cpthailand.com/Default>. (วันที่ 29 กรกฎาคม 2555).
- ณัฐพงษ์ ใจจริง. (2552). **การเมืองไทยสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ภายใต้ระเบียบโลกของสหรัฐอเมริกา
 (พ.ศ. 2491-2500)**. วิทยานิพนธ์ ป.ร.ด. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ฉติญา เหล่าอัน. (2553). **ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของ “สังคมชาวนา” อีสาน ตั้งแต่ พ.ศ. 2500-
 2550: ศึกษากรณีหมู่บ้านกู่กาสิงห์ จังหวัดร้อยเอ็ด**. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. เชียงใหม่:
 มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ธุรกิจติดดาว. (2555). **เลี้ยงไก่กระทง CPF**. (ออนไลน์) แหล่งที่มา:
 <http://www.youtube.com/watch?v=DpPgy5LWhzw >. (วันที่ 16 พฤษภาคม 2557).
- นนุช ปริมาคม เดชรัต สุขกำเนิด ประพิณวดี ศิริศุภลักษณ์ และวิศิษฐ์ ลิ้มสมบุญชัย. (2543). **โครงการ
 ภาวะเศรษฐกิจสังคม เศรษฐกิจการผลิตและการตลาดพืชและสัตว์ที่สำคัญในจังหวัดลพบุรี**.
 กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

- ประเทือง นรินทรางกุล ณ อยุธยา. (2537). การจัดการที่ดินภายใต้ระบบการเกษตรแบบมีพันธสัญญา: ศึกษากรณีเกษตรกรผู้ปลูกพืชพาณิชย์ ในเขตกลุ่มอำเภอแม่วาง จังหวัดเชียงใหม่. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเกอร์. (2546). เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ. พิมพ์ครั้งที่ 3. เชียงใหม่: ซิลค์เวอร์ม.
- _____. (2553). มองสังคมผ่านชีวิตในชุมชน. กรุงเทพฯ: บริษัทไอ.เอส. พรินติ้งเฮ้าส์ จำกัด.
- รัตนา โตสกุล. (2550). มานุษยวิทยา อุษาคเนย์ และชาร์ลส์ คายส์. วารสารสังคมศาสตร์. 19(1): 70-127.
- รุ่งรัตน์ ชมาฤกษ์. (2539). อำนาจการต่อรองในระบบการเกษตรแบบมีพันธสัญญาของกลุ่มชาวนาใน จังหวัดเชียงใหม่. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ลูเซียน เอ็ม. แฮ็งส์. (2527). ข้าวกับมนุษย์: นิเวศวิทยาทางการเกษตรในเอเชียอาคเนย์. แปลโดย นฤจร อธิธิระจรัส. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สมชัย ภัทรธนานันท์. (2555). การเมืองของสังคมหลังชาวนา: เงื่อนไขการก่อตัวของขบวนการเคลื่อนไหวเสื้อแดงในภาคอีสาน. แปลโดย อัญชลี มณีโรจน์. วารสารฟ้าเดียวกัน. 10(2): 122-143.
- สมภพ มานะรังสรรค์. (2528). เศรษฐกิจชนบทไทย: วิธีการผลิตและการตลาดของภาคเกษตรกรรมไทยในปัจจุบัน. กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์.
- สาคร สำนักบ้านโคก. (2543). ผลกระทบของระบบการเกษตรแบบมีสัญญาผูกพันต่อชุมชนและครอบครัวของเกษตรกร: กรณีศึกษาที่จังหวัดสกลนคร. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- สุคนธา ยิ้มพงษ์. (2547). ศักยภาพของพื้นที่ในจังหวัดลพบุรีในการเป็นศูนย์กลางอุตสาหกรรมไก่เนื้อ. วิทยานิพนธ์ ผ.ม. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุดใจ จงวรกิจวัฒนา. (2554). “เกษตรพันธสัญญาเพื่อบรรเทาปัญหาความยากจน” สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร. (ออนไลน์) แหล่งที่มา: <<http://dataverse.dvn.utcc.ac.th>>. (วันที่ 29 เมษายน 2554).
- สุเทพ สุนทรเกสัช. (2511). สังคมวิทยาของหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. กรุงเทพฯ: คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อคิน รพีพัฒน์. (2527). **สังคมไทยในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2416**. แปลโดย ม.ร.ว. ประกายทอง สิริสุข และพรรณณี ฉัตรพลรักษ์. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

อภิชาติ สถิตนิรามัย. (2554). **รัฐคือสิ่งปฏิรูปทางประวัติศาสตร์**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์.

อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. (2555). ความเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น. **มหาวิทยาลัยเที่ยงคืน**. (ออนไลน์) แหล่งที่มา: < <http://midnightuniv.org>>. (วันที่ 14 กุมภาพันธ์ 2558).

อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2527). **พัฒนาการของชีวิตและวัฒนธรรมล้านนา**. กรุงเทพฯ: มิตรนราการพิมพ์.

อรพิน ทองพิสิฐสมบัติ. (2548). **วิเคราะห์โครงสร้างตลาดของอาหารไก่เนื้อและอาหารสุกรในระหว่างวิกฤตไข้หวัดนก**. วิทยานิพนธ์ ศ.ม. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์.

ภาษาอังกฤษ

Kanokwan Manorom. (2010). **Lao Lum in Champasak: the agrarian entrepreneurs in the cross border trader trader between Thailand and Laos**. Paper present of International Conference and Exhibibion on “Changing Ways of Life of Ethnicities in the Mekong Region”, Ubon Ratchatani, Thailand. 11–12.

De Certeau, Michel. (1984). **The Practice of Everyday life**. Translated by Steven Rendall. Berkeley, Los Angeles and London: University of California Press.

Havey, David. (2003). **The New Imperialism**. New York: Oxford University Press Inc.

Lowe, Celia. (2000). “Gobal Market, Local Justice in Southeast Asia Seas: The Live Fish Trade and Local Fisheries in the Togeian Islands in Sulawesi” in **People, Plants, and Justice: The Politics of Nature Conservation**. Edited by Zerner, Charles. P. 234-258.

สัมภาษณ์

ชูชีพ สวนทอง. **สัมภาษณ์**. 10 กุมภาพันธ์ 2554.

ทองเจือ เขียวทอง. **สัมภาษณ์**. 5 มกราคม 2554.

ประसान (นามสมมติ). **สัมภาษณ์**. 8 กุมภาพันธ์ 2555.

ประสงค์ (นามสมมติ). **สัมภาษณ์**. 8 กุมภาพันธ์ 2555.

แปะ. **สัมภาษณ์**. 8 มีนาคม 2555.

ละออง จันทร์อุไร. **สัมภาษณ์**. 8 มกราคม 2554.

สมศักดิ์ สอนกมล. **สัมภาษณ์**. 9 กุมภาพันธ์ 2554.

สมหมาย ภูพานทอง. **สัมภาษณ์**. 9 กุมภาพันธ์ 2554.

สำเนียง โตจาด. **สัมภาษณ์**. 26 เมษายน 2554.

เอกสารประมวลบทความประกอบการสัมมนา (Proceedings)

วันที่ 26 มิถุนายน 2558

(ห้อง 615)

ห้องที่ 11 อาชีววิทยา ความเป็ยงเบน และความรุนแรง

เวลา 10.15 – 12.30 น.

อาจารย์ประจำห้อง

รองศาสตราจารย์ ดร.จุฑารัตน์ เอื้ออำนวย

1. ชลาลัย นาสวนสุวรรณ

“ชุมชนคลิตี้ล่างภายใต้การขยายตัวของอำนาจรัฐ”

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

2. ระพีพรรณ บัวผัน

“ปัจจัยบุคคลที่มีผลทำให้เด็กและเยาวชนตัดสินใจเสพยาเสพติด
และเยาวชนเขต 1 จังหวัดระยอง”

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

กรณีศึกษาเด็กและเยาวชนในศูนย์ฝึกและอบรมเด็ก

ชุมชนคลิตี้ล่างภายใต้การขยายตัวของอำนาจรัฐ Krity Lang Community in the Context of State Territorialization

ชลาลัย นาสวนสุวรรณ¹

บทคัดย่อ

บทความนี้เป็นการนำเสนอรายงานวิจัยที่ศึกษาความเปลี่ยนแปลงของบทบาทผู้นำ กับความขัดแย้งจากการกำหนดเส้นแบ่งเขตปกครองที่เกิดขึ้นในชุมชนกะเหรี่ยงคลิตี้ล่าง ซึ่งตั้งอยู่ระหว่างหมู่ที่ 4 ของตำบลชะแล อำเภอลำดวน อำเภอนาทม จังหวัดน่าน อำเภอศรีสวัสดิ์ จังหวัดกาญจนบุรี โดยทำการเก็บข้อมูลเชิงชาติพันธุ์วรรณาระหว่าง เดือนพฤษภาคม ถึง เดือนธันวาคม พ.ศ.2557 ผู้วิจัยนำเสนอว่า กระบวนการขยายอำนาจรัฐเข้าไปยังพื้นที่ชายขอบ (territorialization) โดยเฉพาะอำนาจทางการปกครองแต่ละรูปแบบนั้น ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนบทบาทของผู้นำท้องถิ่นในชุมชนคลิตี้ล่างแต่ละยุคสมัย ที่มากกว่านั้นคือการกำหนดเส้นแบ่งเขตปกครองที่ไม่ชัดเจนระหว่างเขตปกครองของอำเภอลำดวนและอำเภอนาทมทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านด้วยตนเอง

ผลการศึกษาพบว่า รูปแบบการปกครองในชุมชนคลิตี้ล่างสามารถแบ่งออกได้เป็น 4 ยุค คือ ยุคแรกเป็นยุคผู้นำจารีต (ก่อน พ.ศ.2510) ในยุคสมัยนี้ชาวบ้านดูแลและปกครองกันโดยยึดหลักจารีตและระบบเครือญาติเป็นสิ่งสำคัญในการปกครองและแก้ไขปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้น ยุคที่สองเป็นยุคเริ่มแรกระบบสายสกุล (พ.ศ.2511-พ.ศ.2530) ก่อนหน้านั้นชาวกะเหรี่ยงคลิตี้ล่างนับญาติตามสายเลือด แต่เมื่อเข้าสู่ยุคนี้เริ่มมีการนับญาติตามนามสกุล และที่สำคัญคือบทบาทของผู้นำได้เริ่มเปลี่ยนแปลงจากที่ดูแลกันโดยใช้ระบบจารีต/ความเชื่อและความศรัทธาในการปกครองกัน มาเป็นผู้นำอย่างเป็นทางการที่ได้รับการแต่งตั้งโดยรัฐ นั่นคือตำแหน่งผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน (ชุมชนนี้เป็นเพียงหย่อมบ้าน จึงไม่มีผู้ใหญ่บ้านของตัวเอง) ที่มาพร้อมบทบาทหน้าที่ใหม่ที่ถูกกำหนดลงมาจากส่วนกลางโดยยึดหลักกฎหมายและนโยบายของทางราชการเป็นหลัก ยุคที่สามเป็นยุคขัดแย้ง (พ.ศ.2531-พ.ศ.2554) ในยุคนี้เป็นยุคของการแบ่งแยกที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งโดยชาวบ้านส่วนหนึ่งได้ย้ายทะเบียนบ้านไปขึ้นกับอีกหมู่บ้านที่อยู่ต่างอำเภอกัน ทำให้การบริหารปกครองคนในชุมชนทำได้ยากขึ้น และยุคสุดท้ายคือยุควิกฤติ (พ.ศ.2555 ถึงปัจจุบัน) เป็นยุคที่ชุมชนคลิตี้ล่างเกิดวิกฤติด้านการปกครองคนในชุมชนชาวบ้านเริ่มมีความคิดแตกแยกและเห็นผลประโยชน์ที่แตกต่างกันออกไปจากการขึ้นกับอำเภอที่แตกต่างกัน เพราะเส้นแบ่งเขตการปกครองในชุมชนที่ทับซ้อนกัน นำมาซึ่งความสับสนและไม่มีจุดยืนร่วมกันของชาวบ้าน ประการสำคัญคือระบบผู้อาวุโสเริ่มอ่อนลง บทบาทหน้าที่ในการเชื่อมโยงชาวบ้านและเจรจากับภาครัฐไม่มีอีกต่อไปแล้ว อย่างไรก็ตาม ชาวบ้านได้ใช้จุดแข็งอย่างน้อยสองอย่างในการอยู่ร่วมกันในชุมชน คือ ความสามัคคีร่วมที่เกิดจากการเผชิญปัญหาผลกระทบการปนเปื้อนสารตะกั่วในลำห้วยซึ่งเป็นจุดยึดเหนี่ยวความสัมพันธ์ของชาวบ้าน และการรวมกลุ่มของเยาวชนที่เข้ามามีบทบาทเป็นตัวเชื่อมระหว่างคนทุกวัย

คำสำคัญ: คลิตี้ล่าง, การเปลี่ยนแปลง, การพัฒนา, การปกครอง

¹ นักศึกษาปริญญาโท แขนงชาติพันธุ์สัมพันธ์และการพัฒนา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

Abstract

This article represents the shift of leaders' roles and conflicts resulted from the expansion of national territorialization in a Karen community called Kirty Lang located at Moo 4 Chaleh subdistrict, Thongphaphum District and Moo 3, Nasuan subdistrict, Srisawat district in Kanchanaburi. Ethnographic fieldwork is greatly involved in this study during May to December 2014. My argument is the nation state's territorialization has greatly impacted the roles of Karen community leaders. Moreover, such unclear boundary between the two community create conflicts arising among the villagers.

The study reveals the political roles of community leaders divided into four periods. The first period (before 1967), the community had its own leaders appointed by themselves according to their traditions. The second period (1968-1987) before the this period the villagers counted their relatives by lineage but since then their relationships were taken important according to the sameness of their surnames. Community leaders were appointed by officials to be assistant village headman since the village had not been registered. The assistant village headman was given authority by the state to look over his villagers members according to the regulation and policy of the state. The third period (1988-2011) was the period of conflicts. A group of villagers had registered their existence to other villager in another district resulting difficulties in village management. The last period (2012-present) is the period where the community of Kirty Lang facing a crisis. Villagers have different opinions and interpret village benefits in different ways. The intersection of village boundaries across each other led to confusion with no common agreements. However, the finding shows that the villager has used their two strengths to over come the crisis. The first is the unity of villagers where they have been fought together from being affected from the same problem on lead. The second is the coming up of new generation helps fulfilling the caps of different ages between the people in the communities.

Key words: Territorialization, Development, Klity, Karen, Kanchanaburi, Boundaries

ที่มาและความสำคัญ

การขยายอำนาจรัฐเข้ามาในชุมชน ซึ่งในที่นี้จะพูดถึงอำนาจรัฐที่เข้ามาในรูปของการแบ่งเส้นเขตแดน การปกครองในพื้นที่ ซึ่งในงานศึกษาของ Vanergeest และ Peluso ได้เขียนไว้ว่าการขีดเส้นแบ่งอาณาเขตแดนต่างๆ ของรัฐนั้นไม่ใช่เป็นสิ่งที่มาแต่เดิมแต่เป็นสิ่งที่เพิ่งถูกสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 ด้วยการสร้างแผนที่แทนการสำรวจพื้นที่จริง ตั้งแต่นั้นมารัฐจึงใช้แผนที่ซึ่งถือเป็นเทคโนโลยีทางอำนาจ (technology of power) ของรัฐในการควบคุมพื้นที่และสร้างอาณาเขตแดนเพื่อขยายอำนาจของรัฐในการควบคุมทรัพยากร Vandergeest and Peluso (1995) ในขณะที่เดียวกันพื้นที่ที่มองผ่านแผนที่นั้นไม่ได้คำนึงละเอียดในพื้นที่ที่ถูกใช้งานจริง การกำหนดพื้นที่ต่างๆ จึงไม่สอดคล้องกับพื้นที่ในความเป็นจริงที่ชาวบ้านอาศัยและใช้ผลประโยชน์อยู่กรณี พื้นที่ตั้งของชุมชนคลิตี้ล่างในปัจจุบันมีเขตพื้นที่ที่ทับซ้อนกันอย่างน้อย 3 พื้นที่ คือ พื้นที่เขตการ

ปกครองระหว่างอำเภอทองผาภูมิกับอำเภอศรีสวัสดิ์ พื้นที่เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวร และเขตพื้นที่อุทยานแห่งชาติ ที่ทับซ้อนกันโดยมีชุมชนคลิตี้ล่างอยู่ท่ามกลางระหว่างเส้นแบ่งเขตเหล่านี้ และเจ้าหน้าที่รัฐแต่ละฝ่ายไม่สามารถไปชี้จุดที่เป็นเส้นแบ่งเขตแดนในพื้นที่ได้มีเพียงภาพถ่ายดาวเทียม ส่งผลให้การใช้อำนาจกฎหมายในพื้นที่ทับซ้อนกัน นอกจากนี้ผลกระทบตกไปอยู่กับชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ในการรองรับการทับถมของเขตแดนดังกล่าวส่งผลให้ผู้ผู้นำในชุมชนทำงานยากขึ้น ต้องทำงานประสานเจรจากับหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้องเพื่อให้ชุมชนยังสามารถดำรงอยู่ได้แม้จะเกิดพื้นที่อนุรักษ์ของรัฐมาทับซ้อนบริเวณพื้นที่ที่ชาวบ้านอาศัยและใช้ประโยชน์มาก่อน และเกิดการเปลี่ยนแปลงในแต่ละยุคแต่ละสมัยที่แตกต่างกันซึ่งผู้นำชุมชนอาจเป็นตัวแปรสำคัญในการนำพาชุมชนไปสู่การซับซ้อนและยากต่อการบริหารดูแลปกครองกันทั้งยังทำให้ชาวบ้านเกิดความแตกแยกและขัดแย้งกันเองด้วย

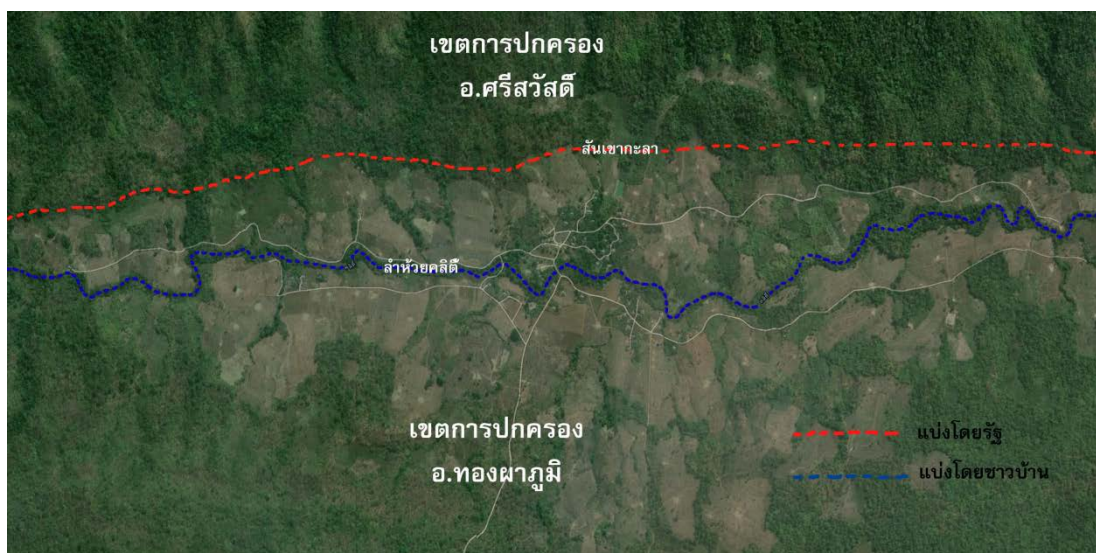
พัฒนาการของชุมชนคลิตี้ล่างกับการเข้ามาของรัฐ

คลิตี้ เป็นคำที่เพี้ยนมาจากภาษากะเหรี่ยงว่า “คลี่” ซึ่งแปลว่า “เสื่อโตน” มีตำนานปรัมปราว่ามีเสื่อโตนตัวหนึ่ง ตัวใหญ่มาก ที่รอยเท้าเทารอยเท้าข้าง ชาวบ้านเชื่อว่า เสื่อโตนตัวนี้เป็นเจ้าป่าเจ้าเขาคอยดูแลปกปักรักษาให้ชาวบ้านอยู่อย่างสงบสุข แต่ถ้าหากชาวบ้านทำผิดผี (ผิดจารีต/ประเพณี) เสื่อโตนก็จะดลบันดาลให้หมู่บ้านอยู่อย่างไม่สงบสุข หม่อมจันเโท² เล่าว่าก่อนที่จะมาตั้งชุมชนอยู่อย่างถาวรเหมือนทุกวันนี้ ชุมชนเดิมเมื่อก่อนเป็นชุมชนหมุนเวียนไปตามวิถีการทำมาหากินของชาวบ้านไม่ได้ตั้งอย่างถาวรจะมีแต่ตั้งชุมชนเป็นชุมชนชั่วคราวเท่านั้น ซึ่งในพื้นที่หนึ่งๆ จะอยู่ประมาณ 5-10 ปีเท่านั้น จากนั้นก็จะอพยพย้ายเพื่อปล่อยให้พื้นดิน ต้นไม้ ใบหญ้า หรือสภาพแวดล้อมที่เดิมฟื้นฟูสภาพก่อน และก่อนที่จะมาอยู่ถาวรที่คลิตี้ล่าง บรรพบุรุษของชาวบ้านคลิตี้ล่างเคยอาศัยและตั้งชุมชนอยู่บริเวณ ไล้ละลู่ง เขมิงเกล่อ หนองกรือ ฉะหล่องคละ เหลียวก่า ที่หนวย โอ้วค่า โอ้วโปล ก่องหล้า โอ้วเร่อ คลิตี้ และคลิตี้ท่า (พื้นที่ทั้งหมดนี้ปัจจุบันเป็นพื้นที่ที่อยู่ในเขตป่าทุ่งใหญ่นเรศวรปัจจุบัน)

ชุมชนคลิตี้ล่างเป็นชุมชนกะเหรี่ยงที่เรียกตัวเองว่า “โผล่ว”³ ก่อตั้งเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2440 ในชุมชนคลิตี้มี 3 ตระกูล คือ พู่วโอว พู่วกลู และพู่วขวย ในสมัยตั้งชุมชนแรกๆ มีเพียง 8 ครอบครัว ชาวบ้านเป็นคนไทยเชื้อสายกระเหรี่ยงโผล่ว นับถือศาสนาพุทธ (แบบกะเหรี่ยง) คือ ไหว้พระและไหว้ผีบรรพบุรุษด้วย ปัจจุบันชุมชนคลิตี้ล่างเป็นชุมชนย่อย (ไม่ได้เป็นหมู่บ้านทางการ) ตั้งอยู่ใน หมู่ที่ 4 ตำบลชะแล อำเภอทองผาภูมิ และหมู่ที่ 3 ตำบลนาสวน อำเภอศรีสวัสดิ์ จังหวัดกาญจนบุรี อยู่ในเขตการปกครองขององค์การบริหารส่วนตำบลชะแลและองค์การบริหารส่วนตำบลนาสวน ผู้นำชุมชนนายเกรียงไกร นาสวนนิวัฒน์ เป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหมู่ 3 ตำบลนาสวน (ผู้ใหญ่อยู่หมู่บ้านองหลู) ส่วนผู้นำฝ่ายตำบลชะแลอยู่ที่หมู่บ้านทุ่งเสื่อโตน (คลิตี้บน) ทั้งหมด ชุมชนอยู่ห่างจากตัวจังหวัดกาญจนบุรี 200 กิโลเมตร มีจำนวนประชากร 95 หลังคาเรือน 386 คน ชาย 209 คน หญิง 177 คน

² หม่อมจันเโท เป็นผู้อาวุโสที่ชาวบ้านให้ความเคารพ เนื่องจากมีความสามารถด้านพิธีกรรมสะเดาะเคราะห์ ชาวบ้านจึงให้เป็นผู้นำด้านการทำพิธีกรรมแก้ผีให้ชุมชน และหม่อมจันเโทเป็นลูกชายคนโตของผู้นำของชุมชนอีกด้วย

³ กะเหรี่ยง (Kariang) สามารถแบ่งได้ 4 กลุ่มใหญ่ๆ โดยแบ่งตามทีกลุ่มเรียกตนเองคือ กลุ่ม “ปกากะญอ” หรือ “จกอ” กลุ่ม “โผล่ว” หรือ “โพล่ง” (ออกเสียงแตกต่างกันตามท้องถิ่น) หรือ โป่ว กลุ่ม “ปะโอ” หรือ “ต่องสู่ว” และ กลุ่ม “กะยาร์” หรือ “บะแว” (ดูเพิ่มเติมใน Rashid, Mohd. Razha and Walker, Pauline H.:88, ประวัติศาสตร์ โปธิอาศน์, 2539)

แผนที่ 1 แสดงที่ตั้งชุมชน

เขตติดต่อ

ทิศเหนือ	ติดต่อกับหมู่บ้านทุ่งเสือโทน (คลิตีบน) ตำบลชะแล อำเภothong Pha Luang จังหวัดกาฬจนบุรี โดยมีแนวเขตเริ่มต้นจากพิกัด MS 816452 ขึ้นไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ผ่านถนนลูกรังสายบ้านห้วยเสือ-บ้านทุ่งเสือโทน(คลิตีบน) บริเวณพิกัดที่ MS 840503 ไปตามลำห้วยทิศตะวันออกเฉียงเหนือผ่านเขาบ่องามที่ยอดเนินเขา 990 และผ่านถนนลูกรังสายบ้านทุ่งเสือโทน(คลิตีบน)-บ้านคลิตีล่างต่อไปจนถึงเขากะลา บริเวณพิกัดที่ MS 970480 ระยะทางประมาณ 185 กิโลเมตร
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับหมู่บ้านองหลุ หมู่ที่ 3 ตำบลนาสวน อำเภอศรีสวัสดิ์ จังหวัดกาฬจนบุรี โดยมีแนวเขตเริ่มต้นจากเขากะลา บริเวณพิกัดที่ MS 973476 ไปทางทิศใต้ตามสันเขากะลา 1063 พิกัด MS 969414 สิ้นสุดที่เขาคลิตี บริเวณ MS 965346 รวมระยะทางด้านทิศตะวันออกประมาณ 14 กิโลเมตร
ทิศใต้	ติดต่อกับหมู่บ้านสะพานลาว หมู่ที่ 2 ตำบลสหกรณ์นิคม อำเภothong Pha Luang จังหวัดกาฬจนบุรี โดยมีแนวเขตเริ่มต้นจากเขาคลิตี บริเวณพิกัด MS 965346 ไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ สิ้นสุดที่ยอดเนินเขา 529 บริเวณพิกัด MS 896361 รวมระยะทางด้านทิศใต้ประมาณ 9 กิโลเมตร
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับหมู่ที่ 5 บ้านภูเตย ตำบลชะแล อำเภothong Pha Luang จังหวัดกาฬจนบุรี โดยมีแนวเขตเริ่มต้นจากบริเวณพิกัด MS 896161 ขึ้นไปทางทิศเหนือตามแนวลำห้วยคลองงู ผ่านยอดเนินเขา 366 บริเวณพิกัด MS 625460 ขึ้นไปทางทิศเหนือสิ้นสุดที่บริเวณพิกัด MS816492รวมระยะทางด้านทิศตะวันตกประมาณ 20 กิโลเมตร

การขีดเส้นแบ่งเขตแดนมีผลต่อการปรับเปลี่ยนบทบาทผู้นำในชุมชนอย่างไร และทำให้ชาวบ้านเกิดความขัดแย้งกันเองในชุมชนได้อย่างไร ซึ่งผู้วิจัยจะพยายามชี้ให้เห็นรายละเอียดของรอยต่อของพื้นที่และกาลเวลาในแต่ละยุคสมัยที่อำนาจรัฐเข้ามามีผลกระทบต่อปรับเปลี่ยนบทบาทผู้นำชุมชนจนก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและเกิดความขัดแย้งขึ้นนั้นได้อย่างไร

บทบาทของผู้นำด้านการปกครองและการพัฒนา

กวี วงศ์พุ่ม กล่าวไว้ว่า ผู้นำ (Leader) เป็นศูนย์กลางหรือจุดรวมของกิจกรรมภายในกลุ่มเปรียบเสมือนแกนของกลุ่ม มีโอกาสติดต่อสื่อสารกับผู้อื่นมากกว่าทุกคนในกลุ่ม มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจของกลุ่มสูง สมาชิกส่วนใหญ่คัดเลือกหรือยกให้เขาเป็นผู้นำของกลุ่มซึ่งเป็นไปโดยอาศัยลักษณะทางสังคมมิติของบุคคลเป็นฐาน และสามารถแสดงพฤติกรรมของผู้นำได้ และคุณสมบัติเฉพาะบางอย่างคือสามารถสอดแทรกอิทธิพลบางประการอันก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของกลุ่มได้มากที่สุด (กวี วงศ์พุ่ม, 2535: 14-15) ดังนั้นผู้นำจึงถือเป็นหัวใจสำคัญที่สุดประการหนึ่งในการบริหารปกครองชุมชนหรือหมู่บ้าน หากผู้นำเข้มแข็งชุมชนก็เข้มแข็ง หากผู้นำอ่อนแอชุมชนก็จะอ่อนแอ และการเปลี่ยนแปลงในแต่ละยุคสมัยบ่งบอกถึงผลของการทำงานของผู้นำได้ด้วยเช่นกัน และการเปลี่ยนแปลงมีทั้งในด้านเชิงบวกและเชิงลบ กรณีของชุมชนคลิตี้ล่างผู้วิจัยได้แบ่งยุคสมัยการดูแลปกครองออกเป็น 4 ยุคสมัย เริ่มตั้งแต่ที่ชุมชนก่อตั้งอย่างถาวร

1. ยุคผู้นำจารีต (พ.ศ.2440-พ.ศ.2510)

ในยุคสมัยแรกนี้ผู้นำจะถูกเลือกขึ้นจากสมาชิกในชุมชนโดยอิงกับความเชื่อเรื่องธรรมชาติ ซึ่งชาวบ้านมีระบบการคัดเลือกหัวหน้าชุมชนของตนที่เป็นอิสระและผู้ที่ได้รับการคัดเลือกเป็นหัวหน้าหรือผู้นำชุมชนเราเรียกว่า “ตะว่องคู” นั้นต้องผ่านการทดสอบและได้รับการยอมรับจากชุมชน เนื่องจากผู้นำนี้มีสิทธิ์พิจารณาและตัดสินใจมีสิทธิ์ตัดสินใจ ต้องรู้กฎระเบียบจารีตที่เป็นมรดกตกทอดกันมาหลายชั่วอายุคนที่เกิดจากการสั่งสมของประสบการณ์ ความเชื่อ/ความศรัทธาที่คนในชุมชนมีส่วนร่วม และผู้นำในยุคนี้คือ “พัวโอว” ผู้อาวุโสในชุมชนสองคนเล่าเกี่ยวกับการดูแลชาวบ้านในยุคนี้ว่า พัวโอวเป็นคนที่มีความสามารถหลายด้านและเป็นคนตรงไปตรงมา รักษาสัจจะ เป็นคนสื่อสารระหว่างเจ้าที่เจ้าทางที่คอยดูแลปกป้องรักษาพื้นที่บริเวณที่อยู่รวมทั้งหมดด้วย ซึ่งผู้นำจะทำงานร่วมกันเพื่อให้ชาวบ้านอยู่อย่างเคารพซึ่งกันและกัน หากถ้ามีเหตุที่ชุมชนเกิดภัยพิบัติหรือชาวบ้านเกิดการล้มป่วยโดยไม่รู้สาเหตุและรักษาด้วยวิद्याสมุนไพรไม่หายผู้นำจะต้องสื่อสารกับผู้ปกครองซึ่งเป็นเจ้าที่ที่คอยดูแลพวกเรายู่ว่ามีใครที่ล้ำเส้นหรือทำอะไรที่ผิดไปจากที่เราขอหรือไม่ ซึ่งการได้อยู่ร่วมกันเป็นชุมชนมีวิถี วัฒนธรรม ประเพณีนั้นก็ต้องมีการทำข้อตกลงระหว่างผู้อาศัยกับเจ้าของที่ และผู้นำจะต้องเป็นคนเชื่อมหรือเจรจา นั่นคือ ผู้นำในยุคสมัยนั้นจะต้องสามารถสื่อสารกับเจ้าที่ได้และที่สำคัญสามารถขอต่อรองกับเจ้าที่ได้ ถ้าเจ้าที่แรงผู้นำเจรจาไม่ได้เอาไม่อยู่ชุมชนก็ต้องย้าย ถ้าเจ้าที่แรงแต่ผู้นำสามารถขอและทำข้อตกลงกันได้ชุมชนก็จะสามารถอยู่ได้ กรณีพื้นที่บริเวณที่ตั้งชุมชนคลิตี้ล่างเดิมที่เป็นเป็นที่ที่มีเจ้าที่แรงเหมือนกัน แต่ผู้นำสามารถพูดคุยเจรจาท่าข้อตกลงกันได้ทำให้ชุมชนสามารถตั้งอยู่ได้ภายใต้การดูแลปกครองของเจ้าที่ เจ้าป่าเจ้าเขาโดยที่ชาวบ้านและเจ้าที่ต่างยอมรับซึ่งกันและกัน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือชาวบ้านสามารถอยู่ได้โดยไม่มีข้อขัดแย้งเนื่องจากการทำข้อตกลงระหว่างชาวบ้านกับเจ้าที่โดยมีผู้นำเป็นผู้สื่อสารนั้นถูกกำหนดมาจากแต่ละฝ่ายยอมรับในวิถีและการให้ความเคารพซึ่งกันและกัน ผู้นำเองจึงไม่ลำบากใจในการดูแลปกครองชาวบ้านที่มีวิถี ความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรมที่ไปด้วยกันได้ นอกจากนี้ ผู้นำยังมีความสามารถที่ถูกยอมรับและมีชื่อเสียงคือ ความช่างที่เก่งที่สุดในป่าละเอนนี้ หรือที่เรียกว่าเป็นเซียนปราบช่างซึ่งช่างนากลัวที่สุดตอนช่างตักมัน ไม่มีใครกล้าไปจับหรือเข้าใกล้ แต่พัวโอวสามารถทำให้ช่างตักมันสงบลงได้ด้วยมือเปล่า รวมทั้งการเป็นพ่อหมอที่รักษาคนมามากมายทำให้เขายังถูกยอมรับจากชาวบ้านไม่เฉพาะในชุมชนคลิตี้เท่านั้นแต่ชุมชนใกล้เคียงต่างให้การยอมรับในความสามารถด้วยเช่นกัน⁴ เป็นต้น

⁴ นางมะจิว นาสวนสุวรรณ อายุ 65 ปี ผู้อาวุโสที่อยู่ในชุมชนดั้งเดิม
นายเนโท นาสวนนิวัฒน์ อายุ 69 ปี ผู้อาวุโสที่อยู่ในชุมชนดั้งเดิม

ในสมัยที่ตั้งชุมชนแรกๆ มีชาวบ้านเพียง 8 ครอบครัว ประกอบกับชาวบ้านยังมีความเชื่อ ทศนคติ ค่านิยมที่ไปในทิศทางเดียวกันการอยู่ร่วมกันฉันทิพี่น้องร่วมสายเลือดที่มีความผูกพันและ ไม่มีผลประโยชน์ในเชิงธุรกิจเข้ามาเกี่ยวข้อง ถ้อยที่ถ้อยอาศัยทำมาหากินเพื่อเลี้ยงชีพไปวันๆ พื้นที่ทำกินจอบปีต่อปีถ้าปีถัดไปไม่ได้ทำคนอื่นก็สามารถทำได้ ทั้งการติดต่อกับบุคคลหรือหน่วยงานภายนอกนั้นยังไม่ค่อยมี จึงทำให้บุคคลภายนอกยังไม่มื่อทธิพลต่อคนความคิด ความเชื่อ และค่านิยมในชุมชนจึงทำให้ง่ายต่อการดูแลจัดการ และสมัยนั้นพ่อออวยังสามารถใช้กฎหมายจารีตอย่างเดียวกันในบริหารปกครองดูแลลูกบ้าน

2. ยุคแบ่งเขตแดน (พ.ศ.2511-พ.ศ.2530)

เมื่อประมาณปี พ.ศ. 2517-2519 มีเจ้าหน้าที่รัฐได้เข้ามาหาชาวบ้านพร้อมแผนที่แผ่นหนึ่งให้ชาวบ้านดูและให้ชาวบ้านพาไปชี้จุดที่ทำสัญลักษณ์ไว้ในแผนที่และชาวบ้านสองคนก็พาไปชี้พื้นที่ที่ปรากฏอยู่ในแผนที่นั้นโดยที่ไม่รู้ว่าเจ้าหน้าที่จะเอาไปทำอะไร ไม่รู้ว่าจะมีผลอย่างไรกับพวกเขา และนี่เป็นจุดเริ่มต้นของการกำหนดเขตแดน ซึ่งการเข้ามาของเจ้าหน้าที่ครั้งนั้นทำให้มีเจ้าหน้าที่เข้ามาแวะเวียนในพื้นที่ชุมชนเรื่อยๆ และชาวบ้านมารู้ในตอนหลังว่าเป็นเจ้าหน้าที่ที่เข้ามากำหนดพื้นที่เขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวร และคำว่าเส้นแบ่งเขตเริ่มชัดขึ้นเริ่มมีการบอกว่าชุมชนตั้งอยู่ในเขตพื้นที่ป่าสงวน ซึ่งผู้ไปชี้จุดให้เจ้าหน้าที่หนึ่งในสองคนนั้นคือ ผู้นำรุ่นถัดมานั่นเอง

ในขณะเดียวกันในยุคนี้เองที่ผู้นำถูกปรับเปลี่ยนบทบาทด้วยการต้องเป็นผู้นำที่ต้องทำงานให้กับรัฐด้วยการหยิบยื่นตำแหน่งผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านพร้อมบทบาทหน้าที่ที่ถูกกำหนดลงมาจากเบื้องบน ผู้นำยุคแรกยังคงดำรงตำแหน่งเป็นผู้นำจารีตและมีการแต่งตั้งให้มีตำแหน่งที่เป็นทางการด้วยนั่นคือ ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านซึ่งการบริหารการปกครองในชุมชนยังคงใช้ระบบจารีตเป็นหลักในการตัดสินใจตัดสินใจต่างๆ ในช่วยปลายๆ ในยุคนี้ผู้นำรุ่นที่สองก็ได้มาทำหน้าที่ร่วมกับผู้นำยุคแรก และทำหน้าที่ในตำแหน่งผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านรับเงินเดือนจากรัฐบาล นั้นหมายความว่าในชุมชนนี้มีผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านสองคน ทั้งสองคนขึ้นอยู่กับผู้ใหญ่หมู่ 3 ตำบลนาสวนอำเภอศรีสวัสดิ์ จังหวัดกาญจนบุรี ในบริบทสมัยนั้นอำนาจรัฐเริ่มแทรกเข้าสู่ชุมชนโดยการกำหนดบทบาทหน้าที่ของผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน การอบรม จัดเกล้าผู้นำ เช่น พาผู้นำไปดูงานหรือฝึกอบรมในสถานที่ต่างๆ ให้ติดต่อประสานงานกับหน่วยงานต่างๆ และให้ผู้นำไปประชุมที่ว่าการอำเภอเดือนละครั้ง เป็นต้น ซึ่งสิ่งเหล่านี้ที่รัฐพยายามดึงและครอบงำความคิดของผู้นำ หรือแม้แต่การอ้างกฎหมายเข้ามาปรับเปลี่ยนแก้ไขรูปแบบการปกครองในชุมชนก็ใช่ การมีตำแหน่งทางการของผู้นำนอกจากบทบาทหน้าที่ทางกฎหมายที่เพิ่มขึ้นแล้วผู้นำยังได้รับอำนาจอันชอบธรรมจากกฎหมายอีกด้วย ทำให้ผู้นำในสมัยนี้ถูกทำลายความสามารถและการใช้อำนาจที่มีอยู่ในมือในทางที่ดีหรือที่เกิดประโยชน์ต่อส่วนรวมที่สุด และในยุคสมัยนี้มีความเสี่ยงต่อการขัดแย้งกันระหว่างชาวบ้านกับเจ้าหน้าที่รัฐ (รวมทั้งผู้นำทางการ) เนื่องจากเป็นช่วงเปลี่ยนผ่านที่ผู้นำต้องพยายามทำให้ทั้งฝ่ายชาวบ้านยอมรับในระบบการปกครองใหม่ที่จะมาปรับเปลี่ยนวิถีเขาพวกเขาและต้องพยายามอธิบายให้เจ้าหน้าที่รัฐเข้าใจและยอมรับในวิถีชุมชนเดิมให้อยู่ได้ด้วย

นอกจากนี้ผู้นำยังต้องสวมบทบาทสองบทบาทคือ ผู้นำในฐานะที่เป็นผู้นำชาวบ้านและผู้นำในฐานะผู้นำทางการ จึงทำให้ต้องมีการปรับเปลี่ยนวิธีการดูแลปกครองกันจากที่ใช้ระบบจารีตอย่างเดียวมาเป็น การดูแลปกครองที่ใช้ระบบจารีตประกอบกับระบบการปกครองในรูปแบบสมัยใหม่ แม้อำนาจรัฐจะพยายามเข้ามาครอบคลุมและครอบงำชุมชนโดยการเข้ามาตั้งหน่วยพัฒนาและสงเคราะห์ชาวเขาบ้านคลิตี้ล่าง โดยศูนย์พัฒนาและสงเคราะห์ชาวเขากาญจนบุรี กรมประชาสงเคราะห์ กระทรวงแรงงานและสวัสดิการสังคม เมื่อปี พ.ศ.2527 ยิ่งเป็นการเข้ามากดดันผู้นำให้ทำงานในแนวทางที่กฎหมายวางไว้ อย่างไรก็ตาม แม้ผู้นำจะพยายามเรียนรู้และพยายามนำระบบการปกครองทั้งสองระบบมาปรับใช้ควบคู่กันได้แต่ก็ยังเกิดปัญหาความไม่เข้าใจ

ซึ่งกันและกันระหว่างเจ้าหน้าที่กับชาวบ้าน เนื่องจากทั้งสองระบบมีหลักคิดและข้อปฏิบัติที่ต่างกัน โดยเฉพาะเรื่องสิทธิ ชาวบ้านพยายามพูดถึงสิทธิส่วนรวม ในขณะที่รัฐพยายามแยกสิทธิให้เป็นเรื่องของปัจเจกมากขึ้น หรือชาวบ้านอาศัยเครือข่าย ความสัมพันธ์ในการมีสิทธิต่างๆ ในชุมชน แต่กฎหมายใช้บัตรประจำตัวประชาชนในการอยู่ร่วมกันและการมีสิทธิต่างๆ เป็นต้น ดังนั้น การปรับมุมมองหรือทัศนคติของแต่ละฝ่ายมีส่วนสำคัญมากในการทำความเข้าใจซึ่งกันและกัน

3. ยุคขัดแย้ง (พ.ศ. 2531- พ.ศ.2554)

ในยุคนี้การมีทะเบียนบ้านสำคัญมากเพราะนั่นหมายถึง การมีที่อยู่อาศัยในพื้นที่ภายในราชอาณาจักรนั้นๆ โดยเฉพาะในพื้นที่คลิตี้ล่างในช่วงปี พ.ศ.2532-2533 ชาวบ้านเริ่มทยอยย้ายทะเบียนบ้านจากอำเภอศรีสวัสดิ์ไปอำเภอทองผาภูมิเกินครึ่ง ซึ่งเหตุผลของการอยู่หรือการย้ายของแต่ละคนที่มีความแตกต่างกันไป แต่หลักๆ 3 อย่าง คือ อยากรั้งหมู่บ้าน ได้เงินกู้ยืม การคมนาคมสะดวก เพราะการเลือกขึ้นทะเบียนกับหมู่บ้านไหนเขาจะมีแรงจูงใจที่ต่างกัน ไม่ว่าจะเป็น ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ ความผูกพันตั้งแต่อดีตกาล การเดินทางสะดวกสบาย การเข้าถึงสิทธิและสวัสดิการของรัฐ การได้รับความช่วยเหลือจากแต่ละฝ่าย เป็นต้น จากเหตุผลทั้งหมดทั้งหมดเหล่านี้การแบ่งแยกของชาวบ้านความลำบากขึ้นอยู่กับผู้นำที่ต้องดูแลลูกบ้านที่แบ่งแยก หากการดูแลบำบัดทุกข์บำรุงสุขเฉพาะในชุมชนก็ไม่ก่อให้เกิดปัญหา ผู้นำจาริตยังคงมีบทบาทหน้าที่ในการดูแลจัดการ แต่เมื่อไหร่ที่ต้องมีอำนาจรัฐเข้ามาเกี่ยวข้องผู้นำจะถูกกำกับจากรัฐอีกที่ทำให้อำนาจหน้าที่ถูกจำกัดอยู่แค่ผู้ที่อยู่อำเภอเดียวกันเท่านั้น และยังไปกว่านั้นบทบาทผู้นำจาริตและผู้นำในชุมชนถูกลดบทบาทลงอีกด้วย ดังนั้น เมื่อใดที่ผู้นำชุมชนต้องทำหน้าที่ในฐานะคนของรัฐอำนาจการเป็นผู้นำในชุมชนจะเพิ่มขึ้นกับฝ่ายที่อยู่อำเภอเดียวกัน แต่อีกฝ่ายหนึ่งที่อยู่ต่างอำเภอกันอำนาจจะถูกลดทอนหรือผู้นำทางการเมืองอำนาจหน้าที่ดูแลเฉพาะลูกบ้านที่อยู่ในเขตปกครองเดียวกัน ส่วนลูกบ้านที่อยู่คนละอำเภอแม้จะอยู่ชุมชนเดียวกันก็ถือว่าอยู่นอกเหนืออำนาจหน้าที่ของตน ประกอบกับการเมืองการปกครองของประเทศสมัยนี้ที่กำลังปรับเข้าสู่การกระจายอำนาจลงสู่ท้องถิ่น โดย พ.ร.บ. กำหนดแผนและขั้นตอนการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อบต.) พ.ศ.2542 และแผนปฏิบัติการกำหนดแผนขั้นตอนการกระจายอำนาจให้แก่องค์กร อบต.⁵ ซึ่ง อบต. มีอิสระในการบริหารงานมากกว่าราชการในส่วนอื่น คือ อบต. สามารถกำหนดทิศทางการพัฒนาของท้องถิ่นตนเองได้ ดังนั้น การบริการสาธารณะในเรื่องเดียวกันที่จัดโดย อบต. ไม่จำเป็นต้องเหมือนกัน เพราะ อบต. ยึดหลักการตอบสนองความจำเป็นและลักษณะเฉพาะท้องถิ่น (อรทัย ก๊กผล, 2546: 7) ซึ่งหลักคิดนี้เป็นหลักคิดที่ดี หากแต่ในชุมชนหรือหมู่บ้านนั้นๆ ไม่ได้มีพื้นที่การปกครองที่ทับซ้อนกันอย่างชุมชนคลิตี้ล่าง เมื่อปี พ.ศ.2538 อบต.นาสวน อำเภอศรีสวัสดิ์ มีโครงการมาทำน้ำประปาให้ชาวบ้านคลิตี้ล่าง แต่ได้เฉพาะชาวบ้านที่มีทะเบียนบ้านอยู่อำเภอศรีสวัสดิ์เท่านั้น ส่วนชาวบ้านที่มีทะเบียนบ้านอยู่ในอำเภอทองผาภูมิก็ไม่ได้รับ หรือกรณีปรับถนนในชุมชนเจ้าหน้าที่ที่มาปรับถนนในชุมชนที่ชาวบ้านใช้สัญจรไปมาเจ้าหน้าที่ปรับให้เฉพาะถนนฝั่งตะวันออก โดยอ้างว่าพื้นที่ฝั่งตะวันตกไม่ได้อยู่ในความรับผิดชอบตน เมื่อเจ้าหน้าที่กลับไปกลายเป็นว่าชาวบ้านเขม่นกันเอง บ้างก็ว่าผู้นำลำเอียง บ้างก็ว่าผู้นำไม่ทำเรื่องให้ บ้างก็ว่าผู้นำไม่ทำงานฯ นอกจากรัฐยังไม่ได้แก้ไขปัญหาชาวบ้านแล้วยังเป็นการสร้างปัญหาความขัดแย้งกันเองให้กับชาวบ้านอีกด้วย ดังนั้น การที่ อบต. มีอิสระในการกำหนดทิศทางการพัฒนาเป็นสิ่งดี แต่กำหนดโครงการพัฒนามาโดยไม่สนใจคนในพื้นที่แล้วอย่างนี้จะตอบสนองความจำเป็นหรือความต้องการของท้องถิ่นได้อย่างไร

⁵ สำนักงานคณะกรรมการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น สำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี. *คู่มือประชาชน/องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเกี่ยวกับการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น*. เอกสารประกอบการสัมมนาวิชาการเรื่อง การกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น: ประชาชนได้อะไร วันที่ 18 ตุลาคม 2545.

และการให้สวัสดิการควรให้ความสำคัญที่ตัวคนไม่ใช่ตัวพื้นที่ ชาวบ้านยังคงต้องการความช่วยเหลือจากรัฐเพียงแต่ให้เจ้าหน้าที่ทำงานด้วยความจริงใจ และจริงจัง มีการประสานงานระหว่างหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อให้การทำงานบรรลุเป้าหมาย ช่วยบรรเทาทุกข์ของประชาชนได้จริงๆ

4. ยุควิกฤติ (พ.ศ.2555-ปัจจุบัน)

เมื่อมาถึงในยุคนี้ชุมชนถูกพัฒนาไปอย่างก้าวกระโดดมีหลายสิ่งในชุมชนเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว สิ่งที่เห็นได้ชัดคือ สภาพแวดล้อมในชุมชนต้นไม้หาย ภูเขาโล้น ผู้คนมากขึ้นหลายตาพลุกพล่าน รถมามากมาย เข้าออกในชุมชน ซึ่งสิ่งเหล่านี้ล้วนมามืออิทธิพลต่อระบบคิด ค่านิยมของชาวบ้านทั้งสิ้น เช่น ทำร้านค้า เลียนแบบข้างนอก ขายสินค้าตามความนิยมกระแสหลัก แต่งกายสากล คิดกำไรเป็นตัวเงิน เร็ยตามกระแสหลัก เป็นต้น นอกจากนี้การพัฒนาที่เน้นการพัฒนากระแสหลัก ทำให้เกิดความขัดแย้งกันบ้างเนื่องจากในชุมชนมีหลายกลุ่ม ทั้งเห็นด้วยและไม่เห็นด้วย ทำให้ต้องปรับเข้าหากัน แต่ส่วนใหญ่ไม่ค่อยได้ปรับต่างคนต่างกำหนดขอบเขตของตัวเอง โดยเฉพาะการกำหนดเส้นเขตแดนในชุมชนระหว่างรัฐกับรัฐ และรัฐกับชาวบ้านที่ส่งผลกระทบต่อการดำรงอยู่ของชุมชนโดยตรง คือ ชาวบ้านไม่มีจุดยืนในที่อยู่ของตัวเอง เมื่อต้องประสานกับหน่วยงานรัฐจึงก่อให้เกิดปัญหา เช่น การขอแยกหมู่บ้าน การรับสวัสดิการของรัฐ การบอกที่อยู่ชุมชน เป็นต้น

นอกจากนี้ปัญหาเรื่องการบริหารจัดการของคนในชุมชน เมื่อผู้นำอยู่คนละอำเภอกับสมาชิกลูกบ้าน ทำให้การดูแลจัดการลำบากมากขึ้น ถึงขั้นต้องเขียนกฎระเบียบหรือข้อปฏิบัติร่วมกันไว้เป็นลายลักษณ์อักษรเพื่อเป็นหลักฐานว่า

1. ทุกบ้านต้องมีตัวแทนเข้าร่วมประชุมเดือนละ 1 ครั้ง
2. ห้ามขายที่ดินให้กับคนนอกเด็ดขาด ถ้าฝ่าฝืนชุมชนจะยึดเป็นพื้นที่สาธารณะ
3. ห้ามตัดไม้เพื่อขาย
4. ห้ามล่าสัตว์เพื่อขาย
5. ใส่ชุดประจำเผ่าทุกวันพระใหญ่
6. ห้ามยิงปืนในชุมชนโดยไม่มีเหตุจำเป็น ถ้ายิงเล่นปรับ 500 บาท ต่อหนึ่งนัด
7. ห้ามเสพ ห้ามจำหน่ายยาเสพติดในเขตชุมชนโดยเด็ดขาด หากมีกรรมการชุมชนสามารถจับส่ง

ดำเนินคดีในทันที

8. ห้ามเล่นการพนันในชุมชน ถ้าเล่นในงานศพให้กรรมการชุมชนพิจารณา
9. บุคคลที่จะอยู่ในชุมชนและสร้างที่อยู่อาศัยได้ต้องเป็นชาย สะเก้ หรือเครือญาติในสายเลือด

เท่านั้น

10. บุคคลที่ย้ายออกจากชุมชนที่ดินต้องให้กับคนในชุมชนเท่านั้น
11. ห้ามขายเหล้าและเล่นการพนันในวันพระ ถ้าฝ่าฝืนปรับ 500 บาท

ซึ่งกฎระเบียบนี้ชาวบ้านเป็นผู้กำหนดขึ้นเพื่อเป็นข้อปฏิบัติร่วมกันในชุมชน โดยมีทำร่วมกับมูลนิธิสืบนาคะเสถียร และเจ้าหน้าที่ป่าไม้ และได้เขียนไว้เป็นลายลักษณ์อักษรเมื่อปี พ.ศ.2543 พร้อมตั้งคณะกรรมการดูแลและตัดสินหากชาวบ้านทำผิดกฎระเบียบ ในช่วง 2-3 ปีแรก ชาวบ้านเคารพและปฏิบัติตามกฎระเบียบอย่างเคร่งครัด แต่หลังจากนั้นกฎระเบียบเหล่านี้ถูกกลืนเลือนหายไปจากปฏิบัติการในชีวิตประจำวันของชาวบ้านและไม่ได้มีการประชุมพูดคุยถึงกฎระเบียบเหล่านี้ ชาวบ้านบางคนจึงทำผิดกฎระเบียบบางข้อ ชาวบ้านเล่าว่า คณะกรรมการได้มีการตักเตือนแต่ไม่ได้ลงโทษตามข้อตกลงจึงทำให้ชาวบ้านคนอื่นทำตามประเภอกกับในผู้นำในสมัยนี้ไม่ได้ติดตามดูแลอย่างใกล้ชิด และไม่ได้คุยกันอย่างจริงจัง เมื่อเป็นอย่างนี้จึงเกิด

การทำตาม เช่น ถางไร่ไล่เส้นเข้าไปในเขตอุทยาน ให้คนภายนอกเช่าที่ทำกิน ขายเห่ล้าในวันพระ เป็นต้น ดังนั้น ผู้นำชุมชนเองมีส่วนสำคัญมากที่ผู้นำจะต้องรักษากฎระเบียบและมีบทลงโทษอย่างจริงจังจริงเมื่อมีคนทำผิดตั้งแต่ครั้งแรก และการอาศัยระบบเครือข่ายดีถือเป็นจุดอ่อนอย่างหนึ่งในการดูแลปกครองกันในปัจจุบัน นอกจากนี้การมีภาวะความเป็นผู้นำซึ่งเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่สำคัญในการเป็นผู้นำ เมื่อผู้นำไม่มีภาวะความเป็นผู้นำ เช่น ให้ภรรยาเข้าประชุมแทน ขาดการประชุมบ่อยๆ ไม่กล้าตัดสินใจเมื่อมีเหตุการณ์ฉุกเฉิน เมื่อมีงานส่วนรวมไม่สนใจ เป็นต้น ซึ่งสิ่งเหล่านี้ทำให้ชาวบ้านไม่ค่อยตระหนักและให้ความร่วมมือเมื่อผู้นำมาขอความร่วมมือ แต่บุคคลภายนอกซึ่งเคยช่วยเหลือชุมชนกลับสามารถรวมชาวบ้านและขอความช่วยเหลือได้มากกว่า

อย่างไรก็ตาม ยังมีกลุ่มคนที่ทำงานในชุมชนที่ยังพอสามารถรวมชาวบ้านและขอความร่วมมือได้ คือ กลุ่มแกนนำที่ต่อสู้ปัญหาสารตะกั่วในชุมชน และกลุ่มเยาวชน กลุ่มแรกเป็นกลุ่มที่ลุกขึ้นมาต่อสู้เรื่องปัญหาสารตะกั่วในลำห้วยที่ส่งผลกระทบต่อสุขภาพและวิถีชีวิตชาวบ้าน ซึ่งทำงานร่วมกับบุคคล หน่วยงานที่เป็นเครือข่ายภายนอกมายาวนาน ตั้งแต่ พ.ศ.2541 รวม 17 ปี จนทำให้ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือในศักยภาพการทำงานที่ผ่านมา ส่วนอีกกลุ่มคือกลุ่มเยาวชนที่มีการรวมกลุ่มกัน เมื่อวันที่ 3 สิงหาคม พ.ศ.2557 จากแกนนำเยาวชนสองคนที่ออกมาเรียนข้างนอกแล้วนึกอยากทำอะไรเพื่อชุมชน จึงได้รวมเด็กและเยาวชนเพื่อฟื้นฟูวิถี วัฒนธรรม ประเพณีของชุมชน ซึ่งการทำงานผ่านไปหนึ่งปี สิ่งที่เกิดขึ้น คือ ชาวบ้านมองเห็นในศักยภาพของเยาวชน และเมื่อเยาวชนขอความช่วยเหลือชาวบ้านจะให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี เช่น เยาวชนสามารถเรียกประชุมชาวบ้านได้ ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ที่เยาวชนจัดขึ้น เป็นต้น

ชุมชนอยู่ยาก

พื้นที่ตั้งของชุมชนคลิตี้ล่างอยู่ท่ามกลางเขตป่าอนุรักษ์ของรัฐซึ่งแต่ละพื้นที่เข้ามาที่หลังการตั้งชุมชนทั้งสิ้น แต่พื้นที่ป่าเหล่านั้นกลับมีอิทธิพลทำให้ชุมชนไม่มั่นคงและวิถีชุมชนไม่ปลอดภัยต่อการดำรงอยู่ ประกอบกับพื้นที่เขตการปกครองที่ไม่ชัดเจนจากเจ้าหน้าที่รัฐทำให้ชาวบ้านไม่มีจุดยืนในพื้นที่ที่รัฐอ้างว่าเป็นของรัฐ

นายกองค์การบริหารส่วนตำบลนาสวน (คนปัจจุบัน)⁶ กล่าวว่า....

“ถ้าพื้นที่การปกครองมันอยู่ในพื้นที่การปกครองของทองผาภูมิจริงๆ แล้วทำไมการตั้งชุมชนตั้งแต่เดิมชาวบ้านถึงขึ้นทะเลเบียนกับหมู่บ้านองหลุซึ่งอยู่ในอำเภอศรีสวัสดิ์มาอย่างยาวนาน และปัจจุบันเรายังคงใช้เส้นแบ่งเขตที่เคยทำไว้ตั้งแต่แรก”

ในขณะที่นายอำเภอทองผาภูมิ(คนปัจจุบัน) กล่าวว่า....

“หมู่บ้านคลิตี้ล่างอยู่ในเขต อ.ทองผาภูมิทั้งหมู่บ้าน ดูตามสันปันน้ำร่องน้ำ เขาจะมีแนวเขตปกติ อนาคตจะต้องปักแนวเขตไว้ เผลอว่าบางพื้นที่ซ้อนกันอยู่ระหว่างเขต ทั้งทุ่งใหญ่เรศวร อุทยานแห่งชาติ แนวเขตเราจึงไม่ไปปักไว้....แต่โดยรวมพื้นที่มันน่าจะขึ้นอยู่กับทองผาภูมิ”

⁶ อดีตผู้นำที่เคยทำงานร่วมกับผู้นำชุมชนคลิตี้ล่างในยุคแรกๆ

การที่ชุมชนอยู่ในความดูแลของ สอง อบต. สอง อำเภอ น่าจะเป็นผลดีในการได้รับสวัสดิการ และการดูแลเอาใจใส่อย่างดีเยี่ยม ไม่ว่าจะเป็น งบประมาณที่จะเข้ามาจากทั้งสองฝ่าย สวัสดิการต่างๆ เป็นต้น หากทว่า ชุมชนอยู่ในห่วงอาภรณ์ของการชลุมุน วุ่นวายของการทับซ้อนของพื้นที่ทั้งพื้นที่เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวร เขตอุทยานแห่งชาติลำคลองงู และเขตพื้นที่การปกครอง ซึ่งส่งผลต่อการทำงานของแต่ละฝ่ายที่ไม่สามารถทำงานได้เต็มที่ไม่ว่าจะเป็นการตัดสินใจ การพัฒนา และที่สำคัญการอยู่ร่วมกันของชาวบ้านต้องถูกแบ่งแยกกันด้วยเมื่อต้องปฏิสัมพันธ์กับรัฐ ตัวอย่างเช่น ในครอบครัวมีสมาชิก 5 คน มีแม่กับลูกคนสุดท้องถือทะเบียนบ้านอยู่อำเภอศรีสวัสดิ์ ส่วนพ่อกับลูกอีกสองคนต้องปลูกบ้านใหม่หลังเล็กๆ เพื่อขอทะเบียนบ้านขึ้นกับอำเภอทองผาภูมิ ซึ่งกรณีนี้แม่เห็นแก่มิตรภาพเก่าที่เคยร่วมทุกข์ร่วมสุขด้วยกันมา ส่วนพ่อกับลูกๆ อีกสองคนมองว่าปัจจุบันความสะดวกสบายไม่จะเป็นการประสานงาน การเดินทาง ดีกว่า แต่ในขณะเดียวกันทั้งครอบครัวนี้ก็ยังอยู่ร่วมชายคาเดียวกัน หรือกรณีครอบครัวของยาย มีสมาชิก 3 คน ตากับหลานถือทะเบียนบ้านอยู่ศรีสวัสดิ์ส่วนยายถือทะเบียนบ้านอยู่ทองผาภูมิ เป็นต้น สิ่งที่น่าสนใจอีกอย่างคือ เมื่อชาวบ้านใช้ชีวิตอยู่กันเองในชุมชนชาวบ้านไม่มีเส้นแบ่งใดๆ ไม่ว่าจะเป็นพื้นที่หรือตัวคนซึ่งดูได้จาก แต่การสร้างบ้านในชุมชนไม่ได้มีแบ่งแยกกว่าคนถือทะเบียนบ้านอยู่อำเภอศรีสวัสดิ์ก็ต้องสร้างบ้านในพื้นที่ที่ถูกอ้างว่าเป็นพื้นที่ปกครองของศรีสวัสดิ์ แต่ทุกครอบครัวสามารถสร้างบ้านอยู่ปะปนกันตามพื้นที่ที่บรรพบุรุษเคยทำไว้ให้โดยไม่สนใจว่าใครจะอยู่อำเภอไหน แต่เมื่อต้องติดต่อกับหน่วยงานราชการหรือหน่วยงานที่ต้องระบุที่อยู่ที่ชัดเจนชาวบ้านเริ่มมีปัญหา เช่น การบอกที่ตั้งของชุมชน เมื่อมีคนข้างนอกมาถามชาวบ้านก็จะตอบตามที่อยู่ปรากฏอยู่ในทะเบียนบ้านของตัวเอง ดังนั้น การบอกตำแหน่งที่ตั้งของชุมชนของแต่ละคนจึงไม่เหมือนกัน และเมื่อต้องมีการชี้เส้นแบ่งเขตชาวบ้านยังสับสนเนื่องจากเจ้าหน้าที่รัฐที่ดูแลพื้นที่นี้ทั้งสองฝ่ายยังให้คำที่ตอบไม่ตรงกันส่งผลให้เกิดปัญหาเมื่อชาวบ้านต้องพูดหรือให้ข้อมูลชุมชนในภาพรวม

เมื่อชาวบ้านไปพูดคุยกับนายอำเภอทองผาภูมิ (คนปัจจุบัน) ท่านได้กล่าวว่า

“ปัจจุบันในพื้นที่ซับซ้อนเป็นกรณีพิเศษ...ฝ่ายปกครองทำงานด้วยความยากลำบากเพราะเราจะไปส่งเสริมอาชีพในเขตอุทยานมันก็ได้ อบต.เองก็เจอปัญหาคคล้ายกัน ทำงานยากเพราะมันเป็นพื้นที่เฉพาะ ก็ต้องไปขออนุญาตเจ้าหน้าที่ป่าไม้โดยตรง...เพราะถือว่าเขาเป็นเจ้าของพื้นที่”

ในบริบทที่พื้นที่ในชุมชนมีเส้นแบ่งเขตการปกครองที่ทับซ้อนกัน และไม่มีใครยืนยันได้ ประกอบกับพื้นที่ในคลิต์ล่างเป็นพื้นที่ทับซ้อนของหลายหน่วยงานจนกลายเป็นว่าไม่มีหน่วยงานไหนสามารถใช้อำนาจเข้ามาจัดการได้เต็มที่ ซึ่งนายอำเภอยังกล่าวอีกว่า ตนเองนั้นทำงานได้ลำบาก เพราะตนนั้นไม่ได้เป็นเจ้าของพื้นที่ ชาวบ้านจึงรู้สึกว่าการเป็นหย่อมบ้านของหมู่บ้านอื่นเป็นเสมือนเมียน้อยเขา เหมือนกันที่ละได้กล่าวไว้ว่า “เราเป็นลูกเมียน้อยเขาก็อย่างงี้แหละ เขาให้ก็ได้ ไม่ให้ก็ไม่ได้ เรียกร้องอะไรไม่ได้เลย” จึงเป็นที่มาของการขอแยกหมู่บ้าน เนื่องจากชาวบ้านมองว่าการตั้งหมู่บ้านมีความจำเป็นต่อการดำรงอยู่ของพวกเขาในพื้นที่นี้ อย่างที่แม็ก เวเบอร์ (Max Weber) บอกว่า การที่เราจะอยู่ในรัฐสมัยใหม่ ระบบราชการ คือ ผู้ปกครองที่แท้จริง เพราะเป็นเรื่องของความจำเป็นที่เราไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ (อ้างใน สนธิ เตชานันท์, 2550: 277) ดังนั้น การตั้งหมู่บ้านจึงจำเป็นต่อการดำรงอยู่ในชีวิตประจำวันของชาวบ้านคลิต์ล่าง ซึ่งสิ่งที่พวกเขาคาดหวังถ้ามีหมู่บ้านพวกเขาจะสามารถกำหนดอนาคตและได้รับสวัสดิการต่างๆ จากรัฐได้อย่างทั่วถึงกว่า ชาวบ้านจึงยื่นเอกสารขอตั้งหมู่บ้าน เมื่อปี พ.ศ.2556 โดยค้นหาข้อมูลและรวบรวมหลักฐานประกอบการยื่นขอจัดตั้งหมู่บ้าน ดังนี้ คลิต์ล่าง เป็นชุมชนย่อยของ 2 หมู่บ้านทางการ คือ หมู่บ้านทุ่งเสือโทน (คลิต์บน) หมู่ที่ 4 ตำบลชะแล อำเภอ

ทองผาภูมิ จังหวัดกาญจนบุรี และหมู่บ้านองหลุ หมู่ที่ 3 ตำบลนาสวน อำเภอศรีสวัสดิ์ จังหวัดกาญจนบุรี ซึ่งชุมชนคลิตี้ล่างตั้งอยู่ห่างจาก 2 หมู่บ้านหลังนี้ ประมาณ 12 กิโลเมตร ประกอบกับการถนนหนทางที่เป็นทางลูกรังทำให้การเดินทางยิ่งทวีความลำบากในการติดต่อสื่อสารเพื่อประสานงานกัน จึงทำให้เรื่องการปกครองรวมทั้งการบำบัดทุกข์ บำรุงสุขนั้นไม่สามารถเข้ามาได้อย่างทันท่วงที ทำให้ไม่ทันต่อเหตุการณ์จึงนำไปสู่ทำให้เกิดความเสียหายแก่ราษฎร หรือการพัฒนาในพื้นที่ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของโครงสร้างพื้นฐานเรื่องคุณภาพชีวิตเรื่องอาชีพยังไม่ดีเท่าที่ควร จึงทำให้ชาวบ้านดำเนินการขอแยกหมู่บ้านหรือจัดตั้งเป็นหมู่บ้านใหม่ตามหลักเกณฑ์ที่กระทรวงมหาดไทยกำหนด ตามมติคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 14 พฤษภาคม 2539 ประกอบด้วยดังนี้

1. กรณีเป็นชุมชนหนาแน่น

- เป็นชุมชนที่มีราษฎรไม่น้อยกว่า 1,200 คน หรือมีจำนวนบ้านไม่น้อยกว่า 240 บ้าน/หลังคาเรือน
- เมื่อแยกหมู่บ้านใหม่แล้ว หมู่บ้านใหม่จะต้องมีราษฎรไม่น้อยกว่า 600 คน หรือมีจำนวนบ้านไม่น้อยกว่า 160 บ้าน/หลังคาเรือน
- ต้องได้รับความเห็นชอบจากคณะกรรมการหมู่บ้าน สภาตำบล หรือสภาองค์การบริหารส่วนตำบล และที่ประชุมหัวหน้าส่วนราชการอำเภอ

2. กรณีชุมชนห่างไกล

- เป็นชุมชนที่มีราษฎรไม่น้อยกว่า 600 คน หรือมีจำนวนบ้านไม่น้อยกว่า 120 บ้าน/หลังคาเรือน
- เมื่อแยกหมู่บ้านใหม่แล้ว หมู่บ้านใหม่ต้องมีราษฎรไม่น้อยกว่า 200 คน หรือมีจำนวนบ้านไม่น้อยกว่า 40 บ้าน/หลังคาเรือน
- ชุมชนใหม่ห่างจากชุมชนเดิมไม่น้อยกว่า 6 กิโลเมตร
- ต้องได้รับความเห็นชอบจากคณะกรรมการหมู่บ้าน สภาตำบลหรือองค์การบริหารส่วนตำบล

ตามหลักเกณฑ์ที่กระทรวงมหาดไทยกำหนดดังกล่าว ทำให้ชุมชนคลิตี้ล่างเข้าหลักเกณฑ์ในหัวข้อที่ 2 คือ เมื่อแยกหมู่บ้านใหม่แล้ว หมู่บ้านใหม่ต้องมีราษฎรไม่น้อยกว่า 200 คน หรือมีจำนวนบ้านไม่น้อยกว่า 40 บ้าน/หลังคาเรือนปัจจุบันชุมชนคลิตี้ล่างมีราษฎรจำนวน 215 คน จำนวนบ้าน 57 หลังคาเรือน และหัวข้อที่ 3 ชุมชนใหม่ห่างจากชุมชนเดิมไม่น้อยกว่า 6 กิโลเมตร ชุมชนคลิตี้ล่างตั้งอยู่ห่างจากหมู่บ้านทุ่งเสือโตน 12 กิโลเมตร ซึ่งเข้าหลักเกณฑ์ตามที่กระทรวงมหาดไทยกำหนด⁷ ซึ่งการขอแยกหมู่บ้านนี้เพื่อให้มีผู้ดูแลบำบัดทุกข์ บำบัดสุขโดยตรง (มีผู้ใหญ่บ้านโดยตรง) เพื่อความสะดวกรวดเร็วในการติดต่อประสานงานเพื่ออำนวยความสะดวกให้กับราษฎรได้ทันที สะดวกต่อการเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ เมื่อเกิดเหตุความรุนแรงสามารถเข้าถึงเหตุการณ์ได้ทันที (ในด้านรักษาความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของราษฎร) รวมไปถึงงบประมาณในการพัฒนาในพื้นที่ได้รับเหมือนหมู่บ้านอื่นๆ เพื่อพัฒนาหมู่บ้านได้อย่างเต็มรูปแบบเนื่องจากหมู่บ้านใหม่สามารถขอรับการสนับสนุนงบประมาณต่างๆ ที่รัฐบาลสนับสนุนได้

ซึ่งหลักฐานเหล่านี้ถูกแนบไปกับหนังสือขอจัดตั้งหมู่บ้านเป็นหมู่ที่ 8 ตำบลชะแล อำเภอทองผาภูมิ จังหวัดกาญจนบุรี และหนังสือถูกส่งผ่านไปจังหวัดแล้วแต่แล้วหนังสือก็ถูกตีกลับและเจ้าหน้าที่แจ้งด้วยปากเปล่าเพียงว่าไม่สามารถตั้งได้ ไม่มีการแจ้งแบบลายลักษณ์อักษรและไม่มีการแจ้งถึงเหตุผลว่าเป็นเพราะอะไร

⁷ ข้อมูลเมื่อปี 2556 เป็นการสำรวจเพื่อขอแยกหมู่บ้านเฉพาะผู้ที่ถือทะเบียนบ้านอยู่ในอำเภอทองผาภูมินั้น ไม่รวมจำนวนราษฎรที่ถือทะเบียนบ้านอยู่ในอำเภอศรีสวัสดิ์

ถึงตั้งไม่ได้ และเมื่อชาวบ้านได้ไปติดตามที่อำเภอแต่นายอำเภอกับปลัดอำเภอที่รับเรื่องไว้ย้ายไปทั้งคู่และเมื่อมีการถามถึงก็ได้คำตอบเพียงว่าเจ้าหน้าที่คนก่อนไม่ได้โอนเรื่องให้ พร้อมแนะนำว่าถ้าจะขอจัดตั้งต้องยื่นเรื่องขอมาใหม่พร้อมให้ชาวบ้านมาติดตามด้วย แต่การจัดตั้งหมู่บ้านชุมชนจะต้องไม่อยู่ในเขตอุทยานหรืออยู่ในป่า ถึงอย่างไรชาวบ้านก็ยังเชื่อว่าพวกเขาจะสามารถตั้งหมู่บ้านได้

สรุป

การแทรกตัวของอำนาจรัฐที่เข้ามาในรูปของการปรับเปลี่ยนบทบาทผู้นำท้องถิ่น การกำหนดเขตแดนต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการกำหนดเขตพื้นที่ชุมชน การประกาศเขตป่าอนุรักษ์ เพื่อให้ได้ครอบครองพื้นที่และครอบงำผู้คน ซึ่งสิ่งเหล่านี้ล้วนมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงในชุมชนทั้งสิ้น และผู้นำถือเป็นหัวใจสำคัญของการเปลี่ยนแปลงในแต่ละยุคสมัย อย่างไรก็ตาม ผู้นำในแต่ละยุคสมัยมีบทบาทหน้าที่ที่รับผิดชอบต่างกัน รวมทั้งวิธีการดูแลปกครองประชากรในชุมชนที่ต่างกันด้วยบริบทของแต่ละยุคสมัยที่ไม่เหมือนกัน เช่น ในยุคแรกๆ ประชากรยังน้อยประกอบกับการติดต่อสื่อสารกับภายนอกยังไม่ทำให้การดูแลจัดการทำได้ง่ายกว่าในยุคหลังๆ ที่มีพื้นที่และปัญหาที่ทับซ้อนกัน ซึ่งทำให้ผู้นำต้องมีวิธีการจัดการที่แตกต่างกัน โดยเฉพาะในช่วงที่เป็นเวลาของการเปลี่ยนผ่านในแต่ละช่วงเวลา ทำให้ผู้นำในช่วงเวลานั้นถูกท้าทายด้วยอำนาจที่ตนได้รับจากทั้งสองฝ่าย ปัญญาเริ่มทวีความซับซ้อนมากขึ้น ความขัดแย้งเริ่มก่อตัวในยุคหลังๆ การทับซ้อนของกฎหมายที่ทับถมลงในพื้นที่ทำให้วิถีชีวิตเดิมไม่ถูกรัฐยอมรับนั่นหมายความว่าวิถีชีวิตจะไม่ได้รับการคุ้มครองจากเจ้าหน้าที่รัฐ ส่งผลให้ชุมชนตกอยู่ในภาวะความเสี่ยงที่จะถูกอพยพ ปัญหาเหล่านี้ยิ่งสร้างความท้าทายให้ผู้นำที่ต้องทำงานอยู่ภายใต้แรงกดดัน ชาวบ้านจึงพยายามหาทางออกร่วมกันเพื่อสร้างความมั่นคงในการดำรงอยู่ในพื้นที่ด้วยการขอจัดตั้งหมู่บ้านเป็นของตนเองนั่นเอง

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

กวี วงศ์พุม. (2535). *ภาวะผู้นำ*. กรุงเทพฯ: ศูนย์ส่งเสริมวิชาชีพบัญชี.

เครือข่ายป่าชุมชนเพื่อการจัดการทรัพยากรรอบผืนป่าตะวันตก, สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน และมูลนิธิ สืบนาคะเสถียร. (2552). *ป่าชุมชนรอบผืนป่าตะวันตก*. นครสวรรค์: เครือข่ายป่าชุมชนเพื่อ การจัดการทรัพยากรรอบผืนป่าตะวันตก.

จิระวรรณ บรรเทาทุกข์. (2547). *การรับมือกับปัญหาการเปลี่ยนแปลงด้านสิ่งแวดล้อมที่มีผลต่อสุขภาพในมิติหญิง-ชาย: ศึกษากรณีหมู่บ้านกะเหรี่ยงคลิตี้ล่าง จังหวัดกาญจนบุรี*. วิทยานิพนธ์ปริญญารัฐศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ณตยา แววีร์คุปต์. (2557). “หมู่บ้านสารตะกั่ว คลิตี้ล่าง”. (ออนไลน์) แหล่งที่มา: <http://www.thaingo.org/story/clity.htm> (วันที่ 23 มี.ค. 2557).

นายกรัฐมนตรี. (2545). **คู่มือประชาชน/องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเกี่ยวกับการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น. เอกสารประกอบการสัมมนาวิชาการเรื่อง การกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น: ประชาชนได้อะไร วันที่ 18 ตุลาคม 2545.**

ศศิณ เกลิมลาภ. (2548). ข้อเสนอแนะต่อแนวทางการฟื้นฟูลำห้วยคลิตี้. **สรุปผลการดำเนินงานของกรมควบคุมมลพิษเพื่อฟื้นฟูลำห้วยคลิตี้จากปัญหาการปนเปื้อนของสารตะกั่ว.** พฤษภาคม 2548.

สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย. (2546). **การจัดทำแผนแม่บททางด้านเศรษฐศาสตร์สิ่งแวดล้อมและการฟื้นฟูพื้นที่ทำเหมืองเพื่อการพัฒนาทรัพยากรธรณีในเขตเศรษฐกิจแร่ตะกั่ว จังหวัดกาญจนบุรี.** เสนอกรมอุตสาหกรรมพื้นฐานและการเหมืองแร่ เมษายน 2546.

สนธิ เตชานันท์. (2550). **พื้นฐานรัฐศาสตร์.** พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

สำนักงานคณะกรรมการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น สำนักงานปลัด สำนักนายกรัฐมนตรี. (2545). **คู่มือประชาชน/องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเกี่ยวกับการกระจายอำนาจ ให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น. เอกสารประกอบการสัมมนาวิชาการเรื่อง การกระจาย อำนาจสู่ท้องถิ่น: ประชาชนได้อะไร วันที่ 18 ตุลาคม 2545.**

อรทัย ก๊กผล. **Best Practices ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น.** นนทบุรี: โรงพิมพ์ คลังวิชา.

อาภา หวังเกียรติ. (2549). **การศึกษาเบื้องต้นในการฟื้นฟูลำห้วยคลิตี้ จังหวัดกาญจนบุรี.** วิทยาลัยวิศวกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยรังสิต.

ภาษาอังกฤษ

Malee Sitthikriengkrai. (2007). "Suffering, Healing, And the Contestation of power and knowledge: A case of lead contamination in Klity Lang Village, Kanchanaburi Province". Ph.D Thesis (Medical and Health Social Sciences) Faculty of Graduate Studies Mahidol University.

Peter Vandergeest and Nancy Peluso. (1995). "Territorialization and state power in Thailand". **Theory and Society.** (pp. 255-296), Kluwer Academic Publishers: Printed in the Nethiands.

สัมภาษณ์

กำธร ศรีสุวรรณมาลา/ แกนนำชาวบ้านคลิตี้ล่าง. **สัมภาษณ์.** วันที่ 27 มกราคม 2558.

จำรัส กิ่งน้อย/นายอำเภอทองผาภูมิ จังหวัดกาญจนบุรี. **สัมภาษณ์.** วันที่ 25 สิงหาคม 2557.

ธนภุช ไต้ฟ้า/แกนนำเยาวชนชนคลิตีล่าง. **สัมภาษณ์.** วันที่ 20 มีนาคม 2558.

เนโท นางสาวนิวัฒน์/ผู้อาวุโสชุมชนคลิตีล่าง. **สัมภาษณ์.** วันที่ 3 มกราคม 2557.

มะจั่ว นางสาวสุวรรณ/ผู้อาวุโสในชุมชนคลิตีล่าง. **สัมภาษณ์.** วันที่ 25 มีนาคม 2557.

ยะเสอะ นางสาวสุวรรณ/ผู้นำชุมชนคลิตีล่างรุ่นที่ 2 อำเภอศรีสวัสดิ์ จังหวัดกาญจนบุรี. **สัมภาษณ์.**
วันที่ 12 มกราคม 2557.

สมบุญณ์ พันธุ์พรหมา/นายกองค์การบริหารส่วนตำบลนาสวน อำเภอศรีสวัสดิ์ จังหวัดกาญจนบุรี.
สัมภาษณ์. วันที่ 26 สิงหาคม 2557.

ปัจจัยบุคคลที่มีผลทำให้เด็กและเยาวชนตัดสินใจเสพยาเสพติด กรณีศึกษาเด็กและเยาวชนในศูนย์
ฝึกและอบรมเด็กและเยาวชนเขต 1 จังหวัดระยอง
Factors Person Affected Youths' Substance Abuse: Case Studies of Youths in
Regional Juvenile Vocational Training Centre 1, Rayong Province

ระพีพรรณ บัวผัน¹

Rapeephan Buaphun

บทคัดย่อ

การตัดสินใจเสพยาเสพติดของเด็กและเยาวชนไม่ได้มีสาเหตุมาจากความอยากรู้อยากลองเท่านั้น แต่การอาศัยอยู่ร่วมกับบุคคลผู้ที่มีประสบการณ์และเกี่ยวข้องกับยาเสพติดมีผลกระตุ้นต่อการตัดสินใจเสพยาเสพติดของเด็กและเยาวชน ซึ่งการวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาปัจจัยบุคคลที่มีผลทำให้เด็กและเยาวชนตัดสินใจเสพยาเสพติดและเพื่อสะท้อนว่าบุคคลที่เกี่ยวข้องกับยาเสพติดที่เด็กและเยาวชนอยู่ร่วมด้วยมีผลกระตุ้นให้เด็กและเยาวชนตัดสินใจเสพยาเสพติด โดยกลุ่มตัวอย่างเป็นเด็กและเยาวชนในศูนย์ฝึกและอบรมเด็กและเยาวชนเขต 1 จังหวัดระยองจำนวน 128 คน เป็นเด็กและเยาวชนชาย 95 คน และเด็กและเยาวชนหญิงจำนวน 33 คน การวิจัยครั้งนี้ใช้การวิจัยเชิงคุณภาพเป็นหลัก โดยมีเครื่องมือในการวิจัย 2 แบบ คือ 1. การสัมภาษณ์เชิงลึกโดยใช้แบบบันทึก และ 2. แนวคำถาม ทั้งนี้ข้อมูลที่ได้มีทั้งเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ การวิเคราะห์ข้อมูลมาจากการวิเคราะห์ร่วมกันระหว่างข้อมูลสถิติและข้อมูลจากการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่าง

ผลการวิจัยพบว่า เด็กและเยาวชนจำนวน 95 เปอร์เซ็นต์ อาศัยและใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับผู้เสพและผู้จำหน่ายยาเสพติด โดยมีความเกี่ยวข้องกับเยาวชนเป็นเพื่อน พี่น้อง และพ่อแม่ ตามลำดับ บุคคลที่มีผลต่อการตัดสินใจเสพยาเสพติดคือ เพื่อน พี่น้อง คู่รัก และพ่อแม่ ตามลำดับ ผลกระทบของการอยู่ร่วมกันกับผู้เสพและผู้จำหน่ายคือ การเรียนรู้ประสบการณ์การเสพและการจำหน่ายยาเสพติด การเข้าไปรู้จักการสร้างเครือข่ายยาเสพติด และการรับเอาทัศนคติเชิงบวกของยาเสพติดจากผู้เสพและผู้จำหน่าย โดยข้อค้นพบที่กล่าวมานั้นล้วนมีผลกระตุ้นให้เด็กและเยาวชนตัดสินใจเสพยาเสพติดได้ง่ายขึ้น รวมไปถึงเป็นการสร้างโอกาสให้เด็กและเยาวชนมีความใกล้ชิดแหล่งยาเสพติด ผู้ใช้ยาเสพติด และมีช่องทางในการเข้าถึงยาเสพติดที่ง่ายขึ้นอีกด้วย

คำสำคัญ: เด็กและเยาวชน ยาเสพติด ตัดสินใจเสพยาเสพติด

Abstract

This research aims to identify the risk factors that affect children and young people to use drugs, further reflect to the main issues with those who have associated and encouraged children and young people to believe such as that drugs are “cool” or harmless making it more likely that trying drugs may fulfill the desire for new experiences, an attempt to deal with problems or perform better in school. The representative samples are 128

¹ นิสิตปริญญาโท สาขาพัฒนามนุษย์และสังคม บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Youths in Regional Juvenile Vocational Training Centre 1, Rayong Province- 95 juvenile are boy, and 33 juvenile are girl. The study uses the way of qualitative research. There're two ways of data collecting used for the research: one is by interviewing and another is by query. Accordingly, the information is both quantitative and qualitative. The analysis sector is from a way of reaching agreement in which the statistical data and the information from interviewing.

As a result, the research found that 95 percent of children and youth who become addicted to drugs have been associated with those who abuse and supply for the drugs, respectively related as friends, siblings, and parents. Drug use in the household increases the likelihood of an adolescent to use drugs. That's why it's assumed that persons who have main influences towards a decision whether to take drug or not are suspected to be friends, siblings, lovers, and parents by priority. Learning an experience of the drug existence, and positive attitude of taking drugs among the abusers and suppliers impacts adolescents to use it. Finally, the adolescents tend to be inherited vulnerability to drug abuse. All-above assumptions encourage the youth to use drugs more easily due to an acquaintance of drug resource and easier access channel to get drugs.

Key Word: children and youth, juvenile, adolescents, drugs, a decision to take drug

บทนำ

ปัญหา ยาเสพติดเป็นปัญหาสังคมที่เกิดขึ้นและมีการขยายตัวแพร่ระบาดไปสู่ทุกชุมชนอย่างรวดเร็ว แม้จะมีนโยบายการปราบปรามอย่างจริงจังมาโดยตลอดทุกรัฐบาล ก็ยังไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร ทั้งนี้การลักลอบค้ายาเสพติดในปัจจุบันมีการทำงานในลักษณะของเครือข่ายองค์กรอาชญากรรม นั่นคือเป็นการกระทำของกลุ่มบุคคลที่รวมตัวกัน มีการวางแผนการทำงานอย่างเป็นขั้นตอน มีการแบ่งงานกันทำอย่างสลับซับซ้อน ยกแก่การติดตามจับกุม โดยเฉพาะอย่างการค้าขายข้ามประเทศที่นับวันจะขยายมากขึ้นเรื่อยๆ ทั้งนี้กลุ่มคนที่ตกเป็นเหยื่อของยาเสพติดกลุ่มหนึ่งที่น่าเป็นห่วงอย่างยิ่งคือเด็กและเยาวชน ซึ่งโดยธรรมชาติแล้วมักจะมี ความคึกคะนองจนขาดความยั้งคิด อยากทดลองและเลียนแบบกัน เด็กและเยาวชนจำนวนมากจึงตกเป็นทาส ยาเสพติดและก่อให้เกิดเรื่องเลวร้ายในชีวิตตามมามากมาย (วิโรจน์ สุ่มใหญ่, 2546) ปัญหา ยาเสพติดกับเด็ก และเยาวชนจึงเป็นเสมือนสิ่งคู่กันในทุกยุคทุกสมัยและแพร่หลายไปในทุกสังคม

งานวิจัยหลายชิ้นที่พยายามหาสาเหตุของการเข้าสู่เส้นทางยาเสพติดทั้งของวัยรุ่น ตัวอย่างเช่น งานวิจัยของกลุ่มวิจัยเด็ก เยาวชน และสิ่งเสพติด สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในปี พ.ศ.2556 โดย พินิจ ลาภธนานนท์ ซึ่งสรุปผลการศึกษากับเงื่อนไขทางสังคม และสภาพแวดล้อมที่ส่งผลกระทบต่อ การแพร่ระบาดของยาเสพติดในกลุ่มเด็กและเยาวชนว่า สาเหตุที่สำคัญของการเสพยาเสพติดของเยาวชนมาจากความอยากรู้อยากลอง เด็กและเยาวชนเริ่มใช้ยาเสพติดเมื่ออายุน้อยและมีแนวโน้มของอายุที่เริ่มใช้ ลดลงเรื่อยๆ โดยพบว่าเริ่มใช้ยาเสพติดบางชนิดขณะอายุเพียง 10-11 ปีเท่านั้น หรือหากเทียบกับระดับชั้น เรียนก็อยู่ในชั้นประถมศึกษาปีที่ 5-6 ซึ่งเป็นช่วงอายุเริ่มใช้ยาเสพติดที่น้อยลงจากในอดีตมาก ด้วยอายุที่น้อยลงสะท้อนให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงและความรุนแรงของปัญหาที่เพิ่มมากขึ้น อีกสาเหตุหนึ่งมาจากการ

ถูกชักชวนจากเพื่อนและบุคคลรอบข้าง สาเหตุนี้เชื่อมโยงมาจากความอยากรู้อยากลองของความเป็นเด็กและวัยรุ่น ประเด็นต่อมาคือความไม่สมบูรณ์ของครอบครัว ความตึงเครียดในครอบครัว และการมีสมาชิกในครอบครัวที่มีพฤติกรรมเกี่ยวข้องกับยาเสพติด บุคคลในครอบครัวเป็นแรงจูงใจที่สำคัญในการผลักดันเยาวชนให้ใช้สารเสพติด เด็กและเยาวชนที่ถูกควบคุมตัวในศูนย์ฝึกและอบรมเด็กและเยาวชนส่วนหนึ่งระบุว่าพฤติกรรมการเสพยาเสพติดของพวกเขาจากการเลียนแบบพฤติกรรม นอกจากนี้สภาพที่อยู่อาศัยหรือสิ่งแวดล้อมก็เป็นส่วนสำคัญเช่นเดียวกัน เด็กและเยาวชนที่เติบโตท่ามกลางบริบทของชุมชนที่มีสมาชิกส่วนใหญ่เข้าไปเกี่ยวข้องกับยาเสพติด ล้วนเกิดการเรียนรู้ทางสังคมในทางที่ไม่พึงประสงค์ โอกาสของการสัมผัสและการเข้าถึงยาเสพติดจะมีมากกว่าเยาวชนกลุ่มอื่นๆ การเผชิญหน้ากับปัญหาหรือสภาวะบีบคั้นทางจิตใจจะทำให้เด็กขาดความยับยั้งชั่งใจเมื่อต้องเผชิญกับปัญหาต่างๆ รวมถึงขาดที่พึ่งทางใจ หากครอบครัวขาดความอบอุ่น เด็กจะรู้สึกตัวเองมีปมด้อยและหันมาพึ่งพายาเสพติดเป็นทางออก

อย่างไรก็ตาม ผู้ศึกษาเชื่อว่าสาเหตุของการอยากรู้อยากลองเป็นเพียงสาเหตุปลายทางก่อนที่เด็กและเยาวชนจะตัดสินใจเสพยาเสพติด แต่สาเหตุสำคัญที่มีผลต่อจุดเริ่มต้นของการได้เรียนรู้และเข้าใจพฤติกรรมที่เกี่ยวข้องกับยาเสพติด คือการพบเห็นพฤติกรรมของผู้ใช้ยาเสพติด ผู้จำหน่าย หรือผู้รับส่งยา เป็นต้น ซึ่งนับเป็นการสะสมประสบการณ์และสร้างความเคยชินเกี่ยวกับยาเสพติดให้แก่เด็กและเยาวชนโดยผ่านกระบวนการเรียนรู้และสร้างความเข้าใจกับสิ่งๆ นั้นผ่านพฤติกรรมของคนใกล้ชิดที่อาศัยอยู่ร่วมด้วย เพราะฉะนั้นบุคคลที่แวดล้อมเด็กและเยาวชนจึงเป็นตัวแปรสำคัญสำหรับการตัดสินใจเสพยาเสพติดของเด็กและเยาวชน เด็กและเยาวชนอยู่ในช่วงวัยที่เป็นวัยรุ่นต้องการทดลองสิ่งแปลกใหม่มักมีความสงสัยในพฤติกรรมต่างๆ ที่พบเห็นเสมอ วุฒิภาวะของการตรึงตรองว่าพฤติกรรมใดควรทำไม่ควรทำยังมีน้อย ทำให้โอกาสของการเข้าทดลองสิ่งใหม่ที่เกิดขึ้นในสังคมมีสูง และสำหรับงานวิจัยชิ้นนี้มุ่งศึกษาเกี่ยวกับปัจจัยบุคคลที่มีผลต่อการตัดสินใจเสพยาเสพติดของเด็กและเยาวชน โดยชี้ให้เห็นว่า ส่วนใหญ่แล้วเด็กและเยาวชนที่มีพฤติกรรมการเสพยาเสพติดมักอาศัยอยู่ร่วมกับบุคคลที่เกี่ยวข้องกับยาเสพติด โดยเฉพาะอย่างยิ่งบุคคลนั้นๆ เป็นคนในครอบครัว เพื่อน และคนในชุมชน เด็กและเยาวชนจะเรียนรู้และเข้าใจพฤติกรรมที่เกี่ยวข้องกับยาเสพติดจากคนใกล้ชิด ซึ่งบุคคลเหล่านี้จะเป็นปัจจัยสำคัญที่จะนำพาเด็กและเยาวชนเข้าสู่วงจรยาเสพติด

วัตถุประสงค์การวิจัย

เพื่อศึกษาปัจจัยบุคคลที่มีผลต่อการตัดสินใจเสพยาเสพติดของเด็กและเยาวชน

ทบทวนวรรณกรรม

การเรียนรู้ทางสังคม

ศาสตราจารย์บันดูรา (Albert Bandura) (1997 อ้างใน ไหมไทย ไซพันธ์, 2557) แห่งมหาวิทยาลัยสแตนฟอร์ด (Stanford) ประเทศสหรัฐอเมริกา บันดูรามีความเชื่อว่าการเรียนรู้ของมนุษย์ส่วนมากเป็นการเรียนรู้โดยการสังเกตหรือการเลียนแบบซึ่ง เรียกการเรียนรู้จากการสังเกตว่า “การเรียนรู้โดยการสังเกต” หรือ “การเลียนแบบ” และเนื่องจากมนุษย์มีปฏิสัมพันธ์ กับสิ่งแวดล้อมที่อยู่รอบๆ ตัวอยู่เสมอ บันดูราอธิบายว่าการเรียนรู้เกิดจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้เรียนและสิ่งแวดล้อมในสังคม ซึ่งทั้งผู้เรียนและสิ่งแวดล้อมมีอิทธิพลต่อกันและกัน บันดูราค้นพบจากการทดลองว่า สาเหตุที่สำคัญอย่างหนึ่งในการเรียนรู้ด้วยการสังเกต คือ ผู้เรียนจะต้องเลือกสังเกตสิ่งที่ต้องการเรียนรู้โดยเฉพาะ และสิ่งสำคัญอีกอย่างหนึ่งก็คือ ผู้เรียนจะต้องมีการเข้ารหัส

(Encoding) ในความทรงจำระยะยาวได้อย่างถูกต้อง นอกจากนี้ผู้เรียนต้องสามารถประเมินได้ว่าตนเรียนแบบได้ดีหรือไม่ดีอย่างไร และจะต้องควบคุมพฤติกรรมของตนเองได้ด้วย

การเรียนรู้เป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม อันเป็นผลมาจากประสบการณ์และการฝึก ทั้งนี้ไม่รวมถึงการเปลี่ยนแปลงของพฤติกรรมที่เกิดจากการตอบสนองตามสัญชาตญาณ ฤทธิ์ของยาหรือสารเคมี หรือปฏิกิริยาสะท้อนตามธรรมชาติของมนุษย์ อีกความหมายหนึ่งที่ใกล้เคียงกันกล่าวว่าการเรียนรู้คือการเปลี่ยนแปลงของบุคคลอันมีผลเนื่องมาจากการได้รับประสบการณ์ โดยการเปลี่ยนแปลงนั้นเป็นเหตุทำให้บุคคลเผชิญสถานการณ์เดิมแตกต่างไปจากเดิม (ประดินันท์ อุปรมัย, 2540) จึงอาจสรุปได้ว่า การเรียนรู้ คือ กระบวนการการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม ซึ่งมีผลมาจากประสบการณ์ การสังเกต และการฝึกฝน

มนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตที่มีการเรียนรู้ได้อย่างมากมาย มหัตจรรย์ สามารถใช้ความรู้นั้นเพื่อการพัฒนาตนเอง ครอบครัว ชุมชน และสังคมของตนได้ จะโดยพัฒนาการทางร่างกายและสมอง หรือโดยการพัฒนาการเรียนรู้เพื่อการอยู่รอดในสังคมก็ตาม มนุษย์มีวิวัฒนาการของการเรียนรู้ที่น่าสนใจ เริ่มตั้งแต่การเรียนรู้เพื่อที่จะมีชีวิตรอดตามสัญชาตญาณของสิ่งมีชีวิตไปสู่การทำความเข้าใจยังชีพ จนพัฒนาขึ้นเป็นวิถีชีวิตของชนเผ่า จนเริ่มมีการทำให้การเรียนรู้มีรูปแบบขึ้นเพื่อถ่ายทอดความรู้ การเรียนรู้เริ่มจากบ้านจากครอบครัว เรียนรู้ที่จะทำมาหากิน เรียนรู้ที่จะอยู่รอดในสังคม (ไหมไทย ไชยพันธุ์, 2557) นอกจากนี้ปัจจัยที่เข้ามาขับเคลื่อนให้เกิดการเรียนรู้ทางสังคมนั้นมี 3 ปัจจัยหลักที่สำคัญด้วยกัน และแต่ละปัจจัยก็มีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน ซึ่งความสำคัญและองค์ประกอบของแต่ละปัจจัยมีรายละเอียดดังนี้

1) **บุคคล** การเรียนรู้ของมนุษย์นั้นไม่ได้เกิดขึ้นจากการสั่งสอนหรือการถ่ายทอดเพียงอย่างเดียว แต่เกิดจากประสาทสัมผัสทั้ง 5 ของมนุษย์ คือ รูป รส กลิ่น เสียง และสัมผัส จากผลการวิจัยประสิทธิภาพของการเรียนรู้ของบุคคลด้วยวิธีการต่างๆ พบว่ามนุษย์มีการเรียนรู้ด้วยตาหรือการพบเห็นมากที่สุด คนที่สามารถสร้างภาพที่เกิดจากความคิดของตนเองให้ผู้อื่นเห็นและเข้าใจภาพนั้นได้ จะได้เปรียบเพราะคนเห็นภาพนั้นก็จำความคตินั้นได้นาน แต่ผลการรับรู้หรือการเรียนรู้จะคงทนถาวรหรือไม่ขึ้นอยู่กับวิธีการได้มาซึ่งความรู้นั้นๆ ในการเรียนรู้ของบุคคลเรานั้นจะเกิดขึ้นตั้งแต่เริ่มมีชีวิต และเป็นที่ยึดกันโดยทั่วไปว่าการเรียนรู้ได้ดีที่สุดนั้นจะต้องลงมือปฏิบัติด้วยตนเองหรือเป็นการเรียนรู้โดยประสบการณ์ตรง

2) **พฤติกรรมทางสังคม** พฤติกรรมทางสังคม หมายถึงพฤติกรรมที่บุคคลกระทำออกไปซึ่งมีสาเหตุมาจากบุคคลหรือพฤติกรรมของบุคคลนั่นเองที่ส่งผลกระทบต่อบุคคลอื่น เช่น พ่อทำหน้าบึ้งตึงหลังจากกลับจากที่ทำงาน มีผลทำให้บรรยากาศในบ้านเคร่งเครียด พฤติกรรมของพ่อเป็นพฤติกรรมทางสังคมซึ่งแสดงออกทางสีหน้าของพ่อ ทำให้ภรรยาและลูกเกิดความตึงเครียด พฤติกรรมทางสังคมสามารถแบ่งระดับของพฤติกรรมได้ 3 ลักษณะ

2.1) พฤติกรรมระดับบุคคลแต่ละบุคคล (individual behavior) พฤติกรรมทางสังคมในระดับนี้จะกล่าวถึงบุคคลแต่ละคนว่าเข้าแสดงพฤติกรรมอย่างไร เมื่ออยู่ในสังคม ซึ่งรวมถึงทัศนคติ ความเชื่อ ความคิดเห็นรายบุคคล เป็นต้น

2.2) พฤติกรรมระหว่างบุคคล (interpersonal behavior) พฤติกรรมระหว่างบุคคล หมายถึง พฤติกรรมระหว่างคน 2 คน ซึ่งมีผลต่อกันและกัน ส่วนมากการแสดงพฤติกรรมจะอยู่ในลักษณะการโต้ตอบ มีก่อนและมีหลัง และต่างคนต่างทำ ไม่กระทำร่วมกัน ซึ่งเป็นกระบวนการปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน เป็นปรากฏการณ์ที่มีความสำคัญมากที่สุดในชีวิตคนเรา เพราะเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดความพอใจ ยินดีสนุกสนาน หรือก่อให้เกิดความทุกข์ ความไม่พอใจหรือความเสียใจก็ได้ จะเห็นได้ว่าคนเราเป็นอยู่ได้ทุกวันนั้นก็เพราะพฤติกรรมทางสังคม การที่เรายอมรับว่าสังคมและวัฒนธรรมมีอิทธิพลต่อมนุษย์เราอย่างยั้งนั้น อิทธิพลดังกล่าวจะเกิดผลก็ต้องผ่านพฤติกรรมระหว่างบุคคล ความเชื่อหรือค่านิยมที่กำหนดโดยวัฒนธรรม ซึ่งต้องกำหนดพฤติกรรมของ

คนให้เป็นไปในทางที่สังคมยอมรับ มนุษย์เราจะเรียนรู้ได้จากพฤติกรรมระหว่างบุคคลโดยผ่านตัวแทนของสังคมซึ่งเป็น พ่อ แม่ เพื่อน ครู ฯลฯ พฤติกรรมระหว่างบุคคลไม่จำเป็นจะต้องเผชิญหน้าระหว่างผู้แสดงพฤติกรรมก็ได้ เน้นที่การสื่อสารมากกว่า เช่น การยอมรับ การปฏิบัติตามหรือการเลียนแบบ

2.3) พฤติกรรมกลุ่ม (group behavior) พฤติกรรมกลุ่ม คือพฤติกรรมของคนที่รวมกันเป็นกลุ่ม เป็นพฤติกรรมที่ต้องแสดงร่วมกัน เช่น การเดินขบวน การประชุม ฯลฯ (กลุ่มที่มีขนาดเล็กที่สุดก็คือ กลุ่มสองคน) ข้อแตกต่างระหว่างระดับกลุ่มกับพฤติกรรมระดับระหว่างบุคคลก็คือ พฤติกรรมระหว่างบุคคลเป็นพฤติกรรมของคน 2 คน ทีละคน แต่ละพฤติกรรมกลุ่ม (จำนวนสองคนขึ้นไป) เป็นพฤติกรรมเดียวกันของคนทั้งหมดในกลุ่ม ทั้งนี้การรวมกลุ่มเป็นพฤติกรรมที่เป็นความต้องการของมนุษย์ทั่วไป กลุ่มจึงต้องมีหน้าที่จะตอบสนองความต้องการดังกล่าว โดยสร้างแบบแผนพฤติกรรมขึ้นมาเพื่อตอบสนองความต้องการในบรรดาแบบแผนของพฤติกรรมทั้งหลายก็มีบรรทัดฐานทางสังคม (social norms) ซึ่งสมาชิกต้องทำตามแล้วสังคมจึงยอมรับให้เข้าร่วมกันได้ อย่างไรก็ตาม การเข้าไปมีส่วนร่วมในกลุ่มมีอยู่หลายระดับ แต่ละระดับมีผลต่อพฤติกรรมของปัจเจกบุคคลแตกต่างกัน โดยทั่วไปแล้วการเข้าไปมีบทบาทในกลุ่มเพื่อเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของคนในกลุ่มนั้นก็ขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายลักษณะ เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิก ขนาดของกลุ่ม วัฒนธรรมส่วนบุคคล ในขณะที่เดียวกันบุคคลก็มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของกลุ่มด้วย ซึ่งพฤติกรรมมีผลมาจากพฤติกรรมของแต่ละคนด้วยเช่นกัน

3) **สิ่งแวดล้อม** สิ่งแวดล้อมรอบตัวมนุษย์จะเป็นตัวกำหนดการแสดงออก ซึ่งแยกได้ออกเป็น 2 ประเภท คือสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทางสังคม

3.1) สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ เป็นปัจจัยหนึ่งที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมมนุษย์ ทั้งทางด้านนิสัยใจคอ ความคิด การแต่งกาย การประกอบอาชีพ เป็นต้น สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติที่มีความเกี่ยวข้องกับพฤติกรรมของมนุษย์ที่สำคัญ ได้แก่ (ณรงค์ เสงี่ยมประชา, 2538: 122-123)

3.1.1) เวลา การกระทำและพฤติกรรมของมนุษย์จะเป็นเปลี่ยนไปตามเวลา ฤดูกาล เช่น นอนกลางวัน กลางวันทำงาน หน้าฝนเพาะปลูก หน้าแล้งหาของป่ามาขาย เป็นต้น

3.1.2) พื้นดินและพื้นน้ำ มนุษย์ที่อยู่ตามชายฝั่งทะเลมีกิจกรรมทางเศรษฐกิจและชีวิตความเป็นอยู่แบบหนึ่ง และมนุษย์ที่อยู่บนผืนแผ่นดินก็จะมีลักษณะชีวิตความเป็นอยู่ลักษณะหนึ่ง ผู้คนที่อยู่บริเวณที่ราบลุ่มจะประกอบอาชีพการเพาะปลูก แต่ผู้คนที่อยู่บนพื้นที่อื่นซึ่งแห้งแล้งอาจประกอบอาชีพการเลี้ยงสัตว์

3.1.3) ภูมิอากาศ อากาศมีผลต่ออาชีพ การแต่งกาย อารมณ์ ฯลฯ ดังพบได้จากปรากฏการณ์ทางสังคม เช่น คนที่อยู่ในเขตร้อนจะมีลักษณะทางกายภาพ และมีวิถีการดำเนินชีวิตที่แตกต่างจากผู้ที่อยู่ในเขตร้อน อากาศที่ร้อนอบอ้าวเกินไป อาจมีส่วนกระตุ้นให้เกิดพฤติกรรมก้าวร้าวได้

3.1.4) ทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรธรรมชาติซึ่งแตกต่างกันไปในแต่ละท้องถิ่น ในแต่ละสังคมทำให้กิจกรรมของมนุษย์แตกต่างกันออกไป ในภาคตะวันออกเฉียงใต้น้ำมันดิบมาก ประเทศแถบนั้นจึงมีกิจกรรมการขุดเจาะน้ำมันและกลั่นน้ำมันเพื่อจำหน่ายเป็นอาชีพหลัก

3.2) สิ่งแวดล้อมทางสังคม สิ่งแวดล้อมทางสังคมที่มีอิทธิพลต่อการแสดงออกและพฤติกรรมของมนุษย์มีหลายปัจจัย ดังนี้

3.2.1) ครอบครัว สังคมที่บุคคลมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดและต่อเนื่องมากที่สุดของมนุษย์คือ ครอบครัว บุคคลแสดงพฤติกรรมโดยการเรียนรู้ได้รับอิทธิพลจากทัศนคติ ค่านิยมของพ่อ แม่ พี่ชาย น้องสาว และบุคคลอื่นในครอบครัว เช่น บุตรชายตีเมียตามแบบอย่างพ่อ เด็กหญิงเจ้าอารมณ์ขี้บ่นตามแบบพฤติกรรมและบุคลิกภาพของแม่ เป็นต้น ครอบครัวเป็นสถาบันทางสังคมที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของบุคคล

มากที่สุด พฤติกรรมการอบรมเลี้ยงดู การแสดงตนเป็นแม่แบบที่ดีของพ่อและแม่ และความสัมพันธ์ระหว่างพ่อแม่กับเด็ก ล้วนมีผลต่อพฤติกรรมของลูกทั้งสิ้น เช่น เด็กที่เติบโตในครอบครัวที่นิยมความรุนแรง ทั้งร่างกายและวาจาก็มักจะมีพฤติกรรมก้าวร้าวและรุนแรงด้วย (ศิริินภา จามรมาน และปนัดดา ชำนาญสุข, 2548 : 21)

3.2.2) เพื่อน เพื่อนมีความสำคัญต่อการดำเนินชีวิตของแต่ละบุคคลมาก พฤติกรรมของบุคคลจะดีหรือชั่วในส่วนหนึ่งก็มาจากเพื่อน เพราะความสัมพันธ์ที่มีต่อกันในกลุ่มเพื่อนมีอิทธิพลซึ่งกันและกัน เช่น วัยรุ่นสูบบุหรี่ หรือดื่มเหล้า เพื่อให้เป็นจุดสนใจของเพศตรงข้าม การเลียนแบบการแต่งกาย การใช้ภาษาตามอย่างกลุ่มเพื่อน ดังนั้นถ้าหากบุคคลเลือกคบเพื่อนที่มีคุณสมบัติที่ดี เช่น ขยันเรียน ขยันทำงาน กิริยามารยาทเรียบร้อย มีความซื่อสัตย์ มีความกตัญญูกตเวที เป็นต้น บุคคลนั้นก็ได้อย่างในการพฤติกรรมเป็นคนดีเช่นกัน ในทางตรงข้าม ถ้าบุคคลเลือกคบเพื่อนผิด เช่น คบเพื่อนที่เสพยาเสพติด ลักเล็กขโมยน้อย ขี้เกียจ ชอบหนีเรียนหรือเพื่อนที่ชอบทำตัวเป็นนักเลง ชอบพกพาอาวุธและยกพวกหาเรื่องกับกลุ่มอื่น เป็นต้น ถ้าบุคคลได้คบเพื่อนประเภทดังกล่าวนี้ อาจจะได้รับความสะดวกสบายในภายหลัง ผลกระทบที่ตามมาคือมีผลต่ออนาคตและการดำรงชีวิตในสังคม (สงวน สุทธิเลิศอรุณ, 2546: 44)

3.2.3) สื่อมวลชน ในสังคมปัจจุบัน บุคคลทุกเพศทุกวัยส่วนใหญ่จะผูกพันกับสื่อมวลชน ได้แก่ รายการวิทยุ รายการโทรทัศน์ ภาพยนตร์ วิทยุทัศน์ อินเทอร์เน็ต และสิ่งพิมพ์อื่นๆ การนำเสนอข้อมูลผ่านสื่อมวลชน โดยการนำเสนอในบางครั้งอาจจะกระตุ้นให้เกิดพฤติกรรมในเชิงบวก เช่น การรณรงค์ให้งดเหล้าในช่วงเข้าพรรษา การต่อต้านการข่มขืนสตรีและเด็ก เป็นต้น แต่ในบางครั้งอาจกระตุ้นให้เกิดพฤติกรรมเชิงลบ ได้แก่ การดื่มสุรา การสูบบุหรี่ตามตัวแบบที่ปรากฏจากการนำเสนอของสื่อหรือพฤติกรรมการบริโภควัตถุนิยม เป็นต้น (ศิริินภา จามรมาน และปนัดดา ชำนาญสุข, 2548: 21) นั่นคือ ถ้าบุคคลรู้จักเลือกสื่อมวลชนที่เหมาะสมกับวุฒิภาวะของตนก็จะสามารถเลือกรับข่าวสาร ข้อมูลและความรู้ที่เป็นประโยชน์ต่อตนเองได้ ซึ่งมีผลต่อการกระตุ้นพฤติกรรม หากบุคคลเลือกสื่อที่ไม่เหมาะสมกับตนแล้วจะเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดพฤติกรรมเบี่ยงเบนได้

3.2.4) วัฒนธรรม วัฒนธรรมเกิดจากการสร้างสรรค์ของมนุษย์ ทั้งวัฒนธรรมที่เป็นวัตถุ อันได้แก่ เครื่องไม้เครื่องมือต่างๆในชีวิตประจำวันและวัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุ เช่น ความเชื่อ ค่านิยม ประเพณี บรรทัดฐานทางสังคม เป็นต้น วัฒนธรรมมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของมนุษย์เป็นอย่างมาก ทำให้พฤติกรรมของมนุษย์แตกต่างกันไปตามวัฒนธรรมของกลุ่มตนเอง ดังนั้น การทำความเข้าใจกับพฤติกรรมต้องพิจารณาในแง่มุมมองของวัฒนธรรมตามไปด้วย (สิทธิโชค วราสันติกุล, 2529)

กล่าวโดยสรุปคือ การเรียนรู้ทางสังคมคือการรับเอาแบบต่างๆ จากพฤติกรรมของตัวแบบ ทั้งที่เป็นสิ่งมีชีวิตและสิ่งไม่มีชีวิต มาเป็นฐานของการกระทำและพฤติกรรมที่จะเกิดขึ้น ผ่านพฤติกรรมการคล้อยตาม การเชื่อฟังผู้มีอำนาจ ความร่วมมือ การแข่งขันและพฤติกรรมการช่วยเหลือ อย่างไรก็ตามพฤติกรรมด้านบวกในสังคมนับเป็นพัฒนาการของการเรียนรู้ที่จะสามารถมีส่วนพัฒนาสังคมได้ แต่ถ้าหากสภาพแวดล้อมที่รายล้อมเรามีสถานะที่เป็นด้านลบ สังคมเสื่อมโทรม ผู้คนมีความก้าวร้าว เราจะสามารถรับเอาพฤติกรรมเหล่านั้นมาปฏิบัติได้ รวมไปถึงจะเกิดผลกระทบจากพฤติกรรมเหล่านั้นด้วย การเรียนรู้ทางสังคมมีผลต่อพฤติกรรมสังคม เมื่อทุกคนในสังคมต่างแสดงพฤติกรรมแล้วมาอยู่รวมกันเป็นสังคมเพื่อตอบสนองความเป็นมนุษย์ก็จะกลายเป็นพฤติกรรมสังคม พฤติกรรมของคนหนึ่งก็จะมีผลต่อคนอื่นๆ ในสังคมด้วยเช่นกัน

ความสำคัญของการเรียนรู้ทางสังคมคือสามารถสะท้อนให้เห็นถึงองค์ประกอบของการเรียนรู้และลักษณะของปัจจัยที่กระตุ้นให้เกิดการเรียนรู้ของเด็กและเยาวชน การศึกษาแนวความคิดการเรียนรู้จะสามารถช่วยให้ผู้ศึกษาเข้าใจลักษณะของปัจจัยที่เข้ามาขับเคลื่อนเด็กและเยาวชนให้เกิดการเรียนรู้ สามารถจำแนกได้

ว่าปัจจัยต่างๆที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับการตัดสินใจเสพยาเสพติดของเด็กและเยาวชนมีปัจจัยลักษณะใดบ้าง ซึ่งเหล่านี้จะทำให้การสรุปและอภิปรายผลเกี่ยวกับพฤติกรรมการณ์การเรียนรู้ชัดเจนและถูกต้องยิ่งขึ้น

การเลียนแบบ

การเลียนแบบ หมายถึง พฤติกรรมเอาอย่างภายใต้กระบวนการที่ถูกเร้าและชี้แนะซึ่งเกิดจากการสังเกตพฤติกรรมที่เห็นจากคนหรือสิ่งแวดล้อม พฤติกรรมเลียนแบบเป็นพฤติกรรมของผู้เลียนแบบ ซึ่งแสดงออกโดยอาศัยพฤติกรรมของตัวแบบเป็นต้นแบบตัวแบบ ประพฤติตนปฏิบัติอย่างไร แสดงกิริยาอาการอย่างไร ผู้เลียนแบบก็กระทำอย่างนั้นด้วย ฝ่ายตัวแบบอาจมีตัวตนอยู่จริงๆ ในอดีตและปัจจุบันหรืออาจจะเป็นตัวแบบในจินตนาการ เช่น ในนวนิยายและวรรณคดี พฤติกรรมเลียนแบบอาจเหมือนกันหรือเป็นอยู่แตกต่างกับพฤติกรรมบางส่วนหรือทั้งหมดของตัวแบบในระดับที่มีความแตกต่างกันบ้าง จนกระทั่งไม่มีความแตกต่างระหว่างกันกล่าวคืออาจเหมือนกันทุกประการในด้านการประพฤติปฏิบัติตนตลอดจนถึงวิถีชีวิตของผู้เลียนแบบทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความสามารถความรู้สึกความเลื่อมใส ศรัทธา ทศนคติ ค่านิยม อุดมคติ ของผู้เลียนแบบ และความสำคัญหรืออิทธิพลของตัวแบบที่มีต่อผู้เลียนแบบรวมทั้งสถานการณ์แวดล้อมอื่นๆ ด้วย (รุจิรัชญาณันท์ ชัยแก้ว, 2554) จึงกล่าวสรุปได้ว่า การเลียนแบบ หมายถึง การปรับเปลี่ยน หรือพยายามแสดงพฤติกรรมตามวิถีชีวิต โดยที่ทำตามตัวแบบซึ่งอาจจะที่มีชีวิตหรือไม่มีชีวิตหรือทั้งสองอย่างก็ได้ พฤติกรรมที่แสดงออกมานั้นอาจเหมือนหรือทำได้ดีกว่าตัวแบบก็เป็นได้ แต่อยู่ภายใต้ปัจจัยภายใน ความรู้สึก ความสัมพันธ์ และอิทธิพลของตัวแบบ รวมทั้งสภาพแวดล้อมอื่นๆ ด้วย

ลักษณะของตัวแบบ

ลักษณะของตัวแบบสามารถแบ่งตัวแบบได้ 2 ชนิด คือ

- 1) ตัวแบบที่มีชีวิตจริง (live model) หมายถึง ตัวแบบที่มีชีวิต ซึ่งผู้สังเกตสามารถปฏิสัมพันธ์หรือสังเกตโดยตรง ไม่ต้องผ่านสื่อหรือสัญลักษณ์อื่น
- 2) ตัวแบบสัญลักษณ์ (symbolic model) หมายถึงตัวแบบที่บุคคลสังเกตผ่านสื่อหรือสัญลักษณ์ เช่น ตัวแบบที่ปรากฏตามการบอกเล่า ในหนังสือ แถบบันทึกภาพ หรือผ่านทางสื่อมวลชนต่างๆ เช่น โทรทัศน์ วิทยุ หนังสือ เป็นต้น

ลักษณะของบุคคลจะแสดงพฤติกรรมตามตัวแบบหรือไม่ขึ้นอยู่กับสาเหตุ 3 ประการ (สงวน สุทธิเลิศอรุณ, 2527: 82 อ้างใน อับดุลรอฮิม สาเมาะ, 2545) ดังนี้

- 1) ถ้าตัวแบบมีความสัมพันธ์ที่ดี และมีความใกล้ชิดผูกพันกับเด็กมาก เด็กก็จะเลียนแบบลักษณะหรือพฤติกรรมของตัวแบบมาก
- 2) ถ้าเด็กสนใจในตัวแบบมาก จะเลียนแบบตัวแบบได้มาก
- 3) ถ้าผลของพฤติกรรมที่ตัวแบบได้รับออกมาในทางที่น่าพึงพอใจ เด็กย่อมอยากเลียนแบบเพื่อให้ได้ผลที่น่าพึงพอใจนั้นบ้าง

องค์ประกอบที่มีอิทธิพลต่อการเรียนรู้โดยการเลียนแบบ

การเรียนรู้โดยการสังเกตจากตัวแบบนั้นจะได้ผลมากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับองค์ประกอบหลายประการด้วยกัน ดังต่อไปนี้

- 1) คุณสมบัติของตัวแบบ ตัวแบบที่มีลักษณะสถานภาพทางสังคมสูงเป็นคนเด่นมีเกียรติยศมีชื่อเสียงเป็นที่ยอมรับของคนโดยทั่วไป มีความสามารถความชำนาญพิเศษเฉพาะด้าน ตัวแบบที่มีลักษณะเหล่านี้จะมีอิทธิพลมากสามารถดึงดูดความสนใจจากบุคคลอื่นได้มากกว่าตัวแบบที่มีลักษณะตรงกันข้ามกัน ที่กล่าวมาแล้วนอกจากนี้ยังพบว่าผู้เรียนจะเลียนแบบพฤติกรรมจากตัวแบบที่มีลักษณะชอบใจดีมากกว่าตัวแบบที่มีลักษณะตรงกันข้าม
- 2) ความคล้ายคลึงกันระหว่างบุคคลที่ใช้เป็นตัวแบบและผู้สังเกตในด้านต่างๆเช่น อายุ เพศ รวมทั้งระดับความสามารถการเลียนแบบจะน้อยลงตามระดับความแตกต่างกันระหว่างตัวแบบและผู้สังเกต
- 3) การใช้ตัวแบบอาจใช้ได้ทั้งตัวแบบชีวิตจริงหรือตัวแบบที่สมมุติขึ้นก็ได้ อาจจะเป็นคนหรือเป็นตัวการ์ตูนตุ๊กตาหรือสัตว์ แต่พบว่าตัวแบบที่เป็นคนจริงๆจะมีอิทธิพลต่อการเรียนรู้ประเภทนี้มากกว่า
- 4) ชนิดของพฤติกรรม พฤติกรรมที่มีลักษณะซับซ้อนจะเลียนแบบได้ยากต้องใช้การสังเกตหลายๆครั้ง พฤติกรรมที่แสดงออกถึงความก้าวร้าวรุนแรงทั้งหลายจะถูกเลียนแบบได้ง่ายและรวดเร็ว
- 5) ผู้เรียนจะเลียนแบบวิธีการตามมาตรฐานการให้รางวัลกับตนเองจากตัวแบบ ถ้าผลของพฤติกรรมที่ตัวแบบได้รับหรือผลกรรมออกมาในทางที่น่าพึงพอใจ เด็กย่อมอยากเลียนแบบเพื่อให้ได้ผลที่น่าพึงพอใจนั้นบ้าง เช่น การที่ตัวแบบได้รับเป็นการลงโทษ การไม่ได้รับการยอมรับ ความไม่สนใจของคนรอบข้าง คำตำหนิ ฯลฯ ซึ่งพฤติกรรมที่ได้รางวัลจะถูกเลียนแบบมากกว่าพฤติกรรมที่แสดงออกไปแล้วได้รับการลงโทษ (อัจฉรา ธรรมาภรณ์ลล, 2531)

โดยสรุปแล้ว พบว่าองค์ประกอบที่มีอิทธิพลต่อการเลียนแบบ ส่วนมากจะเป็นตัวแบบที่มีความใกล้ชิดกับผู้เรียนรู้ ซึ่งหากเปรียบเทียบกับตัวแบบในสังคมที่มีความใกล้ชิดและมีอิทธิพลกับผู้เรียนมากที่สุดคือ พ่อและแม่ พฤติกรรมที่พ่อแม่แสดงออกจะเป็นพฤติกรรมบุคคลหรือพฤติกรรมทางสังคมก็มีผลต่อการเรียนรู้ การจดจำ และเข้าสู่กระบวนการการเลียนแบบได้ ลักษณะของตัวแบบและผู้เรียนที่คล้ายคลึงกันมีผลต่อการเกิดพฤติกรรมเลียนแบบ ตัวอย่างเช่นเพื่อนรุ่นเดียวกัน อยู่ในโรงเรียนเดียวกัน ชุมชนเดียวกัน ก็จะมีพฤติกรรมทางสังคมที่แสดงออกมามีคล้ายๆกัน ข้อสรุปเหล่านี้จะสามารถเป็นพื้นฐานในการคิดวิเคราะห์เกี่ยวกับประเด็นขององค์ประกอบที่มีอิทธิพลต่อการเลียนแบบและสะท้อนแนวทางในการวิเคราะห์ผลในส่วนของปัจจัยบุคคลที่มีผลต่อการเลียนแบบพฤติกรรมที่เกี่ยวข้องกับยาเสพติดของเด็กและเยาวชนได้

การตีตรา

การตีตราทางสังคมเป็นการชี้ให้เห็นว่า ผู้ที่มีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในการประทับตราก็คือกลุ่มที่มีอำนาจเพราะกลุ่มที่มีอำนาจเป็นผู้ที่สร้างกฎหมายและกฎเกณฑ์ต่างๆขึ้นมาใช้บังคับสมาชิกในสังคมและเป็นผู้ที่คอยชี้ว่าใครคือผู้กระทำผิดหรือผู้เบี่ยงเบน ซึ่งแน่นอนผู้ที่ถูกประทับตราจะได้แก่ กลุ่มที่ไม่มีอำนาจ เช่น คนชั้นต่ำคนจน ชนกลุ่มน้อย ในขณะที่คนที่มีอำนาจและชนชั้นสูงมักจะไม่ถูกประณามและลงโทษถึงแม้จะเป็นผู้กระทำผิดหรือเป็นผู้เบี่ยงเบนก็ตาม ดังนั้นพฤติกรรมใดเป็นการเบี่ยงเบนหรือไม่จะเป็นเรื่องที่ถูกระบุโดยมาตรฐานและการตัดสินของกลุ่มที่มีอำนาจในสังคมและกฎเกณฑ์ที่ตัดสินใจว่าใครคือผู้เบี่ยงเบน จึงเป็นเรื่องที่พิจารณาจากลักษณะของตัวผู้กระทำมิใช่พิจารณาจากลักษณะของการกระทำ สารสำคัญของทฤษฎีตีตรานี้กล่าวไว้ว่าแม้พฤติการณ์อาชญากรรมหรือการกระทำผิดจะเป็นสิ่งเลวร้ายแต่ที่ร้ายยิ่งกว่าคือการที่สังคมพยายามผลักดันให้ผู้กระทำผิดถลำลึกกลงไปในทางที่ผิด เป็นภัยแก่สังคมอย่างมากยิ่งขึ้น โดยไม่ยอมเปิดโอกาสให้บุคคลที่ประพฤติดีกกลับตัวเป็นคนดี (จิรุจจ์ พรหมโมบาล, 2530) ทั้งนี้สรุปได้ว่า การตีตราทางสังคม หมายถึงการลงความเห็นว่าบุคคลเป็นคนไม่ดี มีความผิด ไม่เหมือนจากคนอื่นฯทั่วไป มีพฤติกรรมที่ไม่ดีจากการกระทำผิดในช่วงหนึ่งของชีวิต และเชื่อว่าจะเป็นเช่นนั้นตลอดไป รวมไปถึงการแสดงออกให้เห็นถึงความเชื่อนั้น เช่น การ

เยาะเย้ย ถากถาง ข้ำเติม การทอดทิ้ง ละเลย เลือกลงปฏิบัติ แบ่งแยก กีดกัน ไม่เชื่อมั่น ไม่ไวใจ ทั้งนี้จะสามารถนำไปสู่การเลือกปฏิบัติได้

กระบวนการตีตรา

กระบวนการตีตราเริ่มจากการรับรู้ของบุคคล ซึ่งการเกิดการรับรู้มีผลถึงการแสดงออกทางพฤติกรรมของบุคคล และสามารถแบ่งผลจากการรับรู้ของการตีตราออกเป็น 3 ชั้น คือ

ชั้นที่ 1 การที่บุคคลในสังคมตีตราในรูปแบบนามธรรมและรูปธรรม เช่น เจตคติของบุคคลในสังคมว่าเด็กและเยาวชนที่อาศัยอยู่กับครอบครัวที่มีประวัติเสพยาเสพติดต้องเกี่ยวข้องกับยาเสพติดเช่นกัน ซึ่งความคิดเหล่านี้มีผลต่อตัวเด็กและเยาวชนคือ ทำให้บุคคลในสังคมหลีกเลี่ยงการคบหาเด็กและเยาวชนหรือผู้ที่มีบุคคลในครอบครัวเกี่ยวข้องกับยาเสพติด

ชั้นที่ 2 มีคติดต่อดังกล่าวทำให้เกิดผลทั้งด้านความรู้สึกนึกคิดจนถึงเกิดพฤติกรรมการแสดงสีหน้า ท่าทาง กีดกันกลุ่มคนที่มีพฤติกรรมแตกต่างจากสังคม จนกลุ่มคนที่ถูกตีตรารับรู้ตัวเองคือความแตกต่างในสังคมนั้น

ชั้นที่ 3 การเลี่ยงการถูกตีตรา ผู้ที่ถูกตีตราพยายามเลี่ยงการเผชิญหน้ากับสังคม เพื่อลดการตอกย้ำ เพราะเชื่อว่าตนเองคือความแตกต่างในสายตาของคนในสังคม (Crocker Major และ Steele, 1998 อ้างใน วศรี คำหอม, 2552)

ความสำคัญของการทำความเข้าใจกับกระบวนการตีตรา คือการได้เข้าใจขั้นตอนของการตีตราว่าแต่ละขั้นตอนมีผลต่อการผลักดันให้เด็กและเยาวชนกรทำความผิดและตัดสินใจเสพยาเสพติดได้อย่างไร

วิธีการวิจัย

วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ซึ่งเป็นวิธีวิจัยที่จะช่วยให้ผู้ศึกษาเข้าใจบริบทของบุคคลและสังคมแวดล้อมของเด็กและเยาวชนได้ชัดเจน ช่วยให้เห็นปรากฏการณ์ของปัญหาการเสพยาเสพติดของเด็กและเยาวชนในเงื่อนไขที่เกี่ยวพันกันหลายๆหน่วยกลุ่มสังคม และแสดงให้เห็นถึงความจริงของระบบความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างเด็กและเยาวชนกับบุคคลที่อยู่รายล้อมรอบตัว โดยเฉพาะกับครอบครัว เพื่อนญาติ และคนในชุมชน

วิธีวิจัยเชิงคุณภาพที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้ ประกอบด้วยวิธีการสัมภาษณ์ ดังนี้

1) การสัมภาษณ์โดยใช้แบบสอบถามแบบมีโครงสร้าง (Structured Questionnaires) โดยใช้แบบบันทึกข้อมูลที่สร้างขึ้น ซึ่งเป็นแบบบันทึกที่มีทั้งแบบกำหนดตัวเลือกและแบบปลายเปิด ผู้ศึกษาจะใช้ข้อมูลนี้สัมภาษณ์เด็กและเยาวชนและเด็กและเยาวชนในศูนย์ฝึกฯ ทั้งชายและหญิงจำนวน 128 คน โดยคัดเลือกจากเด็กและเยาวชนชายและหญิงที่ถูกคัดกรองอยู่ในโปรแกรมบำบัดยาเสพติดของศูนย์ฝึกและอบรมเด็กและเยาวชนและเข้ารับการฝึกและอบรมระหว่างวันที่ 1 กรกฎาคม 2556 ถึง 30 มิถุนายน 2557 ทั้งนี้แบบบันทึกนี้จะช่วยให้ผู้ศึกษาได้ข้อมูลเกี่ยวกับลักษณะทางประชากร ความสัมพันธ์ในครอบครัว ประวัติการถูกดำเนินคดี การตัดสินใจเสพยาหรือขายยาเสพติด พฤติกรรมเกี่ยวกับการเสพยาและการจำหน่ายยาเสพติดของเด็กและเยาวชน รวมไปถึงแนวโน้มการเกี่ยวข้องกับยาเสพติดหลังพ้นโทษ ลักษณะของข้อมูลที่ได้จากแบบบันทึกนี้มีทั้งข้อมูลเชิงปริมาณ เช่น อายุ เพศ ระดับการศึกษา ลักษณะการซื้อและขายยาเสพติด เป็นต้น และข้อมูลเชิงคุณภาพจากคำถามปลายเปิด เช่น ลักษณะความสัมพันธ์ในครอบครัว ลักษณะพฤติกรรมเสี่ยงสภาพแวดล้อมที่อยู่อาศัย เป็นต้น

2) การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth interview) เป็นการศึกษาที่เน้นไปที่การศึกษาข้อเท็จจริงที่ช่วยอธิบายประสบการณ์และสาเหตุการตัดสินใจเสพยาเสพติด ความเข้าใจเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ การเลียนแบบ และการถูกตีตราจากสังคมที่มีผลต่อการตัดสินใจเสพยาเสพติด ซึ่งจะใช้สัมภาษณ์เด็กและเยาวชนจำนวน 3 คน

พื้นที่ในการศึกษา ประชากร กลุ่มตัวอย่าง

3.1) พื้นที่ในการศึกษา การศึกษาคั้งนี้กำหนดพื้นที่ศึกษาที่ศูนย์ฝึกและอบรมเด็กและเยาวชนเขต 1 จ.ระยอง (เลขที่ 144/1 หมู่ที่ 2 ถนนสุขุมวิทตำบล เนินพระ อำเภอเมือง จังหวัด ระยอง 21000)

3.2) ประชากรและกลุ่มตัวอย่างในการศึกษา การเก็บข้อมูลในส่วนแรกเป็นการใช้แบบบันทึกเก็บข้อมูลจากเด็กและเยาวชนที่ตัดสินใจถูกดำเนินคดีเสร็จสิ้นระหว่างวันที่ 1 กรกฎาคม 2556 ถึง 30 มิถุนายน 2557 ภายใต้กรอบระยะเวลา 1 ปี ซึ่งครอบคลุมกลุ่มเด็กและเยาวชนดังต่อไปนี้

1) เด็กและเยาวชนชายในศูนย์ฝึกและอบรมเด็กและเยาวชนเขต 1 จ.ระยอง

2) เด็กและเยาวชนหญิงในศูนย์ฝึกและอบรมเด็กและเยาวชนเขต 1 จ.ระยอง

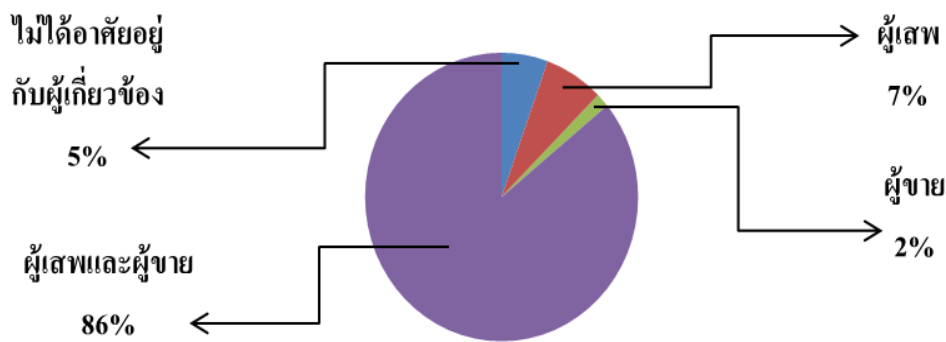
ทั้งนี้วิธีการคัดกรองเด็กและเยาวชนจากคำแนะนำของเจ้าหน้าที่เป็นขั้นตอนแรก ซึ่งโดยพื้นฐานแล้วจะเลือกตัวอย่างจากเด็กและเยาวชนที่พร้อมจะให้ข้อมูลและมีประสบการณ์ด้านยาเสพติดโดยตรง ลำดับต่อมาผู้ศึกษาจึงคัดเลือกจากแฟ้มประวัติเด็กและเยาวชนในกลุ่มเสพยาเสพติด และลำดับสุดท้ายคัดเลือกจากรายชื่อในแต่ละเดือนตามสัดส่วนตัวอย่างที่เหมาะสม ทั้งนี้เพื่อให้ได้กลุ่มตัวอย่างที่สามารถตอบคำถามการวิจัยได้ครบถ้วนและครอบคลุมตามขอบเขตประชากรที่กำหนดไว้

3.3) ประชากรและกลุ่มตัวอย่างสัมภาษณ์เชิงลึก มีวิธีการคัดเลือกโดยใช้ฐานข้อมูลจากการสัมภาษณ์โดยแบบบันทึก ผู้ศึกษาจะคัดเลือกเด็กและเยาวชนที่มีประสบการณ์เกี่ยวกับการเสพยาเสพติดโดยตรงและมีความพร้อมที่จะให้สัมภาษณ์เชิงลึก ลำดับต่อมาคัดเลือกจากประวัติและพฤติกรรมกรรมการเสพยาเสพติดจากข้อมูลแบบสอบถามในขั้นต้นโดยเน้นที่เด็กและเยาวชนที่มีประสบการณ์ตรงในการเสพยาเสพติด เด็กและเยาวชนที่อยู่ในครอบครัวที่มีสมาชิกในบ้านเสพยาหรือขายยาเสพติด เด็กและเยาวชนที่อยู่ในกลุ่มแก๊งค์ที่เพื่อนเสพยาหรือขายยาเสพติด เด็กและเยาวชนที่อาศัยอยู่ในชุมชนที่เป็นแหล่งยาเสพติด และเด็กและเยาวชนที่มีเงื่อนไขในการตัดสินใจเสพยาเสพติดที่น่าสนใจ ทั้งนี้จะเลือกสัมภาษณ์เด็กและเยาวชนที่เจ้าหน้าที่แนะนำว่าสามารถให้ข้อมูลที่ตอบวัตถุประสงค์งานวิจัยได้ในลำดับต่อมา

ผลการศึกษา

กลุ่มบุคคลที่เกี่ยวข้องกับยาเสพติดที่เด็กและเยาวชนอยู่ร่วมด้วย

จากการเก็บข้อมูลพบว่าบุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับเด็กและเยาวชนกลุ่มตัวอย่างมีทั้งหมด 4 กลุ่ม ได้แก่ คนในครอบครัว เพื่อน คู่รัก และคนในชุมชน ซึ่งแต่ละกลุ่มบุคคลล้วนมีความเกี่ยวข้องกับยาเสพติด จากการเก็บข้อมูลพบว่าเด็กและเยาวชนร้อยละ 95 อาศัยและอยู่ร่วมกับบุคคลที่เกี่ยวข้องกับยาเสพติดทั้งที่เป็นผู้เสพยา ผู้ค้า และผู้ที่ทั้งเสพยาและค้ายาเสพติด โดยมีรายละเอียดของสถิติดังแผนภาพที่ 1

แผนภูมิที่ 1 ลักษณะของบุคคลที่เกี่ยวข้องกับยาเสพติดที่เด็กและเยาวชนอยู่ร่วมด้วย

อย่างไรก็ตามสถิตินี้ที่สะท้อนให้เห็นว่าเด็กและเยาวชนส่วนใหญ่อาศัยอยู่กับผู้ที่มีประสบการณ์และเกี่ยวข้องกับยาเสพติด เพราะการอาศัยอยู่ร่วมกันคือใช้เวลาในแต่ละวันอยู่กับบุคคลนั้นเป็นส่วนใหญ่ ทำให้เด็กและเยาวชนพบเห็นพฤติกรรมต่างๆของบุคคลที่อยู่ร่วมกัน นั้นหมายถึงเด็กและเยาวชนจะมีโอกาสในการเข้าถึงและเรียนรู้เรื่องราวเกี่ยวกับยาเสพติด โดยเฉพาะอย่างยิ่งหากบุคคลที่อาศัยอยู่ร่วมกันเป็นบุคคลที่เด็กและเยาวชนใกล้ชิด บุคคลที่เยาวชนให้ความเชื่อถือและศรัทธา จะมีผลในเชิงกระตุ้นให้เด็กและเยาวชนรู้จักและมีทัศนคติเชิงบวกกับยาเสพติดมากขึ้น และจากการเก็บข้อมูลพบว่าเด็กและเยาวชนที่อาศัยอยู่ร่วมกับบุคคลที่มีความเกี่ยวข้องกับยาเสพติดมีความเกี่ยวข้องกับเยาวชนเป็น เพื่อน ร้อยละ 36 พี่น้อง ร้อยละ 27 และพ่อแม่ ร้อยละ 18 ญาติ² ร้อยละ 11 คู่รัก³ ร้อยละ 7 และสมาชิกในชุมชน ร้อยละ 1 โดยแต่ละกลุ่มบุคคลมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมและการตัดสินใจเสพยาเสพติดของเด็กและเยาวชน ดังนี้

1) คนในครอบครัว คนในครอบครัวเป็นบุคคลที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของเด็กและเยาวชน เพราะเป็นบุคคลที่ใกล้ชิดกับเด็กและเยาวชนมากที่สุด จากการเก็บข้อมูลในส่วนนี้ พบว่าเด็กและเยาวชนมีคนในครอบครัวที่เกี่ยวข้องกับยาเสพติดมากกว่าร้อยละ 70 และมีจำนวนคนในครอบครัวที่เกี่ยวข้องกับยาเสพติดอย่างน้อย 1 คน ร้อยละ 39 นั่นคือมากกว่าครึ่งของเด็กและเยาวชนที่มีการเรียนรู้และพบเห็นพฤติกรรมการเสพยาเสพติดของคนในครอบครัว นอกจากนี้ยังพบอีกว่าคนในครอบครัวที่เด็กและเยาวชนอาศัยอยู่ร่วมด้วยและเกี่ยวข้องกับยาเสพติดเกี่ยวข้องกับเยาวชนเป็น พี่ (ร้อยละ 39 จากจำนวนเด็กและเยาวชนที่มีคนในครอบครัวเกี่ยวข้องกับยาเสพติด) รองลงมา คือ ลูกพี่ลูกน้อง (ร้อยละ 19) พ่อ (ร้อยละ 18) และแม่ (ร้อยละ 10)

ครอบครัวที่เกี่ยวข้องกับยาเสพติดเป็นปัจจัยสำคัญที่มีอิทธิพลที่ทำให้เด็กและเยาวชนตัดสินใจเสพยาเสพติดได้ เนื่องจากครอบครัวเป็นสถาบันแรกและทำหน้าที่อบรมขัดเกลานิสัย ปลูกฝังค่านิยม สั่งสอนให้รู้จักผิดชอบชั่วดี ทั้งยังเป็นต้นแบบของพฤติกรรมให้กับเด็กและเยาวชน ในขณะเดียวกัน หากครอบครัวมีความบกพร่อง คือสมาชิกบางคนขาดศีลธรรม ติดการพนัน ติดเหล้า หรือเสพยาเสพติด เด็กและเยาวชนก็จะได้รับผลกระทบและได้รับอิทธิพลเช่นกัน กล่าวคือ ครอบครัวมีพฤติกรรมเช่นไรเด็กและเยาวชนก็มีแนวโน้มในการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมตนเองให้เป็นเช่นนั้น

2) เพื่อน แม้ว่าเพื่อนจะไม่ใช่อีกคนใกล้ชิดอย่างคนในครอบครัว แต่สำหรับช่วงวัยของเด็กและเยาวชนเพื่อนคือบุคคลที่มีความสำคัญที่สุด จากการเก็บข้อมูลในส่วนนี้พบว่า เพื่อนเป็นบุคคลที่ทำให้เด็กและเยาวชนตัดสินใจเสพยามากที่สุด (ร้อยละ 50 ของเด็กและเยาวชนทั้งหมดที่ตัดสินใจเสพยาเสพติดเพราะบุคคลใกล้ชิด)

² ญาติ หมายถึง บุคคลที่ไม่ใช่ พ่อ แม่ หรือพี่น้องร่วมบิดา มารดา

³ คู่รัก หมายถึง คู่ครองที่อยู่พักในที่พักเดียวกัน

โดยเฉพาะอย่างยิ่งเด็กและเยาวชนชายยอมรับว่าเพื่อนมีอิทธิพลต่อตนเองมาก ด้วยช่วงวัยที่ต้องการการยอมรับจากกลุ่มเพื่อนมีผลทำให้เด็กและเยาวชนให้ความสำคัญกับเพื่อน การตัดสินใจทำกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อต้องการสร้างความเชื่อใจและการยอมรับจากเพื่อนเป็นสิ่งที่วัยรุ่นมักทำ ทั้งนี้การตัดสินใจเสพยาเพราะเพื่อนก็เช่นกันนับเป็นพฤติกรรมกลุ่มที่เด็กและเยาวชนเชื่อว่าสามารถสร้างความสัมพันธ์ที่กระหว่างตนเองกับเพื่อนได้

3) คู่รัก จากการเก็บข้อมูลในส่วนนี้พบว่า คู่รักมีอิทธิพลต่อเด็กและเยาวชนหญิงมาก ซึ่งมากกว่าร้อยละ 38 ของเด็กและเยาวชนหญิงตัดสินใจเสพยาเสพติดเพราะคู่รัก เด็กและเยาวชนหญิงยอมรับว่าการตัดสินใจเสพยาเพราะคู่รักมาจากการปรับตัวตามแบบคู่รัก ทั้งนี้เพื่อเป็นการแสดงให้คู่รักเห็นว่าเด็กและเยาวชนยอมรับพฤติกรรมของคู่รัก

4) สมาชิกในชุมชน คนใกล้บ้านหรือคนในละแวกบ้านเป็นอีกหนึ่งปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเสพยาเสพติดของเด็กและเยาวชน ซึ่งจากการเก็บข้อมูลในส่วนนี้พบว่าเด็กและเยาวชนจะได้รับอิทธิพลของคนในชุมชนในเชิงการยอมรับพฤติกรรมการเสพยาหรือจำหน่ายยาเสพติด หากในชุมชนมีลักษณะยอมรับสมาชิกที่เสพยาหรือจำหน่ายยาเสพติดก็จะมีผลทำให้เด็กและเยาวชนมีทัศนคติต่อพฤติกรรมที่เกี่ยวข้องกับยาเสพติดเป็นเรื่องปกติซึ่งทำให้เด็กและเยาวชนมีแนวโน้มที่จะตัดสินใจเสพยาเสพติด

ผลการเรียนรู้กับการอาศัยอยู่กับกลุ่มบุคคลที่เกี่ยวข้องกับยาเสพติด

จากการศึกษาประเด็นของอยู่ร่วมกันและใช้ชีวิตประจำวันร่วมกับบุคคลที่เกี่ยวข้องกับยาเสพติดของเยาวชนพบว่า กระบวนการก่อนการตัดสินใจเสพยาหรือจำหน่ายยาเสพติดเกี่ยวข้องอย่างมากกับการอยู่อาศัยร่วมกับผู้ที่มีความเกี่ยวข้องกับยาเสพติด ผลกระทบของการใช้ชีวิตร่วมกับบุคคลนั้นๆมีมากกว่าการเข้าไปเกี่ยวข้องกับยาเสพติด โดยเริ่มตั้งแต่การเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของวงการยาเสพติดโดยไม่ได้ตั้งใจ จนกระทั่งเข้าสู่วงจรอย่างตั้งใจ เยาวชนได้รับประสบการณ์จากการเข้าไปพัวพันกับงานยาเสพติดที่แตกต่างกัน บางรายเรียนรู้และอยู่ในวงการนี้มานานตั้งแต่จำความได้ บางรายเริ่มเข้ามาสัมผัสและรู้จักกับยาเสพติดในช่วงวัยรุ่นบางรายเพิ่งเริ่มต้นรู้จักได้ไม่นานมากก็ถูกจับกุม โดยที่ผลกระทบที่เกิดขึ้นนั้นมีทั้งข้อดีและข้อเสียซึ่งจากการเก็บข้อมูลพบรายละเอียด ดังนี้

1. เด็กและเยาวชนมีประสบการณ์การเสพยาเสพติด

เด็กและเยาวชนยอมรับว่าสิ่งแรกที่เขาได้รับคือการเรียนรู้วิธีการเสพยาเสพติดชนิดต่างๆ บุคคลที่เยาวชนอาศัยอยู่ด้วยจะถ่ายทอดวิธีการทั้งที่ตั้งใจและไม่ตั้งใจ เยาวชนจะเรียนรู้ผ่านกระบวนการสังเกตและพฤติกรรมของบุคคลนั้นซึ่งพบเห็นต่อเนื่องทุกวัน ทั้งวิธีการเสพยาอย่างไรให้ยาออกฤทธิ์แรงที่สุด ช่วงเวลาในการเสพยาที่เหมาะสมที่สุด การผสมยาเสพติดชนิดอื่นร่วมกับยาเสพติดชนิดหลักที่เสพยา อุปกรณ์ในการเสพยา แหล่งซื้อขายยาเสพติด ทั้งนี้จะเห็นได้ว่า การเรียนรู้ที่เยาวชนได้รับมาล้วนเป็นวิธีการที่สร้างความสนุกสนานให้เกิดขึ้นในการเสพยาเสพติด “นักเสพยาจะทุกวิถีทางให้เสพยาอย่างมีความสุขที่สุด” เยาวชน ผู้เสพติดยาเสพติดมานานกว่า 5 ปี เล่าว่า ยาได้เรียนรู้วิธีการเสพยาจากลูกพี่ลูกน้องแต่อาศัยอยู่บ้านหลังเดียวกัน ยาตัดสินใจเสพยาบ้าตั้งแต่อายุ 12 ปี พี่ชายเป็นคนสอนวิธีการเสพยา ยาเสพติดเนื่องมาตลอดและคิดว่าคงเลิกไม่ได้ ยาและเพื่อนรุ่นพี่พยายามหาวิธีการต่างๆ ที่สามารถทำให้เสพยาได้สนุกมากยิ่งขึ้น เช่นการใช้เครื่องต้มที่มีรสหอมหวานผสม ใช้อุปกรณ์ที่แตกต่างไปจากเดิม ยาเล่าว่าบ่อยครั้งที่สังคมนักเสพยาจะต้องคอยเฝ้าระวังถึงวิธีการเสพยาที่แต่ละคนคิดขึ้นมา ใครค้นพบและได้วิธีการที่เสพยาและดีหรือยาออกฤทธิ์ดีและเร็วก็นับว่าเป็นความสำเร็จอย่างหนึ่ง เยาวชนหลายรายยอมรับว่าวิธีการเสพยาเสพติดที่ใช้สารอย่างอื่นมาผสมให้เกิดความ

สนุกและความสุขที่ต่างกันนับเป็นเสน่ห์อย่างหนึ่งในการเสพยาเสพติด แต่ก็ไม่จำเป็นเสมอไปว่านักเสพยาทุกคน จะทำอย่างที่กล่าวมา เพียงแต่ในกลุ่มของเยาวชนที่ตั้งใจเสพยาจริงจังมีทัศนคติในการมองการเสพยาเสพติดที่ เปลี่ยนไป ซึ่งแน่นอนว่าจะมีผลต่ออัตราการตัดสินใจเสพยาเพิ่มขึ้นอย่างแน่นอน

2. เด็กและเยาวชนมีประสบการณ์การจำหน่ายยาเสพติด

การอาศัยอยู่ร่วมกับผู้ที่จำหน่ายยาเสพติดทำให้เยาวชนเข้าใจถึงกระบวนการจำหน่ายยาเสพติดได้ดีและเข้าใจกระบวนการตัดสินใจจำหน่ายเองได้รวดเร็วขึ้น สิ่งที่ยาวชนระบุว่าเรียนรู้ได้จากการใช้ชีวิต ร่วมกับผู้จำหน่ายคือ กระบวนการเริ่มตั้งแต่การโทรศัพท์หรือการไปส่งยาเสพติด รับ-ส่งยาเสพติด การเรียนรู้ ขนาดของหีบห่อยาเสพติด การเรียกชื่อและการตั้งรหัสเรียกยาเสพติด การบรรจุและแจกจ่ายยาเสพติดให้ ลูกค้า จนกระทั่งกระบวนการทางบัญชีการเงิน เยาวชนสามารถเรียนรู้การเปิดบัญชีโอนถ่ายเงินเป็นหลาย สัดส่วน ทั้งด้านกำไร เงินทุนที่ต้องส่งคืนเอเยน และเงินเพื่อสำรองซื้อยาเสพติดยามฉุกเฉิน เยาวชนยอมรับว่า กระบวนการจำหน่ายยาเสพติดจำเป็นที่จะต้องที่การวางแผนและแผนการต้องรัดกุมหากจะตั้งใจจำหน่ายอย่าง จริงจัง เยาวชนได้รับประสบการณ์ดังกล่าวทั้งจากการสั่งสอนผ่านวาจาและการสังเกตจากบุคคลที่จำหน่าย รวมไปถึงการศึกษาหาข้อมูลด้วยตนเอง

i. เด็กและเยาวชนเข้าไปรู้จักการสร้างเครือข่ายยาเสพติด

เมื่อเยาวชนเข้าไปอยู่ในสังคมยาเสพติดการพบปะหรือสังสรรค์ก็เกิดขึ้นและเป็นกิจกรรมปกติที่เยาวชนทำเป็นประจำ ประเด็นของการพบปะกันอยู่ที่การได้รู้จักผู้คนมากขึ้น เพื่อนของเพื่อน พี่ของ เพื่อน น้องของเพื่อน เป็นต้น เมื่อบุคคลเหล่านี้ซึ่งอาจจะเป็นผู้เสพยาหรือผู้ขายก็ได้จะเป็นเหมือนการสร้าง เครือข่ายยาเสพติด การรู้จักคนมากขึ้นหลายตาเป็นค่านิยมที่เยาวชนยอมรับว่ามีความสำคัญมาก อาณาเขต ของการเสพยาและการค้ายาเสพติดก็ขยายตัวมากขึ้น เด็กและเยาวชนจำนวนไม่น้อยที่ไม่ได้เริ่มจากการเสพยาหรือ การจำหน่าย แต่เริ่มจากการเข้าไปรู้จักและพัวพันกับกลุ่มเพื่อนที่เกี่ยวข้องกับยาเสพติด แน่แน่นอนว่าการเรียนรู้ กิจกรรมที่เพื่อนด้วยการทำกิจกรรมร่วมกับเพื่อนก็เป็นอีกหนึ่งช่องทางที่ทำให้เยาวชนเข้าสู่วงจรยาเสพติด

ii. เด็กและเยาวชนมีทัศนคติเกี่ยวกับยาเสพติดจากบุคคลที่อาศัยอยู่ด้วย

เด็กและเยาวชนในกลุ่มตัวอย่างต่างยอมรับว่าเข้าใจถึงโทษของยาเสพติดดี ซึ่งความรู้ที่ได้รับมาจากสื่อต่างๆ ทีวี วิทยุ โฆษณา และจากการอบรมสั่งสอนผ่านพ่อแม่ ครู อาจารย์ แต่ในขณะที่มุมมอง ของการมองยาเสพติดของเยาวชนเริ่มเปลี่ยนไปและสวนทางกับความรู้จริงในสังคมปกติ เยาวชนมีมุมมองที่ เชื่อว่ายาเสพติดมีประโยชน์และสามารถให้ความสุขกับเยาวชนได้ ซึ่งจากการสัมภาษณ์พบว่า เยาวชนมีความ เชื่อว่ายาเสพติดเป็นตัวช่วยให้เกิดความบันเทิง ช่วยทำให้เยาวชนมีความสุขและเกิดอารมณ์สนุกมากกว่าปกติ เยาวชนหลายคนยังเชื่ออีกว่าการเสพยานั้นเป็นการเรื่องปกติของวัยรุ่น การเสพยาเป็นแสดงความเป็นกลุ่ม เดียวกัน เด็กและเยาวชนชายหลายรายเชื่อว่าการเสพยาเป็นบททดสอบของลูกผู้ชาย เกิดมาเป็นผู้ชายก็ต้องลอง เสพยาเสพติด เด็กและเยาวชนหญิงก็มีความเชื่ออีกว่าการที่เป็นผู้หญิงเสพยาจะทำให้ดูเท่และมีเสน่ห์ต่อเพศ ตรงข้าม สามารถดึงดูดเพศตรงข้ามให้เข้ามาสนใจได้ เป็นต้น ทั้งนี้จะเห็นได้ว่าเยาวชนไม่ได้ตระหนักถึง ผลกระทบของการเสพยาที่จะตามมาภายหลัง เยาวชนไม่ได้สนใจว่าความรู้และข้อเท็จจริงของการเสพยาเสพ ติดนั้นเป็นเช่นใด เยาวชนยอมรับว่าได้รับความรู้เหล่านี้มาจากการถ่ายทอดจากเพื่อน ประสบการณ์ของตนเอง หรือบุคคลที่เกี่ยวข้องกับยาเสพติดเล่าสู่กันฟัง โดยเยาวชนจะเริ่มทำความเข้าใจเนื้อหาที่ได้รับมาจากการเริ่ม สังเกตและเข้าสู่กระบวนการตัดสินใจเสพยาและจำหน่ายเพื่อทั้งพิสูจน์ความเป็นจริงของเนื้อหาที่ได้รับมาและเพื่อ ตอบสนองความต้องการส่วนบุคคลของตนเอง

iii. เด็กและเยาวชนเรียนรู้และเข้าใจโทษของยาเสพติด

อย่างไรก็ตาม เยาวชนในกลุ่มตัวอย่างก็ยังมีกลุ่มที่ไม่เสพและหรือไม่จำหน่าย เนื่องจากเหตุผลที่มีมุมมองต่อยาเสพติดที่เข้าใจว่าโทษและผลกระทบของยาเสพติดเป็นอย่างไร ซึ่งจากการศึกษาพบว่าเราสามารถแบ่งประเภทของพฤติกรรมเยาวชนได้ดังนี้ เสรพอย่างเดียวไม่จำหน่าย จำหน่ายอย่างเดียวไม่เสพ และไม่เสพและไม่จำหน่ายแต่อาศัยอยู่ร่วมกับบุคคลที่เกี่ยวข้องกับยาเสพติด โดยเยาวชนแต่ละกลุ่มก็จะให้เหตุผลและมุมมองยาเสพติดที่ต่างกัน อย่างกลุ่มที่เสพอย่างเดียวไม่จำหน่าย เยาวชนระบุว่าต้องการเสพเท่านั้น รายได้หรือฐานะก็ไม่จำเป็นต้องสร้างเพราะยาเสพติด เยาวชนกลุ่มนี้มองว่าการจำหน่ายยาเสพติดถือเป็นการผูกมัดตนเองก็บังจรรยาเสพติดมากเกินไป ผลกระทบที่ตามมาจะมีมากกว่าการเสพ ทั้งศัตรูทางการค้าและเรื่องเงิน เยาวชนกลุ่มนี้จึงตัดสินใจเสพอย่างเดียว อีกสาเหตุก็มาจากการที่เยาวชนเข้าใจบทลงโทษของการจำหน่ายซึ่งมีมากและสูงกว่าบทลงโทษการเสพยาเสพติด สำหรับกลุ่มที่จำหน่ายอย่างเดียววันนั้น ส่วนใหญ่มาจากสาเหตุทางการเงินและเศรษฐกิจ เยาวชนมีความเดือนร้อนเรื่องการเงิน ในขณะที่อีกสาเหตุหนึ่งก็มาจากการเข้าใจถึงโทษของการใช้สารเสพติดเข้าสู่ร่างกาย เยาวชนเล่าว่าเห็นลักษณะของลูกค้าแต่ละรายที่เข้ามาซื้อยาเสพติดก็ตั้งใจว่าจะไม่เสพโดดเด็ดขาด เพราะเห็นอยู่เสมอลักษณะของคนที่ไม่เสพยาเป็นอย่างไร ทั้งนี้กลุ่มเด็กและเยาวชนจำนวน 7 คน ที่ไม่มีประสบการณ์เกี่ยวกับการเสพหรือจำหน่ายยาเสพติดเล่าว่า พบเห็นการเสพหรือจำหน่ายยาเสพติดมากระยะหนึ่งจนเข้าใจว่าทั้งการเสพและการจำหน่ายไม่มีผลดี แม้ว่าคนใกล้ชิดตัวอย่างพ่อแม่ คู่รัก และบุคคลที่มีความสัมพันธ์ด้วยจะเกี่ยวข้องก็ตาม เยาวชนยอมรับได้แต่ไม่ขอเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับยาเสพติดด้วย สิ่งที่ทำให้เยาวชนยึดและเชื่อความคิดตนเองเพราะการเรียนรู้และเข้าใจถึงผลกระทบที่เกิดขึ้นภายหลังทั้งการโดนจับกุมและผลต่อสภาพร่างกาย

สรุปผลการวิจัย

โดยสรุปแล้วเด็กและเยาวชนส่วนใหญ่อาศัยอยู่ร่วมกับผู้ที่เกี่ยวข้องกับยาเสพติดกว่าร้อยละ 95 ซึ่งบุคคลที่เด็กและเยาวชนอาศัยอยู่ด้วยส่วนใหญ่เป็นคนในครอบครัว ซึ่งบทบาทของคนในครอบครัวก็คือทำหน้าที่อบรมสั่งสอนและเป็นแบบอย่างที่ดีให้แก่บุตรหลาน แต่ในทางกลับกันคนในครอบครัวกลับมีพฤติกรรมเบี่ยงเบน สร้างตัวอย่างให้เด็กและเยาวชนเห็นว่าพฤติกรรมการเสพยาเสพติดเป็นเรื่องที่สามารถทำตามได้ แม้ว่าสมาชิกในครอบครัวของเยาวชนบางรายจะไม่ได้แสดงพฤติกรรมที่เกี่ยวข้องกับยาเสพติดให้เด็กและเยาวชนเห็นอย่างชัดเจนหรือโดยตรงก็ตาม แต่เรื่องทัศนคติ มุมมอง หรือการอบรมสั่งสอนที่ขาดตกบกพร่องไปก็นับเป็นช่องว่างที่ทำให้เด็กและเยาวชนคิดว่าการเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับยาเสพติดเป็นเรื่องที่สามารถทำได้ สำหรับบางครอบครัวที่ไม่มีความเกี่ยวข้องกับยาเสพติดแต่บุตรหลานก็ออกนอกบ้านมาอาศัยร่วมกับเพื่อนหรือบุคคลอื่นที่มีพฤติกรรมเสี่ยงหรือมีพฤติกรรมเกี่ยวข้องกับยาเสพติดซึ่งก็นับเป็นช่องทางเข้าสู่จรรยาเสพติดได้เช่นกัน แต่อย่างไรก็ตาม เด็กและเยาวชนผู้ซึ่งอยู่ในช่วงวัยที่เปราะบางต่อสิ่งชั่วร้ายอันเลวร้ายในสังคมจำเป็นต้องมีเกราะกำบังที่แข็งแกร่งที่คอยปกป้องพวกเขาให้รอดพ้นจากความเบี่ยงเบนในสังคม และผู้ที่ทำหน้าที่ปกป้องเด็กและเยาวชนได้ดีที่สุดคือพ่อแม่ผู้ปกครองที่ทำหน้าที่ดูแลพวกเขาอยู่

เอกสารอ้างอิง

- กลุ่มเด็ก เยาวชน และสิ่งเสพติด สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (2556). รายงานการศึกษา สถานการณ์การค้าและการแพร่ระบาดของขอมูลยาเสพติดในกลุ่มเด็กและเยาวชนที่ถูกกักกันในศูนย์ ฝึกและอบรมเด็กและเยาวชน. กันยายน 2556.
- กลุ่มเด็ก เยาวชน และสิ่งเสพติด สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. รายงานสถานการณ์ปัญหา ยาเสพติดการแพร่ระบาดและผลกระทบต่อในกลุ่มเด็กและเยาวชนในพื้นที่ท่องเที่ยว: ศึกษากรณีเมือง พัทยาและเกาะล้าน อำเภอบางละมุง จังหวัดชลบุรี.(ออนไลน์). แหล่งที่มา: <http://www.djop.moj.go.th/vijai/vijai001-3.pdf> (วันที่ 16 พฤศจิกายน 2557).
- กลุ่มเด็ก เยาวชน และสิ่งเสพติด สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (2555). วิจัยเชิงคุณภาพใน การศึกษา ปัญหาสารเสพติด. กรุงเทพฯ: จรัสสินทวงศ์การพิมพ์.
- จิรุจจ์ พรหมโอบาล. (2530). ปัจจัยทางสังคมที่มีความสัมพันธ์กับการกลับมาเสพยาเสพติดให้โทษ : ศึกษา เปรียบเทียบเฉพาะกรณีผู้ต้องขังในเรือนจำทัณฑสถานบำบัดพิเศษ บางเขน กรุงเทพมหานคร. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. (ออนไลน์). แหล่งที่มา: http://202.28.199.3/tdc/browse.php?option=show&browse_type=subject&subjid=115603&doc_type=0&display=list_subject&q=%C7%D4%B7%C2%D2%B9%D4%BE%B9. (วันที่ 1 กุมภาพันธ์ 2558).
- ณรงค์ เสียงประชา. (2538). มนุษย์กับสังคม. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- ธัญจิรา ดวงแก้ว. (2553). แนวคิดเกี่ยวกับการเลียนแบบ ปัจจัยที่ส่งผลต่อพฤติกรรมเบี่ยงเบนทางเพศ (ออนไลน์) แหล่งที่มา: http://www.thapra.lib.su.ac.th/objects/thesis/fulltext/snamcn/Tunjira_Doungkaew/fulltext.pdf (วันที่ 16 มิถุนายน 2557).
- สงวน สุทธิเลิศอรุณ. (2543). พฤติกรรมมนุษย์กับการพัฒนา. กรุงเทพฯ : อักษรภาพิพัฒน์.
- เสริน ปุณณะหิตานนท์. (2523). การกระทำผิดในสังคม : สังคมวิทยาอาชญากรรมและพฤติกรรม เบี่ยงเบน.กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์บริษัทเดอะบิสซิเนสเพรส.
- ศิริณา จามรมาน, บันดดา ชำนาญสุข และทรศนะ ใจชุ่มชื่น. (2543). การศึกษาความสัมพันธ์ของ ลักษณะบุคลิกภาพ รูปแบบการเรียนรู้ และผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของนิสิตชั้นปีที่ 1 มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. การประชุมทางวิชาการของมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ครั้งที่ 38 โรง พิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. หน้า 441-448.

- รุจิรัชชัญญานันท์ ชัยแก้ว และอุนิษา เลิศโตมรสกุล. (2554). **ทฤษฎีการเลียนแบบกับพฤติกรรมการปาหิน**. วารสารวิทยบริการปีที่ 22 ฉบับที่ 3 กันยายน-ธันวาคม 2554. (ออนไลน์) แหล่งที่มา: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:cNp0yTfr55kJ:kaekae.oas.ps.u.ac.th/ojs/oasej/include/getdoc.php%3Fid%3D1212%26article%3D450%26mode%3Dpdf+%&cd=5&hl=th&ct=clnk&gl=th>. (วันที่ 20 กุมภาพันธ์ 2558).
- ไหมไทย ไชยพันธุ์. (2557). **จิตวิทยา: แนวคิดทฤษฎีการศึกษาการปรับพฤติกรรมในชั้นเรียน**. วารสารมหาวิทยาลัยราชภัฏวราชนครินทร์ สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ปีที่ 1 ฉบับที่ 1. (ออนไลน์). แหล่งที่มา: <http://journal.pnu.ac.th/ojs/index.php/huso/article/view/274/240>. (วันที่ 20 มกราคม 2557).
- อัจฉรา ธรรมาภรณ์. (2556). **ทฤษฎีปัญญาสังคม (Social Learning Theory)**. (ออนไลน์) แหล่งที่มา: http://www.baanjomut.com/library_2/psychology_of_learning/06.html. (วันที่ 16 มีนาคม 2558)
- อาภาศิริ สุวรรณานนท์. (2550). **ปัจจัยด้านบุคคลที่มีผลต่อการติดยาเสพติดซ้ำ**. (ออนไลน์) แหล่งที่มา: http://nctc.oncb.go.th/new//administrator/components/com_fabrik/attachfiles/50_Used_at_Once.pdf. (วันที่ 16 มีนาคม 2558).